SANCTI

HIERONYMI STRIDONIENSIS OPERVM TOMVS VIII.

IN QVO IPSI ADSCRIPTA HÆC CONTINENTVR.

Commentarij in Iob.
Commentarii in Prouerbia Salomonis.
Homiliæ quatuor Origenis in Canticum canticorum.
Commentarii in omnes Pauli Apostoli Epistolas.

Quæ omnia ad fidem vetustissimorum exemplarium multis mendis sublatis correcta sunt, opera ac diligentia

MARIANI VICTORII REATINI EPISCOPI AMERINI.

QVI AVTEM HORVM COMMENTARIORVM AVCTORES credantur, sequenti Censura apparebit.

LVTETIÆ PARISIORVM,
Apud Bibliopolas vrbis Parisiensis Consortes.
M. DC. XXIII.

MARIANI VICTORII REATINI
EPISCOPI AMERINI,

Censura Commentariorum, qui præsenti Volumine continentur.

DIVVS Hieronymus exponens Amos Prophetam, dum quinto illius capite de Leuiathan mentionem facit, asserit de eo illiusque natura in volumine Iob plura dixisse, ex quibus verbis apparet, illum expositiones in Iob edidisse. Quæ res forsitã persuasit aliquos, vt hi in Iob Commentarij, diui Hieronymi esse crederentur. Minime autem illius esse, ab eruditis ante nos iam receptum fuit: idque multis argumentis, rationibusque probatur. Nam præter quod neque Hieronymi dictionem habent, & phrasim: nec etiam variæ eruditionis splendoribus coruscant: eorum auctor vulgata Bibliorum editione, contra Hieronymi ipsius perpetuo retentam consuetudinem, semper vtitur. Nullibique, quod ille nusquam non facit, Septuaginta, Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis interpretationum meminit. Stylus ipse, & commentandi modus, valde cum Commentariis in Prouerbia Salomonis conueniunt. Bedę autem presbyteri Angeli labores hos esse, iam penes omnes receptũ est: illiusve nomine typis mandati etiam sunt. Quam opinionem operis dicatio valde confirmat. Ad preces enim Vecterij (vt ex illius calce apparet) editum est. Fuit enim Vecterius apud Anglos Episcopus, vt testatur volumen illud quod vulgo CHRONICA ANGLICANA appellatur. Faustus Galliarum Episcopus, initio libri de creaturis, ex tractatu quodam D. Hieronymi recenset aliqua, quæ ad verbum sunt in fine xxv. capitis: ex quo illa huc allata, manifestum est. Floruit autem Faustus circa annum Domini ccccxxx. Philippus presbyter, Hieronymi insignis auditor, edidit (teste Gennadio) etiam ipse sermone simplici in Iob Commentarios, eiusque nomine à Transalpinis typographis impressi circumferuntur: libri scilicet tres, Nectario Episcopo dicati. Quorum principum est, Adhortante te, imo potius compellente, Nectari pater beatissime. Quos tamen Bedæ presbyteri potius esse, alii existimant: suntve inter opera Bedæ, & sub titulo Bedæ à Germanis aliis impressoribus postea typis mandati: adeo inualuit, vt quidquid incertum habet auctorem, Bedæ adscribatur. Verum quia eiusdem hominis vtrique Commentarii esse non possunt, sequitur quod si illi ad Nectarium sunt Bedæ, isti ad Vecterium Philippi potius sint quam Bedæ. Mihi autem magis persuasum est, hos qui Hieronymi nomine circumferuntur, Bedæ esse, & illos Philippi presbyteri, vt antea inuulgatum erat. Maxime enim cum Commentariis in Prouerbia Salomonis isti conueniunt: Eos autem Philippi non esse, vt infra apparebit, compertissimum. Bedæ autem esse, Tritemio auctore, iam penes omnes receptum.

Commentarii in Prouerbia Salomonis, ipsi etiam, vti antea animaduersum, communique eruditorum sententia receptum fuit, Hieronymum auctorem non habuerunt. Nam præter quod Hieronymiani ingenii sublimitatem, doctrinæ præstantiam, eloquentiæque illius splendorem præ se minime ferunt; dictio ipsa à Hieronymi plurimum dissidet dictione. Nullibique Septuaginta, Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis interpretationum, quod semper facit Hieronymus, meminit. Et (quod me maxime mouet) vulgata Bibliorum editione, contra ipsius Hieronymi consuetudinem, semper vtitur. Recentioris autem alicuius hominis opus esse, & longe post D. Hieronymum scribentis ambigi non potest: cum sexto Prouerbiorum capite ab ipso Augustino petitum testimonium his verbis proferat: Nam & B. Augustinus octo esse genera mendacii, in libro quem de mendacio composuit, docet. Rursum capite xxiv. ita scribit: Vnde eidem vitio mederi volens beatus pater Augustinus, hos in sua mensa fecit versiculos describi.

Quisquis amat dictis absentum rodere vitam:
Hanc mensam indignam nouerit esse sibi.

Inueniuntur autem hi versus in sermonibus qui ad fratres Eremitas inscripti sunt. At non solum Augustini mentionẽ facit operis auctor, sed (quod amplius est) ipsius etiam Hieronymi, dũ xxx. capite ita scribit: Nam & in libro Hebraicorum nominum inuenimus idem verbum Hebraicum, שפן Saphan, in Hieremia, & Chęrogryllum, & Leporem, & Ericium à S. Hieronymo interpretatũ. Profert etiam xxi. capite (suppresso licet nomine) Gregorii in Homiliis Euangelii testimonium, dum de litigiosa muliere interpretatur. Tritemius Abbas Bedæ presbyteri Angli Cõmentarios hos esse clare asserit: suntque iam inter Bedæ opera à Transalpinis impressoribus typis mandati: In quam sententiam ipse etiam, nihil retractans, pedibus eo. Homilias quatuor in Canticum canticorum Origenis esse (quamuis Bruno Amorbachius inficietur, Latinique potius hominis opus esse existimet) mihi compertissimum est. Vtrum autem à D. Hieronymo Latinitate donatæ sint, an potius ab alio quopiam, incertum. Ipse certe Hieronymus, qui breuiores duas Origenis Homilias in Canticum canticorum ad Damasum vertit: quas ille in morem quotidiani eloquii, paruulis adhuc lactentibus composuit, eas autem tertio volumine reperies, mentionem de his facit, & veluti eas postea interpretaturus esset, promittere videtur. Asserens Originem decem voluminibus, quæ ad viginti vsque

versuum millia perueniant, Canticum canticorum exposuisse. Quod opus se tum prætermisisse ideo ait quod ingentis esset otii, laboris, & sumptuum, tantas res, tamque dignum opus, in Latinum transferre sermonem. Eius autem verba ad Damasum summum Pontificem sunt hæc: Origenes cum in cæteris libris omnes vicerit, in Cantico canticorum ipse se vicit. Nam decẽ voluminibus explicitis, quæ ad viginti vsque versuum millia pęne perueniunt, primum Septuaginta interpretes, deinde Aquilam, & Symmachum, & Theodotionem, & ad extremum quintam editionem, quam in Actæo littore inuenisse se scribit, ita magnifice, aperteque disseruit, vt inde mihi videatur in eo completum esse quod dicitur, Introduxit me rex in cubiculum suum. Itaque illo opere prætermisso (quia ingentis est otii, laboris, & sumptuum, tanta res, tamque dignum opus in Latinum transferre sermonem) hos duos tractatus, quos in morẽ quotidiani eloquii, paruulis adhuc lactentibus composuit, fideliter magis, quam ornate interpretatus sum: gustum tibi sensuum eius, non cibum offerens. Tu animaduertas quanti sint illa æstimanda quæ magna sunt, cum sic possint placere quæ parua sunt. Quisquis autem interpres fuerit, opus est eruditissimum, & sensuum maiestate, & eloquii splendoribus coruscans. Ipse à Hieronymo versum existimare, quam affirmare malo: & si vocem ἀδελφιδοῦν, quam Hieronymus in illis duobus ad Damasum tractatibus, fratruelem vertat: Hic autem fraternum semper interpretetur.

Commentarii in tredecim Pauli Apostoli Epistolas, Hieronymi, ipsi etiam minime sunt: nam nec eius phrasim habent, nec eruditionem: quamuis in fronte operis Epistolam ad Heliodorum inscriptam contineant: Quin potius hominis esse Pelagiana labe commaculati compertissimum est (ni ea tantum quæ orthodoxa non sunt, ab hæreticis potius sint adiecta) Notauit hoc ante nos Ambrosius Catharinus Politus Cõpsæ Archiepiscopus, Catholicæ religionis assertor. notauit & Sixtus Senensis quarto & sexto Bibliothecę sanctę volumine: vterque errores Pelagianæ hæreseos, qui eo in opere inueniuntur, redarguentes. Si quis autem scite hoc concupiscat, liquido ex expositione quinti ad Romanos capitis inueniet: vbi Adæ peccatum in humanum genus, non propagatione, & traduce, sed exemplo tantum, & imitatione diffundi asserit: ac si illud non contrahant, nisi qui ætate adulta, & ad peccandum iam apta, Adam sceleribus imitentur. Quod ipsum ex interpretatione septimi capitis liquidius apparet. Enarrans enim illud, SINE LEGE PECCATVM ERAT MORTVVM, ita scribit: Item si cum lex non esset, peccatum mortuum est: insaniunt qui de Adam per traducem asserunt ad nos venire peccatum. Quæ opinio quam impia, & hæretica sit, nemo Catholicorum ignorat. Ego quid de operis auctore statuam, certi habeo nihil: nisi quod Hieronymi illud non esse compertissimum est. Edi tamen curauimus eo modo quo antea typis mandatum circumferebatur, ne quid priori editioni deesset, nulla quidem syllaba à nobis auctum, diminutum, aut immutatum: Lectorum arbitrio, quid de illo existimare velint, penitus derelinquentes.

IN IOB PROOEMIVM.

IOB qui dolens, vel magnus interpretatur, figuram Christi portauit. Amici vero eius figuram hæreticorum tenent, qui sub nomine Christi, Christum blasphemant & impugnant. Heliu vero & Balaam, typum præferunt philosophorum, qui à foris, id est, extra fidem positi, insidiantur Ecclesiæ Dei. Isti enim pretiosa nomina sibi imponunt, quasi ipsi sint aurum Dei, vel præcipui speculatores eius. Eliphaz enim in Latino Dei mei aurum sonat. Baldad, præcipuum vetusta secreta. Sophar speculator vel buccina. Hi enim elati, pro eo quod per naturæ bonū, aliqua sapienter prædicabant, apud se iactitantes seueritatem, cum assertores sint mendacij: quia de Christo, non vt diuinitati eius, sed vt ipsorum impietati competit, sic loquuntur.

איוב אליפז בלדד צופר

COMMENTARII IN IOB.

CAPVT I.

VIr erat in terra Huz nomine Iob. Et erat vir ille simplex & rectus ac timēs Deū, & recedēs à malo. Nati q; sunt ei septē filij & tres filiæ. Et fuit possessio eius septē millia ouiū, & tria millia camelorū: quingēta quoq; iuga boū, & quingētæ asinæ: ac familia multa nimis. Eratq; vir ille magnus inter oēs Orientales. Et ibāt filij ei° & faciebāt cōuiuia per domos vniusquisq; in die suo. Et mittentes vocabāt tres sorores suas vt comederēt & biberent cum eis. Cūq; in orbē trāsissent dies cōuiuij mittebat ad eos Iob, & sāctificabat illos: cōsurgēsq; diluculo, [b] offerebat holocausta per singulos. Dicebat enim: Ne fortè peccauerint filij mei & benedixerint Deo in cordib. suis. Sic faciebat Iob cūctis dieb. Quadā autē die cū venissēt filij Dei vt assisterēt corā Dño: affuit inter eos etiam Satā. Cui dixit Dñs: Vnde venis? Qui respōdēs ait: Circuiui terrā, & perābulaui eā. Dixitq; Dñs ad eū: Nūquid cōsiderasti seruū meum Iob: quod nō sit ei similis in terra, homo simplex & rectus ac timens Deū, & recedēs à malo? Cui respondēs Satan ait: Numquid frustra Iob timet Deum? Nōne tu vallasti eum ac domū eius, vniuersamque substantiam eius per circumitū? Operibus manum eius benedixisti, & possessio eius creuit in terra Sed extende paululum manum tuam, & tange cuncta quæ possidet, nisi in faciem benedixerit tibi. Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce vniuersa quæ habet in manu tua sunt, tantum in eum ne extēdas manum tuam. Egressusque est Satan à facie Domini. Cum autem quadam die filij & filiæ eius comederent & biberent vinum in domo fratris sui primogeniti, nuntius venit ad Iob qui diceret: Boues arabant, & asinæ pascebantur iuxta eos, & irruerunt Sabæi, tuleruntque omnia, & pueros percusserunt gladio, & euasi ego solus vt nuntiarem tibi. Cumq; adhuc ille loqueretur, venit alter & dixit: Ignis Dei cecidit è cælo, & tactas oues puerosq; consumpsit: & effugi

VIr erat in terra Huz nomine Iob. Et erat vir ille, &c.] Huz & Buz filij fuerunt Nachor fratris Abrahæ, filij Melche sororis Saræ: de cuius stirpe Iob descendit. Non sicut quidā falso suspicantur de genere eum fuisse Esau. Nā Eliphaz nascitur de Ada vxore Esau, & regnauit in Theman, vnde etiā Themanites dictus est. Theman, Idumæa, Seir, Daroma, Zebora, regio fuit Esau. Habitauit autē Iob vir magnus in terra Huz, quæ
F interpretatur cōsiliatrix, Sed
1. Reg. 1. a & Elchana, qui interpretatur possessio Dei, pater sanctissimi Samuelis prophetæ, vir vnus appellatur: nō enim per diuersa mobilis atq; instabilis ferebatur, sed firmus atq; incōcussus perlistēs, vir vnus erat, & idcirco in mōte Ephraim fructifero morabatur. In alta scilicet contēplatione virtutū, vt à nullis subiacentib. & circūlatrātibus vitiorū agitationib. mētis eius sublimitas deijceretur, vel vnitas scinderetur. Proinde hic vir magnus atq; egregius Iob, in terra Huz habitasse perhibetur, quæ cōsiliatrix interpretatur. Nō enim terra carnis eius, animū ipsius superabat, sed imperātis animi consilio, cuncta faciebat. vnde & ipse ait:
Iob. 31. a *Pepigi fœdus cū oculis meis, vt ne cogitarē quidē de virgine.* Hoc ergo consiliū & pactum quoddā sibi inuicē tenierunt, homo eius interior & exterior: vt terra, id est, caro eius, obediēdo fieret consiliatrix spiritui, ne in ea dominaretur iniquitas. Et quia vir iuxta diuinum testimonium simplex erat, habitans in domo quatuor his pollebat virtutibus, prudentia, iustitia, fortitudine, temperantia.

b ¶ *Offerebat, &c.*] Pro filiis suis, quos ita regebat, vt non tā pro præsentib. criminib. quam pro occultis in corde peccatis, quæ hominum quoque fugere notitiam possunt, diuinam clementiā, assiduis sacrificiis exoraret. Priuilegium vero offerendi primogenitis; vel maximè regibus debebatur: pro excellentia videlicet sapientiæ vel nobilitate generis: Et typū Christi Iob ferre diximus, videamus nunc quid terra Huz in Christo significet. Terrā hāc, assumptum verū hominem ex Maria intelligimus, quæ ideo filio Dei assumente eā, cōsiliatrix dicitur, quod per diuinitatē assumētis habitant in ea thesauri diuinæ sapiētiæ & sciētiæ abscōditi: quā sibi ita indissolubili cōnexione cōiungit, vt ipse in Trinitate vnus sit filius Dei. Septē vero filij, septiformem Spiritus sanctus gratiā: & tres filiæ, legē, & prophetiā, & Euangeliū nobis videntur significare. Oues plebē Christi, propter innocen-
H tiam, quæ in baptismo sordes peccatorū deposuerunt nominat. In camelis vero, gentiū prauitatē, cum oneribus criminū & tortuosis sensibus ad Christum venientiū ostēdit. In bobus qui munda animalia sunt, Iudæorū plebē. In asinis vero immūdum pecus, gentiū populū demōstrauit. Vnde Esaias ait: *Cognouit*
bos possessorē suū, & asinus præ- Esa. 1. a
sepe domini sui: scilicet quod natiuitatē Christi in carne, & Iudæi ex parte, & gentes agnouerunt, & in præsepi altaris dominī, quasi munda animalia per baptismum accesserint, fortè ad hoc respicit illud Euangelij:
Iugum enim meum suaue est, & Matth. 11.
onus meum leue. In iugo Iudæos: in asino, ad quem onus magis pertinet, gentes vt supra diximus significauit. Magnus dicitur Christus inter omnes Orientales, secundum illud:
Vnxit te Deus Deus tuus oleo Psalm. 44.
lætitiæ præ consortibus tuis. Numerus vero animalium in septē & tribus millibus, atque in quingētis, sacratus est. Nā septē,
iuxta auctoritatē scripturarū, plenitudinē quandā sacri my- Apoc. 1. b
sterij significāt, vt ibi. Septē spiritus, septem candelabra, septē Ecclesiæ. In tribus vero millib., anima & corpus & spiritus, vel triformis doctrinæ sciētia, in Scripturis sāctis, siue sacramentum beatæ Trinitatis potest intelligi: pro eo quod omnis multitudo credentium, trium dierum viam ambulans, ad perfectionē æternitatis desiderat peruenire. Quin-

A genti vero, qui de quinq; cõsurgunt quinquiplicari, quinquaginta quinque faciunt, peractus lubricæ ætatis fragilitatibus in virũ perfectum hominẽ transisse significant: & per decies quinos quinquaginta perueniũt, ita per decies quinquagenos ad quingentos ascendunt. Similiter ecclesiã totam, quæ columnã, & firmamentum veritatis Christi figurat: in qua sẽsus nostri, vel purificationẽ, vel remissionẽ peccatorum accipiunt: quia in isto numero non solũ remissio peccatorum, sed etiam aduentus sancti Spiritus declaratur. Filij vero Dei, vel angeli, vel sancti intelligendi sunt, qui dono gratiæ Spiritus sancti filij Dei vocantur. Inter hos ergo diabolus astare dicitur: quia ex permissione Dei plerunq; sanctos audet tentare. Miranda filiorũ Iob tam fraterna concordia. Sed quia Iob typũ Christi portare ostendimus: hos inferius per figuram septẽ gratias Ecclesię esse dicimus, qui spirituali fungũtur sacramẽtorum cõuiuio, legẽ, prophetiã, & euãgelia, quasi tres sorores secũ habẽtes, diuinorum eloquiorum intelligentiæ dapib. saturantur. In ruina vero domus,
B quæ oppressit filios Iob, antiquorum principum, regnorũ persecutionẽ, vel sęuitiã contra Ecclesiã ostendit. Qui vero solus permãsit vt nuntiarat, raritatẽ ipsorum persecutorum indicat. Sabæi interpretantur captiui, & Chaldęi quasi dęmonia; hi nẽpe captiui dæmonum impugnãt Ecclesiã: hi non solum vbi possunt ambuũt greges dominicos, verum etiã eos igne suo, quẽ cæli esse mentiuntur, hęresibus: vel superstitionis prauitate consumunt. Præsentiæ etiam regum venti violentissimi similitudine violentæ, quatuor Euangeliis velut angulis confirmatã Christi domum concutiuntur: vt prædicti septem filij, & tres filiæ pariter cum ipsa domo intereant.

a ¶ *Tunc surrexit Iob, &c.*] Surrexit ad tolerantiam patientiæ. Nam & Iob, id est, Christus, ad pacem dandam Ecclesiæ surrexit, vt gestũ significet vindictæ. Vestimenta vero scidit, fideles ab infidelibus separauit. Procidit in terram, cum se de forma Dei vsque ad formam serui exinaniuit. Nudus egressus est de vtero matris suæ, nulla videlicet sorde peccati originalis aspersus. Ex persona hominis ait, *Dominus dedit, & dominus abstulit*. Dedit pater bonos in hæreditatẽ, & malos à regno filij sui seclusit.

b ¶ *In omnibus his non, &c.*]

& effugi ego solus vt nuntiarem tibi. Sed adhuc illo loquẽte, venit alius & dixit: Chaldæi fecerũt tres turmas, & inuaserũt camelos, & tulerũt eos, necnon & pueros percusserũt gladio: & ego fugi solus vt nuntiarẽ tibi. Adhuc loquebatur ille, & ecce alius intrauit & dixit: Filiis tuis & filiabus vescentibus & bibentibus vinũ in domo fratris sui primogeniti, repentè ventus vehemens irruit à regione deserti, & cõcussit quatuor angulos domus, quæ corruẽs oppressit liberos tuos, & mortui sunt: & effugi ego solus vt nuntiarẽ tibi.[a] Tũc surrexit Iob, & scidit vestimenta sua, & tonso capite corruens in terram, adorauit & dixit: Nudus egressus sũ de vtero matris meæ, & nudus reuertar illuc. Dominus dedit, Domin' abstulit: sicut domino placuit, ita factũ est: sit nomen Domini benedictũ.[b] In omnibus his non peccauit Iob labijs suis, neq; stultũ quid contra Deũ locutus est.

CAPVT II.

FActum[c] est autem cum quadam die venissent filij Dei, & starent coram Domino: venisset quoq; satan inter eos, & staret in cõspectu eius, vt diceret Dominus ad satan: Vnde venis? Qui respondens ait: Circumiui terram & perambulaui eam. Et ait Dominus ad satan. Nunquid considerasti seruum meũ Iob, quòd non sit ei similis in terra: vir simplex & rectus ac timens Deum, & recedens à malo, & adhuc retinens innocentiam? Tu autem cõmouisti me aduersus eum vt affligerem eum frustra, Cui respondens Satan ait: Pellem pro pelle, & cuncta quæ habet homo dabit pro anima sua: alioquin mitte manũ tuã, & tange os eius & carnẽ, & tũc videbis quod in faciem benedicat tibi. Dixit ergo Dominus ad Satan: Ecce in manu tua est: verumtamẽ animã illius serua. Egressus est igitur Satan à facie domini, percussit Iob vlcere pessimo à planta pedis vsque ad verticem eius: qui testa saniẽ radebat, sedẽs in sterquilinio. Dixit autẽ illi vxor sua. Adhuc tu permanes in simplicitate tua: benedic Deo, & morere. Qui ait ad illam: Quasi vna de stultis mulieribus locuta es: Si bona suscepimus de manu domini, mala quare non sustineamus? In omnib. his non peccauit Iob labiis suis. Igitur audientes tres amici Iob omne malum quod accidisset ei, venerunt singuli de loco suo, Eliphaz Themanites, & Baldad Suites, & Sophar Naamathites. Condixerant enim vt pariter venientes visitarẽt eum & consolarentur. Cumque eleuassent procul oculos suos, non cognouerũt eum. Et exclamantes plorauerunt: scissisque vestibus sparserũt puluerem super[d] caput suum in cœlum. Et sederunt cum eo in terra septẽ diebus & septem noctibus, & nemo loquebatur ei verbum. Videbant enim dolorem esse vehementem.

CAP. III.

POst[e] hæc aperuit Iob os suum, & maledixit diei suo, & locutus est: Pereat dies in qua natus sum, & nox in qua dictum est: Conceptus est homo. Dies illa vertatur in tenebras.[f] Non requirat eam Deus desuper,[g] & non illustretur

C Hoc ait: quia stultè loqui non potuit sapientia patris, neq; peccatum committere immaculatus agnus.

CAPVT II.

FActum[c] *est autem cum quadam die venissent filij Dei, &c*] Non quod Deus ignoret, sed vt nos doceat, quid responderit Satan, qui interpretatur aduersarius.

d ¶ *Videntes autem, &c.*] Nam & omnes hæretici Christi amicos se esse dicunt, cuius se sanguine redẽptos gloriãtur. Et postmodũ inimici efficiuntur eius, impugnando Ecclesiam suam. Quod autẽ vidẽtes plagam eius, sciderũt vestimenta, & miserunt puluerem super caput suum: illos hæreticos significat, qui Christum in gloria cælesti Deum credunt, incarnationẽ & passionem non credũt: sed opprobrijs & humiliatione eius offensi, in blasphemiam erumpentes, fidem scindunt, atque à corporis vnitate discedunt. Et puluerem mittẽtes super capita sua, terreno & mortuo sensu, corda sua operiunt atque obruũt. Omni etiam tempore vitæ suæ, quæ in septem diebus ac noctibus continetur: indignum os suum confessione diuina, muta infidelitatis improbitate condemnant, & obstruetur os loquentium iniqua. Psal. 62.

CAP. III.

POst[e] *hæc, &c.*] Post hæc, sicut ait scriptura huius historiæ (quem Moysen esse tradit opinio) *Aperuit Iob os suum, & maledixit diei suo, dicens: Pereat dies in qua natus sum, & nox in qua dictum est: Conceptus est homo.* Iob typum habuit Saluatoris in se, humani generis mortalitatem defleuit: quæ propter peccatum ex Dei iusta sentẽtia, homini inflicta est. *Pereat dies, in qua natus sum*: redeat per Christum immortalitatis, quam Adam reatu præuaricationis amisit, & abeat mors à me, quam alio delinquente contraxi. Et Hieremias: *Maledicta dies, in qua natus sum.* Ier. 20. b
Vnde nulli dubium est quod hi omnes præuaricationem Adæ detestentur. Spiritualiter ergo dies cum sua nocte: diabolus & mortalitas possunt intelligi: non quia dies sit, sed quia fuerit quando permanebat cum Deo, à quo recedens, factus est nox: vel quia impiis ac peccatoribus, in hac prosperitate, & felicitate gaudentibus, dies esse videatur: vnde dicitur.

f ¶ *Auferetur ab, &c.*] Hoc est, ut fiat eius memoria ante Deum in bonum. Hier. 20.

g ¶ *Non, &c.*] Recognitionis Dei, vel pœnitentiæ.

tur

a ¶ Ob-

G hospitem Deum, & possidens aurum, vt sunt philosophi, & alij sapientes huius mundi, fulgorem boni ingenij, splēdoremque eloquij.

...tur lumine. [a] Obscurentur eum tenebræ & vmbra mortis. [b] Occupet eū caligo & inuoluatur amaritudine. [c] Noctem illā tenebrosus turbo possideat. [d] Nō cōputetur in diebus anni: [e] nec numeretur in mēsibus. [f] Sit nox illa solitaria nec laude digna. [g] Maledicant ei qui maledicūt diei: qui parati sunt suscitare Leuiathan. [h] Obtenebrentur stellæ caligine eius. [i] Expectet lucem & non videat: nec [k] ortū surgentis auroræ. [l] Quia non conclusit ostia ventris qui portauit me: nec abstulit mala ab oculis eius. Quare non in vulua mortuus sum? Quare egressus ex vtero non statim perij? Cur exceptus genib.? Cur lactatus vberibus? Nūc enim [m] dormiēs silerē, & somno meo requiescerem cum regibus & consulibus terræ: qui ædificant sibi solitudines aut cum principibus qui possidēt aurum, & replent domos suas argento. [n] Aut sicut abortiuū abscōditum non subsisterem: vel qui concepti non viderunt lucē. [o] Ibi impij cessauerunt à tumultu. [p] Et ibi requieuerunt fessi robore. [q] Et quondam vincti pariter sine molestia. [r] Non audierunt vocē exactoris. [s] Paruus & magnus ibi sūt, & seruus & liber à domino suo. Quare misero data est lux, & vita his qui in amaritudine animæ sunt? Qui expectant mortē & nō venit, quasi effodientes thesaurū: gaudentq; vehementer cum inuenerint sepulcrū. [t] Viro cuius abscondita est via, & circundedit eum Deus tenebris. [u] Antequā comedam suspiro, & quasi inundātes aquæ, sic rugitus meus. [x] Quia timor quem timebam euenit mihi. [y] Et quod verebar accidit: [z] Nonne dissimulaui? [a] Nonne silui [b]? Nonne quieui? [c] Et venit super me indignatio.

Cap.

E a ¶ *Obscurentur eum tenebræ, & vmbra mortis.*] Tenebræ, peccata sunt & inuidia.

b ¶ *Occupet eum caligo.*] Id est, cæcitas cordis.

c ¶ *Noctem illam, &c.*] Quia ad amaritudinem prouocat Deum: sicut & cæteri satellites eius, furore iræ Dei apprehensus, circundetur omnibus malis, & inuoluatur. *Noctem illā tenebrosus turbo possideat*, id est, diabolus, qui diem felicitatis hominū abstulit, & noctem inquietæ vitæ turbulentus inuexit.

d ¶ *Non computetur in diebus anni.*] Annus Christus intelligitur, qui in cuncta reuoluit & continet. In huius ergo diebus anni, non computetur diabolus, id est, sanctorū numero non coniungatur.

e ¶ *Nec numeretur, &c.*] Mēses hoc loco sanctos Apostolos rectè intelligimus, qui vt ligna paradisi, spirituales ecclesiæ afferunt fructus.

f ¶ *Sit nox, &c.*] Apostolorum scilicet prædicatione, vbi dies salutis agnoscitur, quem Abraham vidit & lætatus est.

g ¶ *Maledicant ei qui maledicunt diei: qui parati sunt suscitare Leuiathan.*] Sancti vtique diei præuaricationis mortis suæ cum detestatione maledicunt: qui non seruiendo vitiis, suscitant contra se draconem, fortissimum scilicet hostem.

F h ¶ *Obtenebrentur stellæ caligine eius.*] Peccatores scilicet, qui in nocte sæculi diuitiis & honore lucere se putant: cæcitatis caligine tenebrentur, & merito suo, Euangelij lumen non videant.

i ¶ *Expectet lucem, & non videat.*] Nec nox præuaricationis & mortis, in qua diabolus regnū tenet, potest lumē redēptoris Christi cognoscere: neq; illi qui in ea nascuntur, nisi eam per baptismum renati destruxerint.

k ¶ *Nec ortum surgentis auroræ.*] Resurrectionem Christi significauit: vnde in psalmo, vigilia matutina dicitur.

Psalm. 1. l ¶ *Quia, &c.*] Sub persona sua, humani generis plangit miserias: quare iterum moriturus, mala istius vitæ patiatur: quare mortalem ipsa mors non extinxerit in vtero.

m ¶ *Nunc enim dormiens silerem, & somno meo requiescerem, &c.*] Principes & reges & consules, & si in inferno squalores tartareos patiuntur: nunc tamen in corporibus suis tormenta non sentiunt, horum mortem mihi venire hac conditione voluissem.

n ¶ *Aut sicut abortiuum absconditum, &c.*] Variis modis & exemplis dicit, quod pœnas istas, in quibus erat, non debuerat pati. *Quare non in vulua mortuus sum?* Et deinceps ait. *Nunc autem dormiens silerem, & somno meo requiescerem cum regibus & consulibus.* Fortè exemplum contra eos est, qui dicunt nō resurrecturos, nisi qui iuxta naturæ ordinem nati fuerint. Si enim cōcepti moriūtur in vtero, necesse est quia viui fuerint: & quicquid moritur, haud dubiè quia resurget. Ita quod in membris fuit & vixit, & natura minus dederit, hoc resurrectione in integrū reparabitur: sic enim humani generis instauratio in melius totum reddet, quod natura fraudauerat. Dicit etiā abortiua, quæ in natura humana degenerata sunt, à pœnis esse aliena, quæ sibi solitudines magis quā domus ædificant. Habitat enim diabolus in ciuitatibus desolatis, & in domibus desertis: non habentes

o ¶ *Ibi impij cessauerunt, &c.*] Proculdubio in inferno. Et sicut Septuaginta transtulerunt, ibi impij deposuerunt furorem suum, id est, typus & superbia, eum sæuitia in hoc sæculo gloriantium, humiliata est in inferno.

p ¶ *Et ibi requieuerunt fessi robore.*] Sicut alia habet translatio, ibi requieuerunt fatigati corpore, ab oppressione vtique & miseria: labore etiam istius mundi liberati.

q ¶ *Et quondam vincti pariter sine molestia.*] Vincientes & quondam vinctos in inferno, dicit pariter habitare, sine iniuria tamen & molestia vinculatorum: non ita vt istic vbi præter pœnas, captiuitate vel seruitute dura, diuersis etiam aliis calamitatibus, homines obligantur, & dominatu & iniustitia iniquorum.

r ¶ *Non audierunt, &c.*] Iussa imperantium, vel inique exigentium, non verentur.

s ¶ *Paruus & magnus ibi sunt, &c.*] Cum sit ergo, vt video, in inferno æqualitas personarum, & nullus de alterius dominatione formidat: cur mihi misero data est lux ista, & vita similis eis, qui in amaritudine animæ suæ sunt, cum meliora sint inferiorum ergastula, quàm istius mundi miserabilis vita, cruciatibus plena, vbi præ angustiis homines mortem quærunt, & magno desiderio, vt veniat, expectāt. H Exemplū egregium adhibuit, dicens: *Quasi effodientes thesaurum*: quia nimirum vtique gratulantur, cum optatam sibi inuenerint sepulturam.

t ¶ *Viro cuius abscondita est via, &c.*] De se dicit: sic itaque incedebam in mandatis Dei: credens quod mihi fructus iustitiæ meæ responderet: sed absconditum est meritum vitæ meæ, & pro hoc pœnarum tenebris circundatus sum, ita vt illud bonum mihi subtractum sit, & hoc malū appositum. Quod autem pœnas tenebrarum nomine dixerit: audi quid sequitur.

v ¶ *Antequam comedam suspiro, &c.*] Inter cæteros cruciatus, etiam hanc ei diabolus infirmitatem inflixerat, quā infirmitatem medici boliniodes appellant, quæ infirmitas talem habere dicitur pœnam, vt ante cibum torqueatur ægrotus: & sint ei post cibum indesinentes dolores. Vnde dicit: *Quasi inundantes aquæ sic rugitus meus.*

x ¶ *Quia timor, &c.*] Timebam enim peccando lædere Deum, & ille offensus, iram iustitiæ suæ in me exercet. Sed quid profuit cauisse à peccatis: quandoquidem vt reus omnium peccatorum discrutior? Sequitur,

y ¶ *Et quod verebar accidit.*] Aliis verbis ipsum repetit, quod superius dixerat. Pro consormatione dicti solent in scripturis talia iterari. Non arroganter hæc dicit, vt faciat Deo iniuriam: sed conscientiæ merito liberè loquitur.

z ¶ *Nonne, &c.*] Non reddendo retribuentib. mihi mala.

a ¶ *Nonne silui?*] *Vt non delinquerem in lingua mea, posui ori meo custodiam.* Psalm. 38.

b ¶ *Nonne quieui?*] Sciens eum surrexerit in iudicio Deus, quod saluos facturus sit omnes mansuetos terræ.

c ¶ *Et venit super me indignatio.*] Indignationem hoc loco

astutia eorum, & consiliũ prauorum dissipat. [a]Per diem incurrẽt tenebras,[b] & quasi in nocte sic palpabunt in meridie. [c]Porro saluum faciet egenum à gladio oris eorũ, & de manu violenti pauperẽ. [d]Et erit egeno spes: iniquitas autem contrahet os suum. Beatus homo qui corripitur à domino. Increpationem ergo domini ne reprobes: quia ipse vulnerat, & medetur: percutit, & manus eius sanabunt. In sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum. In fame eruet te de morte, & in bello [e]de manu gladij. [f] A flagello linguæ absconderis, & non timebis calamitatẽ cum venerit. [g] In vastitate & fame ridebis, [h] & bestias terræ non formidabis. [i] Sed cum lapidibus regionum pactum suum, & bestiæ [k] terræ pacificæ erũt tibi. [l] Et scies quod pacem habeas tabernaculum tuum, [m] & visitans speciem tuam non peccabis. [n] Et scies quoniam multiplex erit semen tuum, & progenies tua quasi herba terræ. [o] Ingredieris in abundantia sepulcrum sicut infertur aceruus tritici in tẽpore suo. [p] Ecce hoc vt inuestigauimus, ita est: quod auditum mente pertracta.

CAPVT VI.

RESpondens autem Iob, dixit: Vtinam appẽderẽtur peccata mea quibus iram merui, & calamitas, quam patior in statera, quasi arena maris hæc grauior appareret. Vnde & verba mea dolore sunt plena: quia [r] sagittæ domini in me sunt, quarum indignatio ebibit spiritum meum, & terrores domini militant contra me. [s] Nunquid rugiet onager, cum habuerit herbam: aut mugiet bos, cum ante præsepe plenum steterit? [t] Aut poterit comedi insulsum, quod non est sale conditum? [u] Aut potest aliquis gustare, quod gustatum affert mortem? Animæ enim esurienti etiam amara dulcia esse videntur. [x] Quæ prius nolebat tangere anima mea, nunc præ angustia cibi mei

E lueos doctrina apostolica conuincens, & ad nihilum errores eorum redigens.

a Per diem, &c.] Dies erat Iudæis, de regno, sacerdotio, legarumus etiam Dei religione gloriantibus sed non credẽtes in Christo tenebras perfidiæ inciderunt.

b Et quasi, &c.] Vtique prosperitatis suæ, quæ cum subito eis felices sæculi huius splẽdore vanæ gloriæ amplius fuerit, qua se lõga securitate muros, putabant eam vsque ad mortis suæ vesperã possessuros, tribulatione subita, quę nocẽs nomine dicta est, stupore nimio, in angustiis coarctati, mortis etiam timore perculsi, palpare dicuntur, perditi vtique cõsilio quid facerent ignorantes.

c Porro, &c.] Christum à blasphemiis Iudæorum: quia *lingua eorum gladius acutus* fuit, dicendo, *Crucifige eum.* Psal. 56.a Matth. 25.

d Et erit &c.] Resurrectionis Christi virtutem ostendit.

e De manu, &c.] Sed videamus ne fortè gladium peccatum icat, dimicans contra animas hominis, vt eam sibi acquirẽs, ẽte prosternat. Quod peccatum gladij nomine dicitur per prophetam, vt ait: *Speculator si viderit gladium venientem.* Ezec. 33.b

f Flagello, &c.] Si conuersus fueris ad Deum, interiora tua, gladij verborum, per linguam iaculati non penetrant: & calamitates vel mala, quæ à Deo irrogantur peccatoribus, non timebis. F

g In vastitate, &c.] Ridebis dixit, pro exultabis atque gaudebis: & lætus eris, cum alios videris fame affici, siue præsenti, siue etiam intellectuali.

g Et bestias, &c.] Hæc septima, extremaque tribulatio bestiæ terræ: possunt & ista animantia, quæ sunt sine ratione intelligi, quibus ad deuorandũ homines dantur in potestatẽ: & homines mali bestiæ appellãtur, mores habentes similes moribus bestiarũ: contra quas pugnasse se Ephesi dicit Apostolus: Non formidabis ergo, inquit, hoc malum, cum correptus à domino, viam emendationis intraueris. 1.Cor.15.

i Sed cum, &c.] Lapides per metaphoram, homines dixit stabiles & quietos, qui sunt vtique iusti & sancti: hi namque in modum lapidum firmi in Deo sunt, per regiones varias constitui. Cum his itaque habebis pactũ solidæ charitatis, vt ab eis nunquam te aliqua tribulatio possit auellere.

k Bestiæ, &c. Homines videlicet quondã feri & mali, in innocentia vt oues effecti: nomen tamen pristinum retinentes, sicut de Matthæo Euangelista dicitur: Matthæus Publicanus. Luc.5.f

l Et scies quod pacem habeat, &c.] Ab istis omnibus, quibus velut ab hostibus expugnatur tabernaculum, vel habitatio, siue domus corporis tui.

m Et visitans, &c.] Hoc dicit: Hominis tui speciem ô Iob, vt diuina visitatione dignam exhibeas peto: ac habitationis & habitantis nomine totum integrum hominem signauit.

n Et scies .&c.] Spiritualiter de omnibus sanctis dictum sentire possumus, quod filios in operibus bonis habeant. Isti tales filij cogitationum semine concepti, parturiuntur in opera, & sancti huius generationis multitudine

gloriantur: quoniam talibus magis quã carnalib. filiis Deo placere voluerunt. Posuit ergo Eliphaz, quasi consiliũ dans Iob, ita dicere: Si conuersus ad Deum fueris, ita vt te tuorũ operum antiquorũ pœniteat, cordis tui virtutibus, velut seminibus abundabis. De quibus opera bona, tanquã sanctitatis filios poteris procreare: ita vt progenies operũ tuorũ, multitudini herbarũ virescẽtium cõparetur, quarũ radices, si spe intus habeas in corde defixas, terra tua flores cum fructibus germinabit. G

o Ingredieris, &c.] Consummatis annis perfectæ ætatis, plenusque dierum in tumulum positus requiesces vt in tẽpore iusti iudicij Dei, à sordibus peccatorum minimis & leuibus purgatus inueniaris: velut triticũ quod coaceruatur.

p Ecce hoc, &c.] Hoc dicit, quæcunque à me tibi dicta sunt, diligenter inuestigata vera noueris, quæ ipse ad emendationem tuam, debes corde percipere.

CAP. VI.

RESpondens, &c.] Dicitis me peccatis meis faciẽtibus ista pati: propter quod velim vt peccata contra calamitatem hanc quã patior, pensarẽtur, & illico videretis: quia hæc ipsa calamitas, velut arena maris, supra horum peccatorum merita põderaret.

r Quia, &c. Hic potest videri, quod superius sagittarũ nomine vermes dixerit: à quibus tum indesinẽter pũgebatur, nec loqui permittebatur: non quod vermes talẽ sensum habuerint, vt hoc iudicio facerent, sed permissu Dei, à potestate aduersariæ vt acriores essent, etiam ipsis motibus agebãt: sicut locustæ, muscæ, & ranæ in Ægypto. Quod autem dixit: *terrores domini militant contra me:* potest ipse diabolus cum suis intelligi: qui adhibitis cruciatibus, vt cæderet Iob, & vt innocentiam sanctitatemque amitteret, insuper terroribus minabatur: quod etiam multi persecutores ministri diaboli, sanctis martyribus facere voluerunt. Obsederunt in gyro tabernaculũ meum. Ecce hic manifeste ostendit, quod velut hostes inimicique diaboli & sui acriter militarent: hi enim maligni spiritus, diuerso modo accipiunt potestatem, ad aliorum quidẽ damnationem, aliorum vero emendationẽ, aliorum autem probationem: qui de suis moribus vel ministerio, mali siue terrores, vel etiam latrones nũcupantur. Omnia dedit in manibus eorũ, id est, prædonũ. Omnia vtique quæ habui, siue filios meos, siue substantiam: sicut & me ipsum dedit Deus in manibus diaboli, siue suorum satellitum. H

s Nunquid rugiet, &c.] Sicut enim illa cum vel abundant pabulis, nullam quasi querelarum vocem emittunt, vt pabuli inopiam protestentur: simili modo, inquiens, & ego si pacem & quietem potius quam bellum haberem in mẽbris, & in anima mea, nullum sermonem amarum asperumve proferrem.

t Aut, &c.] Quomodo ratio nõ finit naturalis, vt quicquã insulsũ comedi possit: ita ego nihil insulsũ, nihil stultũ cõtra Deũ, nihil quod non fidei sale cõditum esset, operatus sum.

u Aut potest aliquis gustare, &c.] Sicut enim nemo mor-

A nificatum aliqood comedit, vt vitæ suæ inimicus sit: ita ego peccatum contingere pertimescebam.

x ¶ *Quæ prius, &c.*] Hoc est, verbis nunc pascor asperis & amaris, quæ mihi immensitas pœnalis extorquet. Hęc enim timebam meo ore depromere, quando in sanctitate & iustitia cum pace quiete viuebam. Sed & prætereundum non est: quia hoc quoque inter cæteras pœnas passus sit Iob: vt etiam cibi ei fœtidi viderentur, sicut est odor leonis, feralis vtique & nimium horridus: qui odor cum de eius visceribus erumperet, escæ suæ ei id sapiebant, quod suarum spirabât in interna febrium: quod ipse ostendit vbi dicit: *Interiora mea efferbuerunt absque vlla requie*, id est, iam decocta sunt & putrefacta.

a ¶ *Quis det*, &c.] Hec mihi sit consolatio, vt finem pœnæ vel cruciatuum meorum, remedia mortis obtineam.

b ¶ *Et qui*, &c.] Hanc igitur mortem potestati diuinæ, Iob solui exoptat: vt ab ea decidês cadat in hanc temporariam mortem, quatenus præsentes pœnas possit euadere: cum velut arbor de hac vita succisus fuerit.

c ¶ *Nec fortitudo*, &c.] Caro mea corrumpitur sanie ac putredine vulnerum: quia non B est in metallis, fortitudo, velut lapidum, vt dolores non sentiam.

d ¶ *Ecce non* &c] Tam ex sua quam ex persona Christi propheta hoc dicit.

e ¶ *Qui tollit* &c.] Misericordia est, ad miserias eorum qui tribulantur côpatiendo mœrore cordis deflecti: hanc vos dum amico non impenditis: timorem domini derelinquitis.

f ¶ *Qui timent*, &c.] Timebâ peccata etiam minima perpetrare: ne pro eis Dei in me vltio desæuiret, & ecce nunc ita punior, tanquam scelera immania commiserim.

g *Et vt*, &c.] Vbi feruere cœperat nomen eius in populis, in gloriæ suæ loco non comparuit, velut nix cum calore dissoluitur.

h ¶ *Inuolutæ*, &c.] Semitas virtutes animi dixit, in quib. vt Deo placeret, omni studio gradiebator: has semitas malis, quæ patiebatur inuolutas atque implicitas esse dicit, dû bonis vitæ suæ, suppliciorum admiscerentur mala.

i ¶ *Considerate*, &c.] Id est, inmemini ad hæc loca quæ dixi, & ipso silêtio cognosceris vera esse quæ dixi. Respicite ad vias diuersorum regnorû: per quas ad me omnium gentium freqoentiæ confluebât,

mei sût.[a] Quis det vt veniat petitio mea, & quod expecto tribuat mihi, oe[s],[b] & qui cœpit, ipse me côterat. Soluat manû suâ & succidat me, & hæc mihi sit côsolatio vt affligês me dolore nô parcat: nec côtradicâ sermonib. sâcti? Quæ est enim fortitudo mea vt sustineâ: aut quis finis meus vt patiêter agâ?[c] Nec fortitudo lapidû fortitudo mea, nec caro mea ęnea est.[d] Ecce nô est auxiliû mihi in me, & necessarii quoq; mei recesserût à me.[e] Qui tollit ab inimico suo misericordiâ, timorê dñi derelinquit. Fratres mei prætererût me: sicut torrens qui raptim trâsit incôuallibus.[f] Qui timêt pruinâ, irruet super eos nix. Têpore quo fuerint dissipati peribût,[g] & vt incaluerint, soluentur de loco suo.[h] Inuolutæ sunt semitæ gressuû eorû, ambulabût in vacuû, & peribunt.[i] Considerate semitas Themâ: itinera Sabba & expectate paulisper. Confusi sunt, quia speraui. Venerût quoq; vsq; ad me, & pudore cooperti sût.[k] Nûc venistis, & modo vidêtes plagâ meâ timetis. Nûquid dixi: Afferte mihi, & de substâtia vestra donate mihi: vel liberate me de manu hostis, & de manu robustorû eruite me? Docete me, & ego tacebo: & si quid fortè ignoraui instruite me. Quare detraxistis sermonib. veritatis, cû ê vobis nullus sit qui possit arguere me? Ad increpandû tâtum eloquia côcinnatis, & in vêtum verba profertis.[l] Super pupillû irruitis, & subuertere nitimini amicum vestrum. Verûtamen quod cepistis, explete. Præbete aurem, & videte an mentiar.[m] Respondete obsecro absque côtentione: & loquentes id quod iustû est, iudicate. Et nô inuenietis in lingua mea iniquitatem: nec in faucibus meis stultitia personabit.

CAPVT VII.

MIlitia est vita hominis super terrâ, & sicut dies mercenarij dies ei[s].[o] Sicut ceruus desiderat vmbrâ, & sicut mercenarius præstolatur finê operis sui: sic & ego habui menses vacuos, & noctes laboriosas enumeraui mihi. Si dormiero, dicâ quâdo consurgâ, & rursû expectabo vesperâ, & replebor dolorib. vsq; ad tenebras. Induta est caro mea putredine,[p] & sordib. pulueris cutis mea aruit & côtracta est. Dies mei velocius trâsierût quâ à texête tela succiditur, & côsûpti sût absq; vlla spe. Memêto, quia venturus est vita mea, & non reuertetur oculus meus vt videat bona:[q] nec aspiciet me visus hominis.[r] Oculi tui in me, & nô subsistâ. Sicut côsumitur nubes & pertransit: sic qui descêdit ad inferos non ascêdet, nec reuertetur vltra in domû suâ:[s] neq; cognoscet eû amplius locus eius. Quapropter & ego nô parcâ ori meo: loquar in tribulatione spiritus mei, côfabulabor cû amaritudine animæ meæ. Nûquid mare ego sû aut cet[us]: quia circûdedisti me carcere? Si dixero, côsolabitur me lectulus me[us], & reuelabor loquês meorû, in stratu meo[t] terrebis me per somnia, & per visiones horrore concuties.[u] Quamobrem elegit suspen-

C & videbitis eas raritate, imo solitudine hominû desolat.

k ¶ *Nunc*, &c.] Hoc dicit, quod & ipsi amici sui, exêplo eius ruinâ sibi similê formidarêt. *Nône quieui, nône dissimulâ*, patientiâ videlicet: aut vindictâ malorû? *Nône silui*, silentio cohibês linguâ meâ, vt non responderê exprobrantib. mihi mala: vel ne in toto mihi donarent iniquitas. His ergo veritatis sermonibus detraxistis; qoandoquidem me in his non solum fallacem, verumetiâ in aliis rebus criminosum iudicastis: cum vestrum nullus ita mundus sit à peccato, vt quê quam posset libera conscientia increpare.

l ¶ *Super*, &c.] Desolatû scilicet à parentibus & amicis.

m *Respondet*, &c. Non sit contradicendi studiû, quod contentionis generat morbû: & ita demû animositatis caligine nô perturbati, poteritis in me & vos, quod iustum est, iudicare.

CAPVT VII.

MIlitia est, &c] Dimicâs contra inuisibiles aduersarios.

o ¶ *Sicut ceruus*, &c.] Similiter & ego me côsequi arbitrabar, sed præ vmbra refrigerij incurri æstus pœnarû, & pro mercede mei operis, vacuus dimissus sum.

p ¶ *Et sordibus*, &c.] Hæc etiâ ad tormentorum pertinebat dolorem: vt sanies quæ de putredine feruentium vulnerum defluebat, sordibus infusa pulueris, cutê eius exsiccaret atque contraheret.

q ¶ *Nec aspiciet*, &c.] Itea enim pace & gloria, diutijs & D & honore, vbi antea fui iâ nô sum ab hominibus videndus.

r ¶ *Oculi tui*, &c.] Quia oculi tui quasi iracundia pleni in me, idcirco sunt intendentes, vt plagas grauiores inimici mei accumulent.

s ¶ *Neque cognoscet*, &c.] Id est, pristina mundi istius conuersatio, non erit in homine commutatio.

t ¶ *Terrebis*, &c.] Hoc à Deo Iob se pati dicebat, quod à dæmonib. patiebatur: qui ad ista faciêda, à Deo acceperât potestatê: qui ei toruis vultibus & minacibus sine dubio apparebant in somniis: stridentes etiâ dentibus, & ad deuorandû eû quasi ora apetientes, vt insolitæ visionis horrore excuteretur in lecto, & expergefactus sôno aufugeret, quo solêt dolores nimij mitigari, & succederent iuges vigiliæ vt indesitibus cruciatibus torqueretor. Sic & vulnera quæ vigilâs oculis suis videbat quotidie, putrisq; sanies vermiumq; multitudo discurrentium per vulnerû foueas, in somnis ei à dęmonibus demonstrabantur.

u ¶ *Quamobrê elegit suspendiû*, &c.] Satius est, inquit, & peccato

E

peccato multo tolerabilius, ſi victus cruciatibus, de morte mea cogitem, quam tuæ maieſtati irrogem blaſphemiam.

a ¶ *Deſperaui: &c.*] Deſperaui, loquendo hæc, quæ dicere non debueram. Pro hoc itaq; verbo, quo ſe lapſum in peccatum deplorat, pœnitentiam illico profitetur, dicens.

b ¶ *Parce, &c.*] Tanquam ſi diceret: in hoc tẽpore pœnitentem ſuſcipe, & obſecranti pro hoc delicto eſto placabilis.

c ¶ *Vſquequo, &c.*] Id eſt ab ab iſtis pœnis mihi iſtantibus non deſiſtis.

d ¶ *Nec, &c.*] Inter cætera mala dolorum & cruciatuũ, ſynanchim habuiſſe ſe perhibet, qua tumore fauciũ hominis halitus intercluditur, & ſæpè quaſi laqueo ſtrangulatus extinguitur.

e ¶ *Peccaui, &c.*] Peccaui in his quæ dixi ſuperius quæ me dicere non decebat, quid poſſum facere tibi qui iuſtus es?

f ¶ *Quare me, &c.*] Dediſti mihi copiam reſpondendi, vt dicerem tibi: iuſto homini nõ conueniunt pœnæ, quæ potius peccatoribus irrogantur: dum homo hæc dico Deo, creatura creatori, plaſma figulo.

g ¶ *Et factus, &c.*] Quia ſeruus domino meo tam querula voce reſpõdere non debui.

h ¶ *Cur non, &c.*] Id eſt, aufers dolores meos, per quos qui eram hactenus iuſtus, nunc peccare compellor?

F

i ¶ *Et ſi, &c.*] Poſt iſtius ſæculi noctẽ, in illius futuri ſæculi principio, quando erit felix reſurrectio beatorum, cum requiſitus fuero, nõ inueniar: quia non ita dignus ero, qui, ſanctitatis merito, ſubſiſtam ante faciem tuã. Quod ſi abhinc peccator abiero, cui tu ante propitiatus non fueris, poſtea ante conſpectum tuũ, vbi ſunt cæteri ſancti amplius non ero.

ſuſpendium anima mea, & mortẽ oſſa mea.[a] Deſperaui: Nequaquã vltra iam viuam.[b] Parce mihi domini, nihil enim ſunt dies mei. Quid eſt homo: quia magnificas eum, aut quid apponis erga eum cor tuũ? Viſitas eum diluculo, & ſubito probas illum.[c] Vſquequo non parcis mihi:[d] nec dimittis me, vt glutiam ſaliuã meã?[e] Peccaui. Quid faciam tibi ò cuſtos hominũ?[f] Quare me poſuiſti contrarium tibi?[g] Et factus ſum mihi metipſi grauis:[h] Cur non tollis peccatum meum: quare non aufers iniquitatẽ meã? Ecce nũc in puluere dormiam:[i] & ſi mane me quæſieris non ſubſiſtam.

CAPVT. VIII.

RESpondens autem Baldad Suites, dixit. Vſquequo loqueris talia, & ſpiritus multiplex ſermonis oris tui?[l] Nũquid Deus ſupplantat iudiciũ, aut omnipotẽs ſubuertit quod iuſtũ eſt?[m] Etiã ſi filij tui peccauerũt ei, & dimiſit eos in manu iniquitatis ſuæ: tu tamen ſi diluculo cõſurrexeris ad Deũ, & omnipotentẽ fueris deprecatus: ſi mũdus & rectus inceſſeris, ſtatim euigilabit ad te: & pacatũ reddet habitaculũ iuſtitiæ tuæ: intantum vt ſi priora tua fuerint parua, & nouiſſima tua multiplicẽtur nimis.[n] Interroga enim generationẽ priſtinã, & diligẽter inueſtiga patrũ memoriã. Heſterni quippè ſumus & ignoramus: quoniã ſicut vmbra dies noſtri ſunt ſuper terrã: ipſi docebũt te, Loquẽtur tibi, & de corde ſuo proferẽt eloquia.[o] Nũquid virere poteſt ſcirpus abſque humore, aut creſcere carectum ſine aqua?[p] cum adhuc ſit in flore, nec carpatur manu, ante omnes herbas areſcit: ſic viæ omnium qui obliuiſcuntur Deum,[q] & ſpes hypocritæ peribit.[r] Non ei placebit vecordia ſua: & ſicut tela aranearũ fiducia eius,[ſ] Innitetur ſuper domũ ſuã, & non ſtabit:[t] fulciet eã, & non cõſurget.[u] Humectus videtur antequã veniat ſol,[x] & in horto ſuo germẽ eius egredietur.

G

& per ſatisfactionem, eum pro meritis tuis tibi valde iratũ, reconciliare volueris: tantam eius gratiam cõtinuo poſſidebis, vt ad comparationem nouiſſimorum bonorum tuorũ, quæ tibi ſubito poterit compenſare, priora ſatis parua & minima deputẽtur. Quos peccatores filius ille iunior in Euãgelio figurauit: qui cum bonũ naturæ, tanquã diuitias cum meretricib., id eſt, voluptatib. viuendo prodigus diſſipaſſet, pœnitenti occiditur vitulus Chriſtus: anulus quoq; fidei, cũcta promiſſa certa impreſſione ſignantur, in manu ei tribuitur, & greſſuum ſuorũ accepit munimenta, vt ſuper ſerpentes & ſcorpios ſecurus incedat: ſtola etiam æterna immortalitatis datur. Luc. 15.

n *Interroga, &c.*] Hoc eſt dicere: quia nos heſterni ſumus, interroga antiquos, & inuenies alios in diluuio, alios in Sodoma, ſiue in diuerſis locis pro peccatis ſuis diuerſas accepiſſe ſententias.

o ¶ *Nunquid, &c.*] Hoc eſt dicere: ſicut ſcirpus vel carectũ ſine aqua viuere non poteſt: ita tu ſine fomento atque humore iuſtitiæ, nequaquã permanere in priſtina felicitate potuiſti.

p ¶ *Cum, &c.*] Dicit ſanctum Iob, velut herbæ ſimilitudine floruiſſe: qui antequã ad maturitatem fundatæ gloriæ perueniret, in tanta mala præcipitatus ſit, ne in tempore ſuo, quaſi in plenitudine dierum conſummato cõpletoque florentiſſimo regno, manu poteſtatis Dei, in qua omnia regna cõſiſtunt, auferetur à ſæculo. Ergo quia non ita egiſti vt in pace, cõpleto tẽpore tuo cõferreris in ſepulcrũ tuum: idcirco ante omnes herbas, id eſt, ante oẽs peccatores (qui herbarum vocabulo ſæpè dicuntur) ſolis ardore ſiccatus es, id eſt, cum infidelibus tribulationibus corde ceſſiſti. Quod autẽ ait ante herbas omnes areſcit: quiſquis hominum multarum eſt iniquitatum, ſicut tu es, præ pondere criminum, ante incipit pœnas luere, quam cæteri peccatores. H

CAPVT VIII.

REpondens, &c.] Offenſus eſt Baldad in ſermonib. ſancti Iob. Primũ, quia temere locutus fuiſſet ad Deum: deinde quod diceret, quod in regno fuiſſet cæteris regibus præpollentior, & quod hanc plagã innocens pateretur: & notat eum ipſe Baldad, quod quaſi non libera mente & ſobria loqueretur, ſed neſcio quo ſpiritu potius ageretur.

l ¶ *Nunquid Deus, &c.*] Hoc dicit: quia iuſtitia Dei pateris, quæ mereris.

m ¶ *Etiam ſi, &c.*] Si filij, inquit, tui facientes mala, dimiſſi ſunt à Deo, vt poteſtas quæ propter iniquitatem eorum in eos data eſt, interimendi eos haberet effectum, tibi in nullo nocere poterit: ſi tamen ipſe adhuc iacens in ſtultitiæ cæcitate, diluculo in agnitionem diuinæ iuſtitiæ conſurrexeris, & pro tuis erroribus & delictis, Deum qui omnia poteſt concedere, fueris deprecatus. Qui quaſi dormire videbatur, non audiendo te videlicet, nec videndo, confeſtim euigilabit ad te, ad præparandam felicitatem tuam inſtabit. Intantum vt ſi priora tua fuerint parua, nouiſſima tua multiplicentur nimis. Si ergo ad Deum conuerſus fueris, inquit, ab iniquitatibus, propter quas nunc pœnas pateris,

q ¶ *Et ſpes, &c.*] Hypocritæ ſimulantis ſanctimoniam vitæ: hic autem ſecundum Dei teſtimonium ſimplex fuit, rectus & innocens, ſicut ipſe ait: *Si ambulaui in vanitate.* Iob. 31. a

r ¶ *Non ei, &c.*] Grandis reuera vecordia eſt & amentia, fictè & ſimulatè agere ante Deum: quod eis in proſperum non procedet, cum ille ſcrutator ſit cordis & renis. Tales in euangelijs arguuntur: qui ſunt ornati deforis quaſi ſpecie ſanctitatis, & intus peccati putredine pleni ſunt, vt ſepulcra mortuorum. Matth. 23.

ſ ¶ *Innitetur ſuper, &c.*] Confidendo in ſe ipſo, & confirmando carnem brachij ſui, ſtare non poterit, ſed magis cadet ſuperbia. Quia *omnis caro fœnum eſt.* Eſai. 40 b.

t ¶ *Fulciet eam, &c.*] Conatur proprijs viribus ſe erigere: ſed nequaquam conſurgere poterit: quia non eſt dominus fortitudo eius. In quã incumbentes firmiſſimè cõtinentur.

u ¶ *Humectus videtur, &c.*] Felicitatem proſperantis hominis dicit: qui cum æſtu tribulationis percuſſus fuerit, aduerſitatibus frangitur, & omnis vigor priſtinæ eius lætitiæ, conſumptus triſtitia exiccatur.

x ¶ *Et in horto ſuo germen eius, &c.*] In principio, inquit,

G

ª Super aceruum petrarum radices eius densabũtur, ᵇ & inter lapides cõmorabitur. ᶜ Si absorbuerit eum de loco suo, negabit eum & dicet : Non noui te. ᵈ Hæc est enim lætitia viæ eius, ᵉ vt rursũ de terra alij germinentur. ᶠ Deus non proijciet simplicem: nec porriget manum malignis, ᵍ donec impleatur risu os tuum, & labia tua iubilo. ʰ Qui oderunt te, induentur confusione, ⁱ & tabernaculum impiorum non subsistet.

CAPVT. IX.

ET respõdens Iob, ait: Verè scio quod ita sit, & quod nõ iustificetur homo cõpositus Deo. Si voluerit cõtendere cum eo, nõ poterit respõdere ei vnũ pro mille. Sapiẽs corde est, & fortis robore. ˡ Quis restitit ei, & pacẽ habuit? ᵐ Qui trãstulit montes, & nescierunt hi quos subuertit in furore suo. Qui cõmouet terram de loco suo, ⁿ & colũnæ eius concutiuntur. ᵒ Qui præcipit soli, & non oritur: & stellas claudit quasi sub signaculo. Qui extẽdit cælos solus, & graditur super fluctus maris. ᵖ Qui facit arcturũ & oriona & hyadas, & interiora austri. ᵠ Qui facit magna & incõprehensibilia, & mirabilia: quorum non est numerus. ʳ Si venerit ad me, non videbo eum: si abierit, non intelligam. Si repente interroget, quis responderebit ei? Vel quis dicere potest, cur ita facis? Deus cuius iræ nemo resistere potest, ˢ & sub quo curuantur qui portant orbem. Quantus ergo sum ego vt respondeam ei, & loquar verbis meis cum eo? Qui etiam si habuero quippiam iustum, non respondebo, sed meum iudicem deprecabor. ᵗ Et cùm inuocantem me exaudierit, non credo quod

E felicitatis suæ peccator prosperè agere videtur, sed non permanebit, virentis herbæ similis : hæc est repentina iocunditas sicut in psalmo: *Cùm exorti fuerint peccatores vt fœnum,* Psal 91.b
& apparuerint, id est, velut herbæ in virorẽ lætitię præsentis emerserint, mox adueniente caumate peribunt. *Iustus* vero non ita vt fœnũ florebit : cui, vt dixi, peccatorum gloria cõparatur: *sed sicut palma florebit*, inquit propheta. Psal 92.c. Quæ ita in profundis est radicib. stabilita, vt nec tẽpestatem metuat, nec solis ardorẽ formidet. Et cum sub sacrato numero ad centum vsque nodos peruenerit, quibus altitudo eius solidè continetur : tunc fructus afferet dulcissimos caritatis : in summo scilicet perfectionis fastigio, quo se per incrementa virtutũ quasi per plurimorũ quasdam ætates annorum ascendisse gloriatur.

a¶ *Super aceruum, &c.*] Quoniã radices eius in terra bona solidatæ vt fructus patientiæ afferrent, nõ figentur: sed super aceruum magis petrarum coartabuntur, non habendo illic vitæ humorẽ, moriturus vtique prius ariditate siccabitur.

b¶ *Et inter, &c.*] Metaphoricos: lapides, infideles & duri cordis hoc loco possunt intelligi, inter quos quisq; peccator cõmorabitur vitæ similitudine coæqualis: qui Deũ
F vt stolida metalla nõ sentiũt. Aut certè lapides peccata nominauit. Vnde propheta ait :
Hier 10.d *Tollite lapides de via*, id est, de via sanctæ conuersationis auferre peccata.

c¶ *Si absorbuerit, &c.*] Cum de hac vita ad loca squalida inferorũ transferendus absorptus fuerit, indignus vtique conspectui Dei esse negabitur. Locus hominis dici potest qualitas conuersationis, vbi vel vitæ genere, vel mente consistit, id est, disciplina, vel gratia quam accepit, aut elegit sectari.

d¶ *Hæc est, &c.*] Ironicos dicitur, hæc est lætitia eius, velut si diceret: Sic in bonis operibus Deoque placentibus ambulauit dum viueret, vt ad ærumnas perpetuo perueniret.

e¶ *Vt rursum, &c.*] Facit vtique Deus vt iustus iudex, dum Iudæos incredulos à promissionibus quæ in Christo sunt, propter perfidiam exclusit, & gentes propter obedientiam intromisit. Siue in loco Iudæ Matthiam constituens, iusta iudicia sua declarauit.

Act.1. f¶ *Deus non, &c.*] Id dicit, non iuuat vt faueatur operantibus iniquitatem: & tamen porrigit manum pietatis suæ, vt peccatores ad pœnitentiam conuertat.

g¶ *Donec impleatur, &c.*] In risu, lætitiam cordis intellige. In iubilo, vocem exultantis aduerte.

h¶ *Qui oderunt, &c.*] Cum vtique talis fueris, qualem dixi superius, qui oderunt te, merito confundentur.

i¶ *Et tabernaculum, &c.*] De Iob quidam hoc dicit, sed fallitur. Nam manifestum est tabernaculum impiorum periturum in æternum, id est, diabolum & ministros eius, vel etiam præsens sæculum.

CAPVT IX.

ET *Respondens Iob, &c.*] Noli ergo de me ita existimare, quod ego saltẽ cogitare hoc audeam, cum sciam quia creatura creatori suo in nullo possit penitus comparari.

l¶ *Quis restitit ei, &c.*] Quis contra Deum agens non sibi bellum iræ eius commouit, sicut Dathan & cæteri?

m¶ *Qui transtulit, &c.*] Metaphoricos, montes homines siue angeli intelligendi sunt : quorum elatio mentis intantum intumuit, vt excelsis montibus compararentur.

n¶ *Et columnæ, &c.*] Columnas hoc loco pro stabilitate terræ intelligamus: quã Deus super semetipsam immobilissima mole fũdauit.

o¶ *Qui, &c.*] Per vicissitudines diei & noctis : dispositione Dei gubernantis omnia quotidie fieri ita videmus.

p¶ *Qui facit, &c.*] In his stellarum signis, quæ sunt in firmamẽto cæli, penè omnibus stellis notiora, totam militiã astrorũ dicit ad regimen Dei pertinere: quæ magna & mirabilia homines ignorãt. Vnde ipse dominus ait. *Nũquid* Iob 38.d
nosti ordinẽ cæli, & ponis rationẽ ipsius? Item moraliter. Qui cõmouet terrã de loco suo. Hominem Deus de loco vitæ prioris cõmouit, & delectabiles cogitationes, sed noxias, quib. quasi columnis incubans ac requiescens in eis sustinebatur, concussit & infirmauit, vt eum ad sanctitatẽ vitæ cõmutaret. Qui præcepit soli, & non oritur. Peccatoribus cordis cæcitate percussis, non sol oritur iustitiæ Christus, siue stellarũ, id est, sanctorũ merita, quibus alij ab aliis distabũt in claritate: qui dum hic latent, quasi clauduntur sub signaculo. Qui extẽdit cælos suos. Apostolos & cæteros sanctos, cælos effectos, vbique prædicatione diffũdit: siue eis scripturas, quæ cælorum nomine plerũque significãtur reuelãdo H
eorum cordibus patefacit: sicut ait. *Quoniam videbo cælos,*
opera digitorum tuorum. Egreditur super fluctus maris. Psalm 8.a
Super sæculi vtique istius homines inquietos, elatos & turbidos, vt ad mansuetudinem & placabilitatem tumore deposito cõculcentur. *Qui facit arcturũ*, id est primos in resurrectione ecclesiæ, vt sint gloriosi, splendẽtes velut meridies calore caritatis Dei accensi, & fide lumine illustrati.

q¶ *Qui, &c.*] Magnũ est quod facit Deus, vt vas fragile hominẽ morti obnoxiũ per Christũ in spẽ beatæ resurrectionis cõstituat. Et interiora austri. Vbi candelabrũ cum lucernis, septiformis spiritus gratia videlicet & intelligentiæ renitentibus, collocatur.

r¶ *Si venerit, &c.*] Plus dicit, quod venientis Dei præsentia sit, quando homini innotescit : & quando occulitur, quasi abeuntis absentia indicatur.

s¶ *Sub quo, &c.*] Portantes orbẽ, sancti rectè intelliguntur: quia gloria meritorum suorum, magni & potentes sunt apud Deum. Hi ergo cordis humilitate ad interueniendum pro peccatoribus in conspectu eius sunt incuruati. Ita sancti portant mundũ, dum eum ne ruat ac pereat, orationum fortitudine sustinent. Columnæ cæli intremiscunt ac pauẽt ad nutũ eius. Apostoli Prophetæ, omnesque apostolici viri, sancti quoq; & cæteri fideles intelligendi sunt, de quibus est Petrus, Iacobus & Ioannes, *qui videbantur esse colũnæ*: siue Gal.2.b
sancti ante Deũ incuruati & procidentes adorant: qui portant orbẽ, id est, totum hominem suum, quem docti minorẽ mundum appellãt, perfectioni crucis imponũt & ne per mundi vanitates cogitationibus soluatur ac deflectat: intra se eum constringendo per Dei gratiam regunt & continent.

t¶ *Et cum inuocantem, &c.*] Qui me etiam inculpabili studentem

E dentem vitæ, impugnantium permittit iniuriæ. Eaauditus est in hoc, vt Dei bona mereatur. Non se autem eaauditum credit, eo quod mala patiatur.

a ¶ *In turbine*, &c.] Turbo diabolus potest intelligi, qui velut turbo incubuit in Iob, vt eum vastaret.

mūditia fructus sāctorū operū demōstratur. Et rectè potest niui baptismos comparari. In plouia ergo & imbre affluente, sermonē doctrinæ legislator voluit indicare. In rore vero & in niue, sensum cum illuminatione sui, interiora viscerum penetrantem.

quod audierit vocē meā, a In turbine enim cōteret me, & multiplicabit vulnera mea etiā sine causa. b Non cōcedit requiescere spiritū meū, c & implet me amaritudinib. Si fortitudo quæritur, robustissimus est. Si æquitas iudicij, nemo audet pro me testimoniū dicere. Si iustificare me voluero, os meum condēnabit me. Si innocentē ostendero, prauū me cōprobabit. Etiam si simplex fuero, hoc ipsū ignorabit anima mea, & tædebit me vitæ meæ. Vnū est quod locutus sum, & innocentē & impiū ipse cōsumit. d Si flagellat, occidat semel, & non de pœnis innocentium rideat. e Terra data est in manus impij: f vultum iudicum eius operit. Quod si non ille est, quis ergo est? Dies mei velociores fuerūt cursore fugerūt & non viderūt bonū. Pertrāsierūt quasi naues poma portātes: sicut aquila volās ad escā. g Cum dixero, nequaquā ita loquar, h commuto faciem meam, & dolore torqueor. Verebar omnia opera mea, sciens quod non parceres delinquenti: si autem & sic impius sum, quare frustra laboraui? i Si lotus fuero quasi aquis niuis, & fulserint velut mundissimæ manus meæ: tamen sordibus intinges me, k & abominabuntur me vestimenta mea. Neque enim viro qui similis mei est, respondebo: nec qui mecum in iudicio ex æquo possit audiri. l Non est qui vtrumque valeat arguere, & ponere m manum suam in ambobus. Auferat à me virgam suam, & pauor eius non me terreat. Loquar & non timebo eum. Nec enim possum metuens respondere.

CAPVT X.

TÆdet animā meā vitæ meæ, dimittā aduersū me eloquiū meū. Loquar in amaritudine animæ meæ, dicā Deo: Noli me condēnare Indica mihi, cur me ita iudices? Nūquid bonum tibi videtur, si calūnieris me, & opprimas me opus manuum tuarū, & consiliū impiorum adiuues? Nunquid oculi carnei tibi sunt: aut sicut videt homo, & tu videbis? Nūquid sicut dies hominis dies tui, & anni tui sicut humana sunt tempora, vt quæras iniquitatem meam, & peccatum meum scruteris? Et scias quia nihil impium fecerim: cum sit nemo qui de manu tua possit eruere. Manus tuæ domine fecerunt me, & plasmauerunt me totum in circuitu: & sic repente præcipitas me? Memento quæso quod sicut lutum feceris me, & in puluerem reduces me. Nonne sicut lac mulsisti me: & sicut caseum me coagulasti? Pelle & carnibus vestisti me, ossibus & neruis compegisti me. o Vitam & misericordiam tribuisti mihi, & visitatio tua custodiuit spiritum meū. Licet hæc celes in corde tuo: tamen scio quia vniuersorum memineris. Si peccaui, & ad horā pepercisti mihi, cur ab iniquitate mea mundum me esse non pateris? Et si impius fuero, væ mihi est: & si iustus, p non leuabo caput, saturatus afflictione & miseria. Et propter superbiam, q quasi leænam capies me: r reuersusque mirabiliter me crucias. Instauras testes tuos contra me, s & multiplicasti

b ¶ *Non*, &c.] Asthmati hīcō se dicebat effectū: infirmitas enim est quæ in pulmonib. generatur. Obstruantur adicitus quidā pulmonum, quos Græci isopitos appellant: & ita cōstringūtur atq; cōcluduntur in pulmonib., vt dicūt medici, vt reddere siue recipere spiritū pulmones coāgustati non sufficiāt, nimio etiam dolore cum festinato suspirio repetitur, & concisus flatus emittitur.

c ¶ *Et implet*, &c.] Plagis omnib atque infirmitatibus circundata atq; obsessa repleta fellis atq; blasphemiæ, & amaritudine anima mea. Ita vt durū verbum & asperū os meum dicere cōpellatur. Et tædebit me vitæ meæ. Ego tamen hoc solum noui, quod malis vitæ præsentis punior.

d ¶ *Si flagellat*, &c.] Durè hic satis locutus est contra Deū. In toto quidem libro hoc, null9 locus est asperior isto, & altero superius posito, vbi ait: *Quamobrē elegit*

F *suspendiū anima mea, & mortē ossa mea*: de quib. sermonib. respondit ad Deum in fine libri: *vnum locutus sum, quod vtinam non dixissē, & alterū quib. vltra nihil addā.* Tota altercatio Iob cum amicis hic est, quod ille se iustum, illi eum impium pronuntiabant.

e ¶ *Terra*, &c] Caro Christi in potestatem Herodis siue Pilati, vel ipse Iob in potestatem diaboli.

f ¶ *vultum*, &c.] Vultū hoc loco mentis iudicium, quod Dei iusto iudicio est opertū, appellat. Excęcāda corda satellitū impij diaboli: quos iustic iudices nominauit, vt sanctum Iob crudelitate acrius cruciarent.

g ¶ *Cum*, &c.] Nequaquā ita au, hoc est, quādo cōpellente cruciatu, aspera contra Deū loquor & dura, eodem pūcto resipiscēs definio me Deo ita loqui nō oportere.

h ¶ *Commuto*, &c.] Id est, præ doloris nimietate cōtraho atq; contristor, & in ipso definitionis meę momento, subitis ac repentinis dolorū aculeis ita vexor atq; discrucior, vt rursum amaritudinis & fellis verba depromam,

i ¶ *Si*, &c.] In ablutione ergo aquarū niuis, cādor mētis ostenditur: & in manu,

k ¶ *Et*, &c.] Tantum enim malorum mihi illatum est, vt squalore vulneris & putredinis, si dici potest, etiam quę insensibilia sunt, detestentur.

l ¶ *Non est*, &c.] Id est, quis est qui Deum potest iniustitię, quasi iniquum arguere, nisi temeratus & blasphemus? quis potest velut in reū iniquitatis cum extēsione manus dare sētentiā? Iob vero iuxta Dei testimonium, quo fuerat collaudatus, eo quod innocens esset, sibi cōscius verè dixit, quod nō esset vllus eorum, cum quibus altercabatur, qui eum rectè possit arguere: quia ille iudicare alterū iustissimè audet, cuius rea cōscientia de his quæ in alterum iudicat, non tenetur.

m ¶ *Manum*, &c.] Securus, inquit, & constanter tunc potero respondere, si hæc duo amoueat à me: potentiæ videlicet suæ magnitudinem, & horum cruciatuum pœnas.

CAP. X.

TÆdet, &c. *Manus*, &c.] Quod autem dicit totum se in circuitu factū, contra hæreticos locutus est, qui dicūt animam ab alio Deo factam, & corpus ab altero plasmatum. H

o ¶ *Vitam*, &c.] Ipsa anima est vita hic appellata, non vita animæ: quia possunt & actus animæ, vita nuncupari.

p ¶ *Non*, &c.] Id est, contractus dolore & tormentis viscerum, caput ad ima depositū eleuare non possum: siue confusione & mœrore repletus.

q ¶ *Quasi*, &c.] Hinc ergo bestiæ, ait Iob, assimilas me hominem humilem & abiectum.

r ¶ *Reuersusque*, &c.] Deum dicebat ad se reuerti, quando eum antiquis nouas pœnas & recētiores in suo corpore sentiebat mirabiliter.

s ¶ *Instauras*, &c.] Hoc dicit, quia castigationes & pœnæ nostræ, testes sunt diuinæ iustitiæ. Siue cruciatus illius idcirco dictos testes existimo, quia eiulante eo & rugiente, quasi testimonium Deo tormenta reddebant.

t ¶ *Multiplicasti*, &c.] Potest ira Dei diabolus intelligi, cuius ministerio Iob acerbos dolores patiebatur. Pœnæ autem in se militantes dicuntur: quia per quendam malorum ordinem succedentes, officium cōmissæ sibi crudelitatis exercent.

A

a ¶ *Dimitte ergo*, &c.] Id est, requiem ab istis cruciatibus mihi concede, vt plangam aliquantulum dolorem pœnarum mearum: quem in corpore meo sustineo, siue quem futurum in inferno perhorresco.

b ¶ *Antequam vadam*, &c.] Quod terram inferorum descripserit, nulli dubium est: nullus ordo ibi est vitæ: tenebrosa est, vt dixi, procul dubio velut carcer, in quem peccatores & impij qui lucem odio habuerunt, vt tenebrarum filij, contrudentur. Quæ terra caligine mortis operta est, vt clausi in nocte æterna, nullũ pœnitentiæ lumen aliquando aspiciant. Vbi est miseris vmbra mortis, quæ in hoc loco pœnæ intelligendæ sunt: quia sicut vmbræ corporum non sunt longè à corporib., quæ faciunt vmbras: ita pœnæ non longe à morte sunt, quæ inferunt mortem. Non reuertar ad hanc mortalitatẽ, vbi tanta mala patior. Spiritus diuinus, qui est in narib. meis. Quia eum dolorum angustiis anhelantem, consolationum robore vrgebat. *Quis mihi tribuat vt in inferno protegas me, & abscondas donec pertranseat ira tua, & constituas mihi tempus in quo recorderis mei.* Furor iræ Dei pertransiit, quem Adam peccãdo promeruit, quando chirographum in mortem filiorum eius conscriptum, Christi deleuit aduentus. Nemini ergo

B

de sanctis mirum videatur, qui aduentu Domini sunt absoluti ab inferis, & resurrectionis Christi exemplo in spe beatæ resurrectionis suæ sunt constituti.

iram tuam aduersum me, & pœnæ militant in me. Quare de vulua eduxisti me: qui vtinam consumptus essem ne oculus me videret. Fuissem quasi non essem de vtero translatus ad tumulum. Nunquid non paucitas dierum meorum finietur breui? [a] Dimitte ergo me vt plangam paululum dolorẽ meũ, [b] antequam vadam, & non reuertar ad terram tenebrosam, & opertam mortis caligine, terrã miseriæ & tenebrarũ, vbi vmbra mortis & nullus ordo: sed sempiternus horror inhabitans.

CAPVT XI.

R[c]Espõdens autẽ Sophar Naamathites, dixit. Nunquid qui multa loquitur, non audiet, aut vir verbosus iustificabitur? [d] Tibi soli tacebũt homines: & cum cæteros irriseris, à nullo confutaberis? [e] Dixisti enim: Purus est sermo meus, & mũdus sum in cõspectu tuo. [f] Atque vtinã Deus loqueretur tecũ, & aperiret labia sua tibi, [g] vt ostẽderet tibi secreta sapientiæ: & quod multiplex esset lex eius, [h] & intelligeres quod multo minora exigaris ab eo quã meretur iniquitas tua. [i] Forsitã vestigia Dei cõprehendens, & vsque ad perfectũ omnipotentẽ reperies [k] Excelsior cœlo est, & quid facies? Profũdior inferno, & vnde cognosces? Lõgior terra mensura eius, & latior mari. Si subuerterit omnia, vel in vnum coartauerit: quis cõtradicet ei? vel quis dicere ei potest, cur ita facis? [l] Ipse enim nouit hominũ vanitatẽ, & videns iniquitatem nonne considerat? [m] Vir vanus in superbiam erigitur, & tanquam pullum onagri se liberum natum putat. [n] Tu autem firmasti cor tuum, & expandisti ad eum manus tuas. [o] Si iniquitatem quæ est in manu tua abstuleris à te, & non manserit in tabernaculo tuo iniustitia: [p] tunc leuare poteris faciem tuam absque macula, & eris stabilis & non timebis. [q] Miseriæ quoque obliuisceris, & quasi aquarum quæ præterierunt non recordaberis, [r] & quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam. Et cum te consumptum puta-

CAP. XI.

R[c] *Espondens autem*, &c.] Velut si dixisset: Nunquid potest vir verbosus admirationi haberi, aut præconio laudis efferri, cum sit ostensione nimiæ verbositatis odiosus: sed potius audire debet quæ meretur, ne vanitate elatus, solum se existimet sapientem.

d ¶ *Tibi soli*, &c.] Non sunt hæc amicorum solatia, sed hostium tela. Ita vt nunc dicamus de vobis: *Filij hominum dentes eorum arma & sagittæ.*

e ¶ *Dixisti enim*: &c.] Non ita dixit quod purus esset & mũdus, id est, quod cogitationibus & verbis ante Deum immaculatus existeret: sed dixit, nihil impium feci.

f ¶ *Atque vtinam Deus loqueretur tecum*, &c.] Dixit quasi iudicio Iob debuerit condemnari. In loquendo enim vocẽ Dei, cuius sonum aures suscipiunt, vt arbitror, voluit indicare. In aperiendis vero labiis, vocis intelligentiam demonstrauit.

g ¶ *Vt ostenderet tibi*, &c.] Cordis eius abdita & remota iudicia, in quibus multiplex & imperscrutabilis est, cognosceres.

h ¶ *Et intelligeres*, &c.] Hoc est, plura pati debes tormenta, quam te sustinere proclamas.

i ¶ *Forsitan vestigia Dei comprehendes, & vsque ad perfectum omnipotentẽ reperies.*] Vestigia Dei illa sunt, quãdo dignatione sui hominib. innotescit. Et ideo tunc eum vestigamus, quando se nobis aliquantulum manifestare dignatur.

C

Hæc sunt ergo vestigia Dei, cum eum incomprehensibilem intellexeris & credideris.

k ¶ *Excelsior cœlo est*: &c.] Credimus quod vbique est Deus, & intra eum omnia quæ ab eo creata sunt continentur.

l ¶ *Ipse enim*, &c.] Ipse enim nouit opera iniquorum, & videns iniusta non negligit: quia iniquos & impios vindicat.

m ¶ *Vir vanus*, &c.] Dicit eum pullo onagri similem, effreno scilicet animali & vago: eo quod ita existimet de se Iob, qui ad nullum debeat pertinere.

n ¶ *Tu autem*, &c.] Firmasti cor tuum, ait, non vt satisfaceres Deo per pœnitentiam, vt auferret plagam hanc pessimam in tuis carnibus sæuientem. *Expandisti ad eum manus tuas*, id est, falsa operum merita, ore vaniloquo dilatasti: quia multis locis, nomine manuum, opera designantur.

o ¶ Si *iniquitatem*, &c.] Cum exprobratione arguit Iob, dicens: Si iniquitas quæ est in manu operis tui, & iniustitia in tabernaculo cordis tui non manserit.

p ¶ *Tunc leuare*, &c.] Sanctã videlicet possidens conscientiam, & liberam ad deprecandũ Deum eriges faciem tuã. Cain enim fratricida in terra Naid habitauit, id est, instabilis factus est. Ne ergo & Iob ob huiusmodi suppliciũ, super morte sua perpetuum timorem incurreret. Sophar hortatur eum, dicens: Si hæc feceris, quæ supra diximus, eris stabilis. Hoc sanè sciendum: quia est commotio, in qua peccator permanens in facinoribus suis, ante faciem non consistit. Facies tua tanquam aqua pura, & spoliaberis sorde, & non timebis. Gen. 4. c Sec. 70.

D

Qui est syncerae & purificatæ mentis, & mundus ab omni sorde, pertimet vitia: quibus velut exuuiis expoliatus, tanquam è tenebris eductus fulgebit. Homo faciem mentis suæ candoris puritate præferens, radiantem in populum significat Iudæorum, qui Christum patrem quammodo suum occidit.

q ¶ *Miseriæ quoque*, &c.] In transitu itaque aquarum, Sophar hoc vult intelligere, quod tam cito possint discedere ab eo dolores, si tamen Iob se emendare voluerit: quemadmodum aquæ intra momentum ad loca alia dilabuntur: & & ita omnino abstergi ab eo posse plagæ huius miseriam, vt prorsus tenui memoria recordetur eius quasi quæ non fuerit.

r ¶ *Et quasi*, &c.] Spiritualiter sic intelligi potest: consurget tibi ad vesperam, id est, in cõsummatione laborum malorũ tuorum, consolatio soli iustitiæ tibi Christus adueniet, siue post mortem resurges in gloriam. Item aliter, etiam in hoc interitu tuo quo quotidie tanta putredine contabescis & defluis, vt iam omnino consumptũ te arbitreris, si feceris, quæ iam dixi, ex nihilo omnino penitusq; cõsumpto, repẽte orieris vt lucifer: qui per occultas cursus sui metas polum circuiẽs, post bienniũ in ipsius auroræ rutilo dicitur apparere. Ita ergo & tibi post noctẽ & tenebras densiores, diutinæ tenta-

E tentationis istius, si culpas tuas cognoueris, poterit euenire.
a ¶ *Et habebis*, &c.] Habebis hanc fiduciam, vt defossus in mone certusq; de resurrectione effectus, securus dormias, requiescas in inferno, in spe certæ fidei constitutus, & non erit illic vllus tortor aduersarius inimicus, qui te exterreat, & tibi pœnas infernales infligat: sed potius quicunque sunt, preces tibi supplices fundent, vt eis tartarei cruciatus tuis orationibus temperentur.

b ¶ *Oculi autem*, &c.] Id est, expectatio hominum impiorum hoc fine concludetur, vt in tempore alienæ gloriæ, ipsi non absolutione, sed abominatione digni inueniantur.

CAP. XII.

R*Espondens c autem Iob*, &c.] Hoc est dicere, quid vos tantum dicitis sapientes, & putatis quod post vos nullus erit sapiens?

d ¶ *Lampas contempta, &c.*] Lampadem se contemptam à diuitibus dicit: vtique superbos eos denotãs, eo quod despicerent eum afflictum cruciatibus, & despectione propinquorum: qui tamen magnæ fidei & bonorum operum oleo intrinsecus fulgebat.
F Siue etiam lampas cõtempta à diuitibus, Christus à Iudæis: qui surgens à mortuis, splendore gratiæ suæ illuminauit vniuersum mundum. Diuites vero ideo Iudæi dicti sunt: quia acceperunt eloquia Dei.

putaueris, orieris vt lucifer,[a] & habebis fiduciam proposita tibi spe, & defossus securus dormies. Requiesces, & non erit qui te exterreat. Et deprecabuntur faciem tuam plurimi. [b] Oculi autem impiorum deficient, & effugium peribit ab eis, & spes illorum abominatio animæ.

CAPVT. XII.

RESpondens[c] autem Iob, dixit: Ergo vos estis soli homines, & vobiscum morietur sapiẽtia? Et mihi est cor, sicut & vobis: nec inferior vestri sum. Quis enim hæc quæ nostis, ignorat? Qui deridetur ab amico suo sicut ego, inuocabit Deũ, & exaudiet eum. Deridetur enim iusti simplicitas, [d] lãpas contẽpta apud cogitationes diuitum, parata ad tẽpus statutũ. Abundant tabernacula prædonũ, & audacter prouocãt Deum: cùm ipse dederit omnia in manus eorum. [e] Nimirũ interroga iumenta, & docebunt te: & volatilia cœli, & indicabunt tibi. Loquere terræ, & respondebit tibi, & narrabũt pisces maris. Quis ignorat quod omnia hæc manus domini fecerit? In cuius manu anima omnis viuentis, & spiritus vniuersæ carnis hominis. Nonne auris verba diiudicat, & fauces comedentis saporem? In antiquis est sapientia, & in multo tempore prudentia. Apud ipsum est sapientia & fortitudo, & ipse habet consilium & intelligentiam.[f] Si destruxerit, nemo est qui ædificet:[g] si incluserit hominem, nullus est qui aperiat:[h] si continuerit aquas, omnia siccabuntur: & si emiserit eas, subuertent terrã.[i] Apud ipsũ est fortitudo & sapiẽtia.[k] Ipse nouit & decipientẽ, & eũ qui

G dignaretur, suscepit: & dũ in cruce destruxit corpus peccati, veterem hominem nostrum illic interficientem, peremit, vt viam nobis in æternũ restitueret. Sic itaq; destruxit mortem, & illuminauit vitam persequentium ecclesia destruxit consilia molientium, vt nomen eius effoderent de sub cælo Iudæi scilicet & gẽtes. Destruxit dogmata & diuersos errores hæreticorum ab ecclesia, indissolubili rectæ fidei ædificio, de quibus Salomon. *Ciuitates fortium ascendit sapiens, & destruxit munitiones eius*, destruxit & omnem cultum idolorum. Psal. 33. b

g ¶ *Si incluserit*, &c.] Inclusit Deus Noë in diluuio, Lot in Segor, Ionam in ventre ceti, Hieremiam & Baruch ne inuenirentur. Includit & illos de quibus dicitur. *Immittet angelum suum in circuitu timẽtium eum, & eripiet eos.* Siue sub sententia mortis iudicio Dei positum hominem quis potest reuocare? Inclusus est Pharao in mediis aquis, inclusi sunt Dathan & Abiron viui in inferno, populus Israël in eremo per quadraginta annos inclusus est. Includit Deus hominem tribulationibus excoquendum, aut certè correptionibus flagellandum peccatorem cingit vt emendet. Quis est qui copiam declinãdi veluti quendam aditum aperiat, vt euadat, sicut ipse Iob, qui ait *Conclusit me D.us apud iniquum, & manibus impiorum tradidit me*. Potest homo hoc loco diabolus intelligi: qui cum inclusus fuerit in inferno, nec se ipse liberauit, H
qui se contra Deum fortissimum detestabiliter arbitratur.

e ¶ *Nimirum interroga*, &c.]
Quod omnia ad Dei prouidentiam & gubernationem pertineãt, etiam quæ irrationabilia atque insensibilia sunt, quadam ratione veritatis interrogata respondent. Secundum mysticum intellectum, possunt homines inconditi & irrationabiles moribus, iumenta intelligi, Volatilia vero intelliguntur demones, siue leues & elati homines ac superbi, aut certè astrologi. Terra, voluptuosi homines & carnales qui terrena sapiunt. Pisces, Philosophi & eorum similes, qui de rebus mundi & eius qualitatibus inquirendis nimij sunt. Aliter, Iumenta, equi boni sunt. quæ animalia in hæreditate domini habitabunt: quibus pluuia voluntaria euangelij ab incredulis segregata est. Volucres vero sunt qui sursum corda habent & cœlestia concupiscunt: vel qui obuiam Christo in aëra ex mortuis ituri sunt, caro sanctorũ rectissimè intelligitur, quæ regnante domino exultabit. Pisces vero qui inter fluctus mundi istius tempestatesque natantes, tuta sibi loca æternitatis & quieta prospiciunt. Vel illi pisces intelligendi sunt, qui per aquam vitam accipiũt: qui confestim de fonte baptismi migrant ad Christum, siue ad Deum, vt alij dicunt.

f ¶ *Si, &c.*] Manifestum est quicquid sapientiæ suæ iudicio dissipare voluerit ac destruere, nemo poterit fortitudini illius velut potens resistere. Sicut destruxit turrem & regna multarum gentium, vel etiam Hierusalem, vbi præcepta ipsa legalia tanquam lapides scripti sunt, sub præsentia gratiæ suæ dissoluenda esse prænuntiauit. Sic itaque & secundum Iob prophetationem, paries inimicitiarũ, lex vtique præceptorũ, per Christum destructa est, vt duos cõderet in semetipso in vnum nouum hominem pacem faciẽs. Destruxit atque reserauit Deus Christus claustra inferni, & diabolũ habẽtem potestatẽ mortis, regno dominationis deposuit. Destruxit Deus Christus igitur mortẽ, dũ ipsam, vt in ea mori

h ¶ *Si continuerit*, &c.] Quod factum sub Noë, secundum scripturarum fidem, minimè dubitamus. Modo vero spiritualiter aquæ doctrinarum, in Iudæorum populis continẽtur, vt fiot eis legis flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim: & habeant vt istæ aquæ terrenas cupiditates atque luxurias, & disperdantur ac demoliantur, in terra ecclesiæ rationabilis, relicta imagine terreni hominis in spiritualem vitam se conuertendo proficiant.

i ¶ *Apud*, &c.] Hoc est Filius cum Patre & Spiritus sanctus.

k ¶ *Ipse nouit decipientem, &c.*] Nouerat Balaam, Achab, Aenam falsum surrecturum prophetam. Aenam nouit, sed per hæc meritum populi peccatoris ostendit: vt in perditionem eius falsa vaticinando denuntiet, & hi qui nolunt audire Deum & prophetas vera dicentes, pseudoprophetarum falsis vaticinationibus illudantur. Filij quoque Israël sicut in libro Iudicum legimus, æquissimo Dei iudicio decepti sunt. Iudic. 20. Et cum iusta causa propter vxorem Leuitis contra Beniaminitas congregati fuissent, vt scelus adulterij puniretur, in ipsis prius est sacrilegij crimen vindicatum: quia prius ipsi emendari debuerant, vel certè eos, qui idola in iniuriam Dei adorabant interimere, quibus maius fuit fratris iniuria quam Dei, & ob id prius in illis vindicatum est. Nouit autẽ Dominus & decipientem & deceptum per præsentiam, quod etiam de Abel & Cain, & Dalila, & Sãson, qui gratiam Spiritus sancti in septem crinibus mysticè possidebat, intelligi potest. Iud. 16. Nouerat vtiq; hæc omnia Deus antequam fierent, præscius futurorum: sed permisit vt homo qui libero vtebatur arbitrio, præcepto Dei inobediens, insuper & Deum posse se fieri credens, per iustitiam Dei pœnam inobedientiæ dignissimè sustineret. Hi omnes typum Christi habuerunt. In Samson vero, qui leonem tenuit

A & occidit, & in ore mortui leonis fauũ mellis inuenit, significatũ est, quod in superbis in quorũ ore pu tor fuerat blasphemiæ, esset postmodum dulcedo laudis & gratiæ Dei. Et vt ille Samson sitiens de molari dente asini inuocato Deo a-
Ibid 15. d quam eduxit vt biberet, ita & Christus de immũdo & duro gentium populo fide credẽtium, tanquã refrigerij poculo saturatus est. Maxilla quoq; eiusdẽ asini, de cuius molari aquæ copiosæ effluxerãt, occidit mille viros. In maxillis & dentib. oris eloquium intelligitur. Doctrina igitur eorũ qui ex gentib. crediderũt perfecto quodã numero finitur. Samson vero hostes suos atq; aduersarios tribus modu interfecit & occidit, dũ alij non credendo pereũt, alij vero credendo fidei, moriuntur peccato. Opus hoc maxillæ eleuatio appellatur. Ita enim doctrina & prædicatio euãgelij magnificata est super omnem terrã, vt eã oẽs gentes vbiq; eleuatã mirẽtur. In illis ergo vulpib. figuratũ est, vt per dolosos & sanæ fidei inimicos, quorũ principatus in caudis est, pars post tergũ relicta, pars circa fructus Christo aduersantium vastaretur.

a ¶ *Adducit*, &c.] Vt fecit cõtra Ægyptiorum magos, qui
Hier. 4 & 46 dicebant Pharaoni, regem
B Chaldæorũ non esse venturũ
Dan 4. ad vastandã Ægyptũ, siue ip-
Dan 5. sum Nabochodonosor, in amentiã vertens, vel Balthasar timore concutiens.

b ¶ *Baltheum*, &c.] In Baltheo, regnantis gloria intelligitur: in fune, ignominia regno depositi, sicut Sedechiæ & Manassæ contigit Deo iubente. Siue populum Iudęorum, qui per infidelitatẽ suã, à Christi regno distinctus est. Sed & nunc renati in Christo reges, sunt omnes in adoptionem filiorũ æterni regis vocati. Vere ab illa honoris sublimitate merito distinguuntur, quicunque ea quæ pœnitẽtiæ funib. digna sunt, perpetrarũt Sicut ait Propheta: Pro zona reste cingeris.

Esa 3 d c ¶ *Ducit*, &c.] Vt filios Eli, vel plores alios eiusdẽ gẽtis.

d ¶ *Et*, &c.] Non dolo supplantat Deus, in quo non est iniquitas: sed hoc modo dicitur supplantare, dum iniustum amouet & iniquum, & in locum quem tenere videtur quisque indignus, bonum hominẽ & iustũ substituit, vt Dauid in locũ Saulis.

e ¶ *Commutans*, &c.] Cum propter peccata remotis promissionibus æternæ vitæ, gehẽnæ flammas adoptatis dare compellitur.

f ¶ *Qui reuelat*, &c.] Vmbra mortis ipse diabolus est, qui non protegit homines, sed premit in mortem: hic producitur in lucem, quando ab anima fideli separatur. C

qui decipitur.[a] Adducit consiliarios in stultum finem, & iudices in stuporem.[b] Baltheum regum dissoluit, & præcingit fune renes eorum.[c] Dncit sacerdotes inglorios, [d] & optimates supplantat. [e] Commutans labium veracium, & doctrinam senũ auferens. Effũdit despectionem super principes, & eos qui oppressi fuerãt, releuat.[f] Qui reuelat profũda de tenebris, & producit in lucẽ vmbrã mortis Qui multiplicat gentes & perdit eas, & subuersas in integrũ restituit. Qui immutat cor principum populi terræ, & decipit eos, vt frustra incedãt per inuium. Palpabunt quasi in tenebris, & non in luce, & errare eos faciet quasi ebrios.

CAPVT. XIII.

ECce[g] omnia hæc vidit oculus meus, & audiuit auris mea, & intellexi singula. Secundum scientiam vestram, & ego noui, nec inferior vestri sum. Sed tamen ad omnipotentem loquar, & disputare cum Deo cupio, prius vos ostendens fabricatores mendacij, & cultores peruersorum dogmatum. Atque vtinam taceretis, vt putaremini esse sapientes. Audite ergo correctiones meas, & iudicium labiorum meorum attendite. [h] Nunquid Deus indiget vestro mendacio, vt pro illo loquamini dolos? Nunquid faciem eius accipitis, & pro Deo iudicare nitimini? Aut placebit ei quem celare nihil potest? Aut decipietur vt homo vestris fraudulentiis?[i] Ipse vos arguet: quoniam in abscõdito faciem eius accipitis. Statim vt se commouerit, turbabit vos, & terror eius irruet super vos. Memoria vestra cõparabitur cineri, & redigentur in lutũ ceruices vestræ. Tacete paulisper, vt loquar quodcunq; mihi mens suggesserit. [k] Quare lacero carnes meas dentibus meis,[l] & animã meã porto in manib. meis? Etiã si occiderit me, in ipso sperabo. Veruntamen vias meas in conspectu eius arguã, & ipse erit saluator meus. Nun enim veniet in conspectu eius omnis hypocrita. Audite sermonẽ meum, & ænigmata percipite auribus vestris. Si fuero iudicatus, scio quod iustus inueniar. Quis est qui iudicetur mecũ? Veniat. Quare tacens consummor? Duo tantum ne facias mihi, & tunc à facie tua non abscõdar. Manum tuam longe fac à me, & formido tua me non terreat. Voca me, & ego respondebo tibi: aut certe loquar, & tu responde mihi. Quantas habeo iniquitates & peccata, [m] scelera mea & delicta mea ostende mihi. [n] Cur faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicũ tuum? Contra folium quod vento rapitur ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris. Scribis enim contra me amaritudines, & consumere me vis peccatis adolescentiæ meę. Posuisti in neruo pedem meum, & obseruasti omnes semitas meas. & vestigia pedum meorum considerasti. Qui quasi putredo consumendus sum, & quasi vestimentum quod comeditur à tinea.

CAPVT XIV.

HOmo nat[o] de muliere, breui viuens tẽpore, repletur multis miseriis. Qui quasi flos egreditur & cõteritur, & fugit velut vmbra, & nũquã in eodem statu permanet.[p] Et dignũ ducis super huiuscemodi aperire oculos tuos, & adducere eum tecũ in iudicium. Quis potest facere mundũ de immũdo cõceptũ semine? Nõne tu qui solus es? Breues dies hominis sũt,

numerus

CAPVT XIII.

ECce[g] *omnia hæc*, &c.]

h ¶ *Nunquid*, &c.] Dolierant in illis: quia sub verbis cõsolatorijs inimico eum corde pulsabant.

i ¶ *Ipse vos*, &c.] Vt à Deo arguamini, digni estis, abscõdite, id est, quasi eo ignorante personam eius in vobis ad me damnandũ suscipitis, tanquam eum latere possit aliquid, vt ita ei subrepere velitis.

k ¶ *Quare lacero*, &c.] Torquentibus eum nimiis cruciatibus, manus vel labia sua dentibus lacerabat.

l ¶ *Et animam*, &c.] Ipsam vitam suam quæ solet animæ vocabulo dici, portare se ait in manibus suis, hoc est, iam nunc in tormentis deficiente anima & exeunte velut efferendam porto in manibus.

m ¶ *scelera mea*, &c.] Vt scire possim, quam ob causam ita me crucias.

n ¶ *Cur faciem*, &c.] Dum ita puniri me permittis, quem velut inimicũ existimas: dolet mihi, eo quod ipse optimè noueris, quia illi ponus qui tibi restiterit, noceatur.

CAP. XIV.

D HOmo natus, &c. *Quasi flos egreditur*, &c.] In flore hoc loco fragilitatem humani generis intelligamus, non fragrantem odoris pulchritudinem & decorem.

p ¶ *Et dignum*, &c.] Hoc est, dignum ducis vt propter humanum genus, vnigenitum tuum hominem nasci velis. Siue aliter, me quoque permittis fabulari tecum, & euoluere miserias meas.

a ¶ Re-

numerus mensium eius apud te est. Constituisti terminos eius qui præteriri non poterũt [a] Recede ergo paululũ ab eo, vt quiescat, donec optata veniat, & sicut mercenarij dies eius. [b] Lignũ habet spem: si præcisum fuerit, rursum virescit. & rami eius pullulãt. Si senuerit in terra radix eius, & in puluere emortuus fuerit truncus illius, ad odorem aquæ germinabit, & faciet comam quasi cum primũ plantatũ est. [c] Homo vero cum mortuus fuerit & nudatus atque cõsumptus, vbi quæso est? [d] Quomodo si recedant aquæ de mari, & fluuius vacuefactus arescat, sic homo cum dormierit non resurget, donec atteratur cœlũ non euigilabit, nec consurget de sõno suo. Quis mihi hoc tribuat, vt in inferno protegas me, & abscõdas me, donec pertranseat furor tuus, & constituas mihi tẽpus in quo recorderis mei? Putasne mortuus homo rursũ viuet? Cũctis diebus quib. nunc milito, expecto donec veniat immutatio mea. [e] Vocabis me, & ego respõdebo tibi. Operi manuũ tuarũ porriges dexterã. [f] Tu quidẽ gressus meos dinumerasti, sed parce peccatis meis. [g] Signasti quasi in sacculo delicta mea, sed curasti iniquitatẽ meam. [h] Mons cadens defluit, & saxũ transfertur de loco suo. Lapides excauant aquæ, & alluuione paulatim terra cõsumitur, & homines ergo similiter perdes. [i] Roborasti eum paululum, vt in perpetuum transiret. [k] Immutabis faciem eius, & emittes eum. [l] Siue nobiles fuerint filij eius siue ignobiles, non intelliget [m] Attamen caro eius dum viuet, dolebit, & anima illius super semetipso lugebit.

CAPVT XV.

RESpondens autem Eliphaz Themanites, dixit. Nunquid sapiens respondebit, quasi in ventum loquens, [o] & implebit ardore stomachum

E

a ¶ *Recede ergo paululum ab eo, vt quiescat.*] Hoc est amoueà me flagellum tuum, neque me diutius permittas taliter tentari.

b ¶ *Lignum habet spem: Si præcisum fuerit, rursum virescit, & rami eius pullulant.*] Rationabile lignum credẽdum est, de quo dicitur. Est enim arbori spes. Hoc itaque lignũ præcisum fuit per inobediẽtiam, quando habitabat in medio lignorum paradisi, priusquã Dei sententia moreretur, à quo in baptismate vetustas præciditur, vt in Iesu Christi noui hominis vita, per resurrectionem fidei reuiuiscat: & rami eius virtutibus pullulent, id est, opera eius sanctè viuendo proficiãt.

c ¶ *Homo vero, &c.*] Homo autem non habens spem in Christo, sicut gentes quæ ignorant Deum, cum mortuus fuerit, non tenatus per baptismum, vita etiam destitutus ac præsenti delectatione nudatus, sine dubio sententiam æternæ damnationis excipiet.

d ¶ *Quomodo si, &c.*] Si fieri potest, ait, vt aquæ salutarium præceptorum Dei, de sanctarum scripturarum mari desinant recedere: cui perenni abundantia, non deficiunt, & si potest fieri vt fluuius sacri baptismatis, quadã inopia diuinæ misericordiæ exiccetur, & non plenus sit gratia Dei, sancti quoque spiritus donis non redundet: ita poterit fieri vt homo cum mortuus fuerit, non resurgat.

F

e ¶ *Vocabis me, & ego respondebo tibi. Operi manuum, &c.*] Vocabũtur omnes mortui in nouissimo seculorum, & in voce archangeli, atque in tuba Dei de tumulis excitabuntur: respondebuntque vniuersi hoc modo, cum ad verbum maiestatis eius atque potentiæ, cineres ac fauillæ humanorum corporum viuificabuntur, & exurgent ex mortuis incorrupti.

f ¶ *Tu quidẽ, &c.*] Cogitationes & opera iuuentutis meæ.

g ¶ *Signasti quasi, &c.*] Saccus significatiuo nomine quasi tota massa peccatrix generationis Adæ dictus videri potest, in quo quasi sub signaculo imaginis eius, genuit Adam ad imaginẽ & similitudinem suam, totam sobolem illius in ipso præuaricatricẽ effectam, quam per multa secula Deus clausam tenuit sub peccato: & tamen in nouissimis seculorum temporibus, vulnera delictorum sua redemptione curauit. Si autem de semetipso Iob hoc dixisse videtur, vt arbitror, iste est intellectus. Si quæ igitur ait ad Deum per totum seculum vitæ meæ peccata commisi, in vnum omnia per diuersa temporum spatia congregasti, vt secundum rigorem iustitiæ tuæ pro cunctis simul mihi retribueres.

h ¶ *Mons cadens defluit, &c.*] Montem ergo istum, diabolum siue superbiæ hominem sentire debemus, qui contra Deum vt mons elatione mentis tumescit, & ita se erigendo, cadit in præceps vt defluat, & solutus in puluerem ad nihilum deducitur. Saxo vero illos assimilari puto, qui cum in naturæ bono debuerant tanquam lapides solidi simili fortitudine permanere: commutati sunt voluntate propria in stoliditatem quandam ad duritiam cordis: & ideo detestationis suæ habitaculo quod se habere, quasi suis meritis præsumebant, deiiciendi sunt ad digna sibi loca. Aquæ autem istæ, quæ semper inferiora petunt, per quas etiam quondam venit interitus, aduersarias significant potestates & procellas ac turbines mundi. Hæ ergo aquæ, inquam, eos homines qui sibi fortissimi ac solidi sunt, de se præsumentes & confidentes in virtute sua, vnde & lapidibus comparantur, indesinenti lapsu atterunt. Terram vero illos esse existimo, qui tentationes & pericula non ferentes, se dimittũt labefactari. Homines ergo similiter perdes, id est, sanctos tuos, qui imaginem tuam in se custodiunt.

G

i ¶ *Roborasti, &c.*] Hoc est, in vita ista non permisisti sanctos tuos tentationibus superari.

k ¶ *Immutabis faciem, &c.*] Id est, cum mortale hoc immortalitatem induerit & incorruptionem. Siue aliter, faciem animam intelligimus, quæ cum naturalem receperit serenitatem, contemplatur gloriã diuinæ maiestatis, quæ cum corpore suo simul fuerit gratulata, nulla perturbatione cuiuslibet vitij sauciabitur.

l ¶ *Siue nobiles, &c.*] Hoc est, non filij carnis, sed filij mentis, id est, opera virtutum. Nõ intelligunt ergo sancti in hac vita ante iudicij diem, quales pro certo filios habeant, verũ Deo placentes an nõ placẽtes. Roborasti eum paululum vt in perpetuum transiret, secũdum formam serui quam assumpsit. Hæc Christo Deo nõ aptari posse arbitror. Nam cum ex ea parte qua homo est, infirmaretur, proximus passioni euangelista ait. *Apparuit autem angelus domini de cælo confortans eum.* Hic ergo ad breue tempus administrata redemptione nostra in perpetuũ illud seculum cælos penetrans transiuit. *Immutabis faciẽ eius*, hoc est, cùm totus homo in Deũ transit, salua tamẽ vtriusq; substãtiæ proprietate in vnitate personæ. — Luc. 22. e

H

m ¶ *Attamen caro, &c.*] Ita veram carnem saluator noster assumpsit, vt potuerit dolorem sentire. Vel anima eius doluit cum ait. *Tristis est anima mea vsque ad mortem.* Siue ecclesia quæ caro eius est, dolet cum pressuris premitur seculi: quia ipsa ecclesia filia est in eo, qui per fidem baptismi initiatur in Christo. Et rursum mater est, cum ille qui mẽbris Christi incorporatus est, suscipit ministeriũ baptizãdi. — Matth. 26. d

CAPVT XV.

R*Espondens, &c.*] Hoc sẽsu videtur cepisse, quisquã ne sapiẽs & disciplinæ philosophicæ studiosus, ita furore rapitur atq; insania possidetur, vt sine vllo timoris Dei vel religionis intuitu, sic loquatur vt auræ flatui simile sit ventoque quod loquitur? Ob hoc igitur Eliphaz sanctũ Iob veluti spiritu superbiæ ventoq; tumidũ redarguere ausus est.

o ¶ *Et implebit, &c.*] Nomine ardoris, exanhelantem felle iracundiæ animum eius voluit indicare, qui aduersum Deum tanquam coæqualem sibi irasci præsumpserit. Alia interpretatio ita habet. *Et implebit dolore ventrem suum.* Ventrem capacem quendam sinum animæ dictũ intelligamus: quia quemadmodũ receptaculũ aliquod est corporis

A quo viſcerum vitalia continẽtur, & hoc vẽtris oomine appellamus. Ita virtutẽ quandam exercitationibus animę capabilẽ illa tráſlatione per demutationẽ nominis dixit, quæ eo modo cogitationibus repleatur, quo vẽter hominis eſcis repletur. Increpatur ergo Iob ab Eliphaz, qood huiuſcemodi vẽtrẽ dolore repleuerit, id eſt, ea cogitet quæ animam eius diſcruciẽt, vel vnde dolores corporis metiro patiatur.

a ¶ *Arguis verbis eum qui, &c.*] Quem ita dicendo, velut rebellem Deoque contrarium notat. Ob hoc forſitan, quia in præcedẽti ſermone dixerit Iob ad Deum inter cætera. *Et arbitraris me inimicum tuum.*

b ¶ *Quantum in te eſt, &c.*] Tá elatus, inquit, effectus es, vt timore diutiio omnino ſis vacuos, & Deum iam nec deprecari digneris: propter quod ait, & tuliſti preces coram Deo, id eſt, quaſi tibi non neceſſarias à te abſtuliſti.

c ¶ *Docuit enim. &c.*] Malum igitur mentis tuæ, os tuũ didicit loqui, & ideirco imitator & diſcipulus es illorũ qui linguã ad blaſphemandũ Deũ ſemper habent paratam.

d ¶ *Condemnabit te os, &c.*] Id eſt, merita ſermonum tuorum recipies.

e ¶ *Nunquid primus homo, &c.*] Ergo aotequã generatio humana exiſteret, eſſe cœpiſti, donãs tibi plurimũ, quod præ cæteris hominib. ſapias: vbi ſermone ſubſãnatorio potuit primũ Adã dixiſſe, quem vtiq; ſapientiſſimũ à Deo nouimus factũ. Ita ero io ſanctũ Iob inuehitur, vt diceret: nũquid tu ante patrem humani generis, & ante conditionem angelorum eſſe cœpiſti?

B

f ¶ *Nunquid, &c.*] Subinde nimium & iactãtem, arguit vero Deo placentem, & vehementer increpat dicens, quod non ſolum noſſe puret Dei conſilium, verum etiam & inferior ſit illo eius ſapientia. Apparet ergo plenum liuore animum exprobrarionum tacula, in hominem iuſtum ſine cauſa dirigere, vt conuitiis obrueret innocentem.

g ¶ *Quid noſtri, &c.*] Plurimum, planè in primis ipſum Deum magis nouerat, deinde reuelanda in Chriſto myſteria ſpiritu peruidebat.

h ¶ *Senes, &c.*] Senes & antiqui nobiſcum poſiti, qoi iam ipſa longæuitate plurimum eruditionis atque ſcientiæ conſecuti ſunt, nihil temerè contra Deum vt tu facis, dicere præſumpſerunt.

i ¶ *Nunquid, &c.*] Manifeſtum nec grande eſt omnipotẽti, nec difficile miſericordiæ Dei, hominem conſolari, vt inuocantẽ exaudiat, & à preſſura tribulationis eripiat, ſed tu blaſphemias ructando, exacerbas magis Deum in pœnã tuam, quàm poteras humilitate & ſatisfactione placare.

k ¶ *Quid te eleuat cor tuum, & quaſi magna cogitans attonitos habet oculos? Quid tumet, &c.*] Cor, oculi, ſpiritus, totam hominis animam ſignificant, ſed in corde hominis, ſapientiam cognoſcamus. In oculis, perſpicuitatem intelligentiæ. In ſpiritu vero illius animæ motum, quo cogitationibus inceſſabiliter agitur ad quæcunque facienda. In eleuatione ergo cordis & attonitis oculis, tumore etiam ſpiritus, ſuperbum valde contra Deum & inflatum nimium ſanctum Iob Eliphaz amicus eius exprobrat. Illis etenim ſermonibus offenſus fuerat, quos beatus Iob ad Deũ ſuperius narrauit, *Si iudicatus fuero, ſcio quod iuſtus inueniar*: & contra, iſto ſermone loquitur. *Qui eſt homo vt immaculatus appareat.*

chum ſuum. [a] Arguis verbis eum qui non eſt æqualis tibi, & loqueris quod tibi non expedit. [b] Quãtum in te eſt, euacuaſti timorem, & tuliſti preces coram Deo. [c] Docuit enim iniquitas tua os tuum, & imitaris linguam blaſphemantium. [d] Cõdemnabit te os tuum, & non ego, & labia tua reſpondebunt tibi. [e] Nunquid primus homo tu natus es & ante omnes colles formatus? [f] Nunquid conſilium Dei audiſti, & inferior te erit eius ſapiẽtia? [g] Quid noſti quod ignoremus? Quid intelligis quod neſciamus? Et [h] ſenes & antiqui sũt in nobis multo vetuſtiores quã patres tui. [i] Nunquid grande eſt, vt conſoletur te Deus? Sed verba tua praua hoc prohibẽt. [k] Quid te eleuat cor tuum, & quaſi magna cogitans, attonitos habes oculos? Quid tumet cõtra Deum ſpiritus tuus, vt proferas de ore tuo huiuſcemodi ſermones? Quid eſt homo, & vt immaculatus ſit, vt iuſtus appareat natus de muliere? Ecce inter ſanctos eius, nemo immutabilis, & cæli non ſunt mundi in cõſpectu eius: quãto magis abominabilis & inutilis homo, qui bibit quaſi aquã iniquitatem? [l] Oſtendam tibi audi me, quod vidi narrabo tibi. [m] Sapientes confitentur, & non abſcondunt patres ſuos. [n] Quibus ſolis data eſt terra, & non tranſibit alienus per eos. [o] Cunctis diebus ſuis impius ſuperbit, & numerus annorũ incertus eſt tyrannidis eius. [p] Sonitus terroris ſemper in auribus illius: [q] & cũ pax ſit, ille ſemper inſidias ſuſpicatur. [r] Nõ credit quod reuerti poſſit de tenebris ad lucem: [ſ] circũſpectans vndique gladium. [t] Cum ſe mouerit ad querendũ panem,

l ¶ *Oſtendam tibi audi me.*] Expertam rem loquor: quam cognouiſſe & vidiſſe me noueris.

m ¶ *Sapientes, &c.*] Ita vult eum diuerſis modis atqoe exemplis, quaſi ad pœnitentiam coartare atque conſtringere, vt confiteatur plagam illam pœnarũ quam ſuſtinebat, ob merita ſuſtinere. Vel ita: non defendendo ſeipſos, ſuoſq; patres ſimiles ſut, vel quos imitãdo parẽtes habere cœperũt: peccata ſua ſiue parentum nõ cooperiũt, nec abſcõdũt. Siue nũ cælãt patres ſuos, id eſt, ſeniores vel ſacerdotes ſuos, quib[us] peccata ſalubre eſt cõſiteri.

n ¶ *Quibus ſolis data eſt terra: &c.*] Frequẽter Deus propter peccata tradit terram iniquorũ aliis gentib. De cõuerſationis igitur introito & ingreſſu Sophar ad Iob loquitur. In amaritudine ſua vadẽt & venient ſoper eum horribiles, id eſt, quaſi iracũdia felliũ cõmori, & veneno inuidiæ in amaritudinẽ furoreq; cõuerſi circa te, inquit, iugiter morabũtur. Siue moraliter. Sapiẽtes illi in Chriſto sũt, & in ſæculo ſtulti, qui ſatisfactione pœnitentiæ, peccata ſoa vel errores hæreſeos conuertendo ſe ad Deum fideliter confitentur, & auctores vel criminum ſuorũ vel dogmatum manifeſtant, vt terram corporis ſui ſoli poſſideant, id eſt, nõ ei vitia vel hoſtiles nequitiæ dominẽtur. Alienuſque per eum non tranſeat, id eſt, diabolus in eum nõ habeat poteſtatem. Qui verè alienus dicendus eſt, quia ſe à Deo & angelorum conſortio fecit alienum. D

o ¶ *Cunctis, &c.*] In perſonam quidem Iob hæc Eliphaz videtur inuehere, quæ vſque ad calcem ſermonis huius perduxit. Ego vero exiſtimõ quod afflatus ſpiritu prophetiæ, cuncta hæc in quemlibet impiom, ſiue in ipſum diabolum vel eius ſocios dixerit.

p ¶ *Sonitus terroris, &c*] Sicut Ægyptij paſſi ſunt.

q ¶ *Et cum pax ſit, &c.*] Perſeuerat impius in ſcelere ſemper de conſcientiæ malo: nouit enim ſecundum iuſtum iudicium Dei, quæ impiis retributio ſit ſeparata.

r ¶ *Nõ credit.*] Fruſtra errore deceptus, quod aliquo pretio redimendus ſit. Hic impius in profundum peccatorum deueniẽs, vitam ſe poſſe cõſequi deſperauit. Et ideirco nõ credit quod reuerti poſſit ad pænitẽtiæ lucem de tenebris peccatorum. Huius autem diffidentiæ cauſam enarrat, dicens.

ſ ¶ *Circunſpectãs, &c.*] Id eſt hinc inde, ſiue præſtolãs mortẽ. Diximus diabolũ in eſcã datũ ſpirituũ immundorũ: quia eius malitia viuũt: vulnires vero homines peccatores & immũdi intelliguntur. Cùm ergo hi cõuerſi fuerint, tunc inimicũ deuorantẽ ſe, verſa vice habebũt in eſcã: quia ipſe eſt draco, qui datus eſt à Deo in eſcam populis Æthiopum: qui quondã propter nigredinẽ peccatorũ Æthiopes: nunc autẽ per fidẽ lux facti in domino. Hunc impiũ ſioe draconẽ cõſumunt ac deuorant, dum omne corpus eius, qui ſunt vtiq; peccatores, per fidẽ intromittunt in corpus, id eſt, in eccleſiã: ſecundum hoc, quod dictum eſt Petro Surge, occide & mãduca. Hinc etiam Moyſes filios Iſraẽl vitulum comminutum bibere cõpulit: vt ſicut ab eo fuerãt abſorpti in errore, ita illi in corpore populi Dei relicto errore tranſirent.

t ¶ *Cum ſe mouerit ad quærendum, &c.*] Motus animorum, eſt in-

B est inchoatio cogitationis. Cùm ergo hic recordatus fuerit reus sibi semper malè conscius, quemadmodum possit viuere, nihil ei occurit aliud quã tẽpus illud iudicij Dei horribile, quo pœnas perpetuas irrogandas expauescit.

a ¶ *Terrebit eum tribulatio.*] Antequam dies prædictus adueniat, malo formidinis cruciabitur, pressuris quoque & angustiis septus vndiq; coartabitur, veluti rex profecturus ad præliũ. Sub nomine regis, impium hominẽ siue diabolũ significari existimo, qui contra Deum bella quotidie, blasphemias contẽtionesqoe, siue pugnas parat vitiorum.

panem, nouit quod paratus sit in manu eius tenebrarum dies. [a] Terrebit eum tribulatio, & angustia vallabit eum sicut regẽ, qui præparatur ad prælium. [b] Tetendit enim aduersus Deũ manum suã, & contra omnipotentem roboratus est. [c] Cucurrit aduersus eũ erecto collo: [d] & pingui ceruice armatus est. [e] Operuit faciem eius crassitudo, [f] & de lateribus eius aruina dependet. [g] Habitauit in ciuitatib. desolatis, & in domibus desertis, quæ in tumulos sunt redactæ. [h] Nõ ditabitur, nec perseuerabit substãtia eius: [i] nec mittet in terrã radicem suam. [k] Non recedet de tenebris. [l] Ramos eius arefaciet flamma, [m] & auferetur spiritu oris sui ab eo. [n] Nõ recedet frustra errore deceptus, quod aliquo pretio redimẽdus sit. [o] Antequam dies eius impleantur, peribit: [p] & manus eius arescẽt. [q] Lædetur quasi vinea in primo flore botrus eius, & quasi oliua proiiciens florem suum: [r] Congregatio enim hypocritæ sterilis, [s] & ignis deuorabit tabernacula eorum, qui munera libenter accipiunt.

b ¶ *Tetendit enim aduersus Deum, &c.*] In elatione siue expansione manus, resistentẽ Deo demoustrat, quemque mentis etiam timidæ contumacia robustum dicit.

c ¶ *Cucurrit aduersus eum erecto collo.*] Abruptã ac præcipitem superbi indicat mentem: quia contra Deũ possessus insanus in audacia resistẽdo non lentis gressibus processit.

d ¶ *Et pingui ceruice armatus.*] Pinguedinem nominãdo ceruicis, superabũdantẽ, & quasi nimium effluentem superbiam indicauit. Quemadmodum propheta ait, cum de eadem hominum superbia loquitur dicens. Prodiuit quasi ex adipe iniquitas eorum: hoc testimonium noua editio apertius dicit. Processerunt à pinguedine oculi eorum, id est, sensus siue cogitationes nimium

F superborum, in blasphemiam proruperunt.

e ¶ *Operuit crassitudo faciem eius.*] Facies plerumque ipsa mens animæ intelligitur, vt ait Apostolus, *Nos autem reuelata facie gloriam Domini speculamur.* Hanc diabolus siue impius homo sanctitate seu humilitate, serenam non habet siue perspicuã: sed crassitudine opertam superbiæ, quæ cæco corde fit & obtuso. Alia editio. *Operuit faciem eius tanquam in adipe suo:* tanquam diceret: superbia videlicet atra, auctor omnium vitiorum, non tenui & perlucida humilitatis virtute velut pretioso amictu se vestiuit: sed de se ipsa fecit ei quandammodo derisum & vestimentum obscurum, quo superbiam crassa cæcitate cordis obtunderet.

f ¶ *Et de lateribus eius, &c.*] Possunt latera eius, ministri siue sodales intelligi, qui eius similes extiterunt. Non absurdè etiam aures intelliguntur, quæ vtique in audientia impinguantur, vnde nimia surditas contumacibus generatur, secondum illud: *Incrassatum est cor populi huius.* Alia editio. *Fecit catapulum super femora.* Videtur mihi iste versiculus, sensum huiuscemodi continere, quod in hoc impio increpetur: quia frenum disciplinæ, quo ad virtutes retineri poterat, habere noluerit: sed ad quandam se potius dissolutionem, deposito animi rigore deiecerit, vt quasi loro laxato ad voluptatem & luxuriam deduceret.

g ¶ *Habitauit, &c.*] Habitationẽ ergo bestiarũ & auiũ immundarũ, spiritus immũdos dicit: qui habitãt in hominib., quos Deus deseruit. Hic enim habitat in hominibus derelictis à Deo, & ob hoc sepulcra facti sunt mortuorum. Et si peccata in scripturis mortui aliquando dicuntur, necessario peccatores & impij tumuli sunt mortuorũ. Igitur in ciuitatib., potest generale nomẽ esse omniũ peccatorũ. In domibus vero speciale, vniuscuiusque peccatoris & impij.

h ¶ *Non ditabitur, nec perseuerabit substantia eius.*] Substãtia hic non rerum diuitiæ intelligendæ sunt, sed peccata, de quibus ait sanctus Spiritus in Apocalypsi Ioannis. *Cecidit, cecidit Babylon ciuitas magna, & facta est habitaculum dæmoniorũ & custodia omnis spiritus immundi.* Quod autẽ ait, *non* Apoc. 14.b *ditabitur*, hoc dixisse mihi videtur: non lõgum tempus erit, quo vita eius in diuitiis facinorum decrassetur, cum etiam collecta vitiorum eius substantia, non erit permansura.

i ¶ *Nec mittet, &c.*] Id est, quia tanquam arbor euulsa sit moriturus: ideo in terra viuentium stabilitatem æternam siue eorum consortium non habebit: eo quod hic prius spẽ vel radicem fidei non præmisit: auram etiam salutis, vt sub vmbra viuat refrigerij, non habehit. G

k ¶ *Non recedet de tenebris.*] Alij dixerunt, non effugiet tenebras, id est, pœnas æternas subibit, & tenebras non euadet. Non recedet autem de tenebris, intelligimus de tenebris infidelitatis. Homo hic impius ad lumen pœnitentiæ venire detrectat.

l ¶ *Ramos, &c.*] In ramis, operum malorum fructus intelligamus, sicut Salomon ait. *Fructus impiorum peccata:* hos vero velut ligna, fœnũ, stipulam, gehennæ ignis absumet.

m ¶ *Et auferetur spiritu oris sui.*] Quia ergo furore contra Deum animus eius est, quo etiã & blasphemias in eum spirare non desinit, oris sui, ait, iudicio condemnatur. Secundũ antiquam ergo editionem, in stirpe siue fronte, originem vitæ impij significari existimo, quam spiritus Dei sententia iudicij, vt incubãs ventus per- [a] Concurrit, vt velut arbor arefactus impius illico moriatur: & ita omnis flos honoris eius & gloriæ defluat.

n ¶ *Non recedet, &c.*] Hoc igitur ait, putat fortassis diabolus & homo impius, cordis duritia in impietate persistens, quod Deus pro suis meritis non retribuat, dum Deus nequaquam ei parcit: & si verbis hoc potentibus atque compositis vt obtineat deprecetur, cum iam secundum Dei iustum iudicium, sempiternis addictus sit cruciatibus,

o ¶ *Antequam, &c.*] Tunc dies vniuscuiusque impleri dicitur, cum bonorum hominum ac malorum retributio venerit. Hic ergo homo siue diabolus ante perspicuæ sentẽ- H tiæ diem, quam eis dominus in iudicio daturus est, præscitus in prædestinatione.

p ¶ *Et manus, &c.*] Nullum vtique boni operis fructum in se habens.

q ¶ *Lædetur, &c.*] In botro nulli dubium quod fructus operis intelligatur prædictus. Igitur florem gaudij tẽporalis, ad maturitatem fructus perpetui perducere non valebit: eo quod in spe ipsa mendacis gloriæ, calido vento superbiæ dissipabitur. Sine frigore caritatis Dei, velut à pruina læditur, sicut eodẽ sensu in sequẽtibus arbitror dictum. *Et quasi oliua proijciens florem suum.* Oliua enim in scripturis diuinis & vinea, aliquãdo homo tantum significatur: aliquãdo populus seu bonus seu malus. Quod autem dixit, vastabitur siue euertetur, ita intelligẽdũ, sicut in Apocalypsi habetur. *Qui fecerit mãdata domini, non lædetur à morte secũda.* Apoc. 2.b Vinea ergo & oliua, plebs Iudæorũ potest intelligi. Hæc igitur vinea perdet, siue amittet fructum sanctitatis atq; iustitiæ: quia Christũ primũ florem & optimum sanctorum omniõ in agro legis habere noluit. Ipse enim dicit, *Ego flos campi.* Sed vt infidelis atque incredula, ne illi fides Christi flagraret, proiecit eum à semetipsa: & dum proiicit extra vineam & à se excutit velut florem, ipsa à patriarcharum radice euulsa est, & Christo fructu nostræ salutis excussa.

r ¶ *Cõgregatio, &c.*] Raptorẽ & violentũ simulatorẽ sanctũ Iob his sermonib. denotat, & dicit quod & ei non proderunt diuitiæ ex iniquitate collectæ: ita enim aduersum Iob & in primo sermone locutus est, vbi etiam leoni & leænæ, leonumque catulo & tigri comparauit. Sed Deo magis credendum est, qui eum laudans, non simulatorem effectũ dixit: sed innocentem & simplicem prædicauit. Quod autem ait Eliphaz.

s ¶ *Et ignis, &c.*] In sanctũ Iob cadere nõ potest. Quia ipse, vt iã dixi, secundũ Dei testimoniũ de se ipso ita locutus est,

A cum petitionem in pietatem contemplarentur in spiritu: gemitibus cononitis eos Heu. sic intelligamus. Oculi enim caligauerunt Christi, dum martyres siue sancti in tentationibus nutabantes conturbati sunt: sed gratia Dei liberati in lumine permanserunt.

uicinem hostem non timeat. C

m ¶ *Cor eorum*, &c.] Quia ad Deum hæc loquitur Iob: de diabolo vtiq; & satellitibus eius processerunt peccata: quippe pro quibus pœnam obdurationis acceperunt. Causa igitur de quibus loquimur, qua elongati sunt, vt non apprehenderent disciplinam: quia exaltationem bonæ naturæ suæ debitam voluntate propria perdiderunt.

a ¶ *Hæc passus*, &c.] Nullus sanctorum ita mundas, atque immaculatas, atque omni vel minima labe cogitationis preces ad Deum habet, vt mediator Dei & hominum homo Iesus Christus: qui peccatum nõ fecit, nec dolus inuentus est ore eius. Quas vtique preces atque orationes secundum hominem, quem assumpsit, ad Deum habere credendum est: cum secundum diuinitatem suam cum patre ipse exaudiat. Siue sancti, qui pro nomine eius passi sunt, sine iniquitate rebellionis vel criminis alicuius, à persecutoribus occisi, quantum ad illos persecutores, gratis morti traditi sunt.

b ¶ *Terra*, &c.] Totum hoc est, quod dicit, ne innocentis & bene sibi conscij meritum lateat, præsertim cum insontem se mala tanta passum referat. Sanguinis vero nomine, vitæ istius præsentis ista tum dicere voluit. Hoc autem loco clamorem positum, ipsam sanctitatem eius contra pœnas illius reclamantem quæ iniquis meritò inferuntur ad vindictam, B iustis autem ad probationem. Aliquando etiam in scripturis clamor affectus animi intentus ad Deum ostenditur, vel etiam clamor iniquitatis populi: qui expectabatur, vt faceret vuas, & fecit spinas. Nec omnis iniquitas clamor dicitur, sed illa quæ publicè fit.

& palpebræ meæ caligauerunt. [a] Hæc passus sum absque iniquitate manus meæ, cum haberem mundas ad Deum preces. [b] Terra ne operias sanguinem meum, neque inueniat in te locum latendi clamor meus. Ecce enim in [c] cœlo testis meus, & conscius meus in excelsis. [d] Verbosi amici mei, [e] ad Deum stillat oculus meus. Atque vtinam [f] sic iudicaretur vir cum Deo: quomodo iudicatur filius hominis cum collega suo. Ecce enim [g] breues anni transeunt, & semitam, per quam non reuertar, ambulo.

Capvt XVII.

Spiritus meus attenuabitur: dies mei breuiabuntur, [i] & solum mihi superest sepulcrum. [k] Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus. [l] Libera me, & pone me iuxta te, & cuiusvis manus pugnet cõtra me. [m] Cor eorum longe fecisti à disciplina: propterea nõ exaltabuntur. [n] Prædam pollicetur socijs, & oculi filiorum eius deficient. Posuit me quasi in prouerbium vulgi, & exemplum sum coram eis. [o] Caligauit ad indignationem oculus meus, & membra mea quasi in nihilum redacta sunt. [p] Stupebunt iusti super hoc, & innocens contra [q] hypocrytam suscitabitur. [r] Et tenebit iustus viam suam, & mundis manibus addet fortitudinem. [s] Igitur omnes vos cõuertimini, & venite, & non inueniam in vobis vllum sapientẽ. [t] Dies mei transierunt: [u] cogitationes meæ dissipatæ sunt torquentes cor meum. Noctem verterũt in diem: & rursum post tenebras spero lucem. [x] Si sustinuero, infernus domus mea est, & in tenebris straui lectulum meum. [y] Pu-

n ¶ *Prædam*, &c.] Socij siue filij diaboli, idem sunt ministri eius, sed socij dicuntur propter contubernium conspirationis aduersus Deum. Filij, propter imitationem ipsius diaboli. His igitur dæmonibus beatũ Iob in prædam dandum, pater eorũ & rebellionis caput diabolus promittebat: dum eum per tantos dolores ad blasphemiam impellendum, & à Deo ob hoc relinquendum esse credebat: siue quando eum omni gloria domus & filiorum spoliauit.

o ¶ *Caligauit*, &c] Iuxta illud Euangelij. *Lucerna corporis tui est oculus tuus.* Hunc igitur oculum Iob sibi caligasse conqueritur illa indignatione, qua ipsum sanctitatis suæ merita conseruabant: eo quod bona conscientia, pœnas pateretur indebitas. Matth. 6.

p ¶ *Stupebunt*, &c.] Admirãtes de iustis Dei iudiciis, quomodo iustus & sine crimine pœnis affligatur. D

q ¶ *Et*, &c.] Hypocrita est ipse diabolus: qui cum sit tenebrarum, id est, delictorum auctor, ipse recedendo à vero lumine, est tenebrosus effectus. Quasi Lucifer posuit in cœlo sedem suam, & transfigurauit se in angelum lucis: aut certe vnũquemque amicorum suorum Iob hypocritam dicit: quia sub verbis consolatoriis dolos ei dolosè loquebantur.

c ¶ *Ecce enim*, &c.] Qui Deus de eo testimonium perhibuit.

d ¶ *Verbosi*, &c.] Qui verba non ad Deum pertinentia loquitur, verbosus vocatur: qui vero verba Dei loquitur, verbosus non potest iudicari.

e ¶ *Ad Deum stillat oculus meus*.] Cum lacrymis interpellat Deum.

f ¶ *Atque vtinam*, &c.] Hoc dicit: Vtinam mihi esset copia cum homine disputandi, vt me innocentem probare possem. Deum autem meum nolo intrare mecum in iudicium: qui vt scrutans corda, & renes Deus est, cuius falli omnino non potest, neque ipse consueuit discuti à quoquam.

g ¶ *Ecce*, &c.] Ita credebat, quod nec ad mortale corpus suum, nec ad tormenta corporis sui esset iterum reuersurus.

Capvt XVII.

Spiritus meus, &c.] Hoc dicit, quod in breuitate vitæ suæ, spiritus eius sensim attenuatus defecerit.

i ¶ *Et solum*, &c.] Quia mors est finis omnium tormentorum.

k ¶ *Non*, &c.] Verum est, quod Deo placitus non peccaui. Et licet possit hic locus ita intelligi, quod in Deo quidem non peccauerit, & tamen quasi in ipso peccauerit, pœnas blasphemantium patiatur. Et forte quoniam à Deo in præsenti laudatur, non peccauerat: sed in præteritis adolescentiæ temporibus peccasse non negat.

l ¶ *Libera me, & pone me iuxta*, &c.] Sub scuto igitur protectionis Dei latere optat: quo munitus atque defensus, se-

r ¶ *Et tenebit*, &c.] In quas profecto virtutes se magis crescere manifestat.

s ¶ *Igitur vos omnes*, &c.] Conuertimini ait à prauitate sententiæ, qua me condemnare summo studio non desistis. Venite: sermo inuitantis est, ad melioris vitæ profectum, quod est, ô vos hypocritæ, & non veri, nec fideles amici, ad agnitionem veritatis accedite: quam vos habere minimè nouentis.

t ¶ *Dies*, &c.] Dies hi præteritæ felicitatis possunt intelligi, in quibus pollens virtutibus viuebat beatus Deo. Hos igitur dies à se non sine gemitu loquitur præterisse, quando multis miseriis circundatus est, & plaga intolerabili dolorum patiebatur.

u ¶ *Cogitationes meæ dissipatæ sunt*, &c.] Cum in vnius iugiter contemplationis intentione positus essem, & cogitationes meas haberem semper intentas ad Deum, plagæ huius superuenientis mihi miseriæ: easdem cogitationes meas à sua vnica soliditate in me video dissipatas, & ob hoc excruciatur cor meum: eo quod earũ dilaceratione torquetur, videns me mala simplicitati meæ inconuenientia sustinere.

x ¶ *Si sustinuero*, &c.] Pœnis corporis, cogitationumque stimulis, sicut ait, indesinenti tempore agebatur: & idcirco pœnas inferorum iam se pati clamabat. Aut forte separatio illa, qua ab hominibus factus est alienus extra ciuitatem, sedens in sterquilinio, tenebræ dictæ sunt: quia lucem humani solatij non haberent.

y ¶ *Putredini*, &c.] Tam longo, inquit, tempore com-

putrescu, vt ipsam putredinem, & vermes nascentes, in eius sanie parentes appellem: ac per hoc quemadmodum quispiam mortalium sine parentibus uon potest existere: ita & ego factus sum, quasi sine putrediue & vermibus esse non possem. Qui ita in carne mea velut in natura sua sunt: tanquã si ex eis ipse subsisterem. Cũ illi in me de carnis meæ sanie potius generentur, non ego ex illis. Vbi magis mortalitatem per peccatum factã significauit: cui inest corruptio, & corruptioni putredo, patrẽ vero appellauit ipsum ortũ humani generis in Adam: qui corruptione factus est putrescibilis. Matrem vero naturam humanã dixit corruptione vitiatam. Sororem vero omnem posteritatẽ Adæ dixit: quæ de corruptione mortalitatis, velut de sanie putredinis nascitur: quod & Baldad, dixit: Homo putredo, & filius hominis vermis.

a ¶ *Vbi*, &c.] Quod ait, & patientiam meam quis considerat, aperte fortem se in illis cruciatibus manifestat: pro quibus quasi queritur, quod ad retributionem tanti laboris sui non potuerit peruenire.

b ¶ *In profundissimum infernũ descendent*, &c.] Alij dixerunt, *omnia bona mea*. Bona sua dicit ad inferos descensura, quod est anima mea: vel ipse pro illis sũ descensurus. Vere non credimus de iustitia, quod tantus ac
F
talis vir pro sãctis operibus suis frustrari potuerit. Quod autem ait.

c ¶ *Putasne saltem*, &c.] Istud est: si in hac vita pœnas patior infernorum, putasne in locis pœnarum erit aliqua requies mihi? Hoc autem grauatus miseriis loquitur potius, quam victus diffidentia: quia alus locis ait ad Dominum: *Scio, quia in inferno protegas me: donec pertranseat furor tuus.*

tredini dixi pater meus es, mater mea & soror vermibus.[a] Vbi est ergo nunc præstolatio mea, & patientiam meam quis cõsiderat?[b] In profundissimum infernũ descendent omnia mea. [c] Putas ne saltem ibi erit requies mihi?

Capvt XVIII.

Respondens[d] autẽ Baldad Suites, dixit: Vsque ad quem finem verba iactabis? Intelligite prius, & sic loquamur. [e] Qoare reputati sumus vt iumeota, & sorduimus coram te?[f] Quid perdis animã meam in furore tuo.[g] Nunquid propter te dereliquetur terra, & traosferentur rupes de loco suo?[h] Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius?[i] Lux obtenebrescens io tabernaculo illius, & lucerna, quæ super eum est, extioguetur. [k] Artabuntur gressus virtutis eius, & præcipitabit eum consilium suum.[l] Immisit.n.in rete pedes suos, & in maculis eius ambulat.[m] Tenebitur planta illius laqueo, & exardescet contra eũ sitis.[n] Abscondita est in terra pedica eius, & decipula illius super semitam. [o] Vndiq; terrebũt eum formidines, & inuoluent pedes eius. [p] Attenuetur fame robur eius, & inedia iouadet costas illius.[q] Deuoret pulchritudinem cutis eius, & consumat brachia illius primogenita mors.[r] Auellatur de tabernaculo suo fiducia eius, & calcet super eũ quasi rex interitus. [s] Habitent in tabernaculo illius socij eius qui nõ est,[t] aspergatur in tabernaculo eius sulphur.[u] Deorsũ radices eius siccen-

Capvt XVIII.

R*Espondens* d. &c.] Id est, qui finis erit huius verbositatis, quasi non sit syncerus: vel solus Iob à Baldad verbosus arguitur, vel quasi spiritu nescio quo, instigatus loqui non desinat.

e ¶ *Quare*, &c.] Hoc dicit, quod tanquam bruta animantia eos sanctus Iob despexerit, & vilissimos & indignissimos colloquio existimauerit: & ita iracundia possessos, vt phrenesim pati viderentur.

f ¶ *Quid*, &c.] Loquendo contra diuinam iustitiam, furoris amentia concitatus, animæ tuæ necesse est inferas mortem.

g ¶ *Nunquid*, &c.] Tanquam si diceret: nunc propter te mundus ad rectorem suum non pertinebit, vt si quos peccatores inuenerit sicut & teipsum, non puniat. Terræ vero & rupium nomine, metaphorice vniuersa multitudo populorum, & excelsi quique mundi & superbi, ac potentes possunt intelligi. Possunt rupes & animæ hominum, vt terra, caro humana intelligi. Sed & angeli propter celsitudinem naturæ suæ, eminentemque honorem rupes dici possunt.

h ¶ *Nonne*, &c.] Luce felicitatem præsentem quam sanctus
Prou.13.9 Iob gloriosus agebat, significauit: sicut & Salomon ait. *Lumen vero impiorum extinguetur.* Hanc igitur extinctam dixit, quãdo Iob destituturus est omni felicitate præsenti. Quod autem ait, *nec splendebit flamma ignis eius*, id est, non rediet ad pristinam felicitatem.

i ¶ *Lux obtenebrescet in tabernaculo*, &c.] Non solum, inquit, præsentem felicitatem amittit, sed etiam lux recorda- G
tionis Dei, quæ erat in tabernaculo cordis eius, obtenebrabitur, vt ei Deus scilicet in memoriam non ascendat: & pro merito lucerna protectionis diuinæ, quæ super eum fuerat, extinguetur.

k ¶ *Artabuntur*, &c.] Vt superbus confidens gressus virtute sua, qua recte incedere arbitratur, concludetur tribulationum angustiis & pressuris, vt inde omnino exire non possit.

l ¶ *Immisit*, &c.] Retis nomine atque macularum eius, ineuitabile malum significatur: quod volens quisque exuere, ipso conamine impeditur, atque implicatur, vt corruat.

m ¶ *Tenebitur planta*, &c.] Laqueus hic ipse diabolus non absurde sentitur, qui ad supplantandum calcaneum, peccatores obseruat: & ipse nihilominus sitis nomine appellatur, eo quod velut in aliquo bono æstuans sitiat hominis mortem.

n ¶ *Abscondita*, &c.] Latet illum quibus insidiis perditus sit, siue in semetipso pedicam, qua præpedit pedes suos, habet absconditam, id est, obligationem peccati, & in sæuitia conuersationis suæ, qua se recte putat incedere, erroris istius latet decipula.

o ¶ *Vndique*, &c.] Siue dolores. Superbus scilicet terrore venturæ calamitatis semper terrebitur. Possunt etiam formidines hoc loco nõ affectiones cordis intelligi, sed ipsi potius ministri diaboli. Hi igitur multis modis terrere sanctum H
Iob, vt eis cederet, instituerunt.

p ¶ *Attenuetur fame*, &c.] Potest fames & ipse diabolus intelligi: qui huiusmodi famem patitur, quia nunquam de necibus hominum saturetur. Siue & ipse famem patitur: quia verbum, quod procedit de ore Dei, accipere non meretur. Et idcirco sub nomine costarum, thoracis munimenta significantur, quibus se velut quadam obduratione constrinxit, vt eum cibus diuini eloquij non adeat. Siue etiam impiorum plagam describit.

q ¶ *Deuoret*, &c.] Pulchritudinem cutis, id est, ornamenta virtutum, & brachia, fortitudinem regni eius, confecit diabolus, qui ideo primogenita mors appellatus est: quia per ipsum primum intrauit mors in orbem terrarum: & ipse est suæ mortis inuentor.

r ¶ *Auellatur de tabernaculo suo fiducia eius, & calcet super eum*, &c.] Hunc igitur interitum diabolum esse dixit, qui est rex super omnes filios superbiæ, sed super sanctum Iob, vt eum prosterneret, calcare non potuit.

s ¶ *Habitent in tabernaculo illius*, &c.] Socij sodales, siue filij, vt supradictum est, ministri diaboli sunt, qui hoc loco non esse dicitur: & cum sit naturæ suæ proprietate subsistẽs, tamen non est, vt dixi: quia præuaricatione factus est alienus à Deo.

t ¶ *Aspergatur in tabernaculo*, &c.] Vt fumum hic sentiat gehennarum.

u ¶ *Deorsum radices*, &c.] Messis opera possunt intelligi, quæ foras atque in publicum ex interioribus erumpentia, de fidei radice consurgunt. Aliter. *Deorsum radices eius siccentur*, id est, opera, quæ in hoc seculo perpetrauit, inueniantur inania, mortuisque ariditate similia. Sursum autem atteratur messis eius, in futuro vtique mercedem laboris sui minime consequatur.

a ¶ Me-

ceotur: sursum autem atteratur messis eius.[a] Memoria illius pereat de terra,[b] & nō celebretur oomen eius io plateis [c] Expellet eum de luce in renebras, & de orbe transferer eum.[d] Noo erit semen eius, neque progeoies in populo suo: [e] oec vllæ reliquiæ in regionib. eius.[f] In die eius stupebunt nouissimi,[g] & primos inuadet horror.[h] Hæc suot ergo tabernacula iniqui, & iste locus eius qui ignorat Deum.

CAPVT XIX.

RESpoodēs[i] autē Iob dixit: Vsq; quo affligitis animā meā, & atteritis me sermoonibus?[k] En decies confunditis me, & non erubescitis, opprimentes me.[l] Nempe & si igooraui, mecum erit igoorantia mea. At vos contra me erigimioi, & arguitis me opprobriis meis.[m] Saltem nunc intelligite: quia Deus non æquo iudicio afflixerit me, & flagellis suis me cinxerit. Ecce clamabo, vim patiens, & nemo audiet. Vociferabor, & non est, qui iudicet.[n] Semitam meā circumsepsit, & transire nō possum,[o] & in calle meo tenebras posuit.[p] Spoliauit me gloria mea, & abstulit coronam de capite meo.[q] Destruxit me vndiq;, & pereo: & quasi euulsæ arbori abstulit spem meā.[r] Iratus est contra me furor eius: & sic me habuit quasi hostem suum.[s] Simul venerunt latrones eius, & fecerunt sibi viam per me,[t] & obsederunt in gyro taberoaculum meū. Fratres meos longe fecit à me: & noti mei quasi alieni recesserunt à me. Dereliquerunt me propinqui mei: & qui me oouerāt, obliti sunt mei. Inquilini domus meæ, & ancillæ meæ sicut alienū habuerunt me, & quasi peregrinus fui in oculis eorum. Seruum meū vocaui, & non respondit, ore proprio deprecabar illum.[u] Halitum meum exhorruit vxor mea,[x] & orabam filios vteri mei. Stulti quoque despiciebāt me:[y] & cum ab eis recessissem, detrahebant mihi. Abominati sunt me quondam consiliarij mei, & quem maxime diligebā, auersatus est me.[z] Pelli meæ consumptis carnibus adhæsit os meū,[a] & derelicta sunt tantummodo

A a ¶ *Memoria illius*, &c.] Id est, nihil memoria sua dignum operetur: vel etiam memoria eius pereat de terra viuentium.

b ¶ *Non celebretur*, &c.] In platea sedebant reges, inter quos optat eum famam iustitiæ non mereri. Plateæ virtutes intelliguntur, in quibus sapientia fiducialiter agit, & circumit ciuitatem Dei Hierusalem, in qua sacramentis diuinis atque mysteriis latum est scripturarum mandatum. Vehementer igitur in his plateis ludent senes & anus & infantes.

c ¶ *Expellet eum*, &c.] De hac vtique luce temporaria mittetur in æternas tenebras inferorum: siue etiam de parte sortis sanctorum retrudendus in tenebras tormentorum.

d ¶ *Non erit semen*, &c.] Hoc dicit, quod posteritatem indignam memoria gentis suæ, vel patriæ derelinquat, secundum illud Psalmistæ: *Generatio rectorum benedicetur*. Talem igitur generationem in populo suo noluit procreare: vnde in hac gente spirituali gloriaretur & patria.

e ¶ *Nec vllæ*, &c.] manifestum est, quod sancto Iob nihil remanserit. Spiritualiter autem sic intelligendum: nullas reliquias generationis suæ habebit impius in futuro.

B f ¶ *In die*, &c.] Id est, in tempore damnationis eius.

g ¶ *Et primos inuadet*, &c.] Id est, infimi & proceres retribūtur, quod est, reges potentes & magni. Siue nouissimi & primi, homines, & angeli, sancti quoque & peccatores non absurdè intelliguntur.

h ¶ *Hæc sunt*, &c.] Enarrantis maledictionis sententiam videtur dare, & dicit: vbi huiusmodi, superbus scil. impiusque habitaturus sit: sed Iob iniquus non est, quem rectum & innocentem Deus appellat.

CAPVT XIX.

R*Espondens* i, &c.] Manifestum est: quia responsionibus amicorum suorum attritus sit, & afflictus, siue fatigatus sit, & destructus.

k ¶ *Endecies*, &c.] Dies decem, pro toto tempore nominauit. Sed quomodo in breui numero, in Apocalypsi maior numerus temporis intelligitur: ita & in hac eadem summa numeri minus significatur, vt hoc solido numero & perfecto manente pro diuersitate locorum in scripturis diuinis, nunc maiorem numerum, nunc minorem significari nouerimus.

l ¶ *Nempe*, &c.] Putatis me, inquit, ignorare Deum, sicut & dicitis: Nunquid amicos decet insultare oppressis, à quibus magis tribulantes solaria præstolantur? Non est hoc opus amicorum fidelium, sed est potius subsannatio irridentium.

m ¶ *Saltem nunc intelligite*, &c.] Ille dicebat se inique sustinere molestias tormentorum: illi vero vtpote iniquum pati suo merito loquebātur. Et putant quod in hoc articulo istius

C sensus errauerit, & ideo postmodum dicat ad Deum: Insipienter locutus sum, & quæ vltra modum excederent scientiam meam.

n ¶ *Semitam*, &c.] Qua rectus vtique atque illibatus proficiscebar ad gloriam meritorum meorum. Hanc igitur ignominiam passionis huius circumsepsit atque interclusit, vt ad illam gloriam peruenire non possim.

o ¶ *Et in*, &c] Id est, in tramite, hoc est, castigatæ viæ meæ, qua velut per arctum & angustum certa spe ad iustum retributorem pergebam, tenebras in eo miseriæ huius & calamitatis inueni.

p ¶ *Spoliauit*, &c.] Gloria me regni priuauit: fidei quoque fiduciam abstulit, quam de ipso apice mentis meæ, qui est naturæ rationalis caput, velut honoris coronam detraxit.

q ¶ *Destruxit*, &c] Domo, regno, familia, filiis, amicis, sanitate corporis mei destitutus sum: ita his omnibus ablatis, perire me video, cuius etiam spes vitæ meę velut effossa arbor ablata est.

r ¶ *Iratus*, &c] Furor Dei hoc loco potest diabolus ipse intelligi, qui beatum Iob diuersis modis, id est, blasphemiis, & carnis eius cruciatibus insectabatur. D

s ¶ *Simul*, &c.] Furor Dei diabolus est: latrones vero ministri eius sunt, hoc est, quod ait: Et fecerunt sibi viam per me, quando eum, vel facultatibus mundi, vel sanitate corporis spoliauerunt. Vnde pulchre dictum est.

t ¶ *Et*, &c.] Id est, foris insidiati sunt. Siue circundederunt *in gyro tabernaculum eius*, hoc est, in corpore eius tormenta posuerunt. Animam vero inclinare ad peccatum non potuerunt.

u ¶ *Halitum*, &c.] Ita totus intrinsecus putrui, inquit, vt halitus fœtorem nec vxor mea sustinere potuerit: vbi potuit fieri, quod apostema habuerit in visceribus, quod totum ventris eius sinum tenuerit, & inde loquendo odorem fœtidum de purulentia profundi vulneris expuerit.

x ¶ *Et orabam*, &c.] In scripturis diuinis, filij appellantur etiam pronepotes, & illi qui longiore serie nati sunt. Proinde quando filios vteri sui dixit, in se quasi ad fontem & ad originem posteritatis suæ respexit: vnde ei cogitationum familiæ velut riuuli manauerunt. Potuit & illos vteri sui filios dicere, quos doctrina sapientiæ suæ, tāquam semine de vtero cordis sui formauerat, habens in se per gratiam Dei formam gratiæ, & disciplinam naturalis legis in veritate.

y ¶ *Et cum*, &c.] Hoc forte vult intelligi se in eorum obliuionem venisse, & ab eorum affectibus & cordib. recessisse.

z ¶ *Pelli*, &c.] Ad tantam ariditatem caro eius deuenerat, vt nihil in eo humoris remanserit, & ob hoc adglutinata quodammodo fuerit pellis eius ossibus suis: hanc infirmitatem marasmon dicunt Medici.

a ¶ *Et derelicta*, &c.] Ad hoc enim diabolus consumptis carnibus sancti Iob, labia eius integra dereliquit, vt haberet positus in tormentis, quibus posset facile blasphemare, qua si cordis blasphemia nō sit pro qua ipse Iob sicut pro cæteris

A peccatis holocausta Deo pro filiis suis die septimo offerebat: sed ideo diabolus linguam reseruauit, vt intelligere posset, si Iob ob cordis simplicitatem, blasphemiã proferret in labiis.

a ¶ *Miseremini*, &c.] Manum ergo domini appellauit ipsam plagam quam patiebatur. quæ facta est domini potestate. *Tetigit*, pro afflixit intelligendum est.

labia circa dentes meos.[/] [a] Miseremini mei, miseremini mei, saltem vos amici mei: quia manus Domini tetigit me. [b] Quare persequimini me sicut Deus, & carnibus meis saturamini? [c] Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei? Quis mihi det, vt exarẽtur in libro stilo ferreo, & plumbi lamina, vel celte sculpantur in silice? [d] Scio enim, quod redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum. Et rursum circundabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum. [e] Quem visurus sum ego ipse, [f] & oculi mei conspecturi sunt, & non alius. Reposita est hæc spes mea in sinu meo. [g] Quare ergo nunc dicitis, persequamur eum, [h] & radicem verbi inueniamus contra eum? [i] Fugite ergo à facie gladij: quoniam vltor iniquitatum gladius est, [k] & scitote esse iudicium.

CAPVT XX.

RESpondens [l] autẽ Sophar Naamathites dixit: Idcirco cogitationes meæ variæ succedunt sibi, & mens in diuersa rapitur. [m] Doctrinam qua me arguis, audiam, & spiritus intelligentiæ meæ, respondebit mihi. [n] Hoc scio à principio: ex quo positus est homo super terrã: quod laus impiorum breuis sit: & gaudium hypocritæ ad instar puncti. [o] Si ascenderit vsq; ad cœlum superbia eius: & caput eius nubes tetigerit: [p] quasi sterquilinium in fine perdetur, & qui eũ viderant, dicent: vbi est. [q] Velut somniũ auolans non inuenietur: transiet sicut visio nocturna. [r] Oculus qui eum viderat, non videbit: neq; vltra intuebitur eum locus suus. [s] Filij eius atterentur egestate, [t] & manus illius reddent ei dolorem suum. [u] Ossa eius implebuntur vitiis adolescentiæ eius: [x] & cum eo in puluere dormient. [y] Cum enim dulce fuerit in ore eius malum: abscondet illud sub lingua sua. [z] Parcet illi, & non derelinquet illud, [a] & cælabit in gutture suo. [b] Panis eius in vtero illius vertetur in fel

b ¶ *Quare*, &c.] Fecit Deus circa me in iudicio, cui soli licet, omnia in opere suo, vos quare præsumitis sicut Deus, vt affligatis innoxium: quod ipsi tantũ pro dispensatione sua competit: aut quasi dispensatione vestra indigeat Deus?

c ¶ *Quis*, &c.] Quoniam à nullo homine potuit inuenire solatium, conuertit se ad Deum, & resurrectionẽ futuram prophetat in spiritu, vbi pro his malis præmium sit recepturus: & hæc duris insculpta lapidibus optat inscribi, vt sermones Prophetiæ in ætates seculorum prolixiores permaneant.

d ¶ *Scio*, &c.] Hoc igitur elypleo ecclesia quæ incarnationẽ vnigeniti Dei veram cõfitetur, & resurrectionem mortuorum verissime credit futuram, se munit, & protegit, & inimicos suos conuincit, atque debellat. Vbi sunt illi, qui dicunt nos in resurrectione alia corpora habituros audiant istum virum, ore Dei laudatum, dicentem:

e ¶ *Quem*, &c.] Ego ipse Iob,
B qui in stercore iaceo, & totus vulnerum sanie computresco: ego inquam Iob, iam corruptus, atque vulneribus dissolutus, in hac carne mortali, incorrupta resurrectione futura glorificatus videbo Deũ: & vt exprimeret ipsius sui corporis instaurationem, idcirco ait.

f ¶ *Et oculi mei conspecturi sunt, &c. Reposita est hæc spes in sinu meo.*] Consummata sunt omnia in sinu meo.

g ¶ *Quare ergo*, &c.] Vt quid nunc agitis, ita vt me tanquam vanum nihilque credentem velut Deum non timeam: siue quia religione diuina sim alienus persequi velitis, aculeatis me vestris perfodiendo sermonibus.

h ¶ *Et radicem verbi*, &c.] Videtis ergo, quia mecum non vt veri amici fideliter agitis: sed vt dolosi de meis sermonibus mihi laqueos concinnatis. Quandoquidem de ipsis verbis meis occasionem, velut quandam radicem reprehensionis inuenire cupitis.

i ¶ *Fugite*, &c.] Hoc dicit, si recesseritis ab impressione mea, gladium iustæ sententiæ poteritis euadere. Gladius est enim lingua regis, & non carnalis, vt Salomon dicit.

k ¶ *Et scitote*, &c.] Quo iudicio iusti iudicis Dei, potero de subsannatoribus iudicari.

CAPVT XX.

RE*spondens* l *autem*, &c.] Ideo, inquit, æstuo, & cogitatione conturbor: quia dicis te hæc mala sine causa à Deo iudice sustinere: cum de Deo nihil sinistrum debeat suspicari.

m ¶ *Doctrinam*, &c.] Audiam quidem te increpantem ac redarguentem me: quia forte in doloribus positum obiurgare non debeam, mihi de Deo, quod est iustissimum respondere conuenit: quia non posses ab eo puniri, nisi esses malorum conscius, & multorum criminum reus.

n ¶ *Hoc scio*, &c.] Iam nunc cœpit in sanctum Iob maledictis inuehi: quem & impium apertè asserit, & hypocritam: eo quod simulauerit se iustum, & nunc in Deum rebellis extiterit. C

o ¶ *Si ascẽderit*, &c.] Manifesta & certa hyperbole: hominẽ elatum nimis, & tumidũ dicit.

p ¶ *Quasi*, &c.] Cui sterquilinio assimilatus es per omnia, & ipse te nũc conspicis putrefactum. Et qui quondam viderant te regnantem in gloria: nunc inquiunt insultanti voce. Vbi est ille sapientissimus hominum, & potentissimus regum?

q ¶ *Velut*, &c.] Manifestum est, sicut ait. Defecit velut somnium surgentis.

r ¶ *Oculus*, &c.] Id est, honor impij non poterit reparari.

s ¶ *Filij*, &c.] Siue ergo carnales filij eius, siue opera quæ aliquando filiorum nomine appellantur: siue illi qui eum tanquam patrem fuerint imitati, per Dei sententiam ad nihilum redigentur: quod iam in filiis tuis, carnalibus operibus quoque tuis ex parte vides esse cõpletum.

t ¶ *Et manus*, &c.] Hoc enim operatus est, vnde malum vindictæ, operante Dei iustitia, recipere mereretur.

u ¶ *Ossa*, &c.] Hoc ait, q̃ à iuuentute sua, ex qua grauiora peccata cõmittere cœperit, in eisdem peccatis suis vsq; in senectam permanserit: pro quib. nũquam voluerit pœnitere. Et idcirco sequitur: D

x ¶ *Et*, &c.] Id est, post mortẽ vitiorũ, quæ est in anima: siue vsq; ad mortẽ, quæ fit per resolutionem corporis huius. Ossa ergo hoc loco ipsã senectutem non est absurdum intellexisse: quibus veternositas annorum, & durities senij iam præmatura significetur. Siue ossa eius implebũtur vitiis adolescentiæ: &c. Si quæ igitur virtutes sunt animi in impio homine naturales, ab adolescentia eius vitiis inolescunt & resoluuntur, ac deflu[illegible], vt nihil in eis solidũ & forte maneat: quia iam eisdem vitiis tanquã carnalibus, fluidis videlicet rebus operiuntur, & obteguntur: vbi magis deberent virtutes, velut ossa solida, & firmissima tanquam carnes fluidas & soluta vitia restringere, continere, & regere: & ideo in carnis eius puluere dormiant: quia repugnãtibus vitiis atque vincentibus, rigorem bonæ suæ naturæ amitterent.

y ¶ *Cum enim*, &c.] Dulcia mala sunt impio: blasphemia & cætera oris peccata. Abscondet sub lingua sua, dicens: vbi est ei labor & dolor, & defendet atque cælabit, vt ait scriptura. *Qui contegit iniquitatem suam, non prosperabitur.*

z ¶ *Parces illi, & non*, &c.] Id est, palpat, fouet, & nutrit malum suum: & delectans se in illo, nunquam pœnitet, vt ab eo discedat.

a ¶ *Et cælabit*, &c.] Illud dicere mihi videtur, quod semper sit ad blasphemandum paratus, & non prius saltem per aliquam moram cogitat quid dicturus est: quia iam paratam habet blasphemiã quam cum maledictione cordis effundat.

b ¶ *Panis eius in vtero illius*, &c.] Panis scilicet tota vita huiusmodi hominis, est delectatio peccatorum, dulcedo illecebrarum, & suauitas, quæ amara illi & mortifera postmodũ erit. Quod autem dixit in *ventre eius*, hoc ait, quod etiam in

corde

fel aſpidum intrinſecus [a] Diuitias quas deuorauit, euomet, & de ventre illius extrahet eas Deus. Caput aſpidũ ſuget: & occidet eum lingua viperæ. [b] Non videat riuulos fluminis torrẽtis mellis & butyri. [c] Luet, quæ fecit omnia: nec tamen conſumetur. [d] Iuxta multitudinem adinuentionũ ſuarũ, ſic & ſuſtinebit: quoniam confringens nudauit pauperes: domum rapuit & non ædificauit eam: [e] nec eſt ſatiatus venter eius: [f] & eum habuerit, quæ concupierat, poſſidere non poterit. [g] Non remanſit de cibo eius, & propterea nihil permanebit de bonis eius. Cum ſatiatus [h] fuerit, arctabitur, æſtuabit, & omnis dolor irruet ſuper eum. [i] Vtinam impleatur venter eius, vt emittat in eum iram furoris ſui, [k] & pluat ſuper illum bellum ſuum. [l] Fugiet arma ferrea: & irruet in arcum æreum. [m] Gladius eductus & egrediens de vagina ſua, & fulgurans in amaritudine ſua. [n] Vadent, & veniẽt ſuper eũ horribiles. [o] Omnes tenebræ abſconditæ ſunt in occultis eius. [p] Deuorabit eũ ignis, qui non ſuccenditur; [q] affligetur relictus in tabernaculo ſuo. [r] Reuelabunt cœli iniquitatem eius, & terra conſurget aduerſus eum. [s] Apertum erit germen domus illius: [t] detrahetur in die furoris Dei. [u] Hæc eſt pars hominis impij à Deo, [x] & hæreditas verborum eius à Domino.

CAPVT XXI.

RESpondens [y] autem Iob dixit. Audite quæſo ſermones meos, & agite pœnitentiam. Suſtinete me, vt & ego loquar, & poſt mea ſi vi-

E corde ſuo pro iniquitatibus ſuis, amaros dolores, acerbos & nimios conſcientia torquente patiatur.

a ¶ *Diuitias quas*, &c.] Quod inique & violenter rapuit & inuaſit: merito ei Deus pœnas illatis criminibus eius reddidit: & ita extorquebitur ab iniquo, quod iniuſte abſtulerat.

Eſa.37.e Angelus verò ille, qui centum octoginta quinque millia occidit, videtur bonus angelus fuiſſe: quia angeli meſſores ſũt, zizania ignibus æternis exurenda.

b ¶ *Non*, &c.] Amœnitatem ſiue delicias paradiſi, affluentiam quoque eius his omnibus ſignificari nouerimus: & reges hi, qui non aduerſarij erant veritati, quod ipſi ſint illi impetus fluminis, qui lętificant ciuitatẽ, non abſurde intelligitur, manantes ſcil. de fonte, ſiue de flumine ſcripturarum: ſiue eoſdẽ Apoſtolos hos impetus recte ſentimus, exeuntes de fonte Euangelij, ad irrigandas terras ſteriles populorum, quos etiam torrentes propter velociter effuſam ſuper omnes doctrinam eorũ, intelligere debemus: quæ doctrina diuina, melli propter eloquiorum Dei dulcedinem, butyro propter ſimplicem & innocentem eundem cibũ doctrinæ veriſſime comparatur: qui etiam in Pſalmo hanc dulcedinem impium non dicit habiturum.

F c ¶ *Luet, quæ*, &c.] Illud eſt, quia gehenna quædam perpetua incorruptio & æterna perſeuerantia tormentorum eſt.

d ¶ *Iuxta*, &c.] Iuxta illud quod Propheta dicit ad Deum. *Quoniam tu reddes vnicuique ſecundum opera ſua.*

e ¶ *Nec*, &c.] Ventrem hic appellatum puto quoddam receptaculum animæ, vbi cogitationes eius, quaſi eſcæ ciborum reconditæ continentur. quem inexplicabilem dicit.

f ¶ *Et cum*, &c.] Quemadmodum & tu ipſe, qui iuſto Dei iudicio omne patrimonium perdidiſti.

g ¶ *Non*, &c.] Inhumanitatis ei notam inurit: eo quod de abundantia menſæ ſuæ nulli peregrino, vel hoſpiti refectionem præbuerit: ſed fallitur Sophar: quia ſanctus Iob dicit, *Si* Iob.31.b *comedi buccellam meam ſolus.* Non remanebit de cibis eius: quia non florebunt bona ſua.

h ¶ *Cum*, &c.] Cum diuitiis ſcilicet & rerum omnium abundantia refertus fuerit, ſubitus ei interitus veniet: coarctatus miſeria irruente atque concluſus, calamitatum cladibus æſtuabit.

i ¶ *Vtinam*, &c.] Quandam capacitatem, vel ſinum ſpatioſum ventrem animæ ſuperius intelleximus. Hoc ergo dicit, quia iam cogitationibus iniquiſſimis plenus eſt: vſque ad ſummum oris ſui blaſphemia cumuletur: ſiue iram furoris ipſius diaboli animum non abſurde ſentimus, per quem probantur ſancti.

k ¶ *Et pluat*, &c.] Bellum præ multitudine ſua poſſunt intelligi aduerſariæ poteſtates. Iſtæ igitur bellum Deo inferũt, quando ſanctos eius oppugnant. Quod autem ait: Pluat ſuper eum abunde, in eum calamitatis miſeriam precatur effundi: ſiue homo impius, qui bellum blaſphemiæ infert Deo, recipiet opus ſuum.

l ¶ *Fugiet*, &c.] Tanquam ſi diceret. Quando putauerit ſe leuiores calamitates poſſe fugere, in atrociores incurret. Siue aliter: Si ſocios & miniſtros diaboli fugiat, incurret in ipſum principem tenebrarum: & cum ſint illi rebelles in malitia, fortes & duricordes tanquam arma ferrea, in peiorem tamen auctorem totius mali, velut in arcum æneum

G impinget: quem puto ideo hoc loco arcum nominatum: quia vel maxime inſidus & dolo homines inopinantes interimere non deſiuit. Arcu enim inopinantibus plerumque tela iaciuntur. *Et non liberabitur de manu glady.* Hoc dicit: quia non euadet diabolus mortem perpetuam.

m ¶ *Gladius*, &c.] Quia diximus arcum, tranſlato nomine diabolum poſſe intelligi: qui dũ inobedientia tranſgreditur terminos, & in ſuperbia elatus metas ſanctæ humilitatis tranſcendit: quaſi de vagina beatæ habitationis iuſto iudicio Dei eductus atq; expulſus eſt. Sine eductum de vagina, paratum ſemper ad interimendũ fugientem ſe ſignificatum eſſe nouerimus. Vulnerabit eum ſagitta ænea. Æs diutinũ eſt: huic metallo diabolus comparatur: eo quod ad interimendum nunquam deficiat: nec ſenectute aliqua cõſumatur, qui etiam fulgurat, hoc eſt, transfigurat ſe in angelum lucis.

n ¶ *Vadent*, &c.] Id eſt, ſocii eius.

o ¶ *Omnes*, &c.] Tenebræ in hoc loco intelligendę ſunt peccata, ſiue ea, quæ commiſſa ab impio ſunt, ſiue committenda ſunt in corde eius, & affectu & cogitationibus latent, quæ ideo in ſecretis mentis eius abſcondita dicuntur eſſe, quia illis fauet, eiſque plurimum delectatur.

p ¶ *Deuorabit*, &c.] Hunc ignẽ non abſurde intelligimus eſſe gehennam, qui non materiis quibuſdam & pabulis viuit, vt H ardeat: ſed per ipſum vt creatura eſt vigens, cuncta, quæ ei iniecta fuerint, concremat. Ergo iſte ignis deuorabit impium: qui tanquam rationabilis ita eũ glutiet atq; abſorbebit, vt in eo æternis cruciatibus torqueatur.

q ¶ *Affligetur*, &c.] Ob impietatem videlicet ſuam iniquus derelinquetur à Deo: vt in tabernaculo corporis ſui pœnis perpetuis crucietur.

r ¶ *Reuelabunt*, &c.] In teſtimoniũ vtique erant angeli & ſãcti homines, vt nouerint, quod pœnas iuſtiſſime patiatur.

ſ ¶ *Apertum*, &c.] In iudicio Dei: quando impius condemnandus eſt, non ſolum omnes cogitationes cordis eius: verumetiam principia interfectarum cogitationum, Deo pandenda ſunt, atque clarius luce manifeſtanda.

t ¶ *Detrahetur*, &c.] In die iudicij mittetur in tenebras exteriores. Potuit & dies impia fuiſſe Iob, quando plaga percuſſus eſt, & concluſit elocutionem ſuam, vt diceret.

u ¶ *Hæc*, &c.] Hic quaſi ex abrupto oſtendit: quod in ſanctum Iob vniuerſa hæc dixerit. Quod autem ſequitur.

x ¶ *Et hæreditas*, &c.] Id eſt, operum retributio: alij ita verterunt Et hæreditas verborum eius ab Epiſcopo: quia quẽadmodum dominus à dominatione rerum omnium ſcitur, ita Epiſcopus eo quod ſuperintendat in omnem creaturam: veriſſime dicitur. Non enim Deus perturbata mente commotuſq; puniturus eſt peccatores, cum ſit incommutabilis, ſicut ait ad Moyſen, *Ego ſum, qui ſum* non ſolum ſempiter- Exod.3.d nus, verum etiam æternaliter mitis. Deinde iſta de Deo anthropopathos dici intelligamus, non proprie ſecundum inconuertibilem ſubſtantiam eius, ſed tranſlatis nominibus paſſibilis creaturæ ad creaturam non conditam, nec creatã: ſed potius omnium conditricem.

CAPVT XXI.

R*Eſpondens autem Iob, dixit. Audite*, &c.] Poſt tanta cõuitia non eſt commotus, vt acerbe reſponderet: quin

E potius deprecans eos, alloquitur, & ait: Vt audientiam præbeant sermonibus eius: quibus perceptis & cognitis, nouerint se super tanta oris sui amaritudine pœnitere debere.

a ¶ *Nunquid*, &c.] Primum mihi illud est oneri, & valde molestum, atque horribile: quia non cum homine, sed cum Deo mihi causa loquendi est: cui castificatam iustitiam exhibebam: vt mercedem huius operis repensaret. Ecce nunc tanquam reus criminum, omnib. affligor miserus. Hinc dicit se tristari, quia scit Deum nihil iniuste operari.

b ¶ *Attendite*, &c.] Quod sit istud secretum, vt Deus bonus & iustus erga me taliter operetur, præsertim cũ eius testimonium de me bonum habeam.

c ¶ *Et ego*, &c.] Cum enim plagam hanc cogito, quam iuste viuens sustineo: Deique iudicium, qui neminem insontem affligit, recordor, nimium pertimesco: hoc ipsum optimè scio nullus patitur malum aliquod, nisi id ipse permiserit. Nemini infert malũ, nisi inferre ei ipse iustissimum iudicarit. Sed hæc Iob contigerunt, vt appareret foris hominibus, quod intrinsecus erat ante Deum.

d ¶ *Quare*, &c.] Et alius ita dixit. Quare impiorum prosperatur vita? Et alius dixit. *Quare nõ respicis ad iniqua agentes?* Res-
F pondete mihi, obsecro. Si ego impius, & immemor bonorum operum secundum iustitiam, sicut vos affirmatis, hæc patior: quare impij viuunt, & subleuati sunt, confortatique diuitiis? Hoc ergo, inquam, obsecro respondete. Nũquid vos, qui Deũ contra me iustum defenditis in hoc loco, iniustum notatis: vt in me iniquus vltor sit, & in meis similibus clemens. Horũ igitur, de quibus nunc loquitur, finis & interitus erit mors æterna, & perditio inferorum.

e ¶ *Veruntamen quia non*, &c.] Quia pro hac gloria sua & tẽporario flore, perpetua ignominia coram angelis induentur.

f ¶ *Quotiens lucerna*, &c.] Lux vero iusti semper: quia in hac nocte seculi, lucerna fidei nullo vento tentationis extinguitur, & illic ad gloriam sempiterni luminis præparatur. Lumen vero peccatoris intra breue tempus vitæ extinguitur. Quoniam transiturus est sicut vmbra. Non erit & veniet impiis, sicut Iob ait, inundatio, id est, abundantia tormentorum. Quibusque dolores diuidit furoris sui. Proculdubio Deus dolores diuidit. dixit, pro hoc quod pœnas vnicuique retribuet, vt meretur.

g ¶ *Deus seruabit*, &c.] Diabolo seruat supplicium gehennarum, vt cum eo illi quos sibi exemplo malitiæ suæ filios fecit, pariter puniantur: quod Deo reddente, pater eorum diabolus tunc sciet, id est, tunc sentiet, quando cum filiis pœnas patietur æternas.

h ¶ *Videbunt oculi eius interfectionem*, &c.] Siue necem suam, vt alij dixerunt. Duplex enim tormentum est videre pœnas, quas sustineas.

i ¶ *Et de*.] Ipse est calix aureus Domini in manu Babylonis.

debitur verba ridere. [a] Nunquid contra hominem disputatio mea est, vt merito non debeam contristari? [b] Attendite me, & obstupescite, & superponite digitum ori vestro. [c] Et ego quando recordatus fuero pertimesco: & concutit carnẽ meã tremor. [d] Quare ergo impij viuunt, subleuati sunt, confortatique diuitiis? Semẽ eorum permanet coram eis: propinquorum turba & nepotum in conspectu eorũ. Domus eorum securæ sunt & pacatæ: & non est virga Dei super illos. Bos eorum concepit, & nõ abortiuit: vacca peperit, & nõ est priuata fœtu suo. Egrediuntur quasi greges paruuli eorũ, & infantes eorum exultant lusibus. Tenent tympanum & citharam, & gaudent ad sonitum organi. Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt. Qui dixerunt Deo. recede à nobis, & scientiam viarum tuarum nolumus. Quis est omnipotẽs, vt seruiamus ei? Et quid nobis prodest, si orauerimus illũ? [e] Veruntamen quia nõ sunt in manu eorũ bona sua: consilium impiorũ longe sit à me. [f] Quotiens lucerna impiorũ extinguetur, & superueniet eis inũdatio, & dolores diuidet furoris sui. Erunt sicut paleæ ante faciẽ venti: & sicut fauilla quam turbo dispergit. [g] Deus seruabit filiis illius dolorẽ patris: & cum reddiderit, tunc sciet. [h] Videbũt oculi eius interfectionẽ suam: [i] & de furore omnipotentis bibet. [k] Quid enim ad eũ pertinet de domo sua post se? Et si numerus mensium eius dimidietur: [l] nunquid Deum docebit quispiã scientiam, qui excelsos iudicat? [m] Iste moritur robustus & sanus, diues & felix: viscera eius plena sunt adipe, & medullis ossa illius irrigantur. Alius vero moritur in amaritudine animæ suæ absque vllis opibus: & tamen simul in puluere dormient, & vermes operiẽt eos. [n] Certe noui cogitationes vestras & sententias contra me iniquas. [o] Dicitis enim: [p] vbi est domus principis, & vbi tabernacula impiorum? Interrogate quemlibet de viatoribus, & hæc eadem illum intelligere cognoscetis. [q] Quia in diem perditionis seruatur malus: & ad diẽ furoris ducetur. [r] Quis arguet coram eo vias eius: & quæ fecit, quis reddet illi? [s] Ipse ad sepulcra ducetur, [t] & in conge-

k ¶ *Quid*, &c.] De eodem diabolo dicit, de quo Salomon ait. *Impius cum venerit in profundum malorum suorum & criminum desperatione contemnit.* Iam enim nouit se cum suis, qui sunt domus & regnum eius perpetuo esse damnandum: quia nulla est eius voluntas agendæ pœnitentiæ. G Prov.18.a

l ¶ *Nũquid*, &c.] Quid enim de excelsis atque sublimibus potestatibus angelorum habet iustum iudicium: quemadmodum à quoquam doceri poterit, vt in his, quæ supra diximus, possit eius iudicium reprehendi?

m ¶ *Iste*, &c.] Beatorum in hoc mundo & infelicium in hac vita, communem dicit esse conditionem. *Viscera* siue intestina eius, vt alij dixerũt, *plena sunt adipe, & medullis ossa illius irrigantur. Alius vere moritur in amaritudine animæ absque vllis opibus: & tamen simul in puluere dormient, & vermes operiẽt eos.* In hac igitur cõtinẽtia sermonis huius, iste sẽsus est, quod in hoc mũdo iusti & peccatores indifferẽter viuãt: sed hæc diuersitas cõmutanda sit in futuro: sicut in illo diuite factũ est, & in Lazaro paupere.

n ¶ *Certe*, &c.] Ergo recte definio, inquit, quod & perspicitis: quia vna sit in hoc seculo, & peccatori moriẽdi conditio & sancto. Qui tamẽ postea disiũgendi, vt ad præmium mittentur iusti: peccatores vero ad suppliciũ rapiantur. Vos vero in insontẽ iniquam dantis sententiam.

o ¶ *Et dicitis*, &c.] Insultantes mihi, meque irridentes. H

p ¶ *Vbi*, &c.] Quia ergo de me ita sentitis, quod damnationis meæ nunc tempus aduenerit, non ita est, quod definisse vos arbitramini: quia hæc Dei castigatio temporalis, non est æterna damnatio.

q ¶ *Malus*, &c.] Qui & ad diem furoris Dei ducendus est, vt excipiat sententiam mortis æternæ. Sancti enim omnes recte viatores esse dicuntur: quia vt expediti, & alacres prætereundo sæculum, virili animo calcant terram suam, & festinanter proficiscẽtes ad beatam patriam, mundi huius iter laboriosum conficiunt. Hi ergo, qui ascendunt ad populum peregrinum: siue succinctum fidei vtique cingulo: cõtra dissolutionem vitiorum lumbos mentis accingunt.

r ¶ *Quis arguet*, &c.] Videtur mihi, quod Iob proprie de diabolo dixerit: licet & generaliter de omnibus peccatoribus possit intelligi. Quis hominum eum potest arguere, propter viam eius pollutissimam, per quam totum mundum ingredi fecit: aut reddere ei, quæ creatura poterit, quod meretur, nisi ille solus agnus Dei qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius?

s ¶ *Ipse ad sepulcra*, &c.] Ad mortem videlicet tormentorum: quam ipse hominibus intulit in Adam, & ipse ad inferos ducendus, vt illic perpetuo puniatur.

t ¶ *Et in congerie mortuorum*, &c.] Et licet damnandus ad pœnas ducendus sit: sed tamen mortem hominum gaudens ad intuendum eorundẽ mortuorum congeriem, omnia alacritatis

A tritatis instantia, in eorum interitu vigilabit: vel certe semper viuet in mortem.

a ¶ *Dulcis*, &c.] Cocytum inferorum fluuium esse dicunt. Nos autem in scripturis diuinis eundem fluuium torrentem; puteum, caminum, ignem æternum, lacum, stagnum, legimus & gehennam. Glarearum vero nomine ipsa officia Tartarorum, ministros quoque pœnarũ infernalium vinctos tormentorum locis existimo significari: & dictum est, quasi per ironiam: eo quod desiderent illum, atque excipient habitatores inferorum, vt puniant, & de eius interitu satientur. Vel certe dulcis fuit mortiqua tam innumeros ei populos acquisiuit.

b ¶ *Et post*, &c.] Qui imitatione exemplum eius sequuntur: siue post se omnem hominem trahit, secundum præuaricationem humani generis in Adam.

c ¶ *Et ante*, &c.] Quos decepit, & eius secutores præmittit ad pœnas.

d ¶ *Quomodo*, &c.] In hoc versiculo omnem altercationem disputationis suæ conclusit: & amicos suos, quod sine causa contra eum de prædicta ratione decerrent, conuincit: cum illi diffidunt impios & peccatores in hoc mundo puniri, inter quos & ipsum condemnant: ille conuincit eos, quod vel maxime in seculo glorientur, qui
B suis ad damnationis iudicium deducendi.

Caput XXII.

Respondens e, &c.] In sugillationem igitur Iob ista dicuntur: qui sibi omnino arroget hæc se propria cordis sui sapientia loqui.

f ¶ *Quid prodest*, &c.] Nemo iustitia sua & sanctitate Deum fecit meliorem: quoniam omnis boni fons atque origo nullius bono eget, secundum Prophetam qui ait. *Quoniam bonorum meorum non eges.*

g ¶ *Nunquid*, &c.] Nunquid causa timoris Dei hæc est, vt timeat te Deus? forte ipse potens aliquando efficiaris: & coæqualis factus ipse resistas ei? Quæ irrisione potius, & subsannantis sensu dicuntur.

h ¶ *Et non*, &c.] Non hoc timens arguit te, inquit, grauis plagæ huius correptionibus: sed propter omnia mala tua, quibus studium commodabas. Quia ergo principale malum, id est, malitiam Iob plurimam habeat, vnde cætera mala quasi in botro dependeant: subiungit & narrat ea quasi per species singulas, ita dicens.

i ¶ *Abstulisti enim pignus fratrum*, &c.] Hoc dicit, quod violenter & hostili more aliena rapuerit vel pignora iniuste extorserit: siue per speciem iustitiæ per calumniam expoliauerit. & prægrauatur crimen, quando dicitur, quod nec sanguini suo pepercerit.

k ¶ *Et nudos spoliasti*, &c.] Quid vestitis feceris, hic apparet: apud quem nec nudus à rapinis tuis immunis inuentus est.

l ¶ *Aquam*, &c.] Manifestum est.

m ¶ *Et esurienti*, &c.] Graue est non dedisse, grauius subtraxisse. Grande ergo peccatum, hospitalitatem in necessitate positis non præbere. Aperte autem Eliphaz mentitum scimus: cum inferius legamus, quanta bona Iob fuerit operatus.

n ¶ *In fortitudine brachij tui possidebas*, &c.] Arguit nihilominus eam tanquam superbum & tyrannum; qui non iustitia
C & æquitate regni sui populos regeret: sed truculentis moribus tanquam virtute brachij, duro eos seruitutis onere subiugaret, & nullus propter imperium suum durissimum, nisi conditione suæ subditus viueret.

congerie mortuorum vigilabit. [a] Dulcis fuit glarees Cocyti, [b] & post se omnem hominem trahet, [c] & ante se innumerabiles. [d] Quomodo igitur consolamini me frustra: cum responsio vestra repugnare ostensa sit veritati?

Caput XXII.

Respondens [e] autẽ Eliphaz Themanites, dixit. Nunquid Deo potest comparari homo etiam cum perfectæ fuerit sciẽtiæ? [f] Quid prodest Deo, si iustus fueris: aut quid ei confers, si immaculata fuerit vita tua? [g] Nunquid timens arguet te, & veniet tecum in iudicium, [h] & non propter malitiam tuam plurimam, & infinitas iniquitates tuas? [i] Abstulisti enim pignus fratrum tuorum sine causa: [k] & nudos spoliasti vestibus. [l] Aquam lasso non dedisti, [m] & esurienti subtraxisti panem. [n] In fortitudine brachij tui possidebas terram, & potentissimus obtinebas eam. [o] Viduas dimisisti vacuas [p] & lacertos pupillorum comminuisti. [q] Propterea circundatus es laqueis, & conturbat te formido subita. [r] At putabas te tenebras nõ visurum, & impetu aquarum inundantium non oppressum iri. [f] An cogitas, quod Deus excelsior cœlo sit, & super stellarum verticem sublimetur? Et dicis. Quid enim nouit Deus? Et quasi per caliginem iudicat. [s] Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cœli perambulat. [u] Nunquid semitam seculorũ custodire cupis: quam calcauerunt viri iniqui, [x] qui sublati sunt ante tempus suum, [y] & fluuius subuertit fundamentum eorũ? [z] Qui dicebant Deo: recede à nobis: [a] & quasi nihil possit facere omnipotẽs æstimabant eũ, cum ille implesset domos eorũ bonis.

o ¶ *Viduas*, &c.] Qui eas destitutas, & tribulationibus affectas atque humiliatas, ad subueniendum audire noluisti: vnamquamque earum vacuam dimisisti: quando id, quod à te postulabat, non potuit impetrare.

p ¶ *Et lacertos*, &c.] Si quid virium habuerint, vnde sustẽtari possent, tulisti: & eorum animas vitæ desperatione fregisti: vel non defendendo eos à malis hominibus virtutem spei eorum, qua ad te respiciebant, comminuisti: dum eos passus es opprimi.

q ¶ *Propterea*, &c.] Hoc dicebat Eliphaz, quod ipse beatus Iob malæ conscientiæ formidine turbaretur, & eadem formidine sibi subito veniente, vsquequaque consternatus consilium patientiæque perdiderit contra aduersa.

r ¶ *At putabas*, &c.] In tanta securitate in iniquitatibus potens agebas, vt hæc mala meritorum tuorum reciproca tibi venire non crederis. Qui-
D bus tenebris, miseriæ vtique & calamitatis, tanquam impetu aquarum inundantium repente depressus es; vt obscurato corde non videas, quod rectum esse patientia perdocet. Multis modis in scripturis diuinis, tenebræ appellantur peccata, ignorantia, siue tribulatio: vel etiam obscuritas diuinorum voluminum, nomine tenebrarum ponitur.

f ¶ *An cogitas*, &c.] Primum ergo Eliphaz sanctum Iob criminatur, quod in Deum asserat ignorantiam cadere, & multa sint in creaturis suis, quæ nesciat. Deinde quod iudicium eius affirmet incertum esse, & dubium. Et iccirco per caliginem, id est, quasi verisimile, quid iudicat.

t ¶ *Nubes latibulum*, &c.] Iccirco autem hæc omnia quasi ex sensibus beati Iob esse confingit, vt eum non solum blasphemum, verumetiam, quod ignorantem dicat Deum, locisque eum asserat contineri: quod vtique grande sacrilegium est sentire de Deo.

u ¶ *Nunquid semitam seculorum custodire cupis*, &c.] Custodire cupis, pro obseruare dicit: hoc est, nunquid actus & vitam perditam consequi concupiscis, eorum, qui in diluuio & Sodomis, & eremo perierunt: vel eorum, qui non credunt Deum humana curare.

x ¶ *Qui sublati*, &c.] Vt Dathan & Abiron: vel illi, qui subita morte perierunt.

y ¶ *Et fluuius subuerit*, &c.] Imminente in se ira Dei tanquam fluuij impetus, stabilitas præsentis vitæ eorum subuersa est: siue quasi fluuius superueniente pressura fundamentum corporeum eorum demolitum est, vt vitæ eorum parietes corruerunt.

z ¶ *Qui dicebant*, &c.] Propter apostasiam ergo damnati sunt. At non talis est Iob, qui dicit, etiamsi occidat me, in ipsum sperabo.

a ¶ *Et quasi*, &c.] Non timuerunt ergo impij, ne propter peccatum, offensam Dei, & bona, quæ ipse præstiterat, vindictam suppliciorum incurrerent.

A a ¶ *Quorum sententia*, &c.] Et sanctum blasphematorum in numero ponit, quem ita vt eosdem detestatur.

b ¶ *Videbunt*, &c.] Siue vt alij dixerunt, ridebunt; de abiectione infidelis populi loquitur.

c ¶ *Et innocens*, &c.] Quomodo hoc & de sanctis eius non potest dici? quando vident peccatores iusto Dei iudicio condemnari; videbunt & lætabuntur. Placet enim illis Dei iustitia, sicut & ipsi Deo. Sed Eliphaz cum hic fortasis recte dixerit, male opinatus est, vt beatum Iob impiis & peccatoribus comparet.

d ¶ *Nonne*, &c.] Superbia vtrique illorum, & & contumacia, supradictis pœnarum exemplis succisa est, & perpetuæ perditioni tradita.

e ¶ *Et reliquias*, &c.] Reliquias etiam dixit, extrema quæque peccaminum in die iudicij punienda: quia in hoc seculo, nulla pœna grauissimos peccatores, ita vt digni sunt, dãnat. Siue reliquias, posteritatem malorũ hominũ intelligere possumus, quæ imitando eos tanquã patres eorum reliquiæ appellentur. Siue in bonam partem reliquiæ ponuntur secundũ illud.

Psal 75.b *Quoniam cogitatio hominis confitebitur tibi, & reliquiæ cogitationis diem festum agent tibi*, vt cogitatio hominis ad confessionem pertineat peccatorum: reliquiæ vero sunt ipsius confessionis ęterna remuneratio: qua

B indultis sibi peccatis, velut in die festo spirituali lætitia perfruatur. Possunt reliquiæ & nouissima intelligi: iuxta illud, *Reliquiæ impiorum peribunt.*

Psal.36.g f ¶ *Acquiesce*, &c.] Hortatur sanctum Iob, vt se iam cogitet emendare, & dat consilium nõ quærenti, vt per pænitentiam conuertatur ad Deum. Et ita post bellum instantis sibi horribilis plagæ, posset habere incolumitatis pacem.

g ¶ *Suscipe*, &c.] Siue dictum, id est, audi, quæ præcepit, & consetua.

h ¶ *Si reuersus fueris ad omnipotentem*, &c.] Si te factorum tuorum pœniteat, ædificaberis, id est, quotidie vallatus diuina custodia munieris. Dissimulantibus agere pœnitentiã, hoc exemplum egregium præponẽdum est: necessaria enim hæc cohortatio est, qua possunt peccatores gloriam perditam reparare.

i ¶ *Et longe facies iniquitatem*, &c.] Si te emendare volueris atque corrigere, tibi asscribet Deus, quod longe facias à te iniquitatem tuam: cum eam à te potius ipse elonget. Siue ipse diabolus iniquitas dicitur, hoc est, qui te in potestatem accipit, elongabitur.

k ¶ *Dabit*, &c.] Hoc dicit: quod si propitiatio eum Dei in præceptis eius firmissimis stabilierit, non terrenis rebus, & carnis voluptatibus operam dabit: sed magis ad fortitudinẽ virtutum proficiet, per quam possit ad affluentes cœlestium diuitias peruenire: hoc enim metaphoricos Eliphax ad sanctum Iob dicit: quod si in saxo fortitudinis bonæ conscientiæ tuæ positus fueris, sensus diuinæ sapientiæ tibi velut torrens aureus abundabit.

l ¶ *Eritque*, &c.] Cum feceris, inquit, voluntatem eius, habebis eum defensorem tui.

m ¶ *Et argentum*, &c.] Diximus aurum pro sensu accipi, & argentum pro eloquio iustificationis. Ergo & mandata Dei atque iudicia, ipsa sunt diuina eloquia. Cum ergo cõuersus, in his fueris meditatione assidua commoratus: intelligentias diuersorum sensuum differendo, multiplex & copiosè abundans eloquium coaceruabitur tibi. C

n ¶ *Tunc super omnipotentem delitiis affluës.*] Delitiis vtiq; spiritualibus supradictis repleberis, cum petitiones cordis tui gratia sancti Spiritus videris, & in gaudio mentis tuę senseris adimpleri.

o ¶ *Et eleuabis*, &c.] Liberam frontem ad deprecandum Deũ attolles, siue iam non ream, neque incuruatam deorsum mala conscientia, eriges ad Deum animam tuam.

p ¶ *Rogabis*, &c.] Peccatorem te non potest exaudire, nisi eũ prius pro peccatis tuis deprecatus fueris.

q ¶ *Decernes*, &c.] Rem duntaxat iustam, sanctam, atque honestam, quam à Deo petieris, obtinebis.

r ¶ *Et in*, &c.] Viæ tuæ actus tui boni erunt, & lumen tibi erit Dei notitia, Deique visitatio, atque protectio: quo actus viarum tuarum correcti illuminẽtur: ne forte per errorem inscitiæ in montes tenebrosos offendas.

s ¶ *Qui enim*, &c.] Et Dominus in Euangelio: *Qui se humiliat, exaltabitur.* Luc.14.

t ¶ *Saluabitur innocens*: &c.] Id est, gratia bonorum operum, vel nitore. Antiqui ita dixerũt: erue innocentem, & saluaberis munditia manuum tuarum: vbi retributionem videtur sonare, quod ait: Erue innocentem, vt saluari possis innocentia manuum tuarum. D

^a Quorum sentẽtia procul sit à me.^b Videbunt iusti & lætabũtur, ^c& innocẽs subsannabit eos. ^d Nonne succisa est erectio eorum:^e & reliquias eorum deuorauit ignis?^f Acquiesce igitur ei:& habeto pacem:& per hæc habebis fructus optimos. ^g Suscipe ex ore illius legem: & pone sermones eius in corde tuo.^h Si reuersus fueris ad omnipotentem, ædificaberis, ^i & longe facies iniquitatem à tabernaculo tuo.^k Dabit pro terra silicem, & pro silice torrentes aureos.^l Eritq; omnipotens contra hostes tuos,^m & argentum coaceruabitur tibi. ^n Tunc super omnipotentẽ delitiis affluës, ^o & eleuabis ad Deum faciem tuã ^p Rogabis eum, & exaudiet te, & vota tua reddes.^q Decernes rẽ, & veniet tibi, ^r & in viis tuis splendebit lumen.^s Qui enim humiliatus fuerit, erit in gloria, & qui inclinauerit oculos suos ipse saluabitur.^t Saluabitur innocens: Saluabitur autem in munditia manuum suarum.

Capvt XXIII.

RESpondens autem Iob, ait: Nunc quoque in amaritudine est sermo meus, & manus plagæ meæ aggrauata est super gemitum meum. ^x Quis mihi tribuat, vt cognoscam & inueniam illum, & veniam vsque ad solium eius? ^y Ponam coram eo iudicium, ^z & os meum replebo increpationibus: vt sciam verba, quæ mihi respondeat, & intelligam, quid loquatur mihi.^a Nolo multa fortitudine contendat mecum: nec magnitudinis suæ mole me premat. Proponat æquitatem contra me, & perueniet ad victoriam iudicium meum.^b Si ad orientem iero, non apparet: si ad occidentem, non intelligam eum: si ad sinistram, quid agam? Non apprehendam eum. Si me vertam ad dexteram, non

Capvt XXIII.

R*Espondens autem Iob, ait*, &c.] Relictis infidelibus amicis, qui me calamitatis huius miseriam iusta pati definiunt, & addunt amaritudini meæ, totum me ad Deum conuertam, & dicam ei pro conscientiæ meæ fiducia, quæ sequuntur.

x ¶ *Quis mihi tribuat, vt cognoscam & inueniam illum, & veniam*, &c.] Intellectu se cognoscere Deum dixit: inuenire quoque eum operibus bonis, & venire vsque ad solium eius, & futuri scientia & cogitatione iudicij proficiendo accedere vsque ad ipsam contemplationem diuinæ potestatis, quam vtique mundi corde videbunt. Quod cor, multis castificationibus motum, sanctus hic Iob purificatum se dicit habuisse.

y ¶ *Ponam*, &c.] Iudicium, inquit, iustitiæ meæ ponam in conspectu Dei mei, secundum illud: Ab ipso iudicij eius æquitatem requiram. Tamen priusquam sit eius in me finitiua sententia, multas ei proferam increpationes: quia cum eius nouerim singularem iustitiam, quare iustus patior turmenta, quæ iniquis impiisque potius debentur? Hoc ergo quod sequitur, ait,

z ¶ *Os meum replebo increpationibus.*] Id est, iusti doloris querelis.

a ¶ *Nolo multa fortitudine contendat mecum: nec magnitudinis*, &c.] In mole maiestatis eius, horripilationem intelligamus, non aliquid corporeum, quia Deus spiritus est. Certus sum, inquit, quia istas afflictionum miserias, ipso vtique iudicante, patebit me nullo peccatorum meritu sustinere, hinc ait: *Perueniat ad victoriam iudicium meum.*

b ¶ *Si ad orientem iero, non apparet: si ad occidentem, non intelligam*, &c.] Dum partes mundi enumerat, dicit eum habitare

E habitare vbique totum: sibi tamen omnino esse inuisibilem confiretur: eo quod non subiaceat eius diuinitas obtutibus creaturæ. Deus vero omnem viam conuersationis eius, ait: quia optime nouerat.

a ¶ *Vestigia eius secutus est*, &c.] Hoc est, quod custodiri voluit, custodiui.

b ¶ *Ipse enim solus est*, &c.] Hoc est: quia inscrutabilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius.

c ¶ *Cumque expleuerit in me voluntatem*, &c]Cum iam me quibus voluit tormẽtis affecerit, & alia adhuc, quanta voluerit, mihi infligere poterit, quẽ insensibilia sicut sensibilia contremiscunt.

d ¶ *Et idcirco à faciẽ*, &c.] Mente scilicet sentiens, & ex parte intelligens.

e ¶ *Timore solicitor*.] Id est, horripilatione maiestatem illius pertimesco.

f ¶ *Deus molliuit cor meum, & omnipotens*, &c.] Cor resolutũ à pauore nimio & timore hoc loco dictum nouerimus, non quòd à duritia incredulitatis ad fidem suscipiendam mollitum sit, cùm magis ipse Iob per fidem fortis in Deum manserit. Vnde sequitur: *Omnipotens conturbauit me*: hoc quod supra.

F g ¶ *Non enim perij propter imminentes tenebras: nec faciem meam*, &c.] Ipsas calamitatis suæ miserias, tenebras appellauit, quas velut ruinas subito imminentes sibi dicere voluit: eis tamen insistentibus sibi ait: Desperatione non perij: nec faciem mentis meæ infidelitas excæcauit, vel negatio Dei.

nõ videbo illum. Ipse vero scit viam meam, & probabit me quasi aurũ, quod per ignem transit.[a] Vestigia eius secutus est pes meus: viã eius custodiui. & nõ declinaui ex ea. A mandatis labiorũ eius non recessi, & in sinu meo nõ abscõdi verba oris eius. [b] Ipse enim solus est, & nemo auertere potest cogitationẽ eius: & anima eius quodcũ que voluit, hoc fecit.[c] Cũque expleuerit in me voluntatem suam, & alia multa similia præsto sunt ei. [d] Et idcireo à facie eius turbatus sum: & considerans eũ,[e] timore solicitor.[f] Deus molliuit cor meũ, & omnipotens conturbauit me. [g] Non enim perij propter imminentes tenebras: nec faciem meam operuit caligo.

CAPVT XXIV.

AB omnipotẽte nõ sunt absconditatẽpora qui autẽ nouerunt eum, ignorant dies illius. [i] Alij terminos transtulerunt, diripuerũt greges & pauerunt eos. [k] Asinum pupillorum abegerunt, & abstulerunt pro pignore bouem viduæ. Subuerterunt pauperum viam, & oppresserunt pariter mansuetos terræ [l] Alij quasi onagri in deserto egrediũtur ad opus suum, vigilantesque ad prædã præparant panem liberis. Agrũ non suum demetunt, & vineam eius quẽ vi oppresserũt, vindemiant. Nudos dimittunt homines, indumenta tollentes, quib. non est operimentũ in frigore, [m] quos imbres mõtiũ rigant, [n] & non habentes velamen, amplexantur lapides. [o] Vim fecerũt deprædãtes pupillos, & vulgum pauperem spoliauerunt. Nudis & incedentibus absque vestitu & esurientibus tulerunt spicas. [p] Inter aceruos eorum meri-

religionis viam, qua ad Deum redire poterant, suis erroribus hæretici subuerterunt. Mansuetos autem hic illos esse sentiamus, qui constantiam inimicis suis non habent resistendi, & propter ignauiam animi sui, facile seducuntur. Hi ergo multis errorum dogmatibus, & diuersis errorum superstitionib. opprimuntur. In bonam verò partem viduæ sũt, qui se mortificant cũ vitijs: pauperes apostoli sunt. De isto numero hæretici auferre conãtur dum pauperes sanctorum aliquos persuadeot, vel mãsuetos circumueniunt, qui eis resistere non possunt, sed & patiẽter pro simplicitate audiunt: illi verò eos nituntur extinguere. G

l ¶ *Alij quasi*, &c.] Violenti sunt qui publicè rapiunt. Prædones & latrunculi sunt, qui de occultis ad opera sua exeũt, vtique non Dei.

m ¶ *Quos imbres*, &c.] Hos ergo per miseriam destitutos domibus suis dicit, quandoquidẽ eos montium cauernis, & vmbraculis operiet, & quanta sit eis in ipsis montibus necessitas cõmorandi describit. *Quos imbres montium rigant*, id est, aquis de ipsis montibus copiosè fluentibus mundantur.

n ¶ *Et not habentes*, &c.] Manifestius alij dixerunt: qui cum tegmen non habeant, petra ad operiuntur.

o ¶ *Vim fecerunt*, &c.] Vbi intelligitur quid habentib. fecerint, quandoquidem facultate tenuissimis non fuerint misertì. H

p ¶ *Inter aceruos*, &c. Hoc malum est magnum & iniquissimum, vt sub labore & fructu aliorum alij requiescant, & inebrientur vino eorũ, qui collectis vindemijs suis sitiunt.

CAPVT XXIV.

A*B omnipotente non sunt abscondita tempora: qui autem nouerunt eum*, &c.] Illi verò qui sentiunt, & intelligunt Deum, dies æternitatis eius ignorant. In qua æternitate, nec tempora, nec dies, qui in temporibus sunt, inueniuntur, vbi vnus æternus est dies. Siue aliter: Omnia nouit quæ nunc loquor vel patior.

i ¶ *Alij terminos transtulerunt*, &c.] Id est, transtulerunt greges, & comederunt. Manifestum est secundùm literam. Videamus nunc secundùm mysticum intellectum, quid significet: terminos transferentes, id est, statuta ecclesiæ conuellentes, hæreticos esse significauit: qui nouitate doctrinæ peruersæ, euangelicæ legis & apostolorum terminos præfinitos excedunt: & ita deceptoria persuasione diripiũt greges dominicos, id est, populos credentes in Christum.

k ¶ *Asinum pupillorum, siue iumentum, abegerunt*, &c.] Pupilli quidem sunt teneri, vel infantes in fide: vel qui Deum patrem non habent, vt ab eo contra aduersarios defendantur. Quorum animum, velut iumentum forte ac necessarium, ad Deum in se per fidem portandum, hæretici prædonum more ab eis abigunt, dum eos fallaciis suis, virtute animi spoliant. Siue gentilem sensum, immundi vtique animalis nomine dictum, ab eis quidem auferunt, dum sub prætextu veræ religionis, eos in perfidiam ducunt. Viduæ etiam illæ sunt animæ, quæ virum, Deum suum & Dominum amiserunt, à quibus hæretici pro pignore perfidiæ vtique confessionis, per quã falsis eorum adinuentionibus initiantur, & debitores eorum efficiuntur, sanctarum virtutũ munditiam, & vtilia animi opera auferre conantur. Pauperes quoque in hoc loco illi intelligendi sunt, qui testimonio fidei destituti sunt. Alij sunt diuites in fide, horum

Quòd autem ait: Anima vulneratorum, pro consensu ad Deum clamantium, intelligamus. Vastatorum autem tribulatio vsque ad gemitum ciuitatem habitantium perueniebat. Vulnerati verò non solum intelligendi sunt, quorũ corpora ab alijs transfodiuntur: verùm etiam illi, quorũ animæ hostium timore nimio, velut gladio feriuntur, *Ipsi fuerunt rebelles lumini*.] Dæmones, hæretici, philosophi, siue etiam omnes impij intelligendi sunt: qui cõtra doctrinam Dei venire conantur, quia mandatũ vitæ lux est: quia in natura lumen, lumen est quod per se est, tenebræ verò cæcitas cordis. Et proinde si cæcitas cordis, tenebræ sunt, rectè exteriores tenebræ, pœnæ intelliguntur. Vt iniqui de peccatorum suorum tenebris, ad tormentorum tenebras proijciuntur: sic intùs & foris Dei sententia consummata coram angelis Dei, induũtur sicut diploide cõfusione sua. Onagros verò qui commorãtur in deserto, paganos quosq; errore gentilitatis, qui in deserto veræ religionis sũt, intelligere possumus: eò quòd iugo certæ religionis non cõtineantur. Hi igitur egrediuntur ad opus suũ. Egredi namque dicuntur, quando affectus suos per doctrinas prauas in eos quos seducunt, ostendunt. Ita enim solertia deprædãtur vagas errore animas, vt ipsi multitudini perditæ posteritatis suæ, velut alimẽtum panis letalis doctrinæ, pertinaciã derelinquãt. *Agrũ non suũ demetunt*, &c.] Ager siue vinea vniuscuiusq; hominis, quidã modus vitæ est, quæ ab vnoquoque colitur, quando sordes & quædam frutices vitiorum mundãtur, vel etiam extirpantur. Quia ergo huius culturæ diligentia minimè prodest, quando omne bonum naturæ non ad fidem refertur: quia iustus ex fide viuit, prædicti idolorũ cultores opprimentes fidelium, quãuis honestè viuentium corda, eos velut quadã ratione seductionis in errorẽ inducunt,

E dum quasi agrum eorum siue vineam dissipando, fruges eorũ violenter abripiunt. *Nudos etiam dimittunt homines*]dum eos operib. bonis expoliant. *Quibus operimentum non est in frigore.*]Illos vtiq; expoliant, qui charitatis Dei non habent vestimentum, & idcirco in infidelitate algent: quia spiritus feruentis tunica indui non merentur. *Quos imbres montium rigant.*] non imbribus cœli rigantur, sed montium extollentium se aduersum scientiam Dei, quæ de cœlo est.

Et non habentes velamen, amplexantur lapides.]Hoc est, sine vestimento virtutum peccatis suis & erroribus delectantur.

Vim fecerunt deprædantes pupillos.]Illos etiam, qui notitiã aliquã secundum naturæ bonũ habent, quã defendere non poterant, fragili animo & puerili viuentes, suasionib. prauis, vim inferentes prædati sunt. *Vulgum pauperem spoliauerunt.*] Multitudinem quoque populi vilẽ actib. & inscitia pauperem: si quid fortassis habebat iustitiæ, aut etiam innocentiæ naturalis, dum in maius erroris sui malum pertrahunt, prædictis bonis spoliauerunt. *Nudis & incedentibus absque vestitu & esurientib. tulerunt spicas.*]Nudis fide, Deique custodia destitutis vestimenta quoque spei & charitatis diuinæ, cæterarumque virtutum excubias non habentibus, quibus animæ exornantur: etiam spicas, in quibus diuinam notitiam adopertam habent, abstulerunt: ne esurientes scientiam Dei quandoque retecto velamine, possent ipsam nudam veritatem tanquam panem alimoniæ vitalis accipere. *Inter aceruos eorum meridiati sunt, qui calcatis torcularib. sitiunt.*] Sublatis igitur spicis, per figuram intra se diuini nominis notitiã continentibus, quando ex eis hi qui habebant eas plena

F cogitatione, solidũ cibum conficerent, seductores violenti inter bona eorũ opera quasi inter aceruos gloriantes requiescunt, sibique tribuunt. Si quis gentilium virtutes secutus fuerit naturales, de quibus tãquam in seminibus, in se operũ aceruos confirmat, ipsi tamen seducti, calcata virtutum vindemia & expressa, sitiunt: quia veritatis poculum apud eos, à quibus in errore abstracti sunt, non inuenerunt.

a ¶ *De ciuitatibus fecerunt*, &c.] Non solum, inquit, illos qui sine munimine habitant, spoliant, & dominatu diræ superstitionis affligunt: verum etiam & eos, qui ciuitates mentium suarum bonis moribus munitas inhabitant, pugnando errorum arietibus subruunt. Quod & multis philosophis contigisse manifestum est: qui cum magni & clari circa corporum suorum fuerint continentiam, cum gemitu tamen & labore nimio ad veritatis notitiam peruenire non potuerunt.

b ¶ *Et anima*, &c.] Deus vocem implorantium inultam abire non patitur: quin vltionem tribuat de erroribus, vt dum ad veritatem saucij peccatorum vulneribus conuertuntur, conuicta falsitas puniatur. Punit enim, quando eorum qui seducti fuerant, conuersionem destituit.

c ¶ *Mane primo*, &c.] Iterum mane dictum est, pro eo quod publice & clara luce malum committitur, vt sit quasi gloria facinus operantibus: & secundum Sodomitarum exemplum, peccatum suum non absconderunt, sed prædicauerũt. Potuit & de iniquis iudicibus hoc dixisse, qui ad hoc maturius surgunt, vt causam egeni & pauperis muneribus corrupti præuaricentur. Noctem verò ideo dictam puto: quia præuaricatores negotiorum secretum quoddam quasi tempus nocturnum requirunt, quando munera pro causis præuaricatis accipiunt.

d ¶ *Oculus adulteri*, &c.] Siue vt alij dixerunt. *Et latibulum faciei posuit.* Id est, cordis eius oculus, obliuione excæcatus est, vt in eius memoriam non ascenderet: quia omnium cogitationum, & operum humanorum malorum Deus est inspector & cognitor.

e ¶ *Perfodit in tenebris*, &c.] Manifestum est, quod per diẽ hanc rapinam sua cogitatione disponunt, antequam ad ipsas facinorum tenebras veniant.

meridiati sunt, qui calcatis torcularib. sitiunt. [a] De ciuitatib. fecerunt viros gemere, [b] & anima vulneratorum clamauit, & Deus inultum abire non patitur. Ipsi fuerunt rebelles lumini, nescierũt vias eius: nec reuersi sunt per semitas eius. [c] Mane primo cõsurgit homicida, interficit egenum & pauperem: per noctem vero erit quasi fur. [d] Oculus adulteri obseruat caliginẽ, dicens: nõ me videbit oculus, & operiet vultũ suum. [e] Perfodit in tenebris domos, sicut in die cõdixerant sibi, & ignorauerũt lucẽ. [f] Si subito apparuerit aurora, arbitrantur vmbrã mortis: & sic

f ¶ *Si subito*, &c.] Mox vt Iustitiæ sibi, & honestatis aliunde lumen cœperit apparere, & ingeri conscientiæ suæ malum: iam pœnas mortis se æstimant sustinere: quia iustitia & sanctitas, vt ait scriptura diuina, odiosa est iniquo. Siue aliter: Hic igitur homicida, recte hæreticus quisque sentitur, ex eorum numero, qui animas hominũ noxiis & letalib. sensibus interficiũt. Quod autem dicit, mane primo cõsurgit, illud est: quia cum hi qui cum nuper fide initiati sunt, matutinum habeant, id est, quasi principium sanctam religionem: siue ipsi matutinum effecti sint, cum de tenebris & filiis noctis facti sint in Domino filij Dei, hi perfidiæ suæ venenum propinare festinant, vt eos decipiant. Siue aliter: Mane, Christus intelligẽdus est, ad cuius resurrectionẽ hæreses in Ecclesia esse cœperunt. *Per noctem vero erit quasi fur.*] Omnes sensus hæreticorum nocti & tenebris comparandi sunt: quia lumen nõ habent veritatis. Ipsi etiam sunt adulteri: quia eloquia Dei casta, adulterina interpretatione corrumpunt. *Perfodit in tenebris domos sicut in die condixerant sibi.*] Vnusquisque hæreticus in prauitate doctrinæ consistens, non dulci & suaui sermone Euangelij, sicut imber placidus, & sicut ros cum silentio, in animas descendit fidelium: sed aspero potius, & ad vulnerandum peracuto domos perfodit animorum. Hoc enim velut in die condixerunt sibi hæretici, vt omnes mortales iaculis doctrinæ noxiæ perfoderent: quando in Ecclesia adhuc, hoc est, in die veritatis positi, hæreses facere condixerunt. Si *subito apparuerit aurora, arbitrantur vmbram mortis: & sic in tenebris quasi in luce ambulant.*] Si quispiã disputator extiterit, qui contra eos lucem manifestæ veritatis enarret, conuicti arbitrantur se incurrisse vmbram mortis, & nihilominus in stultitiæ suæ tenebris velut in luce sapientiæ gloriantur. Potest & diabolus homicida, fur & adulter intelligi: quia ad decipiendũ hominẽ factus est homicida, vt ait Dominus: *Ille homicida fuit ab initio.* Diuinitatem quoque sibi per superbiam arrogãdo, quam præsumptione animi sui tẽtauit inuadere, velut fur inuentus est, qui aliena conatur auferre. Qui etiam virginalem illam & castã dilectionẽ Dei amisit, dũ adulterinos conatus contra Dei sui & Domini amorem faciens, propria voluntate quæsiuit. Hic igitur mane primo, id est, circa ipsam natiuitatem protoplasti hominis, ad seducendum eum per eius mulierem cõsurrexit, & eum tanquam egentem cõsilio & pauperem, qui experientia minus cautus esset, deceptione insidiosæ persuasionis occidit. Noctem vero peccati ipse sibi operatus est: quando ad diuinitatem inuadendam, velut fur irrepere voluerat, dicẽs: *Super sydera cœli ponam thronum meum, & ero similis altissimo:* & exinde cum suis, quos cœli sydera appellauit, nox & tenebræ, princepsque tenebrarũ est appellatus. Et recte, quia Domini lumen amiserat. Hic iam in peccatorũ suorum tenebris constitutus, vultũ malæ conscientiæ suæ obduratione operuit, pœnitentiam non acturus: & idcirco diuino lumine priuatus, studet atque obseruat, vt ea quæ tenebris & caligine sunt digna, committat. Vnde in his operibus vitã agẽs, fodiet sibi domos habitationum in inferis, cum illis suis ministris, cum quibus se aduersus Deum & creatorem erigere tentauit. Hi ergo ministri eius, cùm adhuc beati essent in illa æterna felicitate, in die illo vtique sempiterno, qui nõ habet initium neque finem, in hoc sacrilegium tyrãnidis sunt cum suo principe collocuti: & putauerunt, quod Deus qui est lux vera, sapiens & intelligibilis, hoc malum contumaciæ eorum impunitum relinqueret, vt non eos de illa beata atque gloriosa sede deiiceret. Et hinc puto, dixit, ignorauerunt lucem, quod existimauerunt Deum hoc eis minime facturum: propter quod excæcatis mentibus æternales tenebræ facti sunt: qui & potestates dicti sunt tenebrarum, id est, hominum peccatorum. Et hinc est quod cum nomen Dei audierint, contremiscunt, quod vocabulo auroræ significari putamus. Cogitatio ergo eius, id est, diaboli, vsque ad sermonem

tantum

Margin notes: G (beside "Si subito"); Alia expositio. (beside "Hic igitur homicida"); H (beside "Si quispiã"); Ioan. 8.f (beside "Ille homicida fuit ab initio"); Esa. 14.e (beside "Super sydera cœli")

E tantum peruenire potuit, non etiam ad effectum: non enim regnauit illic: & sic deiectꝰ est statim, vbi voce prõpsit quod cogitauerat, & deorsum præceps actus est. Vnde consequẽs vidit, vt machinamenta cordis sui, quibus cõtra Deum moliebatur, ad persuadendum cæteris angelis sit locutus: & ita consentientib multis vna quodãmodo conspiratio fieret cõtra Deum, vi si ita videretur. Illud tamen nimis nobiliter tenẽdum, nullo modo in silẽtio agi militiæ cœlestis officia, cum legamus, angelicas potestates, ante sedẽ Dñi in laudem gloriæ eius indefessis vocib. personare, neque vllo modo Apostolus dixisset: *Si linguis hominũ loquor & angelorum*, nisi sic essent & angelorum linguæ sicut hominum: quamuis angelicæ dissimiles sint humanis. Est ergo aliquod atque ipsum valde magnum super diuersitate linguarum inter terrigenas & ministeria superna discrimen. Super qua re nos canonicus liber noui Testamenti, qui Apostolica continet gesta, sufficienter instruxit. 1 Cor. 13.

a ¶ [*Leuis est*, &c.] Quia non sunt de ecclesia magna, id est, populo graui & sancto, qui granis fœcundi & optimi tritici comparatur: & qui in horreo æternarum mansionum cõdendus est, velut leuis palea, nihilque ponderis habens, q
F ad prægrauandos virtutum pertinet fructus, aquæ elemento superinnatabit, vt auroræ flatu tenui rapiatur. Siue aliter: Aquæ istæ hominum amantium hoc sæculum habent figurã: eò quòd semper ad inferiora sint procliues, multum secum limi trahentes: qui in chaos infernorum, turbido pondere deponitur.

b ¶ [*Maledicta sit*, &c.] Qui enim in terra sanctorum, quæ est viuentium terra, non fuerit, maledictus erit: siue maledicta sit pars eius in terra, id est, in massa generis humani.

c ¶ [*Nec ambulet*, &c.] Id est, ita maledicta sit eius conuersatio in terra hac, vt plebes Dei, siue animas sanctas, quæ sicut vineæ plenæ fructibus fructiferæ sunt, non imitetur: neque per ipsas ambulet. Has enim vineas doctores tanquam cultores, doctrinis velut ligonibus colunt, vt vinum operum bonorum vindemient, quod in fide, id est, torculari ecclesiæ pondere tribulationis expressum, flagrans per gratiã Christi, odore suauissimo cum virtute meritorum in apothecas domorum cœlestium recondatur.

d ¶ [*Ad nimium calorem*, &c.] Quasi duas gehennas sanctus Iob dicere mihi videtur, ignis & frigoris, per quas diabolus, hæreticus, & homo impius commutetur. Fortè in ipsa gehenna talis sensuum cruciatus fiet illis qui in ea torquebuntur, vt nunc quasi igneo ardentem sentiant: nunc nimium algoris incendium, & pœnalis commutatio: nunc frigus sentientibus, nunc calor fit, vt quasi de loco ad locum transitus æstiment. Et fortassis inde Dominus ait in Euangelio:
Matt. 22 b *Mittite eum in tenebras exteriores, vbi erit fletus & stridor dentium.* Vt hic stridor dentium de rigore frigoris oriatur. Vbi & similitudinem quandam ex nostris corporibus possumus inuenire, in quibus rufi abundantia, quod est calidissimum, in typicis motibus intolerabilis rigor præcedit, ignem febrium ardentissimum secuturum, & dicuntur à medicis hæc duo, quæ sibi contraria dignoscuntur, ex vna fellis materia, in homine procreari.

e ¶ [*Et vsque ad inferos*, &c.] Peccatum impij & iniqui tam magnum est & tam graue, vt eum deprimat ad inferorum tanquam plumbum in aqua validissima.

f ¶ [*Obliuiscatur eius*, &c.] Id est, qui non solùm misericors, sed & misericordia dicitur: quia misericors à misericordia, & ideo quasi prototypum numen, maius est quàm deductio nuncupata. Quicunque ergo sanctorum potest dici misericors, verax & iustus. Nemo tamen eorum rectè dicitur misericordia, & veritas, & iustitia. G

g ¶ [*Dulcedo*, &c.] Per Antiphrasim dictum, quod est, scatens vermibus moriatur: *Vermis eorum non morietur.* Talis igitur dulcedo erit iniquis, & odientibus Deum. Mat. 9. g

h ¶ [*Non sit*, &c.] Id est, ad veniã misericordiæ non perueniat, quod diabolo & suis hæreticis & impiis futurum, de scripturis sanctis ita didicimus.

i ¶ [*Sed conteratur*, &c.] Secundum illud: *Omnis arbor, quæ nõ facit fructum bonum, excidetur, & in ignẽ mittetur.* Vel lignum, peccatum intelligamus: quod per lignum accidit, per quod lignum diabolus addidit ad cumulum criminis, quod aduersum Deũ rebellis extruebat, vt & hominem præcipitaret in mortem: vnde iam & in æternum interitum condẽnatus est: propter quod ipse diabolus lignũ insanabile & infructuosũ potest dici: quia nunquam erit pœnitentiæ medicatione sanãdus. De ligno autẽ vitæ, id est, cruce, vel de Christo dicitur: *Secundum dies ligni erunt dies populi mei.* Mat. 3 / Esa 65 d

k ¶ [*Pauit*, &c.] Id est, nutriuit & fouit animas steriles & infructuosas virtutibus. H

l ¶ [*Et quæ*, &c.] Eas quoque animas assensionis suæ delectationibus pauit, quæ cũ possint de vtero cordis bona opera parturire, noluerunt, sicut de huiusmodi ait Dauid: *Noluit intelligere, vt bene ageret.* Psal. 35

m ¶ [*Et vidua*, &c.] Viduam, animam sanctitatis viribus destitutam: quæ Deum virum habuerat, cum exhortatione noluit consulari, vt id ageret, quemadmodum posset reuerti ad virum suum priorem.

n ¶ [*Detraxit*, &c.] Alij dixerunt, & in ita euertit infirmos, id est, fortes atque virtutum viros prostrauit & detraxit.

o ¶ [*Et cùm*, &c.] Et cùm in prosperis sit, nec sic quoq; mordente conscientia puta, quod eadem felicitate perpetuè potiatur, cùm huiusmodi pertinacis & duri animi sit, credens quod in illa vita sua, tam perdita stare possit.

p ¶ [*Eleuati*, &c.] Ad modicũ autem dicimur pro breuitate vitæ præsentis, in qua pro tẽpore exaltantur iniqui. Auferẽtur sicut omnia, id est, sicut illa quæcũque sunt partis aduersæ, siue cum in fine sæculi ablata fuerint omnia temporalia.

q ¶ [*Et sicut*, &c.] Quemadmodũ enim summitates spicarũ, res vtique nimium fragiles tanta facilitate comminuuntur, vt ad nihilum deducantur: ita & hi, de quib. locutus sum, vt puluis tenuissimus siue vt fauillæ lanugo, erunt ante faciem Dei, cùm fuerint contumelia confusionis attriti.

r ¶ [*Quod si*, &c.] Quis enim ex vobis arguere me poterit: quia non ita sit futurum vt dixi, meque falsitatis conuincere, qui asseritis, quod omnia in hoc tempore reddat Deus peccatoribus quæ merentur, quod in meam potius sugillationem de studio contentionis ingeritis.

CAPVT XXV.

R*Espondens autem Baldad Suites*, &c.] Conuictus Baldad à beato Iob dicente, in futuro magis Dei esse iudiciũ, ad hæc se conuertit vt diceret: apud eum est potestas & terror, id est, non iam exercet iudicium: sed apud se repositum tenet, ac reseruat in posterum. Ipse tamen facit perpetuæ pacis concordiam in sublimibus, id est, angelis siue hominibus sanctis suis, custodiendo eos ne per aliquem lapsum peccati inimicitias offensæ cœlestis incurrant.

t ¶ [*Et super quem*, &c.] Ipse enim *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Ioan. 1. a

u ¶ [*Nunquid*, &c.] Manifestum est, quod inopia respondendi, eadem quæ dixerant frequentius repetant,

---

& sic in tenebris quasi in luce ambulãt. [a] Leuis est super faciem aquæ. [b] Maledicta sit pars eius in terra: [c] nec ambulet per viam vinearũ. [d] Ad nimium calorem transiet ab aquis niuium, [e] & vsq; ad infernos peccatum illius. [f] Obliuiscatur eius misericordia. [g] Dulcedo illiꝰ vermes. [h] Non sit in recordatione, [i] sed conteratur quasi lignũ infructuosum. [k] Pauit enim sterilem, [l] & quæ non parit, [m] & viduæ benè nõ fecit. [n] Detraxit fortes in fortitudine sua. [o] Et cùm steterit, nõ credet vitæ suæ. Dedit ei Deus locum pœnitẽtiæ, & ille abutitur eo in superbia, oculi autem eius sunt in viis illius. [p] Eleuati sunt ad modicum, & non subsistẽt, & humiliabuntur sicut omnia, & auferentur, [q] & sicut summitates spicarum cõterentur. [r] Quod si nõ est ita: quis me potest arguere esse mentitum, & ponere ante Deum verba mea?

CAPVT XXV.

REspõdens autem Baldad Suites, dixit: Potestas & terror apud eum est, qui facit cõcordiam in sublimibus suis. Nunquid est numerum militum eius? [t] Et super quem non surget lumen illius? [u] Nũquid iustificari potest homo cõparatus Deo, aut apparere mundus natus de mu-

A

a ¶ *Ecce & iam*, &c.] Sub nomine lunæ, siue stellarum, Angelos & supernas potestates intelligere possumus: qui ad comparationem diuinæ reuerentiæ immundi & tenebræ possunt videri, ex eo vtique quoniam natura conditæ creaturæ, licet non peccent: capaces tamen peccati sunt, vt apparuit in aliis angelis eiusdem naturæ peccantibus. Sed post eos nullũ angelorum peccasse credendum est: quia omne liberũ suum arbitrium in solius Dei charitatem verterunt: sicque immobiles facti sunt, persistentes in veritate, in qua prædictus angelus cum suis stare noluit. Proinde angelorũ voluntas per amorẽ Dei facta est inconuertibilis, quæ in Deo est per naturam. Ideo illi soli incorrupto honor & gloria. Potest & de his elementis dicere, quod ideo immunda dicantur, quia non semper luceant: vel quod corpora tantũ illuminẽt, & non mentes sicut Deus, qui vtrunque facere consueuit.

b ¶ *Quanto magis homo putredo, & filius*, &c.]

¶ Si enim angeli, inquit, & cœlorum etiam corpora ad comparationem Dei, immunda esse dicuntur: quid putas homo existimãdus est, cum sit ipse putredo: filius quoque hominis vermis, ex eadem vtique nascens corruptione qua vermis?

de muliere? [a] Ecce luna ẽt non splẽdet, & stellæ nõ sunt mũdæ in conspectu eius: [b] quanto magis homo putredo, & filius hominis vermis?

CAPVT XXVI.

RESpondens autem Iob, dixit: Cuius adiutor es, nũquid imbecillis, & sustẽtas brachium eius qui non est fortis? Cui dedisti consilium? Forsitan illi qui non habet sapientiam, & prudentiá tuam ostendisti plurimam. Quem docere voluisti? Nõne eum qui fecit spiramentum? [d] Ecce gigantes gemunt sub aquis, & qui habitant cũ eis. [e] Nudus est infernus coram illo, & nullum est operimentũ perditioni. [f] Qui extendit aquilonem super vacuũ, & appendit terrã super nihilũ. [g] Qui ligat aquas in nubibus suis, vt non erũpant pariter deorsum. [h] Qui tenet vultũ solij sui, [i] & expandit super illud nebulam suam. [k] Terminum circumdedit aquis, vsque dum finiantur lux & tenebræ. [l] Colũnæ cœli contremiscunt & pauent ad nutum eius.

[a] In for-

B

CAPVT XXVI.

RESpondens cautem Iob, dixit: Cuius adiutor es, nunquid imbecillis, &c.] Videns Deo iniuriam fieri, iusta indignatione commotus, in ipso initio sermonis suis Baldad Suiten duriuribus arguit verbis: eo quod ita loqueretur, tãquam si Deus infirmus, ac non habens vllam brachij fortitudinem, eius egeret auxilio. Aduertens igitur, quia minor est participatio ad totum, gutta stillæ perenni fonte, scintilla latens in cinere igni diuino, quo omnia concalescunt, lucerna corporis soli iustitiæ, testa figulo, anima Deo: vnde mirans Iob loquitur, quare ausus fuerit, vt eum à quo illi est esse, docere voluerit.

d ¶ *Ecce gigantes*, &c] Gigantes autem appellat scriptura diuina homines superbos, rebelles & contumaces. Diabolus quoque & sui, propter superbiam translato nomine gigantes nuncupantur. Quod autem ait sub aquis gigantes gemere, ita inquit, velut si dixisset: sub terra, id est, in inferioribus terræ, vbi inferi esse perhibentur. Vnde & ipsi inferi nominati sunt. Aquæ enim eius naturæ sunt, vt sine terra esse non possint. *Ecce gigantes gemunt sub aquis*. Qui gemitus vtique de doloribus & squalore tartareæ habitationis eis nascebantur.

e ¶ *Nudus est infernus*, &c.] Hoc dicit, quod scientiam Dei nihil latere possit. Et quod perditio, qui diabolus nobis non absurde sentitur, se non præualeat ab omnipotentia eius abscondere.

f ¶ *Qui extendit aquilonem super vacuum, & appendit terram*, &c.] Hoc sic intelligendũ est, siue quod terra ex nihilo facta sit, siue nihil infra terram sit, quo terra sustineatur: cum ipsa vniuersa sustineat, & ipsa innumerabiliter Dei virtute libretur: quia in ipso sunt vniuersa, & ab illo omnia conti-

Hebr. 1.a
Prov. 25.a
Ser. 70.

nentur. De quo Apostolus dicit: *Portans omnia virtutis suæ verbo*. Et quia aliquando in scripturis per figuram aquilo ventus, diabolus esse significatur. Siquidem à Salomone aquilo durus ventus dicitur, nomine autem dexter vocatur. A suis quippe dexter quidem dicitur, sed totus sinistri operis auctor est. Hic igitur super vacuum dilatatur, id est, super frigidos fide atque incredulos, quod est super inanes vera religione & vacuos, atque vt eis velut rex dominetur, superextẽditur. Rursum illi ipsi increduli, quos sanctus Iob terræ nomine appellauit, super diabolum, qui à Deo nihil factus est, appenduntur, vt incerti semper sint, & imitentur caput suum membra, vt tanquam caput quod nihil dictum est esse, super vacuum & nihil appendantur. C

g ¶ *Qui ligat aquas in nubibus suis*, &c.] Per has nubes in altitudine ipsa spatiosi aëris colligantur aquæ, sicut & alio loco de Deo ita legimus: Cribrans aquas de nubibus suis. Hoc igitur modo ligatæ dicitur, quoniam non simul effunduntur in terram: sicut in diluuio factum legimus. Spiritualis autem iste est intellectus, vt nubes sanctos doctores interpretemur Ecclesiæ: qui aquas euangelij portãt populis effundendas, & gubernandas à Spiritu sancto deferunt, vt irrigentur terræ populorũ: & de hac cœlesti pluuia, virtutum fruges spirituali operatione multiplicentur. Quas aquas de superna abundantia defluentes, ligat Deus in nubibus suis, vt vnicuique secundũ capacitatem cordis sui, tantum doctrinæ, tanquam aquam effundat, quantum suscipientis possibilitas patitur, ne simul fortassis effusæ, obsint cordibus, minus valentibus abundantiorem suscipere doctrinam.

h ¶ *Qui tenet*, &c.] Sententiam iudicij sui reseruat in posterum. Iustitiæ suæ & pietatis sedem in omni creatura sua, veritatis gloria respondentem Deus tenere dicitur: quod est manifestationem secretorum iudiciorum suorum obuallare atque abscondere, vt Euangelium Christi in his qui pereunt. D

i ¶ *Et expandit*, &c.] Secundum illud quod Dominus ait discipulis in Euangelio: *Vobis datum est nosse mysterium regni cælorum*. In obtectionem quoque diuinæ custodiæ suæ, expandit super ipsum bonum nuntium Euangelij, in nubem defensionis suæ, vt nullus posset ei quamuis acerrimus aduersarius præualere, de qua Apostolus ait: *Patres nostri omnes sub nube fuerunt*. Marc. 4.b 1. Cor. 10.a

k ¶ *Terminum circumdedit*, &c.] Sub nomine aquarum κατὰ συνεκδοχὴν, quod est à parte ad totum, mundi finem mihi videtur dixisse: quia noctis ac diei vicissitudo præteritura sit: Siue de impiorum populis, vel de sanctorum tribulationibus, quæ aquarum nomine in scripturis sæpe dicuntur. Hæ igitur aquæ à Deo terminum acceperunt, siue vt semper iniqui & peccatores sint: siue vt non sinat fidelis Deus tribulationes pati sanctos suos, super quam sustinere possunt. Hæc ergo fient donec prosperitas & iniquitas transeat impiorum: quæ hoc loco lucis & tenebrarum nomine significata sunt.

l ¶ *Columnæ cæli contremiscunt, & pauent*, &c.] Stabilitatem ergo solummodo permanentem in natura angelorum, columnarum nomine sentiamus: quia non solum immobiliter in sanctitate perseuerantes sunt, sed etiam æternæ beatitudinis gloria speciosi. Nam de futura immobilitate hominum, ita ait Filius Dei: *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei*. Sed & ipsa Ecclesia, quæ est sanctorum omnium congregatio, pro æterna sibi in Domino stabilitate, *columna & fundamentum* dicitur *veritatis*. Potest & de sanctis angelis ita intelligi, vt pro charitatis suæ ac dilectionis intuitu, columnæ dicantur: eò quòd pro salute hominum curam gerant, pro quibus sunt dio affectu soliciti: quod eis quasi ad pondus cogitationum accedere videtur. Et secundum tropicos intellectus, cœli nomine significari Ecclesiam nouerimus, in qua cœlorum mysteria celebrantur. Huius itaque cœli, id est, Ecclesiæ columnæ, sunt Apostoli, & cæteri qui gratia simili sunt: qui portant ac sustinent diuersarum persecutionum ingruentia sibi pericula. Apoc. 3.a 1. Tim. 3.d

Et ani-

E Er animæ hominum aliquando cœli intelliguntur. Harum animarum, quas per metaphoram cœlos diximus, columnæ sunt cogitationes suæ: ipsis quippe anima sustinetur & regitur, & ne ærugine peccati nutet ac titubet, consilij stabilitate firmatur. Quia hoc sæpiùs contingit humanæ fragilitati, vt vbi cautio minor intuentiû est, impulsu peccati, colûnæ, id est, bonę cogitationes in parte altera diffugâtur. Et idcircò tremiscût ac pauent ad nutû minantis Dei, suû horrendû iudicium prædicantis. Non enim cogitationes animæ istæ sût propriæ, tanquam sibi natura inessent: quæ vtique in natura existente sunt, & naturæ existentis ministerium sine quibus natura rationalis nô est: quoniam vt dixi, ipsæ per se non sunt sed motus inuisibiles sunt subsistentis naturæ.

a ¶ *In fortitudine eius reperte maria congregata sunt.*] Quod in principio Genesis factum legimus.

b ¶ *Et prudêtia eius percussit superbum*] Cui dubium est, quia principaliter diabol° sit hic superbus: qui tûc primùm à Deo percussus est, quâdo eum de sede illa cælorum beata atq; sublimi deposuit, de qua propheta ait: *Tu humiliasti sicut vulneratû superbû.* Spiritualiter. rectè maria hæc, Iudæorû gêtê & nationum populos esse sentimus, quibus dominaturû verû Salomonem, Dauid propheta ita pronuntiat dicens: *Et dominabitur à mari vsq; ad mare.* De mari enim, id est, de gente Iudæorû, cœpit euangeliû Christi: quia de Sion exiit lex, & peruenit ad mare gentium. Hucusq; ergo hæc maria, populorum fortitudine ac virtute resurrectionis Christi, Apostolorum Euangelistarumq; ministerio cæterorumque prædicta, repentè in vnum Ecclesiæ corpus congregata atq; in vnam copulam fidei sunt Christi charitate connexa.

Psalm. 88. b.

F

Psalm. 71. b.

c ¶ *Spiritus eius ornauit cælos.*] Legimus in principio Geneseos, quarto die à Deo stellas positas esse in cœlo, aut in firmamento. Spiritu etiam sancto rationabiles cœlos ornauit, quos Apostolos & apostolicos viros intelligimus: qui multis scripturarum locis, cœlorum nuncupationem consequuntur, secundùm illud Prophetæ: *Operuit cælos virtus eius, & prudentia eius percussit superbum.* Christus Dei virtus & Dei sapiêtia percussit superbum diabolum. Hi ergo sancti, à Spiritu sancto ita distincti sunt gratiarum donis, tanquam sydereis luminaribus.

Habacu. 3. a. Sec. 70.

d ¶ *Et obstetricante manus eius, eductus est coluber tortuosus.*] Sancti ergo adornati verbo Dei, tanquâ semen populis spargunt. Vnde à timore Domini in vtero, spiritum salutis conceperunt: & ita manus, & sapientia patris, Iesus Christus, animabus multiplici virtute fœcundis, dignatione sua à sancto Iob astare perhibetur, vt parturientibus filios venturi sæculi, obsequium quoddam adhibeat suæ pietatis, easque in persecutionum doloribus positas consoletur: ministerio quoque suo inuisibiliter intrinsecùs operante, adiuuet parturientes: quia sine illo, nullus eos bonorum operum, quæ filiorum nomine superiùs diximus, subsequetur effectus. Ipso igitur charitate misericordiæ suæ, qua nos multùm dilexit, per hoc ministerium obseruante, & pietate eius obstetricante, vt animæ sanctæ huiusmodi fœtus edant, educitur ab eis: & de cordibus earum excluditur ille, in quo nihil est rectum, coluber tortuosus.

e ¶ *Ecce hæc ex parte, &c.*] Hæ sunt viæ Domini, de quibus ipse Saluator per Salomonem ait, cùm de sua natiuitate prædixit. *Dominus creauit me in principio viarum suarum in opera sua.* Creatus est ergo ipse Dominus Iesus Christus per Deum patrem, ex Maria Virgine, ad ostendendas & manifestandas mandatorû vias, à quib. opus Dei, id est, homo aberrauerat.

G

Prou. 8. c. Sec. Græc.

f ¶ *Et cum vix, &c.*] Paruam stillam, hominem assumptum intelligamus, qui in psalmo Hermonim mons modicus appellatur. Et in Daniele lapis excisus, & fasciculus guttæ in Cantico canticorum.

Psalm. 41.

Dan. 2. g.

Cant. 1. b.

g ¶ *Quis poterit tonitruum, &c.*] Hoc dicit, si assumptio formæ serui, pene ineffabilibus mysteriis continetur, & ad comparationem assumêtis Dei stilla per modica est: quanto magis, quisque non poterit tonitruum magnitudinis intueri, id est, ipsam diuinitatem, quæ ideo tonitrui nomine dicta est? quia cum de excelso fama nominis eius, per Christo Iesu filio suo terris insonuit, & hominibus hoc fragore terribili innotuit: nemo tamen eorum poterit totam diuinitatis eius magnitudinem intelligentia contueri, id est, illud: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.

In fortitudine illius repente maria congregata sunt.[b] Et prudêtia eius percussit superbû [c] Spiritus eius ornauit cœlos,[d] & obstetricâte manu eius, educt° est coluber tortuosus [e] Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius.[f] Et cû vix paruam stillam sermonis eius audierimus,[g] quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri?

Caput XXVII.

ADdidit quoque Iob, assumês parabolam suâ, & dixit: Viuit Deus qui abstulit iudicium meum, & omnipotens qui ad amaritudinem adduxit animam meam: quia donec superest halitus in me, & spiritus Dei in naribus meis, nô loquentur labia mea iniquitatem: nec lingua mea meditabitur mêdaciû. Absit à me, vt iustos vos esse iudicê.[i] Donec deficiam, non recedam ob innocentia mea Iustificationem meam, quam cœpi tenere, nô deserâ, [k] Neque enim reprehendit me cor meum in omni vita mea. Sicut impi° inimicus meus, & aduersarius meus quasi iniquus.[l] Quæ est enim spes hypocritæ, si auarè rapiat, & nô liberet Deus animâ eius?[m] Nûquid Deus audiet clamorê eius, cùm venerit super eû angustia?[n] Aut poterit in omnipotente delectari, & inuocare Deû omni têpore?[o] Docebo vos per manû Dei quæ omnipotens habeat, nec abscondâ. Ecce vos omnes nostis, & quid sine causa vana loquimini? Hæc est pars hominis impij apud Deum, & hæreditas violentorum, quam ab omnipotente suscipient.[p] Si multiplicati fuerint filij eius, in gladio

Caput XXVII.

H

ADdidit quoque Iob, assumens parabolâ suam, & dixit: Viuit Deus qui abstulit iudicium meum, & omnipotens, &c.*] Dum eum innocentem, pœnas iniquorum pati permittit, amaritudinem quoque animæ eius, miseria præsenti repleuit.

i ¶ *Donec deficiam, non recedam ab innocentia mea.*] Ego enim etiam si in his cruciatibus moriar, non recedam ab innocentia mea, quam vos quasi blasphemû in eis me asseritis perdidisse.

k ¶ *Non enim me reprehêdit cor meum in omni vita mea.*] Hoc loco omnis vita, præsens vita intelligenda est, quo tempore hæc dicebat: tanquam si diceret. Tota nunc côuersatio mea irreprehensibilis est Non enim reprehendit me cor meum in omni vita mea, id est, malè suadentibus, vt & vos facitis ad blasphemiam hortantibus nôn consensi: quod & vxor vt facerem, suadebat.

l ¶ *Quæ est ergo spes hypocritæ si auare rapiat, & nô liberet Deus animâ eius.*] Hypocrita, fictus in amicitia, vel dolosus intelligitur. Quantam vos cupiditatem, & quasi auaritiæ sitim patimini, inquit, in interitu meo, vt me votis iam in tartarû rapiatis? Super hac igitur nefanda voluntate, quam spem veniæ ante Deum habebitis, si non acquiescitis Deo, vt vos in hac vita emendare curetis?

m ¶ *Numquid Deus clamorem eius audiet: &c.*] In tempore itaque retributionis, quâdo impio ventura est angustia, nullum erit remedium peccatoribus: quia preces eorû Dominus in die vltionis non suscipiet.

n ¶ *Aut poterit in omnipotente delectari, &c.*] Is in Deo delectari poterit & inuocare eum, qui sibi benè conscius rectè præsumit: & qui se talem exhibuerit, vt quolibet tempore mereatur audiri.

o ¶ *Docebo vos per manum Dei quæ omnipotens habeat: &c.*] Illa dicit quæ habet Deus in manu ac potestate, & in secretis iudiciis suis.

p ¶ *Si multiplicati fuerint filij eius, in gladio erunt, & nepotes eius non, &c.*) In filiis & nepotibus reliquam omnem

A

posteritatem malæ generationis signauit. Aliquando in scripturis, non solùm progenie: verum etiam motum similitudine filij appellantur.

gladio erunt, & nepotes eius non saturabuntur pane. [a] Qui reliqui fuerint ex eo, sepelientur in interitu, & viduæ illius non plorabunt. [b] Si comportauerit quasi terram argentum: & sicut lutũ præparauerit vestimenta: [c] præparabit quidẽ, sed iustus vestietur illis, & argentum innocens diuidet. [d] Ædificauit sicut tinea domum suam: & sicut custos fecit vmbraculum. [e] Diues cùm dormierit, nihil secum auferet: aperiet oculos suos, & nihil inueniet. [a] Appre-

a ¶ *Qui reliqui fuerint ex eo, sepelientur in interitu: & viduæ illius non,* &c.] Hoc significare mihi videtur: quod per tempora ad summam egestatem siue miseriam, proles impij hominis, siue generatio dedocenda sit: & viduæ eorum præ nimio instante sibi malo, flere non poterunt.

b ¶ *Si comportauerit quasi terram argentum:* &c.] Insatiabilem cupiditatem ac voraginem quandam inexplebilis huius impij dicit.

Prou. 28. c ¶ *Præparabit quidem, sed iustus vestietur illis, & argentum innocens diuidet.*] Et Salomon ait: *Qui amplificat diuitias suas cum vsuris abundanti: qui miseretur pauperum, congregat eas.*

d ¶ *Ædificauit sicut tinea domum suam, & sicut custos fecit,* &c.] His verbis hoc ait, quod homo impius frustrà laborauerit, quandoquidem vel cito transeuntibus rebus, vel tineis demolientibus, status illius domus comparatur. Aliter: Si comportauerit quasi terram argentum, & sicut lutũ præparauerit vestimentum: præparabit quidem, sed iustus vestietur illis, & argentũ innocẽs diuidet. *Ædificauit sicut tinea domum suam, & sicut custos fecit vmbraculum.* Hic ergo impius, quem diabolũ esse superiùs diximus, in præuaricatione Adæ, pretiosos quosque & claros viros, vt terram & lutũ viles cõstituit, à quibus etiam virtutes & bona naturæ velut vestimenta detraxit: & eorum aurum, quo diuinæ mentis significantur. Hi enim diuitis ad imaginem & similitudinem creatoris sui pulchri facti fuerant, & compositi: qui eas auferendo ab eis, ad summam eos indigentiam vilitatemque perduxit. His igitur rebus homines comparantur,

Alia expositio.

B

in Adam vt dixi, seducti à diabolo, quæ in creatura mundi viliora videntur. Sed iustus Dominus & Deus noster auferendo à diabolo prædicta spolia captiuorum, ipsos quoque captiuos liberans, quos inimicos in interitum præparauerat, Ecclesiam sanctam sibi exhibuit ex eis, mundans eam lauacro aquæ in verbo, atque eam sine macula & ruga efficiens, id est, putam à peccato & confessione fidei simplicem, pretioso induit vestimento. Argentum etiam, quo perspicui quique, vt iam locutus sum, & clari mundi huius intelliguntur: innocens agnus Dei & immaculatus diuidit: cùm credentes in beatam vitam & æternam gloriam mittit, & incredulos in perditionem mittit. Siue argentum clara & splendens eloquentia sæcularis, à mundo per Christum aufertur, vt credentium facundia, nitenti & puro eloquio, eius euangelium vestiatur: quia quemadmodum animæ hominum virtutum vestibus induuntur: ita & sensus, dum prædicatione euangelizantium enuntiantur, quodammodo sermonibus vestiuntur. *Ædificauit sicut tinea domũ suã, & sicut custos fecit vmbraculum.* Vt tinea cõsumit & demolitur habitaculum suum: ita & diabolus domum perditi populi sui in interitum eius ædificat: qui habitationem sibi temporariam & paulatim solubilem præparauit, possessur[*] æterna supplicia. Hic est ergo ille impius hypocrita, qui auarè rapit. In nõ conuertẽte nulla spes veniæ erit, cùm etiam super hæc, quadam auaritia sæuiente rapiat homines ad interitum. Quidcirco hypocrita dicitur: quia se transfigurat in angelum lucis: cuius etiam clamorem seræ deprecationis, nõ est Dominus auditurus: cũ intra pœnarum angustias fuerit coartatus. In Deo quoq; non erit ei de bono conscientiæ aliqua delectationis fiducia: sed nec in laudem confessionis eum poterit prouocare, qui in similitudinem innumerabiliũ filiorum suorum diuina sententia Dei gladio ferietur. Nepotes etiam, in quibus illi intelliguntur, qui ab illis seducũtur, quos prius diabolus deceperat, nepotes, inquam, eius, non saturabuntur pane, visionis Dei vtique famem inopiamque passuri. Quia omnes sancti contemplantes Deum, reficiendi ab eo sunt & pascendi, quo nunc Angeli saturantur. Reliquias quoq; diaboli, extremam generationẽ eius intelligere pos-

C

sumus: quæ similiter vt ipse diabolus & filij ac nepotes eius cum toto corpore populi sui in interitũ sepeliẽtur. Illæ quoque viduæ, i. e. animæ, quas vitijs suis & illecebris voluptatum diabolus inneruauerat, mollesq; reddiderat, vt omnem fortitudinem & virilitatem amitterent, nulla correctione ac satisfactione deflebunt, vt saltẽ aliquando resipiscant ad Deũ: quem tanquam virũ amiserãt, vinis velut adulteris cohærendo. *Viuit Deus qui abstulit iudiciũ meum.*] Secũdùm formam serui, quam assumpsit, iudiciũ volũtatis humanæ, & ex persona assumpti hominis dictũ est, quo orans dicebat ad patrem: Mi pater, si possibile est, trãseat à me calix iste. Et ideo iudiciũ meum dixit: quia in se humani generis infirmitatẽ, in veritate suscepti hominis demonstrabat. *Et omnipotens, qui ad amaritudinem adduxit animã meam.*] Amarum erat poculum mortis, ad quod bibendum Saluator noster aduenerat: de ipsius namque calicis amaritudine erat, quod ait discipulis suis *Tristis est anima mea vsq; ad mortem.* Verbum autem, adduxit: secundùm Apostolum intelligendum est, qui de Deo Patre ita ait: *Qui proprio filio suo non pepercit: sed pro nobis omnibus tradidit illum.* Non enim nolẽs traditus est in mortem. Alio loco de Saluatore idem Apostolus dicit. *Qui se tradidit pro peccatis nostris.*

Mat. 26 d

Mar. 14 d

Rom. 8 f

Quia donec superest halitus in me, & spiritus Dei in naribus meis] Huc & illud pertinet, quod de Domino in Esaia scribitur: *Quiesce ab homine, cuius spiritus in naribus eius: quia excelsus reputatus est ipse.* Donec autem aduerbium, secundùm hunc intellectum quo de Saluatore nostro, seriẽ intelligentiæ huius texuimus, non ita vt sonat dictũ existimemus, tanquam diceret: quoadusq; est halitus vitæ huius in me. i. e. antequam moriar: sed donec, pro semper atque perpetuò hoc loco dictũ esse nouerimus. Sicut ait ipse Dominus ad populũ per prophetã: *Ego sum, ait Dominus: & donec senescatis, ego sum.* Non .n. post senectutem hominum Deus nõ erit, cùm eisdẽ potiùs senescentibus, Deus perpetuò maneat. At illud autem quod psalmista ait: *Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis: donec ponã inimicos tuos scabellum pedum tuorũ:* quid dicimus? quòd posteaquam inimici subiecti fuerint, Christus non sessurus sit ad dexteram Dei Patris? & vbi erit illud quod ait Angelus: *Et regni eius non erit finis?* Propterea donec, in talibus locis, vt dixi, pro perpetuò est intelligendũ. Nec non & illud quod de Ioseph, & beata Maria, Euangelista ait: *Non cognoscebat, donec peperit filium.* Quis enim est super veneranda beatæ Mariæ virginitate ita blasphemus, vt hoc saltem audeat cogitare, vt post Deum Saluatorem, filium suum, illa virum cognouerit? Proinde secundùm veritatem fidei Catholicæ, donec & hic, sicut suprà dictum est, pro semper intelligamus. Ait ergo Dominus Iesus, quia semper halitus diuinitatis in me est: quia secundùm id quod homo sum, & in Deo conditus sum & creatus, habeo in me spiritum patris mei, meumque substantialiter. Sequitur ergo ita dicens: *Donec deficiam, non recedam ab innocentia mea.* Quia ergo innocentiam non morũ industria acquisiui, sed in ea vt natus sum, ita sum iustus & innocẽs. *Iustificationem meam, quã cœpi tenere, non deserã.*] Potuit hoc Saluator dicere, vt homo in Deum assumptus, cuius initium est secundùm carnem ex Virgine Maria: peccatum autem hominis nec nascendo traxit, nec operando contraxit. Et ideo solus veraciter dicit: *Non enim reprehendit me cor meũ in omni vita mea.*] Sicut impius inimicus meus, & aduersarius quasi iniquus. Non enim voto maledicit, sed prophetando prædicit: & secundùm meritum loquitur hominum peccatorum, prædicens quid vnusquisque permanens in peccatis recepturus ab eo sit. Nunc ad eum locum reuertamur.

Rom. 4 d

Esa. 2 d

D

Psal. 109.

Mat. 1 d

e ¶ *Diues cùm dormierit, nihil secum auferet: aperiet oculos* &c.] Multis modis diues intelligitur in scripturis diuinis. Est diues facultatibus terrenis, sed si confidit in ipsis diuitiis, cadet. Hic ergo diues cùm in somno mortis fuerit, nihil de suis facultatibus secum feret: quoniam

nudus

ᵃ Apprehēdet eū quasi aqua inopia: nocte opprimet eū tempestas. ᵇ Tollet eum vētus vrens & auferet, & velut turbo rapiet eū de loco suo. ᶜ Emittet super eū & nō parcet, ᵈ de manu eius fugiens fugiet. ᵉ Stringet super eū manus suas, & sibilabit super illum, intuens locum eius.

CAPVT XXVIII.

HAbet ᶠargentum venatum suarum principia, & auro locus est in quo cōflatur. Ferrum de terra tollitur, & lapis solutus calore in æs vertitur. ᵍ Tempus posuit tenebris, & vniuersorum finem ipse cōsiderat. ʰ Lapidē quoque caliginis, ⁱ & vmbrā mortis diuidit torrens à populo peregrināte, eos quos oblitus est pes egentis hominis & inuios. ᵏ Terra de qua oriebatur panis in loco suo, igni subuersa est. ˡ Loc⁹ saphyri lapides eius, & glebæ illius aurū. ᵐ Semitā ignorauit auis: ⁿ nec intuitus est eam oculus vulturis. ᵒ Nō calcauerunt eā filij institorū: ᵃ nec

E nudus venit nascēdo, nudus reuertitur in terram moriendo. Hic in resurrectione aperiet oculos suos, & nullū meritum boni operis inueniet. Iudæorum quoq; populus, propter innumerabilia diuina beneficia, prophetarum quoq; oracula siue promissiones plurimas, & Dei ipsius frequens alloquiū, diues est dictus. Vnde eisdē Iudæis ait Domin⁹ in Euangelio:
Luc. 6. d *Væ vobis diuitib⁹*. Superbi quoque non habētes spiritus paupertatem, diuites appellantur. Philosophi etiam habentes facundiam & sciētiam mundialē diuites nūcupantur. Hi cùm in die resurrectionis fuerint suscitati: nihil remedij, quo saluētur inuenient. Hæreticus etiā quisque diues dici potest: quoniam multa, imò omnia de sanctæ ecclesiæ remunerationibus se habere præsumit, remissionē peccatorum, significationē spiritus, pign⁹ etiā dominici corporis, & hæreditatem cum sanctis angelis regni cœlestis. Hi ergo oēs siue quia crucis scandalum patiuntur, siue præsumptione cordis sui, vt in errore ambulent, veritatis tramitē relinquūt. Siue quia obscuratum habentes intellectum, proprium liberæ voluntatis arbitrium in infidelitate perdurant. Vel quia abominabiles facti sunt, exaltantes cor suum post somnium mortis, in resurrectione aperient oculos suos, & nihil inuenient.

a ¶ *Apprehendet eum*, &c.] Subitam egestatem prædictis diuitibus, velut aquam superuenturam significat, qui misera & inopinata sibi angustia, quæ tempestatis nomine dicta est, nocte, id est, repentè dum nesciunt, opprimentur, iuxta
1. Thes. 5. a illud Apostoli: *Cùm dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus.*

b ¶ *Tollet eum ventus vrens*, &c.] Venti nomine, sententiam dixit, quæ velut puluis quisq; eorum proijcietur à facie terræ. Et ventus hic diuinæ sententiæ vrens dicitur, eò quòd ad gehennæ vredinem ducit siue compellit.

c ¶ *Emittet super eum*, &c.] Ventus vnque sententiæ Dei, siue ipse Deus per sententiam iustitiæ suæ, mittet super eum pœnas, id est, meritum facinorum suorum suscipiet. Non enim parcet, cùm reddet ei secundum opera sua.

d ¶ *De manu eius fugiens fugiet*, &c.] Et nō tenebitur, inquit, manu Dei vt saluetur, de qua velut fugæ modo, veloci lapsu in ruinam decidet. Quod autem ait, fugiens fugiet, siue vt alij dixerunt, fuga fugiet, pereuntem in perpetuum peccatorem significat: quia nunquam sit reuocandus ad vitam, & illic ei pœnitentiæ locus non erit.

e ¶ *Stringet super eum manus suas*, &c.] Alij dixerunt, planget super eum manibus suis, & trahet eum de loco suo Nutibus quibusdam corporum humanorū, censuram indignātis Dei, & contra peccatorem diuitem irascentis, hoc sermone describit: vbi & iam quasi sibilans indicet quàm atrox illi pœnarum locus reseruetur. Ad talem locum & Iudas Iscarioth abijt.

CAPVT XXVIII.

HAbet ᶠ*argentum venarum suarum principia*, &c.] Videtur mihi quòd per ænigma & parabolam, sub horum nominibus metallorum, mores hominum & virtutes animorum describat, minimè ordinis obseruantiam, prophetarum more custodiens. Argenti verò & auri vocabulum secundùm auctoritatem scripturarum, verbi eloquium, & sensus animi indicare voluit. Hæc differentes nos ita dicimus. Habet argentum venarum suarum principia, & auro locus est in quo conflatur: Venæ argenti, id est, initium eloquij ab animæ sensibus oritur: sensus verò aureus, rationis ac sapientiæ iudicio fabricatur, & vt sit optimus, ab igne diuinæ examinationis probatione conflatur. Ferri nomine

G verò, quæ ferri nomine appellatur, est, qua terram, id est, carnis nostræ malitiā in nobis tollimus, aduersum eam contra nos militantem & cōtra legem spiritus conuersantem, rigore animi & virtute repugnemus. Lapidis quoq; nomine cordis figuratur durities, quæ per calorem & feruorem fidei resoluta mollescit, vt primū possit in se verba scribentis recipere. Deinde velut in æs quod canorum est, merito sanctitatis proficiens, ad laudes & gratias Deo offerendas, fidei soliditate perueniet.

g ¶ *Tempus posuit tenebris*, &c.] In scripturis diuinis, peccatores homines, dæmones & ignorantiæ, atq; tribulationes siue peccata, pro modo & locis tenebræ nuncupantur.

h ¶ *Lapidem quoque caliginis*, &c.] Hunc lapidem metaphoricè diabolum hoc loco intelligere possumus: qui propter errores suos, quibus totum mūdum inuoluerat, lapis caliginis dictus est. Qui cū fortis & potens sit per naturam, qua est à Deo cōditus, confidens per superbiam in virtute sua & nō in Domino, & Deo creatore suo, amiserit sapientiæ lumen, conuersus in stultitiam & tenebras, & idcircò lapis caliginis dici potuit, secundùm illud:
Stultus in tenebris ambulat. Sicut ergo lapis caliginis diabol⁹ Eccles. 2. b
nominatur: ita & vmbra mortis dicitur: Quoniam hi qui se ab eo defendi ac protegi putant, æternis vt ipse diabolus gehennæ ignibus mancipandi sunt.

i ¶ *Diuidit torrens à populo peregrinante*, &c.] Hoc dicit inuios, id est, errantes & illos quos oblitus est pes egentis hominis, separabit torrens à populo peregrināte, eò quòd oblitus eorum sit gressus. Siue præsens conuersatio egentis hominis pedis nomine significata est. Oblitus est, dixit pro eo quòd præmissus egens, non est Deum pro huiusmodi deprecatus: cùm tamen eleemosynam Deum precetur, id est, ipsum opum bonum quod homo fecerit, quadam manifestatione sui loquatur ad Deum. Hoc ergo dicit S. Iob: quòd inuios sine via veræ religionis viuentes, & qui misericordiā pauperibus, quod est Christi fratribus non fecerunt, torrens ignis separet: simul & à sanctorum consortio diuidet. Siue hic egenus propriè Saluator noster intelligitur, qui propter nos egenus & pauper factus est, cùm diues esset. In pede quoque eius, dispensationem vel assumentis hominem, vel mundum ingredientis aduerte. Vnde propheta ait: *Existi in* H
salutem populi tui. Hi ergo qui dispensationem salutis suæ Abac. 3. a
in Euangelio non receperunt, obliuioni dati sunt: qui credere per duritiam propriæ voluntatis noluerunt. Et idcirco inuij dicti sunt: quia Christum, qui est via, non receperunt.

k ¶ *Terra de qua oriebatur panis in loco*, &c.] Diuersas res & obscuras connectit, vt cum superioribus inferiora non hæreant. Proinde mihi videtur: quia hoc loco terram Sodomorum describat, cuius abundantiam & amœnitatem cum admiratione collaudet.

l ¶ *Locus saphyri lapides eius, & gleba illius aurum.*] Per metaphoram dicit, quod in Sodomis vberrima fuerint omnia & optima: quæ etiam auro & pretiosis lapidibus compararentur.

m ¶ *Semitam*, &c.] Exitus plurimos in eadem regione multitudo habitatorū fecerat: & ideo forsitan dixit, quod auib. præ frequenti hominum copia semitas intuendi, vel facultas illic respondendi incendendiue non fuerit.

n ¶ *Nec intuitus est*, &c.] Quia tam condensis frutetis & contiguis arboribus consita erat, vt eam aues desuper volantes depascere non possent.

o ¶ *Non calcauerunt eam*, &c.] Hoc ait: quod ita fuerit terra Sodomorum omnibus bonis referta, vt nullius patriæ eguerit mercimoniis.

[a] nec pertransiuit per eã leæna. [b] Ad silicẽ extẽdit manũ suã, [c] subuertit à radicib. montes [d] In petris riuos excidit, [e] & omne pretiosum vidit oculus

A a ¶ *Nec pertransiuit*. &c.] Ob frequentiam innumerabiliũ populorum in Sodomis habitantium, bestiæ per mediam regionis illius transire non poterant. *Terra de qua oriebatur panis in loco suo, igni subuersa est.*] Hæc terra potest & Iudæa intelligi, in qua panis legis Dei, per doctrinam prophetarum populis nascebatur, quæ amore Dei per fidem Christi carnalis legis intelligentia subuersa est: & in rectos tramites & spirituales sensus constituta, vt iã occidentem literam nõ sequatur. *Locus saphyri lapides eius.*] Sic dicit ei Dñs per prophe-

Esa 54 c. tam: *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos, & fundabo te in saphyris*: & reliqua. Hoc. n. decore pretiosorum lapidum, id est, omnium Christo credentium per Deum patrem, tunc adornata est Iudæa, quando gentium populus ei per fidem Christi est copulatus. *Semitam ignorauit auis. Nec intuitus est eam oculus vulturis.*] Auem & vulturem, ipsum diabolum cum suis possumus dicere: qui semitam spiritualis intelligẽtiæ in lege & prophetis, hoc est, quæ Iudæam occulte prædicebãtur nosse minime potuerũt. Nec intueri aliquo vestigio scientiæ valuerunt, à sæculis dispensationis futuræ abscõdita sacramenta. De quib. ait Apostolus: *Dei sapiẽtiam loquimur,*

1. Cor. 2 b. *in mysterio quæ abscondita est, quam nemo principum huius sæculi cognouit. Non calcauerunt eam filij institorum: nec pertrãsiuit per eam leæna.*] Institores siue negotiatores prædicti intelliguntur. Nam negotiatores sunt mali & superbi: quod etiam ad ipsum diabolum pertinet, qui superbiam delictum maximum adinuenit. Et negotiator propter multitudinem peccatorum appellatus est, quæ siue ad seipsum, siue ad perdendum hominem exquisiuit. Isti igitur promissionis terrã, quæ mansuetis & corde humilibus reseruatur, vt in ea habitent, calcare non poterunt: quia nec quasi incolæ, per eam transeundi habebunt licentiam. Item aliter. Hæc igitur Iudæa cui hic panis doctrinæ ministrantibus prophetis, & sa-

B cerdotibus præbebatur in loco suo, suo vtique & nõ Dei, id est, in loco delectationis suæ, vbi voluptatib. atque illecebris conflagrabat, igne vitiorum suorũ ardens subuersa est, sicut

Osee 7 a. dicit propheta: *Omnes adulterantes, sicut clibanus corda eorũ*, & in psalmo de ea dicitur: *Incensa igni, & suffosa manu operis sui extirpata omnino & effosa est.* Licet possit ignis iste etiã super vltione peccatorũ intelligi, sicut dicit Apostolus: *Terra*

Hebr 6 b. *quæ spinas & tribulos profert, reproba est, & maledicto proxima, cuius consummatio in cõbustionẽ.* De quo igne iræ ait Da-

Psal 77 g. uid: *Iuuenes eorũ comedit ignis. Locus saphyri lapides eius, & glebæ illius aurũ.*] Lapides pretiosi & aurũ non in optima terra, sed in remotis & squalidis inueniri dicuntur. Igitur secũdũ hunc modum Iudæa sterilis fide, & infœcũda virtutibus, habuit in se hos lapides pretiosos, id est, patriarchas, & prophetas, & omnẽ sanctorum multitudinẽ. *Semitam ignorauit auis: nec intuitus est eam oculus vulturis.*] Possunt hic duo populi intelligi non absurde, id est, Iudæorum & gentium. Carnalis ergo Iudæa fidem in Christo non habens: sed potius legis operibus viuens, eundem Christum pro nobis factum semitam, siue viam qua redimt ad patriam vt incredulus ignorauit, propter elationem suam, qua se putabat legis operibus posse iustificari. Auis dicta est, leuis vtique & vaga, atque in ipsis operibus legis instabilis. Vulturi vero gentium populus ideo assimilari videtur: quoniam per errores mortuorum hominum discurrebat, & rebus mortuis pascebatur. Hi ergo Christum legis litera obtectum, & terram repromissionis per Christum futuram, opacitatis significa-

Act. 13 g. tionum vmbraculis non poterunt omnino perspicere. *Non calcauerunt eam filij institorũ, nec pertransiuit per eam leæna.*] Filij institorũ, apostolorũ discipuli, & apostolici viri intelligendi sunt, qui gentilibus euangelium prædicauerunt. Hi igitur Iudæam, terram videlicet infidelium, vt ei annuntiarent euangelium, non calcauerunt. De quib. dicitur in Acti-

Psal. 45 a. bus Apostolorum: *Vobis oportuerat primum verbum Dei loqui: sed quia indignos vos iudicastis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes.* Sic itaque factum est istis euangelizantib. verbum, vt mons Christus in mare gentium transplãtaretur. Vnde & in Psalmo ait: *Et transferentur montes in cor maris*: Id est, vel prophetarum vel Euangelistarum oracula, ad credituros gentium populos transferentur.

Nec pertrãsiuit per eam leæna.] Leæna potest diaboli dominatio sentiri, siue superbia Iudæorum. Quod autẽ dicit, non pertransiuit, hoc ait, non recessit à Iudæa, sed ibidẽ infidelis superbia permãsit. Aliter potest & de ecclesia intelligi. In illa vtique gloria virtutum suarum in loco necessario redemptionis suæ, in quo per fidem stat, igne subuersa est, illo vtiq; igne, de quo ipse Dominus ait. Ignem veni mittere in terram. Hoc igitur igne Ecclesia, id est, terra sanctorũ, amoris Dei desiderio flagrans subuertitur, vt eam carnalis concupiscentia non possideat. Hoc igitur modo subuertitur, vt in terra carnis suæ viuens carnis in ea vitia mortiantur, vt ait Apostolus.

Qui. n. sunt Christi, carnem suã crucifixerunt cũ vitiis & concupiscentiis. Gal 5 d. Locus saphyri lapides eius, & glebæ eius aurum.] Glebas sanctæ terræ ecclesiæ, sanctos eius propter fœcunditatem bonorum operum appellauit: quos etiam & propter gratiarum diuisiones, glebas sanctus spiritus voluit nuncupare, quo auri merito censerentur: in quarum occultis venis tanquam animarum seminibus, sensus magni pretiosique nascantur. *Semitam ignorauit auis: nec intuitus est eam oculus vulturis.*] Sub his nominibus, auis & vulturis, inimicos Ecclesiæ intelligamus, qui tenebris obscuratum habẽtes intellectum, nescierunt semitam vocationis eius, qua ad Deum ambulans per fidem reuertitur. Quique diuersis erroribus mortuorum hominum rapti: quasi volare arbitrandi sunt. *Non calcauerunt eam filij institorũ.*] Hi institores siue negotiatores reprobi sunt & laude indigni: qui peccata peccatis, velut diuitias sibi cõgregant, de quib. ait Apocalypsis: *Omnia* Apoc 18 d.

clara & pinguia perierunt à te. Hi igitur negotiatores circa diuitias peccatorum, non calcabunt Ecclesiã, id est, non habitabunt in ea: quia sanctam eam & immaculatã Dominus possidebit. *Nec pertransiuit per eam leæna.*] Siue leo, vt alij dixerunt. Leo hic non absurde diabolus intelligitur: qui per sanctæ Ecclesiæ terram transire non potuit, eò quòd grauibus persecutionibus eam vincere non valuerit. C

b ¶ *Ad silicem*, &c.] Videtur mihi sanctus Iob aliud ænigma protulisse, & propter soliditatem suam & fortitudinẽ, Christum secundum hominem quem assumpsit, silicẽ posse significari: qui etiam petra & lapis, prophetis & Apostolis dictus est. Deus ergo pater extendit ad silicem manum suã, id est, filium suum, per quem vniuersa condidit: quem etiam dexteram & brachium vocat, & ad suscipiendum hominem misit, vt Apostolus dicit: Deus filium suum misit in similitudinem carnis peccati. Et idcircò in extensione manus, Dei patris & filij eius ad nos aduentum significari nouerimus, vt per eum sicut sequitur: D

c ¶ *Subuerteret*, &c.] Quos per metaphoram dæmones siue homines superbos esse recte sentimus: quia principatus & potestates palam triumphauit in semetipso.

d ¶ *In petris riuos*, &c.] Duris scilicet præcordiis gentium & nimia infidelitate constrictis, abundantiam gratiarum suarum largitus est, & velut riuos atque fluentes, vberem copiam doctrinarum tribuit. Hoc ipsum distribuisse intelligitur, quod scidisse memoratur: sicut ait Apostolus: *Alij enim per spiritum datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ.* 1. Cor. 12 a. Alij dixerunt: *Ripas fluminum disrupit*, vt illam doctrinam spiritualem legis & prophetarum, de qua Esaias ait: *Qui sititis, ite ad aquam*, quæ in vna gente tanquam intra quasdam angustias Esa 55 a. defluebat: quæ etiam Mosaicæ legis præceptis velut quibusdam quasi riparum obicibus claudebatur. Huiuscemodi disruptis obstaculis, quasi de alueo legis, super omnem terram euangelio abundante diffudit. Aliter possumus hanc terram Ecclesiam dicere. Vnde ait propheta: *Fluminibus scindetur terra.* Esa. 18 a. Abac. 3 e. Scindi vero eam atque disrumpi eo modo nouimus, quando se ad suscipiendum verbum Dei, capabilem præbet: Hanc quoque quandam adapertionem capacitatis, quæ fit per obedientiã terræ rationem habentis, eorũdem fluminum impetus operantur.

e ¶ *Et omne pretiosum vidit oculus eius.*] Eductis igitur riuis gratiarum Dei, vidit Deus quàm immensa & innumerabilia pietatis suæ beneficia. Vidit autem dixit: eò quòd ante conspectum eius adimpletio siue effectus suæ voluntatis astiterit in Ecclesia sua.

E

a ¶ *Profunda, &c.*] Hos igitur fluuios non absurdè singulos libros veteris instrumenti esse sentimus: in quorum magnis latibulis abscondita erant ecclesiæ sacramenta: quæ in tempore Saluatoris Deus Pater scrutatus sit, ad impletionem eorum omnia quæ prædicta sunt manifestans: Siue quia fluuiorum nomine, populorum multitudines aliquando intelliguntur: quemadmodum Nahum propheta ait: *Portæ fluuiorum apertæ sunt*: Profunda fluuiorum hoc loco, secreta conscientiæ hominum aduertamus, quorum scrutator & cognitor Deus est: qui in die iudicij producendo omnia secreta cordium, reddet vnicuique secundum opera sua. Nahu. 2. d

b ¶ *Sapientia vero, &c.*] Quod hoc quasi inquirens ait, difficilem rem, & quæ vix inuenitur, voluit indicare: imo quæ nisi à Deo demonstrante, nec inueniri posset ab homine, nec haberi & ipse Iob in subsequentibus declarauit, ita dicens: *Et dixit homini*, vtique Deus: *Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia.*

c ¶ *Nescit homo, &c.*] Hæc dicendo, inæstimabilem esse sapientiam timoris Dei significanit.

eius. [a] Profunda quoque fluuiorum scrutatus est, & abscôdita produxit in lucem. [b] Sapientia vero vbi inuenitur: & quis est locus intelligentiæ? [c] Nescit homo pretium eius: [d] nec inuenitur in terra suauiter viuentiū. [e] Abyssus dicit, non est in me: & mare loquitur, non est mecum. [f] Non dabitur aurum obrizum pro ea: Nec appendetur argentum in cômutatione eius. [g] Non conferetur tinctis Indiæ coloribus: nec lapidi sardonico pretiosissimo, vel saphiro. [h] Non adæquabitur ei aurum vel vitrum, nec commutabuntur pro ea vasa auri [i] excelsa & eminentia, non commemorabuntur in comparatione eius. [k] Trahitur autem sapientia de occultis. [l] Non adæquabitur ei topazius de Æthiopia: nec tincturæ mundissimæ componentur. [m] Vnde ergo sapientia venit, & quis est locus intelligentiæ? [n] Abscondita est ab oculis omnium viuentium, volucres quoque cœli latet. [o] Perditio & mors dixerunt, auribus nostris audiuimus famam eius. [p] Deus intelligit viam eius, & ipse nouit locum illius. [q] Ipse enim fines mundi intuetur, & omnia quæ sub cælo sunt, respicit. [r] Qui fecit ventis pôdus, &

pretiosi quique & clari intelliguntur, qui in hoc sæculo nomine dignitatis & diuitiarum gloria splendent, hi vtique non habentes veræ religionis timorem pro nihilo habebuntur: eo quod non possunt velut pro merito gloriæ suæ, ad commutationem sapientiæ singularis accedere. G

i ¶ *Excelsa, &c.*] Etiam si excelsa sint, & plurimum eminentia, quæcunque in creaturis sunt, etiam angelicæ potestates, minima omnino, imò potius indigna memoria erût, in cóparatione illius, quæ facit omnem creaturam rationalem Deo placere, eique sancto amore coniungi. Et ideo præfertur illis eminentibus excelsis, timoris huius mūdi sapiētia: quia sine ille nihil sunt ante Deum: sicut & ipse diabolus, qui amisso timore diuinæ reuerentiæ, perdidit semetipsum.

k ¶ *Trahitur, &c.*] Hæc igitur aliunde non potest nisi de supernis assumi: siue de intimis cordis affectibus, dono sancti Spiritus trahitur, vt propheta ait: *Os meum aperui, & attraxi spiritum*, vt videlicet sapiat homo Deum, & timeat, ac recedere à malo intelligat. Psal. 118. d

l ¶ *Non adæquabitur, &c.*] Diuersis modis & diuersis nominib. auri, ac supellectilis pretiosæ, sanctus Iob dicit, quod timor Domini non possit eis vllo modo comparari.

d ¶ *Nec inuenietur, &c.*]

F

Hanc igitur sapientiam timoris Dei non habet quispiam: nisi carnem suam crucifixerit cum vitiis & concupiscentiis, nisi vixerit, vt Paulus Apostolus & omnes sancti in tribulationibus, persecutionibus, angustiis & pressuris. Et ideo suauiter dicti sunt viuere illi, qui nullo iugo disciplinæ tenentur, & effrenes ac præcipites, in labem protūpunt vitiorū.

e ¶ *Abyssus est, &c.*] Abyssum hoc loco infernum intelligamus, sicut dicit Apostolus: Aut quis descendit in abyssum? Et mare hoc sæculum, vt psalmista canente cognouimus: *Hoc mare magnum & spatiosum.* Infernus ergo & hic mundus sapientiam timoris Dei se non habere testatur. Loca dicit loqui: pro his qui in locis vel mundi vel infernorū sunt. Hic de illis loquitur, qui carnali conuersatione mundi illecebris possidentur, hæc dictio prosopopœia appellatur, vbi persona loquentis cum loqui non possit, assumitur: & quod continet, pro eo quod continetur. Continet quidem hic mundus vel infernus: Continetur autem homo. Hanc ergo sapiētiam non habet mare mundi istius præter solam ecclesiam: quæ propter sæuientium fluctus inimicorum, insula dicitur in scripturis, quemadmodum & nauicula per figuram in euangelio nominatur. Rom 10. b Psal. 103. e Mat. 14. & 14.

f ¶ *Non dabitur, &c.*] Hoc ait, quod nulla res, quamuis pretiosa sit, possit huic sapientiæ comparari. Siue quia aurum in scripturis vel argentum, tropicus sensus & sermo intelligitur, hoc dicit, sapientiam istam nullus pro merito sentire posset aut eloqui.

g ¶ *Non conferetur tinctis Indiæ, &c.*] Diuersis rebus & pretiosis hæc sapientia diuina præfertur. Hoc tamen sciendum, quod maximè in meridiano climate, hæc metalla pretiosa nascantur. Et quia in India omnes idolorum cultores significantur: in qua colores vt dixi, pretiosi, vel nascuntur vel fiunt, id puto posse intelligi: quia in gentibus vbi timor veri Dei non est, fucata & quodammodo terrena religio sit: quæ sub prætextu nominis Dei in errorum mendacio, diuerso ac vario sermonum colore velut pictura componitur, & quasi lapis pretiosus eloquio splendeat, siue nomine fulgeat Deitatis, & India siue etiam Æthiopia, nigredinem, vel tenebras peccatorum significant: quæ specialiter in idolorum cultoris habentur.

h ¶ *Non adæquabitur ei aurum vel vitrum: nec commutabuntur pro ea vasa auri.*] Aurum vel vitrum, & etiam vasa auri

m ¶ *Vnde ergo sapientia venit: & quis est locus intelligētiæ?*] Interrogans requirit & dicit, quod omnis creatura, vel maximè sapientiam hanc ignoret. H

n ¶ *Abscondita est ab oculis, &c.*] Viuentium mundo intelligendum est, de quibus superius ait, cùm de hac sapientia loqueretur: nec inuenitur in terra suauiter viuentiū. Quod autem dixit, quia hæc sapientia volucres cœli lateret, superbi & leues, siue qui altum sapiunt, quod ad tumorem arrogantiæ pertinet, intelligendi sunt: siue spiritus mali, qui secundum parabolam euangelij, iactum semen dominicum iuxta viam comedunt. Hos igitur latere ait bonum timoris Dei. Mar. 4. & Luc. 8. a

o ¶ *Perditio & mors, &c.*] Potest vtroque hoc nomine diabolus dici, siue ille mors appellari potest, vt sui satellites perditio nuncupentur. Hi ergo dixerunt, quod famam timoris Dei audierint: non enim negare possunt, quia nō audierint illam, cùm in naturæ suæ bono inditam perceperint: sed per inobedientiæ malum, eam habere noluerunt.

p ¶ *Deus intelligit viam eius, &c.*] Pro certo scit Deus, quod hæc sapientia properet ad locum vtique quietis & perpetuæ pacis, vbi per hanc ipsam sapientiam timoris sui, *super quietum & humilem & trementem sermones suos* requiescere delectetur. Siue Deus intelligit viam eius: quæ prædicatione euangelij per omnes terras prolata est. Vnde & sequitur de Deo dicens. Esa. 66. d

q ¶ *Ipse enim fines &c.*] Quis enim ambigit, Deum nosse etiam ea quæ futura sunt? sed hic potius Deus cognitor futurorum illud inspexit, quod postea dixit eius Apostolus: *Cum autem venerit plenitudo temporis, misit Deus filium suum.* Hoc igitur modo, aduentu suo nos visitando, fines mundi intuitus est. In his, inquam, temporibus nostris, in quos sæculorum fines deuenerunt. Gal. 4. a 1. Cor. 10.

r ¶ *Qui fecit, &c.*] Manifestum est, quia omnis creatura in manu & virtute potentiæ illius teneatur. Aliter: Ipsas gratias Spiritus sancti, quasi in ipso initio per Apostolos accepit Ecclesia, quando factus est de cœlo sonitus tanquam aduenientis spiritus vehementis. Ventos siue spiritus scriptura commemorat, quos Deus largiendo de arcanis secretorum cœlestium prolatus hominibus est, secundum prophetā di- Act. 2. a

A
Psal.134.b
1.Cor.14.f
centem: *Qui producit ventos de thesauris suis*. Aliquando hæ diuersitates gratiarũ, Spiritus sancti censentor nomine, dãtis has gratias, secundũ illud Apostoli: *Spiritus prophetarum subiecti sunt prophetis*: qui etiam propter operationẽ & effectum diuinæ sanctificationis suæ, pondus habere dicuntur, vt secundum vniuscuiusq; vires prædicatores verbi Dei, aliis lac darent, aliis solidum cibum porrigerent, vbi dicerent, vel quibus dicerent. Inde ait pro-
Ezec.34.f
pheta: *Dabo vobis imbrẽ matutinũ & serotinũ*, hoc est, nouum & vetus testamentum.

a ¶ *Tunc vidit*, &c.] Id est, in Ecclesia sua, Deus futurã hanc sapientiã ante præuidit, quòd totus mundus timorem illius habiturus esset.

b ¶ *Ecce timor*, &c.] Alter timor est, ne quisquã Deũ offendat. Alter verò si offenderit. Ille prior sanctus & laudabilis, iste alius non habẽs charitatẽ, sed pœnam. Proinde hoc prædicabili timore dicit psalmista:
Psal.18.c
Timor Domini sanctus permanens in seculum seculi. De alio timore loquitur Euãgelista Ioãnes in epistola sua dicens: *Ti-*
1.Ioã.4.d
mor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem. Qui timor vtique *pœnam habet*: quia dilectionis meritum non habet.

B
Capvt XXIX.

ADdidit c quoq; Iob, &c.] Secundum superiorem regulam etiam istic intelligentiæ lineam ducimus, vt quando id quod sequitur in Saluatorẽ referri non conuenerit, ad mẽbrorũ illius cõpagem sensum expositionis conemur inflectere. Et rectè id fieri poterit, vt quod ipse Dominus caput Ecclesiæ suæ in se recipere non potest, de eius corpore, quod est Ecclesia, sentiatur.

d ¶ *Quis mihi tribuat vt sim*, &c.] Optat ergo sanctus Iob atque desiderat, vt iam de illo squalore & cruciatibus liberetur, reuertaturque ad illã gloriam pristinæ felicitatis, in qua aliquando Domino prosperante degerat.

e ¶ *Quando splendebat*, &c.] Multis modis in scripturis diuinis appellatur lucerna. Hic vero potuit eam Iob pro gloria temporali dixisse, quam à Deo acceperat, & quam in honoris potentia & diuitiis possidebat.

f ¶ *Et ad lumen eius ambulabam in tenebris.*] Inter peccata vtique, & ea quæ ignorabam, quasi inter aspera & obscura vitæ huius, ad lumen virtutum vel consolationis illius incedebam.

g ¶ *Sicut fui in*, &c.] Secretum suum, mentem suam ideo dicere voluit: quia illic tumultuosæ vitiorum turbæ minimẽ perstrepebant.

h ¶ *Quando erat omnipotens*, &c.] Quando Deum habebat in tabernaculo suo, virtutes ante eum stare tanquam pueri perhibentur: quæ ideo masculi appellantur propter vigorem contra vitia resistendi, talibus ministris Iob beatus ambiebatur.

i ¶ *Quando lauabam pedes*, &c.] Pedum vocabulo in scripturis diuinis, modus quidam humanæ conuersationis plerũque intelligendus est. Lauabam, inquit, ab omni peccati macula actus meos, & cum innocentia & simplicitate versabar.

& aquas appendit in mensura. Quãdo ponebat pluuiis legẽ, & viã procellis sonantibus, a tunc vidit illam & enarrauit, & præparauit, & inuestigauit, & dixit homini: b Ecce timor Dñi, ipsa est sapientia; & recedere à malo, intelligentia.

Capvt XXIX.

ADdidit c quoq; Iob assumẽs parabolam suam, & dixit: d Quis mihi tribuat vt sim iuxta menses pristinos, secundum dies quibus Deus custodiebat me? e Quando splendebat lucerna eius super caput meum, f & ad lumen eius ambulam in tenebris. g Sicut fui in diebus adolescentiæ meæ, & quando secreto Deus erat in tabernaculo meo. h Quando erat omnipotẽs mecum, & in circumitu meo pueri mei. i Quando lauabam pedes meos butyro, k & petra fundebat mihi riuos olei. l Quando procedebam ad portam ciuitatis, & in platea parabãt cathedram mihi. m Videbant me iuuenes, & abscõdebantur, & senes assurgẽtes stabãt. Principes cessabant loqui, & digitum superponebant ori suo. Vocem suam cohibebãt duces, & lingua eorũ gutturi suo adhærebat. n Auris audiens beatificabat me, & oculus vidẽs testimoniũ reddebat mihi, eò quòd liberassem pauperem vociferantem, & pupillum cui nõ esset adiutor. o Benedictio perituri super me veniebat, & cor viduæ consolatus sum. p Iustitia indutus sum, & vestiuit me sicut vestimento, & diademate iudicio meo. q Oculus fui cæco, & pes claudo. r Pater eram pauperum, & causam quã nesciebam, diligentissimè inuestigabam. s Cõterebam molas iniqui, & dentib. illius auferebã prædam. t Dicebãque, in nidulo meo moriar, & sicut palma multiplicabo dies. u Radix mea aperta est secus aquas, & ros morabitur in messione mea. x Gloria mea semper innouabitur, & arcus meus in manu mea instaurabitur. Qui me audiebant, expectabant sententiam, & intenti tacebãt ad cõsiliũ meum. y Verbis meis adde-

C
k ¶ *Et petra fundebat*, &c.] Iuxta hunc sensum Moyses ait:
Deut.32.b
Suxerunt mel de petra, & oleum de firma petra, secundum delectationem volentiũ, ore sapiebat. Et cum petra illa Christum secundum Apostolum figuraret, in oleo tamen isto dona Spiritus sancti, sanctus Iob largiter sibi effusa voluit demonstrare. Hic est ergo oleũ viuum & verum, qui est Spiritus sanctus Patri & Filio consubstantialis. Hoc ergo oleo S. Iob abundabat, quo & charitatis pinguedine replebatur.

l ¶ *Quando*, &c.] Manifestum est, quòd Iudæorum iudices in portis sedebant, vt iudicarent populum.

m ¶ *Videbant me iuuenes*, &c.] Reuerentiã pij & sancti timoris, quam ei non solùm omnis ætas, verùm etiã vniuersæ potestates meritò deferebant, his versiculis demonstrauit.

n ¶ *Auris audiens beatificabat me*, &c.] Tam sancta erat, vt ait, præsens conuersatio eius, quam fama referebat.

o ¶ *Benedictio perituri super me*, &c.] Pupillus, pauper & vidua, omne genus humilium atque afflictorum significat, quorũ nullum sanctus Iob præterijt, vel despexit.

p ¶ *Iustitia*, &c.] Iustitia, iudicium rectũ, misericordia, hæc erant animæ illius indumenta.

q ¶ *Oculus fui cæco, & pes claudo.*] Affectus pietatis eius atque misericordiæ, in his sermonibus demonstratur: siue erranti ignorãtiæ tenebris, lumen præbui veritatis: & claudicanti in vijs Domini, rectæ viæ itinera demonstraui.

D
r ¶ *Pater eram pauperũ.*] Negotia causásque pauperũ contra potentes suscipiẽdo, defensor eorũ factus erat & iudex. Et idcirco ne aliqua aduersantium parte opprimerentur, retectis eorum fraudibus, eas ingare uestigdicebat.

s ¶ *Conterebã*, &c.] Hic velut rapacem bestiam & violentã hominem iniquum describit, de cuius ore, substantiam pauperum vi abstulerit.

t ¶ *Dicebamque*, &c.] Nidus eius, exterior homo eius intelligendus est, qui de feno carnis illius compositus à Deo fuerat & constrictus. *Omnis* enim *caro fenum*. In hoc igitur nido semper se mori sub testificatione dicebat: dum vitiis mũdi & eius concupiscentiis non viuebat: & ob hoc in resurrectione, velut palma, multiplices dies & æternos habebit.

u ¶ *Radix mea aperta est secus*, &c.] Spes mea & fides, quæ ex hac expectatione mea sũt, patent ad diuina eloquia quarum consolatione ne in infidelitate mentis meæ vitor arescat, infunditur.

x ¶ *Gloria mea semper innouabitur, & arcus meus in manu mea instaurabitur.*] Gloria mea & cætera, potest in virtutibus crescentis bonæ conscientiæ, fructus & noua semper profectus intelligi. In arcu vero resistentis ac repugnantis, vigorem significari existimo, qui in manu sancti operis, cõtra obuios quosque & hostiles vitiorum impetus præparetur. Sicut ait Dauid in Psalmo: *Et posuisti vt arcum æreum* Psal.17.b
brachia mea: quod est, fecisti infatigabilem intentionem bonorum operum meorum.

y ¶ *Verbis meis addere nihil audebãt, & super illos stillabat eloquium*

E *gnium meum.*] Quia iam auctoritas sapientiæ vbique fuerat diuulgata, nemo quasi detrectans, ad verba eius quicquam addere præsumebat: quinimò stillabat super eos eloquium illius, id est, sensus, interiora viscerum penetrabat, vt eorum infusa præcordiis, à tali magistro perfecti atque optimi discipuli redderentur.

posuit in os meum] Pharetrā existimo multitudinem plagarū vel ipsum diabolum, vel potestatem illius hoc loco intelligi oportere: quam sicut Iob ait, Deus aperuit, dum circa eum diabolus suam exercuit potestatem, vnde eum & iaculis tormentorum afflixit. Insuper etiam frenum ei silentij in ore ne loqueretur, imposuit. G

n ¶ *Expectabant me sicut pluuiam,* &c.] Pluuiæ nomine, copiosam valde eruditionem suæ scientiæ demonstrat, & laudat auditores suos, quòd disputante eo, cum grandi desiderio expectauerint.

b ¶ *Si quando ridebam ad eos,* &c.] Tanta, inquit, reuerentia & honore à prædictis habebar, vt sapientiæ meæ & grauitati non posset indulgentię aliquid ac remissionis, quæ ad tēperamētum magis morū pertinebāt, congruere. Et idcirco ipso à me pietatis fiebat studio, vt affectus amoris ac dilectionis eorum mei admiratione proficeret.

c ¶ *Et lux vultus mei non,* &c.] Gratia reuerētiæ, quam in eius facie refulgentem contuebantur, apud prædictos non pro nihilo habebatur. Non .n. aliquid eius nutibus frustra fieri existimabāt: idcirco quasi magnum atque præcipuum in se prædicti suscipiebant, quicquid in serenitate vultus illius contemplabantur.

d ¶ *Si voluissem ire ad eos,* &c.] Dignationem suam & sanctam humilitatē his sermonib. manifestat: qua ad inferiores suos, F quasi ad amicos sibique coæquales abierit, & se in regni potentia, miseris & mœrentibus præbuisse.

Capvt XXX.

N*Vnc autem derident me iuniores tempore.*] Manifestum est.

f ¶ *Quorum non dignabar patres ponere cum,* &c.] Non hoc typo superbiæ atque diuitiarū iactantia fecerat, sed vilitate impiorum, vt deridentium illum, quorum patres, nec canibus quondam eius digni fuerint comparari.

g ¶ *Quorum virtus manuum mihi erat pro nihilo, & vita ipsa putabantur indigni. Egestate & fame steriles.*] Id est, ignominiæ vilitate despecti.

addere nihil audebant, & super illos stillabat eloquium meum. [a] Expectabant me sicur pluuiā, & os suum aperiebant quasi ad imbrem serotinum. [b] Si quando ridebam ad eos, nō credebāt, [c] & lux vultus mei non cadebat in terram. [d] Si voluissem ire ad eos, sedebam primus. Cumque sederem quasi ex circumstante exercitu: eram tamen mœrentium consolator.

Capvt XXX.

NVnc autem derident me iuniores tempore [f] quorum non dignabar patres ponere cum canibus gregis mei [g] Quorum virtus manuum mihi erat pro nihilo, & vita ipsa putabātur indigni. Egestate & fame steriles, [h] qui rodebant in solitudine, squalentes & calamitate & miseria. Et manducabant herbas & arborum cortices, & radix iuniperorum erat cibus eorum. Qui de conuallibus ista rapientes, cum singula reperissent, ad ea cū clamore currebāt. [i] In desertis habitabāt torrentiū, & in cauernis terræ, vel super glareā. Qui inter huiuscemodi lætabantur, [k] & esse sub sentibus delitias computabant. [l] Filij stultorum & ignobilium, & in terra penitùs non parentes. Nunc in eorū canticū versus sum, & factus sum eis in prouerbiū. Abominantur me, & longè fugiunt à me, & faciem meam conspuere non verentur. [m] Pharetram .n. suam aperuit & afflixit me, & frenum posuit in os meū. [n] Ad dexteram orientis calamitates meę ilicò surrexerūt. [o] Pedes meos subuerterūt, & oppresserunt quasi fluctib semitis suis. [p] Dissipauerunt itinera mea: insidiati sunt mihi & præualuerūt, & non fuit qui ferret auxilium. [q] Quasi rupto muro & aperta ianua irruerunt super me, & ad meas miserias deuoluti sunt. [r] Redactus sum in nihilū. Abstulit quasi ventus desideriū meum, & velut nubes pertransiit sal[9] mea. [s] Nunc autem in memetipso marcescit anima mea, & possidēt me dies afflictionis. [t] Nocte os meum perforatur doloribus: & qui me comedūt, non dormiunt. [u] In multitudine eorum consumitur vestimentum meum, & quasi capitio tunicæ succinxerūt me. [x] Cōparatus sum luto, & assimilatus sum fauillæ & cineri [y] Clamo ad te, & nō exaudies me: sto & non

n ¶ *Ad dexteram orientis calamitates meæ,* &c.] Id est, vel in ipso tempore felicitatis, quod grauissimum probatur exortæ sunt: vel permissu diuinæ potestatis impositæ sunt. Ipse est enim oriens ex alto: ipse dextera & virtus altissimi.

o ¶ *Pedes meos subuerterunt, & oppresserunt quasi,* &c.] Id est, calamitates meæ, frequenti repetitione me affligentes, velut fluctibus omnes vias rectas conuersationis meæ subuerterunt.

p ¶ *Dissipauerunt itinera mea, insidiati sunt mihi, & præualuerunt,* &c.] Id est, itinera mea, quibus per viam iustitiæ quotidianis profectibus incedebā, inimici mei conturbauerūt, in iniuriā meam ex insperato velut ex insidiis erumpentes, negantibus mihi proximis meis consolationis auxilium.

q ¶ *Quasi rupto muro & aperta ianua irruerunt super,* &c.] Tam veloci, inquit, impetu prædicta mala super me irruerunt, vt nullo resistente obstaculo, in me desuper voluerentur.

r ¶ *Redactus sum in nihilum. Abstulit quasi ventus desideriū meum,* &c.] Quo remunerationes tuas pro mandatorum tuorum custodia præstolabar: pariter: cum salute, quasi venti impetu, & quasi transuolantis nubis celeritate rapuisti, quia abripi permisisti. H

s ¶ *Nunc autem in memetipso marcescit anima mea, & possidēt me dies afflictionis.*] Marcescit, id est, à vigore suæ intentionis dissoluitur.

t ¶ *Nocte os meū perforatur doloribus. & qui me comedunt, non dormiunt.* Manifestū est, quia vermes qui carnes eius comedebant, noctes ducebant peruigiles.

h ¶ *Qui rodebant in solitudine,* &c] Præ miseria & auiditate, hæc etiam quæ extra cibum erant vel hominum, vel ferarum, tanquam epulas ac delitias inuadebant, humectas conualles præ nimia egestate sugentes.

i ¶ *In desertis habitabant torrentium,* &c.] Qui etiam, vt ait in locis sterilibus & inaquosis, siue dumibus, quasi repentia terræ in foraminibus morabantur, quos imbres montium rigant.

k ¶ *Et esse sub sentibus delitias computabant.*] Si in æstu suo, vilissimorum stirpium foliis tegerentur.

l ¶ *Filij stultorum & ignobilium,* &c.] Obscuri & memoria penitùs indigni.

m ¶ *Pharetram enim suam aperuit, & afflixit me, & frenum*

u ¶ *In multitudine eorum consumitur vestimentum meum, &,* &c.] Scatentium vermium multitudo, semper se commouens, & per diuersos vulnerum meorum sinus discurrens: vestem quoque meam dum per me repere non cessat, attriuit: quem totum atque ex omni parte circūdatum, & quasi in vnum vulnus redactum, incessabili esu haustuque discruciat.

x ¶ *Comparatus sum luto,* &c.] Ad summam vilitatem perductum se dicit: qui vulneribus & tanie, sicut lutum computresceret & fœteret, exsiccantibus rursus carnis eius putredinem, sordibus pulueris.

y ¶ *Clamo ad te,* &c.] In clamore intētio est orantis ad Deū. In eo verò quòd stare se perhibet, perseuerantiā se ad Deum habere indeclinabilem dixit. Fiducia iustitiarum suarum ad Deum, hæc liberè Iob sanctus loquitur.

A

non respicis me. [a] Mutarus es mihi in crudelē, & in duritiam manus tuæ aduersaris mihi. Eleuasti me, & quasi supervenrū ponens, elisisti me valde. [b] Scio quia morti trades me: vbi cōstituta est domus omni viuenti. [c] Veruntamē nō ad consummationem eorum [d] emittis manū tuā: & si corruerint, ipse saluabis. [e] Flebā quondam super eo qui afflictus erat, & cōpatiebatur anima mea pauperi. Expectabam bona, & venerūt mihi mala: præstolabar lucem, & eruperunt tenebræ. [f] Interiora mea efferbuerunt absque vlla requie, præuenerunt me dies afflictionis. [g] Mœrens incedebā, sine furore consurgens, in turba clamabam. [h] Frater fui draconum, & socius struthionum. [i] Cutis mea denigrata est super me, & ossa mea aruerunt præ caumate. [k] Versa est in luctum cithara mea, & organum meum in vocem flentium.

CAPVT XXXI.

PEpigi [l] fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine. Quam enim partē haberet in me Deus desuper, & hæreditatem omnipotens de excelsis? Nunquid non perditio est iniquo, & alienatio operantibus iniustitiam? Nonne ipse considerat vias meas, & cunctos gressus meos dinumerat? [m] Si ambulaui in vanitate, & festinauit in dolo pes meus: appendat me in stathera iusta, & sciat Deus simplicitatē meam. [n] Si declinauit gressus meus de via, & si secutus est oculus meus cor meum, & si in manibus meis adhæsit macula: serā, & alius comedat, & progenies mea eradicetur. [o] Si deceptū est cor meum super muliere, & si ad ostium amici mei insidiatus sum: scortū alterius sit vxor mea, & super illam incuruentur alij. Hoc. n. nefas est & iniquitas maxima: ignis est vsque ad perditionem deuorans, & omnia eradicans genimina. [p] Si contempsi subire iudicium cū seruo meo & ancilla mea, cùm disceptarent aduersum me. [q] Quid enim faciam cum surrexerit ad iudicandū Deus: & cū quæsierit, quid respōdebo illi? Nunquid non in vtero fecit me, qui & illum operatus est, & formauit me in vulua vnus? [t] Si negaui quod volebāt pauperibus, & oculos viduæ expectare feci? [s] Si comedi buccellam

a ¶ *Mutatus es mihi in crudelem, & in duritia manus tuæ,* &c.] Pium & misericordem Deum esse dicit, in prosperis suis: durum atque crudelem, cùm manus duritiam & graues pœnas sustinet & atroces.

b ¶ *Scio quia morti trades me,* &c.] Post delictum parentis, inquit, domus inferorū est cōstituta, id est mors ipsa, nō conditione eius creata. Illuc ergo & me tanquam peccatoris Adę filium, secundùm iustam sententiam, abire voluisti.

c ¶ *Veruntamen non ad consumptionem eorum.*] Reconciliationem mundi prophetat in Christo futuram, dum dicit homines non in perpetuam consumptionē redigendos, sed aliquādo ab inferis reuocandos.

d ¶ *Emittis manum,* &c.] Si post redemptionem, qua per fidem in Christo saluamur, iterum per peccatum ruerint homines, manu pietatis subleuante per pœnitentiam ipse saluabit.

e ¶ *Flebam quondam super eo,* &c.] Factum est, vt pro bonorum expectatione, qua miseros consolabar, mala nunc omnia sustinerem: & pro luce prosperitatis, tenebras incurrerem tormentorum.

f ¶ *Interiora mea,* &c.] Vbi ait, quod eum dies afflictionis præuenerint, puto quod tempus iudicij voluerit indicare, quo præuentum se idcirco videtur dixisse, quia eum sibi necdum venturum putauerit: vbi etiam magnum dolorem gehennarum significat, dum suas illis comparat pœnas.

B

g ¶ *Mœrens incedebam, sine furore consurgens,* &c.] Tristis & affectus mœstitia, quia pœnæ meritum nesciebam, & sine furoris iracundia, eram in spē animi virtute consurgens: quia Deus docuerat me patientiam, vt æquanimiter ferrem: publica satisfactione vociferans & exorans.

h ¶ *Frater fui,* &c.] Cruciatu pœnarum affectus, dolores meos sensibiles temperabam: quemadmodum facere dicuntur dracones, quando ab elephantis capiuntur, vt propheta ait: *Faciam planctum velut draconum*: quem faciunt vt dixi quando ab elephantis interficiuntur. Et socius struthionum: fatuus factus sum & insipiens, vt struthio auis stultissima, vt præ dolore frustrà me existiment laborasse. Mich. 1. c

i ¶ *Cutis mea denigrata est super me,* &c.] Et hoc ad pœnarum eius cumulum pertinebat, vt in stercore constitutus, per multa tempora, solis ardentissimos vsque ad ossa pateretur radios.

k ¶ *Versa est in luctum cithara mea, & organum meum in vocem flentium.*] His rebus, dicit felicium dierum suorum atque prosperitatis lætitiam, & iocunditatem in luctum esse conuersam.

CAPVT XXXI

PEpigi l *fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de,* &c.] Abhinc vsque ad finē, iustitias suas vel maxime & misericordias atque virtutes enarrat, quas vsque ad quindecim numeros digerit: velut vir perfectus, qui ascensus in corde suo disponens, per gradus quosdam profectuū, vsque ad domum Dei ascendendo peruenit. Ego, inquit, animo cum his obtutibus carnis meæ, definiui ac statui, vt nihil omnino turpe atque obscœnum mihi intrinsecus nuntiarent, quod delectatione voluptatis intra me iniquis cogitationibus voluerem. Senserat, credo, quando fortassis delectatione carnem suam & voluptatibus illecebrarum titillari, & idcirco se continentiæ virtutis præcinxerat: timens oculum Dei, cùm scrutator cordis sit, & omnes vias conuersationis humanæ, cunctosque gressus actuum mortalium nouerit. C

m ¶ *Si ambulaui in vanitate, & festinauit in dolo pes meus, appendat me in stathera iusta, & sciat Deus,* &c.] Sanctus Iob certus de æquitate iustitię Dei, se manifestari optat hominibus. Non enim aliquid ignorat Deus, vt examinando cognoscat, sed sciat Deus: ita dixit beatus Iob, vt scire alios faciat, secundum illud: *Tentat vos Deus Dominus, vt sciat vtrum diligatis eum,* id est, vt scire cæteros faciat. Deut. 13. a

n ¶ *Si declinauit gressus meos de via, & si secutus est oculus meus cor meum, & si in manibus,* &c.] Nihil mandatorum Dei, ait, præterij: quia nec cor meū acquiescens secutum est oculos meos: cùm concupiscentiæ imagines ei offerrem, priusquam pactum cum ipsis haberem: ne quid intrinsecus turpe transmitterent. Vnde nec in operibus manuum mearum vlla peccati macula potuit adhærere: & hoc ipsum cum quadam iuramenti execratione confirmat. D

o ¶ *Si deceptum est cor meum super muliere, & si ad ostium amici mei insidiatus sum, scortum alterius sit,* &c.] Secundum naturæ bonum loquitur, quod in Tobia scriptum est: *Quod tibi non vis fieri, alij ne feceris*: proinde ait, nefanda res & iniquitas maxima: hæc funesta ac detestabilia cogitare, vel facere, ignis est incentiuæ libidinis, omnia bona virtutum deuorans, atque vniuersa in homine sanctarum rerum incrementa consumens.

p ¶ *Si contempsi subire iudicium cum seruo meo, & ancilla mea, cùm disceptarent aduersum me.*] Siue vt alij dixerunt, apud me.

q ¶ *Quid enim faciam cùm surrexerit ad iudicandum Deus: & cùm quæsierit, quid respondebo illi? Nunquid non in vtero fecit me, qui & illum operatus est, & formauit me in vulua vnus?*] Magna humilitas viri huius, & magna futuri iudicij cogitatio.

s ¶ *Si negaui quod volebant,* &c.] Manifestum est.

ſ ¶ *Si comedi buccellam meam solus, & non comedit pupillus ex ea: quia ab infantia mea creuit mecum miseratio, & de vtero,* &c.] Manifestum est.

a ¶ Si

B

a ¶ *Si despexi prætereuntem, eo quod non habuerit indumentum, & absque operimento pauperem. si non benedixerunt mihi latera eius, & de velleribus, &c.*] Hoc dicto ostendit quemadmodum opus misericordiæ fieri debeat, id est, ne alijs auferas, vnde alijs recte dare te arbitreris. Vnde Salomon ait:
Pro. 3. b. Esa. 61. c. *Honora Deum de tuis iustis laboribus.* Et Esaias: *Ego Dominus diligo iudicium, & odio habeo rapinam in holocaustum.*

b ¶ *Si leuaui super pupillum manum meam, etiam cum viderem me in porta superiorem: humerus meus à iunctura sua cadat, & brachium meum cum suis ossibus confringatur. Semper enim quasi tumentes super me fluctus timui Deum, & pondus eius ferre non potui.*] In humero, operatum brachio, virtutis perseuerantia, atque instantia bonorum operum accipi potest. Nisi ita est, inquit, irriti ante Deum inueniantur omnes labores mei.

c ¶ *Si putaui aurum robur meum, &c.*] Veræ homo philosophiæ, nullo vitio tenebatur: sicut nunc cupiditatis & elationis contemptor fortissimus, aurum etiam pro nihilo se habuisse testatur.

F

d ¶ *Si vidi solem cum fulgeret, & lunam incedentem clare, & lætatum est in abscondito, &c.*] Tantæ virtutes & tam præcipuæ nihil prosunt: quamuis quisque in eisdem perpetrandis sit sapiens, magnus & clarus, si errorum stultitia teneatur. Non solum, inquit, quorumcunque idolorum cultures, verum etiam nec horum pulchritudine ac specie magnorum luminum delectatus sum: nec quasi adorans ea inter eorum venerationem osculatus sum manum meam: nec creaturam pro creatore venerатus sum, quod in epistola ad Romanos sanctus Apostolus detestatur. Rom. 1. c.

e ¶ *Si gauisus, &c.*] Cum magnum sit, si de inimicis suis quis cum possit, non studeat vlcisci: quanto apud Deum studiosius est de eorum ruina nec in corde delectari?

f ¶ *Si non dixerunt, &c.*] Pro hospitalitatibus eius & virtute, qua & cæteri sancti Deo placuerunt, odium seruorum contraxerat.

g ¶ *Si abscondi quasi homo peccatum meum, &c.*] De his peccatis tantum, quæ cogitationibus committuntur, hoc loco mihi dixisse videtur: eò quòd nec ipsa celare voluerit, quandoquidem secretorum suorum intima manifestauerit hominibus, se consensione iniqua cuiuslibet peccati non fuisse participem.

h ¶ *Si expaui ad multitudinem nimiam, & despectio propinquorum terruit me, & non magis tacui: nec, &c.*] Ad propinquorum suorum personam despicientium eum, locus hic pertinet: qui ei inter miserias calamitatum posito, indesinentes iniurias irrogabant: contra quos sibi iurgantes posuit custodiam ori suo.

i ¶ *Quis mihi tribuat auditorem, &c.*] Quem librum sanctus Iob demonstraturus ceteris, in humero suo, in loco videlicet cunctis conspicuo confert, eò quòd libro pro laboris sui meritis velut corona gloriæ coronatus, per singulos gra-

cellam meam solus, & nō comedit pupillus ex ea: quia ab infantia mea creuit mecū miseratio, & de vtero matris meæ egressa est mecum. [a] Si despexi prætereuntē, eò quòd non habuerit indumentum, & absq; operimēto pauperē. Si non benedixerūt mihi latera eius, & de vellerib. ouium meorum calefactus est. [b] Si leuaui super pupillum manum meam, etiā cum viderem me in porta superiorem humerus meus à iunctura sua cadat, & brachiū meum cum suis ossib. confringatur. Semper enim quasi tumētes super me fluctus timui Deū, & pōdus eius ferre non potui. [c] Si putaui aurū robur meum, & obrizo dixi fiducia mea. Si lætatus sū super multis diuitijs meis, & quia plurima reperit manus mea. [d] Si vidi solem cùm fulgeret & lunam incedentē claré. & lætatum est in abscōdito cor meū, & osculatus sum manum meam ore meo: quæ est iniquitas maxima, & negatio contra Deum altissimum. [e] Si gauisus sum ad ruinā eius qui me oderat, & exultaui quòd inuenisset eum malū. Non enim dedi ad peccandum guttur meum, vt expeterem maledicens animā eius. [f] Si non dixerunt viri tabernaculi mei: quis det de carnib. eius vt saturemur? Foris nō māsit peregrinus, ostiū meū viatori patuit. [g] Si abscondi quasi homo peccatū meum, & celaui in sinu meo iniquitatem meam. [h] Si expaui ad multitudinē nimiam, & despectio propinquorum terruit me. & non magis tacui nec egressus sum ostiū. [i] Quis mihi tribuat auditorem, vt desideriū meum audiat omnipotens, & librū scribat ipse qui iudicat, vt in humero meo portem illum, & circumdem illum quasi coronā mihi? Per singulos gradus meos pronuntiabo illū, & quasi principi offerā eum. [k] Si aduersum me terra mea clamat, & cū ipsa sulci

G

dus virtutum, siue profectuum suorum incrementa ante Deum recensendo, pronuntiat.

k ¶ *Si aduersum, &c.*] Terra, caro hominis recte sentitur. Hanc dicit beatus Iob sibi aduersariam non fuisse, necessario virtuque: quoniam bene sibi eam obedientem fecerat circa ornamenta virtutum. Cuius etiam sulcos metaphoricôs appellat: qui siue propter bonos mores excolendus, siue propter continendam aquam verbi Dei infusam diuinitùs, terræ suæ sulci ab eo dicti sunt: secūdū in illud psalmistæ: Sulcos eius inebriās multiplica generationes eius. Agricolas autē istos terræ suæ, beatus Iob sanctas cogitationes, vt arbitror, dixit quib' viuus ager mentis suæ strenuè colebatur. Psal. 64. Quorum agricolarū, ideo anima vna ab eo refertur, vt aduertamus vnū eorundem fuisse consensum. Non est hoc in morib' sanctorū notabile, siue reprehensibile, quando seipsos laudāt, non enim iactāntiæ vitio detinentur, vt in suis laudibus gloriam humanā requirant: sed faciunt hoc veritatis intentione, qua ante Deum simpliciter ac synceriter viuūt. Item ad Christi personam vertitur expositio, *Quis mihi tribuat, vt sim iuxta menses pristinos & secundùm dies, quib. Deus custodiebat me.* Alia expositio. cap. 29. In assumpto homine Iesu Christo, id est, Adam secūdo, siue nouissimo, vox est Adā protoplasti recolētis quid perdiderit, & ad quod bonum redire cupiat. Amiserit quippe per inobedientiæ malum, immortalitatis bonum, paradisiq; delitias: hanc sibi per Iesum Christū Dominū instaurari desiderat. Suscipiēdo namque in se Dei fili' hominis filiū, suscepit in eo & humani generis preces. Quādo splendebat lucerna eius super caput meum, & ad lumen eius ambulabā in tenebris. Gloriā diuinæ gratiæ, nomine lucernæ, qua in paradiso floruerat, significauit. Sicut fui in diebus adolescentiæ meæ, quando secretò Deus erat in tabernaculo meo. Adolescentiæ nomine, possunt primordia Adæ intelligi, vel ipsa felicitas, vbi ante peccatum, iuuenili vigore, sine vllo defectu ætatis semper virēs, quasi in diebus adolescentiæ fuisse dicitur. *Quando erat omnipotens mecū, & in circuitu meo pueri mei.* Pueri Adam, virtutes animæ intelligendæ sunt. Pueros autem Christi Angelos, qui ministrauerūt ei in diebus carnis eius: vel Apostolos, siue omnes sanctos non absurdè sentimus. *Quando lauabam pedes meos butyro, & petra fundebat mihi riuos olei.* Pedes igitur Saluatoris, prædicatores veritatis, qui in vniuerso mundo annūtiant Euangelium, intelligendi sunt. Hos igitur pedes suos Iesus Christus Iob noster, lacte siue butyro eluit atque abstersit, quando eos à tribulationum pressuris synceros atque purissimos reddidit: docens eos per Spiritum suum, simplicis innocentiæ vitam. Hoc igitur modo pedes annuntiantis pacem Euangelij mundabuntur. Ne coinquinati essent carnalis sapiētiæ luto: petra, inquit, fundebat mihi riuos olei. Ergo petra Ecclesia, fūdata super Christum firmissimam petram, de se gratiam Spiritus sancti velut riuos effundit: quod in pentecoste, & in domo Cornelij, & in illis duodecim, siue in omni Ecclesia declaratum est, & vsque hodie declaratur. *Quando procedebā ad portam ciuitatis, & in platea ponebant*

H

A *cathedram mihi.* Velut rex ergo & Dominus primus ciuitaris suæ Ecclesiæ, ad portam eius Christus procedit, id est, sub tépore initiorum eius, quando ingressum parās dicebat omnibus: *Venite ad me oēs qui laboratis & onerati estis.* Cathe-
Mat.11.d dra autē eminens scientia Christi intelligenda est. Platea autem ciuitatis, vel quod publice prædicauerit, vel secundū psalmistæ sensum est intelligenda: *Latum mandatum tuum nimis.* Quod non solum in triplicem expositionem, sed etiam in disputationem porrigitur.

fulci eius deflēt. Si fruct⁹ eius comedi absq; pecunia, & animā agricolarū eius afflixi, pro frumēto oriatur mihi tribul⁹, & pro hordeo spina.

CAPVT

Videbant me iuuenes & abscondebātur, & senes assurgentes
Iob.25.b *stabāt.* His scribit Ioānes dicēs: *Scribo vobis iuuenes, quia for-*
1.Ioan.2.b *tes estis, & vicistis malignū.* Hi per fidē Domini Saluatorem vident in spiritu, & in terra sui corporis absconduntur, reprimentes videlicet atque in se pugnando vitia cohibentes: mortificantes semetipsos peccatis & concupiscentijs mundi. Hinc ait Propheta: *Ascendite vos in terram.* Senes verò filij consummati & perfecti, qui quotidie mente eleuantur ad cœlum, & stant in Domino, fide immobilis vitæ. *Principes cessabāt loqui, & digitum superponebant ori suo: vocem suā cohibebant duces, & lingua coram gutturi eorū adhærebat.* In aduentu, inquit, meo omnium sanctorū meorum prophetia conclusa est & signata, quod in Zachariæ silentio præfiguratum est. Clausa est quidem prophetia in mysterio annontiatorum: sed in sacramentorum mysterijs patefacta est. Principes & duces illius populi Iudæorum fuerunt reges, sacerdotes & prophetæ. Siue principes & duces, potētes quique mundi istius atque eloquētes possunt intelligi, qui propter mendacia seductionis principatus in populis tenebant. Hi in aduentu Christi cōticuerunt. *Auris audiens beatificabat me.* Gentium vtique populus, ad quē euangelium meum annuntiatum prædicatione peruenit. Qui pro redemptione sua laudem deferens, beatificabat me gratias agendo. *Et oculus vidēs testimoniū reddebat mihi.* Populus videlicet Iudæo-
B rum, cui per prophetas meos prædictus fueram, in præsentia aduentus mei testimonium reddebat mihi. *Eò quòd liberassem pauperem vociferantem & pupillum, cui nō erat adiutor.* Pauper hic & pupillus, sanctorū populus est intelligēdus, qui propter humilitatem spiritus contribulari, pauper est dictus. Pupillus verò idcirco dictus est, quia pater eorum
Ioan.14. pro tempore absens est, qui ita loquitur: *Non relinquam vos orphanos.* Benedictio pueri, siue vt alij dixerunt, perituri, super me veniebat, & cor viduæ consolatus sum. Pupillus fidelis & sanctus, puer propter reciprocatam innocentiam nuncupatus est. Perditus verò idem appellatus est, quia sanguine Domini acquisitus est. *Iustitia indutus sum, & vestiuit me sicut diademate iudicio meo.* Iustitia ergo hęc pietatis meę, ait, Dominus, vestiuit me sicut vestimēto. *Et diademate iudicio meo.* Hoc, inquā, vestimento, in quo per euangeliū iustitia patris reuelatur: in Ecclesia dicit se esse circūdatum, cuius figuram habuit vestis eius in monte clarificati. *Oculus fui cæco, & pes claudo.* Lumen, inquit, sum peccatori in vitiorū suorum tenebris ambulanti, & in præceptorum meorum semitis claudicanti factus sum gressus. Vnde ipse ait: *Ego sum via. Pater eram pauperū,* id est, humilium corde. *Et causam, quam nesciebam, diligenter inuestigabam.* Hanc igitur causam peccatorum misericordia pietatis meæ indulturus, diligētissimè perscrutabar, vt radicem vulnerum curando perquirerem: vt peccatorem, inuestigante me, confitentem culpas suas, ab omni peccato criminis liberarem. Siue aliter: Nesciuit causas peccati Dominus noster Iesus Christus, quas ab eo Iudæi quærebant. *Conterebam molas iniqui, & de dentibus eius auferebam prædam.* Hunc iniquum diabolum esse rectè sentimus, cuius dentes ac molares sunt ad interimendum sæui ac truces animi motus. De huiusmodi, inquit, dentibus velut prædam captiuam humanum genus abstraxit, de mortis vtique interitu illud liberando. Omnes impij dentes sunt diaboli. Potest & hæreticos quisque intelligi, in cuius dentibus doctrina perspicua sentiatur. In molarib. verò lateant remota & secreta & nefanda mysteria. *Dicebamque, in nidulo meo moriar: & sicut palma multiplicabo dies.*] Nidus Domini Saluatoris, Ecclesia eius potest intelligi. Hic igitur Dñs, in ecclesia quasi nidulo suo, quem sibi feno carnis hu- C
manæ congessit, & in qua procreat ac fouet filios, mori dicitor, dum membra eius, quorum ipse caput est, vitijs ac concupiscentijs huius seculi moriuntur. Sequitur, *Et sicut palma multiplicabo dies eius.* Igitur post humilitatē Ecclesiæ, quam in nidulo superiùs Dominus indicauit, gloriam altitudinis eius in palma arbore voluit ostēdere, cuius radix aspera videtur in terra: vnde etiam nidulus appellatur: sed comis pulchra sub cœlo, cùm ex resurrectione fuerit glorificata, palmæ celsitudinem obtinebit id est, virtutū suarum merita cōsequetur, quæ in palma significātur. Siue nidulus hîc populus Iudæorum potest intelligi. In hoc igitur nido pati & mori pro nobis voluit, sicut ait Iudæis: Moriar & in eorum manibus crucifigar, vbi secundùm hominem cōuersatus & natus sum: & in gentibus, vbi palma victoriæ meæ, crucisque vexillum erectum est, multiplicabo dies dicens eis: *Ecce* Mat.vlt.
ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi. Radix mea aperta est secus aquas: & ros morabitur in messione mea.] Ita erit in nationibus radix, id est, fides, qua mihi placere volui, vt omnes sancti in præteritis placuerunt, vt pateat gentium aquis, id est, populis, vt in me scilicet credant: quibus vtiq; in retributione æterna, ros gratiæ & muneris erit me largiente profluus. Siue radix charitatis meæ atque dilectionis, quæ fixa est in cordibus diligentium me, aperta est in eis ad aquas eloquiorum meorum.

Gloria mea semper innouabitur.] Hîc gloriam, Ecclesiam intelligere possumus. Gloria quidem patris est filius, cui dicit pater: Exurge gloria mea, exurge. Sed aliter Ecclesia gloria est, quæ iustificata est per gratiam. *Et arcus meus in manu mea instaurabitur.*] Arcū hunc virtutē intelligere possumus, qua pro Ecclesia sua vsque ad finem seculi pugnare non desinit. *Qui me audiebant, expectabant sententiā & intenti tacebant ad consilium meum.*] Quotidie clamat Christus per dispensato- D
res verbi sui: & obedientes ei, sententiam definitionis eius expectant. Et intēti tacebant ad consilium meum. Hoc verbo silentij sanctorum significatur obedientia, qui tardi sunt ad loquendū, veloces autem ad faciendum: siue quia in ipsa iocunditate legis, sancti intenti esse dicuntur. *Verbis meis nihil addere audebant.*] Statuta vtique & decreta non conuellentes ecclesiæ, in qua fundamentum est veritatis, stabiliant. Hæretici autem & schismatici, præsumptione superbię, qua præstant cæteris, verbis Domini inuenta de corde suo atque superflua dogmata plenitudinis superponere moliuntur.

Et super illos stillabat eloquiū meū.] Sensim vtiq; sermo doctrinæ meæ, diligentia mea, diligentium me viscera penetrabat in quo profectus animorum quotidie in virtutib. intelligendus est. Vbi quasi à parua stilla principiorū peruenitur ad vitam plenam perfectionis, tanquam ad pluuiam cordis, terrā suam copia latorantem. *Expectabant me quasi pluuiā, & os suum aperiebāt quasi ad imbrem serotinum.*] Omnes sancti antiqui Saluatorē in carne venturū expectauerunt: & omnes hunc pariter ad iudicium venturum indubitanter expectant: ad cuius imbrem serotinum, i. e. euangelium, ora cordium suorum nunc sitientes aperiunt, quia meliora sunt, vt Ecclesiastes ait, nouissima sermonis, quàm initium eius. *Si* Eccle.5.a
quando ridebā ad eos, non credebant: & lux vultus mei non cadebat in terrā.] Id est, Iudæi nō credēt mihi hilari pietate futuræ beatitudinis lætitiam, & æterna gaudia promittenti: & peccatores pro reatu cōscientiæ suæ vta credēt misericordiæ meæ, & sibi salutē dari posse præ magnitudine criminū desperabūt, cùm ego conuenientib. ad me maiora quā spe possint capere, collaturus sum. *Et lux vultus mei non cadebat in terram.*] Gratia, inquit, pręsentiæ meæ, qua mundo vniuerso innotui, illustro corda fidelium, quia ego sum lux mundi: & quicquid promiseto custodientib. pactū meū, irritū nō erit: sed totū in tēpore retributionis implebitur. *Si voluissem ire ad eos, sedebā primus. Cūq; sederē quasi rex circūstante exercitu, erā tamen mærentium consolator.*] Ita sentiendū est: cui cùm apud sanctos suos magnus & excelsus habitet, qui & angeli plerūq; dicuntur, & de quib. secundùm aliam editionē dicit: Eram quasi rex cōcinctus fortibus: cōpunctos tamē & con- Alia expositio. cap.30.
tritos corde nō despexit. *Nunc autē derident me iuniores tēpore.*] Legimus in euangelio, quēadmodū irrisus & illusus est.

Quorum

E *Quorum nō dignabar patres ponere cum canibus gregis mei.*] Ego canes in bonam partem dictos existimo, qui greges
Esa. 56. d Domini à bestiis spiritualibus vigilando defendunt. De quibus dicit Propheta: *Canes muti non valentes latrare.* Iudæorum quoque patres, qui sunt vtiq; sacerdotes & principes, pastorali ab eis quippe ablata dignitate: non posui, ait Dominus, cum sanctis greges ouium mearum custodibus, ob nequitiam infidelitatis suæ, ne sacerdotio fungantur nullu abieci eos. Quod etiam in Euāgelio dicit: *Auferetur à vobis re-*
Matth. 21 d *gnū Dei*, & reliqua. Vbi iam incipit tollere panem filiorum, & mittere canibus: sicut ad eum in Euangelio sub typo Ecclesiæ dicitur. Nam & catelli edunt de micis, quæ cadunt de mensa dominorum suorum. *Quorum virtus manuum mihi erat pro nihilo.*] Hæc virtus manuū erat Iudæorum, vt mādatis seniorum & obseruationibus deseruirent. Siue in tēpore passionis Domini, potest hic locus intelligi ita, vt virtus operum prædictorū vsque ad mortē Saluatoris peruenerit. Vel ita intelligendum: cum ei vitam flerent finitam esse per crucē, triumpho resurgentis ex mortuis, ad nihilum conatuum pessimorum virtus redacta est. *Et vita ipsa putabantur indigni, egestate & fame steriles.*] Vitiorū suorum & criminum turpi egestate affecti, & fame eloquiorum Dei facti steriles & mendici: vita insuper præsenti indigni sunt habiti, sicut Propheta ait ad Deū: *Disperge illos in virtute tua.* Vnde nūc in medio nationum sunt velut captiui, vitam ducentes
Psal. 58. c degenerē. *Qui rodebāt in solitudine, squalentes calamitate & miseria, & mādebant herbas, & arborū cortices, & radix iuniperorū erat cibus illorū.*] Plerumque vbi Deus non habitat, id est, non colitur, solitudo siue eremus appellatur: in qua
Apoc. 17. a secundum Apocalypsim mulier, id est, corruptela sedere dicitur. Mandere enim siue rodere, opus est dentium: quoniam vox articulata, dentibus & plectro linguæ efficitur: ideo his verbis doctrina prædictorū significatur, qui populos tanquam herbas & infructuosarum arborum radices mandendo atque rodendo, in errores suos multiplices, velut in suum corpus traiciunt, Etenim pasci se arbitrantur, si ab hominibus, quos solet scriptura arbores appellare, quicquid habent vitale, subtraxerint. Radicib. iuniperorum nihilominus aluntur: arborum scilicet longa ætate viuentiū,
F & in quarum lignis multo diutius ignis quā in cæteris durat. Ista sunt ligna, quæ arcenthina appellantur. Sub arborum harū vocabulo, magistros quosque eorum in populo Iudaico intelligere possumus, quorum prædicti doctores interna viscerum depascuntur, furando eis prædicatione legis prætereuntis bonū gratiæ Christi. *Qui de conuallib. ista rapientes, cum singula reperissent, ad ea cum clamore currebant.*] De conuallib. vtique herbas vt fures, quod alij trāslatores dixerunt, & arborū cortices, rapiunt. Non. n. eos quos herbas, cortices, & radices arborum per ænigmatis similitudinem intelleximus, in excelsis locis atque similibus potuerunt inuenire: sed in conuallibus, humilibus scilicet locis, & in inferiora depressis, vbi significata sunt carnales populi Iudæorum: quorū intellectus in occidentis literæ sensus, velut in inferiorib. commoratur. Hinc eos primores eorū depopulantur, dum cæci cæcis ducatum præbent. *In desertis habitabant torrentiū, & in cauernis terræ, vel super glareā: qui inter huiuscemodi lætabantur*, &c.] Non tantum in desertis prædictorū, vbi cultura Dei nō erat, morabantur: sed etiam in cauernis terræ, & super glaream: per quam puto carnaliter legem intelligendam, vbi nihil pingue spiritualis sensus adinisceretur, quo posset fœcunditate vbertatis, per fidem filios sāctitatis, matre gratia procreare: & ob hoc in cauernis terræ esse perhibentur, terrenis videlicet sensibus inhærentes.
Phil. 3. d De quib. flens dicit Apostolus, *inimicos crucis Christi.* Aliter, Torrentes sunt peccatores, qui in hoc mare seculi per deserta notitiæ defluunt: hi ergo in cauernis sensuum commorātur, eorúque delectantur officiis ad peccandum: ipsi sunt fenestræ domus, per quas mors ingreditur. Siue cauerna serpentis, est pectus nostrum, quando in eo venenata consilia, mortiferos actus recōdimus. Ipsi vero similiter super glareā habitant, qui terram suam, nulla sermonum Dei diligentia colunt, vt accepta vbertate pinguedinis, possint fructus facere sāctitatis. *Qui inter huiuscemodi lætabātur, & esse sub sentibus delitias cōputabant.*] Inter hæc mala quæ dicta sunt superius, ita exultantes gaudio viuunt, tanquam si quæ terēt vir-

G tutes. *Filij stultorum & ignobilium, & in terra penitus non pa-*
Psal. 77. a *rentes.*] Ita enim & de eorum patribus Propheta iam ante prædixerat: *Generatio praua & peruersa, populus stultus & non sapiens, alienati à terra viuentium.*

Nunc in eorum canticum versus sum, & factus sum eis prouerbiū.] Id est, in primo sermone, & in eorum ore ego sum, & ab eis in delectatione obtrectationis assumor. *Abominātur me, & fugiunt à me, & faciē meam spuere non verentur.* Faciem vero consputam Domini Saluatoris, ipsa passio eius nobis in euangelio manifestè demonstrat. *Pharetrā enim suam aperuit & afflixit me, & frenum posuit in ore meo.* Hic pharetra, diabolus intelligi potest. Et quoniā credimus Saluatorem verum hominem assumpsisse, non absurdū est, vt credimus quod & dolores corporis voluerit in passione sētire: secundū illud prophetæ: *Ipse infirmitates nostras suscepit,*
Esa. 53. a *& pro nobis dolet. Et frenū posuit in ore meo.*] Illatas cōtumelias patientia demōstrauit: sicut ipse filius in psal. loquitur ad
Psal. 70. a patrē: *Quoniā tu es patientia mea Domine.* Et in Euangelio,
Ioan. 19. b interrogatus non respondit. *Ad dexterū orientis calamitates meæ illico surrexerunt.*] Id est, de voluntate patris, ad cuius dexterā filius sedet. Vel hoc ait, quod ad filiū Dei etiā ad eam partē, qua impassibilis est, contumelia passi hominis assumpti peruenerit, secundū Apostolū dicentem: *Si enim cognouissent,*
1. Cor. 2. b *nunquam Deum maiestatis crucifixissent*: quoniā ipse est dextera patris, manus & brachium, per quem facta omnia gubernantur: & discipuli magis de dextris illius erant, quem in tempore passionis dereliquerunt. De quibus ait, *Considerabam ad dexteram, & non erat qui cognosceret me.*
Psal. 141. a

Pedes meos subuerterunt & oppresserunt. Quasi fluctibus semitis suis dissipauerunt itinera mea. Insidiati sunt mihi, & præualuerunt, & non fuit qui ferret auxilium. quasi rupto muro & aperta ianua, & ad meas miserias deuoluti sunt. Pedes, humana substantia, quam crucifixerunt, intelligi potest vel certè euangelizādi officiū. In discipulis autem suis Iudæos, ergo prædicatores Euangelij, & inquietos esse demonstrat. *Dissipauerunt etiam itinera mea.*] Prophetarum meorum oraculis, aduentus mei in carne illis præsentiam pollicebar, & in visionibus reuelationum sæpe veniebam ad eos. Hæc vtique itinera mea, incredulitate atque impietatis suæ scelere dissipauerunt. Possunt etiam pedes eius, prædicatores, vel Apostoli
H eius intelligi. *Et non fuit qui ferret auxilium*: quia & ipsi discipuli relicto eo fugerunt. *Quasi rupto muro & aperta ianua irruerūt super me, & ad meas miserias deuoluti sunt*, id est, per
Matth. 26. f necem meam in ruinam suam lapsi sunt, vt quasi truculentissimi hostes & ferocissimi, irruptis ciuitatum munitionibus, domibusque effractis, in necem meam omnes pariter prosilirent. Miseriæ autē passiones sunt, flagella, illusio, probra, alapæ, sputa, colaphi, spinæ, & ignominia crucis. *Redactus sum in nihilum.*] Iudæi despicientes eum pro nihilo habuerunt.

Abstulisti quasi ventum desiderium meū, & quasi nubes pertransiit salus mea.] Ventus, præsens hæc vita potest intelligi, quæ plerūque venti siue spiritus nomine appellatur. Ex persona ergo veteris hominis suscepti in Deo, homo Iesus Christus hæc loquitur. Desiderium vero veteris hominis illud erat, ne vitam hāc temporalem amitteret, quod ipse Dominus proximus passioni demōstrat, dicens ad patrē, *Transeat à me calix iste.* Verū, inquit, nō quod ego volo, sed quod tu. *Nunc autem in memetipso arescit anima mea: & possident me*
Matth. 26. d *dies afflictionis.* Dies afflictionis eius, dies sunt passionis. Inde ait Saluator in Euangelio, *Tristis est anima mea vsque ad mortē. Nocte os meū perforatur doloribus: & qui me comedūt, non dormiunt.*] Nocte, quia vespere captus, per totam noctem Scribis & principibus sub interrogatione quæstionis auditus est. Vel noctem tristitiæ & passionis. ait Dominus Apostolos, qui propter dilectionis & charitatis meæ fortitudinem ossa dicuntur, aculeis doloris, timorisque compuncti, vsq; ad negationis noxam perforati sunt, id est, penetrauit virtutem animi eorum titubatio fidei, vt ad horā tentationis in charitatis soliditate nutarent. Illi vero qui me vsque ad mortem persequendo videntur consumere non dormiunt, id est, omni vigilantia mentis insistunt, vt ad me deuorandum perueniant. *In multitudine eorum consumitur vestimentū meum.*] Conuenientibus in vnum Iudæis, caro mea iniuriis, clauis, cruce, morte confecta est. *Et quasi capitio tu-*

A *nisa cinxerunt me.*] In necem meam omnes vndique me velut exstrangulantes circundederunt: & vt me præfocarent in morte, tanquam ora capitis, fortibus videlicet laqueis falsorum testimoniorum me cinxerunt, & intra passionem meam & crucem, quasi intra tunicam me incluserunt.

Cōparatus sum luto, & assimilatus fauillæ & cineri.] Per mortem, quā volens suscepi, cōparatus sum vilib., & peccato obnoxiis, atque id Adā Dei sententia cōdemnatis, cū ipse peccator non sim, neque ita vt omnes peccatores fuerim natus. *Clamo ad te, & non exaudis me: sto, & non respicis me.* Ita & in vicesimoprimo psalmo, in cruce clamauit ad patrem, *Deus meus*, & reliqua. *Et clamabo per diem, & nō exaudies*, & cætera. Hæc igitur verba dicūtur ex persona crucifixi: sicut & alia, quæ iā dixi superiùs. Clamabo, inquit, per diē ad te, id est, in rebus prosperis huius vitæ, vt non mutentur: nec exaudis, qui verbis delictorū clamabo, & in nocte, id est, in aduersis vitæ huius clamabo, vt prosperentur, & similiter nō exaudies. Neque hoc satis ad insipientiā mihi: sed potiùs vt sapiam quid clamare me, velis, non verbis delictorum ex desiderio tēporalis vitæ, sed verbis conuersionis ad te in vitam æternā. *Mutatus es mihi in crudelem, & in duritia manus tuæ aduersaris mihi.*] Dum pater vnico filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, crudelitatis species videbatur, quod erat piæ dispensationis affectus.

Eleuasti me, & quasi super ventum, &c.] Quod est, eleuasti in cruce, & non credentibus Iudæis me allisisti. *Scio quia morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti*] Quia ante Domini resurrectionem, etiam iusti in inferni partibus fuisse creduntur. *Vere non ad consumptionem eorum emittis manum tuam: & si corruerint, ipse saluabis.*] Ad hoc vtique

B mortificades me, vt non consumantur debita pœna, qui diuina sententia morti æternæ sunt deputati: sed potiùs mea morte saluentur. Quod autem dicit, Si corruerint, ipse saluabis. Post gratiam baptismi, remedium salutis delinquentibus, per pœnitentiam repromittis.

Flebam quondam super eum qui afflictus erat, & compatiebatur, &c.] Duabus autem de causis Saluator Hierusalem deflebat. Vna est, qua pro conuersis flens patrem orabat. Alia verò est, qua pro non credentibus dolens flebat, præuidens vtique vt Deus ob incredulitatis duritiam perditionē eorum. *Et compatiebatur anima mea pauperi.*] Quomodo animæ sanctæ in scripturis pauperes appellantur, non habentes superbiæ spiritum, vel peccata tanquam mundi huius diuitias. Ita econtrariò oēs peccatores pauperes nuncupātur, eò quòd superbiæ spiritu tumeant, & sint inopes sanctitate,

Psal.106.a de quib. in psalmo canitur: *Sedentes in tenebris, & in vmbra mortis*: vinculis ligatos in mendicitate & ferro. Ad deflendos huiusmodi pauperes, vtpote diues in miserationibus Deus ex affectu misericordiæ tristitiam sustinebat. *Expectabam bona, & venerunt mihi mala.* Expectabam ergo per patientiam, vt bonum conuersationis eorum gaudens super correctos

Rom.2.a perciperem. Sed illi diuitias bonitatis meæ, & longanimitatis per contumaciam contemnentes, thesaurizauerunt sibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij mei. Hæc igitur mala eorum ad conspectum meum ventura sunt, vt reddam vnicuique secundum opera sua. *Præstolabar lucem, & eruperunt tenebræ.*] Lucem in eis fidei, & sanctorum operum præstolabar, & infidelitatis eorum ac vitiorū tenebræ præualuerunt. *Interiora mea efferbuerunt absque vlla requie.*] Siue quod dolore tactus, intrinsecus animus eius solicitudine & anxietate ferbuerit, super eorum perditione: siue quòd Verbo carne facto, & habitante in homine Iesu Saluatore nostro, interiora eius, id est, animæ illius motus sine cessatione, diuino igne feruebant. *Præuenerunt me dies afflictionis.*] Dies afflictionis, dies iudicij eterni, in quibus prædictā gentem iudicaturus sum. Sed tamen nunc & in hoc tempore nimiis sceleribus suis præuenerunt me, vt secundum iustum iudicium meum reddam eis, sicut postea accidit in passione, quando à Romanis Hierusalem templumque subuersum est. *Mærens incedebam, sine furore consurgens in tenebris clamabam.*] Sine aliquo vtique iracundiæ furore erat: quoniam donare atque cōcedere peccata eorum aduenerat, non punire. Ait etiam Euangelista: *Stabat Iesus & clamabat, Qui sitit, veniat ad me & bibat. Frater fui draconum, & socius struthionum.*] Iudæos in Euangelio Dominus serpentes frequenter appellat & viperas ita dicens: Serpētes, genimina viperarum. Et propheta ait: *Oua aspidum ruperunt*, cùm malorum generationem multiplicari videret. Item: *Furor draconum vinum eorum, & furor aspidum insanabilis.* Sed idcirco fratrē eorū se nuncupauit, quoniā de eorum genere secundum carnem est procreatus, de quib. in Psalmo ait: *Socer factus sum fratrib. meis, & hospes filiis matris meæ.* Et quia secūdū præsentē vitam, qua dum hîc mortalis fuit, inter eos est conuersatus, struthionum se sociū dixit, id est, in eadē gente sua cum stultis & insipientib. habitauit, sicut ipse Dominus ait in Euangelio: *stulti & cæci.* C Ioan.7.f Mat.23.d Esa.59.a Deut.32. Psal.68.b Mat.23.b

Cutis mea, &c.] In cute carnem suam, id est, Iudæa gentem suam, vnde Saluator carnem assumpsit, à parte totum dixisse intelligendus est. Quod autem super me, ait, denigrata est cutis mea, ita est, velut si diceret: propter me, id est, in persona mea, odio persecutionum & scelere blasphemiæ, peccatorum etiam infandorum criminibus, tetra ac nigra effecta est caro generis mei, & quasi Æthiopissa colorem nigredinis non amittens: & eò est infelicior, quod hanc nigredinē noctis & tenebrarum, non in superficie corporis, sed in corde contraxit. Vnde ait Dominus per prophetam. *Nocti assimilaui matrem vestram. Et ossa mea aruerunt præ caumate.*] Ossa corporis Ecclesiæ, cuius caput est Christus: sancti quidem oēs, sed præcipue apostoli intelligendi sunt, quorū sanctitatis robore atque virtute, omnia membra infirmiora ecclesiæ sustinentur. Horum igitur adeps pinguissimus charitatis, nimio persecutionis æstu in passione Saluatoris exæstuauit. De quib. ipse Dominus in psalmo. *Et ossa mea sicut cremium aruerunt.* Itē in alio psalmo: *Sicut aqua effusus sum, dispersa sunt omnia ossa mea*, vt ait Euangelista, *Et relicto Iesu fugerunt discipuli.* Sed rursum per cōfessionem nominis eius charitate illius vberrima impinguati sunt, vt nullo postmodum quantolibet feruenti caumate persecutionum fides Christi in eis, & bonum charitatis arescerent. Tren.2.d Psal.101.a D Ibid.21.b Mat.26.f

Versa est in luctum cithara mea, & organum meum in vocem flentium.] In cithara & organo, lætitia & exultatio intelligitur: quā Christus se habere demonstrat, quando super salute credentium delectatur, sicut ipse in euangelio ait, vbi parabolam centum ouium ponit, de quibus vnam ait periisse, & inuenta ea ait: Amen dico vobis, quia plus gaudebit super eam, quam super cæteras nonaginta nouem. Itemque cum renuntiassent Apostoli Domino, quia in nomine eius plurimæ sanitates per eosdem factæ fuissent, ait Euangelista: *In illa hora exultauit Iesus in spiritu.* Hæc ergo musicorū nomina, cordis significāt lætitiam, quæ super infidelium obdurationem, versa est in tristitiam, sicut de eodem Domino ait euāgelista: *Et contristatus est super duritiam cordis eorum.* Ea vero quæ sequuntur vsque ad finem parabolæ, quæ secundum virtutem sancti Iob superius exposuimus, iam confessi sumus non posse nos secundum mysticos intellectus disserere. Si autem quis possit illa allegoricæ interpretationi rationabiliter coaptare, assensum præbere me fatebor. Luc.15.a Mar.3.a

CAPVT XXXII.

Omiserunt [a] autem tres viri isti respondere Iob, eo quod iustus sibi videretur. [b] Et iratus indignatusque est Heliu filius Barachiel Buzi-

Caput xxxii.

Omiserunt a autem tres viri isti respondere Iob, eo quod iustus sibi videretur.] Cedentibus aduersariis, Iob post multa prophetiæ suæ mysteria, & ipse finit sermonē. Quod autem dictum est: omiserunt autem tres viri isti respondere Iob, eo quod iustus sibi videretur, scriptor historiæ huius ex sensu respondentium dixit, eo quod iustus sibi videretur, non ex iudicio suo, cum referret vel scriberet, quę in præconium tanti viri stilo hæc suo posterorum memoriæ commendabat.

b *Et iratus indignatusque, &c.*] De progenie & generatione Huz & Buz filiorum Nachor & Melchiæ, sororis Saræ vxoris Abraham, nascitur Iob & Heliu. De Huz Iob nascitur, & de Buz hic Heliu: vnde & Buzites dicitur, qui fuit sicut hic scribitur filius Barachiel. Hunc igitur Heliu doctissimi scriptu-

E Num. 22. d ſcripturarum dicunt ipſum eſſe Balaam hariolum, quem in Numerorum libro Balach rex Moabitarum ad Iſraëlem maledicendum conduxerat: & hæc ſcriptura refert, quod hic Heliu de cognatione fuerat Ram: & hunc Ram Abraham eſſe intelligamus, de cuius cognatione & familia Heliu fuerat procreatus. Hinc vtiq; fratris ſui Nachor poſteritas proculdubio Abrahę cognatio erit; vbi qui hunc librum ſcribit, quem Hebræi Moſen autumāt, in generationis Heliu nominibus nobilitaté natiuitatis eius voluit demonſtrare. Quod auté in hoc libro Ram, quaſi partitu ſiue diuiſo nomine ſanctus Abrā dicitur, ita & in diuerſis locis ſcriptura Dei, ſecundum incrementa in eo diuinæ gratiæ nominat. Vnde quando Ram dicitur, habeatur excelſus: quādo vero Abram, proficiens in virtutibus, pater excelſus ſit. Item cum fides eius gentibus ad dominationem præponitur, Abraham, id eſt, pater multarum gentium appellatur. Hic igitur Heliu, ſicut apparet, ſecundum bonum naturę, homo iuſtus videtur fuiſſe, qui & ſpiritum habuit Prophetię: ſed puto non eodem modo vel eadem gratia vt ſancti Prophetæ. Vnde & ipſe Dominus ad ſanctum Iob 38. a Iob de eo locutus eſt: *Quis eſt iſte inuoluens ſententias ſermonibus imperitis?* quod eſt, improperij verbis atque inordinatis F ſermonibus, ſenſus Propheticus narratur: vbi non reprobat Dominus, quòd Heliu loquitur: ſed quod præproperè ab eo dicitur, hoc reprehendit. De hoc, inquam, Heliu & ſui ſimilibus, & in principio libri huius diximus, quod Prophetię myſterio vſi ſint etiam, qui exorbitauerant à vera religione: quia & illis dedit Deus verbum ſuum, vt myſteria futura pronunciarēt hominibus: vbi maxime fides & admiratio gentium pendet, vt qui noſtris nolunt credere Prophetis, credant ſaltem diuinis & vatibus ſuis. Hinc itaque Heliu, qui eſt Balaam, figuram habere gentium diximus, aduerſantiū Chriſto, ſicut & illos amicos beati Iob, hæreticorum figuram. Quod autem ait: *finita ſunt verba Iob*, poſſumus intelligere tanquā dixerit: firmiſſime ſtabilita ſunt verba diuina, & irrita eſſe nō poſſunt, quæ vſque ad æternam promiſſionem fideliter credētes perducunt. Iſti vero qui iuſtum virum & ſempiternū, præſumptione adinuentorum dogmatum audent diſcutere, æterno quandoq; ſilentio conticeſcent. Quod autem Heliu duobus nominibus vocitatur, non eſt mirum, familiare eſt hoc ſcripturæ diuinæ, vt Salomon Idida, & cognatus Moſi dictus eſt Iettro, & Raguel, & Petrus Simon. Vnde nō paruā obſcuritatē hæc varietas nominum ſolet legentib. exhibere.

a ¶ *Iratus eſt ergo aduerſum Iob, eo quod iuſtum ſe eſſe diceret coram Deo. Porro*, &c.] Videtur mihi, quod hæc prius geſta ſunt, quæ hic legimus, quam illa quæ in Numeris de hoc ipſo Heliu, ſiue Balaam facta referuntur. Hic igitur Heliu, qui ait, Iob & amicos eius ſe expectaſſe loquentes, honoris ac reuerentiæ cauſa oſtendit ſe feciſſe quod fecit: ſenioríb. ſcilicet deferendo. Iam hic ipſius Heliu verba ſunt, ita dicentis.

Buzites, de cognatione Ram. [a] Iratus eſt autem aduerſum Iob, eo quod iuſtum ſe eſſe diceret coram Deo. Porro aduerſum amicos eius indignatus eſt, eo quod non inueniſſent reſponſionem rationabilem, ſed tantummodo condemnaſſent Iob. Igitur Heliu expectauit Iob loquentem, eo quod ſeniores eſſent, qui loquebantur. Cum autem vidiſſet, quod tres reſpondere nō potuiſſent, iratus eſt vehementer. Reſpondenſq; Heliu filius Barachiel Buzites, dixit [b] Iunior ſum tempore: vos autem antiquiores: idcirco demiſſo capite, veritus ſum indicare vobis meam ſententiā. Sperabam enim, quod ætas prolixior loqueretur, & annorum multitudo doceret ſapientiam. Sed vt video, ſpiritus eſt in hominib. & inſpiratio omnipotentis dat intelligentiā. Non ſunt longæui ſapientes, nec ſenes intelligunt iudicium. Ideo dicam, [c] audite me, oſtendam vobis etiam ego meam ſapientiam. Expectaui enim ſermones veſtros, audiui prudentiā veſtram, donec diſceptaremini ſermonib. veſtris: & [d] donec putabam vos aliquid dicere, conſiderabam. Sed vt video, non eſt, qui poſſit arguere Iob, & reſpondere ex vobis ſermonibus eius. Ne forte dicatis: inuenimus ſapientiam, Deus proiecit eum, non homo. Nihil locutus eſt mihi, & ego non ſecundum ſermones veſtros reſpondebo illi. Extimuerunt, nec reſponderunt vltra: abſtuleruntq; à ſe eloquiū. [e] Quoniam igitur expectaui, & non ſunt locuti, ſteterunt, nec vltra reſponderunt: reſpondebo & ego partem meam, & oſtendam ſcientiam meam. [f] Plenus ſum enim ſermonibus, & coartat me ſpiritus vteri mei. En venter meus quaſi muſtum abſq; ſpiraculo, quod lagunculas nouas dirumpit. Loquar, & reſpirabo paululum: aperiam labia mea, & reſpondebo. [g] Non accipiam perſonam viri, & Deum homini non æquabo. Neſcio enim quamdiu ſubſiſtam, & ſi poſt modicum tollar me factor meus.

CAPVT XXXIII.

AVdi [h] igitur Iob eloquia mea, & omnes ſermones meos auſculta. Ecce aperui os meū, loquatur lingua mea in faucibus meis. Simplici

b ¶ *Iunior ſum tempore*, &c.] Dicit hoc ſibi magis videri, G quia ſpiritu agantur homines, quibus Deus omnipotens ſapientiæ ſuæ inſpirationem tribuerit: quod in ſugillationem prædictorum quaſi ex obliquo dicit, veluti ſibi ſoli hoc ſapientiæ bonum conceſſum ſit. Notandum quod hic Heliu per quatuor locutiones, ſicut Textus lectionis docet, ſibi ipſi ſuccedit: per quas ſingulas, vel priorum reſpōſa, quaſi eruditius retractare, vel ſingula loca aſperius à ſancto Iob dicta, coram ipſo deſtruere conatur. Nam poſt præfationem copioſam, in prima locutione ſua, de ſācti Iob verbis hæc poſuit, ita inquiens: *Mundus ſum ego, & abſque delicto immaculatus, & non eſt iniquitas in me.* Quia querelas in me reperit, ideo arbitratus eſt me inimicum ſibi. *Poſuit in neruo pedes meos, & cuſtodiuit oēs ſemitas meas.* In ſecūda locutione, verba Iob ita poſuit, dicens. Iuſtus ſum, & Deus ſubuertit iudicium meum. In iudicādo enim me, mendacium eſt: violenta ſagitta mea abſque vllo peccato. Tertia locutio eius ita habet: eodem Heliu dicente ad Iob: *Dixiſti enim, nō tibi placet, quod rectum eſt*, id eſt, Deo dixiſti, ait: quid tibi pdeſt, ſi ego peccauero? Quarta vero locutio Heliu continet, quod pro Deo locuturus, operatione ſuo, Deum iuſtum probare diſponat: quod vſq; in finem quarti huius ſermonis ſui inter Prophetiæ ſuæ myſteria acerrime, & H cum ſumma inſtātia proſequitur, & non deſiſtit.

c ¶ *Ideo*, &c.] Quoniam veſtra mihi iam facta eſt manifeſta. Hoc ironicos ab eo dici, nō dubium eſt: & ideo quia ſuperius irrſorie prudentiam dixerat amicorum Iob, ſequitur id aperte dicens.

d ¶ *Et donec*, &c.] Nullam, inquit, aduerſum me Iob habuit diſputationem: ſed neque ego illum, quemadmodum vos facitis, maledictionibus victorum, & opprobriis aggredior

e ¶ *Quoniam*, &c.] Proinde & ego Heliu ait: pro viribus meis reſpondere tentabo, & oſtendam vobis meam & Iob pariter ſcientiam: quod ex iactantia vanitatis dicere eum ſatis apparet, cum ſubiungit:

f ¶ *Plenus*, &c.] Iuxta Anagogen ventrem ſuum aut vterum, κατα χρηστικῶς ipſam memoriam ſuam dixit: eo quod pene omnes ſermones Iob & amicorum eius, aliquandiu diſceptantium velut cibos intra capacitatem ſuæ memoriæ cōgregauerit.

g ¶ *Non accipiam*, &c.] Iuſti iudicij mei, inquit, ſententia hæc eſt, vt nec homini parcam, vera dicendo: nec Deo iniuriam faciam, vt eum iniuſtè aliquid contendam feciſſe.

CAPVT XXXIII.

A*Vdi h igitur Iob eloquia mea, & omnes ſermones*, &c.] A Domino ita deſpicitur Heliu, cū ait de eo, quis eſt iſte? Indignū enim erat atque præpoſterum, vt vir magnus Deoque placidus, etiamſi vt homo in aliquo deliquiſſet, ab

A ipso corriperetur, qui longe à vera religione esset. Sed si mouet forsitan quempiam, quia Heliu multa de Saluatoris temporibus futura prædixit, quæ vt Prophetam suscipiamus. Sciat quisquis est, quem hoc mouet, illa quæ spiritu Dei prędicta sunt, suscipienda à nobis & credenda. Hæc vero, quæ elatione cordis ab eo deprompta sunt, reprobãda: quoniam de propriis suis, vt diabolus locutus est, non ex Deo.

corde meo sermones mei, & sententiam labia mea puram loquentur.[a] Spiritus Dei fecit me, & spiraculum omnipotẽtis viuificauit me. [b] Si potes, responde mihi, & aduersus faciem meã consiste: ecce & me sicut & te fecit Deus, & de eodem luto ego quoq; formatus sum. Veruntamen miraculum meum nõ te terreat, & eloquentia mea non sit tibi grauis. [c] Dixisti ergo in auribus meis, & vocem verborum tuorum audiui. Mundus sum ego, & absque delicto immaculatus, & non est iniquitas in me. [d] Quia querelas in me repetit, ideo arbitratus est me inimicum sibi. Posuit in neruo pedes meos, custodiuit omnes semitas meas. Hoc est ergo, in quo non es iustificatus. [e] Respondebo tibi: quia maior sit Deus homine. Aduersus eum contendis, quod non ad omnia verba responderit tibi. Semel loquitur Deus, & secundo idipsum non repetit. Per somnium in visione nocturna, quando irruit sopor super homines, & dormiunt in lectulo, tunc aperit aures virorum: & erudiens eos, instruit disciplina, vt auertat hominem ab his, quæ fecit, & liberet eum de superbia, eruens animam eius à corruptione, & vitam illius vt non transeat in gladium.[f] Increpat quoq; per dolorem in lectulo, & omnia ossa eius marcescere facit. Abominabilis ei fit in vita sua panis, & animæ illius cibus ante desiderabilis. Tabescet caro eius, & ossa, quæ tecta fuerant, nudabuntur. Appropinquabit corruptioni anima eius, & vita illius mortiferis. Si fuerit pro eo angelus loquens vnum de similibus, vt annuncient homines æquitatem, miserebitur eius, & dicet: Libera eũ, vt non descendat in corruptionẽ. Inueni, in quo ei propitier. [g] Cõsumpta est caro eius à suppliciis, reuertatur ad dies

a ¶ *Spiritus*, &c.] Vt det auctoritatem se audiẽdi, ita locutus est, quod non possit non recta & vera dicere, is qui spiritu Dei factus sit, & omnipotentis spiraculo animatus, vbi Trinitatis Deum intelligere debemus. In Deo enim nominat patrem: in omnipotẽte, filium: in spiritu, Spiritũ sanctũ. Trinitatis enim Deus creauit omnia: sed quando hominem fecit, propria & speciali quadam significatione nominũ, per diuersam operum nuncupationẽ

Gen. 1 d se voluit demonstrare, ita legislatore dicente: *Et creauit Deus hominem, ad imaginem Dei creauit eum: masculum & feminam fecit eos.* Itemque. *Et fecit Deus hominem de limo terræ & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viuentem*: vbi in faciente & inspirante, vel etiam benedicente, sine vlla discretione vel dissonantia voluntatis, operatam Trinitatem sentire debe-

B mus. Non enim refert aliquid vel diuersum intelligere facit, verbum creauit, inspirauit, & benedixit, vbi secundum naturæ vnitatem, vna est voluntas opusque commune.

b ¶ *Si potes*, &c.] Prolatutus verba eius, responsionem deposcit, vt sub blandimẽto quodam & consolatione simulata, minarum terrorem incuteret, quo perturbatus Iob facile multiloquio ipsius cederet.

c ¶ *Dixisti ergo in auribus meis*, &c.] Quod ergo Heliu ait ad Iob. Hoc est ergo, in quo non es iustificatus: id est, accusare, debueras te, non laudare, non illud dicere: mundus sum, sine peccato, & immaculatus: iniquitas quoque non est in me. Hoc est, inquam, in quo non es iustificatus: quia iustificatio per humilitatem acquiritur, Laus vero elationis condemnationem meretur. Potuit quidem vt vir iustus, & de sanctis operibus suis sibi bene conscius, audenter aliqua quæ vera sunt. Deo dicere: non potuit tamen hæc, quæ ei Heliu falso obiicit, velut sacrilegus loqui, Denique illa, quę dixisse Iob dicis, ita inquiens.

d ¶ *Quia querelas in me reperit*, &c.] Non legimus hæc Iob dixisse, quæ vtique ex sensu eius, quasi à sancto Iob dicta, suis hic verbis composuit. Vnde hunc potius non recte verba dicere nouerimus, quam eundem sanctum Iob dixisse credamus.

e ¶ *Respondebo tibi ò Iob: quia maior sit Deus homine. Aduersus eum contendis, quod non*, &c.] Ab ipso principio mundi, & deinceps semper locutus est Deus hominibus, & semel nihilominus loquitur: sed vbi frequenter loqui dicitur Deus, vel lex eius multiplex, vel Prophetarum & mandatorum eius diuersitas indicatur. Vbi vero semel loqui significatur, stabilita ac definita eius sententia demonstratur. Loqui enim Deum efficientiæ eius res intelligitur. Semel

C loquitur Deus, & secundo idipsum non repetit, id est, non immutat Deus, nisi hoc ipsum vitæ nostræ mutatio depoposcerit. Hoc loco de duob. quibusdam correptionum gradibus Heliu diligenter enarrat & dicit: quod eruditio diuina, vel castigatio circa hominem & in noctis visionibus fiat, itemq; in lectulo: vnde ait. Cõtabescere faciat hominem, donec ad vitæ huius extrema perueniat. Et cũ ab aliquo sancto pro eo fuerit interuentũ, vt fe- Esa. 38.
cit Esaias pro Ezechia rege, restituatur pristinæ sanitati. Et ait in subsequẽtibus, quod tribus vicibus hæc circa hominẽ operetur, id est, euidenter, & probabiliter, & confirmatiuo modo: vel propter trinumeri perfectionem, vel propter triũ testium veritatem. Quo genere etiam patientiam Dei, clementiam quo significat: quę nõ statim, sed per partes, & per vices castigat & arguit delinquẽtem: vbi ei nec præceptis veritatis iudicium, nec inutilis remissio, nec iniustitiæ imputatur iniquitas.

f ¶ *Increpat*, &c.] Siue vt alii dixerunt, accessit vsq; ad mortem anima eius, & omnia ossa eius marcescere facit. Cum per hæc itaq; correctus homo atque consumptus, morti & infernalibus ministris appropinquauerit: si fuerit quispiam sãctorum, qui nomen sancti angeli habere mereatur, is pro huiusmodi, qui pro peccatis suis à Deo ita corripitur, poterit impetrare: si tamen de multis operibus bonis, quæ operari debuerat, saltem vnum bonũ opus eius, quod tanquã sacrificium pro eo placabile offerat Deo, valuerit inuenire. Exaudiet, inquit, & iubebit, vt prædictus ad correptionem infernorum cruciatuũ non descendat, eo quod vir magnus quidam extiterit, cuius preces Deus non poterit non audire. Et angelus quilibet de cœlo assistẽs ante faciẽ Dei, potest pro quolibet peccatore in flagellis castigationum posito intercedere: ipsis enim est cura iniuncta à Deo, vel maxime vt diuersis hominibus vel nationibus, defensionis siue custodiæ suæ opem ferant. De quibus Apo-

D stolus: *Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministeriũ missi propter eos, qui hæreditatẽ capient salutis?* Exemplum autẽ rerum præsentiũ, de quibus nunc loquimur, in scripturis dominicis retinemus: vbi legimus, in somnis homines fuisse correptos, vt Nabuchodonosor regẽ superbissimam, & Laban, qui parentis sui Iacob interitum disponebat: & Abimelech regẽ, qui sancti Abrahæ domum contaminare tentabat: & vxorẽ Pilati, quæ ait ad eũ de Domino nostro Iesu Christo: *Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sũ per somniũ propter eũ.* Et Magi in Euangelio in somnis admoniti per aliam viam egrediũtur. Fideles etiam viri à Deo in somnis instruũtur, vt Iacob Patriarcha, & alios legimus infirmatos esse propter peccata: de quibus illum paralyticum fuisse discimus, cui ait Dominus: *Remittuntur tibi peccata tua.* Legimus & sanctos ægros fuisse, vt Trophimum & Epaphroditum, quos vtique velut iustos tali castigatione examinatos credere debemus: non vt peccatores infirmitatis verbere flagellatos. Sequitur.

Heb 1 · Dan 4. · Gen. 31. · Ibid. 20. · Matt. 7. · Ibid. 14. b · Gen. 28 c · Matt. 9 a · 2. Tim. 4.

g ¶ *Cõsũpta*, &c.] Recepit inquit, mala pro meritis suis, & suppliciorũ atq; pœnarum mensuram, sufficiant hæc ei verbera castigationis, quibus reuocatus est ad emendationẽ: nũc indulgen-

E dulgentia diuinæ pietatis, ad dies adolescentiæ reuertatur, id est, sit iterum sanus atque incolumis.

a ¶ *Deprecabitur Deum, &c.*] Quod interim corde fit, cum per Deum bonum conscientiæ possideatur. Videbit autem Dei faciem propitium sibi vultum illius sentiens, redditurus ei digna satisfactione iustitiã.

b ¶ *Respiciet, &c.*] Magna res est, Deoque plurimum acceptabilis, vt homo errores suos confiteri non erubescat, præsertim si pro eis se intelligat castigari: & ita se humiliet, vt quicquid castigationis sustinuerit, pro meritis suis parum se passum pronunciet.

c ¶ *Liberauit animam suam, ne pergeret in interitum, &c.*] Id est, agnitionis Dei lucem & immensa beneficia illuminatus agnosceret.

d ¶ *Attende Iob, &c.*] Quasi hac ratione Heliu sanctum Iob conuicerit, ait illi: Audi me, id est, docenti te obediens esto, & præbe consensum. Quod autem dicit, vt taceat, eloquentem & tanquam minus eruditum, vel impatientem iubet, vt sileat.

Capvt XXXIV.

PRonuncians e itaque, &c.] Quasi sententiam Helio pronunciare dicitur, & præsentes amicos sancti Iob ad audiendum se cohortatur.

F f ¶ *Audite sapiẽtes verba mea, & eruditi, &c.*] Quemadmodum igitur, inquit, à faucibus ciborum sapor dignoscitur: ita & verba aurium iudicio comprobantur. Et idcirco ait Heliu.

g ¶ *Iudicium, &c.*] Id est, prius discutiamus, antequam hominem condemnemus.

h ¶ *Quia dixit Iob, iustus sũ.*] Non sermonem hunc Iob dixit: sed dum virtutes iustitiarum suarum notas fecit, iustũ procul dubio se esse monstrauit, quem & Dominus iustum iam dixerat. Quod hic dicitur.

l ¶ *Dixit enim: &c.*] Inuidiosè de eo sanctum Iob locutum fuisse mentitur, quia beatum Iob tam infeliciter sapuisse nõ credimus: sed nec alicubi eum hoc dixisse meminimus.

m ¶ *Ideo viri cordati audite me.*] Quasi exposita impietate sancti Iob, & in medio audientium prolata in inuidiam Iob, quasi impia sit locutus. G

ad dies adolescentiæ suæ. [a] Deprecabitur Deũ, & placabilis ei erit: & videbit faciem eius in iubilo, & reddet homini iustitiam suam. [b] Respiciet homines, & dicet: Peccaui, & vere deliqui: & vt eram dignus, non recepi. [c] Liberauit animam suam, ne pergeret in interitum, sed viuens lucem videret. Ecce hæc omnia operatur Deus tribus vicibus per singulos, vt reuocet animas eorum à corruptione, & illuminet luce viuentium. [d] Attende Iob, & audi me: & tace, dum ego loquor. Si autem habes, quid loquaris, responde mihi. Loquere: Volo enim te apparere iustum. Quod si non habes, audi me: tace, & docebo te sapientiam.

Capvt XXXIV.

PRonuncians [e] itaque Heliu, etiam hæc locutus est. [f] Audite sapientes verba mea, & eruditi auscultate me. Auris. n. verba probat, & guttur escas gustu diiudicat. [g] Iudicium eligamus nobis, & inter nos videam[*], quid sit melius. [h] quia dixit Iob: iustus sum, & [i] Deus subuertit iudicium meum. In iudicando n. me, mendacium est, & violenta sagitta mea absq; vllo peccato. [k] Quis est vir, vt est Iob, qui bibit subsannationẽ quasi aquam: qui graditur cum operantib. iniquitatem, & ambulat cum viris impiis? [l] Dixit enim: Non placebit vir Deo, etiam si cucurrerit cum eo. [m] Ideo viri cordati audite me, absit à Deo impietas, & ab omnipotente iniquitas. Opus enim hominis reddet ei, & iuxta vias singulorum restituet eis. Vere enim Deus non condemnabit frustra, nec omnipotens subuertet iudiciũ. [n] Quem constituit alium super terram, aut quem posuit super orbem quem fabricatus est? [o] Si direxerit ad eum cor suum, spiritum illius & flatum ad se trahet. Deficiet omnis caro simul, & homo in cinerem reuertetur. [p] Si habes ergo intellectũ, audi, quod dicitur, & ausculta vocẽ eloquij mei. Nunquid, qui non amat iudiciũ, sanari potest? Et quomodo tu eum, qui iustus est, intantum condemnas? Qui dicit regi apostata, qui vocat duces impios. [q] Qui nõ accipit personas Principũ, nec cognouit Tyrannũ, dum

n ¶ *Quem constituit, &c.*] Id est, numquid aliud rectorem posuit, qui à creatoris iustitia discreparet. Ipse ergo quam potens conditor, tam pius est moderator: quia opus suum agnoscit & diligit.

o ¶ *Si direxerit ad eum cor suũ: spiritum illius & flatum ad se, &c.*] Id est, mundi: nam si omnia, quæ in eo quotidie geruntur, secundum regulam iustitię suæ voluerit intueri, deficiet ac peribit: sed eum pietate potius gubernat ac sustinet. Nã si iniquitatem obseruauerit, quis sustinebit. Psal. 129 a Spiritum dixit animã, quæ viuificat hominem, & flatum, ipsam præsentem vitam, quæ corporib. nostris per anhelitum ex hoc aëre ministratur. Hæc ergo Heliu dicit ad se trahere Deum, cum aufert hominibus vitam, quam eis creãdo tribuerat. Possunt per spiritum Prophetiæ hæc loca ita videri figurata, vt nunc in Christo compleantur, quando dispensatione carnis assumptæ, H pater eundem filium suum, per quẽ omnia fecit, ad hunc mũdum ex suo eroctuatum corde direxerit, vt spiritum eius & flatum ad se traheret, id est, vt auferret ab eo, per humilitatẽ crucis, spiritum, id est, superbiã spiritus mundialis: flatum quoque tumentis eloquij quo anhelans gloriabatur in sermonibus suis. Sic quoque homo in se represso tumore deficeret, ac reuertẽs in seipsum, cognosceret se terram esse, & cinerem: vbi secundum moralem intelligentiam, illud de Psalmo sentimus: Et *auferes spiritum eorum, & deficient, & in terram suam conuertentur.* Psal. 103 a Postea ergo quam de virtute Dei & iustitia prædictis locutus est, Helio se rursum ad Iob conuertens, dicit.

Soph 3.c i ¶ *Deus, &c.*] Similiter & hoc ipsum non legimus, sed scriptum tenemus: *Viuit Deus, qui abstulit iudicium meum.* Subuertere autem iudicium, ad iniquitatem respicit iudicantis: abstulisse vero iudicium, id est, pro tempore distulisse, ad dispensationem iusti iudicis pertinet. *Et multiplicauit vulnera mea etiam sine causa.* Proinde hoc loco asserente Heliu, hic esse sensus videtur, quod, cum Iob ita dixerit, fefellit Deum iudicium meum, non recte & vere iudicauit: & ideo erga me mendacio agitur. Quæ autem locutus est Iob, magis incaute & præsumens de iustitia Dei dixisse credendus est. Proinde iuste ei & merito Deus ait: Vtique, qui arguit Deũ, debet respondere ei, in quibus vtique verbis Dei increpatur. Hoc resonat, quod beatus Iob non recte aliqua sit locutus: sed qui optime nouerat, quod bona in eo plurima essent: vnde & illi placuerat, concedit ea, quæ immoderatus eum loqui in summis angustiis dolor compulit.

k ¶ *Quis est vir, vt est Iob, qui bibit, &c.*] Cuius viscera tanquam aquæ abundantia, veneno huius passionis impleta sunt.

p ¶ *Si habes ergo intellectum, audi, quod dicitur, & ausculta vocem eloquij mei. Nunquid, qui non amat iudicium, sanari potest? Et quomodo tu eum, qui iustus est, &c.*] Manifestum est, inquit: quia is, qui iuste & recte iudicare non diligit, neque sanare à vitiis animam, neque corrigere quenquam potest: & quomodo tu sanatores languorum nostrorum, qui iniquitates notare præsumis?

q ¶ *Qui non accipit personas principum, nec cognouit Tyrannum, cum disceptaret, &c.*] Secundum mysticos intellectus, principes isti Iudæorum Scribæ & Pharisęi & Sacerdotes possunt intelligi, quos in Euangelio increpat. Tyrannum vero eundem populum Iudęorum, non ab re esse sentiamus qui contra cœtum sanctorum Ecclesiæ, pauperem humilem spiritu, contritum corde, reiiciendũ hodie disceptat: quod facere & tempore Apostolorum nõ desinebat, quando per omnes ciuitates contra eos pugnas & seditiones agebat.

A Hos igitur vt infideles & impios Dominus non cognoscet, quibusque etiam manifeste dicturus est: *Non noui vos: Discedite à me omnes, qui operamini iniquitatem.* Sequitur, dicente Heliu de his, de quibus dicit superius. — Matt. 7.d

a ¶ *Subito*, &c.] Secundum sensum Apostoli est, qui ait istud de filiis tenebrarum: *Cum enim dixerint pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus.* Mediam vero noctem dictam ideo existimo, eo quod in profunda cordis cæcitate positi, spiritualiter moriantur. — 1. Thess. 5.a

b ¶ *Turbabuntur*, &c.] Secundum Psalmistam: *Cum viderit*, inquit, *iustus vindictam impiorum*, exemplum videlicet peccatorum hominum pertimescens, *manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* Hoc igitur modo turbabuntur populi, qua perturbatione terram sensibilem legimus conturbatam, sicut Propheta ait ad Deum: *Commouisti terram, & conturbasti eam: sana contritiones eius, quia mota est.* Sic enim quasi boni viatores ad futurum seculum pertransibunt, vbi locus non erit impio: aliter nullum habebit adiutorium violentus, quo defendi vel eripi possit à pertrahentibus eum ad supplicium mortis. — Psal. 57.b; Psal. 59.a

c ¶ *Non sunt*, &c.] Siue vt alij dixerunt in fine huius versiculi: vt lateant, qui faciunt iniquitatem. Quod vtrumque B secundum illum psalmistæ sensum est, ita dicentis: *Quò ibo à spiritu tuo, & à facie tua quò fugiam?* — Psal. 138.b

d ¶ *Neque enim vltra in hominis*, &c.] Id est, si habuerit in potestate, vt veniat, potest habere, vt non veniat.

siarum doctoribus, id est, pauperibus Christi, contra eos resistentibus & ad eum clamantibus. C

h *Ipso enim*, &c.] Propheta ait ad populum: *Orate pro vita Nabuchodonosor, vt illius pace sit pax vobis.* Siue pacem Ecclesiæ & quietem ipse concedit, quando non surgunt aduersus eam pugnæ persecutionum, siue quando hæreticorum lites, & scandala conquiescunt. Nec non contra vitiorũ bella quietis & pacis solatium ipse donat, quando deuictis eis, & velut acerrimis hostibus expugnatis, pax fit in homine summa virtutum. Quod autem ait. — Baru. 1.b

i ¶ *Ex quo*, &c.] Hoc est, quod nisi ipse dignatus fuerit se homini reuelare, quis est, qui possit eum suis viribus intueri, vel perscrutando ad maiestatem eius accedere?

dum disceptaret contra pauperem. Opus enim manuũ eius sunt vniuersi. [a] Subito morientur, & in media nocte [b] turbabuntur populi, & pertransibunt & auferent violentum absq; manu. Oculi enim eius super vias hominũ, & omnes gressus eorũ considerat. [c] Non sunt tenebræ, & non est vmbra mortis, vt abscondantur ibi, qui operãtur iniquitatem. [d] Neq; enim vltra in hominis potestate est, vt veniat ad Deum in iudicium. [e] Conteret multos & innumerabiles, & stare faciet alios pro eis. [f] Nouit.n. opera eorũ: & idcirco inducet noctẽ, & conterentur. Quasi impios percussit eos in loco videntium. [g] Qui quasi de industria recesserunt ab eo, & omnes vias eius intelligere noluerũt, vt peruenire facerent ad eum clamorem egeni, & audiret vocem pauperum. [h] Ipso.n. concedente pacẽ, quis est, qui cõdemnet. [i] Ex quo absconderit vultũ, quis est, qui contempletur eum? Et super gentes, & super omnes homines. [k] Qui regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi. [l] Quia ergo ego locutus sum ad Deum, te quoque nõ prohibebo. [m] Si erraui, tu doce me. Si iniquitatem locutus sum, vltra non addam. [n] Nunquid à te Deus expetit eã, quia displicuit tibi? Tu enim cœpisti loqui, & non ego. Quod si quid nosti melius, loquere. [o] Viri intelligentes loquantur mihi, & vir sapiens audiat me. [p] Iob autem stulte locutus est, & verba illius non sonant disciplinam. [q] Pater mi, [r] probetur Iob, [s] vsque ad finẽ. Ne desinas ab homine iniquitatis, [t] qui addidit super peccata sua blasphemiã. [u] Inter nos interim constringatur, & tunc ad iudicium prouocet sermonibus suis Deum.

k ¶ *Qui regnare*, &c.] Quod manifeste in Saule rege apparuit, & sicut Dominus ait: *Auferam de Hierusalem iudicem & Prophetam, & sapientem & consiliarium: & dabo puero principes eorum, & effeminati dominabuntur eis.* Et Nabuchodonosor iusto iudicio Dei, multa regna, & plurimas nationes accepit. Potest & diabolus homo iste intelligi, qui perdita angelica dignitate, hominis nomen sortitus est: de quo Dominus ait in Euangelio: *Inimicus homo hoc fecit.* Hypocrita vero & simulator ideo est appellatus, quoniam transfigurat se in angelum lucis, cũ ipse potius auctor sit tenebrarum, id est, omnium criminum, & peccatorum inuentor. — Esa. 3.a; Matt. 13.a; 2. Cor. 11.c; D

l ¶ *Quia ergo*, &c.] Quasi in iudicio constitutum, permittit eum interloqui, vt si quid forte sibi est dicendum, non taceat.

e ¶ *Conteret*, &c.] Vt de Heli sacerdote & Samuele, Saul & Dauid Iudæorum populo & gentium. — 1. Reg. 2 & 3; 15 & 16

f ¶ *Nouit enim*, &c.] Sub his quoque verbis Heliu significasse potuit ob merita sua Iudæos nocte infidelitatis excæcandos, vt conterantur & humilientur: sicut Propheta & Apostolus ait: *Dedit illis Deus spiritum compunctionis.* — Rom. 11.b

g ¶ *Qui quasi*, &c.] Omnes enim peccatores & impij contra inditum sibi bonum naturæ agunt: sicut Apostolus ait: *Qui cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt.* Vbi autem cognouerunt Deum, nisi inspiratione & iudicio mentis? Vbi ergo Deo gloriam suam habuerunt contemptui: vbi ab ea contra suam conscientiam recesserunt omnesque vias mandatorum Dei, quas suis cordibus habent ingenitas, nosse & intelligere detractarũt: cum hominibus quoque ita impie & iniuste egerunt, vel ad Deum pauperum oppressorum clamor ascẽderit. Siue Iudæos impios atq; incredulos percussit Deus in loco vidẽtium, id est, in lege Mosaica: vbi Prophetæ, qui videntes dicti sunt, inhabitabãt. In ipsa itaque spe legis, & promissorum compositione tãquam in quodam videntiũ loco iuste percussi à Deo sunt, in tãtum vt oratio illius, qui propter nos pauper factus est, cum esset diues, ascenderet ad Deũ: *Disperge illos in virtute tua.* Siue viuẽtes sunt omnes, qui in Christo ex fide viuunt, in hac enim spe positi, mente contemplantur futuram beatitudinem. In hoc igitur loco, vbi quasi fide stantes sunt, quidam sub fidei huius vocabulo, habent speciem pietatis, virtutem autẽ eius sunt abnegantes. Hi ipsi igitur, qui hæretici intelliguntur, in loco Dei male stantes, à Deo percutiũtur, Apostolis & eccle- — Rom. 1.c; 2. Cor. 8.b; Psal. 58.c; 2. Tim. 3.a

m ¶ *Si erraui, tu doce me: si iniquitatem*, &c.] Id est, non loquar.

n ¶ *Nunquid*, &c.] Tu dixisti, quod iniquus esset Deus: qui iam à te iniquitatem & iniustitiam vitæ, iniusta correptione exigeret, cui necesse esset iniuste afflictum contra eum loqui iniusta: & ob hoc inquis displicuit tibi Deus, dum eius iustitiam qua te punit insontem, non vis veram esse iustitiam.

o ¶ *Viri intelligentes*, &c. Heliu sanctum Iob despiciens, conuertit se ad eos, qui comminus assistebant: & ita de beato Iob definite pronuncians, ait ad eos.

p ¶ *Iob autem stulte locutus est, & verba illius non sonant disciplinam.*] Manifestum est.

q ¶ *Pater mi*, &c.] Quia ab ipso est homo creatus & conditus. *Probetur Iob*, inquit Heliu, non examinetur: quod solet ad probationem eruditionis referri.

r ¶ *Probetur Iob.*] Id est, manifestetur: probatum sit omnibus cunctisque pateat Iob, qualis sit, ante te probetur, inquam, Iob.

s ¶ *Vsque in finem.*] Id est, insit in eo iugiter plaga flagelli huius, neque desinas infligere pœnas operantibus iniquitatem.

t ¶ *Qui*, &c.] Id est, super hoc quod peccator est, addit ad cumulum peccatorum, vt in blasphemiæ crimen erumpat: propter quod mala hæc cruciatuum sustinet.

u ¶ *Inter nos interim constringatur*, &c.] Condẽnetur inter nos interim, ne & nobis in iniustitiam reputetur: absq; crimine nostro erit, si postmodum Deũ prouocare tentauerit.

CAPVT

CAPVT XXXV.

IGitur [a] Heliu hæc rursum locutus est: Nunquid æqua videtur tibi tua cogitatio, vt diceres: iustior Deo sum? Dixisti enim: Non tibi placet, quod rectum est: vel quid tibi proderit, si ego peccauero. [b] Itaque ego respondebo sermonib. tuis, & amicis tuis tecum. [c] Suspice cœlum, & intuere, & contemplare æthera, quod altior te sit. [d] Si peccaueris, quid ei nocebis? Et si multiplicatæ fuerint iniquitates tuæ, quid facies contra eũ? [e] Porro si iustè egeris, quid donabis ei, aut quid de manu tua accipiet? [f] Homini, qui similis tui est, nocebit impietas tua, & filiũ hominis adiuuabit iustitia tua [g] Propter multitudinem calumniatorum clamabunt: & eiulabunt propter vim brachij tyrannorum. [h] Et nõ dixit: [i] vbi est Deus, qui fecit me? qui dedit carmina in nocte. [k] Qui docet nos super iumenta terræ, & super volucres cœli erudit nos. [l] Ibi clamabunt, & non exaudiet. propter superbiã malorum. [m] Non ergo frustra audiet Deus, & omnipotens causas singulorum intuebitur. [n] Etiam cum dixeris: non considerat iudicare coram illo, & expecta eum. [o] Nunc enim non infert furorem suum, nec vlciscitur scelus valde. [p] Ergo Iob frustra aperit os suum, & absque scientia verba multiplicat.

CAPVT

E

CAPVT XXXV.

IGitur a Helia, &c.] Fieri potest, quod de sermonibus, vbi asperius locutus est ad Deum, quam forsitan debuit, aliqua inde hic Heliu descripserit: & verborum suorum inuidiose, quasi sensus illius dicere voluerit.

b ¶ Respondebo, &c.] Pro eo quod non potuerunt ei rationabiliter respondere.

c ¶ Suspice, &c.] Id est, cui te æquare præsumis? Hoc ait Heliu, qui Deum corporaliter locis contineri arbitrabatur, q in excelsis tantum atque in sublimibus Deos Dominus cõmoretur.

Psal. 15.a d ¶ Proinde, &c.] Quod ita dixisse mihi videtur: non enim te peccante, Deo damni aliquid infertur: aut si pro multitudine peccatorum tuorum vlcisci te voluerit, nunquid poteris ei contraire?

e ¶ Porro, &c.] Hinc Dauid dicit: *Quoniam bonorum meorum non eges.*

f ¶ Homini, &c.] Id est, homini nocere poterit impietas tua, si male agentem te æmulatus fuerit: quemadmodum filium hominis iustitia tua adiuuabit, si vias tuas, cum recte incedas, imitetur.

g ¶ Propter, &c.] Sub hac qualitate disputationis suæ, Heliu sanctum Iob talibus admiscet, eisque similem iudicat,
F dum calumniatores & Tyrannos, iniquos homines nominat: quorum calumniis & potẽtia, homo & filius hominis oppressi ingemiscunt. Et modo spiritualiter hunc hominem & filium hominis, populum sãctum non absurde sentimus: qui propter vnitatem totius corporis Ecclesiæ, homo vnus dicitur, sicut Apostolus ait, & secundum Psalmistam filius hominis appellatur, ita dicen-
Psal 79.a tem: *Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ, & super filium hominis quem confirmasti tibi.* Potest hoc & de inuisibilibus inimicis dici, qui occulta impugnatione vitiorum, mentibus dominantur: propter quod fideles eiulantes in oratione ad Deum dicunt: *Eripe me de inimicis meis Deus meus.*

h ¶ Et non dixit, vbi est, &c.] Quando vtique affligebant prædictos, quod sibi per iniquam dominationem Deo permittente subegerant, ita vt hi sub tanta necessitate pressurarum positi, eiularent, & clamarent ad Deum: illi non intenderunt animo, neque intenderunt in cœlum, vt saperent quod Deo conditori suo hæc omnia displicerent. Non dixit, inquam, apud semetipsam talia multitudo iniquorum, siue dæmonum.

i ¶ Vbi est Deus, qui, &c.] Hoc ait Heliu. Cum ergo iustos & recte viuentes à supradictis Deus tribulari permittat, cõsolationem tamen eis in nocte tribulationum concedit. Nox enim ipsa tribulatio intelligitur, secundum illud Psalmistæ:
Psal.16.a *Probasti cor meum, & visitasti me nocte:* sicut & prosperitas aliquando dies dicitur: quoniam, qui in prosperis est, quasi
Psal.120. quadam felicitate illuminatur. Vnde ait in Psalmo: *Per diem Sol non vret te, neque luna per noctem.* Tantam, inquit, Heliu, tolerantiam iusti homines à Deo accipiunt, vt etiam in nocte tribulationis, hymnorum spiritualium canticis delectentur. Canticum ergo ad exultationem cordis, vel maxime pertinet. Proinde hęc exultatio de spe futuri gaudij nascitur in corde canentium, & faciunt more viatorum: quia ipsi vt viatores & peregrini transeunt per hunc mundum, qui vt ad destinatum sibi locum, siue labore perueniãt, cantico fatigationem itineris consolantur ac subleuant. Et iuxta mysticos intellectus, noctem, secretũ quoddam, ac diuinæ disputationis remotum silentium intelligamus, quod aliis seculis, sicut

G Apostolos ait, *non fuit reuelatum filiis hominum.* Quæ nox sit in quatuor vigilias distributa, vt à principio mundi vsque ad Christum Dominum nostrum hanc noctem dicamus, vt sit prima vigilia noctis huius, ipse Adam primus & pater hominum: per cuius cõditionẽ euigilet animus humanus, vt credat creatorem omnium rerum Deum. Secunda vero vigilia sit tempore Noe, quo naufragium mundi factum sit, vt euigilent homines ne & ipsi intereãt. Tertia autem vigilia sancti Abrahę temporibus habeatur: per quẽ cognoscat mundus, queãdmodum sit fide viuendum, & Deo placẽdum. Quarta vero vigilia sit circa tempora Prophetarũ, qui auroræ & lumine diei appropinquantis, viciniores fuerunt: quique in ipsum Christũ proximum sibi diem pene electam noctem, fidei oculis intẽdebant. In hac igitur nocte per singula tempora prædictorum, siue Prophetis, siue significationibus, de Christo læta gaudioque plena prænunciata sũt. Itemque ad illam comparationem futuræ reuelationis filiorum Dei, vbi gloriam æterni illius dici perceptori sunt, & in te ipsa beatitudinem possessuri nox est præsens hæc vita, cui fructus sui in futurum absconditi sunt: & ideo adhuc nox est, quia nondum vides, quod speras. Proinde in hac nocte expectationis, Hymni & Cantica scripturarum dicta sunt nobis, donec discussa nocte fidei ad diem æternæ mansionis perueniamus. Eph.1.b & Col.1.d

k ¶ Qui, &c.] Docet in communibus eruditum, subtilioribus: docet non solum per naturæ dona, sed etiam per gratiæ munera. Secundum tropicum vero intellectum, iumenta, homines carnales plerunque intelliguntur, qui gulæ, & vẽtri, & luxuriæ dediti sunt. Alij autem volatilibus comparantur, siue propter leuitatem morum, siue propter superbiam, qua tumentes quasi in altum eleuantur. Vnde dicit Aposto- H
lus: *Noli altum sapere*, & Dominus in Euangelio: Quia *quod* Rom 12.f
est in hominibus altum, abominatio est ante Deum. Nam ut Luc.16.d
Græco superbum ὑπερήφανος dicitur, quod est super apparẽs, vt elatam mentem hominis, tumidamque significet.

l ¶ Ibi, &c.] Quod dixit, ibi clamabunt: fortassis significare voluit locum pœnarum, vbi non exaudiendi sunt peccatores, propter superbiam malorum: siue vt alij dixerunt, ab iniuriis malorum: quia mali, bonis & iustis infectationis iniurias irrogare non desinunt.

m ¶ Non, &c.] Hoc ait, quod peccatores persistentes in malis suis non audiat Deus: quoniam sine causa vtique ad eum clament, qui non merentur audiri.

n ¶ Etiam, &c.] Quãdo vides ô Iob, quia non statim Deus reddit peccatoribus, quæ merentur, noli pusillanimitate frãgi, vt in blasphemiam erumpas, & dicas Deum iniustum, siue iniquum: sed iudicare cum eo debes, id est, iudicijs eius consentire, non contra eum, præsumptuoso iudicio tuo in eius iniuriam prosilire.

o ¶ Nunc enim, &c.] Quoniam igitur statuit diem, in quo iudicet de orbe terrarum, idcirco in hoc tempore vindictam iustitiæ suæ non generaliter exercet. Et hoc totum in exprobrationem sancti Iob loquitur, quem velut reum errantium in hoc malum pœnarum, Dei sententia pro parte condemnat. Vnde scribit, cui restẽt plurima, quæ adhoc sit postmodum recepturus.

p ¶ Ergo Iob frustra, &c.] Iuxta hæc conuictum sanctum Iob Heliu arbitratur, & quadam verborum ratione conclusum.

E

Capvt XXXVI.

Ddês[a] quoq; Heliu hæc locutus est: Sustine me paululum, & iudicabo tibi. Adhuc enim habeo, quod pro Deo loquar. [b] Repetam scientiam meam à principio, & operatorem meum probabo iustum. Vere enim absq; mendacio sermonis mei, & perfecta scientia probabitur tibi. [c] Deus potentes non abiicit, cum & ipse sit potens: sed non saluat impios, [d] & iudicium pauperibus tribuit. [e] Non auferet à iusto oculos suos, [f] & reges in solio collocat in perpetuum, & illic eriguntur. [g] Et si fuerint in catenis, & vinciantur funibus paupertatis, indicabit eis opera eorum, & scelera eorum, quia violenti fuerunt. [h] Reuelabit quoq; aurem eorum, vt corripiat: & loquetur, vt reuertantur ab iniquitate. [i] Si audierint, & obseruauerint, complebunt dies suos in bono, & annos suos in gloria. [k] Si autem non audierint, transibunt per gladium, & consumentur in stultitia. [l] Simulatores & callidi prouocant iram Dei, neq; clamabunt, cum vincti fuerint. [m] Morietur in tempestate anima eorum, & vita eorum inter effeminatos. [n] Eripiet de angustia sua pauperem, [o] & reuelabit in tribulatione aurem eius. [p] Igitur saluabit te de ore angusto latissime, & nõ habente fundamentum subter se. [q] Requies autem mensæ tuæ erit plena pinguedine. [r] Causa tua quasi impij iudicata est: causam iudiciumq; recipies. [s] Non te ergo superet ira, vt aliquem opprimas: nec multitudo donorum inclinet te. [t] Depone magnitudinem tuam absque tribulatione, & omnes robustos fortitudine. [u] Ne protrahas noctem, vt ascendant populi pro eis.

[a] Caue

Capvt XXXVI.

A Ddens a quoque Heliu, &c. habeo quod pro Deo loq.] Id est, pro iustitia & causa Dei.

b ¶ *Repetam*, &c.] Et in hoc quarto sermone suo, de singulari iustitia Domini, profundo nimium & copioso sermone prosequitur: vbi multa arcana in obscuro sacramentorũ recondita, & longe remota mysteria dicere videtur.

c ¶ *Deus*, &c.] Hæc est iustitiæ eius immensitas, & naturæ bonæ voluntas, vt nulli inuideat: quia nemo ei quamuis potens sit potest coæquari.

d ¶ *Et iudicium*, &c.] Iuxta iustitiæ & æquitatis suæ tenorẽ. Sanctos autem & innocentes viros consueuit scriptura diuina pauperes appellare.

Psal 33.c e ¶ *Non auferet*, &c.] Hoc ait & beatus Dauid: *Oculi Domini super iustos*, &c.

f ¶ *Et reges*, &c.] Hic reges nõ solum seculi huius, sed & Ecclesiæ reges & præpositi intelligi possunt. Et secundum tropicos intellectus, reges, animi hominum sunt, qui corporibus recte dominantur, quibus in

Psal. 2.a Psalmo dicitur: *Et nunc reges intelligite, erudimini, qui iudicatis terram*. Ita hi reges eriguntur à Deo vt sedeant cum principibus.

g ¶ *Et si fuerint*, &c.] Hi igitur in catenis fortibus, videlicet iudicis Dei, & paupertatis funi-

F bus colligantur, id est, opem diuini auxilij nõ habentes pœnis temporalibus quasi vinculis astringentur, omnis rei bonæ inopes effecti pro qualitate meritorum.

h ¶ *Reuelabit quoque*, &c.] Aurem, inquit, cordis ad obediendum sibi Deus per castigationes & secretas inspirationes aperiet.

Prou 10 b i ¶ *Si audierint*, &c.] Hoc est, quod Salomon ait: Memoria iusti cum laudibus.

k ¶ *Si autem*, &c.] Id est, si instruente Deo, qui docet hominem scientiam, audire contempserint, per gladium, id est, per hanc mortalitatem de hoc seculo præteribunt, vt in stultitia, id est, in illis locis, vbi stulti deputabuntur, qui dicunt in corde suo, non est Deus, æternis cruciatibus consumantur.

Psal 30.a l ¶ *Simulatores*, &c.] Ipsum sanctum Iob apertius in huc loco videtur Heliu quasi ex obliquo percutere, quod & ipse quasi callide & nequiter ageret: virum quoque egregium simularet. Quique etiam cum esset vinctus plagæ huius compedibus, clamare ad Deum, & inuocare eũ, vt à laqueis pœnalibus illigatus absolueretur, minime curaret: quod vtique desperatione, siue contemptu faceret. De cæteris quoque peccatoribus similiter hoc ipsum potest intelligi, qui cum venerint in profundum malorum contemnent. Et de Iudæis

Prou. 28.a & de hæreticis, qui ficta dogmata quasi veritatis velamine operientes in noctis perfidia obstinato & obdurato corde persistunt.

m ¶ *Morietur in tempestate*, &c.] Vitiosos & vitia esse nouerimus, quæ sicut de virtutibus animi nihil in se habent quietum, virile, & frugi, sed totum turbulentum, remissum, & fragile: ita necesse est, vt velut tempestate, animam semper suis illecebris inquietent, portumque virtutum hominẽ

Prou. 23.d non sinant apprehendere: & fit istis talibus fluctibus, quod Salomon ait, vt iaceat anima tanquã in corde maris, & velut gubernator in magna tempestate. Vel aliter tempestas aduentus ac iudicium Dei est, de quo dicit: *In circuitu eius tempestas valida*. Psal. 49.a

G

n ¶ *Eripiet*, &c.] Pauperem Saluatorem nostrum intelligimus, qui propter nos pauper factus est, qui in diebus carnis suæ, preces ac supplicationes patri obtulit, vt posset à morte saluum facere pauperem, sãctum populum Dei humilem spiritu. Vel pauperem quemlibet iustorum, eruet de angustia pressurarum, sicut etiam in diuinis scripturis diuerso modo legimus liberatos.

o ¶ *Et reuelabit*, &c.] Id est, fortis sit vnusquisque eorum in tribulatione, corroborante visitatione diuina, quando à Deo homo tribulari permittitur, consolationem in aure cordis Domini, illic audiendo percipiet.

p ¶ *Igitur*, &c.] Hoc in loco infernorum habitacula ab Heliu describuntur, quę immensa capacitate sui fundamentum nõ habeant. Ad quorũ tamẽ fundamẽta in Prophetis legimus, luciferum qui mane oriebatur depositũ, multitudines quoque regũ & populos innumerabiles gentium. Ore autem angusto inferi ideo appellantur, eo quod amplum sit ad recipiendũ, angustum ad dimittendum: quoniam mortuos intra se teneant, & eos ad vitam non patiantur exire. Dauid quoq; sanctus similiter ait ad Deũ. *Libera me ex odientibus me, & de profundis aquarum*. Non me demergat tẽpestas aquæ, neque absorbeat me profundum: neque vrgeat super me puteus os suum. Proinde nouerim[*], quia loca infernaliũ ergastulorum, secundum fidem scripturarum inter immensas abyssi aquas sint cõstituta, ab illis inferi sedibus nullus homo merito suo liberatus est, nisi gratia Domini nostri Iesu Christi. Et non solum, inquit Heliu à tartareis angustiis liberaberis, verũetiã in latissimo refrigerij nemore, velut in cãpis spatiosis liber incedes. Psal 68.d

H

q ¶ *Requies*, &c.] Amœnitatem paradisi, & iocunditatem, requiem nominando significauit. Immensam vero abundãtiam vitæ beatæ, quæ esset plena vbertatis pinguedine, ac loci illius felicis referta delitiis voluit demonstrare, cuius terram sanctam mansueti secundum repromissionem Domini possidebunt.

r ¶ *Causa*, &c.] Iudicio Dei vt impius & pœnarum debitor reus inuentus es: & idcirco secundum meritum causæ tuæ, iudicium seuerissimum recepisti. Et vbi dictum est causam iudiciumque recipies, alij dixerunt: propter impietatem munerum, quæ accipiebant, vbi sub pluralitate locutionis, sanctum Iob Heliu videtur ferire sermonibus.

s ¶ *Non*, &c.] Docetur ab Heliu vir patientiæ & integritatis virtute fortissimus. Optimus iudex est, qui his pessimis iracundia & cupiditate duobus vitiis non tenetur, quibus hoc loco ab Heliu sanctus vir correptus arguitur.

t ¶ *Depone*, &c.] Id est, nec paruos nec magnos tua iniusta opprimas dominatione, vel omnes motus depone fortitudine superbiæ roborans.

u ¶ *Ne protrahas*, &c.] Iam sufficit hucusque in hac cæcitate vixisse, Iam ad lucem prudentiæ ac iustitiæ venire contẽde: siue noctem quam tibi ex diuersis peccatis contexuisti, vt in ea velut in cõtinuis ac iugib. & perpetuis tenebris ambulares, iam quęso ait, ne adhuc protrahas, & tanquam restẽ addendo peccata peccatis, in longũ delecteris extendere:

lumine

E lumini ergo correptionis huius iam finem talibus impone peccatis: nam protractione hac, inemendabilis vita tua fiet, vt pro omnib. malis operibus tuis, populorum preces ascendant ad Deum, quos vtiq; iniquissime deprimebas, interpellantium contra te, suasq; miserias sibi à te irrogatas, ante sedé diuinæ iustitiæ deponentiú. G

uentus Domini, obscuritate sui & profunditate mysteriorum, veluti clausa signa inuenta sunt. Imbrium vero nomine, large effusam gratiam Spiritus sancti esse nouerimus, sicut ait Apostolus, *per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Iesum Christum.* Tit.3.b

a Caue, ne declines ad ioiquitatem: hanc enim cœpisti sequi post miseriam. b Ecce Deus excelsus in fortitudine sua, & oullus ei similis in legislatoribus. c Quis poterit scrutari vias eius, d aut quis audet ei dicere: operatus est iniquitatem? e Memento, quod ignores opus eius, de quo cecinerunt viri. f Omnes homines vident eum, vousquisq; intuetur procul. g Ecce Deus magnus vincens scientiam oostram. Numerus anoorum eius inæstimabilis. h Qui aufert stillas pluuiæ, & effundit imbres ad instar gurgitum, i qui de nubib. fluunt, quæ prætexunt cuncta desuper. k Si voluerit extendere nubes quasi tentorium suum, & fulgurate lumine suo desuper, cardines quoque maris operiet. l Per hæc enim iudicat populos, & dat escas multis mortalib. m In manibus abscondit lucem, & præcipit ei, vt rursus adueniat. o An nunciat de ea amico suo, quod possessio eius sit, & ad eã possit ascendere.

CAPVT XXXVII.

SVper o hoc expauit cor meum, p & emotũ est de loco suo. q Audiet auditionem io terrore vocis eius, & sooum de ore illius procedentem.

a ¶ *Caue*, &c.] Hoc, inquit Heliu, ne in desperationem declines pero & blasphemiæ iniqoitatem caocas, sed reuerti festines ad Deum. Video enim te post huios plagæ tuæ horrẽdam miseriam, ad interitum tuum, hanc impietatis sequi velle perniciem: & voluntatem tuam & cogitationem, ad aduersariom mittere pusillanimitate deiectus.

b ¶ *Ecce*, &c.] Si poterit ei esse quispiam, & potentia & virtute similis, poterit & iustitia atque sapientia, legisque multiplicatione, iudicijs quoq; eius similis inueniri. Et ideo cognoscite ait: quia nullus à Deo qui solus est & fortis & sapiens, iniuste poterit condemnari.

c ¶ *Quis poterit*, &c.] Quis vtique, nisi impius superbus siue sacrilegus vias diuinorum operum scrutari præsumat, quod non licet: & tamen quantauis intentione mentis perquirat, eas inuenire non poterit.

d ¶ *Aut*, &c.] Quis ergo tam temerarius & iniquus atque iniustus, qui hoc audeat loqui? Hæc omnia in iniuriam Iob dicuntur.

F e ¶ Memento, &c.] Vel omne generale opus eius, vel certe speciale opus eius. Soper omnia enim magna & mirabilia opera eius, est dispensationis Christi mysterium, *quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit.* Alij dixerunt. *Memento, quia magna sint eius opera, quæ laudauerũt viri.* De omoibus operibus Dei dicit. quæ sancti viri honorem diuinæ venerationis merito laudauerunt. 1 Cor 2.e

f ¶ *Omnes*, &c.] Per naturæ bonum, notitia creatoris inest cordibus hominum: & quamuis aliquis tam prauus sit & frigidus, vt alienus esse studeat à creatore suo Deo: nullus tamen est, qui *se abscondit à calore eius.* Et ideo vnosquisque mortalium, licet de lõge, sentit & intelligit, dissimiliter quidem omnino: quia non tanquam corpus aut sicut quemcunque spiritum creatum, ita sentit esse Deum siue intelligit: sed alio multo & ineffabili modo, quo Deus acie mentis est intuendus. vbi in ipso obtutu cordis intelligendo, videt homo, quod sopra ipsum est illud diuinum nomen, quod contemplari cooatur. Psal.18.a

g ¶ *Ecce Deus magnus vincens*, &c.] Vincens scientiam nostram magnitudine scientiæ suæ, & altitudine iudiciorum suorum.

h ¶ *Qui aufert*, &c.] Hanc ergo pluuiam, legem Moysi intelligamus, quæ de cœlo velot pluuia venit populo Iudæorum. Et pluuia dicta est propter præceptorum moltitudinẽ, sicut & ipse Moyses de eadem gente Iudæorum ait dicens: *Expectetur sicut pluuia eloquium meum.* Huius igitur pluoiæ stillas de illa gente abstulit Deus, vt est vel de incarnatione, vel passione, vel de resurrectione Christi, quæ Iudæi credere excæcato corde noluerunt: quæ sunt parua quidem mandata legalia, vt ea ad euangelij fidem transferret, sicut ait Apostolus: *Verbum enim consummans & breuians in æquitate* & reliqua. Et de his stellis, paruisq; guttis, tonante Euangelio, prædicationis Christi imbres effusi sunt super terram. Et hi imbres ad instar gurgitum esse dicuntur: qui vtique cum in terram copiosè descendant, profunditatem in se & obscuritatem continent mysteriorum, quæ in lege & Prophetis per figuras & similitudines dicta vel facta sũt, in reuelatione ad- Deut.32.a Rom 9.f

i ¶ *Qui*, &c.] Nubes scimus plerumque in scripturis sanctos appellari, sicut & manifestum est quodam loco, dicente Domino. *Et nubibus mandabo, ne pluant super eam pluuiam*, id est, vineam, quod est, super gẽtem peccatricem Iudæorum, verbis suis salutis pluuiam non effunderet. De talibus igitur nubibus, Apostolis videlicet, & Apostolicis viris prædicatorib. veritatis, illi imbres pluont talem pluuiam, quæ habeat in se similitudinem gurgitum, propter arcanorum cœlestium opacitatem: vbi congrue illud Dauidicum dicitur. *Tenebrosa aqua in nubibus aeris.* Hæ igitur nubes inquam, per quas imbres gurgitum fluunt in terram, prætexunt cuncta desuper. Habentes enim intra se aquas Euangelij, *vt flumina de ventre eorum fluant aqua viua*, de superioribus mysteriis, quasi quodam prætextu & obscuritate aquarum obstaculum carnalibus faciunt & terrenis. Esa.5.b Psal.17.b Ioan.7.f

k ¶ *Si voluerit*, &c.] Ita enim prædictas nubes extendit, vt de eis *in omnem terram exierit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba illorum*, quemadmodum postea locutus est ad discipulos suos, id est, nubes suas, dicens: *Et eritis mihi testes in Hierusalem & Iudæa & Samaria, & vsque ad vltimum terræ*: per quas vtiqoe nubes suas fulgura prædicationis resplenduerunt, & oominis Christi fama de cœlo velut lumen effulsit. Maris etiam, mundi videlicet huius cardines occupauit: siue cardines mundi possumus intelligere principes & capita gentium diuersarum: quorum erroribus ac prauis doctrinarum suasionibus, mundus in loco superstitionis dæmoniorum velut in cardine vertebatur. Psal.18. H Actor.1.a

l ¶ *Per hæc enim iudicat populus*, &c.] Istis enim rebus sacramentorum prædictis, statuit Deus pietatis suæ iudicio vniuersis populis misereri, & dare escas doctrinæ verbi sui, siue mysteriorum cunctis mortalibus, secundum quod ipse ait: *Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi.* Ioan.6.

m ¶ *In manibus abscondit lucem, & præcipit ei*, &c.] Potestate iusti iudicij sui, lumen notitiæ suæ abscondit à peccatoribus malum operantibus, & venire eam ad illuminationem mentis præcipit, si Deum adiutorem eius quispiam fideliter quæreret.

n ¶ *Annunciat de ea amico suo, quod possessio eius sit, & ad eam possit ascendere.*] Deus luce manifestationis suæ fidelem sibi amicum in corde docet & instruit. Erudiens quoqoe annunciat ei, quod lux, siue illa illuminationis gratia, siue diuinorum charitas promissorum possessio eius sit, & ad eam, si disponat ascensiones in corde suo, quotidie proficiendo perueniat.

CAPVT XXXVII.

SVper o hoc, &c.] Siue obstupuit cor meum, vt alij dixerunt.

p ¶ *Et emotum est*, &c.] Prędictis diuinis mysteriis & luce cognitionis Dei patefacta, quæ nisi amicis Dei & fidelibus demonstratur, perterritum est, inquit, cor meum Heliu & zelo ignorantiæ ad sacramentorum cognitionem translatum.

q ¶ *Audiet auditionem in terrore vocis eius, & sonum de ore*, &c.] Quemadmodum vult Deus audire, quod dicit,

E ita audite: quoniam terret vox eius tantis sacramentis mysteriorum prævalida, sonúmque oris eius, siue, vt alii dixerunt, strepitum, pari modo audite. Hic ergo sonus est maxillarum Dei, qui fortè idcirco sonus dictus est, nó simpliciter sermo, vt inobedientia surdos & obdurato corde incredulos vox clamor percuteret, & totos ad timendum Dominum commoueret.

ᵃ Subter omnes cælos ipse considerat, & lumen illius super terminos terræ. ᵇ Post eum rugiet sonitus, ᶜ tonabit voce magnitudinis suæ, & non inuestigabitur, cùm audita fuerit vox eius. ᵈ Tonabit Deus in voce sua mirabiliter, qui fecit magna & inscrutabilia. ᵉ Qui præcipit niui, vt descendat super terram, & hyemis pluuiis & imbri fortitudinis suæ. ᶠ Qui in manu omnium hominum signat, vt nouerint singuli opera sua. ᵍ Ingredietur bestia latibulũ suũ, & in antro suo morabitur. ʰ Ab interiorib. egredietur tẽpestas, & ab arcturo frig⁹. ⁱ Flãte Deo cõcrescit gelu, & rursũ fundũtur aquæ. ᵏ Frumẽtum

a ¶ *Subter*, &c.] Quid sit hoc mirum de omnipotentia Dei, qui vbique est in cœlo, & in terra, in mari, & in abyssis. Sed videamus secundum allegoricum intellectũ quid sit, quod de Heliu ait. Subter omnes cœlos considerat. Sanctos viros, cœlos scriptura diuina appellare consueuit, propter cœlestem vtique conuersationẽ,
Philip 3.b quibus ita dicitur. Conuersatio vestra in cœlis est Domin⁹ ergo subter hos cœlos cõsiderat: vel dum ea, quæ intra eos sunt, arcanorum scrutator introspicit, vel dum imbecillitatẽ corporum eorũ, quæ animi imperio crucis virtute subdiderint, gubernat ac sustinet, & contra carnalium passionum bella corroborat. Secundum hunc sensum est, quod timore concussus, Propheta ait. Et subtus me turbata est habitudo mea. Termini quoq; siue fines terræ ipsi sancti sunt, finem terrenis passionibus & cupiditatibus imponentes, eo quod non sint in medio Babylonis, nec seculi huius vitiis circundantur, secundũ quod Petrus
1.Petr 4.a Apostolus ait. *Christus igitur in carne passus, reliquit nobis exemplũ: quia, qui passus est in carne desiit esse à peccatis, vt iã non hominum desideriis, sed voluntati Dei, quod reliquum est in carne, viuat temporis* id est, viuens pro tempore, desinentib. in carne peccatis, velut in finibus habitet carnis. In his finibus posita regina Saba, quæ typum gerebat Ecclesiæ, veri Salomonis meruit audire sapientiam. Tales igitur terminos Deus lumine gratiæ suæ atque agnitionis illustrat.

F b ¶ *Post eum*, &c.] Siue vt alij dixerunt, *fremet vox*.

3.Reg 10.a
2.Par.9.a c ¶ *Tonabit voce magnitudinis*, &c.] Cum positis in extre-
Matth.12. mo terræ hominibus, Deus in memoriam venerit, ilico su-
Luc.11.d per infirmitatem mortalitatis suæ, gementes ad eum rugiẽt, sicut Propheta ait. *Rugiebam à gemitu cordis mei*, & tunc hic
Psal.37.b rugitus faciet sonitum in affectu orationis clamantium ad Deum, qui perueniat vsque in cœlum. Vnde & tonabit eis Dominus voce præceptorum suorum, vt timeant à facie eius. Quo fragore tonitrui simul agnosce: quia Deus atque desiderium eorum inuestigabilis sit & immensus.

d ¶ *Tonabit fortis in voce sua mirabiliter: qui facit magna & inscrutabilia.*] Alij dixerunt, tonabit Deus. Deus mirabiliter operatur: quando istud tonitruum nominis sui, quo in toto mundo famæ eius notitia crebrescit, in auribus facit animæ personare.

e ¶ *Qui præcipit niui*, &c.] Niuem candorem gratiæ, quæ per baptismum fidelibus Spiritus sancti dono tribuitur, superius diximus posse significari, & exempla illic testimoniorum de scripturis multa protulimus, de quibus & illud Dauidicum, vbi ait in Psalmo. *Niue dealbabuntur in Selmon*:
Psal.67.c quod est in vmbra. Hoc igitur ait, quod cœlestis id est, Deus de cœlo veniens, reges quoque discreturus sit & separaturus, siue in vmbra sint dealbandi, vbi hoc mihi significare videtur: quia regeneratio vetustissimorum hominũ in Christo, obumbrante Spiritu sancto esset efficienda. Hæc igitur gratia, niuis nomine significata, ex præcepto diuinitatis descendit in terram, quod est per Iesum Christum venit ad homines, per quam vetustas nostra instauraretur in melius. Contra hanc gratiam Christi, tribulationes persecutionum futuras, in pluuiis hyemalibus voluit indicare, & propter graues pressuras, hyemales pluuias dicit: quas tamen imber
Matth.10.c fortitudinis Spiritus sancti, esset superaturus, quia eis dictum est. *Non enim vos estis, qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis.*

f ¶ *Qui in manu omnium signat, vt nouerint singuli*, &c.] In manu, id est, in liberi arbitrij potestate, secũdùm imaginem & similitudinem Dei, qua homo est à Deo conditus & creatus, habet hanc sapientiam veluti quodam signo diuinæ operationis impressam, vt iuxta liberi arbitrij iudicium, nouerit vnusquisque hominum opera sua: siue vt alij dixerunt, infirmitatem suã nouerit, id est, vt vasa fragilia se subita morte confringi.

G g ¶ *Ingredietur*, &c.] Bestiam istam, inuentorem malorum diabolum non absurdè sentimus, qui idcirco & singularis ferus dicitur, quia procedit, siue superat malitia eius malitiã omnium operantium iniquitatem. Hæc igitur bestia rationa- Psal.79.b
bilis, ingreditur latibulum suũ, pectus scilicet humanum: quãdo ea permissu iudicij Dei, potestatem accipit hominib. dominandi: & in antrum, quod suum fecit, sibi constituit habitationem. Siue antrum vel etiam latibulum diaboli, omnes peccatores intelligendi sunt, dum videlicet infidelitate vel laxet: quos vitiis suis atque illecebris possidet, & in quorum cordibus criminibusque requiescit.

h ¶ *Ab interioribus*, &c.] Non mihi videtur, quod de istius mundi plagis, siue qualitatibus, vel etiam secretis eius motibus dixerit: sed quemadmodum diximus antrum, siue latibulum dæmoniorum esse humana præcordia: ita hæc interiora cum ea ingressi fuerint, secreta eorum & abdita intelligamus consilia: vnde in hunc mundum persecutionum tempestates venire creduntur, vt & peccatores conterant sicut Ægyptios, quibus venit immissio per angelos malos. H
Et sancti eadem tempestate tribulationum nimia conturbentur, sicut quidam eorum ait. *Grauati sumus supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.* Frigus quoque eius infi- 2.Cor.1.b
delitatis immittuntur, vt à charitate Dei & calore fidei discedentes, in algore negationis incurrant, quæ omnia immittunt dæmones per ministerium & sententias principum & infidelium potestatum. Arcturus vero, quia in sinistra mundi est constitutus, aduersariam partem significat: de cuius climate ventus aquilo gelidus spirat contra meridiem.

i ¶ *Flante Deo concrescit gelu, & rursum*, &c.] Quod hic dicit flante Deo concrescere aquas, id est, glaciari & concretas fieri, in Psalmo econtrario dicit. *Flauit*, inquit, *spiritus* Psal.147.b
eius & fluent aquæ, id est, resoluentur ac defluent. Sed siue hic *flante Deo*, siue in Psalmo *flabit spiritus eius*, iubente Deo, siue iubebit spiritus, intelligere possumus. Et quod hic dicit, *concrescit gelu*, hoc in Psalmi superiore versiculo ait, *Emittit cristallum suum sicut frusta panis.* Ita autem hyem… tempore fieri nouimus, vt flante, id est, iubente Deo, nimio frigore densentur, vel etiam concrescant aquæ, & iterum tempore aëris resoluantur. Secundum mysticos vero intellectus in præteritis generationibus ob meritum suum relinquente Deo genus humanum, flatu oris Dei & iustitiæ eius manente sententia, dum remouetur ab igne diuino, omnis creatura concreta est tanquam gelu, & à vera Dei cognitione, frigoris sui immensitate constricta. Nunc vero per gratiam Domini & Saluatoris nostri, sicut ait Petrus Aposto- Act.17.e
lus, *Tempora ignorantiæ despiciens Deus*, rursum ab illo algore obliuionis atque duritia, quæ sicut longi temporis gelu obduruerat, charitatis Dei igne soluuntur aquæ populorum, vt fluant & recurrant ad Deum.

k ¶ *Frumentum desiderat*, &c.] Hoc est frumentum, de Matt.13
quo Dominus in Euangelio ait per parabolam, dicens: *Colligite zizania in fasciculos ad comburendũ: triticum autem congregate in horreum meum.* Proinde hoc viuum frumentum, doctores quosque Ecclesiæ, qui velut nubes portant aquas Euãgelij, audire desiderat, sicut & illi qui erant de hoc fru- Act.13.d
mento dominico, habitantes Antiochiæ Pysidiæ, *rogabant Paulũ & Barnabam, vt loquerentur eis verbũ* Dei: quod fecerunt Apostoli suadentes permanere in gratia Dei. Corne- Act.10.f
lius quoque ad Petrum ait: *Nunc ergo omnes nos in conspectu tuo assa-*

tum desiderat nubes: [a] & oubes spargunt lumen suum. Quæ lustrant cuncta per circumitum, quocuoque eas voluntas gubernantis duxerit, ad omne quod præcepir illis super faciem orbis terrarum: [b] siue in vna tribu, siue in terra sua, siue in quocunque loco misericordiæ suæ eas iusserit inueniri. [c] Ausculata hæc Iob: sta, & coosidera mirabilia Dei. [d] Nunquid scis, quādo præcepir Deus pluuiis, vt ostenderent lucem nubium eius. [e] Nūquid nosti semitas nubium magnas, & perfectas scientias? [f] Nonne vestimenra tua calida sunt, cum perflata fuerit terra austro? [g] Tu forsitan cum eo fabricatus es cœlos, qui solidissimi, quasi ære fusi sunt. [h] Osteode nobis, quid dicamus illi. Nos quippe inuoluimur teoebris. [i] Quis narrabit ei quæ loquor? Etiam si lucutus fuerit? homo, deuorabitur: [k] at nunc non vident lucem

E

tuo assumus audire omnia quæcumque tibi præcepta sunt à domino. Et Moyses ait: *Excipiat v. lut pluuia eloquium meum, & descendāt sicut ros verba mea.* Vnde & Apostolus ait: *Ego plātaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit.* Hæc nubes potest & ipse dominos, id est, assumptus homo in Deum intelligi, sicut propheta prænūnauit, dicens: *Ecce descendet dominus in nube leui in Ægyptum,* per quem diuina gratia & doctrina cœlestis, mundo, effundenda prænuntiabatur. Et pulchrè nubes leuis dicitur, siue quia ipse Saluator peccatū non fecit agnus Dei, siue qua virgo Maria mater domini, non est virili semine aggrauata, leuis nubes est dicta.

Deut 32 a. 1 Cor 3.b. Esai 19 a.

a *Et nubes,* &c.] Lumē vtique euangelij prædicationum coruscatione mittentes, lumen euangelij spargunt supra corda credentium. Alij vero interpretes dixerūt: Et ipsa per circuitum vertitur in gubernaculis, ad operanda omnia, quæ mandauerat eis. Hęc sunt igitur, quæ mandauit & præcepit cæteris nubibus suis dicens: *Ite in vniuersum mundum, prædicate euangelium vniuersæ creaturæ.* Proinde quasi vento spiritu Dei, quo vt nubes agebantur, prohibiti sunt ire Bithyniam, & de Iudæa Romam illis transire præceptum, & ita sicut ista editio continet, orbem vniuersum lustrantes circumierunt.

Marc. 16 d

b ¶ *Sine in,* &c.] Hoc est, quod ipse dominus ait in euangelio: *Eritis mihi testes in Hierusalem & Samaria, & vsque ad vltimum terræ,* vbi illud præcipuè intuendum est, quod ait: In quocunque loco misericordiæ suæ iusserit inueniri: vbi per gratiam Christi, atque pietatis suæ misericordiam, significauit ad fidem reuocandus.

Actor. 1. a

F

c ¶ *Ausculta hæc Iob,* &c.] Admonet Heliu vt sacramenta in Christo & ecclesia adimplenda, Iob aure cordis diligenter intendat, & in mentis suæ specula constitutus, vbi etiam vigilantia contuendi docetur stare: consideret miraculorum Dei futura mysteria, quæ per nubes rationales operaturus sit.

d ¶ *Nunquid,* &c.] More prophetarum pro factis futura commemorat. Præcipit igitur Deus pluuiis euangelicis, vt nubium suarum lucem, id est, sancta opera sua doctores per infusionem fidei demonstrarent: & hæc ad illuminandos homines misericordia cœlestis operatur.

e ¶ *Nunquid nosti,* &c.] Hic dum dicit, perfectas scientias, de rationalibus se nubibus euideoter ostendit dicere, & prædicatorum vias, & subtiliū sensuum semitis. Dic mihi quæso, si cognoscere potuisti, quæ semitæ in nubibus sunt magnæ & perfectæ scientiæ? Figurabat hæc diceodo, apostolicas nubes: quarum vna citissima nubes ait ad Saluatorem: *Tu es Christus filius Dei viui,* quæ quoniam suspensa à terra & proxima erat cœlo, respondit ei dominus: Hoc tibi non reuelauit caro & sanguis, sed pater meus. Alius vero Apostolus tanquam nubes plena aquis perfectæ scientiæ, à tonitruo euāgelij copiosum imbrem effundit ita dicens: *In principio erat verbum,* &c. Quo validissimo tonitruo vbique resonante, vt omnem terram ad fidem religionis tremore cōcuteret: alius in Iudæa per iteratam natiuitatem exortus, velut parua nubecula ita creuit, & flante spiritu dilatatus est, vt pluuias mysteriorum, à sæculis secretorum perfectæ sciētiæ, vsque ad Illyricum spargeret, aliasque totius mundi regiones largis effusionibus irrigaret. Et hinc est vt aliqui eorum appellarentur filij tonitrui: aliis vero diceretur filius suspendentis aquas.

Matth. 16. b. Ioan. 1. a. Marc 3 b.

f ¶ *Nonne vestimenta tua,* &c.] Alij dixerunt: *tua stola calidae est.* Hoc quidem verum est, quod meridianus ventus sit calidus, quo flante etiam vestimenta hominum, vel corporum, quæ animarum vestimenta sunt, concalescunt. Sed quia nubes, homines sanctos, veritas prophetiæ nos intelligere compulit, ventū calidum à meridie spirantem, feruentem fidem, vel gratiam Spiritus sancti ardētem & clarius illuminantem intelligamus, vel ipsum dominum nostrum, de quo legimus: *Deus ab austro veniet:* quo rationalem terram perflante, virtutes animi, quæ sunt vestimenta interioris hominis, inardescūt: & ideo vestimenta appellantur, quoniā ipsi qui eis vtuntur, pulchram animam faciunt & decorā. Et ob hoc hortatur Apostolus dicens: *Fratres induite vos sicut electi Dei & dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam,* &c. Et hæc igitur ab Heliu sicut & alia spiritu prophetiæ dicuntur.

G

Abac 3 a. Coloss. 3. b.

g ¶ *Tu forsitan,* &c.] Hæc ab Heliu iuxta literam in iniuriā Iob per ironiam dicūtur. Hæc igitur prima fronte intellectus huius dicta sint. Nunc vero secundum prophetiæ spiritum, sensum mysticum persequamur, vt cælos scripturas sanctas intelligamus, quæ de cœlo datæ sunt hominibus: quarum perpetuitatem ex æris soliditate voluit demōstrare. Sed dicit quispiā: quomodo æternæ erunt scripturæ diuinæ, si mūdus certo fine, Deo denuntiante, est terminandus? sic enim ait in euāgelio: *Cælum & terra transibūt.* Verum est quidē, quod librorum pelliculæ cum ipsis literis abolendæ sunt: sed quia subiungit dominus verba vero mea nō præteribunt: proculdubio quod eisdem apicibus pollicetur, erit æternum. Hos igitur cælos, ait Heliu, in quibus est diuinitatis secreta dispositio, tu forsitan cum Deo velut simili pollens sapiētia, fabricatus es, qoos Deus æternus ante mundi cōstitutionem prędefiniuit quandoque erumpere in corpora literarum, qui in illo æternaliter erant non iam existentes, sed ipsi soli præsciētiæ suæ luce conspicui. Et cœlos, sanctos angelos nō absurdè sentimus: qui propter cœlorum habitationē, rectissimè cæli dicūtur, & sunt velut æs æternitate solidati. De quibus psalmista singulari nomine ait: *Cælum cæli domino.* Secundū tropicum intellectum, cœli sancti omnes propter cœlestem cōuersationem, & propter prædicationem mandatorum cœlestium nuncupantur. Heliu autem, si prophetiæ spiritum habuit, secundum hunc intellectum quem diximus, potuit contemplatione mentis suæ: hæc in Christo reuelanda cognoscere, & aliis modis, quibus videtur cœlorum nuncupationem sensisse: licet hoc ipsum in irrisionem sancti Iob dici non debuerit.

Matth. 24 c

H

Psal 113 d

h ¶ *Ostende nobis, quid dicamus illi. Nos,* &c.] Insultantis verbum est, & exprobrantis, ostende nobis, cum illud verum dicat: sed ad comparationem scientiæ sub ignorantiæ tenebris commanent. Nam quomodo à sancto Iob discere inquirit, quem in verbis suis reprehendit & reprobat? Ostēde, inquit, ô Iob, si aliquid amplius & melius nosse te arbitraris: quoniam nos grandis ignorantiæ atque inscientiæ tenebris detinemur. Certum est ergo quod Heliu deridens Iob atque subsannans hæc dicat.

i ¶ *Quis narrabit ei quæ loquor? Etiam si,* &c.] Dixit tibi quidem ô Iob, vt ostenderes mihi quid loqui possem: sed hæc ipsa quæ de Deo dico, quis ei ausus est loqui? Certè si locutus fuerit quispiam, quod ei omnino non expedit, pro hoc ipso peccato temeritatis & irreuerentiæ deuorabitur, vt hic Heliu ait. Ita in psalmis legimus. *Deuorati sunt iuxta petram iudices eorum:* vbi intelligitur peccato diffidentiæ deuoratos atque absorptos iudices populi Israelis in eremo: qui non crediderunt quod possent de petra, aquarum flumina virtute diuinæ promissionis educi.

Psal. 140 b

k ¶ *At nunc non vident lucem. Subito aer cogetur in nubes, & ventus transiens,* &c.] Ita infelicitate huiusmodi excæcati sunt, vt fiant quemadmodum aër quando crassescit in nubes: & ita in iusto iudicio Dei velut venti in impetu aufe-

lucem. Subito aër cogetur in nubes, & ventus transiens fugabit eas. [a] Ab aquilone aurum venit & à Deo formidolosa laudatio. [b] Digne eum inuenire non possumus. Magnus fortitudine & iudicio, & iustitia, & enarrari non potest. Ideo timebunt eum viri: & non audebunt contemplari omnes qui sibi videntur esse sapientes.

CAPVT XXXVIII.

RESpondens autem dominus Iob de turbine, dixit. [d] Quis est iste inuoluens sententias sermonibus imperitis? [e] Accinge sicut vir lumbos tuos: interrogabo te, & responde mihi. [f] Vbi eras quando ponebam fundamēta terræ? Indica mihi si habes intelligentiam. [g] Quis posuit mensuras eius si nosti, vel quis tetēdit super eam lineā? [h] Super quo bases illius solidatæ sunt? [a] Aut

A rētur, sicut impij quos deiicit ventus à facie terræ. Alij dixerunt, omnibus autem non est visibile lumen, quod fulget in nubibus, & spiritus transiit & fugabit eas. Hic mysticum nescio quid locutus est, quod iam non omnibus resplendet illuminatio euangelij. His vtiq; non resplendet, quorum sensus excæcauit Deus, vt non videant lumen euangelij gloriæ Christi, qui est imago inuisibilis patris. Hic igitur spiritus iustæ sententiæ Dei, fugabit eos à cœtu beatorum, vt non videant lumen euangelij gloriæ Christi.

a ¶ *Ab aquilone, &c.*] Audiui quendam ita dicentem, quod æstatis tempore sole in aquilone nascente aurora ardentior rutilat, ita vt ipse sol colorem aureum præferat, & inde Heliu loqui videatur aurum venire, id est, mundo flammeam rotam solis oboriri, & super hoc præclarum sydus sit ad Deum hominibus formidolosa laudatio. Nos autem aurū sanctos intelligimus, qui secūdum spiritualem sensum ab aquilone diabolo, sanguine domini redimuntur. Hoc igitur modo venit ad Deum cœtus sanctorū cum tremore laudantium eum, ac sibi cum quadam formidine, incredibile arbitrantium, quod potuerunt de hoste grauissimo liberari. Quotidie quoque examinationibus velut aurum flammis tentationum excoctum, de fornace mundi istius eruuntur. Alij dixerunt, ab aquilone nubes coloris aurei: in his est magna gloria & honor omnipotētis, nō inuenimus similitudinē virtutis eius. Ita enim sanB ctos homines qui sūt nubes Dei, tētat frigor aquilonis, vt eos pretiosos, & igne charitatis rutilos reddāt. Et idcirco magna gloria domini & honor omnipotētis est. Non inuenitur ali⁹ similis virtutis eius, qui tanta bona ex rebus cōtrariis speret.

b ¶ *Digne eum, &c.*] Quoniam, inquit, sicut fortitudine magnus & potens est Deus: ita iudicio & iustitia verus est, & enarrari non potest. Idcirco sicuti est, à creatura sua quæ adeo imbecillis est & infirma, non potest inueniri: propter quod magni viri atque cordati non præsument scrutari incomprehensibilem, neque contemplari inuisibilem conabuntur. Hoc autem totum in sancti Iob exprobrationem dicitur, qui dixerit se à Deo, sine vllo iniquitatis merito flagellatum. Alij dixerunt, qui iustè iudicat non putas audire eum, propterea timebunt eum homines, timebunt quoque & sapientes corde, hoc inquiunt, quia Deus iustè iudicat, aActor 10.e pud quem non est personarum acceptio. Omnes sapientes & idiotæ considerantes semetipsos, timebunt eum, scientes quia secundum modum iustitiæ suæ vltor iniquitatum est: exaudiet enim iniqua patiens.

CAPVT XXXVIII.

R*Espondens autem, &c.*] Sermone terribili & increpatiuo arguendus Iob, responsum à domino accepit: hoc enim ipsum quod de turbine dicitur, ad terrorem pertinet obiurgationis, quod esset vt dixi increpandus à domino. Dixerat enim Iob se iustum iniustè à domino castigatum: de turbine ergo dominus ait.

d ¶ *Quis est iste inuoluens sententias sermonibus, &c.*] His verbis amouetur Heliu cum suis confusis atque permixtis disputationibus contra Iob, vbi Dei verba videntur intelligi. Etsi tu ô Iob loquendo talia in me, delicta aliqua commisisti: iste quis est qui te audeat redarguere, præsertim cum ad increpandum non sit idoneus, qui velut melior obiurgare te debeat? Amoto igitur Heliu de medio cum imperitis eius sententiis, conuertit se dominus ad Iob, & ait ei, vt ad increpationem eius audiendam se præparet, dicens hoc modo.

e ¶ *Accinge sicut vir lūbos tuos: interrogabo te, & respōde mihi.*] C Omnis igitur qui cum Deo est locuturus, lūbos prius castitate iubetur accingere. Populus etiam legem auditurus, & pascha celebraturus in eremo, lumbos mentis iubetur accingere, ne fluctuantes sinus carnalium cogitationum, gressum sanctæ conuersationis impediant: vel super lumbos nostros corporeos vestimenta præcingimus. Dicendo ergo:

f ¶ *Vbi eras, &c.*] Deo respōdere non potuit, quasi hoc modo loquitur ei Deus. Tu igitur Iob, qui circa vnum homunculum iniuste me arguis operari, vbi eras cum ego mundum quem ex nihilo feceram, gubernarē: & cum omnem creaturam moderatione iustitiæ regam, in te eram iniustitiæ aliquid acturus? Hic Deus hoc sermone sub animalium, aliūque nominibus, magna & valde obscura ecclesiæ sacramenta contexit. Deus ergo secundum mysticos intellectus in prædestinatione apostolos præcipuos sanctos ecclesiæ fundamēta constituit, sicut ait Apostolus, *Superædificasti*, inquit, *super fundamenta apostolorum & prophetarum*. Ephes 2.d Siue vt alij dixerunt: vbi eras cum fundarem terram, id est, cum ecclesiam de terra humani generis congregatam, virtute fidei stabilirem.

g ¶ *Quis posuit mensuras eius si nosti, vel quis tetendit super eam lineam.* Virtutem suam Deus & potentiam mensurasque & mundi conditionem describit, super quem lineam boni rectique operis sui tetenderit. Aliter: mensuræ ecclesiæ sunt à solis ortu vsque ad occasum, in qua adhuc mensuræ intelligi possunt æqualitas & plenitudo trinitatis: cui ecclesiæ dicitur per prophetam. In exortu eius *dilata locum taber-* D *naculi tui & pelles tabernaculorum tuorum extēde, ne parcas:* Esai.54.a *longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida, ad dexteram & sinistram penetrabis, semen enim tuum gentes hæreditabit, & ciuitates desertas inhabitabit.* Super has igitur mensuras locorum omnium, vniuersum mundum rectæ fidei tetēdit, vt esset omnibus in Christum credentibus labium vnum: hæc ergo mysteria ante sæcula constituta, Iob quippe, qui dum non esset, scire non potuit. Siue mensuras ecclesiæ diuersitates gratiarum rectè intelligimus, quas Apostolus diuisiones spiritus appellauit, qui ita cum de diuersis gratiis 1 Cor. 12.b diceret ait. *Hæc autem omnia operatur vnus atque idem spiritus diuidens vnicuique prout vult.* Item ait. *vnicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* Per has igitur gratias intensio est contemplationis, velut linea rectè credentium in Deo, sicut dicitur in Actibus Apostolorum. *Erat illis cor vnum, & anima vna in Deum.* Actor 4.f

h ¶ *Super quo, &c.*] Vnde potuit creatura rationalis & sapiens opus creatoris, antequam esset ipsa cognoscere, cum etiam nunc vix posset aliqua ex operibus eius sensu attingere. Aliter: super quo bases terræ ecclesiæ solidè stabiliuntur, nisi super Christum petram, qui est principium fundamentorum eius? Bases autem ecclesiæ sunt sancti quique potentes & fortes, à quibus eadem sustinetur & regitur. Alij dixerunt: *super quo circuli eius fixi sunt*, vt intelligamus pundus roboris mundi secundum illum sensum esse, quo psal- Psal. 92.a mista de hoc loquitur, dicens. *Etenim firmauit orbem terræ qui non commouebitur.* Circuli enim rotundi figura, est figuris cæteris pulchrior. Nam circulus ex omni parte sibi est congruus & æqualis, totusque per semetipsum solidus vadit, & inter oculorum aciem, per suum infinitum habitum, quia sine vllo fine semper in seipsum recurrit, & inexplicabiliter ducitur. Hic igitur significare mihi videtur hominem in nullo sibi aduersantem, neque se ex parte aliqua oppugnantem, quales erunt in futuro beato sæculo: tunc enim caro non concupiscet aduersum spiritum, & spiritus aduersus carnem. Quamuis huius pacis beatitudinem Gal 5.e

etiam

E etiã in hoc sæculo nõnulli sancti ex parte præsenserint: non quidem nulla interioris exteriorisque se in ipsis sentiendo discordiam, sed hostilem vitiorum exercitum, resistentibus fortiores superando virtutib., vt Helcana pater S. Samuëlis
1. Reg. 1. a vir vnus dictus est. Sic itaque totus in se erit sibique conueniēs, & immobiliter in illa gloria ac sine fine cõsistens. Hi igitur circuli figurati per dilectionis Dei copulam, ligno crucis affixi sunt: & vnusquisque eorum dicit. *Confido enim, quia*
Rom. 8. g *neque mors neque vita, &c.*

[a] Aut quis demisit lapidem angularē eius, [b] eum me laudarent simul astra matutina, & iubilarent omnes filij Dei? [c] Quis cõclusit ostiis mare quã do erumpebat quasi de vulua procedens, [d] cum ponerem nubem vestimentum eius, & caligine illud quasi pannis infantiæ obuoluerem. [e] Circumdedi illud terminis meis, & posui vectem & ostia, & dixi. Vsque huc venies, & non procedes amplius: & hic confringes tumentes fluctus tuos.

a ¶ *Aut quis, &c.*] Hic lapis angularis Christus, qui à Deo patre positus est in fundamento terræ dominicæ: ipse est enim non solum fundamentalis, sed & angularis, in quo duo populi, Iudæorum videlicet & gentiũ continentur. De quo
Psal. 117. e & psalmista ait *Lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic fa-*
Eph. 2. d *ctus est in caput anguli*, Et Apostolus ait: *Ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis structura compaginata crescit in templum sanctum.* Hunc igitur pater demisit in terram vt in fundamentum poneretur.

b ¶ *Cum, inquit, &c.*] Demisso itaque in fundamentis Sion lapide pretioso, qui est secundus homo de cœlo cœlestis laudauerunt, inquit, me simul astra matutina: & iubilarunt omnes filij Dei. Astra & filij Dei angeli intelliguntur, qui in natiuitate Saluatoris exultauerunt. Sicut ait angelus ad pastores. *Ecce euangelizo vobis gaudium magnum: quia natus est*
Luc. 2. b *Saluator, qui est Christus dominus, in ciuitate Dauid.* Item euãgelista. *Et subito facta est cum angelo multitudo, &c.* Ideo angeli astra matutina dicuntur, quia inter creaturas rationales primi facti sunt in die qui est Christus. & filij Dei sunt, non sunt filij tenebrarum, sicut illi qui de eorum numero collapsi sunt, facti non solum filij tenebrarum, sed etiam rectores tenebrarum, id est, hominum peccatorum. Tũc voce magna,
F sicut supradictũ est, laudauerũt me omnes angeli mei. Quẽadmodum in illius ouiculæ humani generis salute laudãtes Deum gauisi sunt. Item astra matutina omnes filios ecclesiæ non absurdè sentimus: qui per baptismum renascũtur Christo, sicut ait Apostolus ad ecclesiam scribens. *Omnes vos estis*
1. Thess. 5. a *filij per fidem in Christo Iesu* Hi ergo propter vigiliam matu-
Galat. 3. d tinam, in qua dominus resurrexit, astra matutina dicuntur: vel pro incipiẽte eis gratiæ nouo lumine, vnde & Neophyti nuncupantur.

c ¶ *Quis conclusit ostijs, &c.*] Cum in conditione mundi aquæ omnem terram operirent, & tenebræ essent super faciem abyssi, tunc secundum fidem libri Geneseos, præcepit Deus die tertio, vt omnes aquæ in locum vnum congrega-
Gen. 1. a rentur. Quibus etiam terminum finem que imposuit, ne se foras limites suos, ad operiendã terram rursum effunderent. Vulua de qua mare procedebat ἀρχεγονικῶς, ipsam terram subiacentem possumus intelligere, vt de ea & in aquam creatam à Deo esse credamus. Duas enim partes mundi magnas, cœlum & terram Deus ex nihilo fecit, & ima earum de materia informi: cæteras autẽ creaturas distinctas, siue formatas instituit, inter quarum creationẽ, & aquas credimus factas, quarum quidem conditionem, in principio Genesis scriptam non legimus: aliarum verò penè omnium factura in libris dominicis recensetur, licet & de ipso mari sanctus Dauid dixerit, cùm de beato viro loqueretur. *Spes eius in*
Psal. 145. a *domino Deo ipsius, qui fecit cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt.* Hunc ergo maris processum, effusionẽ aquarũ dicere mihi videtur, qui de occultis venarum terræ sinubus emanabat, & operiebat omnem faciẽ terræ. Quod in di-
Gen. 7. b luuio manifestius factũ legimus, vbi dicitur. *Et omnes fontes abyssi magnæ erupti sunt.* Proinde vuluam maris, terræ sinum dictum existimo, vt mare de eadem progenitum nouerimus. Sed dicit aliquis. Ego aquarum moles cœlo & terræ dico esse coogenitas, & simul creatas. Denique de aquis quemadmodum & de terra, fecit Deus siue produxit cæteras creaturas Si ergo hoc opinionẽ istam confirmat, vt ideo & aquæ ex nihilo creatæ dicãtur, qoia & de ipsis alia in ipsis iubente Deo quàm plurima animãtia processerunt, de cœlo quid dicemus, quod est pars mundi præstantior: de quo non legimus, quod ex eo quasi de informi materia aliquid procreatum sit. In quo etiã quod ad maiorẽ decoris eius pertinet pulchritudinem, stellas ac diuersos astrorũ globos Deus fecit, ordinauit, & composuit. Et iuxta hanc assertionem, meliora erunt maris & terræ elementa, quam cœlum: cuius ornatum pulcherrimum admirantes suspicimus, quoniã præcellit vel maxime cæteras creaturas.

d ¶ *Cum, &c.*] Cum ergo ait, magnum sit mare latitudine, & longitudine, & profundo: per fortitudinem tamen potẽtiæ meæ illud velut paruum elementum, nube tanquam vestimentu cõtexi & caligine, modicis videlicet & vilibus rebus operui, quæ assimilantur pannis infãtiæ. Et quia mare superius diximus, quasi de vulua procedere, seruans translationem nominis, ipsum mare velut paruulum procreatum, tanquam pannis infantiæ ait caligine obuolutum, siue vt alij dixerunt, & nebula obuolui illud.

e ¶ *Circumdedi, &c.*] Termini isti, diuini sermones sunt: qui sententia immobili velut termini defixi intelliguntur. Hoc ipsum est & illud quod sequitur, Deo dicente: posui vectẽ & ostia. Aliter, quis conclusit ostiis mare. Sæculum hoc scripturæ diuinæ frequenter mare appellant, vt etiam sanctus Dauid ait. *Hoc mare magnum & spatiosum manibus.* Item. Psal. 103. e
Qui descendunt mare in nauibus. Et Abacuc. *Misisti in mare* Psal. 106. e
equos tuos. Et Esaias. *Occidit cetum qui in mari est.* Proinde Abac. 3. d
hoc mare præceptis diuinis, velut quibusdam limitibus sa- Esa. 27. a
ctorum eloquiorum concluditur, vt de vtero cordis sui, ibi cogitationibus velut ex semine, curas atque illecebras mũdiales voluptatum, & delectatione concipiebat, iam non in opus quasi parturiendo erumperet, seque effunderet in diuersa facinora perpetranda. Et ideo cum vidisset propheta H
mundum credentem Deo, hoc bonum in se continentem possidere, gratulans ait ad Deum. *Tu confirmasti in virtute* Psal. 73. a
tua mare. Mundum dico fidelem sanctæ ecclesiæ populum, qui mare specialiter dicitur, & habitat in hoc mundo. Et iste est ille mundus fidelium, de quo dominus ait. Sic enim
dilexit Deus hunc mundum, vt filium suum vnigenitum daret Ioan. 3. b
pro eo. Est & mundus incredulorum: de quo similiter domi-
nus ait ad discipulos suos. *Si mũdus vos odit, scitote quia prio-* Ioan. 15. e
rem me odio habuit, &c. Sic itaq; duos mundos populorum in hoc corporali & in animali mundo dicimus habitare, qui & duo maria, secundum exemplum superius positum, dici possunt, ab hoc scilicet mari aquarum metaphoricos nomẽ accipientes: quia & domus bona siue mala, & ciuitas optima siue pessima. Mare vero tropicos dicuntur populi fluctuantes, qui in hac vita inquieto more incertoque iactantur. Cum ponerem nubem vestimentũ eius, & caligine illud velut pannis infantiæ obuoluerem. Nubem omnia operientem Spiritum sãctum creaturis omnibus infusum ac super-
fusum accipiamus, de quo ait: *Spiritus domini superferebatur* Genes. 1.
super aquas. Caligo autem quicquid est mane trans mundũ, vbi leuitas est, id est, terro defectus intelligi potest. Moraliter autẽ iuxta auctoritatẽ scripturæ, nubes sunt vnusquisque veritatis annunciator. Horum igitur verbis consolatoriis atque doctrina, rorando desuper, ait dominus: mundum fidelium ab æstu tẽtationum protexi, eiq; vmbrã supra promissione æternæ beatitudinis præbui, hoc est, vestimentum per sanctos meos ministros euangelij ei super mare populorum expãdi, ne videlicet infideli caumate torrerentur. Quod etiam mare populorum intra prędicationẽ perfectam euangelij positum, propter morum infantiam in quibusdã lactea doctrina, velut viliorib. vestimẽtis operimus eo quod sacratiora mysteria non valeant intueri, quę sunt eis intelligentię inuoluta caligine *Circũdedi illud terminis meis, & posui vectẽ & ostia.* Hucusq; venies & nõ procedes amplius & hic confringes tumentes fluctus tuos. Terminis, inquit Deus, mãdatorum meorum, prędictum mare, intra vnius fidei confessionem congregaui atq; conclusi, & ad cõdensandum se,

A fortissimum illi vectem charitatis opposui: ostia quoque infidelitatis obstruxi, vt quantalibet tempestatum ac persecutionum violentia, defixos obedientiæ limites transcendere compellatur: Nunquam charitatis meæ circunsepta transiliat, cui dixi: Hucusque venies & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Id est, si qui forte cogitationum malarum fluctus te intra pelagus tui cordis exagitant, ventusque validus pressurarum te funditus cōmouere pertentat, de statu quoque tuo in aridam siccitatem, velut in arenas steriles impellat: Hæc munimenta fidei & charitatis meæ caue ne transeas: & ita fiet, vt minatoin venti insurgentes allisi in petra validissima dissoluantur.

tuos.[a] Nunquid post ortum tuum præcepisti diluculo, & ostendisti auroræ locum suum:[b] & tenuisti concutiens extrema terræ, & excussisti impios ex ea?[c] Restituetur vt lutum signaculū, & stabit sicut vestimentum.[d] Auferetur ab impiis lux sua, & brachium excelsum cōfringetur.[e] Nunquid ingressus es profundum maris, & in nouis-

a ¶ *Nunquid*, &c.] Hoc dominus ait ad Iob, quod conditarum ac secretarum rerum suarum per gyros suos recurrentem ad ordinata loca redire quotidie ipse disponat: & idcirco Iob arguitur, qui Deum factorem & gubernatoré rerum omnium diceret, nullo moderamine æquitatis operatum: & quasi ita dicens ait ei: Tu qui valde sapiētem te arbitraris, & quasi coæqualis lucem meam fueris fabricatus, & de meis iudiciis disputare posse credis, si elementa astrorum præceptum impleant creatoris, te forsitan disponēte ministerij sui pergūt cursum, cum ista priusquam tu in Adam per me existeres sint creata. Aliter: Hoc diluculum Saluator noster est: qui & sol iustitiæ appellatur. Ipse calore fidei & splendore gratiæ suæ, ecclesiam, mundum scilicet rationalem illuminat. Igitur nunquid tu Iob præcepisti huic diluculo, vt oriretur de cœlo, resplendens his qui sedebant in tenebris, & vmbra mortis: quemadmodum ergo tu Iob, post initium tuum præcipere non potuisti æternis, vt mundo in errorū tenebris constituto esset diluculum: ita nec post mortis occasum eius, resurrectionis & locum gloriæ eius in dextera patris sui ostendere potuisti, quem post mortem quam spōte susceperat, ad me iterum reuocaui. Sicut ipse dominus Iesus ait in euangelio. *Si ergo videritis filium hominis ascendentem vbi erat prius.*

B

Ioan 16 g

b ¶ *Et tenuisti*, &c.] Potest hæc terra ecclesia intelligi: de cuius fundamentis dominus superius dixit, de qua in extremis terræ, id est, in nouissimo sæculo excutiendi sont peccatores; ita ipse dominus ait: *Ecce mandabo, & concutiam in omnibus gentibus domum Israel, sicut concutitur triticum in cribro.* Deus ergo secundum prophetam *mensus est aquas pugillo, & cælos palmo ponderauit, & tribus digitis terram appendit*: ipse pro magnitudine vtraque manu tenens margines terræ, quasi cribrum huc atque illuc concutit, siue excutit tanquam vestimentum, vt impios velut paleas & lolium excutiat à frumento iustorum. Proinde hæc omnia operantis non solum fortitudo, verum & iustitia demonstrat: & inde est quod sancto Iob dominus cum increpatione loquitur, quare dixerit innocenti sibi pœnam acerrimæ tentationis illatam. Secundum moralem vero sensum intelligentiæ loci huius, vt æstimo facilior exitus est, vt terrā interpretemur naturam humanam: quia ab humo homo dictus est, & extrema sint sanctorum vita: quia in carne positi, sine carnalibus illecebris viuunt. Et ideo in extremis terræ dicūtur, de terrenis actibus euntes, non in medio tanquā in tota carne viuentes. Hæc igitur extrema, siue fines terræ in manu domini sunt: sicut ait propheta: *Quia in manu eius sunt omnes fines terræ*: quos hic ait dominus se tenere atque concutere, vt tremant à facie eius, sicut de eo propheta ait: *Qui respicit terram, & facit eam tremere.* Et ita de terra eorum excutit impios, quos vtiq; execrandos mores intelligimus vitiorū. Excutit ergo dominus à sanctis suis huius mūdi impios: quando eos ab illis purificatos constituit innocētes. De talibus impiis & peccatoribus propheta dicebat: *In matutino*, id est, in cognitione scientiæ Dei, fidei in meliorem nascēte, *interficiebam omnes peccatores terræ, vt disperderem de ciuitate domini*: qualibet vtique anima sācta, *omnes operātes iniquitatem*. Sine in nouissimo tenebit Deus mundum, quasi reum ad iudicium suum: quo tempore extrema

Amos 9 c

Esai.40.a

Psalm 94 b

Psal 103 b

Psal 100 b

etiam terrarum, conscientiæ tremore quatiantur, vbi nimirum quosque in extremis terræ intelligere possumus, qui & ipsi iusto iudicio Dei, vt superbi & impij de terra mansuetorum excutiendi sunt: *Beati enim mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* C

Matth. 5 a

c ¶ *Restituetur*, &c.] Signaculū istud, anima hominis intelligitur, quæ ad imaginem Dei facta est. Expressa est in ea similitudo bonitatis Dei omniumque virtutum decus. Hoc igitur signaculum imaginis Dei & similitudinis, per Adæ peccatum attritum fuerat & obliteratum, & rursum per Christū iterata impressione restituetur. Quod signaculum nunc quidem per fidem, & baptismi gratiam renouatur: & vita meliore, menti sculpetur. Sed in resurrectione totum omnimodo restaurabitur: quando sicut humani corporis lutum in incorruptione reparabitur: ita & anima eum eo pariter vestimēto immortalitatis, velut stola gloriæ vestietur. Vt quemadmodum ipsa gloria & incorruptio immortalitatis, id est, Christus manet in æternū: ita & is qui ea indutus fuerit, gloriosus sine fine permaneat. De quo vestimento respiciens ad lutum carnis suæ Apostolus, ait: *Oportet corruptibile hoc induere incorruptionē & mortale hoc induere immortalitatem.* Hoc tamen diligētius est intuendum, quod in scripturis diuerso intellectu vestimenta dicuntur. Vestimentum ergo aliquādo dicitur ipsum corpus nostrū, quo anima velut amictu circundatur: sicut propheta ait ad animam peccatricem: *Operiet iniquitas tua vestimentū tuum.* Item vestimenta, sunt animæ virtutes, quibus eadem anima componitur & ornatur. De quibus propheta ait, ad iustum misericordias operantem: *Tunc erumpet matutinum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur.* Et quoniam hæc vestimenta viua sunt & rationabilia, non fient tibi, sed orientur in te. Et peccata aliquando vestimenta nuncupantur, vt Zacharias propheta ait: *Et Iesus erat indutus vestimentis sordidis. Dixit angelus ad eos qui stabant coram se dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo: dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitatem tuam.* Supra diximus vestimentum esse gloriam immortalitatis: cuius luce quæ nunquam deficiet, homo est æternaliter vestiendus. Alij interpretes ita dixerunt: *Et tu sumens terra lutum, figurasti hominē, & famosum eum posuisti super terram*, id est, creaturis omnibus præeminentem. Dum hæc dominus ad Iob loquitur, vehementer arguitur: secundum autem mysticos intellectus, obumbrante Spiritu sancto, figuratus est homo Iesus Christus de terra Mariæ virginis. Hic igitur homo de luto carnis humanæ assumptus est. Lutum hoc loco non propter vilitatem nominis dictū nouerimus: sed propter ipsam materiam, de qua sumptus est Christus, veluti Adam in principio, qui de limo terræ plasmatus est. Et sicut ille per vnum exstitit de sinu terræ: ita & hic per vnum creantem se, formatus est in vtero matris. Et ita famosus est super omnem terram: vnde iam à solis ortu vsque ad occasum laudetur nomen domini.

1. Cor. 15. d

Esai 58 a

D

Zach. 3 a

d ¶ *Auferetur ab impiis lux sua*, &c.] Lux impiorum est huius mundi gloria & felicitas, quæ mundo prætereunte transibit, sicut & Salomon ait: *Lumen impiorum extinguetur*, & eorum virtus & potentia, quæ brachij nomine dicta sunt, ilico conterentur.

Pro 20 a

e ¶ *Nunquid ingressus es profunda, &c.*] Prouidentiam suam Deus, qua cuncta dispensat & regit, in his locis multu copiosoque sermone significat: Vnde ait ad Iob: Si potes vbique esse & nosse omnia quæ creata sunt, & si abditos terrarum sinus penetrare potuisti: si etiam profunda maris, & nouissima eius, atque extrema abyssi peruagatus es. Ad increpationem ergo Iob ista dicuntur. Vbi alij dixerunt: Nunquid ingressus es fontem maris, initium atque originem? vnde ipsum mare, quasi de matrice, de mari oceano emanat, dicere videtur: quod oceani perenni cursu ac recursu fieri nouimus, feruntque hoc atque confirmat, quod illa immensa effusio maris oceani, per omnium regionum ac prouinciarum fluuios iura, vno puncto temporis fiat. At nos tamen scimus omnium dierum, ac noctium alternatis successibus,

per

nouissimis abyssi deambulasti? [a] Numquid apertæ sunt tibi portæ mortis: & ostia tenebrosa vidisti? [b] Nunquid considerasti latitudinem terræ? Indica mihi si nosti omnia, [c] in qua via lux habitet, & tenebrarum quis locus sit, vt ducas vnumquodque ad terminos suos, & intelligas semitas domus eius. [d] Sciebas tunc quod nasciturus esses, & numerum dierum tuorũ noueras? [e] Nunquid ingres-

E per horas viginti quatuor venire: atq; vnius horæ æquinoctialis dodrante transmisso, tardius sine intermissione, siue die venire, siue nocte: per quinque æquinoctialis horas refluitura, æstu violento que impetu, siue in operis tantum, siue retusis magnorum quoque fluminum cursibus ad superiota conscendere, ac septem eiusdem inẽsuræ horas cursu paulo leniore diffluere, & in ea tantum quę quinque horis fuerát suppleta, vacuare. Proinde incredibile videri potest, quod in eodem mari velut fõs quidã, tantarum aquarum ebulliat: de cuius profũditate & sufficiẽte abysso, definito sibi tempore aquæ illæ in superficie profundantur, & rursum recurrẽtes in eosdem profundissimos sinus decidát, præcipitesque discedant: & à Deo sibi constituta lege perpetua, ab imis semper ebulliãt atq; iterum in ima decurrant, & inde forsitan dixerit Deus ad sanctũ Iob: Nunquid ingressus es fontem maris? Quoniam Deo soli nota sunt quæ creauit. Porro secundum mysticos intellectus hoc dixisse Deum puto: quod circa finem sæculi pro redemptione hominis ad inferos esset descensurus: vbi pro potestate descẽdentis deambulasse eum dixit: Quia impossibile erat, vt quasi reus peccati infernalib. vinculis teneretur. Ipse enim solus factus est, sicut homo. Ad præsens quidem sine adiutorio, sed tamẽ inter mortuos liber. Quod autem infernus in imo terrarũ sit,
Ion. 2. Ionas propheta qui specialiter habuit figuram Saluatoris, in oratione sua quam in ventre piscis effudit, manifestè demõstrat, quem q; in infernum abyssi aquæ circunluát, & multis aliis locis scripturæ de qualitate inferorum loquuntur. Possumus & moraliter hunc locum ita sentire: vt quia mare per figurã, hoc sæculum dici nouimus, profunda eius super omnes iniquos & peccatores: qui quantum illud diligunt, tantum in eius obscurissimam profunditatem demerguntur, vt omnino non videant lumẽ euangelij, & gloriæ Christi. No-
F uissima vero abyssi sint omnes impij & sacrilegi: qui in profundiores peccatorum tenebras descendentes, lasciuiarum nimio fluxu, velut aquarum multitudine deprimuntur. Ad hos dominus noster neminem despiciens, omnesque saluare cupiens, venire dignatus est, vt corda eorum infidelitate cæcata, per gratiam suam illuminaret: & effecti lux in domino, fierent templum eius, vt inambularet & inhabitaret in eis, & esset eorum Deus.

a ¶ *Nunquid apertæ tibi sunt portæ mortis, &c.*] Nulla creatura est quamuis præpotens & fortis, quæ Dei maiestati posset obsistere. Et ideo quia per naturam sentiunt creatorem, cedunt diuinæ potentiæ, qua ei omnino nequeunt cõtraire. Vnde antiqui interpretes ita dixerunt. Nũquid apertæ sunt tibi portæ mortis? Vbi intellexerunt, quia huiusmodi portæ, quæ vtique metuuntur non sint insensibiles & inanimales: sed sint illi potius spiritus immundi, inimici nostri aduersariæ videlicet potestates, per quas generi humano introitus inuẽtus est ad mortem. Ipsæ sunt & ostia tenebrosa: quorum animos maliuolos & obscuritate inuidiæ plenos, Deus solus perspicit. Igitur quoniam hi, de quib. loquimur, tenebræ factæ sũt recedẽdo à vero lumine, & potestates sũt tenebrarum appellatæ, id est, principes hominum peccatorum: & idcirco etiam ostia tenebrosa dicuntur: quoniã deceptione eorũ, factus est homini per peccatorum tenebras ingressus ad mortẽ. Vbi ergo dictum est: ostia tenebrosa vidisti, quod nos iam exposuimus, alij interpretes locũ ipsum manifestius transtulerunt, ita dicentes: Aut ianitores inferni videntes te timuerũt: qui locus expositione nõ indiget, quin potius quod obscure prius dictũ est, apertissimè declarauit. Vel certè in passione & in morte domini, hæc quæ dicuntur luce sunt clariora: qui claustra inferorum aperuit, & sanctorũ inde animas liberauit, leges tartari exiens inferos soluit, sentẽtiam mortis resurgens irritam fecit, principatus & potestates trementes, qui erant ianitores & ostia, transduxit fiducialiter: siue palam triumphans in semetipso. Secundum tropicam vero intelligentiam, portæ mortis sensus sunt nostri: quæ portæ tunc virtutibus clausæ sunt, quando à vitiis

G obtinentur, & per eas mors peccati ad arcem mentis ingreditur. Quæ ostia, tenebrosa ideo appellãtur, quia in tenebras peccatorum siue etiam pœnarum, aditum pandunt. Istæ itaque portæ, siue hęc ostia, aperiuntur hominibus ad salutem, cum euictis vitiis tanquam hostibus suis expugnatis atq; in fugã versis, sanctitatis eas virtutibus homines aperuerint, vt audiant cum exhortatione sermonem prophetæ dicẽtis: Aperite mihi portas iustitiæ, ingressus in eas confitebor domino. Sanctus enim homo ad possidendum sanctitatis testimonium & virtutum monilia, conseruantis affectu & congaudentis ingreditur: quoniã ex participatione thesauri cõmunis, fit illis cor vnum & anima vna in Deũ. Et ita in hoc mundo velut in fornacis examinatione pariter positi: quasi ex vno ore benedicunt Deum in omni tempore, & semper laus eius in ore eorum.

b ¶ *Nunquid considerasti, &c.*] Quis hominum nosse poterit, quanta magnitudine distendatur, nisi ipse solus, qui omnia condidit? De quo propheta ait: *Qui mensus est aquas manu, & cœlum palmo, & omnem terram clausit pugillo.* Item aliter. Nunquid tu Iob præuidisti latitudinem terræ, id est, Esai. 40.c ecclesiam futuram, quam per totum mundum, crescente vbique euangelio dilatari. Indica ergo mihi si hoc sapere, siue aliquando intelligere potuisti. Siue latitudinem sapientiæ meæ, quam terræ, domni meæ, id est, ecclesiæ tribui: nũquid vt futura præuidens, oculo mentis accenso per temet- 3.Reg.4.d ipsum inspicere potuisti? quæ sapientia dilatauit cor Salomonis, sicut arenam quæ est in litore maris: eique dedit prudentiam multam nimis, & quæ in exitu canitur, & in latitudine suarum fiducialiter agit: cuius multiplices sensus & latitudine disputationum ditissimos: iubet eadem sapientia, in corde hominis describi tripliciter. Hæc ergo verba possunt, ex persona patris super sapientia, quæ est filius, disserta, in- Prou.22.c telligi.

c ¶ *In qua via lux habitet: & tenebrarum quis locus sit, vt ducas vnumquodq; ad terminos suos & intelligas. &c.*] In via sanctæ conuersationis hominis, lux virtutum habitat: tenebra- H rum vero, id est, vitiorum locus est homo peccator: vel ille locus de quo dicit: *Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus* Matth. 25.d *est diabolo & angelis eius.* Nosti ergo Iob discernere vniuscuiusque meritum, & secundum iustitiam vnumquemque horum ad terminos præfinitos retributionis perducere: cogitationes cordium ipsorum, tanquam semitas domorum suarum intelligere potuisti. Item, in qua via, siue terra, vt alij dixerunt, lux habitet: lux fidei & cognitionis habitat in corde credentis, siue lux in terra, Christus in ecclesia. Tenebrarum autem, id est, ignorantiæ & infidelitatis locus, est cor insipientium atque incredulorum. Et ideo per quaslibet semitas tendant boni & mali, secundum meritum ad domũ æternæ conuersationis iusto & bono domino ducente perueniunt.

d ¶ *Sciebas tunc quod nasciturus esses, & numerum dierum? &c.*] Quis hominum nouit antequàm sit, quia futurus est, ætatisque suæ dies annosve cognoscit? Itẽ in Adã peccator, & filius mortis effectus, quando scire vel sapere potuisti, quod spiritu & gratia baptismi nasciturus eras de visceribus matris ecclesiæ, & in æternum secundum nouissimam resurrectionem reparandus: & numerum dierum tuorum, qui sine fine sunt, vnde ipse per temetipsum cognoscere potuisti?

e ¶ *Nunquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grãdinis aspexisti, quæ præparaui, &c.*] Potentiam suam Deus, quam etiam in secretis creaturæ suæ rebus atque inuisibilibus habet, his verbis voluit demonstrare, dicens ad Iob: Numquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti? non enim loca sunt quædam in aliqua parte mundi immensa capacitate spatiosa, quæ moles atque congeries infinitarum niuium intra se habeant conditas, vt merito ob hoc, quasi loca thesauri appellentur: de quibus olim hæ congregatæ sint species, quæ quando Deus voluerit

A fortissimum illi vectem charitatis opposui: ostia quoque infidelitatis obstruxi, vt quantalibet tempestatum ac persecutionum violentia, desiaos obedientiæ limites transcendere compellatur: Nunquam charitatis meæ circunsepta transiliat, cui dixi: Hucusque venies & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Id est, si qui forte cogitationum malarum fluctus te intra pelagus tui cordis exagitant, ventusque validus pressurarum te funditus cōmouere pertentat, de statu quoque tuo in aridam siccitatem, velut in arenas steriles impellat: Hæc munimenta fidei & charitatis meæ caue ne transeas: & ita fiet, vt minarum venti insurgentes allisi in petra validissima dissoluantur.

tuos. a Nunquid post ortum tuum præcepisti diluculo, & ostendisti auroræ locum suum: b & tenuisti concutiens extrema terræ, & excussisti impios ex ea? c Restituetur vt lutum signaculū, & stabit sicut vestimentum. d Auferetur ab impiis lux sua, & brachium excelsum cōfringetur. e Nunquid ingressus es profundum maris, & in nouis-

a ¶ *Nunquid*, &c.] Hoc dominus ait ad Iob, quod conditarum ac secretarum rerum suarum per gyros suos recurrentem ad ordinata loca redire quotidie ipse disponat: & idcirco Iob arguitur, qui Deum factorem & gubernatorē rerum omnium diceret, nullo modesamine æquitatis operatum: & quasi ita dicens ait ei: Tu qui valde sapiēter tu te arbitratis, & quasi coæqualis lucem meam fueris fabricatus, & de meis iudiciis disputare posse credis, si elementa astrorum præceptum impleant creatoris, te forsitan disponēte ministerij sui pergūt cursum, cum ista priusquam tu in Adam per me existeres sint creata. Aliter: Hoc diluculum Saluator noster est: qui & sol iustitiæ appellatur. Ipse calore fidei & splendore gratiæ suæ, ecclesiam, mundum scilicet rationalem illuminat. Igitur nunquid tu Iob præcepisti huic diluculo, vt oriretur de cœlo, resplendens his qui sedebant in tenebris, & vmbra mortis: quemadmodum ergo tu Iob, post initium tuum præcipere non potuisti æternis, vt mundo in errorū tenebris constituto esset diluculum: ita nec post mortis oc-

B casum eius, resurrectionis & locum gloriæ eius in dextra patris sui ostendere potuisti, quem post mortem quam spōte susceperat, ad me iterum reuocaui. Sicut ipse dominus

Ioan. 16 g Iesus ait in euangelio. Si *ergo videritis filium hominis ascendentem vbi erat prius.*

b ¶ *Et tenuisti*, &c.] Potest hæc terra ecclesia intelligi: de cuius fundamentis dominus superius dixit, de qua in extremis terræ, id est, in nouissimo sæculo excutiendi sunt pec-

Amos 9 c catores: ita ipse dominus ait: *Ecce mandabo, & concutiam in omnibus gentibus domum Israel, sicut concutitur triticum in cribro.* Deus ergo secundum prophetam *mensus est aquas*

Esai. 40 c *pugillo, & cælos palmo ponderauit, & tribus digitis terram appendit*: ipse pro magnitudine vtraque manu tenens margines terræ, quasi cribrum huc atque illuc concutit, siue excutit tanquam vestimentum, vt impios velut paleas & lolium excutiat à frumento iustorum. Proinde hæc omnia operantis non solum fortitudo, verum & iustitia demonstrat: & inde est quod sancto Iob dominus cum increpatione loquitur, quare dixerit innocenti sibi pœnam acerrimæ tentationis illatam. Secundum moralem vero sensum intelligentiæ loci huius, vt æstimo facilior exitus est, vt terrā interpretemur naturam humanam: quia ab humo homo dictus est, & extrema sint sanctorum vita: quia in carne positi, sine carnalibus illecebris viuunt. Et ideo in extremis terræ dicūtur, de terrenis actibus exeuntes, non in medio tanquā in tota carne viuentes. Hæc igitur extrema, siue fines terræ in manu domini sunt: sicut ait propheta: *Quia in manu eius*

Psalm. 94 b *sunt omnes fines terræ*: quos hic ait dominus se tenere atque concutere, vt tremant à facie eius, sicut de eo propheta ait:

Psal. 103 b *Qui respicit terram, & facit eam tremere.* Et ita de terra eorum excutit impios, quos vtiq; execrandos mores intelligimus vitiorū. Excutit ergo dominus à sanctis suis huius mūdi impios: quando eos ab illis purificatos constituit innocē-

Psal. 100 b tes. De talibus impiis & peccatoribus propheta dicebat: *In matutino*, id est, in cognitione scientiæ Dei, fidei in me lucerna nascēte, *interficiebam omnes peccatores terræ, vt disperderem de ciuitate domini*: qualibet vtique anima sācta, *omnes operātes iniquitatem.* Siue in nouissimo tenebit Deus mundum, quasi reum ad iudicium suum: quo tempore extrema

etiam terrarum, conscientiæ rimemore quatiantur, vbi minimos quosque in extremis terræ intelligere possumus, qui & ipsi iusto iudicio Dei, vt superbi & impij de terra mansuetorum excutiendi sunt: *Beati enim mites, quoniam ipsi possidebunt terram.* C

Matth. 5 a

c ¶ *Restituetur*, &c.] Signaculū istud, anima hominis intelligitur, quæ ad imaginem Dei facta est. Expressa est in ea similitudo bonitatis Dei omniumque virtutum decus. Hoc igitur signaculum imaginis Dei & similitudinis, per Adæ peccatum attritum fuerat & obliteratum, & rursum per Christū iterata impressione restituetur. Quod signaculum nunc quidem per fidem, & baptismi gratiam renouatur: & vita meliore, menti sculpetur. Sed in resurrectione totum omnimodo restaurabitur: quando sicut humani corporis lutum in incorruptione reparabitur: ita & anima cum eo pariter vestimēto immortalitatis, velut stola gloriæ vestietur. Vt quemadmodum ipsa gloria & incorruptio immortalitatis, id est, Christus manet in æternū: ita & is qui ea indutus fuerit, gloriosus sine fine permaneat. De quo vestimento respiciens ad lutum carnis suæ Apostolus, ait: *Oportet corruptibile hoc induere incorruptionē & mortale hoc induere immortalitatem.* Hoc tamen diligētius est in- 1. Cor. 15 d
tuendum, quod in scripturis diuerso intellectu vestimenta dicuntur. Vestimentum ergo aliquādo dicimr ipsum corpus nostrū, quo anima velut amictu circundatur: sicut propheta ait ad animam peccatricem: *Operiet iniquitas tua vestimentū tuum.* Item vestimenta, sunt animæ virtutes, quibus eadem anima componitur & ornatur. De quibus propheta ait, ad iustum misericordias operantem: *Tunc erumpet matutinum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur.* Et quoniam hæc Esai. 58 a
vestimenta viua sunt & rationabilia, non fient tibi, sed oriē- D
tur in te. Et peccata aliquando vestimenta nuncupantur, vt Zacharias propheta ait: *Et Iesus erat indutus vestimentis sordidis. Dixit angelus ad eos qui stabant coram se dicens: Auferte* Zach. 3 a
vestimenta sordida ab eo: dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitatem tuam. Supra diximus vestimentum esse gloriam immortalitatis: cuius luce quæ nunquam deficiet, homo est æternaliter vestiendus. Alij interpretes ita dixerunt: *Et tu sumens terræ lutum, figurasti hominē, & famosum eum posuisti super terram*, id est, creaturis omnibus præeminentem. Dum hæc dominus ad Iob loquitur, vehementer arguitur: secundum autem mysticos intellectus, obumbrante Spiritu sancto, figuratus est homo Iesus Christus de terra Mariæ virginis. Hic igitur homo de luto carnis humanæ assumptus est. Lutum hoc loco non propter vilitatem nominis dictū nouerimus: sed propter ipsam materiam, de qua sumptus est Christus, veluti Adam in principio, qui de limo terræ plasmatus est. Et sicut ille per vnum exstitit de sinu terræ: ita & hic per vnum creantem se, formatus est in vtero matris. Et ita famosus est super omnem terram: vnde iam à solis ortu vsque ad occasum laudetur nomen domini.

d ¶ *Auferetur ab impiis lux sua*, &c.] Lux impiorum est huius mundi gloria & felicitas, quæ mundo prætereunte transibit, sicut & Salomon ait: *Lumen impiorum extinguetur*, & Prou. 10 c
eorum virtus & potentia, quæ brachij nomine dicta sunt, ilico conterentur.

e ¶ *Nunquid ingressus es profunda*, &c.] Prouidentiam suam Deus, qua cuncta dispensat & regit, in his locis multo copiosoque sermone significat: Vnde ait ad Iob: Si potes vbique esse & nosse omnia quæ creata sunt, & si abditos terrarum sinus penetrare potuisti: si etiam profunda maris, & nouissima eius, atque extrema abyssi peruagatus es. Ad increpationem ergo Iob ista dicuntur. Vbi alij dixerunt: Nunquid ingressus es fontem maris, initium atque originem? vnde ipsum mare, quasi de matrice, de mari oceano emanat, dicere videtur: quod oceani perenni cursu ac recursu fieri nouimus, feruntque hoc atque confirmat, quod illa immensa effusio maris oceani, per omnium regionum ac prouinciarum fluuios iterata, vno puncto temporis fiat. At nos tamen scimus omnium dierum, ac noctium alternatis successibus,

per

E

per horas viginti quatnot venire: atq; vnius horæ æquinoctialis dodrante trausmisso, tardius sine intermissione, siue die venire, siue nocte: per quinque æquinoctialis horas refluimra, æstu violentoque impetu, siue in operis tantum, sine retusis magnorum quoque fluminum cursibus ad superiora conscendere, ac septem eiusdem mẽsuræ horas cursu paulo leniore diffluere, & in ea tannim quę quinque horis fuerãt suppleta, vacuare. Proinde incredibile videri potest, quod in eodem mari velut fõs quidã, tantarum aquarum ebulliat: de cuius profũditate & sufficiẽte abysso, definito sibi tempore aquæ illæ in superficie profundantur, & rutium recurrẽtes in eosdem profundissimos sinus decidãt, præcipitesque discedant: & à Deo sibi constituta lege perpetua, ab imis semper ebulliãt atq; iterum in ima decurrant, & inde forsitan dixerit Deus ad sanctũ Iob: Nunquid ingressus es fontem maris? Quoniam Deo soli nota sunt quæ creauit. Porro secundum mysticos intellectus hoc dixisse Deum puto: quod circa finem sæculi pro redemptione hominis ad inferos esset descensurus: vbi pro potestate descẽdentis deambulasse eum dixit: Quia impossibile erat, vt quasi reus peccati infernalib. vinculis teneretur. Ipse enim solus factus est, sicut homo. Ad præsens quidem sine adiutorio, sed tamẽ inter mortuos liber. Quod autem infernus in imo terrarũ sit,
Ion. 2. Ionas propheta qui specialiter habuit figuram Saluatoris, in oratione sua quam in ventre piscis effudit, manifestè demõstrat, quemq; in infernum abyssi aquæ circunluãt, & multis aliis locis scripturæ de qualitate inferorum loquuntur. Possumus & moraliter hunc locum ita sentire: vt quia mare per figurã, hoc sæculum dici nouimus, profunda eius super omnes iniquos & peccatores: qui quantum illud diligunt, tantum in eius obscurissimam profunditatem demerguntur, vt omnino non videant lumẽ euangelij, & gloriæ Christi. Nouissima vero abyssi sint omnes impij & sacrilegi: qui in profundiores peccatorum tenebras descendentes, lasciuiarum nimio fluxu, velut aquarum multitudine deprimuntur. Ad hos dominus noster neminem despiciens, omnesque saluare cupiens, venire dignatus est, vt corda eorum infidelitate cæcata, per gratiam suam illuminaret: & effecti lux in domino, fierent templum eius, vt inambularet & inhabitaret in eis, & esset eorum Deus.

F

a ¶ *Nunquid aperta tibi sunt portæ mortis, &c.*] Nulla creatura est quamuis præpotens & fortis, quæ Dei maiestati posset obsistere. Et ideo quia per naturam seruiunt creatorem, cedunt diuinæ potentiæ, qua ei omnino nequeunt cõtraire. Vnde antiqui interpretes ita dixerunt. Nũquid apertæ sunt tibi portæ mortis? Vbi intellexerunt, quia huiusmodi portæ, quæ vtique metuuntur non sint insensibiles & inanimales: sed sint illi potius spiritus immundi, inimici nostri aduersariæ videlicet potestates, per quas generi humano introitus inuẽtus est ad mortem. Ipsæ sunt & ostia tenebrosa: quorum animos maliuolos & obscuritate inuidiæ plenos, Deus solus perspicit. Igitur quoniam hi, de quib. loquimur, tenebræ factæ sũt recedẽdo à vero lumine, & potestates sũt tenebrarum appellatæ, id est, principes hominum peccatorum: & idcirco etiam ostia tenebrosa dicuntur: quoniã deceptione eorũ, factus est homini per peccatorum tenebras ingressus ad mortẽ. Vbi ergo dictum est: ostia tenebrosa vidisti, quod nos iam exposuimus, alij interpretes locũ ipsum manifestius transtulerunt, ita dicentes: Aut ianitores inferni videntes te timuerũt: qui locus expositione nõ indiget, quin potius quod obscure prius dictũ est, apertissimè declarauit. Vel certè in passione & in morte domini, hæc quæ dicuntur luce sunt clariora: qui claustra inferorum aperuit, & sanctorũ inde animas liberauit, leges tartari exiens inferos soluit, sentẽtiam mortis resurgens irritam fecit, principatus & potestates trementes, qui erant ianitores & ostia, transduxit fiducialiter: siue palam triumphans in semetipso. Secundum tropicam vero intelligentiam, portæ mortis sensus sunt nostri: quæ portæ tunc virtutibus clausæ sunt, quando à vitiis

nouissimis abyssi deambulasti? [a] Numquid apertæ sunt tibi portæ mortis: & ostia tenebrosa vidisti? [b] Nunquid considerasti latitudinem terræ? Indica mihi si nosti omnia, [c] in qua via lux habitet, & tenebrarũ quis locus sit, vt ducas vnumquodque ad terminos suos, & intelligas semitas domus eius. [d] Sciebas tunc quod nasciturus esses, & numerum dierum tuorũ noueras? [e] Nunquid ingres-

G

obtinentur, & per eas mors peccati ad arcem mentis ingreditur. Quæ ostia, tenebrosa ideo appellãtur, quia in tenebras peccatorum siue etiam pœnarum, aditum pandunt. Istæ itaque portæ, siue hęc ostia, aperiuntur hominibus ad salutem, cum euictis vitiis tanquam hostibus suis expugnatis atq; in fugã versis, sanctitatis eas virtutibus homines aperuerint, vt audiant eum exhortatione sermonem prophetæ dicẽtis: Aperite mihi portas iustitiæ, ingressus in eas confitebor domino. Sanctus enim homo ad possidendum sanctitatis testimonium & virtutum monilia, conseruantis affectu & congaudentis ingreditur: quoniã ex participatione thesauri cõmunis, fit illis cor vnum & anima vna in Deũ. Et ita in hoc mundo velut in fornacis examinatione pariter positi: quasi ex vno ore benedicunt Deum in omni tempore, & semper laus eius in ore eorum.

b ¶ *Nunquid considerasti, &c.*] Quis hominum nosse poterit, quanta magnitudine distendatur, nisi ipse solus, qui omnia condidit? De quo propheta ait: *Qui mensus est aquas manu, & cælum palmo, & omnem terram clausit pugillo.* Item aliter. Nunquid tu Iob præuidisti latitudinem terræ, id est, Esai. 40 a
ecclesiam futuram, quam per totum mundum, crescente vbique euangelio dilataui. Indica ergo mihi si hoc sapere, siue aliquando intelligere potuisti. Siue latitudinem sapientiæ meæ, quam terræ, domui meæ, id est, ecclesiæ tribui: nũquid vt futura præuidens, oculo mentis accenso per temetipsum inspicere potuisti? quæ sapientia dilatauit cor Salo- 3. Reg. 4 d
monis, sicut arenam quæ est in litore maris: eique dedit prudentiam multam nimis, & quæ in exitu canitur, & in latitudine suarum fiducialiter agit: cuius multiplices sensus & latitudine disputationum ditissimos: iubet eadem sapientia, in corde hominis describi tripliciter. Hæc ergo verba possunt, ex persona patris super sapientia, quæ est filius, dissserta, in- Prou. 22. c
telligi.

H

c ¶ *In qua via lux habitet: & tenebrarum quis locus sit, vt ducas vnũquodq; ad terminos suos & intelligas. &c.*] In via sanctæ conuersationis hominis, lux virtutum habitat: tenebrarum vero, id est, vitiorum locus est homo peccator: vel ille locus de quo dicit: *Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus* Matth. 25 d
est diabolo & angelis eius. Nosti ergo Iob discernere vniuscuiusque meritum, & secundum iustitiam vnumquemque horum ad terminos præfinitos retributionis perducere: cogitationes cordium ipsorum, tanquam semitas domorum suarum intelligere potuisti. Item, in qua via, siue terra, vt alij dixerunt, lux habitet: lux fidei & cognitionis habitat in corde credentis, siue lux in terra, Christus in ecclesia. Tenebrarum autem, id est, ignorantiæ & infidelitatis locus, est cor insipientium atque incredulorum. Et ideo per quaslibet semitas tendant boni & mali, secundum meritum ad domũ æternæ conuersationis iusto & bono domino ducente perueniunt.

d ¶ *Sciebas tunc quod nasciturus esses, & numerum dierum? &c.*] Quis hominum nouit antequàm sit, quia futurus est, ætatisque suæ dies annosve cognoscit? Itẽ in Adã peccator, & filius mortis effectus, quando scire vel sapere potuisti, quod spiritu & gratia baptismi nasciturus eras de visceribus matris ecclesiæ, & in æternum secundum nouissimam resurrectionem reparandus: & numerum dierum tuorum, qui sine fine sunt, vnde ipse per temetipsum cognoscere potuisti?

e ¶ *Nunquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grãdinis aspexisti, quæ præparaui, &c.*] Potentiam suam Deus, quam etiam in secretis creaturæ suæ rebus atque inuisibilibus habet, his verbis voluit demonstrare, dicens ad Iob: Numquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti? non enim loca sunt quædam in aliqua parte mundi immensa capacitate spatiosa, quæ moles atque congeries infinitarum niuium intra se habeant conditas, vt merito ob hoc, quasi loca thesauri appellentur: de quibus olim hæ congregatæ sint species, quæ quando Deus voluerit

A Psal. 49.b profetantur: sed ita est potius, vt in alio loco ipse dominus ait: *Et species agri mecum est.* Quæcunque enim voluerit facere, statim voluntas eius in effectum procedit. Et ideo thesauri nominati, non in aliquo immenso & capaci loco, sed in eius volũtate & dispositione sunt constituti: sicut in alio loco ait: Et species agri mecũ est, apud quẽ nihil est imperfectum: quia non est aliud cogitare illius, aliud facere: sed protinus fit, quod voluerit. In hac ergo secreta cordis sui dispositione diuina, vbi essent isti thesauri harũ rerum, cum adhuc in se corporaliter non existerent, interrogatur Iob si intrare poterit. Nemo enim secretum illud diuinæ maiestatis potest adire, siue cognoscere, nisi filius qui est in sinu patris, vniusque naturæ atque substantiæ. Hæc ergo præparata dicuntur à Deo in tempus hostis pugnæ & belli. Multis igitur modis, ac diuersis alijs innumerabilibus iudicijs suis Deus flagellat, & corripit genus humanum: sicut etiam Ægyptios, quos fulminibus & grandine deuastauit. Exod. 7. & seq. Et generaliter alijs rebus frequentat hominum castigationem. Hostili humiliat incursu, terrarum motu hiatuque vastat, turbinibus perdit, ruinis opprimit, naufragiis demergit: alijs quoque plagis innumeris verberat, siue lentis infirmitatibus, siue acutis languoribus, atque aëre corrupto. Deut. 7. & 20. Vnde in Deuteronomio legimus, quæ hostibus suis repugnantibus, & rebellantibus præparat, vt eis secundum iustitiam suam infligat debitas pœnas tribulationum. Item aliter. Niuem nunc in bonam partem, nunc in contrariam accipimus: & idcirco sub niuis nomine præfiguratum, hoc loco corpus aduersariarum potestatum colligunt, quod à charitate Dei longè discesserit, id est, Deum habitantem in cœlo reliquerit, vt iusto iudicio Dei proijceretur in terram. Huius autem niuis & grandinis, quasi in quandam duritiam suæ naturæ oblita transierit, B quasi quædam secreta, cogitationũ scilicet machinamenta, thesauros Deus voluit nominare: sicut propheta Ezechiel Ezec 28.d de eorum principe ait: *In multitudine negotiationis tuæ impleta sunt interiora tua iniquitate.* Huiuscemodi igitur dominus cogitationum omnium solus cognitor perscrutatorq; est. Hos inquam thesauros, qui per enigmata niues & grandines nominati sunt, ait Deus se præparasse in tempus hostis diemque pugnæ & belli. Et quoniam insipienti corde nunquam ad Deum conuersuri essent, dispensatione diuina magistri pœnarum effecti sunt, vt alios Dei iudicio, ad emendationem flagris corruptiuum castigent, alios vero secũdum iustam sententiam Dei puniant: alios duris tribulationibus affectos constituant clariores. Sicuti & in isto sancto Iob manifestè apparuit. In Ægyptiis quoque similiter demonstratum est, quibus non voluntate Dei pugnantibus, plagæ horrendæ immissæ sunt per angelos malos. Item, Nunquid ingressus es thesauros niuis, &c. Potuit dominus de aduentu suo in carne hoc dixisse, quo vt ignis æternus & ignis cœli, ignisque diuinus, per quem omnes creaturæ rationabiles concalescunt, dignatus est ad terram descendere: qui velut ad niueam regionem, & frigidam mundi huius atque instar grandinis nimio infidelitatis frigore duratam exclamauit & Luc. 12.f dixit: *Ignem veni mittere in terram.* Proinde huiuscemodi humanorum cordium thesauros, obliuione videlicet Dei sui frigidissimos, ingressum se profitetur, vt expulso perfidiæ frigore, dilectione eius flagrarent & dicerent: *Concaluit cor* Psal. 38.a *meum intra me & in meditatione mea exardescit ignis*, Itemque vt ad intelligentiæ ignem profectu fidei de stultitiæ frigore venientes dicerent: Luc. 24.e *Nonne cor nostrum ardẽs erat in nobis*: cum illuminato corde atque accenso charitatis fonte aperiret nobis scripturas Iesus? Sic itaque ingressus mundum, ac visitans eum, aspicit corda mortalium, quæ etiam & thesauri ab ipso domino nuncupantur in euangelio, ita dicente: Math. 12.e *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona* Hæc igitur Deus facere præparauit quæ diximus, hostis pugnæ & belli, in tẽpore vtique pro nobis moriens, hostem grauẽ ac molestissimũ inimicũ diabolũ, in inferis triũphauit: & resurgens à mortuis, in Iudæa fidei suæ aduersarios expugnauit.

ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti: quæ præparaui in tẽpus hostis, & in diem pugnæ & belli?[a] Per quam viam spargitur lux, diuiditur æstus super terram?[b] Quis dedit vehementissimo imbri cursum, & viam sonantis tonitrui, vt plueret super terram absque homine in deserto: vbi nullus mortalium commoratur, vt impleret inuiã & desolatam, & produceret herbas virentes?[c] Quis est pluuiæ pater: vel

C a ¶ *Per quam viam*, &c.] Quis poterit propriè scire mortalium, quæ sit via solis, quam ordinato cursu agit in dextro climate cœli, spargentis lucem super terras: aut quemadmodum æstus per vices temporum, siue per loca regionum omnium diuidatur, vt alibi plus eodem tempore ferueat, & ipse alibi tẽperato calore sentiatur. Item, Per quam viam spargitur lux, diuiditur æstus super terram. Via est euangelij prædicatio, per quam lux fidei spargitur super corda credentium. Et pulchrè spargitur: quia infidelitate mentes hominum aridæ, vbertate diuinæ gratiæ irrorantur, & ita diuiditur æstus sancti Spiritus super terram fidelium. Sic inquã Eph. 4.d diuiditur, cum vnicuique datur gratia secundum mensuram donationis domini nostri Iesu Christi. Siue hoc modo diuiditur, cum alijs annunciatio *Christi odor vitæ in vitam* sit, *alijs vero odor mortis in mortem.* 2. Cor. 2. d Sic ergo diuiditur ipsum bonum euangelij, vt vitam alijs largiatur, alijs mortem crimine infidelitatis operetur. Itemque via sanctæ conuersationis hominis, luxque timoris Dei, spargitur super omnem corporis terram, vt fugiant ab eo tenebræ peccatorum: & æstus eis tentationum opitulãte Dei gratia temperentur, ne exorto super se ardore solis exæstuet. Et sic itaque æstus diuiditur: cum eis non totum simul tribulationum pondus imponitur, sicut ait Apostolus: *Fidelis enim Deus, qui non patitur vos tentari*, &c. Et Salomon: *Effugiet æstus, filius prudens: vento autem corrumpitur in messe filius iniquus.* 1. Cor. 10 c Prou. 10.a

b ¶ *Quis dedit vehementissimo imbri cursum, & viam sonantis tonitrui, vt plueret super terram absque homine in deserto: vbi nullus mortalium commoratur, vt impleret viam & desolatã, &c.*] Hic vehemẽtissimus imber, Saluatoris est euangelium, *qui emisit eloquium suum terræ, velociter curreret* Psal. 147.a *sermo eius*: G hic inquam imber in montibus Hierusalem, de imo terræ in sublime surrexit: *quoniam de Sion exiet lex*, ait Propheta, *& verbũ domini de Hierusalem*, Esai. 2 a & eleuatus à sanctis apostolicis nubibus, velut aqua effluens, copiosè currit, aura sibi flante Spiritus sancti, in varijs signis atque virtutibus, viam sibi fidei fecit in nationibus, terrore nominis Dei atque miraculorum tonitruo præcedente. Alij dixerunt, præparauit flumen omnium populorum. Et flumen inquam ecclesiæ præparauit, vt pluuia copiosa & valida Spiritus sancti inundarentur, sicut in ipso principio nascentis ecclesiæ super Apostolos sanctosque cæteros demonstratum est. Quod autem in laudem imbris euangelici dicitur, quod pluerit super terram inhabitabilem, quæ hominem non haberet, non erit mirabile, si vt sonat tantum intelligatur: sed in deserto, id est nationibus, doctrinam dominicæ prædicationis copiosè effudit. In deserto inquam, vbi nullus hominum fuerat commoratus, id est, quoniam nullus prophetarum ad gentes à Deo erat missus, vt impleret inuia & desolata, & produceret herbas virentes euangelij. Imber terræ ecclesiæ, quæ fuerat desolata à Deo, & pluuia charitatis Dei, adipe repleuit eam, atque in pinguedine, vt ex vbertate bonorum cœlestium produceret ac proferret herbas virentes satiui seminis, secundum genus suum, sicut ait in psalmo, *Et florebit de ciuitate sicut fœnum terræ*, & mul- Psal. 71.c tiplicatis fructibus faceret, secundum parabolam domini: *aliud tricesimum, aliud sexagesimum, aliud centesimum* fru- Luc 8.b ctum, & audiret cum exhortatione se consulantem: *Lætare sterilis, quæ non paris: erumpe & exclama, quæ* Esai. 54.a *quæ non parturis: quia multi filij desertæ, magis quam eius quæ habet virum.*

c ¶ *Quis est pluuiæ pater: vel quis genuit stillas roris.*] Quis est huius pluuiæ, & huius imbris dominici auctor & conditor nisi Deus? Quam pluuiam voluntariam segregauit hæreditati suæ, sicut dicit pater ad filium: Fili *pete à me, & da-* Psal 2.b *bo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionẽ tuam terminos terræ.* Ipse etiam Deus genuit stillas roris: hinc & propheta ait ad Deũ. Ros enim qui à te est, sanitas est illis. Proinde

inslo-

E in fluuio, affluentissimam affluitatem largitatemque diuinæ gratiæ demonstrauit. In rore autem eandem gratiam, sensim insuescentem visceribus, & medullas animæ penetrantem. Alij dixerunt: vel quis genuit glebas roris. Has igitur glebas vnumquenque sanctorum non absurdum erit intellexisse, quæ sūt in agro ecclesiæ, quibusque dicit Apostolus: *Dei agricultura estis.* (1 Cor 3. b) Illic ergo istæ glebæ per baptismum in Christo sunt genitæ: sicut ait Apostolus: *Creati in Christo Iesu in operibus bonis.* (Eph. 2. b) Vnde hoc rore cælesti perfusi, pingues in sanctis fructus & vberes extiterunt.

quem dominum dixisse hic legimus, prophetam mysticè locutum manifestum est. Possumus hæc loca, & simpliciter intelligere: & gelu de cœlo quis genuit? Cœlum appellantes glacialia montium, & excelsorum cacumina, & per immensum aërem, loca cœlo viciniora, vel magis proxima: secundum hanc ergo consuetudinem scripturarum, ipse dominus inquit, in euangelio, volatilia cœli. (Matth. 6. d) His secundum literam nunc omissis ea ponus, quæ sacracrè à Deo prædicata sunt, intelligere & credere nos oportet.

G

vel quis genuit stillas roris? [a] De cuius vtero egressa est glacies, [b] & gelu de cœlo quis genuit? [c] In similitudinem lapidis aquæ durātur, [d] & superficies abyssi constringitur. [e] Nunquid coniūgere valebis micantes stellas pleiades, aut gyrum arcturi poteris dissipare? [f] Nūquid producis luciferū in tempore suo, & vesperum super filios

a ¶ *De cuius, &c.*] Vteri nomine, cordis secretum significasse mihi videtur. Non enim probabiliter glaciem egressam de ore Dei intelligere debemus: sed de illo mentis suæ secreto & inscrutabili iudicio, sustam ac districtam manasse sententiam. Egredi ergo glaciem dixit pro egrediente iudicio, quo secundum suum meritum, quidam hominum percutiuntur plaga obdurationis: & corda eorum durissimo atque insolubili quodam gelu & frigidissimo constringuntur, vt non sentiant feruentis diuinæ charitatis calorem. De angelis apostaticis, verissimè dici potest, & specialiter de Iudæis intelligendum est: quibus aquæ eloquiorum cœlestium glaciatæ sunt, vt in fructus gentium gratiæ largitate profluerent: de quarum vocatione dictum est superiore versiculo, & de quibus: *posuit desertum in sta-* (Psal 106. d) *gna aquarum, & terras sine aqua, in exitus aquarum, & inhabitare fecit ibi esurientes*, id est, esurientes iustitiam: *Et seminauerunt agros, & plantauerunt vineas, & fecerunt fructum natiuitatis: & benedixit eos, & multiplicati sunt nimis.* Qui ergo mente spiritualiter, nunc vbique positam contuetur ecclesiam, videt terrā eius, quæ fuit Deo aliquando deserta, nunc prædictis omnibus spiritualibus copiis a-
F bundare: sic itaque prædictas stillas roris de cœlo defluētes suscepit ecclesia, & secundum Iudicum librum, quod tem-
(Iud 6 g) pore Gedeon ducis factum legimus, ros vnius ouiculæ gentisque modicæ, totam terram Christo credentem, qui ros est gratia benedictionis infudit: & impletum est illud mysteriū, quod psalmista prædixerat dicens: *Sicut ros hermon.* Hermon
(Psal 157. a) vtique mons qui interpretatur anathema, significat altitudine sua populum Iudæorum. Illius ergo ros, gratiæ videlicet & benedictionis, descendit in montem Sion. Sion namque mons excelsus virtutibus, atque sublimis ecclesia est. In quo constituta est specula contemplationis futura credentium. Vnde & ipsa virtutum species Sion interpretatur. Et vt nossemus proprium roris istius nomē ait psalmista: Quoniam illic quidem, scilicet in monte Sion, mandauit dominus benedictionem & vitam vsque in æternum. Et sequitur dicente domino.

b ¶ *Et gelu de cœlo quis genuit.*] Hoc igitur modo de cœlo obdurationis sententia sacrilegi feriuntur, quod vtique malum iuste eis à Deo dicitur procreari, vt Pharauni, scilicet & Iudæis, quos propter infidelitatem suam, & nimiam obstinationem cordis legimus obduratos. Sequitur de huiusmodi, dicente domino.

c ¶ *In similitudinem lapidis, &c.*] Nomine aquarum secundum scripturarum auctoritatem populi intelliguntur: Sicut Ioannes Apostolus ait: Aquæ autem populi sunt: & Dauid
(Apoc. 7. d) ad dominum: *Libera me*, inquit, *de aquis multis, de manu filio-*
(Psal. 143. b) *rum alienorum.* De his ergo mihi dicere videtur, qui nimio obliuionis Dei frigore obriguerunt, & instar lapidum: solidi & nimium duri effecti sunt. Deinde ait.

d ¶ *Et super faciem abyssi, &c.*] In abysso, profundissimam obscuritatem mentis puto intelligendam, quæ ita obtusione infidelitatis nimiæ operiatur, & constringatur quodam gelu impietatis, vt saxo similis fiat: ita vt tali mente, non sit ad Deum vllus aditus respirandi: secundum illud, quod apostolus de Iudæis testimonium propheticum assumens, locutus est, dicens: *Dedit illis Deus spiritum compunctionis,*
(Rom. 11. a) *oculos, vt non videāt: & aures, vt non audiāt, vsque in hodiernum diem.* In Psalmo quoque cētesimo quadragesimo septimo, de gelu, vel glacie, & crystallo, secundum hunc sensum

e ¶ *Nunquid coniungere valebis micantes stellas pleiades, aut gyrū arcturi poteris dissipare.*] Nunc de cœli ordine & astrorum circuitu loquitur ad Iob. Pleiades appellat stellas, quæ iunctæ, velut septem esse monstrantur. His ergo Græci, quod multæ simul essent, nomen ab ipsa multitudine posuerūt: plithys vel plithos enim multitudo dicitur, & inde deriuatum est, vt pleiades appellentur. Ait ergo dominus ad Iob: Nunquid vt hæc stellæ iūctæ & simul sint, tua potentia facere potuisti? Septentrionta quoque siue arcturi circuitum, quem indesinenti gyro per sinistram plagam mundi, in se fecit recurrere, vt totus in se vadat semper & redeat: nunquid tu poteris dissipare? De astris cœli siue signis: & in alijs locis scripturæ legimus, sicut in Iesu Naue, & Iudicum: *Fuit*, inquit, *terminus Amorræi,* (Ios. 15. a) *ab ascensu scorpionis petra, & superiora loca.* (Iud. 1. g) Vt igitur domini verba, secundum mysticos intellectus dicamus, cœlum interpretemur ecclesiam, quam superius dominus terræ vocabulo nuncupauit: sed ibi propter originem suam terra est appellata. Nunc vero sublimata per Christum in gloriā, cœlum rectissimè intelligitur. In hoc igitur cœlo, etiam stellæ pleiades & septentrionis, vnam in se sacræ interpretationis continēt formam. Ipse enim septenarius numerus septiformis spiritus gratias in se demonstrat, quæ in hoc cœlo micāt, ipsique gratiarum spiritus, in eodem firmamento cœli sunt fulgentes. Istæ igitur stellæ per prophetam, septem oculi domini appellantur, quorum oculorum gratias atque virtutes H
Esaias propheta enumerat, vbi de Saluatoris natiuitate vaticinatur dicens: *Et requiescet super eum spiritus Dei, spiritus* (Esa. 11. a) *sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & virtutis, spiritus scientiæ & pietatis, replebit eum spiritus timoris Dei.* Quemadmodum ergo quisquam non potuis indissociabilis luminis spiritualia astra coniungere: ita omnino fieri non potest, vt hæ stellæ gratiarum, ecclesiam meam circumlustrantes, ab vnius connexione solubili separentur. Quod autem alij dixerunt, aut intellexisti nexus pleiadis: ad spiritualem intelligentiam erigit animum contuentis, vt aliquid allegoricum laboret inquirere.

f ¶ *Nunquid producis, &c.*] Stella est quam luciferum dicimus, stellis cæteris clarior, quam ferunt etiam doctores ecclesiæ, vnam esse de illis quinque stellis quas planetas vocant: quia dissimilem aliarum stellarum cursum habeant, multoque velociorem, & inde planetæ, id est, vagantes siue errantes dicantur: eo quod non certum, sed mutabilem cursum habeant. Hunc igitur luciferum appariturum terris, post biennium in oriente autumant nasci. Aliam vero stellam quam vesperum appellauit, eo quod circa diei vesperū suo tamen tempore mundo monstretur: hanc, inquit Deus ad Iob, super filios terrę consurgere facis? Qui ergo intelligis potentiam omnia gubernātis, & in te operantis agnosce iustitiam. Hanc stellam multi putant hesperum dici. Vnde & Italia hesperia nominata sit: eo quod illic tēpore suo primū apparet. Spiritualiter autē verba sunt patris, de filio suo Saluatore nostro dicentis sic: Nunquid educes luciferum in tēpore suo, & vesperum super filios terræ cōsurgere facis? Vbi & aduētus domini in carne venturi significatus est, & resurrectio eius ex mortuis figurata, veniente plenitudine temporis: Ait autem, misit Deus filium suum *factum ex muliere,* (Gal. 4 a) *factum sub lege.* In hoc igitur tempore suo, eductus est à Deo patre, vt terras inuiseret: qui ideo lucifer nūcupatus est, quia veniens de sublimibus, tanquam post biennium, post legem

filios terræ consurgere facis? a Nunquid nosti ordinem cœli, & pones rationem eius in terra? b Nunquid eleuabis in nebula vocem tuam: & impetus aquarum operiet te? c Nunquid mittes fulgura, & ibũt? & reuertentia dicent tibi, assumus? d Quis posuit in visceribus hominis sapiẽtiã: vel quis dedit gallo intelligentiam? e Quis enarrabit cœlorũ rationem: & concentum cœli quis

A & prophetas ortus est, & super nos positos in tenebris & vmbra mortis lucem nobis fidei ac tempestiuæ cognitionis exhibuit. Vesper vero idem filius hominis appellatur, qui in cruce tempore passionis occubuit. De quo ait propheta populis crediturus: *Iter facite ei, qui ascendis super occasum, dominus nomen illi.* (Psal. 67. a) Qui vtique in tẽpore occasus, quando ait ad patrem: *In manus tuas commendo spiritum meum,* (Luc. 23. f) posuit tenebras, & factæ sunt in corde infidelium Iudæorum. Hunc ergo Deus pater, vt pastorem magnũ ouium excitauit. Hũc, inquam, vesperum, eo quod sacrificium vespertinum, in vespera sæculorum missus obtulerit, filium hominis, super filios terræ consurgere fecit, vtinam non sint caro, & terra esca serpentis, neque filij noctis & tenebrarum: sed sint filij luciferi, filij Dei.

a ¶ *Nunquid nosti ordinem cœli, &c.*] Si numerum astrorum omnium potest quispiam mortalium nosse, potest & miluiæ eorum ordinem perscrutari. Nemo ergo hæc propriè nouit, nisi solus ille qui condidit. Spirituali autem sensu ita intelligi potest. Nunquid tu Iob quasi cognitor futurorum, iam nosti quo ordine in cœlo ecclesiæ, quam diuersæ atque multiplices gratiæ spiritus mei, velut stellæ refulgeant: siue qua gloria, vel quo ordine meritorum, vt siderum radiantiũ globi, sancti in resurrectione fulgebunt? Hunc locum alij ita vertunt, vt omnia quæ sub cælo sunt pariter fiant. Vbi hoc dicere videntur, quod volubilitate, siue temporum, siue stellarum per spatia sibi succedentia redeat & recurrat. Spiritualiter autem ita dictum existimandum est, quod dispensatio per Christum reconciliationis humanæ, vsque in finem sæculi crescat, ad notitiam omnium nationũ: siue quia sancti vt ad calcem virtutum perueniant, quotidie motum sanctitate proficiant: & ideo sub cælo, id est, sub obedientia ecclesiasticæ disciplinæ sunt constituti.

B b ¶ *Nunquid eleuabis, &c.*] Primo auditu hoc ita intelligendum est. Nunquid habes tantam potentiam, vt ad imperiũ, ac nutum tuum, ilico imbres infundentes & operientes de cœlo descendant. Secundum altiorem vero intelligentiam: vocem, inquit, eleuo, ait dominus, quando hominibus clamo: *Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis,* (Matth. 11. d) & pietatis affectu, pulso secreta mentis ipsorum, vbi est velut nebula caligo peccati, & nominis mei valde obscura obliuio, vt obedientibus voci meæ, innumeris populis circundatus, quasi impetu influentibus aquis operiar, quibusque velut vestimento induar, vt in eis habitem sicut propheta ait: *Sicut sponsa induit me vestimento.* (Esa. 61. d) Alij dixerunt: *vocabis nubem voce, & in tremore aqua valida obediet tibi.* Aqua valida tremendum diuinæ voluntatis præceptum est: quod Deus quẽlibet sanctum, voce, id est, affectu clamoris & insinuationis instinctu, vt obediendo saluetur, obseruare iubet. Nunquid tu Iob aliquid simile facere potuisti?

c ¶ *Nunquid mittes fulgura & ibunt, &c.*] In his sermonibus Dei, adesse virtuti eius credẽdum est quæcunque voluerit, cui etiam omnia insensibilia quasi sensibilia sunt: sicut dicit propheta: *A facie domini commota est terra, à facie Dei Iacob.* (Psal. 113. b) Reuerti autem fulgura ideo appellantur: quia isti mittuntur à Deo, vt prædicatione euangelij mundum illuminent, quibus dominus ait: *Vos estis lux mundi.* Et iterum: *Posui te in lucem gentium, vt sis in salutem vsque ad vltimum terræ,* & in fine sæculi reuertentes cum fructibus manipulorũ suorum, venient in exultatione, & dicent: *Quinque talenta mihi tradidisti: ecce alia quinque lucratus sum.* (Matth. 5. b; Esa. 42. a; Psal. 125. a; Matth. 25. b) Siue fulgura sunt inspirationes diuinæ, quibus illuminantur corda sanctorum, vt eis accensis in amore charitatis Christi conflagrent. Hæc autem fulgura illuminationis Dei reuertentur ad Deum, qui ea ad desiderium sui excitandum emiserat, quando per eandem visitationem diuinam, ardenti animo & feruenti opus suæ illuminationis effecerunt.

d ¶ *Quis, &c.*] Manifestum est quod homo, quando ad imaginem & similitudinem Dei factus est, sapientiam rationis accepit, vt præstaret cæteris animãtibus, quæ ratione G & prudentia carent. Quibus autẽ bonis à Deo homo donatus sit, lectorem ad eos transmitto, qui de bono naturæ, eiusque virtutibus plurima conscripserunt. Gallo etiam gallinaceo Deus huiusmodi sensum dedit, vt emenso noctis tempore, quasi proximæ lucis memor eandem mundo canẽs annunciet reuertentem. Secundũ intelligentiam vero spiritualẽ ita sẽtiẽdũ est: quoniã Christus Dei est virtus, Deiq; sapientia. (1 Cor. 1. d) Hũc pater in viscerib. hominis posuit: sic enim Dei sapientia, qui est filius eius ait, eum cum Petros filiũ Dei confessus fuisset, dicens: *Tu es Christus filius Dei viui: non tibi reuelauit hoc caro & sanguis, sed pater meus qui est in cœlis.* (Matth. 16.) Et Apostolus: *Cum autem complacuit ei, qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit in gratia sua, vt reuelaret filium suum in me.* (Gal. 1. c) Gallum vero puto esse vnumquẽque sanctorum, qui in nocte & tenebris huius mundi, accipiunt fidem, intelligentiã, & virtutis constantiam clamandi ad Deum, vt inspiret iam dies permanens, & amoueantur vmbræ vitæ præsentis, cum vrgenti & frequenti clamore precũ suarum dicentes: *Emitte lucem tuam, & veritatem tuam.* (Psal. 42. b) Quod & de prophetis intelligere possumus, qui certatim annunciauerunt diei ac solis aduentum. Hoc in loco aliorum multo aliter interpretatio habet, qui ita dixerunt: Quis dedit mulieribus texturę sapientiam, & varietatum scientiam? Si scientiam varietatum, & textrini operis sapientiam à Deo solæ mulieres acceperũt, de quibus dicitur: *Sed mulieres doctæ dederunt, quæ nouerant in opus tabernaculi,* (Exod. 35. d) de qualibus & dominus hoc loco, quasi specialiter ait: *Quis dedit mulieribus texturæ sapiẽtiam, & varietatum scientiam?* (Ibidem.) Quomodo in Exodo Beseleel & Oboliac, sacerdotũ & tabernaculi vestimẽta, vario ac polymitario opere texuerunt. H Nouerimus ergo esse animas sanctas, quæ hoc opus efficiendi etiam nunc in historia per intelligentiã spiritus acceperunt: quibus vtique scriptum est, dedit Deus sapientiam & intelligentiam, quicquid etiam fabrè adinueniri potest, dedit in corde eorũ. Sic itaque repleti sunt spiritu sapientiæ & intelligentiæ, & sapientiæ vel sciẽtiæ, & omni doctrina, ad excogitandũ & faciendũ omne opus: quoniam tabernaculum illud legis, sanctæ ecclesiæ imaginẽ præferebat. Dicamus de hac varietate motum, siue meritorum velut vestem vero Salomonis ministrantium, quod per figuram regina Saba dixit Salomoni, cũ admiratione laudãs sapientiam eius, & domum, cibos, habitacula, & seruorum ordinẽ, (3 Reg. 10. & 2 Par. 9.) vestes & ministros, & holocausta quæ offerebant in domo domini continenter: hanc officiorum varietatem cõtextam esse per diuersas in toto mundo ecclesias, per quas alibi cõiugati, alibi continentes, alibi virgines: hi per eleemosynas, illi per alienationem omnium facultatum: illi per crucem & mortificationem terrenarum cupiditatum: illi per sciẽtiam scripturarum multiplicib. sancti Spiritus gratiis, velut diuersis coloribus Christi corpus exornant, sibique æternæ gloriæ, & immortalitatis vestimenta conficiunt. Contexunt etiam perfecto intellectu fidem trinitatis, velut spartum triplex, quod non cito rumpitur. Huiusmodi vestimenta istæ spirituales mulieres operantur, id est, siue sanctæ animæ, siue ecclesiæ per diuersa regionum spatia constitutæ.

e ¶ *Quis enarrabit cælorum, &c.*] Certum est, quia nullus cœlorum rationem vel stellarũ cursum poterit aut sermone narrare, aut mente concipere. Quod autem ait: Concentum cœli quis dormire faciet? multis scripturarum locis laudare Deum elementa dicũtur, pro eo quod in illorum dispositione ac pulchritudine Deus vel ab hominibus, vel ab angelis prædicetur: Id est, quis homines in eius laudibus vitã exercentes dormire, id est, quiescere faciet? Pro hoc itaq; honore, quis ab ecclesiæ congregatione persoluitur, quis alius quam ipse requiem dabit ac refrigerium in sempiternum? Dormitio enim aliquando in scripturis requies intelligitur, vt Esaias propheta ait: *Iustitia dormiuit in ea,* (Esa. 1. f) id est, in Hierusalẽ, æquitas iustitiæ requieuit: nunc autem homicidæ. Et sanctus quidam, super quem signatum fuerat lumen vultus domi-

E domini, ait in psalmo: *In pace in idipsum dormiam & requiescam.* Psal. 4. b Item io alio loco: *Si dormiatis*, inquit, *inter medios cleros*, id est, inter sortes duorum testamentorom reqoiescatis. Et concentum cœli quis dormire faciet? Sanctos angelos intelligamus, qui pro ipsa habitatione, cœli cœlum dicti sunt per Psal. 67. e prophetiam, hoc modo: *Cœlum cœli domino.* Huius igitur cæli concentum, ait Dominus, quis dormire faciet, id est, quis erit ille qui eos à perpetuis laudibus, qoibus me benedicunt, Sanctus, Sanctus, Sãctus Dominus, incessabiliter concinẽtes, vt cessent & quasi obdormientes possit inhibere? Quis narrabit cælorum rationem? Et sancti cælorum nomine crebro dicontur: de qoibus secũdum mysticos intellectus propheta vaticinatur, dicens: *Cæli* Psal. 18. *enarrant gloriam Dei* Horum igitur donationes, quas habẽt secundum Dei gratiam differentes, quis poterit vel ipsam fidei ipsorum narrare rationem?

quis dormire faciet? [a] Quando fundabatur puluis in terra, & glebæ compingebantur? [b] Nũquid capies leænæ prædã, & animam catulorum eius implebis, [c] quãdo cubãt in antris, & in specubus indisidiantur? [d] Quis præparat coruo escam suã, quando pulli eius clamant ad Deum, vagientes: eo quod non habeant cibos?

CAPVT

a ¶ *Quando fundabatur*, &c.] Puluis de quo dominos ait, gentiom infidelitatem signat: puluis vtique aridus & solutus fundamento in Ecclesia apostolico admiscetur, vt per fidem & colligationes siue compagines charitatis, conglutinatio in Christo fœdere vnionis & pacis, in augmentum Dei, velut io terram solidam crescendo proficiat. Vnde glebæ agri dominici, effectæ frugiferæ, in vnum corpus Ecclesiæ charitatis copula compinguntur. Cælorom quoque appellatione Scripturæ sanctæ rectè dicuntur, eo quod desursum sint hominibus attributæ, siue quia cælestia in se conniueant sacramenta. Horum igitur cœlorum id est, scripturarum rationem, quæ de ministeriorum obscuritatibus opacatæ sunt & profundæ, quis poterit animo perscrutari, vel eloquio proferre: aut quis eorum vaticinia cessare præcipiet? Antiqui interpretes ita dixerunt. F Quis cæli organa in terram declinauit, id est, quis est qui cœlorum laudantium Deum cantus, vsqoe ad homioum inclinauit notitiam, vt vnitatione laudis eius, socij angelorum effici mereantur?

b ¶ *Nunquid capies leænæ prædam*, &c.] Ex his quæ per omnem textum sermonis huius enumerat, sex sunt quadrupedia, & quatuor volatilia. Et in hoc docalogi perfecto numero, videri potest, quod omnem creaturam intelligi voluerit Deus: quæ per eum vtpotè per auctorem regitor. Decimus autem numerus perfectus est: quia per ipsum iterando, omnis numerus in infinitum multiplicatur. Ergo iuxta literæ superficiem, hoc ait. Ego qui omnia iusta dispensatione procuro, circa te tantum, ô Iob, videor iniustos. Iuxta spiritualem io tellectum, leæna siue etiam leo, diabolus est intelligendus, qui & in moltis locis Scripturarum propter sæuitiam & fortitudinem, ita nominatur. De hoc igitur Dominus ait, quod nemini nocere possit, nisi à Deo acceperit potestatem. Iusto ergo iudicio eius traduntur: quia ille omnino vires non habet dominandi, nisi ipse permiserit. Nunqoid capies leænæ prædam, id est, sicut ego eam capere permittam. Puto autem hoc loco ideo catulos dictos, quia leænam nominauerat, quos veneno malitiæ suæ, siue nequitiæ, velut lacte nutrierat ad homines perimendos. De quorum mortibus, nequissimorum spirituum animæ reficiuntur: & de his in psalmo ait: *Catuli leonum rugientes, vt rapiant & quærant à Deo escam sibi.* Psal. 103 e His igitur leonibus, & draconibus escas dare Deus dicitur: quando illos quos expetunt, in potestatem accipiunt.

c ¶ *Quando cubant in antris suis* (in *syluis* alij dixerunt) & *in specubus insidiantur.*] Antra siue speluncæ sunt corda hominum impiorum: in his lanbuli sedent, siue cubant in insidiis, vt interficiant innocentem.

d ¶ *Quis præparat coruo escam suam, quando pulli eius clamant ad Deum, vagantes, eo quod non habeãt cibos.*] Arbitror quod & hic coruos aduersariam partem significet, sicut & pulli eius: Vt quemadmodum superius leænam, & catulos eius intelleximus diabolum, & turbam perditorum eius; ita & hic coruum eundem cum pullis eius intelligamus.

Quod ergo dicitur, vagantes, indicantur hoc verbo, quod E quasi qoandam famis rabiem patiantur circa hominum genus, vt perditionem portionis eius velut cibum sumant: & ideo satagere videntur omni instantia, donec ad effectum votorum suorum perueniãt: sicut audiuimus Spiritum sanctum per Salomonem dicentẽ: *Oculum irridẽtem patrem, & contumeliosum senectuti matris, effodiant eum corui de conuallibus, & deuorent eum pulli aquilarũ.* Prou. 30. g Possumus & ita sentire, vt coruum, id est, diabolũ, & omnes socios eios, quondam patres habuerimus, cum erroribus eorũ assimilaremor & vitiis: & inde etiã & pullorũ nomine dicebamur. Sed relinquentes eos, quod & spõsa docetur, vt faciat: quæ sponsa nos somus, cui dicitur: *Audi filia, & vide: & inclina aurem tuã, & obliuiscere populum tuũ, & domũ patris tui:* Psal. 44 & inuocãtes nunc dominũ, potest fieri, vt pristino adhuc nomine appellemor: sic propheta ait, vbi de Deo loquitur: Qui dat iumentis escam ipsorum, & pullis coruorum inuocantibus eum. Et reor quod in Deo pristino nomine censeamur, vt nouerimus quid fuimus, & quid nunc per Christi gratiam simus. Et inde hoc ipsum magnum bonũ intelligentes, magis Deo gratias referamus, dicẽtes cum Apostolo: Colos. 1 *Gratias Deo patri qui eruit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum filij charitatis suæ* Mos aotem sanctæ Scripturæ huiusmodi est, vt pristioa culparum nomina, in sanctis frequenter recẽseat, sicut Beatus Esaias propheta ait de Deo: *Benedicent me bestia agri*, Esa. 34 & Apostolus Matthæus dicitur publicanus. Videamus hũc locom, si & in bonam partem exponere possimus, vt istum coruum & Christum interpretemur. Sicut enim secundũ scripturarum consuetudinẽ, montem dicimus Dominom nostrum, & diabolum similiter appellamus, petram quoque ac lapidem, arborem etiã & gladium dicimus: ita & coruum fortassis dicere possumus. H Nam & sponsa Ecclesia, inter cætera præconia laudis de Christo, ita ait in Cantico Canticorum: *Crines eius vt abietis, nigri sicut coruus*: Cant. 5 sed quando diabolo corui nomen aptamus, dicimus eum nigrum criminibus atque tetrum, & qui in tenebris nequitiarum commoretur. Quando vero eo oomine Saluatorem significari dicimus, mysteriorum arcanis eum in scripturis suis obscurissimum esse sentimus. Et cum sciamus diabolum in scripturis serpentem oominari, quis auderet de domino ita credere, nisi ipse in Ioan 3 b se serpentis similitudinem, verbis propriis expressisset, dicẽs: *Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto: ita exaltari oportet filium hominis*: Matth. 10 b & discipulos tales admonuit esse dicens: Genes. 3 c *Estote astuti vt serpentes.* Et serpens, id est, diabolus maledictus à Deo est eo quod Euam seduxit astutia, & Christus Deut. 21 d maledictus dicitur, quia maledictus omnis qui pendet in li- Gal. 6 b gno. Maledictum quippe hominis io se suscipiendo, id est, eam quæ ex sententia Dei venerat mortem, vt maledictum suspẽdit in ligno: & inde est, qood pro nobis Christus factus est maledictum. Hæc exempla protulimus, vt firmetur sensus supra prolatus: sequentia videamus. Nunc igitur Christo coruo figuraliter dicto pater præparat escam: Esai. 41 d cum ei ex gentibus cõuocat credituros, sicut de eodem patre propheta ait diciens: Qui suscitauit ab oriẽte iustum, vocauit eum vt sequeretur. *Dabit in conspectu eius gẽtes, & reges obtinebit.* His igitur ad fidem vocatis, Dominus Christus velut esca gaudio exultationis reficitor. Huius populi, id est, discipuli, & omnes credentes clamant ad Deum in oratione, panem substantialem quotidie postulantes: & hoc ipsum vagantes faciunt, quia peregrini & hospites sunt super terram, vbi sedem sibi firmam, & stabilem non constituerunt: sed dicunt 1. Cor. 4 cum Apostolo, instabiles sumus. Hi igitur habent quidem cibos scripturarum, quarum consolatione pascuntur: sed spei & fidei cibus est non alimonia rei propriè permanentis. Et idcirco in hoc mundo vagari dicuntur, donec ad immobilitatem quandam sæculi futuri perueniant. Nam & ad hunc intellectum spiritualem pertinet, quod corui isti rore pasci dicuntur, sicut Philologi se referunt indagasse.

CAPUT XXXIX.

Nunquid [a] nosti tempus partus ibicum in petris: vel parturientes ceruas obseruasti? [b] Dinumerasti menses conceptus earum, & scisti tempus partus earum? [c] Incuruantur ad fœtum & pariunt: & rugitus emittunt. [d] Seperantur filij earum, & pergunt ad pastum: egrediuntur, & non reuertuntur ad eas. [e] Quis dimisit onagrum liberum, & vin-

CAPUT XXXIX.

A NVnquid a nosti, &c.] Ibices ipsi sunt, quos Græci tragelaphos vocant admixto nomine hirci, & cerui, eo quod necesse est vt simile sibi aliquid hæc animalia habeant, & vnum horum puto in Canticis Canticorum damulam vocari: quæ aliquando caprea secundum legem mactabantur. Et in Cantico Canticorum crebro simul ponuntur, & munda appellantur: quoniam cornua essent & ruminarent, vngulamque diuiderent. Istius ibicis sunt & alia animalia quasi eiusdē generis, vt est coruorum, sicut in lege dicitur: Leuit.11.b *Et omnes coruini generis aues non mãducabitis.* Hæc ergo animalia vel maximè in saxis nutriũtur, & in cauernis petrarum. Ibi cum tempus quando pariũt nosti, ait Dominus ad Iob, vel quando ceruæ parturiunt obseruasti? Quanta alia sunt in Scripturis magis obscura atque ab hominum notitia longè remota, de quibus aliqua in hoc libro ipse dominus videtur dixisse, quàm sunt quæ ad Iob nunc loquitur. Quid enim laboris est nosse tempus ceruarum & ibicum parturientium? aut vnde tam latebrosum est humanæ notitiæ, vt possit tempus horum animalium pariẽtium penitus ignorare, præsertim cum hæc ipsa animalia penè in medio hominum commorentur. Proinde, ne sit apud quosdam hic sermo domini vilis, & fortè ab eis superfluus existimetur, altius quod dixit intuendum est, vt dicamus in mysteriis sub nomine horum animaliũ, præfiguratos Apostolos, & Apostolicos viros, & omnes prædicatores veritatis: qui in fortitudine fidei & patientia, velut in petris per spiritum imbuentem eos verbũ euangelij perfectè in se formatum parturiant: vel eum doloribus persecutionum parturiant. Io petra parturibat & ille qui dixit: Nam *in Christo per Euangelium ego vos genui.* Hoc igitur tempus futurum 1.Cor.4.B constitui, & animas prædictorum, velut ceruas quæ de timore meo concipiunt, vt spiritum salutis pariant super terram, tu forsitan, quasi obstetricantis officio diligentissima solicitudine obseruasti, dans eis os & sapientiam de vtero mentis suæ minus fortasse solidum, vel integrum verbum prædicationis, velut fœtum in hanc effunderent lucem.

Hebr.4.b b ¶ *Dinumerasti menses, &c.*] Viuum verbum Dei & validum, penetrans vsque in diuisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, in hoc spirituali conceptu profectus quosdam incrementorum, velut per menses temporum in cordium sinibus operatur, vt ipsis Apostolis primum apparuit, qui in initio prędicationis, quasi parui & modici visi sunt: sed paulatim corroborante eos spiritu, verbum in eis demonstratum est, vsque ad mensuram plenę gratiæ peruenisse. Quod velut partu edentes, totum atque perfectum ac plenum diuinis promissionibus scribentes, diuersis Ecclesiis ediderunt. Huiusmodi igitur conceptus & partus tempora, qui hoc modo spirituali vtero cordis fiunt, vnde & in Iob, ait Dominus, cognoscere potuisti? quorũq; tempora sunt in Euangelio præfinitionis meæ, consilio cõstituta. Vbi ergo dictum est, *& scisti tempus partus eorũ*: Alij dixerũt, *& dolores eorum soluisti.* Dolores sunt insectationes & tribulationes, prædicatoribus inferuntur: à quibus doloribus isti tunc absoluuntur, quando inuitati ad requiem absoluuntur à corpore. Siue tunc absoluuntur à doloribus persecutionum, quando in spe positi, pro malis præsentibus ad promissionem æternæ remunerationis aspiciunt.

1.Cor.3.d c ¶ *Incuruantur ad fœtum, &c.*] Doctrinam lacteam propinando incredulis & infirmis, sicut ait Apostolus: *Lac vobis potum dedi, non escam*: ab illa celsitudine sapientiæ ad humiliora prædicatores quodammodo humiliantur atque descendunt, vt vir fiat paruulus: & his qui sine lege sunt, tanquã & ipse sit sine lege. Et dum eos conãtur in Christo formare & parere, rugitus emittunt: dum ab inimicis Christi supra modum ac supra virtutem suam grauãtur: ita vt tædeat eos Philip.3.d etiam viuere. De qualibus etiam dicit Apostolus: *Et nunc flens dico inimicos crucis Christi.* Siue ex affectu charitatis huiusmodi rugitus emittunt, sicut ait idem Apostolus:

C Tristitia mihi est magna, & cõtinuus dolor cordi meo. Itẽ Rom.9.a ait. *Ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi vobis per* 2.Cor.2.b *multas lacrymas.* Qualibus dolẽs charitatis visceribus dicit: Gal.4.c *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* Item ait in Actibus Apostolorum, vbi omnẽ fraternitatẽ collectã alloquitur dicens: *Vigilate, memoria retinentes, quoniam per trienniũ nocte & die non* Act.20.f *cessaui cum lacrymis monere vnũquemque vestrum.* Et iterum ait: *Ipsi scitis qualiter vobiscum per omne tempus fuerim seruiens domino cum omni humilitate & lacrymis.* Hæc igitur idcirco dicta sunt, vt sciamus quoniam ad gemitus & rugitus pertineant tribulatio, angustia, lacrymæ, & dolor continuus cordis sanctorum.

Aliter, *incuruantur ad fœtum, & pariunt, & rugitus emittunt*: Vbi prædicatores veritatis verbum fidei cæperint editione eloquij prædicare, ideo ab aduersariis incuruantur, id est, custodiis carcerum humiliantur atque verberibus: sed quia nec in vinculis verbum Dei est alligatum, illic nihilominus id populis pariunt, quo & ipsi in Christo nascuntur: Sicut ait, vt diximus in regeneratos, sanctus Apostolus: *In Christo* 1.Cor.4.d *Iesu per Euangelium ego vos genui*: deinceps ad Deum in orationibus rugitus deprecationum emittũt, vel pro persecutoribus suis Deum rogantes, vel perseuerantiam fideliũ & adiutorium diuinæ gratiæ suppliciter implorãtes. Aliter, *rugitus emittunt*: quia *qui adijcit scientiam, adijcit dolorem*: ge- Eccle.1.d munt sancti cogitantes quanta sunt pericula huius vitæ, vel quàm longè sunt à virtutibus quas requirunt.

d ¶ *Separantur filij earũ, & pergunt ad pastum: egrediuntur, &c.*] Parturitione apostolica, filij quos sancti in Christo genuerint, siue à pristinis erroribus suis, siue etiam à carnalibus operibus separantur: in quibus nunc erubescunt, vt iam D non sibi viuant, sed Christo, qui pro eis mortuus est & surrexit. Pergunt ad pastum, id est, per scientiam profundioris intelligentiæ quotidie excitati conuersatione proficiunt, dicentes, animalia sancta veri pastoris: *Dominus regit me, &* Psal.22. *nihil mihi deerit*, &c. quæ sequuntur in psalmo eodem: Sic, inquam, pergunt sancti filij euangelizantium pacem, sicut iam dixi, id est, crescunt atque proficiunt. Ad iustum pastum domini. & ad hanc alimoniam sanctarum animarum, & ad tales delitias spirituales egrediuntur vtique ab infantia morum quotidie proficientes & proficiscentes virtutum merito *in virum perfectum.* Et non reuertuntur ad eas. Non re- Phil.3.c uertuntur, vt iterum necesse sit eos doceri, quæ sint elementa exordij sermonum Dei. Non reuertuntur ad ea quæ retro sunt sed ad ea quæ in ante sunt, se extendunt. Non reuertũtur vt quidam, quibus ait Apostolus: *Filioli mei quos iterum parturio donec Christus formetur in vobis*: sed potius subeunt Gal.4.c gradus ascensionum, inambulant de virtutibus in virtutem. Huiusmodi ergo filij non possunt audire, vt Galatæ, vocem increpantis Apostoli: *vellem esse apud vos, & mutare vocem* Ibidem. *meam.* Hic ergo sermo Dei sub figura caprearum, & ibicum, describit Apostolos, sicut iam dixi, & Apostolicos viros, atque omnes doctores Ecclesiæ, per quorum doctrinam Ecclesia spirituales sibi filios generat. Et vnaquæque anima de verbo Dei concipiens parit filios bonorum operum: quæ tamen ceruæ sit similis & ibici, & in montibus habitet, & in petris nutriat, veloxque sit & alacris ad currendam viam domini. Serpentes quoque de terra sua educat, & viuat multo 4.Reg.20.b tempore, audiens prophetam: adijcientur tibi anni vitæ tuæ, talibus ceruis sunt montes excelsi quos domini vox perficit, & quorum pedes in consummatione perducet.

e ¶ *Quis dimisit onagrum, &c.*] In cerua & ibice superius figurã Ecclesiæ esse mõstrauimus. Nunc vero onagri nomine, arbitramur populum Iudæorum posse intelligi, quem Deus ob incredulitatem eius dimiserit, sicut ait: *Et dimisit eos* Psal.80.c *secundum desideria cordis eorum.* Quod in multis aliis locis scripturarum Deus hoc futurum esse testatur: Cuiusque vincula præcepta esse legalia non absurdè sentimus. Nam eundem

vincula eius quis soluit? [a] Cui dedi in solitudine domum, [b] & tabernacula eius in terra salsuginis. [c] Contemnit multitudinem ciuitatis, clamorem exactoris non audit. [d] Circumspicit môtes pascuæ suæ, & virentia quæque perquirit. [e] Nunquid volet rhinoceros seruire tibi, aut morabitur ad præsepe tuum? [f] Nunquid alligabis rhinocerota ad arandum loro tuo, aut confringet

F eundem contumacem populum & rebellem, propheta in[c]repat, dicēs: [Osee 4 d; Hier. 2 b] *Vacca lasciuiens Israel, confregisti iugum, rupisti vincula.* Hunc igitur quasi onagrum, immundum videlicet animal ac efferum reliquit dominus, vt ab eo iugo imperij sui, quia semper restiit obedire à vinculis præ- [Rom 6 d] ceptorum diaboli solueretur, & secundū Apostolum seruus peccati, liber esset iustitiæ: sic enim ipse dominus de Iudæis, ait in psalmo: [Psal 2. a] *Dirūpamus vincula corū, & proiiciamus a nobis iugū ipsorum*, vbi ipsa trinitas Dei hoc dixisse videtur. Nā quemadmodum in Genesi in factura hominis pluraliter dixit [Gen. 1. a] Deus: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, ita & hic locutus est: *Disrumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum.* [Act. 4 a] Quem locum Actus Apostolorum ita se habere manifestè declarant: vbi Apostoli ad Deum eleuauerunt vocem suam, atque dixerunt: *Domine tu qui fecisti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt, qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti: Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?* [Psalm. 2.] *astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum, aduersus dominum, & aduersus Christum eius.* Ob hoc igitur scelus, quod in Christo filio Dei commissum est, ait pater: qui in spiritu suo hoc futurum prædixerat, dicens: [Ibidem] *Disrumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum.* Processit grande peccatum ac nefandum, quo Saluatorem crucifixerunt, vt merito ab eis vincula præceptorum Dei disrumperentur, & ita legis iugum proiiceretur. Quod autē iugum & vincula eorum dicta sunt, cum Dei fuerint potius quam Iudæorum, quibus legem ac præcepta dederat mandatorum, hoc maximè requirendum, quod ita dictum: quia Iudæi legem carnaliter intelligentes, quam ex operibus se implere arbitrabantur, quasi suam effecerant, sicut dicit Apostolus: [Rom. 9 e] *Israel vero sectans legem iustitiæ in legem iustitiæ non peruenit. Quare? quia non ex fide, sed ex operibus.* Et ideo F de eisdem sequitur, dicens: *Ignorantes enim Dei iustitiam, & suā quærētes statuere: iustitiæ enim Dei nō sunt subiecti.* Quod autem ait, suam volentes statuere iustitiam, non quia lex ab ipsis sit constituta, hoc ait: sed in lege quæ ex Deo est suam constituerant, quando eandem legem suis viribus se implere posse credebant: & idcirco secundum hunc sensum Iudæorum vincula disrumpenda à Deo dicuntur, & proiiciendum iugum ipsorum.

a ¶ *Cui dedit in solitudine, &c.*] Iustos destitutos in solitudine, videlicet protectione defensionis meę habitare feci: sicut etiam postmodum ore prophetico locutus sum dicens: [Psal. 68. f] *Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet.* Solitudo itaque factus est populus ille & eremus: quia ablata lege, prophetia, sacerdotio, sacrificio quoque ac beneficiis diuinis, gratiæ etiam protectione priuati ac destituti sunt.

b ¶ *Et tabernacula eius, &c.*] Vt sine vlla spe promissionis Dei sterilis viueret, & infructuosus terram salsuginis dicitur accepisse, vbi præter amaritudinem, qua Deum prouocaret ad iracundiam, nihil haberet. Sic namque alibi de Deo dicit propheta: [Psal. 106 d] *Posuit flumina in desertum, & exitus aquarum in sitim. Terram fructiferam in salsuginem à malitia inhabitantium in ea.*

c ¶ *Contemnit multitudinem, &c.*] Ecclesia est hæc ciuitas, quæ constat ex multitudine innumerabilium populorum, de qua Dominus ait: *Non potest ciuitas abscondi in monte posita.* [Matth. 5 b] Hanc igitur quisque Iudæus despiciens, respuendo contemnit: clamorem etiam cuiuslibet euangelizantis verbū Dei, & exigentis obedientiam fidei non audit, id est, obedire detrectat: ob hoc igitur, *incrassatum est cor eorum & oculos suos clauserunt, vt non videant oculis, & auribus non audiant, & corde non intelligant.* [Esai. 6 c]

d ¶ *Circumspicit montes, &c.*] Montes superbos quosque doctores, Scribas videlicet & Pharisæos legis suæ, quasi suspiciens eisque honorem deferens, adulationis ambitu circuit, ab eis proculdubio, in quibus est doctrina hominum, non recedēs. In quibus etiam montibus vbi se pascua carnalis legis habere gloriantur, virentia quæq; perquirit, quæ ad delitias vtique carnis, & sabbatha delicata pertinent: & quæ velut virescentis superficie, legis historiis, nullum fructum habeant figurarum.

e ¶ *Nunquid volet, &c.*] Sine, vt alij dixerunt: Nunquid volet monoceros seruire tibi? Ex diuersa editione transferentiū aduertimus, quod ipsum sit rhinoceros quod & monoceros, & Latinè intelligatur vnicornis, siue super nares cornu habens. Sunt ergo huiuscemodi feræ in solitudine oriētis, & ab hominibus nonnunquam videntur siue capiuntur. Hic igitur monoceros, populi gentilis imaginem præfigurat: cuius etiam superbia significatur in cornu, sicut quibusdam peccatoribus & superbis à Deo dicitur per prophetam: *Dixi iniquis, nolite inique agere, & delinquentibus, nolite exaltare cornu: Nolite extollere in altum cornu vestrum:* [Psal. 74 d] quia veternosa atque antiqua in his quos Deus increpat, superbia est. Secundum aliam editionem, in hoc eodem loco psalmi legimus: *Nolite exaltare in excelsum cornu vestrum*, loquētes in ceruice veteri. In multis quoque aliis locis scripturarum, cornu nuncupato, legimus superbiam nominari: licet & in bonam partem cornu soleat dici, vt est illud: *Exaltabitur cornu Christi sui.* [1. Reg. 2. d] Nā & ipse dominus Christus, propter singulare imperium suum, aliquando & vnicornis dicitur. Legimus quoque cornua & regna dici, vt in Daniele & Apocalypsi continetur. [Dan 7 b; Apoc 17 e] Hic monoceros, qui per sapientiā mundialem tumore superbiæ erat in sublime porrectus, nūquid tibi subiicietur, ait dominus ad Iob, vt per fidē in sanctitate & iustitia seruiens, obedientiæ colla submittat: & mansuetus effectus atque humilis, ad domiticum præsepe recurrat, ac verbis Dei hominisque assumpti sacris cibatiis saturetur. Siue, nunquid subiicietur, vt in Ecclesiæ meæ claustro habitet: quod erit viantibus stabulum, atque huic H sæculo renunciantibus salutare perfugium: vbi spiritualium ciborum alimoniis, institutionibus, & cælestibus pinguescat eloquiis, & impleatur in illo quod erat per Prophetam postea prædicendum: *Agnouit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui.* [Esai. 1.] In monocerote quippe hic nominato, sicut in propheta per asinum, immundus & incircumcisus significatus est populus omnium nationum.

f ¶ *Nunquid alligabis rhinocerota ad arandum loro tuo, &c.*] Lorum hoc loco dictam ipsam charitatem Christi, quæ est inter omnes virtutes præcipua, intelligere debemus. De qua ad diligentes atque amantes Deum, ait Apostolus: *Copulati in charitate:* [Coloss. 2. a] cuius vinculis colligandos, propheta olim prædixerat, dicens ad Deum: *Labor Ægypti, & negotiatio Æthiopiæ, & Sabaim viri sublimes ad te transibunt, & tui erunt, & post te ambulabunt, vincti manicis pergent:* [Esai. 45. c] & Dauid quēadmodum charitatis Dei vinculis per ministros verbi Dei vinciendi essent credentes, ita loquitur, dicens: *Ad alligandos reges eorū in vinculis ferreis.* [Psal. 149. b] Quorum vinculorum nominibus, charitatis Christi fortitudinem voluit demonstrare: quę etiam fortis & potens in manicis ferreis, ad amorem domini constringit. Hic ergo rhinoceros, id est, populus quondā incircumcisus, præputio scilicet carnalium voluptatum, & infidelitate immundus, hoc loro charitatis Christi fortissimo alligatus, ita vt nulla eum creatura separare possit à Christo, conficit in corpore glebas conuallium, duritiam scilicet peccatorum, & colit in corpore suo terram dominicam, secundū Apostolum qui ait: *Non estis vestri.* [1. Cor. 6 d] Et ideo hic specialiter domini est terra, in qua primitus fit omnium peccatorum, quasi vepriū spinarumque purgatio. Deinde aratro crucis, & ferro dominicæ passionis, duritia cordis atteritur, & confringuntur valliū glebæ. Vallium nomine, humiliatos peccatis homines, atq; in ima depressos significari existimo, sicut habemus in psal. *Ascēsus in corde suo disposuit in valle fletus.* [Psalm. 83 b] Vnde & Esai. cum increpatione prophetarus, cōtra Hierusalem peccatricē, prophetiæ suæ huiuscemodi titulū pręposuit, dicēs: *Onus vallis visionis.* [Psalm. 22 a] Talium igitur valliū glebas

A monoceros comminuit, quando humiliati corporis terram edomat, & suscipiendis cælestium præceptorum seminibus, ac reddendis fructibus præparat: quando cum Apostolo castigat corpus suum, & in seruitutem redigit: quādo omnem hebetudinem obstinati cordis, duramque stoliditatem à se auferre cōtendit: quod tamen efficere nequaquā poterit, ait dominus: nisi rectorem & gubernatorem suum obedienter me fuerit secutus. Vnde ait dominus ad Iob: *Aut confringet glebas vallium post te*, sicut habemus in psalmo: *Adhæsit anima mea post te*. Et propheta de
Psal. 62. c huiusmodi: *Post te ambulabūt*,
Naum. 3. a inquit, *vincti compedibus*: vbi admiratione dignos video tales pedes, qui quanto magis compediti fuerint, tāto velocius sine offensione egrediuntur.

a ¶ *Nunquid fiduciam habebis in magna fortitudine eius, &c.*] Ego dominus noui fortitudinē caritatis eius, & patientiæ ac longanimitatis: & idcirco dereliqui ei ad imitādum me omnes labores dispensationis meæ, quos in me credendo intelliget: quia pro illo sustinui alapas, verbera ac sputa suscipiēs, eidem laboraui, eique ad cœlos reuolans exempla laborum ac virtutum reliqui: cui quæ credidi atque commisi opitulante sibi gratia mea, reddat multiplex semen, & in area Ecclesiæ meæ germen tricesimum, sexagesimum, centesimumque fructificet: & aream tuam congreget, sicut Apostoli, & post Apostolos multi fecere doctorum.

b ¶ *Penna struthionis similis, &c.*] Herodiorum genera tria esse dicuntur. Vnum horum albū esse colore quidam ferunt: aliud vero quasi gruis quibusdam diuersis coloribus variū: tertium quoque genus nigrum affirmant, quod sit non so-
B lum velox & sæuum ad prædam, verumetiam in coitu impatientissimum, intantum vt in tempore coitus ex oculis eius
Deut. 14 d sanguis ebulliat. Herodius in psal. 103. ita nominatur: *Hero-*
Leuit. 11. b *dij domus dux est eorū*: cum de lignis domini propheta tropicos loquitur. In Deuteron. quoq; & in Leuitico: vbi ne aues inmundæ in cibum sumantur Moyses prohibet, & hæc similiter ponitur. Accipitrum etiam aliquot, sunt formæ vel genera. His ergo rapacissimis auibus venatu & præda viuētibus in pennis struthio comparatur, sicut & alij dixerunt: Struthio mixta, & alis Herodionis & accipitris. Igitur struthionem secundum spiritualem intelligentiam sensusq; diuinos, Ecclesiam non absurdè sentimus, quæ per lauacrum regenerationis & verbum munda in Christo effecta est: quì similem quidem pennam habet pennis auium, quæ carnibus vescuntur & sanguine. Sed illæ remigio alarum in hoc aëre velut in pelago id agunt, vt de cæteris auibus prædam capiant. Vnde sub hac figura inimici nostri spirituales intelliguntur. Struthio vero longe dissimili modo pennis suis vtitur: eo quod eas velut per fidem & speciem duorum testamentorum gubernaculis viuens habitantem extendat: hæc auis, ait dominus Iob.

c ¶ *Quando derelinquit oua sua in terra, tu forsitan in puluere, &c.*] Oua siue filios, vt in subsequentibus dicitur, nouam creaturam atque in Christo generatam, & candidam progeniem sanctæ Ecclesiæ intelligere debemus. Sed in ouis illos esse nouerimus, qui doctrina quotidiana, quasi fœtus quidā Ecclesiæ matris nutriuntur, vt quandoque de initiorum frugalitate & imperfectione procedētes, ad vltimum testa virtutum, veluti distinctis atque formatis membrorum compagibus existant, cum ex tenebris vitiorum hoc modo facti fuerint lux in domino, proficientes quotidie ad ætatum motumque soliditatem. Audiāt prophetam de ipsis dicentem:
Psal. 138. c *Dies formabuntur, & nemo in eis*, id est, nullum in eis vitium dominabitur: quo impugnante vincantur. Filios vero intelligamus iam solito robustiores, fide ac virtutibus compositos, atque formatos per incrementa virtutum, tanquam per annorum seriem iam de omni infirmitate vitæ incompositę

fringet glebas vallium post te? a Nunquid fiduciam habebis in magna fortitudine eius, & derelinques ei labores tuos? Nunquid credes illi quoniam sementem reddat tibi, & aream tuam congreget? b Penna struthionis similis est pennis herodij & accipitris. c Quando derelinquit oua sua in terra, tu forsitan in puluere calefacies ea? d Obliuiscitus quod pes conculcet ea, aut bestia agri conterat. e Duratur ad filios suos quasi non sint sui: frustra laborauit, nullo timore cogente. f Priuauit enim eam Deus sapientia: nec dedit illi intelligentiam. g Cum tempus fuerit, in altum alas erigit: deridet equum & ascensorem eius. h Nunquid præbebis equo fortitudinem, aut circundabis collo eius hinnitum? i Nunquid suscitabis eum quasi locustas? a Gloria

nihil habētes. Hi igitur, sicut ait dominus, in terra ab Ecclesia relinquuntur, quando persecutionem ab impiis & terrena sapientibus patiuntur. Relinquere enim eos Ecclesia dicitur, dum aduersantibus nō resistit: quos dominus feruore fidei & patientia duros, atq; in illo igne quē misit in terram, & in puluerem fragilis carnis eorum fortissimos facit. C

d ¶ *Obliuiscitur quod, &c.*] Obliuiscitur Ecclesia natos suos, dum eis pressuram, molestias, aduersarios inferre non prohibet. Hoc loco differentiam puto esse tribulationum, propter illud quod dixit: pes conculcet, & illud quod ait: & bestiæ agri conterant. Et hoc fit contritio bestiarum, quando apertè cruces, sæui & immanitate morum crudelitate similes bestiarum, Christum confitentes, vsque ad atrocitatem mortis affligunt. Pes vero conculcationis sit huiuscemodi tribulatio, quādo opprobriis, & nimio contemptu iniquorum sancti vsquequaque humiliantur, velut quadam conculcatione protriti.

e ¶ *Duratur ad, &c.*] Præsentibus filiorum suorum tribulationibus, Ecclesia dura & impia videtur: quoniam non ingemiscit & plangit angustias interitumque natorum. In cuius figuram, sancta mater Machabæorum super filiorum suorū cruciatibus exultabat, videbat quippe in spiritu, sicut & hic sancta mater Ecclesia per fidem quotidie contēplatur, quan- 2. Mach. 7
tam gloriam in æternum pariāt pœnæ præsentes, professione veritatis acceptæ. Et ideo quod sequitur, *frustra laborauit, nullo timore cogente*, Ecclesiam signat, quæ filios suos ad tentationem, & sæculi huius molestias præparat, sperans vtique à Deo pro his malis tēporariis, filiorum suorum gloriam, & incorruptionis beatitudinem sempiternam. Aliter: sed & si doluisset pro filiis consecratis, frustra doluisset: quia non habebat timendi causas, quando eos non perdidit, sed acquisiuit. D

f ¶ *Priuauit enim, &c.*] Sapientia atque intelligentia mundi huius priuata est à Deo Ecclesia: nam & Apostolus hoc fieri præcipit, dicens: *Qui vult sapiens esse, stultus fiat vt sit* 1. Cor. 3 d
sapiens: quia sapientia huius mundi stultitia est apud Deum.

g ¶ *Cum tempus fuerit, &c.*] Cum ingruerit, ait, molestior & nimium acerba afflictio persequentis: ibi maior ad Deum de afflictione obsecrantis affectus, dum quodammodo excitatur, & humiliatus erigitur intentione vigilantissima, deprecandi in excelsum alacri nisu, fidē suam & spem, velut pennas in adiutorio gratiæ Dei fultas suffert: & cum talium alarum sustentata fuerit auxilio, gressus profecto eius velociores efficiuntur & conciti: ita vt insequentes se rideat inimicos, id est, equum & equitem, quod est diabolum & hominem ministrum inimici: qui in perpetrandas contra Ecclesiam persecutiones, sedet in quolibet equo suo, in corde videlicet hominis persequentis.

h ¶ *Nunquid præbebis, &c.*] Hunc equum aduersariā potestatem arbitror posse intelligi, qui sit pallidus, vt in Apo- Apoc. 6. b
calypsi scribitur: Quem sequitur mors & Infernus. Et qui in Zach. 1. b
Zacharia propheta dicitur rubeus, moribus videlicet hominum & cruore respersus. Proinde dum permittitur præbere ei à Deo, dicitur fortitudo, & circundari collo eius hinnitus, vt per patientiam & bonitatem Dei, *thesaurizet sibi* Rom. 2. a
iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicis Dei. Et idcirco in collo eius significatur hinnitus superbiæ, quo tumeat cōtra Deum, & blasphemiam loquatur.

i ¶ *Nunquid suscitabis, &c.*] More locustarum, aduersarius noster dicitur suscitari, quando de locis suis ad partiendas regiones, atque vastādas præire dicitur, sicut ait de Deo psalmista: *Dixit & venit locusta.* Sed hanc suscitationem, instan- Psal. 104 e
tiam efficiendi operis esse arbitror. Vnde dicitur ad Pharao- Exod. 9 b
nem: *In hoc ipsum te excitaui, vt ostendam in te virtutem meam, & annuntietur nomen meum in vniuersa terra.*

a ¶ *Gloria*

E

¶ *Gloria nariū, &c.*] Siue vt alij dixerūt, Gloria pectoris eius audacia. Vt inimicus in fugam vertat aduersariū suum, militem scilicet Christi, ipso etiam anhelitu terret: hic est odor mortis, hic est spiritus furibundus anhelans in hominis necem, retrorsum respicit, qui iterum ad peccata conuertitur, siue tribulationibus cedit, vt
Marc 4 b in Euangelio Dominus per parabolam edisserit.

¶ *Terram, &c*] Siue vt alij dixerunt, fodiens in campo luxuriat, id est, carnales homines & terrena sapientes conculcat, & proterit: & cum eos humiliauerit, sibiq; subdiderit, facit eos ea cōtritione cōtritos, qualis est contritio & infelicitas in viis hominum

[a] Gloria narium eius terror, [b] terram vngula fodit, [c] Exultat audacter, [d] in occursum pergit armatis. [e] Cōtemnit pauorē, nec cedit gladio. [f] Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta & clypeus. [g] Feruens & fremens sorbet terram, [h] nec reputat tubæ sonare clangorem. [i] Vbi audierit buccinam, dicit, vah. Procul odoratur bellum, exhortationem ducum, & vlulatum exercitus. [a] Nunquid

impiorum. In huiusmodi igitur latitudine vitiorum, velut in campo luxurians, fodit ad subtrahenda hominibus fundamenta virtutum, vt in ruinam subducta soliditate procumbant.

c ¶ *Exultat audacter.*] Gaudet superbus præsumptionis audacia: quoadusque pernicione contra homines pugnat.

Ephes. 6. c d & Rom. 13 d & 2 Cor 6 Matth. 4
d ¶ *In occursum pergit armatis.*] Quæ sint arma sanctorum contra spiritualia nequitiæ, Apostolus diligenter enarrat. Contra hos igitur huiusmodi armis indutus, in occursum pergere dicitur: quando arcem mentis expugnare moliens, aduersum murum virtutum, arietes obuertit vitiorum: & ad tentandum dominum, ausus fuit in occursum eius venire in eremo: & per singulas ciuitates, Apostolis Christum prædicantibus occurrebat, quando eis commotiones seditionum populi suscitabat, sicut etiam in Actibus Apostolorum legimus. Vnde & ad quosdam Paulus ait.
1. Cor 16 b *Ostium mihi apertum est magnum & euidens, sed aduersarij multi.* Et multis aliis locis de hac aduersantium impugnatione non tacet, quas diabolus inmittebat.

F
e ¶ *Contemnit pauorem, nec cedit gladio.*] Quod ad impetium & inuocationem Dei diabolus effugetur, manifestum est: sed si ad contumaciam & voluntatem illius iniquissimam, ac procaciter impudentissimam attendamus, intrepidus non terretur, non erubescat etiam si gladio ferri Dei territus fuerit & fugatus, reuertitur iterum, nec confutatus abscedit.

f ¶ *Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta & clypeus.*] Cur habet pharetram inimicus? vt videlicet sedentes in ea Iudæi, gentiles, hæretici, in quibus sunt sagittæ mortis, errorum scilicet letalia dogmata, sagittet in obscuro rectos corde.
Psalm. 10 a Habet hastam vnde criminibus cæterisque vitiis confodiat peccatores: sagittas, subtiliores dolos: hastam, delicta criminalia atque mortifera. Habet clypeum, quo malitiæ plenitudine, totum militum suorum occupat pectus, quo ne telis verborum Dei compungantur, excutit ea, frustratur, expalmat: ex quo equo transfiguratо in angelum lucis, splēdore quodam terribili, vibrant hasta & clypeus, & mendacij eloquio abruptæ hæreticorum resonant prauitates: & hic propter indesinentem intensionem vsumque blandiendi vibrare dicuntur.

g ¶ *Feruens & fremens sorbet terram.*] Feruens est vitiis diabolus, inimicus sanctorum, & omnium criminum igne conflagrans, atque in hominem furore inuidiæ fremens, vt iam sorbeat illecebris peccatorem, & deuoratum in corpus perditæ congregationis suæ transferat, quo corpore propheta dixit se fortè absorbendum, nisi dominus esset in eo, ita in-
Psal. 123. quiens. *Nisi dominus esset in nobis, fortè viuos absorbuissent nos.* Hic ergo contrarius noster ipse est, cui Deus locutus est,
Esa. 38. a dicens: *Terram manducabis omnibus diebus vitæ tuæ.* Et idcirco ipse & socij eius, vt inimici domini terram lingent.

h ¶ *Nec reputat tubæ sonare, &c.*] Id est, Prophetarum & Apostolorum increpationem audire detrectat, quibus dici-
Exod. 15 b tur. *Sicut tuba exalta vocē tuam:* sed magis sæuiens, vnde vetus Pharao dicit: *Persequens comprehendam*, dispartibor spolia, & cæt. In his locis de quibus diximus, alij transtulerunt: super ipsum enim gaudet arcus & gladius, lancea, hasta, & tremore & iracundia euertit terram: nec credit donec clanguerit buccina: vbi eundem sensum existimo contineri, secundum quem nos exposuimus, in arcu & gladio, & cæteris armis inimici, omnes adinuentiones eius intelligendæ sunt, quæ in eo gaudeant, cum his modis, quasi armis interficiunt hominem. E

i ¶ *Vbi audierit buccinam, dicit vah. Procul odoratur bellum, exhortationem, &c.*] Quando audierit, inquit, aduersarius noster Dei buccinam, id est, vnumquemque doctorem Ecclesiæ adhortantem commilitones suos, secundum præceptum imperiale, atque diuinū, vt contra aduersarium suum stent fortes in prælio: stupenti animo & scrutabili, auribusq; attonitis, ait, vah, tanquam si diceret: quid audio, hac quisquam præsumit audacia, vt contra me saltem cogitet bella constituere? Vbi ergo dictum est, vah, alij dixerunt euge, quod secundum vt consequentia loci fuerit, siue in bonum siue in malum capitur. Et in psalterio: *Confundantur &* Psal 69 a
reuereantur, qui dicunt mihi euge euge. Proinde in hoc loco irridentis animo, & subsannantis vultu, euge dicitur. Subtilis enim & vigilantissimus inimicus, & nimium callidus, qui solicitudinem perdendi omnem terram habet, cum senserit aliqua initia siue signa quædam in homine, quomodo eiusque vitiis resistendum sit, velut sagina aduersantes sibi præuenire contendit, ne sumpta cōtra diabolum sanctitatis arma defendant, ne veneratione digni fiant cum rex æternus aduenerit. Vlulatus vero siue sonitus, vt alij dixerūt, exercitus veri imperatoris ille est, quando se inuicem vno spiritu, vnaque charitate & fide cohortantes, conspiratis in vnum timoris domini viribus alloquuntur, vt donec transeat iniquitas, sint perseuerantes in prælio: quia charitate regis sui infusa in se per Spiritum sanctum, qui datus est eis, pro alterutro sunt membra solicita. *Nunquid suscitabis eum quasi locustas.*] Quē de loco ad locum transilire feci, & de præsenti scilicet mundi delectatione ad desiderium futuri sæculi inflammaui: sic vtique suscitatus est de corpore infidelitatis velut sol, cum calor aduenit. Has autem mutationes non locorum esse corporaliū nouerimus: nam affectus sunt animorum. *Gloria nariū eius terror.*] Vt terreat peccatores, F
odio habens quod sunt, & dicens eis de Deo: *Nisi conuersi* Psal 7 c
fueritis, gladium suū vibrabit, & cætera, de gloria nariū eius est, spiritus enim Dei est in naribus eius: quod & sanctus Iob dixit, Spiritus Dei est in naribus meis. Hoc vnguēto spiritus vtique Dei, perfusa est Ecclesia, sicut scribit Ioannes 1. Ioan. 2 d
Apostolus. *Et vos vnctionem habetis à sancto.* Proinde hic de quo loquimur, hoc loco de bono flagrabat in interiore sensu hominis sui, in quo sensu secundum voluntatis arbitriū, *alijs odor mortis in mortem, alijs odor vitæ in vitam:* quoniam 2. Cor 2 d
refuso super Christum, id est, miræ fidei à sancta Ecclesia repletus est mundus. omnes fideliū populi, eodē sacro Chrismate vncti sunt. Propter quod & ipsum vnguentum, quod Matth. 26. & Marc. 14. & Ioan. 12.
ante Saluatoris notitiam intra alabastri vasi angustias tenebatur, pistici nomen indnum erat, vt nouerimus credentium populos, sicut dixi, chrismate consecratos. Hac igitur gloria odoris huius, quasi terrore generantis perfunditur sensus interior. *Terram vngula fodit. Exultat audacter & in occursum pergit armatis.*] Quidquid in se fortissimum habet ad substantiæ perseuerantiam, eo vtique bono virtutis terram scindit & commouet. Non enim patitur vt solum gradiatur incultum, sed studet vt ager fiat frugifer & opimus. Vnde & ante Deum audacter exultat vt audiat de se, sicut de cæteris dici. *Venientes autem venient, in exultatione tollen-* Psal. 125 b
tes manipulos suos. Itemque audiat: *Serue bone, quia super* Matth. 25. b
pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam. In occursum pergit armatis, antequam telis vitiorum siue persecutionum à spiritualibus hostibus obruatur, in acie virtutum consistens, irruentes in se præuenit inimicos, ne aliquo ictu concupiscentiæ, vel etiam diffidentiæ vulneretur. Sic namque in occursum pergit contra hostes armis vitiorum, insectationeque munitos. Secundum hunc sensum sanctus Dauid ait. *Persequar inimicos meos, & comprehendam eos, & cætera. Contemnit pauorem, nec cedit gladio.*] Psalm. 17 f

A

Psalm. 26.a Quantaslibet ait minas cum grandi terrore, ita vt cum pauoré incurere cupiunt inimici, loquuntur. *Dominus illuminatio mea, & salus mea quem timebo. Dominus defensor vitæ meæ, à nemine formidabo* aduersantium, *dum appropiant super me nocentes, vt edant carnes meas.* Proinde quoniam in hac salute luminis Dei spero, si cõsistant aduersus mea castra, nõ timebit cor meũ. Et si consurgat in me prælium, non cedam gladio, quo morté libẽter pro Christo subire exopto. *Super ipsũ sonabit pharetra, vibrabit hasta & clypeus.*] Super exterioré & corporeum hominẽ, de quo ait Propheta. Et subtus me conturbata est hebetudo mea, quasi arcem animam credimus: vbi vnusquisq; sanctorum, vt pote in interiore homine suo tanquam intra pharetram habet sagittas, eloquiorũ Dei, quas dum ad cauendum profert, siue dum eas frequenti correptione, veluti tela pungentia educit in medium, percussurus vtiq; earum ictibus eos, qui merito ad salutem debeant vulnerari. Super ipsum, inquam, eloquiorum Dei resonat pharetra, quod tamen in commotione sit ambulantis. Vbi intelligitur, quod is rectè psallat, & corripiat delinquẽtes, cuius in anteriora quotidie profectus est sanctitatis: sic enim Apostolus magnus & potẽs equus Domini ait. *Vnum autẽ quidẽ quæ retro sunt obliuiscẽs, ad ea vero quæ in ante sunt extendẽs.* Siue vt breuius & manifestius dicã Pharetra hæc, locus est cordis, in quo sermonum Dei sagittæ conditæ sunt & repositæ. Et signãter ait Dominus *super ipsum*, id est, equũ sonare hanc pharetram, quod est super exteriorem hominem eius, pharetra cordis illius referta, diuinis eloquiis regnat, dum vt bellator domini, & fortis in prælio, euangelizat verbum virtute multa. Super hunc equum nihilominus vibratur hasta & clypeus. Hasta est vigilãs animi virtus, siue constantia, quæ increpat peccatores, siue vitia in se cõfodienda mortificat. Clypeus vero scutum fidei est, in quo omnia tela nequissimi ignea possit extinguere. Et hæc propter indesinentem vsum bellandi vibrare dicũtur, quæ sint

Esa. 14.b (margin beside "Super exterioré")

Phil. 3.c (margin beside "autẽ quidẽ")

B vtique in exercitatione præparata. Nam de talibus armis fulgentibus ita dicitur. *In lucem iacula tua ibunt, in splendorẽ coruscationis annorum tuorum. Feruens & fremens sorbet terram.* Feruens fide in spiritu, & fremens vt Saluator, qui quãdo in vinis mortuum spiritualiter suscitat, fremit in spiritu. Ita hic, inquam, fremit contra inimicos suos, siue vitia, siue etiam apertos persecutores: & ita sorbet terram suam, dum eam de carnali conuersatione in spiritualem conuertit. Sic itaque fremens sibiq; plurimum cum indignatione irascẽs, sorbet eam sicut dixi, vt illam in spiritus sui affectationem transmutat, vbi est ille absconditus cordis homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples. *Nec reputat tubæ sonare clangorem.*] Tanta animi virtute induitur, vt nullum terrorem aduersariorum formidet, quando ad omnem sonitum inimicorum prouocannum sit paratus. *Vbi audierit buccinam, dicit, euge. Procul odoratur bellum, exhortationem ducum, & vlulatum exercitus.*] Qui cum audierit alta voce Euangelium prædicari, gaudet & exultat, quod euge significat. Omnium præpositorum de scripturis dominicis fortissimorum virorum exempla profitentium, totius quoque Ecclesiæ congregationem, quæ exercitus Dei dicitur, vnanimem atque vnius fidei sonum cum audierit dicit, euge: & lætus cum exhortatione ducum etiam vlulatum audit exercitus. Vlulatus autẽ hoc loco ille significatus est, quando bellatores in acie stantes pugnaturi, se inuicem cohortãtur. Sed dicit aliquis: quẽadmodum fieri potest, vt vna eademq; res per figuram nunc in bonam partem, nunc in malam intelligatur, sicut hic nos fecimus, vt hunc equum per allegoriam diximus, & in malum & bonum posse sentire. Ad hoc respondeo, vbi sine epitasi aliquod nomen ponitur in scripturis, vt puta mons tantum, & non additur ei, vt dicatur mons Sion, aut mons corruptus, non ab re existimo, quin expositio de eadem re in vtramque partem sit libera. Vbi vero cum epitasi, vt leo de tribu Iuda, aut certè: sedet in insidiis sicut leo. ibi aut Christus sine vlla cunctatione intelligitur, aut diabolus aduersarius noster. Et si placet, demus aliquod exẽplum, vbi de arbore in Euangelio Dominus ait ad discipulos suos. *Si habueritis quidẽ fidem sicut granum sinapis, dicetis huic arbori: eradicare, & transplantare in mari, & obediet vobis, & nihil impossibile erit vobis.* Vbi quidam intellexerunt: quia fides credentium eradicet inimicum, atque euellat de terra Ecclesiæ, terra scilicet Iudeæ atque confessionis, & in mare populorũ, hominum videlicet impiorum transferat: & illi mali spiritus in Euangelio hoc ipsum significare possunt, qui eum hominibus immundis & peccatoribus porcorum nomine indicatis, in mare præcipitati sunt. Vbi vero eandem arborem dominũ significari voluerunt, ita interpretati sunt quod prædicatione Apostolorum, qui gratiam Christi & virtutem fidei susceperunt, arbor Christus Dominus eradicetur quodammodo de illa gente Iudæorum, in qua velut stirpe generis tenebatur, & transplantetur in mare gentium, sicut ipse Dominus eisdem Iudæis locutus est, dicens. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructum eius.*

C

Matth. 17.c (margin beside "Si habueritis")

Matth. 8.d (margin beside "mare præcipitati")

Matth. 21.d (margin beside "Auferetur")

a Nunquid per sapientiam tuam plumescit accipiter, expãdens alas suas ad austrum? b Nunquid ad præceptũ tuũ eleuabitur aquila, c & in arduis ponet nidũ suũ? d In petris manet, e in præruptis silicib' cõmoratur, f atq; inaccessis rupib. g Inde con-

a ¶ *Nunquid per sapientiam, &c.*] Consequens est vt hunc accipitrem in bonam partem intelligamus, sanctum scilicet, qui sapientiam per conuersionem acceperit, vt prædari & rapere iam cesset, carnibus etiam sæcularium sensuum viuere desistat, & qui veteris hominis exuuias in baptismo deposuerit, plumescens, quodammodo renouata sit sicut aquilæ iuuentus eius: maximè enim promissionem habens præsentis vitæ & futuræ, quæ in aliis significata est, ad austrum, vnde calor fidei est, se vertetit, vnde Christum venisse cognouit: quod & propheta ita faciendum prædixerat dicens: *Deus ab austro veniet, & sanctus de monte vmbroso & caligoso.* Bethlebem namque ciuitatem Domini respicientibus, in Hierusalem in meridie quod est in austro positam scimus. Et secundum tropicos intellectus hunc calidum vẽtum, vt aromata gratiarum ferueant, sponsus inuitat, dicens. *Exurge aquilo, & veni auster, perfla hortum meum, & perfla aromata mea.* Vbi ergo dictum est: expandens alas suas ad austrum: alij dixerunt: expansis pennis immobilis & respiciens austrum. Intentionem ergo perseuerantiæ dicit eius, qui per calorem fidei duorum testamentorum gubernaculis viuens, splendorem æternæ beatitudinis contemplatur.

Abac. 3.a (margin beside "Deus ab austro")

Cant. 4.d (margin beside "Exurge aquilo")

D

b ¶ *Nunquid ad præceptum tuum, &c.*] Aliquando in bonam partem aquila dicitur, & pro ipso Deo, dicente Moyse. Sicut *aquila protegit nidum suum, & super pullos suos confidit*, vt superius diximus. Hic vero à Deo potestas aduersaria aquila dicitur, quæ ex permissu Dei elata in superbiam multum possit, sicut propheta ait. *Et erit quasi aquila super domum Dei.* Prophetæ quoque multis in locis scripturarum suarum eum superbissimum notãt, id est, diabolum: & inde est quod eis & magnus dicitur, eo quod leuetur tumens super montes aquilonis, & super astra cœli ponat sedem suam, cupiens se exæquare altissimo.

Deut. 32.b (margin beside "Sicut aquila")

Osee 8.a (margin beside "Dei. Prophetæ")

Esai. 14. (margin beside "se exæquare")

c ¶ *Et in arduis, &c.*] In magnis quibusque & eminentibus sæculi huius, ac malis hominibus sedem sibi constituit, vt in eis velut durus dominus & rex trux, ac potentissimus commoretur.

d ¶ *In petris manet.*] In excelsis videlicet duris, & in malitia fortibus manet & habitat.

e ¶ *Et in præruptis silicibus commoratur.*] Præruptæ silices intelliguntur blasphemi, qui sunt nimium duris & indomitis cordibus, atque in ruinam suam inclinato peccatorum pondere dependentes.

f ¶ *Atque, &c.*] Inaccessæ vero rupes, sunt homines porrecti in altum, nimia elatione cordis sui: ad quorum superbiã, quæ eis supra cæteros quasi singulare ac proprium malum sit, nullus accedat.

g ¶ *Inde contemplatur escam.*] Per illos vtique quos superbia nimium elatos diximus, quos hæresiarchas, aut Iudæos, siue sapientes sæculi, id est, philosophos, intelligimus, perditos quosque, dum eos erroribus suis in laqueos in escam suam capit, secundum prophetam, qui de eodem diabolo ita ait. Escæ eius electæ.

Abac. 1.d (margin beside "capit, secundum prophetam")

B

a ¶ *Et de longe, &c.*] Sagacis valde atque peruigilis aduersarij nostri animum, ad inquirendas vites sanctorum dimicantium, nomine oculorum appellauit Deus. Quod autem ait, de longe, mentis eius intuitus subtili intentione prospicit, eo quod etiam in posterum exercitatæ maliriæ sagaci suspicione præuideat, non locorum spatia intelligéda sunt, sed initia dispositionis humanæ ad rectè viuendum. Hoc inquam, de longe prospicit, quod est ab ipsis vsq; exordiis subtilis spiritus, & ad omne malum nimium mobilis intuitus, vt illic antequam conatus hominis saltem in aliquo roborentur, pullulentia bona reprimat & extinguat, & interemptum hominem faciat fœtere peccato.

de mihi. Quemadmodum autem Deus hominibus loquatur, cum sit ipse spiritus multis significationibus diuinæ nobis indicant literæ, vt patet de nube ad filium loquitur, & Moysi in flamma ignis, & Ezechiel sedenti cum senioribus Israël, fit sermo Domini, & solus audiebat quæ dicebantur à Domino.

G

Matth. 17. Luc. 9. Exod. 3. Ezec. 3.

contéplatur escam, [a] & de longe oculi eius prospiciunt. [b] Pulli eius lambũt sanguinẽ: & vbicunq; cadauer fuerit, statim adest. [c] Et adiecit dominus, & locutus est ad Iob. Nunquid qui cõtendit cum Deo, tã facilè cõquiescit? Vtique qui arguit Deũ debet respondere ei. [d] Respõdens autẽ Iob domino dixit. Qui leuiter locutus sum, respõdere quid possum? [e] Manum meã ponam super os meũ. Vnum locutus sum, quod vtinam non dixissem: & alterum, quibus vltra non addam.

CAPVT. XL.

RESpondẽs [f] autẽ Dominus Iob de turbine, dixit, [g] Accinge sicut vir lũbos tuos, interrogabo te & indica mihi, [h] Nunquid irritum facies iudicium meum, & condemnabis me vt iustificeris? [i] Et si habes brachium sicut Deus, & voce simili tonas, circunda tibi decorem, & in sublime erigere: & esto gloriosus, & speciosis induere vestibus. Disperge superbos in furore tuo, & confunde eos: & respiciens omnem arrogantem humilia. Respice cunctos superbos & confunde eos, & contere impios in loco suo. Abscõde eos in puluere simul, & facies eorũ demerge in foueam: & ego confitebor quod saluare te possit dextera tua. Ecce Behemoth quem feci tecum, fœnum quasi bos comedet. [k] Fortitudo eius in lumbis eius: & virtus illius in vmbilico ventris

b ¶ *Pulli eius, &c.*] Pulli eius, sunt filij eius vel socij eius, qui in conspiratione tyrannidis eius eo aduersum Deum mouisi sunt iniquitatem. Hi igitur liuore inuidiæ, sitientes sanguinem hominum lambunt. Et quod ait, *vbi fuerit cadauer statim adest*, alij dixerunt: *& vbi fuerit cadauer statim reperiuntur*: quod siue de auctore mali, siue de satellitibus eius dicatur, vbi affuerit, illic peccatum ilico gignitur: quod in anima ita fœteat, sicut vulnus in corpore.

F

c ¶ *Et adiecit Dominus & locutus est ad Iob. Nunquid qui contendit, &c.*] Tota altercatio quæ in superioribus libri huius contexitur, in hoc loco à domino declaratur, cum ipse dicit. *Nunquid qui contẽdit cum Deo.* Vnde apparet quia cõtra Deum, quadam præsumptionis audacia ex fiducia bonæ conscientiæ sit locutus, non tamen blasphemauit Deum, sicut quibusdam videtur. Vbi & si asperius aliqua dixit, ad idem respiciens ad quod Deus, iustus est, rigorem iustitiæ Dei respiciens, locutus est non ad blasphemandum Deum: vnde illum secundum iustum iudicium eius requirendo, quasi constringit & dicit, vt parcat vel eum iniustum declaret. Quare eum circa se iuxta iniustitiam iudicare sentiat, cum eum optimè nouerit iustum. Accepta igitur Iob ratione à Deo in his sermonibus quos locutus est: quia omnia vtique quæ creasset, ipse gubernaret & regeret, à quo etiam omnino nihil iniustum fieret, conuictus sicut hic apertè demonstratur silebat: sed admonetur à domino atque compellitur, vt quia aduersus eum contendit, cumque arguere conatur, ipse ad interrogata respondeat. Et ait scriptor libri huius.

d ¶ *Respondens autem, &c.*] Beatus autem Iob agnoscens se leuiter & non consummatè locutum, dicit omnino se Deo respondere non posse. Propter quod cupiat se silentio cohibere, sicut ait.

e ¶ *Manum meam ponam super os meum*, eo quod vnum & aliud verbum dixerit, pro quibus potuerit lædere. Illa esse existimo, sicut superius comprehendi, quæ ita dixit. *Elegit suspendium anima mea*, & mortem ossa mea: & *si flagellas, occidat semel, & non de pœnis innocentum rideat.*

Iob 7.c

CAPVT XL.

RESpondens f autem Dominus Iob de turbine dixit.] Id est, vel de increpationis impetu, vel de perturbati aëris ac nubibus obscuro.

g ¶ *Accinge sicut vir lũbos tuos, interrogabo te & indica mihi.*] Siue vt alij dixerunt. *Nequaquam, sed accinge sicut vir lumbos tuos*, & cætera: quod est, nolo vt taceas, ait Deus, sicut ipse disponis, sed potius loquere, & quod interrogo te, respon-

h ¶ *Nunquid, &c.*] Quo sensu sanctus Iob dixerit ea quæ supra cõscripta sunt, in hoc loco dominus manifestat. Nã cum increpatione propter hoc ipsum ab eo arguitur: quia in eius iniuriam & sugillationem se iustificare voluerit, dum eũ ex ipsis cruciatibus suis, quos sibi iniquè inflictos asserit, iustitiam iniustitiam vocat.

i ¶ *Et si habes brachium sicut Deus, & si voce simili tonas, circũda tibi decorẽ, & in sublime erigere, & esto gloriosus, & speciosis induere vestibus. Disperge superbos in furore tuo, & confunde eos, & respiciens omnẽ arrogantem humilia. Respice cunctos superbos & confunde eos, & cõtere impios in loco suo. Absconde eos in puluere simul, & facies eorũ demerge in foueam: & ego confitebor quod saluare te possit dextera tua.*] Hoc est dicere. Nunquid potes hos ipsos dæmones, quorum tribulationibus expugnaris & contereris, expugnare & dispergere? Nec sic contra Deum contendere deberes, si tibi esset fortitudo vt Deo est, & vox imperij tui in hoc mundo terribilis insonaret: circundares etiam tibi decorẽ æternitatis, honoris quoq; & sublimitatis esses gloria exaltatus, & omnibus sanctitatis virtutibus tanquã speciosis vestibus te munires: omnes nihilominus superbos insto iudicio tuo, velut indignationis iracundia dissipares, & eos in locum suum, id est, in carcerem inferorum detrudens, contereres: quin etiam sanctorũ lumine separatos, in puluerem simul absconderes, siue vt alij dixerunt, retruderes eos sub terra, simul & facies eorum, id est, animam cum intellectibus suis tanquam oculorum luminibus in foueam inferni demergeres, id est, quam impossibile est, vt hęc homo habeas, tam stultũ est, vt quasi ex æquali, contra Deum loquaris, à quo humiliter sperare misericordiam debes, vt ex eius dextera, id est, virtute, contra eos, quos dixi superbos arrogãtes impiosque salueris. Ecce hoc ipsum noueris fortẽ diabolum & potentissimum inimicum tuum, quem ob immanissimum trucis animi furorem, Behemoth nomine feralis bestiæ nuncupaui, apud te velut bouem, animal videlicet mansuetum fœnũ comedere faciam, non carnes vt leonem. mena Quia carnes quãdo comeduntur, nõ fit sine viuentis interitu. Circa te vero nõ ita est sicut iam dixi, cui iussione imperij mei, hoc modo præcepi, dicens. Ecce in manu tua est viuere, animã eius serua. Behemoth namque doctores Ecclesiæ, qui Hebræas literas cõrigerunt, in Latinũ quasi plures interpretati sunt. Proinde inimicus diabolus cũ toto corpore satellitũ suorũ hoc loco à Deo describitur. Quẽ propter pluralitatẽ nominis ipsius antiqui ita interpretati sunt: sed ecce bestiæ quas feci apud te, fœnũ sicut bos edũt, id est, & hoc potentia dexteræ meæ factũ est, vt substantiã tuã & facultates, quæ ob pretiosæ mentis tuæ diuitias fœno comparantur, in potestatem acciperet deuorandas. Et ideo vilia quæque & temporalia tibi abstulit, quæ fœni nomine significata sunt, non quæ magna & grandia, id est, animæ ornamenta, quibus te spoliatum blasphemiæ ruina comprimeret, quasi peccato totus homo à diabolo deuoratur. Ita ergo de eo dicit Deus.

k ¶ *Fortitudo, &c.*] In lũbis & vmbilicis, vẽtris voluptas vel

A

carnis luxuria intelligitur, quæ membris genitalibus post primi hominis lapsum inserta est, vt supra modum legis naturalis illa membra, & quando non vult homo incentiuis libidinis titillentur: & ita voluptarum sectatores, diabolo fortitudinem propriis vitiis ministrantes, de parte illius, & cõsortes efficiuntur, vt sint mẽbra eius, quorum tanquam corporis sui ipse est caput.

ventris eius. [a] Stringit caudam suã quasi cedrum, [b] nerui testiculorum eius perplexi sunt. [c] Ossa eius velut fistulæ æris, cartilago illius quasi laminæ ferreæ. [d] Ipse est principium viarum Dei. Qui fecit eum applicabit gladium eius, [e] huic montes herbas ferunt, Omnes bestiæ agri ludẽt tibi, [f] sub vmbra dormit in secreto calami, in locis humentibus. [g] Protegunt vmbræ vmbram eius, circundabunt

a ¶ *Constringit, &c.*] Hoc mihi dicere videtur, quod nec in nouissimis suis, quæ in caudã significantur, sit ad Deum reuersurus, quod est, nunquã pro tyrannide sua superbus & impius pœnitebit: sed exaltatus vt cedrus, voce domini iustè iudicantis est confringendus & comminuendus. Constringitur enim ligno durissimo cõparat', durina scalicet cordis, ne intelligat, stultus efficitur, & excæcatus, ne videat vsque in finẽ. Siue cõstringit caudã suam, ita sentitur, propheta fallaciter loquitur, mendacium cauda est secundum Sanctorum prophetarum auctoritatem. Hos igitur Behemoth tanquam inimicos, tanquam socios, & ministros suos in copulam vnitate sibi conspirationis astringit, de quibus antiqui dixeruot interpretes. Erexit caudam suam vt cypressum, vbi elationem mẽtis eorum in excelsum significauerunt hanc arborẽ nominando, quæ sub vno stipite, procero fastigio in altum porrigitur.

b ¶ *Nerui, &c.*] In neruis, vincula quædam fortissima ac illecebrosa voluptatum, quibus homines carnales implicat: dicere videtur mihi, de quibus viniis, & propheta culpans homines inter cætera ait, ita dicens. *Declinantes autem ad obligationes*: vbi simpliciter peuè inextinguibilem voluptatẽ in membris humanis à propheta significari puto, cui voluptati caro nostra captiua succumberet, nisi iuxta Apostolum Dei gratia subueniret. *Psalm 103.c*

c ¶ *Ossa eius, &c.*] His membrorum nominibus indicatur, quod diabolus cum suis durus sit, rigidus, pertinax, & inflexibilis. In ossibus namque & cartilagine intus & foris, in cogitatione videlicet & opere, perfecta eius demonstratur malitia. Quod autem dictum est, cartilago eius quasi laminę ferreæ, alij dixerunt, spinæ eius ferrum est fusile, vt intelligatur: quia nunquam se diabolus per pœnitentiam Deo humiliauerit.

B

d ¶ *Et ipse est, &c.*] Hoc in loco hic esse mihi videtur sensus, quod ad vias Dei ambulandas, & per obedientiam præcepta dominica obseruanda, hic inter cæteras creaturas primus à Deo sit conditus: & inde dictum sit, Ipse principium est viarum Domini. Nam in Ezechiele Propheta in capite lapidũ ignitorum refertur, quod primus fuerit omnium angelorũ, & corona in manu Domini. Siue ita dici potest, vt illa æternitate sua, Deus semper mens, quasi egressus in facturam creaturarum videatur: & hæ sint viæ eius, vt inuisibilia ex visibilibus apparerent. Siue vnaquæque creatura via Dei est, per quam ad Dei itur cognitionem, dum cognita ab eo cognitur. Siue viæ Dei illæ sunt: quando cuilibet creaturæ rationabili, Deus quasi ad eam veniens, innotescit. Proinde hic Behemoth principium viarum Dei dicitur, eo qood primus factus, Dei sui cognitionem à quo conditus est, accepit. Dominus autem Christus in principio viarum Dei creatus refertur: quia reconciliando mundum per sanguinem suum, viam mandatorum patris quasi opera eius graderetur, quod in principio prædicationis Euangelij demonstrauit. Quod autem Dominus ait, *Qui fecit eum, applicabit gladium eius*, id est, qui fecit Behemoth, applicabit ei gladium ipsius, id est, malo quo alius interemit, ipse puniatur: sicut & de cuius similibus Spiritus sanctus in psalmo locutus est: *Gladium euaginauerunt peccatores, & gladius eorum intret in cor eorum.* Notanda tamen est in hoc loco commutatio personarum. Nam superius Dominus ait, quod Behemoth bestiam ipse fecerit, & nũc dicit quod alius eum creauerit, ita dicẽdo. *Ipse est principium viarum Dei, qui fecit omnia*: quod ita exponi potest: quia pater in filio omnia fecit, sicut Propheta ait ad Deum. *Omnia in sapientia fecisti.* Alij dixerunt. *Ipse est initium figmenti Domini, quod illudatur ab angelis eius*, id est, sanctis. Ab his ergo illuditur, quãdo per gratiam sancti Spiritus, & meritũ sanctitans eis subditur: & inuocatione nominis Christi ab obsessis corporibus effugatur. Ab eis vtique qui deponentes omnem malitiam & omnem dolum, & simulationem, secundum Esaiam, geniti infantes in Christo sunt: de quibus prophetauit cum virtute gratiæ Christi contra aduersariũ eorum diabolum in spiritu prouidentiæ, dicens. *Et delectabitur infans ab vbere, super foramina aspidis: & in cauernam reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet.* Et Dominus cum de eius toto corpore loqueretur, ait ad eos, quos innocentes & paruulos fecerat, dicens. *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & nihil vobis nocebunt.*

Psalm 36.c *Psalm 103.e* C *Esai. 11.b* *Luc. 10.d*

e ¶ *Huic montes herbas ferunt: &c.*] Hi montes in climate aquilonis constituti sunt, vbi superbus diabolus sedere se dicit, inquiens. *Ascendam super altitudinem nubium, ero similis altissimo.* Quos montes, superbos quosque nimium elatos homines, ac tumorem cordis illius imitantes non absurdè sentimus. In his igitur habitans, temporariam iucunditatem, quæ herbarum vocabulo appellata est, in eis depascitur, & in malo virentis ac vigentis in eis voluptatis noxiæ delectatur: in quibus etiam montibus omnes bestiæ agri ludunt. Bestiæ istæ, socij sunt & ministri diaboli: de quibus ait Propheta, orans ad Deum. *Ne tradas bestijs animam confitentem tibi.* Ager vero hic mũdus est secundum auctoritatem domini, qua dicit in euangelio, Ager autem est hic mundus. In talibus igitur montibus, qui herbas luxuriæ, nõ arbores fructiferas ferunt, hæ bestiæ, aduersariæ videlicet potestates, non habentes rigorem virtutum, ludunt fluxu lasciuiaque vitiorum, & in omnibus eorum montibus, in sceleribus ac nephandis criminibus videlicet gloriantur. Alij de hoc loco dixerunt. *Ascenderunt in montem præruptũ: fecit gaudium quadrupedibus in tartaro.* Montem præruptum ipsius superbiæ diabolicæ verticem significatum puto, in quem nimium se extulerit, ita vt de eo vsque in ima caderet inferorum. Fecit ergo gaudium, id est, dedit consolationem, vel his qui superbiæ eius consentientes de cœlis eiecti sunt tartaris deputandi: vel his peccatoribus, qui per eum in profunda inferi corruerunt, sub quorum persona ad ipsum dæmonum principẽ ita sermo propheticus loquitur. *Et tu vulneratus es sicut & nos, nostrique similis factus es.* Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum, fecit gaudiũ quadrupedibus, vt dictum est, id est, peccatoribus, qui in terram proni, seu vergentes in tartara, cœlum suspicere non possunt.

Esai. 14.c *Psalm. 73.d* *Matth. 13.e* D *Esa. 14.c*

f ¶ *Sub vmbra dormit in secreto calami, &c.*] Quod vmbræ corporum sint, nemo dubitat: sed vmbra in scripturis diuinis aliquando requies & refrigerium intelligitur, aliquando pœnæ. Vnde dicitur vmbra mortis. Aliquando vmbræ, peccata esse referuntur, quæ tanquam vmbra corpori, ita morti vicina sint. In peccatis ergo diabolus habitat, & requiescit in secreto cogitationum, siue etiam lumborum, vnde & loca humentia appellantur. Siue in secretis, id est, in abscõditis Dei, quæ Deus vtique non requirit, & velut se indigna non visitat: de quibus abscondinis propheta ait ad Deum. *De absconditis tuis adimpletus est venter eorum.* Peccata ergo tanquam tenebræ absconduntur à lumine veritatis. Siue vt iam diximus, loco remoto cordis, diabolus habitat: quod cor vacuum timore Dei, patet vanitati & luxui, atque omnium illecebris vitiorum. Hæc enim vmbra solem nesciens, & calami secreta significat. Alij dixerunt, sub omnimodis arboribus dormit secus iuncum, & calamum, & caricem. Omnimodas arbores dicit, quæ tamen omnes infructuosæ sunt, non habentes medullam charitatis Dei, nec bonorum fructus. *Psal. 16.d*

g ¶ *Protegunt vmbra. &c.*] Peccata eius super omnium impiorum peccata & impietates eminent, quas protectione quadam malitiæ suæ defendit, & contegit. Alij ita dixerunt: *inumbrantur in eo arbores magnæ*, vbi hoc mihi

videtur

dabunt [a] eum salices torrētis. [b] Ecce absorbebit fluuium, & non mirabitur: & habet fiduciam quod influat Iordanis in os eius. [c] In oculis eius quasi hamo capiet eum, [d] & in sudibus perforabit nares eius. [e] An extrahere poteris Leuiathan hamo: [f] & fune ligabis linguam eius? [g] Nunquid pones circulum in naribus eius, aut armilla

E videtur dixisse, quod quamuis maligni spiritus vel homines ministri diaboli, superbia sint excelsi, tamen superet eos magnitudine delictorum diabolus: quia scelestioris criminis inuentor est, quam imitator peccati.

a ¶ *Circundabunt*, &c.] Siue stirpes & virgultum, vt alij dixerunt. Mundus iste mortalis propter velocem volubilitatem suam, torrentis nomine appellatur, sicut & Propheta ait, cū de passione Domini prophetaret *De torrente in via bibet*. Dispensatione namque illa, qua ad nos venire dignatus est, in cruce mortis calicem bibit, de quo dixit ad patrem: *Si fieri potest, transeat à me calix iste.* Huius ergo mundi hominibus, qui sunt sensibus peccatorum, & perfidia infidelitatis amarissimi, tanquam folia, fructus bonorum operum mentientes, diabolus circundatur, qui etiam in collegas consortiumque iunguntur.

Psal. 109.a

Matt. 26.a

b ¶ *Ecce absorbebit*, &c.] Multis in locis scripturarum, fluminis nomine, genus humanum significari nouerimus, de quo & ipsa potestas aduersaria ait: *Meus est fluuius, & ego feci memetipsum.* Huic ergo fluuio, humano videlicet generi, in ima atque ad inferiora, more fluminis defluentis, desideria cupiditatum, delectationis, præsentisque amorem mundi, ita insinuat, vt eum absorbere possit, & velut inferus deglutire: sic namque humanum genus præceps in supradicta vitia defluit, vt possit ab inimico facile deuorari. Quod autem ait, Habet fiduciam, quod influat Iordanis in os eius, Iordanis fluuius, baptismi continens sacramentum: dum in ipso Christus Dominus baptizatur, nostrum baptisma consecratum est. Cuius secundum mysticos intellectus, montes & colles, arietes & agni ouium exultant à facie Dei Iacob: qui iunior frater credendo, seniorem fratrem incredulum supplantauit. De cuius Iordanis terra, id est, Ecclesia, Propheta ex persona credentis se dicit Dominum recordari. A Christo vtique monte modico incipiens, qui propter passionem modicus factus est, minoratus est ab angelis, obediendo patri vsque ad mortem. Hic ergo behemoth nimia elatus temeritate, fiduciam gerit vt prædictum Iordanem, sacramenta videlicet Ecclesiæ figurantem, ore suo hauriat: & vorandi cupidus, suo eum ventre concludat. Id est, etiam eos quos sanguis Christi, per aquam regenerationis, quam Iordanis typicè portendit, & ablutione Spiritus sancti redemit, de illius potestate ac durissimo dominatu quærit, vt rursus suos faciat, seu occulta suasione, seu oppugnatione manifesta.

Ezech. 29.a

Psal. 113.a

Gen. 27.

Psal. 41.b

Heb. 2.c

F

Philip. 2.b

c ¶ *In oculis eius*, &c.] Verba hæc patris de filio sunt, secundum illam allocutionem, de qua superius diximus, vbi ait pater de eo, cum ei de diabolo sermo esset: *Ipse est principiū viarum Dei.* Hunc igitur Behemoth, homo diuini numinis carne hominis assumpti vestitus, in oculis eius capiet eum, inquit pater de filio quod diabolum esset capturus. *In oculis*, ait, id est, in ipso intelligentiæ lumine, vbi est visus sapientiæ, naturæ rationabilis. Ibi, inquam, diuina sapientia captus, dum per calliditatem suam atque versutiam non videt, cuius carnem mortis deuorandam apprehendit. Secundum igitur hunc modum captus est diabolus.

d ¶ *Et in sudibus*, &c.] Id est, furentem sæuitiam, atque in sanctorum interitum anhelantem, Christus Dominus noster conteret & protutabit: sanctos vero propter lignum crucis non absurde hic intelligendos puto. Sic itaque humiliat & confringit Dominus inimicum, omnemque impetum inuidiæ sæuientis, dum eum per eosdem sanctos ligno suæ crucis tetundit.

e ¶ *An extrahere poteris*, &c.] Commutauit figuram ænigmatis, vt diabolum, quem superius Behemoth translato nomine dixerat, eundem nunc Leuiathan appellet: sed illic eum quasi bestiam dicit, quæ terras inhabitet: hic vero itaillum nominat, qui velut in aquis maris consistat. Vnde & alij pro Leuiathan draconem dixerunt. Vnde videri potest, quod horrendum nescio quod genus draconum sit, quod Leuiathan dicatur, cuius malitiæ atque potentiæ congrue

G diabolus coaptetur. Behemoth autem, eo quod multi cum eo sint, appellatur. Nam Behemoth Latine, quasi plures sonare dicitur. Vnde ipse intelligi potest cum socijs & ministris: & recte, quasi dicatur, qui à Deo non sunt. Leuiathan vero additamentum quidam aiunt interpretari. Quia ergo in veritate non stetit, & excedens præsumptionis modum, addit sibi superbiam, quasi supra naturæ bonum in tumorem & morbum elationis excedit. Proinde additamentum dictus est: vocabulum enim factū de crimine operuit conditionē naturæ bonæ, quam Deus bonus creauerat. Et Esaias Propheta de eo vaticinatur dicens: In die illo, siue in aduentu iudicij eius. *In die ergo illo visitabit Dominus in gladio suo duro & grandi & forti, super Leuiathan serpentem vectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum, & occidet cetum, qui in mari est:* secundum hoc ipsum est, quod alius Propheta similiter ait ad Deum. Tu confregisti in virtute tua mare. Tu confregisti capur draconum super aquas. Hic ipse diabolus tanquam caput cum suis membris describitur, & corpus eius & squamæ indissolubili copula coniunctæ narrantur. Hunc ergo Leuiathan draconem typicum, ait Dominus ad Iob, ne in aquis gentium dominetur: tu forsitan de mari populorum extrahere potes, quem hamo virtutis meæ, vt supra dictum est, per fidem credentium extrahere & exiccare disposui. Secundum hunc sensum est illud, quod & Dominus ait in Euangelio: *Cum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea, quæ possidet*, &c. In primo autem aduentu Christi factum est per gratiam redemptionis eius, vt de societate diaboli & dominatione populi eruerentur. In secundo vero aduentu eius, omnis diaboli potestas est auferenda: quandoquidem mare, hoc est, seculum non erit: genusque sociorum illius de terra peribunt. Quando etiam quæretur delictum illius, & non inuenietur, domino regnante in æternum, & in seculum seculi, absorpta morte mortisque inuentoribus in resurrectionis victoria. Quod autem in hoc libro ait Deus, quia hamo extrahet Leuiathan, per aliū Prophetam illud loquitur, dicens: *Expandam super te rete meū in multitudine populorū, & extraham te in sagena mea.* Hami vero & sagenæ differentiam hanc esse existimo, vt hamum ipsum Saluatorem filium Dei, carne vestitum intelligamus. Sagena autem dici potest missa prædicatio Euangelij, quæ à solis ortu vsque ad occasum latissimo spatio sit capāsa: sicut & Propheta ait: *Magnus Dominus*, &c. Et deinceps ait: *Dilatās exultationē vniuersa terræ.* Quæ sagena prędicationis Christi, veteris Testamenti figuris, & significationum imaginibus, multisque eiusmodi scripturæ testimonijs, velut nodis illigans est solide roborata, quam ceti multi & dracones sæuissimi mundi istius impij & potentes scindere & rumpere tentauerunt, idque non potuerunt efficere: quia firmum fundamentum Dei fecit, & conuelli nequaquam potest. Quia *si Deus pro nobis, quis contra nos?* Proinde secundum hanc expositionem, idem sensus in hamo & sagena dignoscitur. Cum ergo dixisset Dominus ad Iob, extrahere poteris Leuiathan hamo, ait ei:

ארכה

Esa. 27.a

Psal. 73.c

Matt. 12.c

H

Psal. 47.

Rom. 8.f

f ¶ *Et fune ligabis linguam eius.*] Quemadmodum ex pluribus particulis subtegininis funis intexitur, vt fiat vinculum, quo possint aliqua colligari: Ita & diabolus de multitudine peccatorum suorum, quasi de reticulorum particulis, vincula sibi sacrilegorum, velut fune blasphemijs, & lingua illius colligat: vt sit os obstructum atque oppilatum loquentis iniquitatē. Et in Prouerbijs Salomonis, de similibus eius scriptum est: *Vinculis peccatorum suorū vnusquisque constringitur.* Et inde est, quòd & Dominus in Euangelio pigrum & inutilem seruum, ligatis manibus & pedibus, mittendum dicit in tenebras exteriores, id est, vinculis peccatorum suorū, quæ operatus est, secundùm diuinum iudicium ligatus mittitur in pœnas: quod & ipse Dominus in quodam loco manifestissimè demonstrauit, quando flagellum de Iudæorum reticulis fecit, eosq; inde flagellans de templo eiecit.

Prou. 5.a

Matt. 25.c

Ioan. 2.a

g ¶ *Nunquid pones circulū in naribus eius*, &c.] Sicut captapulum, vt alij dixerūt. *Et armilla perforabis*: siue vt alij dixe-

A runt: *forcipe pertundes labrum eius.* Circuli captapoli, forcipis & armillæ numinibus, intelliguntur sermones diuinæ potentiæ, quibus superbus atque blasphemus humiliatus est à Deo & attritus.

a ¶ *Nunquid multiplicabit, &c.*] Siue vt alij dixerunt: Aut loquetur tibi blande. Soli Deo, cuius creaturam se esse cognoscit, est subditus, atque ei tantum quem ipsa conscientia pauet, animus eius superbus addicitur.

b ¶ *Nunquid feriet tecum pactum, & accipies eum, &c.*] Licet sit rebellis & nimium tumidus: cogitur tamen atque compellitur ipsius naturæ bono, quod ei in testimoniũ iustę damnationis eius ex parte non perit, vt Dominum creatorem suum, saltem vt seruus malus esse fateatur. Hoc est pactũ siue testamentum, quod ei cum Deo inire præceptũ est. Vnde & ipse Dominus ait: *Et accipies eum seruum sempiternum.* Hoc enim nulla voluntate animi facit, sed diuinæ potestatis imperio: & ideo à Deo seruus dicitur sempiternus, quia adoptionem filiorum Dei, siue primatum illum angelicæ dignitatis, nunquam sit recepturus.

c ¶ *Nunquid, &c.*] Intantum, ait Dominus, humiliabitur draconis istius fortitudo, & omnino pro nihilo erit, vt illudendus habeatur, & illudendus sanctis angelis deputetur: sicut & supra iam dictum est. Quod autem quasi auis illudi
B perhibetur, quasi res parua & minima ad potentiam Dei habeatur, auis nomine voluit demonstrare: quodque alligandus ancillis dicitur, illud est, quod ipse Dominus in Euange-
Luc. 10.c lio ait ad discipulos suos: *Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocebit.* Sic itaque alligatur atque illuditur à sanctis animabus Dei, quæ sunt ancillæ Christi, dum ab eis ipsi & eius sociis imperatur, & de corporibus ab eo obsessis abire compellitur: cuique per vniuersum mundum quotidie captiua aufertur captiuitas: quomodo & secundum Apocalypsim per mille annos alligatus dicitur, quod à parte
Apoc. 20.a / 1 Ioan. 2. totum intelligitur secundum Apostolum, qui ait: *Filioli, nouissima hora est:* ex tempore aduentus Domini in carne nostra. Itaque alligatus est, ne seducat Christi gratia & redemptione saluandos. Alij dixerunt: *Alligabis eum sicut passerem infantulo,* quod est, ab infantulo teneatur præcepto imperij mei, & velut ligatus in potestatem tradetur. Hic est ille in-
Esa. 11.a fans, de quo Esaias ait: *Infans ab vbere in foramine aspidum manum mittet:* qui infans Propheta, quamuis sit eorum antiorum puer, per Christi gratiam mittetur, id est, sanctus & innocens ad Deum de hoc seculo emigrabit. Hunc ergo infantem accipere debemus vnumquemque sanctorum, qui de fonte, id est, de vtero matris Ecclesiæ, tanquam infans Deo renatus est: & præcepta Domini, velut lacteos cibos de eius vberibus sugit.

d ¶ *Concident, &c.*] Amici & negotiatores isti, sancti intelligendi sunt, omnes etiã veritatis prædicatores, quibus Chri-
Ioan. 15.b / Matt. 13.f stus filius Dei ait: *Vos amici mei estis.* Itemque de eisdem per parabolam dicit: *Simile est regnum cælorum homini negotiatori, quærenti bonam margaritam,* &c. Qui regnum Dei & æternæ vitæ præmium velut pretiosissimam margaritam in venalibus proposuerunt mundo, vt vnusquisque creditorum vendat, quæcunque habuerit, delectationem scilicet vitæ præsentis his mercimoniis commutet, & emat eam. Igitur à supradictis amicis, & negotiatoribus corpus huius draconis conciditur atque diuiditur: dum per eosdem ad fidem Christi, perditorum eius multitudo quam plurima separatur. Nam multi de potentibus eius, & in malitia fortibus ab eius consortio, veluti membra illius secernuntur, sicut &
Abac. 3 / Ibid. Abacuc Propheta ait ad Dominũ: *Præcidisti in stupore mentis capita potentium:* & de quibus rursum ait ad Dominum:

armilla perforabis maxillam eius? [a] Nunquid multiplicabit ad te preces, aut loquetur tibi mollia? [b] Nunquid feriet tecum pactum, & accipies eum seruum sempiternum? [c] Nunquid illudes ei quasi aui, aut ligabis eum ancillis tuis? [d] Concident eum amici: diuident illum negotiatores. [e] Nunquid implebis sagenas pelle eius, & gurgustium piscium capite illius? [f] Pones super eum manum tuam. Memento belli. Nec vltra addas loqui. [g] Ecce spes eius frustrabitur eum, & videntibus cunctis præcipitabitur.

Capvt XLI.

NOn [h] quasi crudelis suscitabo eũ. Quis.n. resistere potest vultui meo, & quis ante dedit mihi, vt reddam ei? Omnia quæ sub cœlo sunt, mea sunt. [i] Nõ parcam ei verbis potentib. & ad

C *Misisti in capita inimicorum mortem:* mortem vtique, vt iam non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit. Hæc capita inimicorum Dei, id est, populorum impiorum principes, ipsi sunt huius spiritualis draconis reges & nobiles: qui secundum translationem nominum & figuram tropi alterius, alligandi à prædictis amicis & negotiatoribus esse dicuntur, sicut Dauid Propheta ait: *Vt alligent reges eorum in manicis, & nobiles eorum in vinculis ferreis.* Psal. 149.b Hi ergo reges & nobiles, ipsi sunt & dracones, & membra illius draconis: de quibus draconibus ait Propheta ad Deum: *Tu confregisti capita draconum super aquas.* Psal. 73.a

e ¶ *Nunquid, &c.*] Omnes, qui consensione malitiæ & imitatione adhærent diabolo, recte pelles eius esse dicuntur. Quos ideo pellis nomine arbitror dictos: eo quod indissociabili cõnexione ei coniuncti sunt, & separari ab eo nũquã aut certe vix possunt. De his ergo dicit Dominus sagenas implendas esse.

f ¶ *Pones super, &c.*] Sic mihi videtur dixisse, victo per me aduersario tuo, pones super eum manum tuam, vt possis ei & tu illudere. Vel pones super eum manum tuam: quasi dixerit, si eius potentiæ & virtutis te esse arbitraris, pones super eum manum tuam: quod est, si potes effice virtute potentiæ tuæ, vt te contremiscat & paueat sicut & me, cui soli hoc debet: sed quia id nequaquam facere potes, vt tibi draco hic magnus, & in malitia potens subiectus sit: memento in hac tribulatione pœnarum tuarum, contra quam ferum & trucem hostem bellum habueris: sufficiat tibi aduersum me verba aspera locutum, vbi nosse te volui: quoniam hunc fortissimum inimicum tuum superare ac vincere nequiuisses, nisi ex præcepto imperij mei accepta in ea potestate iussus fuisses, & tuam nihilominus animam custodiri à me. Igitur in D ditionem illius ita datus es, vt non amplius te affligeret, quã vires tuæ paterentur.

g ¶ *Ecce spes, &c.*] Cum in conspectu angelorum sanctorum, & innumerabilis multitudinis beatorum hominum præcipitatus fuerit in gehennam, ignemque æternum: spem eius, qua se fortem putat euadere, horrendum & iustum iudicium meum frustrabitur: & cassa atque inania cogitans, in irritum deducetur.

Capvt XLI.

NOn h *quasi, &c.*] Hunc igitur inimicum non vt crudelis suscitat Deus, qui eum quasi punire desiderat: vel quoscunque sanctorum collocatione eius elidere, cuius naturæ luculentæ potius æterna bonitas competit: sed suscitare Deus nunc Leuiathan hoc modo dicitur, vt eum cæteris, qualis sit, manifestet: quem velut Pharaonem longa impunitate diutius insultare permittit. Hoc enim iustissimo iudicio suo, Deus fieri sinit, aut ad exercitationem probationemque sanctorum: aut ad iniquorum pœnam. Quis enim resistere potest vultui meo? Vbi hoc videtur dixisse, quod soli aspectui maiestatis Dei omnis creatura cedat & tremat. Quis ante dedit mihi, vt reddam ei? omnia quæ sub cœlo sunt, mea sunt. Non enim, ait, à quoquam potestatem accepi, quam aliquando forsitan non habuerim, vt ei quasi pro hoc beneficio gratias agam: aut aliquid ei retributionis impendam. Secundum hunc sensum & Apostolus loquitur. Aut *quis, inquit, dedit illi, & retribuetur ei?* Vbi in his verbis Deus Rom. 11.d affuisse semper monstratur.

i ¶ *Non parcam ei verbis potentibus, & ad deprecandum, &c.*] Hoc fortassis de diabolo, de cuius verbis hic loquitur, intelligere possumus: & si sit rebellis in Deum & contumax, suum tamen tremens sentiat creatorem: & quamuis immemor conditionis suæ, tamen tanquam seruus nequam,

salte m

E [illegible]m coactus dominum suum obsecrare simulat. G

2 Cor. 11 a ¶ *Quis reuelabit*, &c.] Hic indumento, velatam faciem diaboli Iob dicit, quia se transfigurat in angelum lucis. Reuelatur autem facies à Domino, cùm artes nequitiarum illius deteguntur.

diaboli describuntur, ita de eis dicitur: De ore eorum exiit ignis, & fumus, & sulphur, non perspicue quidem, ita exeũt de ore eorum: sed verba blasphema sunt ignis & fumus & sulphur: sicut ad eum Dominus per Prophetam ait: *Producam ignem de medio tui, qui comedat te.* Ezec. 28. a

& ad deprecandum compositis. [a] Quis reuelabit faciem indumenti eius, [b] & in medium oris eius quis intrabit? [c] Portas vultus eius quis aperiet? [d] Per gyrum dentium eius formido: [e] corpus illius quasi scuta fusilia, & compactũ squamis se prementibus. Vna vni côiungitur, & ne spiraculum quidem incedit per eas. Vna alteri adhærebit, & tenentes se nequaquã separabuntur. [f] Sternutatio eius splendor ignis, & oculi eius vt palpebræ diluculi. [g] De ore eius lampades procedũt, sicut tedæ ignis accensæ: [h] de naribus eius procedit fumus, [i] sicut ollæ succensæ atque feruentis. [k] Halitus eius prunas ardere facit, [l] & flãma de ore eius egredietur. [m] In collo eius morabitur fortitudo, & faciem eius præcedit egestas. [n] Membra carniũ eius cohærentia sibi. [o] Mittet contra eum fulmina: & ad locum alium nõ ferentur. [p] Cor eius indurabitur tanquam lapis, & stringetur quasi malleatoris incus. [q] Cum sublatus fuerit, timebunt angeli, & territi,

b ¶ *Et in medium*, &c.] Hic os diaboli, indesinens blasphemia eius potest intelligi, quod obstruendum à Deo est, atque oppilandum, cum verbo Domini fuerit penetratum. Siue in medium oris eius quis intrabit: potest ita sentiri, vt os diaboli, infernus intelligatur: ad quem Saluator descendit, vt deuoratos à diabolo homines liberaret. Et ideo quod futurum erat temporis, dixit: In medium oris eius quis intrabit?

c ¶ *Portas*, &c.] Abditam & multo secreto absconditã fortitudinem hypocriseos diaboli, dicit Dominus se patefacturum, quam in passione & cruce sua aperte manifestauit: quando cum principibus suis & potestatibus traductus à filio Dei, palam fiducialiter triumphat.

d ¶ *Per gyrum*, &c.] Voratorem & insatiabilem hunc inimicum dicit, qui velut rapacissima bestia, dentibus omnia consumat: & idcirco formido & timor in gyro dentium eius, quia ad deuorandum parati sunt.

h ¶ *De naribus*, &c.] Id est, superbia.

i ¶ *Sicut ollæ*, &c.] Quia vapor aut ipse se, aut obtemperantes generet causas ignis æterni. Superbiæ spiritus in anhelitu narium demonstratur, quibus animi sui tumorem exanhelare se gaudet, sed humiliari accepit à Domino superius ita dicitur: *Nunquid pones circulũ in naribus, & armilla perforabis maxillam eius?* Iob. 41

k ¶ *Halitus*, &c.] Hic est fumus eius, vt carbonibus suis ignem sibi æternum, & fumanium subministret. Ita enim & similibus eius Dominus ait: *Ambulate in lumine ignis vestri, & in flammis quas succendistis vobis.* Esa. 50. d

l ¶ *Et flamma*, &c.] Siue vt alij dixerunt: Flamma vero de ore eius globatur: ibi idem sẽsus, quòd est, pœnæ blasphemiarum de ore diaboli globatæ egrediuntur.

F e ¶ *Corpus illius quasi*, &c.] Tres hi versus continui, sub diuersorum sermonum repetitione, vnum idemque loquuntur. Corpus ergo diaboli, omnes consortes eius, & spiritus immundi intelligendi sunt, quos tanta consensione atque conspiratione Deus dicit illi adiunctos, vt indissociabili connexione sint eidem copulati: quos etiam sub Allegorica dictione, squamarum nomine appellauit, quæ ita densatæ sint & strictæ sibi inuicem cohærentes, vt nullum illis sit spiraculum respirandi ad Deum, eo quod ab illa sui connexione, nequaquam ad sanitatem pœnitentiæ relaxentur. Quod autem dæmones impij ministri diaboli, scutis fusilibus comparantur, hoc nomine eorum significat Dominus, quod nimium pertinax & obstinate rebellans, & fortiter solida ac perennis sit eorum repugnatio contra Deum. Diabolum vetus editio smaragdi lapidi assimilauit, qui natura asper est, alia attritu leuificans: sed ipse asper esse non desinens, cuncta comminuit: diminutionem autem sui non sentiens.

f ¶ *Sternutatio*, &c.] Siue vt alij dixerunt: In sternutamento eius illucescit Sol, & oculi eius vt species luciferi. Sternutatio sordes cerebri egerit, & vitia ex interno concepta depurgat. Diabolus ergo, qui totus sordidus & fœtidus est, in hoc lumine se videtur ostendere, cum transfigurans se in angelum lucis, malitiæ suæ sordes in perniciem hominũ cum delectatione operatur & effundit: & de inuidia, id est, de malorum omnium capite, venena sua commouet ac producit. Oculi enim diaboli falsi Prophetæ intelligendi sunt: de qualibus sanctis Esaias ait, cum ad peccatorem populum loqueretur, dicens de Deo: *Claudet oculos vestros*, qui instigatione ab eo inspirati loquuntur, quæ vicina videntur lumini veritatis. *Sicut palpebræ diluculi*, cum tamen nihil luminis Dei possideant. Nam etiam si videantur initium lucis in se ostendere, quæ eis hypocriseos fermento exoritur, mendaciorum tamen tenebras specie veritatis obducunt. Esa. 29. c

g ¶ *De ore eius lampades eius procedunt sicut tedæ ignis accensæ*, &c.] Quemadmodum os Domini locutum est: ita & omnes impij & sacrilegi & blasphemi, os diaboli recte dicuntur: ex quo tedæ ignis accensæ, siue vt alii dixerunt, faculæ ardentes procedunt, id est, ignis & pœnæ causa suggeritur: & in Apocalypsi, vbi sub equorum similitudine hi intimastri Apoc. 9. a

m ¶ *In collo eius*, &c.] Colli nomine, id est, ceruicis, tumorem arrogantiæ diaboli dicit. Cuique dicitur per Prophetam: Neruus ferreus ceruix tua, in qua principalis peccati malum habitat. Hac igitur superbiæ fortitudine, & Propheta verbis illius loquitur, dicens: fortitudinem faciam, quam ob hoc Dominus increpat & dicit ei: *In sapientia tua fecisti tibi fortitudinem.* Et iterum ait ei: In negotiationibus tuis multiplicasti tibi fortitudinem. Itemque: *Eleuatum est cor tuum in fortitudine tua.* Quod vero ait: *Faciem illius præcedet egestas*, hoc est, quod vbi appropinquauerit diabolus, ilico omnes ibi vitæ atque animæ vires exhauriantur, ac substantia consumatur. Esa. 48. b / Ezech. 28. a / H

n ¶ *Membra carnium*, &c.] Membra diaboli sunt, quos supra in squama & scutis fusilibus nominauit. Carnium autem eius membra idcirco sunt dicti, quoniam carnalibus ac flagitiosis actibus dedita, ei velut auctori malorum cohæreant.

o ¶ *Mittet contra eum*, &c.] Ordo dicentis Dei hoc loco obscuratus videtur, vbi cum de diabolo dicat, subito personam commutet, dicens: Mittet contra eum fulmina, & ad locum alium non ferentur. Credendum est, quod hæc fulmina à Deo mittantur contra diabolum: secundum illum sensum, vbi dicitur: *Pluit Dominus à Domino.* Quod ita hic dictum arbitramur: fecit Deus. Fulminatur autem à Deo draco diabolus, quando igneis Dei eloquiis de sanctis nubibus increpatur: quæ vtique fulmina in locum missa atque directa, non frustra iacientur. & ad locum non ferentur: nec se ab eis diabolus gloriabitur impunitum. Gen. 19.

p ¶ *Cor eius*, &c.] Siue vt alii dixerunt: & stat sicut incus infatigabilis. Cor diaboli durum & inflexibile est, hebetudine quoque lapidis & rigore. Constringitur autem siue stat sicut incus, quæ non producitur. Incus namque cæditur, sed non producitur, superiecta edomat: immobilis autem ipsa consistit, talis diabolus est. Fidelium enim increpationibus tunditur, Prophetarum dictis cæditur, martyrum victoria eliditur: sed manens rigidus, durus, indomitus, æternis addictus est pœnis.

q ¶ *Cum sublatus*, &c.] Hoc de primi seculi temporibus dictum accipi potest: quantum sit malum superbiæ, iam tũc angeli sancti scire potuerunt, quando præsumptor tyrannidis cœli arce deiectus est. Quando etiam pro eo merito quo in veritate, in qua ille non steterat, steterunt: & in hoc beati

A facti esse credendi sunt, vt certissimi fierent, nullos vnquam peccati lapsum sibi esse metuendum. Igitur quod dictum est: quia sublato diabolo timebunt angeli, & territi purgabuntur: non sic intelligendum est, quod ad cauendum peccatum superbiæ, cruendatiores futuri sint, territi tanię damnationis exemplo: cum vtiq; perspicuũ sit, nimime eos beatos fore, si studendum eis sit cura impensiore, ne peccent. Peccatum enim cauere, vel peccato resistere, ad pœnales huius mũdi miserias pertinet, nõ ad futuri seculi gloriam. Hos autem arbitror intelligendũ homines, qui ad consortium peruenerint angelorũ, vtpote quasi noui angeli, damnatio diabolo territi purgabuntur: videntes qualem quãtumq; hostem, & huiuscemodi pœnas horrẽdæ damnationis euaserunt. Purgabuntur autem, id est, puriores Deo reddentur, tanta diuini beneficij circa se consolatione perspecta. Id etiam quod dictum est territi, vel quod scriptum est, timebunt, non abhorret à sensu, vt rationabilis videlicet creatura, omne beneficium atq; omne iudicium creatoris sui, non cum pœnali, sed cum bonorifico terrore miretur. Et reuera quę maior purificatio, siue purgatio poterit esse ante Deum sicut angelici hominis: quam vt semper cum exultatione, quia cui defertur, pius est: & cum tremore, quia cui defertur, Deus est: omne bonum certissimæ securitatis suæ gloriæque perpetuæ ad laudem sui referat conditoris.

territi purgabuntur. [a] Cum apprehẽderit eum gladius, subsistere non poterit, neq; hasta neq; thorax. [b] Reputabit enim quasi paleas ferrũ, & quasi lignũ putridum æs. [c] Non fugabit eum vir sagittarius [d] in stipulã versi sunt ei lapides fundæ. [e] Quasi stipulam æstimabit malleum, [f] & deridebit vibrantẽ hastam. [g] Sub ipso erunt radij solis, & sternet sibi aurũ quasi lutum. [h] Feruescere faciet quasi ollã profundũ maris, & ponet quasi cum vnguenta bulliunt [i] Post eum lucebit semita, [k] æstimabit abyssum quasi senescentem. [l] Non est super terrã potestas, quæ comparetur

a ¶ *Cum*, &c.] Alij vero manifestius transtulerunt dicentes. Si occurrerint ei lanceæ, nihil facient ei, id est, nullis metallis terrorum ac increpationibus poterit emendari. In ha-
B sta autem & thorace possunt intelligi: qui iustitiæ lorica induti, dextera operibus sanctis armati conantur resistere. Ipsum vero punire, siue expugnare non valebunt: quia tam fortis & malus est, vt aduersantia contemnat, & conuerti minime velit. Proinde quicquid est fortitudinis animorum in sanctis, ferri vocabulo appellatur. Quicquid etiam virtutum est, æris splendore vel perennitate censetur.

b ¶ *Ille tanquam*, &c.] Tanta enim se virtute superbiæ induit, vt hæc omnia arma aduersum se suscepta pro nihili pendat: & ipse potius operetur opera, palearum aceruis similia & lignis infructuosis, & vetustis carieque fatiscentibus, quæ igne inextinguibili sunt vrenda.

c ¶ *Non fugabit*, &c.] Cuilibet sanctorum quamuis pharetram cordis sui, increpationum sermonibus tanquam telis compungentibus plenam habeat, ab eis tamen hic durus & tumium ferreus penetrari non poterit. Et ideo non sentiens vulnera compunctionum, ab hoc tali sagittario non fugatur. Alij vero ita dixerunt: *non vulnerat eum sagitta ærea.* Verbum Dei incorruptibile & permanens sagittæ æneæ cõparatur, quo nunquam potuit diabolus ad pœnitentiam vulnerari secũdum duritiam cordis sui thesaurizat sibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei.

d ¶ *In stipulam*, &c.] Funda potest intelligi quicunque sanctorum, qui manu Domini continentur. Per hos ergo sanctos suos, duros sermones, fortes & asperos velut lapides hunc impium valide iaculatur, vt eisdem percussus det honorem Deo: sed ille, cum singularis malitiæ sit, eosdem sermones sibi conuertit in stipulam: vt dum eos pro nihilo ducit, fiant ei velut stipula, quæ & fumandos globos tartarei ignis accendat. Quod & alij eodem sensu dixerunt: æstimat lapides fundæ iactatos vt fœnum.

e ¶ *Quasi stipulam*, &c.] Verbum nihilominus diuinum graue scilicet & forte contundens eum & atterens vastam duritiam impietatis eius, vt à sanctorum insectatione teneatur, pro stipula æstimabit: malitia namque obrutus, non sentiet pondus tundentis desuper: quoniam cor eius factum est sicut lapis, & sicut incus indomabilis, quæ nunquam licet supra modum tusa, producitur.

f ¶ *Et deridebit vibrantem*, &c.] Siue vt alij dixerunt tre-mentem sermonem: Validum enim sibi et sancti ad se vigore amici ac virtute emissum, non solum non verebitur, verum etiam deridebit, vel eundem sermonem, vel etiam iaculantem. Hoc totum de diabolo, Deus de diuersis modis ac similitudinibus ideo dicit, vt demonstret hominibus, quantum mali sit, & quam potens, & quã sit omnino irreuocabilis. C

g ¶ *Sub ipso*, &c.] Sol iustitiæ Christus Deus est: in cuius pẽnis est sanitas. Hi igitur radij, id est, sancti, qui sunt filij lucis eius, ab hoc principe tenebrarum, in præuaricatione Adam, peccato illius detinentur obnoxij: dum iam redemptos per Christum capitalibus criminibus suos facit, sibiq; velut captiuos & seruos subdit & subiugat. Possunt & illi angeli, quos secũ diabolus traxit: de quibus in Apocalypsi dicitur: *Et traxit secum tertiam partem stellarum in terram*, hi radij solis intelligi: qui recedentes à Deo vero lumine, factæ sunt tenebræ, & principes tenebrarum. Hi ergo sub ipso sunt, quibus diabolus est rex & dominus. Aurum vero secundum hunc sensum quẽ diximus, ipsi sunt radij solis: quia sub nomine auri pretiosi quique & magni intelliguntur: hos sibi sternit quasi lutum, cum eos sibi subditos peccatis, sordidos & viles efficit. Dicuntur autẽ dracones in eis locis secretis, & terrarum abditis finibus, vel maximè commorari, vbi metallum auri sit. Et ob hoc sub spirituali intelligẽtia, puto hanc metaphoram conseruatam: eo quod hic draco rufus de auro bonorũ quos deiecerat, sibi cubile sternat: quod est, omnes spirituales mũdi huius diuitias, id est, bonorum hominum sanctitatem, iustitiam, cæterasq; virtutes, velut aurum sub se habebit, cũ eos obdormientes in fide in lutũ immensũ redegerit peccatorũ.

Malac. 4. a

Apoc. 12. a

h ¶ *Feruescere* &c.] Mare hoc seculum secundum allegoricos intellectua esse didicimus, quod est obscuritate sua, & omnia stultitiæ cæcitate tenebrosum, quod ita diabolus carnali accendit concupiscentia, vt ferueat ad amanda terrena. D Si autem in bonam partem vnguenta intellexerimus, vt gratias sanctorum feruentes hoc loco interpretemur: à contrario diabolus maris istius habitator id agit, vt quo modo spiritualium gratiarum amore, in Spiritu sancto feruescunt: ita ad amorem mundi istius homines præsentis vitæ desiderio quasi quibusdam succensionibus flammeis ardescant. Alij dixerunt: *feruescere facit abyssum:, vt vas æneum æstimat sicut destillum, & tartarum ab yssi sicut captiuum.* Hoc in loco arbitror, quod ita diabolo Deus dixerit: quia de hoc mundo quasi abyssi nomine dictus est ita diabolus: apud se definiens arbitratus sit, quod in recordationem omnino non veniat, quod de memoria diuina deletus sit. Cuius impiissimum sẽsum in nono Psalmo Propheta recolit, dicens: dixit enim in corde suo requiret. Itẽq; dixit enim in corde suo: oblitus est Deus, auertit faciẽ suam, ne videat in finem. Tartarum quoq; abyssi, id est, infernum, in quo mundi istius peccatores tenebuntur inclusi: ille velut captiuũ sub durissima videl. dominatione, detrusum vinculis infernalibus detinebat. Exultans igitur & lætabundus diabolus æstimabat, quod creaturam Dei sui, omnem vtiq; mundum, velut rex & Dominus esset perpetuo possessurus, nesciens à Domino Deo regno æternũ, & in seculũ seculi: perditis impijs gentibus de terra eius, iudicatos pupillos & humiles defensos, vt non apponat vltra homo, id est, ipse diabolus, vt se magnificet super terram.

i ¶ *Post* &c.] Iam tunc resipiscens quæret reuerti ad Deũ, quando ei tempus pœnitentiæ non erit. Et hanc puto conuersionis eius semitam dixerit, quæ obdurato corde & cæco sera pœnitentia illucescat, quando post acceptam ei minime proderit.

k ¶ *Æstimabat*, &c.] Siue vt alij dixerunt, quasi deambulacrum. Abyssum diximus superius istum mundum, quem senescentem & inueteratum, in peccatis vtique permanentem diabolus arbitratur, nesciens aduentu Domini à peccatis veteribus liberandum.

l ¶ *Non est super terram potestas, quæ comparetur ei*] Nulla creatura

E creatura est tantæ potentiæ, siue peccatrix creatura tantæ malitiæ: & ideo in vtraque re nullus ei poterit comparari.
a ¶ *Qui*, &c.] Propria voluntate liberi arbitrij sui, in superbiam elatus factus est, id est, ita sui malitia deprauatus est, vt nullum timeret, nec ipsum Dominum Deum creatorem suum. Timet quidem vt malus seruus & præuaricator: sed non habet in se dilectionis Dei timorem.
b ¶ *Omne*, &c.] In sublime, inquit, atque in excelsum erigitur, id est, vsque ad ipsius inæstimabilis superbiæ suæ apicé
Isa. 14. d eleuatur, vt blasphemos ponat in cœloos suum, dicens: *Ponam in cælo thronum meum, & ero similis altissimo.*
c ¶ *Ipse*, &c.] Id est, caput & princeps omniú superborum, qoem imitantes angeli & homines impij & præuaricatores, facti sunt filij superbiæ eius.

Capvt XLII.

RE*spondens* d, &c.] Id est, qui diabolum humilias, quomodo vis, & quando vis.
Psal. 7. c e ¶ *Et nulla*, &c.] Scrutatorem cordis & renium latere quis poterit? vnde apparet sanctum Iob ex his sermunibus, quos Deo pœnitens confitetur, accusare cogitationes suas, quibus se meminit de iustitiæ suæ meritis sibi plurimum tribuisse; & Deo quasi iniustico, notam iniquitatis obiicere tentasse.

f ¶ *Quis est*, &c.] Id est, nemo
F potest abscondere consilium à conscientia tua. Iam in consequentibus manifestissimè errorem suum demonstrat, & insipientiam confitetur, per quá ignorans ad Deum loquendi modum excesserit, ita dicens.
g ¶ *Ideo insipienter*, &c.] Iam nunc deposita insipientia atque abiecta stultitiæ præsumptione, per notitiam increpationis diuinæ ad emendationem correctus, & præsentis castigationis purgatus examine, Deum nihilominus audet interrogare dicendo: Audi, clementiam diuinæ indignationis ostendit: & hoc loqui videtur, quod illam plagam longe alio modo circa eum Deus operatus fuerit, quam ipse antea iudicaret: & hinc est, quod se à Deo doceri cupit, sibique hoc ipsum deposcit ostendi. Accepto ergo Iob, sicut ex sermonibus eius credendum est, diuinæ visitationis oraculo ait ad Deum.

h ¶ *Auditu*, &c.] Post tentationis probationem, proximior factus diuinæ cognitioni: dicit se iam Deum videre, quem ante dum examinaretur, audisse se dixit. Audire autem Deum vel videre, qui est inuisibilis & incomprehensibilis, non istorum est oculorum aurium, vel istarum aurium, sed potius mentis & cordis, Propter quod beati sunt mundo
Mat. 5. a corde homines, quo Deus videtur.
i ¶ *Idcirco ipse me*, &c.] Quem locum alij dixerunt: Ideo despexi memetipsum, & distabui, & æstimaui me terram & cinerem. Quod autem in iniuriam sancti Iob, amici eius non recte locuti fuerint, hic aperte domino eis imputante monstratur: vnde ipse ait ad eos, quod peccatum illud exprobrationis eis remitti non possit, nisi beatus Iob pro illis orauerit, & holocaustum propitiationis obtulerit. Vbi aduertimus, quod sacerdotis officio, beatus Iob functus fuerit. Intelligatur hoc loco, quod nulli expediat cum exultatione & conuitio coarguere in Dei castigatione ac tribulationũ laboribus constitutom. Ait namq; quod Iob ante pro eis sacrificium offerentem, faciem eius ad exaudiendum libenter sus-

patetur ei : [a] qui factus est, vt nullum timeret. [b] Omne sublime videt : [c] Ipse est rex super vniuersos filios superbiæ.

Capvt XLII.

RE spõdens [d] auté Iob Domino, dixit: Scio quia omnia potes, [e] & nulla te latet cogitatio. [f] Quis est iste, qui celat consilium absque scientia? [g] Ideo insipienter locutus sum, & quæ vltra modum excedunt scientiam meam. Audi, & ego loquar : interrogabo te, & responde mihi. [h] Auditu auris audiui te nunc autem oculus meus videt te. [i] Idcirco ipse me reprehẽdo, & ago pœnitentiam in fauilla & cinere. Postquam autem locutus est dominus verba hæc ad Iob, dixit ad Eliphaz Themanitem: Iratus est furor meus in te, & in duos amicos tuos: quoniã nõ estis locuti coram me rectum, sicut seruus meus Iob. Sumite ergo vobis septẽ tauros & septem arietes, & ite ad seruũ meum Iob, & offerte holocaustum pro vobis. Iob autem seruus meus orabit pro vobis. Faciem eius suscipiam, vt non vobis imputetur stultitia. Neque enim locuti estis corã me rectum: sicut seruus meus Iob. Abierunt ergo Eliphaz Themanites, & Baldad Suites, & Sophar Naamathites, & fecerunt sicut locutus fuerat dominus ad eos, & suscepit dominus faciem Iob. [k] Dominus quoque conuersus est ad pœnitentiam Iob, cum oraret ille pro amicis suis. [l] Et addidit Dominus omnia quæcunq; fuerant Iob duplicia. [m] Venerunt autem ad eum omnes fratres sui, & vniuersæ sorores suæ, & cuncti qui nouerant eum prius

ceperit. *Et addit Dominus duplicia.* In sequentibus quæritur G sensus eius, qui quemadmodum fuerit duplicatus, libri huios scriptor diligenter enarrat. Fratres vero & sorores, qui ad beatum Iob post plagam castigationis eius conuenerant, omnes cognationes & familiæ generis eius intelligendæ sunt. Vniuersi etiam noti & amici eius, qui regalem potẽtiam eius singularemq; sapientiam prius nouerant, veniẽtes ad eum comederunt cum eo in conuiuio honoris eius, in quo significatus est ab eo omnium sordium squalor abstersus. In motu vero capitis indicatam conuenientium ad eum lætitiam nouerimos: quiq; muneris gratia, velut inopi & penitus nihil habenti dederunt oues singulas, & inaures aureas singulas. In hac consolatione & si parua & priorum bonorum duplicatione, animaduerti potest, quod grandis multitudo ad illum cõuenerit: qui cum à singulis paruum acceperit, subito tantarũ diuitiarum factus sit Dominus: Potuit hoc scriptor libri huius & per anticipationem dixisse, vt post tentationem illam per centum quadraginta annos vitæ suæ, benedicente domino, cumulatas in duplum diuitias possideret: filiorũ vero eius duplicatum numerum non legimus. Vnde arbitror, quod cùm ea, quæ omnino perierant, illa et in duplum fuerint restituta, etiam filij ei viginti pro decem H redditi sint. Hi enim ipsi decẽ primi, quos ruina domus labẽtis oppresserat, apud Deum nõ putantur extincti. Propter ædificationem itaque fidei nostræ, tantos ei filios à Deo redditos quantos amiserat, sentiendum est: vt omni bonorum suorũ substantia in duplum sibi à Domino reddita, etiam filios in duplum habere se crederet: qui vt pote fidelissimus Dei seruus, minime dubitare deberet, eos quos ad Deum præmiserat, non perisse. Sicubi per totum hunc librum sanctum Iob, figurã habuisse Saluatoris prospeximus; donante gratia eius, vt nobis largiri dignatus est exposuimus: & in quibusdã locis, amicos eius significari hæreticos intelleximus sicut etiam & illum Heliu gentilitatis habuisse imaginem, disseruimus. Sed quia per Christum impiorum atq; errantiom reconciliatio est: *Non est. n. aliud nomẽ sub cælo, in quo oportet saluos fie-* Actor. 4. c
ri: ideo extincta nũc gẽtilitate atq; abolita, hæretici ad Christum à Deo patre mittuntur: vt per quem prius saluati fuerant, rursum lapsi per eundem mediatorem Deo reconciliẽtur. In holocausto vero septem taurorom & arietum: orationum atqoe eleemosynarom satisfactio, superbiæ & iræ emondatio plenaria, atq; perfecta per laborem atq; innocentiam pœnitentia demonstratur. Quod autem ait.
k ¶ *Dominus*, &c.] Illud est, quod ait Apostolus: *Christus Iesus, qui est in dextera Dei: qui etiam interpellat pro nobis*, secũ- Rom. 8. g
dum Ioannem Apostolum, aduocatus noster est, & propi- 1. Ioan. 2. a
tiatio apud patrem. Sic itaque facies Saluatoris à patre suscipitur: dum & ipse exaudit, & exauditur.
l ¶ *Et addidit*, &c.] Illa igitur addita sunt Christo Domino & Deo nostro, cum populo Israël per fidem addita est gentium multitudo, & addetur in regno.
m ¶ *Venerunt*, &c.] Quod ait, venerunt, hoc est per fidem ei incorporati sunt: vt intra Ecclesiam in vno spiritu congregati, essent membra eius omnes credentes in eum. Fratres autem & sorores dicuntur omnis illa cognatio Iudæorũ populi: de quorum família natus est Christus. Siue fratres &

prius, & comederunt cum eo panem in domo eius. Et mouerunt super eum caput,[a] & consolati sunt eum super omni malo, quod intulerat dominus super eum.[b] Et dederunt ei vnusquisque ouem vnam, & inaurem auream vnã.[c] Dominus autem benedixit nouissimis Iob magis quam principio eius. Et facta sunt ei quatuordecim millia ouium, & sex millia camelorũ, & mille iuga boum, & mille asinæ.[d] & fuerunt ei septẽ filij & tres filię.[e] Et vocauit nomen vnius diem, & nomen secundæ casia, & nomen tertiæ cornu stibij. Non sunt autem inuentæ mulieres speciosę, sicut filiæ Iob in vniuersa terra. Dedit que eis pater suus hæreditatem inter fratres earum. Vixit autem Iob post flagella hæc centum quadraginta annis: & vidit filios suos, & filios filiorum suorum, vsq; ad quartam generationẽ: & mortuus est senex, & plenus dierum.

CAPVT

A sorores, generaliter omnium nationum multitudines intelligere possumus: eo quod de massa humani generis carnem assumpsit, per quam sibi cæteros fratres dignatus est facere: Psal. 21.c Marc. 3.d de quibus ait ad patrem: *Narrabo nomẽ tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.* Et in Euangelio ait: *Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic mihi & frater & soror & mater est.* Et cuncti, qui eum prius nouerant, venerunt ad eum: ita & de eis sentiendum est: quia nouerant eum prius omnes sancti & Prophetæ, qui eum vtique videbant in spiritu: quem etiam in carne venturum annunciabant sicut ipse Dominus dicit: Matt. 13.c *Multi Prophetæ, & iusti cupierunt videre, quæ vos vidistis, & non viderunt: & audire quæ vos audistis, & nõ audierunt.* Quem videbant autem in spiritu, præsentiam aduentus eius in carne videre desiderabant, sicut & sanctus Abraham, de quo ait Dominus: Ioan. 8.g *Abraham concupiuit videre diem meum: & vidit, & gauisus est.* Itaque prædicti sancti venerũt: quoniã habentes eundem spiritum fidei, prophetauerunt velut iusti ex fide viuentes: & sacramentum incarnationis Christi futurum præuidentes in spiritu, in ipsam fidem Christi per eandem pœnitentiam venerunt: id est, ex fide in fidem, vt essent sub Christo capite vnum, & ipsi in corpore Ecclesiæ constitui, vbi iam resurrectione glorificato Christo, & ex passionis contumelia in honorem pristinum restituto, nunc in domo eius Ecclesia, panem sacramentorum eius comedunt omnes per fidem venientes ad eum. Cum ipso autem panem ideo comedere dicũtur: quia ipse dixit: Matt. vlt. *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi.* Siue quia ipse eorundem mysteriorum est consecrator, in quibus & ipsum benedicentẽ Ioan. 6.e & consecrantem accipimus: quia ipse dixit: *Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi*: & verbum scripturarum, panis est B Christi, quo in domo Saluatoris Ecclesia pascuntur: & exhortatione eorum reficiuntur quondam fidei inopes, qui in hoc seculo, cum essent alieni à Deo, famem sermonis diuini patiebantur: & cuncti, qui eum prius nouerant in terra venire ad eum meruerunt in cœlum. Et mouerũt, in quit scriptura, super eo caput exultantes videlicet, quod spiritualibus & sacris Christi conuiuiis affecti essent participes: sicut Dominus ait in Psalmo: Psal. 21.e *Vota mea reddam coram vultu timentium eum: edent pauperes & saturabuntur, & laudabunt Dominum, qui requirunt eum.*

a ¶ *Et consolati, &c.*] Saluatorem nostrum mediocriter consolatur: qui passionem eius, quam pro redemptione mundi suscepit, cum gaudio credit, & fideliter oculis fidei contuetur: ipse enim tali consolatione repletus est, qui cum vidisset turbam credentium, exultauit in spiritu, sicut sancto Euangelista scribente didicimus. Luc. 10.f Intulisse autem filio suo Deum patrem malum passionis & mortis: ita dicimus secundum Rom. 8.f Apostolum: *Qui proprio filio suo nõ pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum.* Super quod magnam sumimus consolationẽ, quod dabit nobis bona sua, qui mala nostra suscepit.

b ¶ *Et, &c.*] Vnusquisq; per fidem ad Christum venientiũ, Rom 15.a offert ei innocentiam suã, mentisque obedientiam. Quia & Apostolus ex peccatoribus sanctos effectos, ita viuere docet, dicens: *Obsecro vos fratres, vt exhibeatis corpora vestra hostiã viuam, sanctam, Deo placentem.* Sic itaque venientes ad Christum, efficiuntur oues dominicæ, oues sanctæ, oues illæ rationabiles ascendentes de lauacro, geminos fœtus habentes, cum per obedientiam mandatorum Dei renatæ in Christo, innocentes & simplices operarii fuerint & fideles.

c ¶ *Dominus autem benedixit nouissimis, &c.*] Principia Christi Dei & Domini nostri, legis Moysi exordia esse significãtur. Nouissima vero eius Euangelium esse monstratur. Vnde C Ecclesiastes ait: Eccl. 10.a *Meliora sunt nouissima sermonis, quam initium eius.* Proinde meliora sunt mysteria Euangelij reuelata in Christo, legis significationibus & figuris meliora sacrificia cordium contritorum quam holocaustomata pecudum. Melior manifestatio veritatis in Euangelio, quam allegoriarum vmbra in veteri Testamento. Sic itaq; benedixit Dominus nouissimis Iob magis quam principio eius, vt in vtroque populo, Iudæorum & gentiũ gratia abundaret: quos populos secundum morum qualitates, quasi sub diuersorum animalium nominibus hæc scriptura voluit appellare. Quam vero significationem eadem animalium in se vocabula contineant, in principio operis istius dixisse me memini. Duplicatum vero horum animalium numerum, propter vtrunque populum puto, siue propter abundantiorem gratiam Euangelii, vt iam diximus, de qua Apostolus ait: 2. Cor. 3.b *Sufficiẽtia nostra ex Deo est: qui & idoneos nos fecit, & ministros noui Testamenti, non litera, sed spiritu: litera enim occidit, spiritus autem viuificat.*

d ¶ *Et fuerunt ei septem filii & tres filiæ.*] Quod septem filios & tres filias refertur habuisse: gratiarum septenarius numerus indicatur, & legis prophetiæ: & gratiæ, vt in principio huius dixi. D Quas pater earum moriens fecit cohæredes fratrum suorum, id est, animas quas per spiritum gratiarum in Testamento diuinarum scripturarum incorporat, eas vtique promissionum suarum fecit esse participes. Earum quoque filiarum significanter nomina posita, magnum in se cõtinent sacramentum.

e ¶ *Et vocauit, &c.*] Non sunt autem inuentæ mulieres speciosæ, sicut filiæ Iob in vniuersa terra. *Dedit que eis pater suus hæreditatem inter fratres earum. Vixit autem Iob post flagella hæc centum quadraginta, &c.*] Dies ergo lex Dei est, quæ ad cognitionem veritatis, humanæ ignorantiæ noctem illuminat, Casia sanctæ vnctionis est donum, Cornu stibij competentissime Euangelicis copiis Ecclesiæque diuitiis coaptatur, quæ spiritualium rerum thesaurus est. Cornu vero ad insigne regium, & dignitatem Ecclesiæ pertinet: sicut ait Propheta: *Exaltauit cornu Christi sui.* 1. Reg. 2.b Figuram ergo sanctus Iob manifeste habuit Saluatoris: & in hoc quod ex ditissimo egens, & pauper factus est vt nos locupletaremur. Circa corpus eius omnem potestatem suam diabolus exercuit: sed nihil profecit, sicut ipse Dominus ait: Ioan. 14.d *Veniet enim princeps mundi, & in me nihil inueniet.* Quemadmodum etiam beatus Iob post damnum filiorum infidelium ditatur in filiis est: ita & Saluator post amissionem filiorum infidelium ditatus est in gentibus. Per multa ergo sanctus Iob Domini nostri passionem quoque & patientiam figurauit: numero filiorum, & filiarum nominibus, septiformem gratiam Spiritus sancti legi & Prophetarum atque Euangelij in Saluatorem nostrum plenitudinem portendebat futuram. Esa. 11.a *In quo requieuit spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & virtutis, spiritus scientiæ & pietatis, repleuit eum spiritus timoris Dei*: quod intelligendum est, plenus dierum. Tandem releuatus longæ explanationis onere, velut exposito graui fasce respirans, ad te beatissime pater Vectori, clausulam sermonis mei dirigo: petens vt si quid in hoc opere dignum probabili veritate perspexeris, etiam circa meam exiguitatem largissima Domini nostri dona mireris, obsecro ne aut amico fauore permulceas: aut beneuola excusatione defendas. Quia nolo eminentiam iodicij tui à suę dignitatis sublimitate deiiciat: sed potius sic opusculum meum laudabile facias, dum incondita eius corrigendo retrectas, & perfecta emendatione castigas.

Commentariorum in Iob Finis.

COM-

COMMENTARII BEDÆ IN PARABOLAS SALOMONIS FALSO HIERONYMO ATTRIBVTI.

CAPVT I.

PArabolæ [a] Salomonis filij Dauid regis Israël. [b] Ad sciendã sapientiam & disciplinam. [c] Ad intelligenda verba prudentiæ, & suscipiendam eruditionem doctrinæ. [d] Iustitiam & iudicium, & æquitatem. [e] Vt detur paruulis astutia: adolescenti, sciētia & intellectus. [f] Audiens sapiens sapientior erit. [g] Et intelligens gubernacula possidebit. [h] Animaduertet parabolam & interpretationem, verba sapientiũ, & ænigmata eorum. [i] Timor domini, principiũ scientiæ. [k] Sapientiã atque

PArabolæ a, &c.] παροιμίαι Græcè, Latine dicuntur similitudines. Quod huic libro vocabulum Salomõ ob id imposuit, vt sciremus altius, & non iuxta literã tantum nõ intelligere debere, quæ dicit. In quo Dominum significat per parabolas turbis fuisse locuturũ. Salomon autẽ nomine proprio, & pacifico regni sui statu, regnũ Christi & Ecclesię perenne denũciat: de quo scri-
Esa.9.b ptũ est: *Multiplicabitur eius imperiũ, & pacis nõ erit finis: super soliũ Dauid sedebit, & super regnum eius.* Sicut & templi constructione ac dedicatione, ædificationem sanctæ Ecclesiæ quæ tempore resurrectionis in æternum dedicabitur, insi-
Matt.21.a nuat. Nam & ipse Saluator filius esse Dauid, & rex spiritualis Israel, etiam turbarum testimonio, quæ ciuitatem Hierosolymam venienti cum palmarum ramis & laudibus occurrere declaratur. Notãdum autem quod in vulgata editione pro parabolis, quæ Hebraice משלים vocantur: παροιμίαι, id est, prouerbia dicuntur. Sed nec ipsum nomen abhorrere à vero. Quæ enim parabolæ recte nuncupantur, quia occulta sunt, possunt non incongrue etiam prouerbia vocari: quia talia sunt, quæ merito sæpissime ore colloquentium versari, ac memoria debeant retineri. Nam & prouerbia plerunque tam obscure dicuntur, vt merito eadem possint etiam para-
Ioan.16.f bolarum nomine notari: Domino attestante, qui ait: Hęc in prouerbiis locutus sum vobis: *Venit hora, cum iam non in prouerbiis loquar vobis, sed palam de patre annunciabo vobis.* Quid autem vtilitatis parabolæ Salomonis conferant, sacramento tituli monstratur, cum subditur.

F b ¶ *Ad sciendam*, &c.] Sapientiam autem & disciplinam scire est, quo modo recte credere, qualiter secundum id viuere oporteat quemque quod veraciter constat didicisse: quò intentionem cordis dirigere, quid operando gerere conueniat, nosse. Quod autem adiungit.

c ¶ *Ad intelligenda* &c.] Monet eos, quos imbuit, vt non solum sapientiam quam semel ipsi perceperint, amplecti: & disciplinæ virtutum quam cognouerint, sciant inseruire: sed etiam verbis prudentium, quibus ad perfectiora proficiant, libenter auscultare: & hæc solerter intelligere curent.

d ¶ *Iustitiam*, &c.] In iustitia, actio recta: in iudicio, discretio boni & mali: in æquitate vero rectitudo mentis intelligitur. Iustitia est in his, quæ secundum regulam veritatis bene operamur. Iudicium in illis, quæ recta discretione cum proximis agimus. Æquitas in eo cum syncera intentione, Deo soli in his, quæ recte gerimus vel iudicamus, placere contendimus.

e ¶ *Vt detur*, &c.] Paruuli dicuntur sensu simplices: adolescentes vero in fide & opere proficientes. Paruulos dicit eos, qui nuper sapientiæ aurem accommodare cœperant. Adolescentem, qui aliquantum iam in eius auditione profecit. Et ideo fortasse paruulos plurali numero, adolescentem appellat singulari: quia doctrina sapientiæ, quos diuersis animi motibus, diuersis viuendi motibus deditos suscepit, in vnam virtutis perfectionem erudiendo prouehit: de quibus iure
Actor.4.f dicatur: *Multitudinis credentium erat cor vnum, & anima vna. Vt detur*, inquit, *paruulis astutia*, subtilitas cautelæ. Hæc etenim rudibus & incipientibus est necessaria: per quam sophismatum dignoscere, & cauere versutiam possint: ne falsorum fraudibus argumentorum abducantur à simplicitate veræ sapientiæ, quæ docet ad vitam. *Adolescenti scientia & intellectus*: quia qui prudenter declinat falsa, consequenter sesta veritatis percipiet. Hactenus prætitulatio: hinc iam ipse textus parabolarum incipit.

f ¶ *Audiens sapiens*, &c.] Quia sapientiæ amator extitit Salomon: qui optione sibi data, sapientiam petiit & accepit: pulchre initium parabolarum suarũ à sapientia sumit. Quod autem ait: sapientem cùm audierit verbum, sapientiorem effici: ostendit neminem in hac vita ita sapientem fieri posse, cuius sapientia nequeat augeri. Semperque monis esse sapiẽtum, vt dictis maiorum, aliquando etiam minorum auscultent: & quidquid in eis vtilitatis audierint, ad se replicet, suoque in corde recondãt. Denique audiuit sapiens minor maiorem, regina Saba Salomonem, & sapientior rediit. 3.Reg.10.a
Audiuit Moyses socerum, molto inferiorem sublimior: & sa- Exod.18.A
pientior redditus est. Audierunt discipuli Christum: & spi- Matt.13.e
ritum sapientiæ percipere meruerunt. Audiuit Nicodemus, Ioan.3.a
audiuit Gamaliel: audiuit discipulus eius tunc Saulus, nunc Apostolus Paulus, sapientes vtrique verbum Euangelij: & sapientiores sunt facti. Qui etiam Paulus cum ad tertium cœlum raptus, audisset ea, quæ non licet hominibus verba loqui, nihilominus ad terram reuersus aiebat: Quia *ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus. Cum autem venerit, quod perfectum est, euacuabitur, quod ex parte est.* Act.5.f.& 9.& 22.a 1.Cor.13.

g ¶ *Et intelligens*, &c.] Nemo se de sua iactet scientia: quia qui sapientium verba crebro audire, & intelligere negligit, vitam suam rite gubernare non nouit. Quanto magis alieno regimini præfici nequit, qui seipsum ad patrum disciplinam subiicere contempsit. Quod ergo ait: *Audiens sapiens sapientior erit*: ad cognitionem rerum, quæ per sapientiam noscuntur, respicit. Quod vero addit: *Et intelligens gubernacula possidebit*: ad rectitudinem vitæ, quæ per eandem sapientiam discitur vel docetur, pertinet. Et pulchre principium parabolarum principio congruit tituli, quod ita se habet: *Parabolæ Salomonis filij Dauid regis Israel, ad sciendam sapientiam & disciplinam.*

h ¶ *Animaduertet*, &c.] Animaduertere, est animum illoc vertere, hoc est, sensus in id quod legitur, intendere. Parabola est comparatio ex dissimilibus rebus: aliud enim in superficie sonat, & aliud intellectu innuit. Ænigma est quæstio obscura, quæ difficile intelligitur, nisi aperiatur, vt illud in libro Iudicum: *De comedente exiuit cibus, & de forte egressa est dulcedo. Animaduertet parabolam & interpretationem, verba sapiẽtium, & ænigmata eorum.* Hoc discipulis se humiliter audientibus, ipsa quæ eos in carne apparens erudiebat sapientia, donauit: vt & suas parabolas, quæ turbæ nequibant, intelligerent: & Prophetarum ac legis ænigmata, id est, obscura dicta spiritualiter animaduerterent, ac suis auditoribus dilucidare valerent: sed & sequentibus Ecclesiæ magistris, eadem intelligentiæ spiritualis arcana pie quærentibus, ac pulsantibus referat. Iud.14.a

i ¶ *Timor*, &c.] Duo sunt timores Domini: prior seruilis, qui principium scientiæ vel sapientię vocatur. Secundus amicalis, qui perfectiorem sapientiam comitatur. Timor seruilis, principium sapientiæ est: quia quisquis post errorem delictorum sapere incipit: primo, timore diuino corripitur, ne ad tormenta ducatur: sed hunc timorem perfecta dilectio foras mittit. Succedit autem *timor Domini sanctus permanens in seculum seculi*: quem non excludit, sed auget charitas. Ipse est, quo timet filius bonus, ne in modico oculos amantissimi patris offendat. Nam inchoatiuo timore seruilis adhuc animus metuit ne ab irato Domino, pœnis subigatur. Vterque autem timor in futura vita cessabit. *Charitas* vero *nunquam excidet*, sed in plenitudine sapientiæ perpetua manebit: quod cognoscere verum & vnum Deum, & quem misit Iesum Christum. 1.Ioan.4.d Psal.18.b 1.Cor.13.b

k ¶ *Sapientiam atque disciplinam stulti despiciunt*, &c.] Dixerunt de sapiente, quod audito sermone, sapientior fieret: &

atque disciplinam stulti despiciunt. [a] Audi, fili mi, disciplinam patris tui:& ne dimittas legem matris tuæ. [b] Vt addatur gratia capiti tuo,& torques collo tuo. [c] Fili mi,si te lactauerint peccatores,ne acquiescas eis. [d] Si dixerint:veni nobiscum, insidiemur sanguini. [e] Abscondamus tendiculas contra insontem frustra. [f] Deglutiamus eum, sicut infernus viuentẽ: & integrum, quasi descendentem in lacum. [g] Omnem pretiosam substantiam reperiemus: implebimus domus nostras spoliis: [h] Sortem mitte nobiscum: marsupium vnum sit omniũ nostrum. [i] Fili mi, ne ambules cum eis prohibe pedem tuum à semitis eorum. [k] Pedes enim illorũ ad malum currunt & festinant, vt effundant sanguinẽ. [l] Frustra autẽ iacitur rete ante oculos pennatorum. [a] Ipsi

A intelligens recte, suos gubernare disceret actus. Dicit econtrario de stultis, quia sapientiam recti dogmatis, & disciplinam puræ conuersationis, non modo non assequantur, sed & nosse contemnant. Denique prædicãte in carne ipsa sapientia sapientes quique gaudẽter accurrebant: at Pharisæi & principes sacerdotũ, salutaria eius dicta simul & facta spernebant. Et notandum quod sapientẽ singulari numero, stultos describit plurali: quia & plures sunt sapientib. stulti, & sapientium cœtus omnis, vniformẽ tenet callem pietatis. Porro errantium dissimile dogma, dissimilis est & ordo viuendi.

a ¶ *Audi*, &c.] Hactenus prouerbialiter de vtraque parte disputauit: hinc sedulus incipit admonere quemque fidelem, vt disciplinam legis diuinæ, blanditiis præponat reproborum: quia nimirum huius custodiam corona: illorum facinora, mors sequatur æterna. Vnde & recte filium vocat, quẽ paterna sollicitudine erudiat instituere. Potest & ex Dei patris persona dictum accipi: in nomine autem matris, Ecclesia: quæ tunc synagoga vocabatur, intelligi. Et notandum quod ita nos disciplinam patris audire præcipit, vt legem quoque matris nulla ratione dimittamus: quia non sufficit, vt quis se Deum diligere, & eius præceptis obtemperare dicat, si vnitatem Ecclesiæ fraterna charitate non sequitur: nec verat, aliquid in atrem ipsam Dei gratiam, qua saluamur, accipere. Nam & apud Hebræos, spiritus qui gratiam præstat, genere feminino רוח nuncupatur. Aliter: Pater omnium electorum est Deus, qui per Prophe-

Hier. 3.f
Psal. 112.a
tã loquitur, dicens: *Patrem vocabis me: & post me ingredi non cessabis.* Mater nostra est Ecclesia, de qua Propheta ait: *Qui habitare facit sterilẽ in domo, matrẽ filiorum lætantem.* Filium

B appellat, quem imbuit paternitatis affectu. In disciplina paterna, noui Testamenti doctrina ad audiendum proponitur. In lege materna, veteris legis commendat arcana.

b ¶ *Vt addatur* &c.] Mos apud veteres fuit, vt legitimè certantes, coronam in capite, torquem in collo acciperent. Et nobis ergo, si disciplina conditoris nostri si gratia matris sit ad custodiam, maior inde spiritualium virtutum claritas augetur. Additur enim gratia capiti, cum charitas, quæ principale mentis ornat, ardentius inflammatur. Additur & collo torques, cum fulgore perfectæ operationis sermo prædicationis, qui per collum procedit, confirmatur: ac ne contemni ab auditoribus debeat, indeficienti virtutum connexione docetur. Vel gratia in capite vniuscuiusque electi additur, cum donum Spiritus sancti eius menti diuinitus illabitur. Torques vero in collo eius tribuitur, dum decus intelligentiæ ei cœlitus conceditur. Sed & his qui Mosaicæ legis decreta domino veniente seruabant, addita est gratia noui Testamenti cum spe regni cœlestis. Cuius splendor eximius ad exemplum coronæ vel torquis, nullo vnquam fine claudetur. Nobis quoq; enim pro bonis actibus, quos diuina gratia prærogauit, lux æterna tribuitur: gratia profectò capiti, &

Ioan. 1.b
collo torques additur: iuxta illud Euangelij: Quia *de plenitudine eius nos omnes accepimus, gratiam pro gratia.* Gratiam scilicet beatæ retributionis, pro gratia rectæ operationis.

c ¶ *Fili mi*, &c.] Duobus modis lactant peccatores, quos decipiunt: quia aut ad faciendum scelera, blandimentis alliciunt: aut facta iam fauoribus, quasi laudabiliter acta sustollunt. In vtroque autem: Sapientia suos auditores, ne talibus acquiescant, hortatur.

d ¶ *Si dixerint*: &c.] Potest hic locus generaliter de latronibus, qui innocentibus insidias & mortes vel damna inferũt: potest & de illis specialiter intelligi, qui ipsum vitæ auctorem, neci tradiderunt.

e ¶ *Abscondamus tendiculas contra insontem*, &c.] Hæc fecerunt, cum dicebant: *Licet dare tributum Cæsari, an non?* & innumera huiusmodi. Vere etenim erat insons, *qui peccatum*

Matt. 22.b
Esa. 53.d

C *non fecit: nec inuentus est dolus in ore eius.* Verè frustra illi tendebant insidias: à quo in nullo læsi, imo cuius plurima erant beneficia experti.

1. Pet. 2.d

f ¶ *Deglutiamus eum*, &c.] Ita Dominum impij desiderabant extinguere, vt omnis memoria virtutum & doctrinæ illius tolleretur: sed & hoc ipsum, quod nunquam talis inter eos vixerit, obliuioni traderetur.

g ¶ *Omnem*, &c.] De hominibus dicebant, quos Christo adhærere cernebant. Putabant enim, quia si eum occiderent, omnes qui crediderant, ab eius pollent amore & consectatu secernere: talibusque animarum spoliis, suarum conuenticula replere domorum. Cui simile est illud dominicæ parabolæ: quia venientes ad se regis filio dixerint: *Hic est hæres, venite, occidamus eum, & nostra erit hæreditas.* Potest & generaliter pretiosa substantia, Christi Ecclesia intelligi, quæ eius pretioso sanguine empta est:

Matt. 21.d

quam impij de potestate eius subtrahere, & sibi subdere conati sunt. Sed quia *Dominus dissipat consilia gentium, & reprobat cogitationes populorum*, hoc implere minime potuerũt.

Psal. 32.b

h ¶ *Sortem mitte*, &c] Marsupium est sacculus nummorum. Patet autem de latronibus: quia vt plures scelerum socios conquirant, communionem eis prædæ, quam rapuerint, spondent. Sed & persecutores nostri redemptoris quoscunque potuere sibi adiungebant: at quos illum sequi videbant, hos de synagoga propulsantes, sua communione priuabant.

i ¶ *Fili mi, ne ambules cum eis, probibe pedem*, &c.] Prohibet credentes Christo de Iudæis communicare persequentibus Christum Iudæis: denique omnes, qui credebant, erant pariter. Et Petrus iisdem loquitur: *Saluamini à generatione ista praua.*

D
Actor. 2.f

k ¶ *Pedes enim illorum ad malum*, &c.] Non solum ad malum, quod temporaliter operentur: sed etiam ad malũ, quod perpetuo passuri sunt, impij properant: quoties ad patrandum homicidium, vel aliud quid sceleris agendum festinant. Nam quantum videntes ad facinus implendum ducuntur, tantum non videntes ad tolerandum pro facinore pœnam propinquant. Hæc de insidiatoribus nostri Saluatoris valent specialiter intelligi. Sequens autem versiculus de fidelibus eius, atque prauorum malitiam sustinentibus generaliter infertur.

l ¶ *Frustra*, &c.] Frustra etenim laqueus persecutionis, aut mortis tenditur electis, qui pennas habent spei, & charitatis, cæterarumque virtutum, quibus cœlestia, dum viuunt, desiderant: vt ad hæc post mortem mereantur pertingere. Habent & oculos mentis, per quos & mala, quæ ab impiis sustinent, ocius transitura: & bona quæ sustinendo meruerũt, æternè mansura præuideant. Quibus simul oculis, & reproborum superbiam cito consummandam: & tormenta sequentia semper mansura prospiciunt. Potest & ita accipi, quod rete dicat pernitiosam malorum doctrinam, quam ab eo loco contexuit, vbi ait: Si te lactauerint peccatores, ne acquiescas. Frustraque tale iacitur rete ante eos, qui mundis oculis cordis superna contemplantur: quia dicere norunt cum Propheta: *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.* Facile enim laqueos, qui in terra tenduntur, cauet, qui pennis virtutum subuectus, conuersationem habet in cœlis. Vtrunq; ergo rete frustra bonis parant reprobi: quia & si suadent iniqua, superãtur iustorum sapientia: & si insidiis inferunt aduersa, contemnuntur patientia. Siue oculi pennatorum sunt animæ beatorum, virtutum pennis suffultę. Quę acuto visu cœlestia contemplantes, ad superna euolant: ante quorum intuitum frustra ab impiis deceptionis rete prætenditur: quia diuinitus adiuti, cunctos eorum laqueos facile transcendentes, ad superna transeunt.

Psal. 123.a

a ¶ *Ipsi*

[a] Ipsi quoq; contra sanguinem suum insidiantur, & moliuntur fraudes contra animas suas. [b] Sic semitæ omnis auari animas possidentium rapiunt. [c] Sapiẽtia foris prædicat: in plateis dat vocẽ suam. [d] In capite turbarum clamitat. [e] In foribus portarum vrbis profert verba sua dicẽs: [f] Vsquequò paruuli diligitis infantiã? [g] Et stulti ea quæ sibi sunt noxia, cupient: & imprudentes odibunt scientiã? [h] conuertimini ad correptionem meam. [i] En proferam vobis spiritum meũ, & ostendant vobis verba mea. [k] Quia vocaui, & renuistis. [l] Extendi manũ meam, & non fuit qui aspiceret. [m] Despexistis omne consiliũ meũ. [n] Et increpationes meas neglexistis. [o] Ego quoq; in interitu vestro ridebo: & subsannabo, [p] cùm vobis, quod timebatis, aduenerit. [q] Cũ irruerit super vos repentina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit. [r] Quando venerit super vos tribulatio & angustia: tunc

A a ¶ *Ipsi quoque contra*, &c.] Contra sanguinem, vt temporali morte plectantur, id est, puniantur: contra animas autem dicit, vt æterna quoque animarum perditione damnentur. Quod cum ad oẽs qui sanguini insidiantur, & fraude sibi viuendum existimat, pertineat: specialiter tamen Iudæis congruit, qui insonti Dño rẽdiculas absconderũt: eiusque Apostolos virtutum pennis fultos, dolis circumuenire satagebãt. Contra suum namque sanguinem suasque animas agebant, qui timentes ne terrestre regnum perderẽt, cæli terræque regem occiderunt. Cæli ciues persequebantur in terra: ideoque & quod in terris habebãt, & quod in cœlis acquirere poterant regnum, perdiderunt. Generaliter autem dicendum: quia quicunque oculos fidei habet apertos, accipitque à Domino pennas vt columbæ, quib. æternam volet ad requiẽ, frustra tali nectant laqueos mali: seque ipsos potius hoc præsumendo perimant.

b ¶ *Sic semitæ omnis auari animas*, &c.] Semitas auari dicit subtiles eius cogitationes, quibus sedulus inquirit, qualiter pecunias augeat. Talesque semitæ rapiunt ad interitũ animas possidentium, id est, eorum qui possessionibus pecuniarum vltra rationẽ incũbunt. Nõ solum ergo, inquit, hi qui ob φιλαργυρίας rapinis innocentium, & cædib. inuigilant, semetipsos hoc agentes perdunt:
B verum eodem ordine, tametsi minore reatu, omnes auari meditationes, quæ aurum Deo præferunt, hunc ad interitũ trahunt. Aliter sic: *Semitæ omnis auari animas possidentium rapiunt.* Tali fine, vt præfatus sum, auarus quisque perimit vel nudat eos, qui possessionibus abundant: vt ipse potius hoc agendo pereat. Pauperes namque quos nihil possidere cernit, cur occidat? quoniam quos spoliet, non inuenit. Hucusque persecutiones, quas Iudæi Christo intulẽre, describuntur: hinc referuntur ea, quæ ipse post passionem eisdem suis persecutoribus per Apostolos loquitur.

c ¶ *Sapientia foris*, &c.] Sapientia quippe Dei Christus est: qui in mundo conuersatus, paucis suæ mysteria diuinitatis patefecit. Ipsisque præcepit, ne ante passionem & resurrectionem suam, qui ipse esset Christus, prædicarent: ne gloriam eius, quam in monte conspexerant, cuiquam dicerent. Magisque tunc suæ potentiam maiestatis operibus quàm verbis ostendebãt, impleta prophetia quæ dixit: Neq; audiet aliquis in plateis vocem eius. At post resurrectionem eius, sapientia foris prædicabat: quia misso desuper spiritu per Apostolos, apertè seipsam mundo declarabat. In plateis dabat vocem suam: quia in latitudine plebium manifestè, quæ antea paucos docuerat, replicabat: impleto verbo quod eisdem
Matt. 10. c suis præconibus ait: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lu-*
1. Cor. 1. d. *mine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta.* Aliter: Christus Dei virtus, Dei & sapientia, quæ in potentia diuinitatis, apud patrem olim latebat: nunc in fine sæculi per assumptionem carnis, velut foris in plateis egrediens, in hoc mundo visibiliter apparuit, atque euangelicam prædicationem de futuri regni sui beatitudine, clara insonuit voce.

d ¶ *In capite*, &c.] Quia etiam principibus, qui ei præualuisse vt crucifigeretur, videbantur, reatum homicidij, quod perpetrarent, palàm reducebant ad memoriam, eosque ad pœnitentiæ remedium vocabat.

e ¶ *In foribus portarum verbis profert*, &c.] Vrbs, Ecclesia est ex vtroque populo, Iudæorum videlicet & gentiũ adunata: cuius portarum fores, sunt doctores, qui verbum prædicando credentes, in eam introducunt. Et in foribus portarum eius verba sua sapientia proferebat: cùm in apostolis suis loquebatur, è quibus vnus aiebat: *An experimentum*
2. Cor. 13. d *quæritis eius qui in me loquitur Christus?* Possũt fores portarũ vrbis, etiam synagogæ maiores intelligi, in quibus sapientia disputabat: cum legis peritos pharisæos, & sacerdotes per a- C
postolos loquens, suam reuocabat ad gratiam, ita vt sicut
Lucas ait: *Multa turba sacerdotum obediret fidei.* Quid autem Actor. 6. b.
eadem sapientia clamitaret, adiungit.

f ¶ *Vsquequo paruuli*, &c.] Paruuli dicuntur sensu tardiores, qui infantiã, hoc est, ignorantiam complectendo diligunt. Vsquequo paruuli sensu veteris instrumenti ceremonias nouo clarescente diligitis? Vsquequò Moysi, Christi euãgelio legem præfertis? quousque decreta, quæ rudibus adhuc populis per seruum data sunt, præponitis eis quæ filius ipse veniens, perfectis sensu contulit? Iam vidistis Christũ in carne, iam miracula facientem & docentem: non tantùm spreuistis, sed & occidistis. Saltem modò resuscitatum à mortuis, & præsidentem cœlo diligite, & dimittet vobis scelus, quod commisistis.

g ¶ *Et stulti ea quæ sibi sunt*, &c.] Præponendum est à superiore vsquequo, id est, vsquequo cupient, vsquequo odibunt. Cupiebant autem noxia, & odibant scientiam, qui literæ legalis superficiem sequebantur: & sacramenta euangelij, quæ ipsa litera significabantur, accipere detrectabant. Stulti sunt qui apud semetipsos sapientes putantur. Ea quæ sibi sunt noxia, cupiunt in D
hoc quod præsentia diligunt, & futura non appetunt. Imprudentes verò dicuntur, qui veram Dei scientiam, dum suum diligunt errorem, exosam habent.

h ¶ *Conuertimini ad*, &c.] Corripuit per Apostolorum ora Iudæos: quia credere noluissent, vt tunc eos, postquam surrexit & ascendit, monuit conuerti.

i ¶ *En proferam vobis spiritum*, &c.] Si adhuc, inquit, conuerti negligitis, proferam vobis vindictam, quam meruistis: & verba, quæ de vestra perditione prædixi, ostendam vera esse. Spiritum quippe suum, potentiam vltionis nominat: de
qua Moyses ait: *Misisti spiritum tuum, & operuit eos mare.* Exod 15. b
Et in libro beati Iob dictum est: *Iniquos flante Deo perisse,* Iob. 5. b
& spiritu iræ eius esse consumptos.

k ¶ *Quia vocaui, & renuistis.*] Dicens: *Venite ad me omnes* Matt. 11. d
qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.

l ¶ *Extendi manum meam, & non fuit qui aspiceret.*] Primo benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo: postmodùm in cruce patiendo.

m ¶ *Despexistis omne consilium meum.*] Dicentis: *Pœniten-* Matt. 3. a
tiam agite, appropinquabit enim regnum cælorum.
n ¶ *Et increpationes meas neglexistis.*] Dicentis: *Væ vobis* Ibid. 13. b
scribæ, & pharisæi hypocritæ, quia tulistis clauem scientiæ. Ipsi non introistis: & eos qui introibant prohibuistis: & generaliter qui non credit, iam iudicatus est.

o ¶ *Ego quoque*, &c.] Tale est in psalmo de iisdem: *Qui habi-* Psalm 2. a
tat in cælis, irridebit eos, & Dominus subsannabit eos. Non quia buccis Dominus irrideat, aut naso subsannet: sed ea vis designata est tali verbo, quam dedit Apostolis, vt præuiderent nihil prorsus impios contra eum supra quàm ipse permitteret, insidiis esse acturos: quin potius illorum cœpta omnia euacuanda: eius verò gloriam post passionem per orbem terrarum esse dilatandam prænosceret. Ideoque superbiam eorum, etiam cùm maximè valere conspicerent, pro nihilo contemnerent.

p ¶ *Cùm vobis, quod*, &c.] Conferentes ad inuicem: *Si di-*
mittimus eum sic, omnes credent in eum. Et venient Romani, & Ioan. 11. f
tollent nostrum locum & gentem.

q ¶ *Cùm irruerit*, &c.] Obsidionem Hierosolymorum subitam, & expugnationem totius prouinciæ, quæ à Roma-
nis facta est, dicit. Quam & ipse Dominus in Euangelio, vi- Luc. 19. f
dens ciuitatem flensque super eam, prædixit.

r ¶ *Quando venerit super vos tribulatio & angustia*, &c.] Nõ

tunc inuocabunt me, & nõ exaudiam. [a] Manè consurgent, & nõ inuenient me. [b] Eò quòd exosam habuerint disciplinam, & timorem Domini nõ susceperint: nec acquieuerint consilio meo, & detraxerint vniuersæ correptioni meæ. [c] Comedẽt igitur fructus viæ suæ. [d] Suisq; consiliis saturabuntur. [e] Auersio paruulorũ interficiet eos. [f] Et prosperitas stultorũ perdet illos. [g] Qui autem me audierit, absq; terrore requiescet. [h] Et abundantia perfruetur, timore malorum sublato.

CAPVT II.

FIlii [i] mi, si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis penes te. [k] Vt audiat sapientiam auris tua. [l] Inclina cor tuum ad cognoscendam prudentiam. [m] Si enim sapientiã inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ. [n] Si quæsieris eam quasi pecuniam, & sicut thesauros effoderis eam. [o] Tunc intelliges timorẽ Domini, & scientiam Domini inuenies. [a] Quia

A leguntur Iudæi in illa obsidione Dominum inuocasse, sed tantùm armis esse confisi: quamuis desolationẽ patriæ ruinãque templi, amarissima mente conspexerint. Si qui tamen tunc eum inuocabant: quia hi culpam pro qua sunt puniti, intelligere, vt verè pœniterent, nolebant, exauditi nõ sunt. Vnde rectè dicũtur tribulationem cũ angustia fuisse perpessi. Tribulationẽ quæ erat in eis qua foris deprimebantur: angustia in eo quòd intus à Deo nihil consolationis inueniebãt. At contrà sancti cùm exteriùs opprimũtur aduersis, spe certa salutis in corde delectantur: scientes se ab illo exaudiri clamantes, cuius se verba iubentis audire meminerunt. Hinc etenim Propheta ait: *Cùm inuocarem te, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi.* (Psal. 4. a) Potest autem tota hæc correptio sapientiæ, de vniuersis generaliter reprobis accipi, qui in die iudicij clament ad iudicem districtum, aperiri sibi ianuam regni postulantes, nec mereantur exaudiri. Nam & quod sequitur:

a ¶ *Manè consurgent*, &c.] Ipsum tempus extremi examinis: quo alij in vitam æternam, alij in opprobrium resurgent sempiternum, apertè designat.

b ¶ *Eò quòd exosam habuerint disciplinam, & timorem Domini non susceperint: nec acquieuerint consilio meo*, &c.] B Meritò salute priuantur, qui principium sapientiæ timorem Domini & disciplinam, non modò non habent; sed & odiis insequuntur. At salutis filius, *Iniquos*, inquit, *odio habui, & legem tuam dilexi.*

c ¶ *Comedent igitur fructus viæ suæ.*] Viam eorum dicit, de qua suprà dixerat. Pedes enim illorum ad malum currunt. Quia, inquit, vias meas ingredi noluerunt vt viuerẽt: recipient mercedem viarum suarum, vt in æternum pereãt. At contrà de his qui timent Dominum, qui ambulant in viis eius, dicitur: (Psal. 127 a) *Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es, & bene tibi erit.*

d ¶ *Suisq; consiliis saturabuntur.*] Quia meo consilio, quo illos saluare decreueram, acquiescere renuebant, saturabuntur suis quibus nitebant. Abscondamus tendiculas contra insontem frustra. Quibus pro Saluatore, latronem sibi eligebant, vt videlicet vastentur à latronibus, & inter latrones damnentur. Quod etiam de omnibus verbi Dei contemptoribus, sicut & cætera, possunt accipi.

e ¶ *Auersio paruulorum*, &c.] (Supra eod.) Paruulos non ætate, sed sensu dicit, quibus suprà dictum est: *Vsquequo paruuli diligitis infantiam?* Qui non paruuli, sed perfecti sensibus esse potuissent, si non à consilio sapientiæ auditum auerterent: quò autem auerterent, eò sese æternæ morti destinabant.

f ¶ *Et prosperitas stultorum perdet illos.* Cum nullis retardantibus aduersis perfecerint actu, quod meditantes aiunt. Omnem pretiosam substantiam reperiemus. Item auersio paruulorum interficiet eos, & prosperitas stultorum perdet illos: quia sæpe auersus à timore conditoris animus iam de ira eiusdem iusti conditoris patitur, vt in his quæ peccat, nihil sustinere videatur aduersi, sed vt beatus Iob dicit: (Iob. 21 b) *Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt.* Item auersio paruulorum, tribulatio vitæ præsentis. Prosperitas stultorum, lætitia est reproborum. Per hæc enim gemina vitia, cuncti reprobi pereunt, cùm eos aut prosperitas huius sæculi eleuat, aut aduersitas deijcit.

g ¶ *Qui autem me audierit, absq; terrore requiescet.*] Potest & in hac vita, & in futura intelligi: quia qui Domino perfectè deseruit, nullis terretur aduersis, imò gaudet in aduersis: & in ipsa morte quasi de ingressu vitæ lætatur, quietumq; semper à superuacuis cogitationibus ac tumultibus tentationum pectus iuuãte spiritus sancti gratia, gerit: quod requies septimi diei in lege mysticè signabat. C Sed cùm transierit è sæculo, non solùm absque timore malorum, sed & in magno gaudio speratæ resurrectionis quiescet, vt Lazarus in sinu Abrahæ. (Luc. 16. e)

h ¶ *Et abundantia perfruetur, timore malorum sublato.*] Nunc abundãtia bonorum operum, ablato timore eorum qui occidunt corpus: tunc abundantia gaudiorum præmio. Quanta enim ibi abundantia bonorum omniũ, vbi gloriam eius, à quo sunt omnia bona, licet intueri, ablato prorsus timore omniũ, quæ aliquid aduersi vlteriùs afferant.

CAPVT II.

FIlii mi, [i] si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis penes te.] Abscondit mandata Dei penes se, qui hæc audiens, solicitè in corde recõdit: iuxta illum qui ait: (Psal. 118. b) *In corde meo abscondi eloquia tua, vt non peccem tibi.* Est enim summoperè curandum, ne nobis hæc iuxta parabolam Euangelij, dæmonia quasi semen secus viam iactatum, volucres tollãt. (Matt. 13 a)

k ¶ *Vt audiat sapientiam*, &c.] Ille enim sapientiam antè non audire probatur: qui verba Dei auditu tantùm corporis percipiens, non vult memoria retinere vt hæc operetur. Si ergo mandata Dei fixo amore discendi & custodiendi susceperis, primò humilitatis viam tene: hoc est enim quod subsequenter adducitur. D

l ¶ *Inclina cor tuum ad cognoscendum prudentiam.*] Inclinare quippe, est cor ad cognoscendum prudentiam humiliare, & emundare cor, vt dignum fiat ad percipienda mysteria veritatis. Vnde eadem sapientia patri loquens ait: (Matt. 11. d) *Abscondisti hæc à sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis* id est, abscondisti à superbis, & reuelasti humilibus.

m ¶ *Si enim sapientiam inuocaueris, & inclinaueris*, &c.] Nullum inuocare, id est, in nos orando vocare, nisi Deum debemus. Cùm ergo sapientiam inuocandam esse docet, ostendit se proculdubio non quamlibet sapientiam, id est, notitiam rerum cœlestium siue terrestrium, sed ipsam Deitatis cognitionem nobis ad sequendum proponere. In huius namque perceptione sapientiæ, summæ est perceptio beatitudinis: ipsa attestante quæ patri pro nobis supplicans ait: *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.* (Ioan. 17. a) Notandum est autẽ, quòd & sapientiam inuocare, & nosmetipsos ad noscendam prudentiam, cor inclinare suadet. Quia nimirum necesse est, vt diuinum in cunctis flagitemus auxilium, & ipso Domino adiuuante bona, quæ valemus, agamus. Neque enim sine ipso quicquam facere possumus, nec rursum sine nostro conamine quantulumcunque habere valemus, quapropter nos ab ipso saluandos esse credamus.

n ¶ *Si quæsieris eam quasi pecuniam, & sicut thesauros*, &c.] Si tanta cura sapientiam, quanta cupidi quærũt pecuniam: vel certè si tam solicitè quæsieris sapientiam, ipsa sapientia (quasi infinitas per hanc & ineffabiles diuitias sis acquisiturus) percipies præmia quæ subsequenter exponuntur. Qui verò thesauros effodit, eiicit rudera terræ, & facit in altum foueam, sedulus insistit labori, donec ad thesauros, quos quærit, attingat. Et qui thesauros sapientiæ inuenire desiderat, quicquid sibi terrenum inesse deprehenderit, expurget: carnales illecebras abscindat, fossam in se humilitatis faciat, nec quiescat ab agendo prius quàm se venam veritatis inuenisse cognouerit.

o ¶ *Tunc intelliges timorem*, &c.] Si solicito corde quæsieris, peruenies ad experientiam amabilis Domini timoris, qui non initium, sed perfectio est sapientiæ cœlestis in hac duntaxat vita. Ideoq; non eum perfecta dilectio foras mittit, sed facit permanere in sæculum sæculi: sed & scientiam ipsius

E

ᵃQuia Domin⁹ dat sapientiam. ᵇ Et ex ore eius scientia & prudentia. ᶜ Custodiet rectorũ salutem,& proteget gradiẽtes simpliciter. ᵈ Seruãs semitas iustitiæ, & vias sanctorum custodiens. ᵉ Tunc intelliges iustitiam & iudicium & æquitatem, & omnem semitam bonam. Si intrauerit sapientia cor tuũ, & scientia animæ tuæ placuerit. Cõsilium custodiet te, & prudentia seruabit te. vt eruaris de via mala, ab homine qui peruersa loquitur. ᶠ Qui relinquunt iter rectũ, & ambulant per vias tenebrosas. ᵍ Qui lætãtur cum malefecerint, & exultant in rebus pessimis. Quorũ viæ peruersæ sunt, & infames gressus eorũ. ʰ Vt eruaris à muliere aliena, & ab extranea quæ mollit sermones suos. ⁱ Et reliquit ducẽ pubertatis suæ, & pacti Dei sui oblita est. ᵏ Inclinata est enim ad mortem domus eius, & ad inferos semitæ ei⁹. ˡ Omnes qui ingrediũtur ad eam, non reuertentur: nec apprehẽdent semitas vitæ. ᵐ Vt ambules in via bona, & calles iustorum custodias. ⁿ Qui .n. recti sunt, habitabunt in terra, & simplices permanebunt in ea. ᵒ Impij

ipsius diuinitatis quæ perpetuò beatum facit, inuenies.
a ¶ *Quia Dominus dat sapientiam.*] Respicit hic versiculus ad hoc quod suprà dixerat: si enim sapientiam inuocaueris, &c. vsque dum ait: Et scientiam Dei inuenies. Ideo namque sapientia, id est, Dominus inuocandus est ad accipiendam sapientiam, quia sapientia non à nobis ipsis haberi potest: sed à Domino datur. Taceat Pelagi⁹ redargut⁹ ab Apostolo, qui ait:
1.Cor.4.b *Quid enim habes quod nõ accepi-*
Iac.1.a *sti?* Et Apostolus Iacob⁹: *Si quis autem vestrum*, inquit, *indiget sapientia, postulet à Deo.*
b ¶ *Et ex ore eius sciẽtia & prudentia.*] Potest in hoc versiculo ipsa ineffabilis & coæterna Deo patri sapiẽtiæ natiuitas intelligi, de qua alibi dicit: *Ego ex ore*
Eccl.24.a *altissimi prodij primogenita.* Po-
Esa.59.d test os Domini & in sanctis eius accipi: vnde dici solet in prophetis: *quia os Domini locutum est.* Et ex ore eius scientia nascitur & prudentia. Quia nisi ipse os humanũ sanctificet, nisi hoc suum ipse dignanter efficiat, perfectam loqui sapiẽtiam nullatenus valet.
c ¶ *Custodiet rectorum salutem, & proteget gradientes simpliciter.*] Cognatæ sibi sũt virtutes, rectitudo & simplicitas, neque ab inuicem queunt separari. Vnde & sapientia vnam earum sine altera non quærit: sed in quibuscunque ambæ conueniunt, hos custodit & protegit. Deniq; de beato Iob dicitur:
Iob.1.a *Quia erat vir ille simplex & rectus*, simplex videlicet per in-
F nocentiam mansuetudinis: rectus per cautelam discretionis. Simplex, quia nullum lædere, imò cunctis prodesse desiderabat: rectus, quia se à nullo corrumpi permittebat.
d ¶ *Seruans semitas iustitiæ*, &c.] Vias sanctorum generalia Domini mandata, semitas iustitiæ, arctiora vitæ cœlestis instituta, quæ perfectis solùm accessibilia sunt, dicit. Vtrasque autem sapientia seruat, vt in quocunque virtutum gradu rectos iuuet ac simplices.
e ¶ *Tunc intelliges iustitiam & iudicium, &c. vt eruaris de*
Sup.1.b *via mala*, &c.] Viam malam, opera iniqua: hominem peruersa loquentem, doctorem dicit iniquæ operationis. Viam malam, inquam, vocant, qui dicunt: veni nobiscum, insidiemur sanguini, peruersa loquentem eum, qui huius auctor est suasionis.
f ¶ *Qui relinquunt iter rectum*, &c.] Pulchre itineri recto vias tenebrosas opposuit: quia nimirum iter rectæ actionis in luce peragitur, atque ad lucis supernæ gaudia ducit. At sicut
Ioan.3.c Deus ait: *Omnis qui male agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur eius opera*, & talis finem exterioribus sortietur in tenebris.
g ¶ *Qui lætantur cùm malefecerint*, &c.] Ideo malefacientes exultant: quia per vias tenebrosas ambulant, & nesciunt quò eunt. Si .n. qui ad pœnã tendũt, aspicerent, gressum vtique cohiberent, noxiamq; lætitiam salubri fletu castigarent.
h ¶ *Vt eruaris à muliere aliena*, &c.] Pẽdet hic versus à superioribus, vbi dictum fuerat: prudentia seruabit te. Et est sensus: prudẽtia seruabit te, vt eruaris à muliere aliena. Quia ergo prius Salomon auditorem suum, quem sapientiam docere satagit, admonuit, ne latronibus iungeretur, ne si videret furem, simul curreret cũ eo, sed rectè ac simpliciter incederet: nunc commonet ne cum adulteris portionem suam ponat. De quibus & hoc quod suprà dicitur: vt eruaris de via mala, ab homine qui peruersa loquitur, potest specialiter intelligi. Quæ .n. peruersior locutio quàm ad stupra suaderi? quod capitulũ incipit à loco vbi ait: *Fili mi, si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis penes te.* Potest autẽ per mulierem extraneam, hæreticorum prauitas intelligi à Christi & Ecclesiæ membris aliena, quæ mollitia disertitudinis & linguæ blandimentis, corda decipere innocentium solet. Vnde Psalmista: *Mollierunt sermones suos super oleum,* Psal.45.d
& ipsi sunt iacula.
i ¶ *Et reliquit ducẽ pubertatis suæ, & pacti Dei sui oblita est.*] Patet de adultera, quia primum virũ relinquit & pacti Dei obliuiscitur. eius nimirum quod cum viro suo Domino teste, tempore nuptiarum pepigit, quòd fidem sibi castitatis alterutrum seruarent. Patet & de mẽte hæretica, quia reliquit doctorem, à quo fidem ecclesiæ didicerat, & oblita est pacti Dei sui: hoc est, fidei ipsius dominicæ, quæ in symbolo continetur, quam se die baptismatis seruaturam esse promiserat.
k ¶ *Inclinata*, &c.] Omnis cõuersatio adulteræ ad interitum ducit, & quamuis blanda videtur ac mãsueta, nõ minorẽ sentiet in fine vindictã, quã qui latrocinãdo apertè impietati famulantur. Potest domus adulteræ, ipsa ei⁹ caro in qua turpitudini ac luxuriæ substernitur, accipi: quæ nouissimi tempore iudicij nõ ad vitam, sed perpetuam resurget ad mortem. Sed & hæreticorũ domus, quia super arenam cõstruitur, & cum stare videtur, vergit ad casum, suisq; erementis quasi quibusdam semitis in impiorum consortia, id est, ad spiritunium tendit tormenta malignorum.
l ¶ *Omnes*, &c.] Ad eã, ad mortẽ dicit, nõ ad mulierẽ. Potest .n. qui adulteræ mixt⁹ est, Domino iuuãte reuerti, ac vitã pœnitẽdo mereri. Potest qui hæresi pollutus est, resipiscẽdo redire ad salutem: at qui semel æterna morte raptus est, nunquam redidit ad vitam: quod cõtra Origenianos propriè dictum est: qui hæreticis, meretricibus, cũctisque flagitiosorũ turbis, & insuper ipsi diabolo atque angelis eius, post innumera. licet expleti vniuersalis iudicij tempora remissionem scelerum, vitam ac regnum promittunt in cœlis, male intel- Esa.24.d
ligentes illud Esaiæ: *Et claudentur impij in carcere, & post dies multos visitabuntur*: quasi post multa tempora terminati iudicij saluandos dixerit impios, cùm ille econtrà nullam eis salutem tribuat, sed eos qui hoc tempore mortui, pro enormitate flagitiorum claudi merentur in carcere pœnarũ, tempore resurrectionis ad modicũ visitandos significet, tantùm vt receptis corporibus in iudicio grauiùs damnentur, & cõtinuò post iudicium atrocioribus perpetuò recludantur in pœnis. Quamuis & ita rectè possit accipi. Omnes qui ingrediuntur ad eam, id est, ad meretricem, siue ad domum eius, non reuertentur: quia quantum attinet ad naturam iniqua sua voluntate deprauatam, recursum per semetipsam nõ habet: sed per Dei gratiam, qua adiuuatur & instauratur, vt semitas vitæ apprehendat. Designatum est enim hoc dicto pondus iniquitatis, vt cùm reuertitur quis, sibi non tribuat, sed gratiæ Dei, non ea operibus, ne forte glorietur.
m ¶ *Vt ambules*, &c.] Viam bonam, vnitatẽ dicit rectæ fidei Ioan.14.a
de qua Domin⁹ ait: *Ego sũ via.* Et alibi: *Nemo potest venire ad* Ibid.6.
patrem nisi per me. Calles autem iustorũ, multifaria sanctorũ
exẽpla nominat. Pẽdet hic versus ex eo quod suprà dictũ est: Sup.eod.
Prudẽtia seruabit te, sicut & illud: *Vt eruaris à muliere aliena.*
n ¶ *Qui enim*, &c.] Et hic rectis iungit simplices, sicut & suprà cùm diceret: Custodiet rectorũ salutẽ, & proteget gradientes simpliciter. Quia nimirũ simplicitas sine rectitudine dissoluta est, & stulta: rectitudo autem sine simplicitate, austera nimirũ existit & dura. Verùm vtraq; virtus coniuncta, perfectũ reddit hominẽ. Sed hoc inter vtrunq; versum distat: quia in illo quòd iustos in præsenti Domin⁹ certantes adiuuet, in isto quòd victores in futuro coronet, iudicatur. Terræ verò nomine ecclesia designatur, quæ spiritualẽ Deo fructũ germinare cõsueuit. In qua iusti habitãt & permanẽt, qui à cõsortio eius nec morte separãtur: sed terminata hac vita ad illã eius partem, quæ cũ Christo in cœlis regnat, perueniũt.

G

H

A

a ¶ *Impij vero de terra perdentur*, &c.] Possunt hæc non de cunctis generaliter reprobis dicta accipi: sed de illis specialiter, qui ad terram Domini, id est, Ecclesiam pertinere videbantur: & tamen exigentibus meritis auferuntur ab ea: quidam quidem aperto ipsius Ecclesiæ iudicio, vt Simon, Arius & Porphyrius: quidam verò in secreto inuisibilis iudicis, vt innumeri eorum qui etiam hominibus boni videntur. Impios enim apertos apostatas dicit: at iniquè agẽtes omnes, qui perceptis fidei sacramentis ab eius castitate aliquo modo prauè viuendo degenerant. Vtrique autẽ in futura retributione de viuentium terra perdentur: quia *non habitabit iuxta Dominum malignus, neque permanebunt iniusti ante oculos eius.* Psalm. 5.a. Et rectè, quia de malorum bonorumq; viis multa prædixit, de vtriusq; fine in cõclusione subiunxit: quomodo & in præcedente parabola, qua latronum consortia vetabat, fecerat, dicens de fine malorũ. *Et prosperitas stultorum perdet illos.* De fine verò bonorum: *Qui autem me audierit, absq; terrore quiescet.* Supra.1.d. Possunt versus, de quibus nouissimè disputauimus, de antiquo Dei populo etiam intelligi: quia cùm rectè viueret in terra sua: feliciter maneret: at cùm peccaret, exterminaretur ab hac terra.

[a] Impij vero de terra perdentur, & qui inique aguot, auferentur ex ea.

CAPVT III.

FIli [b] mi, ne obliuiscaris legis meæ, & præcepta mea custodiat cor tuum. [c] Longitudinem enim dierũ & annos vitæ & pacem apponent tibi. [d] Misericordia & veritas non te deserant. [e] Circumda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui. [f] Et inuenies gratiam & disciplioam bonam coram Deo & hominibus. [g] Habe fiduciã io Domino ex toto corde tuo, & ne innitatis prudentiæ tua: In omnibus viis tuis cogita illum, & ipse diriget gressus tuos. [h] Ne sis sapiens apud remetipsum. [i] Time Dominum, & recede à malo. [k] Saoitas quippe erit vmbilico tuo, & irrogatio ossium tuorũ. [l] Honora Dominum de tua substantia, & de primitiis frugum omnium tuarum da pauperibus. [m] Et implebuntur horrea tua saturitate, & vino torcularia redundabuor. [n] Disciplioam Domini

CAPVT III.

B

FIli b mi, ne obliuiscaris legis meæ, & præcepta mea, &c.] Hinc docet misericordiæ operibus insistendum, neque nostris fidendum viribus, sed à Deo auxilium esse flagitandum. Et congruo satis ordine postquam coërcuit à crudelitate, postquam à luxuria castigauit: ornat actibus bonis quem instruit.

c ¶ *Longitudinem enim dierum & annos vitæ*, &c.] Ne imposita præceptorum custodia turbaret audientem, præmisit præmia certa, & sic enumerauit præcepta. Longitudine dierum lucem sempiternam: annis vitæ transcensum mortalitatis huius: augmento pacis, ipsum æternæ beatitudinis statum designat. De qua dicit Esaias: *Multiplicabitur eius imperium. & pacis non erit finis.* Esa. 9.b. Sed & priori Dei populo in præsenti datum est, vt cum legi Dei obediret, longo tempore in pacis quiete viueret.

d ¶ *Misericordia & veritas non te deserant*] Nunquam ab ore tuo veritas quæ dicenda, nunquam ab ore misericordia, quæ proximo sit impendenda, recedat. Sic enim fit, vt & te Dei semper misericordia prosequatur, & veritas. Misericordia videbeet, qua deleat peccata tua: veritas vero, qua compleat promissa sua.

e ¶ *Circumda eas*, &c.] In gutture, organum vocis: in tabulis cordis, latitudinem insinuat cogitationis: Si ergo virtus misericordiæ & veritatis radici infixa mentis: promatur & voce loquentis, vt & occulto inspectori arcana placeant intentionis, & proximos iuuent officia locutionis. Benè autem virtutes circumdari docet gutturi, cum vox loquentis potius intus in gutture fieri soleat: quia videlicet prædicationis vox de internis emanat, sed extra circumdat. Nam quo alios ad bene viuendum suscitat, eo ad bene agendum & opera prædicantis ligat, ne extra sermonem actio transeat, ne voci vita contradicat.

f ¶ *Et inuenietis gratiam & disciplinam bonam coram Deo*, &c.] Coram Deo inuenit gratiam & disciplinam bonam, qui vsu virtutum iugi, promeretur à Domino, vt per dies seipso perfectior efficiatur & melior. Sed & coram hominibus gratiam inuenit & disciplinam bonam: cuius opera sunt talia, in quibus vere laudatur pater, quæque exemplum viuendi proximis exhibeant.

g ¶ *Habe fiduciam in Domino ex toto corde*, &c.] Non metuas ob imbecillitatem propriã diuina te non posse seruare

C

mandata. Nec re rursum autumes hæc tuis implere viribus posse, vel tua naturali scientia nosse, si non per illius legem instruaris: sed potiùs & in dicendo & in agendo eius quære auxilium, & ipse cùm tibi sit propitius, vt implere valeas, donabit.

h ¶ *Ne sis sapiens*, &c.] Videtur forte alicui hoc idem esse mãdatum quod præmissum erat, & ne innitaris prudentiæ tuæ: sed multum distat. Innititur.n. suæ prudentiæ, qui ea quæ sibi agenda, vel dicenda videntur, patrum decretis præponit. Sapiens verò est apud semetipsũ & is, qui in illis quæ ex patrum magisterio potuit rectè cognoscere, sese præ cæteris quasi doctior extollit. Quæ sit autem vera hominis sapientia, subsequenter ostendit.

i ¶ *Time*, &c.] Quale est in Iob: *Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia.* Iob. 1.d. Perfecti enim quique ita se debent ab omnibus continere malis, vt diuinæ præsentiam maiestatis cũ metu semper recogitent. Et notãdũ, quòd supra fiduciam habere in Domino, nunc autem Deum timere admonet. Ibi enim fragilium animos ne desperent, promisso Dei auxilio roborat. Hic fortiores ne de se præsumant, diuini timoris memoria coërcet.

k ¶ *Sanitas quippe erit vmbilico tuo, & irrogatio ossium tuorum.*] In ossibus, solida virtutum opera: In vmbilico, qui inferiori corporis parte medius est, infirma adhuc & imperfecta bonorum actio designatur. Si ergo Deum timueris, & non tuis viribus, sed superna protectione confisus à malis abstinere studueris, sanitas erit vmbilico tuo, & irrogatio ossium tuorum: quia & infirmitas operis per hæc ad statum perfectionis conualescet, & fortia quæque tua acta vnde amplius roborentur, accipient.

D

l ¶ *Honora Dominum de tua substantia, & de primitiis frugum omnium tuarum da pauperibus.*] Multi multa pauperibus: sed de aliena substantia ac frugibus, quas vi vel fraude rapuerant, tribuunt. Multi largiuntur de suo, sed largiendo Dominum non honorant: quia fauoris humani, & non amore superni inspectoris faciunt. Qui ergo proficuũ sibi eleemosynæ fructum fore desiderat, & de suis propriis, & in conditoris honorem tribuat, vt scilicet homines, qui eius plasma sunt, quique ad eius imaginem sunt facti, recreentur. Non solùm autem de substantia pecuniæ, quam pauperi porrigimus: sed de cunctæ bonæ operationis, quam agimus, de vniuersæ cœlestis gratiæ, quam percepimus, substantia vel frugibus Dominum honorare iubemur, hoc est, eius in omnibus, & non nostram quærere laudem. Sed & ille Dominum de sua substantia suarumque frugum primitiis honorat, qui omne quicquid boni operatur, non hoc suis viribus ac meritis, sed supernæ gratiæ tribuit, memor illius verbi: *Quia sine me nihil potestis facere.* Mat. 6.b. Ioan. 15.a.

m ¶ *Et implebuntur horrea tua saturitate*, &c.] Ait in euangelio Dominus. *Thesaurizate autem vobis thesauros in cælo.* Si ergo thesauros in cœlo possunt habere iusti, quia veras sibi diuitias inueniunt, possunt vtique & horrea & torcularia, quia non esurient neque sitient amplius. Psal. 16.d. *Et implebuntur horrea tua saturitate*: quia *Satiabor*, inquit, *dum manifestabitur gloria tua. Redundabunt torcularia vino*: quia interna suauitas æternorum, corda cunctorum fidelium in laude sui conditoris accendit. Hinc etiam dicit: *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.* Luc. 22.c. Sed & in præsenti nonnũquam doctori, qui panem verbi qui poculum gratiæ spiritualis indigenti ministrat, maiora ministrandi dona Dominus pro mercede condonat. Qui terrena subsidia largitur inopibus, ditior dando cœlesti remuneratione redditur.

n ¶ *Disciplinam Domini, fili mi, ne abijcias: nec deficias, cùm*

E *ab eo corriperis.*] Sunt qui in prosperis Domino seruiunt, & in aduersis recedunt. Vnde sapientia quem in prosperis bene viuere docuit, etiam in correptione ne deficiat, hortatur: ne accedente infirmitate, vel paupertate, vel persecutione, humanam pietatem, quam seruare in tranquillitate videbatur, amittat.

h ¶ *Lignum vitæ est his qui*, &c.] Sicut in medio paradisi lignum vitæ Moyses esse testatur: ita per sapientiam Dei, videlicet Christum, viuificatur Ecclesia: cuius & nunc sacramentis ac sanguinis pignus vitæ accipit, & in futuro præsentibus beatificatur aspectu. G Gen. 2.c

Domini, fili mi, ne abiicias: nec deficias cùm ab eo corriperis. [a] Quem enim diligit Dominus, corripit: & quasi pater in filio complacet sibi. [b] Beatus homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudētia. [c] Melior est acquisitio eius negotiatione argenti & auri. [d] Primi & purissimi fructus eius. [e] Pretiosior est cunctis opibus: & omnia quæ desiderātur, huic non valent comparari. [f] Lōgitudo dierum in dextera eius, & in sinistra illius diuitiæ & gloria. [g] Viæ eius viæ pulchræ, & omnes semitæ illius pacificæ. [h] Lignum vitæ est his qui apprehenderint eam, & qui tenuerit eam beatus. [i] Dominus sapientia fundauit terrā, & stabiliuit cœlos prudētia. [k] Sapientia illius eruperunt ābyssi: [l] Et nubes rore cōcrescūt. [m] Fili mi, ne effluāt hæc ab oculis tuis. [n] Custodi legem atque consilium meum. [o] Et erit vita animæ tuæ: [p] Et gratia faucibus tuis. [q] Tunc ambulabis fiducialiter in via tua: [r] Et pes tuus nō impinget. [s] Si dormieris, non timebis: quiesces, & suauis erit somnus tuus. Ne paueas repentino terrore, & irruentes tibi potentias impiorum. Dominus enim erit in latere tuo, & custodiet pedem tuum ne capiaris. [a] Noli

a ¶ *Quem enim diligit*, &c.] Tantò ergo minùs de flagello, quo castigamur, murmurare debemus, quantò certiùs in eo
Apoc. 3.d paternæ dilectionis pignus tenemus. Vnde & ipse dicit: *Ego quos amo, arguo & castigo.* Notandum autem, quòd pro hoc
Heb. 12.b verbo LXX. interpretes dixêre, *Flagellat autem omnem filium, quem recipit*: quod mirandum erit Apostolus ad Hebræos Hebraice scribens, magis sequi voluerit.

b ¶ *Beatus homo*, &c.] Quia positos sub disciplina & correctione consolabatur, addit quod cœperat: insinuans quia beatitudo est vera hominis, nō aduersis carere in præsenti, sed æternæ sapientiæ perceptione lætari: quod est & in hac vita Domini voluntatem cognoscere, & in futuro eius visione perfrui. Et bene cùm diceret: *Beatus homo qui inuenit sapientiam*, doctrinam veritatis aute percipiendo: sed affluere prudentia negligunt, nolendo cordis sui sinum ad percipien-
F dum eius amplitudinem laxare.

i ¶ *Dominus sapientia*, &c.] Deus pater per filium omnia condidit. Typice autem fundauit terram sapientia: cùm per ipsum sanctam Ecclesiam in fidei soliditate locauit. Stabiliuit cœlos prudentia: cùm per eundem sublimia prædicatorum corda illustrauit.

k ¶ *Sapientia illius*, &c.] Gen. 7.b
Quando in diebus Noe *rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ*, vel cum quotidiano progressu fontes & flumina de abysso, per terræ venas emanant, ebulliūt, procedunt. Aliter sapientia erumpunt abyssi, cum largiente Christi gratia, profunda sacramentorum cœlestium fidelibus innotescunt.

l ¶ *Et nubes rore concrescūt.*] Patet iuxta literam. Sed allegorice nubes sunt Ecclesiæ magistri sublimes per cōtemplationem & vitam, rigātes corda auditorum quasi subiectam sibi terrā per doctrinam. Quæ rore cōcrescunt: quia subtilissima discretione virtutes suas, quibus proficiant, quibus alta petant, quæque minoribus in exemplum monstrent, examinant.

c ¶ *Melior est acquisitio eius*, &c.] Non metuat de correptione inopiæ quisquis opes acquisiuit sapientiæ: quia thesauris terrestribus incomparabiliter munus cœleste præcellit.

d ¶ *Primi & purissimi fructus eius.*] Si iuxta Ecclesiasticū radix sapientiæ est timere Deum, fructus sapientiæ qui sunt, nisi videre Deum? Et hi sunt primi ac purissimi: siue quia Deus, qui videtur, ab initio est, & nihil inquinatum in eius visione incurrit: siue quia primò ad hanc contemplandam homo creatus est. Vnde & adolescentior filius vbi ad pa-
Luc. 15.c trem pœnitens rediit, primam stolam recepisse memoratur: siue quia primum & rude aurum solet esse purissimum. Et in prima stola nostra verè est beatitudo credenda, quæ nobis in resurrectione perfectiùs à Domino promittitur esse reddenda.

e ¶ *Pretiosior est cunctis opibus*, &c.] Non modò terrenis, verùm & cœlestibus diuitiis, imò & ipsis angelorum conspectibus huius sapientiæ claritas antefertur. Vnde & Pro-
Psal 72.d pheta: *Quid enim mihi restat in cœlo, & à te quid volui super terram*: & cætera vsque ad finem psalmi.

f ¶ *Longitudo dierum in dextera eius*, &c.] Visione suæ diuinitatis electos in perpetua luce condonat, & eosdem in præsenti vita incarnationis suæ sacramentis & charismatibus illustrat ac roborat. Dat eis qui ob se comparandam sua omnia vendunt, centuplum in hoc tempore, & in sæculo
Mat. 19.d venturo vitam æternam. Sequitur in hoc loco iuxta antiquam translationem, quod nostri codices non habent: *Ab ore eius proficiscitur iustitia: legem autem & misericordiam in lingua portat.* Quod ideo adnotandum credidi: quia hi versiculi in opusculis patrum sæpe positi inueniuntur.

g ¶ *Via eius via pulchra, & omnes semitæ illius pacificæ.*] Actiones eius & doctrinæ quæ in euangeliis continentur, pulchra sunt: quia diuinæ, ac puri hominis modum longe transgressæ, & omnia iussa eius ad pacem ducunt æternam. Omnia quæ in carne gessit, ad reconciliandos Deo mortales, ad pacificandum cum angelis genus humanum, ad demonstranda suis seruandæ ad inuicem pacis & dilectionis exempla pertinent.

m ¶ *Fili mi, ne effluant*, &c.] Ne disciplina temporali fatigatus, sapientiæ, quæ tanta est, gratiam perdas, præcaue. H

n ¶ *Custodi legem atque*, &c.] Lex sapientiæ est, quæ dicit: *Si vis ad vitam ingredi, non occides, non mœchaberis, non furtum facies, non falsum testimonium dices*, &c. Consilium sapientiæ est, cum protinus addidit. Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, & cætera. Mat. 19.c

o ¶ *Et erit vita*, &c.] Anima tua habet vitam cum Deo, si eius decreta custodieris: quamlibet caro disciplina correptionis, aut etiam mortis prematur.

p ¶ *Et gratia faucibus tuis.*] *Quàm dulcia*, inquit, *faucibus* Psal. 118.n
meis eloquia tua. Habet ergo sensus animi fauces suas quibus verba, quæ audit, diiudicet, quibus res & gesta singulorum quæ cernit, discernendo examinet: & hæc amplectendo recipiat, illa reprobando cōtemnat. Quibus nimirum faucibus cum legem atq; consilium Domini custodimus, gratia multiplicatur: quia quantò solertius quisque diuinis obtemperat iussis, tantò dulcius eius amorem concipit. Quam nostris faucibus inesse gratiam desiderabat psalmista, cùm ait: *Gu-* Psal 33.b
state & videte quoniam suauis est Dominus.

q ¶ *Tunc ambulabis*, &c.] Fiducialiter in via nostra incedimus, cùm Dei gratia confisi, profectum in bona nostra conuersatione suscipimus. Si ergo eius imperiis humiliter subdimur, & gustum superni amoris suauiùs faucibus mētis attingemus, & operationis bonæ augmentum semper obtinebimus. Sed & in tentationibus ne deficiamus, ipso iuuante defendemur. Hoc est enim quod sequitur.

r ¶ *Et pes tuus non impinget.*] Quoniam *diligentibus Deum,* Rom. 8.e
omnia cooperantur in bonum.

s ¶ *Si dormieris*, &c.] Patet iuxta literā: quia securus, & dormit, & vigilat, & quiescit, & ambulat, qui se innocenter ante Deum & iuste viuere meminit. Sed & iustus cum in morte dormierit, non solum potentias malignorum spirituum non metuit: sed in pace quiescit, ac securus diem resurrectionis expectat, quia Deum vbique protectorem habet & Psal 22.a
custodem. Quale est in psalmo: *Nam & si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.*

A

ᵃ Noli prohibere benefacere eum qui poteſt: ſi vales, & ipſe benefac. ᵇ Nec dicas amico tuo: vade & reuertere, & cras dabo tibi, cùm ſtatim poſſis dare. ᶜ Ne moliaris amico tuo malum, cùm ille in te habeat fiduciam. Ne contendas aduerſus hominem fruſtra: cùm ipſe tibi nihil mali fe_erit. ᵈ Ne æmuleris hominem iniuſtū, nec imiteris vias eius: Quia abominatio Domini eſt omnis illuſor. ᵉ Et cum ſimplicib. ſermocinatio eius. ᶠ Egeſtas à Domino in domo impij: ᵍ habitacula autem iuſtorum benedicētur. ʰ Ipſe deludet illuſores, & manſuetis dabit gratiam. ⁱ Gloriam ſapientes poſſidebunt: ſtultorum exaltatio ignominia.

CAPVT IV.

AVdite ᵏ filij diſciplinam patris, & attendite vt ſciatis prudentiam. Donum bonū tribuam vobis: legem meam ne derelinquatis. ˡ Nā & ego filius fui patris mei, tenellus & vnigenitus coram matre mea, ᵐ & docebat me, atque dicebat: Suſcipiat verba mea cor tuū: Cuſtodi præcepta mea, & viues. Poſſide ſapientiam, poſſide prudentiam. Ne obliuiſcaris, neq; declines à verbis oris mei. Ne dimittas eam, & cuſtodiet te: dilige eam, & conſeruabit te. Principium ſapientiæ, poſſide ſapientiam: ⁿ & in omni poſſeſſione tua acquire prudentiam. Arripe illā, & exaltabit te: & glorificaberis ab ea, cùm fueris eā amplexatus. ᵒ Dabit capiti tuo augmenta gratiarū: & corona inclyta proteget te. ᵖ Audi fili mi, & ſuſcipe verba mea, vt multiplicētur tibi anni vitæ. Viam ſapientiæ mōſtrabo tibi, ᑫ & ducā te per ſemitas æquitatis: quas cum ingreſſus fueris, non artabūtur greſſus tui, ʳ & currens non habebis offendiculū. Tene diſciplinam, ne dimittas eam. Cuſtodi illam: quia illa eſt vita tua. Ne delecteris in ſemitis impiorum, nec tibi placeat malorum via. Fuge ab ea, nec tranſeas per illam: declina, & deſere eam.

Non

a ¶ *Noli prohibere benefacere eum qui poteſt: ſi vales. & ipſe benefac:*] Quia ſupra diligenter legē Domini & conſiliū obſeruare monuit. & æternam requiem obſeruantibus promiſit: nunc multipliciter quæ ſint obſeruanda, replicat. Primoque ad id. quod intermiſerat, rediens, miſericordiam proximo exhibendam, & iuſtè cum illo docet eſſe viuendum. Deinde & ab inimico cauēdum eſſe præmonet. Noli ergo, inquit, prohibere benefacere eum qui poteſt: quod ſi vales, & ipſe benefac, ne audias à Domino cū phariſæis: *Ipſi non introiſtis, & eos, qui introibant, prohibuiſtis.* Luc.11.g

b ¶ *Ne dicas amico tuo: vade & reuertere, & cras dabo tibi, cùm ſtatim poſſis dare.*] Non ſolùm de eo qui eleemoſynā pecuniæ petit, hoc mandatum datur, vt beneuoli ad largiendū, & prōpti exiſtamus: ſed & per omnia Chriſti mādata, qui ait: *Vos amici mei eſtis, ſi feceritis quæ ego præcipio vobis*: ſtatim facere, & non in craſtinum differre iubemur. Ioan.15.b

c ¶ *Ne moliaris amico tuo malum, cùm ille in te habeat fiduciam*, &c.] Non vetat contendere aduerſus eum qui mala facit vt corrigatur: quia hoc nimirū fruſtrà non fit, quod certa neceſſitas cogit vt fiat: imò etiā qui ait: *Si peccauerit frater tuus*, increpa illum, vult vt errantem quantū vales, ad viam veritatis reuocare contendas. Mat.18.b

B

d ¶ *Ne æmuleris hominē*, &c.] Omnis illuſor, inquit, quia illuſor eſt: qui vel verba Dei quę nouit implere contēnit, vel eadem peruersè intelligendo ac docendo corrumpit. Eſt illuſor & ille, qui promiſſa eius quaſi parua deſpicit, & iram diſtrictionis eius quaſi tolerabilem ſpernit. Nec non & ille qui proximorū ſimplicitati, vel paupertati improbus inſultat. Ideoq; omnē huiusmodi illuſorē, meritò diuina abominatur iuſtitia. Benè autē ſubditur.

e ¶ *Et cum ſimplicibus*, &c.] Quia ſæpe ſuperbi dum ſimplicibus illudunt, prudentiores ſe illis quos irrident, iudicant. Sed horum prudentia iuxta quod Iacobus ait, terrena eſt, animalis, diabolica. Sermocinatio autem Domini cum ſimplicibus eſt: quia illos cœleſtis ſapientiæ ſecretis illuſtrat. quos terreni faſtus ac duplicitatis nihil habere conſiderat. Hinc etenim dicit: *abſcondiſti hæc à ſapientibus & prudentibus. & reuelaſti ea paruulis.* Iac.3.d / Mat.11.d / Luc.16.e

f ¶ *Egeſtas à Domino in domo impij.*] Iuxta exemplum purpurati diuitis, qui & in hac vita ſpiritualibus egebat bonis, & in futura ad tantam peruenit inopiam, vt de digito Lazari, quondam pauperis, vnam aquæ guttam requirerent, nec mereretur accipere.

g ¶ *Habitacula autem*, &c.] Iuxta hoc Apoſtolus fidelibus de Domino loquens: *Qui benedixit nos*, inquit, *omni benedictione ſpirituali in cœleſtibus in Chriſto*, qui & in remuneratione ab ipſo ſunt audituri: *Venite benedicti patris mei, percipite regnum.* Sed & iuxta literam ſæpè contingit eos, qui aliena diripiunt, ad vltimum inopia conſumi. At illos qui ſua largiuntur, etiam bonis abundare terrenis. Ephes.1.a / Mat.25.e

h ¶ *Ipſe deludet illuſores, & manſuetis*, &c.] Hos verſiculos Apoſtoli Iacobus & Petrus, iuxta antiquam tranſlationem poſuēre, dicentes: Quia *Deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam.* C Iac.4.b

i ¶ *Gloriam ſapientes poſſidebunt: ſtultorum exultatio ignominia.*] Et Dominus ait: *Omnis qui ſe exaltat, humiliabitur, & qui ſe humiliat, exaltabitur.* Luc.14.c / 18.

CAPVT IV.

AVdite ᵏ *filij diſciplinam patris, & attēdite, vt ſciatis prudentiam.*] Hic exhortaturus ad philoſophiam, qualiter ipſa ſapientia ſit, à patre edoctus, explicat.

l ¶ *Nam & ego*, &c.] Nihil magis ad ſpem percipiendæ ſapientiæ mentes erigit, quàm cùm eos, quos in ſapientia iam clarere miramur, aliquando paruulos & indoctos fuiſſe meminimus.

m ¶ *Et docebat*, &c.] Huiuſmodi monita Salomoni à Dauid patre data, qui verba dierū relegit, inuenit. Quare autem ſe Salomon vnigenitum coram matre nominat, quem fratrem vterinum præceſſiſſe ſcriptura teſtatur, niſi quia ille mox natus ſine nomine quaſi nunquam eſſet, vita deceſſit?

n ¶ Et in *omni*, &c.] In omnibus quæ poſſides bonis, ſapiēter te agere memento: Vel in omni poſſeſſione tua acquire prudentiam: omnia quæ poſſides terrena cōtemne, dūmodò ſapientiam percipias: quod ipſe fecit Salomon, dum data ſibi optione, amorem ſapientiæ cunctis prępoſuit rebus. Et in Euangelio, qui pretioſam margaritam quæſiuit, hanc inuentam omnibus, quæ habuit, venditis, emit. D Mat.13.f

o ¶ *Dabit capiti*, &c.] Patet de Salomone: quia dum pro ſapientia cuncta deſpiceret, ea percepta maiore gloriæ ſublimitate refulſit. Sed & noſtro capiti, id eſt, principali mentis, ſi ſapientiam amplectimur, amplior gratia ſpiritus augetur, & corona ſupernæ vitæ in futuro donabitur. De qua Paulus: *In reliquo repoſita eſt mihi corona iuſtitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die.* Expoſitis ſanè his, quæ à patre verba perceperat, redit ad docendum auditorem ſuum ſapientiam, quam cœpit. 2.Tim.4.b

p ¶ *Audi fili mi, &c. vt multiplicentur tibi*, &c.] Id eſt, vt vitæ æternæ dona percipias.

q ¶ *Ducam te*, &c.] Semitæ, id eſt, actiones æquitatis, dum inchoantur, arctæ videntur & anguſtæ: dum verò profectū capiunt, iam ex conſuetudine ſpacioſæ videntur & latæ, pſalmiſta teſtante, qui cùm incipiens Domino dixiſſet: *Propter verba labiorum tuorum ego cuſtodiui vias duras*: poſtmodum iam proficiens canebat: *Viam mandatorum tuorum cucurri, dum dilataſti cor meum.* Et ſi ergo ſemitæ æquitatis cùm ingredi cœperis, arctæ tibi videntur; tamen eas cùm ingreſſus fueris, non artabuntur greſſus mentis tuæ: ſed iuxta quod Dominus ait: *Iugum ſuaue, & onus leue* reperies. Etenim reprobi in hac vita, latum intrant iter: at in die nouiſſimo ligatis manibus & pedibus mittentur in tenebras. Pedes verò electorum dirigentur in viam pacis. Pſal.16.f / Pſal.118.d / Mat.11.f / Mat.22.b

r ¶ *Et currens non habebis*, &c.] Quo alacriùs ad implenda Dei mandata cucurreris: eò minùs aduerſa, quæ te impediant, timebis. Nam quicunque in praua actione deſudant,

offendi-

Nõ.n.dormiunt,nisi cùm malefecerint: & non rapitur sõnus ab eis,nisi supplantauerint.[a] Comedunt panẽ impietatis: & vinũ iniquitatis bibunt.[b] Iustorũ autẽ semita quasi lux splendẽs: procedit & crescit vsq; ad perfectã diem.[c] Via impiorum tenebrosa:nesciunt vbi corruãt.[d] Fili mi,asculta sermones meos,& ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne recedãt ab oculis tuis, custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientibus ea, & vniuersæ carni sanitas. Omni custodia serua cor tuũ: quia ex ipso vita procedit.[e] Remoue à te os prauum, & detrahentia labia sint procul à te.[f] Oculi tui recta videant, & palpebræ tuæ præcedant gressus tuos.[g] Dirige semitas pedibus tuis,[h] & omnes viæ tuæ stabilientur.[i] Ne declines ad dexterã, neque ad sinistram. [k] Auerte pedem tuum à malo.[l] Vias enim quæ à dextris sunt,nouit Dominus: [m] peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Ipse enim rectos faciet gressus tuos:itinera autem tua in pace producet.

CAPVT V.

FIli[n] mi, attẽde sapientiã meam, & prudentiæ meæ inclina aurem tuam,[o] vt custodias cogitationes: & disciplinam labia tua conseruent.[p] Ne intenderis fallaciæ mulieris. Fauus enim distillans labia meretricis,[q] & nitidius oleo guttur eius.[r] Nouissima autem illius amara quasi absynthium, & lingua acuta quasi gladius biceps.[s] Pedes eius descendunt in mortẽ, & ad inferos gressus eius penetrant. Per semitã vitæ nõ ambulant: vagi sunt gressus eius, & inuestigabiles.[t] Nunc ergo fili mi audi me, & ne recedas à verbis oris mei. Lõge fac ab ea viã tuã,& ne appropinques forib. domus eius.[u] Ne des alienis honorẽ tuũ, & annos tuos crudeli:

[a] Ne

E offendiculum in medio cursu reperiunt, quia extemplo dum non prævident,rapiuntur ad pœnam.

a ¶ *Comedunt*,&c.] In actione scelerum, iniqui quasi epulis delectantur appositis. Vel certe vinum damnatorum bibũt, & esurientibus spicas tollere gaudent, vt esse moris impiorum scriptura sacra testatur.

b ¶ *Iustorum autem semita*, &c.] Iustorum opera in luce scientiæ peraguntur, & æternam ducunt ad vitam, quæ est perfecta dies.

c ¶ *Via impiorum*, &c.] Dicit de his Ioannes Apostolus: *Qui diligit fratrem suum, in lumine manet, & scandalum in eo non est: qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quo eat: quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.* Cui contrà superiùs dicitur sapienti: quia currens non habebis offendiculum, id est,scandalum. 1.Ioan.2.

d ¶ Fili mi,*ausculta*,&c.] Sunt qui recte viuere videntur hominibus: sed quia recta intentione non faciunt, à Deo qui cor respicit prauum, vita eorum reprobatur. quæ credebatur bona. Omni ergo diligẽtia cordis munditiam serua: quia ad eius examen modus æstimabitur vitæ.

e ¶ *Remoue à te os prauum*, &c.] Duobus modis sentiendum,vt & os tuum ne prauum loquatur aliquid, & tua labia ne detractionibus assuescant, custodias: & alios quoque, quos huic vitio subditos nosti, ne te corrumpant,fugias. F

f ¶ *Oculi tui*,&c.] Iter iustitiæ, quo ingredi debeas, diligenter edisce: & in cunctis quæ agere disponis,solicitus ad quem sint finem ventura, præuide. Hoc est enim palpebras recta videntium oculorum, tuos præcedere gressus: bonum opus quod acturus es,sedula cogitatione præuenire:& quia secũdum Deum sit,meditando præuidere. Item palpebræ gressus præcedunt, cùm operationem nostram consilia recta præueniunt. Qui enim negligit considerando præuidere quod facit, gressus tendit, oculos claudit, pergendo iter conficit: sed præuidendo sibimetipsi non antecedit: atque idcirco citiùs corruit: quia quò pedem operis ponere debeat, per palpebram consilij non præuidet.

g ¶ *Dirige semitas pedibus tuis.*] Ne videlicet erres in actibus aut fide.

1.Cor.15.g h ¶ *Et omnes*, &c.] Ne leuitate mentis à bono mouearis proposito. Hinc & Apostolus: *Stabiles estote & immobiles, abundantes in opere Domini semper.*

i ¶ *Nec declines ad*,&c.] Dextera via,bona: sinistra accipitur reproba. Nõ ergo dexteram, viam ambulare, sed ad dexteram declinare prohibemur. Declinat enim ad sinistram, qui iniustus est. Declinat ad dexteram, qui sibi vult arrogare quod iustus est. Declinat ad dexteram, qui de suis viribus præsumit. Declinat ad sinistram, qui præ sua fragilitate desperat se posse saluari. Declinat ad sinistram, qui stultitiæ famulatur. Declinat ad dexteram, qui vult plus sapere quàm oportet sapere: quod & de cæteris virtutibus ac vitiis eodem modo intelligitur.

k ¶ *Auerte pedem tuum*,&c.] Hoc est, ne vel huc, vel illuc à recto deuies: quia virtutes discretionem quærunt,& nimietas omnis in vitio est.

l ¶ *Vias enim*,&c.] Id est, elegit, & placent illi: ideo displicentibus, & reprobis dicturus est: Non noui vos: quod est dicere,non vos elegi,non mihi placetis. G

m ¶ *Peruersa vero*, &c.] Si auerteris à malo pedem tuum, si bona quę docui Domino iuuante facere studueris, aderit ipse propitius conatibus tuis, vt & nunc rectè ingredi, & tũc ad pacem valeas peruenire sempiternam.

CAPVT V.

FIli *mi, attende*, &c.] Hactenus generaliter castigauerat auditorem. Hic sub specie meretricis, ab hæreticorum nequitia prohibet.

o ¶ *Vt custodias*,&c.] Cogitationes quibus rectè credas: labia quibus ipsam fidem per simplicia verba,& consueta atque ecclesiastica profitearis. Sed & iuxta literam qui adhæret meretrici, etiam labia vel osculando, vel turpia fando commaculat.

p ¶ *Ne intenderis*, &c.] Rectè sapientia huius mundi, atque concupiscentia eius,fallax mulier dicitur: quæ per nitorem gloriæ temporalis, & peccati dulcedinem, animas reproborum, dum demulcet, à Deo meretricari facit: & de vana spe præsentis seculi deceptos fallit. Aliter: Cùm in ore hæreticorum dulcedo eloquentiæ, non ad sufficiẽtiam solummodò,verumetiam ad superfluitatem resonat, ob id falsitas,quia aptè proferri cernitur, veritas à stultis æstimatur. H

q ¶ *Et nitidius oleo guttur eius.*] Oleo Spiritus sancti fides catholica consecratur, quo nitidius suum guttur ostentant, qui suos sensus patrum fidei anteponunt. Pater de meretrice, quia & sermonis suauitatem, & formositatem corporis, ad capiendos miseros quærit.

r ¶ *Nouissima autem illius*,&c.] Potio absynthij intùs amarescit in visceribus, gladio foris membra feriuntur. Vt igitur ostendat iniquos in nouissima vltione, & interiùs impleri,& extrinsecus pœnis circumdari perpetuis, & amaritudine illos absynthij torquendos, & gladio asseuerat esse truncandos. Quare autem idem gladius biceps sit ductus, Dominus aperit cùm ait: *Sed eum timete, qui potest & animam & corpus perdere in gehennam.* Mat [illegible]

s ¶ *Pedes eius*, &c.] Vagi sunt sensus hæreticæ deceptionis: quia alij Christum Deum, alij hominem esse negant, alij carnem accepisse, alij animam contradicunt, alij eum de virgine natum, alij Spiritum sanctum, alij patrem Deum esse, alij pœnitentibus veniam dandam esse confiteri prohibent. Et in tam innumera hæc pestis se fudit itinera, vt penitus quot sint, inuestigari nequeant. At catholica veritas vaga & inuestigabilis non est: quia vna eademque cunctis est agnita, totum per orbem fidelibus.

t ¶ *Nunc ergo*, &c.] Et Apostolus ait: *Fugite fornicationem:* quia nimirum primum huius vitij remedium est longè ab eis fieri, quorum præsentia vel alliciat, vel cooperetur ad vitium. Sed & ab hæreticorum auditu prorsus segregari, infirmis auditoribus prodest. 1.Cor.6.d

u ¶ *Ne des*,&c.] Ne honorem quoad imaginem Dei creatus es, immundorum spirituum voluptatibus subdas: neque accepta viuendi spatia ad libitum aduersarij immitis expendas. Cuicunque enim sceleri quisque subiicitur, in hoc profectò dominatui malignorum spirituum mancipatur.

A a¶ *Ne forte impleantur extranei*, &c.] Ne dæmoniorũ sacta adiuues: si vel ingenium animi, vel corporis tui vires ad patranda facinora tradas, domum que alienam, id est, numerum perditorum, te adiecto, multiplices. Et pulchrè dicit: labores tui sint in domo aliena, quia sunt qui iuxta prophetã, vt iniquè agant, laborant: & hæretici quantum laborem contra Ecclesiam subierint, vt inanem lateret.

b ¶ *Et gemas in nouissimis quando*, &c.] Præponendum à superiori, ne forte, & est sensus: Ideo te castum custodi, ne fortè in pœnis gemere cogaris: quando non solùm carnales illecebræ transeunt, sed & ipso corpore relicto, anima quæ per corpus gessit cuncta reddere compellitur. Verùm & in hac vita sæpius contigit, vt qui in adolescentia luxuriosè viuẽdo habita dispergerant, tempore senectutis inopia deficiant: & refrigescente calore carnis, ac flore iuuentutis marcescente, reb. suis, quas lasciuè vendiderant, alios vti conspiciant, gementesque sera pœnitentia dicant quæ sequuntur:

c ¶ *Cur detestatus sum disciplinam, & increpationibus*, &c.] Disciplinam dicit ecclesiasticæ fidei, increpationes autẽ, quib. hæretici, cur ab ecclesia recesserint, obiurgantur. Patet de fornicariis.

D k¶ *Verba eius*, &c.] Non vxorio operi semper insistere docet, sed monet, ne vel prima viuente aliã ducas, vel meretrici vnquã socieris. Aliter Quod ait: Bibe aquã de cisterna tua, & fluenta putei tui: Docet ab hæreticis cauendũ, & custodiæ scripturarum ac lectioni attendendum: Scientiam, inquit, quam prædicas aliis, ipse serua, & tui irrigationem sermonis infunde. Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. Cùm ipse seruaueris, tunc & aliis prædica, & in magna auditorum amplitudine, diuina eloquia iuxta vniuscuiusque qualitatẽ dispẽsa. Habeto eas solus. Aquas & in plateis diuidimus, & tamen soli possidemus: quando & extenùs latè prædicationẽ fundimus, & tamen per eam laudes humanas consequi minimè ambimus. Nec sint alieni participes tui. Immundi spiritus participes fiunt doctori: si eius mentẽ vel fastu elationis dũ prædicat, vel hæresi, vel alio quolibet vitio corrumpũt. Solus autem aquas possidet, cum membris ecclesię fideliter cõnexus, ab extraneorum se consortio liberum seruat. Sit vena tua benedicta, & lætare cum muliere adolescentiæ tuæ. Sit doctrina tua, & quæcunque nascuntur ex ea in benedictione Ecclesiæ: & lætare cum ea, cui ab adolescentia, id est, à primo credendi tempore coniunctus es. Cerua charissima & gratissimus hinnulus, vbera eius inebrient te omni tempore, in amore illius delectare iugiter. *Cerua charissima* siue gratissima, vt quidã codices habent, sancta est Ecclesia, quæ serpentinam solet odio habere & conterere doctrinam. *Gratissimus hinnulus*, populus est eius virtutum varietate delectabilis, & eadem castæ fidei semper æmulatione succensus. Cuius vberibus inebriamur, cùm vtriusque testamenti paginis contra hæreticorum fraudes instruimur, cuius pace & amore iugiter delectari, magna est exercendarum occasio virtutum. E

Alia expositio.

[a] Ne forte impleantur extranei virib. tuis, & labores tui sint in domo aliena: [b] Et gemas in nouissimis quando cõsumpseris carnes & corpus tuum, & dicas: [c] Cur detestatus sum disciplinã, & increpationibus non acquieuit cor meum: Nec audiui vocẽ docentium me, & magistris nõ inclinaui aurem meam. [d] Pene fui in omni malo, in medio ecclesiæ & synagogæ. [e] Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui. [f] Deriuẽtur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. [g] Habeto eas solus nec sint alieni participes tui. [h] Sit vena tua benedicta, & lætare cum muliere adolescentiæ tuæ. [i] Cerua charissima & gratissimus hinnulus. [k] Vbera eius inebrient te omni tempore, in amore illius delectare iugiter. [l] Quare seduceris, fili mi, ab aliena: & foueris sinu alterius. [m] Respicit Dominus vias hominis, & omnes gressus illius considerat. [n] Iniquitates suæ capiunt impium & funibus peccatorum suorum constringitur. [o] Ipse morietur, quia non habuit disciplinam: & multitudine stultitiæ suæ decipietur.

CAPVT VI.

FIli mi, si spoponderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam.

[a] Illa

B d¶ *Pene fui in omni malo, in medio*, &c.] Ecclesia & synagoga Græca nomina sunt, & vnam eandemq; rem Latinè significant, id est, conuentum plurimorum ad inuicem. Si autem subtilius distinguantur, ecclesia cõuocatio, & synagoga cõgregatio interpretatur. Et vetus quidem Dei populus vtroq; nomine vocabatur: Nunc autem gratia distinctionis, ille synagoga, noster ecclesia, dicitur, merito scilicet fidei & sciẽtiæ maioris, quia & irrationalis creatura potest cõgregari. Dedique dixit Deus, *Congregentur aquæ in congregationẽ vnã*. Rationalis autem solùm & sensibilis potest conuocari. Verùm aliquando hæc nomina & malorum consensus significant: vnde & illud: *Exarsit ignis in synagoga eorum*. Et: *Odi ecclesiã malignãtium*. Quod ergo serò pœnitens ait: contemptor sapientiæ, penè fui in omni malo, in medio ecclesiæ & synagogæ, videtur misero magnitudinem suæ damnationis perpendenti, quia nihil pene fuerit sceleris, quo non ipse sit irretitus, qui tanta meruit tormenta subire, & hoc ad cumulum accesserit miseriæ, quòd nõ extremus ipse peccantium, sed medius magis & quasi auctor extiterit: vel certe in medius sanctorum conuenticulis corpore positus, alienam ab eis vitam ducere non timuerit. Et de hæreticis specialiter sentiendum: quia nec veterum patrum, nec nouorum dictis & exemplis potuerint ab errore reuocari.

Gen. 1.

Psal. 105. c. Ibid. 25 b.

e ¶ *Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui.*] Desiderio vtere propriæ mulieris, & eius ministerijs fouere deuotis.

¶ *Deriuentur fontes tui foràs, & in plateis aquas tuas diuide.*] Filium tuum ac filiam nuptui trade: & hoc manifestè facito pluribus consciis.

g ¶ *Habeto eas solus*, &c.] Sulus in tua potestate retine qualibus matrimoniis liberos tuos socies: nec sint fornicarij vel meretrices tuæ sobolis participes.

h ¶ *Sit vena tua benedicta*, &c.] Tanta te temperantia cum muliere, quam adolescens accepisti, etiam cùm senuerit serua, vt meritò fidelis castimoniæ benedictionem consequaris in prole.

i ¶ *Cerua charissima, & gratissimus*, &c.] Illa sit tibi semper charissima coniunx, quæ sicut cerua serpentes, ita persequatur scorta, & suis effugat ab ædibus: sit natus ex ea filius & ipse castitatis amator gratissimus.

l ¶ *Quare seduceris, fili mi, ab aliena*, &c.] Et de meretrice, & de hæresi sentiendum est. Aliena quippe est sapientia huius mundi, siue hæreticorum dogma: Quæ idcirco aliena dicitur, quia ab vnitate fidei, & Ecclesiæ concordia dissentit.

m ¶ *Respicit Dominus vias hominis*, &c.] Non putent se adulteri tenebris noctis, ac parietum obtegi: nõ hæretici, sua molimina posse celari: *quia tenebræ non obscurabuntur à Domino, & nox sicut dies illuminabitur*. Psal. 138 b.

n ¶ *Iniquitates suæ capiunt impium*, &c.] Distat inter peccatorẽ & impium: quòd peccator appellatur, omnis qui vel in paruis, vel in magnis scelerib. decidit. Impius autem qui vel nunquam fidem recepit, vel enormitate scelerum ab ea, quam accepit, anathema factus est, vt hæretici, vel catholici publicis flagitiis inuolui. Qui funibus peccatorũm suorum constringuntur, cum incessabili augmento suæ prauitatis interetunt. Qui enim funem facit, torquendo semper, & inuoluẽdo fila filis adauget. Talis est fortitudo operum malorum, tales libri hæreticorum, in quibus praua prauis nectentes, non aliud scribendo, quàm quò se arctiùs obligent, agunt.

o ¶ *Ipse morietur*, &c.] Quia multa de adulteris, vel de hæreticis disputauerat, more suo in clausula narrãdi qualis sit talium finis ostẽdit, i. e. quia ad mortẽ tendant æternã, qui disciplinã detestati sunt vitæ. Multitudinem autem stultitiæ suæ dicit, cùm hæretici se sapientiores sanctis patrib. autumant: vel cùm opera tenebrarum facientes iniqui, aut Dominum hæc non videre, aut se facile eius iram putant posse tolerare.

CAPVT VI.

F*Ili mi, si spoponderis pro amico tuo*, &c.] In promptu est literæ sensus: quia suadet ei qui spopondit pro amico, vt ipsum

B vt ipsum amicum solicitus admoneat, quatenus reddita pecunia, quam debet creditori, & se, & ipsum liberet. Allegoricè autẽ in hac περιοχῇ doctorem: porrò in sequenti vacantem quemlibet, vt se gerere debeat, instruit. Dicitur enim præceptori: si spoponderis pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam: quod est aperte dicere: si animã fratris in periculo tuæ conuersationis acceperis, iam ligasti mentem apud curam solicitudinis, quæ ante deerat.

a ¶ *Illaqueatus es verbis*, &c.] Quia dum commissis tibi cogeris bona prædicando dicere, teipsum prius necesse est, quæ dixeris, custodire.

b ¶ *Fac ergo*, &c.] Non tantũ tu ipse bene viuendo vigilare memento, sed & illum cui præes, à peccati torpore prædicando disiunge.

c ¶ *Ne dederis somnum*, &c.] Somnum oculis dat, qui subditorum curam omnino negligit. Dormitat autem qui reprehensibilia eorum gesta cognoscit: sed hæc propter mentis tædium digna inuectione non corripit.

d ¶ *Eruere quasi dammula*, &c.] Quantum auis de laqueo, vel dammula de manu captantis quærit euadere: tantum nitere, vt auditore tuo salubriter instituto, ipse à sponsione vi-

F tæ eius liber reddaris. Vel certe quia dammula mundum naturæ est animal, velox cursu visuque acerrimum. Vnde & Græcè ἀπὸ τοῦ δέρκειν, id est, à vidẽdo dorcas nuncupatur. Auis autem volando alta petere consueuit. Cùm in docendis occuparis subditis, mundus à peccatis omnibus, & strenuus in operibus bonis: perspicax in deprehendendis malorum insidiis, & virtutum pennis fultus esse satage: quatenus expleto prædicandi negotio, & ad superna transuolare, & cælestis vitæ pascua merearis intrare.

e ¶ *Vade ad formicam*, &c.] Hinc vacantem hortatur quẽque, vt si ad alios erudiendos non sufficit, saltem suimet curam agere non negligat. Et si sapientiam docendi nequit ab homine discere, vel operandi sapientiam discat à formica. Formica dicitur strenuus quisque & prouidus operarius, qui in præsenti vita velut in æstate, fructus iustitiæ quos in æternum recipiat, sibi recondit.

f ¶ *Quæ cum non habeat*, &c.] Si tantillum animal, principe carens, & rationis expers, natura duce, sibi prouidet in posterum: multò magis tu ad imaginem Dei conditus, ad videndum eius gloriam vocatus, doctorũ magisterio adiutus, ipsum conditorem habens ducem, debes in præsenti bonorum operum fructus congregare, quibus in æternum viuas in futuro. Hæc etenim vita in eo messi comparatur, & æstati, quod nunc inter ardores tentationum tempus est colligẽdi futurorum merita præmiorum. At dies iudicij hyemis similatur rigoribus: quia tunc nimirum nulla relinquitur facultas pro vita laborandi, sed tantũ cogitur quisque de horreo priscæ actionis, quod recondidit, proferre. Vnde & Dominus præcipit dicens: Orate autem, vt non fiat fuga vestra in hyeme vel sabbato. Hyeme enim facultas, sabbato licentia, iuxta legem, deest fructus vitæ colligendi, ac penuriam fugiendi perpetuam.

g ¶ *Vsquequo piger*, &c.] Vsquequo, inquit, dormis in vitiis, quando potes resurgere ad bene operandum, qui noxio corpore depressus semper dicis: paululum adhuc iaceb o, &

[a] Illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus.[b] Fac ergo quod dico, fili mi, & temetipsũ libera: quia incidisti in manũ proximi tui: discurre, festina, suscita amicũ tuũ.[c] Ne dederis somnũ oculis tuis, ne dormitẽt palpebræ tuæ.[d] Eruere quasi dammula de manu, & quasi auis de laqueo.[e] Vade ad formicã, ô piger, & cõsidera vias eius: & disce sapientiã.[f] Quæ cum nõ habeat ducẽ, nec præceptorẽ, nec principem, parat æstate cibum sibi, & cõgregat in messe quod comedat.[g] Vsquequo piger dormis? quãdo cõsurges à somno tuo? paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conseres manus vt dormias.[h] Et veniet tibi quasi viator egestas, & pauperies quasi vir armatus.[i] Si verò impiger fueris, veniet vt fõs messis tua.[k] Et egestas lõge fugiet à te.[l] Homo apostata, vir inutilis: graditur ore peruerso, annuit oculis, terit pede, digito loquitur, prauo corde machinatur malum & omni tẽpore iurgia seminat. Huic extẽplo veniet perditio sua, & subitò cõteretur, nec habebit subitò medicinã.[m] Sex sunt quæ odit dñs, & septimũ detestatur anima eius.[n] Oculos sublimes, linguã mendacem, manus effundentes innoxium sanguinẽ, cor machinans cogitationes pessimas, pedes veloces ad currẽdum in malũ, proferentem mendacia, testem fallacẽ, & eum qui seminat inter fratres discordias.[o] Cõserua fili mi, præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ.[p] Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi

G sic postea pœnitendo resurgam. Fit nãque vt te semper differente opus bonum, repente iudex, qui mala tua facta puniat, adsit. Hoc est enim quod sequitur.

h ¶ *Et veniet tibi quasi viator egestas*, &c.] Egestas namque & pauperies pœna est vltima, in qua damnati nil diuitiarũ merentur: quæ quasi viator veniet, quia improuisa & subitanea: quasi vir armatus, quia deuinci perpetuò non potest. Patet iuxta literam quia pigritia nutrix est egestatis & penuriæ.

i ¶ *Si vero*, &c.] Fructus terreni, quos metimus, non fonti cõparantur, sed cisternæ: quia ad tẽpus pascunt colligentem, & in tempore deficiunt. At qui impiger fuerit pro cœlestibus laborare diuinis, huius messis vt fons adueniet: quia mercedem laborum indeficientem percipiet.

k ¶ *Et egestas*, &c.] Quia *satiabor*, inquit psalmista, *dum manifestabitur gloria tua*. Psal. 16. d

l ¶ *Homo*, &c.] Dixerat de hæresibus & aliis vitiorum generibus, instruerat præceptorẽ, excitauerat pigrum: at nunc redarguit & schismaticum. Vbi notandum, quia quem seminantem iurgia dicere voluit, prius apostatam nominauit: quia nisi more superbientis angeli à conspectu conditoris prius intus auersione mentis

H caderet, foras postmodum vsque ad seminanda iurgia non veniret. Qui rectè dicitur quod annuit oculis, terit pede, digito loquitur. Interior namque est custodia, quæ ordinata seruat exterius membra. Quia ergo statum mentis perdidit, foras in inconstantiam motionis fluit; atque exteriori mobilitate indicat, quod nulla radice interius subsistat.

m ¶ *Sex sunt quæ odit dominus*, &c.] Eundem quem supra plenius quam sit Deo odibilis discordiam seminando insinuat. Quod autem animam habere Deum dicit, humano more facit, vt eum plena intentione, & non leuiter tales odisse significet. Tale est in Esaia: *Calendas vestras & solennitates vestras odiuit anima mea.* Esa. 1. d

n ¶ *Oculos sublimes*, &c.] Enumerat sex capitalia crimina, quæ tamen comparatione discordiam seminantis quasi minora deponit: quia nimirum maius est facinus illud, quo vnitas & fraternitas, quæ per Spiritus sancti gratiam est connexa, dissipatur. Potest enim quilibet oculos iactãter extollere, lingua mentiri, homicidio pollui, mala proximo machinari, aliis sceleribus membra subdere, falsum contra quẽpiam testimonium proferre, quod non idem esse putandum est quod supra linguam mendacem nominat. Potest enim mendacium, sed non contra proximum dici. Nam & B. Augustinus octo esse genera mendacij, in libro quem de mendacio composuit, docet. Potest, inquam, perditus quisque huiusmodi mala, vel sibimetipsi vel aliis inferre, pace seruata Ecclesiæ. At Donatus & Arius eorumque sequaces, grauius est quod facere: qui concordiam fraternæ vnitatis discordias seminando sciderunt.

o ¶ *Conserua, fili mi, præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ.*] Nunc sub adulteræ mulieris specie prohibet ab auditione hæreseos.

p ¶ *Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo.*] Et in cogitatione præcepta Dei fixa retine, & loquelam tuam horum vndique dulcedine, ne forte lingua labaris, communito.

A

a ¶ *Cum ambulaueris*, &c.] Tanta sit tibi meditatio diuinæ legis, vt cum vigilans aliquid operaris, hanc sedula mente recolas. Cum dormire velis, in huius memoria quiescas: cum euigilaueris, hanc primò ad mentem reuoces. Sic etenim fiet, vt nec vigilans offendas: nec à timore nocturno lædaris. Aliter. Cum ambulaueris in profectu iustitiæ, gradiantur tecum mandata Dei, vt te instruãt. Cum dormieris in morte, custodiant animam tuam, ne rapiat hostis. Cum euigilaueris in resurrectione, loquere cum eis expectando præmia, quæ tibi, si ea seruaueris, promissa erant.

b ¶ *Ne capiaris*, &c.] Patet de adultera. Sed & hæretici si bene viuere, & apte se agere videntur, vide ne seducaris eorum doctrinis.

c ¶ *Pretium enim*, &c.] Recordare quia breuis voluptas est fornicationis, & perpetua pœna fornicatoris. Sicut enim vnus panis diurnam solum effugat esuriem, & nihilominus postmodum esurit, qui comesto pane satur abscesserat: sic qui intrat ad scortum, ad horam quidem euaporat libidinem, sed post paululum ardentior redit.

B

d ¶ *Nunquid potest abscondere homo*, &c.] Soli ei conceditur hæreticorum libros legere, qui adeo solidatus est in fide catholica, vt verborum dulcedine, vel astutia nequeat ab ea segregari.

e ¶ *Non grandis est culpa cum quis furatus* &c.] Furtum non ex sua æstimatione, sed ex comparatione peccati maioris, id est, adulterij non grandis esse culpæ perhibetur, sicut Hierusalem grauius peccanti dicitur: *Iustificata est Sodoma ex te*, non quia Sodoma nulla vel pauca, sed quia Hierusalem plura peccauit. Ezec.16.f

f ¶ *Quia scelus & furor viri non*, &c.] Et de domino intelligendum: quia qui nunc parcit reprobis, non parcet in die mortis: nec acquiescet precibus serò clamantium ad se: nec dona quorum non est ibi tempus vel facultas suscipiet. Zelatur enim si quis sponsam suam, id est, Ecclesiam siue animam quamque fidelem corrumpere præsumit.

cunda gutturi tuo. [a] Cum ambulaueris, gradiãtur tecum: cũ dormieris, custodiant te, & euigilãs loquere cum eis. Quia mãdatũ lucerna est, & lex lux, & via vitæ increpatio disciplinæ, vt custodiãt te à muliere mala, & blãda lingua extraneæ. Non cõcupiscat pulchritudinẽ ei⁹ cor tuũ. [b] Ne capiaris nutib illius. [c] Pretium.n. scorti vix vnius panis est. Mulier aũt viri pretiosam animã capit. [d] Nũquid abscõdere potest homo ignẽ in sinu suo, vt vestimẽta illius nõ ardeant: aut ambulare super prunas, vt nõ plantæ cõburãtur eius? Sic qui ingreditur ad mulierẽ proximi sui, nõ erit mundus cũ tetigerit eam. [e] Non grãdis est culpa cum quis furatus fuerit: furatur enim vt esurientem impleat animam: deprehẽsus quoque reddet septuplum, & oẽm substantiã domus suæ tradet, & liberabit se. Qui autẽ adulter est, propter cordis inopiã, perdet animam suam. Turpitudinem & ignominiam cõgregat sibi, & opprobrium illius non delebitur. [f] Quia scelus & furor viri non parcet in die vindictæ: nec acquiescet cuiusquam precibus: nec suscipiet pro redemptione dona plurima.

CAPVT VII.

Fili [g] mi, custodi sermones meos, & præcepta mea reconde tibi. Fili, honora dominum, & valebis: præter eum vero ne timueris alienum. Serua mandata mea, & viues. [h] Et legem meam quasi pupillã oculi tui. [i] Liga eam in digitis tuis: scribe illã in tabulis cordis tui. [k] Dic sapientiæ soror mea es, & prudentiã voca amicam tuã, vt custodiat te à muliere extranea & ab aliena, quæ verba sua dulcia facit. De fenestra.n. dom⁹ meæ per cãcellos prospexi, & video paruulos. [m] Cõsidero vecordẽ iuuenem, qui transit per plateas iuxta angulũ. [n] Et prope viã domus illius graditur. [o] In obscuro aduesperascente die, in noctis tenebris & caligine. [p] Et ecce mulier occurrit illi ornatu meretricio, præparata ad capiendas animas. [q] Garrula & vaga, quietis impatiẽs. [r] Nec valens in domo consistere pedib. suis. [s] Nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. [t] Apprehẽsumque deosculatur iuuenẽ. [u] Et procaci vultu blãditur dicens: victimas pro salute deuoui: hodie reddidi vota mea. Idcirco egressa sum in occursum tuum desiderãs te videre, & reperi. [x] Intexui funib. lectum meum, straui

CAPVT VII.

Filig mi custodi, &c.] Hæc *ἀνακεφαλαίωσις* eadem, quæ superior sub meretricis persona plenius explicat.

h ¶ *Et legem meam*, &c.] Tam solicitè serua quæ doceo, quasi nil rectè sine his aspicere valeas.

i ¶ *Liga eam in digitis*, &c] In digitis, in tabulis cordis, in latitudine cogitationis. Denique & alia translatio sic dicit: Describe eam in latitudine cordis tui.

k ¶ *Dic sapientiæ*, &c.] Sapientiam Ecclesiasticæ doctrinæ, sororia tibi dilectione coniunge, vt hæc te à pollutione seruet hæretica, quæ à castitate Ecclesiæ probatur extranea.

l ¶ *De fenestra*, &c.] Aptè autem Salomon de fenestra domus suæ se per cancellos prospexisse dicit, vt paruulorum

C

gesta diiudicaret. Qui enim de fenestra per cancellos prospicit, ipse quidem ea quæ foris aguntur, plene considerare sufficit: nec tamen ipsum qui foris infra degunt, aspiciunt. Namque hoc est quod Apostolus ait: *Spiritualis enim iudicat omnia: ipse autem à nemine iudicatur*. De fenestra enim domus meę per cancellos prospexi, & video paruulos. Patet iuxta literam: quia sapientium aspectus magistrorum, & infirmorũ actus sedulo speculatur & fortium, æterna Dei sapientia de cælo prospexit, & videt omnes filios hominum. 1.Cor. 2.d

m ¶ *Considero*, &c.] Iuuenem vocat adulterum, non propter virtutem, sed propter instabilitatem. Qui transit in platea quia deseruit angustam viam quæ ducit ad vitam. Iuxta angulum, quia deflectit à rectitudine.

n ¶ *Et prope viam*, &c.] Quia à via veritatis declinauit, meritò viæ domus meretricis vel hæretici appropiat, quæ rectè, iuxta quod exposuimus, & in platea, & iuxta angulum posita est.

o ¶ *In obscuro aduesperascente die, in noctis*, &c.] Quia iam talis per cæcitatem cordis ad tenebras festinat peccati, & damnationis.

D

p ¶ *Et ecce*, &c.] Patent hæc cuncta iuxta literã de meretricis operibus. Verùm doctrina hæreticorũ quęcunque inexutũ reperit & vecordem, hunc decipere tentat: ipsa etenim ornatu apparet meretricio, quia immunda præfulget eloquentia. Præparata est ad capiendas animas: quia quoscunque sibi sociare potest, spirituali morte perimit.

q ¶ *Garrula & vaga, quietis*, &c.] Quietem ecclesiæ turbare desiderans.

r ¶ *Nec valens in domo*, &c.] Nulla est hæresis quæ primis sit contenta discipulis: hi sunt enim domus eius, sed semper nouos quos decipiat, quærit.

s ¶ *Nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians.*] Foris, cum paganos rapit: in plateis, cum voluptuosos: iuxta angulos, cum alios hæreticos.

t ¶ *Apprehensumque deosculatur iuuenem.*] Verborum fallentium blandimentis tentat instabilem.

u ¶ *Et procaci*, &c.] Iuxta literam patet intellectus: quia meretrix conuiuium se permagnificum præparasse fatetur: at hæretici in cunctis quæ agũt, victimã se salutis Deo immolare, vel autumant, vel autumare gestiunt. Nam & dominus ad discipulos: *Sed venit*, inquit, *hora, vt omnis qui interficit vos, arbitretur se obsequium præstare Deo.* Ioan.16.a

x ¶ *Intexui funibus lectum meum, straui tapetibus*, &c.] Solent lecti qui ex funibus, vel iuxta aliã translationem, institis intexũtur, molliores fieri quàm qui ex ligno, vel corio, vel qualibet alia materia substruuntur. In lecto ergo funib. intexto, meretrix mollitiem quiescendi designat. In tapetibus verò pictis ex Ægypto, etiam oculorũ tentat illecebras,

quibus

straui tapetibus pictis ex Ægypto. [a] Aspersi cubile meũ mirrha, aloe, cinnamomo. [b] Veni, inebriemur vberibus & fruamur cupitis amplexibus, donec illucescat dies. [c] Non est enim vir in domo sua, abiit via longissima. [d] Sacculũ pecuniæ tulit secum. [e] In die plenæ lunæ reuersurus est in domũ suam, irretiuit eum multis sermonibus, & blanditiis labiorũ protraxit illũ. [f] Statim eam sequitur quasi bos ductus ad victimã, & quasi agnus lasciuiẽs, & ignorãs quod ad vincula stultus trahatur: donec trãsfigat sagitta iecur eius: Velut si auis festinet ad laqueũ, & nescit quod de periculo animæ illius agitur. Nunc ergo fili audi me, attende verba oris mei, ne abstrahatur in viis illius mens tua: neq; decipiaris semitis eius. Multos. n. vulneratos deiecit. [g] Et fortissimi quique interfecti sunt ab ea. [h] Viæ inferi domus eius, penetrantes interiora mortis.

Capvt VIII.

NVnquid [i] nõ sapiẽtia clamitat, & prudẽtia dat vocẽ suam? [k] In summis excelsisq; verticibus super viam in mediis semitis stãs, iuxta portas ciuitatis: [l] In ipsis forib. loquitur dicẽs: O viri, ad vos clamito, & vox mea ad filios hominũ. [m] Intelligite paruuli astutiã, & insipientes animaduertite. [n] Audite quoniam de rebus magnis locutura sum. Et aperientur labia mea vt recta prædicent. [o] Veritatẽ meditabitur guttur meum, & labia mea detestabuntur impium. Iusti sunt oẽs sermones mei: non est in eis prauũ quid, neque peruersum. Recti sunt intelligẽtibus, & æqui inuenientib. scientiam. [p] Accipite disciplinam meam, & non pecuniã: doctrinam magis, quam aurum eligite. Melior est enim sapiẽtia cunctis opib. pretiosissimis: & omne desiderabile ei nõ potest cõparari. [q] Ego sapientia habito in consilio & eruditis intersum cogitationibus. Timor dñi odit malum. [r] Arrogantiã & superbiam, & viam prauam, & os bilingue detestor. [s] Meum est consilium & æquitas, mea est prudentia, mea est fortitudo. [t] Per me reges regnant, & cõditores legũ iusta decernunt. Per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiã. [u] Ego diligentes me diligo: & qui mane vigila-

E quibus nefando aspectu irretitis, facilius ad seducẽda mentis arcana penetret. Quia verò nomine funium aliquando solent diuina præcepta figurari: quæ à nostris nos coërcẽdo religant, promittunt se hæretici contextu verborũ cælestiũ salubre suis auditoribus quasi stratum parare: in quo à vitiorum tumultibus liberò corde quiescãt, sed veraciter illius funibus peccatorum construunt locum perditionis, vbi perpetuo pedes manusq; alligan damnantur. De quo Dominus in

Apoc.2.f Apocalypsi: *Et dedi*, inquit, *illi tempus vt pænitentiã ageret, & non vult pænitere à fornicatione sua: ecce mitto eam in lecto, & qui mœchantur cum ea in tribulationem maximam.* In tapetibus vero pictis ex Ægypto, ornatus eloquẽtiæ, & dialecticæ artis versutia, quæ ab ethnicis originem sumpsit, intelligitur: per quam mens hæretica sensum doctrinæ pestilentis quasi meretrix thorum facinoris se resuisse gloriatur.

a ¶ *Aspersi cubile*, &c.] Promittunt se tales odorem cælestium habere virtutum: quibus sua suorumque corda velut funibus cubilia venusta consecrent, sanctificent, perficiant,

2.Cor.2.d ac si dicere possent cum Apostolo: Quia *Christi bonus odor sumus Deo.*

F h ¶ *Veni inebriemur*, &c.] Doctrinæ sanctæ poculis se inuicem satiandos iactant hæretici, & virtutum gratia coniungendos, donec eorum gesta lux sequatur æterna.

c ¶ *Non est enim*, &c.] Non est, inquiunt, Christus corporaliter in Ecclesia: surgens enim à mortuis ascendit in cælum, nobisque ministerium gubernandæ Ecclesiæ, suam videlicet domum reliquit.

d ¶ *Sacculum pecuniæ* &c.] Gloriam resurrectionis & immortalitatis Deus secum detulit, quo illius patriæ ciues lætificaret ac ditaret.

e ¶ *In die plenæ lunæ*, &c.] In tempore enim quo electorum suorum Ecclesia numerum compleuerit, reuertetur ad iudicium.

f ¶ *Statim eam*, &c.] Idest, quasi stultus nesciens ipse ductus ad interitum.

Iud.14. & 16. 3.Reg.11.a 2.Reg.11.a g ¶ *Et fortissimi*, &c.] Vt ipse Salomon sapientissimus virorum, vt Samson fortissimus, vt Dauid mansuetissimus à muliebri decipula, vt Origenes ab hæretica, quem post Apostolos Ecclesiæ magistrum fuisse quamdiu rectè sapuit, qui negauerit, errat.

Mat.16.c h ¶ *Viæ inferi*, &c.] Sed de Ecclesia dominus ait: Quia *portæ inferi non præualebunt aduersus eam.* Interiora autẽ mortis, acerrima gehennæ tormenta, quasi arctiora & obscuriora dicit, quib. hæreticos & fornicarios constat esse mergendos, sicut de sanctis pro domino in hac vita patientibus aduersa dicitur, Quia misit eos custos in interiorem carcerem, atrociorem videlicet & fœdiorem & obscuriorem.

Capvt VIII.

Ioan.18.d NVnquid non, &c.] Nunquid non dominus palàm locutus est mundo, & in occulto locutus est nihil? Quid eius neglecto Euangelio, ad hæresim potius vel lasciuiam quæ in angulo susurrant audiendam, miseri confluunt? G

k ¶ *In summis excelsisque verticibus*, &c.] In monte discipulos simul & turbas docuit, sed & per vias sæpè his qui conueniebant prædicabat, & eos qui cura indigebant, sanabat. In ipsa etiam porta ciuitatis Naim mortuum resuscitãs, Luc.7.b exemplo miraculi verba quæ edocuerat, commendabat. Vt quid sequimini eos qui in abditis contra eum suas exerunt linguas? dicentes. *Linguam nostram magnificabimus, labia nostra à nobis sunt.*

l ¶ *In ipsis*, &c.] Ad viros clamat, idest, ad strenuos verbi auditores in vtroque sexu. Nã qui feminea, id est, fluxa mente sunt, sapientiæ verba percipere nequeunt.

m ¶ *Intelligite*, &c.] Manifestum est de domino: quia & cũ esset ipse in mundo, omni ætati, sexui, conditioni locutus est verbum, imò etiam clamabat stans in templo: Si *quis sitit, veniat ad me & bibat.* Ioan.7.b Et nunc per doctores Ecclesiæ: ipsi enim sunt fores ciuitatis eius, viris simul ac feminis, sapientibus & insipientibus, grandæuis prædicat & paruulis. At contra doctrina fallax clam & priuatim, quos seducere valeat, quærit.

n ¶ *Audite*, &c.] Magnis nẽpè: quia regnum cœlorum, & promisit & dedit, fidemque sanctæ trinitatis docuit: atque alia innumera quæ prophetæ ei loquenda reliquebant. H

o ¶ *Et aperientur*, &c.] Labia eius sunt duo testamenta concordia adinuicem veritatis attestatione coniuncta, quæ ipsa in carne apparente, per Sancti Spiritus donum sunt ad prædicandum salutem, vniuersum aperta per orbem.

p ¶ *Accipite disciplinam*, &c.] Matt.6.d Non potestis Deo seruire & mammonæ.

Matt.18.c q ¶ *Ego sapientiæ*, &c.] Vbi duo, vel tres congregati fuerint in nomine meo: ibi sum ego in medio eorum.

r ¶ *Arrogantiam*, &c.] Arrogantiam & superbiam in eis, qui se cæteris meliores æstimant. Viam prauam in eis, qui aperte mala faciunt. Os *bilingue* illis, qui in bonis quæ loquuntur, stabile quippiam non habent: sed iuxta auditorum libitum sua verba commutant.

s ¶ *Meum est*, &c.] Non se extollat humana præsumptio, plenitudinem virtutum sola Dei sapientia possidet: ab hac humana infirmitas, quicquid virtutis habet, accipit.

t ¶ *Per me reges regnant*, &c.] Reges dicit Apostolos, siue alios sanctos: qui & seipsos primum, & deinde Ecclesiam sibi subditam bene regere sciunt. Legum conditores auctores vtriusque testamenti, & sequentes Ecclesiæ scriptores. Principes & potentes, cæteros fidelium præceptores, ac rectores appellat: qui vtique omnes non nisi per sapientiam, vt essent aliquid habent. Ait enim: Quia *sine me nihil potestis facere.* Ioan.15.a

u ¶ *Ego diligentes me*, &c.] Tale est & in euangelio: *Qui autem diligit me, diligetur à patre meo, & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum.* Ibid.28.c Mane quippè vigilant ad sapien-

vigilauerint ad me, inuenient me. [a]Mecum sunt diuitiæ & gloria, opes superbæ & iustitia. Melior est fructus meus auro, & lapide pretioso: & genimina mea, argento electo. In viis iustitiæ ambulo in medio semitarum iudicij, vt ditē diligentes me, thesauros eorum repleam. [b]Dn̄s possedit me in initio viarū suarum, [c]antequam quicquā faceret à principio. Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis antequā terra fieret. Nōdum erant abyssi, & ego iā concepta eram: necdum fontes aquarum eruperant: necdum montes graui mole constiterant. Ante colles ego parturiebar: adhuc terram nō fecerat, & flumina, & cardines orbis terræ. Quando præparabat cælos, aderam: quando certa lege & gyro vallabat abyssos. Quando æthera firmabat sursū, & librabat fontes aquarum. Quando circundabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis, ne trāsirent fines suos. Quando appēdebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta cōponens. [d]Et delectabar per singulos dies, ludens corā eo omni tēpore: ludens in orbe terrarū, & deliciæ meæ esse cum filiis hominū. Nūc ergo filij, audite me. Beati qui custodiunt vias meas. Audite disciplinā, & estote sapiētes: & nolite abiicere eam. [e]Beatus homo, qui audit me, & qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei. Qui me inuenerit, inueniet vitā, & hauriet salutem à domino. Qui autem in me peccauerit, lædet animam suam: omnes qui me oderunt, diligunt mortem.

Capvt IX.

SApiētia [f] ædificauit sibi domum. [g]Excidit colūnas septem. [h]Immolauit victimas suas. [i]Miscuit vinum, & proposuit mensam suam. [k]Misit ancillas suas, vt vocarent ad arcem, & ad mœnia ciuitatis. [l]Si quis est paruulus, veniat ad me, & insipientib. locuta est: [m]Venite, comedite panē meum, & bibite vinum, quod miscui vobis: [n]Relinquite infantiā, & viuite, & ambulate per vias prudentiæ. [o]Qui erudit derisorem, ipse

A tiam, qui semper innouato mentis studio ad Christi visionem pertingere satagunt.

a ¶ *Meritum sunt*, &c.] Opes superbas, opes excelsas dicit, vt cælestia dona significet. Græce enim superbus ὑπερήφανος, id est, super apparens dicitur. Et ideo rectè sapientia opes hyperiphanos secum esse dicit: quia quicquid donorum cælitus fidelib. datur, cunctis mundi opibus excellentius esse probatur: quod etiam addendo iustitiam manifestius inculcat: nam terrenas opes, & gloriam sæpius habent iniusti. Nos autem in resurrectione, sicut Petrus ait, *nouos cælos, & nouam terram, & promissa ipsius expectamus: in quibus iustitia habitat.* (2.Pet.3.a)

b ¶ *Dominus*, &c.] Vox Christi, qui vera est Dei patris sapientia, quæ ante omnē mundi creaturam ineffabiliter ex patre genita: quia ipse cunctam cæli terræque materiam potentialiter creauit atque mirabiliter disposuit. Viæ domini sunt opera eius: quorum consideratione ad fidem vel agnitionem peruenit genus humanum. Inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur. Viæ eius sunt ipsæ illuminationes, per quas se & angelicis spiritibus & mentib. ostendit humanis, in quarum initio viarum sapientiā possedit: quia in primordio creaturæ nascentis, fi-
B lium qui cum eo cuncta disponeret, habuit. Sed ne putaret aliquis harum initio viarū, vel aliquando ante tempora filium esse cœpisse, vigilanter adiunxit.

c ¶ *Antequam*, &c.] Cui simile est in Euangelio: *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum: omnia per ipsum facta sunt.* (Ioan.1.) Pereant ergo, qui negant Dei virtutem, & Dei sapientiam, videlicet Christum ab initio, imò & ante omne quod dici vel cogitari potest initium ab ipso patre fuisse progenitum. Alia translatio hunc locum ita concipit: Dominus creauit me, principium viarum suarum in opera sua. Quod de incarnatione dominica dictum Patres intelligunt, dicentes: quia certi gratia mysterij, Dominus creauit me, & non pater creauit me. Et caro, inquiūt, dominum agnoscit: gloria, patrem signat: creatura, dominum confitetur: charitas patrem nouit. Principium, vel in
(Ioan.14.a) principio viarum suarum, & ipse ait: *Ego sum via*: quia surgens à mortuis iter fecit Ecclesiæ suæ ad regnum Dei, ad vitam æternam. In opera sua: quia ad redimenda opera patris, ex virgine creatus est, suscipiēs carnē, vt opera patris à corruptibili seruitio liberaret: caro enim Christi propter opera, diuinitas ante opera.

d ¶ *Et delectabar per singulos dies, ludens coram eo*, &c.] Ludentem dicit gaudentem. Erat ergo ludens coram patre,
(Mich.5.a) per singulos dies: quia vt propheta ait, A principio ea diebus æternitatis, gaudebat vnum esse cum patre. Erat omni tempore ludens in orbe terrarum: quia & cum tempora orbis ac creaturæ esse cœpissent, ipse quod erat in patre filius manebat. Hæc ideò, ne quis eum cum creaturis, & temporibus cœpisse perhiberet. Et deliciæ eius sunt esse cum filiis hominū: quia desiderat in nostro amore quiescere, nosque bonorum gratia meritorum ad se videndum perducere. C

e ¶ *Beatus homo*, &c.] Fores suas & postes ostij sui, Scripturas sanctas, & eorum doctores nuncupat: sine quibus ad vitam, quam pollicetur, non valemus ingredi.

CAPVT IX.

SApientia f *ædificauit*, &c.] Quia de æternitate diuinitatis Christi sufficienter dixerat: addit & de assumpta humanitate dicere. Sapientia ædificauit sibi domum: quia hominem filius Dei, quem in vnitatem suæ personæ susciperet, ipse creauit.

g ¶ *Excidit*, &c.] Ecclesias per orbē septiformi gratia spiritus erexit, quæ domum Dei, id est, mysterium incarnationis eius, ne perfidorum improbitate memoria tolleretur, credendo, colendo, & prædicando quasi sustentando continerent. Vel certè sapiētiæ domus, ecclesia Christi est, ex lapidibus viuis, hoc est, sanctis in tabernaculū sibi constructa. Columnæ autē doctores sanctæ Ecclesiæ septiformi spiritu pleni: quales fuēre Iacobus, Cephas, & Ioānes: (Galat.2.b) quas nimirum colūnas sapientia excidit: quia ab amore præsentis sæculi disiunctas, ad puriandam eiusdem Ecclesiæ fabricam mentes prædicantium erexit.

h ¶ *Immolauit*, &c.] Suis passionib. Ecclesiā consecrauit: vel vitā prædicantium mactari in persecutione permisit: quibus videlicet victimis contrariæ sunt victimæ meretricis, ad quas stultos inuitat, vt supra lectum est, dicens: *Victimas pro salute deuoui, hodie reddidi vota mea.* (Sup.7.d) D

i ¶ *Miscuit vinū, & proposuit*, &c.] Diuinitatis suæ arcana capere non valentibus, assumptæ humanitatis sacramenta patefecit, & scripturæ sacræ pabulum nobis aperiendo præparauit.

k ¶ *Misit ancillas suas, vt vocarent ad arcem*, &c.] Prædicatores infirmos ac despicabiles elegit, qui fideles populos ad superna patriæ cælestis ædificia colligerent.

l ¶ *Si quis est paruulus, venit ad me*, &c.] Paruulos dicit humiles: insipientes verò eos qui de mundanæ sapientiæ fastu nil habent. Tales autem vocat, vt eos sua doctrina sapientes reddat & altos.

m ¶ *Venite, comedite panem*, &c.] In pane, diuina eloquia: in vino mixto coniuncta in vnam Christi personam deitatis & humanitatis eius natura exprimitur, vt supra dictum est. Vel certè in pane, corporis ipsius: in vino mixto, sanguinis Sacrosancti mysterium, quo in altari, mensa videlicet eius, satiamur, ostenditur.

n ¶ *Relinquite infantiam, & viuite, & ambulate*, &c.] Post oblatas epulas, addit & vitæ monita: vt quos præceptis suæ incarnationis mysteriis refecit, doctrinæ pariter cælestis instruat verbis.

o ¶ *Qui erudit derisorem, ipse sibi facit iniuriam: & qui arguit impium, generat*, &c.] Quasi interrogares, cur sapientia paruulos præ cæteris, & insipientes ad suas inuitaret epulas. Ideò, inquit, feci: quia frustra laborat, qui verbum

sapientiæ

ipse sibi facit iniuriam; & qui arguit impium, generat maculam sibi. [a] Noli arguere derisorem ne oderit te. [b] Argue sapientem, & diliget te. Da sapiēti occasionem, & addetur ei sapientia. Doce iustum, & festinabit accipere. Principium sapientiæ, timor domini: & scientia sanctorum prudentia Per me enim multiplicabūtur dies tui, & addentur tibi anni vitæ. Si sapiēs fueris, tibimetipsi eris: si autem illusor, solus portabis malum. [c] Mulier stulta, & clamosa, plenaque illecebris, & nihil omnino sciens, sedet in foribus domus suæ super sellam: [d] In excelso vrbis loco: [e] Vt vocaret transeuntes per viam, & pergentes in itinere suo. [f] Quis paruulus, declinet ad me: & vecordi locuta est: [g] Aquę furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. [h] Et ignorauit quòd gigantes ibi sint, & in profundis inferni conuiuæ eius Qui enim applicabitur illi, descendet ad inferos: nam qui abscesserit ab ea saluabitur.

E sapientiæ inculcare nititur ei qui audire contemnit: sapientiorem se doctore, & maiorem existere credens.

a ¶ *Noli arguere derisorem*, &c.] Derisor est Iudæus siue hæreticus, seu omnis hypocrita: qui ob hoc quod iustum se esse existimat, verba correptionis nequicquam recipit. Non est timendū, ne tibi derisor, cum arguitur, contumelias inferat: sed hoc potius prouidendum, ne tractus ad odium, peior fiat. Ideóque tibi aliquoties ab eius correptione non tuæ timiditatis, sed dilectionis eius gratia cessandum.

b ¶ *Argue sapientem*, &c.] Sapientem in profectum positum, id est, amatorem sapientiæ dicit, quem supra pro humilitate paruulum nuncupauit: nam perfectus sapiens, non habet opus argui.

c ¶ *Mulier stulta & clamosa, plenaq; illecebris*, &c.] Mulier hæc hæresis est, contraria nimirum sapientiæ, quæ sua superius sacramenta cecinit: stulta scilicet per fatuum intellectum, & clamosa per garrulitatem: plenaque illecebris vitiorum, & nihil omnino sciēs, sicut ait Apostolus: *Qui se existimat scire aliquid, cum nihil scit, ipse seducit se.* Sedit autem & ipsa in foribus domus suæ, id est, in doctoribus falsitatis, qui in penetralia perfidiæ miseros fallendo introducunt. Super sellam autem, quia cathedram sibi prædicationis vsurpat. Hæc est cathedra pestilentiæ, in qua beatus vir sedere delectat. Gal. 6.a

F d ¶ *In excelso vrbis loco.*] Dicit de sapientia: quia in summis excelsisque verticibus dat vocem suam: sed illa in sublimitate virtutum, hæc in supercilio elationis attollitur. Psal. 1.a

e ¶ *Vt vocaret transeuntes per viam, & pergentes in itinere suo.*] Vocat hæresis ad perfidiam sæpè catholicos: quos iter rectum agere, & viam sæculi huius transire citius velle, atque ad æternam patriam festinare conspicit.

f ¶ *Quis paruulus, declinet ad me: & vecordi locuta est.*] Sapientia paruulos atque insipientes ad suum conuiuium penè eisdem verbis videtur inuitare. Sed distat, quòd illa simpliciter ad se venire: hæc autem quos vocat ad se declinare suadet: quia illa nimirum ad rectum actionis iter quos errantes cernit, accersit: hæc rectè gradientes, ab itinere suo deuiare, & ad se diuertere docet. G

g ¶ *Aquæ furtiuæ dulciores sunt & panis absc̄ōditus suauior.*] Aquæ furtiuæ, & panis absconditus, doctrina hæreticorum, quæ stultis ac perditis suauior videtur. Sapientia palàm mensam proposuit, & miscuit vinū suum. At stulta mulier nil meracum habens, ad aquas furtiuas, & absc̄ōditum panē quoscunq; valet, aggregat: quia Catholica Ecclesia palam mundo diuinorum eloquiorum cōuiuia pandit, diuinitatis & humanitatis Christi mysteria celebranda præcipit. Vel certè in vino mixto, historicā simul & allegoricam auditoribus suis scientiam propinat, vt pro suo quemq; captu, vitæ poculis reficiat. At hæreticorū doctrina, publicæ fidei & professioni, sua secretiora decreta præponit: & cum nil spirituale habeat, suauiorē se catholicis pastoribus scientiam iactat docere, vt scilicet libentius audiantur, & agantur quæ palàm in Ecclesia dici credique prohibentur: & dulcius hauriatur insipientia quæ putatur scientia, cuius prohibita fuerat audientia. Potest in aquis furtiuis, baptisma hæreticorum: in pane abscondito, eorundem sacrificium designari. At iuxta literam: Mulier adultera, in aquis furtiuis, & pane abscondito, prohibita & illicita connubia dulciora asseuerat.

H h ¶ *Et ignorauit quòd gigantes ibi sint, & in profundis inferni conuiuæ eius. Qui enim applicabitur illi*, &c.] Nescit adultera, nescit hæreticus: quia immundi spiritus suas domos habitant, & qui in profundis inferni pœnas luunt æternas: ipsi actibus luxuriosorum, ipsi hæreticorū dogmatibus, quasi conuiuijs delectantur opimis. At cum ritè in Ecclesia, Christi sacramenta celebrantur, Christi verbum auditur & conseruatur, qui est sapientia Dei: constat quòd angelicæ virtutes ibi sint, & in excelsis cælorum, conuiuæ fidelium. *Panem enim cæli dedit eis: panem angelorum manducauit homo.* Psal. 77.a

Commentariorum Libri Primi. Finis.

E C

COMMENTARIORVM BEDÆ PRESBYTERI IN PARABOLAS SALOMONIS, LIBER SECVNDVS.

CAPVT X.

PARABOLÆ [a] Salomonis filij Dauid regis Hierusalem. [b] Filius sapiens lætificat patrem: filius vero stultus, mœstitia est matri suæ. [c] Non proderunt thesauri impietatis: iustitia vero liberabit à morte. [d] Nō affliget dominus fame animam iusti, & insidias impiorum subuertet. [e] Egestatem operata est manus remissa, manus autē fortiū diuitias parat. Qui autem nititur mendaciis, hic pascit vētos: idem sequitur aues volantes. [f] Qui congregat in messe, filius sapiens est: qui autē stertit æstate, filius confusionis. [g] Benedictio dn̄i super caput iusti: os aūt impiorum operit iniquitas. [h] Memoria iusti cum laudibus, & nomē impiorū putrescet. Sapiēs corde præcepta suscipiet, stultus cæditur labiis. [i] Qui ambulat simpliciter, ambulat cōfidēter: qui autē deprauat vias suas, manifestus erit [k] Qui annuit oculo, dabit dolorē. [l] Stultus labiis verberabitur. [m] Vena vitæ, os iusti: [n] Os autē impiorū operit iniquitatē. Odiū suscitat rixas, & vniuersa delicta operit charitas. [o] In labiis sapientis inuenietur sapientia, & virga in dorso eius qui indiget corde. [p] Sapientes abscondunt scientiā: [q] Os autē stulti, confusioni proximū est. [r] Substātia diuitis, vrbs fortitudinis eius: pauor pauperū, egestas eorū. Opus iusti, ad vitam: fructus aut impij, ad peccatū. Via vitæ, custodienti disciplinam: qui autem increpationes relinquit, errat. [s] Abscondunt odium labia mendacia: qui profert contumeliam, insipiens est. In multiloquio nō deerit peccatū: qui autē moderatur labia sua, prudentissimus est. [t] Argentū electū, lingua iusti: cor aūt impiorum pro nihilo. Labia iusti erudiūt plurimos: qui aūt indocti sūt, in cordis egestate morientur. Benedictio

a ¶ *Parabolæ Salomonis*, &c.] Nouum ponit titulum: quia nouum genus locutionis incipit, vt non sicut prius de singulis bonorū malorumve partibus diutius disputet, sed alternis versibus, actus vtrorumque describat.

b ¶ *Filius*, &c.] Qui accepta fidei mysteria bene seruat, lætificat Deum patrem: qui verò hæc actione mala, vel hæresi coinquinat, matrem contristat ecclesiam.

Dan.6.c & 3.a — c ¶ *Non proderunt*, &c.] Et à transitoria morte sæpius: vt Danielē, & tres pueros, à perpetua semper iustitia liberat. At verò thesauri per impietatē congregati, & si aliquando à morte corporali videntur eripere, plus tamen mali pro impietate qua acquisiti sunt, quam commodi in eo quod pro vita sunt dati, conferunt.

B

d ¶ *Non affliget*, &c.] Etsi quando iustum impij fame affligunt, vel etiam necant, non lædent animam eius, quam dominus in vita futura suæ gloriæ visionis consolabitur, qui & easdem impiorum insidias, in ipsos iuste iudicando, retorquet.

e ¶ *Egestatem operata*, &c.] Qui negligenter viuit in hoc sæculo, egebit bonis in futuro. At qui fortiter domino militat, diuitiis æternæ beatitudinis remunerabitur.

Mat.9.d — f ¶ *Qui congregat in messe*, &c.] Qui congregat Christo animas fidelium, filius sapiens est: & quidem *messis hæc multa est, operarij autem pauci*. Qui verò hoc tempore acceptabili à sua salute curanda torpescit, confundetur in die retributionis.

Ibid.25.d — g ¶ *Benedictio domini*, &c.] Iustis dicetur in iudicio: *Venite benedicti, percipite regnum*. Os autē impiorum quod comes-
Luc 19.f — [illegible] & [illegible] ebrietati, & colloquiis malis seruiebat, iniquitate quam ge[illegible], condemnabitur. Denique os illius operuit iniquitas, qui in tormentis positus, linguam sibi in qua ob plura scelera plus punitus est, refrigerari quæsiuit.

h ¶ *Memoria iusti*, &c.] Et in hac vita boni bonos, siue viuētes siue defunctos, laudibus efferunt: Impiorum autem & actus detestantur & nomen: & in vita futura, iusti in Dei laudibus viuunt. Reproborum autem honor, nomēque & laudes, putribus gehennæ suppliciis mutantur: vbi vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur.

i ¶ *Qui ambulat simpliciter*, &c.] Qui simpliciter se viuere nouit, facile cuncta spernit aduersa: quia se per hæc ad gaudia venturum esse confidit, dicens cum propheta: *Dominus*
Psal 26.a — *defensor vitæ meæ, à quo trepidabo? Dum appropiant super me nocentes, vt edant carnes meas. Qui tribulant me inimici mei: ipsi infirmati sunt, & ceciderunt.* At qui prauis incedit viis, nolens licet, patefcit: ac digna factis recipit: *Nihil enim oc-*
Mat.10.c — *cultum quod non reueletur.*

k ¶ *Qui annuit*, &c.] Qui in nutibus oculorum irridet aliquem, non euadet sine dolore tormenti, aut pœnitudinis: de
Psal.34.d — qualibus dicit psalmista: *Qui oderunt me gratis: & annuunt oculis*. Vel certe qui annuit oculo, dabit dolorem: quia filius stultus, mœstitia est matri suæ. — Sup.eod.

l ¶ *Stultus labiis verberabitur*.] Vel suis videlicet quibus damnari meruit: quia *mors & vita in manibus linguæ*. Vel eorum à quibus (quia corrigi non potuit) sententiam damnationis accepit. Quomodo psalmista cum ait: *Domine libera animam meam à labiis iniquis, & à lingua dolosa*: Vtrunque à domino quærit, vt & ipse labia iniqua, ac linguam dolosam non habeat: & aliorum iniquitate ac dolis minime possit decipi. — Infra 18.d; Psal.119.a

m ¶ *Vena vitæ*, &c.] Et dominus de doctoribus: *Qui credit, inquit, in me, sicut scriptura dicit, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* — Ioan.7.f

n ¶ *Os autem*, &c.] Impij sunt, qui vel sua vel proximorum errata, ne ad sanitatem perueniant, defendendo contegunt: quod execrans propheta, dominum orat, vt non declinet cor suum *in verbum malum ad excusandas excusationes in peccatis*. — Psal. 140.a

D

o ¶ *In labiis sapientis*, &c.] Virga in dorso, est vindicta in posterioribus, id est in sequenti vita: quam benè plaga illa famosa qua Philistæi in natibus feriebantur, exprimit. Qui ergo non vult virgam in dorso portare, portet in labiis sapientiam: loquatur laudes Christi, & præcepta prædicet. Verùm quia semper dominum laudare, non autem semper docere: nec omnia quæ nouit, omnes docere sapienti conuenit, rectè subditur. — 1.Reg.5.b

p ¶ *Sapientes*, &c.] Scientes videlicet: quia tempus tacendi, & tempus loquēdi. Vnde propheta: *Dum consisteret*, inquit, *peccator aduersum me, obmutui. & humiliatus sum, & silui à bonis*. Et apostolus: *Nihil me iudicaui scire inter vos: nisi Christum Iesum, & hunc crucifixum.* — Eccle.3.b; Psal 38.a; 1.Cor.2.a

q ¶ *Os*, &c.] Quia vel inordinatè bona, vel apertè loquitur mala.

r ¶ *Substantia diuitis vrbs*, &c.] Diuites confidunt in diuitiis, quasi in vrbe munita. Pauperes ideo pauent, ne deficiāt: quia senorum egenos. Spiritualiter: qui in Deum diues est per bona opera, confidit in illo quasi in vrbe inexpugnabili: quia à nullo possit hoste superari. At qui virtutum inopia coangustantur: ideo cælestibus egent diuitiis, quia noxio pauore timent duros pro domino tolerare labores.

s ¶ *Abscondunt*, &c.] [illegible] ergo verax, & sapiens esse desideras, odium neque in ab[illegible]o cordis contege, nec per oris contumeliam profer: [illegible]tuum & cor dilectione, & os veritate repleatur.

t ¶ *Argentum*, &c.] Sanctorum prædicatio igne spiritus succincta, velut argentum examinatur. Argentum quippè vel aurum, si reprobum est, igne consumitur: si verò probatum, igne declaratur: sic nimirum est sensus vniuscuiusque operantis. Nam qualis sit in eo quod laudatur, ostenditur, hoc est, sapientia huius mundi, seu hæreticorum dogma apud eos qui in verbo Dei eruditi esse noscuntur, pro nihilo existimatur.

a ¶ *Quasi*

ctio dñi diuites facit: nec sociabitur eis afflictio. [a] Quasi per risum stultus operatur scelus: sapiẽtia aũt est viro prudentia. [b] Quod timet impius, veniet super eum: desiderium suum iustis dabitur. [c] Quasi tẽpestas transiens nõ erit impius: iustus aũt quasi fundamentum sempiternũ. [d] Sicut acetum, dentibus. & fumus, oculis: sic piger his qui miserũt eum in via. [e] Timor domini apponet dies, & anni impiorum breuiabuntur. [f] Expectatio iustorum, lætitia: spes aũt impiorũ peribit. [g] Fortitudo simplicis, via domini: & pauor his qui operantur malum. Iustus in æternum non cõmouebitur: impij autem nõ habitabunt super terram. Os iusti parturiet sapientiam: lingua prauorum peribit. Labia iusti considerant placita: & os impiorum peruersa.

CAPVT XI.

STatera [h] dolosa, abominatio est apud Deũ: & pondus æquum, voluntas eius. [i] Vbi fuerit superbia, ibi erit & contumelia. [k] Vbi autem humilitas, ibi & sapientia. Simplicitas iustorum diriget eos, & supplantatio peruersorũ vastabit illos. Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iustitia autem liberabit à morte. Iustitia simplicis diriget viam eius: & in impietate sua corruet impius. Iustitia rectorũ liberabit eos, & in insidiis suis capientur iniqui. [l] Mortuo homine impio, nulla erit vltra spes. [m] Et expectatio solicitorũ peribit. [n] Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo. [o] Simulator ore decipit amicum suum: iusti autem liberabuntur scientia. In bonis iustorum exaltabitur ciuitas, & in perditione impiorũ erit laudatio. Benedictione iustorũ exaltabitur ciuitas, & ore impiorum subuertetur. [p] Qui despicit amicum suum,

E a ¶ *Quasi per risum stultus operatur scelus: sapientia autem est viro prudentia.*] Prudentia à prouidendo nomen accepit. Iosu.24.d Stultus igitur est qui gaudet in scelere. Sapientis autem est & eius, qui viri nomine dignus sit prævidere: quia risus dolore miscebitur: & gaudia peccandi, pœna sequetur vltionis.

b ¶ *Quod timet impius, veniet super eum: desiderium suum iustis dabitur.*] De illo impio dicit, qui sciens peccat. Timet ergo impius videre districtũ iudicẽ: Phil.1.c Desiderant iusti *dissolui & esse cũ Christo.* Ille ne terrenis gaudijs priuetur, & sempiterna vltione plectatur: isti ne incolatus eorũ prolongetur: sed præmia pro quibus certauere, percipiant: vtrisque autem quod corde tenent, adueniet.

c ¶ *Quasi tẽpestas transiens non erit impius, &c.*] De persecutoribus ecclesiæ dicit, qui domum fidei subuertere quærũt, sed illa in vero fundamento: hoc est, in Christo collocata, ipsi extemplo dispereunt.

d ¶ *Sicut acetũ dentibus, & fumus oculis : sic piger his qui, &c.*] Sicut acetum dentibus, & fumus contrarius est oculis: ita sacerdos in Ecclesia prauus per acedinem peccati fideliũ sensus obtundere facit: atque F erroris ignorantia oculos cordis eorum ab intuitu fidei seu intellectu rectitudinis, dom caligant, velut fumus excæcat. Sicut hæreticorũ perfidia bonis doctoribus molestiam generat & lacrymas: sic malè viuens catholicus eis qui se fidem suam ex operibus ostendere iusserunt, per inertiam grauis est. Oculi quippè & dentes, prædicatores sunt sanctæ Ecclesiæ: qui ea & recta itinera præuidere, & alimenta spiritualia suggerere solent. Porrò acetum quod à vino degenerat: & fumus qui ab igne ascendens euanescit, eos qui ab ecclesiastica suauitate & charitate per superbiam vel socordiam recedentes, hanc etiam verbis impugnant, figuratè denuntiant: de quibus dicit Ioan- 1.Ioan.2.c nes: *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis.*

e ¶ *Timor domini apponet dies, & anni, &c.*] Qui Deo fideliter seruiunt, æterna luce donabuntur: at qui impietati mancipantur, cum hac vita, perdunt bona quæ amant.

f ¶ *Expectatio iustorum lætitia, &c.*] Patet quia iusti lætantur Psal.31.b in expectatione vitæ sequentis, quãuis contristentur afflictione pressuræ præsentis. Vnde est illud: *Tu es mihi refugium in pressura quæ circumdedit me, exultatio mea.* At verò impij qui se putant in futuro requieturos, aut certè nullos post mortem futuros, falluntur. Neque huic repugnat sententiæ quod supra dictum est: *Quod timet impius, veniet super eum.* Sunt enim qui scientes futurorum bonorum malorumque iudicium: nihilominus negligentia vel desperatione, vel etiã de industria peccant: talibus ergo interitus quem timent, eueniet. Sunt qui mala faciunt, & aut nunquam punienda æstimant, aut vt benègesta, ideóque bona mercede remuneranda iudicant, de quibus rectè dicitur: Quia *spes impiorum peribit.* Nam & de his qui scientes delinquunt, subsequenter adiungit.

g ¶ *Fortitudo &c.*] Si, inquit, abdita scripturarum comprehendere non vales, non tamen de salute desperes: sed gradere viam domini, age bona quæ nosti, & inter fortes cõnumeraberis. Sed meritò paueant illi, qui recta quæ nouerunt,

facere contemnunt: quia certa restant quæ sequantur mala. G

CAPVT XI.

STatera dolosa, &c.] Statera dolosa, non tantùm in mensuratione pecuniæ, sed in iudiciaria discretione tenetur. Qui enim aliter causam pauperis, aliter potentis, aliter sodalis, aliter audit ignoti: statera vtique librat iniqua. Sed & is qui sua benè gesta meliora quàm proximorum, suaq; errata iudicat leuiora, trutina ponderat dolosa. Nec non & Luc.11.f ille *qui onera importabilia imponit in humeros hominũ: ipse autem vno digito suo non vult ea tangere:* Ille etiã qui in publico bona, & mala agit in occulto, pro iniquitate libræ dolosæ abominatur à domino. At qui synceritèr agit in omnibus, qui causam & æqua lance discernit: is nimirum iusti iudicis voluntati, & actioni congruit.

i ¶ *Vbi fuerit superbia, &c.*] Quia superbi vel cõtumeliosè se gerunt per contemptum, siue per ignorantiam disciplinæ, vel proximis contumelias ingerunt: vel certè quia omnis qui se exaltat, humiliabitur.

k ¶ *Vbi autem humilitas, ibi & sapientia.*] *Abscondisti,* inquit, Luc.10.d *hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis,* id est, humilibus.

l ¶ *Mortuo homine impio nulla erit vltra spes*] Heu miserè hãc sententiam pertransijt Origenes: qui post vniuersale extremumque iudicium, vitam credidit omnibus impiis & peccatoribus dandum. Notandũ autem quòd & si impijs post mortẽ spes veniæ non est: sunt tamen qui de leuiorib. peccatis, cũ quibus obligati defuncti sunt, post mortem possunt absolui. vel pœnis videlicet castigati, vel suorum precibus & eleemosynis, missarumque celebrationibus: sed hæc quibuscunque fiunt: & ante iudicium, & de leuioribus fiunt erratis. Qui verò se longè post iudicium tempore liberandos putant, falluntur: & fortasè ad eos pertinet quod sequitur.

m ¶ *Et expectatio solicitorum peribit.*] Item alia est solicitudo qua boni semper adimplenda Dei præcepta sunt præcincti: alia qua reprobi cum sciẽter peccant, soliciti metuunt: quãdo æternam rapiantur ad pœnam. Ideóque rectè expectatio eorum qui Deo solicita mente seruiũt, coronabitur: eorum verò qui Deum contẽnentes, & ante iudicium propria conscientia se accusante, condemnantur. *Expectatio solicitorum peribit.* Hunc versum longè aliter habet antiqua translatio quæ ait: Defuncti hominis iusti, non periet spes: gloria autem impiorum peribit.

n ¶ *Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.*] Martyr quisque de angustia passionis liberatus est post mortem, & tradetur in pœnam pro eius causa persecutor, qui illum angustiauit. Iacobus martyrio coronatus est, Petrus de Acto.12.b carcere saluatus, & Herodes qui eos, persecutus est, à vermibus visibiliter cõsumptus, raptus est, vbi inuisibiliter vermis eius non morietur, & ignis non extinguetur.

o ¶ *Simulator ore decipit amicum suum: iusti autem, &c.*] Hæreticus simulans doctrinam Catholicam, decipit auditorem suum: qui autem iustè veritatem sequuntur Euangelij, liberabuntur scientia Catholica, ne decipula rapiantur hæretica.

p ¶ *Qui despicit amicum suum, indigens corde est, &c.*] Non

A est despiciendus vel deridendus à nobis, qui nos simpliciter amare probatur, etiam si inepte quid per imperitiam faciat: qui enim hoc facit, indigens est sapientiæ. At verò prudens quisque de talium commissis publice tacet: sed hæc occulte castigat. Quod idem in sequentibus versiculis arctius inculcatur, dum dicitur:

suum, indigens corde est: vir autē prudens tacebit. [a] Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autē fidelis est, celat amici cōmissum. [b] Vbi non est gubernator, populus corruet: salus autem, vbi multa consilia. [c] Affligetur malo, qui fidem facit pro extraneo: [d] Qui autem cauet laqueos, securus erit. [e] Mulier gratiosa inueniet gloriam. [f] Et robusti habebunt diuitias. Benefacit animæ suæ vir misericors: qui autē crudelis est, propinquos abijcit. Impius facit opus instabile: seminanti autem iustitiā, merces fidelis. Clementia præparat vitam, & sectatio malorū, mortem. Abominabile domino cor prauum, & voluntas eius in his qui simpliciter ambulant. [g] Manus in manu, non erit innocens malus: [h] Semen autem iustorum saluabitur. [i] Circulus aureus in narib⁹ suis, mulier pulchra & fatua. [k] Desiderium iustorum, omne bonum est: præstolatio impiorum, furor. [l] Alij diuidunt propria, & ditiores fiunt. [m] Alij rapiunt non sua, & semper in egestate sunt. [n] Anima quę benedicit, impinguabitur: & qui inebriat, ipse quoque inebriabitur. [o] Qui abscōdit frumēta, maledicetur in populis: benedictio autem super caput vendentiū. [p] Benè consurgit diluculo qui quærit bona: qui autem inuestigator malorum est, ab eis opprimetur. [q] Qui confidit in diuitijs suis, corruet: iusti

a ¶ *Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est, celat, &c.*] Et in Euangelio dominus dicit: Si *peccauerit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te ipsum solum: si te audierit, lucratus eris fratrem tuum: si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos, vt in ore duorum vel trium testium, stet omne verbum, &c.* Vnde & hic rectè subinfertur. (Luc. 17.a)

b ¶ *Vbi non gubernator, populus corruet: salus autem, &c.*] Ne enim te putares amici commissa, si corrigere non potes, vltra celare debere: rectè dicit populum sine gubernatore corruere: saluari autem vbi multa sint consilia, vt ostendat quod solus emendare non vales, pluribus esse reuelandum, vt vnanimi omnium corrigatur industria.

c ¶ *Affligetur malo, qui fidem &c.*] In promptu est literæ sensus. Sed est à sorte sanctorum extraneus, qui peccata sua pœnitendo corrigere dissimulat, & quicunque talibus, vel communionis gratiā concedit, vel vitam promittit æternam:

B quia pro extraneo fidem facit, seipsum profecto ante districti iudicis oculos, vltione dignum reddit. Vel ille pro extraneo fidem facit, qui indignus ad sacerdotium anhelans, in sponsionis suæ fide animas proximorum suscipit.

d ¶ *Qui autem cauet laqueos, &c.*] Securus erit in futuro, qui nunc bene formidolosus, & sua sedulus errata per pœnitentiam curat, & ab impœnitentium se societate seruat immunem.

e ¶ *Mulier, &c.*] Mulier gratiosa, sancta Ecclesia intelligitur: quæ in præsenti vita, gratia Dei hoc est, charismatum donis repleta est, & in futuro gloriam æternam adeptura est.

f ¶ *Et robusti, &c.*] Robusti sunt omnes perfecti, qui in hac vita præsenti per donum Spiritus S. virtutum diuitias possident, & in futuro æterna beatitudine perfruentur.

g ¶ *Manus in manu, &c.*] Qui manum iungit in manu, nil vnque operatur: sed manus in manu, non erit innocens malus: quia & si ab iniqua actione manus ad horam subtrahit, cordis tamen innocentiam malus habere non valet. Vnde & præmittitur: *Abominabile domino cor prauum.*

h ¶ *Semen, &c.*] Hoc est quod supra dicitur: *Seminanti autē iustitiam, merces fidelis.* Vel certe, semen iustorū saluabitur: quia qui præcedentium iustorum exempla sectantur, horū quoque vestigia ad videnda salutis æternæ gaudia sequuntur. De quibus Esaias: *Omnes qui viderint eos, cognoscent illos: quia isti sunt semen cui benedixit dominus.* (Esa. 61.d)

i ¶ *Circulus aureus in naribus, &c.*] Circulum aureum, si in narib. suis infixeris, nihilominus ille terram vertere naso, & volutabro luti properat immergi: ita mulier fatua, si pulchritudinem vultus vel habitus acceperit, suam tamen faciem ad infima declinare, suā speciositatem ad euertēdos vbique castitatis flosculos circunferre, & se cœno voluptatis inquinare diligit. Aliter: Qui ornamentum diuinorum eloquiorum meditando consequitur, sed hoc male viuēdo insequitur, circulum aureum habet in naribus: sed more suis terram subigere non desistit: quia quod odore iustitiæ percepit, immunda actione sordidauit. Ideoque talis anima, mulier pulchra & fatua esse censetur: quia carnalibus dedita illecebris, pulchra est per scientiam: sed per actionē, fatua. Aliter: Qui doctrinam hæreticam nitore vidit eloquij resplendere, nec tamen sapientiæ apto intellectui cōgruere, circulus aureus in naribus suis, id est, pulchra & circumflexa locutio in sensibus mentis stultæ: cuius ex eloquio aurum splendet, sed tamen ex terrenæ intentionis pondere more suis ad superiora non respicit. Quod secutus exposuit dicens: Mulier pulchra & fatua, id est, doctrina hæretica. Pulchra per verbū, fatua per prauum intellectum.

k ¶ *Desiderium, &c.*] Desiderium iustorum regnum cælorum: expectatio verò impiorum, furor iudicij venturi. Semper iusti iustitiam vbique regnare desiderant: at impij etiā cum quiescere ab impietatis executione videntur, proposito tamen diræ mentis ad inferendam cuilibet vim furoris intendunt. Et hoc est quod supra dicitur, *Manus in manu nō erit innocens malus.* Item: Præstolatio impiorum, furor: Quia plerunque ita per silentium clausa intra mentem vehementius æstuat,

l ¶ *Alij diuidunt propria, & ditiores fiunt.*] Quia centuplum accipiunt in hoc tempore, & in sæculo venturo, vitam æternā. Electi qui proprias substantias præsenti in vita ob amorem regni cælorum indigentibus per eleemosynas diuidunt, ditiores fiunt in cælestibus & D spiritualibus donis, quàm olim fuerant in terrenis & carnalibus possessionibus.

m ¶ *Alij rapiunt non sua, & semper in egestate sunt.*] Semper, inquit, in egestate raptores, non solum in tormentis, vbi nec stillam aquæ, vnde ad modicum refrigerentur, accipiūt: sed & in præsenti, vbi quamuis innumera rapiat, semper auarus eget.

n ¶ *Anima quæ benedicit, impinguabitur: & qui inebriat, ipse quoque inebriabit.*] Qui exterius benedicit prædicando, interius augmentum pinguedinem recipit: & dum sacro eloquio mentem auditorum deebriare non desinit, potu multiplicis muneris deebriatus excrescit.

o ¶ *Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis: benedictio autem super caput, &c.*] Qui sanctæ prædicationis apud se verba retinet, talis maledicitur in populis: quia non solum culpa silentij, sed pro multorum quos corrigere potuit, pœna damnatur. Ipse est seruus piger & malus, qui pro retētione talenti quod accepit, in exteriores tenebras missus est. Vendunt autem frumentum qui verbum vitæ audientibus conferunt, à quibus pretium fidei & confessionis recipiant: dicente domino. *Negotiamini dum venio*: quorum capiti benedictio superuenit, dum singulis de tali negotio redeuntibus dominus dicit: Euge serue bone & fidelis: quia supra pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam: intra in gaudium domini tui. (Luc. 19.c)

p ¶ *Bene consurgit diluculo qui, &c.*] Bona quærere quæ facere debeas, quibus ad cælestia bona peruenias: hoc est bene diluculo consurgere, id est, crescente luce scientiæ ad bonum opus accingi. Vel certè benè, id est, ad vitam consurget in tempore resurrectionis, qui nunc bona quærit in tempore operationis. Qui autem mala quæ dicat, siue agat modò solers inquirit: tunc eorum pondere, ne ad altiora regni perueniat, retardatur.

q ¶ *Qui confidit in diuitiis, &c.*] Qui præsentibus bonis inhians futura non cogitat, vtrisque in nouissimo carebit: qui autem spe futurorum præmiorum bona faciunt in præsenti, iuste quod sperant, accipiunt. Virens quippe in arbore folium,

iusti autem quasi virens folium germinabunt. [a] Qui conturbat domum suam, possidebit ventos: & qui stultus est, seruiet sapienti. [b] Fructus iusti, lignum vitæ: [c] Et qui suscipit animas, sapiens est. [d] Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator? Qui diligit disciplinam, diligit scientiam: qui autem odit increpationes, insipiens est.

Capvt XII.

Qui [e] bonus est, hauriet à domino gratiã: qui autem cõfidit cogitationib. suis, impie agit. Non roborabitur homo ex impietate, & radix iustorum non commouebitur. [f] Mulier diligens, corona est viro suo: & putredo in ossibus eius, quæ confusione res dignas gerit. [g] Cogitationes iustorum, iudicia: & cõsilia impiorum, fraudulenta. Verba impiorum insidiãtur sanguini: os iustorum, liberabit eos. [h] Verte impios, & non erunt: domus autem iustorum permanebit. [i] Doctrina sua noscitur vir: [k] Qui autẽ vanus & excors est, patebit contemptui. [l] Melior est pauper & sufficiens sibi, quam gloriosus & indigens pane. [m] Nouit iustus animas iumentorum suorum. Viscera autẽ impiorum crudelia. [o] Qui operatur terram suam, saturabitur panibus: qui autem sectatur otium, stultissimus est. Qui suauis est, viuit in moderationib[9], & in suis munitionibus relinquit cõtumeliam.

[a] Deli-

E folium, fructus quos nondum ostendere habet, signat affuturos & iusti quasi virens folium germinant: quia spe salui facti, in fidei ac virtutum gratia proficere non cessant.

a ¶ *Qui conturbat domum suam*, &c.] Stultus, est peccator quilibet: qui dum vitam sapientis, hoc est, iusti inuidet atque inuidendo persequitur, ad probationem eius velut ignis auro deseruit. Qui mentem suam tumultibus cogitationum noxiorum conturbari nõ metuit: hanc vtique malignorum spirituum fluctibus quibus obruatur, aperit. Et qui stultus est, sapientem persequitur. Per hoc ei etiam dominãdo seruit: quia patientiam eius premẽdo probatiorem reddit, vt se videlicet damnato, ille brauium pro quo certabat, accipiat.

b ¶ *Fructus*, &c.] Merces iusti, visio est Christi. Ipse namque est sapientia, de qua dictũ est: *Lignum vitæ est amplectentibus eam*. Et in Apocalypsi: Apoc. 2. b *Qui vicerit*, inquit, *dabo ei edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei*. Et hunc fructũ modo iusti expectant, quamdiu sicut prædictum est, quasi virens folium germinant.

c ¶ *Et qui*, &c.] Qui animarum curam pro domino suscipit, vt eas scilicet vel errantes doceat, vel mœstas cõsoletur: vel egentes temporalibus bonis sustentet, vel renitentes ad remedia salutis pertrahat: vel pastore destitutas gubernet,
F quo vna secum plures ad dominium perducat: qui, inquã, ita animas suscipit, sapiens est. Quia nimirum suæ animæ per hæc vnde sublimius cum domino regnet, procurat.

d ¶ *Si iustus*, &c.] Si sancti martyres tanta passi sunt iusti, quanta putas eos manere tormenta, qui illos affligebant iniusti? Si Iob & Tobias, cæterique Dei electi tanta in hac vita receperunt aduersa: quid contristaris, si te qui tam longe à iustorum vestigiis iaces, tentans ad modicum afflictio tangit? Et quidem te & si impium dicere aut credere non debes: peccatorem tamen te esse, id est, aliqua habere peccata parua siue magna, aperta siue occulta inficiari non debes: imo confiteri debes, ne te ipse seducas, & veritas in te esse non possit. Si ergo iusti in terra receperunt, Abel martyrij, & Iob exempla patientiæ: quanto magis impij Antiochus, atq; Herodes, & peccatores in euangelio paralytici, qui non nisi dimissis primo peccatis, curari à domino potuerunt? Notandũ
1. Pet. 4. d quod hanc sententiam Petrus in epistola iuxta antiquam translationem posuit, dicens. *Et si iustus vix saluabitur, impius & peccator vbi parebunt?*

Capvt XII.

Qui e *bonus*, &c.] Horum versiculorum connexio talis est. Qui bonus est, non confidit in cogitationibus suis: sed domini gratiam quærit, ac per illam accipit, vt pie viuere possit. Qui autem cogitationibus suis confidit, bonus esse nequit. Nam quia gratiam superni adiutoris petere non curat, merito in impia actione perdurat.

f ¶ *Mulier diligens, corona*, &c.] Patet literæ sensus. Quia mulier bona & casta, honorem viro suo præbet in omnibus eius virtutibus: ipsa domum bene regens, quasi gratiam addit coronæ. At vero adultera, & si foris speciosa paret, intus tamen fœtore luxuriæ sua membra inquinat. Verum spiri-
Psal. 75. b tualiter, ecclesia coronam Christo non aliam quam seipsam offert: Omnes enim qui in circuitu eius sunt, offerunt mu-
Eccl. 50. b nera: & filius Sirach de magno sacerdote: *Ipse stans iuxta aram, & circa illum corona fratrum*. At ossa, id est, virtutes quas hæreticorum factio cernitur habere, putredo praui dogmatis corrumpit.

G g ¶ *Cogitationes iustorum*, &c.] Iusti sua facta, si domino placeant, sedula meditatione diiudicant: ne forte ipsis minus sollicitis, supernus arbiter contra eos inuisibiliter aduersa disponat: iuxta illud Apostoli. *Si nosmetipsos diiudicaremus, nõ vtique diiudicaremur*. 1. Cor. 11. g At reprobi diuini timoris obliti, de fraude quam faciunt, sua consilia cogunt.

h ¶ *Verte*, &c.] Versi de hac vita impij, nõ erunt quod fuerant: quia post mortem non qualia credebant, inueniunt: sed spe sua frustrati, pro præmiis tormenta recipiunt. Domus autem iustorum, id est, ecclesia: quæ partim peregrinatur in terris, partim regnat in cælo, nunquã deficit: sed quæcunque membra eius hinc illo perueniũt, ibidem gaudia quæ sperabant, inueniunt. Aliter: Verte impios, & non erunt. Quod multa impietas in diis gẽtilium, multa in sectis hæreticorũ, multa in præstigiis magorũ, multa in persecutionib. extitit paganorũ: sed & his domino donãte subuersis, ablata est pariter & memoria impietatis eorũ: etiam ipsi apices stulti. ipsa dogmata igne sũt rapta, vt in Epheso actum tempore Act. 19. Apostolorũ legimus. *Domus autem iustorũ permanebit*: quia sãcta ecclesia nunquã vel abscõdi potuit, vel auferri: nihil ex
H eius corrumpere scripturis, in nullo eius fidem violare, tanta temporum longitudo præualuit. Potest & ita intelligi. Verte impios, & non erunt: conuerte eos ab impietate, & non erunt iam impij, sed iusti, pro qua alia translatio dicit: Quocunque se conuerterit scelestus, Rom. 8. e exterminabitur: cui contra de sanctis dicitur. Quoniam *diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum*.

i ¶ *Doctrina*, &c.] Viros vocare scriptura solet eos, qui virtutibus sunt præditi diuinis. Vnde Apostolus. *Vigilate state* 1. Cor. 16. c *in fide, viriliter agite*. Doctrina ergo sua quisque vir esse noscatur: quia si recta docet, & hæc operibus implet, sanctus esse colligitur.

k ¶ *Qui autem*, &c.] Quia scilicet ipse virilis animi fortitudinem habere contempsit.

l ¶ *Melior est pauper*, &c.] Melior est idiota & simplex idiota, qui bona quæ nouit operans, vitam meretur in cœlis, quam qui clarus eruditione scripturarum, vel etiam doctoris functus officio, indiget pane dilectionis. De cuius dilectionis ea parte quæ ad proximum pertinet, subsequenter adiungit:

m ¶ *Nouit iustus*, &c.] Id est, miseretur & compatitur hebetudini ac fragilitati proximorum sibi commissorum.

n ¶ *Viscera*, &c.] Impios autem hoc loco sacerdotes appellat, qui non solum non compatiuntur subditis: sed etiam iuxta hoc quod dominus ait, percutiunt pueros & ancillas, id est, insipientes, & vitiorum enormitate debiles, dicentes: Luc. 12. f *Moram facit dominus meus venire*.

o ¶ *Qui operatur terram suam, saturabitur panibus: qui autem sectatur otium, stultissimus est. Qui*, &c.] Ille terram suam strenue operatur, quia arcana cordis sui per quotidiana exercitia, per legis meditationem, per vigilantiam mentis, quasi qui exercet agriculturam, instanter erudit, atque spiritualibus cibis velut panib., ne fame ignorantiæ periclitetur, interioris hominis sui sensum reficere nõ desistit. Qui exer-

A cet animam suam spiritualibus studiis: & nunc virtutibus, & tūc dapibus saturabitur præmiorum. Qui autem pro salute animæ suæ nunc laborare detrectat, tūc inter stultos reprobabitur: tametsi nunc vel diuina, vel mundana sapientia gloriosus videtur.

vel non valens infirmis auditoribus loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: vel nolens dare sanctum canibus: neque ante porcos margaritas proiicere. C Matt. 7.a

[a] Desiderium impij monumentum est pessimorum: [b] Radix autem iustorum proficiet. Propter peccata labiorum, ruina proximat malo: effugiet autem iustus de angustia. [c] De fructu oris sui, vnusquisq; replebitur bonis, [d] Et iuxta opera manuum suarum retribuetur ei. Via stulti recta in oculis eius: qui aūt sapiens est, audit consilia. [e] Fatuus indicat statim irā suam: qui autem dissimulat iniuriam, callidus est. Qui quod nouit loquitur, iudex iustitiæ est: qui autem mentitur, testis est fraudulentus. [f] Est qui promittit, & quasi gladio pungitur conscientiæ: [g] Lingua autem sapientiū est sanitas. [h] Labium veritatis firmum erit in perpetuum: qui autē testis est repentinus, concinnat linguam mendacij. Dolus in corde cogitantiū mala: qui autē pacis ineunt cōsilia, sequitur eos gaudium. Non contristabit iustum quicquid ei acciderit: impij autē replebuntur malo. Abominatio est domino labia mendacia: qui autem fideliter agunt, placent ei. [i] Homo versutus celat scientiam: [k] Et cor insipientiū prouocat stultitiā. [l] Manus fortium dominabitur: quæ autē remissa est, tributis seruiet: [m] Mœror in corde viri humiliabit illū: & sermone bono lætificabitur. [n] Qui negligit damnum propter amicū, iustus est: [o] Iter autē impiorum decipiet eos. [p] Nō inueniet fraudulētis lucrum, & substātia hominis erit auri pretiū. [q] In semita iustitiæ, vita: iter aūt deuium ducit ad mortē.

CAPVT XIII.

Filius [r] sapiens, doctrina patris: qui autem illusor est, non audit cum arguitur. De fructu oris sui homo satiabitur bonis: anima autem impiorum iniqua. Qui custodit os suum: custodit animam suam: qui autem incōsideratus est ad loquendum, sentiet mala [f] Vult & non vult piger: anima autem operātium impinguabitur. Verbum mēdax iustus detestabitur, impius autem confundit & confundetur. Iustitia custodit inno-

a ¶ *Desiderium*, &c.] Desiderat impius præcedentes malos imitari, & de illorum vita atq; actibus loqui. Vel certe desiderium eius eo tendit, quamuis ipso nesciēte, vt cum prioribus iniustis, æternæ mortis carcere claudatur. Verum quia tales exitum quē minime præuident, incurrunt: dicit econtra de bonis.

b ¶ *Radix*, &c.] Quia nimirū fides, & charitas electorum, qua radicati sunt in Christo, nequaquam eos fallit: sed ad perfectiora semper crescens, plus quam sperare nouit, in futuro percipiet.

c ¶ *[illegible] fructu*, &c.] Fructus oris, ei[illegible] sermo bonus. Nā qui mala loquitur, non fructū ore generat, sed damnum. Omnis igitur qui bona loquitur, bonis donabitur æternis: si tamē his quæ loquitur, actu non repugnat. Hoc etenim vigilanter adiungit, eum dicit:

B d ¶ *Et iuxta*, &c.] Neque enim aliter fructuosus fit suus sermo doctori, nisi ipse prior faciat bona quæ docet.

e ¶ *Fatuus*, &c] Qui se in præsenti desiderat vlcisci, fatuus est: qui autem pro domino iniuriam contemnit, sapiens. Hunc versiculum alia translatio sic habet: Stultus eadem hora pronūtiat iram suam: occultat autem ignominiam suā astutus. Non autem ignominiosam iracundiæ passionem ita à sapientibus occultandam esse decernit vt eius velocitatem culpans, non prohibeat tarditatem: quam vtiq; si per necessitatem humanæ infirmitatis irruerit, ideo censuit occultandam: vt dum ad præsens sapienter obtegitur, à sapientibus amoueatur & in perpetuum deleatur. Hæc enim est natura iræ, vt dilata languescat, & pereat: prolata vero magis magisque ferueat.

f ¶ *Est qui*, &c.] Promittunt se nonnulli obedire veritati: sed vbi tentatio terrens, siue blandiens impedimentum præstiterit, deserunt quidem cœpta: sed tamen conscientia promissi, quasi gladio pungūtur.

g ¶ *Lingua autem*, &c.] Quia & bona quæ promittunt, ipsi perficiendo ad vitam perueniunt: & aliis quæ sequantur, prædicando demonstrant.

h ¶ *Labium veritatis*, &c.] Labium veritatis, est prædicatio apostolorum atque prophetarum: quorum locutio dum à tramite veritatis non deuiat, in æternum firma persistit: quia dissolui minime potest. Testis repentinus, doctor est hæreticorum: qui ab eorum dictis aberrans: dum ea quæ recte non sentit, repente pronuntiare cupit: mendacium potius quam veritatis locutionem cogitatione sua composuit. Fides ecclesiastica semper manebit: qui autem repente noua dogmata infert, mendacij est minister.

i ¶ *Homo versutus celat*, &c.] Versutus hoc loco in bono intelligitur: id est, sapiens & prudens, qui nonnunquam de industria, suam celat scientiam: duplici nimirum ratione,

k ¶ *Et cor insipientium*, &c.] Quando vel ipsi *plus* appetentes *sapere, quam oportet sapere*, eo vsque meditando prosiliunt, vt pro sapientia, stultitiam teneant. Vel certe alios, quæ necdum capere queunt, docere nitentes, ad maiorem eos stultitiam prouocant, & quasi saucijs oculis lumen ingerentes, solis modicum lucis, quod cernere videbantur, auferunt. Rom. 12.a

l ¶ *Manus*, &c.] Perfecti quippe non solum vitiorum bella superant, sed & electis fratribus maiori virtutum gratia principantur. Qui autem dissoluti animo peccatis implicari non metuunt, pessimo exactori diabolo tributa vitiorum quotidie soluunt: & si non dominum eius viuentes pœnitēdo euaserint, post mortem traditi eidem in carcerem ab eo pœnarum mittuntur æternarum: iuxta quod dominus in euangelica parabola testatur. Neque enim de talium correctione desperandum est, cum protinus adiungatur. Matt. 5.d

m ¶ *Mœror in corde viri humiliauit*, &c.] Quia nimirum necesse est vt prius peccatorem mœror pœnitentiæ salubriter humiliet: & ita postmodū per iudicium sacerdotis, sermo datæ reconciliationis lætificet.

n ¶ *Qui negligit*, &c.] Si hoc de generali pecuniæ largitione, & puro homine amico recta dicitur: quanto magis iustitiæ corona dignus est, qui propter eum qui dixit: *Dico vobis amicis meis, ne terreamini ab his qui occidunt corpus*, vel vendēa quæ possidet, pauperib. tribuit: vel rapinam bonorū suorum cum gaudio suscipit: vel certe ipsam in passione carnem mortificandam, siue occidendam tradit? D Luc. 12.a

o ¶ *Iter*, &c.] Cum vel sua retinere, vel aliena rapere gaudent. Vnde recte subiungitur.

p ¶ *Non*, &c.] Fraude namque acquisita pecunia, plus in anima damni quam lucri addit in arca: & qui propriam pro domino substantiam nouit dispensare, remunerante ipso, pro terreis cœlestia dona recipiet. Aliter: *Non inueniet fraudulentus lucrum*: & substantia hominis erit auri pretium: qui fraudulenta mente simulat se esse bonum, nequiter viuens in occulto, non inueniet bona vitæ sequentis. Qui autem substantiam virtutum spiritualium veraciter acquirit, mercabitur ex ea claritatem regni perennis: quod verbis sequentibus apertius dicit.

q ¶ *In*, &c.] In semita.n. iustitiæ, substātiam acquirit virtutū, quibus æternæ vitæ claritas auro pretiosior emitur. Iter autē prauū quo fraudulētus incedit, perdito lucro temporali quod appetit, ad mortē quam præuidere noluit, tendit sempiternam.

CAPVT XIII.

Filius r *sapiens*, &c.] Tantum inter sapientem distat & stultum: vt hic aliquando profectu eruditionis ad eum qui se docuerat, docendum perueniat: ille nec cum arguitur, nouerit audire.

f ¶ *Vult & non vult piger: anima*, &c.] Recte pigri vocabulo deno-

innocentis viam: impietas autem peccatorem supplãtat.[a] Est quasi diues, cum nihil habeat:& est quasi pauper, cum in multis diuitiis sit.[b] Redemptio animæ viri, diuitiæ suæ: qui autẽ pauper est, increpationem non sustinet.[c] Lux iustorum lætificat: lucerna autem impiorum extinguetur.[d] Inter superbos semper iurgia sunt: qui autem agunt cuncta consilio, reguntur sapientia.[e] Substantia festinata minuetur: quæ autem paulatim colligitur, manu multiplicabitur.[f] Spes quæ differtur, affligit animam: lignum vitæ, desiderium veniens.[g] Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurum obligat.[h] Qui autem timet præceptum, in pace versabitur. Animæ dolosæ errant in peccatis: iusti autẽ misericordes sunt, & miserantur Lex sapientis, fons vitæ, vt declinet à ruina mortis. Doctrina bona dabit gratiã, in itinere contemptorum vorago.[i] Astutus omnia agit cum consilio: qui autem fatuus est, aperiet stultitiã.[k] Nuntius impij cadet in malũ:[l] Legatus autẽ fidelis, sanitas. Egestas & ignominia ei qui deserit disciplinã: qui autẽ acquiescit arguẽti, glorificabitur.[m] Desideriũ, si cõpleatur, delectat animã: detestantur stulti eos qui fugiũt mala.[n] Qui cũ sapientib. graditur, sapiẽs erit, amicus stultorũ efficietur similis. Peccatores persequitur malũ: & iustis retribuentur bona.[o] Bonus relinquet hæredes, filios & nepotes, & custoditur iusto substantia peccatoris.[p] Multi cibi in no-

A denotatur, qui vult regnare cum domino, & nõ pati pro eo: delectant præmia, cum pollicentur: deterrent certamina cũ

Iacob.1.b iubentur, de quo Iacobus ait: *Vir duplex animo, inconstans*

Eccl.2.c *est in omnibus viis suis*. Et filius Sirach: *Væ peccatori terram ingredienti duabus viis*: qui autem iussa operantur domini, ideo faciunt, quia anima illorum perfecta supernorum dulcedine reficitur, iuxta eum qui

Psal.26.b dominum obsecrat, dicens: *Sicut adipe pinguedinis repleatur anima mea*. Vel certè anima operãtium impinguabitur: quia qui pijs pro domino laboribus insudant, cœlesti & immarcessibili post labores corona donabuntur.

Luc.16.c a ¶ *Est*, &c.] Diues sibi videbatur ille qui induebatur purpura & bysso, & epulabatur quotidie splendide. Sed quia Deum non habuit, comperit in fine nihil fuisse quod habuit. Vnde dictum est de talibus:

Psal.75. *Dormierunt somnum suum, &*

Luc.16. *nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis*. Pauper econtra videbatur Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus: sed in multis erat diuitiis, quia virtutem habuit humilitatis: quia conditorem omnium diuitiarum, videlicet Deum, corde gestabat. Quid autem veræ diuitiæ valeãt: quid vera paupertas agat, subdendo manifestat.

b ¶ *Redemptio*, &c.] Qui ergo animam suam vult redimi à futura ira, cõgreget diuitias ope-

B rum bonorum: Qui enim eget huiusmodi diuitiis, increpationem districti iudicis sustinere

Psal.6. non valet: de qua psalmista postulat, dicens: *Domine ne in ira tua arguas me: neque in furore tuo corripias me*. Alioquin pauperes non ibi increpantur à domino, sed benedictionem æternæ hæreditatis percipiunt.

c ¶ *Lux iustorum lætificat: lucerna autem impiorum extinguetur.*] Lux iustorum quæ perpetuo lætificat, spes est futurorum. Lucerna impiorum, quæ repente extinguitur, felicitas est sæculi labentis.

d ¶ *Inter superbos semper iurgia sunt: qui autem agunt*, &c.] Iurgantur inter se semper hæretici: iurgantur & cæteri reprobi, quia videlicet non norunt vnitatem fidei & veritatis. Fideles autem qui consilio diuinorum eloquiorum frui non cessant, reguntur moderatione sapientiæ, quæ eos iurgari non sinit.

1.Tim.6.b. e ¶ *Substantia festinata minuetur: quæ autem paulatim colligitur, manu multiplicabitur.*] Qui volunt diuites fieri, incidũt in tentationem: neque ipsas diuitias quas vel acquirunt, vel cupiunt, perpetuo possident. Qui autem pro accipienda substantia præmiorum cœlestium iustis insistit laboribus, multiplicia supernæ beatitudinis munera percipiet: de quo apte subditur.

f ¶ *Spes quæ differtur, affligit animam: lignum vitæ desiderium veniens.*] Quia nimirum quamdiu differtur spes æternorum, affligitur anima fidelium: vel pro dilatione videlicet bonorum, quæ amat: vel pro illatione malorum, quæ tolerat. At vbi venerit quod desiderat, facile obliuiscitur quod sustinuerat: quia in æternum viuere incipit cum suo redemptore, quem tota intentione quærebat: ipse est enim lignum vitę amplectentibus se.

g ¶ *Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurum*, &c.] Qui bonæ rei detrahit, se in futurum obligat: quia quod non debuit faciendo, pœnam sibi qua constringatur, præparat. Sed & is qui malæ rei detrahit, ipse se in futurum obligat: Non

C vt pro tali detractione pœnas luat, sed vt post detractionem sese cautius agat: quia nimirum quæ in aliis iuste reprehendit, in se impune non admittit, clamante Apostolo: *Qui prædicas non furandum, furaris: qui dicis, nõ mœchandum, mœcharis: qui abominaris idola, sacrilegium facis: qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras*. Rom.2.d

h ¶ *Qui autem*, &c.] Melius est ergo de sua quemque fragilitate metuere, ne forte diuina præuaricetur imperia, quam aliorum errata stulto ore lacerare, dicente rursus Apostolo: *Et si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto: vos qui spirituales estis, instruite huiusmodi in spiritu mansuetudinis, considerans teipsum, ne & tu tenteris.* Gal.6.a

i ¶ *Astutus omnia*, &c.] Vbi omnia cum consilio docet agenda, diuinum potius quod sacris eloquiis inditũ est, quam humanum intellige consilium. Fatuus est enim qui extra hoc consilium viuit, quamuis naturaliter astutus esse videatur & prudens. De quo recte subditur.

k ¶ *Nuntius*, &c.] Arium dicit & Sabellium cæterosque angelos, id est, nuntios satanæ: qui quoniam consilium neglexere diuinarum scripturarum, deciderunt in malum gehennalium tormentorum.

l ¶ *Legatus*, &c.] Id est, catholicus quisque prædicator, sanitatem sibi suisque auditoribus acquirit æternam. D

m ¶ *Desiderium*, &c.] Omne desiderium siue bonum, siue malum sit: vbi ad effectum peruenerit, delectat animam. Sed stulti qui carnalibus solum desideriis gaudent, detestantur eos qui pro amore cœlestium, infima oblectamenta contemnunt.

n ¶ *Qui cum*, &c.] Cum sapientibus ire, est sapientium actus imitari. Quamlibet ergo simplex quisque sit & rusticus, qui arcana sapientiæ comprehendere nequeat: si tamen sapientium exempla viuendo sectatur, iure inter sapientes annumerabitur. Qui vero stultos non propter naturam, quia homines sunt: sed propter stultitiam, qua nimium sunt, vel histriones, vel aliqui tales, non vt instruendo corrigat, amat: sed vt fauendo deteriores efficiat: talis nimirum & si per ingenium, vel doctrinam, sapiens esse videtur, stultorum nota peccat, vel turpitudine dignus, simul & damnatione tenebitur.

o ¶ *Bonus relinquet*, &c.] Sępe videmus bonos sine filiis obire: imo maiora à domino præmia polliceri his qui filiorum procreationi virginitatis castimoniam præposuerint, sed & substantiam iustorum à peccatoribus tolli. Nam & Apostolus glorificat eos qui rapinam bonorum suorum cum gaudio susceperunt. Vnde spiritualiter intelligendum: quia bonus & iustus dominus est, qui post passionem suam ascendens in cœlum, reliquit hæredes suæ doctrinæ, apostolos & successores eorum: ad cuius fidem conuersa est multitudo gentium, quæ erat substantia diaboli. Intrauit namque in domum eiusdem male fortis aduersarij, & eum maiori virtute conterens, diripuit arma eius in quibus confidebat: & spolia eius distribuit, vt ipse in euangelio testatur. Vel certe iusto substantia peccatoris custodita est, quando ablatum est à Iudęis regnum Dei, & datum est genti facienti fructus eius. Heb.10.g Luc.11.c Matt.21.d

p ¶ *Multi cibi in noualibus patrum, & aliis congregantur absq; iudicio.*] Absque iudicio recto facit, qui diuitias congre-

in noualibus patrum, & aliis congregātur absque iudicio.[a] Qui parcit virgæ, odit filiū suum: qui autem diligit illum, instātet erudit.[b] Iustus comedit, & replet animam suam: venter autem impiorum insaturabilis.

CAPVT XIV.

SApiēs[c] mulier ædificabit domum suam, insipiens extructam quoque destruet manibus.[d] Ambulans recto itinere, & timens Deum despicitur ab eo qui infami graditur via.[e] In ore stulti, virga superbiæ: labia sapientū custodiūt eos.[f] Vbi non sunt boues, præsepe vacuum est: vbi autem plurimæ segetes, ibi manifesta fortitudo bouis. Testis fidelis nō mentietur: profert mendacium dolosus testis.[g] Quærit derisor sapientiā, & non inueniet: doctrina prudentium facilis.[h] Vade contra virum stultum, & nesciet labia prudētiæ. Sapientia callidi est intelligere viam suam, & imprudentia stultorum errans. Stultus illudit peccatum, & inter iustos morabitur gratia.[i] Cor quod nouit amaritudinem animæ suæ, in gaudio eius nō miscebitur extraneus.[k] Domus impiorū delebitur: tabernacula iustorum germinabunt. Est via quæ videtur homini iusta: nouissima autem eius deducunt ad mortē. Risus dolore miscebitur, & extrema gaudij, luctus occupat. Viis suis replebitur stultus, & super eū erit vir bonus.[l] Innocēs credit omni verbo: astut᷒ cōsiderat gressus suos.[m] Sapiens timet, & declinat à malo: stultus trāsilit, & con-

A gandis sedulus insistit, & has aggregatas non ipse pro redēptione animæ suæ pauperibus dispensat, sed aliis post se dispensandas reseruat: iuxta quod in superiore versu iuxta literam dicitur. Et custoditur iusto substantia peccatoris, maxime cum sibi victus abundet ex iure paternæ hæreditatis: neque vlla pecunias colligendi necessitas incūbat. Hoc est enim quod ait. *Multi cibi in noualibus patrū*. Iuxta vero sensum spiritualem, multi sunt cibi alimoniæ cœlestis in dictis & exemplis venerabilium patrum. Et absque ratione facit, qui his legēdis, meditandis, & exponendis instans: non suæ saluti per hoc, sed aliorum potius seruit: dum ipse ab his quæ legit, vel actibus reprobis, vel etiā in impietate sensus hæretici discrepat. Talis namq; in noualibus, id est, operibus siue sermonibus patrū, optima institutione excultus, non sibi, sed aliis subsidiū acquirit: illis videlicet qui tractatus eius legentes, arcana per eos spiritualis sēsus, quibus interius reficiantur, inueniunt. Vtrique autem sensui conuenit apte quod sequitur:

a ¶ *Qui*, &c.] Nam & pater bonus, filium: & discipulum, magister catholicus, ne ad iniquitatem deflectat, sollicitus erudit. Præcedentem autem versiculum antiqui interpretes ita transtulerunt. Viri iusti
B diuitiis annis multis fruentur: iniqui autem peribunt breuiter.

b ¶ *Iustus comedit, & replet animam*, &c.] Iustus percipit cibos sapientiæ, qui in noualibus patrum, hoc est, in operibus ac verbis præcedentium iustorum probantur exorti, & hos ad profectum animæ suæ bene viuendo traiicit. Venter autem impiorum, id est, capacitas sensus hæreticorum insaturabilis: quia sicut Apostolus
1.Tim.3.b. ait, *Semper discentes, nunquam ad veritatis scientiam perueniunt*. Quare autem saturari scientia non merentur: nisi quia nequaquam refecti cibis paternæ institutionis, aliis hoc cōgregant absque iudicio?

CAPVT XIV.

S*Apiens*[c], &c.] Et vnaquæque anima fidelis, & ecclesia per orbem catholica, mansionem sibi in patria cœlesti bonis actibus ædificat. At vero reprobi, ea quæ bene sunt à bonis ordinata, male viuendo, aliquando etiam aperte repugnando dissipant. Quare autem stulti sapientium actus lacerent, sequentibus verbis ostenditur, cum dicitur.

d ¶ *Ambulans recto itinere*, &c.] Abominatio est enim peccatoribus bonorum religio: stultumque videtur incredulis, cum fideles propter Dei timorem, non tantum abiiciunt timorem, sed & tormenta rident eorum qui occidunt corpus. De quibus adhuc apte subiungitur.

e ¶ *In ore stulti*, &c.] Quia stulti per vaniloquium, humiles quos despiciunt, affligunt: sed iidem humiles spiritu per doctrinam se sapientiæ, ne decipiantur, muniunt.

f ¶ *Vbi non sunt boues, præsepe vacuum est: vbi autem plurimæ segetes, ibi manifesta*, &c.] Hærent hæc superioribus. Boues namque doctores catholicos: præsepe, cœtum auditorum: segetes dicit fructus operum bonorum. Incassum ergo tumet superbus, & indocta eloquentia verberat aures ac corda subiectorum: quia vbi non sunt docti prædicatores, frustra ad audiendum confluit turba plebium. Vbi

C autem plurimæ operationes apparēt virtutum, ibi apertissime claret: quia non hæreticus in vanū garrit, sed pro verbi fruge laborauit ille, qui & ipsum verbū casto ore ruminare, & viā veritatis recto discretionis pede nouerat incedere. Nec mirandum, cur in præsepi, auditores significati diximus: cū bos alatur de præsepi, doctor autem verbo audiētes soleat nutrire: sed intuēdū, quia & de labore bouis præsepe impletur, & ipse bos suo fructu de præsepi reficitur. Quia nimirū prędicator fidelis, & audientes verbo reficit, & eadē refectione apud Deum ipse proficit: quod in opere figuratur Heliæ, qui Sareptanam viduam pascit, à qua & ipse pascitur. 3.Reg.17.b

g ¶ *Quærit*, &c.] Caiphas qui dño dixit: *Adiuro te per Deum viuum, vt dicas nobis, si tu es Christus*: quia male quærebat, inuenire quod rogabat, non meruit. At discipuli qui sese humiliter auditui veritatis subdiderant, accepta spiritus gratia, non solūmodo Christum Dei filiū cognoscere, sed & abdita scripturarū intelligere meruerint. Sed & tunc doctrina prudentiū facilis erat quādo Cornelius cū domo sua, & cæteri tales verbū humiliter audientes, mox credebant: & accepto Spiritu sancto, linguis loquebantur omnibus. Nunc quoq; doctrinā fidei catholicæ prudens quisq; dum catechizatur, facile percipit: quam hæretici, quia peruerse quærunt, nunquam prorsus inueniunt. Matt.26.f Act.10.a D

h ¶ *Vade contra virum stultū, & nesciet*, &c.] Ideo derisor sapientiam quam quærit, non inuenit: quia & si aperte contra illius stultitiam disputando incedas, nescit intelligere quæ dicis: vt Arius, qui verbum consubstantialitatis in patre & filio, nusquam in scriptura inueniri posse contendebat, cum ei manifeste scriptum obiiceretur. *Ego & pater vnum sumus*. Et: *Deus erat verbum*, & cætera talia. Ideo doctrina prudētium facilis est: quia labia prudentiæ sapientia, id est, quia labia quæcunque prudentiæ moderamine reguntur, de sapientia solum loqui & audire dulce habent: eiusque meditationi operam dare satagunt. Ioan.10.f

i ¶ *Cor*, &c.] Amaritudinem habent omnes electi, quamdiu à gaudiis differuntur æternis, & reprobi cum desideriis affliguntur peruersis. Sed electi, quia in luce ambulant, amaritudinem suam quanto sit gaudio mutanda præuident. Porro reprobi propria sponte cæcati: quid in præsenti patiantur, non vident: quid in futuro sint passuri, non præuident: ideoque à futuris bonorum gaudiis remanebunt extranei: quia amaritudinis eorum præsentis, non nouerunt esse participes. Vnde & apte subditur.

k ¶ *Domus*, &c.] Domus quippe in mansione, tabernaculū vero haberi solet in itinere. Domus igitur impiorū delebitur: quia habitationem vitæ pręsentis, in qua semper manere desiderabant, perdent in morte reprobi: & hoc quod non præuidebant, exilium perpetuæ damnationis subibunt. Tabernacula autem iustorum germinabunt: quia pręsens eorū conuersatio, in qua incolæ sunt apud Deum & peregrini, crescentibus sine cessatione meritis, ad fructum vsque suauissimum patriæ cœlestis pertingit.

l ¶ *Innocens*, &c.] Hanc innocentiam vetuit, & hanc habere docuit astutiam Ioannes cum ait: Charissimi, nolite omni spiritui credere: sed *probate spiritus, si ex Deo sunt*.

m ¶ *Sapiens timet, & declinat à malo: stultus transilit*, &c.] 1.Ioan.4.a
Sicut stulti est de sua alacritate confidere, torrētem rapidū,

vel

G

vel vntaginem latiorem saltu velle transire, sapiẽtis autem ad plaoum vel pontem diuertere: ita qui peccatum quantũ valet, declinat, timens oe inuoluatur malis, sapiens est. Stultus autem ille qui contemptim peccar, blandiens sibi: quia aut posteriori tempore pœnitẽtiam agat commissorum, aut si repeore moriatur, fortiter pœnas inferi sufferat.

& confidit.[a] Impatiẽs operabitur stultitiam, & vir versutus odiosus est. Possidebũt paruuli iustitiã; & expectabunt astuti scientiam. [b]Iacebũt mali ante bonos, & impij ante portas iustorum. Etiam proximo suo pauper odiosus erit: amici vero diuiti, multi. Qui despicit proximum suũ, peccât: qui autẽ miseretur pauperi, beatus erit. Qui credit in domino, misericordiã diligit, errãt qui operantur malum. Misericordia & veritas præparant bona. In omni opere bono erit abundantia: vbi autẽ verba sunt plurima, ibi frequenter egestas. [c]Corona sapientiũ, diuitiæ eorũ: fatuitas stultorũ, imprudentia [d] Liberat animas testis fidelis, & profert mẽdacia versipellis. [e]In timore domini fiducia fortitudinis, & filiis eius erit spes. [f] Timor domini, fons vitæ, vt declinet à ruina mortis. [g] In multitudine populi, dignitas regis: & in paucitate plebis, ignominia principis. Qui patiens est, multa gubernatur sapientia: qui autem impatiẽs, exaltat stultitiam suam. [h] Vita carnium, sanitas cordis: putredo ossiũ, inuidia. Qui calumniatur egenẽ, exprobrat factori eius: honorat autem eum qui miseretur pauperis. In malitia sua expelletur impi[o]: sperat autem iustus in morte sua. In corde prudentis requiescit sapientia, & indoctos quosq; erudiet. Iustitia eleuat gẽtem: miseros facit populos peccatum. [l]Acceptus est regi minister intelligens [k] Iracundiam eius inutilis sustinebit.

CAPVT XV.

RESponsio[l] mollis, frangit iram: sermo durus suscitat furorem. [m] Lingua sapientium ornat scientiam: os fatuorum ebullit stultitiam. In omni loco oculi domini contemplantur bonos & malos. [n] Lingua placabilis, lignũ vitæ: quæ autem immoderata est, conteret spiritum. Stultus irridet disciplinam patris sui: qui autem custodit increpationes, astutior fiet. In abundanti iustitia, virtus maxima est: cogitationes autem impiorum eradicabuntur.

[a]Domus

a ¶ *Impatiens*, &c.] Reprehensibilis quidem est homo impatiens: sed multo peior & odiosior Deo est versutus: tametsi apud homines melior æstimetur. Ille enim palam omnibus suam ostendit stultitiam: iste autẽ, cum sit corde peruersus, sæpe simplicitatem simulat & iustitiam, atque humano iudicio sanctum se dici delectat, cũ sit diuino examine inter reprobos æstimatus.

b ¶ *Iacebũt*, &c.] In nouissimo iudicio coronatis iustis, dãnabuntur reprobi, qui eos in præsenti premebant. Quod enim ait, ante, id est, ante bonos, & ante portas iustorum: non ad vicinitatem loci, sed ad visionẽ pertinet bonorum, quia malorum tormenta semper aspiciũt, vt maiores ereptori suo gratias sine fine referant. Vnde Esaias de illis: *Egredientur & videbunt*, inquit, *cadauera virorum, qui præuaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni*. Quod autem ait, egredientur, non pedum processũ, sed oculorũ significat intuitũ: quem intus in regno positi, ad videnda prauorũ supplicia, foras cum volunt, emittunt. Esa.66.g F

c ¶ *Corona*, &c.] Sapientes nõ terreni aliquid emolumẽti pro diuinis habent: sed coronam solummodo, quam pro virtutibus in futuro percipient. At stultorum fatuitas maxima hęc est: quia improuidi æternorum, de præsentibus tantum commodis gaudent. Imprudẽtia enim quasi improuidentia dicitur.

d ¶ *Liberat*, &c.] Liberat animas Christus, qui est testis fidelis, vt in Apocalypsi legimus, & sicut Apostolus ait. *Testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam cõfessionem*. Et profert mendacia diabolus: Qui recte appellatur versipellis: quia mala quæ facienda suggerit, bona esse pronuntiat, & gaudia promittit æterna eis quos ad inferni tormenta præparat. Item liberat animas catholicus doctor, qui testimonia scripturarum fideliter, id est, recte prædicat: & profert mendacia hæreticus. Vel sicut alia editio manifeste transtulit. Incendit autem mendacio dolosus, subauditur, animas eorum, quos suo errore decepit. Apoc. 3.c 1.Tim.6.b

e ¶ *In timore domini fiducia fortitudinis, & filiis eius*, &c.] Timor domini fiduciam fortitudinis præstat: quia nimirum mens nostra tanto valentius terrores rerum temporalium despicit, quanto se auctori earum veracius per formidinem subdit. Filij autem timoris domini dicuntur, qui diuino timore reguntur: sicut filij virtutis, & filij resurrectionis qui virtutibus student: vel qui ad gaudia resurrectionis pertinent, quibus erit spes: iuxta illud psalmistæ. *Qui timent dominum, sperent in domino*. De qua spe consequenter adiungit. Psal 113.c

f ¶ *Timor Domini*, &c.] Hæc est ergo spes eorum qui timẽt dominum, vt declinantes à ruina mortis, peruenire mereantur ad eum qui dicit: *Ego sum via, veritas & vita*. Dictum est autem supra. Lex sapientis, fons vitæ, vt declinet à ruina mortis. Et nunc dicitur. *Timor domini, fons vita, vt declinet à ruina mortis*. Ex quo patet, quia nulla prior est lex sapientis, qua mortem vitare, & vitã acquirere debeat æternam, quam habere timorem domini. Vnde & alibi dictum est. *Initium sapientiæ, timor domini*. Ioan.14.a Sap.15. Psal.11.b

g ¶ *In multitudine*, &c.] Vbi multitudo seruientium Deo, ibi specialiter Christi gloria: vbi soli catechumeni competẽtes, vel recens nati infantes sub regno adhuc tenentur diaboli, & ipsi tempore congruo festinantes in Christo renasci, ignominia ibi manifesta principis mundi. Vel certe in conuenticulis hæreticorum, quæ semper sunt pauciora ecclesiis catholicorum: ignominia patet eorum qui hæc ab ecclesiastica vnitate segregarunt.

h ¶ *Vita carnium*, &c.] Per carnem, infirma quædam ac tenera: per ossa, fortia acta signantur. Bene ergo dicitur. *Vita carnium, sanitas cordis*. Quod si mentis innocentia custoditur, & si qua foris infirma sunt, quandoque roborantur. Et recte subditur. *Putredo ossium, inuidia*: quia per huius vitium ante Dei oculos pereunt, & quæ humanis oculis fortia videntur. Ossa quippe per inuidiam putrescere, est quædam etiam robusta deperire. H

i ¶ *Acceptus est regi*, &c.] Ille videlicet cui dicitur. *Quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam*: intra in gaudium domini tui. Matt.25.b

k ¶ *Iracundiam*, &c.] Ille vtique de quo idem ait. *Et inutilem seruum eiicite in tenebras exteriores*. Ibid.c

CAPVT XV.

R*Esponsio* l *mollis*, &c.] Qui verba increpantis humiliter recipit, iam propinquat veniæ reatus quem gessit. At qui superbus arguenti resultat, maiorem contra se iram districti iudicis prouocat.

m ¶ *Lingua sapientium*, &c.] Lingua catholicorum patrum, ornat scientiam diuinorum eloquiorum: latius exponendo, quæ scriptura canonica, aut obscura posuit, aut historica tantum narratione scripta reliquit: & os hæreticorum ebullit stultitiam, dicta sacræ scripturæ peruerse intelligendo: suosque sensus eius auctoritati præponendo. Potest & de paganorum philosophis intelligi quod ait: Os fatuorum ebullit stultitiam: quales fuere Porphyrius & Iulianus, qui contra ecclesiæ doctores stultitiæ suæ fluenta fundebant.

n ¶ *Lingua*, &c.] Lingua catholici doctoris ad fructum vitæ ducit sempiternum: quæ autem immoderata est, modum ecclesiasticæ normæ ignorat, & suum spiritum, & eorum qui se audiunt, male loquendo conteret.

E plerumque proficiendo ad cathedram vsque doctoris ascendit. Denique Paulus, qui increpationi sui conditoris sese humiliter substrauit, ad sedem postmodum apostolicæ dignitatis sublimiter peruenit.

vitæ, in medio sapientium commorabitur. Qui abiicit disciplinam, despicit animam suam: qui autem acquiescit increpationibus, possessor est cordis. Timor domini, disciplina sapientiæ: & gloriam præcedit humilitas.

CAPVT XVI.

Hominis [a] est animũ præparare: & domini, gubernare linguam. [b] Omnes viæ hominum patent oculis eius: spirituum ponderator est dominus. [c] Reuela domino opera tua: & dirigentur cogitationes tuæ. [d] Vniuersa propter semetipsum operatus est dominus: impiũ quoque ad diem malum. [e] Abominatio est domini omnis arrogans: etiam si manus ad manum fuerit, non erit innocens. Initium vitę bonæ, facere iustitiam: accepta autem apud Deum magis quam immolare hostias. Misericordia & veritate redimitur iniquitas: & in timore domini declinatur à malo. [f] Cum placuerint domino vię hominis: inimicos quoq; eius cõuertet ad pacem. [g] Melius est parum cum iustitia, quam multi fructus cum iniquitate. Cor hominis disponet viam suam: sed domini est dirigere gressus eius. [h] Diuinatio in labiis regis: in iudicio nõ errabit os eius. [i] Pondus & statera iudicia domini sũt: & opera ei[9] oẽs lapides sæculi. Abominabiles regi qui agunt impie: quoniã iustitia firmatur soliũ. [k] Voluntas regũ labia iusta: [l] Qui recta loquitur, dirigetur. [m] Indignatio regis nũtij mortis: [n] Et vir sapiẽs placabit eũ. [o] In hilaritate vultus regis, vita: [p] Et clemẽtia eius quasi imber sero.

CAPVT XVI.

Hominis est, &c.] Certum est quia neque animum præparare, neq; gubernare linguam, neq; aliquid facere boni absque diuina gratia valemus: Quia *sine me*, inquit, *nihil potestis facere*. Quomodo ergo hominis est animum præparare, & Dei gubernare linguam? Nisi quia hæc propriè tempus persecutionis significat. De quo dominus ait: *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo, aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.* — Ioan.15.a; Matt.10.c

b ¶ *Omnes*, &c.] Istas vias, id est, actiones omnium, & bonorum videlicet & malorum, dominus videt: vt etiam spiritus singulorum, quid in occulto cogitent, certa lance discernat. Vnde rectè subiungitur:

c ¶ *Reuela*, &c.] Domino quippe opera nostra reuelamus, quando eum quem nihil latere nouimus, in cunctis quæ agimus, in memoriam reducimus, atque illius in omnibus flagitamus auxilium: & cũ hoc
F deuoti agimus, fit vt non opera eadem tantummodo, sed etiam internę nostrę cogitationes, illo dirigente, procedant.

d ¶ *Vniuersa propter semetipsum*, &c.] Nulla fuit domino causa creaturam visibilem vel inuisibilem faciendi, nisi voluntas sua: vt suam videlicet bonitatem rationabili creaturæ, quam perpetuo beatam faceret, ostenderet: eum quoque qui bonum conditionis propria sponte deseruit, id est, diabolum cum suis sequacibus, iusta seueritate damnauit.

e ¶ *Abominatio est domini omnis arrogans*: &c.] Quicunque sibi tribuit bonum quod facit, etiam si nihil mali videtur manibus operari, iam cordis innocentiam perdidit: in quo se largitori donorum prætulit. Et ideo talem conditor suus abominatur vt reum, quem suia esse beneficiis contemplatur ingratum.

f ¶ *Cum placuerint domino*, &c.] Tanta est sanctitas diuinæ religionis, vt eam plerumque, etiam qui foris sunt, venerationi habeant: & quos perfectè Deo seruire perspexerint, cum his pacem habere, quamuis religione discrepantes, incipiant. Denique quia placuerunt domino viæ Danielis & trium puerorum: inimicos quoque eorum qui eos in ignem vel bestiis inferunt, conuertit ad pacem. Quia placuerunt domino viæ sanctorum prædicatorum, multos eorum persecutores non ad pacem tantummodo, sed ad eandem etiam fidei & religionis vnitatem conuertit.

g ¶ *Melius est parum cum iustitia, quam multi fructus cum iniquitate. Cor hominis*, &c.] Et *beati*, inquit dominus, *pauperes: quia vestrum est regnum cælorum.* Et iterum: *Væ vobis diuitibus: quia habetis consolationem vestram.* Potest & sic accipi: Quia melius sit in simplici conuersatione Deo deuote seruire, quã multis abundare virtutibus, verbi gratia, eleemosynis, orationibus, ieiuniis, doctrina, castitate, proximorum facta despicere, & de sua quasi singulari sublimitate gloriari. — Luc.6.a

h ¶ *Diuinatio*, &c.] Illum significat regem, de quo dictum est: *Deus iudicium tuum regi da.* Quia est enim regum temporalium, qui nunquam erret in iudicio? In cuius labiis est diuinatio: quia non suorum solummodo sermones & facta dirigit, sed & gentilium vates, qui vulgo diuini appellantur quid sciscitantibus responderant, illo intus indicante disponitur: testãte Michea propheta, qui ad deceptionem Achab regis impiissimi testatur missum à superni iudicis solio spiritum, qui prophetarum eius ora impleret, atque ad suadendum ea quibus rex nefandus periret, armaret. Neq; enim in hoc iudicio errauit os regis æterni: sed quod rex impius audire peccatis præcedentib. meruit, ipse hoc prophetas erraticos eloqui permisit. Sed & Ezechiel peccanti ac periituro Ammonitarũ populo dicit: cũ tibi viderẽtur vana, & diuinarentur mendacia. Non est dæmonũ diuinatio, sed Dei iudicium, qui perfectæ malitiæ elidit finẽ. Hunc versiculum alia translatio sic habet apertius de domino: Nihil falsum exibit de ore eius: quia nimirum ipse nec vllo mentiente falli, nec potest aliquando mentiri. — G; Psal.71.a; 3.Reg.22.d; Ezech.21.

i ¶ *Pondus*, &c.] Lapides sæculi, iustos & fide fortes appellat: quales esse desiderabat Apostolus Petrus eos, quibus admonens dicit: *Et vos tanquam lapides viui superædificamini in domos spirituales.* Nullus igitur ab initio sæculi sua virtute electus, & cœlesti ædificio aptus est: sed eius potius opere, qui omnia in pondere & mensura & numero constituens, vnicuique sicut voluit mensuram fidei & gratiarum distribuit. — 1.Pet.2.a; H

k ¶ *Voluntas*, &c.] Reges dicit sanctos, qui vitiis principaliter imperare, & virtutibus animæ quasi obsequentium cominum cuneis stipari consueuerunt: de quibus dominus: *Multi*, inquit, *prophetæ & reges cupierunt videre quæ vos videtis, & non viderunt.* Alioquin reges terreni multum sæpe labia iusta detestantur, vt Herodes Ioãnis: propter quod eum & capite puniuit. — Luc.10.d; Marc.6.a

l ¶ *Qui recta*, &c.] Vt videlicet rectis operum gressibus ad vitam pertingat æternam. At contra: Vir linguosus non dirigetur super terram. Nec repugnat huic sententiæ, quod de Antiocho dicitur: Et dolus in manu eius dirigetur. Nõ enim hominem illum dirigendum scriptura dixit, quem peruersum ac pessimum futurum esse præuidit: sed dolus, inquit, in manu eius dirigetur: quia scil. fraudes & scelera quæ disposuit, ad effectum quem proposuit, nullo retardante perduxit: quibus tamen peractis ipse in æternum, vt meruerat, periit.

m ¶ *Indignatio* &c.] Nuntij mortis, sunt angeli satanę, id est, hæretici, & vani philosophi, imo omnes qui ea verba nũtiant proximis vnde à morte rapiantur æterna: qui quo amplius auctori mortis seruiunt, eo grauius vitæ largitorem offendunt: nec tamen talibus iter pœnitentiæ præcluditur. Nam subditur:

n ¶ *Et vir*, &c.] Potest enim resipiscendo dominum placare, quem contigit stulte loquendo offendisse.

o ¶ *In*, &c.] Quicunque hilarem Christi vultum videre merentur, his in æternum cum illo viuere dabitur. Alioquin in die iudicij, sicut scriptum est, *Videbit omnis caro salutare Dei.* Sed hunc reprobi tunc iratum, iusti videbunt placidum. — Luc.3.a

p ¶ *Et clemẽtia eius quasi imber serotinus*, &c.] Serotinus im-

A ber in Iudæa iam maturis messibus vsque hodie venire consueuit: vbi dominus & matutinam pluuiam promittit, dicens per prophetam: *Dabo vobis pluuiam matutinam & serotinam terræ.* Pluuia ergo matutina est siue temporanea, vt alibi nominatur, quando prima credendi in Christum semina suscipimus. Pluuia vero serotina, quando maturis virtutum frugibus ablati de hac vita, in dominico horreo recondimur. Et rectè clementia regis, imbri serotino cōparatur: quia quod fructum vitę bene agentes percipimus, nō hoc nostri libertas arbitrij, sed superni facit irrigatio doni.

Deut. 11.b

serotinus. Posside sapientiam, quia auro melior est: & acquire prudentiā, quia pretiosior est argento. Semita iustorū declinat mala: custos animæ suæ seruat vitam suam. [a] Cōtritionem præcedit superbia: & ante ruinam exaltatur spiritus. Melius est humiliari cum mitibus, quā diuidere spolia cū superbis. [b] Eruditus in verbo, reperiet bona: & qui in domino sperat, beatus est. [c] Qui sapiens corde est, appellabitur prudēs: & qui dulcis est eloquio, maiora percipiet. [d] Fōs vitæ eruditio possidētis: doctrina stultorum fatuitas. Cor sapiētis erudiet os eius: & labiis eius addet gratiam. [e] Fauus mellis verba composita: dulcedo animæ sanitas ossiū. Est via quæ videtur homini recta: & nouissima eius ducunt ad mortem. [f] Anima laborantis laborat sibi: quia compulit eum os suum. [g] Vir impius fodit malum: & in labiis eius ignis ardescit. Homo peruersus suscitat lites: & verbosus separat principes. [h] Vir iniquus lactat amicum suum: & ducit eum per viam non bonam. [i] Qui attonitis oculis cogitat praua: mordēs labia sua perficiet malum. Corona dignitatis senectus, quæ in viis iustitiæ reperietur. [k] Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, expugnatore vrbium. [l] Sortes mittuntur in sinum: sed à domino temperantur.

Capvt XVII.

MElior [m] est buccella sicca cū gaudio, quā domus plena victimis cum iurgio. [n] Seruus sapiens dominabitur filiis stultis, & inter fratres hæreditatem diuidet. [o] Sicut igne probatur argentum, & aurum camino: ita corda probat dominus. Malus obedit linguæ iniquæ, & fallax obtemperat labiis mendacibus. Qui despicit pauperem, exprobrat factori eius: & qui in ruina lætatur alterius, nō erit impunitus. [p] Corona senū filij filiorum, & gloria filiorum

a ¶ *Contritionem*, &c.] Contritionem enim futuræ condemnationis præcedit superbia vitę præsentis: & vnde hic omnis reprobus eleuatur, inde illic iuste deiicitur.

b ¶ *Eruditus*, &c.] Non solum qui ad prædicandum Dei verbum eruditus est, bona apud illum reperiet, sed & ille qui in domino spem ponere didicit: etiam si ad prædicandum aliis idoneus non est, eiusdem beatitudinis particeps existit.

c ¶ *Qui*, &c.] Qui sapientiam catholicæ fidei quam didicit, illibatam suo in corde custodit, merito prudentis nomen accipit. At qui eandem sapientiam etiam doctè prædicare & contra hæreticos defendere nouit,

B maiora laboris amplioris præmia percipiet.

d ¶ *Fons vitæ*, &c.] Cum diceret, possidentis: nō addidit, quid possidentis. Quid autem putamus eum voluisse intelligere, nisi forte ipsam eruditionem, vt sit plena sententia: fons vitæ eruditio possidentis ipsam eruditionem suam: quod est aperte dicere: Quia ille prædicator vere suis auditoribus vitæ vias aperit, qui exercet ipse quæ prædicat, qui amorem verbi quo alios erudit, fixum in corde possidet: nec tantummodo memoria retentum quasi collectum gremio semen iactat in terram. Idcirco namque doctrina stultorum fatuitas est: quia & si qua bona dicere vsu eruditionis didicerunt, eadem tamen quæ dicunt bona ipsi fatuo corde contemnunt.

e ¶ *Fauus mellis verba composita*: &c.] Multi per eloquentiam possunt amantibus & fauentibus suauiter pronuntiare bona, quæ ipsi non amant: ea autem solum verba ad sanitatem ossium tuorum, hoc est, ad virtutum tuarum spiritualia incrementa proficiunt, quæ ex interna animæ tuæ dulcedine procedunt.

f ¶ *Anima laborantis*, &c.] Constat iuxta literam, quia expulsus de paradiso homo, quotidianum laborem ne deficiat exercet. Compulit enim os suum, quando cum serpente locutus est: quando vetitum tetigit, vt exilium longum cum

Gen. 3.d

sudore sufferat, & in sudore vultus sui pane vescatur. Sed & doctorem os suum vt laboret compellit: quia necesse habet

Hie. 9.b

agere bona quæ dicit.

g ¶ *Vir impius fodit malum: & in labiis eius ignis*, &c.] Et Propheta ait: Vt inique agerent laborauerunt. Potest & de hæretico specialiter intelligi: qui pulcherrimos ac florentissimos diuinorum eloquiorum campos, noxio linguæ suæ vomere rumpit, vt de interna eorum finibus, sensus impios qui ibi non insunt, eruat. In cuius labiis ignis ardescit: quo se suosque auditores in perpetuum perdat. Vnde & Iacobus. *Lingua, inquit, constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus, & inflammat rotam natiuitatis nostræ inflammata à gehenna.* C

Iac. 3.b

h ¶ *Vir iniquus lactat amicum suum*, &c.] Potest & de hæretico, & de omni fautore malorum accipi: Quoniam *laudatur peccator in desideriis animæ suæ: & qui iniqua gerit, benedicitur.*

Psal. 9.A

i ¶ *Qui attonitis*, &c.] Grauius est perficere malū, quàm facere. Non solum autem ille perficit malum, qui per membra sui corporis peruersū quid operatur & noxium: verum etiam ille qui fixa intentione malum parare disponit. Solent enim superbi indignantes labia mordere: solent attonitos habere oculos: & præsentia non videre, dum aliquandiu taciti sedula mentę pertractāt. Vnde datur conijci, quod attonitis oculis praua cogitare dicat eum, qui sic mala quæ facit, inquirit, vt quæ se in futurum retributio malorum operum sequatur, non videat.

k ¶ *Melior est patiens*, &c.] Minor est victoria vrbes expugnare, quia extra sunt quę vincuntur: maius autem est quod per patientiam vincitur, quia ipse à se animus superatur: & semetipsum sibimet ipsi subiicit, quando eum patientia in humilitate tolerantiæ sternit. D

l ¶ *Sortes mittuntur in sinum*, &c.] Sicut sortes palam in sinum mittuntur, at clausæ in sinu cōtinentur: diuini autem est iudicij, cuius sors elata palmam teneat: sic hominum facta in præsenti quidem vita latent, sed cuius sint meriti patescet in futuro, prolato videlicet tunc ac manifestato iudicio singulorum, quasi de sinu examinis diuini.

Capvt XVII.

MElior [m] *est*, &c.] Melius est parua bona cum charitate facere sine scientia prædicandi, hoc est enim siccam esse buccellam: quam magnis effulgere virtutibus cum admixtione discordiæ.

n ¶ *Seruus sapiens dominabitur*, &c.] Seruit quilibet peccator delictis suis subditus olim, qui post conuersionem vitæ suę sapiens effectus, atque flagrantissimo amore dilectione Dei serueos, filiis stultis, hoc est, quibusdam fidelibus à charitate Dei, per acceptam fidem tepescentibus actu vel prædicatione sua, eis prælatus dominatur: atque inter fratres, perfectos scilicet sanctos, supernæ patriæ hæreditatem diuidet.

o ¶ *Sicut*, &c.] Argentum quippe vel aurum si reprobum est, igne consumitur: si vero probatum, igne declaratur: sic nimirum est sensus vniuscuiusque operantis: nam qualis sit, in eo quod laudatur vel vituperatur, ostenditur.

p ¶ *Corona senum, filii filiorum*, &c.] Senes dicit patriarchas & prophetas, qui à filiis filiorum, hoc est, à successoribus apostolorum, digna laude celebrantur: & gloria est prædicatorum noui testamenti, quod filij veterum patrum esse meruerunt.

a ¶ Gem

F G

rũ patres eorũ Non decẽt stultũ verba composita: nec principẽ labiũ mendax.ª Gẽma gratissima expectatio præstolãtis: quocunq; se verterit, prudenter intelliget. Qui celat delictũ, quærit amicitias: qui altero sermone repetit, separat fœderatos. Plus proficit correctio apud prudentẽ, quam centum plagæ apud stultũ. ᵇ Sẽper iurgia quærit malus: angelus autẽ crudelis mittetur cõtra eũ.ᶜ Expedit magis vrsæ occurrere raptis fœtib., quã fatuo cõfidenti sibi in stultitia sua. Qui reddit mala pro bonis, nõ recedet malũ de domo eius.ᵈ Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum: & antequam patiatur contumeliam, iudicium deserit Et qui iustificat impium, & qui condemnat iustum: abominabilis est vterq; apud Deum. ᵉ Quid prodest habere diuitias stulto, cum sapientiam emere non possit? Qui altam facit domum suam, quærit ruinam: & qui euitat discere, incidit in mala. ᶠ Omni tempore diligit qui amicus est, & frater in angustiis comprobatur.ᵍHomo stultus plaudet manibus, cum spoponderit pro amico suo. Qui meditatur discordias, diligit rixas: & qui exaltat os suum, quærit ruinam. Qui peruersi cordis est, non inuenit bonũ: & qui vertit linguam, incidet in malũ Natus est stultus in ignominia sua: sed nec pater in filio fatuo lætabitur. ʰ Animus gaudens ætatem floridã facit: spiritus tristis exiccat ossa. Munera de sinu impius accipit, vt peruertat semitas iudicij. ⁱ In facie prudentis lucet sapientia: oculi stultorum in finib. terræ. Ira patris filius stultus, & dolor matris quæ genuit eum.ᵏNon est bonum, damnum inferre iusto nec percutere principem, qui recta iudicat. Qui moderatur sermones suos, doctus & prudẽs est, & pretiosi spiritus vir erudit⁹. Stultus quoq; si tacuerit, sapiẽs reputabitur: & si cõpresserit labia sua, intelligens. Occasiones quærit qui vult recedere ab amico: omni tẽpore erit exprobrabilis. Non recipit stultus verba prudẽtiæ, nisi ea dixeris quæ versantur in corde eius.

CAPVT. XVIII.

IMpius,ˡ cum in profundum venerit peccatorum, contemnit: sed sequitur eum ignominia & opprobrium.ᵐ Aqua profunda, verba ex ore viri: & torrens redundans, fons sapientiæ. Accipere personam impij in iudicio non est bonum, vt declines à veritate iudicij. Labia stulti immiscent se rixis, & os eius iurgia prouocat. Os stulti contritio eius, & labia ipsius ruina animę eius.
ⁿ Verba bilinguis quasi simplicia, & ipsa peruenient

a ¶ *Gemma*, &c.] Qui præmia futura fideliter expectat, quasi gemmæ splendidissimæ possessione lætatur. Nam &
Matth. 13 f in euangelio negotiator sapiens pro acquisitione pretiosæ margaritæ, id est, desiderio cælesti, omnia quæ habuit vendidit: talisque exactor siue aduersa seu prospera contingerint, à sua intentione non flectitur, prudenter intelligens: Quoniã *diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.*
Rom. 8 e b ¶ *Semper iurgia quærit malus: angelus autem crudelis mittetur contra eum.*] Angelus crudelis, immundus est spiritus, qui à domino cõtra peccantes mittitur, vt eos vel in præsenti affligat, vt Ægyptios, quibus immisit iram
Psal. 77 e indignationis suæ: *indignationẽ & irã & tribulationẽ, immissionem per angelos malos:* vel etiam post mortem ad interitum ra-
Ibid. 33 b piat æternum. At contra *immittit angelum dominus in circuitu timentium eum, & eripiet eos.*

c ¶ *Expedit magis vrsæ occurrere raptis fœtibus, quàm fatuo cõfidenti sibi in stultitia sua*, &c.] Facilius erat doctoribus sãctis, furori gẽtilitatis occurrere, raptis à se populis aliquibus, atque à bestiali eius sæuitia ad fidei pietatem prædicando conuersis, quàm hæretico cuilibet confidenti in sui perfidia dogmatis: quia nimirum illud contra exteros, hoc contra sua viscera certamen agebant. Potest vrsæ nomine ipsius hostis antiqui malitia intelligi: cuius fœtus rapimus, cum eos qui erant filij diaboli, catechizãdo & baptizando filiorum Dei societati adiungimus: & hoc plerunque multo leuiore labore perficitur, quàm sit hæreticum ad fidem rectam reuocare, vel catholicum prauè agẽtem, ad bonæ operationis statum reducere conari.

d ¶ *Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum.*] Aquam dimittere est linguam in fluxum eloquij relaxare, quo contra in bonam partem dicitur: Aqua profunda verba ex ore viri. Qui ergo dimittit aquã, caput est iurgiorum: quia qui linguam non refrenat, concordiam dissipat. Vnde ediuerso scriptum est:
Infr. 20. *Qui imponit stulto silentium, iras mitigat.*

e ¶ *Quid prodest* &c.] Quid prodest populo Iudæorum infideli habere diuitias scripturarum, cùm in his Christum intelligere non possit? Quid hæretico eisdem abundare diuitijs, cùm vnitatem fidei in eis discere nequeat? Quid malo catholico expedit diuitias habere veræ fidei, cum sapientiam piæ actionis habere neglexerit?

f ¶ *Omni tempore diligit qui amicus est*, &c.] Qui dominum verè amat, omni tempore eius custodit amorem: neque in angustia passionis deserit, quem in pacis tranquillitatę confessus est.

g ¶ *Homo stultus plaudet manibus, &c.*] Stultus est, qui cum animam fratris suscipit regendam, de suis gloriatur actibus, & non potius ei humili compassione quicquid potest auxilij salutatis impendit.

h ¶ *Animus gaudens, &c.*] Qui interna Spiritus sancti consolatione lætatur, etiam bonæ actionis flore decoratur, & fructus præmiorum præstolatur cœlestium. Qui verò *tristitia sæculi*, quæ *mortem operatur*, angitur, pinguedinem diuinæ charitatis in robore virtutum quas exercere videtur, habere nullaten⁹ valet: sed quasi exiccatis ossibus marcessit: quia in bonis actibus quæ facit, gratiã dilectionis amisit.

i ¶ *In facie, &c.*] In facie quidẽ domini Saluatoris lucebat sapientia diuinitatis: quã in carne apparens, virtutum & doctrinæ testimoniis demõstrabat. Verum oculi Iudæorum non credentium, terrenis potius desideriis perficiendis quã salutaribus eius monitis intendebant. Sed & generaliter sæpe prudentes grauitatem sui sensus in ipso etiam frontispicio præmonstrant: nec tamen stulti ad hanc admirandam sectandamque oculos mẽtis attollunt: sed econtra qualiter ad finem voluptatum carnalium pertingant, tota intentione perquirunt.

k ¶ *Non est*, &c.] Et de ipso principe ac iudice sæculorum, qui pro nostra salute percuti voluit, accipi potest: & de omnibus generaliter ecclesiæ rectoribus, qui vel facultatibus nudati ab impiis, vel ipsa æterna sunt morte consumpti.

H

CAP. XVIII.

I*Mpius* ˡ *cum*, &c.] Qui lõgis peccatorum tenebris inuolutus semel de luce desperat, iam ex desperatione contemnit, id est, passim sibi peccandi frena relaxat: sed talis opprobrium futuræ dãnationis nulla ratione euadit, quem ab vsu suæ iniquitatis nulla diuini timoris memoria cohibuit.

m ¶ *Aqua profunda*, &c.] Verba sapientium aquæ comparãtur: quia & lauant mentes audientium, & irrigant, ne vel peccatorum sorde deformes remaneant, vel doctrinæ cœlestis inopia tabescant, & quasi nociua ariditate deficiant. Et quia eadem doctorum verba fideliũ, quædam mystica latent & occulta, quæ solertiore comprehendantur industria: quędam vero aperta & cunctis audientibus facilia ad intelligẽdum profluunt: rectæ hæc & aquam profundam & torrentem dicit esse redundantem. Potest autem & ita distingui, vt quia veteris testamenti scriptura typicè prolata est, dicatur de ea: *Aqua profunda, verba ex ore viri.* Quia dominus & apostoli palam vtriusque testamenti sacramenta mundo reserabant, adiungatur de illis: *Et torrens redundans fons sapientiæ.*

n ¶ *Verba bilinguis quasi*, &c.] Bilingues sunt cuncti hæretici, qui praua persuasione locutionis suæ, mentes sim-

A plicium velut pestifero veneno ita corrumpunt, vt ad sanitatem difficile venire possint.

a ¶ *Qui mollis, &c.*] Quia qui cœpta bona districte non exequitur, dissolutione negligentiæ manum destruentis imitatur, id est diaboli.

b ¶ *Substantia diuitis vrbs roboris, &c.*] Non terrena substantia semper defendere potest: imo pleríque propter diuitias sũt capti vel occisi. Vnde & Ecclesiastes ait: *Diuitiæ conseruatæ in malum domini* Eccl. 5 c *sui: pereunt enim in afflictione pessima.* Melius ergo intelligitur substantiam laudare virtutum, quibus quicunque abundat, quasi muro inexpugnabili, cunctas hostium arcet insidias.

c ¶ *Antequam, &c.*] Id est, ante contritionem futuræ ruinæ vel damnationis, præcedit elatio cordis atq; praua actio.

d ¶ *Qui prius respondet quam audiat, stultum se demonstrat & confusione dignum.*] Qui prius doctor esse desiderat quam discat, stultitiæ noxam non declinat. Qui iudicare proximorum facta, prius quã plene causam vtriusque partis cognoscat, inordinate festinat, se confusione dignum demonstrat.

e ¶ *Spiritus viri, &c.*] Et ipse vir ait. Spiritus quidem prõ- Mat. 26 e B
ptus est: caro autem infirma. Potest & de quolibet viro sãcto accipi, qui carnis imbecillitatem, ne in tentationibus cedat, mentis fortitudine sustentat.

f ¶ *Spiritum vero ad irascendũ facilem, quis poterit sustinere, &c.*] Quia qui ad irascendum facilis est, nec seipsum potest sustinere: ita vt iratus sæpe dicat ea quæ postmodum placidus quia dixerit, pœniteat: & plerunque an dixerit, ignoret. Cuius tamen vesania nõnunquam per sapientium modestiam facillimè suffertur, atque ex tempore sopitur.

g ¶ *Donum hominis dilatat viam eius. & ante principes spatium ei facit.*] Donum charitatis siue aliarũ virtutum, quas à domino fideles accipiunt, dilatat viam actionis eorum: quia quo magis gratia spiritus intus replentur, eo latius foris bonorum operum gressus multiplicant: atque inter magnos ecclesiæ rectores, in futuro culmen sortiuntur honoris. Aliter: Donum spirituale Saluatoris quod mundo attulit, dilatauit viam eius: quod ad plurimas orbis nationes per fidei & dilectionis suæ præsentiam veniret: nec solum populos, sed ipsos etiam rerum dominos, concupiscentiis renuntiare, ac sibi libenter obtemperare faceret.

h ¶ *Iustus prior est accusator sui: venit amicus eius, &c.*] Omnis qui vere iustus est, vbi peccantium errata conspicit, primo ad seipsum oculum considerationis inflectit: dumque suam fragilitatem solicitus accusauerit, sic demum ad corripiendos alios linguam benignus exerit. Sed ille qui suis fidelibus dicere dignatus est: *Vos autem dixi amicos quia quæ-*
Ioan. 15. d *cunque audiui à patre meo, nota feci vobis*: venit in cor eius per præsentiam diuinæ contemplationis, & quam mundum à sorde iniquitatis agnoscit, eius humilitatem digna mercede remunerat.

ueniunt vsq; ad interiora vẽtris. Pigrũ deiicit timor: animæ autem effeminatorũ esuriẽt. [a] Qui mollis & dissolutus est, in opere suo: frater est sua opera dissipãtis. Turris fortissima nomẽ domini: ad ipsã currit iustus, & exaltabitur. [b] Substãtia diuitis vrbs roboris eius, & quasi murus validus circũdans eũ. [c] Antequã cõteratur, exaltatur cor hominis: & antequam glorificetur, humiliatur. [d] Qui prius respõdet quã audiat, stultũ se esse demõstrat, & cõfusione dignũ. [e] Spiritus viri sustẽtat imbecillitatẽ suã: [f] Spiritũ vero ad irascendũ facilẽ, quis poterit sustinere? Cor prudẽtis possidebit scientiam, & auris sapientium quærit doctrinam. [g] Donum hominis dilatat viam eius, & ante principes spatium ei facit. [h] Iustus prior est accusator sui: venit amicus eius, & inuestigabit eum. [i] Contradictiones comprimit sors, & inter potentes quoque diiudicat. [k] Frater qui adiuuatur à fratre quasi ciuitas firma, & iudicia quasi vectes vrbiũ. De fructu oris viri replebitur venter eius, & genimina labiorum ipsius saturabunt eum. Mors & vita in manibus linguæ. qui diligũt eam, comedent fructus eius. Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonũ & hauriet iocunditatem à domino. Qui expellit mulierem bonam, expellit bonum: qui autem tenet adulteram, stultus est & insipiens. [l] Cum obsecrationib. loquetur pauper, & diues effabitur rigide. [m] Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quã frater.

CAPVT XIX.

MElior [n] est pauper, qui ambulat in simplicitate sua, quam diues torquens labia sua & insipiens. [o] Vbi non est scientia animæ, non est bonum: & qui festinus est pedibus, offendit. [p] Stultitia hominis supplantat gressus eius, & contra Deum feruet animo suo [q] Diuitiæ addunt amicos plurimos: à paupere autem & hi quos habuit, separantur. Testis falsus nõ erit impunitus: & qui loquitur mendacia, non effugiet.

Multi

i ¶ *Contradictiones comprimit sors, &c.*] Sors est occulta & C
incomprehensibilis prædestinatio ex diuina regula procedens: quæ inter potentes, hoc est, electos, dum singulis propria assignat, diiudicat.

k ¶ *Frater qui adiuuatur à fratre quasi, &c.*] Cum populus vterque, Iudæorum scilicet & gẽtium, fraterna sibi in Christo charitate consensit, vnam iam catholicæ ecclesiæ ciuitatem construit: & sicut vectes vrbium portas muniunt, ita dogmata vtriusque testamenti, ecclesias pro orbem, quę vnam catholicam faciũt, ab infidelium incursione defendunt.

l ¶ *Cum obsecrationibus, &c.*] Luc. 18 b
Humiles spiritu, humiliter dominum adorant, vt euangelicus ille publicanus: superbi sua merita iactant, vt pharisæus.

m ¶ *Vir amicabilis, &c.*] Credens ex gentibus populus magis amatus est à domino, quam Iudaicus sine fide perdurãs: in quo secundum carnem natus est. Potest & de apostolis ex Iudæa natis intelligi: quia magis eos amarent credentes ex gentibus, quàm ex sua gente increduli.

CAPVT XIX.

MElior [n] est, &c.] Melior est simplex auditor verbi Dei, si ea quæ in- D
telligere in scripturis potuit, operando perficit: quam eruditus quisque, si in illis quæ acutè intellexit, ad hæresim prædicandam labia retorquet.

o ¶ *Vbi non, &c.*] Animæ quidem humanæ, scientia vitæ cœlestis est necessaria: quia nimirum sine hac beata in perpetuum esse non potest: attamen qui effrenatis sensibus mentis, plus appetit sapere quam decet, plerunque offensionẽ hæreticę stultitiæ temerarius incurrit. Quod in primis humani generis parẽnb. mysticè signatũ est: qui dũ appetitu scientiæ maioris, vetitum contingere properabant: à statu beatitudinis in qua conditi sunt deuiantes, in pœnam miseriæ & mortalitatis inciderunt.

p ¶ *Stultitia, &c.*] Stultorũ mos est, vt cũ peccãdo viã veritatis deserũt, nõ se errasse fateãtur: sed ad culpã cõditoris, sui reatus originẽ referãt: quasi ipse occasionẽ peccandi tribuerit, qui vel fragilẽ fecerit hominẽ, vel ad tentationẽ eius hostẽ versutũ admiserit. Vnde & primus nostri generis parẽs, post præuaricationis excessũ increpatus à domino ad defensionẽ mox excusãdo refugit. dicẽs: *Mulier quã dedisti mihi so-* Gen. 3 c
ciã, dedit mihi de ligno, & comedi. Et ipsa mulier: *Serpens*, inquit, *decepit me.* Ambo nãq; in creatorẽ quod peccauerãt, retorquebant. Ille quod mulierẽ per quã periret, à domino sociã accepisset: illa quod dominus serpentẽ qui se deciperet, in paradiso constituisset: quo cõtra sapiẽs dominũ precatur, vt nõ declinet cor suum in verbum malũ *ad excusandas excusa-* Psal. 140.
tiones in peccatis. Sed & ille suos supplantans gressus contra Deum feruet animo, qui diuina imperia per suam inertiam contemnens, insuper ipsum dominum, quasi importabilia hominibus onera imposuerit, mente reprehendit insana.

q ¶ *Diuitiæ, &c.*] Diuitiæ regni cœlestis, quæ per sanctos doctores

Multi colũt personã potentis & amici sunt dona tribuẽtis. Fratres oẽs pauperis oderũt eum: insuper & amici procul recesserũt ab eo. [a] Qui tãtũ verba sectatur, nihil habebit: qui autẽ possessor est mẽtis, diligit animã suã, & custos prudẽtiæ, inueniet bona. [b] Falsus testis nõ erit impunitus, & qui loquitur mẽdacia peribit. [c] Non decẽt stultũ delitiæ: nec seruũ dominari principib. [d] Doctrina viri per patientiã noscitur. [e] Et gloria eius est iniqua prætergredi. [f] Sicut fremitus leonis, ira & regis ira: & sicut ros super herbã, ita & hilaritas eius. [g] Dolor patris filius stultus: [h] Et tecta iugiter perstillãtia litigiosa mulier. Domus & diuitiæ dãtur à patẽtibus: à domino autẽ proprie vxor prudens. [i] Pigredo immittit soporẽ: [k] Et anima dissoluta esuriet. Qui custodit mãdatũ, custodit animã suã: qui autẽ negligit viã suã, mortificabitur. [l] Fœneratur domino qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei. [m] Erudi filiũ tuũ, & non desperes: ad interfectionẽ autẽ eius ne ponas animã tuam. [n] Qui impatiẽs est, sustinebit damnum: & cum rapuerit, aliud apponet. Audi consilium, & suscipe disciplinam, vt sis sapiẽs in nouissimis tuis. Multæ cogitationes in corde viri: voluntas autem domini in æternum permanebit. [o] Homo indigens misericors est: [p] Et melior est pauper quam vir mendax. Timor domini ad vitam, & in plenitudine cõmorabitur absque visitatione pessimi. [q] Abscondit piger manum suam sub ascella: nec ad os suum applicat eam. Pestilente flagellato, stultus sapientior erit: si autem corripueris sapientẽ, intelliget sapientiam. Qui affligit patrem & fugit matrem, ignominiosus erit & infelix. Non cesses fili audire doctrinam: nec

E doctores fidelibus tribuendo prædicãtur, multos amicos & eisdem prædicatoribus, & earum largitori domino asciscũt. A philosophis autem cæterisque gentium magistris: quia nil certæ beatitudinis in futurum norũt promittere, & hi quos habere separantur, videlicet conuersi ad fidem spemque dominicæ promissionis certissimam.

a ¶ *Qui tantum verba sectatur, nihil habebit: qui autem possessor, &c.*] Et Apostolus ait. *Non auditores legis iustificabuntur apud Deum sed factores legis iustificabuntur.* Rom. 2. b

b ¶ *Testis falsus non erit impunitus: &c.*] Redarguerat eum qui verba tantum scientiæ absque operationis efficacia sectatur: redarguit nũc illum qui ipsa verba diuinæ auctoritatis malè interpretando corrumpit. Quod autem multa sæpius iterantur, firmitatis indicium est, vt Ioseph somnium regis interpretans ait: *Eo quod sit sermo Dei, & veraciter impleatur.* Gen. 41. d

c ¶ *Non decent stultum delitiæ: &c.*] Non decent hæreticum delitiæ scripturarum, quia his bene vti non nouit: neque illum qui seruus adhuc peccati esse probatur, præferri iustis in regimina ecclesiæ.

d ¶ *Doctrina viri, &c.*] Doctrina ecclesiastica per patientiam doctorum quã sit perfecta monstratur: quia dum magis afflictionibus ac morti corpus subdere, quã à docendi officio cessare voluerunt: ostendebant vtique, F quantum esset salutans, quã tanta instantia defensare curarunt. Aliter: Doctrina viri per patientiam noscitur: quia tanto quisque minus ostenditur doctus, quanto conuincitur minus patiens. Neque enim potest veraciter bona docendo impendere, si viuendo nescit æquanimiter aliena mala tolerare. Recte autem subditur.

e ¶ *Et gloria, &c.*] Quia nimirum perfecti doctoris est, sic aliorum improbitatem patienter sufferre, vt suam quoque fragilitatem nouerit ab iniqua actione solerter obseruare. Neque enim aut mundina propriæ conuersationis, sine tolerantia sufficit externæ perturbationis: aut si is qui fortiter aduersa foris sustinet, intus adhuc eneruiter iniquis motibus feruet.

f ¶ *Sicut fremitus, &c.*] De Christo rege dicit, qui in iudicio, & hilaris ac blandus iustis, & terribilis apparebit iniustis.

g ¶ *Dolor patris, &c.*] Deus qui in sua natura impassibilis semper est & placidus: dolere tamen nostro more dicitur, cum homines quos ad se credendum laudandumque creauit, hosti potius maligno quàm sibi seruire considerat. Vnde & Moyses loquitur: Pœnituit eum quod hominem fecisset in terra. *& tactus dolore cordis intrinsecus: Delebo*, inquit, *hominem quem creaui, à facie terræ.* Gen. 6. a

h ¶ *Et tecta iugiter perstillãtia, &c.*] Sicut tecta perstillantia pluuiam quidem de cœlo suscipiunt, nec tamen hanc ad vtilitatem aliquam dispertiunt, sed ad molestiam potius inhabitantium deriuant. Ita nimirum hæreticorum ecclesia, cœlestium dona verborum non ad salutem animarum: sed ad suæ vsum nequitiæ male interpretando, & contra catholicos litigando conuertit. Tecta enim perstillantia, mundas quidem pluuiæ guttas accipiunt: sed sub tectis in domo sordidas reddunt, & hæreticus limpidissima cœlestis oraculi verba, auditu corporis haurit: at vbi hæc corde polluto attigerit, auditoribus suis sorde mixta ministrat. G

i ¶ *Pigredo, &c.*] Piger appellatur, qui rectè sentiendo quasi vigilat: quamuis nihil operando torpescat. Sed pigredo immittit soporem, quia paulisper etiam rectè sentiendi vigilantia amittitur, dum à bene operandi studio cessatur. Rectè autem dicitur.

k ¶ *Et anima dissoluta esuriet, &c.*] Nam qui se ad superiora stringendo non dirigit, neglectum se inferius per desideria expandit. Et dum studiorum subtilium vigore non constringitur, cupiditatis infimæ fame sauciatur, vt quo per disciplinã ligari dissimulat, eo se esuriens per voluptatum desideria spargat.

l ¶ *Fœneratur domino qui miseretur pauperis, &c.*] Fœnus est pecunia ad vsuram commodata: qui enim miseretur pauperis, fœneratur domino: quia ideo erogat modica temporalia, vt ab eo recipiat ampliora æterna. Huius sententiæ veritatem probat ipse dominus, cum se eleemosynam facientibus dicturum esse prædixit: *Quandiu fecistis vni de his minimis meis, mihi fecistis.* Matth. 25. d

m ¶ *Erudi filium tuum, &c.*] Subiectum tibi quemlibet, si errare conspicis, diligenter castigare curato: quod si curari renuit, ita erga illum circunspecte & temperanter age: ne quid omnino in tuis verbis vel actibus, vnde amplius peccet, inueniat. Cui sensui opitulatur illud quod sequitur. H

n ¶ *Qui impatiens est, &c.*] Si enim duritia contradicentis fratris, quem erudire cœpisti, prouocatus ipse in impatientiæ vitium labatis, damnum profecto tuæ virtutis incurris: & cum illi durius forte increpando spem promerendæ salutis agendæque pœnitentiæ quam habuerat, rapueris: rationem pro eo quod fratrem scandalizasti, districto iudici reddes. Patet literæ sensus: quia qui per impatientiam inopiæ, furto seruit, aut rapinis, damnum suæ animæ facit: & cum rẽ proximi tollit, & si non homini pro hoc, certe æterno iudici rationem reddere habet. Vnde alia editio ita hunc versum transtulit. Male cogitãs homo, multo damno affligetur: & si perniciosus fuerit, animam suam apponet: quia nimirum cum pecuniam violentus abstulerit, pro hac animam inuitus dabit.

o ¶ *Homo indigens, &c.*] Indigentem dicit humilem, qui se perpetuis bonis egere sine cessatione recolit: talis namque vt misericordiam consequatur à domino, nunquam proximo misereri recusat. De quo & subsequenter annectit.

p ¶ *Et melior est pauper quam vir mendax. Timor domini ad vitam, &c.*] Melior est namque humilis corde, qui nihil fidit suis operibus, quam qui se præ excellentia virtutum viri nomine dignum ducens fallitur, nescius dum superbiendo perdit bona quæ gessit.

q ¶ *Abscondit piger manum suam sub ascella, nec ad os suum applicat eam. Pestilente flagellato, &c.*] Nemo ita piger est, vt ad os manum vel comedendo reducere laborem putet: sed pigro labor est, manum ad os porrigere: quia desidiosus quisque prædicator, ne hæc quidem vult operari quæ dicit. Manum quippe ad os porrigere, est voci opere concordare.

A a ¶ *Testis iniquus, &c.*] Illud videlicet de quo dicitur. *Non falsum testimonium dices*: vel certè venturum, de quo supra dicitur. *Testis falsus non erit impunitus: & qui loquitur mendacia, peribit.* Exod. 20.b

Supr. eod. a b ¶ *Et os, &c.*] Sicut famelicus refici cibis desiderat: ita impius vt iniquitatis excursione satietur, ardenter exquirit.

c ¶ *Parata sunt derisoribus iudicia, &c.*] Etsi reprobi, sicut prædictum est, vel iussionis vel communicationis diuinæ iudicium derident: parata tamen eos expectant iudicia damnationis: quæ vt mallei ferrum candens, ita eos in fornace gehennæ sine fine verberent.

Cap. XX.

PRopter d *frigus piger arare noluit, &c.*] Qui nûc propter desidiam in Dei seruitio laborare neglexerit, venturo die regni mendicabit, & non dabitur ei: quia quæcunque seminauerit homo hæc & metet. Bene ergo regnum Dei æstati comparatur: quia tunc mæroris nostri nubila transeunt, & vitæ dies æterni solis claritate fulgescunt. Gal. 6.b

e ¶ *Multi homines misericordes vocantur: virum autem fidelem quis inueniet.*] Multi quidem misericordes præsenti in sæculo apud homines videntur: virum autem fidelem hoc est, qui recta intentione bonum opus faciat, inueniri difficile est.

B

1. Reg. 8.a f ¶ *Iustus qui, &c.*]Non hoc secundum literam semper sta-
4. Reg. 18.a re potest. Nam & beatus Samuel vir iustus ac simplex, dissimiles sui filios reliquit, & Achaz iniustus ac reprobus, beatum post se filium reliquit Ezechiam: sed filios iusti dicit eos, qui exempla iusti sequuntur. Vnde nunc omnes electi propter fidem, filij dicuntur Abrahæ: teste Apostolo qui ait: *Si autem vos Christi, ergo semen Abrahæ estis*: quibus beatitudo non huius sæculi, sed futura promittitur. Vnde rectè subiungitur. Rom. 4.

g ¶ *Rex qui sedet in solio iudicij. dissipat omne malum intuitu suo.*] Etsi enim in hac vita electi mala patiantur reproborum, vbi vniuersalis iudicij dies apparuerit, omnia mala dissipantur: & coronatis cum domino iustis, soli pœnas subibunt iniusti. Quod etiam nunc per partes agitur, cum quis sanctorum victor exierit de sæculo, & ille qui eum tribulabat persecutor digna factis perceperit. Potest hic versus & de electis accipi, qui habent aliquando latentia in mente mala, quæ ab alijs videri non possunt hominibus: quæ tamé dominus cernit, quãdo ea occulto respectu gratiæ destruit. Denique conuersus dominus respexit Petrum, *& recordatus est Petrus verbi domini, &c.* Luc. 22.g

h ¶ *Qui potest dicere, mundum est cor meum: &c.*]Notãdum quod non ait, Quis potest mundum habere cor, & purus esse à peccato? sed, quis potest dicere, inquit, mundum est cor meum, purus sum à peccato? quia sunt qui largiente diuina gratia, possunt iuxta humanum modum & cordis & operis munditiam habere: vnde est illud dominicum. *Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.* Et in psalmo. *Quis ascendet in montem domini: aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde.* Si enim nemo mundum habet cor, neque vllus purus est à peccato, consequens est profectò, vt nullus ascendat in montem domini: nullus hominum stet in loco sancto eius. Quia vero constat multos ascensuros in montem domini, staturosque in loco sancto eius: restat vtique vt sint multi mundo corde, & iuxta humanæ possibilitatis modum puri à peccato: nec tamen seipsum quisquam mundum corde & immunem esse à Math. 5.a Psal. 23.a

nec ignores sermones scientiæ. a Testis iniquus deridet iudiciũ. b Et os impiorũ deuorat iniquitatem. c Parata sunt derisoribus iudicia, & mallei percutientes stultorũ corporib. Luxuriosa res vinũ, & tumultuosa ebrietas. Quicũq; his delectatur, nõ erit sapiẽs. Sicut rugitus leonis, ita & terror regis: qui prouocat eũ, peccat in animã suam. Honor est homini qui separat se à contentionibus: omnes autem stulti miscentur contumeliis.

Caput XX.

PRopter d frigus piger arare noluit: mendicabit ergo æstate, & non dabitur ei. Sicut aqua profunda, sic consilium in corde viri: sed homo sapiens exhauriet illud: e Multi homines misericordes vocantur: virum autem fidelem quis inueniet? f Iustus qui ambulat in simplicitate sua: beatos post se filios derelinquet. g Rex qui sedet in solio iudicij, dissipat omne malum intuitu suo. h Quis potest dicere: mundum est cor meum, purus sum à peccato? i Pondus & pondus, mensura & mensura: vtrunque abominabile est apud Deum. k Ex studijs suis intelligitur puer, si munda & recta sint opera eius. l Aurẽ audientem & oculum videntẽ, dominus fecit

peccato absque temeritate pronuntiat. Stulta est namque propriæ laudis iactantia, temerarium de sua quemque innocentia, vel iustitia gloriari. Et quia sunt qui sua laudare quasi fortia: proximorum vero facta velut vilia solent improbare, rectè subiungitur. C

i ¶ *Pondus & pondus: mensura, &c.*] Pondus & pondus: hoc est, maius & minus, mensura & mensura, similiter maior & minor, vtrumque est abominabile apud Deum. Præpositi enim in ecclesia praue viuentes, has duplices mensuras in domibus, hoc est, cõscientiis suis habent: quia bonum quod alijs imperant, ipsi minimè faciunt: & malum quod in subditis damnãt, ipsi perpetrare non desinunt. *Põdus & pondus, mensuram & mensuram*, hypocritæ atque hæretici in domibus, hoc est, in sensibus suis habent, in eo quod se mũdos in cogitatione & puros in actione sua esse mentiuntur: cæteros vero velut sordidos atque peccatores respuunt & contẽnunt: quasi statera dolosa & mensura duplici, aliter sua, & aliter facta proximum pensant, ac per hoc in vtroque abominabiles apud Deum existunt. Diuersum namque pondus in domo sua, diuersam habet mensuram, vt aliter videlicet in semetipso, aliter metiatur in proximo: qui in suis semper actibus quæ laudari, in aliorum vero quæ vituperari possint, rimatur. Et ideo talem iustè abominatur dominus: quia nimirum quantum sibimetipsi absque meritis placet, tanto superno inspectori merito displicet. Verum quia periculosum est cuiquam de aliena conscientia iudicare, cuius intentionem scire nequit, dat consilium quibus indiciis iudicium nostri cordis erga proximum dirigere debeamus. Nam sequitur: D

k ¶ *Ex studijs, &c.*] Quemcunque enim virtutibus studere, modestiæ, continentiæ, auditioni sapientum, & obseruantiæ mandatorum Dei, maximéque humilitati ac simplicitati videris: huius munda esse & recta opera intellige. Quem vero his contrarium iter tenere deprehendis, hunc velut immundi ac distorti cordis hominem, aut corrigere & castigare: aut si hoc non vales, vitare ac declinare, ne ab eo ipse corrumparis, curato. Nec videri contrarium debet, quod hic studiosi pueri munda esse & recta opera testatur: supra vero ait. *Quis potest dicere: mundum est cor meum, purus sum à peccato?* in hoc enim versu studium rectè viuendi suadet: in illo præsumptionem propriæ puritatis dissuadet. In isto munditiam & rectitudinem qualis in hac vita esse iustorum potest, docet habendam: in illo subtilitatem diuini examinis, qua hominum facta & intentiones diiudicat, monet semper ante oculos habendam. Vnde & illum locum antiqui interpretes ita transtulerũt. *Cum sederit rex iustus in solio iudicij, quis gloriabitur castum se habere cor? aut quis gloriabitur mundum se esse à peccato?* Qui & hunc quem exponimus versiculum, manifestius posuere dicentes: *Iuuenis qui cum iusto est, directa erit via illius.* Qui enim *cum sapientibus graditur, sapiens erit.* Sicut econtra, *amicus stultorum efficietur similis.* Supr. 13.d

l ¶ *Aurem audientem, &c.*] Aurem audientem, dicit auditorem verbi obedientem. *Oculum videntem*, doctorem eruditum. Nemo ergo cum se scripturarum sciẽtia institutum, & ad dicendum verbum Dei viderit idoneum, despiciat simplicitatem fratris: qui & si minus doctus ad prædicandũ, nõ tamen minus est promptus ad discẽdum, vel adimplendum bona quæ didicit: sed recolat quia qui sibi maiorem scientiæ gratiam dedit, ipse fratri quæ habet spiritualia dona tribuit: nec sibi propter se solummodo, sed etiam propter fratris cõmoda tribuit dona quæ voluit: dans vnicuique gratiam secundum

E eiusdem mensuram donationis suæ.

a ¶ *Noli diligere somnum, &c.*] Noli diligere somnum peccati & inertiæ: de quo Apostolus ait, *Hora est iam nos de somno surgere*: ne te si non bene vigilare noueris, egestas in futuro, illa grauissima, vbi nec stillam aquæ vnam siuiens inuenire queas, occupet. Aperi oculos tui cordis ad vigilias sanctas, & saturitatem tibi gaudiorum cœlestium bene viuendo conquire. Rom.13.c

b ¶ *Malum est, &c.*] Ergo & is qui æterna in cælis præmia comparare desiderat, malum est ei quod in præsenti debet sustinere, vt cum recesserit de mundo, tunc glorietur apertè perspiciens: Quia *non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis*. Ibid.8.d

c ¶ *Est aurum, &c.*] Hæc est gloriatio sapientis emptoris, qui quàm diu emerit, malum esse dicit quod secum agitur: cum autem recesserit, lætabitur se sapienter emisse: sic eternum etiam cælestis regni emptor vbi hinc recesserit exultabit, comperiens labia scientiæ, id est, doctrinæ spiritualis qua vsus est in comparatione cœlestium, auro, gemmis, & vasis esse assimilāda pretiosis.

d ¶ *Suauis est homini panis, &c.*] In quocunque membro quis amplius peccauerit, in eo ampliora in vltione patietur tormenta. Vnde rectè qui in lingua magis delinquit, in ea plus arsurus esse perhibetur: dum os eius calculo, qui est lapis ignitus, implendum esse refertur: quod accidisse constat diuiti illi qui epulabatur quotidie splendide: cum in inferno ardens, refrigerari sibi à Lazaro linguam petebat. Nā quia in verbis superuacuis in epulando defluxerat, in lingua amplius ardebat. F Luc.16.e

e ¶ *Et qui, &c.*] Si quis voluerit tuis misceri amicitiis, & hunc videris prioris amici pandentem secreta, hunc veluti perfidum caue.

f ¶ *Hæreditas ad quam festinatur, &c.*] Qui per auaritiæ nequitiam in hac vita multiplicari appetunt, in futuro ab æterno patrimonio exhæredes fiunt. Aliter: Hæreditas ad quā festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. Qui gradum regiminis priusquam subesse didicerit, id est, ante tempus festinās præposterus accipit: in nouissimo mercede benedictionis, quæ bonis rectoribus debetur, carebit: qui ad mysterium altaris indoctus & temerarius accessit, & ipse in die nouissimo gratiam remunerationis, quæ bene ministrātib. repromittitur, perdet. Potest & ita accipi, quod qui in præsenti suas vlcisci vult iniurias, hic corona patiētiæ in futuro carebit. Cui sensui potissimum videtur conuenire quod sequitur:

g ¶ *Ne dicas, &c.*] Quod etiam versiculo sequenti astruit, cùm dicit:

h ¶ *Abominatio est apud dominum pondus & pondus, statera, &c.*] Duplex namque pondus & stateram habet suo in corde dolosam: qui dum peccauerit, ipse veniam petit à domino: & nihilominus peccanti in se homini ac pœnitenti, quod peccauit dimittere non vult: eum qui Deus est flectere ad miserandum precibus satagit, cum ipse homo existēs, nullis hominum precib. flecti ad misericordiam possit. Qui iure quasi iniquus ponderator abominatur à domino: quia suas

iniurias grauiores quàm domini mensurat. Verbi gratia, nolens indulgere ei qui suam vxorem polluit, & postulans sibi indulgere, cum forte desponsatam Christi virginem maculauerit: vel certe animam suam Deo in baptismate consecratam, aliqua vitiorum sorde fœdauerit. G

fecit vtrunque. [a] Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat: aperi oculos tuos, & saturare panibus. [b] Malum est, malum est, dicit omnis emptor: & cum recesserit, tunc gloriabitur. [c] Est aurum & multitudo gemmarum, & vas pretiosum labia scientiæ. Tolle vestimentū eius qui fideiussor extitit alieni, & pro extraneis aufer pignus ab eo. [d] Suauis est homini panis mendacij: & postea implebitur os eius calculo. Cogitationes cōsilijs roborātur: & gubernaculis tractāda sunt bella. [e] Ei qui reuelat mysteria, & ambulat fraudulēter, & dilatat labia sua, ne cōmiscearis. Qui maledicit patri suo & matri, extinguetur lumē eius in medijs tenebris. [f] Hæreditas ad quā festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. [g] Ne dicas, reddā malū: expecta dominū, & liberabit te. [h] Abominatio est apud dominū pondus & pondus: statera dolosa non est bona. [i] A domino diriguntur gressus viri. [k] Quis autē hominū intelligere potest viā suā? [l] Ruina est homini deuotare sanctos: & post vota retractare. [m] Dissipat impios rex sapiēs, & incuruat super eos fornicē. [n] Lucerna domini spiraculū hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Misericordia & veritas custodiūt regē, & roboratur clementia thronus eius. [o] Exultatio iuuenum fortitudo eorum, & dignitas senū canities. [p] Liuor vulneris absterget mala: & plagæ in secretioribus ventris.

CAPVT XXI.

Sicut [q] diuisiones aquarum, ita cor regis in manu domini: quocunque voluerit inclinabit illud. Omnis via viri recta sibi videtur: appendit autem

i ¶ *A domino diriguntur, &c.*] Quicunque hominum gressus rectum iter incedunt nō fit hoc libertate humani arbitrij, sed gubernatione illius, cui dicit Esaias: *Omnia enim opera nostra operatus es nobis.* Esai.26.c

k ¶ *Quis autem, &c.*] In hoc, inquit, manifestè claret: quia quicquid boni habet quisque à seipso non habet, sed per gratiā Dei: quod nec per sui libertatē arbitrij, qualis futurus sit, qualiter, vel quamdiu victurus intelligere poterit.

l ¶ *Ruina est, &c.*] Cum peccatum sit vlli hominum nocere: quanto maius est cum quis sanctos Dei offenderit, siue læserit, & quasi vile mancipium pro libito suæ voluntatis eos tractare non timuerit. Quomodo quadraginta viri in Actibus apostolorum deuouerunt se non mäducaturos neque bibituros, donec occiderent Paulum. Et pagani sæpe, vt legimus, diis suis Christianorum deouere sanguinem. Hunc versiculum antiqua editio, iuxta alium sensum posuit, dicens: Muscipula est viro citato aliquid de suis consecrare: postea autem quam votum fecit pœnitentiam agit. Et quia vtrosque, & eos videlicet qui sua contemnunt, & eos qui vt sua vota compleant sanctos persequuntur, damnatio restat æterna, rectè subditur: Act.23.e H

m ¶ *Dissipat impios, &c.*] Moris autem fuit antiquorum, vt adepta de hoste victoria, fornices sibi erigerent, in quibus virtutum suarum laudes describerent: vt in Saulis opere legimus. *Dominus* ergo *rex noster*, non solum impiorum destruet in fine malitiam: sed & magnam cum electis suis eiusdem triumphi gloriam perpetuo celebrat. Hunc versum antiqua translatio sic habet: Ventilator impiorum rex sapiens, & immittet illis rotam malorum: id est, pœnam nullo fine consummandam. Cui videlicet rotę contraria est corona vitæ æternæ: quam repromisit Deus diligentibus se. 1.Reg.15.e

n ¶ *Lucerna, &c.*] Diuini afflatus illuminatio, cùm in mentem hominis venerit, eam sibimetipsi illuminans ostendit: quæ ante Spiritus sancti aduentum cogitationes prauas & portare poterat, & pensare nesciebat.

o ¶ *Exultatio, &c.*] Canitiem sapientiam dicit. Tunc etenim ciuitatis cuiusque bene ordinatæ, tunc res sanctæ ecclesiæ rectè aguntur: cum & fortiores quisque viribus necessariis insistunt operibus, & seniores maiore prudentia prędit, de his quæ agenda sunt, salubriter consulunt.

p ¶ *Liuor, &c.*] Cum enim exterius percutimur ad peccatorum nostrorum memoriam, taciti afflictique reuocamur: & per hoc quod foris patimur, magis intus quod fecimus dolemus: sicque fit vt inter aperta vulnera corporis, magis nos abluat plaga secreta ventris: quia sanat nequitias praui operis occultum vulnus doloris. Solet quippe ventris appellatione mens accipi: quia sicut venter consumit escas, ita mens pertractando excoquit curas.

CAPVT XXI.

Sicut [q] *diuisiones aquarū, &c.*] Quare cor regis & non potius omnium hominum in manu Dei esse perhibet, cum

A

(Psal. 94. a) ſcriptū ſit: Quia *in manu eius ſunt omnes fines terræ*: niſi fortè regem, ſanctum quemque appellat, qui vitiorum bella in ſe ipſo vincere, virtutum militiam nouit ſtipare. Sicut enim dominus multifidis aquarum diuiſionibus terrarum fines latè ſimul & aëris implet, tegit quoque aquis ſuperiora cœlorum: ita cor regis quocunque voluerit inclinabit illud: quia ſicut diuiſiones gratiarū, iuxta ſuam voluntatem, & angelis & hominibus tribuit: ita & corda ſanctorum quibuſcunque voluerit digna donationibus reddit. Neque vllum habet Pelagianiſta locum, quo abſque Dei gratia quis ſaluus fieri poſſit.

a ¶ *Peruerſa via*, &c.] Iuſtè coram domino viuere, propriū eſt humanæ conditionis. Vnde alibi dicit: *Deum time, & mandata eius obſerua, hoc eſt, omnis homo.* (Eccl. 12. d) At qui peruerſe viuit, alienam profectò à natura humana viam incedit. Peruerſa ergo actio, aliena eſt & contra naturam. Qui autem mundus eſt in opere, hic rectè quod per naturam originaliter ſumpſit, exequitur.

b ¶ *Melius eſt*, &c.] Adeo verum eſt, melius eſſe ſedere in angulo domatis: id eſt, in ſecreta altitudine vitæ continentioris, quam cum muliere mala in domo, quæ tibi ſit cum illa communis: vt etiam ſi optima tibi mulier ducenda offeratur, melius ſit contemptio connubio propter comitatum agni cœlibem ducere vitā. Aliter: Quid

B

per angulum domatis, niſi vita religioſa, ab omni actione terrena remota, & à turbationibus vitæ præſentis quieta? Quid per mulierem litigioſā, niſi perturbari ſæculi actio deſignatur: quæ amatoribus ſuis inceſſanter tētationes mouet, iurgia atque ſcandala ſeminat, immittit lites, concitát bella, diuidit vnitatem, pacem violat, amicitias diſſipat: eoſque dum varijs cupiditatibus inflāmat, nec in ſemetipſis quieſcere ſinit: nec in fraterna dilectione connexos eſſe permittit?

c ¶ *Qui obturat*, &c.] Generaliter hæc accipienda ſententia: & non egeno tantum vel corporaliter infirmo. Nam & qui criminibus alienis non affectu miſericordiæ condolere, ſed iudicantis mauult tenere cenſuram: oſtendit ſe necdum vitiorum fecibus eliquatum, neque adhuc diuinæ miſerationis exiſtere dignum.

d ¶ *Munus*, &c.] Qui iram diſtricti iudicis, quam peccando meruit, placare deſiderat, eleemoſynas det pauperibus, & hoc nulla delectatione fauoris humani, ſed tantum amore conditoris, qui cordium occulta reſpicit. Sic enim fit munus abſconditum, ſic ad mitigandum conditoris iram propitium, ſi nullo extraneæ retributionis intuitu porrigatur, ſic implebitur quod ipſe præcepit: *Te autem faciente eleemoſynam, neſciat ſiniſtra tua quid faciat dextera tua.* (Matth. 6. a)

e ¶ *Gaudium*, &c.] Gaudet iuſtus cum bonis deſudat operibus: quia ſperat ſe propter hæc bonis remunerandum eſſe perennibus. At verò reprobi dum mala, quæ dominum prohibuiſſe norunt, faciunt, quamuis ſuæ luxuriæ perpetratione carnaliter delectentur, mentis tamen pauore interno carere nequeunt, quia ſe mala perpetua paſſuros pro his quæ temporaliter malefecerint, non ambigunt.

autem corda dominus. Facere miſericordiā & iudiciū, magis placet domino, quā victimæ. Exaltatio oculorum, eſt dilatatio cordis: lucerna impiorū, peccatū. Cogitationes robuſti ſemper in abundātia: omnis autē piger in egeſtate eſt. Qui cōgregat theſauros lingua mēdacij, vanus & excors eſt: & impingetur ad laqueos mortis. Rapinæ impiorū detrahēt eos: quia noluerunt facere iudicium. [a] Peruerſa via viri aliena eſt: qui autem mūdus eſt, rectū opus eius. [b] Melius eſt ſedere in angulo domatis, quā cum muliere litigioſa, & in domo cōmuni. Anima impij deſiderat malū: nō miſerebitur proximo ſuo. Mulctato peſtilēte, ſapientior erit paruulus: & ſi ſectetur ſapientem, ſumet ſcientiam. Excogitat iuſtus de domo impij, vt detrahat impios à malo. [c] Qui obturat aurem ſuam ad clamorem pauperis: & ipſe clamabit, & non exaudietur. [d] Munus abſconditum extinguet iras: & donum in ſinu indignationem maximam. [e] Gaudium iuſto eſt facere iudicium, & pauor operantibus iniquitatem. [f] Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantium commorabitur. Qui diligit epulas, in egeſtate erit: qui amat vinum & pinguia, non ditabitur. [g] Pro iuſto datur impius: & pro recto iniquus. Melius eſt habitare in terra deſerta: quam cum muliere rixoſa & iracunda. [h] Theſaurus deſiderabilis & oleum in habitaculo iuſti, & imprudens homo diſſipabit illud. Qui ſequitur iuſtitiam & miſericordiam: inueniet vitam, iuſtitiā & gloriā. [i] Ciuitatem fortium aſcendit ſapiens, & deſtruxit robur fiduciæ eius. Qui cuſtodit os ſuum & linguam ſuam, cuſtodit ab anguſtiis animam ſuam. Superbus & arrogans vocatur indoctus: qui in ira operatur ſuperbiam. Deſideria occidunt pigrum, noluerunt enim quicquam manus eius operari. Tota die cōcupiſcit & deſiderat: qui autem iuſtus eſt, tribuet & non ceſſabit.

Hoſtiæ

C

f ¶ *Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantium commorabitur*, &c.] Gigantes dicit immundos ſpiritus: de quibus beatus Iob: *Ecce gigantes*, inquit, *gemunt ſub aquis*: & qui habitant cum eis, id eſt, ſuperbi & malefactores ſpiritus dæmoniorum cum his quos deceperint hominibus pœnis ſubacti torquentur: horum enim cœtui ſociabuntur, qui à via veritatis errauerunt, ipſo iudice atteſtante, qui ſe illis dicturum eſſe prædixit: *Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis eius.* (Iob. 26. b) (Matth. 25. d)

g ¶ *Pro iuſto datur*, &c.] Iuſti & recti idem eſſe videntur: ſed diſtat inter impios & iniquos, quod iniqui ſunt omnes reprobi: impij verò qui maioribus implicati ſceleribus, vel nunquam ſanctæ myſteria fidei perceperunt, vel poſt accepta ad apoſtaſiam redierunt. Vnde poteſt hoc loco impius omnium fidelium perſecutor dictus accipi: Porro iniquorum vocabulo, generaliter omnes mali ſignari. Et pro iuſto datur impius, cum pro martyre perſecutor, qui eum morti dedit, punitur: pro rectis iniqui, qui eorum iuſtitiā videntes imitari nolebāt. Dānatur Herodes, non tantum pro innocentibus, quos impie neci tradidit, ſed & augmentum damnationis accipit: quia fidem Magorum ſequi ad quærendum dominum noluit, cum eſſet Iudæus, & prophetarum dicta cognoſcere: hinc enim dominus ait: *Regina auſtri ſurget in iudicio cum generatione iſta, & condemnabit eam*, &c. (Matth. 12. d) Non quia ipſa ſua virtute ac potentia condemnabit: ſed quia in eius comparatione condēnabuntur, qui deuotionem eius ſciētes, cum multo facilius poſſent, ſapientiæ curam quam diſſimulabant habere.

D

h ¶ *Theſaurus* &c.] Claritas bonorum operum Deo ſemper amabilis, & pinguedo dilectionis in ſanctorum eccleſia refulget. Verum reprobi non tantum virtutes ſe non aſſequi, ſed & perſequi, & quantum valent in bonis obruere feſtinant. Poteſt ſanè hic verſus & de quolibet martyrum accipi: in cuius habitaculo, id eſt, corpore, anima ſancta, Dei videlicet theſaurus ſeruetur, abundat & vnctio gratiæ ſpiritualis: at perſecutor imprudēs huiuſmodi habitaculum diſrumpere poteſt: theſaurum verò qui habitaculo tenebatur & oleum, nequaquam tangere poteſt. Vnde dominus docet: *Non timete eos qui occidunt corpus, & poſt hæc non habent amplius quid faciant.*

i ¶ *Ciuitatem fortium*, &c.] Ciuitatem fortium, mundum dicit, qui quondam malignorum ſpirituum & tyrannidi ſtultæ ſubactus ſeruiebat: habens fiduciam vitæ in cultu eorum qui non ſunt dij, ſed opera manuum hominum. Hanc ciuitatem intrauit ille natus in carne, qui eſt Dei virtus & Dei ſapiētia: deſtruxitque per ſuos prædicatores cultū deorum, in quibus fuere confiſi, veritatis ignari: atque in fide cœleſtium docuit habendam eſſe fiduciam, quæ nunquam poſſet deſtrui. Sed & quotidie ciuitatem fortium aſcendit ſapiens, & deſtruit robur fiduciæ eius, cum aliquis fidelis doctor argumenta philoſophorum, vel hæreticorum, vel etiam contumaces carnalium fratrum contradictiones, quibus ſcelera ſua defendere & alleuiare nituntur, aſperſione (Matth. 10. e)

fidei

fidei ecclesiasticæ, castigationis disciplina redarguit atque eniscerans annullat.

a ¶ *Testis mendax peribit, &c.*] Qui se Deo seruire testatur, nec factis dicta exequitur, peribit: qui autem fideliter vt promittit, iussis subditur diuinis: huius loquela ad victoriā perueniet: quia dum per obedientiam suam desideria vincere satagit, per iustitiam iudicis postmodum victoriæ palmam percipit.

b ¶ *Vir impius procaciter obfirmat vultum suum, &c.*] Iudas quia impius corde erat, quamuis ipso domino se redarguente, noluit mala cœpta restringere. Porro Petrus quia rectus e-
Luc. 22. g rat corde, id est, rectitudinis amator, respiciente se domino mox pœnitendo correxit, quod negando deliquit.

c ¶ *Non est sapientia, &c.*] Quæcunque consiliantur & sapiunt hæretici, nihil est & vanum & inutile.

d ¶ *Equus paratur, &c.*] Hominum quidem est Deo deuote tempore persecutionis animū præparare, corpus offerre discrimini, sed diuini est adiutorij, vt cœpto labori, agonis victoria salusque succedat.

CAPVT XXII.

M*Elius* [a] *est nomen bonum, &c.*] Nomen bonum dicit, non quod à turbis vulgi imperiti, sed quod à fidelium quamuis paucorum testimonio laudatur. Neque enim bonus habere nomen bonum refu-

F

git, sed à bonis solum quærebat laudari qui ait: Si *adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.* Nomen ergo bo-
Gal. 1. b num est nomen religionis, quod diuitiis mundialibus iure
Matt. 16. d præfertur. Nā *& si mundum quis lucraretur vniuersum*, merito hunc contemneret, tātum vt nomen eius scriberetur in cœlo eiusque memoria & inter angelos, & inter homines sanctos figeretur æterna.

f ¶ *Super argentum & aurum gratia bona.*] Illam significat gratiam, cum quis pro bono opere laudatur à bonis, imo pro collatis ei donis meritorum, glorificatur pater qui in cœlis est.

g ¶ *Diues & pauper obuiauerunt, &c.*] Neque diuitem propter diuitias honores: neq; pro inopia pauperem despicias, sed hoc in vtroque merito venerare: quia opus sunt diuinū, & ad imaginem Dei facti sunt.

Ioan. 12. f h ¶ *Callidus, &c.*] *Multi ex principibus credidere in dominum, sed propter pharisæos non confitebantur, vt de synagoga non eijcerentur*: quia enim erant callidi, videbant malum persecutionis quod imminebat, & absconderunt fidem pietatis quā parumper conceperant: Innocentes vero apostoli pertransierunt itinere recto professionis quo cœperunt, & afflicti sunt verbere, vinculis, carcere, & ipsa etiam morte mulctati. Vtrorūq; autē exemplum multi vsque nunc, & in certamine fidei, & in communibus sequuntur actibus. Hunc versum antiqui interpretes manifestius, sed in alium sensum transtulerunt: *Nequam puniri valde ipse disciplinam accipit: insipientes autem prætereuntes damno afflicti sunt.*

i ¶ *Finis modestiæ timor, &c.*] Modestiam dicit constantiam operum bonorum: timorem vero domini illum qui permanet in seculum seculi: quia nimirum perfectio virtutum est, ad hunc animi statum conscendere, quo gratiam conditoris, vel in modico timeamus offendere: nihil prorsus eius
1 Ioan. 4. d memoriæ præponentes, quæ alibi *charitas* vocatur *perfecta foras mittentes timorē*, seruilem videlicet & incipiētem: quo metuit quisque, ne forte peccando pœnis mereatur subigi.

Hostiæ impiorū abominabiles, quæ offerūtur ex scelere. [a] Testis mēdax peribit: vir obediēs loquetur victoriam. [b] Vir impius procaciter obfirmat vultum suum: qui autē rectus est, corrigit viam suā. [c] Non est sapientia, non est prudentia, nō est consilium contra dominū. [d] Equus paratur ad diē belli: dominus autem salutem tribuet.

CAPVT. XXII.

MElius [a] est nomen bonum, quam diuitiæ multæ. [f] Super argentum & aurum gratia bona. [g] Diues & pauper obuiauerunt sibi, vtriusque operator est dominus. [h] Callidus videt malum, & abscondit se: innocens pertransit, & afflictus est damno. [i] Finis molestiæ timor domini: diuitiæ & gloria, & vita. [k] Arma & gladij in via peruersi: custos autem animæ suæ longe recedit ab eis. [l] Prouerbium est: adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit, non recedet ab eā. [m] Diues pauperibus imperat: & qui accipit mutuum, seruus est fænerantis. [n] Qui seminat iniquitatem, metet mala [o]: Et virga iræ suæ consummabitur. [p] Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur: de panibus enim suis dedit pauperi. Victoriam & honorem acquiret qui dat munera, animam autem aufert accipientium. [q] Eijce derisorē, & exibit cum eo iurgium: cessa-
buntque

Quod autem subiungit: Diuitiæ & gloria & vita, in futuro significat. Finis ergo modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria & vita. Quia nimirum perfectio virtutum est in hac vita, vt timeamus dominum timore sancto, hoc est, syncera illum dilectione colamus: finis virtutum in futuro, vt diuitiis hæreditatis promissæ, regni cælestis gloriam & vitā sine fine percipiamus à domino.
Vnde Petrus: *Itaque cum videritis, exultabitis lætitia inenarrabili & glorificata reportantes finem fidei vestræ salutem animarum vestrarum.* 1. Pet. 1. b

k ¶ *Arma, &c.*] Dupliciter intelligendum: quia peruersi & armati semper ad nocendum proximis verbo vel opere scelesto, & ipsos parata semper expectat vltio diuini examinis. Qui vero animam suam in æternū saluari procurat, longe refugit ab huiusmodi armis & gladiis: quia & mentem manumque suam à proximorū læsione refrenat, & ne animaduersione districti iudicis ipse feriatur, intentamente præcauet.

l ¶ *Prouerbium, &c.*] Constat plerosq; in senectute domino donante mutari à vitiis, quæ adolescentes habuerant: & econtra nonnullos illo se deserente, deserere circa seniū virtutes, quibus ab adolescentia videbantur illustrari. Sed quia multo sæpius quisque mores, quibus ab adolescentia imbutus est, in reliquum vitæ tempus exequi consueuit, prouerbium esse dicit: quia quod adolescens quisque cœperit, in senecta non mutauerit: non tamen ipsum semper ita venire confirmat. Idcirco autem huiusmodi prouerbium ponit, vt auditores suos à prima ætate virtutibus studere persuadeat: ne forte in senectute non possint discere studia, quibus in tenera ætate mācipari despexerant. Nam *& quo semel est imbuta recens seruabit odorem Testa diu.* Et Græca narrat historia, Alexādrum potentissimum regem orbisque domitorem, & in moribus & incessu Leonidis pædagogi sui non potuisse carere vitiis, quibus paruulus adhuc fuerat infectus. H

m ¶ *Diues, &c.*] Patet iuxta literam. Sed & diuites virtutibus in iudicio occultè inspectoris principantur eis, imo eorum in futuro iudices existunt, qui virtutum diuitiis caruerunt. Et qui verbum doctrinæ salutaris accipit à doctore, seruus est eiusdem doctoris, id est, debitor implendi omnia, quę illi magisterij cœlestis iure præcipit.

n ¶ *Qui seminat, &c.*] Certum est quod is qui vel verbo vel exemplo docet iniquitatem, recipiet vindictam. Sed quod sequitur:

o ¶ *Et virga iræ suæ consummabitur.*] Illam maximè iniquitatem videtur dicere, quæ immiti & impia mente peragitur, vt est latrocinia exercere, homines seruitio premere, tormētis laniare, morte perimere, bouē viduę pro pignore auferre: ipsam de aduersario, cum possit, vindicare non velle. Talis etenim merito virga iræ suæ consummabitur, quia sicut dominus ait: *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt*, id Matt. 26. d
est, qui iniuste in alios sæuiunt, ipsa sæuitia sibimetipsis interitum conciscunt. Verum quia dixerat de impio, sequitur econtra de pio.

p ¶ *Qui pronus, &c.*] Huic simile est illud iudicis eiusdem, qui misericordes ab impijs discernēs ait: *Venite benedicti pa-* Matt. 25. d
tris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Quia esuriui, & dedistis mihi manducare, &c. Possunt autē panes qui pauperi dantur, non solū alimenti carnalis, sed & doctrinæ spiritualis, quibus anima recreatur, intelligi.

q ¶ *Eijce derisorē, &c.*] Eijce hæreticum, quem corrigere nō

A potes de ecclesia: & cum illi libertatem prædicandi abstuleris, catholicæ paci auxilium præstabis.

buntq; causæ & contumeliæ. [a] Qui diligit cordis mūditiā propter gratiā labiorum suorū, habebit amicū regē. [b] Oculi domini custodiunt scientiā, & supplantantur verba iniqui. [c] Dicit piger: leo est foris, in medio platearū occidēdus sum. [d] Fouea profunda os alienæ: cui iratus est dominus incidet ia illā. [e] Stultitia colligata in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam. [f] Qui calumniatur pauperē, vt augeat diuitias suas, dabit ipse ditiori & egebit. [g] Inclina aurē tuā, & audi verba sapientiū: appone autem cor ad doctrinā meam. [h] Quæ pulchra erit tibi cum seruaueris eam in ventre tuo: & redūdabit in labiis tuis, vt sit in domino fiducia tua, vnde & ostēdā eam tibi hodie. [i] Ecce descripsi eam tibi tripliciter in cogitationibus & scientia, vt ostenderem tibi firmitatem & eloquia veritatis respondere ex his illis qui miserūt te. [k] Non facias violētiam pauperi, quia pauper est, neq; conteras egenum in porta: quia dominus iudicabit causam eius. [l] Et cōfiget eos, qui confixere animam eius. [m] Noli esse amicus homini iracundo, neque ambules cum viro furioso, ne forte discas semitas eius, & sumas scandalum animæ suæ. [n] Noli esse cum his qui defigunt manus suas, & qui vades se offerunt pro debitis. Si enim non habet vnde restituat, quid causæ est vt tollat operimentum de cubili suo? [o] Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui. [p] Vidisti virum velocem

a ¶ *Qui diligit*, &c.] Qui mundo corde recta prædicat, inter illos annumerabitur, de quibus eidem regi & conditori sæculorum propheta dicebat: *Mihi autem nimis honorati sunt*

Psal.138.c *amici tui Deus*. Nam si quis gratiam labiorum recta prædicando præmonstrat: cordis autem munditiam custodire dissimulat, nequaquam talis æterni regis amicitia frui posse putandus est.

b ¶ *Oculi domini*, &c.] Superna conspectio custodit semper in ecclesia scientiam veritatis quam docuit. Verba autem hæreticorum: imo omnis sermo pietatis & iustitiæ contrarius, qui à domino rege non seruatur, cum suo auctore submittitur.

c ¶ *Dicit piger*, &c.] Dicit sæpe in animo suo is qui ad agenda bona opera piger est, ad confitendam fidem quā corde tenet timidus: non audeo fidem quam noui, foras profiteri: ne me persecutor impius, quia fidelē audit, perimat. Timeo ad exercendas virtutum actiones in publicum progradi, ne forte me vel antiqui hostis aduersitas grauior teneat: vel etiam homo quilibet per-

B uersus cum suorum turba derideat, conuitiis cōfundat, iniuriis afficiat: aut sicut multos iustorum, qui ab eius vita discordant, tormentis & morte consumat. *Leo*, inquit, *foris*, *in medio platearum occidendus sum*: quod est aperte dicere, & verba & opera virtutum, vbi ostendi foris cœperint, statim persecutio vel hominum, vel spirituum comitatur immundorum: nec valeo tentationibus resistere, sed in ipsis boni propositi vincor inceptis.

d ¶ *Fouea profunda*, &c.] Quia verba vel oscula meretricis libenter amplectitur, quasi ianuam iam gehennalis pulsat abyssi: citoque mergetur, si pedem cautus non retrahit, si non membra cætera à vicina cohibet foueæ pœnalis: quam nullus omnino nisi filius iræ illabitur.

e ¶ *Stultitia colligata est*, &c.] Multos nouimus pueros sapientia præditos. Nam & Hieremias puer prophetiæ mini-

Hier.1.c sterium suscepit, & Daniel scribit quod dedit Deus pueris

Dan.1.c abstinentibus scientiam & disciplinam in omni verbo & sapientia. Vnde restat intelligere, quod pueros hoc loco non ætate sed sensu, paruulos significet: quales vetabat Aposto-

1.Cor.14.d lus esse eos, quibus ait: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote*. Huiusmodi enim pueros, id est, animos stultitiæ vel lasciuiæ vel inertiæ deditos, necesse est iuuenili disciplina castigari, & ad iustum vitæ tramitem prudentū vigore perduci.

f ¶ *Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias*, &c.] Constat quia rapaces, & quæ pauperibus auferunt, & quæ iustè videntur possidere, pariter omnia perdent, cum in examine districti iudicis pœnas pro his quæ gessere, recipient. Sed & is qui pauperem spiritu fratrem calumniatur, virtutibus eius detrahendo, vt per hanc vituperationem ipse diuitias quas desiderat augeat, id est, gloriam laudis humanę maiorem, quasi sanctior accipiat: merito talis calūniator quicquid bonę actionis habere videbatur, amittet: & à fructu virtutum vacuus in fine manebit. Huc usque pertingit titulus parabolarū Salomonis, quia supra positus est: ex quo nouū locutionis genus probatur assumpsisse, vt ea quæ diceret nō quasi ad alium quem duceret loquendo, sed velut solus se-

C cum ratiocinādo videatur effari, quatum videlicet parabolarum primus est versiculus: *Filius sapiens lætificat patrem, filius vero stultus mæstitia est matris suæ*: Vltimus vero est Prou.10.a

iste, ad quem vsque explanādo peruenimus. Hinc ad priorē loquēdi modum reuertitur, vt specialiter ad eum quem instruit verbum faciat: quod ita incipit.

g ¶ *Inclina aurem tuam*, &c.] Pulchrum initium ponit nouæ locutionis, vt aurem pariter ad audiendum, & cor apponere ad intelligendum, quæ sibi sapientes loquantur eum quem erudit iubeat.

h ¶ *Quæ pulchra*, &c.] Aspera sæpe videtur incipientibus & insuauis doctrina sapientiæ: sed cum eius virtutem intimo corde perceperint & operib. seruare, cum hanc quoque labiis propinare fratribus didicerit, pulchriorem hanc cæteris dogmatibus esse deprehendent.

i ¶ *Ecce descripsi*, &c.] Tripliciter auditori doctrinam descripsit suam, quia cogitare, loqui, & operibus hanc exercere pręcepit, qua descriptione, triplici, totus iste libellus, si quis bene considerat, plenus refulget.

k ¶ *Non facias*, &c.] Potest de quolibet paupere vel egeno accipi, de quo dictum est: *Tibi derelictus est pauper, pupillo tu eris adiutor*. Verum quia sequitur. Psal.9.d

l ¶ *Et configet*, &c.] Melius de D

illo intelligitur, qui cum diues esset, pauper pro nobis fa- 2.Cor.8.b

ctus est: & non solum pauper vt nos ditaret, sed & vt nos redimeret, crucifigi dignatus est. Prohibet ergo sapientia suos auditores domino in carne prædicanti violentiam mortemque inferre: quia nimirum certus restat interitus eis, qui in auctorem vitæ manum mittere non timuerunt.

m ¶ *Noli esse amicus homini*, &c.] Et cum hæc de omni iracundo, vel furioso possint generaliter accipi: tamen nihil prohibet specialiter accipi de illis qui contra Saluatorem & discipulos eius vesana mente furebant. A quorum amicitia & comitatu prohibentur quicunque in eum credentes, curam suæ salutis agebant, ne ex vicinia prauorum & ipsi perirent: quod ex Iudæ Iscariothis casu fieri posse probatū est. Generaliter autem dicendum: quia sicut perfecti viri peruersos proximos non debent fugere qui illos sæpe ad rectitudinem trahunt, & ipsi ad peruersitatem nunquam trahūtur, ita infirmi quique societatem debent declinare prauorum, ne mala quæ frequenter aspiciunt, & corrigere non valent, delectentur imitari.

n ¶ *Noli esse cum his*, &c.] Noli esse cum his qui se, cum essent liberi ac sibi vacantes, defigunt manus in curas salutis malorum, spondentes se rationem pro eorum animabus domino reddituros. Si enim ille pro quo spopondisti, non habet bona opera, quibus te liberum ac securum reddat tuæ sponsionis: quæ tibi vtilitas est vt in die iudicij pro eius anima iudiceris, amittasque habitum iustitiæ, quo indutus esse videbaris ac nudus ab ornamento virtutum existere comprobaris, quia quod domino teste pollicitus es, implere nequiueras. Hoc autem dictum est, non quod curam regendarum animarum, cum tibi regulariter imposita fuerit, suscipere non debeas: sed ne passim nullo iubente doctoris tibi se præsulis officium temerarius vsurpes.

o ¶ *Ne transgrediaris*, &c.] Ne transgrediaris terminos fidei, quos catholici ab initio statuere doctores.

p ¶ *Vidisti virū velocē in opere suo, corā regibus stabit, nec erit*

ante

E

ante ignobiles, &c.] Quemcunque velocem videris in opere suo, vel in opere bono quod erat ei facere strenuum atque solicitum: scito hunc in die nouissimi examinis coram Apostolis, qui cum Christo mundum iudicantes sedebunt, esse staturum: quia videlicet eorum iussa seruauerit, neq; in parte ignobilium doctorũ, quorum cauere fecit errorem, id est, ad sinistram iudicis esse ponendum.

vel per pœnitentiam corrigendus deseras: vel post mortem pro his pœnas luere cogaris, perdasque sermones confessionis, quibus eis prædicantibus humiliter fauendum esse putaueras. G

i ¶ *In auribus*, &c.] Huic simile est illud Euangelij: *Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas ante porcos.* Math. 7. a Sicut ergo supra admonuit ne hæreticorum doctrinis auscultares: ita nunc cohortatur ne amore vanæ gloriæ seductus, immundis hominibus passim arcana veritatis ingeras.

cem in opere suo: coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles.

CAPVT XXIII.

QVãdo [a] sederis vt comedas cum principe, diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam, & statue cultrum in gutture tuo, si tamen habes animã tuã in potestate. [b] Ne desideres de cibis eius, in quo est panis mendacij. [c] Noli laborare vt diteris. [d] Sed prudentiæ tuæ pone modum: [e] Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere: quia facient sibi pennas quasi aquilæ, & volabunt in cælũ. [f] Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius: Quoniã in similitudinẽ harioli & coniectoris æstimat quod ignorat. [g] Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecũ. [h] Cibos quos comederas, euomes: & perdes pulchros sermones tuos. [i] In aurib. insipientiũ ne loquaris: quia despiciẽt doctrinã eloquij tui. [k] Ne attingas paruulorũ terminos, & agrũ pupillorum ne introeas. Propinquus enim eorũ fortis est & ipse iudicabit contra te causam illorũ. Ingrediatur ad doctrinã cor tuũ, & aures tuæ ad verba sciẽtiæ. Nuli subtrahere à puero disciplinã: si enim percusseris eum virga nõ morietur. In virga percuties eum, & animã eius de inferno liberabis. Fili mi, si sapiẽs fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum, & exultabũt renes mei cum locuta fuerint recta labia tua. [l] Non æmuletur cor tuũ peccatores: sed in timore domini esto tota die. Quia habebis spẽ in nouissimo, & præstolatio tua non auferetur. Audi fili mi, & esto sapiẽs, & dirige in via animũ tuũ. [m] Noli esse in cõuiuiis potatorũ: neq; in comessationib. eorũ, qui carnes ad vescẽdũ cõferũt. [n] Quia vacãtes potibus & dãtes symbola cõsumentur, & vestietur pãnis dormitatio. Audi patrẽ tuũ qui genuit te, & ne cõtẽnas cum senuerit mater tua. Veritatẽ eme, & noli vẽdere sapiẽtiã, & doctrinã, & intelligẽtiã Exultat gaudio pater iusti: & qui sapiẽtẽ genuit, lætabitur in eo. [o] Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet quę genuit te. Præbe, fili mi, cor tuũ mihi, & oculi tui vias meas custodiãt. Fouea enim profũda est meretrix, & puteus angust[9] aliena. Insidiatur in via quasi latro: & quos incautos inuenerit, interficiet. [p] Cui vę, cuius patri væ?

a Cui

CAPVT XXIII.

QVãdo [a] sederis, &c.] Per allegoriam cuncta dicũtur: Quando sederis ad legendum cum magistro, vt vero pane verbi reficiaris: diligenter intellige quæ scripta sunt, & discretionem sacræ lectionis in tua locutione conserua: si tamen talis es tantũque eruditus, qui in potestate habeas animam tuam: nec quasi indoctus mente tua circunferaris omni vento doctrinæ. Guttur namque pro loquela posuit: quia vox in gutture est. Cultrum pro discretione: quia cibo cum reficimur, cultro secante præparamus. Et sedens vt comedat cultrum in gutture suo statuit, quando is qui diuina sedulus meditatur eloquia, discreta ex ore verba depromit: nec alia sæpius in lingua quam cælestis oraculi dicta reuoluit. Hoc autẽ eius est facere, qui in potestate habet animam suam, id est, immobilem inter errores fallentium sapientis animæ statum seruare didicit. Vnde & recte subiungit.

F

b ¶ *Ne desideres*, &c.] Quod est aperte dicere: Ne desideres eius auscultare sermones, qui dulcedine mendaciũ dogmatum auditores suos fallere consueuit.

c ¶ *Noli*, &c.] Diuitias sciẽtiã significat, quas vltra mẽsurã capacitatis nostræ quærere prohibemur.

d ¶ *Sed prudentiæ tuæ*, &c.] Illum videlicet, de quo supra dictum est: Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuere patres tui, hoc est, terminos datos à patribus veritatis & fidei. Sap. 22. d

I

e ¶ *Ne erigas oculos tuos*, &c.] Ne erigas mentem tuam ad perscrutanda diuinitatis arcana, quæ penetrare non potes: hæc enim cœlestibus solum ciuibus patent.

f ¶ *Ne comedas*, &c.] De scripturis cum hæretico non loquaris: qui inuidet humanæ saluti, & mallet decipere quam corrigi. Quoniam sicut hariolus & coniector somniorum æstimat quod ignorat: ita hæreticus, quæ non intelligit in scripturis prout libet, interpretari præsumit.

g ¶ *Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecum.*] Securus, inquit, disce quæ dico, & age quæ doceo: cum in his quæ docet, ipse fidem certam non habeat, sciens finxisse quæ docet.

h ¶ *Cibos quos comederas, euomes: & perdes pulchros*, &c.] Sensus peruersos, quos ab hæreticis didiceras, necesse est vt

k ¶ *Ne attingas paruulorũ terminos, &c.*] Propinquum paruulorum & pupillorum, dominum appellat: qui cum esset in carne, pauperum magis quàm diuitum consors fieri dignatus est. Alioquin *idem dominus est omnium, diues in omnes qui inuocant illum.* Rom. 10. b Possunt autem congruenter pupillorum ac paruulorum nomine illi designari, de quibus dominus ait: *Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis qui in me credunt. Dico enim vobis: quia angeli eorum in cælis semper vident faciem patris mei, qui in cælis est.* Math. 18. b Quorum agros & terminos qui attigerit, hoc est, qui conuersationem eorum bonam inquietando læserit, iudicium domini non euadit.

H

l ¶ *Non æmuletur*, &c.] Si tota die, id est, toto tempore quo in sæculi huius luce consistis, & peccatorum exempla vitaueris, & dominum timere sategeris, habebis spem beatæ retributionis in nouissimo, hoc est, cum ad vitæ finem perueneris, ipso attestante qui ait: *Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* Apoc. 2. b

m ¶ *Noli esse*, &c.] Carnes ad vescendum conferre est in collocutione detogationis, vicissim proximorum vitia dicere, de quorum pœna mox subditur.

n ¶ *Quia vacantes*, &c.] Symbolum Græcum nomen est, & interpretatur collatio. Est autẽ collatio sermonum, sicut in cõsiliis solet: est & pecuniarum siue aliarum rerum, vt præsens locus docet. Potibus ergo vacat, qui de opprobrio alienæ vitæ se inebriat. Symbolum vero dare, est sicut vnusquisque solet pro parte sua cibos ad vescendum, ita in confabulatione detractionis verba conferre. Sed vacantes potibus & dãtes symbola, sicut scriptum est, consumentur, quia omnis detractor eradicabitur. Vestietur autem pannis dormitatio: quia despectum & inopem à cunctis bonis operibus, mors sua inueniet, quem hic alienæ vitæ exquirendo crimina, detractionis suæ languor præoccupauit.

o ¶ *Gaudeat pater*, &c.] Gaudeat Deus pater de tua iustitia, gaudeat & ecclesia mater tua: sed & sacerdos qui te per gratiam baptismi regenerauit, qui te erudiuit à paruulo, de tuis bonis gratuletur operibus.

p ¶ *Cui væ, cuius patri væ*] Quærit disputãdo quibus hominũ

A sceleribus maxima à domino pœna seruetur. Et respondet ipse ratiocinando: quia his absq; omni dubietate, qui per ebriositatem deuoluuntur ad luxuriam: *Cui*, inquit, *væ? cuius patri væ?* Væ æternum interitū nominat. De quo dominus: *Væ*, inquit, *homini illi per quem scandalū venit*. Patrem autē

Matth.18.a cui væ immineat, vel hominē dicit à quo exempla praui operis foras quisque vt peccaret, accepit: vel certè diabolū, qui intus in corde virus pestiferæ suggestionis infundit. De quo Iudæis dictum est:

Ioan.8.f *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere.*

a ¶ *Cui*, &c.] Rixæ, quod cōcordiā seruare & pacem nescit, quem ebrietas sensus impotem reddidit. Foueæ: quia passim in volutabro vitiorū omniū cadere non trepidat, qui inter bona malaq; discernere quasi mēte captus ignorat. Illamque sæpissimè foueā ebriosus incidit, de qua præfatum est: *Fouea, enim, profunda est meretrix, & puteus angustus aliena.*

b ¶ *Cui sine, &c.*] Quia multi nimis potati, vulnera per amorem in membris acceperunt, quæ nulla ferri causa pertulerunt.

c ¶ *Cui suffusio*, &c.] Quia immoderatus vini haustus, & caliginem visus corporalis, & cæcitatem ingerit sensus interioris.

B d ¶ *Nonne his*, &c.] Nō vetat bibere vinum ad necessitatē, sed morari vltra tempus & vtilitatem in vino, & euacuādis alterutrū certare calicib., Iuxta illud Esaiæ:

Esai.5.e *Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem.*

e ¶ *Oculi tui*, &c.] Cōsuetum & pene naturale est vitiū post ebrietatis venena diffusa in corde, muliebrem sequi concupiscentiam, comitante prauitate ac turpitudine verborum.

[a] Cui rixæ, cui foueæ? [b] Cui sine causa vulnera? [c] Cui suffusio oculorum? [d] Nonne his qui morātur in vino, & student calicibus epotādis? Ne intuearis vinum quando flauescit, cum splēduerit in vitro color eius. Ingreditur blandè, sed in nouissimo mordebit vt coluber, & sicut regulus venena diffundet [e] Oculi tui videbunt extraneas: & cor tuum loquetur peruersa. [f] Et eris sicut dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo. [g] Et dices: verberauerūt me, sed non doluit traxerunt me, & non sensi. Quando euigilabo & rursus vina reperiam?

CAPVT XXIV.

NE [h] æmuleris viros malos, nec desideres esse cū eis. Quia rapinas meditatur mens eorū, & fraudes labia eorū loquuntur. Sapientia ædificabitur domus, & prudētia roborabitur. [i] In doctrina replebuntur cellaria vniuersa, substantia pretiosa & pulcherrima. [k] Vir sapiens fortis est, & vir doctus, robustus & validus: quia cum dispositione inruitur bellū, & erit salus vbi multa cōsilia sūt: [l] Excelsa stulto sapiētia, in porta nō aperiet os suū. [m] Qui cogitat mala facere, stultus vocabitur. Cogitatio stulti, peccatū est, & abominatio hominū detractor. [n] Si desperaueris lassus in die angustiæ, imminuetur fortitudo tua. [o] Erue eos qui ducūtur ad mortē: & qui trahuntur ad interitū, liberare ne cesses. Si dixeris: vires nō suppetunt: qui inspector est cordis, ipse intelligit: & seruatorē animæ tuæ nihil fallit, reddetque homini iuxta opera sua. [p] Comede fili mi, mel, quia bonum est, & fauum dulcissimum gutturi tuo: sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ, quam cum inueneris, habebis in nouissimis spē, & spes tua non peribit. [q] Ne insidieris, & quæras impietatem in domo iusti: neque vastes requiē eius. [r] Septies enim cadit iustus, & resurgit: impij

C i ¶ *In doctrina*, &c.] Cellaria sunt corda iustorum, quæ non nisi per doctrinam sapientiæ, donariis virtutum replentur.

x ¶ *Vir sapiens*, &c.] Non omnis qui fortis, etiam sapiens est. Omnis autem sapiens & fortis esse dicendus est: quia & si corpore imbecillis est, si adsit sapientia, omnia fortis aduersarij, id est, diaboli certamina vincit.

l ¶ *Excelsa stulto*, &c.] Non potest stultus ad sapientiam attingere, adeo alta est, quia in infimis iacet vitiorum. Qui & si in præsenti se aliquid sapere putat: in porta tamen ciuitatis, id est, in exitu huius vitæ, inueniet nihil fuisse quod sapuit.

m ¶ *Qui cogitat*, &c.] Ne putares stultum æstimandū fuisse eum quem hebetem tardūque ingenio videres, palam ostendit: quia ille stultus sit vocandus, qui vel in cogitatione peccati suggestioni consentit, tametsi acer ingenio videtur existere: non autem ille qui hebes sensu apparet, Dei tamen imperiis quæ discere potuit, obtemperare disposuit.

n ¶ Si *desperaueris*, &c.] Nihil execrabilius desperatione: quā qui habuerit, & generales huius vitæ labores, & quod maxime nocet in fidei certamine, constantiam fortitudinis perdit.

o ¶ *Erue eos*, &c.] Potest mysticè accipi: Erue eos qui ab hæreticis decipiuntur rectā fidem prædicando, libera bonorum operum exēpla monstrādo, eos qui à malè viuētibus catholicis trahuntur ad interitū. Sed & si quos in certamine persecutionis lapsos vel lapsuros aspexeris, solicita hos exhortatione, ad vitam restaurare satage. Si quos fame perituros, si quos algore videris, illis dato victu & vestitu recrea. D

f ¶ *Et eris*, &c.] In medio mari dormit, qui in huius mundi tentationibus positus, præuidere motus irruentium vitiorum, quasi imminentes vndarum cumulus negligit. *Et quasi sopitus gubernator* clauum amittit, quando mens ad regendā nauem corporis, studium solicitudinis perdit.

g ¶ *Et dices*: &c.] Vox percussi & dormientis exprimitur. Mens quippe à cura solicitudinis dormiens verberatur & non dolet, quæ sicut imminentia mala non prospicit, nec quæ perpetrauerat, agnoscit. Trahitur & nequaquam sentit: qui per illecebras vitiorum ducitur: nec tamen ad sui custodiam suscitatur. Qui quidem euigilare optat, vt vina rursum reperiat: quia quamuis somno stuporis à sui custodia prematur: vigilare tamen ad curas sæculi nititur, vt semper voluptatibus deebrietur. Et cum ad illud dormiat in quo solerter vigilare debuisset, illud appetit, ad quod laudabiliter dormire potuisset.

CAPVT XXIV.

NE [h] *æmuleris viros malos: nec desideres esse cum eis. Quia rapinas meditatur mēs eorū, & fraudes labia eorum*, &c.] Ne desideres eos imitari, quos cernis vitiis illis, de quib. cōmemoraui, implicari: sed potius sapiētiæ operā dare curato.

p ¶ *Comede fili mi, mel, quia bonum est, & fauum dulcissimum gutturi tuo: sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ*, &c.] Patet facillimè quare doctrinam sapientiæ melli comparet & fauo: quia nimirum sicut illud cibis: ita hæc doctrinis cæteris dulcedinem præstat. Sed hoc inter vtriusque significantiam distat: quia mel quod in promptu est ad comedendum, moralem literæ superficiem insinuat. Fauus autem, in quo mel de cera exprimitur, allegoricam locutionem figuratè denunciat, vt subducto literæ velamine suauitas sensus spiritualis, aliquanto cum labore vel mora percipiatur.

q ¶ *Ne insidieris & quæras impietatem in domo iusti: neque vastes requiem eius.*] Ne quæras aliquam occasionem, qua deroges homini iusto. Ille enim si ceciderit, cito admouet pedem suum vt careat vitio: quod quidem non iteratur in facto: impij autem sic corruūt, vt vlterius non resurgant, sicut subsequenter addit dicens.

r ¶ *Septies enim cadit iustus, & resurgit: impij autem corruent in malum.*] Quomodo autem iustus appellatur, qui cadere, id est, peccare memoratur? nisi quia de leuibus quotidianisque loquitur peccatis, sine quibus nec iustorum quisquam esse in hac vita potuit. Quia nimirum per ignorantiam, per obliuionem, per cogitationem, per sermonem, per subreptionem, per necessitatem, per fragili-

E fragilitatem carnis, singulis diebus, vel inuiti, vel volentes frequenter reatum incurrimus: & tamen resurgit iustus, videlicet quia iustus est: nec iustitiæ eius præiudicat lapsus humanæ fragilitatis. Vnde benè cum de iusti casu loqueretur, non addit, in malum: quia & si malum est quod cadunt, ne tamen malo in quod ceciderant, hærere possint, citius resurgẽdo procurant. At contra de reprobis: Impij autem, inquit, corruent in malũ. Quia videlicet impij cũ ceciderint, vel (quod est grauius) corruerint, vt scriptura dicit, id est, cum capitalia crimina perpetrauerint: ita suo casui delectando assentiunt, vt ab hoc pœnitendo releuari despiciant.

a ¶ *Cum ceciderit*, &c.] Supra iusto insidias tendere vetuit: nunc autem vt perfectum te reddat in omnibus, etiam inimicis eum peccauerint, aut aliquid aduersitatis incurrerint, insultare prohibet. Ne fortè si miserante domino ad pœnitentiam salutemque animæ redierint ac tecum amicitias fideles habere cœperint, tu eos erubescas: quia illos aliquando despexeris, quos diuina gratia ad vitam reseruauerat: sed quantum potes iacentibus condole, eosque vt re-
F surgere debeant, adiuua. Et si votum conatumque tuum sequitur effectus, gaudebis de sanato quem malè habentem dolueras. Sin alias, tuæ tamen beneuolentiæ apud dominum fructu non carebis. Vel certo ita dicendum est: Ne gaudeas de casu inimici: ne forte dominus superbiam tuam, quæ illi absque dubio displicet, hoc ordine deijciens, humiliet, vt te cadente in peccatum, ille resipiscens sanetur.

b ¶ *Tunc dominũ filius*, &c.] Iuxta quod dominus ait: *Red-*
at.20.c *dite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo*. Neque aliquid obstat in domino, vt regem, patrem & filium intelligas designari, qui vno eodemque sunt diuinitatis honore colendi. *Qui enim non honorificat filium, non honorificat patrem qui misit illum*

c ¶ *Et cum detractoribus ne*, &c.] Illis videlicet, qui dicentes
an.5.d se Deum patrem nosse, filium Dei in carne apparentem noluerint recipere.

d ¶ *Quoniam*, &c.] Vtriusque dicit, & detrahentis, & eius qui illi fauendo commixtus est derogantium Christo principum, & decepti ab eis populi, & lacerantium fidem hæresiarcharum, & auscultantium illis auditorum.

e ¶ *Hæc quoque*, &c.] Subauditur, ignota sunt: quando reproborũ quisque quàm repentino interitu rapiatur à sæculo. Vel hæc quoque sapientib. sunt obseruanda quæ docui, ne detractoribus commisceantur: quia hoc specialiter vitio totum pene genus periclitatur humanum. Vnde eidẽ vitio mederi volens B. pater Augustinus, hos in sua mensa fecit versiculos describi: *Quisquis amat dictis absentium carpere vitam: Hanc mensam indignam nouerit esse sibi*. Hunc versiculum antiqua editio manifestius dicit. Hæc dico vobis sapientiam agnoscentibus. Quod sequentis sententiæ non incongruè potest esse principium.

impij autem corruent in malũ. [a] Cum ceciderit inimicus tuus, ne gaudeas, & in ruina eius ne exultet cor tuum: ne forte videat dominus, & displiceat ei, & auferat ab eo iram suã. Ne cõtendas cum pessimis, nec æmuleris impios, quoniã non habent futurorũ spem mali, & lucerna impiorũ extinguetur. [b] Time dominũ fili mi, & regẽ. [c] Et cum detractoribus ne cõmiscearis. [d] Quoniã repẽte consurget perditio eorum: & ruinã vtriusq; quis nouit? [e] Hæc quoque sapientibus. [f] Cognoscere personam in iudicio non est bonum. Qui dicunt impio, iustus es: maledicent eis populi, & detestabuntur eos tribus. Qui arguunt, laudabũtur: & super ipsos veniet benedictio. [g] Labia deosculabitur, qui recta verba respõdet. [h] Præpara foris opus tuum: & postea ædifices domũ tuã. Ne sis testis frustra contra proximum tuum: nec lactes quemquam labiis tuis: Ne dicas: quo modo fecit mihi, sic faciam ei: & reddam vnicuique secundum opus suum. [k] Per agrum hominis pigri trãsiui, & per vineam viri stulti, & ecce totum repleuerant vrticæ: operuerunt superficiem eius spinæ, & maceria lapidum destructa erat. Quod cum vidissem, posui in corde meo, & exẽplo didici disciplinam. Vsquequo piger dormies: vsquequo de somno consurges? Parum inquã dormies: modicum dormitabis. Pauxillum manus conseres vt quiescas, & veniet tibi quasi cursor egestas tua: & mendicitas quasi vir armatus.

f ¶ *Cognoscere*, &c.] Supra regem timere docuit, & nunc G personã in iudicio cognoscere vetat. Vnde colligitur: quia ita principibus debitum obsequij temporalis subiectos oportet impendere, vt nunquam reuerentiæ vel timoris eorum respectu à via veritatis exorbitẽt.

g ¶ *Labia*, &c.] Osculum pacis & amoris est signum. Qui ergo respondet recta, labia deosculabitur: quia quicunque neglecta acceptione personarũ sola iustitiæ verba sequitur, iste & insipientibus grauis forte videtur, & austerus: multos tamen cum quibus pacem habent prudẽtes, multos qui sua dicta cum amore amplectantur inueniet. Sæpe & illos quos aduersantes suis rectis assertionibus tolerauerat, conuersos postmodum ad meliora amicos recipiet & socios.

h *Præpara*, &c.] Quid est præparato opere agrum diligenter exercere, nisi euulsis iniquitatis sentibus, actionem nostrã adfrugem retributionis excolere? H Et quid est post agri exercitiũ ad ædificium domus redire, nisi quod plerumque ex bonis operibus discimus quãtum vitæ munditiam & in cogitatione construamus? Ille quippe bonæ mentis domum ædificat, qui primum agrum corporis à spinis vitiorum purgat: ne si desideriorum sentes in carnis agro proficiunt, intus tota virtutum fabrica, fame boni decrescente destruatur.

i ¶ *Ne sis testis*, &c.] Hæc ad exercitium agri nostri, id est, ad cultum bonæ actionis pertinent: Innocentem videlicet proximum falso testimonio non lædere, peccanti cuilibet fiduciam amplius peccandi adulando non tribuere, & malum pro malo non reddere. Sic enim fit, vt cum primò actus exterius benè composueris, postmodum ad interioris quoque hominis excolendam munditiam pertingas: & quasi post exercitium agri & mentis, hoc habitaculum piis cogitationibus ornare, aliisque construere incipias. Quod quia reprobi facere dissimulant, rectè subditur.

k ¶ *Per agrum*, &c.] Per agrum, vineãque pigri ac stulti trãsire, est cuiuslibet vitam negligentis inspicere, quam vrticæ vel spinæ replent: quia in corde negligentiũ prurientia terrena desideria, & punctiones pullulant vitiorum: iuxta quod scriptum est: *In desideriis est omnis otiosus*. Ex maceria lapi- Supr.21.d dum, in vinea vel agro stulti destructa iacet, cum cœpta virtutum munimina, vel improbitate hominum malorum deceptus: vel immundorum spirituum persuasione callida quisque negligens perdit.

Commentariorum Libri secundi finis.

COMMENTARIORVM BEDÆ PRESBYTERI IN PARABOLAS SALOMONIS, LIBER TERTIVS.

CAPVT XXV.

HÆ [a] quoque parabolæ Salomonis, quas transtulerunt viri Ezechiæ regis Iuda. [b] Gloria Dei est celare verbum, & gloria regum inuestigare sermonẽ. [c] Cælum sursum, & terra deorsum, & cor regum inscrutabile. [d] Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum. [e] Aufer impietatem de vultu regis, & firmabitur iustitia thronus eius. [f] Ne gloriosus appareas coram rege, & in loco magnorum ne steteris. Melius est enim vt dicatur tibi: ascende huc, quàm vt humilieris corã principe. [g] Quæ viderunt oculi tui, ne proferas in iurgio cito: ne postea emendare non possis, cum dehonestaueris amicum tuum. Causam tuam tracta cum amico tuo, & secretum extraneo ne reueles: ne forte insultet tibi cum audierit, & exprobare non cesset: Gratia & amicitia liberãt: quas tibi serua, ne exprobrabilis fias. [h] Mala aurea in lectis argẽteis, qui loquitur verbum in tempore suo. [i] Inauris aurea, & margaritum fulgens: qui arguit sapientem, & aurẽ obedientem. [k] Sicut frigus niuis in die messis:

ita le-

HÆ [a] quoque, &c.] Hinc nouo ordine loqui incipit, vt nõ sicut prius quasi ad audiẽtẽ verbũ faciat: sed secũ ipse quid ratio veritatis habeat disputãdo pertractet: in quib. tamẽ legens quisque vel audiens quid appetere, quid cauere debeat, apertissime dignoscat. Quas quidẽ parabolas viri Ezechiæ trãstulisse referuntur: quia fortassis ad eius vsque tẽpora, dispersæ habebantur à pluribus: prout ex ore sapientissimi regis semel dictas exceperant: sed per industriam illius collectæ in vnũ, & in huius libelli sunt corpus insertæ. Notãdum sanè, quia in his parabolis multo sunt plura, quã in cæteris per allegoriam dicta ex collatione videlicet rerum, quæ figuris apertæ esse videntur.

b ¶ *Gloria Dei*, &c.] Gloria domini est in carne apparẽtis humanitatis suæ infirmitatem, magis quàm diuinitatis æternitatem mortalium oculis ostendere: & se potius operum miraculis ac mysticis locutionibus, quàm apertis assertionibus verbum, id est, Dei filiũ fateri. Vnde multo sæpius in Euangelio filiũ se hominis, quã filium Dei appellare consueuit. Et
B gloria fidelium eius discipulorũ, est diligenter eius inuestigare sermonem: quo se Deum etiã vbi patienter nõ dicit, my-
Ioan.10.f stice significat: quale est illud: *Ego & pater vnũ sumus*, & cætera huiusmodi. Deniq; celans verbi æternitatẽ, & præten-
Matth.16.c dens carnis infirmitatem, ait: *Quem dicunt homines esse filiũ hominis?* Cui rei eximius inuestigator eius sermonis, quem antea sæpius audierat, respondit: *Tu es Christus filius Dei viui.* Nec paruam hac inuestigatione meruit gloriam: nam protinus audiuit: *Beatus es Simeon Bariona*, &c.

c ¶ *Cælum*, &c.] Sicut altitudo cæli, & profunditas terræ cõ-
Act.9.a ijce ab hominib. non potest: ita scientia Prophetarum & Apostolorum, qui arcana diuinitatis Spiritu sancto reuelante cognouerunt, nostræ fragilitatis capacitatem transcendit.

d ¶ *Aufer*, &c.] Aufer literæ superficiẽ de sacro eloquio, & & inuenies sensũ purissimũ sub vtilitate literæ recõditũ: & sub carnalium figuris ceremoniarum, spiritualia latuisse mysteria.

e ¶ *Aufer*, &c.] Aufer impietatem persequendi Christianos de animo Sauli, vel alterius cuiuslibet æmulatorum legis: & eum Christum prædicare cœperint, firmabitur iustitia cathedræ doctrinæ eorum, quam prius ad ruinã suam impellebat impietas, quam diu iustitiæ Dei repugnantes, suam præponere certabant. Iterum *Aufer impietatem de vultu regis, & firmabitur iustitia thronus eius.* Qui enim præsunt populis, si volunt firmum esse solium suum, semper hilaritate & gratia plenos vultus exhibeant: ne per arrogantiam rigidiores effecti in inuisitationem incidant plebis.

f ¶ *Ne gloriosus*, &c.] Superius præsulem monuit, nunc subditum: nam sicut illi dixit, vt hilarem vultum ostendat subiectis: ita hunc admonet, ne in conspectu maiorum arrogans appareat: sed potius in mediocri loco positus superius euocari mereatur: cui simile est illud dominicum: *Cum inui-*
Luc.14.a *tatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco*, &c.] Possumus autem in rege & principe, dominum significatum intelligere, in cuius conspectu nos semper humiliari
1.Pet.5.b necesse est, monente Apostolo Petro, qui ait: *Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis.*

g ¶ *Quæ viderũt oculi tui*, &c.] Et in euangelio dominus ait: *Si peccauerit in te frater tuus,* Matth.18.b
vade & corripe eum inter te & ipsum solum, &c.

h ¶ *Mala aurea*, &c.] Sacra eloquia rectissime lectis comparantur argenteis, lectis videlicet: quia requiem præstant animabus audientium. Argẽteis autem: quia splendida fulgent virtutibus patrum. Vnde scriptum est: *Eloquia domini,*
eloquia casta, argentum igne e- Psal.11.b
xaminatum. Quorum ornatui lectorũ, mala superaddit aurea, quisquis eadem diuina eloquia, & spiritualibus plena sensibus & mysteriis exponẽdo demonstrat. Qui nimirum sensus apte mala vocantur: quia de arbore vitæ, id est, Dei sapientia sunt orti. Apte aurea mala: qui notitiam amorẽque perpetuæ claritatis mentibus infundunt. Mala ergo aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo: quia qui verbum Dei opportune nouit iuxta audientium capacitatem prædicare, modo exempla ac dicta patrum, per quorum custodiam ad requiem perueniatur æternam, iuxta literam replicat: modo suauiores in his sensuum spiritualium fructus, quibus pia audientium desideria pascat, remoto li- D
teræ velamine pandit.

i ¶ *Inauris aurea*, &c.] Recte humilis auditor inauri comparatur aureæ: qui dum libenter increpanti ac docenti aurem accommodat, iam sese ad recipiendum claritatem sapiẽtiæ cælestis præparat: iam supernæ lucis visioni appropiat. Recte magister eruditus, margarito fulgẽti assimilatur: quia dum emendationem morum, dum supernorum scientiam desiderantibus, ac pie quærentibus animis ostendit, quasi aureo ornatui maiorem insuper gratioremque fulgorem gemmæ ardentis annectit.

k ¶ *Sicut frigus*, &c.] Importunum videtur omnimodis tẽpore messis ningere. Nam & infra legimus: *Quomodo nix in* Infr.26.a
æstate, & pluuia in messe: sic indecens est stulto gloria. Sed tamen in feruentissimis Palesthinæ regionibus non parum delectabile est messoribus, si subito frigus quomodo in hime solet, adueniat: quod incendia solis aliquantum refrigeret, sudorem laborantium tergat, ardentes temperet anhelitus. Cui recte frigori legatus assimilatur fidelis: qui mentem eius qui se misit, prudenter agendo repausat. Mystice autem, legatus fidelis, doctor est catholicus: qui autẽ mittit eum, dominus. Porro dies messis in æstu, tempus est prædicationis inter furores persequentium. De quo dictum est: *Messis qui-* Matth.9.d
dem multa, operarij autem pauci. Frigus niuis in messe, aliquantula est quies prædicantium à persecutione repugnantium. Recte ergo dicitur: Sicut frigus niuis in die messis: ita legatus fidelis ei qui misit eum, animam illius requiescere facit: quia sicut optabile est prædicatoribus verbi, cum ab infidelium rabie forte aliquid refrigerij, accipiunt, nec facultas docendi negatur: ita ipsi qui ad prædicandum eos misit domino gratum esse constat, cum susceptam ab eo legationem, etiam inter aduersa obsistentium fideliter complent. Denique vt Lucas refert: Reuersis à prædicationis officio Luc.10.d
discipulis, exultans Spiritu sancto, patri gratias obtulit dicens: *Confiteor tibi domine pater cæli & terræ, &c.*

a ¶ *Nubes*

ita legatus fidelis ei qui misit eum, animã illius requiescere facit. [a] Nubes & ventus, & pluuiæ nõ sequẽtes, vir gloriosus & promissa nõ cõplẽs. [b] Patientia lenietur princeps, & lingua mollis cõfringet duritiã. [c] Mel inuenisti, comede quod sufficit tibi, ne forte satiat*, euomas illud. [d] Subtrahe pedem tuũ de domo proximi tui: ne quãdo satiatus, oderit te. Iaculũ & gladius, & sagitta acuta, homo qui loquitur contra proximum suũ falsum testimonium [e] Dens putridus, & pes lassus, qui sperat super infideli in die angustiæ, & amittit pallium in die frigoris [f] Acetum in nitro, qui cantat carmina cordi pessimo. Sicut tinea vestimento, & vermis ligno: ita tristitia viri nocet cordi. [g] Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitierit, da ei aquã bibere. [h] Prunas enim congregabis super caput eius: & dominus reddet tibi. [i] Ventus aquilo dissipat pluuias: & facies tristis, linguam detrahentẽ. [k] Melius est sedere in angulo domatis, quã cũ muliere litigiosa, & in domo cõmuni. [l] Aqua frigida animæ sitienti: & nũtius bonus de terra lõginqua. [m] Fõs turbatus pede, & vena corrupta, iustus cadẽs corã impio. [n] Sicut qui mel comedit multum, non est ei bonũ: sic qui scrutator est maiestatis, opprimetur à gloria. [o] Sicut vrbs patẽs, & absq; murorũ ambitu:

E a ¶ *Nubes & ventus*, &c.] Huic simile videtur quod supe-
Sopr. 4. d rius ait: *Ne lactes quemquam labijs tuis*. Sed ille versiculus specialiter hoc continet, ne promittẽdo hominem suscitas, & non complẽdo decipias. Iste vero versiculus & hoc continere potest, & illud quod dicit Apostolus: *Habẽtes speciem*
1. Tim. 3. a *pietatis, virtutem autem eius abnegantes.*

b ¶ *Patientia lenietur*, &c.] Quamuis dominum peccãdo offendisti, potes tamen eius mereri clementiam, si patienter aduersa, quæ tibi pro peccatis irrogantur, pertuleris, humilique satisfactione duritiam domaueris contumaciæ prioris.

c ¶ *Mel, &c.*] Dulcedinẽ inuenisti cælestis intellectus, quæ spiritualium patrum officio, quasi prudentissimarũ apum tibi labore ministratur: vide ergo ne in eas plus sapere appetas, quã oportet sapere, ne dum summa intelligere vltra vires quæris, etiam quæ bene intellexeras, amittas. Potest autem in hoc versiculo typicè dictum intelligi, quod in sequenti apertè subnectitur.

d ¶ *Subtrahe pedem*, &c.] Et si enim proximi cuiuslibet allocutionem, vel visitationẽ melle dulciorem inuenisti: melius tamen est vt rarius veniendo facias eum semper tuum diligere aduentũ: quã vt vel vna vice, tam diu cum illo maneas, vel totiens ad eum venias, donec te videre fastidiat, & ne redeas quærat.

F e ¶ *Dens putridus, & pes lassus, qui sperat*, &c.] Et Hieremias
Hier. 17. a ait: *Maledictus qui spem suam ponit in homine, & ponit carnem brachium suum.* Qui rectè denti putrido, & pedi lasso comparatur: quia qui illud vnicum hominis bonum, hoc est, adhærere Deo, & ponere in Deo spem suam nescit: iste nec vitæ percipere cibum, nec ad mansionem potest desideratæ salutis pertingere. Et talis amittit pallium in die frigoris: quia etsi in serenitate vitæ præsentis habitu religionis videtur indutus: vbi tamen districtio iusti iudicij ingruerit, nudus omnimodis ab ornatu iustitiæ parebit: nec eorum consortio dignus, de quibus scriptum est: Beatus qui vigilat & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius.

f ¶ *Acetum in nitro, qui cantat carmina cordi, &c.*] Nitrum à Nitria prouincia, vbi maximè nasci solet, nomen accepit. Nec multum à salis Amoniaci specie distat: nam sicut salem in littore maris feruor conficit solis, durando in petram aquas marinas, quas maior vis ventorum, vel ipsius maris feruor in littoris vlteriora proiecerit: ita in Nitria, vbi æstate pluuiæ prolixiores tellurem infundunt, adest ardor sideris tantus, quod ipsas aquas pluuiales per latitudinem arenarum concoquat in petram: salis quidem vel glaciei aspectui simillimam: sed nil gelidi rigoris, nil salsi saporis habentem: quæ tamen iuxta naturam salis, in caumate durare, & in nubiloso aëre fluere ac liquefieri solet: Hinc indigenæ fumientes seruant: & vbi opus extiterit, pro lomento vtuntur.
Hier. 2. e Vnde Iudææ peccanti dicit propheta: *Si laueris te nitro, & multiplicaueris tibi herbã borith, maculata es iniquitate tua, dicit Dominus Deus.* Crepitat autem in aqua quo modo calx viua: & ipsum quidem disperit, sed aquam lauationi habilẽ reddit, cuius naturam cui sit apta figuræ, cernens Salomõ ait: *Acetum in nitro, & qui cantat carmina cordi pessimo.* Acetum quippe, si mittatur in nitrum, feruescit nitrum protinus & ebullit: & peruersa mens, quando per increpationem corripitur, aut per prædicationis dulcedinem bona suadentur, de correptione fit deterior, & inde in murmuratio-

nis iniquitatem succenditur, vnde debuit ab iniquitate G
compesci.

g ¶ *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitierit, da ei aquã bibere.* Et de corporalibus alimentis, & de spiritualibus potest intelligi.

h ¶ *Prunas enim congregabis super caput eius: &c.*] Non de incendijs pœnarum dicit: neque enim doceret sapientia, vt bona faciendo inimico, perditionis eius causam ministrares: sed per prunas super caput eius, ardorem charitatis in corde eius significat. Fit enim nonnunquam, vt inimicus crebris victus beneficiis, odiorum rigore emollito, calorem in mentem charitatis excipiat: ac de inimico amicus fieri, & eum quem iniustè oderit, redamare incipiat.

i ¶ *Ventus aquilo dissipat pluuias: & facies, &c.*] Si hilari vultu audieris detrahentem, tu illi das fomitem detrahendi: si vero tristi vultu hæc audias, vt dixit quidam vir Dei, Discit non libenter dicere, quod didicerit non libẽter audiri.

k ¶ *Melius est*, &c.] Doma, excelsus & secretus est locus: quod enim δῶμα Græce, Latine dicitur tectum. Denique in actibus A-
postolorum, vbi Petrus in supe- Act. 10. a
riora ad orandum ascendit, pro superioribus, in Græco δῶμα scriptum est. Melius est ergo in altitudine virtutum manere quempiam liberum à vinculis vxoris, & à sæculi huius secretum desiderijs, quam cum carnali vsu voluptatis quotidianis nefariæ mulieris contumeliis affici,

l ¶ *Aqua frigida animæ sitienti: & nuntius bonus de, &c.*] H
Dicit psalmista: *Sicut ceruus desiderat ad fontes aquarum: ita* Psal. 41. a
desiderat anima mea ad te Deus. Aqua ergo frigida quæ sitienti ardorem restringit, & nuntius qui de longe veniens, noua quælibet & inopinata gaudia portat, assimilantur: quia & dulcedo diuinæ visionis animam diu desiderantem consolatur, atque ab æstu præsentium tribulationum liberam reddit. Et angeli quotidie de terra longinqua: hoc est, à superna patria descendentes in mundum, iustos vel inter tentationes spe cælestium roborant: vel finitis tentationum certaminibus, ad palmam perpetuæ retributionis inducunt.

m ¶ *Fons turbatus*, &c.] Fons & vena vitæ, est os & lingua iusti, qui meditatur sapientiam, & loquitur iudicium. Et si hunc à diabolo superari atque in casum redigi contingerit, merito fons turbatus, aduersario conculcante, & vena dicitur esse corrupta. Euenit enim sæpe vt qui maiori scientia præditi fulgebant, ad vltimum plus volentes sapere, quàm fragilitati humanæ concessum est, in insipientiæ foueam decidant. Vnde consequenter adiungitur,

n ¶ *Sicut qui mel*, &c.] Dulcedo enim mellis si plusquã necesse est, sumitur: vnde delectatur os, inde vita comedentis necatur. Dulcis quoq; est requisitio maiestatis: sed qui plus hanc scrutari appetit quam humanitatis agnitio permittit, hunc ipsa eius gloria opprimit: quia velut mel sumptum immoderate, perscrutantis sensum, dum nõ capitur, rũpit. Nõ hoc autem solum quisque sapiens attendere debet, ne altiora se quærat: & ne fortiora se scrutatus sit: verumetiã ne ea quæ rectè atq; vtiliter scire potuit, immoderatis sermonib. sibimet minus vtilia reddat. Vnde adhuc aptè subnectitur.

o ¶ *Sicut vrbs patens, & absque murorum*, &c.] Si enim mutum silentij non habet, patet inimici iaculis ciuitas mentis: & cum se per verba extra semetipsam iacit, apertam se aduersario ostendit: quam tanto ille sine labore superat,

A quanto & ipsa quæ vincitur, contra semetipsam per multiloquium pugnat.

ambitu: ita vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.

CAPVT XXVI.

Quomodo nix in æstate, & pluuia in messe: sic indecens est stulto gloria. [b] Nam sicut auis ad alta transuolans, & passer quolibet vadens: sic maledictum frustra prolatum in quempiam superueniet. [c] Flagellum equo, & chamus asino, & virga in dorso imprudentium. [d] Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis. Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur: [e] Claudus pedibus, & iniquitatem bibens, qui mittit verba per nuntium stultum. [f] Quomodo frustra claudus pulchras habet tibias: sic indecens est in ore stultorum parabola. [g] Sicut qui mittit lapidem in aceruum Mercurij: ita qui tribuit insipienti honorem. [h] Quomodo si spina nascatur in manu temulenti: sic parabola in ore stultorum: Iudicium determinat causas: & qui imponit stulto silentium, iras mitigat. [i] Sicut canis qui reuertitur ad vomitum suum: sic imprudens qui iterat stultitiam suam. [k] Vidisti hominem sapientem sibi videri, magis illo spem habebit stultus. [l] Dicit piger: leo est in via, & leæna in itineribus. Sicut ostiũ vertitur in cardine suo, ita piger in lectulo suo. [m] Abscondit piger manus sub ascella, & laborat si ad os suum eas conuerterit. [n] Sapiẽtior sibi piger videtur septem viris loquẽtibus.

CAPVT XXVI.

Quomodo nix in æstate, &c.] Hic versiculus, ne indoctis honor docendi committatur, præmonet. Nix namque æstate, & pluuiæ in messe, sũt persecutiones infidelium in tempore prædicationis euangelicæ: quæ dum grauiores fortè insistunt, & calorem in multis impediunt dilectionis, & fruges bonæ operationis fœdant. Quibus rectè gloria, quæ stulto confertur, esse similis asseueratur: quia si indocto cathedra docẽdi tribuitur: æquè similiter per hoc Ecclesia vt infidelium persecutione læditur: quod esse verissimum Arianæ tempestatis calamitas probauit.

b ¶ *Nam sicut auis ad alta transuolãs, & passer quo l. &c.*] Verba quidem rectè auibus cõparantur, quod sonãdo per aëra transuolent, ab ore videlicet loquentis, ad aures vsque audiẽtis. Sed distant in eo: quia potest fieri, vt auis quolibet volans, eo loco residcat: vbi nil ei certè necessitatis, aut vtilitatis suppetat: Verba autẽ quę loquimur, non quolibet, dispersa in ventum defluunt atque euanescunt: sed in au-

B ctorem suum cuncta reuertũtur, & vel benè prolata iuuant loquẽtem: vel malè edita grauant. Itaq; si pro omni verbo etiam otioso rationem in die iudicij reddere cogamur: quanto magis autem maledicta, non solum ea quæ malitiosa mente in insontem iaculantur: verum etiam illa quæ negligentium consuetudine passim in

1.Cor.6 b quoslibet proferuntur: non alium, sed ipsum maledicum opprimunt? Neque enim maledici regnum Dei possidebunt. Non autem sine causa dicit maledictum frustra prolatum: Est enim maledictum iuxta diuinæ districtionis iram in impios emissum, vt est illud B. Petri in Simonẽ Magum: *Pe-*

Act.8. d *cunia tua tecum sit in perditionem*: & ea quæ in apostatas & hæreticos Ecclesiastica animaduersione proferuntur anathemata. De quibus dominus eidem Ecclesiæ dicit: *Quæcũ-*

Math.16 b *que alligaueris super terram, erunt ligata & in cælis.*

c ¶ *Flagellum equo, & chamus, &c.*] Et quid per equum, nisi superbum? & quid per asinum, nisi luxuriosum quemlibet figurat? Et ideo necesse est vt per diuinum flagellum, elatio humilietur superborum, vt per infirmitatem carnis velut per chamum cohibeatur voluntas lubricorum, vt qui spontè conuerti nolunt, coacti flagellis conuertantur à vitiis, si-

Psal.31 e cut ait propheta: *In chamo & freno maxillas eorum constringe: qui non approximant ad te.*

d ¶ *Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis. Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur.*] Non hæc inuicem sibimet contraria debent videri: non respondere stulto iuxta stultitiam eius, & respondere stulto iuxta stultitiam eius, vtrumque enim pro temporum & personarum diuersitate concordat: dum & stultus cõtemnitur, quia nõ percipit sapiẽtiam: & stulta superbia aliа decutitur stultitia: iuxta quod Apostolus dicit: *Factus sum*

2.Cor.12 d *insipiens, vos me coegistis.*

e ¶ *Claudus pedibus, & iniquitatem bibens, qui mittit verba per nuntium stultũ.*] Potest fortè euenire, vt sapiens quilibet stultum in legationem mittat, nesciens quia stultus est: nec tamen ipse sapientiæ suæ gloriam perdat, in eo quod de ignoto bonum quod audierat, credidit. Sed qui hæreticum sciens mittit ad prædicandum populis, claudus est pedibus, & iniquitatem bibens: quia & operis boni foris incessum amisit, & interiora sui sensus haustu stultitiæ deebriat.

C

f ¶ *Quomodo frustra claudus pulchras habet tibias: sic indecens est, &c.*] Sicut enim frustra claudus habet tibias, cum ambulare non valet: ita indecens est in ore cuiuslibet qui indignè se agit, sermo cõpositus: dum per degenerem vitã stultus potius quàm sapiens esse approbetur.

g ¶ *Sicut qui mittit lapidem in aceruum Mercurij: ita qui tribuit, &c.*] Qui insipienti, id est, hæretico, honorem docẽdi confert: non minus delinquit, quam qui Deos ac delubra gentilium cultu veneratur inani.

h ¶ *Quomodo si spina nascatur in manu temulenti: sic parabola, &c.*] Spina in manu nascitur temulenti, cum in operibus qui carnalibus seruit illecebris, punctiones oriuntur scelerum. Quibus rectè parabola quam stultus proponit assimilatur: quia & si verba prudentiæ stultus dicere nouit: in his tamen vitiorũ punctiones, quibus vel seipsum, vel proximum lacerat, vitare non nouit. Sæpè namque doctor imprudens in eo quod bona dicit aut sancta, occultè suam laudem ab hominibus, aut vituperationem quærit aliorum.

D

i ¶ *Sicut canis qui reuertitur ad vomitum, &c.*] Canis enim vomit, profectò cibũ qui pectus deprimebat, eiicit: sed cum ad vomitũ reuertitur, quo leuatus fuerat, rursus oneratur. Et qui admissa plangunt, profectò nequitiam de qua malè satiati fuerant, & quæ mentis intima deprimebat, confitendo proiiciunt: quam post confessionem, dum appetunt, resumunt.

k ¶ *Vidisti hominem, &c.*] Hoc exponens dominus ait: In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant: & qui vident, cæci fiant.

l ¶ *Dicit piger, leo est in via, & leæna in itineribus. Sicut ostiũ vertitur in cardine suo: &c.*] Multi cum verbum exhortationis audiunt, causantur de diabolo: dicentes velle quidem se viam iustitiæ incipere, sed impediri à Satana, ne hanc perficere possint. Sicque huiusmodi excusationis sermonibus semper in lecto sui corporis, sicut ostium in cardine vertuntur: & modo exire ad operandum, modo ad quiescendum redire proponentes, in suis iacere prauitatibus nunquam desistunt. Ioan.9 g

m ¶ *Abscondit piger manus sub ascella: & laborat, &c.*] Per manum quippe operatio: per os vero locutio designatur. Pigro labor est ad os suum manum suam porrigere: quia desidiosus quisque prædicator nõ vult hoc operari quod docet. Manum quippe ad os porrigere, est voci suæ prædicationis opera concordare.

n ¶ *Sapientior sibi piger videtur, septem viris, &c.*] Septem viros loquentes sententias, illos dicit, qui septiformis spiritus gratia pleni, sanctæ Scripturæ nobis scientiam ministrauerunt. Quibus se sapientiorem stultus arbitratur: quia sæpè nonnulli adeo mentem ab agendis his quæ dominus præcepit, despicientes auertunt, vt ne hæc quidem omnia, vel posse ab homine, vel debere impleri cõtendant: & quasi sapientiores his qui diuina eloquia scripserũt, ea hominem facere non posse autumant: quæ illi dictante Spiritu sancto, hominem facere iusserunt: imo etiam quæ multos homines

F

2 Timo. 2.c iuuante spiritus eiusdem gratia, perfecisse monstrauerunt.
a ¶ *Sicut qui apprehendit auribus canem*, &c.] Dicit Apostolus: *Noli verbis contendere: ad nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientium.* Quicunque ergo duplex sensu est, & duobus inter se iurgantibus, mordaci sermone capta fuerit auricula eius, cito incipit & ipse quasi canis latrare, & contentiones generare: sed hoc sapiens omnimodo vitat.

b ¶ *Verba susurronis*, &c.] Susurronem, incentorem litis, & bilinguem appellat: qui simulat laudem verborum, & quærit audire vnde iurgia seminet.

c ¶ *Quomodo si*, &c.] Quid per argentum sordidum, nisi scientia corrupta: & quid per vas fictile nisi cor carneũ designatur? Quod dum de ipsa falsa scientia se ornare satagit, in sua locutione contra veritatem tumet, atque per elationem magister erroris fit.

d ¶ *Labijs suis intelligitur inimicus*, &c.] Inimicus iste potest hæreticus non incongruè accipi: qui cum verba prædicationis suæ ficta humilitate submittit, corda innocentium & minus intelligentium demulcendo seducit.

e ¶ *Lingua fallax non amat veritatem* &c.] Lingua fallax, prædicatio est mendax. Os lubricum, sermo fucatus, atque à luce iustitiæ alienus.

F

CAPVT XXVII.

NE[f] *glorieris in crastinũ, ignorans quid superuentura pariat dies*, &c.] Ne securus sis aliquando de futuro tempore: quia & si hodie te domino seruire cõspicis, qualis esse in futuro possis, & quomodo vitam finire prorsus præuidere non vales. *Beatus enim homo qui semper est pauidus.*

g ¶ *Graue est saxum, & onerosa arena: sed ira stulti vtroque grauior.*] Graue quidem satis est, quemquam vel vno aliquo crimine capitali quasi

tibus sententias. [a] Sicut qui apprehendit auribus canẽ: sic qui transit impatiẽs, & cõmiscetur rixæ alterius. Sicut noxius est qui mittit lãceas & sagittas in mortẽ: ita vir qui fraudulenter nocet amico suo, & cum fuerit deprehensus, dicit: ludẽs feci. Cum defecerint ligna, extinguetur ignis: & susurrone subtracto, iurgia conquiescunt. Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem: sic homo iracundus suscitat rixas. [b] Verba susurronis quasi simplicia: & ipsa perueniunt ad interiora ventris. [c] Quomodo si argento sordido ornare velis vas fictile: sic labia tumentia cum pessimo corde sociata. [d] Labiis suis intelligitur inimicus, cum in corde tractauerit dolos. Quando submiserit vocem suam, ne credideris ei: quoniam septem nequitiæ sunt in corde illius. Qui operit odiũ fraudulẽter, reuelabitur malitia eius in consilio. Qui fodit foueã, incidet in eam: & qui voluit lapidẽ, reuertetur ad eum. [e] Lingua fallax non amat veritatem, & os lubricum operatur ruinas.

CAPVT. XXVII.

NE [f] glorieris in crastinum, ignorãs quid superuẽtura pariat dies. Laudet te alienus, & non os tuum: extraneus, & non labia tua. [g] Graue est saxum, & onerosa arena: sed ira stulti vtroque grauior. [h] Ira non habet misericordiã, nec erumpẽs furor: & impetũ concitati ferre quis poterit? [i] Melior est manifesta correctio, quam amor absconditus. [k] Meliora sunt vulnera diligentis, quã fraudulenta odientis oscula. [l] Anima saturata calcabit fauum: & anima esuriẽs, etiam amarum pro dulci sumet. [m] Sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir derelinquit locũ suum. [n] Vnguento & variis odorib. delectatur cor, & bonis amici consiliis anima dulcoratur. [o] Amicum tuum, & amicum patris tui ne dimiseris, & domum fratris tui ne ingrediaris in die afflictionis tuæ. [p] Melior est vicinus iuxta quã frater procul. Stude sapientiæ fili mi, & lætifica cor meũ, vt possis exprobranti respõdere sermonẽ. Astutus vidẽs malum, abscõditus est: paruuli transeuntes sustinuerũt dispendia. Tolle vestimentũ eius qui spõpõdit pro extraneo: & pro alienis aufer ei pignus.

[a]Qui

G

rem absconditum, hoc loco amorem dicit illicitum, vt est amor adulterinus: qui ob sui turpitudinem merito sapientibus oe redarguatur, absconditur. Cui iure manifesta correctio præfertur: quia absque vlla contradictione melius est quempiam desiderio corrigendi palam corripere, quam studio simul peccandi clanculo diligere.

k ¶ *Meliora sunt*, &c.] Melius est à domino, qui nos vt filios pater erudire consueuit, vulnera afflictionum perpeti, quã diaboli blãdimentis decipi: qui vt nos cælesti hæreditate priuet, nostris fauere solet errantibus, quasi leue sit malũ quod agimus: & vltra modum peccatorum nostrum sæuiens tribulatio, quam domino dispensante toleramus.

l ¶ *Anima saturata*, &c.] Anima diuitum, qui habent consolationem suam, & quibus dicitur à domino: *Væ vobis qui saturati estis, quia esurietis*: spernit auditam cælestis regni dulcedinem. Anima autem eorum qui esuriunt & sitiunt iustitiam, etiam aduersa sæculi pro domino, imo etiam ipsam mortem perpeti, dulce habet: sciens se per poculum amaritudinis ad gaudia perpetuæ salutis esse venturam. Luc. 6.d

m ¶ *Sicut auis*, &c.] Sicut auis quæ negligit oua, siue pullos quos foueat, aliarum auiũ vel animantium captui dimittit: sic nimirũ ille qui custodiam virtutum in quibus proficiebat, deseruit: earumdem virtutũ quas habere videbatur, immundis spiritibus, ipse proditor existit. Vnde alias dicit: *Si spiritus potestatem habẽtis ascenderit super te, locum tuũ ne dimiseris.* Quod est aperte dicere: Si principis mundi, id est, diaboli tentatio tibi forte institerit, cauto sollicitus, ne à bona operatione cui insudabas, desistas. H Eccl. 10.a

n ¶ *Vnguento*, &c.] Vnguentum est amor gloriæ de conscientia pura, siue charitas diuinitus in corda electorum diffusa. Varij vero odores, opinio optima ex diuersitate virtutum fragrans.

o ¶ *Amicum tuum*, &c.] Amicus cuiusque electi monachi, pater est spiritualis, qui ob hoc quod ei consilium bene viuendi præbet, amicus eius non incongruè dicitur. Ob id vero quod in his præceptis eisdem spiritualis doctor patet, amicus domini qui pater est omnium electorum, recte appellatur. Sed sicut perniciosum est eidem monacho à consortio sancti Patris discedere: ita deterius illi est in die afflictionis suæ, qua se in conspectu Dei mortificare studet, domum fratris sui ingredi, id est, propinquorum suorum seculariter viuentium societatem appetere.

pondere saxi deprimi: vel quasi glareis arenæ, innumeris peccatis leuioribus onerari: sed vtroque grauior ira est stulti. Quia nimirum hæc quo certius quam sint mala, patescunt: eo acrius animum vt castigetur, compungunt. Ita vero quia non corporale, sed spirituale est vitium: quo minus deprehenditur, eo amplius grauat. Vnde non absolutè iram, sed iram stulti dicit saxo & arena grauiorem. Nam sapientes quomodo actus suos ac sermones: ita mentis quoque motus solerter examinare & castigare satagunt.

h ¶ *Ira non habet misericordiam, nec erumpens furor*: &c.]
Exo. 11.a Non de omni ira dicit: nam de mitissimo ac modesto viro scriptum est: Quia exiit à Pharaone iratus nimis: sed de ira stulto, cuius in priori versiculo meminerat: quæ vbi excanduerit, mox viscera pietatis amittit, & furori tantum suo nouit frena laxare. Alioquin de vtili ac necessaria ira dictum
Eccles. 7.a est: *Melior est ira risu, quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis.*

i ¶ *Melior est manifesta correctio, quam amor*, &c.] Amo-

p ¶ *Melior est vicinus iuxta, quam frater procul. Stude*, &c.] Melior tibi est vicinus aliquis, qui tibi animum fraterna societate connectit: quam germanus frater, qui tota fidei & pietatis communia tecum habere neglexerit. Quod dominus in parabola vulnerati à latronibus, eius qui descendebat ab Hierusalem in Hiericho, & Samaritani qui in curam egit illius, manifeste probauit. Luc. 10.e

A C

moribus pastor ipse profeceris: eorumque laudabilia facta cernens, & in ornatu virtutum, & in calore dilectionis ipse gloriosior extiteris Hædus agrum comparabis: dum peccatores ad pœnitentiam vocando, sublimiorem tibi in terra viuentium locum acquires.

[a] Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte cõsurgens, maledicenti similis erit. Tecta perstillantia in die frigoris, & litigiosa mulier comparãtur. Qui retinet eam, quasi qui ventũ teneat, & oleum dexteræ suæ euacuet. [b] Ferrum ferro acuitur, & homo exacuit faciem amici sui. [c] Qui seruat ficum, comedet fructus eius: & qui custos est domini sui, glorificabitur. [d] Quomodo in aquis resplendẽt vultus prospicientium: sic corda hominum manifesta sunt prudentibus. [e] Infernus & perditio nõ replebuntur: similiter & oculi hominum insatiabiles. [f] Quomodo probatur in conflatorio argentum, & in fornace aurum: sic probatur homo ore laudantis. Cor iniqui exquirit mala: cor autem rectum exquirit scientiam. Si contuderis stultũ in pila quasi ptisanas feriẽte desuper pilo, non auferetur ab eo stultitia eius. [g] Diligẽter agnosce vultũ pecoris tui, tuosq; greges considera: non enim habebis iugiter potestatẽ, sed corona tribuetur tibi in generatione & generatione. [h] Aperta sunt prata, & apparuerunt herbæ virentes: & collecta sunt fœna de montib. [i] Agni sunt ad vestimentum tuũ, & bœdi ad agri pretiũ. [k] Sufficiat tibi lac caprarũ in cibos tuos, & in necessaria domus tuæ, & ad victũ ancillis tuis.

Capvt xxxviii.

Fugit impius nemine persequente: [m] Iustus autem quasi leo confidens, absque terrore erit. Propter peccata terræ multi principes ei⁹, & propter hominis sapientiam & horum sciẽtiam quæ dicuntur, vita ducis lõgior erit. Vir pauper calũniãs pauperes, similis est imbri vehemẽti in quo paratur fames. Qui derelinquunt legem, laudant impium: qui custodiunt, succendũtur contra eũ. [n] Viri mali non cogitant iudicium: qui autem requirunt dominum, animaduertunt omnia. Melior est pauper ambulãs in simplicitate sua, quàm diues in prauis itineribus. Qui custodit legem, filius sapiens est: qui autẽ pascit comessatores, confundit patrem suum. Qui coaceruat diuitias vsuris & fœnore liberali, in pauperes congregat eas. Qui declinat aurem suam ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis. [o] Qui decipit iustos in via mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt bona eius. Sapiẽs sibi videtur vir diues: pauper

a ¶ *Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte consurgẽs, maledicenti similis erit, &c.*] Voce grandi proximo benedicit, qui eum fauore superfluæ laudis extollit: vel malis videlicet actibus eius contra iustitiam fauendo, vel bona plus iusto laudando. Sed hic maledicenti assimilatur: quia plurimum lædit eum, cui laudando siue in mala actione confidentiam tribuit: seu in opere recto simplicitatem puri cordis minuit, vt videlicet bonũ quod supernę mercedis intuitu inchoarat, transitoriæ laudis amore consumat.

b ¶ *Ferrũ ferro acuitur, & homo exacuit faciẽ amici sui.*] Satis bona est collatio, & consilium sapientium: vbicũque se inuicem consulẽdo instruunt, ferrum ferro acuitur.

c ¶ *Qui seruat ficũ, comedet fructus, &c.*] Ficũ seruare, est legem diuinitus cõstitutã, inoffenso pedis opere custodire: quod qui fecerit, comedet fructus eius, dum æternam obediẽtiæ suę recipiet mercedem.

d ¶ *Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientiũ, &c.* Aquæ dicũtur sanctorũ dogmata: in quibus doctores vel auditores, velut in speculo vultus suos prospiciunt: dum non solum in actione, sed etiã in cogitatione fœditatẽ suam recognoscunt.

B

e ¶ *Infernus & perditio non replebuntur, &c.*] Inferni tormenta non replebuntur, terminum accipiẽdo: similiter & intentiones eorum qui humana sapiunt, insatiabiles sunt in desiderio peccãdi. Qui & ideo sine fine pœnas luunt: quia voluntatem habuerant sine fine peccandi, si naturam haberent sine fine viuendi.

f ¶ *Quomodo probatur in conflatorio, &c.*] Laus quippè iustos cruciat, iniquos exaltat: sed iustos dum cruciat, purgat: iniquos dum lætificat, reprobos monstrat.

g ¶ *Diligenter agnosce. &c.*] Pastori dicitur Ecclesię: Diligenter adhibe curam eis, quibus te præesse cõtigerit: agnosce animos actusq; singulorũ, & si quid in eis vitij sordirantis inueneris, citius castigare memẽto. Non enim tu sẽper oues dominicas pascendi potestatẽ habebis: sed æterna est corona quam percipies, si commissum tibi gradum tuo tempore benè ministraueris.

h ¶ *Aperta sunt prata, & apparuerunt herba virẽtes, &c.* Aperta sunt modò pascua sacramentorum cœlestiũ, quæ diu fuerant typis præclusa legalibus. Apparuit nouus vigor euãgelicæ veritatis & gratiæ, collecta sunt in pabulum gregis domini scripta patrum veterum, ablata quidem Iudæis superbientibus falce diuinæ animaduersionis, & humilibus ecclesiæ populis ad spirituale subsidiũ data. Iuxta quod dominus ait illis: *Auferetur* inquit, *à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Matth. 21. f

i ¶ *Agni sunt ad vestimentum tuum, & bœdi ad agri pretiũ.*] Agnos innocentes, bœdos pœnitentes nuncupat. Agnorũ ergo vellere vestieris, dum bonis obedientium discipulorum

k ¶ *Sufficiat tibi, &c.*] Tanta instantia pecus tibi commissum pasce, ne tibi lac æstate nouum, nec frigore desit: sed tibi semper tuisque sufficiat, id est, tam sedulo doctrinę insta, vt etiam quosdam pœnitẽtes ad officium docẽdi proueas: quaten⁹ per illos qui pridem pro fœditate vitiorum ad sinistram iudicis videbantur esse ponendi, modo rationabiles & sine dolo, lac verbi paruulis sensu ministretur. Fit autem lac caprarum ad victũ ancillis, quando hi qui nondum amore perfecto, sed adhuc timore seruili domino deseruiũt per exemplum, vel verba eorum qui per pœnitentiam salui facti sunt, viuificis verbi epulis reficiuntur: atque vt ad maiora virtutum proficiant, incrementa iuuantur. Quidã hoc quod dictum est: *Aperta sunt prata, & apparuerunt herba virentes, & collecta sunt fœna de montib.: agni ad vestimentum tuum, & hœdi ad agni pretium*: ita exposuit: Aperta sunt monumenta, apparuerũt corpora rediuiua: sequestrati sunt peccatores à sanctis: fœnum ad comburẽdum de locis excelsis. Sequestrati sunt agni ad dexteram, hœdi ad sinistram: agni ad vestimentũ regis, quia ipse dixit: Inhabitabo in eis. Hœdi pro pretio sanctorum, quibus nocuerunt, ignibus venundantur. Sup. eod. Matth. 25 f Ibid. 23 c

Capvt xxviii.

Fugit impius, &c.] Qui nõ est in fide fortis, etiam si nullus persecutor insistat, nonnunquam sponte fidem deserit: quando vel latrociniis, vel periuriis, vel fornicationib⁹, vel veneficiis, aliisque huius mundi sceleribus, se infideli similem reddit.

m ¶ *Iustus autem, &c.*] In occursu bestiarum idcirco leo non trepidat: quia præualere se omnibus non ignorat. Vnde viri iusti securitas leoni rectè comparatur: quia contra se cum quoslibet insurgere suspicit, ad mentis suæ confidentiam redit, & scit quia cunctos aduersantes superat: quia illum solum diligit, quem inuitus nullo modo amittit.

n ¶ *Viri mali non cogitant iudicium, &c.*] Omnia animaduertunt electi, hoc est, & futurum esse discrimẽ vniuersalis iudicij, & quibus operibus requies, quibus pœna retribuatur æterna.

o ¶ *Qui decipit iustos in via mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt, &c.*] Qui per doctrinam hæreticam decipit amatores iustitiæ vt à veritate deuient, ipse quidem pro malis suis pœnam quam meretur, incurrit: bona autem si qua gerebat, vel vtilia scribendo, vel continenter viuendo, aliis in adiutorium cedunt: eis nimirum qui hæc legentes

pauper autem prudēs serutabitur eum. [a] In exultatione iustorum multa gloria est. [b] Regnantib. impiis, ruinæ hominū. Qui abscondit scelera sua, non dirigetur: qui autem confessus fuerit & reliquerit ea, misericordiam consequetur. [c] Beatus homo qui semper est pauidus: qui vero mentis est duræ, corruet in malū. [d] Leo rugiēs, & vrsus esuriēs, princeps impius super populū pauperē. Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniā: qui autem odit auaritiā, longi fient dies eius. [e] Hominem qui calumniatur animæ sanguinem, si vsq; ad lacum fugerit, nemo sustinet. Qui ambulat simpliciter, saluus erit: qui peruersis graditur viis, concidet semel. Qui operatur terrā suam, saturabitur panibus: qui autem sectatur otium, replebitur egestate. Vir fidelis multum laudabitur: qui autem festinat ditari, non erit innocens. Qui cognoscit in iudicio faciem, non bene facit: iste & pro buccella panis deserit veritatē. [f] Vir qui festinat ditari, & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniat ei. Qui corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum, magis quam ille qui per linguæ blandimenta decipit. Qui subtrahit aliquid à patre suo & à matre, & dicit hoc non esse peccatū, particeps homicidæ est. Qui se iactat & dilatat, iurgia cōcitat: qui vero sperat in Domino, saluabitur. Qui cōfidit in corde suo, stultus est: qui autē graditur sapienter, ipse laudabitur. Qui dat pauperi, nō indigebit: qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam. [g] Cū surrexerint impij, abscondentur homines: cum illi perierint, multiplicabuntur iusti. Viro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei superueniet interitus, & eum sanitas non sequetur. In multiplicatione iustorum lætabitur vulgus: cum impij sumpserint principatum, gemet populus. Vir qui amat sapientiam, lætificat patrem suum: qui autem nutrit scortum, perdet substantiam. Rex iustus eriget terram, vir auarus destruet eam.

CAPVT XXIX.

HOmo qui blandis fictisq; sermonib. loquitur amico suo, rete expandit gressib. eius. [i] Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus, & iustus laudabitur atque gaudebit. Nouit iustus causam pauperum, impius ignorat scientiam. Homines pestilentes dissipant ciuitatem, sapientes vero auertunt furorem. [k] Vir sapiens, si cum stulto contenderit, siue irascatur, siue rideat, non inueniet requiem. Viri sanguinum oderunt simplicem: iusti autem quærunt animam eius. [l] Totum spiritum suum profert stultus: [m] Sapiens autem differt, & reseruat in posterum. Princeps qui libenter audit verba mendacij, omnes ministros habet impios.

[a] Pau-

E legentes siue audientes exempla sibi salutis etiam ab eo quē perisse norunt, assurgunt.

a ¶ *In exultatione*, &c.] Quia videlicet non de præsentibus diuitiis, sed de æternis in futuro bonis exultant: non de rebus mundi quæ vident, sed de creatore mundi, cuius visionem sperant, lætantur, dicente psalmographo: *Lætamini in domino, & exultate iusti.* (Psal.31.a) Vel certe in exultatione iustorum multa sit gloria: quia quotiens electos in hac vita pro euentibus Ecclesiæ prosperis exultare contigerit, multa Domino gloria ex plurimorum fide ac puris operibus datur.

b ¶ *Regnantibus*, &c.] Qui abscondit scelera sua, non dirigetur: qui autem confessus fuerit, & reliquerit ea, &c. Sicut multi gloriam Deo dare incipiunt, cum iustos in profectu virtutum gaudere cōspiciunt: ita quotiens reprobi regnum tenent, multos suæ perfidię cōplices exhibent. Quod & de paganis & hæreticis, & de malis catholicis recte potest accipi.

c ¶ *Beatus*, &c.] Sequentis ita iudicij, tanto tunc districtior portabitur, quanto nunc inter culpas minime timetur. Vnde alibi scriptum est: *In die bonorū ne immemor sis malorum: & in die malorum ne immemor sis bonorum.* (Eccl.11.c) Si ergo vtraque iungēda sunt, vt vnum semper ex altero fulciatur.

d ¶ *Leo rugiens*, &c.] Et de principibus paganis, & de hæreticis potest intelligi: qui populi pauperis, id est, sanctæ Ecclesiæ, vel patientiam, vel sapientiam, ferina sæpe sæuitia tentant. F

e ¶ *Hominem qui calumniatur animæ sanguinem: si vsque ad lacum*, &c.] Siue terrā agri, siue testam corpusculi qui exercet, saturabitur: ille frumento, iste virtutibus: qui vtraq; spernit, replebitur egestate.

f ¶ *Vir qui*, &c.] Profecto enim qui augere opes ambit, & peccatum negligit, more auium captus, cum escam terrenarum rerum auidus inspicit: cum quælibet præsentis mundi bona desiderat, & quæ de futuro dāna patiatur, ignorat.

g ¶ *Cum surrexerint impij, abscondentur*, &c.] Eos homines iustos appellat, qui videlicet iustū statutumque à Domino humanæ conditionis ordinem seruant. Vnde in libro beati Iob de pœnitente quolibet peruerso dicitur: *Respiciet homines, & dicet, peccaui.* (Iob.33.d) Quod est aperte dicere: Respiciet eos qui naturam humanæ creationis recte custodiunt, & se peccando iumentis assimilatos esse cognoscunt. Pater ergo sensus: quia feruente impiorum persecutione, abscondentur sæpe fideles: vel non ausi, vel nō permissi ad publicum procedere, dicente Domino: *Si vos persecuti fuerint in ciuitate ista, fugite ad aliam.* (G, Matt.10.c) Vbi autem perditis auctoribus persecutio cessauerit, augustior post pressuras fidelium gloria clarescit. Sed & infidelium plurimi visa infidelitatis damnatione fidei gratiā suscipient: iuxta id quod scriptum est: *Pestilente flagellato, sapientior erit paruulus.* (Prou.19.d)

CAPVT XXIX.

HOmo h qui, &c.] Qui ficto sermonibus proximum laudat, illi quidem parat insidias, quibus periculum incauti operis aut verbi securior factus incidat. Sed videamus vtrum retia fraudulenta eū, cuius gressibus expanduntur, an potius illum, à quo expanduntur, inuoluant. Sequitur:

i ¶ *Peccantem virum*, &c.] Non ergo iusto laqueus peccantium, etiam si corporaliter perimat, nocet: ipsos autem reprobos insidiæ, quas proximis parant, in perpetuum dānant, gaudentibus iustis, ac rectum conditoris iudicium laudantibus, vel de sua ereptione, vel de perditione prauorum. Denique clausulā prioris versiculi, antiqua editio manifeste posuit: Rete circundat suis pedibus. Ex ambiguo enim Græco, quod est περιβαλλει, vtrumque interpretari potest. Nam *qui fodit foueam proximo suo, incidet in eam ipse*, vt alibi dictum est. (H, Sap.16.A)

k ¶ *Vir sapiens*, &c.] Doctor sapiens, si cum infideli & contumaci contenderit, siue tormenta reproborum, siue gaudia narrat bonorum, frustra erga insensatum laborat: Siue lamenta pœnitentiæ suadeat, seu bonæ operationis quæ sint præmia dicat, non auditur à stulto. Hinc & Apostoli Iudæis dicebant: *Lamentauimus vobis, & non planxistis: cecinimus vobis, & non saltastis.* (Matt.11.b)

l ¶ *Totum spiritum suum*, &c.] Impatientia impellēre agitur, vt totus foras spiritus proferatur. Quem idcirco citius perturbatio eijcit: quia nulla interius disciplina sapientiæ circumcludit.

m ¶ *Sapiens autem*, &c.] Læsus enim in præsens, se vlcisci non desiderat: quia etiam tolerans parci optat, sed tamen vindicari omnia extremo iudicio non ignorat. Hunc locum antiqua translatio sic habet: Totam iram suam profert impius: sapiens autem dispensat per partes: quia nimirum stultus ad vltionem suiiræ perturbatione succenditur: sapiens autem paulatim eam maturitate consilij ac moderationis extenuat & expellit.

A plicium velut pestifero veneno ita corrumpunt, vt ad sanitatem difficile venire possint.

a ¶ *Qui mollis, &c.*]Quia qui cœpta bona districte non exequitur, dissolutione negligentiæ in manum destruentis imitatur, id est diaboli.

b ¶ *Substantia diuitis vrbs roboris, &c.*] Non terrena substantia semper defendere potest: imo plerique propter diuitias sūt capti vel occisi. Vnde & Ecclesiastes ait: *Diuitiæ conseruatæ in malum domini sui: pereunt enim in afflictione pessima.* Melius ergo intelligitur substantiam laudare virtutum, quibus quicunque abundat, quasi muro inexpugnabili, cunctas hostium arcet insidias.

Eccl. 5 c

c ¶. *Antequam, &c.*]Id est, ante contritionem futuræ ruinæ vel damnationis, præcedit elatio cordis atq; praua actio.

d ¶ *Qui prius respondet quam audiat, stultum se demonstrat & confusione dignum.*] Qui prius doctor esse desiderat quam discat, stultitiæ notam non declinat. Qui iudicare proximorum facta, prius quā plene causam vtriusque partis cognoscat, inordinate festinat, se confusione dignum demonstrat.

e ¶ *Spiritus viri, &c.*] Et ipse vit ait. Spiritus quidem prōptus est: caro autem infirma. Potest & de quolibet viro sācto accipi, qui carnis imbecillitatem, ne in tentationibus cedat, mentis fortitudine sustentat.

Matt. 26 e

B

f ¶ *Spiritum vero ad irascendū facilem, quis poterit sustinere, &c.*] Quia qui ad irascendum facilis est, nec seipsum potest sustinere: ita vt iratus sæpe dicat ea quæ postmodum placidus quia dixerit, pœniteat: & plerumque an dixerit, ignoret. Cuius tamen vesania nōnunquam per sapientium modestiam facillimè suffertur, atque ex tempore sopitur.

g ¶ *Donum hominis dilatat viam eius, & ante principes spatium ei facit.*]Donum charitatis siue aliarū virtutum, quas à domino fideles accipiunt, dilatat viam actionis eorum: quia quo magis graua spiritus intus replentur, eo latius foris bonorum operum gressus multiplicant: atque inter magnos ecclesiæ rectores, in futuro culmen sortiuntur honoris. Aliter: Donum spirituale Saluatoris quod mundo attulit, dilatauit viam eius: quod ad plurimas orbis nationes per fidei & dilectionis suæ præsentiam veniret: nec solum populos, sed ipsos etiam rerum dominos, concupiscentiis renuntiare, ac sibi libenter obtemperare faceret.

h ¶ *Iustus prior est accusator sui: venit amicus eius, &c.*]Omnis qui vere iustus est, vbi peccantium errata conspicit, primo ad seipsum oculum considerationis inflectit: dumque suam fragilitatem solicitus accusauerit, sic demum ad corripiendos alios linguam benignus exerit. Sed ille qui suis fidelibus dicere dignatus est: *Vos autem dixi amicos quia quæcunque audiui à patre meo, nota feci vobis*: venit in cor eius per præsentiam diuinæ contemplationis, & quam mundum à sorde iniquitatis agnoscat, eius humilitatem digna mercede remunerat.

Ioan. 15 d

uenerunt vsq; ad interiora vētris. Pigrū deiicit timor: animæ autem effeminatorū esuriēt. [a] Qui mollis & dissolutus est, in opere suo: frater est sua opera dissipātis. Turris fortissima nomē domini: ad ipsā currit iustus, & exaltabitur. [b] Substātia diuitis vrbs roboris eius, & quasi murus validus circūdans eū. [c] Antequā cōteratur, exaltatur cor hominis: & antequam glorificetur, humiliatur. [d] Qui prius respōdet quā audiat, stultū se esse demōstrat, & cōfusione dignū. [e] Spiritus viri sustētat imbecillitatē suā: [f] Spiritū vero ad irascendū facilē, quis poterit sustinere? Cor prudētis possidebit scientiam, & auris sapientium quærit doctrinam. [g] Donum hominis dilatat viam eius, & ante principes spatium ei facit. [h] Iustus prior est accusator sui: venit amicus eius, & inuestigabit eum. [i] Contradictiones comprimit sors, & inter potentes quoque diiudicat. [k] Frater qui adiuuatur à fratre quasi ciuitas firma, & iudicia quasi vectes vrbiū. De fructu oris viri replebitur venter eius, & genimina labiorum ipsius saturabunt eum. Mors & vita in manibus linguæ. qui diligūt eam, comedent fructus eius. Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonū & hauriet iocunditatem à domino. Qui expellit mulierem bonam, expellit bonum: qui autem tenet adulteram, stultus est & insipiens. [l] Cum obsecrationib. loquetur pauper, & diues effabitur rigide. [m] Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quā frater.

CAPVT XIX.

MElior [n] est pauper, qui ambulat in simplicitate sua, quam diues torquens labia sua & insipiens. [o] Vbi non est scientia animæ, non est bonum: & qui festinus est pedibus, offendit. [p] Stultitia hominis supplantat gressus eius, & contra Deum feruet animo suo [q] Diuitiæ addunt amicos plurimos: à paupere autem & hi quos habuit, separantur. Testis falsus nō erit impunitus: & qui loquitur mendacia, non effugiet.

i ¶ *Contradictiones comprimit sors, &c*] Sors est occulta & incomprehensibilis prædestinatio ex diuina regula procedens: quæ inter potentes, hoc est, electos, dum singulis propria assignat, diiudicat.

C

k ¶ *Frater qui adiuuatur à fratre quasi, &c.*] Cum populus vterque, Iudæorum scilicet & gētium, fraterna sibi in Christo charitate consentit, vnam iam catholicæ ecclesiæ ciuitatem construit: & sicut vectes vrbium portas muniunt, ita dogmata vtriusque testamenti, ecclesias per orbem, quę vnam catholicam faciūt, ab infidelium incursione defendunt.

l ¶ *Cum obsecrationibus, &c.*] Humiles spiritu, humiliter dominum adorant, vt euangelicus ille publicanus: superbi sua merita iactant, vt pharisæus. Luc. 18 b

m ¶ *Vir amicabilis, &c*]Credens ex gentibus populus magis amatus est à domino, quam Iudaicus sine fide perdurās: in quo secundum carnem natus est. Potest & de apostolis ex Iudæa natis intelligi: quia magis eos amarent credentes ex gentibus, quàm ea sua gente increduli.

CAPVT XIX.

MElior [n] *est, &c.*] Melior est simplex auditor verbi Dei, si ea quæ intelligere in scripturis potuit, operando perficit: quam eruditus quisque, si in illis quæ acutè intellexit, ad hæresim prædicandam labia retorquet. D

o ¶ *Vbi non, &c.*] Animæ quidem humanæ, scientia vitæ cœlestis est necessaria: quia nimirum sine hac beata in perpetuum esse non potest: attamen qui effrenatis sensibus mentis, plus appetit sapere quam decet, plerunque offensionē hæreticę stultitiæ temerarius incurrit. Quod in primis humani generis parētib. mysticè signatū est: qui dū appetitu scientiæ maioris, vetitum contingere properabant: à statu beatitudinis in qua conditi sunt deuiantes, in pœnam miseriæ & mortalitatis inciderunt.

p ¶ *Stultitia, &c.*]Stultorū moris est, vt cū peccādo viā veritatis deserūt, nō se errasse fateātur: sed ad culpā cōditoris, sui reatus originē referāt: quasi ipse occasionē peccandi tribuerit, qui vel fragilē fecerit hominē, vel ad tentationē eius hostē versutū admiserit. Vnde & primus nostri generis parēs, post præuaricationis excessū increpatus à domino ad defensionē mox excusādo refugit, dicēs: *Mulier quā dedisti mihi sociā, dedit mihi de ligno, & comedi.* Et ipsa mulier: *Serpens,* inquit, *decepit me.* Ambo nāq; in creatorē quod peccauerāt, retorquebant. Ille quod mulierē per quā periret, à domino sociā accepisset: illa quod dominus serpentē qui se deciperet, in paradiso constituisset: quo cōtra sapiēs dominū precatur, vt nō declinet cor suum in verbum malū *ad excusandas excusationes in peccatis.* Sed & ille suos supplantans gressus contra Deum feruet animo, qui diuina imperia per suam inertiam contemnens, insuper ipsum dominum, quasi importabilia hominibus onera imposuerit, mente reprehendit insana

Gen. 3 c

Psal. 140.

q ¶ *Diuitiæ, &c.*] Diuitiæ regni cœlestis, quæ per sanctos

doctores

Multi

E doctores fidelibus tribuendo prædicātur, multos amicos & eisdem prædicatoribus, & earum largitori domino asciscūt. A philosophis autem cæterisque gentium magistris: quia nil certæ beatitudinis in futurum nouerūt promittere, & hi quos habere separantur, videlicet conuersi ad fidem spemque dominicæ promissionis certissimam. dicas reddunt, & hæreticus limpidissima cœlestis oraculi verba, auditu corporis haurit: at vbi hæc corde polluto attigerit, auditoribus suis sorde mixta ministrat. G

i ¶ *Pigredo, &c.*] Piger appellatur, qui rectè sentiendo quasi vigilat: quamuis nihil operando torpescat. Sed pigredo immittit soporem, quia paulisper etiam rectè sentiendi vigilantia amittitur, dum à bene operandi studio cessatur. Rectè autem dicitur.

Multi colūt personā potentis & amici sunt dona tribuētis. Fratres oēs pauperis oderūt eum: insuper & amici procul recesserūt ab eo. [a] Qui tātū verba sectatur, nihil habebit: qui autē possessor est mētis, diligit animā suā, & custos prudētiæ, inueniet bona. [b] Falsus testis nō erit impunitus, & qui loquitur mēdacia peribit. [c] Non decēt stultū delitiæ: nec seruū dominari principib. [d] Doctrina viri per patientiā noscitur. [e] Et gloria eius est iniqua prætergredi. [f] Sicut fremitus leonis, ita & regis ira: & sicut ros super herbā, ita & hilaritas eius. [g] Dolor patris filius stultus: [h] Et tecta iugiter perstillātia litigiosa mulier. Domus & diuitiæ dātur à patētibus: à domino autē propriè vxor prudens. [i] Pigredo immittit soporē: [k] Et anima dissoluta esuriet. Qui custodit mādatū, custodit animā suā: qui autē negligit viā suā, mortificabitur. [l] Fæneratur domino qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei. [m] Erudi filiū tuū, & non desperes: ad interfectionē autē eius ne ponas animā tuam. [n] Qui impatiēs est, sustinebit damnum: & cum rapuerit, aliud apponet. Audi consilium, & suscipe disciplinam. vt sis sapiēs in nouissimis tuis. Multæ cogitationes in corde viri: voluntas autem domini in æternum permanebit. [o] Homo indigens misericors est: [p] Et melior est pauper quam vir mendax. Timor domini ad vitam, & in plenitudine cōmorabitur absque visitatione pessimi. [q] Abscondit piger manum suam sub ascella: nec ad os suum applicat eam. Pestilente flagellato, stultus sapientior erit: si autem corripueris sapientē, intelliget sapientiam. Qui affligit patrem & fugit matrem, ignominiosus erit & infelix. Non cesses fili audire doctrinam: nec

a ¶ *Qui tantum verba sectatur, nihil habebit: qui autem possessor, &c.*] Et Apostolus ait. *Non auditores legis iustificabuntur apud Deum sed factores legis iustificabuntur.* Rom. 2. b

b ¶ *Testis falsus non erit impunitus: &c.*] Redarguerat eum qui verba tantum scientiæ absque operationis efficacia sectatur: redarguit nūc illum qui ipsa verba diuinæ auctoritatis malè interpretando corrumpit. Quod autem multa sæpius iterantur, firmitatis iudicium est, vt Ioseph somnium regis interpretans ait: *Eo quod sit sermo Dei, & veraciter impleatur.* Gen. 41. d

c ¶ *Non decent stultum delitiæ: &c.*] Non decent hæreticum delitiæ scripturarum, quia his bene vti non nouit: neque illum qui seruus ad huc peccati esse probatur, præferri iustis in regimine ecclesiæ.

d ¶ *Doctrina viri, &c.*] Doctrina ecclesiastica per patientiam doctorum quā sit perfecta monstratur: quia dum magis afflictionibus ac morti corpus subdere, quā à docendi officio cessare voluerunt: ostendebant vtique, quantum esset salutaris, quā tanta instantia defensare curarunt. Aliter: Doctrina viri per patientiam noscitur: quia tanto quisque minus ostenditur doctus, quanto conuincitur minus patiens. Neque enim potest veraciter bona docendo impendere, si viuendo nescit æquanimiter aliena mala tolerare. Rectè autem subditur. F

e ¶ *Et gloria, &c.*] Quia nimitum perfecti doctoris est, sic aliorum improbitatem patienter sufferre, vt suam quoque fragilitatem nouerit ab iniqua actione solerter obseruare. Neque enim aut munditia propriæ conuersationis, sine tolerantia sufficit externæ perturbationis: aut si is qui fortiter aduersa foris sustinet, intus adhuc eneruiter iniquis moribus feruet.

f ¶ *Sicut fremitus, &c.*] De Christo rege dicit, qui in iudicio, & hilaris ac blandus iustis, & terribilis apparebit iniustis.

g ¶ *Dolor patris, &c.*] Deus qui in sua natura impassibilis semper est & placidus: dolere tamen nostro more dicitur, cum homines quos ad se credendum laudandumque creauit, hosti potius maligno quàm sibi seruire considerat. Vnde & Moyses loquitur: Pœnituit eum quod hominem fecisset in terra, *& tactus dolore cordis intrinsecus: Delebo,* inquit, *hominem quem creaui, à facie terræ.* Gen. 6. a

h ¶ *Et tecta iugiter perstillātia, &c.*] Sicut tecta perstillantia pluuiam quidem de cœlo suscipiunt, nec tamen hanc ad vtilitatem aliquam dispertiunt, sed ad molestiam potius inhabitantium deriuant. Ita nimirum hæreticorum ecclesia, cœlestium dona verborum non ad salutem animarum: sed ad suæ vsum nequitiæ male interpretando, & contra catholicos litigando conuertit. Tecta enim perstillantia, mundas quidem pluuiæ guttas accipiunt: sed sub tectis in domo sor-

k ¶ *Et anima dissoluta esuriet, &c.*] Nam qui se ad superiora stringendo non dirigit, neglectum se inferius per desideria expandit. Et dum studiorum subtilium vigore non constringitur, cupiditatis infimæ fame sauciatur, vt quo per disciplinā ligari dissimulat, eo se esuriens per voluptatum desideria spargat.

l ¶ *Fæneratur domino qui miseretur pauperis, &c.*] Fœnus est pecunia ad vsuram commodata: qui enim miseretur pauperis, fœneratur domino: quia illi deo erogat modica temporalia, vt ab eo recipiat ampliora æterna. Huius sententiæ veritatem probat ipse dominus, cum se eleemosynam facientibus dictum esse prædixit: *Quandiu fecistis vni de his minimis meis, mihi fecistis.* Matth. 25. d

m ¶ *Erudi filium tuum, &c.*] Subiectum tibi quemlibet, si errare conspicis, diligenter castigare curato: quod si curari renuit, ita erga illum circunspectè & temperanter age: ne quid omnino in tuis verbis vel actibus, vnde amplius peccet, inueniat. Cui sensui opitulatur illud quod sequitur. H

n ¶ *Qui impatiens est, &c.*] Si enim duritia contradicentis fratris, quem erudire cœpisti, prouocatus ipse in impatientiæ vitium labaris, damnum profectò tuæ virtutis incurris: & cum illi durius forte increpando spem promerendæ salutis agendæque pœnitentiæ quam habuerat, rapueris: rationem pro eo quod fratrem scandalizasti, districto iudici reddes. Patet literæ sensus: quia qui per impatientiam inopiæ, furto seruit, aut rapinis, damnum suæ animæ facit: & cum rē proximi tollit, & si non homini pro hoc, certè æterno iudici rationem reddere habet. Vnde alia editio ita hunc versum transtulit. Male cogitās homo, multo damno affligetur: & si perniciosus fuerit, animam suam apponet: quia nimirum cum pecuniam violentus abstulerit, pro hac animam inuitus dabit.

o ¶ *Homo indigens, &c.*] Indigentem dicit humilem, qui se perpetuis bonis egere sine cessatione recolit: talis namque vt misericordiam consequatur à domino, nunquam proximo misereri recusat. De quo & subsequenter annectit.

p ¶ *Et melior est pauper quam vir mendax. Timor domini ad vitam, &c.*] Melior est namque humilis corde, qui nihil fidit suis operibus, quam qui se præ excellentia virtutum viri nomine dignum ducens fallitur, nesciens dum superbiendo perdit bona quæ gessit.

q ¶ *Abscondit piger manum suam sub ascella, nec ad os suum applicat eam. Pestilente flagellato, &c.*] Nemo ita piger est, vt ad os manum vel comedendo reducere laborem putet: sed pigro labor est, manum ad os porrigere: quia desidiosus quisque prædicator, ne hæc quidem vult operari quæ dicit. Manum quippe ad os porrigere, est voci opere concordare.

C peccato absque temeritate pronuntiat. Stulta est namque propriæ laudis iactantia, temerarium de sua quemque innocentia, vel iustitia gloriari. Et quia sunt qui sua laudare quasi fortia: proximorum vero facta velut vilia solent improbare, rectè subiungitur.

A a ¶ *Testis iniquus, &c.*] Illud videlicet de quo dicitur. *Non falsum testimonium dices*: vel certè venturum, de quo supra dicitur. (Exod. 20.b) *Testis falsus non erit impunitus: & qui loquitur mendacia, peribit.*

(Supr. 19.a) b ¶ *Et os, &c.*] Sicut famelicus refici cibis desiderat: ita impius vt iniquitatis excutione satietur, ardenter exquirit.

c ¶ *Parata sunt derisoribus iudicia, &c.*] Etsi reprobi, sicut prædictum est, vel iussionis vel communicationis diuinæ iudicium derident: parata tamen eos expectant iudicia damnationis: quæ vt mallei ferrum candens, ita eos in fornace gehennæ sine fine verberent.

nec ignores sermones scientiæ. [a] Testis iniquus deridet iudiciũ. [b] Et os impiorũ deuorat iniquitatem. [c] Parata sunt derisoribus iudicia, & mallei percutientes stultorũ corporib. Luxuriosa res vinũ, & tumultuosa ebrietas. Quicũq; his delectatur, nõ erit sapiẽs. Sicut rugitus leonis, ita & terror regis: qui prouocat eũ, peccat in animã suam. Honor est homini qui separat se à contentionibus: omnes autem stulti miscentur contumeliis.

Caput XX.

PRopter [d] frigus piger arare noluit: mendicabit ergo æstate, & non dabitur ei. Sicut aqua profunda, sic consilium in corde viri: sed homo sapiens exhauriet illud: [e] Multi homines misericordes vocantur: virum autem fidelem quis inueniet? [f] Iustus qui ambulat in simplicitate sua: beatos post se filios derelinquet. [g] Rex qui sedet in solio iudicij, dissipat omne malum intuitu suo. [h] Quis potest dicere: mundum est cor meum, purus sum à peccato? [i] Pondus & pondus, mensura & mensura: vtrunque abominabile est apud Deum. [k] Ex studiis suis intelligitur puer, si munda & recta sint opera eius. [l] Aurẽ audientem & oculum videntẽ, dominus fecit

Cap. XX.

PRopter [d] *frigus piger arare noluit, &c.*] Qui nũc propter desidiam in Dei seruitio laborare neglexerit, venturo die regni mendicabit, & non dabitur ei: quia quæcunque seminauerit homo hæc & metet. (Gal. 6.b) Bene ergo regnum Dei æstati comparatur: quia tunc mœroris nostri nubila transeunt, & vitæ dies æterni solis claritate fulgescunt.

e ¶ *Multi homines misericordes vocantur: virum autem fidelem quis inueniet.*] Multi quidem misericordes præsenti in sæculo apud homines videntur: virum autem fidelem hoc est, qui recta intentione bonum opus faciat, inueniri difficile est.

B f ¶ *Iustus qui, &c.*] Non hoc secundum literam semper stare potest. (1 Reg. 8.a; 4 Reg. 18.a) Nam & beatus Samuel vir iustus ac simplex, dissimiles sui filios reliquit, & Achaz iniustus ac reprobus, beatum post se filium reliquit Ezechiam: sed filios iusti dicit eos, qui exempla iusti sequuntur. Vnde nunc omnes electi propter fidem, filij dicuntur Abrahæ: teste Apostolo qui ait: (Rom. 4.) *Si autem vos Christi, ergo semen Abrahæ estis*: quibus beatitudo non huius sæculi, sed futura promittitur. Vnde rectè subiungitur.

g ¶ *Rex qui sedet in solio iudicij, dissipat omne malum intuitu suo.*] Etsi enim in hac vita electi mala patiantur reproborum, vbi vniuersalis iudicij dies apparuerit, omnia mala dissipantur: & coronatis cum domino iustis, soli pœnas subibunt iniusti. Quod etiam nunc per partes agitur, cum quis sanctorum victor exierit de sæculo, & ille qui eum tribulabat persecutor digna factis perceperit. Potest hic versus & de electis accipi, qui habent aliquando latentia in mente mala, quæ ab aliis videri non possunt hominibus: quæ tamẽ dominus cernit, quãdo ea occulto respectu gratiæ destruit. (Luc. 22.g) Denique conuersus dominus respexit Petrum, *& recordatus est Petrus verbi domini, &c.*

h ¶ *Qui potest dicere, mundum est cor meum: &c.*] Notãdum quod non ait, Quis potest mundum habere cor, & purus esse à peccato? sed, quis potest dicere, inquit, mundum est cor meum, purus sum à peccato? quia sunt qui largiente diuina gratia, possunt iuxta humanum modum & cordis & operis munditiam habere: vnde est illud dominicum. *Beati mundo* (Matth. 5.a) *corde: quoniam ipsi Deum videbunt.* Et in psalmo. (Psal. 23.a) *Quis ascendet in montem domini: aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus & mundo corde.* Si enim nemo mundum habet cor, neque vllus purus est à peccato, consequens est profectò, vt nullus ascendat in montem domini: nullus hominum stet in loco sancto eius. Quia vero constat multos ascensuros in montem domini, staturósque in loco sancto eius: restat vtique vt sint multi mundo corde, & iuxta humanæ possibilitatis modum puri à peccato: nec tamen seipsum quisquam mundum corde & immunem esse à

i ¶ *Pondus & pondus: mensura, &c.*] Pondus & pondus: hoc est, maius & minus, mensura & mensura, similiter maior & minor, vtrumque est abominabile apud Deum. Præpositi enim in ecclesia praue viuentes, has duplices mensuras in domibus, hoc est, cõscientiis suis habent: quia bonum quod aliis imperant, ipsi minimè faciunt: & malum quod in subditis damnãt, ipsi perpetrare non desinunt. *Põdus & pondus, mensuram & mensuram*, hypocritæ atque hæretici in domibus, hoc est, in sensibus suis habent, in eo quod se mũdos in cogitatione & puros in actione sua esse mentiuntur: cæteros vero velut sordidos atque peccatores respuunt & contẽnunt: quasi statera dolosa & mensura duplici, aliter sua, & aliter facta proximum pensant, ac per hoc in vtroque abominabiles apud Deum existunt. Diuersum namque pondus in domo sua, diuersam habet mensuram, vt aliter videlicet in semetipso, aliter metiatur in proximo: qui in suis semper actibus quæ laudari, in aliorum vero quæ vituperari possint, rimatur. Et ideo talem iustè abominatur dominus: quia nimirum quantum sibimetipsi absque mentis placet, tanto superno inspectori merito displicet. Verum quia periculosum est cuiquam de aliena conscientia iudicare, cuius intentionem scire nequit, dat consilium quibus indiciis iudicium nostri cordis erga proximum dirigere debeamus. Nam sequitur: D

k ¶ *Ex studiis, &c.*] Quemcunque enim virtutibus studere, modestiæ, continentiæ, auditioni sapientum, & obseruantiæ mandatorum Dei, maximéque humilitati ac simplicitati videris: huius munda esse & recta opera intellige. Quem vero his contrarium iter tenere deprehendis, hunc velut immundi ac distorti cordis hominem, aut corrigere & castigare: aut si hoc non vales, vitare ac declinare, ne ab eo ipse corrumparis, curato. Nec videri contrarium debet, quod hic studiosi pueri munda esse & recta opera testatur: supra vero ait. *Quis potest dicere: mundum est cor meum, purus sum à peccato?* in hoc enim versu studium rectè viuendi suadet: in illo præsumptionem propriæ puritatis dissuadet. In isto munditiam & rectitudinem qualis in hac vita esse iustorum potest, docet habendam: in illo subtilitatem diuini examinis, qua hominum facta & intentiones diiudicat, monet semper ante oculos habendam. Vnde & illum locum antiqui interpretes ita transtulerũt. *Cum sederit rex iustus in solio iudicij, quis gloriabitur castum se habere cor? aut quis gloriabitur mundum se esse à peccato?* Qui & hunc quem exponimus versiculum, (Sap. 13.d) manifestius posuere dicentes: *Iuuenis qui cum iusto est, directa erit via illius.* Qui enim *cum sapientibus graditur, sapiens erit.* Sicut econtra, *amicus stultorum efficietur similis.*

l ¶ *Aurem audientem, &c.*] Aurem audientem, dicit auditorem verbi obedientem. *Oculum videntem*, doctorem eruditum. Nemo ergo cum se scripturarum sciẽtia institutum, & ad dicendum verbum Dei viderit idoneum, despiceat simplicitatem fratris: qui & si minus doctus ad prædicandũ, nõ tamen minus est promptus ad discẽdum, vel adimplendum bona quæ didicit: sed recolat quia qui sibi maiorem scientiæ gratiam dedit, ipse fratri quæ habet spiritualia dona tribuit: nec sibi propter se solummodo, sed etiam propter fratris cõmoda tribuit dona quæ voluit: dans vnicuique gratiam secundum

fecit vtrunque. [a] Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat: aperi oculos tuos, & saturare panibus. [b] Malum est, malum est, dicit omnis emptor: & cum recesserit, tunc gloriabitur. [c] Est aurum & multitudo gemmarum, & vas pretiosum labia scientiæ. Tolle vestimentũ eius qui fideiussor extitit alieni, & pro extraneis aufer pignus ab eo. [d] Suauis est homini panis mendacij: & postea impleditur os eius calculo. Cogitationes cõsilijs roborãtur: & gubernaculis tractãda sunt bella. [e] Ei qui reuelat mysteria, & ambulat fraudulẽter, & dilatat labia sua, ne cõmisceearis. Qui maledicit patri suo & matri, extinguetur lumẽ eius in medijs tenebris. [f] Hæreditas ad quã festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. [g] Ne dicas, reddã malũ: expecta dominũ, & liberabit te. [h] Abominatio est apud dominũ pondus & pondus: statera dolosa non est bona. [i] A domino diriguntur gressus viri. [k] Quis autẽ hominũ intelligere potest viã suã? [l] Ruina est homini deuotare sanctos: & post vota retractare. [m] Dissipat impios rex sapiẽs, & incuruat super eos fornicẽ. [n] Lucerna domini spiraculũ hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Misericordia & veritas custodiũt regẽ, & roboratur clementia thronus eius. [o] Exultatio iuuenum fortitudo eorum, & dignitas senũ canities. [p] Liuor vulneris absterget mala: & plagæ in secretioribus ventris.

CAPVT XXI.

SIcut [q] diuisiones aquarum, ita cor regis in manu domini: quocunque voluerit inclinabit illud. Omnis via viri recta sibi videtur: appendit autem

E eundum mensuram donationis suæ.

Rom. 13. c a ¶ *Noli diligere somnum, &c.*] Noli diligere somnum peccati & inertiæ: de quo Apostolus ait, *Hora est iam nos de somno surgere*: ne te si non bene vigilare noueris, egestas in futuro, illa grauissima, vbi nec stillam aquæ vnam sitiens inuenire queas, occupet. Aperi oculos tui cordis ad vigilias sanctas, & saturitatem tibi gaudiorum cœlestium bene viuendo conquire.

b ¶ *Malum est, &c.*] Ergo & is qui æterna in cælis præmia comparare desiderat, malum esse ei quod in præsenti debet sustinere, vt cum recesserit de mundo, tunc glorietur apertè perspiciens: Quia *non sunt cõ-*

Ibid. 8. d *dignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.*

c ¶ *Est aurum, &c.*] Hæc est gloriatio sapientis emptoris, qoi quàm diu emerit, malum esse dicit quod secum agitur: cum autem recesserit, lætabitur se sapienter emisse: sic eternum etiam cælestis regni emptor vbi hinc recesserit exultabit, competiens labia scientiæ, id est, doctrinæ spiritualis qua vsus est in comparatione cœlestium, auro, gemmis, & vasis esse assimilãda pretiosis.

d ¶ *Suauis est homini panis, &c.*] In quocunque membro quis amplius peccauerit, in eo

F amplìora in vltione patietur tormenta. Vnde rectè qui in lingua magis delinquit, in ea plus arsurus esse perhibetur: dum os eius calculo, qui est lapis ignitus, replendum esse refertur: quod accidisse constat diuiti illi qui epulabatur quotidie splendide: cum in inferno ardens, refrigerari sibi à Lazaro linguam petebat. Nã

Luc. 16. e quia in verbis superuacuis in epulando defluxerat, in lingua amplius ardebat.

e ¶ *Et qui, &c.*] Si quis voluerit tuis misceri amicitijs, & hunc videris prioris amici pandentem secreta, hunc veluti perfidum caue.

f ¶ *Hæreditas ad quam festinatur, &c.*] Qui per auaritiæ nequitiam in hac vita multiplicari appetunt, in futuro ab æterno patrimonio exhæredes fiunt. Aliter: Hæreditas ad quã festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. Qui gradum regiminis priusquam subesse didicerit, id est, ante tempus festinãs præposterus accipit: in nouissimo mercede benedictionis, quæ bonis rectoribus debetur, carebit: qui ad mysterium altaris indoctus & temerarius accessit, & ipse in die nouissimo gratiam remunerationis, quæ benè ministrãtib. repromittitur, perdet. Potest & ita accipi, quod qui in præsenti suas vlcisci vult iniurias, hic corona patiẽtiæ in futuro carebit. Cui sensui potissimum videtur conuenire quod sequitur:

g ¶ *Ne dicas, &c.*] Quod etiam versiculo sequenti astruit, cùm dicit:

h ¶ *Abominatio est apud dominum pondus & pondus, statera, &c.*] Duplex namque pondus & stateram habet suo in corde dolosam: qui dum peccauerit, ipse veniam petit à domino: & nihilominus peccanti in se homini ac pœnitenti, quod peccauit dimittere non vult: eum qui Deus est flectere ad miserandum precibus satagit, cum ipse homo existẽs, nullis hominum precib. flecti ad misericordiam possit. Qui iure quasi iniquus ponderator abominatur à domino: quia suas

G iniurias grauiores quàm domini mensurãt. Verbi gratia: nolens indulgere ei qui suam vxorem polluit, & postulans sibi indulgere, cùm forte desponsatam Christi virginem maculauerit: vel certe animam suam Deo in baptismate consecratam, aliqua vitiorum sorde fœdauerit.

i ¶ *A domino diriguntur, &c.*] Quicunque hominum gressus rectum iter incedunt nõ fit hoc libertate humani arbitrij, sed gubernatione illius, cui dicit Esaias: *Omnia enim opera nostra operatus es nobis.* Esai. 26. d

k ¶ *Quis autem, &c.*] In hoc, inquit, manifestè claret: quia quicquid boni habet quisque à seipso non habet, sed per gratiã Dei: quod nec per sui libertatẽ arbitrij, qualis futurus sit, qualiter, vel quamdiu victurus intelligere poterit.

l ¶ *Ruina est, &c.*] Cum peccatum sit vlli hominum nocere: quanto maius est cum quis sanctos Dei offenderit, siue læserit, & quasi vile mancipium pro libito suæ voluntatis eos tractare non timuerit. Quomodo quadraginta viri in Actibus apostolorum deuouerunt se non mãducaturos neque bibituros, Act. 23. c donec occiderent Paulum. Et pagani sæpe, vt legimus, dijs suis Christianorum deuouere sanguinem. Hunc versiculum antiqua editio, iuxta alium sensum posuit, dicens: Muscipula est viro citato aliquid de suis consecrare: postea autem qoam votum fecit pœnitentiam agit. H Et quia vtrosque, & eos videlicet qui sua contemnunt, & eos qui vt sua vota compleant sanctos persequuntur, damnatio restat æterna, rectè subditur:

m ¶ *Dissipat impios, &c.*] Moris autem fuit antiquorum, vt adepta de hoste victoria, fornices sibi erigerent, in quibus virtutum suarum laudes describerent: vt in Saulis opere legimus. *Dominus* ergo *rex noster*, non solum impiorum destruet in fine malitiam: sed & magnam cum electis suis eiusdem triumphi gloriam perpetuo celebrat. Hunc versum antiqua translatio sic habet: Ventilator impiorum rex sapiens, & immittet illis totam malorum: 1. Reg. 15. e id est, pœnam nullo fine consummandam. Cui videlicet rotę contraria est corona vitæ æternæ, quam repromisit Deus diligentibus se.

n ¶ *Lucerna, &c.*] Diuini afflatus illuminatio, cum in mentem hominis venerit, eam sibimetipsi illuminans ostendit: quæ ante Spiritus sancti aduentum cogitationes prauas & portare poterat, & pensare nesciebat.

o ¶ *Exultatio, &c.*] Canitiem sapientiam dicit. Tunc eternis ciuitatis cuiusque bene ordinatæ, tunc res sanctæ ecclesiæ rectè aguntur: cum & fortiores quisque viribus necessarijs insistunt operibus, & seniores maiore prudentia prędici, de his quæ agenda sunt, salubriter consulunt.

p ¶ *Liuor, &c.*] Cum enim exterius percutimur ad peccatorum nostrorum memoriam, taciti afflictique reuocamur: & per hoc quod foris patimur, magis intus quod fecimus dolemus: sicque fit vt inter aperta vulnera corporis, magis nos abluat plaga secreta ventris: quia sanat nequitias praui operis occultum vulnus doloris. Solet quippe ventris appellatione mens accipi: quia sicut venter consumit escas, ita mens pertractando excoquit curas.

CAPVT XXI.

SIcut [q] *diuisiones aquarũ, &c.*] Quare cor regis & non potius omnium hominum in manu Dei esse perhibet, cum

A Psal. 94.a scriptũ sit: Quia in manu eius sunt omnes fines terræ: nisi fortè regem, sanctum quemque appellat, qui vitiorum bella in se ipso vincere, virtutum militiam nouit stipare. Sicut enim dominus multifidis aquarum diuisionibus terrarum fines latè simul & aëris implet, regit quoque aquis superiora cœlorum: ita cor regis quocũque voluerit inclinabit illud: quia sicut diuisiones gratiarũ, iuxta suam voluntatem, & angelis & hominibus tribuit: ita & corda sanctorum quibuscũque voluerit digna donationibus reddit. Neque vllum habet Pelagianista locum, quo absque Dei gratia quis saluus fieri possit.

a ¶ *Peruersa via*, &c.] Iustè coram domino viuere, propriũ est humanæ conditionis. Vnde alibi dicit: *Deum time, & mandata eius obserua, hoc est, omnis homo.* Eccl. 12.d At qui peruersè viuit, alienam profectò à natura humana viam incedit. Peruersa ergo actio, aliena est & contra naturam. Qui autem mundus est in opere, hic rectè quod per naturam originaliter sumpsit, exequitur.

b ¶ *Melius est*, &c.] Adeo verum est, melius esse sedere in angulo domatis: id est, in secreta altitudine vitæ continentioris, quam cum muliere mala in domo, quæ tibi sit cum illa cõmunis: vt etiam si optima tibi mulier ducenda offeratur, melius sit contemptu connubio propter comitatum agni cœlibem ducere vitã. B Aliter: Quid per angulum domatis, nisi vita religiosa, ab omni actione terrena remota, & à turbationibus vitæ præsentis quieta? Quid per mulierem litigiosã, nisi perturbati sæculi actio designatur: quæ amaroribus suis incessanter tẽtationes mouet, iurgia atque scandala seminat, immittit lites, concitãt bella, diuidit vnitatem, pacem violat, amicitias dissipat, eosque dum variis cupiditatibus inflãmat, nec in semetipsis quiescere sinit: nec in fraterna dilectione connexos esse permittit?

c ¶ *Qui obturat*, &c.] Generaliter hæc accipienda sententia: & non egeno tantum vel corporaliter infirmo. Nam & qui criminibus alienis non affectu misericordiæ condolere, sed iudicantis mauult tenere censuram: ostendit se necdum vitiorum fecibus eliquatum, neque auditu diuinæ miserationis existere dignum.

d ¶ *Munus*, &c.] Qui iram districti iudicis, quam peccando meruit, placare desiderat, eleemosynas det pauperibus, & hoc nulla delectatione fauoris humani, sed tantum amore conditoris, qui cordium occulta respicit. Sic enim fit munus absconditum, sic ad mitigandum conditoris iram proficuum, si nullo extraneæ retributionis intuitu porrigatur, sic implebitur quod ipse præcepit: *Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua.* Matth. 6.a

e ¶ *Gaudium*, &c.] Gaudet iustus cum bonis desudat operibus: quia sperat se propter hæc bonis remunerandum esse perennibus. At vero reprobi dum mala, quæ dominum prohibuisse norunt, faciunt, quamuis suæ luxuriæ perpetratione carnaliter delectentur, mentis tamen pauore interno carere nequeunt, quia se mala perpetua passuros pro his quæ temporaliter malefecerint, non ambigunt.

autem corda dominus. Facere misericordiã & iudiciũ, magis placet domino, quã victimæ. Exaltatio oculorum, est dilatatio cordis: lucerna impiorũ, peccatũ. Cogitationes robusti semper in abundãtia: omnis autẽ piger in egestate est. Qui cõgregat thesauros lingua mẽdacij, vanus & excors est: & impingetur ad laqueos mortis. Rapinæ impiorũ detrahẽt eos: quia noluerunt facere iudicium. [a] Peruersa via viri aliena est: qui autem mũdus est, rectũ opus eius. [b] Melius est sedere in angulo domatis, quã cum muliere litigiosa, & in domo cõmuni. Anima impij desiderat malũ: nõ miserebitur proximo suo. Mulctato pestilẽte, sapientior erit paruulus: & si sectetur sapientem, sumet scientiam. Excogitat iustus de domo impij, vt detrahat impios à malo. [c] Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis: & ipse clamabit, & non exaudietur. [d] Munus absconditum extinguet iras: & donum in sinu indignationem maximam. [e] Gaudium iusto est facere iudicium, & pauor operantibus iniquitatem. [f] Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantium commorabitur. Qui diligit epulas, in egestate erit: qui amat vinum & pinguia, non ditabitur. [g] Pro iusto datur impius: & pro recto iniquus. Melius est habitare in terra deserta: quam cum muliere rixosa & iracunda. [h] Thesaurus desiderabilis & oleum in habitaculo iusti, & imprudens homo dissipabit illud. Qui sequitur iustitiam & misericordiam: inueniet vitam, iustitiã & gloriã. [i] Ciuitatem fortium ascendit sapiens, & destruxit robur fiduciæ eius. Qui custodit os suum & linguam suam, custodit ab angustiis animam suam. Superbus & arrogans vocatur indoctus: qui in ira operatur superbiam. Desideria occidunt pigrum, noluerunt enim quicquam manus eius operari. Tota die cõcupiscit & desiderat: qui autem iustus est, tribuet & non cessabit.

Hostiæ

C f ¶ *Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantium commorabitur*, &c.] Gigantes dicit immundos spiritus: de quibus beatus Iob: *Ecce gigantes*, inquit, *gemunt sub aquis*: & qui habitant cum eis, id est, superbi & malefactores spiritus dæmoniorum cum his quos deceperint hominibus pœnis subacti torquentur: horum enim cœtui sociabuntur, qui à via veritatis errauerunt, ipso iudice attestante, qui se illis dicturum esse prædixit: *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius.* Iob. 26.b Matth. 25.d

g ¶ *Pro iusto datur*, &c.] Iusti & recti idem esse videntur: sed distat inter impios & iniquos, quod iniqui sunt omnes reprobi: impij vero qui maioribus implicati sceleribus, vel vnquam sanctæ mysteria fidei perceperunt, vel post accepta ad apostasiam redierunt. Vnde potest hoc loco impius omnium fidelium persecutor dictus accipi: Porro iniquorum vocabulo, generaliter omnes mali signari. Et pro iusto datur impius, cum pro martyre persecutor, qui eum morti dederit, punitur: pro rectis iniqui, qui eorum iustitiã videntes imitari nolebãt. Damnatur Herodes, non tantum pro innocentibus, quos impie neci tradidit, sed & augmentum damnationis accipit: quia fidem Magorum sequi ad quærendum dominum noluit, cum esset Iudæus, & prophetarum dicta cognoscere: hinc enim dominus ait: *Regina austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam*, &c. Matth. 12.d D Non quia ipsa sua virtute ac potentia condemnabit: sed quia in eius comparatione condẽnabuntur, qui deuotionem eius sciẽtes, cum multo facilius possent, sapientiæ curam quam dissimulabant habere.

h ¶ *Thesaurus* &c.] Claritas bonorum operum Deo semper amabilis, & pinguedo dilectionis in sanctorum ecclesia refulget. Verum reprobi non tantum virtutes se non assequi, sed & persequi, & quantum valent in bonis obruere festinant. Potest sane hic versus & de quolibet martyrum accipi: in cuius habitaculo, id est, corpore, anima sancta, Dei videlicet thesaurus seruetur, abundat & vnctio gratiæ spiritualis: at persecutor imprudẽs huiusmodi habitaculum disrumpere potest: thesaurum vero qui habitaculo tenebatur & oleum, nequaquam tangere potest. Vnde dominus docet: *Non timete eos qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius quid faciant.*

i ¶ *Ciuitatem fortium*, &c.] Ciuitatem fortium, mundum dicit, qui quondam malignorum spirituum & tyrannidi stultæ subactus seruiebat: habens fiduciam vitæ in cultu eorum qui non sunt dij, sed opera manuum hominum. Matth. 10.c Hanc ciuitatem intrauit ille natus in carne, qui est Dei virtus & Dei sapiẽtia: destruxitque per suos prædicatores cultũ deorum, in quibus foere confisi, veritatis ignari: atque in fide cœlestium docuit habendam esse fiduciam, quæ nunquam posset destrui. Sed & quotidie ciuitatem fortium ascendit sapiens, & destruit robur fiduciæ eius, cum aliquis fidelis doctor argumenta philosophorum, vel hæreticorum, vel etiam contumaces carnalium fratrum contradictiones, quibus scelera sua defendere & alleuiare nituntur, aspersione

fidei

E

Hostiæ impiorũ abominabiles, quæ offerũtur ex scelere. [a]Testis mẽdax peribit: vir obediẽs loquetur victoriam. [b] Vir impius procaciter obfirmat vultum suum: qui autẽ rectus est, corrigit viam suã. [c] Non est sapientia, non est prudentia, nõ est consilium contra dominũ. [d]Equus paratur ad diẽ belli: dominus autem salutem tribuet.

CAPVT. XXII.

MElius [e] est nomen bonum, quam diuitiæ multæ. [f] Super argentum & aurum gratia bona. [g] Diues & pauper obuiauerunt sibi, vtriusque operator est dominus: [h] Callidus videt malum, & abscondit se: innocens pertransit, & afflictus est damno. [i] Finis molestiæ timor domini: diuitiæ & gloria, & vita. [k] Arma & gladij in via peruersi: custos autem animæ suæ longe recedit ab eis. [l] Prouerbium est: adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit, non recedet ab ea. [m] Diues pauperibus imperat: & qui accipit mutuum, seruus est fænerantis. [n] Qui seminat iniquitatem, metet mala [o]: Et virga iræ suæ consummabitur. [p] Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur: de panibus enim suis dedit pauperi. Victoriam & honorem acquiret qui dat munera, animam autem aufert accipientium. [q] Eiice derisorẽ, & exibit cum eo iurgium: cessabuntque

fidei ecclesiasticæ, castigationis disciplina redarguit atque cunsceram annullat.

a ¶ *Testis mendax peribit, &c.*] Qui se Deo seruire testatur, nec factis dicta exequitur, peribit: qui autem fideliter vt promittit, iussis subditur diuinis: huius loquela ad victoriã perueniet: quia dum per obedientiam suam desidera vincere satagit, per iustitiam iudicis postmodum victoriæ palmam percipit.

b ¶ *Vir impius procaciter obfirmat vultum suum, &c.*] Iudas quia impius corde erat, quamuis ipso domino se redarguente, noluit mala cœpta restringere. Porro Petrus quia rectus erat corde, id est, rectitudinis amator, respiciente se domino
Luc. 22. g
mox pœnitendo correxit, quod negando deliquit.

c ¶ *Non est sapientia, &c.*] Quæcunque consiliantur & sapiunt hæretici, nihil est & vanum & inutile.

d ¶ *Equus paratur, &c.*] Hominum quidem est Deo deuote tempore persecutionis animũ præparare, corpus offerre discrimini, sed diuini est adiutorij, vt cœpto labori, agonis victoria salusque succedat.

CAPVT XXII.

MElius [e] *est nomen bonum, &c.*] Nomen bonum dicit, non quod à turbis vulgi imperiti, sed quod à fidelium quamuis paucorum testimonio laudatur. Neque enim bonus habere nomen bonum refu-
F
git, sed à bonis solum quærebat laudari qui ait: *Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.* Nomen ergo bo-
Gal. 1. b
num est nomen religionis, quod diuitiis mundialibus iure
Matt. 16. d
præfertur. Nã *& si mundum quis lucraretur vniuersum*, merito hunc contemneret, tãtum vt nomen eius scriberetur in cœlo eiusque memoria & inter angelos, & inter homines sanctos figeretur æterna.

f ¶ *Super argentum & aurum gratia bona.*] Illam significat gratiam, cum quis pro bono opere laudatur à bonis, imo pro collatis ei donis meritorum, glorificatur pater qui in cœlis est.

g ¶ *Diues & pauper obuiauerunt, &c.*] Neque diuitem propter diuitias honores: neq; pro inopia pauperem despicias, sed hoc in vtroque merito venerare: quia opus sunt diuinũ, & ad imaginem Dei facti sunt.

Ioan. 12. f
h ¶ *Callidus, &c.*] *Multi ex principibus credidere in dominum, sed propter pharisæos non confitebantur, vt de synagoga non eijcerentur*: quia enim erant callidi, videbant malum persecutionis quod imminebat, & absconderunt fidem pietatis quã parumper conceperant: Innocentes vero apostoli pertransierunt itinere recto professionis quo cœperunt, & afflicti sunt verbere, vinculis, carcere, & ipsa etiam morte mulctati. Vtrorũq; autẽ exemplum multi vsque nunc, & in certamine fidei, & in communibus sequuntur actibus. Hunc versum antiqui interpretes manifestius, sed in alium sensum transtulerunt: *Nequam punitur valde ipse disciplinam accipit: insipientes autem prætereuntes damno afflicti sunt.*

i ¶ *Finis modestiæ timor, &c.*] Modestiam dicit constantiam operum bonorum: timorem vero domini illum qui permanet in sæculum sæculi: quia nimirum perfectio virtutum est, ad hunc animi statum conscendere, quo gratiam conditoris, vel in modico timeamus offendere: nihil prorsus eius
1. Ioan. 4. d
memoriæ præponentes, quæ alibi *charitas* vocatur *perfecta foras mittentes timorẽ*, seruilem videlicet & incipiẽtem: quo metuit quisque, ne forte peccando pœnis mereatur subigi.

G

Quod autem subiungit: Diuitiæ & gloria & vita, in futuro significat. Finis ergo modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria & vita. Quia nimirum perfectio virtutum est in hac vita, vt timeamus dominum timore sancto, hoc est, syncera illum dilectione colamus: finis virtutum in futuro, vt diuitias hæreditatis promissæ, regni cælestis gloriam & vitã sine fine percipiamus à domino. Vnde Petrus: *Itaque cum videritis, exultabitis lætitia inenarrabili & glorificata reportantes finem fidei vestræ salutem animarum vestrarum.* 1. Pet. 1. b

k ¶ *Arma, &c.*] Dupliciter intelligendum: quia peruersi & armati semper ad nocendum proximis verbo vel opere scelesto, & ipsos parata semper expectat vltio diuini examinis. Qui vero animam suam in æternũ saluari procurat, longe refugit ab huiusmodi armis & gladiis: quia & mentem manumque suam à proximorũ læsione refrenat, & ne animaduersione districti iudicis ipse feriatur, intenta mente præcauet.

l ¶ *Prouerbium, &c.*] Constat plerosq; in senectute domino donante mutari à vitiis, quæ adolescentes habuerant: & econtra nonnullos illo se deserente, deserere circa seniũ virtutes, quibus ab adolescentia videbantur illustrari. Sed quia multo sæpius quisque mores, quibus ab adolescentia imbutus est, in reliquum vitæ tempus exequi consueuit, prouerbium esse dicit: quia quod adolescens quisque cœperit, in senecta non mutauerit: non tamen ipsum semper ita venire confirmat. Idcirco autem huiusmodi prouerbium ponit, vt auditores suos à prima ætate virtutibus studere persuadeat: ne forte in senectute non possint discere studia, quibus in tenera ætate mãcipari despexerant. Nam *& quo semel est imbuta recens seruabit odorem Testa diu.* Et Græca narrat historia, Alexãdrum potentissimum regem orbisque domitorem, & in moribus & incessu Leonidis pædagogi sui non potuisse carere vitiis, quibus paruulus adhuc fuerat infectus. H

m ¶ *Diues, &c.*] Patet iuxta literam. Sed & diuites virtutibus in iudicio occultè inspectoris principantur eis, imo eorum in futuro iudices existunt, qui virtutum diuitiis caruerunt. Et qui verbum doctrinæ salutaris accipit à doctore, seruus est eiusdem doctoris, id est, debitor implendi omnia, quę illi magisterij cœlestis iure præcipit.

n ¶ *Qui seminat, &c.*] Certum est quod is qui vel verbo vel exemplo docet iniquitatem, recipiet vindictam. Sed quod sequitur:

o ¶ *Et virga iræ suæ consummabitur.*] Illam maximè iniquitatem videtur dicere, quæ immiti & impia mente peragitur, vt est latrocinia exercere, homines seruitio premere, tormẽtis laniare, morte perimere, bouẽ viduę pro pignore auferre: ipsam de aduersario, cum possit, vindicare non velle. Talis etenim merito virga iræ suæ consummabitur, quia sicut dominus ait: *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt*, id Matt. 26. d
est, qui iniuste in alios sæuiunt, ipsa sæuitia sibimetipsis interitum conciscunt. Verum quia dixerat de impio, sequitur econtra de pio.

p ¶ *Qui pronus, &c.*] Huic simile est illud iudicis eiusdem, qui misericordes ab impijs discernẽs ait: *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Quia esuriui, & dedistis mihi manducare, &c.* Possunt autẽ panes qui pauperi dantur, non solũ alimenti carnalis, sed & doctrinæ spiritualis, quibus anima recreatur, intelligi. Matt. 25. d

q ¶ *Eiice derisorẽ, &c.*] Eijce hæreticum, quem corrigere nõ

buntq; causæ & contumeliæ. [a] Qui diligit cordis mūditiā propter gratiā labiorum suorū, habebit amicū regē. [b] Oculi domini custodiunt scientiā, & supplantantur verba iniqui. [c] Dicit piger: leo est foris, in medio plateaū occidēdus sum. [d] Fouea profunda os alienæ: cui iratus est dominus incidet ia illā. [e] Stultitia colligata in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam. [f] Qui calumniatur pauperē, vt augeat diuitias suas, dabit ipse ditiori & egebit. [g] Inclina aurē tuā, & audi verba sapientiū: appone autem cor ad doctrinā meam. [h] Quæ pulchra erit tibi cum seruaueris eam in ventre tuo: & redūdabit in labiis tuis, vt sit in domino fiducia tua, vnde & ostēdā eam tibi hodie. [i] Ecce descripsi eam tibi tripliciter in cogitationibus & scientia, vt ostenderem tibi firmitatem & eloquia veritatis respondere ex his illis qui miserūt te. [k] Non facias violētiam pauperi, quia pauper est, neq; conteras egenum in porta: quia dominus iudicabit causam eius. [l] Et cōfiget eos, qui confixere animam eius. [m] Noli esse amicus homini iracundo, neque ambules cum viro furioso, ne forte discas semitas eius, & sumas scandalum animæ suæ. [n] Noli esse cum his qui defigunt manus suas, & qui vades se offerunt pro debitis. Si enim non habet vnde restituat, quid causæ est vt tollat operimentum de cubili tuo? [o] Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui. [p] Vidisti virum velocem

A potes de ecclesia: & cum illi libertatem prædicandi abstuleris, catholicæ paci auxilium præstabis.

a ¶ *Qui diligit*, &c.] Qui mundo corde recta prædicat, inter illos annumerabitur, de quibus eidem regi & conditori sæculorum propheta dicebat: *Mihi autem nimis honorati sunt* Psal.138.c *amici tui Deus*. Nam si quis gratiam labiorum recta prædicando præmonstrat: cordis autem munditiam custodire dissimulat, nequaquam talis æterni regis amicitia frui posse putandus est.

b ¶ *Oculi domini*, &c.] Superna conspectio custodit semper in ecclesia scientiam veritatis quam docuit. Verba autem hæreticorum: imo omnis sermo pietatis & iustitiæ cōtrarius, qui à domino rege non seruatur, cum suo auctore subuertitur.

c ¶ *Dicit piger*, &c.] Dicit sæpe in animo suo is qui ad agēda bona opera piger est, ad confitendam fidem quā corde tenet timidus: non audeo fidem quam noui, foras profiteri: ne me persecutor impius, quia fidelē audit, perimat. Timeo ad exercendas virtutum actiones in publicum progredi, ne forte me vel antiqui hostis aduersitas grauior tentet: vel etiam homo quilibet peruersus cum suorum turba deB rideat, conuitiis cōfundat, iniuriis afficiat: aut sicut multos iustorum, qui ab eius vita discordant, tormentis & morte consumat. *Leo*, inquit, *foris, in medio platearum occidendus sum*: quod est aperte dicere, & verba & opera virtutum, vbi ostendi foris cœperint, statim persecutio vel hominum, vel spirituum comitatur immundorum: nec valeo tentationibus resistere, sed in ipsis boni propositi vincor inceptis.

d ¶ *Fouea profunda*, &c.] Quia verba vel oscula meretricis libenter amplectitur, quasi ianuam iam gehennalis pulsat abyssi: citoque mergetur, si pedem cautus non retrahit, si non membra cætera à vicina cohibet foueæ pœnalis: quam nullus omnino nisi filius iræ illabitur.

e ¶ *Stultitia colligata est*, &c.] Multos nouimus pueros sapientia præditos. Nam & Hieremias puer prophetiæ mini- Hier.1.c
Dan.1.c sterium suscepit, & Daniel scribit quod dedit Deus pueris abstinentibus scientiam & disciplinam in omni verbo & sapientia. Vnde restat intelligere, quod pueros hoc loco non ætate sed sensu, paruulos significet: quales vetabat Aposto- 1.Cor.14.d lus esse eos, quibus ait: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote*. Huiusmodi enim pueros, id est, animos stultitiæ vel lasciuiæ vel inertiæ deditos, necesse est iuuenili disciplina castigari, & ad iustum vitæ tramitem prudentiū vigore perduci.

f ¶ *Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias*, &c.] Constat quia rapaces, & quæ pauperibus auferunt, & quæ iniustè videntur possidere, pariter omnia perdent, cum in examine districti iudicis pœnas pro his quæ gessere, recipient. Sed & is qui pauperem spiritu fratrem calumniatur, virtutibus eius detrahendo, vt per hanc vituperationem ipse diuitias quas desiderat augeat, id est, gloriam laudis humanæ maiorem, quasi sanctior accipiat: merito talis calūniator quicquid bonæ actionis habere videbatur, amittet: & à fructu virtutum vacuus in fine manebit. Hucusque pertingit titulus parabolarū Salomonis, quia supra positus est: ex quo nouū locutionis genus probatur assumpsisse, vt ea quæ diceret nō quasi ad alium quem doceret loquendo, sed velut solus se-

C cum ratiocinādo videatur effari, quatum videlicet parabolarum primus est versiculus: *Filius sapiens lætificat patrem, filius vero stultus mæstitia est matris suæ*: Vlnmus vero est Prou.10.a iste, ad quem vsque explanādo peruenimus. Hinc ad priorē loquēdi modum reuertitur, vt specialiter ad eum quem instruit verbum faciat: quod ita incipit.

g ¶ *Inclina aurem tuam*, &c.] Pulchrum initium ponit notæ locutionis, vt aurem pariter ad audiendum, & cor apponere ad intelligendum, quæ sibi sapientes loquantur cum quem erudit iubeat.

h ¶ *Quæ pulchra*, &c.] Aspera sæpe videtur incipientibus & insuauis doctrina sapientiæ: sed cum eius virtutem intimo corde perceperint & operib. seruare, cum hanc quoque labiis propinare fratribus didicerit, pulchriorem hanc cæteris dogmatibus esse deprahendent.

i ¶ *Ecce descripsi*, &c.] Tripliciter auditori doctrinam descripsit suam, quia cogitare, loqui, & operibus hanc exercere præcepit, qua descriptione, triplici, totus iste libellus, si quis bene considerat, plenus refulget.

k ¶ *Non facias*, &c.] Potest de quolibet paupere vel egeno accipi, de quo dictum est: *Tibi derelictus est pauper, pupillo tu* Psal 9.b *eris adiutor*. Verum quia sequitur.

l ¶ *Et configet*, &c.] Melius de D illo intelligitur, qui cum di- 2.Cor.8.b ues esset, pauper pro nobis factus est: & non solum pauper vt nos ditaret, sed & vt nos redimeret, crucifigi dignatus est. Prohibet ergo sapientia suoa auditores domino in carne prædicanti violentiam mortemque inferre: quia nimirum certus restat interitus eis, qui in auctorem vitæ manum mittere non timuerunt.

m ¶ *Noli esse amicus homini*, &c.] Et cum hæc de omni iracundo, vel furioso possint generaliter accipi: tamen nihil prohibet specialiter accipi de illis qui contra Saluatorem & discipulos eius vesana mente furebant. A quorum amicitia & comitatu prohibentur quicunque in eum credentes, curam suæ salutis agebant, ne ex vicinia prauorum & ipsi perirent: quod ex Iudæ Iscariothis casu fieri posse probatū est. Generaliter autem dicendum: quia sicut perfecti viri peruersos proximos non debent fugere qui illos sæpe ad rectitudinem trahunt, & ipsi ad peruersitatem nunquam trahūtur, ita infirmi quique societatem debent declinare prauorum, ne mala quæ frequenter aspiciunt, & corrigere non valent, delectentur imitari.

n ¶ *Noli esse cum his*, &c.] Noli esse cum his qui se, cum essent liberi ac sibi vacantes, defigunt manus in curas salutis malorum, spondentes se rationem pro eorum animabus domino reddituros. Si enim ille pro quo spopondisti, non habet bona opera, quibus te liberum ac securum reddat tuæ sponsionis: quæ tibi vtilitas est vt in die iudicij pro eius anima iudiceris, amittasque habitum iustitiæ, quo indutus esse videbaris ac nudus ab ornamento virtutum existere comprobaris, quia quod domino teste pollicitus es, implere nequiueras. Hoc autem dictum est, non quod curam regendarum animarum, cum tibi regulariter imposita fuerit, suscipere non debeas: sed ne passim nullo iubente doctoris tibi ac præsulis officium temerarius vsurpes.

o ¶ *Ne transgrediaris*, &c.] Ne transgrediaris terminos fidei, quos catholici ab initio statuere doctores.

p ¶ *Vidisti virū velocē in opere suo, corā regibus stabit, nec erit*

ante

E *ante ignobiles*, &c.] Quemcunque velocem videris in opere suo, vel in opere bono quod erat ei facere strenuum atque solicitum: scito hunc in die nouissimi examinis coram Apostolis, qui cum Christo mundum iudicantes sedebunt, esse statutum: quia videlicet eorum iussa seruauerit, neq; in parte ignobilium doctorũ, quorum cauere fecit errorem, id est, ad sinistram iudicis esse ponendum.

G vel per pœnitentiam corrigendus deseras: vel post mortem pro his pœnas luere cogaris, perdasque sermones confessionis, quibus eis prædicantibus humiliter fauendum esse putaueras.

i ¶ *In auribus*, &c.] Huic simile est illud Euangelij: *Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas ante porcos.* Matth. 7. a Sicut ergo supra admonuit ne hæreticorum doctrinis auscultares: ita nunc cohortatur ne amore vuoæ gloriæ seductus, immundis hominibus passim arcana veritatis ingeras.

cem in opere suo: coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles.

CAPVT XXIII.

QVãdo [a] sederis vt comedas cum principe, diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam, & statue cultrum in guttuce tuo, si tamen habes animã tuã in potestate. [b] Ne desideres de cibis eius, in quo est panis mendacij. [c] Noli laborare vt diteris. [d] Sed prudentiæ tuæ pone modum: [e] Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere: quia facient sibi pennas quasi aquilæ, & volabunt in cælũ. [f] Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius: Quoniã in similitudinẽ harioli & coniectoris æstimat quod ignorat. [g] Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecũ. [h] Cibos quos comederas, euomes: & perdes pulchros sermones tuos. [i] In aurib. insipientiũ ne loquaris: quia despiciẽt doctrinã eloquij tui. [k] Ne attingas paruulorũ terminos, & agrũ pupillorum ne introeas. Propinquus enim eorũ fortis est & ipse iudicabit contra te causam illorũ. Ingrediatur ad doctrinã cor tuũ, & aures tuæ ad verba sciẽtiæ. Noli subtrahere à puero disciplinã: si enim percusseris eum virga nõ morietur. In virga percuties eum, & animã eius de inferno liberabis. Fili mi, si sapiẽs fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum, & exultabũt renes mei cum locuta fuerint recta labia tua. [l] Non æmuletur cor tuũ peccatores: sed in timore domini esto tota die. Quia habebis spẽ in nouissimo, & præstolatio tua non auferetur. Audi fili mi, & esto sapiẽs, & dirige in via animũ tuũ. [m] Noli esse in cõuiuiis potatorũ: neq; in comessationib. eorũ, qui carnes ad vescẽdũ cõferũt. [n] Quia vacãtes potibus & dãtes symbola cõsumentur, & vestietur pãnis dormitatio. Audi patrẽ tuũ qui genuit te, & ne cõtẽnas cum senuerit mater tua. Veritatẽ eme, & noli vẽdere sapiẽtiã, & doctrinã, & intelligẽtiã. Exultat gaudio pater iusti: & qui sapiẽtẽ genuit, lætabitur in eo. [o] Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet quę genuit te. Præbe, fili mi, cor tuũ mihi, & oculi tui vias meas custodiãt. Fouea enim profũda est meretrix, & puteus angust[9] aliena. Insidiatur in via quasi latro: & quos incautos inuenerit, interficiet. [p] Cui vę, cuius patri væ?

CAPVT XXIII.

a ¶ *QVãdo sederis*, &c.] Per allegoriam cuncta dicũtur: Quando sederis ad legendum cum magistro, vt vero pane verbi reficiaris: diligenter intellige quæ scripta sunt, & discretionem sacræ lectionis in tua locutione conserua: si tamen talis es tantũque eruditus, qui in potestate habeas animam tuam: nec quasi indoctus mente tua circumferaris omni vento doctrinæ. Guttur namque pro loquela posuit: quia vox in gutture est. Cultrum pro discretione: quia cibo cum reficimur, cultro secante præparamus. Et sedens vt comedat cultrum in gutture suo statuit, quando is qui diuina sedulus meditatur eloquia, discreta ex ore verba depromit: nec alia sæpius in lingua quam cælestis oraculi dicta reuoluit.
F Hoc autẽ eius est facere, qui in potestate habet animam suam, id est, immobilem inter errores fallentium sapientis animæ statum seruare didicit. Vnde & recte subiungit.

b ¶ *Ne desideres*, &c.] Quod est aperte dicere: Ne desideres eius auscultare sermones, qui dulcedine mendaciũ dogmatum auditores suos fallere consueuit.

c ¶ *Noli*, &c.] Diuitias sciẽtiæ significat, quas vltra mẽsurã capacitatis nostræ quærere prohibemur.

d ¶ *Sed prudentiæ tuæ*, &c.] Illum videlicet, de quo supra dictum est: Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuere patres tui, hoc est, terminos datos à patribus veritatis & fidei. Sap. 22. d

e ¶ *Ne erigas oculos tuos*, &c.] Ne erigas mentem tuam ad perscrutanda diuinitatis arcana, quæ penetrare non potes: hæc enim cœlestibus solum ciuibus patent.

f ¶ *Ne comedas*, &c.] De scripturis cum hæretico non loquaris: qui inuidet humanæ saluti, & mallet decipere quam corrigi. Quoniam sicut hariolus & coniector somniorum æstimat quod ignorat: ita hæreticus, quæ non intelligit in scripturis prout libet, interpretari præsumit.

g ¶ *Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecum.*] Securus, inquit, disce quæ dico, & age quæ doceo: cum in his quæ docet, ipse fidem certam non habeat, sciens finxisse quæ docet.

h ¶ *Cibos quos comederas, euomes: & perdes pulchros*, &c.] Sensus peruersos, quos ab hæreticis didiceras, necesse est vt

k ¶ *Ne attingas paruulorũ terminos*, &c.] Propinquum paruulorum & pupillorum, dominum appellat: qui cum esset in carne, pauperum magis quàm diuitum consors fieri dignatus est. Aliogqin *idem dominus est omnium, diues in omnes qui inuocant illum.* Rom. 10. b Possunt autem congruenter pupillorum ac paruulorum nomine illi designari, de quibus dominus ait: *Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis qui in me credunt. Dico enim vobis: quia angeli eorum in cælis semper vident faciem patris mei, qui in cælis est.* Matth. 18. b Quorum agros & terminos qui attigerit, hoc est, qui conuersationem eorum bonam inquietando læserit, iudicium domini non euadit.

H l ¶ *Non æmuletur*, &c.] Si tota die, id est, toto tempore quo in seculi huius luce consistis, & peccatorum exempla vitaueris, & dominum timere sategeris, habebis spem beatæ retributionis in nouissimo, hoc est, cum ad vitæ finem perueneris, ipso attestante qui ait: *Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* Apoc. 2. c

m ¶ *Noli esse*, &c.] Carnes ad vescendum conferre est in collocutione derogationis, vicissim proximorum vitia dicere, de quorum pœna mox subditur.

n ¶ *Quia vacantes*, &c.] Symbolum Græcum nomen est, & interpretatur collatio. Est autẽ collatio sermonum, sicut in cõsiliis solet: est & pecuniarum siue aliarum rerum, vt præsens locus docet. Potibus ergo vacat, qui de opprobrio alienæ vitæ se inebriat. Symbolum vero dare, est sicut vnusquisque solet pro parte sua cibos ad vescendum, ita in confabulatione detractionis verba conferre. Sed vacantes potibus & dãtes symbola, sicut scriptum est, consumentur, quia omnis detractor eradicabitur. Vestietur autem pannis dormitatio: quia despectum & inopem à cunctis bonis operibus, mors sua inueniet, quem hic alienæ vitæ exquirendo crimina, detractionis suæ languor præoccupauit.

o ¶ *Gaudeat pater*, &c.] Gaudeat Deus pater de tua iustitia, gaudeat & ecclesia mater tua: sed & sacerdos qui te per gratiam baptismi regenerauit, qui te erudiuit à paruulo, de tuis bonis gratuletur operibus.

p ¶ *Cui væ, cuius patri væ*] Quærit disputãdo quibus hominũ

E fragilitatem carnis, singulis diebus, vel inuiti, vel volentes frequenter reatum incurrimus: & tamen resurgit iustus, videlicet quia iustus est: nec iustitiæ eius prejudicat lapsus humanæ fragilitatis. Vnde benè cum de iusti casu loqueretur, non addit, in malum: quia & si malum est quod cadunt, ne tamen malo in quod ceciderant, hærere possint, citius resurgẽdu procurant. At contra de reprobis: Impij autem, inquit, corruent in malũ. Quia videlicet impij cũ ceciderint, vel (quod est grauius) corruerint, vt scriptura dicit, id est, cum capitalia crimina perpetrauerint: ita suo casui delectando assentiunt, vt ab hoc pœnitendo releuari despiciant.

impij autem corruent in malũ. [a] Cum ceciderit inimicus tuus, ne gaudeas, & in ruina eius ne exultet cor tuum: ne fortè videat dominus, & displiceat ei, & auferat ab eo iram suã. Ne cõtendas cum pessimis, ne æmuleris impios, quoniã non habent futurorũ spem mali, & lucerna impiorũ extinguetur. [b] Time dominũ fili mi, & regẽ. [c] Et cum detractoribus ne cõmiscearis, [d] Quoniã repẽte consurget perditio eorum: & ruinã vtriusq; quis nouit? [e] Hæc quoque sapientibus. [f] Cognoscere personam in iudicio non est bonum. Qui dicunt impio, iustus es: maledicent eis populi, & detestabuntur eos tribus. Qui arguunt, laudabũtur: & super ipsos veniet benedictio. [g] Labia deosculabitur, qui recta verba respõdet. [h] Præpara foris opus tuum: & postea ædifices domũ tuã. Ne sis testis frustra contra proximum tuum: nec lactes quemquam labiis tuis: Ne dicas: quo modo fecit mihi, sic faciam ei: & reddam vnicuique secundum opus suum. [k] Per agrum hominis pigri trãsiui, & per vineam viri stulti, & ecce totum repleuerant vrticæ: operuerunt superficiem eius spinæ, & maceria lapidum destructa erat. Quod cum vidissem, posui in corde meo, & exẽplo didici disciplinam. Vsquequo piger dormies: vsquequo de somno consurges? Parum inquã dormies: modicum dormitabis. Pauxillum manus conseres vt quiescas, & veniet tibi quasi cursor egestas tua: & mendicitas quasi vir armatus.

a ¶ *Cum ceciderit*, &c.] Supra iusto insidias tendere vetuit: nunc autem vt perfectum te reddat in omnibus, etiam inimicis cum peccauerint, aut aliquid aduersitatis incurrerint, insultare prohibet. Ne fortè si miserante domino ad pœnitentiam salutemque animæ redierint ac tecum amicitias fideles habere cœperint, tunc erubescas: quia illos aliquando despexeris, quos diuina gratia ad vitam reseruauerat. sed quantum potes iacentibus condole, eosque vt resurgere debeant, adiuua. Et si F votum conatumque tuum sequitur effectus, gaudebis de sanato quem malè habentem dolueras. Sin alias, tuæ tamen beneuolentiæ apud dominum fructu non carebis. Vel certo ita dicendum est: Ne gaudeas de casu inimici: ne forte dominus superbiam tuam, quæ illi absque dubio displicet, hoc ordine dejiciens, humiliet, vt te cadente in peccatum, ille resipiscens sanetur.

b ¶ *Time dominũ fili mi*, &c.] Iuxta quod dominus ait: *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.* Neque aliquid obstat in domino, vt regem, patrem & filium intelligas designari, qui vno eodemque sunt diuinitatis honore colendi. *Qui enim non honorificat filium, non honorificat patrem qui misit illum* [Luc. 20. c]

c ¶ *Et cum detractoribus ne*, &c.] Illis videlicet, qui dicentes se Deum patrem nosse, filium Dei in carne apparentem noluerint recipere. [Ioan. 5. d]

d ¶ *Quoniam*, &c.] Vtriusque dicit, & detrahentis, & eius qui illi fauendo commixtus est derogantium Christo principum, & decepti ab eis populi, & lacerantium fidem hæresiarcharum, & auscultantium illis auditorum.

e ¶ *Hæc quoque*, &c.] Subauditur, ignota sunt: quando reproborũ quisque quàm repentino interitu rapiatur à sæculo. Vel hæc quoque sapientib. sunt obseruanda quæ docui, ne detractoribus commisceantur: quia hoc specialiter vitio totum pene genus periclitatur humanum. Vnde eidẽ vitio mederi volens B. pater Augustinus, hos in sua mensa fecit versiculos describi: *Quisquis amat dictis absentium carpere* G *vitam: Hanc mensam indignam nouerit esse sibi.* Hunc versiculum antiqua editio manifestius dicit. Hæc dico vobis sapientiam agnoscentibus. Quod sequentis sententiæ non incongruè potest esse principium.

f ¶ *Cognoscere*, &c.] Supra regem timere docuit, & nunc personã in iudicio cognoscere vetat. Vnde colligitur: quia ita principibus debitum obsequij temporalis subiectos oportet impendere, vt nunquam reuerentiæ vel timoris eorum respectu à via veritatis exorbitẽt.

g ¶ *Labia*, &c.] Osculum pacis & amoris est signum. Qui ergo respondet recta, labia deosculabitur: quia quicunque neglecta acceptione personarũ sola iustitiæ verba sequitur, iste & insipientibus grauis forte videtur, & austerus: multos tamen cum quibus pacem habent prudẽtes, multos qui sua dicta cum amore amplectantur inueniet. Sæpe & illos quos aduersantes suis rectis assertionibus tolerauerat, conuersos postmodum ad meliora amicos recipiet & socios.

h ¶ *Præpara*, &c.] Quid est præparato opere agrum diligenter exercere, nisi euulsis iniquitatis sentibus, actionem nostrã ad frugem retributionis excolere? Et quid est post agri exercitiũ ad ædificium domus redire, nisi quod plerumque ex H bonis operibus discimus quãtum vitæ munditiam & in cogitatione construamus? Ille quippe bonæ mentis domum ædificat, qui primum agrum corporis à spinis vitiorum purgat: ne si desideriorum sentes in carnis agro proficiant, intus tota virtutum fabrica, fame boni decrescente destruatur.

i ¶ *Ne sis testis*, &c.] Hæc ad exercitium agri nostri, id est, ad cultum bonæ actionis pertinent: Innocentem videlicet proximum falso testimonio non lædere, peccanti cuilibet fiduciam amplius peccandi adulando non tribuere, & malum pro malo non reddere. Sic enim fit, vt cum primò actus exterius benè composueris, postmodum ad interioris quoque hominis excolendam munditiam pertingas: & quasi post exercitium agri & mentis, hoc habitaculum piis cogitationibus ornare, altiusque construere incipias. Quod quia reprobi facere dissimulant, rectè subditur.

k ¶ *Per agrum*, &c.] Per agrum, vineãque pigri ac stulti trãsire, est cuiuslibet vitam negligentis inspicere, quam vrticæ vel spinæ replent: quia in corde negligentiũ pruriencia terrena desideria, & punctiones pullulant vitiorum: iuxta quod scriptum est: *In desideriis est omnis otiosus.* Et maceria lapidum, in vinea vel agro stulti destructa iacet, cum cœpta virtutum munimina, vel improbitate hominum malorum deceptus: vel immundorum spirituum persuasione callida quisque negligens perdit. [Supr. 21. d]

Commentariorum Libri secundi finis.

A

COMMENTARIORVM BEDÆ PRESBYTERI IN PARABOLAS SALOMONIS, LIBER TERTIVS.

CAPVT XXV.

HÆ [a] quoq; parabolæ Salomonis, quas transtulerunt viri Ezechiæ regis Iuda. [b] Gloria Dei est celare verbum, & gloria regum inuestigare sermonē. [c] Cælum sursum, & terra deorsum, & cor regum inscrutabile. [d] Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum. [e] Aufer impietatem de vultu regis, & firmabitur iustitia thronus eius. [f] Ne gloriosus appareas coram rege, & in loco magnorum ne steteris. Melius est enim vt dicatur tibi: ascende huc, quàm vt humilieris corā principe. [g] Quæ viderunt oculi tui, ne proferas in iurgio cito: ne postea emendare non possis, cum dehonestaueris amicum tuum. Causam tuam tracta cum amico tuo, & secretum extraneo ne reueles: ne fortè insidietur tibi cum audierit, & exprobare non cesset: Gratia & amicitia liberāt: quas tibi serua, ne exprobrabilis fias. [h] Mala aurea in lectis argēteis, qui loquitur verbum in tempore suo. [i] Inauris aurea, & margaritum fulgens: qui arguit sapientem, & autē obedientem. [k] Sicut frigus niuis in die messis: ita le-

a ¶ *Hæ quoque*, &c.] Hinc nouo ordine loqui incipit, vt nō sicut prius quasi ad audiētē verbū faciat: sed secū ipse quid ratio veritatis habeat disputādo pertractet: in quib. tamē legens quisque vel audiens quid appetere, quid cauere debeat, apertissime dignoscat. Quas quidē parabolas viri Ezechiæ trāstulisse referuntur: quia fortassis ad eius vsque tēpora, dispersæ habebantur à pluribus: prout ex ore sapientissimi regis semel dictas exceperant: sed per industriam illius collectæ in vnū, & in huius libelli sunt corpus insertæ. Notādum sanè, quia in his parabolis multo sunt plura, quā in cæteris per allegoriam dicta ex collatione videlicet rerum, quæ figuris apertæ esse videntur.

b ¶ *Gloria Dei*, &c.] Gloria domini est in carne apparēns humanitatis suæ infirmitatem, magis quàm diuinitatis æternitatem mortalium oculis ostendere: & se potius opertum interdum ac mysticis locutionibus, quàm apertis assertionibus verbum, id est, Dei filiū fateri. Vnde multo sæpius in Euangelio filiū se hominis, quā filium Dei appellare consueuit. Et

B

gloria fidelium eius discipulorū, est diligenter eius inuestigare sermonem: quo se Deum etiā vbi patienter nō dicit, mystice significat: quale est illud: *Ego & pater vnū sumus*, & cætera huiusmodi. Deniq; celans verbi æternitatē, & prætendens carnis infirmitatem, ait: *Quem dicunt homines esse filiū hominis?* Cui rei eximius inuestigator eius sermonis, quem antea sæpius audierat, respondit: *Tu es Christus filius Dei viui.* Nec paruam hac inuestigatione meruit gloriam: nam protinus audiuit: *Beatus es Simeon Bariona*, &c. — Ioan.10.f; Matth.16.c

c ¶ *Cælum*, &c.] Sicut altitudo cæli, & profunditas terræ cōijce ab hominib. non potest: ita scientia Prophetarum & Apostolorum, qui arcana diuinitatis Spiritu sancto reuelante cognouerunt, nostræ fragilitatis capacitatem transcendit. — Act 9.a

d ¶ *Aufer*, &c.] Aufer literæ superficiē de sacro eloquio, & & inuenies sensū purissimū sub vtilitate literæ recōditū: & sub carnalium figuris ceremoniarum, spiritualia latuisse mysteria.

e ¶ *Aufer*, &c.] Aufer impietatem persequendi Christianos de animo Sauli, vel alterius cuiuslibet æmulatorum legis: & eum Christum prædicare cœperint, firmabitur iustitia cathedræ doctrinæ eorum, quam prius ad ruinā sua impellebat impietas, quam diu iustitiæ Dei repugnantes, suam præponere certabant. Iterum *Aufer impietatem de vultu regis, & firmabitur iustitia thronus eius.* Qui enim præsunt populis, si volunt firmum esse solium suum, semper hilaritate & gratia plenos vultus exhibeant: ne per arrogantiam rigidiores effecti in mussitationem incidant plebis.

f ¶ *Ne gloriosus*, &c.] Superius præsulem monuit, nunc subditum: nam sicut illi dixit, vt hilarem vultum ostendat subiectis: ita hunc admonet, ne in conspectu maiorum arrogans appareat: sed potius in mediocri loco positus superius euocari mereatur: cui simile est illud dominicum: *Cum inuitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco*, &c.] Possumus autem in rege & principe, dominum significatum intelligere, in cuius conspectu nos semper humiliari necesse est, monente Apostolo Petro, qui ait: *Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis.* — Luc.14.a; 1. Pet.5.b

g ¶ *Quæ viderūt oculi tui*, &c.] Et in euangelio dominus ait: *Si peccauerit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te & ipsum solum*, &c. — Matth.18.b

h ¶ *Mala aurea*, &c.] Sacra eloquia rectissime lectis comparantur argenteis, lectis videlicet: quia requiem præstant animabus audientium. Argēteis autem: quia splendida fulgent virtutibus patrum. Vnde scriptum est: *Eloquia domini, eloquia casta, argentum igne examinatum.* Quorum ornatui lectorū, mala superaddit aurea, quisquis eadem diuina eloquia, & spiritualibus plena sensibus & mysteriis exponēdo demonstrat. Qui nimirum sensus apte mala vocantur: quia de arbore vitæ, id est, Dei sapientia sunt orti. Apte aurea mala: qui notitiam amoréque perpetuæ claritatis mentibus infundunt. Mala ergo aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo: quia qui verbum Dei opportune nouit iuxta audientium capacitatem prædicare, modo exempla ac dicta patrum, per quorum custodiam ad requiem perueniatur æternam, iuxta literam replicat: modo suauiores in his sensuum spiritualium fructus, quibus pia audientium desideria pascat, remoto literæ velamine pandit. — Psal.11.b

D

i ¶ *Inauris aurea*, &c.] Rectè humilis auditor inauri comparatur aureæ: qui dum libenter increpanti ac docenti aurem accommodat, iam sese ad recipiendum claritatem sapiētiæ cælestis præparat: iam supernæ lucis visioni appropiat. Rectè magister eruditus, margarito fulgēti assimilatur: quia dum emendationem morum, dum supernorum scientiam desiderantibus, ac pie quærentibus animis ostendit, quasi aureo ornatui maiorem insuper gratiorémque fulgorem gemmæ ardentis annectit.

k ¶ *Sicut frigus*, &c.] Importunum videtur omnimodis tēpore messis ningere. Nam & infra legimus: *Quomodo nix in æstate, & pluuia in messe: sic indecens est stulto gloria.* Sed tamen in feruentissimis Palesthinæ regionibus non parum delectabile est metentibus, si subito frigus quo modo in nine solet, adueniat: quod incendia solis aliquantum refrigeret, sudorem laborantium tergat, ardentes temperet anhelitus. Cui rectè frigori legatus assimilatur fidelis: qui mentem eius qui se misit, prudenter agendo repausat. Mystice autem, legatus fidelis, doctor est catholicus: qui autē misit eum, dominus. Porro dies messis in æstu, tempus est prædicationis inter furores persequentium. De quo dictum est: *Messis quidem multa, operarij autem pauci.* Frigus niuis in messe, aliquantula est quies prædicantium à persecutione repugnantium. Rectè ergo dicitur: Sicut frigus niuis in die messis: ita legatus fidelis ei qui misit eum, animam illius requiescere facit: quia sicut optabile est prædicatoribus verbi, cum ab infidelium rabie forte aliquid refrigerij, accipiunt, nec facultas docendi negatur: ita ipsi qui ad prædicandum eos misit domino gratum esse constat, cum susceptam ab eo legationem, etiam inter aduersa obsistentium fideliter complent. Denique vt Lucas refert: Reuersis à prædicationis officio discipulis, exultans Spiritu sancto, patri gratias obtulit dicens: *Confiteor tibi domine pater cæli & terræ*, &c. — Isa.26.a [sic: Prou.26.a]; Matth.9.d; Luc.10.d

a ¶ Nubes

E a ¶ *Nubes & ventus*, &c.] Huic simile videtur quod superius ait: *Ne lactet quempiam labijs suis*. Sed ille versiculus
Supr. 4. d
specialiter hoc continet, ne promittẽdo hominem suscitas, & non complẽdo decipias. Iste vero versiculus & hoc continere potest, & illud quod dicit Apostolus: *Habẽtes speciem*
1. Tim. 3. a
pietatis, virtutem autem eius abnegantes.

ità legatus fidelis ei qui misit eum, animã illius requiescere facit. [a] Nubes & ventus, & pluuiæ nõ sequẽtes, vir gloriosus & promissa nõ cõplẽs. [b] Patientia lenietur princeps, & lingua mollis cõfringet duritiã. [c] Mel inuenisti, comede quod sufficit tibi, ne forte satiat[us], euomas illud. [d] Subtrahe pedem tuũ de domo proximi tui, ne quãdo satiatus, oderit te. Iaculũ & gladius, & sagitta acuta, homo qui loquitur contra proximum suũ falsum testimonium. [e] Dens putridus, & pes lassus, qui sperat super infideli in die angustiæ, & amittit pallium in die frigoris. [f] Acetum in nitro, qui cantat carmina cordi pessimo. Sicut tinea vestimento, & vermis ligno: ita tristitia viri nocet cordi. [g] Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitierit, da ei aquã bibere. [h] Prunas enim congregabis super caput eius: & dominus reddet tibi. [i] Ventus aquilo dissipat pluuias: & facies tristis, linguam detrahentẽ. [k] Melius est sedere in angulo domatis, quã cũ muliere litigiosa, & in domo cõmuni. [l] Aqua frigida animæ sitienti: & nũtius bonus de terra lõginqua. [m] Fõs turbatus pede, & vena corrupta, iustus cadẽs corã impio. [n] Sicut qui mel comedit multum, non est ei bonũ: sic qui scrutator est maiestatis, opprimetur à gloria. [o] Sicut vrbs patẽs, & absq; murorũ ambitu:

b ¶ *Patientia lenietur*, &c.] Quamuis dominum peccãdo offendisti, potes tamen eius mereri clementiam, si patienter aduersa, quæ tibi pro peccatis irrogantur, pertuleris, humilique satisfactione duritiam domaueris contumaciæ prioris.

c ¶ *Mel*, &c.] Dulcedinẽ inuenisti cælestis intellectus, quæ spiritualium patrum officio, quasi prudentissimarũ apum tibi labore ministratur: vide ergo ne in eas plus sapere appetas, quã oportet sapere, ne dum summa intelligere vltra vires quæris, etiam quæ bene intellexeras, amittas. Potest autem in hoc versiculo typicè dictum intelligi, quod in sequenti apertè subnectitur.

d ¶ *Subtrahe pedem*, &c.] Et si etiam proximi cuiuslibet allocutionem, vel visitationẽ melle dulciorem inuenisti: melius tamen est vt rarius veniendo facias eum semper tuum diligere aduentũ: quã vt vel vna vice, tam diu cum illo maneas, vel totiens ad eum venias, donec te videre fastidiat, & ne redeas quærat.

F e ¶ *Dens putridus, & pes lassus, qui sperat*, &c.] Et Hieremias
Hier. 17. a
ait: *Maledictus qui spem suam ponit in homine, & ponit carnem brachium suum.* Qui rectè denti putrido, & pedi lasso comparatur: quia qui illud vnicum hominis bonum, hoc est, adhærere Deo, & ponere in Deo spem suam nescit: iste nec vitæ percipere cibum, nec ad mansionem potest desideratæ salutis pertingere. Et talis amittit pallium in die frigoris: quia etsi in serenitate vitæ præsentis habitu religionis videtur indutus: vbi tamen districtio iusti iudicij ingruerit, nudus omnimodis ab ornatu iustitiæ patebit: nec eorum consortio dignus, de quibus scriptum est: Beatus qui vigilat & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius.

f ¶ *Acetum in nitro, qui cantat carmina cordi*, &c.] Nitrum à Nitria prouincia, vbi maxime nasci solet, nomen accepit. Nec multum à salis Amoniaci specie distat: nam sicut salem in littore maris feruor conficit solis, durando in petram aquas marinas, quas maior vis ventorum, vel ipsius maris feruor in litoris vlteriora protecerit: ita in Nitria, vbi æstate pluuiæ prolixiores tellurem infundunt, adest ardor sideris tantus, quod ipsas aquas pluuiales per latitudinem arenarum concoquat in petram: salis quidem vel glaciei aspectui simillimam: sed nil gelidi rigoris, nil salsi saporis habentem: quæ tamen iuxta naturam salis, in cauitate durare, & in nubiloso aëre fluere ac liquefieri solet: Hanc indigenæ sumentes seruant: & vbi opus extiterit, pro lomento vtuntur, Vnde Iudæę peccanti dicit propheta: *Si lueris te nitro, &*
Hier. 2. d
multiplicaueris tibi herbã borith, maculata es iniquitate tua, dicit Dominus Deus. Crepitat autem in aqua quo modo calx viua: & ipsum quidem disperit, sed aquam lauationi habilẽ reddit, cuius natura cum sit apta figuræ, cernens Salomõ ait: *Acetum in nitro, & qui cantat carmina cordi pessimo.* Acetum quippe si mittatur in nitrum, feruescit nitrum protinus & ebullit: & peruersa mens, quando per increpationem corripitur, aut per prædicationis dulcedinem bona suadentur, de correptione fit deterior, & inde in murmurationis iniquitatem succenditur, vnde debuit ab iniquitate compesci. G

g ¶ *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitierit, da ei aquã bibere.* Et de corporalibus alimentis, & de spiritualibus potest intelligi.

h ¶ *Prunas enim congregabis super caput eius*: &c.] Non de incendiis pœnarum dicit: neque enim doceret sapientia, vt bona faciendo inimico, perditionis eius causam ministrares: sed per prunas super caput eius, ardorem charitatis in corde eius significat. Fit enim nonnunquam, vt inimicus crebris victus beneficiis, odiorum rigore emollito, calorem in mentem charitatis excipiat: ac de inimico amicus fieri, & eum quem iniustè oderit, redamare incipiat.

i ¶ *Ventus aquilo dissipat pluuias: & facies*, &c.] Si hilari vultu audieris detrahentem, tu illi das fomitem detrahendi: si vero tristi vultu hæc audias, vt dixit quidam vir Dei. Discit non libenter dicere, quod didicerit non libẽter audiri.

k ¶ *Melius est*, &c.] Doma, excelsus & secretus est locus: quod enim δῶμα Græce, Latine dicitur tectum. Denique in actibus Apostolorum, vbi Petrus in superiora ad orandum ascendit, pro Act. 10. a superioribus, in Græco δῶμα scriptum est. Melius est ergo in altitudine virtutum manere quempiam liberum à vinculis vxoris, & à sæculi huius secretum desiderijs, quam cum carnali vsu voluptatis quotidianis nefariæ mulieris contomelijs affici,

H l ¶ *Aqua frigida animæ sitienti: & nuntius bonus de*, &c.] Psal. 41. a
Dicit psalmista: *Sicut ceruus desiderat ad fontes aquarum: ita desiderat anima mea ad te Deus.* Aqua ergo frigida quæ sitientis ardorem restringit, & nuntius qui de longe veniens, noua quælibet & inopinata gaudia portat, assimilantur: quia & dulcedo diuinæ visionis animam diu desiderantem consolatur, atque ab æstu præsentium tribulationum liberam reddit. Et angeli quotidie de terra longinqua: hoc est, à superna patria descendentes in mundum, iustos vel inter tentationes spe cælestium roborant: vel finitis tentationum certaminibus, ad palmam perpetuæ retributionis inducunt.

m ¶ *Fons turbatus*, &c.] Fons & vena vitæ, est os & lingua iusti, qui meditatur sapientiam, & loquitur iudicium. Et si hunc à diabolo superari atque in casum redigi contigerit, merito fons turbatus, aduersario conculcante, & vena dicitur esse corrupta. Euenit enim sæpe vt qui maiori scientia præditi fulgebant, ad vltimum plus volentes sapere, quàm fragilitati humanæ concessum est, in insipientiæ foueam decidant. Vnde consequenter adiungitur.

n ¶ *Sicut qui mel*, &c.] Dulcedo enim mellis si plusquã necesse est, sumitur: vnde delectatur os, inde vita comedentis necatur. Dulcis quoq; est requisitio maiestatis: sed qui plus hanc scrutari appetit quam humanitatis agnitio permittit, hunc ipsa eius gloria opprimit: quia velut mel sumptum immoderate, perscrutantis sensum, dum nõ capitur, rũpit. Nõ hoc autem solum quisque sapiens attendere debet, ne altiora se quærat: & ne fortiora se scrutatus sit: verumetiã ne ea quæ rectè atq; vtiliter scire potuit, immoderatis sermonib. sibimet minus vtilia reddat. Vnde adhuc aptè subnectitur.

o ¶ *Sicut vrbs patent, & absque murorum*, &c.] Si enim murum silentij non habet, patet inimici iaculis ciuitas mentis: & cum se per verba extra semetipsam iacit, apertam se aduersario ostendit: quam tanto ille sine labore superat,

A quanto & ipsa quæ vincitur, contra semetipsam per multiloquium pugnat.

ambitu: ita vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.

CAPVT XXVI.

QVomodo nix in æstate, & pluuia in messe: sic indecens est stulto gloria. [b] Nam sicut auis ad alta transuolans, & passer quolibet vadens: sic maledictum frustra prolatum in quempiam superueniet. [c] Flagellum equo, & chamus asino, & virga in dorso imprudentium. [d] Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis. Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur: [e] Claudus pedibus, & iniquitatem bibens, qui mittit verba per nuntium stultum. [f] Quomodo frustra claudus pulchras habet tibias: sic indecens est in ore stultorum parabola. [g] Sicut qui mittit lapidem in aceruum Mercurij: ita qui tribuit insipienti honorem. [h] Quomodo si spina nascatur in manu temulenti: sic parabola in ore stultorum: Iudicium determinat causas: & qui imponit stulto silentium, iras mitigat. [i] Sicut canis qui reuertitur ad vomitum suum: sic imprudens qui iterat stultitiam suam. [k] Vidisti hominem sapientem sibi videri, magis illo spem habebit stultus. [l] Dicit piger: leo est in via, & leæna in itineribus. Sicut ostiũ vertitur in cardine suo, ita piger in lectulo suo. [m] Absconditt piger manus sub ascella, & laborat si ad os suum eas conuerterit. [n] Sapiẽtior sibi piger videtur septem viris loquẽtibus

CAPVT XXVI.

QVomodo nix in æstate, &c.] Hic versiculus, ne indoctis honor docendi committatur, præmonet. Nix namque æstate, & pluuiæ in messe, sũt persecutiones infidelium in tempore prædicationis euangelicæ: quæ dum grauiores fortè insistunt, & calorem in multis impediunt dilectionis, & fruges bonæ operationis fœdant. Quibus rectè gloria, quæ stulto confertur, esse similis asseueratur: quia si indocto cathedra docẽdi tribuitur: æquè similiter per hoc Ecclesia vt infidelium persecutione læditur: quod esse verissimum Arianæ tempestatis calamitas probauit.

b ¶ *Nam sicut auis ad alta transuolãs, & passer quol. &c.*] Verba quidem rectè auibus cõparantur, quod sonãdo per aëra transuolent, ab ore videlicet loquentis, ad aures vsque audiẽtis. Sed distant in eo: quia potest fieri, vt auis quolibet volans, eo loco resideat: vbi nil ei certè necessitatis, aut vtilitatis suppetat: Verba autẽ quę loquimur, non quolibet, dispersa in ventum defluunt atque euanescunt: sed in au-
B ctorem suum cuncta reuertũtur, & vel benè prolata iuuant loquẽtem: vel malè edita grauant. Itaq; si pro omni verbo etiam otioso rationem in die iudicij reddere cogamur: quanto magis autem maledicta, non solum ea quæ malitiosa mente in insontem iaculantur: verum etiam illa quæ negligentium consuetudine passim in
1.Cor.6 b quoslibet proferuntur: non alium, sed ipsum maledicum opprimunt? Neque enim maledici regnum Dei possidebunt. Non autem sine causa dicit maledictum frustra prolatum: Est enim maledictum iuxta diuinæ districtionis iram in impios emissum, vt est illud B. Petri in Simonẽ Magum: *Pe-*
Act.8. d *cunia tua tecum sit in perditionem*: & ea quæ in apostatas & hæreticos Ecclesiastica animaduersione proferuntur anathemata. De quibus dominus eidem Ecclesiæ dicit: *Quæcũ-*
Matth.16 b *que alligaueris super terram, erunt ligata & in cælis.*

c ¶ *Flagellum equo, & chamus, &c.*] Et quid per equum, nisi superbum? & quid per asinum, nisi luxuriosum quemlibet figurat? Et ideo necesse est vt per diuinum flagellum, elatio humilietur superborum, vt per infirmitatem carnis velut per chamum cohibeatur voluntas lubricorum, vt qui sponte conuerti nolunt, coacti flagellis conuertantur à vitiis, si-
Psal.31.c cut ait propheta: *In chamo & freno maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te.*

d ¶ *Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis. Responde stulto iuxta stultitiam suam, ne sibi sapiens esse videatur.*] Non hæc inuicem sibimet contraria debent videri: non respondere stulto iuxta stultitiam eius, & respondere stulto iuxta stultitiam eius, vtrumque enim pro temporum & personarum diuersitate concordat: dum & stultus cõtemnitur, quia nõ percipit sapiẽtiam: & stulta superbia alia decutitur stultitia: iuxta quod Apostolus dicit: *Factus sum*
2.Cor.12.d *insipiens, vos me coegistis.*

e ¶ *Claudus pedibus, & iniquitatem bibens, qui mittit verba per nuntium stultũ.*] Potest fortè euenire, vt sapiens quilibet stultum in legationem mittat, nesciens quia stultus est: nec tamen ipse sapientiæ suæ gloriam perdat, in eo quod de ignoto bonum quod audierat, credidit. Sed qui hæreticum sciens mittit ad prædicandum populis, claudus est pedibus,
C & iniquitatem bibens: quia & operis boni foris incessum amisit, & interiora sui sensus haustu stultitiæ deebriat.

f ¶ *Quomodo frustra claudus pulchras habet tibias: sic indecens est, &c.*] Sicut enim frustra claudus habet tibias, cum ambulare non valet: ita indecens est in ore cuiuslibet qui indignè se agit, sermo cõpositus: dum per degenerem vitã stultus potius quàm sapiens esse approbetur.

g ¶ *Sicut qui mittit lapidem in aceruum Mercurij: ita qui tribuit, &c.*] Qui insipienti, id est, hæretico, honorem docẽdi confert: non minus delinquit, quam qui Deos ac delubra gentilium cultu veneratur inani.

h ¶ *Quomodo si spina nascatur in manu temulenti: sic parabola, &c.*] Spina in manu nascitur temulenti, cum in operibus qui carnalibus seruit illecebris, punctiones oriuntur scelerum. Quibus rectè parabola quam stultus proponit assimilatur: quia & si verba prudentiæ stultus dicere nouit: in his tamen vitiorũ punctiones, quibus vel seipsum, vel proximum lacerat, vitare non nouit. Sæpè namque doctor imprudens in eo quod bona dicit aut sancta, occultè suam laudem ab hominibus, aut vituperationem quærit aliorum.

D i ¶ *Sicut canis qui reuertitur ad vomitum, &c.*] Canis cum vomit, profectò cibũ qui pectus deprimebat, eiicit: sed cum ad vomitũ reuertitur, quo leuatus fuerat, rursus oneratur. Et qui admissa plangunt, profectò nequitiam de qua malè satiati fuerant, & quæ mentis intima deprimebat, confitendo proiiciunt: quam post confessionem, dum appetunt, resumunt.

k ¶ *Vidisti hominem, &c.*] Hoc exponens dominus ait: In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant: & qui vident, cæci fiant.

l ¶ *Dicit piger, leo est in via, & leæna in itineribus. Sicut ostiũ vertitur in cardine suo: &c.*] Multi cum verbum exhortatio- Ioan.9 g
nis audiunt, causantur de diabolo: dicentes velle quidem se viam iustitiæ incipere, sed impediri à Satana, ne hanc perficere possint. Sicque huiusmodi excusationis sermonibus semper in lecto sui corporis, sicut ostium in cardine vertuntur: & modo exire ad operandum, modo ad quiescendum redire proponentes, in suis iacere prauitatibus nunquam desistunt.

n. ¶ *Absconditt piger manus sub ascella: & laborat, &c.*] Per manum quippe operatio: per os vero locutio designatur. Pigro labor est ad os suum manum suam porrigere: quia desidiosus quisque prædicator nõ vult hoc operari quod docet. Manum quippe ad os porrigere, est voci suæ prædicationis opera concordare.

n ¶ *Sapientior sibi piger videtur, septem viris, &c.*] Septem viros loquentes sententias, illos dicit, qui septiformis spiritus gratia pleni, sanctæ Scripturæ nobis scientiam ministrauerunt. Quibus se sapientiorem stultus arbitratur: quia sæpè nonnulli adeo mentem ab agendis his quæ dominus præcepit, despicientes auertunt, vt ne hæc quidem omnia, vel posse ab homine, vel debere impleri cõtendant: & quasi sapientiores his qui diuina eloquia scripserũt, ea hominem facere non posse autumant: quæ illi dictante Spiritu sancto, hominem facere iusserunt: imo etiam quæ multos homines

F

tibus sententias. ᵃ Sicut qui apprehendit auribus canẽ: sic qui transit impatiẽs, & cõmiscetur rixæ alterius. Sicut noxius est qui mittit lãceas & sagittas in mortẽ: ita vir qui fraudulenter nocet amico suo, & cum fuerit deprehensus, dicit: ludẽs feci. Cum defecerint ligna, extinguetur ignis: & susurrone subtracto, iurgia conquiescunt. Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem: sic homo iracundus suscitat rixas. ᵇ Verba susurronis quasi simplicia: & ipsa perueniunt ad interiora ventris. ᶜ Quomodo si argento sordido ornare velis vas fictile: sic labia tumentia cum pessimo corde sociata. ᵈ Labiis suis intelligitur inimicus, cum in corde tractauerit dolos. Quando submiserit vocem suam, ne credideris ei: quoniam septem nequitiæ sunt in corde illius. Qui operit odiũ fraudulẽter, reuelabitur malitia eius in consilio. Qui fodit foueã, incidet in eam: & qui voluit lapidẽ, reuertetur ad eum. ᵉ Lingua fallax non amat veritatem, & os lubricum operatur ruinas.

CAPVT. XXVII.

NEᶠ glorieris in crastinum, ignorãs quid superuẽtura pariat dies. Laudet te alienus, & non os tuum: extraneus, & non labia tua. ᵍ Graue est saxum, & onerosa arena: sed ira stulti vtroque grauior. ʰ Ira non habet misericordiã, nec erumpẽs furor: & impetũ concitati ferre quis poterit? ⁱ Melior est manifesta correctio, quam amor absconditus. ᵏ Meliora sunt vulnera diligentis, quã fraudulenta odientis oscula. ˡ Anima saturata calcabit fauum: & anima esuriẽs, etiam amarum pro dulci sumet. ᵐ Sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir derelinquit locũ suum. ⁿ Vnguento & variis odorib. delectatur cor, & bonis amici consiliis anima dulcoratur. ᵒ Amicum tuum, & amicum patris tui ne dimiseris, & domum fratris tui ne ingrediaris in die afflictionis tuæ. ᵖ Melior est vicinus iuxta quã frater procul. Stude sapientiæ fili mi, & lætifica cor meũ, vt possis exprobranti respõdere sermonẽ. Astutus vidẽs malum, abscõditus est: paruuli transeuntes sustinuerũt dispendia. Tolle vestimentũ eius qui spopõdit pro extraneo: & pro alienis aufer ei pignus. ᵃ Qui

---

iuuante spiritus eiusdem gratia, perfecisse monstrauerunt.

2 Tim. 2.c a ¶ *Sicut qui apprehendit auribus canem*, &c.] Dicit Apostolus: *Noli verbis contendere: ad nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientium.* Quicunque ergo duplex sensu est, & duobus inter se iurgantibus, mordaci sermone capta fuerit auricula eius, cito incipit & ipse quasi canis latrare, & cõtentiones generare: sed hoc sapiens omnimodo vitat.

b ¶ *Verba susurronis*, &c.] Susurronem, incentorem litis, & bilinguem appellat: qui simulat laudem verborum, & quærit audire vnde iurgia seminet.

c ¶ *Quomodo si*, &c.] Quid per argentum sordidum, nisi scientia corrupta: & quid per vas fictile nisi cor carneũ designatur? Quod dum de ipsa falsã sciẽtia se ornare satagit, in sua locutione contra veritatem tumet, atque per elationem magister erroris fit.

d ¶ *Labiis suis intelligitur inimicus*, &c.] Inimicus iste potest hæreticus non incongruè accipi: qui cum verba prædicationis suæ ficta humilitate subminit, corda innocentium & minus intelligentium demulcendo seducit.

e ¶ *Lingua fallax non amat veritatem* &c.] Lingua fallax, prædicatio est mendax. Os lubricum, sermo fucatus, atque à luce iustitiæ alienus.

CAPVT XXVII.

NEᶠ *glorieris in crastinũ, ignorans quid superuentura pariat dies*, &c.] Ne securus sis aliquando de futuro tempore: quia & si hodie te domino seruire cõspicis, qualis esse in futuro possis, & quomodo vitam finire prorsus præuidere non vales. *Beatus enim homo qui semper est pauidus.*

g ¶ *Graue est saxum, & onerosa arena: sed ira stulti vtroque grauior.*] Graue quidem satis est, quemquam vel vno aliquo crimine capitali quasi pondere saxi deprimi: vel quasi glareis arenæ, innumeris peccatis leuioribus onerari: sed vtroque grauior ira est stulti. Quia nimirum hæc quo certius quam sint mala, patescunt: eo acrius animum vt castigetur, compungunt. Ira vero quia non corporale, sed spirituale est vitium: quo minus deprehenditur, eo amplius grauat. Vnde non absolutè iram, sed iram stulti dicit saxo & arena grauiorem. Nam sapientes quomodo actus suos ac sermones: ita mentis quoque motus solerter examinare & castigare satagunt.

h ¶ *Ira non habet misericordiam, nec erumpens furor*: &c.]

Exo. 11.a Non de omni ira dicit: nam de mitissimo ac modesto viro scriptum est: Quia exiit à Pharaone iratus nimis: sed de ira stulti, cuius in priori versiculo meminerat: quæ vbi excanduerit, mox viscera pietatis amittit, & furori tantum suo nouit frena laxare. Alioquin de vtili ac necessaria ira dictum

Eccles. 7.a est: *Melior est ira risu, quia per tristitiam vultus corrigitur animus delinquentis.*

i ¶ *Melior est manifesta correctio, quam amor*, &c.] Amorem absconditum, hoc loco amorem dicit illicitum, vt est amor adulterinus: qui ob sui turpitudinem merito sapientibus ne redarguatur, absconditur. Cui iure manifesta correctio præfertur: quia absque vlla contradictione melius est quempiam desiderio corrigendi palam corripere, quam studio simul peccandi clanculo diligere. G

k ¶ *Meliora sunt*, &c.] Melius est à domino, qui nos vt filios pater erodire consueuit, vulnera afflictionum perpeti, quã diaboli blãdimentis decipi: qui vt nos cælesti hæreditate priuet, nostris fauere solet errantibus, quasi leue sit malũ quod agimus: & vltra modum peccatorum nostrum sæuiens tribulatio, quam domino dispensante toleramus.

l ¶ *Anima saturata*, &c.] Anima diuitum, qui habent consolationem suam, & quibus dicitur à domino: *Væ vobis qui saturati estis, quia esurietis*: spernit Luc. 6.d auditam cælestis regni dulcedinem. Anima autem eorum qui esuriunt & sitiunt iustitiam, etiam aduersa sæculi pro domino, imo etiam ipsam mortem perpeti, dulce habet: sciens se per poculum amaritudinis ad gaudia perpetuæ salutis esse venturam.

m ¶ *Sicut auis*, &c.] Sicut auis quæ negligit oua, siue pullos quos fouerat, aliarum auiũ vel animantium rapinis dimittit: sic nimirũ ille qui custodiam virtutum in quibus proficiebat, deserit: earundem virtutũ quas habere videbatur, immundis spiritibus, ipse proditor existit. H Vnde alias dicit: *Si spiritus potestatem habẽtis ascenderit super te, locum tuũ ne dimiseris.* Quod Eccl. 10.a est aperte dicere: Si principis mundi, id est, diaboli tentatio tibi forte institerit, caueto solicitus, ne à bona operatione cui insudabas, desistas.

n ¶ *Vnguento*, &c.] Vnguentum est odor gloriæ de conscientia pura, siue charitas diuinitus in corda electorum diffusa. Varij vero odores, opinio optima ex diuersitate virtutum fragrans.

o ¶ *Amicum tuum*, &c.] Amicus cuiusque electi monachi, pater est spiritualis, qui ob hoc quod ei consilium bene viuendi præbet, amicus eius non incongruè dicitur. Ob id vero quod in his præceptis eisdem spiritualis doctor paret, amicus domini qui pater est omnium electorum, rectè appellatur. Sed sicut perniciosum est eidem monacho à consortio sancti Patris discedere: ita deterius illi est in die afflictionis suæ, qua se in conspectu Dei mortificare studet, domum fratris sui ingredi, id est, propinquorum suorum seculariter viuentium societatem appetere.

p ¶ *Melior est vicinus iuxta, quam frater procul. Stude*, &c.] Melior tibi est vicinus aliquis, qui tibi animum fraterna societate connectit: quam germanus frater, qui iura fidei & pietatis communia tecum habere neglexerit. Quod dominus in parabola vulnerati à latronibus, eius qui descendebat Luc. 10.d ab Hierusalem in Hiericho, & Samaritani qui in curam egit illius, manifeste probauit.

[a] Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte cõsurgens, maledicenti similis erit. Tecta perstillantia in die frigoris, & litigiosa mulier comparãtur. Qui retinet eam, quasi qui ventũ teneat, & oleum dexteræ suæ euacuet. [b] Ferrum ferro acuitur, & homo exacuit faciem amici sui. [c] Qui seruat ficum, comedet fructus eius: & qui custos est domini sui, glorificabitur. [d] Quomodo in aquis resplendẽt vultus prospicientium: sic corda hominum manifesta sunt prudentibus. [e] Infernus & perditio nõ replebuntur: similiter & oculi hominum insatiabiles. [f] Quomodo probatur in conflatorio argentum, & in fornace aurum: sic probatur homo ore laudantis. Cor iniqui exquirit mala: cor autem rectum exquirit scientiam. Si contuderis stultũ in pila quasi ptisanas feriẽte desuper pilo, non auferetur ab eo stultitia eius. [g] Diligẽter agnosce vultũ pecoris tui, tuosq; greges considera: non enim habebis iugiter potestatẽ, sed corona tribuetur tibi in generatione & generatione. [h] Aperta sunt prata, & apparuerunt herbæ virentes: & collecta sunt fœna de montib. [i] Agni sunt ad vestimentum tuũ, & hœdi ad agri pretiũ. [k] Sufficiat tibi lac caprarũ in cibos tuos, & in necessaria domus tuæ, & ad victũ ancillis tuis.

CAPVT XXVIII.

FVgit impius nemine persequente: [m] Iustus autem quasi leo confidens, absque terrore erit. Propter peccata terræ multi principes eius, & propter hominis sapientiam & horum sciẽtiam quæ dicuntur, vita ducis lõgior erit. Vir pauper calũnians pauperes, similis est imbri vehemẽti in quo paratur fames. Qui derelinquunt legem, laudant impium: qui custodiunt, succendũtur contra eũ. [n] Viri mali non cogitant iudicium: qui autem requirunt dominum, animaduertunt omnia. Melior est pauper ambulãs in simplicitate sua, quàm diues in prauis itineribus. Qui custodit legem, filius sapiens est: qui autẽ pascit comessatores, confundit patrem suum. Qui coaceruat diuitias vsuris & fœnore liberali, in pauperes congregat eas. Qui declinat aurem suam ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis. [o] Qui decipit iustos in via mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt bona eius. Saptẽs sibi videtur vir diues: pauper

A a ¶ *Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte consurgẽs, maledicenti similis erit, &c.*] Voce grandi proximo benedicit, qui eum fauore superfluæ laudis extollit: vel malis videlicet actibus eius contra iustitiam fauendo, vel bona plus iusto laudando. Sed hic maledicenti assimilatur: quia plurimum lædit eum, cui laudando siue in mala actione confidentiam tribuit: seu in opere recto simplicitatem puri cordis minuit, vt videlicet bonũ quod supernæ mercedis intuitu inchoarat, transitoriæ laudis amore consumat.

b ¶ *Ferrũ ferro acuitur, & homo exacuit faciẽ amici sui.*] Satis bona est collatio, & consilium sapientium: vbicũque se inuicem consulẽdo instruunt, ferrum ferro acuitur.

c ¶ *Qui seruat ficũ, comedet fructus, &c.*] Ficũ seruare, est legem diuinitus cõstitutã, inoffenso pedis opere custodire: quod qui fecerit, comedet fructus eius, dum æternam obediẽtiæ suæ recipiet mercedem.

d ¶ *Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientiũ, &c.* Aquæ dicũtur sanctorũ dogmata: in quibus doctores vel auditores, velut in speculo vultus suos prospiciunt: dum non solum in actione, sed etiã in cogitatione fœditatẽ suam recognoscunt.

e ¶ *Infernus & perditio non replebuntur, &c.*] Inferni tormenta non replebuntur, terminum accipiẽdo: similiter & intentiones eorum qui humana sapiunt, insatiabiles sunt in desiderio peccãdi. Qui & ideo sine fine pœnas luunt: quia voluntatem habuerant sine fine peccandi, si naturam haberent sine fine viuendi.

B f ¶ *Quomodo probatur in conflatorio, &c.*] Laus quippè iustos cruciat, iniquos exaltat: sed iustos dum cruciat, purgat: iniquos dum lætificat, reprobos monstrat.

g ¶ *Diligenter agnosce, &c.*] Pastori dicitur Ecclesiæ: Diligenter adhibe curam eis, quibus te præesse cõtigerit: agnosce animos actusq; singulorũ, & si quid in eis vitij sorditantis inueneris, citius castigare memẽto. Non enim tu sẽper oues dominicas pascendi potestatẽ habebis: sed æterna est corona quam percipies, si commissum tibi gradum tuo tempore benè ministraueris.

h ¶ *Aperta sunt prata, & apparuerunt herbæ virẽtes, &c.* Aperta sunt modò pascua sacramentorum cœlestiũ, quæ diu fuerant typis præclusa legalibus. Apparuit nouus vigor euãgelicæ veritatis & gratiæ, collecta sunt in pabulum gregis domini scripta patrum veterum, ablata quidem Iudæis superbientibus falce diuinæ animaduersionis, & humilibus ecclesiæ populis ad spirituale subsidiũ data. Iuxta quod do-
Matth. 21 d minus ait illis: *Auferetur* inquit, *à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*

i ¶ *Agni sunt ad vestimentum tuum, & hœdi ad agri pretiũ.*] Agnos innocentes, hœdos pœnitentes nuncupat. Agnorũ ergo vellere vestieris, dum bonis obedientium discipulorum

C moribus pastor ipse profeceris: eorumque laudabilia facta cernens, & in ornatu virtutum, & in calore dilectionis ipse gloriosior extiteris. Hædus agrum comparabis: dum peccatores ad pœnitentiam vocando, sublimiorem tibi in terra viuentium locum acquires.

k ¶ *Sufficiat tibi, &c.*] Tanta instantia pecus tibi commissum pasce, ne tibi lac æstate nouum, nec frigore desit: sed tibi semper tuisque sufficiat, id est, tam sedulo doctrinæ insta, vt etiam quosdam pœnitentes ad officium docẽdi proueh as: quatenus per illos qui pridem pro fœditate vitiorum ad sinistram iudicis videbantur esse ponendi, modo rationabiles & sine dolo, lac verbi paruulis sensu ministretur. Fit autem lac caprarum ad victũ ancillis, quando hi qui nondum amore profecto, sed adhuc timore seruili domino deseruiũt per exemplum, vel verba eorum qui per pœnitentiam salui facti sunt, viuificis verbi epulis reficiuntur: atque vt ad maiora virtutum proficiant, incrementa iuuantur. Quidã hoc quod dictum est: *Aperta* Sup. eod.
sunt prata, & apparuerunt herbæ virentes, & collecta sunt fœna de montib.: agni ad vestimentum tuum, & hœdi ad agri Matth. 27 f
pretium: ita exposuit: Aperta sunt monumenta, apparuerũt corpora rediuiua: sequestrati sunt peccatores à sanctis: fœ- Ibid. 23 e
num ad comburẽdum de locis excelsis. Sequestrati sunt agni ad dexteram, hœdi ad sinistram: agni ad vestimentũ regis, quia ipse dixit: Inhabitabo in eis. Hœdi pro pretio sanctorum, quibus nocuerunt, ignibus venundantur.

CAPVT XXVIII.

FVgit impius, &c.] Qui nõ est in fide fortis, etiam si nullus persecutor insistat, nonnunquam sponte fidem deserit: quando vel latrocinius, vel periuriis, vel fornicationib⁹, vel veneficiis, aliisque huius mundi sceleribus, se infideli similem reddit.

m ¶ *Iustus autem, &c.*] In occursu bestiarum idcirco leo non trepidat: quia præualere se omnibus non ignorat. Vnde viri iusti securitas leoni rectè comparatur: quia contra se cum quoslibet insurgere suspicit, ad mentis suæ confidentiam redit, & scit quia cunctos aduersantes superat: quia illum solum diligit, quem inuitus nullo modo amittit.

n ¶ *Viri mali non cogitant iudicium, &c.*] Omnia animaduertunt electi, hoc est, & futurum esse discrimẽ vniuersalis iudicij, & quibus operibus requies, quibus pœna retribuatur æterna.

o ¶ *Qui decipit iustos in via mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt, &c.*] Qui per doctrinam hæreticam decipit amatores iustitiæ vt à veritate deuient, ipse quidem pro malis suis pœnam quam meretur, incurrit: bona autem si qua gerebat, vel vtilia scribendo, vel continenter viuendo, aliis in adiutorium cedunt: eis nimirum qui hæc

legentes

pauper autem prudēs scrutabitur eum. [a] In exultatione iustorum multa gloria est. [b] Regnantib. impiis, ruinæ hominū. Qui abscondit scelera sua, non dirigetur: qui autem confessus fuerit & reliquerit ea, misericordiam consequetur. [c] Beatus homo qui semper est pauidus: qui vero mentis est duræ, corruet in malū. [d] Leo rugiēs, & vrsus esuriēs, princeps impius super populū pauperē. Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniā: qui autem odit auaritiā, longi fient dies eius. [e] Hominem qui calumniatur animæ sanguinem, si vsq; ad lacum fugerit, nemo sustinet. Qui ambulat simpliciter, saluus erit: qui peruersis graditur viis, concidet semel. Qui operatur terrā suam, saturabitur panibus: qui autem sectatur otium, replebitur egestate: Vir fidelis multum laudabitur: qui autem festinat ditari, non erit innocens. Qui cognoscit in iudicio faciem, non bene facit: iste & pro buccella panis deserit veritatē. [f] Vir qui festinat ditari, & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniat ei. Qui corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum, magis quam ille qui per linguæ blandimenta decipit. Qui subtrahit aliquid à patre suo & à matre, & dicit hoc non esse peccatū, particeps homicidæ est. Qui se iactat & dilatat, iurgia cōcitat: qui vero sperat in Domino, saluabitur. Qui cōfidit in corde suo, stultus est: qui autē graditur sapienter, ipse laudabitur. Qui dat pauperi, nō indigebit: qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam. [g] Cū surrexerint impij, abscondentur homines: cum illi perierint, multiplicabuntur iusti. Viro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei superueniet interitus, & eum sanitas non sequetur. In multiplicatione iustorum lætabitur vulgus: cum impij sumpserint principatum, gemet populus. Vir qui amat sapientiam, lætificat patrem suum: qui autem nutrit scortum, perdet substantiam. Rex iustus eriget terram, vir auarus destruet eam.

CAPVT XXIX.

HOmo qui blandis fictisq; sermonib. loquitur amico suo, rete expandit gressib. eius. [i] Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus, & iustus laudabitur atque gaudebit. Nouit iustus causam pauperum, impius ignorat scientiam. Homines pestilentes dissipant ciuitatem, sapientes vero auertunt furorem. [k] Vir sapiens, si cum stulto contenderit, siue irascatur, siue rideat, non inueniet requiem. Viri sanguinum oderunt simplicem: iusti autem quærunt animam eius. [l] Totum spiritum suum profert stultus: [m] Sapiens autem differt, & reseruat in posterum. Princeps qui libenter audit verba mendacij, omnes ministros habet impios.

[a] Pau-

legentes siue audientes exempla sibi salutis etiam ab eo quē petiisse nouerunt, assumunt.

a ¶ *In exultatione*, &c.] Quia videlicet non de præsentibus diuitiis, sed de æternis in futuro bonis exultant: non de rebus mundi quæ vident, sed de creatore mundi, cuius visionem sperant, lætantur, dicente psalmographo: *Lætamini in domino, & exultate iusti.* Vel certe in exultatione iustorum multa fit gloria: quia quotiens electos in hac vita pro euentibus Ecclesiæ prosperis exultare contigerit, multa Domino gloria ex plurimorum fide ac prosperitatibus datur. Psal. 31. a

b ¶ *Regnantibus*, &c.] Qui abscondit scelera sua, non dirigetur: qui autem confessus fuerit, & reliquerit ea, &c. Sicut multi gloriam Deo dare incipiunt, cum iustos in profectu virtutum gaudere cōspiciunt: ita quotiens reprobi regnum tenent, multos suæ perfidiæ cōplices exhibent. Quod & de paganis & hæreticis, & de malis catholicis recte potest accipi.

c ¶ *Beatus*, &c.] Sequentis ira iudicij, tanto tunc districtior portabitur, quanto nunc inter culpas minime timetur. Vnde alibi scriptum est: *In die bonorū ne immemor sis malorum: & in die malorum ne immemor sis bonorum.* Si ergo vtraque iungēda sunt, vt vnum semper ex altero fulciatur. Eccl. 11. c

d ¶ *Leo rugiens*, &c.] Et de principibus paganis, & de hæreticis potest intelligi: qui populi pauperis, id est, sanctæ Ecclesiæ, vel patientiam, vel sapientiam, ferina sæpe sæuitia tentant. F

e ¶ *Hominem qui calumniatur animæ sanguinem: si vsque ad lacum*, &c.] Siue terrā agri, siue terram corpusculi qui exercet, saturabitur: ille frumento, iste virtutibus: qui vtraq; spernit, replebitur egestate.

f ¶ *Vir qui*, &c.] Profecto enim qui augere opes ambit, & peccatum negligit, more auium captus, cum escam terrenarum rerum auidus inspicit: cum quælibet præsentis mundi bona desiderat, & quæ de futuro dāna patiatur, ignorat.

g ¶ *Cum surrexerint impij, abscondentur*, &c.] Eos homines iustos appellat, qui videlicet iustū statutumque à Domino humanæ conditionis ordinem seruant. Vnde in libro beati Iob de pœnitente quolibet peruerso dicitur: *Respiciet homines, & dicet, peccaui.* Quod est aperte dicere. Respiciet eos qui naturam humanæ creationis recte custodiunt, & se peccando iumentis assimilatos esse cognoscunt. Pater ergo sensus: quia feruente impiorum persecutione, abscondentur sæpe fideles: vel non ausi, vel nō permissi ad publicum procedere, dicente Domino: *Si vos persecuti fuerint in ciuitate ista, fugite ad aliam.* Vbi autem perditis auctoribus persecutio cessauerit, augustior post pressuras fidelium gloria clarescit. Sed & infidelium plurimi visa infidelitatis damnatione fidei gratiā suscipient: iuxta id quod scriptum est: *Pestilente flagellato, sapientior erit paruulus.* Iob. 33. d G Matt. 10. 1 Prou. 19. d

CAPVT XXIX.

HOmo h qui, &c.] Qui fictis sermonibus proximorum laudat, illi quidem parat insidias, quibus periculum incauti operis aut verbi securior factus incidat. Sed videamus vtrum retia fraudulentia eū, cuius gressibus expanduntur, an potius illum, à quo expanduntur, inuoluant. Sequitur:

i ¶ *Peccantem virum*, &c.] Non ergo iusto laqueus peccantium, etiam si corporaliter perimat, nocet: ipsos autem reprobos insidiæ, quas proximis parant, in perpetuum dānant, gaudentibus iustis, ac rectum conditoris iudicium laudantibus, vel de sua ereptione, vel de perditione prauorum. Denique clausulā prioris versiculi, antiqua editio manifeste posuit: Retia circundat suis pedibus. Ex ambiguo enim Græco, quod est περιβάλλει, vtrumque interpretari potest. Nam *qui fodit foueam proximo suo, incidet in eam ipse*, vt alibi dictum est. H Sap. 16. d

k ¶ *Vir sapiens*, &c.] Doctor sapiens, si cum infideli & contumaci contenderit, siue tormenta reproborum, siue gaudia narrat bonorum, frustra erga insensatum laborat. Siue lamenta pœnitentiæ suadeat, seu bonæ operationis quæ sint præmia dicat, non auditur à stulto. Hinc & Apostoli Iudæis dicebant: *Lamentauimus vobis, & non planxistis: cecinimus vobis, & non saltastis.* Matt. 11. b

l ¶ *Totum spiritum suum*, &c.] Impatientia impellēte agitur, vt totus foras spiritus proferatur. Quem idcirco citius perturbatio eiicit: quia nulla interius disciplina sapientiæ circumcludit.

m ¶ *Sapiens autem*, &c.] Læsus enim in præsens, se vlcisci non desiderat: quia etiam tolerans parci optat, sed tamen vindicari omnia extremo iudicio non ignorat. Hunc locum antiqua translatio sic habet: Totam iram suam profert impius: sapiens autem dispensat per partes: quia nimirum stultus ad vltionem suitæ perturbatione succenditur: sapiens autem paulatim eam maturitate consilij ac moderationis extenuat & expellit.

A

ᵃPauper & creditor obuiarunt ſibi, vtriuſque illuminator eſt Domin⁹. ᵇRex qui iudicat pauperes in veritate, thronus eius in æternum firmabitur. ᶜVirga atq; correctio tribuet ſapiẽtiã: puer autem qui dimittitur voluntati ſuæ, confundet matrem ſuam. In multiplicatione impiorũ multiplicabuntur ſcelera, & iuſti ruinas eorum videbunt. Erudi filium tuum, & refrigerabit te, & dabit delitias animæ tuæ. ᵈCũ prophetia defecerit, diſſipabitur populus: qui vero cuſtodit legem, beatus eſt. ᵉSeruus verbis non poteſt erudiri: quia quod dicis, intelligit, & reſpondere contemnit. ᶠVidiſti hominẽ velocẽ ad loquendũ, ſtultitia magis ſperãda eſt, quam illius correctio. ᵍQui delicate à pueritia nutrit ſeruũ ſuũ, poſtea ſentiet illũ cõtumacem. ʰVir iracũdus prouocat rixas: & qui ad indignandũ facilis eſt, erit ad peccata procliuior. Superbũ ſequitur humilitas, & humilẽ ſpiritu ſuſcipiet gloria. ⁱQui cum fure participat, odit animam ſuam: adiurantem audit, & non iudicat. ᵏQui timet hominẽ, cito corruet: qui ſperat in Domino, ſubleuabitur. Multi requirũt faciẽ principis, & iudiciũ à Domino egreditur ſingulorum. Abominantur iuſti virũ impium, & abominantur impij eos qui in recta ſunt via. Verbum cuſtodiens filius, extra perditionem erit.

CAPVT XXX.

VErbaˡ congregantis, filij vomentis. ᵐViſio quam locutus eſt vir, cũ quo eſt Deus: & qui Deo ſecũ morante confortatus ait: ⁿStultiſſimus ſum virorum: & ſapientia hominum non eſt mecum. ᵒNon didici ſapientiam: & noui ſanctorum ſciẽtiam. ᵖQuis aſcendit in cœlum, atque deſcendit? ᑫQuis continuit ſpiritum in manibus ſuis? ʳQuis colligauit aquas quaſi in veſtimento? ˢQuis ſuſcitauit omnes terminos terræ. ᵗQuod nomen eſt eius: & quod nomen filij eius ſi noſti? ᵘOmnis ſermo Dei ignitus

a ¶ *Pauper & creditor*, &c.] Pauper eſt humilis verbi Dei auditor: creditor autem, qui ei verbi eiuſdem pecuniã prædicando committit. Qui obuiant ſibi, cum in vnam eandemque pietatis gratiam conueniunt. Et vtriuſque illuminator eſt Dominus: quia neque illæ ſine diuinæ munere pietatis prædicare, nec iſte potuit credere. Veridica namque manet veritatis ſententia, quæ dicit: Quia *ſine me nihil poteſtis facere.* Ioan. 15. a

b ¶ *Rex qui*, &c.] Et pſalmiſta de Chriſto rege: *Sedes tua Deus in ſæculum ſæculi, virga æquitatis, virga regni tui.* Pſal. 44. b

c ¶ *Virga*, &c.] De hac virga Apoſtolus ad Corinthios ait: *An vultis in virga veniam ad vos, an in ſpiritu manſuetudinis?* 1. Cor. 4. d Puer namque quem frequentiſſime corripiendum & erudiendum admonet, populus Dei eſt, qui ſi non aſſiduis monitis & increpationibus ſacerdotum fuerit caſtigatus, cõfuſionem generat eccleſiæ, detrahentibus his qui foris ſunt religioni fidei Chriſtianæ. Vnde recte ſubiungitur.

d ¶ *Cum*, &c.] Quia nimirum ceſſauerit ſacerdotalis eruditio ſolocrut continua diſciplina diuinæ legis, qua populus ad beatitudinis præmia pertingere debuerat.

B

e ¶ *Seruus*, &c.] Seruus eſt quilibet peccator: recte quidẽ intelligens, ſed in opere veritatis abſque flagellis diſciplina reſpondere contemnent. De talibus ait veritas: *Seruus ſciens voluntatem Domini ſui, & non faciens, digne plagis vapulabit multis.* Luc. 12.

f ¶ *Vidiſti hominem*, &c.] Graue quidem vitium ſtultitiæ, ſed non leuius eſt verboſitatis. Nam ſæpe contingit vt idiota aliquis & ipſarum quoque neſcius literarum citius verba ſalutiferæ correctionis accipiat, quam is qui affluentia præditus ſermonis, magis ſua quæ nouit, vel quæ ſe noſſe autumat, iactanter proferre, quam dicta ſapientium audire contendit.

g ¶ *Qui*, &c.] Qui delicate à pueritia nutrit corpus ſuum, quod animo debuerat ſubiugare: is vbi ad annos adoleſcentiæ peruenerit, laſciuioſum hoc & indomabile ſentiet. Hũc verſiculum alia tranſlatio pulchre habet: *Qui delitiatur à pueritia, ſeruus erit, nouiſſime autem contriſtabitur.* Namque ſero malorum pœnitet, qui ſe meminit noluiſſe in tenera adhuc ætate à ſuis voluptatibus ad regulam continere prudentium.

h ¶ *Vir iracundus*, &c.] Ianua vitiorum omnium, iracundia eſt: qua clauſa, virtutibus intrinſecus dabitur quies, aperta vero ad omne facinus armabitur animus.

i ¶ *Qui*, &c.] Auditorem ſuum ſapientia nõ ſolum à peccatis abſtinere, ſed à peccantium ſe contubernio docet cohibere, Pſal. 49. b ne forte à diſtricto iudice mereatur audire: *Si videbas furem, ſimul currebas cum eo, & cum adulteris, portionem tuam ponebas.* Non enim fur ſolummodo, ſed etiam ille reus tenetur, qui cõſcius furti, quærenti poſſeſſori pecuniam qui perdidit, non vult indicare cum valet. Verum ne quis cauſetur metu ſe perſonæ potentioris, neque à furum conſortio ſeparari: neque prodere poſſe quod nouit, apte ſubditur.

C

k ¶ *Qui timet Dominum, cito corruet: qui ſperat in Domino, ſubleuabitur. Multi requirent faciem principis, & iudicium à Domino egreditur*, &c.] Cui congruit illud euangelicum: *Nolite timere eos qui occidunt corpus: animam autem non poſſunt occidere.* Matt. 10. c

CAPVT XXX.

VErba l, &c.] Hucuſque parabolæ Salomonis, quas tranſtulerunt viri Ezechiæ regis Iuda. Hinc rurſum verba Salomonis, ab ipſo quod Græce ἐκκλησιαστὴς dicitur: nunc interpretato in Latinum nomine illo congregans appellatur: Eccleſia enim congregatio vocatur.

m ¶ *Viſio quam*, &c.] Viſio, inquit, quam locutus eſt vir: quia quod vidit apud Deum ſecretiora contemplando, patefecit hominibus foras loquẽdo. Quiſquis enim Dei ſpiritu confortatur, hæc quæ ſequuntur humili corde profatur.

n ¶ *Stultiſſimus*, &c.] Filij enim ſæculi huius prudentiores filiis lucis in generatione ſua ſunt. Luc. 16. a Et Apoſtolus: *Si quis*, inquit, *videtur ſapiens eſſe in hoc ſæculo, ſtultus fiat, vt ſit ſapiens.* 1. Cor. 3. d Et ipſe de ſe ſuiſque ſimilibus, in quibus eſt Deus: *Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum, Iudæis quidem ſcandalum: gentibus autem ſtultitiam.* 1. Cor. 1. d

o ¶ *Non*, &c.] Non didicit Salomon ab homine ſapientiam, ſed Deo gratis offerente percepit, vt ſanctorum ſcientiam noſſet. Sed & Apoſtolus qui ait: *Nos ſtulti propter Chriſtum:* ipſe iterum dicit: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos. Sapientiam vero non huius ſæculi, neque principum huius ſæculi qui deſtruuntur.* 1. Cor. 4. c Ibid. 2. b

D

p ¶ *Quis aſcendit in cœlum*, &c.] Hæc eſt ſanctorum ſciẽtia, quæ à ſapientibus ſæculi ſtultitia putatur: quia videlicet Dei filius in aſſumpta carne, poſt mortem & reſurrectionem ſuam aſcendit in cœlum, ac noſtræ reſurrectionis tempore deſcenſurus eſt de cœlo ad iudicandos viuos & mortuos.

q ¶ *Quis continuit*, &c.] Omnis ſpiritus & humanus & angelicus, & animalium & procellarum ne deficiat, Dei potentia continetur.

r ¶ *Quis colligauit*, &c.] De ipſo etiam Pſalmiſta: *Congregãs ſicut in vtre aquas maris.* Pſal. 32. b

s ¶ *Quis ſuſcitauit*, &c.] Terminos terræ à torpore infidelitatis, velut è ſomno ad credendum in ſe ſuſcitauit. Et nunc omnia, quæ per orbem viuunt & creſcunt, homines, animantia, germina, Dominus vt ſua quæque vita ſubſiſtant, excitat: & in die iudicij cunctum à quatuor ventis cœli genus humanum à morte ſuſcitabit. Apoc. 7. a

t ¶ *Quod nomen eſt eius:* &c.] De Dei Patris & Filij nomine dicit: cuius myſterium, ſæcularis ſapientia naturaliter ſcire non poteſt: quamuis vnum eſſe Deum qui omnia fecerit, per ea quæ mirabiliter facta videt, intelligere poteſt. Si noſti, inquit, ſubauditur, tu quid de tua te iactas ſapientia, noſtræ fidei myſteria, ſtultitiam nuncupare præſumis?

u ¶ *Omnis ſermo Dei ignitus, clypeus eſt ſperantib* &c.] Hęc & tota

E tota Christi Ecclesia nouit: & illi maxime sentiunt qui Deo secum morante, terrenæ sapientiæ fastum contemnũt. quia nimirum omnis sermo diuinæ auctoritatis, corda electorũ & igne charitatis accendit, & sciẽtia veritatis illustrat. & vitiorum sordes, si quas in eis inuenerit, consumit, & ab hostium insidiis, sperantes in se cunctisque defendit aduersis. Verum solertius intuendum: quia proprietatem Græci sermonis, quod est πεπυρωμένον, Latina trãslatio vno verbo nõ explicat. Vnde aliquãdo ignitum, aliquando igne examinatum transfertur, vt: *Ignitũ eloquiũ tuũ vehementer*. Et: *Argẽtũ igne examinatũ*, quod vtrũque in Græco vno verbo dicitur πεπυρωμένον. Et quod huic Salomonis sentẽtiæ simillimũ sonat: *Eloquia Domini igne examinata*, i. e. πεπυρωμένα, protector est omniũ sperantium in se, πεπυρωμένον ergo significat, quod tanquã conflatum igne purgatũ sit. Sicut. n. quæcunque metalla igne cõflata, sordẽ in se alienã atque inutilem nõ continent, totum quicquid in his residet, verũ & perfectum, & omni vitiorum sorde purgatum est, ita eloquiũ Dei æternorum in se bonorum fidẽ testãs. Hinc illud est Domini: *Iota vnum, aut apex vnus nõ præteribit à lege, donec omnia fiãt*. Vera. n. omnia sunt, & extra omnem ambiguitatem, superfluæ inanitatis ignita.

Psal. 118 · Psal. 11 b · Matt. 5.

ignitus, clypeus est sperantib. in se. [a] Ne addas quicquã verbis illius, & arguaris inueniarisque mendax. [b] Duo rogaui te, ne deneges mihi antequam moriar: Vanitatem & verba mendacia longe fac à me. Mendicitatẽ & diuitias ne dederis mihi: tribue tantũ victu meo necessaria, ne forte satiatus illiciar ad negandũ, & dicam: Quis est Dominus? aut egestate compulsus furer, & periurẽ nomen Dei mei. [c] Ne tradas seruum ad dominũ suum: ne forte maledicat tibi & corruas. [d] Generatio quæ patri suo maledicit, & matri suæ nõ benedicit. [e] Generatio quæ sibi munda videtur, & tamẽ non est lota à sordibus suis. [f] Generatio cuius excelsi sunt oculi, & palpebræ eius in alta surrectæ. [g] Generatio quæ pro dentibus gladios habet, & commandit molarib. suis. [h] Vt comedat inopes de terra, & pauperes ex hominibus. [i] Sanguisugæ duæ sunt filiæ dicẽtes: Affer, affer. [k] Tria sunt insatiabilia, & quartum quod nũquam dicit, sufficit: Infernus, & os vuluæ, & terra quæ nõ satiatur aqua: ignis vero nõ dicit, sufficit. [l] Oculum qui subsannat patrẽ, & despicit partum matris suæ, effodiant eum corui de torrentibus: & comedant eum filij aquilæ. [m] Tria sunt difficilia mihi, & quartum quod penitus ignoro: Viam aquilæ in cœlo, viam colubri super petrã, viam nauis

G dent. Quod si diligenter considerare volueris, inuenies has generationes, congregationes esse nequissimas Iudæorum & hæreticorum. Iudæorum ergo generatio patri suo maledixit, illi videlicet qui ait: *Filius meus primogenitus Israel*: quando filium eius venientẽ in carne negauit. *Et matri suæ non benedixit*, synagogæ videlicet: cuius fidei pristinæ, quam in patrib. ac prophetis de Christo habuerat, detraxit. Nouatianorum generatio munda sibi videtur, dicens se pœnitentia opus non habere: & tamẽ nõ potest mũda esse à sordibus peccatorum, quæ fontem pœnitẽtiæ peccãtibus veniam negando præcludit. Item generatio Arianorum excelsos habet oculos, & palpebras super Deũ erectas, inquirẽs quid fuit antea, & dicẽs: Si natus est, fuit tẽpus quando nõ fuit filius: vel quæ est Spiritus sancti potestas, æqualis an inæqualis? Item generatio, quæ pro dentibus gladios habet, illa est congregatio prauorum, quæ suam perfidiã etiam aliis intimare satagit, & sicut corpora solent gladiis sterni, ita animas audiẽtium veneno prauæ allocutionis morti perpetuæ subiugare contendit.

Exod. 4 f

i ¶ *Sanguisugæ*, &c.] Sanguisuga, diabolus est, qui siti peccandi, ac peccata suadendi incessanter accenditur. Huic duæ

H sunt filiæ: quia duæ specialiter humani generis illecebræ. Hũc antiqui hostis imitantur ardorem, luxuria videlicet & philargyria. Nam & luxuriæ quo liberius frena laxantur, eo noxius delectatur. Et sicut quidam ait poëtarum: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

k ¶ *Tria*, &c.] Infernus nunquam redundat, meretrix similiter habet, eius corpus non satiatur delitiis, & auarus nunquam dicit, sufficit. Quidam infernum interpretantur diabolum: quia insatiabilis sit seductione humana. *Os vuluæ, & terra quæ non satiatur aqua*, vt supra: & ignem qui non dicit, sufficit: incendium gehennæ, quod nunquam desinat: sed eos, qui peccatis finem ponere noluerunt, infinito ardore comburat.

l ¶ *Oculum*, &c.] Peruersi dum diuina iudicia reprehendũt, subsannant patrem: & quilibet hæretici dum prædicationem sanctæ Ecclesiæ deridendo contemnunt, partum matris despiciunt: quia de ipsa exeunt qui contra ipsam loquũtur: *Ex nobis exierunt*, inquit, *sed non erant ex nobis*. Quorum intentionem dum prædicatores catholici de scripturarum diuinarum fluentis procedentes increpando reuincunt quasi oculum nefandum corui de torrentibus effodiunt, & filij aquilæ comedunt. Corui etenim vocantur doctores sancti: quia per humilitatis gratiam, peccati in se nigredinem confitentur. Filij autem aquilæ, quia per gratiam eius sunt renati, qui in habitu assumptæ humanitatis, ad cœlestia transuolant. Vnde & alibi filij sponsi appellantur.

Matt. 9 b

F a ¶ *Ne addas quicquam*, &c.]
Non corrumpas eloquia sanctarum scripturarum: quod quidem hæretici ne ius conuincerentur, fecisse noscuntur.

b ¶ *Duo rogaui te*, &c.] Hæc adhuc vir, cum quo est Deus, sermonis eius igne radiatus, ad ipsum Dominus conuersa voce profatur, obsecrans ne vanitatem sæculi vnquam vel verba mendacia, veritati cœlestium præponat scripturarum: nec rursum vel copia vel inopia transeuntium rerum, in obliuionem decidat æternorum.

Ioan. 8 d

c ¶ *Ne tradas*, &c.] *Omnis qui facit peccatum, seruus est peccati*. Hunc seruum ille domino suo tradit, qui quemlibet delinquentem, & à prauis actionibus se conuertere volentem, sua exhortatione, vel exemplo prauæ actionis, ad id quod renuntiauerat, redire suadet: quod plerique sacerdotes praui in Ecclesia facere consueuerunt.

d ¶ *Generatio quæ patri*, &c.] Cum superius puritatem sibi vitæ à Domino dari peteret: conuertens subito intuitum ad contemplandam prauorum nequitiam: quantis hæc sit inuoluta miseriis, quam longe à veritate distet, insinuat. Est, inquiens, generatio nefandorum, quæ & si bona quælibet agit, perdit hæc in eo quod honorem parentibus non defert.

Psal. 52 b

e ¶ *Generatio quæ sibi munda videtur*, &c.] De hac generatione loquitur psalmista: *Quoniam Deus dissipat ossa hominũ sibi placentium*.

f ¶ *Generatio cuius excelsi sunt oculi & palpebræ*, &c.] Huius consortium generationis vitabat psalmista, cum dicebat: *Domine non est exaltatum cor meum: neque elati sunt oculi mei*, &c.

Psal. 130 a · Psal. 56 a

g ¶ *Generatio quæ pro dentibus gladios*, &c.] De hac psalmista: *Filij hominum, dentes eorum arma & sagittæ: & lingua eorum machæra acuta*.

h ¶ *Vt comedat inopes de*, &c.] Ad hoc linguam armant persecutores ecclesiæ, vt innocẽtes Christi, & humiles truci-

m ¶ *Tria sunt difficilia*, &c.] Quantum ad historiam pertinet: ita est, vt scriptum est: sed quia per parabolas loquitur. Via aquilæ in cœlo difficile inuenitur: hoc est, subtilitas inimici, quæ circa cœlestium virorũ corda volitat, magno cum labore deprehenditur. Similiter & via colubri supra petrã, id est, astutia hostis venenati insidiari nõ desinit eis, quos in petra fidei fundatos esse conspicit. Nec non & via nauis in medio maris, hoc est, via iniquitatis, quæ per amaras sæculi huius vndas, immundorũ spirituum flatibus agitatas, tanta sublimitate discurrit, vt vel vix, vel nullatenus eius possit iter deprehẽdi. Nam quod aquila malignum hostem significet,

A testatur propheta, qui ait: *Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cæli:* id est, homines qui nos persecuti sunt, tam sæui fuerunt, vt ipsis dæmonibus crudeliores esse viderẽtur. Quod coluber diabolum sæpe insinuet, & in primi hominis transgressione probatũ est, & cum vir sapiens aiebat: *Quasi à facie colubri fuge peccatũ.* Nauis quoq; , quod leuitatẽ designet eorum qui circumferuntur omni vento doctrinæ, demonstrat propheta qui ait: *Et Chaldæos in nauib. suis gloriantes:* hoc est, immundos spiritus de fragilitate atq; instabilitate mentis humanæ sese extollentes, & de illius ruina quasi victores lætantes. Sicut ergo illa tã callida sunt, vt inueniri nequeãt: sic adolescens qui viam veritatis deserit, difficile est cogitatu, quo seper omnes horas, & in quot cogitamenta vecors vagamente declinet.

Esa. 30. b

Eccl. 21. a

Esa. 43. e

a ¶ *Talis*, &c.] Adulteræ quoque mens in similitudinem eorum quæ commemorauit superius, instabilis semper & vaga est, quæ vbi admissum turpitudinis suæ celare potuerit, negat se aliquid patrasse facinoris.

b ¶ *Quatuor*, &c.] Minores videntur in terra sæpe iusti, quam reprobi, i. e. humiliores, & huic mundo abiectiores: sed tamen sapientiores sunt sapientibus mundi, in eo quod æterna &

B cœlestia bona sapiunt: ac pro his appetendis quæ illi non norunt, aduersa quoque sæculi fortiter pati desiderant.

c ¶ *Formica*, &c.] Et Ecclesiæ populus, vt fortitudinem

Matth. 5. f mentis custodiat, infirmum se temporaliter aduersariis sæuientibus ostendit, Domino per euangelium dicente: *Ego autem dico vobis non resistere malo: sed si quis te percusserit in dexteram maxillam, tu præbe illi & alteram.* Qui in hac vita præparat sibi fructus bonorum, quibus vitam mereatur habere perennem.

d ¶ *Lepusculus*, &c.] Et hic plebem Ecclesiæ designat, quæ inualida dicitur: vel quia, vt supra diximus, suas iniurias vlcisci ipsa non quærit: vel quia suis viribus nil fidere, sed in auxilio redemptoris sui salutem sperare didicit: & hoc est il-

Psal. 70. a lam cubile in petra collocare, cuius præsidio aduersos vitet

Sec. Heb. incursus, Domino dicente cum Psalmista: *Esto mihi in lapidem fortissimum, & in domum munitam, vt salues me: quia petra mea & munitio mea tu es.* Pro lepusculo, antiqua translatio *chœrogylium* posuit. Est autem animal non maius hericio, habens similitudinem muris & vrsi: cuius in Palestinæ regionibus magna est abundantia, semperque in cauernis petrarum, & terræ foueis habitare consueuit. Notandumq;

Psal. 103. e quod in psalmo vbi nos canimus: *Petra refugium herinaciis:* in quibusdam codicibus, *leporibus*: in quibusdam chœrogyliis inuenitur. Sed & in hac Salomonis sententia quædam exemplaria pro lepusculo, herinacium habent. Nam in libro Hebræorum nominum inuenimus idem verbum Hebræum שפן Saphan, in Hieremia. & chœrogylium, & leporem, & hericium à sancto Hieronymo interpretatum.

e ¶ *Regem*, &c.] Locustam quidam gentium plebem interpretantur: quæ quondam sine rege, id est, sine Christo, sine propheta, sine doctore existens: nunc in vnitatem fidei congregata, ad spiritualem pugnam contra diabolum præparatur. Potest autem in locusta, anachoritarum concors vnitas accipi, quæ cum homine præceptore nullo in suis latibulis regatur: infatigabili tamen instantia, in suis quæque locis Christo militare, & male pullulantia carnalium voluptatum germina consueuit absumere.

f ¶ *Stellio manibus*, &c.] Stellio qui manibus nititur (quia nimirum alas quibus feratur, non habet) & moratur in

C ædibus regis, illorum significat humilitatem, qui cum non sint iuxta naturam ingeniosi: solertia tamen industriæ suæ, vel ad diuinarum notitiam scripturarum, vel ad virtutum gratiam, quibus ingressum regni cœlestis mereantur, attingunt. Plerumque etenim aues, quas ad volandum penna subleuat, in veptibus resident: & stellio qui ad volatum pennas non habet, nitẽs manibus, regni ædificium tenet: quia nimirum sæpe ingeniosi quique dum per negligentiam torpẽt, in prauis actibus remanent: & simplices, quos ingenij penna non adiuuat, ad obtinenda æterni regni mœnia, virtus operationis leuat.

g ¶ *Tria*, &c.] Ipse huc loco leo ponitur, de quo scriptum

Apoc. 5. b est: *Vicit leo de tribu Iuda.* Qui fortissimus bestiarum dicitur: quia in illo hoc quod infirmũ est Dei fortius est hominibus.

1. Cor. 5. d *Qui ad nullius pauebit occursũ.* Dicit. n. *Venit princeps huius*

Ioan. 14. d *mundi, & in me non habet quicquã. Gallus succinctus lũbos*: id est, prædicatores sãcti inter huius noctis tenebras, verũ manè nuntiantes: qui succincti lumbis sunt: quia à membris suis luxuriæ fluxa restringunt. *Et aries, nec est rex qui resistat ei.* Quem alium hoc loco arietem accipimus, nisi primũ intra ecclesiam ordinem sacerdotum?

Psal. 28. a De quibus scriptũ est: *Afferte Domino filios arietum.* Qui per exempla sua gradientem populum, quasi subsequentem ouium gregem trahunt. Quib.

D spiritualiter recteq; viuentibus, nullus rex sufficit omnino resistere: quia quilibet persecutor obuiet, intentionem eorum non valet præpedire. Et quia post hæc etiam Antichristus apparebit, hoc quartum subdit, dicens.

h ¶ *Et qui stultus*, &c.] Ipse quippe in sublime eleuabitur, cum Deum se esse mentietur: sed erectus in sublime, stultus apparebit: quia in ipsa eleuatione sua per aduentum veri iudicis deficiet. Quod si intellexisset, ori imposuisset manum: id est, si supplicium suum cum superbire exorsus est, præuidisset, bene aliquando conditus in tantæ iactationem superbiæ non fuisset eleuatus. De quo nequaquam moueat, quod superius dictum est: quartum quod incedit feliciter. Tria quippe incedere bene dixit, & quartum feliciter. Non enim omne quod feliciter, bene, neque in hac vita omne quod bene, feliciter. Nam leo, gallus & aries, bene incedunt, sed non feliciter, quia persecutionum bella patiuntur. Quartum vero feliciter, & non bene incedit, quia in fallacia sua antichristus graditur, sed iuxta breue tempus vitæ præsentis, ipsa illi fallacia prosperatur.

i ¶ *Qui autem premit fortiter vbera ad eliciendum lac*, &c.] Vbera fortiter premimus, cum verba sacri eloquij subtili intellectu pensamus. Qua pressione dum lac quærimus, butyrum inuenimus, quia dum nutrimur vel tenui intellectu quærimus, vbertate æternæ pinguedinis vngimur. Quod nec nimie nec semper agendum est, ne dum lac quæritur ab vberibus, sanguis sequatur, quia dum verba sacri eloquij plusquam debent, distorquentur, in carnalem intellectum cadũt. Sanguinem enim elicit, qui vehementer emulget, quia carnale efficitur hoc quod ex nimia spiritus discussione sentitur.

k ¶ *Et qui prouocat iras*, &c.] Quid præcedente parabola iuxta literam significarit, aperit, quia qui modesto sermone proximum allocutus, gratum accipit responsum, quasi de vberibus, in quibus lac quærebat, butyrum exprimit. At qui inepto verbo iram discordiamque fraterno ex corde prouocat, quasi vltra modum emulgens vbera, sanguinem pro lacte reperit.

nauis in medio mari, & viam viri in adolescentia. [a]Talis est via mulieris adulteræ, quæ comedit, & tergit os suũ, & dicit: Non sum operata malum. Per tria mouetur terra: & quartũ non potest sustinere. Per seruũ cum regnauerit, per stultum cum saturatus fuerit cibo, & per odiosam mulierẽ cum in matrimonio fuerit assumpta, & per ancillam cum fuerit hæres dominæ suæ. [b]Quatuor sunt minima terræ, & ipsa sunt sapientiora sapientibus: [c]Formicæ populus infirmus, qui præparat in messe cibum sibi. [d]Lepusculus plebs inualida, quæ collocat in petra cubile suum. [e]Regem locusta non habet: & egreditur vniuersa per turmas suas. [f]Stellio manibus nititur, & moratur in ædibus regis. [g]Tria sunt quæ bene gradiuntur, & quartũ quod incedit feliciter. Leo fortissimus bestiarum, ad nullius pauebit occursum, Gall[us] succinctus lũbos: & aries, nec est rex qui resistat ei. [h]Et qui stultus apparuerit, postquam eleuatus est in sublime: si enim intellexisset, ori imposuisset manum. [i]Qui autem premit fortiter vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum. Et qui vehementer mulget, elicit sanguinem. [k]Et qui prouocat iras, producit discordias.

CAPVT

CAPVT

E למואל

Caput XXXI.

V*Erba Lamuelis regis*: &c.] Lamuel interpretatur, in quo Deus, & ipse est de quo supra eodem nomine in Sap.7.a. Latinum verso dicitur: *Visio quam locutus est vir, cum quo est Deus.* Mater autem, quæ hanc eum visionem edocuit, non alia melius, quam diuina gratia intelligitur, quæ illum in corde inuisibiliter erudiuit intellectu sapientiæ, quam solus hominibus ipse ministraret. Quamuis & ipsa carnalis mater Salomonis hęc eum paruulis docuisse recte possit intelligi, quæ quidem ipse, quia sapienter dicta cognouit, operi parabolarum suarum inserere voluit. Et ideo recte, postquam dictum est in titulo, verba Lamuelis regis: additum est continuo, visio qua erudiuit eum mater sua: quia cum in regnum vnctus spiritu sapientiæ percepit, vidit in eodē spiritu, quam prudenter se mater bona docuerit.

Caput XXXI.

VErba[a] Lamuelis regis. Visio qua erudiuit eum mater sua. [b] Quid dilecte mi: quid dilecte vteri mei? [c] Quid dilecte votorum meorum? [d] Ne dederis mulieribus substantiam tuā. [e] Et diuitias tuas ad delendos reges. [f] Noli regibus ô Lamuel: noli regibus dare vinum. [g] Quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas. [h] Ne forte bibat, & obliuiscatur iudiciorum: & mutet causam filiorum pauperis. [i] Date siceram mærentibus: & vinum his qui amaro sunt animo. Bibāt & obliuiscantur egestatis suæ, & doloris sui nō recordētur amplius. [k] Aperi os tuū muto, & causis omnium filiorum qui pertranseunt. [l] Aperi os tuum: decerne quod iustū est, & iudica inopem & pauperem. Aleph. [m] Mulierem fortem quis inueniet? procul & de vltimis finibus pretium eius. Beth. [n] Confidit in ea cor viri

b ¶ *Quid dilecte mi*: &c.] Subaudias quid tibi dicam, fili, qui de vtero meo natus, electus es in regno meo?

c ¶ *Quid dilecte*, &c.] Id est, qui electus es in hoc, quod tota deuotione desiderabam.

d ¶ *Ne dederis*, &c.] Patet literæ sensus Sed & virtutum nostrarum substantias corruptionibus vitiorum contaminare prohibemur.

e ¶ *Et diuitias*, &c.] Diuitias suas dat ad delendos reges, qui terrenis delitiis hominum corda corrumpit, ne cœlestia bona requirant, in quibus perpetuo possint regnare cum Domino. Delentur enim reges per diuitias, quando summi regis corpori adunati per fidem, nihilominus per illecebras sę-
F culi merentur eradicari de terra viuentium.

f ¶ *Noli regibus*, &c.] Et hæc sequentia patēt iuxta literam. Allegorice autem præcipit, ne vino, in quo est luxuria, inebrientur mentes fidelium, qui sunt membra regis æterni.

g ¶ *Quia nullum secretum est*, &c.] Nihil de secretis cœlestibus cogitatur, vbi regnat voluptas carnalis: sed ea tantum carnales, quæ sunt visibilia, scrutantur.

h ¶ *Ne forte bibat*, &c.] Ne terrenis deebriatos illecebris, obliuiscatur pauperum Christi, qui & ipse pauper factus est pro nobis.

i ¶ *Date siceram mærentibus*, &c.] Siceram & vinum hoc loco supernam diuinæ sapientiæ consolationem dicit: quæ illis est exhibenda cordibus, quæ in infimis consolari refugiunt: & quicquid occurrit in præsenti, amaro suscipiunt animo, solis, quæ nondum vident, gaudiis cœlestibus tota
Psal.76.a mente inhærentes, iuxta eum qui dixit: *Negauit consolari anima mea: memor fui Dei, & delectatus sum.* Item: *Date siceram mærentibus, & vinum bibere his qui amaro sunt animo*, &c. His qui pro pœnitudine actuum pristinorum mœrore atque tristitia deprimuntur, spiritualis scientiæ iocunditatem velut vinum, quod lætificat cor hominis, affluenter infundite, eosque salutaris verbi crapula refouete: ne forte iugitate mœroris de tali desperatione demersi, abundantiore tristitia absorbeantur, qui eiusmodi sunt.

k ¶ *Aperi os tuum muto*, &c.] Pro causa pauperum, qui per se eloqui in iudicio non valent, ipse loqui memento: & eos defensare curato, qui patriæ cœlestis intuitu, huius vitæ viam ocius transire satagunt. Aliter: Os aperire muto præcipit, populo scilicet gentium, fidei verbum prædicare, qui diuina eloquia prius personare nesciebat, & non tantum Iudæis, sed & cunctis per orbem nationibus curam salutis impendere.

l ¶ *Aperi os tuum: decerne quod iustum est, & iudica inopem*, &c.] Sicut in versu superiori pro causa ereptione

G pauperis, os aperire præcipit: ita in isto ipsum pauperem vbi errauerit, iuste castigare, ac lucidare admonet. Iuxta quod Moyses ait: *Et pauperis in iudicio non misereberis.* Quod vtrū- Exod.23.a que Dominum facere insinuat, dicens: *Sed iudicabit in iusti-* Esa.11.a *tia pauperes, & arguet in æquitate mansuetos terræ.* Hucusque verba Lamuel: Hinc sapientissimus regum Salomon, laudes sanctæ Ecclesiæ versibus paucis, sed plenissima veritate decantat. Constat namque idem carmen versibus viginti & duobus, iuxta ordinem videlicet ac Hebræarum numerum literarum, ita vt singuli versus à singulis literis incipiant: cuius ordine perfectissimo alphabeti, typice innuitur: quam plenissime hic vel animæ cuiusque fidelis, vel totius sanctæ Ecclesiæ, quæ ex omnibus electis animabus vna perficitur catholica, virtutes ac præmia describantur אלף Aleph, doctrina, id est, sacra scriptura.

m ¶ *Mulierem fortem quis inueniet? procul & de vltimis finibus*, &c.] Mulier fortis, Ecclesia catholica vocatur. Mulier videlicet: quia spirituales Deo filios ex aqua & Spiritu sancto gignere consueuit. Fortis, quia cuncta sæculi aduersa simul & prospera pro conditoris sui fide contemnit: quam ipse in carne apparens, infirmam quidem inuenit: sed inuen-
H tione sua, hoc est, pia visitatione fortem reddidit. Vnde post eius redemptionem ad cœlos rediens, supernis ciuibus gaudens aiebat: *Cōgratulamini mihi, quia inueni ouem meam, quæ* Luc.15.b *perierat.* Videns ergo Salomon genus humanum innumeris implicatum erroribus: quodque ad eius salutationem nullus patriarcham, nullus propheta, nullus omnino electorum, præter solum mediatorem Dei & hominum sufficeret, ait: *Mulierem fortem quis inueniet? procul & de vltimis finibus pretium eius*: Ac si aperte futuram Domini gloriam admirādo protestetur: Quis tantæ virtutis? quis talis est meriti qui de tot incredulis ac scelestis mundi nationibus, vnam sibi electorum Ecclesiam congreget: quam sua gratia fortem atque insuperabilem aduersantibus cunctis efficiat? Non hic certe nostri similis, non nostro est tempore venturus, sed in fine sæculorum est de cœlo Deus homo descensurus, qui nos sua passione ac morte redimat. Hoc est enim quod ait: *Procul & de vltimis finibus pretium eius.* Procul videlicet statu temporis, quod à diebus Salomonis vsque ad partum Vir- Psal.18.b ginis intererat. *De vltimis* autem *finibus*: Quia *à summo cœlo egressio eius*: qui nō aliud pro nostra redemptione pretium, Gal.2.d quam seipsum obtulit Vnde Apostolus: *Qui dilexit, inquit, nos, & tradidit semetipsum pro nobis, oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.* Quamuis & ita recte possit intelligi, pretium sanctæ Ecclesiæ procul positum fuisse: quia incarnatio verbi Dei, conuersatio inter homines, passio ac resurrectio longe à nostræ esset naturæ conditione discreta: quoniam videlicet ille, & quando voluit, de qua voluit matre natus est, & sine peccato vixit in mundo: & quando voluit & qua voluit morte, discessit à mundo, tempusque resurrectionis & ascensionis suæ in potestate habuit, & cætera huiusmodi: in quibus tam procul est à nobis, quam cœlum distat à terra. Quia vero Ecclesiam, quam redemit Dominus, non solum verbum salutis suscipere, sed & constanter pro illo certare, & hoc ipsum per mundum prædicare donauit, merito subiungitur בית Beth, domus, hoc est ec-

n ¶ *Confidit in ea cor viri sui, & spoliis non*, &c.] Virum sanctæ Ecclesiæ, Dominum ac redemptorem eius, qui etiam pretium eius fieri dignatus est, dicit. Vnde Apostolus credē- 2.Cor.11.a tibus ait: *Despondi enim vos vni viro, virginem castā exhibere Christo.* Quod ergo dicitur: Confidit in ea cor viri sui: ab humana nimirum consuetudine tractum est. Sicut enim is, qui fortem fidelemque & castam habet coniugem, confidit

A in ea certissimè: quia nil contra suam voluntatem agere, nulla adulterina saltem cogitatione possit contaminari: cūcta pro suo amore etiam aduersa libenter tolerat, & quoscunque valet ad suam amicitiam conuertere desiderat: sic nimirum, sic Dominus & redemptor noster in Ecclesia confidit. Nouit enim spiritum gratię, quem dedit: nouit virtutem charitatis, quā eius præcordiis infudit. Ideoque non dubitat eam nō solum à suæ fidei integritate nequaquam posse corrumpi, sed etiam perseuerāter insistere, vt pluses ad eiusdem fidei congreget vnitatem. Hoc est enim quod sequitur. Et spoliis nō indigebit. Spoliat enim diabolū ecclesia, cum per prædicatores suos, eos quos ipse deceperat, ad veritatis iter reuocat. Et benedicitus: *Et spoliis indigebit*: quia nunquam cessabit ecclesia liberatas à diabolica fraude animas Christi fidei restituere: donec completo mundi cursu, suotum quoque præfinita compleatur summa membrorum. Verum, quia quidquid boni sancta Ecclesia, vel anima quæque fidelis agit, hoc desuper accipit, rectè subditur: גימל Gimel, plenitudo, id est, legis.

a ¶ *Reddet ei bonum, & non malum*, &c.] Reddet quippe anima Christo bonum, cum perceptis ab eo vitæ muneribus rectè viuendo respondet: cum ea quæ ipsa scite vel facere ab illo adiuta potuit, etiam aliis intimare satagit. Bene autem cum dixisset: reddet ei bonum, protinus addidit, & non ma-

Tit. 1. d lum: quia sunt profectò qui acceptis à Domino bonis mala rependunt: vel fidei mysteria, quæ perceperunt, hæretica fece fœdando: vel fidem, quam professione seruant, prauis operibus blasphemando: vel mores bonos, quibus cum fide rectè deseruiunt, per colloquia mala corrumpendo. Sed nec illi bona, quæ acceperunt, Domino reddunt: qui non in

B his, quæ bene inchoant, vsque ad finem vitæ præsentis persistere curant. Vnde merito cum dixisset, reddet ei bonum, & non malum, vt perseuerantiam boni necessariam demonstraret, adiunxit: omnibus diebus vitæ suæ. Cui simile est il-

Luc. 1. g lud euangelicum: *Seruiamus illi in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris*. Quibus sane operibus, quibus iustitiæ vel sanctitatis fructibus potissimum sit insistendum, et qui bonum quod accepit à Domino gratis, repedere satagit, subsequenter insinuatur, cum dicitur: דלת Daleth, tabularum, hoc est, veteri Testamento.

b ¶ *Quæsiuit lanam & linum, & operata est consilio*, &c.] Huius principium versiculi, fortis mulier, hoc est, sancta Ec-

Esa. 58. c lesia, etiam iuxta literam accipere & obseruare consueuit, iuxta illud propheticum: *Cum videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris*. Operatur autem non superuacuo & cæco labore, sed eo vnque consilio, vt ab ipso suo vero

Matt. 25. c Domino, videlicet Christo in iudicio mereatur audire: *Nudus fui, & operuistis me, & quamdiu fecistis vni de his minimis meis, mihi fecistis*. Operatus autem consilio manuum suarum, hoc est, earū personarum, per quas eleemosynam pau-

Psal. 111. a peribus tribuit: in quorum opere deuoto, illo saluberrimo vtitur consilio, vt cum dispergit & dat pauperibus, non ipsa ab hominibus laudetur ad tempus: sed vt iustitia eius maneat in sæculum sæculi, & cornu eius exaltetur in gloria. Possunt autem mysticè in lana, quæ ouinus est habitus, omnia pietatis & simplicitatis opera, quæ proximis impendimus, accipi. Potest in lino, quod ex terra virens oritur, sed longo ac multiplici exercitio amittit humorem natiuum, atque ad gratiam nouit cādoris peruenit, castigatio nostræ carnis intimari: cuius dum ingenitas vitiorum sordes per continentiam excoquimus, dignam profectò eam, qua Christū

Gal. 3. d induamus, efficimus, iuxta illud Apostoli: *Quotquot ergo in Christo baptizati estis, Christū induistis*. Quærit ergo mulier fortis lanam & linū, & operata est consilio manuum suarū, cum Ecclesia sancta sollicite perquirit, quibus se pietatis fructibus exerceat, quomodo à carnalibus emundet illecebris. Et hoc vtrumque consilio prudentissimo, hoc est, supernæ solummodo retributionis facit intuitu, cuius retribu-

corvir sui: & spoliis nō indigebit. Gimel. a Reddit ei bonū, & non malū omnibus diebus vitæ suæ. Daleth. b Quæsiuit lanā & linum, & operata est consilio manuū suarum. He. c Facta est quasi nauis institoris, de longe portans panem suum. Vau. d Et de nocte surrexit, deditq; prædam domesticis suis: & cibaria ancillis suis. Zain. e Cōsiderauit agrū, & emit eum: de fructu manuum

C tionis sequens quoque versiculus apertius meminit, dum subauditur.

c ¶ *Facta est quasi nauis institoris, de longe portās panē suum*] Institoré negotiatorem dicit: qui pro eo sic vocatur ab antiquis, quod acquirendis multiplicandisque mercibus sedulus insistat. Facta est ergo fortis mulier, quasi nauis institoris: quia sicut nauis institoris onusta mercimoniis, quæ in sua patria magis abūdant, porro per mare perit peregrina, vt illic venditis quæ attulerat, cariora ad domum reportet. Sic nimirum sancta Ecclesia, sic anima quæque perfecta, virtutum diuitiis gaudet onustari, quibus maiora diuinæ gratiæ dona mercetur. Optimum est namque commercium, cum bona quæ valemus operantes, primo hanc à Domino mercedem recipimus, vt ad maiora semper agenda proficiamus: dehinc vitam percipiamos sempiternā. Facta est ergo anima sancta, quasi nauis institoris, quæ transit desiderio fluctus sęculi præsentis: solaque se in cœlis accipere sperat æterna gaudia, & pro his abundantius adipiscendis, quidquid valet instanter agere, quidquid aduersum occurrit, fortiter superare contendit. De qua rectè dicitur: Quia de longe portat panem suum, quia in cunctis quæ temporaliter bona agit, æternam solummodo retributionem expectat, solam viui panis saturitatem desiderat: eius nimirum, qui suis audito- Matt. 11. d

ribus pie potenterque promittit: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis: & ego reficiam vos*. At contra in proximo panem suum recipit, & non hunc de longe transmaria portat, qui in eo quod iuste viuere videtur, humani tantum fauoris præmia experiti neque vllo vitæ permanentis intuitu, ea quæ in ima labuntur, superare & calcare satagit. De Matt. 6. b

D qualibus ipse terribiliter tonat: *Amen dico vobis, receperunt mercedem suam*.

d ¶ *Et de nocte surrexit, deditque prædam domesticis suis*, &c.] Sicut totus labentis sæculi cursus perennis diei ac noctis alteratione variatur, & dies quidem ad operandum, nox ad quiescendum generaliter condita est: sic totum præsentis Ecclesiæ tempus, gemino quodam quietis & operis statu discernitur. Quasi enim nocte quiescit, cum aliquid fideliū eius, intermissa ad tempus solicitudine externa, sibimet vacare, seque ipsos spiritualiter incipiunt curare: vel lectionibus videlicet sacris, vel orationibus ac lacrymis sese, vel aliis huiusmodi studiis secretius exercendo. Surgit autem de nocte, cum in eisdem suis fidelibus ad agendam etiam proximorum curam se sollicite accingit, Quod fraternæ administrationis opus duobus modis exercere consueuit: quia & eos, qui foris errabant, ad fidei gratiam conuocat: & illos, qui fidei sacramentis iam sunt imbuti, vt bonis operib. amplius insistant, excitare non desinit. Vnde benedicitur: *Deditque prædam domesticis suis, & cibaria ancillis suis*. Dat nāq; prædam domesticis suis, cum eos quos ab antiquo hoste docendo eripere potuit, societati illorum, qui in fide præcessere, conciliat. Dat & ancillis cibaria, cum humiles quosque & debito timore sua iussa seruantes, ne pio labore lassescant, supernæ mercedis commemoratione reficit.

e ¶ *Considerauit agrum, & emit eum*: &c.] Agrum dicit possessionem supernæ hæreditaria: de qua benedicens filium pa-

Gen. 27. e triarcha loquitur: *Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus*. Odor quippe sanctorum est sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus: quia tota mentis intentione conuertentur, quæ sit plenitudo benedictionis in patria regni cœlestis. Considerauit ergo Ecclesia agrum, & emit eum: quia studiose didicit quæ sunt gaudia vitæ perennis: & pro eorum perceptione quidquid potuit, laborare contendit.

Quæ etiam de fructu manuum suarum plantauit vineam: quia de fructiferis fidelium suorum factis siue verbis, Scripturam sanctam condidit, per quam mentes audientium in fide & dilectione deebriaret sui redemptoris. Nec abs re esse credimus, si vineæ nomine ipsam Ecclesiam, quæ per mulierem fortem est designata, sentiamus esse figuratam: & eos

esse

manuũ suarum plantauit vineam. Heth. [a] Accinxit fortitudine lũbos suos, & roborauit brachium suum. Teth. [b] Gustauit & vidit, quia bona est negotiatio eius: nõ extinguetur in nocte lucerna eius. Iod. [c] Manum suam misit ad fortia: & digiti eius apprehenderunt fusum. Caph. [d] Manũ suã aperuit inopi, & palmas suas extendit ad pauperẽ. Lamed. [e] Non timebit domui suæ à frigoribus niuis. [f] Omnes enim domestici eius

E esse propagines vineæ, qui sunt filij mulieris. Mulier autem vineam plantauit, cum ecclesia primitiua latius per orbem missis prædicatoribus fidei semina dispersit. Considerauit namque agrum, cùm orbem vniuersum vitiorum spinetis horrentẽ, cultore spirituali opus habere perspexit. Emit vero eum, cum missis vbique doctoribus, talentum verbi audientibus contulit, vt eos credentes felicissimo Christi mancipatui subderet. Plantauit autem in eodem agro vineam, cum in nouis credentium populis, ecclesiam plena euangelicæ veritatis institutione firmauit. Quã quidem vineam de fructu manuum suarum plantauit: quia non solum verbo instruebant Apostoli Apostolorumque successores populos quos erudiebãt: verum & in testimonium bonæ operationis, miraculorum quoque signa verbis doctrinæ iungebant. Sed & vsque hodie, imo vsque ad finem sæculi, mulier fortis considerat agrum, & emit eum, ac de fructu manuum suarum plantat vineam: quia sancta ecclesia semper sollicite perquirit, quot ad fidem conuertere possit: & quoscunque dociles inuenerit, hos data verbi pecunia in seruitium Christi emit, atque in eis vineam Christi plantare, vel potius eos vineam Christi facere satagit. Et quia, alterum docere desiderat, primo ipse & à malis abstinere, & bonis se debet actibus exercere, recte subiungitur.

a ¶ *Accinxit*, &c.] Accinxit ergo ecclesia lumbos suos fortitudine, cum supernorum desideriis intenta, carnalibus illecebris succumbere despexit. Roborauit brachium suum, cum se ad agenda virtutum opera præparauit. Et bene primo lumbos fortitudine accingere, ac postmodum roborare brachium dicitur: quia nimirum actio boni operis acceptabilis

F illi Domino minime valet, si non fluxa luxuriæ quis prius à carne simul & mente restringat. Vnde propheta:

Esa. 1. c *Quiescite*, inquit, *agere peruerse: discite benefacere*. Et Domi-

Luc. 12. d nus ipse: *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes*. Lũbi videlicet præcincti, ne luxuriæ subdamini. Lucernæ vero ardentes, vt bonis fulgeatis operibus.

b ¶ *Gustauit*, &c.] Quod ait, negotiatio eius: agri vtique significauit illius, de quo supra ait: *Considerauit agrum, & emit eum*. Gustauit igitur ecclesia sancta, gustauit quæque anima perfecta, id est, intimo mẽtis desiderio cognouit, quia bona est negotiatio vitæ immarcescibilis, quam relictis illecebris temporalibus, æternam mercemur in cœlis. Gustauit autem, id est, aperte didicit: quia bonum est per instantiam prædicandi quoscunque valet ad viam veritatis adducere: atque ideo nullis tribulationum tenebris, nec ipsa morte, potest lucerna deuotionis eius extingui. Horum namque lucerna nocte extinguitur, quamuis in die videatur ardere, qui

Luc. 8. b sicut Dominus ait: *Ad tempus credunt, & in tempore tenta-*

Matt. 25. a *tionis recedunt*. Sed & illorum nocte media extinguitur lucerna, qui veniente iudice oleum charitatis in vasis præcordiorum suorum non habuisse probantur: dum perdito falsarum rumore virtutum, vera tenebrosorum luunt tormenta factorum. Quod si noctem hoc loco pro quiete volumus accipere, iuxta hoc quod supra dicitur: *Et de nocte surrexit*, id est, ad operandum se post quietem præparauit, apte dicitur, quod lucerna sanctæ ecclesiæ nõ extinguitur in nocte: quia & cum à negotio quiescit actionis, vacat liberius luci supernæ contemplationis. Cumque à publicis cessat operibus, curat se ardentius, vel auditui sanctæ lectionis, vel laudibus mancipare diuinis, iuxta exemplum videlicet mulieris industriæ, quæ non solum interdiu necessariis solet instare laboribus, sed & nocte sæpius accenso lumine lucernæ, parilem rei familiaris agere curam.

c ¶ *Manum suam misit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt* &c.] Fortia dicit perfecta in Christi charitate opera: quibus

Matt. 5. g se gaudere ecclesia, certa supernæ retributionis expectatione subdit, Verbi gratia: *Audistis quia dictum est: Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Ego autem dixi vobis: Diligite inimicos vestros: benefacite his qui oderunt*, &c.

G Et de virginitate seruanda. *Qui potest capere, capiat*. Et dẽ

Ibid. 19. b contemnendis diuitiis inquit, *Si perfectus vis esse, vade, vẽ-* Matt. 19. c

de quæ habes, & da pauperibus, &c. Nam populus synago-

gæ, cui dictum est: *Si volueritis, & audieritis me, bona terræ* Esa. 1. c

comedetis, tanto infirmior erit in opere iustitiæ, quanto minus spe perpetuæ remunerationis erectus. At ecclesia, quæ audit à Domino: *Pœnitentiam* Matt. 3. a

agite, appropinquabit enim regnum cælorum, merito pro huius rei perceptione, dona quæque longanimiter suffert. Vnde rursum de eius fortitudine dicit: *Regnum cælorum vim pati-* Matt. 11. b

tur, & violenti rapiunt illud. Et digiti, inquit, *eius apprehenderunt fusum*. Solent feminæ nẽtes fusum in dextera, colum tenere in sinistra, in colo enim lana inuoluta est, quæ filo ducenda & nenda, transeat in fusum. Sæpe autem in scripturis dextera, vitam perpetuam, læua, præsentia Dei dona significat, opulentiam videlicet rerum, pacem temporum, sospitatem corporum: scientiam quoque scripturarum, & cœlestium perceptionem sacramentorum, hæc & huiusmodi bona, cum Domino largiente percepimus, quasi lanam colo inuolutam in læua gestamus. At cum ea pro amore cœlestiũ salubriter exercere incipimus, iam lanam agni immaculati de colo in fusum, de læua in dexteram traiicimus, quia de donis nostri redemptoris, de exemplis operum eius, stolam nobis gloriæ cœlestis ac vestem charitatis nuptialem facimus. Digiti namque, quibus apprehendere fusum dicitur, ipsam intentionem discretionis, qua quisque operatur, insinuant, ea nimirum ratione, quia nulla corporis nostri mẽbra pluribus sunt distincta articulis ac flexibus apta quam digiti. Quicunque ergo veraciter dicere cum Apostolo po-

test, *Nostra autem conuersatio in cælis est, vnde etiam Salua-* Phil. 3. A

torem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, huius profecto digiti dextri apprehenderunt fusum, quia discretione sedula pro æternis bonis laborare didicit. Et bene dicitur, apprehenderunt, vt viuacius commendetur, quanto studio, quanta festinatione in huius vitæ incerto, pro certis apud Dominum præmiis agere debeamus. Quid autem mu- H

lier fortis, id est, ecclesia sancta vel anima quæque perfecta per fusũ intellectualem sit operata, subsequenter aperitur:

d ¶ *Manum suam aperuit*, &c.] Quod & de pauperibus eleemosynarum, quæ generaliter fiunt in pauperes, accipi potest: sed melius de verbo Dei, quod alimentum salutis animabus confert, intelligitur: de quo beatus Iob gloriatur, di-

cens: *Iustitia indutus sum, & vestiui me sicut vestimento, &* Iob. 29. c

diademate iudicio meo. Aperuit autem ecclesia manum inopi: cum mysteria fidei ignorantibus per operarios veritatis reuelauit. Palmas extendit ad pauperem, cum longe lateque prædicatores ad imbuendas æternæ salutis indigentias nationes dispersit.

e ¶ *Non timebit*, &c.] Frigora niuis, corda sunt reproborum perfidiæ suę torpore rigentia, de quibus ait Dominus:

Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multo- Matt. 24. a

rum. Quę illa vtique niue pessime deprimuntur, quæ ob primæ superbiæ meritum de cœlo corruens in profunda tenebrarum, nihilominus se velut angelum lucis adhoc stultis ostentare præsumit, habitumque meritorum suorum candori niueo similem, fraudum suarum nesciens præfert. Quod quidem Domini & angelorum eius est proprium, in habitu niueo claritatem suæ designare virtutis. Non timebit autem ecclesia domui suæ à frigoribus memoratæ niuis: quia Domino pollicente credit, quod portæ inferi non præualebunt aduersus eam.

f ¶ *Omnes enim domestici eius vestiti sunt*, &c.] Et sapientia Matt. 16. d

videlicet, ad repellendas hæreticas falsorum fratrum doctrinas, & patientia, ad tolerandas apertorum hostium pugnas. Vel certe, vestiti sunt duplicibus: quia promissionem habent vitæ, quæ nunc est, & futuræ. Nũc in peregrinatione temporali, diuino auxilio ne deficiant adiuti: tunc in patriæ perpetis habitatione diuinæ gratiæ visione, vt felices semper

A viuant alleuari. Item domestici eius induti veste sunt duplici:
vna operis, altera mentis, fidei habentes factorumque vela-
Gal. 3,d mina, sacramentis videlicet sui redemptoris imbuti & infor-
mati exemplis. Sic enim fit illud Apostoli: *Quicunque in Chri-
sto baptizati estis, Christum induistis.* Possunt autem singota
niuis etiam tormẽta ęterna in-
telligi, quæ igne & frigore
mixta esse legimus, cum dici-
Luc. 13,f tur: *Ibi erit fletus & stridor den-
tium* Fletum quippe oculis, i-
gnis & fumus: stridorem vero
dentibus solet frigus gignere.
Vnde & beatus Iob de pœnis
reproborum loquens æternis.
Iob. 24,e *Ad calorem*, inquit, *nimium,
transibunt ab aquis niuium.* Sed
ab his ecclesia domui suæ non
timebit, quia quicunque per-
eunt, ad domum illius non pertinebunt: nec veste ipsius spi-
rituali erant induti, tametsi mysteriis eius ad tẽpus videbãtur
instituti. Denique legimus in euangelio: eiectum de domo
conuiuij illius hominem, qui vestibus operum non mundis
Matt. 22,b hanc intrare præsumpserat, & in tenebras exteriores, vbi es-
set fletus & stridor dentium, esse proiectum, merito vtique
in frigora pœnæ relegatum: quia indumentum pietatis ha-
bere neglexerat.

eius vestiti sunt duplicibus. Mem. [a] Stragulatã vestem fecit sibi. [b] Byssus quoq; & purpura indumentũ eius. Nun. [c] Nobilis in portis vir eius: quando sederit cum senatorib. terræ. Samech. [d] Sindonem fecit & vendidit: & cingulum tradidit Chananęo. Ain. [e] Fortitudo & decor indumẽtũ eius: & ridebit in die nouissimo. Phe. [f] Os suũ aperuit sapientiæ: [g] & lex clementiæ in lingua eius. Zadi. [h] Considerauit semitas domus suæ:

a ¶ *Stragulatam*, &c.] Stragulata vestis, quæ variante tex-
tura solet firmissima confici, fortia ecclesiæ opera & diuersa
Psal. 44.c virtutum eius ornamenta significat: de quibus propheta in
summi regis, viri videlicet illius laude cecinit: *Astitit regina
à dextris tuis in vestitu deaurato, circumamicta varietate.*

b ¶ *Byssus quoque*, &c.] Byssus in conuersatione: purpura
in effusione pretiosi sanguinis. Byssus namque candidi co-
loris est: purpureus autem color, & de sanguine animantis,
quod purpura vocatur, conficitur: & ipse sanguinis habet
speciem. Vnde pulchre dictum est à patribus, quia sancta ec-
clesia electorum floribus vernans, in pace habet lilia, in bel-
lo rosas. Item, quia byssus de terra virens oritur: sed per exer-
B citationes longas ac multifarias, amisso humore ac colore
natiuo, ad decorem candidæ vestis perducitur. Purpura au-
tem regalis est habitus. Bysso induitur ecclesia, cum castigãt
corpora sua electi, & seruituti subiiciunt: purpura autem
cum eandem continentiam, non ob fauorem vulgi, sed ad
acquirendam beatitudinem regni perennis exercent. Sed hic
virtutum habitus in præsenti quidem nescientibus videtur
contemptibilis: sed in futuro qualis fuerit, manifeste pate-
Apoc. 19,a bit. Vnde pulchre in Apocalypsi sua Ioannes sanctorum se
voces audisse refert dicentium: *Gaudeamus, & exultemus,
quia venerunt nuptiæ agni, & vxor eius præparauit se, & da-
tum est ei vt cooperiat se byssino splendenti & candido. Byssinum
enim iustificationes sunt sanctorum.*

c ¶ *Nobilis*, &c.] Vir sanctæ ecclesiæ, vir cuiusque fidelis
Mat. 25.c animæ, Dominus est: qui videbatur ignobilis, cum ante tri-
bunal præsidis staret iudicandos: cum probra, flagella, spu-
ta, & ipsam crucis mortem susciperet: sed nobilis apparebit,
cum venerit iudicaturus orbem in æquitate, & omnes ange-
li cum eo. *Tunc sedebit*, inquit, *in sede maiestatis suæ, & con-
gregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab inuicẽ*,
&c.] *Nobilis*, inquit, *in portis vir eius*: quia veteres in portis
sedere ad iudicandum solebant, vt venientes ad ciuitatem a-
liunde, paratum continuo responsum iudicantis acciperẽt,
& nec rusticos vel pastores insolita vrbis ædificia stupeface-
rent, nec rursum pacem vrbis intrinsecus, frequens litigan-
tium controuersia fœdaret. Nobilis ergo erit Dominus in
portis suæ ciuitatis: quia qui etiam nunc contemnendus pu-
Ibid. 19,d tatur à multis, vbi sæculi finis affuerit, vbi ingressum patriæ
cœlestis apparuerit electis, iam cunctis patebit sublimis. *Se-
debit* autem *cum senatoribus terræ*. *Amen dico vobis, quod vos
qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius hominis
in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, iu-
dicantes duodecim tribus Israel.*

d ¶ *Sindonem fecit & vendidit, & cingulum tradidit*, &c.]

In linteo sindonis, subtilis intexio signatur sanctæ prædica- C
Act. 10.b tionis, in qua molliter quiescitur: quia mens in illa fidelium
spe superna resouetur. Vnde & Petro animalia demonstran-
tur: quia peccatorum animæ misericorditer aggregatæ, in
blanda fidei quiete continentur. Hanc ergo sindonem ec-
clesia fecit & vendidit: quia fi-
dem, quam credẽdo texuerat,
loquendo dedit, & ab infideli-
bus vitam rectæ conuersatio-
nis accepit. Quæ & Chananęo
cingulum tradidit: quia per vi-
gorem demonstratæ iustitiæ,
fluxa opera gentilitatis astrin-
xit: vt hoc quod recipitur, vi-
uẽdo teneatur. *Sint lumbi vestri* Luc. 12.c
præcincti. Bene etenim nomine
Chanaan, qui & gentilem po- כנען
pulum procreauit, & interpre-
tatur commutatus, conuersa ad fidem gentilitas designatur:
quæ felicissima commutatione, à vitiis ad virtutes, à diabo-
lo transmigrauit ad Christum. Vnde & in eius laude psalmus
quadragesimusquartus scribitur, cuius titulus est: In finem
pro his qui commutabuntur filiis Chore, canticum pro de-
licto. Filij autem Chore, filij caluariæ interpretatur, qui sũt
filij dominicæ crucis, dicentes. *Mihi autem absit gloriari, nisi* Gal. 6,d
in cruce Domini nostri Iesu Christi. Quomodo autem commu-
tentur, sequentia psalmi eiusdem docent: vbi dilectus ipse, Psal. 44.b
id est, Dominus ecclesiæ dicit: *Audi filia & vide, & inclina
aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum patris
tui.* Commutari namque illam desiderat, quam vt filiam ha-
bere valeat, domum patris prioris, id est, hostis antiqui, iu-
bet obliuisci.
e ¶ *Fortitudo*, &c.] Fortitudo ad tolerandam peruersorum
improbitatem: decor, ad exercẽdam virtutum gratiam. De-
cor, quia operatur iustitiam: fortitudo, quia persecutionem
patitur propter iustitiam. Et ideo ridebit in die nouissimo,
id est gaudebit in retributione regni cœlestis, quæ dolebat
in certamine vitæ præsentis. Mos etenim scripturæ est, pro
gaudio risum ponere, sicut & Dominus ait: *Beati qui nunc* Luc. 6,c
fletis, quia ridebitis. Et beatus Iob: *Os autem veracium reple-* Iob. 8,d
bitur risu. Similem sane huic sententiam propheta de Do-
mino ac Saluatore huius fortissimæ mulieris posuit, dicens: D
Dominus regnauit, decorem induit: induit Dominus for-
titudinem. Cum enim prædicaret euangelium regni, aliis
placebat, aliis displicebat: alij bene loquebantur, alij derra-
hebant, lacerabant, mordebant, conuitiabantur. Ad eos er- Psal. 92.a
go quibus placebat, decorem induit: ad eos quibus displice-
bat, fortitudinem. Imitare ergo & tu Dominum tuum, vt
possis esse vestis ipsius: esto cum decore ad eos quibus pla-
cent bona opera tua: esto fortis aduersus detractores.

f ¶ *Os*, &c.] Ad hoc tantum loquens os aperuit, vt sapien-
tiam doceret, iuxta illud Apostoli: *Omnis sermo malus ex ore* Ephes. 4.g
*vestro non procedat sed si quis bonus, ad ædificationem fidei, vt
det gratiam audientibus.* Vel certe os cordis aperuit ad discẽ-
dam ab ipsa sapientia internus veritatem, quam alios foris
doceret. Vtrique autem sensui, quia vtrumque fecit eccle-
sia, apte concinit quod sequitur:
g ¶ *Et lex clementiæ*, &c.] Illa videlicet, vt non statim mo-
re legis Mosaicæ peccantes puniret, sed misericorditer ad
pœnitentię remedia vocaret. Cuius exemplum clementię
ab ipso Deo & Saluatore nostro manifeste percepit, cum
oblata ei peccatrice muliere: *Si quis*, inquit, *sine peccato est,
primus mittat in illam lapidem.* Et sic eam à crimine, quod pa- Ioan. 8.a
trarat, sub conditione amplius non peccandi miseratus ab-
soluit.
h ¶ *Considerauit*, &c.] Semitas domus suę considerat: quia
cunctas suę conscientię cogitationes subtiliter inuestigat.
Panem otiosa non comedit: quia hoc quod de sacro eloquio
intelligẽdo perceperat, ante ęterni iudicis oculos exhibẽdo
operib. ostendit. Item dom' fortis mulieris, habitatio est pa-
trię cœlestis. Semitæ dom' illius, præcepta iustitię, quib. ad
æternæ vitę mansionẽ peruenitur. Quas profecto semitas a-
nima bene considerat, cũ & diligenter quib. actib. ad super-
na peruenire debeat, inspicit, & quę agẽda didicit, sedula ex-
ercere

suæ: & pacem otiosa non comedit. Coph.[a] Surrexerunt filij eius, & beatissimam prædicauerunt: vir eius & laudauit eam. Res.[b] Multæ filiæ congregauerunt diuitias, tu supergressa es vniuersas. Sin.[c] Fallax gratia, & vana est pulchritudo: mulier timens Dominum ipsa laudabit ur. Thau.[d] Date ei de fructu manuum suarum, & laudent eam in portis opera eius.

E excere non desinit. *Panem quoque otiosa non comedit*, cum 1.Cor.11.f sacrificium dominici corporis percipiēs, studet imitari actu quod in mysterio celebrat: multum solicita ne indignè panem Domini comedendo, & calicem bibendo, iudicium sibi manducet & bibat: sed vt patiendo pro Christo ac lacrymas fundendo, bonis quoque actibus insistendo, passionum exempla ipsius, quātum valet, sequatur. Potest & simpliciter accipi, quòd panem otiosa nō comedat mulier fortis: iuxta illud Apostoli: *Qui non operatur,* 2.Thes.3.c *non manducet*, & ipse de se: *Quoniam ad ea, quæ mihi opus erant,* Act.20.g *& his qui mecum sunt, ministrauerunt manus istæ.* Vnde meritò luxuriantes viduas arguens adiungit: 1.Tim.5.b Simul autem & otiosæ, discunt circuire domus; *non solum otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ.*

a ¶ *Surrexerunt filij eius, & beatissimā, &c.*] Quod futurum pro certo nouerat, more Prophetico quasi iam factum refert. Surgent enim filij Ecclesiæ, videlicet omnes electi in nouissimo, carnis immortalitate donati: & tūc matrem suā, quæ eos ex aqua & Spiritu sancto Deo genuit, beatissimam prædicant, quæ nunc ab infidelibus quasi misera contemnitur. Et reuera, sicut Apostolus ait: 1.Cor.15.c *Si in hac vita tantum sperantes sumus in Christo, miserabiliores sumus omnibus hominibus.* Quia verò pro vita alia in præsenti militamus, meritò cùm apparuerit quòd erimus, matrem nostram, quæ ex omnibus iustis collecta, vna Christi columba, sponsa & amica vocatur, beatissimam prædicabimus. *Surget vir eius, & lau-* Matt.25.c *dabit eam*, dicens in iudicio: *Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Esuriui e-* 1.Cor.15.c *nim, & dedistis mihi manducare*, &c. Qui quidem ipse primitiæ dormientium resurrexit à mortuis: sed in die iudicij manifestius omnibus, quos sua laude dignos iudicauerit, quāta sit eiusdē suæ resurrectionis gloria, demōstrabit. Potest hoc, quod dicitur: resurrexerunt filij eius, & beatissimam prædicauerunt, etiam in hoc tempore conuenienter accipi, cum quilibet fidelium transcensis seculi ærumnis, ad cœlestia re- F gna perducitur. Sedere namque ad humiliationē, aliquādo surgere ad gloriam pertinet. Vnde & Niniuitis dicitur in Matt.12.d Euangelio: *Olim in cinere sedentes pœniterent*, id est, in humi- Hier.15.d litate. Et Propheta: *A facie manus tuæ solus sedebam: quia comminatione replesti me.* Sed & Psalmista. *Vanum est vobis* Psal.126.a *ante lucem surgere: surgite postquam sederitis, qui manducatis panem doloris.* Quod est apertè dicere: Quid in præsenti quæritis gaudere, quod electis in futuro reseruatur? Non. n. potestis in hac vita, id est, ante lucem supernæ retributionis, gloriam veræ felicitatis habere, quin potius postquam hic humiliati fueritis ad tempus, illic vos in perpetuum veraciter exaltandos sperate: vos quibus amarum est omne, quod seculi amatoribus iocundum videtur & dulce.

Surgunt ergo filij Ecclesiæ, & beatissimam eam prædicant, cum cœlestibus bonis sublimati, quanta sit illius patriæ beatitas, cuius participes esse meruerunt, aspiciunt: & hanc debita laudatione in diuina visione concelebrant.

Laudat eam vir eius, cùm bona, quæ ipse donauit, remunerat. Quibus autem verbis eam laudet, consequenter ostenditur, cùm dicitur.

b ¶ *Multæ filiæ, &c.*] Multas filias, Ecclesias dicit hæreticorum, & malorum turbas catholicorum: quæ filiæ dicun- G tur, vel Christi vel Ecclesiæ: quia & ipsæ sunt dominicis renatæ sacramentis, & adoptionem filiorum, quam non custodiere perceperunt. Vnde & Ioannes ait: *De nobis exierunt, sed non erāt ex nobis.* 1.Ioan.2.d Quæ congregauerunt diuitias, videlicet bonorum operum, orationes, ieiunia, eleemosynas, afflictionem & castimoniam carnis: continentiam linguæ, meditationem scripturarum, & cætera huiusmodi, quæ veræ sunt diuitiæ spiritus, vbi pura mentis syncaritate geruntur. Vbi autem sine fide, quæ per dilectionem operatur, fiunt, nihil agentibus prosunt. Sed & illæ filiæ frustra congregarunt diuitias: de quibus Dominus ait: *Multi dicent mihi in illa die: Domine, Domine,* Matt.7.c *nonne in nomine tuo prophetauimus: & in tuo nomine dæmonia eiecimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia nunquam noui vos.* Sed omnes istiusmodi filias Ecclesia catholica supergreditur, quæ fide casta & opere perfecto, redemptoris sui vestigia sectatur.

c ¶ *Fallax gratia & vana est, &c.*] Fallax est gratia laudis, quam ab homine accepit: vana pulchritudo charitatis vel operationis bonæ, quam hominibus ostentat anima, quæ timore caret diuino. At illa conscientia vera est laude digna, quæ timorem Dei in omnibus seruat. Ipsa est principium cunctarum custosque virtutum, scriptura dicente: *Timor Domini principium sapientiæ.* Et iterum: *Qui timet Deum, nihil negligit.* Eccles.1.b Ibid.7.e Hinc est enim, quod idem beatus Iob, & in prosperitate virtutibus incomparabiliter floruit: & in aduersita- Iob.31.e tibus insuperabilis hostis permansit: quia veraciter dicere potuit: Semper enim quasi tumētes super me fluctus, timui Deum: & pondus eius ferre non potui. Fallax ergo est simulatorum gratia: vanus decor, opera stultorum. Ecclesia autem quæ timore incolatus sui tempore conuersatur: quoniam ardentes virtutum lampadas venienti ad iudicium suo sponso offert: iure ab eo laudata, ianuam cum eo regni cœlestis intrabit. Qualiter autem eam laudet, terminali versu H docetur.

d ¶ *Date ei de fructu manuum suarum, &c.*] Hæc sunt enim verba viri illius, de quo dictum est: Vir eius & laudabit eam, id est, Domini & Saluatoris nostri: qui angelis in fine præcepturus est, vt Ecclesiam post huius vitæ certamen, triturationem, afflictionem terrestrium, ad cœlestis regis regni gaudia introducant, ac vitæ immortalitatis sibi sociam aggregent: iuxta illud Euangelicum: *Triticum autem congre-* Matt.3.c *gate in horreum meum: Date:* inquit, *ei de fructu manuum suarum*: Galat.5.d quia fructum spiritus ferre curauit, charitatem gaudium, pacem, benignitatem, bonitatem, modestiam, continentiam, fidem, patientiam, pro hoc illi debitam rependite mercedem. Et laudent eam in portis, hoc est, in iudicio, siue in ingressu patriæ cœlestis; non hominum fauores superuacui, sed opera ipsa quæ fecit: examinante, probante, ac remunerante illo, cuius hæc donante gratia perfecit. A quo vt laudari mereamur in futuro, concedat ipse propitius, nos eum dignis in præsenti vita collaudare seruitiis.

Commentariorum in Prouerbia Salomonis finis.

A — C

ORIGENIS IN CANTICA CANTICORVM

HOMILIÆ QVATVOR. HOMILIA PRIMA.

EPITHALAMIVM libellus, id est, nuptiale carmen, in modum mihi videtur dramatis à Salomone conscriptus: quem cecinit instar nubentis sponsæ, & erga sponsum suum, qui est sermo Dei, cœlesti amore flagrantis. Adamauit enim eum, siue anima, quæ ad imaginem eius facta est, siue ecclesia. Sed & magnificus hic ipse atque perfectus sponsus, quibus verbis vsus sit ad coniunctam sibi animam vel Ecclesiam, hæc ipsa scriptura nos docet. Sodales quoque sponsæ adolescentulæ, cum ipsa sponsa positæ, quæ dixerint, quæque etiam amici ac sodales sponsi, ex eodem nihilominus libro, qui Cantica canticorum intitulatur, cognoscimus. Possibilitas enim data est etiam ipsis amicis sponsi aliqua dicere: ea duntaxat quæ audierant ab ipso sponso, lætiores de coniunctione sponsæ. Fit ergo sermo ab ipsa sponsa, non solùm ad sponsum, sed etiam ad adolescentulas: & rursum sponsi sermo, non tantummodo ad sponsam, sed etiam ad amicos dirigitur sponsi. Et hoc est, quod supra diximus, carmē nuptiale in modum dramatis esse conscriptum. Drama enim dicitur multarum personarum cantilena, vt in Scenis agi fabula solet, vbi diuersæ personæ introducuntur, & aliis accendētibus, aliis etiam discedentibus, à diuersis, & ad diuersos, textus narrationis expletur. Quæ singula suo ordine scriptura hæc continet: totumque corpus eius, mysticis formatur eloquiis. Sed primò scire nos oportet, quoniam sicut puerilis ætas non mouetur ad amorem passibilium: ita nec ad capiendum quidem verba hæc, paruula & infantilis interioris hominis ætas admittitur: illorum scilicet, qui lacte in Chri-

B

1 Cor 3 a
Heb. 5. d
1. Pet. 2. a
Hebr 5. d

sto aluntur non cibo forti: & qui nunc primum rationabile & sine dolo lac concupiscunt, In verbis enim Cantici canticorum ille cibus est, de quo dicit Apostolus: *Perfectorum autem est solidus cibus.* Et tales requirit auditores, qui pro possibilitate sumendi, exercitatos habeant sensus ad discretionem boni & mali. Et quidem paruuli quos diximus, si veniant ad hæc loca, potest fieri, vt nihil quidem ex hac scriptura proficiant: nec tamen valde lædantur, vel ipsa quæ scripta sunt, legentes, vel quæ ad explanationem eorum dicenda sunt, recensentes. Si verò aliquis accesserit, qui secundùm carnem tantummodo vir est, huic tali non parùm ex hac scriptura discriminis periculique nascetur. Audire enim purè, & castis auribus amoris nomina nesciens, ab interiori homine ad exteriorem & carnalem virum, omnem deflectat auditum, & à spiritu conuertetur ad carnem: nutrietque in semetipso concupiscentias carnales, & occasione diuinæ scripturæ commoueri & incitari videbitur ad libidinē carnis. Ob hoc ergo moneo, & consilium do, omni qui nondum carnis & sanguinis molestiis caret, neque ab affectu naturæ materialis abscedit, vt à lectione libelli huius, eorumque quæ in eo dicentur, penitus temperet.

Aiunt enim obseruari etiam apud Hebræos, quòd nisi quis ad ætatem perfectam, maturamque peruenerit, libellum hunc ne quidem in manibus tenere permittatur. Sed & illud ab eis accepimus custodiri. Quandoquidem mos est apud eos: omnes scripturas à doctoribus & à sapientibus tradi pueris: simul & eas quas δευτερώσεις appellant: ad vltimum quatuor ista reseruari, id est, principium Genesis, in quo mundi creatura describitur: & Ezechielis Prophetæ principia, in quibus de Cherubim refertur: & finem, in quo templi ædificatio continetur: & hunc Cantici canticorum librum. Igitur necessarium mihi videtur, antequam ad ea quæ in hoc libello scripta sunt discutienda veniamus, de amore prius ipso, qui est scripturæ huius causa præcipua, pauca disserere: & post hæc de ordine librorum Salomonis, in quibus hic liber tertio loco positus videtur. Tum etiam de titulatione libelli ipsius: cur Canticum canticorum superscriptus sit, atque etiam quomodo dramatis in modum, & tanquam fabula, quæ in scenis personarum immutatione agi solet, videatur esse compositus. Apud Græcos quidem plurimi eruditorum virorum volentes inuestigare veritatis indaginem, de amoris natura, multa ac diuersa etiam dialogorum stylo scripta protulerunt: conantes ostendere non aliud esse amoris vim, nisi quæ animam de terris ad fastigia cœli celsa perducat: nec ad summam posse beatitudinem perueniri nisi amoris desiderio prouocante. Sed & quæstiones de hoc quasi in conuiuiis propositæ referuntur: inter eos puto, inter quos: non ciborum, sed verborum conuiuium gerebatur. Alij verò etiam artes quasdam, quibus amor hic in anima gigni vel augeri posse videatur, conscriptas reliquerunt. Sed has artes, carnales homines, ad vitiosa desideria, & culpabilis amoris ministeria traxerunt. Non ergo mirum sit si & apud nos, vbi quantò plures simpliciores, tantò plures & imperitiores videntur, difficilem diximus & periculo proximam de amoris natura disputationem: cùm apud Græcos, qui eruditi & sapientes videntur, fuerint tamen aliqui, qui de his non ita acceperint, vt scriptum est: sed occasione eorum, quæ de amore dicta sunt, in lapsus carnis & in impudicitiæ præcipitia corruerunt: siue ex his quæ scripta erant, vt supra memorauimus, admonitiones quasdam & incitamenta sumentes: siue incontinentiæ suæ velamen, scriptis veterum præferentes. Ne ergo & nos tale aliquid incurramus, ea quæ à veteribus bene & spiritualiter scripta sunt, vitiosè & carnaliter aduertentes, tam corporis quàm animæ nostræ palmas protēdamus ad Deum: vt *Dominus, qui dedit verbum euangelizantibus virtute multa*, donet & nobis in virtute sua verbum, quo possimus ea his, quæ scripta sunt, intellectum sanum, & ad ædificationem pudicitiæ aptum, vel nominis ipsi vel naturæ amoris ostendere. In principio verborum Moysi, vbi de mundi conditione conscribitur, duos inuenimus homines creatos referri: Primum ad imaginem & similitudinem Dei factum: Secundum è limo terræ factum. Hoc Paulus Apostolus benè sciens, & ad liquidum in his eruditus in suis literis apertius & euidentius binos esse, & per singulos quosque homines scripsit. Sic enim dixit: *Nam si is, qui foris est homo noster, corrumpitur, sed ille, qui intus est, renouatur de die in diem.* Et iterum: *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem*: & his similia quanta conscribit? Vnde puto neminem iam debere dubitare quòd Moyses de duorum hominum factura vel figmento scripserit in principio Genesis: cùm videat Paulum, qui melius vtique quàm nos intelligebat ea, quæ à Moyse scripta sunt, duos homines esse per singulos quosque dicentem: quorum vnū, id est, interiorem, renouari per singulos dies memorat. Aliū verò, id est, exteriorem, in quibusdam sanctis, & talibus qualis erat Paulus, corrumpi perhibet & infirmari.

Psal. 67 a

Gen. 1. c. & 2. a

D

2. Cor. 4

Rom. 7 d

Quòd si alicui videbitur de hoc adhuc aliquid dubitandum, in locis propriis melius explanabitur. Nunc autem propter quid memoriam fecerimus interioris & exterioris hominis, prosequamur.

Ostendere enim ex his volumus, quòd in scripturis diuinis per Homonymas, id est, per similes appellationes, imò per eadem vocabula, & exterioris hominis membra, & illius interioris hominis partes affectusque nominantur: eaque non solùm vocabulis, sed & rebus ipsis sibi inuicem comparantur. Verbi gratia: Vetatur aliquis esse puer secundùm interiorem hominem, quem possibile est crescere, & ad ætatem iuuenis adduci: atque inde succedentibus incrementis, peruenire ad virum perfectum, & effici patrem. His autē nominibus vti voluimus, vt consona diuinæ scripturæ, illi scilicet, quæ ab Ioanne scripta est, vocabula poneremus. Ait enim ille: *Scripsi vobis pueri: quoniam cognouistis patrē. Scripsi vobis patres. quoniā cognouistis eū, qui ab initio est. Scripsi vobis iuuenes, quoniā fortes estis, & per verbū Dei quod manet in cælo, vicistis malignum.* Euidēs vtique est, nec ab vllo arbitror omnino dubitari, quòd pueros hic Ioannes vel adolescētes vel iuuenes, vel etiam patres, secundùm animæ, non secundùm corporis appellet ætatē. Sed & Paulus dicit in quodam

1. Ioan 2 b
ibidem.

loco:

E 1.Cor.3.c loco: *Nõ potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carna-*
libus: tanquã paruulis in Christo, lac vobis potũ dedi, non escã.
In Christo autẽ paruuli, proculdubio secundũ animæ, non
2.Cor.13.a secundũ carnis nominantur ætatẽ. Deniq; idẽ Paulus etiam
in alio loco ait: *Cũ essem paruulus, loquebar sicut paruulus: si-*
Eph.4.c *cut paruulus sapiebam, sicut paruulus cogitabam. Cùm autẽ fa-*
ctus sum vir, destruxi quæ erant paruuli. Et iterum alibi dicit:
Donec occurramus omnes in virum perfectum, in mensuram æ-
tatis plenitudinis Christi. Scit enim occursuros esse oẽs, qui
credunt, in virum perfectum & in mensuram ætatis pleni-
tudinis Christi. Igitur sicut hæc quæ memorauimus ætatũ
nomina, eisdem vocabulis, & exteriori homini ascribuntur
& interiori: ita inuenies etiã membrorum nomina corpora-
liũ transferri ad animæ mẽbra: seu potius efficiẽtiæ hæc ani-
Eccles.2.b mæ, effectusque dicendi sunt. Dicitur ergo in Ecclesiaste: *Sa-*
Luc.8.a *pientis oculi in capite eius.* Item in Euangelio: *Qui habet aures*
audiendi audiat. In Prophetis quoque sermo Domini, qui fa-
ctus est in manu Prophetæ Hieremiæ, siue alterius cuiusli-
Aggæi.1.b bet. Simile est etiã illud, quod ait ille: *Pes autem tuus non of-*
Psal.90.c *fendit.* Et iterum. *Mei autem paulò minus moti sunt pedes.* Eui-
Psal.72.a denter quoq; & venter animæ designatur, vbi dicitur: *Domi-*
ne, à timore tuo in vtero concepimus. Nã inde quis dubitet, cũ
Psal.5.c dicitur: Sepulchrũ patens est guttur eorum? Et iterũ: *Præci-*
Psal.54.b *pita Domine, & diuide linguas eorum.* Sed & id quod scriptũ
Psal.3.b est: *Dentes peccatorum contriuisti.* Et iterũ: *Contere brachium*
Psal.10 *peccatoris, & maligni.* Et quid opus est me de his plura colli-
gere, cum abundantissimis testimoniis scripturæ diuinæ re-
pleræ sint. Ex quib. euidenter ostenditur, membrorum hæc
nomina, nequaquam corpori visibili aptari posse, sed ad in-
uisibilis animæ partẽ, virtutesq; debere reuocari: quoniã &
vocabola quidẽ habent similia. Apertè autẽ & sine vlla am-
biguitate non exterioris, sed interioris hominis significan-
tias gerunt. Est ergo materialis huius hominis, qui & exte-
rior appellatur, cib. potusque naturæ suæ cognatus, corpo-
reos iste scilicet & terrenus. Similiter autẽ & spiritualis ho-
minis ipsius, qui & interior dicitur, est propri⁹ cibus, vt pa-
Ioan 6.d nis ille viuus, qui de cœlo descendit. Sed & potus ille est, ex
Ioan 4.a illa quã promittit Iesus, dicens: *Quicunq; biberit ex hac aqua,*
F *quã ego do ei, non sitiet in æternũ.* Sic ergo per omnia similitu-
do quidẽ vocabulorum secundũ vtrũque hominẽ ponitur:
rerum verò proprietas vnicuiq; discreta seruatur, & corru-
ptibili corruptibilia præbentur: incorruptibili verò, incor-
ruptibilia proponuntur. Vnde accidit, vt simpliciores qui-
dã nescientes distinguere ac secernere, quæ sint, quæ in scri-
pturis diuinis interiori homini, quæ verò exteriori deputan-
da sint, vocabulorum similitudinib. falsi, ad ineptas quasdã
fabulas & figmenta inania se contulerint: vt etiã post resur-
rectionem cibis corporalib. vtendum crederent, potumque
sumendũ, non solùm ex illa vite vera & viuente in secula, ve-
rùm & ex his vitibus ligni: sed de his aliàs videbimus. Nũc
ergo vt præcedenti obseruatione distinximus. Est quidẽ se-
cundùm interiorem hominem alius sine filiis & sterilis: alius
verò abundans in filiis, secundùm quod & illud aduertimus
dictum: Sterilis peperit septem, & fœcũda in filiis infirmata
1.Reg 2.a est. Et vt in benedictionibus dicitur: *Non erit in vobis sine*
Sec.70. Exod.23.d *filiis & sterilis.* Igitur si hæc ita se habẽt, sicut dicitur aliquis
Deut 7.c carnalis amor, quem & Cupidinem appellauerunt Poetæ:
secundùm quem, qui amat, in carne seminat: ita est & quidã
spiritualis amor, secundùm quẽ ille interior homo amans in
spiritu seminat. Et vt euidentius dicam: Si quis est, qui portat
adhuc imaginem terreni, secundùm exteriorem hominem,
agitur cupidine & amore cœlesti. Amore autem & cupidine
cœlesti agitur anima, cum perspecta pulchritudine & decore
verbi Dei, speciẽ eius adamauerit, & ex ipso telum quoddã,
Hebr.1.a & volnus amoris acceperit. Est enim verbum hoc *imago &*
Coloss.1.c *splendor Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ*: in quo
creata sunt omnia, quę in cœlis sunt, & quæ in terris, siue vi-
sibilia, siue inuisibilia. Igitur si quis potuerit capaci mente
conijcere, & considerare horũ omnium, quæ in ipso creata
sunt, decus & speciem: ipsa rerũ venustate percussus & splẽ-
doris magnificentia ceu iaculo, vt ait Propheta, electo tere-
bratus: salutare ab ipso vulnus accipiet, & beato igne amoris
Esa.49.a eius ardebit. Oportet etiã nos illud scire quòd illicitus amor
& cõtra legem, sicut accidere potest homini exteriori: verbi
gratia, vt non sponsam vel coniugẽ amet, sed aut meretricẽ

aut adulterã: ita & interiori homini, hoc est, animæ accidere G
potest amor non in legitimum sponsum, quem diximus esse
verbũ Dei, sed in adulterum aliquem & corruptorẽ. Quod
sub hac eadẽ figura euidenter declarat Ezechiel Propheta, Ezec.23.a
vbi Oollam & Oolibam introducit sub specie Samariæ &
Hierusalẽ, adulterino amore corruptas: sicut locus ipse scri-
pturæ Propheticę ostẽdit volẽtibus plenius scire. Exardescit
autem etiam hic spiritualis amor animæ aliquando quidẽ, vt
edocuimus, erga aliquos spiritus nequitiæ: aliquãdo erga spi-
ritum sanctum & verbum Dei, qui est spõsus fidelis, & eru-
ditæ animæ vir dicitur: & cuius ipsa sponsa in hac præcipuè
scriptura, quæ habetur in manibus, nominatur, sicut præstã-
te Domino plenius ostendemus, cùm verba ipsius libelli ex-
planare cœperimus. Videtur autẽ mihi, quòd diuina scriptu-
ra volẽs cauere, ne lapsus aliquis legẽtibus sub amoris nomi-
ne nasceretur, pro infirmioribus quibusque eũ qui apud sa-
piẽtes seculi Cupido, seu amor dicitur, honestiori vocabulo
charitatem vel dilectionem nominasse. Verbi gratia, vt cùm
dixit de Isaac: *Et accepit Rebeccam, & facta est ei vxor, & di-* Gen.24.l
lexit eã. Et iterũ de Iacob & Rachel similiter dicit scriptura:
Rachel autẽ erat decora oculis, & pulchra facie: & dilexit Iacob Gen.29.
Rachel, & dixit: seruiã tibi septem annis pro Rachel filia tua iu-
niore. Euidentius autẽ immutatus vsus vocabuli huius appa-
ret in Amnon, qui adamauit sororẽ suam Thamar. Scriptũ
est enim: *Et factũ est post hæc, & erat Absalon filio Dauid soror,* 2.Reg 13.
decora facie valde, & nomẽ ei Thamar, & dilexit eã Amnon
filius Dauid. Dilexit, posuit pro adamauit. *Et tribulabatur,* in-
quit, *Amnon, ita vt infirmaretur propter Thamar sororem*
suã: quoniam virgo erat, & graue videbatur in oculis Amnon
facere ei aliquid. Et post pauca de violẽtia, quam intulit Am-
non Thamar sorori suæ, ita dicit scriptura: *Et noluit Amnon* Ibid.
audire vocẽ eius, sed inualuit super eam, & humiliauit eam, &
dormiuit cum ea, & odiuit eam odio Amnon magno valde: quo-
niã maius erat odium, quo oderat eam, quã dilectio, qua dilexe-
rat eam. Et in his ergo & in pluribus aliis locis, inuenies scri-
pturã diuinam refugisse amoris vocabulum, & charitatis di-
lectionisque posuisse. Interdũ (licet rarò) proprio tamen vo-
cabulo amorẽ nominat, & inuitat ad eũ atq; incitat animas,
vt cùm dicit in Prouerbus de sapiẽtia: *Adama eã, & seruabit* Prou.4.a
te: circunda eã, & exaltabit te: honora eam, & complectetur te. H
Sed & in eo libello, qui dicatur sapientia Salamonis, ita scri- Sap.8.a
ptũ est de ipsa sapientia: *Amator factus sum decoris eius.* Ar-
bitror autẽ, quòd vbi nulla lapsus videbatur occasio, ibi tan-
tum nomen amoris inseruit. Quid enim passibile, aut quid
indecorũ possit aliquis aduertere in amore sapientiæ: vel in
eo qui se amatorẽ profiteatur esse sapientiæ? Nam si dixisset,
quia adamauit vel Isaac Rebeccam, vel Iacob Rachel, passio
vtiq; aliqua indecora per hæc verba erga sanctos Dei homi-
nes potuisset intelligi: apud eos præcipuè, qui nesciũt à litera
conscendere ad spiritum. Apertissimè autẽ in hoc ipso libel-
lo, qui habetur in manibus, amoris nomẽ, charitatis vocabu-
lo permutatũ est, in eo vbi dixit: *Adiuraui vos filiæ Hierusalẽ,* Cant.5.b
si inueneritis fratruelem meũ, vt annuncietis ei, quia vulneratæ
charitatis ego sum, pro eo vtiq; vt diceret: Amoris eius telo
percussa sum. Nihil ergo interest in scripturis diuinis, vtrum
charitas dicatur, an amor vel dilectio: nisi quòd in tantũ no-
men charitatis extollitur, vt etiã ipse Deus charitas appelle-
tur, sicut Ioãnes dixit: *Charissimi, diligamus inuicẽ, quia chari-* 1.Ioan 4.b
tas ex Deo est: & omnis, qui diligit, ex Deo natus est, & cogno-
scit Deũ, qui autẽ non diligit, non cognoscit Deũ: quia Deus cha-
ritas est. Et quamuis alterius tẽporis sit dicere aliquid de his,
quæ exẽpli causa ex Ioannis Epistola protulimus: tamẽ bre-
uiter etiã aliqua perstringere, non est visum absurdũ. *Diliga-* Ibid.
mus, inquit, *inuicẽ quia charitas ex Deo est.* Et post pauca: *Deus*
charitas est: in quo ostẽdit, & ipsum Deũ charitatem esse, &
iterum eũ, qui ex Deo est, charitatem esse. Quis autẽ ex Deo
est, nisi ille qui dicit: *Ego ex Deo exiui, & veni in hunc mundũ?* Ioan.16.d
Quòd si Deus pater charitas est, & filius charitas est: chari-
tas autẽ & charitas vnũ est, & nullo differt: consequenter er-
go pater & filius vnum benè dicuntur: & ideo cõuenienter
Christus, sicut sapiẽtia, & virtus, & iustitia, & verbũ, & veri-
tas: ita & charitas dicitur. Et ideo dicit scriptura: *Quia si cha-* 1.Ioan.4.d
ritas manet in vobis, Deus in vobis manet. Deus autem, id est,
pater & filius, qui & veniũt ad eũ, qui perfectus in charitate
est secundùm verbũ Domini & Saluatoris dicẽtis: *Ego & pa-* Ioan.14.c

A ter *veniemus ad eum, & mansionē faciemus apud eum.* Sciēdū ergo est quod hæc charitas, quæ Deus est, cū in aliquo fuerit, nihil terrenū, nihil materiale, nihil corruptibile diligit. Contra naturam namque est ei corruptibile aliquid diligere, cùm ipsa sit incorruptionis fons. Ipsa est enim sola, quæ

1. Tim. 6.d. habet immortalitatem. Siquidem *Deus charitas est*, qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessibilem. Quid autem aliud immortalitas, nisi vita æterna est, quam daturum se promittit Deus credentib. in ipsum, solum verum Deum, & quē misit Iesum Christum filium eius? Propterea ergo in primis & ante omnia hoc amabile & placi-

Deut. 6.a / Matth. 22. dū dicitur esse Deo: vt quis diligat Dominum DEVM suum, *ex toto corde suo, & ex tota anima sua, & ex totis virib. suis.* Et quia *Deus charitas est*, & filius, qui ex Deo est, charitas est: sui simile aliquid requirit in nobis, vt per hāc charitatē, quæ est in Christo Iesu, qui est charitas, velut cognata quadā per charitatis nomen affinitate sociemur, sicut & ille qui

Rom. 8.g iam cōiunctus ei dicebat: *Quis nos separabit à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro?* Hæc autem charitas, omnem hominem proximum diligit. Ob hoc enim arguit Saluator quendam, qui opinabatur, quod iusta anima erga eam, quæ iniquitatibus inuoluta est, propinquitatis iura non

Luc. 10. e seruet: & ista de causa texuit istam parabolam, quæ dicit, quod in latrones incidit quidam, dum descendit ab Hierusalem in Hiericho, & culpat quidem sacerdotem ac Leuitā, qui videntes semineccem prætererunt: amplectitur autem Samaritanum, qui misericordiam fecerit, & hunc fuisse ei proximum, ipsos qui proposuerat responsione firmauit, & ait ei: Vade, & tu fac similiter. Etenim natura omnes nobis inuicem proximi sumus. Operibus vero charitatis fit proximus ille, qui potest benefacere ei, qui non potest. Vnde & Saluator noster factus est proximus nobis, nec pertransiuit nos, cùm semineces ex latronum vulneribus iaceremus. Igitur sciendum est Dei charitatem semper ad eum tendere, à quo & originem duxit: & ad proximum respicere, cum quo participium gerit, vtpote similiter creatum in corruptione.

B Sic ergo quæcunq; de charitate scripta sunt, quasi de amore dicta suscipe, nihil de nominibus curans: eadem namque in vtroque virtus ostēditur. Quod si quis dicat: quia & pecuniam & meretricem & alia similiter mala eodem vocabolo, quod à charitate duci videtur, diligere appellamus: sciendum est in his non propriè, sed abusiuè charitatem nominari. Sicut verbi gratia, & Deus, nomen principaliter in eo est, ex quo omnia, & per quem omnia, & in quo omnia: quod vtiq; apertè virtutē & naturā trinæ singularitatis denunciat. Secundo verò in loco, & (vt ita dixerim abusiuè) Deos dicit scriptura etiā illos, ad quos sermo Dei fit, sicut cōfirmat Saluator in Euangelijs. Sed & cœlestes virtutes sub hoc nomine

Psalm 81. b appellari videntur, dum dicitur: *Deus stetit in synagoga Deorum: in medio autem Deus dijudicat.* Tertio vero in loco iam

Psal 95.b / Deut. 6.a non abusiuè, sed falsò Dij gentium dæmones appellantur, cùm dicit scriptura: *Omnes Dij gentium dæmonia.* Itaque & primum charitatis nomen in Deo est: ꝓpter quod iubemur diligere Deum ex *toto corde nostro, & tota anima nostra, & ex totis virib. nostris*: vtpote eum à quo habemus hoc ipsum, vt diligere possimus. In ipso iam sine dubio continetur, vt & sapientiam, & iustitiam, & pietatem, & veritatē, omnesque virtutes pariter diligamus. Vnum enim, atque idem diligere Deum, & diligere bona. Secūdo in loco quasi abusiuo & inde deriuato nomine, etiam proximum diligere iubemur, tanquam nosipsos. Tertium vero est, quod falso sub charitatis titulo nominatur, diligere vel pecuniam, vel voluptates, vel omne quidquid ad corruptelam pertinet & errorem. Non ergo interest: vtrum amari dicatur Deus, an diligi. Nec puto, quod culpari possit, si quis Deum, sicut Ioannes charitatē, ita ipse amorem nominet. Denique memini aliquē sanctorū dixisse, Ignatium nomine, de Christo: *Meus autē amor*

Ioan 4.c *crucifixus est*: nec reprehendi eum pro hoc dignum iudico. Sciendu autē quod omnis qui vel pecuniā diligit, vel ea quæ in mundo sunt materiæ corruptibilis, virtutē charitatis, quę ex Deo est, ad terrena & ad caduca deducit: & reb. Dei abutitur ad ea, quæ non vult Deus. Non enim Deus dilectionē horū sed vsum hominib. dedit. Hæc autem paulo latius discussimus, volentes de natura charitatis & amoris apertius artē eiusq; distinguere: ne forte, quoniā scriptura dicit: Quia Deus charitas est omne quod diligitur, etiam si corruptibile sit, ex Deo esse, & hoc charitas & dilectio putaretur: Sed ostenditur, res quidē Dei & munus eius esse charitas: non tamē sēper hominibus ad ea quæ Dei sunt, & quæ Deus vult, opus eius assumi. Sed & hoc scire oportet, quod impossibile est vt non sēper humana natura aliquid amet. Omnis namque qui ad id ætatis venerit, quam pubertatem vocant, amat aliquid, seu minus rectè, cùm amat, quæ non oportet: seu rectè & vtiliter, cùm amat, quæ oportet. Verùm nonnulli hunc amoris affectum, qui animæ rationabili insitus est, beneficio conditoris, aut ad amorē pecuniæ trahūt & auaritiæ studiū: aut erga gloriam captandā, & fiunt inanis gloriæ cupidi: aut erga scorta sectanda, & inueniuntur impudicitiæ libidinisq; captiui: aut ad alia his similia, virtutē tanti boni huius effundunt. Sed & cùm erga aduersas artes amor iste ducitur, quæ manu ministrantur, aut per studia præsentis vitæ non solum necessaria, vt verbi gratia dixerim, erga artē phalestricā, vel cursus exercitia: aut certè etiam erga Geometricā vel Musicam vel Arithmeticam confertur, atq; ad alias vel huiusmodi disciplinas: nec sic quidē mihi videtur vsus eius probabiliter sum. Si enim quod bonū est, hoc & probabile est; bonum autē propriè non erga vsus corporeos, sed in Deo primū & animi virtutibus intelligitur: consequenter ille amor probabilis est, qui Deo & animæ virtutib. coaptatur. Et hoc ita se habere, definitione ipsius Saluatoris ostenditur: vbi interrogatus à quodā, quod esset mandatū omniū maius & pri- Matth. 22.

mū in lege, respondit: *Diliges Dominū Deum tuum ex toto cor-* Marc. 12.

de tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis. Secundū Luc. 10.e

verò simile est illi: Diliges proximū tuū sicut teipsū. Et adiecit: *In his duobus mandatis omnis lex pēdet & Prophetæ*, ostēdens per hæc duo iustū amorem legitimūq; constare: atq; in his

vniuersam legē Prophetasq; pendere. Sed & quod ait *Non* Matth 19.

adulterabis: non occides: non furtum facies non falsum testimonium dices, & si quod aliud mandatū, in hoc verbo instauratur, in quo ait: *Diliges proximū tuum sicut teipsum*: quod hoc modo facilius explanabitur. Ponamus, verbi gratia, mulierē amore alicuius viri ardentē, cupientemq; in consortiū eius asciscī: nónne omnia ita aget, & omnes motus suos ita temperabit, vt sciat illi placere quem diligit ne fortè si in aliquo D

contra voluntatē illius egerit, consortia eius virille optimus refuret atque spernat? Poterit hæc mulier, quæ erga amorem viri illius toto corde, tota anima, totisq; virib. feruet, aut adulteriū cōmittere, quæ eū nouerit amare pudicitiā? aut homicidiū quæ eum nouerit mitē aut furtū, quæ ei sciat liberalitatē placere? aut concupiscet aliena, quæ omnes suas concupiscētias erga amorē viri illius habeat occupatas? Sic ergo in charitatis perfectione, & omne mandatū instaurari dicitur, & legis virtus Prophetarūq; pēdere. Propter istud charitatis vel amoris bonū, sancti nec in tribulatione angustiantur, nec aportati exporiantur, nec deiecti pereunt: sed quod

in præsenti est momentaneū & leue tribulationis eorū, supra 2. Cor. 4.

modum æternum gloriæ pondus operatur illis. Non enim omnibus, sed Paulo & his qui ei similes sunt, præsens hæc & momentanea ac leuis dicitur tribulatio: quia perfectam charitatem Dei in Christo Iesu per spiritum sanctum habent in corde suo diffusam. Sic deniq; & Iacob Patriarchā amor Rachel per septem annos continuos in laborib. positum, diurni æstus, & nocturni frigoris vstionē sentire nō siuit. Sic ipsum

Paulum vi amore huius insensum, audito dicētem: *Charitas* Gen 29 & seq

omnia patitur, omnia credit, omnia sperat, omnia tolerat: chari- 1 Cor. 13.b

tas nunquā cadit. Nihil ergo est, quod non toleret, qui perfectè diligit. Plura autē quando non toleramus, certum quòd ob hoc, quia charitatem, quæ omnia tolerat, non habemus. Et si non ferimus aliqua patienter, idcirco est: quia charitas nobis deest, quæ omnia patitur. In luctamine quoq; eo quod est nobis aduersus diabolū, quod frequenter cadimus, nō dubiū est, quin ob hoc fiat, quod nō est nobis charitas illa, quæ nunquā cadit. Hūc ergo amorē loquitur præsens scriptura, quo erga verbū Dei, anima beata vritur & inflammatur: & istud epithalamii carmen per spiritū canit, quo ecclesia spōso cœlesti Christo coniungitur ac sociatur, desiderās misce-

ri ei per verbum: vt concipiat ex eo, & saluare possit per hāc 1. Tim. 2.d

castam filiorum generationem, cùm permanserint in fide & sanctitate cum sobrietate, vtpote concepti ex semine quidem verbi Dei, editi verò genitique vel ab immaculata Ec-

clesia

E clesia, vel ab anima, nihil corporeum, nihil materiale requirente: sed solo verbi Dei amore flagrante. Hæc interim nobis ad præsens de amore vel charitate, quæ in Epithalamio hoc Cantici canticorum refertur, occurrere potuerunt. Sed sciendum est, tam multa esse, quæ dici debeant de charitate hac, quanta & de Deo: siquidem ipse est charitas: Scis enim *nemo patrem, nisi filius, & cui voluerit filius reuelare.* (1. Ioan. 4. b; Ioan. 10. c) Similiter autem etiam ipsum filium, quoniam & ipse charitas est: nemo scit, nisi pater, & secundum hoc quod charitas dicitur. Solus autem Spiritus sanctus est, qui ex patre procedit, & ideò scit, quæ in Deo sunt: sicut spiritus hominis scit, quæ in homine sunt. (1. Cor. 2. b) Hic ergo paracletus spiritus veritatis, qui de patre procedit, circuit quærens, si quas inueniat dignas & capaces animas, quibus reuelet magnitudinem charitatis huius, quæ ex Deo est.

¶ Nunc ergo iam ipsum Deum patrem, qui charitas est, inuocantes, per eam quæ ex ipso est charitatem, etiam ad reliqua discutienda veniamus: & tentemus primùm de eo requirere, quid illud sit, quod cùm tria volumina Ecclesia Dei à Salomone scripta susceperit: Primus ex ipsis Prouerbiorum liber positus sit: Secundus is qui Ecclesiastes appellatur: Tertio vero in loco Cantici canticorum volumen habeatur. Quæ ergo nobis occurrere possunt in hoc loco, ista sunt. Generales disciplinæ, quibus ad rerum scientiam peruenitur, tres sunt: quas Græci Ethicam Physicam, & Theoricen appellauerunt: nos has dicere possumus moralem, naturalem, & inspectiuam. Nonnulli sanè apud Græcos, etiam Logicen, quam nos rationalem possumus dicere, quartam numero posuêre. Alij non extrinsecus eam, sed per has tres, quas supra memorauimus disciplinas, innexã consertamque per omne corpus, esse dixerunt. Est enim logicè, & velut nos dicimus rationalis, quæ verborum dictorumque videtur continere rationes, proprietatesque & improprietates, generaque & species, & figuras singulorũ quoque edocere dictorum: quam vtique disciplinam non tam separari, quàm inseri cæteris conuenit & intexi. Moralis autem dicitur, per quam mos viuendi honestus aptatur, & instituta ad virtutẽ tendẽtia præparantur. F Naturalis dicitur, vbi vniuscuiusque rei natura discutitur: quo nihil contra naturam generatur in vita, sed vnumquodque his vsib. deputetur, in quos à creatore productum est. Inspectiua dicitur, qua supergressi visibilia, de diuinis aliquid & cœlestibus contemplamur, eaque sola mente intuemur: quoniam corporeum supergrediũtur aspectum. Hæc ergo vt mihi videtur, sapiẽtes quiq; Græcorũ sumpta à Salomone, vt pote qui ætate & tempore longè ante ipsos prior, ea per Dei spiritũ didicisset, tanquam propria inuenta protulerunt: & institutionũ suarum voluminibus cõprehensa, posteris tradenda reliquêre. Sed hæc, vt diximus, Salomon ante oẽs inuenit & docuit per sapientiam, quam accepit à Deo, sicut scriptum est: (3. Reg. 4. d) *Et dedit Deus prudẽtiam Salomonis, & sapientiam multam valde, & latitudinem cordis, sicut arenam, quæ est ad oram maris, & multiplicata est in eo sapientia super oẽs antiquos filios hominum, & super oẽs sapientes Aegypti.* Salomõ ergo tres istas, quas supra diximus, generales esse disciplinas, id est, moralem, naturalem & inspectiuam, distinguere ab inuicem ac secernere volens, tribus eas libellis edidit suo quoque ordine singulis cõsequenter aptatis. Primo ergo in Prouerbiis moralem docuit locũ, succinctis vt decuit, breuibusque sententiis vitæ instituta cõponens. Secundam vero, quæ naturalis appellatur, comprehendit in Ecclesiaste: in quo multa de rebus naturalibus disserens, & inania ac vana ab vtilib. necessariisque secernens, relinquendam vanitatem monet, & vtilia rectaq; sectanda. Inspectiuũ quoque locum in hoc libello tradidit, qui habetur in manibus, id est, in Cantico canticorum, in quo amorem cœlestiũ diuinorumque desiderium incutit animæ, sub specie sponsæ ac sponsi, charitatis & amoris viis perueniendum docẽs ad consortium Dei. Hoc vero eum veræ Philosophiæ fundamentum ponentem, & ordinem disciplinarum institutionũque condentem, quod non latuerit, neque ab eo abiectus sit, etiam rationalis locus euidẽter ostendit in principio statim Prouerbiorum suorum. Primo omniũ per hoc ipsum, quòd Prouerbia attitulauit libellum suum: quod vtique nomen significat aliud quidem palam dici, aliud verò intrinsecus indicari. Hoc enim & communis vsus Prouer- G biorũ docet, & Ioan. in Euangelio Saluatorẽ ita scribit dicẽtẽ: *Hæc in prouerbiis locutus sum vobis: veniet hora, cùm iam non in prouerbiis loquar vobis: sed manifeste de patre annunciã vobis.* (Ioan. 16. f; Prouerb. 1. Sct 79.) Hæc interim in ipsa tituli inscriptione. In sequenti vero statim subiungit discretionem sermonis, & distinguit scientiã à sapientia, & à sapientia disciplinã: & intellectum verborum aliud ponit, & prudentiam dicit in eo esse vt excipere quis possit verborum versutiam. Distinguit etiam iustitiam veram à directione iudicij: sed & astutiam nominat quandam his, quos imbuit necessariam: illam credo, per quam sophismatum intelligi ac declinari possit argutia. Et ideo dicit innocentibus per sapientiam dare astutiam, sine dubio, ne in verbo Dei decipiantur fraude sophistica. Sed in hoc mihi videtur rationalis disciplinæ meminisse, per quam doctrina verborum dictorumque significantiæ discernuntur, & vniuscuiusq; sermonis proprietas, certa cum ratione distinguitur, in qua præcipuè erudiri conuenit pueros: hoc enim hortatur, cùm dicit: *Vt det puero iuniori sensum, & cogitationem.* (Ibidem.) Et quia, qui in his eruditur, necessariò rationabiliter per ea, quæ didicit, semetipsum gubernat, & vitam suam moderatius libiat, propterea dicit: Intelligens autẽ gubernacula acquiret. Post hæc vero cognoscens in verbis diuinis quibus per Prophetas humano generi traditus est ordo viuendi, diuersos esse eloquij tropos, & varias dicendi species: ac sciens haberi in eis aliquam figuram, quæ parabola appelletur, & aliam quæ obscura dictio vocetur; aliasque quæ ænigmata nominentur, & alias quæ dicta sapientum dicãtur, scribit: *Intelliges quoque parabolam & obscurum sermonẽ, dictaque sapientũ & ænigmata.* (Ibidem.) Per hæc ergo singula, rationalẽ locum manifeste & euidenter exponit, ac more veterum succinctis breuibusque sententiis, ingentes & perfectos explicat sensus. (Psal. 1. a; Prou. 10. d) Quæ si quis est, qui *in lege Domini meditetur die ac nocte,* & si quis est sicut iusti os, quod meditatur Domini sapientiã, inuestigare diligentius poterit & inuenire: si tamen rectè quisierit, & quærens pulsauerit ostium sapiẽtiæ, petẽs à Deo, vt aperiatur sibi, & mereatur accipere per Spiritum sanctum verbum sapientiæ, verbum scientiæ, fierique particeps illius sapientiæ, quæ dicebat: Extendebam enim verba mea, & non audiebatis. H Et meritò extendere se dixit verba in eius corde: cui dederit Deus, sicut supra diximus, latitudinem cordis. Dilatatur namque illius cor, qui potest ea, quæ breuiter in mysteriis dicta sunt, latiore doctrina, sumptis ex voluminibus diuinis assertionibus, explanare. Oportet igitur secundum hanc eandem sapientissimi Salomonis doctrinam, eum qui sapientiam scire desiderat, incipere ab eruditione morali, & intelligere illud quod scriptum est: *Concupisti sapientiã: serua mandata, & Dominus dabit eam tibi.* (Eccles. 1. d) Ob hoc magister hic, qui primos homines diuinam Philosophiam docet, operis sui exordium Prouerbiorum posuit libellum: in quo, vt diximus, moralis traditur locus, vt cùm intellectu moribusque quis profecerit, veniat etiam ad naturalis intelligentiæ disciplinam atque ibi rerum causas naturasque distinguens, agnoscat vanitatem vanitatum relinquendam, ad æterna autem & perpetua properandum: & ideo post Prouerbia ad Ecclesiasten venitur: qui docet, vt diximus, visibilia omnia & corporea, caduca esse & fragilia. Quæ vtique cùm ita esse deprehenderit, qui sapientiæ studet, sine dubio contemnet ea, ac despiciet: & vniuerso, vt ita dicam, seculo renuncians, tendet ad inuisibilia & æterna, quæ spiritualibus quidem sensibus, sed adopertis amorum quibusdam figuris docentur in Canticis canticorum. Ideo enim nouissimum locum tenet hic liber: vt nunc ad eum veniatur, cùm & moribus quis fuerit defecatis, & rerum corruptibiliũ atque incorruptibilium scientiam distinctionemque didicerit: per quæ in nullo possit ex his figuris, quibus sponsæ ad sponsum cœlestis, id est, animæ perfectæ amor ad verbũ Dei describitur ac formatur, offendere. Præmissis nãque his, quibus purificatur anima per actus ac mores, & in rerum discretionem naturalium perducitur, competenter ad domestica venitur, & ad mystica, atq; ad diuinitatis contemplationem, syncero & spirituali amore conscẽditur. Hanc ergo triplicẽ Philosophiæ formam, etiam in illis sanctis ac beatis viris arbitror præsignatam, pro quorũ sanctissimis institutionib. Deus nomos dici voluit, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob. Abraham tanquam moralem

A declarat Philosophiam per obedientiam. Tanta enim eius fuit obedientia & obseruatio mandatorum, vt cùm audiret: Gen. 12. a *Exi de terra tua & de cognatione tua, & de domo patris tui*, nō sit cūctatus: sed statim fecerit, imò & aliquid amplius fecerit. Audiens enim vt immolaret filiū suum: nec inde quidē dubitat, sed obtemperat præcepto, & ad exemplum obedientiæ, Gen. 22. quæ est moralis Philosophiæ, posteris dandum, nec filio suo vnico pepercit. Isaac quoq; naturalem Philosophiā tenet, Gen. 26. d & seq. & cùm puteos fodit, & rerum profunda rimatur. Sed & Gen. 32. f Iacob inspectiuum tenet locum, quippe qui & Israel ob diuinorum contemplationem nominatus sit, & qui castra cœli viderit, & domum Dei, atq; angelorum vias, id est, scalas à Ibid. a & 28. c terris in cœlum porrectas prospexit. Vnde & meritò inuenim⁹ tres istos beatos viros altaria fixisse Deo, hoc est Philosophiæ suæ consecrasse profectus: quò scilicet edocerent, non Gen. 22. b & 35. b hæc ad artes humanas, sed ad Dei gratiam referenda. Sed & in tabernaculis degunt, vt per hæc ostendant, neque in terris habendum esse aliquid proprium huic, qui diuinæ Philosophiæ studet: sed semper promouendum, non tam de loco ad locum, quàm de scientia inferiorum ad scientiam perfectorum. Sed & alia multa in scripturis diuinis inuenies, quæ ordinem hunc, quem in libellis Salomonis contineri diximus, secundùm hanc eandem formam designant: sed ea nunc nobis prosequi aliud in manibus habentibus longum est. Si quis ergo primum locum in emendandis moribus mandatisque seruandis, qui per Prouerbia designatur, impleuit: post hæc autem deprehensa vanitate mundi, & rerum caducarum fragilitate perspecta venit in hoc, vt renunciet mundo & omnibus quæ in mundo sunt: consequenter veniet etiam ad contemplanda & desideranda ea, quæ non videntur, & æterna sunt. Ad quæ tamen vt peruenire possimus, indigemus diuina misericordia, si fortè valeamus perspecta pulchritudine verbi Dei, salutari in eum amore succendi, vt & ipse dignetur huiusmodi animam diligere, quam desiderium sui habere perspexerit.

¶ Post hæc exigit nos consequentia sermonis, dicere etiā de superscriptione ipsa Cantici canticorum. Simile enim B est ex hoc illis, quæ in tabernaculo testimonij appellantur Exod. 29. e sancta sanctorum, & illis quæ in libro Numerorum memo- 2. Cor. 1. b rantur, opera operum, quæque apud Paulum dicuntur & Col. 2. d secula seculorum. Sed quo modo differāt à sanctis sancta sanctorum in Exodo: & quo modo differant opera ab operibus operum in Numerorum libro, tractantib. prout potuimus, dictum est à nobis. Sed & de seculo seculorum in locis, quib. occurrit, non omissum est: & ne eadem repetamus, illa sufficiant. Nunc ergo requiramus primò, quæ sint Cātica, quorum canticorum hoc esse canticum dicitur. Puto ergo, quod cantica sint illa, quæ dudum per Prophetas vel per an- Gal. 3. e. & gelos canebātur. Lex enim dicitur per angelos ministrata in Act. 7. g manu mediatoris. Illa ergo omnia, quæ per illos annunciabantur, cantica erant per amicos sponsi præcedentia. Istud vero vnum canticū est, quod ipsi iam sponso sponsam suam suscepturo, epithalamij specie erat canendum. In quo spōsa nō adhuc per amicos sponsi cantari sibi vult: sed ipsius iam sponsi præsentis audire verba desiderat, dicens: *Osculetur me osculo oris sui*. vnde & omnib. canticis meritò præfertur. Videntur enim cætera cantica, quæ lex & Prophetæ cecinerunt, paruulæ adhuc sponsæ, & quæ nondum vestibula maturæ ætatis ingressa sit, decantata. Hoc verò canticum adultæ, & iam valde robustæ, & quæ capax sit iam virilis potentiæ, perfectique mysterij, decantari videtur, secundum quod dicitur de ipsa: quia vna sit perfecta columba, quæ si perfe- Cantic. 6. c cta, ergo & perfecti viri sponsa, perfectæ suscepit verba doctrinæ. Primum ergo canticum cecinit Deo Moyses & filij Israel, quando viderunt Ægyptios mortuos ad litus maris, quando viderunt manum fortem & brachium excelsum Exod. 15. a Domini, & crediderunt Deo & famulo eius Moysi. *Tunc cantauerunt dicentes, Cantemus* Domino: *gloriose enim honorificatus est*. Ego autē arbitror, quod non possit ad istud perfectum quis & mysticū canticum peruenire, & ad istā per- Ibid. 14. e & seq. fectionem sponsæ quæ in hac scriptura cōtinetur, nisi prius ambulet per siccum in medio mari, & fiat ei aqua murus à dextera læuaque: & sic euadat de manibus Ægyptiorum, ita vt videat eos mortuos ad litus maris: atque intuens manum fortem Domini, qua interfecit Ægyptios, credat Domino & famulo eius Moysi. Moysi autem dico, legi atque C Euangelijs, omnibusque diuinis scripturis: tunc enim meritò cantabit, & dicet: *Cantemus Domino, gloriose enim honorificatus est*. Exod. 15. a Sed istud canticum canet quis, cùm primùm liberatus fuerit à seruitute Ægyptiorum. Post hæc autē cùm transierit per hæc omnia, quæ in Exodo, & quæ in Leuitico scripta sunt, & venerit ad hoc vt in diuinos numeros assumatur: tunc iterum secundum canticum canet, cùm exierit de valle Zareth, quod interpretatur aliena descensio, & venerit ad puteum, de quo scriptum est: *Et dixit Dominus ad Moysen*: Num. 20. b *Congrega populum, & dabo eis aquā de puteo bibere*. Ibi enim Num 21. Sec. 70. d cantabit, & dicet: initiate ei puteum: *Foderūt illum principes, exciderunt eum reges gentium in regno suo, cùm dominantur eorum*. Sed de his plenius in Numerorum libro, secundùm quod dedit nobis Dominus, dictum est.

Oportet igitur venire ad puteum, qui a principibus fossus est, & à regib. excisus est. In quo opere nemo plebeius operatur: sed oēs principes, omnes reges regales scilicet & principales animæ, quæ altitudinē putei, aquā viuam cōtinentis inquirunt. Post illud canticū venitur ad Deuteronomij canticum, de quo dicit Dn̄s: *Et nunc scribite vobis verba cantici* Deut. 32. a *huius, & docete illud filios Israel. & iniicite illud in os eorū, vt fiat mihi canticum istud ad testimonium in filiis Israel*. Et vide, quantum & quale sit canticum istud: cui ad audiendum terra non sufficit, sed conuocatur & cœlum. Ait enim: *Attende cœlum, quæ loquar, & audiat terra verba ex ore meo*. Vide, Deut 32. Sec. 70. a quàm magna sint, quàm ingentia quæ dicuntur. *Expectetur*, ait, *sicut pluuia eloquium meum, & descendat sicut ros super gramen, & sicut nix super fœnum, quia nomen* Domini *inuocaui*, & reliqua. Quartum canticum est in libro Iudicū, de quo scriptum est: *Et cantauit* Debbora *& Barac filius Abinoem* Iud. 5. *in die illa dicentes, incipiendo: Principales in Israel in proposito* Sec. 70. a *populi benedicite Dominum. Audite reges auribus, percipite satrapæ*, & reliqua. Hæc autem, quæ canit, apis esse debet: cuius opus tale est, vt eo reges & mediocres vtātur ad sanitatē.

Debbora namque apis interpretatur, quæ istud canticum דבורה ברק canit: sed & Barac cum ipsa. Interpretatur autem Barac coruscatio. Et canitur istud canticum post victoriam: quia nec D ante quis potest, quæ perfecta sunt canere, nisi vbi aduersarios vicerit. Sic denique & in ipso cātico dicitur: *Exurge, exurge* Debbora, *exuscita millia populi. Exurge, exurge, cane canticum: exurge Barac*. Verùm & de his plenius in illis oratiunculis, quas de libello Iudicum edidimus, disserta reperies. Quintum post hæc canticum est in secundo libro Regnorū, cùm locutus est Dauid ad Dominum verba cantici huius, in 2. Reg. 22. Sec. 70. a die qua liberauit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum, & de manu Saul, & dixit: *Dominus mihi petra, & munitio mea*: liberator Dominus Deus meus, custos eris mihi. Si ergo & tu potueris considerare, qui sunt inimici Dauid quos in primo & secundo Regnorum libro superat ac prosternit, & quomodo dignus factus est, vt Domini adiutorium mereretur, & liberaretur ab huiusmodi inimicis: tunc poteris & tu quintum istud canticum canere. Sextum est canticum, in primo Paralipomenon libro, vbi constituit Dauid in principio ad laudandum Dominum Asaph & fratres eius, & est initium cantici istius tale: *Laudate Dominum*, 1. Par. 16. *& confitemini, & inuocate eum in nomine eius, notas facite in* Sec. 70. b *populis voluntates eius: canite ei, & hymnum dicite: narrate omnes adinuentiones eius, quas fecit* Dominus, *&c.*

Sciendum tamen est, quòd canticum quidem, quod est in secundo Regnorum libro, valde simile est Psalmo decimo septimo. Quod autem est in primo libro Paralipomenon, in initiis quidem vsque ad eum locum vbi dicit: Et in Prophetis meis nolite malignari: simile est centesimo quarto Psalmo. Posteriora verò ab hoc loco, similitudinem gerunt primatum partium nonagesimi quinti Psalmi, vbi dicitur: Cātate Domino omnis terra: vsq; ad eum locum, vbi ait: Quia venit iudicare terram. Igitur si in his concludendus est numerus Canticorum, septimo in loco ponendus videbitur liber hic Cantici canticorum.

Si quis verò etiam Esaiæ canticum cum cæteris numerandum putet, licet non valde conuenire videatur, vt præ- Esa. 26 a & 42. b cessisse putetur Esaiæ canticum, quod longè posterioribus temporibus Esaias scripserit: tamen si quis putet, quòd prophetica dicta non temporibus, sed ratione pensanda sint,

E sint, adiunget etiam illud canticum, & dicet hoc quod Salomon cecinit Canticum esse canticorum, non tantùm eorum quæ prius, sed & eorum quæ postmodum canenda videbātur. Si quis vero putet etiam ex libro Psalmorum debere assumi, sicubi in eo vel canticum scribitur, vel canticum Psalmi, multitudinem congregabit præcedentium canticorum. Iunget enim cæteris etiam quindecim simul graduū cantica, & requirens singulorū virtutes canticorū, atque ex his proficientis animæ gradus colligēs, ac spiritualis intelligētiæ ordinē iterum consequentiamque cōponens: ostendere poterit, quàm magnificis gressib. incedens sponsa, per hęc omnia Psal. 41. perueniat vsque ad thalamum sponsi, digrediens *in locum tabernaculi admirabilis vsque ad domū Dei, in voce exultationis & confessionis sonus epulantis*: & perueniens vsque ad ipsum, vt diximus, thalamum sponsi: vt audiat & loquatur cuncta hæc, quæ continentur in Cantico canticorum.

¶ Adhuc autem possumus, & hæc inquirere prius quàm Prou. 1. ad ipsum corpus libelli venimus: cur Salomon, qui videtur Eccles. 1. obtemperare in his tribus libellis voluntati Spiritus sancti, in prouerbiis quidem dicatur Salomon filius Dauid, qui regnauit in Israel: in secundo vero libello nō Salomon scribitur: sed *verba*, inquit, *Ecclesiastes filij Dauid regis Israel in Hierusalē*, & filiū quidē se esse Dauid, similiter vt in primo, & regem Israel scribit. Sed ibi prouerbia, hic verba ponit, & seipsum quem ibi Salomonem, hic Ecclesiasten nominat. Et cùm ibi gentem solam, in qua regnauerat, posuisset: hic & gentem posuit, & locum regni Hierusalem designat. In Cantico canticorum vero, neque gentis nomen, neque locū, in quo regnet, neque omnino quod rex sit, neque quod patrem Dauid habeat, scribit: sed tantummodo Canticum ait canticorum, quod est ipsi Salomoni. Et quamuis difficile mihi videatur, aut perscrutari, aut pertingere posse horū differentias: aut vtcumque inuestigatas palàm proferre & chartulis credere: tamen inquantum capere vel sensus noster, vel auditus legentium potest, paucis aperire tentabi- 3. Reg. 10. 2. Para. 9. mus. In plurimis Salomonem Christi typum ferre, vel se- F cundum hoc, quod pacificus dicitur: vel secundum hoc, Mat. 12. d quod regina Austri venit à finibus terræ audire sapientiam Philip. 2. a Salomonis, non puto dubitandum. Hic ergo & secundum quod filius Dauid dicitur, regnat in Israel: & secundū quod 1. Cor. 5. d supra eos reges, pro quibus ipse rex regum dicitur, regnat. Et rursus verus Ecclesiastes ipse est, qui cum in forma Dei esset, *semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens*, vt congregaret Ecclesiam. A congregando enim Ecclesiam, Ecclesiastes appellatur. Tum vero quis ita Salomon, id est, pacificus, sicut Dominus noster Iesus Christus, qui factus est nobis sapientia à Deo & iustitia & pax? Igitur in primo Prouerbiorum libro, cum nos moralibus instituit disciplinis, rex esse dicitur in Israel, necdum in Hierusalem: quia & si Israel dicamur propter fidem, non tamen in hoc peruentum est, vt ad Hierusalem cœlestem peruenisse videamur.

Vbi vero profecerimus, & in hoc ventum fuerit, vt Ecclesiæ primitiuorū, quæ in cœlis est, sociemur, atque Hierusalem cœlestem, discussis diligentius priscis & naturalib. causis, matrem nostram noscimus cœlestem: tunc iam nobis etiam ipse Christus Ecclesiastes efficitur: & non solum in Coloss. 1. a Israel, sed & in Hierusalem regnare dicitur.

Cum vero ad perfectionē omniū ventū fuerit, & sponsa ei perfecta, omnis duntaxat rationalis creatura iungetur: quia pacificauit per sanguinē suum, nō solùm quæ in terris sunt, sed & quæ in cœlis: Tunc Salomon tantūmodo dicetur, cum tradiderit regnū Deo & patri, cùm euacuauerit oēm princi- 1. Cor. 15. c. d patum & potestatem. *Oportet enim eum regnare, donec ponat inimicos suos sub pedib. suis, & nouissimus inimicus destruatur mors*. Et ita pacificatis omnibus, patrique subiectis, cū erit iā Deus omnia in omnibus, Salomon tantūmodo id est, solus pacificus nominabitur. Competenter ergo in hoc libello, qui de amore sponsæ & sponsi erat scribendus, etiā pro hoc neque filius Dauid, neque rex, neque aliud horū, quod ad corporeum pertinere possit intellectum, scribitur, vt merito de Ibid. 5. a eo perfecta iam sponsa dicat: Quia *& si aliquando cognouimus Christum secundum carnem: sed nunc iam non nouimus*: ne quis putet eam corporeum aliquid amare, aut in carne positum, & macula aliqua amori eius credatur induci. Propterea Canticum canticorum Salomonis tātummodo est, & neque filio Dauid, neq; regi Israel, neq; aliqua in his prorsus miscetur carnalis nominis intelligentia. Et ne mireris, quòd cùm vnus atque idem sit Dominus atq; Saluator noster, dicamus eum velut minorē primo in Prouerbiis, & deinde proficientē in Ecclesiasten, & post hæc habere perfectionē in Cātico canticorum, cum hæc etiā in Euangeliis videas scripta, vbi propter nos & ipse in nobis dicitur proficere. Sic .n. refertur: Quia Iesus proficiebat ætate & sapientia apud Deum & hominès. Puto ergo, quòd pro his omnib. neq; filius Dauid, Luc. 2. d neque rex Israel scribitur: sed & pro eo adhuc quòd in Cantico canticorum sponsa iam intantum profecerat, vt maius aliquid esset quā est regnum Hierusalem. Nā Hierusalē cœlestē dicit Apostolus esse, atque ad eam memorat credentes accedere. Hunc ergo sponsum, ad quē nunc sponsa festinat, Galat. 4. d idem Paulus cum eum Pontificem maximum dicit: ita de eo scribit, quasi qui non in cœlis sit, sed penetrarit & pertransierit omnes cœlos, & illuc quoque eum hæc sua perfecta sponsa sectetur, imò illuc adhærens ei & coniuncta conscēderit: est enim facta cum eo vnus spiritus. Vnde videtur mihi & ad Petrum, qui non poterat eum primò sequi, cùm diceret: *Quò ego vado, vos non potestis venire modò*, dixisse: *se-* Ioan. 13. d *queris autem postea*. Quòd autem sit aliquid maius & ab Israel, inde colligimus, quòd in Numerorum libro omnis quidem Israel numeratur, & duodecim tribus Israel certo sub numero censentur. Tribus verò Leuitica, vtpote cæteris eminentior, supra hunc numerum habetur, & nequaquam in Israelitico numero deputatur. Dicit enim ita: *Hæc est visitatio, in qua recensiti sunt filij Israel, secundum domos familiarum suarum. Omnis visitatio eorum cum virtute sua, sexcenta tria millia quingenti quinquaginta. Leuitæ autem non sunt numerati cum eis, sicut præcepit Dominus Moysi*. Vides quomodo vt Num. 1. & 26. a & seq. eminentiores à filiis Israel sequestrantur Leuitæ, nec in eorum numero sociantur. Et rursum Leuitis eminentiores scribuntur sacerdotes. Sic enim in eadem scriptura continetur. *Et locutus est*, inquit, *Dominus ad Moysen, dicens: Accipe summam Leuitarum, & cōstitues eos in conspectu Aaron sacerdotis, & ministrent ei*. Vides & in hoc quomodo superiores Num. 3. a Leuitis nominet sacerdotes, & rursus Leuitas eminentiores H ponit filiis Israel? Hæc autem visi sumus discutere paulò curiosius, volentes etiam per hæc ostendere rationem: quia in ipsis quoq; attitulationib. librorum suorum Salomon differentiis vsus est necessariis. Sed aliud in Prouerbiis, aliud in Ecclesiaste, aliud etiam in Canticorum cantico ex ipsa inscriptione tituli designauit, & adhuc quòd in Cantico cāticorū, vbi iam perfectio ostenditur, neque filius Dauid, neque rex scribitur. Potest etiam hoc dici: quia cum factus fuerit seruus sicut Dominus, & discipulus sicut magister: videtur iā neque seruus esse seruus, factus videlicet sicut Dominus: neq; discipulus esse discipulus, quippe qui sicut magister effectus est: sed fuisse quidem aliquando discipulus, nunc verò esse sicut magister, & fuisse quidem seruus aliquando, nunc verò esse sicut Dominus. Simili igitur ratione etiam de rege, & in his in quos regnat, aduerti posse videbitur, cum regnū iam tradetur Deo & patri. Sed & hoc non lateat, nonnullos attitulationem libelli huius Cantica canticorum scribere, quod non rectè scribitur. Non enim pluraliter, sed singulariter canticum hic dicitur canticorum.

Hæc quasi in Præfatione dicta sunt à nobis de superscri- שיר ptione ipsa vel attitulatione libelli. Iam nunc Domino no- השירים stro nos adiuuante, ipsius operis adoriamur exordia: & tamen ne illud quidem remaneat in nobis omissum, quod quibusdam requirendum visum est, adhuc de ipsa attitulatione à superscriptione libri, quæ ita habetur, *Canticum canticorum, quod est ipsi Salomoni*.

Sic enim accipiunt quasi canticum hoc esse dixerit canti- אשר corum Salomonis, vt ex plurimis suis canticis hoc vnum es- לשלמה se signauerit.

Sed nos quomodo recipiemus huiusmodi intelligētiam, cùm neque Ecclesia Dei vlla extrinsecus Salomonis cantica legenda susceperit: neq; apud Hebræos, à quib. eloquia Dei ad nos videntur esse translata, aliquid præter hos tres libellos Salomonis, qui & apud nos sūt, amplius habeatur in canone. Volunt tamen, qui hoc asserunt, inde confirmare sententiam suam, quòd in regnorum tertio libro scriptū est multa fuisse Salomonis cātica, vt vnū ex multis esse confirment:

A
3. Reg. 4. d Hoc ibi ergo refertur: *Et Deus dedit prudentiam Salomoni, & sapientiam multam valde, & latitudinem cordis sicut arenam, quæ est ad oram maris, & factus est sapiens Salomon valde super sapientiam omnium antiquorum, & super omnes sapientes Aegypti, & super Ethan Ezraiten, & Heman, & Chalcal, & Dorda filiis Mahol, & erat nominatus in vniuersis gentibus circuitum, & locutus est Salomon tria millia parabolarum, & erant cantica eius quinque millia.* Ex his ergo quinque millibus canticis volunt videre hoc vnum esse canticum quod habemus. Sed vsque quo, vel vbi cantata sint, non solum ad vsum, sed ne ad notitiam quidem peruenit Ecclesiarũ Dei. Operosum est autem, & procul ab opere proposito, si velimus nunc inquirere, quàm multorum librorum commemoratio fiat in scripturis diuinis, quorum lectio nulla nobis omninò est tradita. Sed neque apud Iudæos haberi quidem vsum huiusmodi reperimus lectionum, quæ siue pro eo, quòd aliqua supra humanam intelligentiam continebant, placuit Spiritui sancto auferri de medio: siue quòd essent de scripturis his, quæ appellantur Apocryphæ (pro eo quòd multa in eis corrupta, & contra fidem veram inueniuntur à maioribus tradita) non placuit eis dari locum, nec admitti ad auctoritatem: supra nos est pronunciare de talibus. Illud tamé palam est, multa vel ab Apostolis vel ab Euangelistis exempla esse prolata, & nouo Testaméto inserta, quæ in his scripturis, quas canonicas habemus, nunquam legimus: in Apocryphis tamen inueniuntur, & euidenter ex ipsis ostenduntur
Prou. 22. d assumpta. Sed ne sic quidé locus Apocryphis dandus est: non enim transeundi sunt termini, quos statuerunt patres nostri. Potuit enim fieri, vt Apostoli vel Euangelistæ Sancto spiritu repleti, scierint, quid assumendum ex illis esset scripturis, quidve refutandum. Nobis autẽ non est absque periculo aliquid tale præsumere, quibus non est tanta spiritus abundantia. Et ideo de præsenti versiculo nos eam tenemus editioné, quam supra exposuimus, maximè cùm euidens in eo habeatur distinctio, vbi ait *Canticum canticorum, quod est ipsi Salomonis.* Si enim voluisset intelligi cãticorũ Salomonis hoc est canticum, dixisset vtique Canticum canticorũ quæ
B sunt Salomoni, vel canticum ex canticis Salomonis. Nunc autem quia dixit, quod est Salomoni, ostenditur istud canticum, quod est in manibus, & quod erat ei canendum, esse Salomonis: & hoc de attitulatione quam proposuit continere. Videamus ergo iam, & quæ sequuntur.

HOMILIA PRIMA.

φιλησάτω με ἀπὸ φιλημάτων στόματος αὐτοῦ. OSculetur me ab osculis, &c.] Meminisse oportet illud, quod in Præfatione præmonuimus: quia libellus hic Epithalamij habens speciem, dramatis in modum conscribitus. Drama autem esse diximus, vbi certæ personæ introducuntur, quæ loquuntur, & aliæ interdum superueniunt, aliæ recedunt aut accedunt: & sic totum in mutationibus agitur personarum. Hæc ergo erit totius libelli species, & secundum hanc pro virib. historica à nobis aptabitur expositio. Spiritualis vero intelligentia, secundum hoc nihilominus quod in præfatione signauimus, vel de Ecclesiæ ad Christum sub sponsæ vel sponsi titulo, vel de animæ cum verbi Dei coniunctione dirigitur. Introducitur ergo nunc per historiæ speciem sponsa quædam, quæ suscepit quædam spõsaliorum & dotis titulo dignissima munera ab sponso nobilissimo. Sed plurimo tempore moram faciente sponso, sollicitari eam desiderio amoris sui, & confici iacenté domi suæ & agentem omnia, quatenus possit aliquando videre sponsum suũ, atque osculis eius perfrui. Quæ quoniã nec differri amorem suum, nec adipisci se posse, quod desiderat, videt, conuertat se ad orationem, & supplicet Deo, sciens eum patrem esse sponsi sui. Consideremus ergo eam leuantem sanctas manus sine ira, & disceptatione, in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate, ornatam dignissimis ornamentis, quib. ornari decet nobilem sponsam, æstuantem verò desiderio sponsi: & interno vulnere amoris agitatam, orationé, vt diximus, fundere ad Deũ, dicere de sponso suo: Osculetur me ab osculis oris sui. Hæc sunt, quæ dramatis in modũ composita, historica continet explanatio. Interior verò intellectus, videamus, si hoc modo poterit competenter aptari. Ecclesia sit desiderans Christo coniungi. Ecclesiam autem

cœtum omnium aduerte sanctorum. Hæc ergo sit quasi omnium vna persona, quæ loquatur & dicat: Omnia habeo, C
repleta sum muneribus, quæ sponsaliorum vel dotis titulo ante nuptias sumpsi. Dudum enim cùm præpararet ad coniugium filij regis, & primogeniti omnis creaturæ, obsecuti sunt, & ministrauerunt mihi angeli sancti eius: deferétes ad me legé, sponsalis muneris loco. *Lex nãq; per angelos disposita dicitur in manu mediatoris.* Ministrauerũt mihi etiã Prophetæ. Gal. 3. c
Locuti sunt enim omnia & ipsi, per quæ nõ solùm ostenderent & indicarent mihi de filio Dei, cui me delatis his quæ appellãtur arrhis & muneribus dotalibus spõdere cupiebant: verùm vt & in amoré me eius desideriumque succenderent, pronunciauerunt mihi propheticis vocibus de aduentu eius, & de innumeris virtutib. operibusq; eius immensis, repleti Spiritu sancto prædicauerunt. Pulchritudiné quoque eius & speciem ac mansuetudiné descripserunt, ita vt omnib. his ad amorem eius integraliter inflammarer. Sed quoniam seculum iam penè finitum est, & ipsius quidé præsentia non datur mihi: solos autem ministros eius video ascendentes & descendẽtes ad me: propter hoc ad te patrem sponsi mei precem fundo, & obsecro, vt tandem miseratus amorem nostrum, mittas eum, vt iam non mihi per ministros suos angelos duntaxat & Prophetas loquatur: sed ipse per semetipsum veniat, & osculetur me ab osculis oris sui, verba scilicet in os meum sui oris infundat: Ipsum audiam loquentem, ipsum videã docentem. Hæc enim sunt Christi oscula, quæ porrexit Ecclesiæ, cùm in aduentu suo ipse Christus in carne positus, euãgelizauit ei verba fidei, & charitatis, & pacis, secundũ quod Esaias promiserat, & præmissus ad sponsã dixerat: *Non legatus, neque angelus, sed ipse Dominus saluabit nos.* Esa. 63. b Sec. 70.
Tertio vero expositionis loco introducamus animam, cuius omne studium sit coniungi & cõsociari verbo Dei, & intra mysteria sapientiæ eius ac sciétiæ velut spõsi cœlestis thalamos intrare: cuiq; animæ præsentia eius etiam munera data sunt, dotis scilicet nomine. Sicut enim Ecclesiæ dos fuit legis & Prophetarum volumina: ita huic lex naturæ & rationalis sésus ac libertas arbitrij, dotalia munera deputentur. Habens auté hæc dotis suæ munera, sit ei primò eruditionis doctrina à monitorib. doctoribusque descendens. D
Sed quoniã in his non est ei plana atque perfecta desiderij sui & amoris expletio: deprecetur vt més eius pura & virginalis, ipsius verbi Dei illuminationib. & visitationibus illustretur. Cùm enim nullo hominis vel angeli ministerio diuinis sensib. & intellectib. mens impletur, tunc ipsius oscula verbi Dei suscipere sese credat. Propter hæc ergo & huiusmodi oscula, dicat anima orans ad Deum: Osculetur me ab osculis oris sui. Dum enim inde capax fuerit, vt ipsius verbi Dei caperet veram solidãq; doctrinam, necessaria suscepit oscula, id est, sensus ab ore doctorũ. Vbi verò spontè Prou. 1.
iam cœperit obscura cernere, enodare perplexa, inuoluta dissoluere, parabolas & ænigmata dictaque sapientiũ, competentibus intelligentiæ lineis explicare: tunc iam oscula ipsius sponsi sui, id est, verbi Dei, suscepisse se credat. Ideo auté oscula pluraliter posuit, vt intelligamus vniuscuiusque obscuri sensus illuminationem, osculum esse verbi Dei ad animã perfectam delatum: & secundum hoc forte dicebat prophetica & perfecta mens: *Os meum aperui, & attraxi spiritum.* Psal. 118. a
Os autem sponsi intelligamus virtutem Dei, qua illuminat mentem, & velut sermone quodam amoris ad eam facto (si tamen capere mereatur tantæ virtutis præsentiam) incognita quæque sibi & obscura manifestat. Et hoc est verius propriusque & sanctius osculum, quod à spõso Dei verbo porrigi dicitur sponsæ, puræ scilicet animæ & perfectæ. Cuius rei imago est illud osculum, quod in Ecclesia sub tépore mysteriorum nobis inuicem damus. Quoties ergo in corde nostro aliquid quod de diuinis dogmatib. sensibusq; quæritur, absque monitoribus inuenimus, toties oscula nobis data esse à sponso, Dei verbo, credamus. Vbi verò quærentes aliquid de diuinis sensib. inuenire nõ possumus, tũc affectu huius orationis assumpto, petamus à Deo visitationé verbi eius, & dicamus: *Osculetur me ab osculis oris sui.* Scit autem pater vniuscuiusque animæ capacitaté, & nouit quo tempore, cui animæ, quæ oscula verbi sui porrigere in intellectibus duntaxat, & sensibus debeat. ὅτι ἀγαθοὶ μαστοί σου.
[*Quia bona sunt verba tua super vinũ, & odor vnguentorum tuorum su-*

E *rum super omnia aromata.*] Intellige prius quasi in historiæ dramate, sponsã eleuatis ad Deũ manib. orationẽ fudisse ad patrẽ, & orasse, vt iam veniret ad eã spõsus, & ipse ei oscula proprij oris infunderet. Dũque hæc oraret ad patrẽ, in ipsa oratione qua dixit: *Osculetur me ab osculis oris sui:* parat et iam alia orationis verba subiungere ac dicere: quia in hoc principio sermonis affuisset sponsus, & oranti ei astitisset ac reuelasset verba sua, ipsumque sponsũ vnguentis mirificis, & quib. sponsum fragrare decebat, cõstitutũ let delibutũ. Spõsa verò, vbi adesse vidit eum, pro quo orabat, vt adesset, & adhuc loquenti sibi præstitum quod orabat, ac data sibi ab ipso oscula quæ poposcerat: læta pro hoc reddita, & decore vberum ac fragrantiæ ipsius odore permota, propositæ orationis sermonẽ conuertit ad præsentiã sponsi, qui aderat, & cùm dixisset: *Osculetur me ab osculis oris sui*: subiungit post hæc ad præsentem iam sponsum, dicens: *Bona verba tua super vinu, & odor vnguentorum tuorum super omnia oromata.*

ἄλλη ἔκδοσις: καὶ ὀσμὴ μύρων σου ὑπὲρ πάντα τὰ ἀρώματα.

Hæc interim secũdum historicã intelligentiã, quam dramatis in modum prædiximus textam: Nunc verò, quid intellectus interior habeat, requiramus: Diuersis vocabulis principale cordis appellari, in scripturis diuinis inuenimus: quæ vocabula pro causis ac rebus, de quib. agitur, aptari solent. Mat. 5. a Rom. 10. c Interdum. n. cor dicitur, vt, *Beati mundo corde*: Et *corde creditur ad iustitiam* Si verò conuiuij tẽpus sit, pro specie & ordine discumbentium, vel sinus vel pectus appellatur: sicut Ioannes in Euãgelio refert de quodã discipulo, quẽ amabat Iesus, quod in sinu eius, vel supra pectus eius recũberet. Ille profectò cui innuens Simon Petrus dicebat. Interroga, quis Ioan. 13. e est hic, de quo dicit: *Post hæc vero recumbens super pectus Iesu, dicit ei: Domine quis est?* In his. n. certum est, quòd Ioannes in principali cordis Iesu, atq; internis doctrinæ eius sensibus requieuisse dicatur, ibi requirens & perscrutans thesauros sapientiæ & scientiæ, qui reconditi erant in Christo Iesu. Sed quod sinus Christi in loco dogmatũ sanctorum accipiatur, puto indecens non videri. Diuersis ergo modis vt dicere cœpetamus principale cordis in scripturis sanctis designari, Leuit. 7. & 10 sicut & in Leuitico, illud ominus vbi de sacrificiis pectusculũ separationis, & brachium sacerdotib. sequestratur: & in hoc F sequestratum ac separatum pectusculum & brachium, præcellens cæteros homines principale cordis & operum decus vult esse in sacerdotibus. De quo plenius in libro Leuitico, prout Dominus dare dignatus est, exposuimus. Secundum hæc ergo etiã in præsenti loco, quandoquidẽ amatorium videtur drama, quod agitur, in vberib. principale cordis intelligam⁹, vt tale videatur esse, quod dicitur: Cor tuũ ô spõsa & Psal. 103. b mens, id est, dogmata, quæ intra te sunt, vel doctrinæ gratia, superat omne vinum, quod cor hominis lætificare solet. Sicut. n. in his de quib. dicit: Quia Deum videbunt: cor cõpetenter dictum esse videtur, & inter discumbentes sinus ac pectus ponitur pro habitu sine dubio discumbentiũ, formaque conuiuij: & rursus vt apud sacerdotes pectusculum & brachiũ mysticis designatur eloquiis, ita etiam arbitror in præsenti loco, vbi amantiũ habitus & colloquia describuntur, gratissimè hoc ipsum principale cordis in vberib. appellatũ. Bona ergo sunt vbera sponsi quandoquidẽ thesauri sũt in eis sapientiæ & scientiæ reconditi. Vbera autẽ hæc vino comparat sponsa: sed ita comparat, vt præferat. Vinum autẽ illa intelligenda sunt dogmata & doctrinæ, quæ per legem Prophetas, ante aduentũ sponsi, sumere sponsa consueuerat. Sed nunc considerans hanc doctrinam, quæ ex vberib. profluit sponsi, miratur & stupet, videns eam longè præstantiorem, quàm illã ex qua ante aduentum sponsi lætificata fuerat: tanquam ex vino spirituali, quod ministrabãt sancti patres Gen. 9. g Esa. 5. a & Prophetæ, qui etiam huius generis plantauerunt vineas, vt Noe primus, & Esaias in cornu in loco vberi, & coluerũt eas. Videns ergo nunc multã esse eminentiam dogmatum & scientiæ apud sponsum: & longè ex eo perfectiorem, quàm fuit apud antiquos, emanare doctrinam, dicit: Bona sunt vbera tua super vinũ super illam scilicet doctrinã, qua lætificabat ab antiquis. De hoc enim antiquorum vino intelli- Eccl. 2. a gendus est Ecclesiastes dicere, vbi ait: *Ego dixi in corde meo: veni & tentabo te in lætitia, & videbo in bono.* Et iterum de eisdem vineis loquens idem Ecclesiastes dicit: *Magnificaui mihi op⁹ meũ, ædificaui mihi domos, plantaui mihi vineas, feci mihi hortos & paradisos*, & reliqua. Sunt autẽ huius vineæ G mysticæ etiã ministri quidam, qui vini fusores appellantur. Ibid. b Sic. n. idẽ dicit: *Et fecit mihi cantores & cantatrices in lætitia filiorum hominũ, vini fusores, & vini fusitrices.* Vide ergo, si possimus tùm in cæteris, tùm etiã in hoc intelligere Saluatorem, veteri vino, nouella vberũ suorum fluenta miscentẽ, Luc. 2. g cum Maria & Ioseph quærentes *inuenerunt eum in templo sedentẽ in medio doctorum, & audientẽ atque interrogantem eos*, quando & mirabantur oẽs super respõsis eius. Sed & ibi fortassis species formæ huius expletur, vbi ascendẽs in montem docebat populos, & dicebat: *Dictum est antiquis: Non occides;* Mat. 5. a Luc. 10. Deut. 5. b *Ego autem dico vobis: Omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit. Et dictum est antiquis. Non adulterabis. Ego autẽ dico vobis: Omnis qui viderit mulierem ad concupiscendũ eam, iam mœchat⁹ est eam in corde suo.* In quantũ ergo doctrina hæc eius præcellit illã antiquã, in tantum sponsa intelligit & pronunciat bona esse vbera eius super vinũ. Sed & quod vorax dici- Mat. 11. b Ioan. 2. a. b tur filius hominis & bibens, dicunt: *Ecce homo vorax & vinũ bibens*, ad hoc nihilominus respicit, tale & illud vinum fuisse in Chana Galilææ, quod bibebatur in cõuiuio nuptiali: quo deficiẽte fecit & aliud vinũ: cui testimoniũ reddit architriclinus, quòd sit valde bonum: & eo vino quod expensum fuerat, multo præstantius, cùm dicit. Omnis homo primo bonum vinum ponit: & cùm inebriati fuerint, id quod deterius est: tu autẽ seruasti vinũ bonũ vsq; nunc. Sed & Sa- 3 Reg. 10. a & 2 Par. 9. a lomonem, qui pro accepta Dei sapientia in admiratione fuit reginæ Saba, quæ venerat tentare eum in quæstionibus, in quib. eum eadẽ regina scrutetur & miretur: audi scripturã referentẽ: *Et vidit*, inquit, *regina Saba oẽm sapientiam Salomonis, & domum quã ædificauit, & apparatum conuiuij eius, & sedẽ puerorum eius, & ordinem ministrorum eius, & vestes eius, & vini fusores eius, & holocausta eius, quæ offerebat in domo Dei: & stupefacta est*, & reliqua. In his ergo aduerte, quomodo hæc quæ venit à finib. terræ audire sapientiã Salomonis, inter cætera miratur & cibos cõuiuij eius, vel vini fusores eius: & super his dicitur obstupuisse. Nescio autẽ si ita ineptã putemus fuisse reginã, quæ ob hoc venerat à finibus terræ, vt audiret sapientiã Salomonis, vt miretur cibos corporales & vinum istud cõmune, ac pincernas vini in ministerio regis. Quid enim in his admiratione dignum reginæ videtur, quæ communia pene omnib. sunt hominibus? Sed H mihi videtur miratã esse cibos doctrinæ eius, & vinum dogmatum, quæ ab eo per diuinã sapientiã prædicabãtur. Hoc etiam sonat & illud quod per Hieremiã refertur de filiis Ionadab, filij Rechab, qui eo tẽpore quo peccata populi inualue- Hier. 35. a & seq. rant, & pro iniquitatib. plebis captiuitas imminebat, cõuocati sunt, vt biberẽt vinũ, Et dixerunt, quia mandauerat eis pater suus Ionadab, ne biberẽt vinũ ipsi & filij sui in seculũ: neque domos ædificarent, neq; seminarent semen, neq; plãtarent vineas: sed in tabernaculis habitarent omnib. diebus vitæ suæ. Et amplectitur eos Deus, eo quod custodierint præceptum patris sui, & noluerint bibere vinũ. Pro peccatis enim tunc populi, & iniquitatib. eorũ, erat *vinea eorum ex vinea Sodomorũ, & palmites eorũ ex Gomorra. Vua eorũ vua* Deut. 32. e *fellis, & botrus amaritudinis. Venenum aspidum, & furor draconum erat vinum eorum.* Propter hoc ergo laudabiles habẽtur filij Ionadab, qui tale vinum, venenata scilicet dogmata, & aliena à fide Dei, bibere & suscipere recusarunt. Propter hoc ergo fortassis percussit Deus vineas Ægyptiorũ, sicut in Psal. 77. f Psalmo scriptum est, ne tale facerent vinum. Igitur sic intelleximus vini differentias, easq; pro diuersitate dogmatũ constare perspeximus, quod ait hic sponsa: Quia *bona sunt vbera tua super vinum*: super vinũ vtique intelligamus bonum, non malum. Bonis. n. non malis comparata dogmatibus, sponsi dogmata præferuntur. Bonum enim vinum gustauerat prius in lege & Prophetis: ex quo velut præmeditata erat sponsa lætitiam cordis accipere ac præparare, vt capere posset etiam illam, quæ affutura erat per vbera ipsius sponsi, excellentiorem cunctis cernens eorum doctrinam: & ideo dicit. Bona sunt vbera tua super vinum: & vide, si adhuc formæ huic aptare possimus illam Euangelij parabolam, quæ dicit: *Simi-* Mat. 13. f *le est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenerit, abscondit: & præ gaudio eius vadit, & vendit omnia, quæ habet, & emit agrum illum.*

Est ergo thesaurus is non in deserto aliquo loco, neque in syluis, sed in agro absconditus. Et possibile vtique est agrum

A illum habere etiam vineas, quæ afferant vinum: habere etiã thesaurum, propter quem distractis omnib. emit agrum illum, is qui inuenerat ibi thesaurum. Potest ergo dicere ille, qui emit agrum: Quia bonus est thesaurus, qui est in agro, magis quàm vinũ quod est in eo. Ita ergo & bonus est spõsus, atq; vbera sponsi, quæ velut thesaurus absconditus est in lege & Prophetis, magis quàm vinũ quod est in eis, illa scilicet doctrina, quæ palam est, & lætificat audiẽtes. Bona ergo sunt vbera sponsi Thesauri.n. sunt sapiẽtiæ & scientiæ in eo absconditi: qui cùm aperti & reuelati fuerint oculis spõsæ, multò præstãtiores ei videbuntur, quàm fuit prius istud vinũ legis & doctrina prophetica. Sed & si tertiã expositionẽ de anima perfecta & verbo Dei sentire debeamus, possumus dicere: quia quis donec paruulus est, & nondũ semetipsũ ex integro obtulit Deo, bibit vinũ quod affert ille, qui habet intra se etiã thesaurũ absconditũ, & bibens lætificatur ex vino. Cùm autẽ obtulerit & deuouerit semetipsũ Deo, ac Nazaræus fuerit effectus, atque inuenerit thesaurum abscõditum, & ad ipsa vbera fontesque peruenerit verbi Dei: *vinum & siceram iã non bibet*, dicens ad ipsum Dei verbum de his thesauris, qui in ipso sciẽtiæ & sapiẽtiæ reconditi sunt. *Quia bona sunt vbera tua super vinum*. Sunt autem vnguenta quædã sponsi, quorum fragrantia delectata est sponsa, & dicit: *Odor vnguentorũ tuorum super omnia aromata*. Aromata species sunt pigmentorum. Sponsa autem habuit quendã vsum & notitiam aromatum, hoc est, verborum legis & Prophetarum: quib. ante aduentum sponsi, mediocriter licet, instrui tamen videbatur & exerceri ad cultum Dei, tempore paruula adhuc & sub curatorib. & actorib. agens & Pædagogis. *Lex enim pædagogus noster fuit ad Christum*. Hæc autem omnia aromata fuerant, in quibus nutrita visa est, & sponso suo præparari. Sed vbi venit plenitudo tẽporum, & adoleuit, atque vnigenitum suum pater Spiritu sancto vnctum misit in hunc mundũ, odorata sponsa diuini vnguenti fragrantiam: sentiensque quod illa omnia aromata, quib. prius vsa videbatur longè inferiora sint ad comparationẽ suauitatis noui huius & cœlestis vnguenti, ait: *Odor vnguentorum tuorũ super omnia aromata*. Et quoniã Christus idem sponsus atque idem Pontifex dicitur. Põtifex quidẽ secundum hoc quod mediator est Dei & hominum, omnisq; creaturæ, pro qua & propitiatio factus est, semetipsum offerẽdo hostiam pro peccato mundi. Sponsus vero secundum hoc, quod Ecclesiæ iungitur non habenti maculam, aut rugam, aut aliquid horum, considera, ne fortè vnguentum illud pontificale, quod in Exodo cõponi iubetur arte pigmentarij, istius vnguenti, quod nunc odorata sponsa miratur, teneat rationẽ. Et vidẽs quod illa quidẽ aromata, quib. compositum vnguentũ videbatur, quo Aaron vnctus est: quoniam erant terrena & materiæ corporalis, hoc autem vnguentum quo nunc vnctum vidit sponsum, spirituale est & cœleste, idcirco dicat: Quia odor vnguentorum tuorum super omnia aromata.

Colos. 2. a
Num. 6. d
Galat. 4. a
Galat. 3. d
B
1. Tim. 2. b
Heb. 8. 9. & 12
1. Ioan. 2. a & 4. b
Ephes. 5. f

Videamus ergo, quomodo compositum sit illud vnguentum. *Et locutus est Dominus*, inquit, *ad Moysen dicens: Accipe tibi florem myrrhæ electæ, quingentos siclos, & cinamomum suaue, ducentos quinquaginta siclos: & calamum suauem, ducentos quinquaginta siclos: & casiæ quingentos siclos, secundum siclum sanctum: & oleum ex oliuis hin, & facies illud oleum chrismatis sancti vnguentum arte pigmentarij*. Hæc autem in lege quidem referri audierat sponsa, sed rationem eorum veritatemque nunc perspicit.

Exod. 25. a & 30. e

Vide ergo, quod istæ quatuor species vnguenti istius, formam tenebant incarnationis verbi DEI, quod ex quatuor elementis compaginatum corpus assumpsit: in quo corpore myrrha illa mortis eius, quam siue vt Pontifex pro populo, siue vt sponsus pro sponsa suscepit, seruat indicia.

Quod vero non simpliciter myrrha, sed flos myrrhæ & myrrhæ electæ scriptum est: non solum mortem eius, sed & primogenitum eum futurum ex mortuis indicabat, atque eos qui complantati fuissent, similitudini mortis eius, non non solum vocatos, sed electos futuros.

Cinamomũ verò immaculatũ dicitur, propter Ecclesiam sine dubio, quã purificauit lauacro aquæ, & immaculatã fecit, *non habentẽ maculã aut rugam, aut aliquid huiusmodi*. Sed & calamus assumitur: quia *lingua eius* etiam est *calamus scribæ velociter scribentis*, doctrinæ gratiam pigmentis designãs suauitatis. In eis quoque species adhibet calidissimas, vt referantur ad ardẽtissima: in qua vel Spiritus sancti feruor, vel futuri per ignem iudicij ostenditur forma. Numerus vero quingentorum vel ducentorum quinquaginta siclorum in eo mysterium tenet, centupliciter perfectorum, vt remissionem peccatorum per eum datam significet: quinquagenarius enim iubileus in his est quintupliciter positus. Sed hæc omnia oleo puro colliguntur, per quod ostenditur, vel misericordiæ vel salutis causa fuisse, quod is qui erat in forma Dei, formam serui susceperit: vel ea quæ ex materiali substantia in Christo fuerant assumpta, per Spiritum sanctũ redacta in vnum fuisse, atque in vnã speciem, quæ est persona mediatoris effecta. Illud ergo oleum materiale, nullo genere oleum lætitiæ appellari potest. Illud autẽ oleum, id est, Spiritus sancti vnguentũ, quo vnctus est Christus, & cuius nunc odorem percipiens sponsa admirata est, oleum lætitiæ, quia fructus spiritus gaudium est, meritò appellatur, quo vnxit eum Deus, qui dilexit iustitiã, & odio habuit iniquitatem. Propterea.n. dicitur. *Vnxit eum Dominus Deus suus oleo lætitiæ præ participibus suis*. Et ideo odor vnguentorum eius est super omnia aromata. Simili autem expositione vtimur, etiam si ad vnamquamque animam in amore & desiderio verbi Dei positam transferatur hic sermo: cui fuerint omnes doctrinæ per ordinem decursæ: in quibus ante agnitionem verbi Dei, exercitata videtur & erudita: siue ex moralibus descendentes, siue ex naturalibus scholis.

C
Phil. 2. b
Galat. 5. d
Psal. 45. b

Erant enim ei omnia ista aromata quædam, pro eo quod in his institutio probabilis, & morum conquiritur emendatio, quòd deprehenditur in his vanitas seculi, & caducarum rerum respuuntur falsa miracula.

Erant ergo ei hæc omnia velut aromata, & odoramenta quædam animæ pigmenta. Sed vbi ad cognitionem diuinorum mysteriorum, & diuinorum dogmatum scientiam ventum est. vbi ad ianuas sapientiæ ipsius, & sapientiæ non huius mundi, neque principum huius mundi, qui destruuntur, accessum est: sed ad ipsam Dei sapientiam, quæ inter perfectos disseritur: & vbi *mysterium, quod prioribus generationib. non fuit notum, filiis hominum* reuelatum est: vbi, inquã, anima ad tanti cognitionem ascendit arcani, meritò dicit: *Odor vnguentorum tuorum*, spiritualis scilicet intelligentia & mystica, *super omnia aromata*, moralis naturalisq; Philosophiæ. Non autem lateat vos, quod in quibusdam exemplaribus pro eo quod legimus: *Quia bona sunt vbera tua super vinum*, inuenimus scriptum: Quia bonæ sunt loquelæ tuæ super vinum, quod quamuis videantur significasse euidentius ea ipsa, quæ à nobis spirituali interpretatione diserta sunt: tamen nos Septuaginta interpretum scripta per omnia custodimus: certi quod Spiritus sanctus mysteriorum formas obtectas inesse voluit in scripturis diuinis, & non palam atque in propatulo haberi.

1. Cor. 2. b
Eph. 1. a & Col. 1. d
D

Vnguentum exinanitum nomẽ tuum: propterea adolescentulæ dilexerunt te, ac traxerũt te post se. In odore vnguentorũ tuorũ curremus.] Historica quidem expositio eadem quæ in superioribus, percurrit etiam in præsenti loco, donec fiat aliqua mutatio personarum. Ita quippe ordo dramatis, qui à nobis in hac expositione receptus est, poscit. Possunt sane in Prophetia quædã videri ex persona spõsæ prolata de Christo, quod futurum esset in aduentu Dñi & Saluatoris nostri, vt nomen eius ita per orbem terræ, & per vniuersum mundum diffunderetur, vt fieret odor suauitatis in omni loco, sicut & Apostolus dixit: Quia *Christi bonus odor sumus*, in omni loco. *Aliis quidem odor ex morte in mortem: aliis autem odor de vita in vitam*. Si enim omnibus fuisset odor vitæ in vitam, dixisset vtique & hic: Omnes dilexerunt te, & traxerunt te. Sed nunc ait: Vbi nomen tuum est factum vnguentum exinanitum, dilexerunt te: non illæ vetulæ, ac veterem hominem indutæ animæ, neque rugas habentes, neque maculas, sed adolescentulæ, in augmento scilicet ætatis & pulchritudinis positæ animæ, quæ semper innouantur, & de die in diem renouantur, nouum se hominem induẽtes, qui secundum Deum creatus est. Propter istas ergo adolescẽtulas, & in augmentis vitæ & profectibus positas, exinaniuit se ille, qui erat in forma Dei, vt fieret vnguentum exinanitum nomen eius: vt non iam inaccessam lucem tantummodo habitaret, & in forma Dei permaneret, sed verbum caro fieret: quò pos-

Μύρον ἐκκενωθὲν ὄνομά σου· διὰ τοῦτο νεάνιδες ἠγάπησάν σε, εἵλκυσάν σε· ὀπίσω σου εἰς ὀσμὴν μύρων σου δραμοῦμεν.
2. Cor. 2. d

E

quod possent istæ adolescentulæ & in augmentis profectuum positæ animæ, non solùm diligere, sed & trahere eum ad se. Trahit n. vnaquæque anima, & assumit ad se verbum Dei pro capacitatis & fidei suæ mensura. Cùm autẽ traxerint ad se animæ verbum Dei, & sensib. suis atque intellectib. inseruerint, & dulcedinis eius & odoris senserint suauitatẽ: vbi vnguentorũ eius fragrantiam ceperint, rationẽ duntaxat aduentus eius & redẽptionis ac passionis causas charitatemque agnouerint, qua pro salute omniũ vsque ad mortem crucis, immortalis accessit: & his omnib. veluti diuini cuiusdam & ineffabilis vnguenti odorib. inuitatæ adolescentulæ, id est, animæ, plenæ vigoris atque alacritatis effectæ, currũt post ipsum, atque ad odorẽ suauitatis eius non leni gradu, nec tardis passibus, sed rapido cursu, & tota properatione festinãt: quemadmodũ & ille qui dicebat: *Sic curro, vt comprehendã.*

1.Cor.9.d.

Verùm quòd ait: *Vnguentum exinanitũ nomen tuum*: propterea adolescentulæ dilexerunt te, & traxerunt te post se: *In odorẽ vnguentorum tuorum curremus.* Trahunt ad se Christũ adolescentulæ: si quidem de Ecclesiis intelligatur, quæ vna quidẽ est, cùm perfecta est. Multæ verò sunt adolescentulæ, cum adhuc instruũtur & proficiunt. Istæ ergo trahunt ad se

Mat.18.c

Christum per fidem: quia Christus, vbi viderit congregatos duos vel tres in fide nominis sui, vadit illuc, & est in medio eorum, fide eorum tractus, & vnanimitate prouocatus. Si vero tertia expositione, de anima verbum Dei sequente intelligi hæc oportet, quæcunque anima fuerit erudita: primò in moralibus, secundò etiam in naturalib. exercitata, per illa omnia quæ in his disciplinis edoceri supra ostendimus, ipsa morum emendatio, & eruditio rerũ, ac probitas disciplinæ, trahit ad se verbũ Dei. Et libens trahitur. Gratissimè enim ad eruditas animas venit, & trahi se ab his indulgenter accipit, benigneque cõcedit. Requiro sanè, si solum nomen eius, quia vnguentum factum est exinanitum, tantũ operis egerit, & ita suscitarit adolescentulas, vt primò traherent eũ ad se, & habentes eum apud se, caperent vnguentorum eius odorem, & statim currerent post eum. Si hæc, inquam, omnia solo nomine eius effecta sunt, quid putas, faciet ipsa eius substantia? Quid ex illa adolescentulæ istæ virtutis, quid vigoris accipient, si quo pacto potuerint aliquando ad ipsam incõprehensibilẽ atque ineffabilem substantiam eius peruenire? Ego puto, quod si ad hoc aliquando peruenerint, iã non ambulẽt, neque currãt: sed vinculis quibusdã charitatis eius astrictæ, adhæreãt ei: ne vltra mobilitatis alicuius vllus in eis residea locus, sed sint cum eo vnus spiritus, & compleatur

F

Ioan.18.b

in eis illud, quod scriptum est: *Sicut tu pater in me, & ego in te vnum sumus: ita & isti in nobis vnum sint.* Sed nunc interim, vt videtur, sponsa consociatis sibi adolescẽtulis multis, quarum in posteriorib. nullus esse numerus dicitur, ab vno solo sensu, id est, odoratu tantũmodo capta, currere se in odorem vnguentorum sponsi cõmemorat: siue quod ipsa cursu indigeat adhuc & profectu: siue quod ipsa quidem perfecta sit, pro his autem adolescentulis, quæ adhuc cursu & profectibus indigent, etiã ipsa se currere fateatur: sicut & ille, qui, cũ ipse sub lege non esset, si tamen sub lege, *vt eos, qui sub lege sunt, lucrifaciat.* Et iterum cum in lege sit Christi, his tamen

1.Cor.9.d

qui sine lege sunt, sit & ipse sine lege, vt eos qui sub lege sũt, saluet. Et hoc fit, vt diximus, solo adhuc odoratu eis accepto. Quid putas, agent, cùm & auditum earum, & visum, & tactũ, gustumque occupauerit verbũ Dei, & singulis quibusque sensibus, virtutes ex se cõpetentes naturæ earum capacitatique præbuerit: ita vt oculus si videre potuerit gloriam eius, gloriam tanquam vnigeniti à patre, aliud vltra iam videre nolit: neque auditus aliud, quàm verbũ vitæ & salutis audire. Sed & cuius manus palpauerit de verbo vitæ, nihil

Ioan.1.b
1.Ioan.1.a

vltra materiale, nihil fragile caducumque palpabit: nec gustus cùm gustauerit bonum verbum Dei, carnemque eius & panem, qui de cœlo descendit, aliud quid post hæc gustare patietur. Præ dulcedine nãque ipsius & suauitate, omnis reliquus ei sapor asper videbitur & amarus, & ideo hoc solo vescetur. Omnem namque suauitatem, quamcunque cupierit, in hoc inueniet: ad omnia namque aptum se reddidit & habilem. Denique his qui ex incorruptibili semine regenerantur, rationabile & sine dolo efficitur lac. His verò qui infirmantur in aliquo, olera se præbet ad hospitalitatis amicitiam & gratiam. His verò qui pro possibilitate sumendi exercitatos habent sensus, ad discretionẽ boni & mali, cibum

G

se solidũ præbet. Si qui verò sunt, qui exierint de Ægypto, & secuti columnã ignis & nubis in eremũ venerint, de cœlo ad illos descendit, minutum & subtilẽ eis præbens cibũ angelico similẽ, ita vt panem angelorũ manducet homo. Habet & alias multas in semetipso atque innumeras ciborum differẽtias, quas interim pelle quis & carne ossibusque indutus & neruis, capere non potest. Qui autẽ dignus fuerit redire, & esse cum Christo: quique in paruo fidelis inuentus, constituetur super multa, ille gustabit & capiet voluptatem Dñi: perductus ad locum quendã, qui pro huiusmodi ciborũ copiis & varietatib9, deliciarũ nominatur locus. Propter quod & in Eden positus dicitur, quod delitias indicat. Ibi enim dicetur ad eum: delitiare in Domino. Delitiabitur autem non in vno solo edendi, gustandiq; sensu: sed & auditu delitiabitur & visu, & tactu, odoratuq; delitiabitur, in odorẽ nãque vnguenti eius curret. Et ita omnib. sensibus suis delitiabitur in verbo Dei, is qui ad summam perfectionis ac beatitudinis venerit. Vnde & in his posiri locis, deprecamur auditores horum, vt mortificent carnales sensus, ne quid ex his, quæ dicuntur, secundum corporis motus excipiant: sed illos diuiniores interioris hominis ad hæc capienda sensus exhibeãt, sicut Salomon edocet nos, dicens: *Sensum autem diuinum inuenies.* Et vt Paulus quoq; ad Hebræos scribit de perfectis, vt supra memorauimus: *qui exercitatos habent sensus discretionem boni vel mali*, ostendens esse in homine præter hos corporeos sensus, quinque alios nihilominùs, qui per exercitia quæruntur, & exercitati dicuntur, cùm scilicet intelligentiã rerum acumine acriore discutiunt. Nõ enim perfunctoriè, & vt libet audiendum est, quod Apostolus de perfectis dicit: *Quia exercitatos habent sensus ad discretionem boni vel mali.* Quod vt clarius elucescat: sumamus, si videtur, exẽplum ab his corporalibus sensibus: & ita demum statim ad illos diuinos, quos scriptura nominat sensus interioris hominis, veniemus. Si enim corporeus oculus exercitium visus habeat, nullo impediente obstaculo, integrè, & absque vlla falsitate vel colores corporum, vel magnitudines qualitatesque deprehendet. Nam si aut caligine, aut alia qualibet infirmitate impediatur aspectus, & rubrum pro albo, & viride pro nigro, aut rectum putat esse aliquid, cùm curuum sit & tortuosum, conturbabitur sine dubio iudicium mentis, & aliud pro alio aget. Ita ergo & interior visus, nisi eruditione & industria fuerit exercitatus, quo per multam peritiam discretionem boni habeat ac mali, sed ignorantia & imperitia tanquam caligo oculis inciderit, aut etiã malitiæ alicuius languor tanquã lippis oculis accesserit, discrimen boni aut mali intueri nullatenus possit: & inde fiet, vt mala pro bonis agat: bona verò pro malis spernat. Secundum hãc verò formam, quam de visu corporis animæque tractauimus, consequenter etiam de auditu, & gustu, & odoratu, tactuque per singulas quasque sui generis virtutes sensuum corporalium, referemus ad animæ sensus, quæ in singulis adhibere debeãt exercitia, quæque debeat emendatio parari dilucidè recognoscemus. Hæc autem paulò latiori excessu prosecuti sumus, ostendere volentes odoratum sponsæ & adolescẽtularum, quo odoratæ sunt odorem vnguentorum sponsi, non corporis sensus, sed diuini odoris illius & interioris, qui appellatur hominis, dici. Hic ergo odorationis sensus, in quo sanus est & integer, odore Christi accepto, ex vita adducit ad vitam. Si vero non sit sanus, hoc odore suscepto, de morte in mortem deiicit, secundum illum qui dicebat: Quoniã *Christi bonus odor sumus, aliis quidem de vita in vitam: aliis autem odor de morte in mortem.* Denique & hi quibus intellectus herbarum est pigmentorumque peritia, ferunt quædam esse pigmenta, quorum si odorem ceperint nonnulla animalia, continuò intereunt: alia verò eodem odore recreantur, vitamque recipiunt. Et nunc ergo in his ipsis expositionibus & sermonibus, quos habemus in manibus, videtur aliis esse vita ex vita, aliis verò mors ex morte. Nam si hæc exponi ita audiat animalis, qui dicitur homo, qui non potest percipere & intelligere, quæ sunt spiritus Dei, irridebit sine dubio, atque inepta hæc esse & inania pronunciabit: dicens, somnia potius quàm rerum causas & dogmata diuina tractari. His ergo odor hic Cantici canticorũ efficitur de morte in mortem, scilicet de morte infidelitatis in

Exod.15. & 16.
Philip.1.
ἀναλῦσαι, καὶ σὺν χριστῷ εἶναι.
Luc.16. & 19.
עדן
Gen.2.b
Psal.36.
κατατρύφησον τοῦ κυρίου.
Hebr.5.d
Ibidem.
H
2.Cor.2.d
Ibidem.

A

mortē iudicij & condēnationis. Sequentib. vero spiritualē sensum & subtilē, atque intelligentib. maiorē intelligere veritatē, in his quæ non videntur: quā in his quæ vidētur: & veriora haberi apud Deū inuisibilia, & spiritualia magis, quàm visibilia & corporalia, amplectēda sine dubio huiusmodi intelligentia videbitur & sequenda. Agnoscunt.n. tale esse intelligendæ veritatis iter, quo peruenitur ad Deum. Sed siquidē alienus à fide sit is, qui hæc stulta iudicat & irridenda, nihil mirum. Si vero aliquis ex his sit, qui vidētur credere, & scripturarum auctoritatē recipere: non tamē recipit expositionis huius spiritualis formā, sed irridet & derogat, tentem* ex aliis scripturarū locis instruere eum ac persuadere. Qui si forte poterit sic resipiscere, & talia quædā dicam* ad eum, scriptū est: *Præceptum Domini lucidū illuminans oculos*. Dicat

Psal. 18.c
Luc. 8.a
2. Cor. 2.d
Psal. 33.b
1. Ioan. 1.a

go nobis, qui suot oculi, qui illuminantur luce præcepti. Et iterū: *Qui habet aures audiendi, audiat*: quæ sunt aures istæ, quas qui habuerit, ipse solus verba Christi audire dicatur. Et iterum: Quoniā *Christi bonus odor sumus Deo*. Et in aliis: *Gustate & videte, quoniā suauis est Dominus*. Et quod alius ait: *Manus nostræ palpauerunt de verbo vitæ*. Putasne in his omnib. nō mooebitur, vt aduertat hæc vniuersa non de corporeis sensib. dicta, sed de his quos secundum interiorē hominē inesse vnicuiq; docuimus, nisi si contentionis & iactātiæ vitio agitur, qui eiusmodi est. Quib. vitiis (qooniā & visus ille interior excæcatur, & odoratus obcluditur, & obdurатur auditus) merito, nec videre quæ spiritualia sunt, nec aodire potest. Sed nec odorē istū Christi capere: quo nūc recepto, adolescentulæ istæ, in quibus benè sanus & vigens erat hic sensus, in odorem vnguentorū eius currunt post ipsum: nec deficiunt currentes, aut laborāt, quia suauitate odoris ipsius, qui est de vita in vitā refectæ, iugiter inualescunt. Potest adhuc & hoc modo accipi, quod ait. Vnguentum exinanitum nomen tuū, propterea adolescentulæ dilexerunt te. Vnigenitus Dei filius *cum in forma Dei esset, exinaniuit semetipsum, & formam serui accepit*. Exinaniuit autē de plenitudine sine dubio, in qua erat. Illi ergo qui dicunt: *Quia de plenitudine eius nos oēs accepimus*: ipsi sunt adolescentulę, quæ de ea plenitudine, ex qua se ille exinaniuit, & factum est vnguentum exinanitū nomen eius, percipientes dicunt: *Post te in odorē vnguentorū tuorum curremus*. Nisi.n. exinanisset vnguētū, hoc est, plenitudinem diuini spiritus, & humiliasset se vsque ad formā serui, capere eum nullus in illa diuinitatis plenitudine potuisset: nisi sola fortassis sponsa, pro eo quod videtur indicare: quia vnguentū istud exinanitum non sibi, sed adolescentulis dilectionis dederit causam. Sic.n. dicit: *Vnguentum exinanitum nomen tuum*: propterea adolescentulæ dilexerūt te. Ac si diceret: Adolescentulæ quidem propterea dilexerūt te: quia exinanisti te de forma Dei, & factum est vnguentū exinanitum nomen tuum: ego autē non pro exinanito vnguento, sed pro ipsa vnguētorum plenitudine dilexi te. Hoc enim indicat in alio loco, vbi dicit: *Odor vnguentorum tuorum super omnia aromata*. Quod vero etiam ipsa cum adolescentulis post ipsum se cursuram dicit: hāc aio esse causam, quod perfecti quique omnia omnibus fiant, vt omnes lucrifaciant: sicut iam supra exposuimus.

Philip. 2.b
Ioan. 1.b

B

Introduxit me rex in, &c.] Cum indicasset sponso suo spōso, quod adolescentulæ odore eius captæ, currerent post ipsum, cum quib. etiam ipsa cursura esset, vt eis formam præberet in omnibus: nunc quasi laboris sui consecuta iam palmam pro eo, quod concurrerit currentibus, introductam se dicit ab sponso rege in cubiculum eius, vt ibi videret cunctas opes regias. In qoo vtique meritò iocundatur & exultat, vtpote quæ secreta iam regis & arcana prospexerit. Hic est secundùm propositum dramatis ordinem, quasi historicus intellectus. Sed quoniam cuius res agitur Ecclesia est ad Christum veniens, vel anima verbo Dei adhærens: quod aliud cubiculum Christi, & promptuariom Dei credendum est, io quo vel Ecclesiam, vel animam cohærentem sibi introducit: nisi ipse arcanus sensus eius & reconditus? de quo & Paulus dicebat: *Nos autem sensum Christi habemus, vt sciamus, quæ à Deo donata sunt nobis*. Hæc illa sunt, quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Deus his qui diligunt eum. Cùm igitur Christus animam in intelligentiam sui sensus inducit, in cubiculū regis introducta dicitur: *in quo sunt thesauri sapientiæ ac scientiæ eius absconditi*. Nū mihi autē vacuū videtur, qood cum potuisset dicere: Introduxit me sponsus meus aot fraternus meus, aut aliquid huiusmodi, vt ei moris est: nonc quia cubiculum dictura erat, regis dixerit cubiculum: & non aliud nomen posuerit, in quo posset fortassis aliquis etiam mediocris intelligi. Sed propterea arbitror in his regē nominatum, vt ostenderetur per hoc nomē prædiues cubiculū, vtpote regium, & multis atque immensis opib. repletū. Prope hunc omnino mihi videtur fuisse & ille, qui dixit raptū se esse vsque ad tertium cœlum, & inde in paradisum, & audisse verba ineffabilia, *quæ non licet homini loqui*. Quid enim putas esse illa verba, quę audiuit: nónne à rege audiuit, & in cubiculo, & prope cubiculum positus audiuit? Et erant credo illa verba talia quædā, quæ hortarentur eum ad maiorē profectū, & promitterent ei, quod si perseueraret vsq; in finē, & ipse posset intrare regis cubiculū: secundùm illud quod per Prophetā quoq; promittitur: *Dabo tibi thesauros obscuros, occultos, inuisibiles*. Apetiam tibi, vt cognoscas, quia ego sum Dn̄s Deus tuus, qui vocaui nomen tuum Israël. Currūt ergo adolescentulæ post ipsum & in odorē eius, vnaquæque tamē pro viribus: alia qoidē velocius, alia paulo tardius: alia etiā inferius cæteris & vltimo, alia primo loco, veruntamen currunt oēs sed vna est perfecta, quæ cucurrit sic, vt perueniret, & sola acciperet palmā. Sola.n. est, quæ dicit: Introduxit me rex in cubiculum suum: cùm prius non de sola, sed de plurib. dixisset: quia post te in odorē vnguentorū tuorū curremus. Introducitur ergo in cubiculū regis, & efficitur regina, & ipsa est, de qua dicitur: *Regina astitit à dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietatibus*. De his autē adolescentulis, quæ post ipsam cucurrerant, & procul ab ea in ipsis spatiis remanserant, dicitur: Adducentur regi virgines post eam, proximæ eius adducētur tibi. Adducētur in lætitia & exultatione, inducentur in templū regis. Sed & illud etiā in hoc aduertere debem*, quod sicut rex habet cubiculū quoddam, in quod reginā siue sponsam suam introducit: ita habet & sponsa suum cubiculum, in quod monetur per verbū Dei ingressa claudere ostium: & ita conclusis illis omnibus diuitiis suis, intra illud cubiculū orare eum qui videt in abscondito, & perspicit quantas opes, animi scilicet virtutes intra cubiculū suum sponsa condiderit: & videns eius diuitias, det ei petitiones suas. *Omni enim habenti dabitur*. Quod autem ait: *exultemus & iocundemur in te*, videtur ex persona adolescentularum dici, vel optantium & petentiū à sponso, vt quemadmodum sponsa consecuta est, quæ perfecta sunt, & exultat: ita ipsæ etiam suum implere cursum & peruenire vsque ad regis cubiculum mereantur, vt perspectis & intuitis omnibus his, de quibus illa gloriatur, etiam ipsæ exulteot sicut & illa, & iocundentur in eo. Vel etiā ad sponsam potest dictum videri ab adolescentulis congratulantibus ei, & promittentibus petentibusque, vt participes fiant exultationis eius & lætitiæ.

C
Coloss. 2.a
2. Cor. 12.a
Esa. 45.a
Psal. 44.b
D
Mat. 6.a
Mat. 13.b

Diligemus vbera, &c.] Sponsa quidē, postquā oscula meruit ab ipso spōsi ore suscipere, & vberib. eius perfrui, ait ad eum: Bona sunt vbera tua super vinum. Adolescētulæ verò quæ nondū ad id beatitudinis venerāt, neque summā perfectionis acceperant, neque vsu & operibus fructus perfectæ charitatis expleuerant, vt quasi expertæ pronunciarēt de vberib. eius, quia bona sunt: videntes tamē sponsam delectari & refici ex vberib. spunsi, ex fontib. scilicet sapientiæ & scientiæ, quæ de vberib. eius fluunt, & pocula cœlestis doctrinæ sumentes, tanquam imitatrices perfectionis eius, & desiderātes eisdem vestigiis incedere, promittunt & dicunt: *Diligimus vbera tua super vinum*, id est, nos quidē nondum in id perfectiones ascendimus, vt iam diligamus vbera tua plus quàm vinum: vel certè vbera tua, quæ sunt super vinū (vtroque enim modo sensus stare videbitur) gerimus tamen spem, vt potè adolescentulæ in id ætatis proficere, qoo possimus, non solùm pasci, & ali ex vberib. verbi Dei, sed & diligere alentem. Istæ sunt autem adolescentolæ, vt sæpè iam diximus, animæ, quæ primis, & initio valentib. eruditionib. videntur imbutæ: & velut vino quodam lætificatæ, institutione tutorum duntaxat curatorumque & pædagogi, vtpotè paruulæ, & quæ haberent quidem in virib. amare vinum: non tamen haberent in ætate, vt amore vberum sponsi moueri, aut excitari possent. Sed vbi aduenit plenitudo tempo-

rum,

E
Gal. 4. c
Luc. 2. f

tũ, & Christus in eis profecit ętate & sapiētia, & iā sentire cœperunt, quid sint vbera sponsi, quæq; in his perfectio verbi Dei, & doctrinæ spiritualis plenitudo designetur, etiā promittitur: quia plusquam vinũ quod nunc tanquam paruulæ bibunt, dilecturæ sint vbera sponsi, id est, propēsiores futuræ erga perfecta, & omni plenitudine decreta dogmata Christi, quam antea, siue in communibus studiis, siue in legis & Prophetarum visæ sunt institutionibus extitisse.

εὐθύτης ἠγάπησέ σε.

Aequitas dilexit te.] Etiā hoc mihi videtur adolescentula proloqui, velut satisfacientes, pro eo quod dilecturas super vinum se promiserunt vbera sponsi: & non iam in præsenti diligant, neque integrā vim charitatis ostēdant. Est ergo vox ista velut incusantium semetipsas, quasi quæ nondũ abiecta omni iniquitate peruenerint ad æquitatē, vt possint iā diligere vinũ super vbera sponsi: scientes inconueniens esse, vt aliquid adhuc resideat iniquitatis in eo, qui ad perfectionem spiritualis & mysticæ doctrinæ peruenerit. Quia ergo summa perfectionis in charitate consistit: charitas autē nihil iniquitatis admittit: vbi autē nihil iniquitatis est, ibi sine dubio est æquitas: merito ergo æquitas esse dicitur, quæ diligit sponsum. Et vide, si non ob hoc etiam videtur illud in Euāgelio à Saluatore dictũ: *Si diligitis me, mandata mea seruate.*

Ioan 14. b

Si ergo, qui diligit Christum mandata eius custodit: & qui mandata eius custodit, nulla est in eo iniquitas, sed æquitas in eo permanet: æquitas ergo est, quæ mādata eius custodit, & diligit Christũ. Et rursum: Si qui mādata custodit, ipse diligit Christum: mandata autē in æquitate seruātur & æquitas est, quæ diligit Christum: qui iniquum aliquid gerit, neque mādata custodit, neque diligit Christũ. Erit ergo, vt quātum iniquitatis in nobis est, tantũ longè simus a dilectione Christi: & tantũ mandatorum eius præuaricatio habeatur in nobis. Et ideo regulam quandam directam ponamus esse æquitatē: vt si quid in nobis iniquitatis est, hanc adhibentes & superducētes directoriā mandatorum Dei: si quid in nobis curuũ, si quid tortuosum est, ab huius regulæ linea resecetur, vt possit & de nobis dici: Æquitas dilexit te. Possumus autem etiā sic accipere, vt videatur simile esse, quod dixit: Æquitas dilexit te, ac si dixisset: iustitia dilexit te, & veritas, & sapientia, & pudicitia, & singulæ quæque virtutes. Nec mireris sanè, si dicimus virtutes esse, quæ diligunt Christũ, cum in aliis ipsarum virtutum substantiam, Christum soleamus accipere. Quod & frequenter inuenies in scripturis diuinis, pro locis & opportunitatibus aptari. Inuenimus nāq; ipsum & iustitiam dici, & pacem, & veritatem. Et rursum scriptum est in Psalmis: *Iustitia & pax osculatæ sunt.* Et: *Veritas de terra orta est, & iustitia de cælo prospexit:* quæ vtique omnia & ipse esse, & rursum ipsum dicuntur amplecti. Sed & sponsus idem dicitur, idem etiam sponsa nominatur, vt in prophetia scriptum est: Sicut sponso imposuit mihi mitram, & sicut sponsam ornauit me ornamento.

1 Cor 1. d
Ephes. 2. c
Ioan. 14. a
Psal. 84. b
Ibidem.
Esa. 61. g
Sec. 70.

HOMILIA SECVNDA.

μέλαινά εἰμι ἐγὼ, καὶ καλὴ θυγατέρες Ἱερουσαλήμ: ὡς σκηνώματα κηδάρ, ὡς δέρρεις σαλωμών.

FVsca sum & formosa, &c.] In aliis exēplaribus legimus: Nigra sum & formosa. Rursus in hoc persona sponsæ loquentis introducitur. Loquentis autem non ad illas adolescentulas, quæ cum ipsa currere solent: sed ad filias Hierusalem, quibus tanquam his, quæ derogauerint fœditati eius, respondere videtur, & dicere. Fusca quidem sum vel nigra, quantum ad colorem spectat filiæ Hierusalem: formosa vero, si quis interna membrorum lineamenta perspiciat. Nā & tabernacula, inquit, Cedar, quæ est gens magna, nigra sunt: & ipsa gens Cedar, nigredo, vel obscuritas interpretatur. Sed & pelles Salomonis nigræ sunt: nec tamen ob hoc tanto regi, in omni gloria sua pellium visa est indecora nigredo. Non ergo mihi ô filiæ Hierusalem, exprobretis culpā coloris: cùm siue naturalis, siue exercitio quæsita, corpori pulchritudo non desit. Hæc continet historicum drama, & propositæ fabulæ species. Sed redeamus ad ordinem mysticum. Hæc sponsa, quæ loquitur, Ecclesiæ personam tenet ex gentibus congregatæ. Filiæ verò Hierusalē, ad quas ei sermo est, illæ sunt animæ, quæ propter electionem patrum, charissimæ quidem dicuntur, inimicæ autē propter Euāgelium. Istæ sunt filiæ Hierusalem ciuitatis terrenæ, quæ vidētes Ecclesiam ex gentibus, quamuis pro eo ignobilem, quod

Rom 11. d

G
Psal. 44. c

generositatem sibi Abraham, & Isaac, & Iacob non possit asscribere: obliuiscentē tamen populũ suum & domum patris sui, atque ad Christum venientem, spernunt eam, & pro ignobilitate generis offuscant. Quod sponsa sentiens, filias prioris populi imputari sibi, & pro hoc etiam nigram se appellari, quasi quæ paternæ eruditionis non habeat claritatē respondens ad hæc dicit. Nigra sum quidē ô filiæ Hierusalē, pro eo quòd non descendo de stirpe clarorũ virorum, neq; illuminationē Mosi legis accepi: habeo tamē pulchritudinē meam mecũ. Nam & in me illud primũ est, quod ad imaginē Dei in me factũ est: nunc accedens ad verbũ Dei, recepi speciē meā. Quamuis enim pro coloris obscuritate, compareris me tabernaculis Cedar, & pellibus Salomonis: tamē & Cedar ex Ismahele descendit. Secũdo namq; loco ex Ismahele natus est, qui Ismahel nō fuit expers diuinæ benedictionis. Sed & pellib. Salomonis cōparatus me, quæ nō aliæ sũt quā pelles tabernaculi Dei: & tamen miror vos ô filiæ Hierusalē mihi coloris velle exprobare nigredinē. Quomodo non meministis, quòd in lege vestra scriptum est, quid passa sit Maria, quæ derogauit Mosi, cùm Æthiopissam nigrā accepisset vxorem? quomodo ignoratis illius imaginis adumbrationē in me nunc veritate compleri? Ego sũ illa Æthiopissa, ego sum nigra quidē pro ignobilitate generis, formosa verò propter pœnitentiam & fidē. Suscepi enim in me filiũ Dei, recepi verbum carnē factũ. Accessi ad eum, *qui est imago Dei, primogenitus omnis creaturæ:* & qui *est splendor gloriæ, & figura substantiæ eius,* & facta sum formosa. Tu ergo quid improperas conuertenti se à peccato, quod vtique lex fieri vetat: & quomodo tu gloriaris in lege præuaricans legē? Verùm quoniā in his locis sumus, vbi Ecclesia quę ex gētibus venit, nigrā se esse dicit, & formosam, quamuis longum videatur esse & operosum colligere ex scripturis diuinis in quibus vel qualiter sacramenti huius forma præcesserit: tamen non mihi penitus omittendum videtur, sed quàm potuerit breuiter memorandum. Primò ergo in Numerorum libro de Æthiopissa ita scriptum est: *Et locuta est Maria ad Aaron, & derogauerunt Mosi, propter mulierē Æthiopissam, quā accepit vxorē, & dixerūt: Nunquid Mosi soli locutus est Dominus? Nonne & nobis locutus est?* Et iterũ in tertio Regnorum libro scriptũ est de regina Saba, quia *venit à finibus terræ audire sapientiā Salomonis,* hoc modo: *Regina Saba audiuit nomen Salomonis, & nomen Domini: & venit tentare eum in parabolis, & venit in Hierusalem in virtute magna valde: & cameli portantes odoramenta, & aurum multum valde, & lapidem pretiosum: & ingressa est ad Salomonem, & locuta est ei omnia verba, quæ erant in corde suo. Et enunciauit ei Salomon omnia verba eius. Et non fuit verbum, quod omiserit rex, & non enunciauerit rex ei. Et vidit regina Saba omnem prudentiam Salomonis, & domum quam ædificauit, & cibos Salomonis, & sedem puerorum eius, & ordinem ministrorum eius, & vestes eius, & vini fusores eius, & holocausta eius, quæ offerebat in domo Domini: & obstupuit, & dixit ad regem Salomon: Verus est sermo, quem ego audiui in terra mea de verbo tuo & prudentia tua: & non credidi his qui loquebātur mihi, vsquequo venirē, & viderunt oculi mei. & ecce nec media pars est, quæ nūciabātur mihi. Addidisti enim bona super omnē auditionē, quam audiui in terra mea: Beatæ mulieres tuæ. beati pueri isti qui assistũt in cōspectu tuo sēper, & audiunt omnē prudentiā tuā. Sit Dominus Deus tuus benedictus, qui tibi dedit sedem Israel. Quoniā dilexit* Dñs *Israel, & voluit eũ permanere in æternũ: posuit te regē super eos, vt facias iudicium cum iustitia, & iudices eos. Et dedit Salomō centum viginti talenta auri, & odoramenta multa valde, & lapidem pretiosum. Nunquam talia venerant odoramenta, nec in tanta multitudine, quæ dedit regina Saba regi Salomoni.* Hanc autem historiam paulò latius repetere voluimus, & inserere huic expositioni nostræ: scientes intantum conuenire hæc ad personam ecclesiæ, quæ ex gentibus venit ad Christum, vt ipse Dominus in Euangeliis reginæ huius faceret mentionem, dicens eam venisse *à finibus terræ, vt audiret sapientiam Salomonis.* Austri autem reginam dicit eam, pro eo quod Æthiopia in Austri partibus iaceat: & à finib. terræ, quasi in vltimo posita. Inuenimus autem huius ipsius reginę etiā Iosephũ in historia sua facere mentionem addentē etiam hoc, quod posteaquam regressa est, inquit, à Salomone, Cambyses rex miratus eius sapientiam, quam sine dubio

Gen 25. b
Ibid. 17. d
Num. 12. a
Coloss. 1. c
Rom. 8 f
Hebr. 1. a
Rom. 2. d
H
Num. 12. a
3. Reg. 10.
2. Par. 9.
Matt. 12.
Luc. 11. d
Matt 12.
Luc. 11 d

A ex Salomonis sapiẽtia susceperat, cognominauit, inquit, nomen eius Meroen. Refert autẽ quod non solum Æthiopiæ,
sed & Ægypti regnũ tenuerit. Addemus autem adhuc & ea
quæ in sexagesimo septimo Psalmo, de hac eadẽ forma continentur. Ait ergo ibi: Disperge gentes, quæ bella volũt, venient legati ex Ægypto. Æthiopia præueniet manus eius
Soph.3.b Deo. Est adhuc quarto in loco apud Sophoniam Prophetã
Sec.70. de hac eadẽ figura, hoc modo scriptũ: *Propterea sustine me,
dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in martyrio*, hoc est, in
testimonio *quoniam iudicium meum est ad congregationes gẽtium, vt suscipiam reges, & effundam super eos oẽm iram indignationis meæ: in igne zeli mei consumetur omnis terra. Quoniam conuertam in populis linguam in generationem eius, vt
inuocent oẽs nomen Domini, & seruient ei sub iugo vno. De vltra flumina Æthiopiæ suscipiam eos qui dispersi sunt, & afferẽt
sacrificium mihi. In die illa non cõfunderis Saba ab omnib. adinuentionib. tuis, in quib. impie egisti in me.* Sed & in Hieremia
Hier.38.a scriptũ est, quod principes quidã populi Israel miserint Hieremiã *in lacum Melchiæ filij regis, qui erat in domo carceris, &
deposuerant eum cum funibus, & in lacu non erat aqua, sed cœnum, & erat in cœno. Audiens autẽ Abdimelech Æthiops vir
Eunuchus, qui erat in domo regis, quia miserunt Hieremiam in
lacum: locutus est regi, & dixit: Domine rex, male fecerunt viri
isti omnia, quæ fecerunt in Hieremiam Prophetam, quia miserũt
eum in lacum, & moritur ibi à facie famis quoniã non sunt iam
panes in ciuitate. Et præcepit rex ipsi Abdimelech Æthiopi, dicens: Tolle hinc triginta homines, & educ eum de lacu, vt non ibi
moriatur.* Et quid plura? Abdimelech Æthiops fuit, qui Hie-
Ibid.36.l. remiã eduxit de lacu. Et paulò post factus est sermo Domini
ad Hieremiam, dicens: *Vade, & dic Abdimelech Æthiopi, dicens: sic dicit Dominus Deus Israel: Ecce ego adduco verba mea
super ciuitatem istam in mala, & non in bona: & saluabo te in
die illa, & non dabo te in manus hominum, quos tu times. A
facie eorum saluans saluabo te: & in gladio non cades sed erit
anima tua in salutem: quoniam confisus es in me: dicit Dominus*
Hæc interim ad præsens de scripturis sanctis occurrere potuerunt, quibus mihi videtur propositi de Canticis canticorum versiculi mysterium comprobari, in quo dicit: *Fusca sum, siue nigra, & formosa filiæ Hierusalem, sicut taberna-
Num.12.a culum Cedar, & sicut pelles Salomonis.* Inuenitur ergo Moy-
B ses in Numeris accepisse Æthiopissam vxorem fuscam vel
nigram: pro qua Maria & Aaron derogant ei, & indignantes
dicunt: Nunquid Moysi soli Dominus locutus est? Nónne
& nobis locutus est? In quo si diligenter consideres, ne consequentiã sermo inuenitur habere historicus. Quid. n. conueniens ire ad rem videbitur, vt indignantes pro Æthiopissa dicant: Nunquid soli Moysi locutus est Dñs: nónne & nobis
locutus est? Oportebat enim si hoc erat in causa, dici ab eis,
non oportuit te ô Moyses vxorẽ accipere Æthiopissam, &
de semine Cham, sed de genere tuo, & de domo Leui. Horũ
nihil dicunt, sed aiunt: Nũquid Moysi soli locutus est Deus:
nónne & nobis locutus est? In quo & mihi videtur secũdùm
mysteriũ magis intellexisse, quod gestum est, & vidisse quòd
iam Moyses, id est, spiritualis lex, in nuptias & coniugiũ cõgregatæ ex gentib. migraret Ecclesiæ: & Mariam, quæ synagogæ derelictæ formã, & Aaron, qui sacerdotij carnalis tenebat imaginem, videntes ablatum esse à semetipsis regnũ,
& datũ esse genti facienti fructus eius, dicere: *Nunquid Moysi
Mat.21.g soli locutus est Deus: nonne & nobis locutus est?* Denique &
Moyses ipse, cùm tanta & tam magnifica eius opera fidei ac
patientiæ referãtur, nunquã tantis à Deo elatus est laudib⁹,
vt nunc cum Æthiopissam duxit vxorẽ. Nunc de eo dicitur,
Num.12.a quia Moyses *homo mansuetus valde super oẽs homines qui sunt
super terrã*, nũc & illud de eo dicat Dñs: quia *si fuerit in vobis
Propheta, in visionib. loquar ei aut in somniis: nõ ita vt famulo
meo Moysi, qui in omni domo mea fidelis est. Os ad os loquar ad
eum. In specie & non in ænigmate gloriam Domini vidit. Et cur
non timuistis detrahere famulo meo Moysi?* Hæc omnia pro
coniugio Æthiopissæ Moyses audire meruit à Domino. Verùm de his plenius in libro Numerorũ prosecuti sumus, quæ
Ibid.b si quis dignũ iudicat noscere, illa perquirat. Nunc autẽ sufficiat approbare ex his, q ipsa est nigra & formosa & Æthiopissa, quã Moyses, id est, lex spiritualis, quæ sine dubio verbũ
Dei & Christus est, in coniugium suum asciscit: licet obtre-
Vbi supra. ctent & derogent filiæ Hierusalẽ, plebs scilicet ista cũ sacerdotib. suis. Videamus autẽ & ea quæ ex tertio Regnorũ libro protulimus de regina Saba, & ipsa nihilominus Æthio- C
pissa, cui testimonium dat Dñs in Euangeliis, quod in die iudicij veniat cum viris generationis incredulæ & condẽnet
eos: quia venit à finib. terræ audire sapientiã Salomonis, &
addit: Quia plus Salomone hic docens per hoc plus esse veritatẽ, quàm veritatis figuras. Venit ergo & hæc imo secundum figurã eius, Ecclesia venit ex gentib. audire sapientiam
Salomonis veri, & veri pacifici Domini nostri Iesu Christi.
Venit & hæc primò quidẽ tẽtãs eum per ænigmata & quæstiones, quæ ei prius insolubiles videbantur, atque ab ipso de
agnitione veri Dei & de creaturis mundi, vel de immortalitate animæ, & iudicio futuro, quod apud eã & apud Doctores eius, gentiles duntaxat Philosophos, incertum semper,
aut dubium manebat, absoluitur. Venit ergo in Hierusalẽ,
ad visionem scilicet pacis, cum multitudine & virtute multa. Non enim cum vna sola gente, vt prius synagoga, solos
habuit Hebræos: sed cum totius mundi gentibus venit, deferens etiam munera digna Christo, odoramentorũ siquidẽ
suauitates, opera scilicet bona, quæ ad Deum per odorem
suauitatis ascendunt. Sed & auro venit repleta, sensibus sine
dubio & rationalibus disciplinis, quas ante fidem adhuc ex
communi & scholari eruditione collegerat. Detulit etiã lapidem pretiosum, quem ornamẽta morum possumus intelligere. Cum hoc ergo apparatu intrat ad pacificum regem
Christum, & ipsi aperit cor suum, in confessione & pœnitentia, scilicet præcedentium delictorũ, & locuta est ei omnia, quæ erant in corde suo. Propter quod & Christus, qui
est pax nostra, enunciauit ei omnia verba eius: & non est
verbum, quod omiserit rex, & non enunciauerit ei. Deniq;
cùm iã tẽpus passionis appropinquaret, sic loquitur ad eam, Ioan.15.b
id est, ad electos discipulos suos: *Iam non dicã vos seruos, sed
amicos: quia seruus nescit, quid faciat Dominus eius. Ego autem
nota feci vobis omnia, quæcunque audiui à patre meo.* Sic ergo
impletur, quod dixit: quia non fuerit verbũ, quod nõ enunciauerit pacificus Dominus reginæ Sabæ, id est, Ecclesiæ ex
gentib. congregatæ. Quòd si intuearis Ecclesiæ statũ, & dispensationes eius ordinationesque eius consideres: tunc aduertes, quomodo regina mirata sit omnem prudentiam Salomonis. Simul & require, cur non dixerit oẽm sapientiam,
sed oẽm prudentiam Salomonis: quoniã quidẽ eruditi viri D
prudẽtiã, de humanis negotiis: sapiẽtiã, de diuinis intelligi
volunt. Idcirco fortassis & Ecclesia nunc interim Christi
prudentiã miratur, dum in terris est, & inter homines con-
uersatur: *Cum autem venerit, quod perfectum est*, & de terris 1.Cor.13.a
translata fuerit ad cœlum tunc videbit omnem sapientiam
eius, cùm iam non per ænigmata, sed facie ad faciem de sin- Ibid.
gulis quibusque perspiciet. Vidit autem & domum, quam
ædificauit, sine dubio incarnationis eius mysteria, Ipsa est. n.
domus, quam ædificauit sibi sapientia: vidit & cibos Salomonis: illos puto, de quib. dicebat: *Meus cibus est, vt faciam Ioan.4.e
voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius.* Vidit &
sedem puerorum eius: Ecclesiasticum puto ordinem dicit,
qui in Episcopatus vel Presbyterii sedibus habetur. Vidit &
ordinationes siue stationes ministrorum eius: Diaconorum
vt mihi videtur ordinem memorat, astantium diuino ministerio. Sed & vestes eius vidit: illas credo, quibus induit eos, Gal.3.d
de quib. dicitur: Quicunque autem in Christo baptizati estis, Christum induistis. Sed & vini fusores eius, arbitror dici doctores, qui verbum Dei & doctrinam quasi vinum populis miscent, quod audientium corda lætificet. Vidit & ho- Psal.103.b
locausta eius, orationum sine dubio supplicationumque
mysteria.

Hæc ergo omnia, vbi vidit in domo regis pacifici, imò
Christi, nigra hæc & formosa, obstupuit, & ait ad eũ: *Verus
est sermo, quem audiui in terra mea de verbo tuo & de prudentia tua.* Propter enim verbum tuum, quod agnoui, verũ esse
verbum, veni ad te. Omnia etenim verba, quæ mihi dicebãtur, & quæ audiebam, cùm essem in terra mea, à doctoribus
scilicet seculi & Philosophis, non erant vera: istud est solum
verum verbum, quod est in te.

Sed fortassis quærendum videbitur, quomodo dicat regi
regina hæc, quia non credidi his, quæ dicebantur mihi de te:
cùm vtique nec venisset ad Christum, nisi credidisset.

Sed vide, si possumus hoc modo soluere, quod proponitur. Non his, inquit, credidi, qui loquebantur mihi. Non enim fidem meam in illos qui locuti sunt de te, sed in te dire-
xi, id

E xl. id est, non hominibus, sed tibi credidi Deo. Et per illos quidem audiui: ad te autem veni, & tibi credidi. Apud quem multò plura viderunt oculi mei, quàm annunciabantur mihi. Reuera. n. cùm peruenerit nigra hæc & formosa in Hierusalem cœlestem, & ingressa fuerit visionem pacis, multò 1. Cor. 13. plura & magnificentiora, quàm nunc ei sunt annunciata, perspiciet. Nũc. n. tanquã in speculo & ænigmate: tunc autẽ videbit facie ad faciẽ, cũ consequetur ea quæ oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Et tunc videbit, quia nec medietas eorum est, quæ audiuit in hac sua terra posita. Beatæ ergo sunt mulieres Salomonis, animæ sine dubio, quæ verbi Dei & pacis eius participes fiunt. Beati pueri eius, qui assistunt in cõspectu eius sẽper, nõ illi qui aliquãdo assistunt, & aliquando non assistunt: sed qui semper & sine intermissione assistunt verbo Dei, verè beati sunt. Talis erat & illa Maria, quæ sedebat secus pedes Iesu, & audiebat eum, cui & testimoniũ reddidit ipse Do- Luc. 10. g minus, dicens ad Martham: *Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.* Adhoc nigra hæc & formosa dicit: *Benedictus qui voluit dare te super sedem Israel.* Verè. n. quia dilexit Dñs Israel, & voluit, vt staret in æternum, posuit te Ephes. 2. c regẽ super eum. Quem? Pacificum sine dubio. Christus. n. est *pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium parietem sepis soluit.* Et post hæc omnia *dedit*, inquit, *centum viginti talenta auri regi Salomoni regina Saba.* Numerus hic centum viginti, consecratus est vitæ hominum, eorum qui fuerunt Gen. 6. a in diebus Noe, quibus istud conceditur spatium vitæ; quo inuitantur ad pœnitentiam. Ipse autem numerus annorum & Moysi vitæ fuit. Offert ergo Christo Ecclesia in auri specie & pondere, non solùm multitudinem sensuum suorum & intellectuũ, sed legi Dei consecratos indicat sensus suos, Deut. 34. c per hunc qui Moysi annos vitæ continet numerum. Offert etiã suauitates odoramentorum quales & quantæ nunquã venerant. Vel orationes in hoc, vel opera misericordiæ intellige: nunquam enim vel tam rectè orauerat, vt nunc cùm Mat. 6. a accessit ad Christum: vel tam piè operata fuerat, vt cum cognouit iustitiam suam, non facere coram hominibus, sed F coram patre, qui videt in abscondito, & reddet palam. Sed multũ est alienis in locis simul vniuersa persequi hæc, quæ nec testimonij gratia videntur assumpta. Sufficiant ista de tertio libro Regnorũ. Videamus aliqua & ex his, quæ de sexagesimo septimo Psalmo protulimus, vbi ait: Æthiopia præueniet manus eius Deo. Si enim intueatis, quomodo ex Rom. 11. b delicto Israel sit salus gentibus, & quòd illorum lapsus, introeundi viam nationibus dedit, aduertes, quomodo præuenit & præcedit Æthiopiæ manus hoc est, gentium populus illos ad Deum, quib. primis data sunt eloquia Dei, & in Psal. 67. g Soph. 3. hoc compleri: *Aethiopia præueniet manus eius Deo*, & fit nigra ista formosa, etiam si nolunt, etiam si inuident & obtrectãt filiæ Hierusalẽ. Sed & Prophetæ testimoniũ quod posuimus: vbi suscepit Dominus etiã eos, qui veniũt de lucis, quæ sunt vltra flumina Æthiopũ, & afferunt hostias Deo, simili sensu aduertendũ puto. Videtur .n. mihi, quòd vltra flumina Æthiopiæ esse dicitur ille, qui nimiis & superabũdãtib. peccatis infuscatus est, & atro malitiæ fuco infectus, Psal. 50. d niger & tenebrosus est redditus. & tamen ne hos quidẽ repellit Dominus, sed oẽs, qui sacrificia contribulati spiritus & humiliati cordis offerunt Deo, confessionis scilicet ac pœnitentiæ titulo ad eum conuersi, non repellũtur ab eo. Ioan. 6. d Sic enim pacificus dicit Dominus noster: *Ego venientem ad me non repello.* Potest autem & de illis dictum videri, quod vltra flumina Æthiopũ positi, venient etiam ipsi ad Deum hostias deferentes: qui posteaquam intrauerit omnis pleni- Rom. 11. e tudo gentium, quæ fluminib. Æthiopum comparatur: venient etiam ipsi, & tunc omnis Israel saluabitur, & pro eo Soph. 3. b vltra flumina Æthiopum dicantur, quasi qui vlteriores & posteriores sint his spatiis, in quib. currit inundatque gentium salus. Et ita fortè cõpleri videtur hoc, quod dicit: quia *in die illa non confunderis omnis Israel ex omnibus adinuentionibus tuis, quibus impie egisti in me.* Superest, vt illud testimonium, quod de Hieremia assumpsimus, explicetur: vbi Abdimelech nihilominus Æthiops vir Eunuchus, cùm au- Hier. 38. a & seq. disset, quia Hieremias in lacum missus est à principib. populi, educit eum inde. Et puto inconueniens non videri, si dicamus, quem principes Israel condemnauerũt, & in lacũ mortis miserunt, iste alienigena & obscuræ gentis homo & G degeneris, id est, populus gẽtium educit eum de lacu mortis, resurrectionẽ scilicet eius à mortuis credẽs, & fide sua hunc quem illi in mortẽ tradiderant, iste de infernis reuocat ac reducit. Sed & Eunuch[us] hic Æthiops esse dicitur: credo quod castrauerit semetipsum propter regnũ Dei, vel etiã Mat. 19. b quod semẽ malitiæ in semetipso non habebat, seruus quoq; Prou. 17. a est regis: quia seruus sapiens imperat stultis Dominis. Interpretatur autẽ Abdimelech, seruus regũ. Et ideo Dominus Hier. 39. d relinquẽs populũ Israël pro peccatis suis, ad Æthiopẽ verba dirigit, & ad ipsum mittit Prophetam, & ipsi dicit: *Ecce ego adduco verba mea super ciuitatem istam in mala, & non in bona: & saluabo te in die illa, & non te dabo in manus hominum, sed saluans saluabo te.* Salutis autem causa hæc est ei, quia eduxit Prophetã de lacu, id est, quod fide sua qua Christum resurrexisse credat à mortuis, eduxisse eum ex lacu videtur. Habet ergo plurima testimonia fusca hæc vel nigra & formosa, in quib. liberè agat, & cum fiducia dicat ad filias Hierusalẽ: quia fusca sum quidẽ vel nigra sicut tabernacula Cedar: formosa autẽ sicut pelles Salomonis. De pellibus Salomonis scriptum aliquid propriè non memini. Puto autẽ re- Mat. 6. ferri posse ad gloriã eius, de qua dicit Saluator: *Quia nec Sa-* Luc. 12. d *lomon in omni gloria sua opertus est sicut vnum horum.* Nomẽ Exod. 26. tamen ipsum pellium in tabernaculo testimonij inuenimus Sec. 70. frequenter referri: sicut cùm dicit: Et facies pelles ex caprarum pilis, operimentum super tabernaculũ testimonij: vndecim pelles facies. Longitudo pellis vnius triginta cubitorum: latitudo quatuor cubitorum. Eadem mensura erit vndecim pellibus. Et coniunges quinque pelles simul, & alias sex simul: & replicabis sextã pellem à fronte tabernaculi, & facies quinquaginta ansulas per oram pellis vnius, & quinquaginta ansulas per oram pellis alterius, per quas coniungãtur vna ad alterã: & facies circulos æreos quinquagenos, & coniunges ex ipsis pelles, & erit vnum totum. Et replicabis, quod superest ex pellib. medietatem pellis vnius à frõte tabernaculi, & ex alia medietate, quod superest, velabis posteriora tabernaculi, cubitũ hinc & cubitũ inde: ex eo quod abundat in longitudine pellium, & erit adopertum taber- H naculum ex laterib. hinc & inde. Puto ergo, quod harũ pellium mentio fiat in Cantico canticorum, & istæ dicãtur esse Salomonis, qui accipitur in pacificũ Christũ. Ipsius ergo est tabernaculũ, & ea quæ ad tabernaculũ pertinent: & præcipuè si illud tabernaculũ consideremus, quod dicitur tabernaculum verum, quod fixit Deus & non homo, & quod ait: *Non.n. iam manufacta sancta intrauit Iesus exemplaria verorũ.* Si ergo pulchritudinẽ suam sponsa pellibus comparat Salo- Hebr. 8. a Hebr. 9. f monis: illarum sine dubio pellium gloriã & pulchritudinẽ dicit, quæ operiunt illud tabernaculum, quod fixit Deus, & non homo. Si verò nigredinẽ suam, quæ exprobrati à filiabus Hierusalem videtur, pellibus contulit Salomonis, huius tabernaculi, quod exemplar veri tabernaculi vocatur, accipiendæ sunt pelles, quasi quod & ipsæ nigræ sint quidẽ, vtpote caprarum pilis textæ: & tamen vsum ornatumque exhibeant diuino tabernaculo. Quod autem videtur esse persona vna, quæ loquitur, & plurib. se vel tabernaculis Cedar in nigredine, vel Salomonis pellibus comparauit: ita accipiendum est, quia vna quidẽ persona videtur Ecclesiæ, innumeræ tamen sunt, quæ per orbem terræ diffusæ sunt, atque immensæ congregationis ac multitudinis populorũ. Sicut & Ioan. 14. a regnum cœlorum, vnum quidẽ dicitur: sed multæ tamen in eo mansiones memorantur esse apud patrem. Potest autem & de vnaquaque anima, quæ post peccata plurima conuertitur ad pœnitentiã dici, quod nigra sit quidem pro peccatis: formosa, propter pœnitentiam & fructus pœnitentiæ. Denique & de hac ipsa quæ nunc dicit: nigra sum & formosa, quia non in finem in nigredine ista permansit, post hæc dicunt de ea ipsa filiæ Hierusalem: Quæ est ista quæ ascendit dealbata, incumbens super fraternum suum?

Ne videatis me, quoniam infuscata sum ego: quia, &c.] Infuscata siue denigrata. Si competenter nobis videtur aptata expositio, quam in superioribus, vel de Æthiopissa, quæ à Moyse suscepta est in coniugiũ: vel de regina Saba Æthiopum, quæ sapiẽtiam Salomonis venit audire, texuimus: merito nunc hæc quæ fusca vel nigra est & formosa, satisfacere videtur pro nigredine, vel fuscatione sua, causasque redde-

Μὴ βλέψητέ με ὅτι ἐγὼ εἰμὶ μεμελανωμένη, ὅτι παρέβλεψέν με ὁ ἥλιος.

A re exprobrantibus, quasi quæ non natura talis, nec ita à conditore creata sit: sed ex accidentibus hoc passa sit. Ex eo, inquit, quia Sol despexit me. In quo ostendit non de nigredine corporis fieri sermonem: quod vtique Sol obscurare & denigrare solet, cùm respicit magis, quàm cùm despicit. Ita denique & apud illam omnem gentem Æthiopum ferunt: cui iam naturalis quædã inest ex seminis carnalis successione nigredo, quod in illis locis Sol radiis acriorib. ferueat, & adusta iam semel atque infuscata corpora, genuini vitij successione permaneant. Contrarij verò ordinis est animæ nigredo: nam neque aspectu, sed despectu solis inuritur; neq; nascendo, sed negligendo conquiritur: & ideo sicut ignauia assumitur, ita & industria repellitur & repulsatur. Denique, vt superius dixi, hæc ipsa quæ nunc nigra dicitur esse, in fine cantici huius dealbata memoratur ascendere, incumbēs super fraternum suum. Effecta est ergo nigra, quia descendit. Si autē cœperit ascendere, & incūbere super fraternū suū, & adhærere ei, nec omninò separari ab eo, erit dealbata & candida: abiectaq; omni nigredine, veri luminis luce circūfusa radiabit. Dicit ergo nunc ad filias Hierusalē pro nigredine sua satisfaciens: Non putetis, ô filiæ Hierusalem, quod naturalis est ista nigredo, quam videtis in vultu meo: sed scitote, quoniā despectu solis est facta. Sol enim iustitiæ, quia me non inuenit rectè stantem, nec ipse in me rector direxit lucis suæ radios. Ego enim sum populus gentium, qui prius non aspexi ad solem iustitiæ, nec steti ante Dñm: & ideo nec ille me aspexit, sed despexit: neque astitit mihi, sed præteriit. Hoc autem ita esse, etiam tu, qui Israel diceris, re ipsa expertos, iam iamque cognosces, & dices: Sicut enim me aliquando non credente, tu assumptus es, & misericordiam consequutus & te respexit Sol iustitiæ: me autē tempore inobedientem & incredulum despexit & spreuit: ita & nunc, quia tu incredulus & inobediens factus es, ego spero respici à Sole iustitiæ, & misericordiam consequi. Quod autē mutua nobis fit Solis ista despectio, & ego primò pro inobedientia mea despectus sum, tu verò respectus: nunc autem etiam tibi non solùm despectus solis, sed & cæcitas quædā licet ex parte cōtigerit, testem tibi producam magnificum,

B & cœlestis secreti conscium Paulū, qui ita dicit: Sicut enim

Rom. 11. c vos (de gentib. sine dubio loquitur) aliquando nō credidistis Deo nunc autem misericordiam consequuti estis propter istorum incredulitatem: ita & isti non crediderunt in vestra misericordia, vt misericordiam consequantur. Et item in a-

Rom. 11. c lius dicit: *Quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentiū intraret.* Hinc ergo est in me quā exprobras ista

Prou. 4. d nigredo: quia despexit me Sol propter incredulitatē & inobedientiā meam. Cùm verò rectè stetero ante eum, & non fuero obliquus in aliquo, neq; declinauero ad dexteram neque ad sinistrā, sed fecero rectas semitas pedib. meis, contra Solē iustitiæ incedens in omnib. iustificationibus eius sine querela: tunc & ipse rectus me respiciet, & nulla erit obliquitas, nec erit causa vlla despectus: & tunc reddetur mihi lux mea, & splendor meus: intantumque propelletur à me, quàm nunc exprobratis ista nigredo, vt etiam lux mundi merear appellari. Sic ergo Sol iste quidem visibilis ea corpora, quib. à summo libramine insederit, infuscat & vrit: ea verò quæ procul sunt, & ab ista collibratione lōgius posita, conseruat in candore suo: nec omninò vrit ea, sed illuminat.

Mala. 4. a Sol verò spiritualis, qui est Sol iustitiæ, in cuius pennis sanitas esse dicitur, e contrariò eos quidē quos recti cordis inuenerit, & ad librā sui splendoris consistentes illuminat, & omni fulgore circundat: eos autē qui obliquè incedunt enim eo, necessariò etiam ipse obliquè eos tam respicit, quā despicit: hoc eis præstāte in constātia sua & instabilitate. Quomodo enim, qui peruersi sunt, possunt suscipere, quod rectū est: velut si curuo ligno adhibeas rectissimā regulam, videbitur quidē per regulam argui materiæ prauitas: non tamen regula est, quæ ligno causam peruersitatis imposuit. Et ideo festinandum est ad vias rectas, & standum in semitis virtutum, ne fortè Sol iustitiæ rectus incedens, si nos obliquos stare inueniat & peruersos, despiciat nos, & efficiamur denigrati. Inquantum enim incapaces fuerimus lucis eius, intantum tenebris & nigredini dabimus locum. Hinc enim est ipse Sol, qui & *lux vera, illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum,* & qui *in hoc mundo erat, & mun-* Ioan. 1. a

dus per ipsum factus est. Non enim per istud visibile lumen, C mundus factus est, cùm & ipsum portio sit mundi: sed per istud verum lumen, à quo lumine, si nos peruersi incesserimus, despici dicimur. Et ipsum enim nobis peruersè incedētibus, peruersum quoque incedit: sicut scriptum est in maledictionib. Leuitici, *Et si incesseritis,* inquit, *mecum peruersi: & nolueritis obedire mihi, adiiciam vobis plagas septem.* Et Leu. 26. Sec. 70. post pauca: *Et si,* inquit, *non fueritis emendati, sed incesseritis mecum peruersi, incedam & ego vobiscum peruersus.* Sicut vt in aliis exemplaribus legimus: *Si incesseritis mecum obliqui, incedam & vobiscum obliquus.* Et post aliquanta iterum dicit ad vltimum: Et quoniam ambulauerunt in conspectu meo obliqui, & ego ambulabo cum eis in furore obliquus. Hæc assumpsimus, ex quibus probaremus qualiter despicere, hoc est, obliquè aspicere Sol dicatur. Et euidenter claruit, quod hos despiciat, & cum his obliquè incedat, ac peruersè, qui obliquè incedūt cum eo. Sed & hoc quod admonuit præsens locus, indiscussum non omittamus: quia Sol duplicis videtur esse virtutis, vnius qua illuminat, alterius qua adurit. Sed pro rebus aut materiis subiacentibus, aut illuminat aliquid luce, aut infuscat & obdurat aliquid ardore. Secundum hæc ergo fortassis & indurasse dicitur Deus Exod. 4. & 7. e cor Pharaonis, quod scilicet talis fuerat materia cordis ipsius, quæ præsentiam Solis iustitiæ, non ea parte qua illuminat, sed ea qua adurit & indurat exceperit: propter hoc sine dubio, quod & ipse affligebat Hebræorū vitā in operib. duris, & quòd luto & latere conficiebat eos. Et erat vtique cor eius secundum ea, quæ cogitabat luteum & limosum. Et sicut materiam luti Sol iste visibilis stringit & indurat: ita Sol iustitiæ his iisdem radiis, quibus illuminat populum Israel, Pharaonis cor, cui inerant luteæ cogitationes, pro ipsis motuum suorum qualitatibus indurabat.

Hæc autē, quod ita se habeant, & non cōmunē, vt hominib. videtur, historiā, famulus Dei per Spiritum sanctū scribat, ostenditur etiam inde, quod vbi refert ingemuisse filios Israel non dicit à luto, neque à latere, neque à paleis ingemuisse eos, sed ab operib. suis inquit. Et rursum: *Et ascendit,* inquit, *clamor eorum ad Deum.* Non dixit à luto & latere: sed D iterum ab operibus suis, propter quod & subiungit: *Quia exaudiuit Dominus gemitus ipsorum*: cùm vtique non exaudiuit eorum gemitum, qui non ex operibus suis clamant ad Dominum. Exod. 2. d Ibidem. Hæc quamuis per excessum dicta videantur, tamen locorum opportunitate commoniti, nequaquam iudicauimus omittenda: maximè cùm habeant aliquid similitudinis ad hoc, quod dicit, hæc quæ infuscata est: quia despexerit eam Sol. Quod vtique ostenditur ibi accidere, vbi peccatorum causa præcedit: & ibi infuscari vel aduri aliquem sole, vbi peccati materia subsistit.

Vbi verò non est peccatum, Sol neque adurere dicitur, neque infuscare: sicut de iusto refertur in Psalmis: *Per diem* Psal. 120. b *Sol non vret te, neque Luna per noctem.* Vides ergo, quia sanctos, in quibus peccatorum nulla causa est, Sol nunquam adurit.

Vt enim diximus, duplicis virtutis est Sol: iustos quidem illuminat, peccatores verò non illuminat, sed adurit: quoniam & ipsi oderunt lucem, quia malè agunt.

Denique ob hoc Deus *noster ignis* dicitur esse *consumens*: Ioan. 3. c Deut. 4. d 1. Ioan. 1. b & nihilominus lux, *in quo tenebræ non sunt*: lux sine dubio iustis, & ignis efficitur peccatoribus, vt consumat in eis omne, quod in anima eorum corruptibilitatis, aut fragilitatis inuenerit.

Quod autem in multis scripturæ locis & Sol & ignis non iste visibilis, sed ille inuisibilis & spiritualis dicatur: ipse etiam si recenseas, abundanter inuenies.

Filij matris meæ dimicauerunt in me, posuerunt me custodem in vineis vineam, &c.] Adhuc ipsa quæ fusca quidē pro delictis prioribus: formosa verò est pro fide & conuersatione, etiam hæc dicit: asseuerans quod filij matris suæ, dimicauerunt non contra eam, sed in ea: & post hoc bellum, quod in ea gesserunt, cōstituerunt eam vinearum custodem, non vnius vineæ, sed multarum. Astruit autem hæc eadem, quod præter illas vineas, quas à filiis matris suæ custodire posita est, habuerit aliam propriam vineam, quam nō custodierit. Hæc est propositi dramatis fabula. Sed nūc inquiram°, quæ sit mater sponsæ huius, quam hæc allegat: qui sint etiam filij eius

οἱ υἱοὶ τῆς μου ἐμαχέσαντο ἐν ἐμοί· ἔθεντό με φυλάκισσαν ἐν ἀμπελῶσιν· ἀμπελῶνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα.

B eius qui dimicauerunt in ea: & confecto bello tradiderint ei vineas, quas custodiret, quasi quæ nõ potuisset seruare eas, nisi ab illis dimicatũ fuisset: Illã vero, suscepta aliarũ vinearũ custodia, propriã vineã noluisse vel non potuisse seruare. Ad
Gal. 4. b Galatas Paulus scribens ait: *Dicite mihi, qui sub lege vultis esse, legẽ non audistis? Scriptũ est.n. Quoniã Abrahã duos habuit filios, vnũ ex ancilla, & vnum de libera. Sed is quidẽ qui de ancilla, secundũ carnem natus est: qui vero de libera, secundum repromissionem, quæ sunt allegorica. Hæc enim sunt duo testamenta: vnũ quidẽ in monte Sina in seruitutẽ generans, quæ est Agar. Sina.n. mons est in Arabia, qui confertur huic, quæ nũc est Hierusalẽ, & seruit cũ filiis suis. Quæ autẽ sursũ est Hierusalẽ, libera est mater omniũ nostrũ.* Hanc ergo Hierusalem cœlestem dicit esse Paulus, & suã & omniũ nostrũ credentiũ matrem. Deniq; addit in posteriorib., & dicit: *Propter quod, fratres, nõ sum° filii ancillæ, sed liberæ: qua libertate liberauit nos Christus.* Euidẽter ergo Paulus pronũtiat, quod omnis qui per fidem à Christo cõsequitur libertatẽ, filius sit liberæ: & hãc dicit esse sursum Hierusalem, quæ libera est, quæ est mater omniũ nostrũ. Huius ergo matris, & ipsa hæc sponsa filia esse intelligitur, in his qui dimicauerunt in ea, & constituerunt eã custodem vinearum. Vnde videntur isti, qui tantã potestatem habuerint, vt & bellum gererent in ea, & ordinarẽt eam vinearum custodẽ, non cuiuscunq; humilis aut contemnendi loci fuisse. Possumus ergo & apostolos Christi accipere filios matris spõsæ, hoc est, Hierusalẽ filios cœlestis, qui pugnauerunt prius in ista, quæ ex gentib. congregatur. Pugnauerunt autẽ vt vincerẽt in ea illos, quos prius habuit infidelitatis & inobediẽtiæ sensus, & omnẽ elationẽ extollentẽ se aduersus
2. Cor. 10. b scientiã Christi, sicut Paulus dicit: *Cogitationes destruẽtes, & omnẽ altitudinẽ extollẽtem se aduersus scientiã Christi.* Pugnauerunt ergo non aduersus eam, sed in ea, hoc est, in sensibus & corde eius, vt destruerẽt & depellerent omnem infidelitatem, omne vitium, omnesq; doctrinas, quæ et inter gentes positæ, falsis sophistarum assertionibus inoleuerant. Fuit ergo apostolis Christi grande bellum, donec omnes ex ea mẽdacij turres & muros peruersæ doctrinæ subruerent, donec
F iniquitatis argumenta prosternerent, & operantes hæc atq; succedẽtes in corde eius dæmones debellarent. Vbi ergo effugerunt ab ea omnes sensus infidelitatis antiquæ, non eam reliquerũt otiosam, ne forte per otium rursus antiqua surrepant, & redeant quæ depulsa sunt: sed dant ei opus quod agat, & cõsignant ei custodiam vinearum. Vineas accipiamus
Gen. 27. d singula quæcunque volumina legis ac prophetarum. Erat enim vnusquisq; eorũ *sicut ager plenus, quẽ benedixit Dominus.* Hæc ergo isti viri fortes post victoriã belli, seruanda ei & custodienda cõsignant. Non ergo relinquunt eam, vt diximus, otiosam. Sed & euangelistarum scripta, atq; ipsorum apostolorum literas possumus similiter vineas accipere: quas huic quæ ex gentib. congregatur, pro qua etiam dimicauerunt, custodiendas colendasq; tradiderunt. Quod vero ait: Quia suam propriam vineam nõ custodierit: illam possumus eruditionem dicere, qua vnusquisque exercebatur ante fidem, quã sine dubio credẽs Christo, relinquit ac deserit, & ea quæ [lu]cra videbantur, dicit propter Christũ detrimenta. Si-
Philip. 3. b cut & Paulus gloriatur legis obseruantias, & omnẽ Iudaicæ institutionis gloriam fuisse sibi vt stercora, tãtum vt in Christo inueniretur non habens suam iustitiam, quæ ex lege est,
Ibidem. sed iustitiã, quæ ex Deo est. Sicut ergo Paulus accepta Chri-
Hier. 2. d sti fide nõ custodiuit vineam suam, Iudaicæ scilicet traditionis obsequia: & idcirco fortasse non custodiuit: quia cum plantata esset à Deo vitis vera, cõuersa est in amaritudinem
Deut. 32. e vitis alienæ, & erat iam vitis Sodomorum vinea eorum, & palmes eorum ex Gomorra, & botrus amaritudinis in eis, & furor draconum vinum eorum, & furor aspidum insanabilis: ita & apud gentes erant plurimæ huiusmodi doctrinæ, quas post illa bella, quibus pro fide & agnitione Christi à doctoribus dimicatum est, superatas dicit: puto quod omnino criminis loco ducatur, si custodierit aliquis huiusmodi vineas, & agrum colat vltra venenatis & noxiis consitũ disciplinis. Nec mireris si his culpis aliquando fuisse videatur obnoxia hæc, quæ ex nationum dispersione colligitur, & iam
1. Tim. 2. d Christo sponsa præparatur. Recordare quomodo prima mulier seducta est, & in præuaricatione facta: quæ non aliter salua fieri dicitur, nisi per filiorum generationem:

illorum duntaxat, qui permanent in fide & charitate cum sanctitate. Hoc ergo quod de Adam & Eua scribitur, sic asseuerat Apostolus: *Mysteriũ magnum est in Christo & in ecclesia:* qui eã ita dilexit, vt semetipsũ traderet pro ea, cum esset adhuc impia hæc ipsa, sicut ipse dixit: *Cum.n adhuc secundum tempus impii essemus, Christus pro nobis mortuus est.* Et iterũ: *Quia cum adhuc essemus infideles, Christus pro nobis mortuus est.* Non ergo mirum est, si hæc quæ seducta & in præuaricatione facta, & quæ impia secundũ tempus fuit & peccatrix, talem dicatur vineam coluisse eo tempore, cum adhuc impia erat, quam relinquere debuerit, & nequaquam omnino seruare. Quod si etiam tertium explanationis locum placere cui, referamus hæc ad vnamquamq; animam, quæ conuersa ad Deum, & ad fidem veniens, patitur sine dubio cogitationum pugnas, & obluctationes dæmonum, reuocare eam nitentium ad prioris vitæ illecebras, vel infidelitatis errorem. Sed ne hoc fiat, neue rursum dæmonibus in ea tantũ liceat, prospexit diuina prouidẽtia, vt paruulis quibusq., & his qui pro semetipsis aduersus astutias diaboli & dæmonum pugnas dimicare non possunt, vtpote infantes adhuc & lactentes in Christo daret angelos propugnatores & defensores: qui velut tutores & procuratores constituti sunt à Deo eorum, qui in infirma ætate positi, pro semetipsis (vt diximus) pugnare non possunt. Et vt hoc cum maiori fiducia agant, conceditur eis semper videre faciem patris, qui in cœlis est, & istos puto esse paruulos, quos venire Matt. 18. b ad se Christus iussit, & non sinit prohiberi, & quos semper Ibid. 19. b dixit videre faciem patris. Nec tibi contrarium videatur: si eos hæc anima, quæ ad Deum tẽdit, matris suæ filios appellat. Si enim animarum mater Hierusalem cœlestis est, & angeli nihilominus cœlestes nominantur, nihil dissonans videbitur: si hi qui similiter vt ipsa cœlestes sunt, ab ea filii matris appellentur. Super omnia autem congruum videbitur & conueniens, vt quibus vnus est pater Deus, vna sit & Hierusalem mater. Quod vero ait: *Vineam meam non custodiui,* instituta illa ac mores & propositum, in quo exercebatur secundum veterem hominem viuens, indicare videtur laudabiliter à se non esse seruata: ex quo autem adiutorio angelorum dimicauit & vicit eam, penitus à se effugauit veterẽ hominem cum actibus suis: constitutaque est ab eis vinearum custos, sensuum scilicet & dogmatum diuinorum: ex quibus possit vinum bibere, quod lætificet cor eius. H

Annuntia mihi quem dilexit anima mea: vbi pascis, vbi cubas in meridie, ne forte efficiar sicut adoperta super greges, &c.] Ephes. 4. e Adhuc sponsa loquitur etiam hæc, sed ad spõsum, & non iã Psal. 103. b ad filias Hierusalẽ. Igitur ab initio vbi ait: *Osculetur me*, vsq. ad hunc locum, *super greges sodalium*: cuncta quæ dicta sunt verba, sunt sponsæ. Sed primo sermo eius ad Deum factus est, secundo ad sponsum, tertio ad adolescẽtulas: inter quas & sponsum media quædam, & vt se dramatis huius species habet, quasi mesochorus effecta: nunc ad ipsum, nunc etiam ad filias Hierusalẽ respondent, dirigit verba. Hos ergo nunc vltimos sermones suos ad sponsum facit, requirens ab eo vbi pascat in meridie, & vbi collocet gregem: verens ne dum requirit eum, incurrat in ea loca, vbi sodales sponsi locatos per meridiem greges seruant. Ostenditur autem per hæc, quia sponsus hic etiam pastor sit. In superioribus autem dixeramus eum esse & regem, pro eo sine dubio quod homines regat: pastorem vero pro eo quod oues pascat: sponsum autẽ pro eo, quod habeat spõsam, quæ cũ eo regnet: secundũ quod scriptũ est: *Astitit regina à dextris tuis in vestitu* Psal. 44. b *deaurato.* Hæc interim continet dramatis ipsius qui est quasi historicus ordo. Nunc autem requiramus intelligentiã mysticam, & si oportet præuenire paululum ea, quæ in posterioribus proferenda sunt, quo quis effectus sit horum sodalium pateat, memoremus illud quod scriptum est: Quia reginæ sunt sexaginta, sed ex his omnibus vna fit columba, & Cant. 6. c vna perfecta ac particeps regni. Cæteræ vero iam inferiores sunt: quæ octoginta appellantur concubinæ. Adolescentulæ vero, quarum numerus nullus est, post ordinem concubinarum ponuntur. Istæ autem omnes animarum earum differentiæ sunt, quæ in Christo credentes, diuersis eis affectibus associantur. Vt (verbi gratia) dicamus omnem ecclesiam per illam figuram corpus esse Christi, qua Apostolus 1. Cor. 12. dicit, in quo corpore diuersa esse membra pronuntiat, &

ἀπάγγειλόν μοι ὃν ἠγάπησεν ἡ ψυχή μου. ποῦ ποιμαίνεις, ποῦ κοιτάζεις ἐν μεσημβρίᾳ. μήποτε γένωμαι ὡς περιβαλλομένη ἐπ᾽ ἀγέλαις ἑταίρων.

A alios esse oculos, & alios manus alios etiam pedes: & singulos pro operum studiorumque suoru io meritis, in membra corporis huius aptari. Secundum hanc ergo speciem & hæc intelligenda sunt: & alias quidem animas putandum est in hoc sponsali dramate, quæ magnificentiori affectu sponso atque illustriori sociantur, apud eum reginarum loco & affectu habeii: alias, quarum inferior sine dubio in profectibus & virtutibus honor est concubinarum loco duci: & alias adolescentularum, quæ videntur extra aulam quidem positæ, non tamen extra vrbem regiam. Posteriores vero, & post omnes quæ supra memoratæ sunt, esse eas animas, quæ oues appellantur. Si vero perspiciamus attẽtius, adhuc fortassis etiam harum omnium inueniemus inferiores alias & vltimas omnium, illas scilicet, quæ in sodalium eius gregibus numerantur. Et ipsi enim habere greges quosdam dicuntur, in quos non vult sponsa incurrere, & ob hoc petit à sponso, vt annunciet sibi vbi pascat, vbi meridiẽ faciat: ne forte, inquit, efficiar sicut adoperta super greges sodalium tuorum. Quæritur ergo, sodales isti qui habere quosdam greges dicuntur, vtrum sponso operam dantes, & sub ipso velut pastorum principe agentes, hoc faciant, quandoquidem sodales eius nominantur: an proprium aliquid & sequestratum habentes: & quod non sit com. animo sponsi: quandoquidem refugit sponsa, & veretur ne forte incurrat sodalium greges, dum sponsum suum requirit. Sed & quod dixit: Ne forte efficiar non adoperta, sed sicut adoperta: require, ne forte innuat per hoc esse aliquas sodaliũ quasi spõsas, habẽtes etiam ipsas habitum sponsalem, & esse adoper-

1. Cor. 11. b tas, & sicut Apostolus dicit: Velamen & potestatem habentes super caput. Et vt manifestior sermonis huius explanatio fiat, iterum quasi dramatis ordine, quod dicitur, exequamur. Exposcit ab ipso sponso suo sponsa, vt ei locũ secreti sui indicet & quietis: quandoquidem amoris impatiens, etiã per meridiẽ cupit audire sponsum, illo præcipuè tempore, quo clarior lux & splendor diei perfectus & purus est, vt assistat ei oues pascenti vel refrigeranti. Et studiosè vult

B viam discere, qua ire ad eum debeat, ne forte si non fuerit edocta itineris huius anfractus, incurrat greges sodaliũ: & videatur similis esse alicui illarum, quæ adopertæ veniunt ad sodales eius nec pudoris curam gerũt, aut verentur passim discurrere, & multis apparere. Ego autem quæ à nullo, inquit, alio videri volo, nisi à te solo: scire desidero, quo ad te itinere veniã, vt secretum sit, vt nemo sit medius, vt nullus arbiter peregrinus & alienus occurrat. Et forte ob hoc requirit ista loca, in quibus pascit sponsus oues suas & ostẽdit ei verecundiam suam, pro qua non vult incurrere greges sodalium, vt ille segreget oues suas à sodalibus, & seorsum pascat, vt non solum sponsa non videatur ab aliis, sed & arcanis & ineffabilibus mysteriis spõsi secretius perfruatur. Nunc ergo videamus per singula, & primo quidem vide si possumus dicere, quod Dominus, cuius portio fuit Ia-

Psal. 77. g & 134. a. cob, & funiculus hæreditatis eius Israel, ipse intelligendus sit sponsus. Sodales vero eius angeli illi, ad quorum numerũ

Deut. 32. Sec. 70. *cum diuideret excelsus gentes, & dispergeret filios Adã, statuit terminos gentiũ secundũ numerum*, vt ait, *angelorũ Dei*: & isti sunt fortassis greges sodalium sponsi, gentes scilicet cunctæ, quæ velut pecora sub angelis pastoribus constitutæ sunt. Grex vero sponsi illæ dicantur, de quibus ipsa in euangelio

Ioan. 10. c veritas dicit: *Oues meæ vocẽ meam audiunt*. Vide enim & obseruãter intende, quoniam dicit: oues meæ, quasi sint & aliæ oues, quæ non sint eius: sicut & ipse in aliis dicit: *Vos non estis de ouibus meis*: quæ singula huic occulto mysterio cõuenienter videbuntur aptari. Quæ si ita se habent, competenter sponsa vniuscuiusque, sodalium gregem, sponsam eius intelligi voluit, quam adopertam nominauit. Sed quoniã certa erat, quod super omnes illas ipsa esset, non vult similis videri alicui illarum: vtpote quæ sciret tantum se debere præcellere illas sodaliũ sponsas, quas sponsa nominat velut adopertas, quantũ eminẽtiæ spõsus suus habeat ad sodales. Sed & pro hoc adhuc videbitur percũctãdi causas habuisse: quandoquidem boni pastoris scit esse studium, vt optima ouib. pascua requirat, & vt viridantia atq; opaca quæque ad requiem nemora meridiani æstus inueniat. Quod quidẽ sodales spõsi facere nesciũt: nec in eligendis pascuis, aut sciẽtiæ tantũ, aut solicitudinis gerunt, & ob hoc dicit: Annũtia mihi, vbi pascis, vbi cubile habes in meridie? cupiẽs tempus

C scilicet illud, quo copiosius mundo lumen infunditur: quo magis merus est dies & purior & florulentior est lux. Tunc, inquit, annũtia mihi ô tu, quem dilexi anima mea, *vbi pascis, vbi cubile habes in meridie? ne forte efficiar, vt adoperta super greges sodaliũ tuorũ*. Nouo nũc nomine spõsa appellauit sponsũ. Sciens. n. ipsũ esse filiũ charitatis, imo ipsũ esse charitatẽ, quæ ex Deo est, quasi vocabulum ei istud posuit, quẽ dilexit anima mea: & tamen nõ dixit: quẽ dilexi, sed quẽ dilexit anima mea: sciens non qualicunque dilectione, sed ex tota anima, & ex totis viribus, & ex toto corde habẽdam es-

Deut. 6. a se dilectionẽ spõsi. *Vbi pascis*, inquit, *& vbi cubile habes?* Puto autẽ quod & propheta de hoc loco quem nunc spõsa discere ab spõso desiderat & audire, etiam ipse sub eodẽ posi-

Psal. 22. & 97 tus pastore dicat: *Dominus regit me*: siue vt in aliis legimus: *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit*. Et quoniã sciebat alios pastores, vel ignauia, vel imperitia faciẽte, greges in lo-

Ibidem. cis aridiorib. collocare: de hoc optimo pastore Dominus dixit: *In loco viridi ibi me collocauit. Super aquã refectionis educauit me*: ostendẽs pastorẽ hunc, nõ solũ abundantes aquas ouib. suis: sed & salubres & puras, & quæ per omnia reficiãt, prouidere. Sed quoniã ab hoc statu, quo vt ouis sub pastore

Ibidem. degerat, conuersus ad rationabilia, in excelsiora profecit, idq; adeptus est per conuersionẽ, subiungit & dicit: *Animã meam conuertit: Eduxit me super semitas iustitiæ, propter nomẽ suũ*. Hinc vero quandoquidem in hoc profecerat, vt iustitiæ incederet vias: iustitia autem habet sine dubio impugnantẽ se iniustitiam: & necesse est eum qui iustitiæ iter incedit, habere pugnas aduersantium, fide conuersus & spe, dicit de eis. Nã & si ambulẽ in medio vmbræ mortis, nõ timebo mala: quoniã tu mecum es. Post hæc vero quasi gratiã referens eis qui se pastoralib. imbuerat disciplinis: Virga, inquit, tua & baculus tuus (quib. institutus videor ad pastoris officiũ) ipsa me consolata sunt. Hinc vero vbi vidit sese à pastoralib. pa-

D scuis, ad rationabiles cibos & mystica secreta translatum, addit & subdit. Parasti in conspectu meo mensam aduersus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meũ, & calix meus inebrians quam præclarus est. Et misericordia tua subsequetur me omnib. dieb. vitæ meæ. Vt inhabitẽ in domo Domini in longitudine dierum. Illa ergo prima, id est, pastoralis institutio, initiũ eorum fuit, vt in loco viridi collocatus, super aquã refectionis educaretur. Hæc vero, quæ sequuntur de profectibus, ad perfectionem requiruntur. Et quoniam de pascuis & viriditate proposuimus, conueniens etiam videtur de euangeliis confirmare quæ diximus. Inueni etiam ibi pastorem hunc bonum de pascuis ouium disserentem, vbi ad hoc quod pastorem se profitetur, etiam ostiũ

Ioan. 10. b se esse cõmemorat, & dicit: *Ego sum ostium, per me si quis introierit, saluabitur, & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet*. Hunc etiam nunc sponsa percũctatur, vt ab eo audiat & discat in quibus pascuis oues agat, vel in quibus amœnitatibus meridianos procuret æstus, meridiẽ appellans illa scilicet cordis secreta, quibus clariorẽ scientiæ lucem à verbo Dei anima consequitur. Hoc. n. tempus est, quo sol excelsiorem circuitus sui verticem tenet. Si quando ergo sol iustitiæ Christus, ecclesiæ suæ excelsa, & ardua virtutum suarũ secreta manifestat, amœna etiam pascua cubiliaq; meridiana videbitur edocere. Nã cum adhuc initia habet discendi, & prima (vt ita dicam) ab eo scientiæ suscipit rudimenta,

Psal. 45. a tunc dicit propheta: *Et adiuuabit eam mane diluculo*. Nũc er-
go, quia perfectiora iã quærit, & excelsiora desiderat, me-

Gen. 18. a ridianum scientiæ lumen exposcit. Hinc puto & Abrahæ post multas eruditiones, quibus apparens ei Deus, imbuit eũ de singulis & docuit, post refertur: quia visus sit ei Deus ad quercum Mambre sedenti ad ostium tabernaculi sui meridie: *Et respiciens*, inquit, *oculis suis vidit. & ecce tres viri stabãt super eũ*. Quod si credimus hæc per Spiritum sanctũ scripta, non puto frustra placuisse diuino spiritui, vt etiam tempus & hora visionis, scripturæ paginis mandaretur, nisi & horæ istius & tẽporis ratio aliquid conferret ad scientiã filiis Abrahæ, quib. vtiq; sicut opera Abrahæ faciẽda, ita & visita-

Rom. 13. d tiones istæ sperãdæ sũt. Qui. n. potest dicere: *Nox præcessit, dies autem appropinquauit, sicut in die honeste ambulemus, non in cõmessationib. & ebrietatib., nõ in cubilib. & impudicitiis, nõ in contentione & æmulatione*: & cum hæc omnia transierint,

super-

E supergressus videbitur tempus hoc, quod nox præcessit, &
dies appropinquauit, & festinare non ad initium diei, sed ad
meridiem, vt & ipse ad gratiam perueniat Abrahæ. Si enim
lux, quæ in ipso est, mentis, & puritas cordis clara fuerit &
splendida, iste meridianũ tempus in semetipso habere vide-
bitur: & per hanc puritatem cordis, quasi in meridie positus,
Gen. 18.a Deum videbit, sedens ad quercum Mambre, quod ad visio-
nem interpretatur. Apud visionẽ ergo sedet in meridie, qui
vacat ad videndum Deum. Inde deniq; non dicitur intra ta-
bernaculũ, sed foris ad ostiũ sedere tabernaculi. Foris etenim
est extra corp⁹ posita mens eius, qui longe est à corporalibus
cogitationib⁹, longe à carnalib. desiderijs: & ideo ab his om-
Gen. 43.d nib. foris positũ visitat Deus. Eiusdẽ quoq; mysterij est: quod
& Ioseph & fratres suos cum suscepisset in Ægypto: in meri-
die eos pascit, & in meridie adorant eum cum muneribus.
Propterea deniq; puto, & de his quæ Iudæi in Saluatore cõ-
miserunt, nullum euangelistarum voluisse scribere, quia me-
ridie hæc gesta sunt: cum vtique sexta hora non aliud quàm
meridianum tempus ostendat: nullus tamen meridiem no-
Matt. 27.e minauit. Sed Matthæus ità dicit: *Ab hora autẽ sexta tenebræ
Luc. 23.f factæ sunt super omnẽ terram vsque in horam nonã.* Lucas ve-
ro: Erat iam quasi hora sexta, & tenebræ factæ sunt super o-
mnem terram, vsque in horam nonam deficiente sole. Sed
Mar. 15.a & Marcus: Cum autem esset facta hora sexta, tenebræ factæ
sunt super omnẽ terrã, vsq; in horam nonam. Vnde apparet,
quia in visitatione quidem Abrahæ, & in conuiuio patriar-
charum apud Ioseph non indigebat, vt tempus istud sub no-
mine sexti numeri significaretur, sed vt meridies diceretur.
Volebat enim sponsa, quæ iam tunc in illis adũbrabatur, di-
scere, vbi pasceret sponsus, & vbi haberet cubile: & ideo
meridiem nominat. Euangelistæ vero in his quæ narrabant,
non meridianum tempus, sed horæ sextæ numerum requi-
rebant, ad enarrandum scilicet sacrificium hostiæ eius, quæ
Gen. 1.e oblata est in die paschæ, pro redemptione hominis, qui in
F die sexta formatus est à Deo: posteaquam terra produxit a-
nimam viuentem secundum genus, quadrupedia & repen-
tia, & bestias terræ. Ob hoc igitur in præsenti loco illumina-
ri sponsa desiderat pleno scientiæ lumine, ne per imperiti-
am errans in aliquo, similis efficiatur illis doctorum scholis,
quæ non per ipsam Dei sapientiam, sed per philosophorum
& principum huius mundi exercentur. Hoc. n. & Aposto-
1. Cor. 2.b lus dicere videtur in eo, vbi ait: Quia loquimur *Dei sapientiã
Ibidem. in mysterio absconditam, quam nemo principũ huius mundi co-
gnouit.* Et iterum hæc eadem significat, cum dicit: *Non enim
spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, vt
sciamus quæ à Deo donata sunt nobis.* Ob hoc ergo requirit
sponsa Christi meridiana cubilia, & plenitudinem scientiæ
poscit à Deo: ne videatur esse sicut vna ex philosophorum
scholis, quæ adoperta nominatur: pro eo quod plenitudo
2. Cor. 3.d veritatis apud eos tecta est & adoperta. Sponsa autem Chri-
sti dicit: *Nos autem reuelata facie gloriam Dei speculamur.*

ἐὰν μὴ γνῷς σεαυτὴν ὦ καλὴ ἐν γυναιξὶ ἔξελθε σὺ ἐν πτέρναις τῶν ποιμνίων καὶ ποίμαινε τὰς ἐρίφους σου ἐπὶ σκηνώμασι τῶν ποιμένων.

*Nisi cognoueris te ò bona, siue pulchra inter mulieres egrede-
re tu in vestigiis, &c.*] Vnius Chilonis, scilicet ex septem,
quos apud Græcos singulares fuisse in sapientia fama conce-
lebrat, hæc inter cætera mirabilis fertur esse sententia, qua
ait: Scito teipsum, vel cognosce teipsum. Quod tamen Salo-
mon, quem præcessisse omnes hos tempore & sapientia ac
rerum scientia, in præfatione nostra docuimus, ad animam
quasi ad mulierem sub comminatione quadam loquens di-
cit: *Nisi cognoueris temetipsam ò pulchra inter mulieres*, & a-
gnoueris pulchritudinis tuæ causas inde descendere, quod
ad imaginem Dei facta es, per quod inest tibi plurimum na-
turalis decoris: & cognoueris quàm pulchra eras ex initio,
quamuis & nunc iam præcellas cæteras mulieres, & pulchra
inter eas sola dicaris: tamen nisi cognoueris teipsam quæ sis:
non enim ex comparatione inferiorũ volo bonã videri pul-
chritudinem tuã, sed vt tibi ipsi, & decori tuo collata atque
exæquata, respondeas. Quod nisi feceris, iubeo te exire, &
in vltimis gregum vestigiis collocari: & iam non oues, neq;
agnos, sed hœdos pascere: illos scilicet qui pro prauitate &
Matt. 25.d lasciuia, à sinistris staturi sunt regis in iudicio præsidentis: &
cum tibi introductæ in cubiculũ regium ostenderem quæ
summa sunt bona: si non cognoueris temetipsã, ostendã tibi
etiam quæ sunt vltima mala, vt ex vtroque proficias, tã ma-
lorum metu, quam bonorũ desiderio. Si. n. nescieris temet-
ipsam, & ignorantia tui vixeris, nec scientiæ studiũ gesseris: G
sine dubio, nec tabernaculum proprium habebis, sed & per
pastorum tabernacula discurres, & nunc in illius tabernacu-
lis pastoris pasces hœdos, inquietum animal, ac vagum, &
peccatis deputatum. Hæc autem patieris, donec rebus ipsis
& experimentis intelligas, quantum mali sit animam ne- 3. Ezd. 7.b
scire seipsam neq; pulchritudinẽ suam per quã præcellat cæ-
teras, nõ virgines, sed mulieres: illas scilicet, quæ corruptio-
nem passæ sunt, nec in virginitatis integritate permanserũt.
Hæc sunt quę spõsus post illa omnia quæ locuta fuerat spõ-
sa, austera quadam comminatione sponsæ, animos ad agni-
tionis suæ curam suscitans, per ordinẽ propositi dramatis di-
cit. Sed nunc consequenter, vt cætera ad Christum hæc & ad
ecclesiam referamus: qui ad sponsam suam, ad animas scili-
cet credentium loquens, summam salutis & beatitudinis in
scientiæ agnitione constituit. Quomodo ergo anima cogno-
scat semetipsam, nec facile puto, nec breuiter explicari pos-
se: tamen pro virib. pauca ex multis aperire tentabimus. Vi-
detur ergo mihi duplici modo, agnitionem sui animã capere
debere. Quid quidẽ sit ipsa, & qualiter moueatur. i. e. quid in
substantia, & quid in affectib. habeat: vtputa vt intelligat, si
boni affectus sit, aut non boni: aut recti propositi, aut non
recti. Et quidem si recti sit, si erga omnes virtutes eundem
tenorem habeat, tam in intelligendo, quàm in agendo: an
ergo necessaria tantũ & quæ in promptu sunt: Et vtrum in
eo sit, vt recipiat profectus, vt augeatur in intellectu rerum
augmentoq; virtutum: an in isto ster & resideat, in quod po-
tuit peruenire, & vtrum erga semetipsam tantummodo va-
cet excolendam, an aliis prodesse & conferre aliquid vtilita-
tis studeat, vel in verbo doctrinæ, vel in exemplis gestorum.
Si vero cognoscat semetipsã, non esse boni affectus, neq; re-
cti propositi, in hoc ipso vt intelligat, verũ et satis desit, & pro
cul à via virtutũ sit: an in ipso iam posita sit itinere, & ince-
dere iã conetur, cupiẽs quæ in ante sunt apprehẽdere, & quę Phil. 3.c
retro sunt obliuisci, sed nondũ appropinquauerit: aut pro-
xima quidem sit, nondum tamen ad perfectionem venerit. H
Sed & in eo opus videtur esse animæ cognoscentis semeti-
psam, scire si hæc ipsa quæ operatur mala, an ex affectu & Rom. 7.d
studio operetur: an fragilitate quadam, & vt ille ait, quod
quasi non vult agens, & quæ odit faciens: & rursus ea quæ
bona sũt affectibus, & recto proposito gerere videatur: ver-
bi gratia. Si iracundiam apud aliquos quidem cohibet, apud
aliquos autem effert, an semper eam cohibet, & apud nul-
lum omnino profert. Similiter & tristitiam, si in aliquibus
quidem negotiis vincit, in aliquibus autem recipit: an in o-
mnibus omnino non recipit. Ita & timorem, aliaque si-
militer, quæ virtutibus videntur esse contraria. Adhuc & i-
stud opus est animæ cognoscẽtis se, si gloriæ multum cupi-
da sit, aut parum, aut omnino nihil. Quod inde colligit: si
laudibus multum, aut mediocriter delectatur, aut omnino
nihil: & si in opprobriis satis, aut parum, aut omnino nihil
contristetur. Sed & in dando & accipiendo cognoscentis a-
nimæ semetipsam sunt quædam indicia, si quod tribuit &
præbuit ita communicabili affectu, & quasi cui æquitatem
haberi inter homines placeat. An vt ille ait, ex tristitia, aut
necessitate: vel certè gratiam, siue ab accipientibus, siue ab
audientibus quærens. Sed & in accipiendo anima, quæ
cognoscit semetipsam, obseruabit, vtrum indifferenter ha-
beat ea quæ accipit, an velut super aliquo bono gaudeat.
Sed & in intellectu pensabit semetipsam huiusmodi animas
vt cognoscat, an facile moueatur cuiuscunque verisimile,
iudicio: & subripiatur ei arte, vel suauitate, vel calliditati
sermonum: an raro hoc, an nunquam omnino patiatur.
Sed sufficiant hæc in hoc agnitionis genere à nobis dicta.
Possibile est enim volenti bonum similitudinem, & alia
innumera colligere, quibus cognoscere semetipsam anima
probetur: & pulchritudinem suam, quam ad imaginem
Dei in conditione suscepit, si reparare ac restituere potuerit,
contemplari. Hoc igitur est, quod præsens sermo sub specie
mulieris animam docet, vt cognoscat semetipsam, & ait: Gen. 1.d.
Nisi cognoueris temetipsam, hoc est, nisi per singula, quæ & 5.a
supra memorauimus, duxeris sensus tuos, & discretionẽ sin-
gulorum tenueris, quæ agenda sint, quæ cauenda: quid de-
sit tibi, & quid abundet: quid emendandum sit, quidve ser-
uandum. Sed si volueris indifferẽter agere inter cæteras ani-

A mas communis vitę hominū, quas hîc mulieres appellat, inter quas tu pulchra es: vt porequæ iam oscula verbi Dei susceperis, & cubiculi eius arcana perspexeris: si, inquam, non te cognoueris, sed indifferēter, vt cōmune vulgus agere volueris: exi in vestigiis gregum, id est, esto in reliquo grege: si nihil egregium post hæc omnia, quæ in te collata sunt, agis: neque temetipsam cognoscens, à congregatione gregali sequestraueris: & eris non solum in grege, sed in vestigiis gregū.
Eph.4.c Vltimus enim fiet & nouissimus, qui primatus suos non intellexerit. Et ob hoc, vbi iam scientiam neglexerit, necesse est, vt circumferatur omni vento doctrinæ ad deceptionem errorum: ita vt modo quidem apud illum pastorem, id est, doctorem verbi tabernaculum ponat: nunc vero apud alium, & sic vbique circumferatur: pascens non oues, quod est animal simplex, sed hœdos: lasciuos scilicet & inquietos sensus, atq; ad peccatum deputatos, diuersis doctoribus excolens ad hoc ipsum quæsitis. Et hæc erit pœna culpæ illius animæ, quæ seipsam non studuerit agnoscere, & illum solum sequi pastorem,
Ioan.10.b qui animam suam posuit pro ouibus suis. Hæc est vna species, quia intelligere semetipsam animæ in affectibus & actibus suis debeat. Illa vero alia pars profundior est & difficilior, qua iubetur anima, quæ tamen iam in mulieribus pulchra es, agnoscere semetipsam. Quod si obtinere potuerit, speret sibi bona omnia: si minus, sciat execundum sibi post vestigia gregum, & pascendum hœdos in tabernaculis pastorum alienorum à se. Videamus ergo & incipiamus pro viribus, etiam huius partis agnitionem discutere. Dicit per prophetam sermo diuinus: Illuminate vobis lumē scientiæ. Sed in donis spiritualibus vnum quidem donum maximum est: quod per Spiritum sanctum ministratur, sermo scientiæ: cuius scientiæ opus illud principale est,
Matt.11.d quod in euangelio secundum Matthæum quidem ita dicit: *Nemo nouit filiū nisi pater: neq; patrem quis nouit, nisi filius, & cui voluerit filius reuelare.*
Luc.10.b In Luca autē ita ait: *Nemo scit quid sit filius, nisi pater: & nemo scit quid sit pater, nisi filius, & cui voluerit filius reuelare.* Secundū Ioannē vero ita scriptū est: *Sicut agnoscit me pater, & ego agnosco patrē.*
Ioan.10.c In quadragesimo vero quinto psalmo dicit: *Vacate & cognoscite, quoniā ego sum Deus.* Igitur principale munus scientiæ est
B cognoscere trinitatē: Secondo vero in loco cognoscere creaturā eius, secundum eum qui dicebat: Ipse enim mihi dedit horum, quæ sunt scientiam veram, substantiā mūdi & virtutē elementorum, initiū & finē & medietatē temporū, & reliqua. Inter hæc ergo animæ erit quædā etiam sui agnitio, per quā scire debet, quæ sit eius substantia, vtrum corporea vel incorporea, & vtrū simplex vel ex duobus, aut tribus, an vero ex pluribus composita. Sed & iuxta quorundam quæstiones, vtrum facta an omnino à nullo sit facta: Et si facta sit, quo modo sit facta: Vtrum, vt putant aliqui, in semine corporali, etiam ipsius substantia conineatur, & origo eius pariter cum origine corporis traducitur: An perfecta extrinsecus veniens, parato iam & formato inter viscera muliebria corpore induitur: Et si ita sit, vtrum nuper creata veniat, & tunc primum facta cum corpus videtur esse formatū: vt causa facturæ eius, animandi corporis necessitas extitisse credatur; an prius & olim facta, ob aliquam causam ad corpus sumendum venire existimetur, & si ex causa aliqua in hoc deduci creditur, quæ illa sit causa vt agnosci possit, scientiæ opus est. Sed & illud requiritur: vtrum semel tantum corpore induatur, & id postmodum depositum vltra non quærat, an cum semel susceptum deposuerit, iterum assumat: & si secundo sumptum semper habeat, an aliquando iterum abijciat.
1.Cor.7.f Et si quidem secundum auctoritatem scripturarum, consummatio immineat mundi, & corruptibilis status hic in incorruptibilem mutabitur: ambiguum non videri quod in præsentis vitæ statum, secundo aut tertio in corpus venire possit. Nam si recipiatur hoc necessario, sequitur vt huiusmodi successionibus consequentibus finē nesciat mundus, & adhuc cognitionem sui anima requirat, si est aliquis ordo, aut sunt aliqui spiritus eiusdem substantiæ cum ipsa. Alij vero non eiusdem, sed diuersi ab ea, id est, si sunt & alij spiritus rationabiles vt ipsa est, & alij carentes ratione. Et si eadem est ipsius quæ & angelorum substantia, quoniam rationabile à rationabili nequaquam differre creditur. Aut si non est quidem talis per substantiam, sed erit talis per gratiā

C si meruerit: an non possit omnino similis effici angelis, nisi hoc naturæ suæ qualitas, aut similitudo receperit. Reddi enim posse videbitur quod amissum est, non tamen conferri id quod ei a initio cōditor non dederit. Sed & hoc ad cognoscendam semetipsam anima requirat, si virtus animæ eius accedere potest & decedere. An est immutabilis: an acquisita semel vltra non defluit. Et quid opus est plura commemorare: quibus ex causis semetipsam cognoscat anima: ne forte, si neglexerit perfecte semetipsam cognoscere, exire iubeatur in vestigiis gregum, & pascere hœdos, & hoc non in proprio tabernaculo, sed in tabernaculis pastorum; cum præsto sit volenti hæc persequi, largissimas occasiones ex his quæ supra memorauimus, sumere, in quibus sese exercere in sermone scientiæ pro viribus possit. Dicantur vero hæc à verbo Dei, etiam ad animam, quæ in profectibus quidem posita est, nondum tamen ad summum perfectionis ascendit. Quæ pro eo equidem quod proficit, pulchra dicitur, vt autem peruenire possit & ad perfectionem, fiat ad eam comminatio necessaria. Quod nisi per ista singula quæ supra diximus, semetipsam cognouerit, & vigilanter exercuerit in verbo Dei & lege diuina, continget ei de his singulis opiniones colligere diuersorum, & sequi homines nihil egregium, nihil ex Spiritu sancto locutos: hoc enim exire in vestigiis gregum, & eorum doctrinam sectari, qui & si ipsi permanserint peccatores, nullum peccantibus remedium prouidere potuerint. Quos qui sequitur, hœdos vtique qui peccatorum inditium tenent, videbitur pascere, circumiens tabernacula pastorum, diuersas scilicet sectas philosophorū. Intuere ergo plenius quā terribile est, quod sub hac adumbratur figura. Exi, inquit, tu in vestigiis gregum; quasi ad eam loquitur, quæ intus iam sit anima, & intra mysteria collocata, pro eo tamē quod negligat semetipsam cognoscere, & requirere quæ sit, & quid vel quo modo agere debeat, quidve nō agere, dicitur ei: Exi tu quasi quæ ob hanc desidiæ culpā foras mittatur ab eo qui præest. Sic ingens ani- D mæ periculū est, scientiam sui agnitionemque negligere. Sed fortasse, quia duplicem expositionem dedimus agnitionis suæ animæ, videbitur cuipiam secundum eam quidem quæ de moribus & de actibus suis discutere negligit, & inquirere de profectibus suis, aut perscrutari de vitiis, merito ei dici, exi: per quod videatur, quasi de interioribus foras propelli. Si vero secundum editionem aliam, qua diximus, quod naturā substantiamque suam cognoscere debeat & statum, vel in quo fuerit, vel in quo erit, graue credetur. Quæ enim facile talis anima inuenietur, ita perfecta, ita præpotens, cui horum omnium ratio & intelligentia pateat. Ad hoc respōdebimus, quoniam sermo, qui habetur in manibus, non ad omnes animas fit, neq; ad adolescentulas, quib. hic loquitur sponsus, neque ad cæteras mulieres, neque ad octoginta cōcubinas, aut 60. reginas: sed ad illam, quæ inter omnes mulieres sola pulchra dicitur & perfecta. Vnde apparet, ad dilectas quasque animas hæc dici: quibus cum gratia multa sentiendi & intelligendi à Deo data sit, negligunt tamen scientię partes, & cognoscendi semetipsas, nullum adhibent studium. His ergo comminatur sermo diuinus: quia *quibus multū datur multum ex eis exigitur*, & humilis quidem, & venia & misericordia dignus erit: *potentes autē potenter cruciabuntur.* Luc.12.f
Si ergo & in anima quæ pulchrior es & eminentior inter cæteras (verbi gratia) doctrinia, negligas temetipsam & in ignorantia tui maneas: quomodo poterunt, vel hi qui ædificari desiderant, instrui, vel conuinci & argui contradicentes? Digne ergo cum comminatione quadam ad eā dicitur: Exi tu in vestigiis gregum, & pasce hœdos tuos in tabernaculis pastorum. Potest ad hoc trahi, etiam illud quod Moyses scribit: quod si qua Israëlitica mulier adulterauerit, Prou.6.d
lapidetur. Si vero filia sacerdotis, ignibus exuratur. Si ergo Deu.20.&
ista videbimr esse comminatio in eos qui capaces esse possunt ad agnitionē & scientiam, sed per desidiam negligunt. Deut.22.c.d
In quos iustissima indignatio sponsi est: quia scit vnius negligentiam cedere ad damna multorum. Similis enim videbitur huiusmodi anima, vel illi qui acceptum denarium abscondit in terram, ne lucri aliquid ex eo pecuniæ dominus acquireret: vel illi quem occidisse dicitur Deus, quia mali- Luc.19.d
gnus erat Onā, vel Her scilicet, qui accepta semina scientiæ naturalis, posteritati inuidens, profundebat in terram. Pa- Gen.38.b

stores

E stores quoq;, sicut & animam diximus (si quidem ad ecclesiam comminationis hic sermo sit) mundi huius principes accipiendi sunt: vel illi angeli sub quorum cura reliquæ gẽtes habentur, siue forte in hoc, siue secretioribus causis quibusdam seductæ. Si vero ad vnamquamq; animam comminatio ista referatur, quæ semetipsam negligit agnoscere: sapientes & magistri huius sæculi intelligendi sunt, docentes sapientiam huius mundi, vt in summa hoc intelligatur, quia necesse est animam, eam præcipuè, quæ bona & pulchra est, sensibus & ingenio vigilans, cognoscere semetipsam: & dare operam ad agnitionem sui per exercitia doctrinæ & studia diuina, ac per hoc agi spiritu Dei & spiritu adoptionis: Aut si talis hæc anima semetipsam neglexerit, & à diuinis studiis declinauerit, necesse est eam operam dare studiis mundanis & sapientiæ sæculi, & agi spiritu mundi huius iterum in timore. Quod designat Apostolus, cum dicit: *Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum, qui est ex Deo.* Et iterum: *Non accepistis enim iterum in timore spiritum seruitutis, sed spiritum accepistis adoptionis, in quo clamamus abba pater.* Hæc interim nobis de præsenti loco occurrere potuerunt: nunc iam conuertamur ad consequentia.

1. Cor. 2. c. Rom. 8. c.

Equitaui meo in curribus Pharaonis, similem te arbitratus sum proxima mea.] Historicus quidem sensus hoc videtur ostendere. Sicut, inquit, tunc in Ægypto cum Pharao persequens populum Israël processit in currib. & equitatu: & meus, hoc est, domini mei sponsi, equitatus longe præcellebat curr' Pharaonis, & præstantior erat, vtpote qui illos superauerit, & in mare demerserit: ita & tu proxima mea sponsa præcellis omnes mulieres, similis effecta equitatui meo: qui Pharaonis currib. comparatus, potentior vtique est & magnificentior. Hic interim mihi videtur esse ordo sermonũ ipsorum verborumq; directio. Videamus autem, ne forte secundũ intelligentiã mysticã, animas, quæ sunt sub illo spirituali Pharaone, & sub spiritualib. nequitiis positæ, currus dicat esse Pharaonis: & quadrigas eius, quas ipse agit, & ducit ad persequendum populum Dei, & ad opprimendum Israel. Certum enim est, quia tẽtationes & tribulationes, quas excitant dæmones sanctis, per animas aliquas excitant ad hoc ipsum aptas & conuenientes. Quibus tanquam curribus ascensis, exagitant & impugnãt, vel ecclesiam Dei, vel singulos quosque fidelium. De equitatu vero Domini, qui sit eius iste equitatus, in Exodo quidem, vbi superantur currus Pharaonis, & demerguntur in mare, nihil legimus scriptum, nisi tantum quod Dominus currus Pharaonis, & exercitum eius proiecit in mare rubrum. Inuenimus tamen in quarto Regnorum libro, quod Elisæus de aduentu hostium, qui cum equitatu & curribus venerant, formidanti puero suo dicit: *Ne timeas, quoniã plures sunt nobiscum, quam cum illis. Et orauit, inquit, Elisæus, & dixit: Domine aperi oculos pueri huius, vt videat. Et aperuit Dominus oculos eius, & vidit: Et ecce mõs plenus equitibus erat, & currus ignei in circuitu Elisæi, qui descenderant ad eum.* Sed & in propheta Habacuc manifestè & euidenter legimus de equitatu Domini, & quod ascendat equos suos. Sunt ergo scripturæ verba hæc: *Nunquid in fluminibus irasceris Domine, aut in fluminibus furor tuus, aut in mari rubro impetus tuus? qui ascendes equos tuos, & equitatus tuus salus.* Sunt ergo equi Domini, quibus ascendit, & equitatus eius. Quos ego non alios esse puto, quàm illas animas, quæ frenũ disciplinæ eius accipiunt, & iugũ portant suauitatis eius, & quæ spiritu Dei aguntur, & in hoc est eis salus. In reuelatione Ioannis legimus, quod apparuit ei equus, & sedens super eũ quidam fidelis & verus, & cum iustitia iudicans, cuius nomen est verbũ Dei. Ait ergo: *Et vidi cœlum apertũ: & ecce equus albus, & qui sedebat super eũ, vocabatur fidelis & verus, & cum iustitia iudicans & pugnans: & oculi eius sicut flãma ignis, & super caput eius diademata multa, habentia nomẽ scriptũ, quod nemo nouit nisi ipse, & adopertus erat vestimento sanguine conspersa, & vocabatur nomen eius verbũ Dei. Et exercitus eius erat in cœlo, & sequebantur eũ in equis albis, induti byssino albo puro.* Sed opus est gratia Dei, quæ hoc ũ nobis aperiat intellectũ, quo possimus aduertere: quid istę indicent visiones, quis sit equus albus, & quis sit qui sedet super eũ, cuius nomen est verbũ Dei. Et forte quidẽ dicet aliquis, album esse equũ, corpus quod assumpsit Dominus, & quo ille qui in principio apud Deũ, Deus verbũ, vel vestitus vel vectus est. Alius autẽ animã dicet, quã assumpsit primogenitus omnis creaturæ, & de qua dicebat: *Potestatem habeo ponendi eã, & potestatem habeo iterum sumendi eam.* Alius vero vtrumque simul, corpus atque animam, quasi vbi peccatum nõ fuerit, equum dici album putabit. Alius adhuc quarto loco ecclesiam dicet, quæ & corpus eius nominatur, album videri equum: quasi non habentem maculam aut rugam, quam sibi ipse sanctificauit lauacro aquæ. Secundum hæc autem singula etiam illa accipiet quæ sequuntur, militiã cœli & exercitum verbi Dei: & quo modo singuli quique eorum sequentes verbum Dei, equis albis sedeant, & byssinis albis induantur & mundis. Huic ergo equo albo, quo ipse vehitur, qui verbum Dei appellatur, vel huic equitatui cœlesti, qui eum sequitur in albis nihilominus equis, comparat & similem facit Christus ecclesiam suam. In curribus autem Pharaonis, vel ita possumus accipere, vt quantũ hic Domini equitatus equitatũ & currus Pharaonis euincit & præcellit: tantum tu quæ pulchra es in mulieribus, præcellis & euincis omnes reliquas animas, quæ adhuc iugum Pharaonis portant, & sessores eius patiuntur: vel certe quod equitatus hic meus, qui lauacro aquæ mundatus, purus & candidus factus est, & verbum Dei meruit habere sessorem, ex curribus assumptus est Pharaonis. Inde enim omnes veniunt credentes, quia *Christus venit in hunc mundum peccatores saluos facere.* Hoc ergo modo potest explanari versiculi huius sensus. Equitaui meo, qui fuit ante in curribus Pharaonis, & nunc sequitur me in equis albis, purificatus in lauacro aquæ, similem te arbitror proxima mea. Beatæ ergo sunt illæ animæ, quæ dorsum suum curuauerunt, vt suscipiant sessorem verbum Dei super se, & fræna eius patiuntur, vt quocunque ipse voluerit, flectat eas, & agat habenis præceptorum suorum: quia iam non propria voluntate incedũt, sed ad omnia ducuntur & reducuntur voluntate sessoris. Et fortassis videbitur secundum hoc, quod ex multis animabus congregata est ecclesia, & exemplum vitæ accepit à Christo: quod non tam ab ipsa deitate verbi Dei acceperit, quæ vtique supereminet eos actus vel affectus, qui ad exemplum dari hominibus debeant, sed illa anima, quæ assumpta est ab eo, in qua fuit summa perfectio: illa sit ad exemplum posita, & ipsa dicat hic, proxima mea, cuius similitudinem habere debeat etiam ecclesia, quæ ex multis congregatur animabus, illis scilicet quæ prius fuerant sub iugo & curribus Pharaonis, & equitatus Domini appellantur. Quæ autem ex duabus expositio conueniens magis proposito versiculo videatur, probabis etiam tu qui legis.

G Ioan. 10. d

Ephe. 5. f

1. Tim. 1. d

H

τῇ ἵππῳ μου ἐν ἅρμασι Φαραὼ ὡμοίωσά σε ἡ πλησίον μου.

Quam speciosæ factæ, &c.] Ordo dramatis, huiusmodi videtur habere consequentiam: quod postea quam austeriore vsus est comminatione sponsus ad sponsam, protestatus ei, quod nisi cognosceret semetipsam, exitura esset in vestigiis gregũ, & pasceret non oues, sed hœdos, erubuerit super austeritate præcepti: sed & rubor verecundiæ diffusus in vultu, speciosas effecerit genas eius, & multo quã fuerãt pulchriores. Non solũ autẽ genæ, sed & ceruix eius tam decora sit reddita, quasi monilium redimiculis adornata. Pulchritudo ergo genarũ turturib. cõparatur: quod per huiusmodi aues, simul honestas vultus & alacritas indicetur. Hæc est historica dramatis explanatio. Sed veniamus ad rem. Paulus Apostolus scribẽs ad ecclesiã Corinthiorũ, ita ait: *Corpus autem non est membrũ vnum, sed multa: Et si dixerit pes, quia non sum manus, non sum de corpore: non propterea non est de corpore: Et si dixerit auricula, quia non sum oculus, non sum de corpore: non propterea non est de corpore. Si totum corpus est oculus, vbi est auditus? Si totum auditus, vbi odoratus? Nunc autem Deus posuit vnũquodque membrum in corpore sicut voluit.* Et cum plura de hoc disputasset, ad vltimũ dicit: *Vos autẽ estis corpus Christi, & mẽbra ex parte.* Et iterum ad Ephesios scribẽs dicit: *Subiecti inuicẽ in timore Christi. Mulieres viris subiectæ sint sicut Domino: quia vir caput est mulieris, sicut & Christus est caput ecclesiæ: ipse Saluator corporis. Sed sicut ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus. Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam suam, & semetipsum tradidit pro ea, vt eam sanctificaret lauacro aquæ in verbo, vt ipse sibi præpararet gloriosam ecclesiã, non habentem maculam aut rugã, aut aliquid huiusmodi sed vt esset sancta & immaculata.* Et post pauca: Nemo, inquit, enim

τί ὡραιώθησαν σιαγόνες σου ὡς τρυγόνος· τράχηλός σου ὡς ὁρμίσκοι.

1. Cor. 12. c

Ephe. 5. d

4. Reg. 6. c

F Ibidem.

Habac. 3. b

Apoc. 19. b

A *aliquando carnē suā odio habuit: sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus ecclesiam: quia mēbra sumus corporis eius*, & reliqua.

Per hæc ergo edocemur, quomodo sponsa Christi, quæ est ecclesia, etiam sit corpus eius & membra. Si ergo audias sponsi membra nominari, ecclesiæ membra dici intellige, in quibus sicut sunt aliqui, qui dicuntur oculi, pro intelligentiæ sine dubio ac scientiæ lumine & alij aures, pro audiendo verbo doctrinæ: alij manus, pro bonis operibus religiosisque ministeriis: ita sunt alij & qui genæ eius appellentur. Genæ autem partes vultus dicuntur, in quibus honestas & verecundia animæ agnoscitur: per quod sine dubio illi in membris ecclesiæ declarantur, qui castitatis & pudicitiæ excolunt honestatem. Pro his ergo ad omne corpus sponsæ dicitur: Quam speciosæ factæ sunt genæ tuæ? Et obserua quia non dixit, quam speciosæ sunt genæ tuæ, sed quam speciosæ factæ sunt, vt ostendat, prius quidem non eas ita fuisse speciosas, sed postea quam suscepit oscula sponsi, & ipse qui loquebatur per prophetas, prius affuit, & mundauit sibi ipsi ecclesiam suam lauacro aquæ, & fecit eam non habere maculam aut rugam, & agnitionem sui præstitit ei: tunc factæ sunt speciosæ genæ eius. Tunc enim castitas & pudicitia, & virginitas, quæ prius non fuerat, per ecclesiæ genas specioso decore diffusa est. Quæ tamen genarum species, id est pudicitiæ & castitatis, turturibus comparatur. Turturum ferunt huiusmodi naturam esse, vt neque masculus præter vnam feminam adeat aliam: nec femina plus quam vnum patiatur marem: ita vt si accidat altero intercepto superesse alterum: pariter cum coniuge extinctus sit ei concubitus amor. Conuenienter ergo similitudo turturis, aptatur ecclesiæ, quod vel alterius viri post Christum coniugium nesciat, vel quod continentiæ & pudicitiæ in ea tanquam turturum voliter multitudo. Secundum hanc intelligentiam etiam
B ceruicem sponsæ accipiamus. Quæ sine dubio illæ intelligi
Matt.11.d debent animæ, quæ Christi iugum suscipiunt dicentis: Suscipite super vos iugum meum: quia iugum meum suaue est. Obedientia ergo eius, ceruices eius appellantur, Ceruix ergo eius speciosa facta est, sicut redimicula, & merito. Quam. n. prius præuaricationis inobedientia turpē fecerat, nunc obediētis fidei, speciosam fecit & pulchrā. Ceruix ergo tua speciosa facta est sicut redimicula. Ad vtrumq;. n. subaudiatur, speciosa facta est. Redimicula hîc dicit constrictiones, vel cōnexiones monilium, quæ in ceruicib. sedere solent: ex quib. deducitur & descendit per omne collum reliquus ornatus. Ipsi ergo ornamento, quod ceruicib. & collo imponi solet, ceruicem sponsæ comparauit. Quod dictum ita aduertimus. Ceruicē diximus subiectionem & obedientiam dici, pro eo quod quasi iugum Christi suscipiat, & fidei eius obedientiam præbeat. Ornamētum ergo ceruicis eius, quæ est obedientia, Christus est. Ipse enim prior factus est obediens vs-
Rom.5.d quead mortem. Et *sicut per vnius*, Adæ scilicet, *inobedientiā, peccatores constituti sunt multi: ita & per vnius obedientiam*, Christi duntaxat, *iusti constituentur multi*. Ornamētum ergo & monile ceruicis ecclesiæ, obedientia Christi est. Sed & ceruix ecclesiæ, i. e. obedientia eius, similis effecta est obediētiæ Christi, quod est monile ceruicis. Magna ergo in hoc laus sponsæ est, magna ecclesiæ gloria, vbi imitatio obedientiæ eius, exæquatur obedientiæ Christi, quem imitatur ec-
Gen.38. clesia. Hæc ipsa species monilis, etiam in Genesi memoratur à Iuda patriarcha Thamar nurui suæ, quando cum ea quasi cum meretrice concubuit, data. Quod non omnibus patet mysterium. Intelligitur per hoc, quod Christus ecclesię, quā ex multorum dogmatum prostitutione collegerat, futuræ profectionis hæc dedit pignora, & istud obedientiæ monile ceruici eius imposuit.

ὁμοιώματα χρυσοῦ ποιήσομέν σοι, μετὰ στιγμάτων τοῦ ἀργυρίου ἕως οὗ ὁ βασιλεὺς ἐν ἀνακλίσει αὐτοῦ.

Similitudines auri faciemus tibi cum distinctionibus argenti, quoadusque rex sit in recubitu suo.] Supra diximus, quod specie dramatis libellus hic ordinatus, personarum imitatione contexitur: & nunc ergo videntur hæc amici vel sodales spōsi ad sponsam locuti, qui secundum intelligentiam mysticā, & vt supra iam diximus, aut angeli vel etiam prophetæ, aut patriarchæ possunt intelligi. Non enim tunc solum cū post baptismum Ioannis in deserto tentatus est à diabolo Do-
Matt.4.a minus, accesserunt angeli & ministrauerunt ei, sed ante ad-
Gal.3.c uentum præsentiæ corporalis ministrauerunt semper. Nam & lex disposita in manu per angelos dicitur mediatoris. Et ad Hebręos scribēs Apostolus dicit: *Si. n. qui per angelos habi-* C
Heb.2.a *tus est, sermo factus est firmus*. Ipsi ergo erant velut auctores & procuratores, appositi paruulæ sponsæ cū prædagogo, lege: donec plenitudo tēporum veniret, & mitteret *Deus filiū* Rom.11.a
suū, natum ex muliere, factum sub lege, & adduceret eam sub auctoribus & procuratoribus & pædagogo, lege: vt ipsius verbi Dei oscula, doctrinam scilicet verbaq; susciperet. Antequam ergo tempus horum adesset: in multis angelorum ministerio excolebatur sponsa, qui apparebant tunc hominibus, & loquebātur ea, quæ res poscebat & tēpus. Non. n. tu mihi ex aduētu Saluatoris in carne sponsā dici, aut ecclesiam putes: sed ab initio humani generis, & ab ipsa cōstitutione mundi: imo vt Paulus docet, altius mysterij huius originem repetam, ante etiam constitutionē mundi. Sic enim dicit ipse: *Sicut elegit nos in Christo ante constitutionem mūdi,* Eph.1.a
vt essemus sancti & immaculati corā ipso in charitate, prædestinās nos in adoptionem filiorum. Sed & in psalmis scribi-
tur: *Memento congregationis tuæ Domine quā congregasti ab* Psal.73.a
initio. Prima etenim fundamenta congregationis ecclesiæ, statim ab initio sunt posita. Vnde & Apostolus dicit ædifica- Eph.2.c
ri ecclesiam, non solum super Apostolorum fundamentum, sed etiam prophetarum. Inter prophetas autem numeratur & Adam: quia magnum mysterium prophetauit in Christo & in ecclesia, dicens: *Propter hoc relinquet homo patrem suū,*
& matrem suā, & adhærebit vxori suæ, & erunt ambo in carne Gen.2.d
vna. Euidēter enim de his dictis eius dicit Apostolus: Quia Ephe.5.g
mysterium hoc magnū sit. *Ego autem dico in Christo & in Ec-* Ibidem a
clesia. Sed & idē Apostolus cum dicit: Sic enim ecclesiam dilexit, vt semetipsum traderet pro ea, sanctificans lauacro aquæ, non vtiq; ostendit eam prius non fuisse: quomodo enim dilexisset eā, quę nō erat. Sed eā sine dubio dilexit, quæ erat. Erat autem in omnib. sanctis, qui ab initio sæculi fuerunt facti. Diligēs igitur eā, venit ad eam. Et sicut pueri communicauerunt carni & sanguini, similiter & ipse particeps factus D
est eorumdem, ac semetipsum pro eis tradidit. Ipsi enim erāt ecclesia, quam dilexit, vt eam vel numerositate augeret, vel virtutibus excoleret, vel perfectionis charitate de terris transferret ad cœlum. Ministrauerunt ergo & prophetæ ab initio, ministrauerunt & angeli. Quid enim aliud fiebat Gen.18.a
tunc, cum apparuerunt tres viri Abrahæ sedenti ad quercum Mambre? Licet illa angelorum species plus aliquid quam angelicum ostenderit ministerium: nam Trinitatis ibi mysterium prodebatur. Hoc erat & in Exodo: cum ange- Exod.3.a
lus Domini dicitur in flamma ignis apparuisse Moysi in rubo. Continuo autem in subsequentibus Dominus & Deus Ibid.a
loqui in angelo scribitur, & ipse Deus esse Abrahā, & Deus Isaac, & Deus Iacob designatur. Quod quidam hæreticorū legentes dixerunt: Deum legis & prophetarum longè inferiorem esse, quam Iesum Christum & Spiritum sanctum, & & eousque impietatem suam pertenderunt, vt plenitudinē quidem in Christo ponāt, & in Spiritu sancto: imperfectionem vero & infirmitatem in Deo legis. Sed hæc alias. Nunc autem nobis propositum est ostēdere, quomodo sancti angeli, qui ante aduentum Christi, velut paruulæ adhuc sponsæ tutelam procurabant, ipsi sint amici & sodales sponsi, qui ad eam dicere videantur: Faciamus tibi similitudines auri cum distinctionibus argenti, vsquequo rex sit in recubitu suo. Indicant ergo quod ipsi faciant sponsæ, non aurum (neque enim habebāt tale aurum, quale dignum erat officii sponsæ) sed pro auro, similitudines auri se facere promittūt. Et non vnam similitudinem, sed multas. Ita etiam dicunt de argento, sed quasi habentes licet paruam argenti materiam promittunt se ei facere, non similitudines, sed distinctiones argenti: vtpote quibus non tanta abundaret argenti materia, vt connexum aliquid & solidum opus ex eo producere possent: sed distinctiones solas ac signa quædam parua, velut puncta intersererent illi operi, quod ei ex auri similitudine faciebant. Hæc ergo amici sponsi illi, de quibus supra diximus, sponsæ faciunt ornamenta. Sed quid in his secreti contineatur, & quid elocutionis nouitas ipsa parturiat: omnipotentis verbi ac sponsi patrem precemur, vt ipse nobis arcani huius claustra patefaciat, quo possimus, non solum ad intelligenda hæc illuminari, verum etiam ad proferenda: ac secundum mensuram eorum, qui lecturi sunt, moderationem eloquij spiritualis accipere. Auri speciem in mul-

E

in multis sæpe ostendimus figuram tenere inuisibilis & incorporeæ naturæ. Argentũ vero virtutem verbi ac rationis, secundum quod & Dominus dicit per prophetã: *Dedi vobis argentum & aurum, vos autem fecistis argentea & aurea Baalim:* ostendens per hæc, & dicens: quia dedi vobis sensum & rationem, qua me Deum & sentire possetis, & colere: vos autẽ & sensum & rationẽ quæ in vobis est ad colenda dæmonia transtulistis. Sed & *eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne probatum* dicitur. Et item in aliis, argentum ignitũ, iusti lingua memoratur. Cherubim vero aurea dicuntur: quoniã quidem plenitudo scientiæ Dei interpretantur. Sed & candelabrum in tabernaculo testimonij aureum & solidum poni iubebatur: quod mihi videtur formam tenere naturalis legis, in qua lux scientiæ habetur. Sed quid opus est multa congregare testimonia, cum in promptu sit scire volentibus in multis scripturæ locis hoc indicari, quod aurum ad sensum mentemque reuocetur: argentum vero ad verbum atq; eloquia referatur. Nunc ergo properemus ad contemplandum, quomodo secundum ea quæ præmisimus, amici sponsi dicant, se similitudines auri facere sponsæ cũ distinctionibus argenti. Videtur ergo mihi, quod *Lex*, quæ *per angelos disposita est in manu mediatoris:* quandoquidẽ vmbram habeat futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum: & quęcunque contingebant illis qui in lege referuntur in figura, & non in veritate contingebant. Ista omnia similitudines auri fuerunt, non aurum verum: quod scilicet aurum verum in illis, quæ incorporea sunt & inuisibilia ac spiritualia, intelligatur. Similitudo vero auri, in quo non est ipsa veritas, sed vmbra veritatis, ista corporea & visibilia accipiantur; verbi gratia: Similitudo auri fuit istud tabernaculum manufactum, de quo dicit Apostolus: *Non enim manufacta ista introiuit Iesus exẽplaria verorũ, sed in ipsum cœlũ.* Ergo quæ in cœlis sunt inuisibilia & incorporea, illa sunt vera: ista autem, quæ in terris sunt visibilia & corporea, exemplaria verorum dicuntur esse, non vera. Ista ergo sunt, quæ similitudines auri appellantur, in quibus est & arca testamẽti, & propitiatoriũ, & Cherubim, & altare incensi, & mẽsa propositionis, & panes: sed & velamen, & columnæ ac seræ,

F

& altare holocaustorum, & ipsum templum atq; omnia quę in lege scripta sunt. Omnia hæc similitudines erant auri. Sed & ipsum aurũ visibile, pro eo quod visibile erat, nõ erat aurũ verum: sed similitudo erat illius veri auri inuisibilis. Istas ergo similitudines auri, fecerunt sponsæ ecclesiæ sponsi amici: angeli videlicet & prophetæ, qui ministrauerunt in lege cæterisq; mysteriis. Hæc opinor & Paulus intelligens dicebat: *In religione angelorũ, in his quæ videt frustra inflatus sẽsu carnis suæ.* Omnis ergo Iudaicus cultus & religio, similitudines sunt auri. Cum autẽ cõuersus fuerit quis ad Dominũ, & ablatum fuerit ab eo velamen, tunc videbit aurum verum; cuius auri antequam adesset & cognoscendum se præberet, similitudines fecerunt sponsæ amici eius, vt ex illis similitudinibus cõmonita & prouocata, veri auri desiderium caperet. Hoc enim factũ indicat Paulus, cum dicit: *Hæc autem in figura contingebãt illis. Scripta autem sunt propter nos, in quos finis sæculorum deuenit.* Sed finẽ, quẽ dicit Paulus, non intelligas corporalem. Finis enim corporalis multos inueniet, pro quib. non sunt scripta hæc: Neq; enim huiusmodi de his recipient intellectum: sed finem sæculorum, perfectionem rerum intellige, quæ vtique Paulo & similib. eius aduenisse, & propter ipsos scripta hæc esse dicuntur. Sed hæc in excessu diximus, volentes ostendere, quomodo amici sponsi dicant ad sponsam facere se ei similitudines auri cum distinctionibus argenti, per ea scilicet quæ in lege & prophetis per figuras, & imagines, & similitudines, & parabolas scripta tradiderunt. Sunt tamen in his & paruæ quædam distinctiones argenti. Inditia scilicet sensus spiritualis verbi & interpretationis rationabilis, licet & valde rara & exigua. Ante aduentum namque Domini vix sicubi prophetarum aliquis paruum quod occulti sermonis aperuit: verbi gratia, vt Esaias cũ dicit: *Vinea Domini Sabaoth, domus Israel est, & domus Iuda nouella dilecta.* Et iterum alibi: *Aquæ multæ, gentes multæ sunt.* Et Ezechiel nominans duas sorores, Oollam & Oolibã, aliam Samariam distinguit esse, & aliã Iudæã: & sicubi talia quædam ipsis prophetis interpretantibus aperiantur, istæ distinctiones argẽti dicuntur. Vbi vero Saluator & Dominus noster Iesus Christus aduenit noua faciens omnia verbo virtutis suæ, in passione eius inditium datum est, quod ea quæ in absconditis tegebantur, & arcana erant, in lucem proferrentur, & ad manifestationem venirent: per hoc quod velum templi, quo sancta sanctorum & arcana velabantur, scissum est de sursũ eius vsque deorsum, palam fore denuncians omnibus, quod intrinsecus videbatur obtectum. Sic ergo illud, quod per angelos & prophetas ministratum est, similitudo auri fuit cum distinctionibus paruis & exiguis argenti. Hæc autem quæ per ipsum Dominum nostrum Iesum Christum tradita sunt, in auro vero & argento solido collocata sunt. Hæc. n. quæ per amicos sponsi facta est similitudo auri cum distinctionibus argenti, non in sempiternum mansura promittitur: sed tempus ei statuitur ab illis ipsis dicentibus: vsquequo rex sit in recubitu suo. Cum. n. recubans dormierit, vt leo & vt catulus leonis, & post hæc suscitauerit eũ pater, & resurrexit a mortuis, si qui fuerint conformes resurrectionis eius, iam non in similitudine auri: id est, non in rerũ corporalium colore manebunt, sed aurum verum ab ipsis percipient, credentes & sperantes, non ea quæ videntur, sed quæ non videntur: nec quæ in terris sunt, sed quæ in cœlis, vbi Christus est in dextera Dei sedens, & dicent: Quia & si cognouimus Christum aliquando secundũ carnem, sed nunc iam non nouimus. Non ergo iam distinctionibus paruis argenti, sed in latitudinem diffuso vtentur argento. Audient enim, quia in illa auri similitudine, petra, quæ sequi dicitur, & potũ populo præbere Christ' est, & mare baptism' est, & nubes Spiritus sanctus est, & manna verbum Dei est, & agnus paschæ Saluator est, & sanguis agni, passio Christi est: & velum, quod est in sanctis sanctorum, quo diuina illa & arcana tegebantur, caro eius est, aliaque innumera, ex eius resurrectione, patebunt: non iam parua vt prius distinctione, sed latissima expositione patefacta. Adhuc autem vt clarius fiat quod dicit: vsquequo rex sit in recubitu suo, etiam de secunda Balaam prophetia, quæ de Christo ita continet, proferemus. *Orietur*, inquit, *stella ex Iacob: & exiet homo de semine eius, & dominabitur gẽtibus multis.* Exaltabitur Gog regnũ eius, & crescet regnũ eius. Deus educet eũ ex Ægypto: sicut gloria vnicornis, & comedet gentes inimicorũ suorũ, & crassitudines eorum emedullabit, & iaculis suis sagittabit eos: *Recubens vt leo requiescet, & sicut catulus leonis. Quis suscitabit eũ.* Cõsidera ergo & ex his diligentius, & vide quomodo omnis similitudo auri vsque ad extremũ tempus, ad recubitũ regis scilicet stare memoratur. Post hæc ergo exaltabitur Gog, id est, super tecta regnum eius, cùm videlicet de terris ad cœlestia fuerit tecta translatum. Sed de his plenius, prout Dominus dedit, in Numerorum libro prosecuti sumus. Requiramus sane si etiam sanctis patribus ipsis & prophetis, qui ministrauerunt verbum ante aduentum Domini nostri Iesu Christi, perfectionis hui' veri q. auri gratia data sit, an tantũ futura hęc intellexerint, & in spiritu ventura præuiderint: atq; ob hoc solum dixerit Dominus de Abrahã: Quia desiderauerit videre diem eius, & viderit & lætatus sit. quod scilicet in spiritu futura præuiderit: & magis fortasse hoc ita esse, etiam ille sermo cõfirmet, qui ait: *Multi iusti desiderauerunt videre quæ videtis, & nõ viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.* Quãuis nec illis potuerit defuisse perfectio veniens ex fide. Quæ enim nos facta credimus, hæc illi maiore cum expectatione futura credebant. Sicut ergo ex aduentu Christi, credentes præteritorum fides, ita & illos futurorum ad summam perfectionis adduxit. Quod si ad vnamquamque animam referatur expositio, videbitur quod donec paruula est adhuc anima & imperfecta, & sub tutoribus & procuratoribus posita, siue doctoribus ecclesiæ, siue angelis, qui paruulorum custodes esse dicuntur, & videre semper faciem patris, qui in cœlis est, similitudines auri fiũt ei: cum non solidis & fortibus alitur verbi Dei cibis, sed similitudinibus imbuitur: velut si dicamus, parabolis & exẽplis docetur, pro quibus & ipse Christus dicitur ætate crescere *& sapiẽtia & gratia apud Deum & homines.* In illis ergo similitudinib. imbuitur, & fiunt ei parua distinctiones argenti. Aperiũtur. n. interdũ, & his qui imbuuntur parua aliqua & rara de secretioribus mysteriis, vt desiderium concipiant maiorum. Neq; enim desiderari quid potest, si penitus ignoretur: & ideo incipientibus & primis in eruditionibus

G

H

Marginal references: Osee. 2. c; Psalm. 11. b; Prou. 10. c; Exod. 25. & 37.; Gal. 3. c; Heb. 9. f (?); Ibid.; Coloss. 2. c; 1. Cor. 19 (?) c; Esa. 5. b; Apoc. 7 d; Ezec. 23. a; Matt. 27 f; 2. Cor. 5. d; Exod. 14. 15. & 24.; Num. 24. a; Sec. 70.; Gen. 49. c; Ioan. 8 g; Luc. 10 d; Gal. 4 a; Matt. 18 b; Luc. 2 b

A positus, sicut non sunt ad subitum cuncta pandenda: ita neq;
penitus abscondenda sunt spiritualia mysteria, sed vt ait ser-
mo diuinus, faciendæ sunt eis distinctiones argenti: & scin-
tillæ quędam spiritualis intelligentiæ animis eorum initian-
dæ sunt; vt gustum quodammodo desiderandæ dulcedinis
sumant: ne vt diximus si penitus ignoretur, nec omnino de-
sideretur. Verum quod paruulam nominamus animam, ne-
mo ita accipiat, quasi secundum substantiam paruula dica-
tur: sed si cui deest eruditio, & in qua est exiguus intellectus
ac minima peritia, hanc paruulam dicimus animam. Igitur
hęc fieri conuenit, vsquequo rex sit in recubitu suo, id est, vs-
quequo in id proficiat huiusmodi anima, vt capiat regem, &
habeat recumbentem in semetipsa. Sic enim dicit hic rex:
Leui. 26. b *Quia habitabo in eis, & inambulabo in eis*: profecto qui tantā
verbo Dei cordis sui latitudinem præbent, vt etiam in eis
dambulare dicatur, spatiis scilicet amplioribus intelligentiæ
agnitionisq; diffusioris. Ita ergo & recubare dicitur in ani-
ma illa sine dubio, de qua ipse Dominus dicit per prophetā:
Esa. 66. a *Super quem requiescam, nisi super humilem & quietum & tre-
mentē sermones meos?* Habitat ergo rex iste, qui est sermo Dei,
in illa anima, quæ iam ad perfectum venerit recubitū suum;
si tamen non sit in ea aliquod vitium, sed plena sit sanctitate,
plena pietate, fide, charitate, pace, omnibusq; virtutib9. Tūc
Ioan. 14. c enim delectat in ea recubare regem & habere recubitū. Ad
hanc enim animā Dominus dicebat: *Quia ego & pater meus
veniemus, & cænabimus cū eo, & mansionē faciemus apud eū.*
vbi ergo cænat Christus cum patre, & vbi mansionem facit,
quidni recumbit? Beata illius latitudo animæ, beata strata il-
lius mentis, vbi pater & filius, vt non dubito, vnà cum spiritu
sancto recumbit, cænat & mansionem facit. Quibus putas
opibus, quibus copiis tales conuiuæ pascuntur? Pax vbi pri-
mus cibus est, humilitas simul apponitur ac patientia, man-
suetudo quoque & lenitas, & quod summæ ei suauitatis est,
puritas cordis. Charitas autem in hoc conuiuio principa-
lem obtinet locum. Tali ergo modo, etiam tertia expositio-
ne, ad vnamquamque animam referri posse videbitur quod
ait: Similitudines auri faciemus tibi cum distinctionibus ar-
B genti, quoadusque rex sit in recubitu suo.
Νάρδος μου ἔδωκεν ὀσμὴν αὐτοῦ. *Nardus mea dedit odorem suū, siue odorem eius.*] In specie dra-
mans videtur hoc ostendi, quod post hæc verba ingressa sit
sponsa ad sponsum, & vnguentis suis vnxerit eum: ac miro
quodam genere, quasi nardus, quæ prius odorem non dede-
rat, cum esset apud sponsam, tunc dederit odorem suū, cum
corpus contigit sponsi, vt nō tam ille ea nardo odorem, quā
nardus ex ipso sumpsisse videatur. Si vero secundū hanc dif-
ferentiā, quæ in aliis inuenitur exemplaribus legimus: Nar-
dus mea dedit odorē eius: inuenitur adhuc aliquid diuinius,
vt videatur vnguentū hoc nardi, quo vnctus est sponsus, non
tantū suum, qui nardo inesse naturaliter solet, sed ipsius spō-
si odorē cœperit, & ipsius odorem ad sponsam reportauerit
nardus: vt in eo quo vnxit eum, odorem sponsi per ipsius
vnguenti munus acceperit, & hoc sit quod dicere videatur:
Nardus mea, qua vnxi sponsum, regressa ad me, odorem mi-
hi detulit spōsi, & velut superato naturali suo odore, præ fra-
grantia sponsi ipsius mihi detulit suauitatem. Hæc habet hi-
Mar. 14. & Ioan. 12. a storici dramatis explanatio. Sed veniamus iam nunc ad in-
telligentiam spiritualem. Ponamus hic sponsam ecclesiam,
in personam Mariæ, quæ decenter vtique dicitur afferre li-
brā vnguenti nardi pistici pretiosi, & vngere pedes Iesu, &
detergere capillis suis, & recipere quodammodo ac recupe-
rare per crinē capitis sui ad semetipsam vnguentum, ex qua-
litate ac virtute corporis eius infectum, & odorem non tam
nardi per vnguentum quam ipsius verbi Dei ad se trahen-
tem per capillos, quibus abstergebat pedes, & imposuit ca-
piti suo, non tam nardi quam Christi fragrantiam, & dicere:
Quia nardus mea, missa in corpus Christi, reddit mihi odo-
Ibidem. rem eius. Denique vide, quo modo hæc ipsa referuntur.
Maria inquit, *attulit libram vnguenti nardi pistici pretiosi, &
vnxit pedes Iesu, & extersit capillis capitis sui. Domus autem,*
inquit, *tota repleta est odore vnguenti.* Quod vtique indicat,
quia odor doctrinæ, qui procedit de Christo, & sancti spiri-
tus fragrantia, repleuit omnem mundi huius domum ac to-
tius ecclesiæ domum. Vel certe repleuit omnem domum a-
nimæ illius, quæ odoris Christi suscepit participium: offerēs
primo fidei suæ munus, velut vnguentum nardi, & recipiēs
ex hoc gratiā Spiritus sancti, & spiritualis doctrinæ fragran- C
tiā. Quid ergo interest, vtrum in Cantico canticorū sponsa
perungat vnguento sponsū: an in euangelio discipula magi-
strum, & Maria Christū: sperans, vt diximus, redire ad se ex
hoc vnguento odorē verbi, & fragrantiam Christi, vt eo ip-
so dicat: *Christi bonus odor sumus Deo.* Et quoniam plenum 2. Cor. 2. d
fide fuit istud vnguentū, & pretiosi effectus, ob hoc & Iesus
testimoniū reddidit ei, dicens: *Bonum opus operata est in me,* Matth. 26. & Marc. 14. a
Sic ergo rursus in Cantico canticorū, post aliquantaample-
ctitur emissiones sponsæ: sicut hic opus Mariæ, ait enim: *E-
missiones tuæ paradisus cū fructu pomorum. Cyperus cū nardis.
Nardus cū crocis.* Amplectitur ergo & in his emissiones ac
munera sponsæ. Obseruauimus sane, quod in his, quæ nunc
memorauimus, pluraliter primo, postmodum singulariter
nardum posuit, quod puto secundum illam rationem dictū,
quia negotiator regni cœlorum, plures primo margaritas
negotiatur, vsquequo ad vnam perueniat pretiosam. Et forte
quod dixit: *Emissiones tuæ paradisus cum fructibus pomorum*: Matt. 13. f
illos indicat fructus cum nardis plurimis, quos afferimus ex
institutionib. & doctrina prophetica. Ex doctrina vero ipsius
Domini nostri Iesu Christi, emissiones nostræ & munera, nō
plures habent nardos, sed vnam. Sed nunc redeamus ad eam
quæ dicit: *Nardus mea dedit odorem suū*, & vide si possumus
adhuc etiā hoc in loco intelligere præsenti: quod si quando
valuerimus integre & decenter exponere de deitate Christi,
virtutemq; eius ac maiestatē dignis assertionib. consignare:
tunc fortassis merito dicet, vel ecclesia illa vel anima, quę ita Ioan. 7. f
manifeste potuerit gloriā eius exponere: *Nardus mea dedit
odorē suū.* Nec mirū videri debet, si Christus, quemadmodū Ibid. 6. d
fons est, & flumina aquæ viuę de eo procedunt, & quemad-
modū panis est, & vitā dat: ita & nardus est, & odorē reddit, Psal. 104. b
& vnguentū est, quo qui vncti fuerint, Christi fiant, sicut di-
cit in psalmo: *Nolite tangere Christos meos.* Et fortasse secun- Heb. 5. d
dū illud quod dicit Apostolus: *His qui exercitatos habēt sen-
sus ad discretionē boni vel mali*: singulis quibusque sensibus
animæ singula quæque Christus efficitur. Idcirco enim &
verum lumen dicitur, vt habeant oculi animæ quo illumi-
nentur: idcirco & verbum, vt habeant aures quod audiant:
idcirco & panis vitæ, vt habeat gustus animæ quod degustet.
Idcirco ergo & vnguentum vel nardus appellatur, vt habeat D
odoratus animæ fragrantiam verbi: idcirco & palpabilis, & Ioan. 1. b
manu tractabilis, & verbum caro dicitur, vt possit interioris 1. Ioan. 1. b
animæ manus contingere de verbo vitæ. Hæc autem omnia
vnum atque idem est verbum Dei, quod per hæc singula af-
fectibus orationis commutatum, nullum animæ sensum
gratiæ suæ relinquat expertem.

*Alligamentum guttæ fratruelis meus mihi, in medio vberum
meorū manebit, siue cōmorabitur.*] Eiusdem adhuc verba sunt ἀπόδεσμος τῆς στακτῆς ἀδελφιδός μου ἐμοὶ ἀνὰ μέσον τῶν μαστῶν μου αὐλισθήσεται.
sponsæ ad adolescentulas, vt videtur, loquentis. Prius quidē
dixerat, quia nardus sua dedisset odorem sponso, & quia per
vnguentum quo vnxerat eum, odoris fragrantiam recepis-
set, nunc autem ait: Fraternus meus mihi guttam redolet
& hanc non diffusam, neque vt libet dispersam, sed colliga-
tam & constrictam: quo scilicet odor ipsius suauitatis den-
sior reddatur & vehementior. Et hic, inquit, cum talis sit,
in medio vberum meorum deuoratur, & commanet, &
requiem ac mansionem suam facit in loco pectoris mei. Ve-
rum quod nunc primum cognominauit eum fraternum
suum sponsa, & nominis huius appellatione per totum pe-
ne libelli textum frequenter vtitur, dignum puto, vt prius
requiramus appellationis ipsius causam, & quid vel vnde
fraternus dicitur, exponamus. Fraternus appellatur fratris
filius. Requiramus quis sit primo frater sponsæ, cuius hic fi-
lius habeatur: vide si possumus dicere sponsam quidem ex
gentibus esse ecclesiam: fratrem vero eius, priorem popu-
lum. & fratrē, vt res indicat, seniorem. Quia ergo ex illo po-
pulo Christus secundum carnem nascitur, ob hoc ab eccle-
sia gentium, fratris filius appellatur. Quod ergo ait: *Alliga-* Luc. 15.
mentum guttæ fraternus meus mihi: corporeæ natiuitatis eius
indicat sacramentum. Videtur enim quodammodo alliga-
mentum esse & vinculū quoddā animæ corpus: quod alliga-
mētum, gutta in Christo diuinæ virtutis ac suauitatis astrin-
gitur. Si autem ad vnamquamque animā quæ dicta sunt, refe-
rantur: alligatura guttæ, dogmatū continentiæ cōstrictio, ac
diuinarū sententiarum nodositas intelligitur. Innexæ enim
sibi

E sibi inuicē sunt fidei rationes, & vinculis veritatis astrictæ. Denique & lex mundum dicit esse omne vas quod alligatum est: immundum vero quod solutum fuerit, & non ligatum. Cuius rei hæc figura erat, quod Christus, in quo nunquam fuit vlla immunditia peccati, alligamentum guttæ dicitur. Et ideo anima non debet contingere aliquid dissolutum, & quod non sit ratione subnixum, & dogmatum veritate constrictum, ne immunda fiat. (Leuit. 5. & 15.a) Qui enim immundum contigerit, immundus erit secundum legem. Contingit namque eum sensus irrationabilis, & alienus à sapientia Dei, & faciet eum immundum. Vide autem si fortè filiū Dei in carne guttam dictum, & quasi breue aliquid & exiguum nominatum possumus accipere, sicut & Daniel de eo dicit: Lapidem paruum de monte excisum sine manibus, & factum post hæc montem magnum. (Dan. 2. c) Vel sicut in libello duodecim prophetarum nihilominus gutta quidem futura dicitur, quæ congreget populum. Est ergo & in prophetis ita scriptum: *Et erit ex gutta populi huius cōgregatus Iacob.* (Mich. 3.c) Decebat enim eum qui veniebat congregare, non solū Iacob, sed & omnes gentes, quæ sicut propheta dicit: *Reputata sunt tanquam gutta ex situla*: (Esa. 40.d) exinanientem se diuinitatis forma, effici ipsum vt guttam, & sic venire ad congregandam guttā gentium, & guttam nihilominus reliquiarum Iacob. Sed & in quadragesimoquarto psalmo dicitur ad dilectum, cui etiā ipse psalmus ascribitur: *Myrrha & gutta & casia à vestimentis tuis.* A vestimentis ergo verbi Dei, quæ est doctrina sapientiæ, procedit myrrha mortis duntaxat indicium pro humano genere susceptæ. Gutta, vt supra diximus, exinanita diuinitatis forma, seruilis formæ suscepta dignatio. Casia quoque quoniam id genus herbæ aquis indesinentibus nutriri dicitur & coalescere, redemptionem humani generis per aquas baptismi indicat datam. Sic ergo alligaturam guttæ fraternum suum sponsa tanquam nuptiali dramate loquens, inter medium vberum suorum commorantem dicit. Vbera, vt superius iam diximus, principale cordis aduerte: in quo ecclesia Christum, vel anima verbum Dei, desiderij sui vinculis alligatum tenet & astrictum. Si quis enim verbum Dei toto affectu in corpore suo, & toto amore constringit, ipse solus poterit odorem fragantiæ eius & suauitatis accipere.

F *Botrus cyperi fraternus meus mihi in vineis Engaddi.*] Quātum ad literæ ipsius explanationem, habet aliquid ambiguū, quod ait: Botrus cyperi fratruelis meus mihi: quia & vua florens cyperus appellatur, & species quædam extrinsecus virgulti est, quæ cyperus dicitur: ferens etiam ipsa floridum quendam fructum, in modum florentis vuæ prolatum. (βότρυς τῆς κύπρου ἀδελφιδός μου ἐμοί, ἐν ἀμπελῶσιν ἐγγαδδί.) Sed videtur magis ad fructum vitis respicere sermo, quandoquidem vinearum Engaddi facta est memoria. Engaddum autem ager terræ Iudæ est: non tantum vineis, quantum balsamis florens. Hic ergo erit historicus sensus sponsę loquentis ad adolescentulas, vt intelligatur dicens: Primo quidem nardus mea odorem mihi sponsi mei reddit. Secundo vero alligamentum guttæ effectus est fraternus meus mihi, demorans inter media vbera mea. Tertio botrus cyperi ex vineis Engaddi, superans omne quicquid est in odoribus & floribus suauitatis: quo scilicet audientes hæc adolescentulæ, magis ac magis ad charitatem sponsi concitentur & amorem. Idcirco autem singulatim & per ordinem, primo nardum suam, deinde guttam, post hæc etiam botrum cyperi nominat, vt per eos gradus, quosdam profectus doceat charitatis. Sed videamus iam quid spiritualis habeat intellectus. Siquidem hic qui appellatur botrus, ad fructum vitis referendus est: verbum Dei accipimus, sicut sapientiā & virtutem & thesaurum scientiæ, aliaque multa, ita & vitem veram dici. Sicut ergo his quibus efficitur sapientia & scientia, non ad subitum, sed per profectus quosdam & gradus, pro studijs & intentione ac fide eorum, qui ei vel in sapientia, vel in scientia, vel in virtute participantur, sapientes eos & scientes reddit vigentesque virtutibus, ita & in quibus vitis vera efficitur, non eis ad summum maturos botros producit & dulces: nec repente eis efficitur vinum suaue & lætificans cor hominis, sed primo producit eis suauitatem tantummodo odoris in florem. Botrus hic florens esse memoratur in vineis Engaddi, vt gratia frangrantiæ ipsius immittatur in initiis animę: vt post hæc pati possit acerbitatem tribulationum & tentationum, quæ propter verbū Dei

G credentibus excitantur: & ita demum maturitatis eius dulcedinem præbet, vsque dum perducat eos ad torcularia, vbi effunditur sanguis vuæ, sanguis noui testamenti, qui libatur in die festo in superioribus, vbi stratum magnum paratum est. Sic ergo per singulos hos profectus graduum incedere oportet eos, qui per sacramentum vitis & botrum cyperi initiati, ad perfectionem feruntur, & calicem noui testamenti ab Iesu susceptum bibere contendunt. Quod si cyperus sui generis arbor accipiendus est: cuius fructus etiam flos, non tantum odoris suauitatem, quantum & vim calefaciendi ac fouendi dicitur possidere: illa sine dubio accipitur sponsi virtus, qua incalescunt animæ erga fidem eius in charitatem, quæ contingebat eos qui dicebant: *Nonne cor nostrum erat ardens intra nos, cum adaperiret nobis scripturas?* (Luc. 24.e) (עין גדי) Vel certe quoniam de vineis Engaddi botrus hic florēs nominatur esse: Engaddi autem interpretatur oculus tentationis meæ: si quis est qui intellectum habere potest, quomodo tentatio est vita hominis super terram, & intelligit quomodo quis in Deo eripitur à tentatione, & qui agnuscit qualitatem tentationis suæ, ita vt possit de ipso dici: Quia in his omnibus non peccauerit labiis suis coram Deo: (Iob. 7.a) huic botrus cyperi de vineis Engaddi efficitur verbum Dei. Obseruandum tamen est, quod verba sponsæ ita referuntur, vt & nardus & alligamentum guttæ, & botrus cyperi ipsi soli sint, vtpote quæ in hos iam profectus ascenderit. Sola enim perfecta anima est, quæ ita habet purum & purgatum odoramentum sui sensus, vt possit nardi, & guttæ, & cyperi ex verbo Dei procedentis fragrantiam capere, & gratiam diuini odoris haurire.

HOMILIA TERTIA.

Ecce es speciosa proxima mea, ecce es speciosa, oculi tui columbarum.] Secundo iam sponsus cum sponsa in verbo colloquioque miscetur. Et primo quidem sermone inuitauit eam ad hoc, vt cognosceret semetipsam, dicens ei, quod bona quidem esset inter mulieres: sed nisi cognosceret semetipsam certaque: pateretur, & quasi quæ velociter ad agnitionem sui sensu intellectuque cucurrerit, comparat ea in equis suis vel equitatu, quibus obtinuerit currus Pharaonis. (H — ἰδοὺ εἶ καλὴ ἡ πλησίον μου. ἰδοὺ εἶ καλή. ὀφθαλμοί σου περιστεραί.) Simul & genas eius pro insigni verecundia & conuersationis pernicitate, turturibus comparat: ceruicemque eius, ornamentorum redimiculis. Nunc autem iam speciosam profitetur eam, & speciosam: non sic vt prius in mulieribus tantum, sed quasi proximam sibi, & adhuc in maiorem titulum laudis extollit & affirmat: quia non tantum cum proxima est, ei speciosa sit, sed & si contingat ei absentem esse, etiam sic speciosa sit. Hoc enim indicauit in eo, quod cum dixisset: *Ecce es speciosa proxima mea*: addit post hæc absolutè & sine vlla adiunctione: *Ecce es speciosa.* Sed in superioribus non laudauerat vultum eius, credo qui nondum ad intuitum profecerat spiritualis intelligentiæ. Nunc ergo ait: *Oculi tui columbarum.* Grandis in hoc profectus eius ostenditur, vt quæ prius tantum speciosa in mulieribus dicta est, nunc vt proxima speciosa dicatur, ex ipso sine dubio sponso splendorem decoris accipiens, vt semel ab ipso sumpta pulchritudine, etiam si accidat ei paululum sponsi absentiam pati, nihilo minus pulchra permaneat. Quod autem oculi eius comparantur columbis, ob hoc profecto contingit: quia diuinas scripturas, non iam secundum literam, sed secundum spiritum intelligat, & aspiciat in eis spiritualia mysteria. Columba enim indicium est Spiritus sancti. Spirituali ergo sensu intelligere legem & prophetas: (Psal. 54.b) hoc est, oculos columbæ habere. (Psal. 67.d) Et hic quidem columbæ oculi eius appellantur. In psalmis vero huiusmodi anima pennas sibi dari columbæ desiderat, vt volare possit in intellectum spiritualium mysteriorum, & requiescere in atriis sapientiæ. Sed & si dormire quis possit, hoc est collocari, & requiescere in medio sortium, atque intelligere sortium rationem, & cognoscere diuini iudicij causas: non solum pennæ columbæ, quibus in spiritualibus intellectibus volet, promittuntur ei: sed deargentatæ pennæ, id est, verbi & rationis ornamento decoratæ. Scapulæ quoque eius in specie auri fieri dicuntur, vbi constantia fidei, & dogmatum

A

stabilitas indicatur perfectorum. Ergo si caput esse Christus dicitur, nihil puto absurdum videri, si & oculi eorum qui secundum interiorem hominem spiritualiter intelligunt, & spiritualiter diiudicant, Spiritus sanctus esse dicantur. Et ob hoc fortassis in lege sicut agnus positus est, per cuius hostiam populus purificaretur in pascha: ita & columbæ positæ sunt, quibus purificatur homo, ingressus hunc mundum. Sed & de eo nunc dicere, & hostiarum qualitates discutere, longior videtur excessus, & proposito operi minime conueniens. Hæc autem memorasse sufficiat, pro eo quod præsens sermo continet: *Oculi tui columbæ*: quasi diceret, oculi tui spirituales sunt: spiritualiter videntes, spiritualiter intelligentes. Potest adhuc profundiore fortassis sacramento quod dixit, Ecce es speciosa proxima mea, intelligi de præsenti sæculo dictum: quia speciosa quidem sit & hic ecclesia, cum proxima est Christo, & cum imitatur Christum. Quod vero iterauit & dixit: ecce es speciosa, potest ad futurum sæculum pertinere: vbi iam non solum imitatione, sed ipsa sui perfectione formosa est & speciosa: & ibi dicat esse oculos eius columbas, vt duorum oculorum columbæ duæ intelligantur esse, Filius Dei, & Spiritus sanctus. Et ne mireris, si columba simul dicatur, cum vterque similiter aduocatus dicatur, sicut Ioannes euangelista declarat, spiritum quidem sanctum dicens paracletum, quod est aduocatus. Et de Iesu Christo nihilominus in epistola sua dicit: Quia ipse sit aduocatus apud patrem pro peccatis nostris. Sed apud Zachariam prophetam duæ oliuæ, ad dexteram & ad sinistram candelabri positæ, vnigenitum nihilominus, & Spiritum sanctum designare creduntur.

Exod. 12.

Ioan. 14. b d. 15. d & 16. b

1 Ioa. 2. a

Zac. 4. a d

Ecce es bonus fraternus meus: & quidem ecce es speciosus, cubile nostrum vmbrosum.] Nunc primum videtur attentius inspexisse sponsi sui pulchritudinem sponsa, & considerasse illis oculis, qui columbæ esse dicti sunt, decus & speciē verbi Dei. Quia re vera non potest prius perspici, nec agnosci quāta sit in verbo magnificentia, nisi prius oculos quasi columbæ, id est, intelligentiam spiritualem accipiat. Commune autem cubile sibi quod dicit esse cum sponso, corpus hoc mihi videtur indicari animæ: in quo adhuc posita, digna habita sit ascisci ad consortium verbi Dei. Idque vmbrosum, vtpote non aridum, sed fructuosum memorat, & tanquam densitate boni operis nemorosum. Sed hæc sponsa dicit, anima duntaxat, quæ columbæ iam oculos habet. Hi vero qui tantummodo credunt sponso, non tamen perspicere potuerunt in verbo Dei, quanta sit pulchritudo, dicunt: *Et vidimus eum, & non habebat speciem neque decorem*: sed species eius indecora & deficiens præ filiis hominum. Quæ autem bene profecit, & supergressa est adolescentularum, & octoginta concubinarum, & sexaginta reginarum ordinem, ista anima potest dicere: Ecce es decorus fraternus meus, & quidem speciosus. Sed & si adhuc in corpore positus intelligam densitatem spiritualium sensuum, & intelligentiam scripturarum diuinarum tam crebra opacitate contextam, vt rapidior æstus qui multos solet adurere, & arefacere fructus eorum, me tamen tenebrare non possit, nec vlla vis tentationum fidei in me germen arefacere: tunc possum dicere, quia cubile nostrum vmbrosum. Quod autem dicit, cubile nostrum, quasi commune sibi cum sponso corporis sui indicans esse locum, ad illam similitudinem dictum intellige, qua & Paulus dixit: *Quia corpora nostra membra Christi sunt*. Cum enim dicit, corpora nostra, quasi sponsæ id esse corpus ostendit. Cum vero membra Christi memorat, eadem corpora etiam sponsi esse corpus indicat. Hęc ergo corpora si vmbrosa sunt, vt superius diximus, bonis duntaxat operibus referta, & spiritualium sensuum densitate cumulata, de his talibus dici potest: *Per diem sol non vret te, neque luna per noctem*. Iustum namque tentationis sol non adurit requiescentem sub vmbra verbi Dei. Iste enim sol qui adurit iustum, non est damnabilis: sed ille magis qui se transfigurat in angelum lucis. Bonus ergo & decorus dicitur fraternus: & quanto magis inspici potuerit oculis spiritualibus, tanto speciosior inuenitur & pulchrior: quia non solum illius species & pulchritudo mirabilis apparebit: verum & inspicienti atque intuenti eum, decus ingens & species formæ noua ac mirabilis orietur, secundum illud quod

Ἰδοὺ εἶ καλὸς ἀδελφιδός μου, καί γε ὡραῖος. κλίνη ἡμῶν σύσκιος.

B

Esai. 53. a

Cant. 6. c

1 Cor. 6. d

Psal. 120. b

2 Cor. 11. c

C

Apostolus verbi Dei intuens pulchritudinem dicit: *Nam & si is qui foris est homo noster corrumpitur, sed qui intus est renouatur de die in diem*. Merito ergo talis hæc anima commune habet cubile cum verbo, corpus suum. Peruenit enim diuina virtus vsque ad corporis gratiam, cum in eo vel castitatis donum, vel continentiæ, aliorumque bonorum operum collocat gratiam. Considera sane, ne forte possit etiam illud corpus quod assumpsit Iesus, commune ei cum sponsa cubile nominari: quoniam quidem videtur per ipsum ecclesia Christo esse sociata, & partic[ip]ium verbi Dei capere potuisse, secundum quod mediat[o]r Dei & hominum dicitur, & secundum quod Apostolu[s] [a]it: *Quoniam in ipso habemus accessum per fidem in spe gloriæ D[ei]*.

2 Cor. 4. d

Rom. 5. a

Ephe. 2. c & 3. c

Tigna domorum nostrarum cedri, trabes nostræ cypressi.] Videtur ab sponso respondeti ad gratiam eorū quæ dicta fuerunt prius ab sponsa, quibus edoceat eam cuiusmodi sint tecta ista communia, & qualis in eis materia contignationis habeatur. Hæc habet historica narratio. Videtur autem ecclesia describi à Christo quæ est domus spiritualis & domus Dei: sicut docet Paulus dicens: Si *autem tardius venero, vt scias quomodo te oporteat in domo Dei conuersari, quæ est ecclesia Dei viui, columna & firmamentum veritatis*. Si ergo ecclesia domus Dei est, quia omnia quæ habet pater, filij sunt, ecclesia domus filij Dei est. Frequenter autem & plurali numero appellantur ecclesiæ, vt vbi ait: *Nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei*. Et iterum scribit ecclesiis Galatiæ Paulus. Et *Ioannes septem ecclesiis*. Sunt ergo siue ecclesia vel ecclesiæ, domus sponsi & sponsæ, siue animæ verbi domus, in quibus tigna sunt cedrina. Legimus etiam quasdā cedros Dei, super quas vinea quæ trāslata est de Ægypto, extendisse dicitur traduces siue arbusta sua, sicut ait in psalmis: *Operuit mōtes vmbra eius, & arbusta eius cedros Dei*. Euidenter igitur per hæc ecclesia cedri Dei nominatur. Cum ergo dicit spōsus. *Tigna domorum nostrarum cedri*: intelligere debemus cedros Dei esse eos, qui ecclesiam contegunt, & esse aliquos horum validiores, qui trabes appellantur. Et puto quod conuenienter hi qui episcopatum bene ministrant in ecclesia trabes dici possunt: quibus sustentatur & regitur omne ædificium, vel ab imbrium labe, vel ab ardoribus solis. Secundo autem horum loco, tigna presbyteros opinor appellari, & trabes quidem dici cypressos, quibus & fortitudo robustior, & odor suauitatis inest: per quod & in operibus solidum, & in doctrinæ gratia fragrantem designat episcopum. Similiter autem & tigna cedros appellauit, vt per hoc incorruptionis virtutis & odoris scientiæ Christi plenos designaret debere esse presbyteros.

δοκοὶ οἴκων ἡμῶν κέδροι, φατνώματα ἡμῶν κυπάρισσοι.

1. Tim. 3. d

Luc. 10. d

1. Cor. 11. c

Gal. 1. d

Apoc. 1. a

Esa. 5. & Hier. 2.

Psal. 79. b

D

¶ *Ego flos campi, & lilium conuallium: sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum.*] Hæc dle qui sponsus & verbum & sapientia est de semetipso, & de sponsa ad amicos ac sodales suos loqui videtur. Sed secundum propositæ expositionis ordinem Christus hæc de ecclesia loqui intelligendus est, & ipse dicere se florem esse campi, & liliū conuallium. Campus planicies terræ dicitur, cui cultura adhibetur: & excolitur ab agricolis. Conualles vero saxosa magis & inculta indicant loca. Possumus autem & campum illum intelligere populum, qui per prophetas colebatur & legem: conuallem vero saxosum & incultum gentium locum. Sponsus ergo hic in Iudæorum populo flos fuit. Sed quoniam neminem ad perfectum adduxit lex: ideirco in illo non potuit verbum Dei ad florem proficere, & ad perfectionem fructuum peruenire. In ista tamen conualle gentium effectus est lilium. Cuiusmodi autem lilium? Tale sine dubio, quale & ipse in euangelio dicit, quod pater cælestis vestit. Et, *neque Salomon in omni gloria sua indutus est, sicut vnum ex istis*. Fit ergo lilium in hac conualle sponsus, in eo quod vestiuit eum pater cœlestis tali vestimēto carnis, quale nec Salomon in omni gloria sua habere potuit. Non enim Salomon habuit absque concupiscentia viri & cōcubitu mulieris, immaculatam, & nulli prorsus peccato obnoxiam carnem. Sed & causam cur is qui in campo flos fuerat, voluerit esse in conuallibus lilium, videtur ostendere. Cum enim multo tempore flos fuisset in campo, nullū dicit ex ipso campo florem ad imitationem sui ac similitudinem processisse. Vbi vero factus est in conuallibus lilium, continuo etiam efficitur proxima eius imitatione ipsius lilium,

Cap. 2.

ἐγὼ ἄνθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων. ὡς κρίνον ἐν μέσῳ ἀκανθῶν, οὕτως ἡ πλησίον μου ἀνὰ μέσον τῶν θυγατέρων.

Matth. 6. d

Ibidem & Luc. 12. d

E lium, vt opere pretium fuerit, quoniam ipse effectus est lilium; vt etiam proxima sua, id est, vnaquæque anima quæ ei approximat, & exemplum eius imitationemque sectatur, lilium fiat. Quid ergo ait: *Sicut lilium in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum*: accipiemus ecclesiam gentium dici, quod vel è medio infidelium & non credentium, quasi ex spinis emerserit, vel pro hæreticorum circumstrepentium se morsibus, in medio spinarum posita dicatur. Quod & magis videbitur verisimile, pro eo quod dicit: ita proxima mea in medio filiarum. Non enim filias appellasset illas animas, quę nunquam omnino venerunt ad credendum. Omnes ergo hæretici primo ad credulitatem veniunt, & post hæc ab itinere fidei & dogmatum veritate declinãt. Sicut & Ioannes Apostolus in epistola sua dicit: Quia a nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Nam *si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum*. Possumus autem & ad vnamquamque animam id referentes, huic quidem animæ, quæ pro simplicitate sui & planitie vel equitate campus dici potest, florem fieri verbum Dei, & initia bonorum operum docere. His vero qui profundiora iam quærunt, & demersiora scrutantur, quasi in conuallibus, vel pro claritate pudicitiæ, vel pro fulgore sapientiæ efficitur lilium, & vt ipsi fiãt lilia erumpentia de medio spinarum, id est, fugientes cogitationes & solicitudines sæculares, quæ spinis in euangelio comparatæ sunt.

1. Ioan. 2.e

Sicut arbor mali inter ligna syluæ, ita fraternus meus inter medium filiorum. In vmbra eius concupiui & sedi, & fructus eius dulcis in faucibus meis.] Decuit quidem sponsum & de semetipso dicere, quid esset in campo, quid etiam in conuallibus: & de spõsa quæ esset, vel qualis inter cæteras filias haberetur. Sponsam vero ad hæc respondentem non côueniebat de semetipsa aliquid dicere; sed affici totam erga admirationem sponsi, & ipsius laudibus inhærere. Comparat ergo eum arbori mali. Sed ne ex similitudine sermonis simpliciores aliqui arborem mali, malam arborem putent, & à malitia dictam, dicamus nos arborem meli, Græco quidem nomine vteotes: sed simplicioribus quibusque Latinorũ plus honore quam mali. Melius est enim vt Grammaticos offendamus, quam legentibus scrupulum aliquem in veritatis explanatione ponamus. Comparat igitur eum arbori meli: sodales vero eius reliquis arboribus syluæ. Sed sponsum ita arbori huic meli similem dicit, vt etiam concupisse se dicat sub vmbra eius sedere, fructumque eius dulcem sibi effectũ in faucibus asseueret. Et hæc ad adolescẽtulas loqui videtur: sicut & sponsus locutus est prius ad sodales suos. Sed nunc videamus secundum mysterium, quos dicat sponsa filios, inter quos tanquam arborem meli præcellere reliqua syluæ ligna asserat sponsum: & vide si possimus secundum ea quæ in superioribus de filiabus & spinis dupliciter exposuimus: ita hic etiam filios, vel eos qui aliquando fuerunt & non sunt, vel multitudinem cœlestium ministrorum dictos esse intelligere. Ad omnes enim in initio pertinet illud quod

F

Psal 81. b

scriptum est: *Ego dixi, dij estis, & filij excelsi omnes*. Sed differentia intercessit per hoc quod ait: *Vos autem vt homines moriemini, & sicut vnus de principibus cadetis*. Sed & illud in hoc respicit: quoniam quis in nubibus æquabitur domino, aut quis assimilabitur ei inter filios Dei? Sicut ergo arbor meli inter reliqua ligna syluæ, sic est spõsus inter reliquos filios, habens fructũ, qui non solũ sapore omnes, sed & odore præcellat, & duos animæ sensus, id est, gustum & odoratum reficiat. Diuersis namque copiis mensam suam nobis præparat sapientia: in qua non solum panem vitæ apponit, sed immolat carnes verbi, & nõ solum miscet in cratere suo vinum, sed & mela odorata satis adhibet, & dulcia, quæ non tãtum in ore & labiis suauitatem reddant, sed & interiorib. tradita faucibus dulcedinem seruent. Possumus autem ligna syluæ accipere eos angelos, qui vniuscuiusque hæreseos auctores fautoresque visi sunt extitisse: ita vt videatur ecclesia comparans suauitatem doctrinæ Christi, ad asperitatẽ hæreticorum dogmatum ac sterilem infructuosamque doctrinam dicere, meli quidem suauia & dulcia, esse dogmata ecclesiastica, quæ in Christi ecclesia prædicantur. Ligna vero syluæ esse ea, quæ à diuersis hæreticis affirmantur. Et de istis videbitur infructuosis lignis syluæ dici, quod in euangelio scriptũ est: *Ecce iam securis ad radicẽ arboris posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur & in ignem mittetur*. Fraternus ergo sponsæ est vt arbor meli in ecclesia sponsi: cæteri vero hæresiarchæ tanquam infructuosa ligna syluæ, diuino iudicio vt securi excidendi, & in ignem mittendi. Igitur in huius meli vmbra concupiscit sponsa residere: vel ecclesia (vt diximus) in protectione filij Dei, vel anima refugiens omnes reliquas doctrinas, & adhærens vni soli verbo Dei: cuius etiam dulcem habeat in faucibus fructum; meditando scilicet indesinenter legem Dei, & semper eam velut mundum animal ruminando. Verum de appellatione vmbræ istius, sub qua sedere concupisse se dicit ecclesia, non puto absurdum, si ea quæ inuenire possumus in scripturis diuinis, proferamus in medium: vt quæ sit vmbra meli huius, dignius & diuinius agnoscatur. Ait Hieremias in lamentationibus: *Spiritus vultus nostri Christus dominus comprehensus est in corruptionibus nostris, cui diximus in vmbra eius, viuemus in gentibus*. Vides ergo quomodo Spiritu sancto permotus propheta, vitam de vmbra Christi præberi gentibus dicit: Et quomodo non vitam nobis præbeat eius vmbra, cum & in concepto corporis illius ad Mariam dicatur: *Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi*? Si ergo obumbratio fuit altissimi in cõceptu corporis eius, merito vmbra eius vitam gẽtibus dabit. Et merito sponsa eius ecclesia sub meli vmbra sedere concupiscit, sine dubio vt vitę quæ est in eius vmbra, particeps fiat. Reliquorum vero lignorum syluæ vmbra talis est, vt qui sederit sub ipsa, sedere videatur in regione vmbræ mortis. Sed adhuc vt magis ac magis planior reddatur locus, qui habetur in manibus: requiramus quomodo Apostolus dicat, legem vmbram habere futurorum bonorum: & omnia quæ vel de diebus festis, vel sabbathis, vel neomeniis scripta sunt, vmbram esse memoret futurorum bonorum; in his scilicet quæ secundum literam gerebantur: & quomodo omnem veterum culturam, exemplar & vmbram pronunciet esse cœlestium. Quod vtique si ita est, ostenduntur sub vmbra legis sedisse omnes quicunque sub lege erant, & vmbram magis veræ legis habebant. Nos autem alieni sumus ab vmbra eorum: quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia. Sed quamuis non simus sub vmbra illa, quam legis litera faciebat, sumus tamen sub vmbra meliore. In vmbra enim Christi viuimus inter gentes. Et est profectus quidam de vmbra legis venire ad vmbram Christi: vt quia Christus est vita & veritas & via, efficiamur primo in vmbra viæ, & in vmbra vitæ, & in vmbra veritatis, vt comprehendamus ex parte & in speculo & in ænigmate: vt post hæc sic incedamus per hanc viã, quæ est Christus, quo peruenire possimus in hoc, vt facie ad faciem comprehendamus ea, quæ prius quasi in vmbra, & in ænigmate videramus. Non enim quis poterit ad illa quæ vera sunt & perfecta peruenire, nisi prius desiderauerit & concupierit in hac vmbra residere. Sed & Iob omnem hominum vitam dicit esse vmbram super terram, credo pro eo quod anima in hac vita velamento huius crassi corporis obumbratur. Omnes ergo qui in hac vita sunt, necesse est in vmbra quadam esse. Sed alij quidem sunt *sedentes in regione vmbræ mortis*, hi profecto qui non credunt Christo. Ecclesia vero cum fiducia dicit: In vmbra sponsi concupiui & sedi: quamuis certè fuerit tempus, quo poterit quis sub vmbra legis residens defendi à dorsitia ardoris & æstus. Sed transiit illud tempus. Veniendum est nunc ab arboris meli vmbram: & quamuis diuersa quis vtatur vmbra, videtur tamen omnis anima, donec in præsenti vita est, vmbram habere necessariam: propter illum credo ardorem solis, qui cum exortus fuerit, continuo semen, quod non alta radice demersum est, arescit & deperit. Sed hunc ardorem tenuiter quidem legis vmbra propellit. Christi vero vmbra, in qua nunc in gentibus viuimus, id est, incarnationis eius fides, auertet penitus & extinguet. Ille enim qui adurebat ambulantes sub vmbra legis, tempore passionis Christi, sicut fulgur visus est cecidisse de cœlo: quamuis etiam huius vmbræ tempus in fine sæculi compleatur: quia (sicut diximus) Post consummationem sæculi, iam non per speculũ, nec in ænigmate, sed facie ad faciem videbimus veritatẽ. Simile esse puto & illud, quod scriptum est: Sub vmbra alarum tuarum exultabo. Sed & in sequentibus huius libelli ita dicit sponsa: Fratruelis meus mihi, & ego illi ipsi,

Ibidem. Psal. 88.b — Matth. 3.e & Luc. 3.b — G — Thren. 4.d Sec. 70. — Luc. 1.d — Coloss. 2.d & Hebr. 10.a — H — Ioan. 14.a — 1. Cor. 13.e — Iob. 8.b — Luc. 1.g — Matth. 13. & Mar. 4.a — Luc. 10.d

A qui pascit inter lilia, donec respiret dies & amoueantur vmbræ: edocens per hoc, quia veniet tempus, cum omnes vmbræ remouebuntur, & per misericordiam Dei patebit veritas sola. Sed & quod ait: Et fructus eius dulcis in faucibus meis: illius animam hoc credo dicere, quæ nihil emortuum, nihil insensibile habet in faucibus suis, & in nullo prorsus *Psal. 5.a* similis est illis, de quibus dicitur: *Sepulchrum patens est guttur eorum.* Quicunque enim verba mortis & interitus de faucibus proferunt, ipsorum fauces sepulcra dicuntur: sicut sunt omnes qui vel contra veram fidem loquuntur, vel contra disciplinam castitatis & iustitiæ & sobrietatis aliquid proferunt. Ipsi ergo sunt, quorum fauces sepulcra sunt, & loca mortis, vnde mortis verba proferuntur. Iustus autem *Psal. 118.* dicit: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua.* Et alius qui *2 Cor. 6.c* verba vitæ docebat, ita dicit: Os nostrum patet ad vos ô *Psal. 118.* Corinthij: cor nostrum dilatatum est. Sed & alius qui verbo Dei aperuit os suum, inquit: *Os meum aperui, & attraxi spiritum.*

εἰσαγάγετε με εἰς οἶκον τοῦ οἴνου. *Introducite me in domum vini.*] Sponsæ verba adhuc sunt, sed ad amicos & familiares sponsi (vt arbitror) diriguntur, à quibus videtur exposcere vt introducant eam in domum lætitiæ, vbi vinum bibitur, & epulæ parantur. Quæ enim iam viderat cubiculum regium, desiderat etiam nunc regale introire conuiuium, & frui vino lætitiæ. Supra iam diximus amicos sponsi prophetas, & omnes qui ministrauerunt verbum Dei ab initio sæculi intelligendos: ad quos rectè vel ecclesia Christi, vel anima verbo Dei adhærens dicat, vt se introducant in domum vini: id est, vbi sapientia miscuit in cratere vinum suum, & deprecatur per seruos suos om- *Prou. 9.a* nem insipientem & egentem sensu, dicens: *Venite, manducate panes meos, & bibite vinum quod miscui vobis.* Ista est do- *Matt. 8.b* mus vini domusque conuiuij, in quo conuiuio omnes qui *venient ab oriente & occidente, recumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno Dei.* Ad quam domum, & ad quod conuiuium, prophetæ perducunt animas, quæ tamen eos audiunt B & intelligunt. Sed & sancti angeli cœlestesque virtutes, quæ in ministerio mittuntur, propter eos qui hæreditatem capiunt salutis. Istud est vinum cui scribuntur isti psalmi, qui pro torcularibus attitulantur. Istud est vinum ex illa vite vin- *Ioan. 15.a* demiatum, quę dicit: *Ego sum vitis vera:* quod expressit pater cœlestis agricola. Istud est vinum quod attulerunt illi palmites, qui in Iesu permanserunt: non solum in terris, sed e- *Ibidem.* tiam in cœlis. Sic enim audio illud quod dicitur: *Quia omnis palmes, qui non manet in me, non potest afferre fructum.* Nemo enim producit fructum vini huius, nisi qui permanet in verbo & sapientia & veritate & iustitia & pace, omnibusque virtutibus. Istud est vinum, quo etiam inebriari iustis *Gen. 9.a* & sanctis quibusque optabile ducitur. Hæc puto & in spiritu iam tunc Noe contuens, inebriatus esse dicitur. Et Dauid admiratus huius conuiuij calicem dicit: *Et poculum tuũ Psal. 22.b* *inebrians quam præclarum est.* Ad hanc ergo domum vini, ecclesia vel anima vnaquæque desiderat, quæ perfectæ sunt, intrare: & dogmatibus sapientiæ mysteriisque scientiæ, epularum velut suauitate, & vini lætitia perfrui. Sciendum sanè est, quia sicut est istud vinum, quod de dogmatibus veritatis pressum commiscetur in cratere sapientiæ: ita est cõtrarium vinum eum inique inebriantur peccatores, & hi qui falsæ scientiæ dogmata perniciosa suscipiunt. De quibus Salomon in Prouerbus dicit: *Hi autem edunt cibos impie- Prou. 4.c* *tatis, vino autem iniquo inebriantur.* De hoc eodem vino ini- *Deut. 32.e* quo etiam in Deuteronomio legimus ita scriptum: *Ex vineis Sodomorum vitis eorum, & palmes eorum ex Gomorrha. Vua eorum vua fellis, & botrus amaritudinis eis. Furor draconum vinum eorum, & furor eorum aspidum insanabilis.* Illud autem vinum, quod de vite vera procedit, nouum semper est: semper est: semper enim per profectus discentium, scientiæ & sapientiæ diuinæ innouatur agnitio. Et ideo dicebat Iesus *Matt. 26.& Mar. 14.e* discipulis suis: Quia *nouum bibam illud vobiscum in regno patris mei.* Innouatur enim semper agnitio secretorum arcanorumque reuelatio per sapientiam Dei: non solum hominibus, sed & angelis cœlestibusque virtutibus.

τάξατε ἐπ' ἐμὲ ἀγάπην. *Ordinate in me charitatem.*] Eiusdem sponsæ ad eosdem verba sunt, nisi quod possunt fortasse etiam apostoli Christi inter eos haberi, ad quos ista memorantur. Quod ergo ait: ordinate in me charitatem, hunc habet sensum: Omnes C homines amant sine dubio aliquid, & nullus est qui ad id ætatis venerit, vt amare iam possit, & non aliquid amet: sicut etiam in præfatione huius operis sufficienter ostendimus. Sed hic amor vel hæc charitas in nonnullis quidẽ suo ordine & conuenienter aptata procedit, in plurimis vero contra ordinem. Dicitur autem contra ordinẽ esse in aliquo charitas, cum aut id diligit quod non debet: aut quod debet diligit, sed plus iusto diligit, aut minus iusto. In istis ergo inordinata esse charitas dicitur: in illis vero (quos valde paucos arbitror esse) qui scilicet per viam vitæ incedunt, & *Deut. 5.b* non declinant neque ad dexteram neque ad sinistram: in ipsis solis ordinata est charitas, & ordinem suum tenet. Est autem ordo eius & mensura huiusmodi. Verbi gratia: Deũ diligere nullus modus, nulla mensura est, nisi hæc sola, vt ei totum exhibeas quantum habes. In Christo enim Iesu dili- *Deut. 6.a & Matth. 22.d & Luc. 10.c* gẽdus est Deus *ex toto corde, & ex tota anima, & ex totis viribus:* in hunc ergo nulla mensura est. Diligere vero proximum, est mensura aliqua. *Proximum,* inquit, *tuum dilige sicut teipsum.* Si ergo aut in Dei dilectione minus aliquid feceris quam potes, & quam in viribus tuis est: aut inter te & proximum tuum non seruaueris æquitatem, sed aliquid differentiæ habueris, non est in te charitas ordinata, nec ordinem suum tenens. Verum quoniam nobis sermo de ordine charitatis est, diligentius per singula requiramus, vel quos diligi, vel quantũ diligi oporteat. Nam si (vt dicit Apostolus) membra alterutrum sumus puto quod hunc affectum erga proximos habere debeamus, vt eos non quasi aliena corpora, sed veluti membra nostra diligamus. Secundum hoc ergo quod membra nostra inuicem sumus, æqualem erga omnes habere dilectionem similemque conuenieт. Secundum hoc vero quod sunt in corpore aliqua membra honorabiliora & honestiora, alia vero inhonestiora & inferiora: puto quod rursum per membrorum meritis & honore etiam dilectionis librari debeat modus, si quis ergo rationabiliter cuncta agere secundum verbum Dei, ac suos etiam affectus temperate proponit: puto quod erga hæc singula ordinem D charitatis & scire debeat & tenere. Verum vt apertius fiat quod dicimus, paulo euidentioribus vtamur indiciis. Si quis (verbi gratia) laboret in verbo Dei, atque animas nostras instruat & illuminet, viam salutis doceat, viuendique ordinem tradat, non tibi videtur & hic proximus esse quidem: sed multo amplius alio proximo diligendus, qui horum nihil egerit? Nam & si ille quidem diligendus est, pro eo quod membra vnius corporis sumus, vniusque substantiæ: sed hic multo amplius, qui cum ius proximi nobiscum habeat, quod & cæteri homines habent: dat tamen hanc maiorem charitatis ergo se cautam, quod viam Dei ostendit, & animæ salutem, diuini verbi illuminationibus confert. Quod si aliquis me errantem & in præcipitio positum mulieribus peccati, ad lucem reuocet veritatis: & de ipso iam interitu eripiat, ac retrahat ad salutem: atque ex ipsis faucibus æternæ mortis eripiat: non tibi videtur quod illa ipsa (si fieri potest) plenitudine charitatis, qua Deum diligimus, diligendus sit post Deum? Etne putes quod nos ita præsumamus, audi Apostolum Paulum de his qui in verbo Dei laborant dicentem: *vt superabundanter habeatis* *Eph. 4.b* *in charitate eos qui huiusmodi sunt propter opus ipsorum.* Videamus & alium adhuc ordinẽ charitatis eius, duntaxat, quæ erga proximos haberi iubetur. Si sit non habens quidem docendi vel instruendi gratiam, neque verbum domini prædicandi: sed tamen sanctæ vitæ vir, innocens, immaculatus, & qui in iustificationibus & mandatis Dei ingrediatur sine querela: videtur ne tibi talis hic vir in eodem charitatis ordine habendus, quo ille qui nihil horum agit: quandoquidem vterque proximus dicitur? Nonne & hic propter opus suum, & vitæ meritum (secundum Apostoli dictum) similiter vt ille qui in verbo Dei laborat, superabundantius habendus est in charitate propter opus vitæ suæ? Est adhuc alius ordo charitatis. Iubemur enim & inimicos nostros diligere. Sed videamus si etiam in ipsis vnus solus modus erit dilectionis, an ibi *Matth. 5.g & Luc. 6.g* habebit locum sermo iste qui dicit: *Ordinate in me charitatem.* Puto ergo quod in his sit ordo charitatis. Verbi gratia: Est aliquis mihi inimicus, in aliis tamen bene agens,

E Pudicus, sobrius, mandata plurima Dei ex parte custodiens, in aliquibus tamen errans vt homo. Est alius qui inimicus quidem sit & ipse nobis, tamē sit suæ vitæ atque animæ inimicus, paratus ad scelera, præceps ad flagitia; nihil sancti, nihil religiosi ducens: non tibi videtur etiam inter ipsos inimicos quædam diuersitas habenda charitatis? Puto quidem quod ex his satis patuerit, esse vim quidem charitatis vnam, multas tamen habere causas, & multos ordines diligendi; & propter hoc nunc dicere sponsam: Ordinate in me charitatem: hoc est, docete me diuersos ordines charitatis. Quod si adhuc addendum his aliquid videtur, possu-

Ephes.5.e & Col.3.d mus & illud in medium adducere, quod ait Apostolus: *Viri diligite vxores vestras, sicut corpora vestra, sicut Christus dilexit ecclesiā.* Quid ergo? Debent quidem viri vxores suas diligere: alias vero mulieres non debent omnino diligere in omni castitate & sanctitate? An non videbuntur etiam ipsæ esse de proximis? Sed impendenda quidem est dilectio vel in coniugem, vel in matrem, vel in sororem: si tamen fideles sint, & Deo adhærentes, & erga aliam mulierem nullam secundum quod ipsa proxima dicitur, est nobis impendenda dilectio. Quod si hoc absurdum videtur (debet autem secundum mandati ordinem etiam erga eas casta haberi dilectio) prorsus inter ipsas personas feminarum, quibus impēdenda dilectio est, habendus profecto est ordo quidam in charitate conueniensque distinctio. Et maiori quidem cum honorificentia matri deferenda est dilectio. Sequenti vero gradu, cum quadam nihilominus reuerentia, etiam sororibus. Proprio vero quodam & sequestrato ab his more, charitas coniugibus exhibenda. Post has vero personas, pro meritis etiam & causis vnicuique in omni (vt diximus)

F castitate deferenda dilectio est. Secundum hæc etiam de patre vel fratre atque aliis propinquis obseruabimus. Erga sanctos vero qui nos in Christo genuerunt: sed & pastores atque episcopos, vel qui verbo Dei præsunt presbyteri, aut qui benè ministrant in ecclesia, vel qui in fide præcellunt cæteros, quo modo nun pro vniuscuiusque meritis, affectio pensabitur charitatis longe eminentior, quam erga eos haberi potest, qui aut nihil horum, aut non integre egerunt? Sed & inter parētes fideles & infideles, & fratres fideles ac infideles sororesque potestne fieri, vt non erga hos singulos diuersus ordo habeatur charitatis? Quas diuersitates intuens sponsa, & videns de his omnibus animæ ad perfectionem tendenti necessariam videri scientiam earum rerum, vt vniuscuiusque loci & ordinis mensuras possit tenere charitatis: dicit ad amicos sponsi, eos videlicet, qui verbum Dei ministrant: Ordinate in me charitatem, hoc est, docete me & tradite mihi, quo modo per hæc singula ordinem seruare debeam charitatis. Omnes enim homines (sicut iam diximus) secundum hoc quod similes nobis sunt, similiter diligendi sunt: imo omnis rationabilis creatura à nobis, vtpote rationalibus, æqualiter diligenda est. Adiciendum tamen in charitate est vnicuique ad hoc quo modo est, & ad hoc quod rationabilis est. Si (verbi gratia) aut in moribus, aut in opere, aut in proposito, aut in scientia, aut in studiis cæteros præcellit: & pro his singulis secundum suum cuique meritum, ad generalem dilectionem, addendum est etiam specialis aliquid charitatis. Verum vt maior de his ha-

Sap.11.d bextur auctoritas, ab ipso Deo capiamus exemplum. Ipse etenim amat omnia quæ sunt æqualiter, vt nihil odent eorum quæ fecit. Neque enim fecit aliquid quod odio haberet: non tamen ob hoc similiter dilexit Ægyptios vt Hebræos, & Pharaonem vt Moysen & Aaron. Nec rursus reliquos filios Israël similiter dilexit vt Moysen, & Aaron, & Mariam: nec iterum Aaron & Mariam similiter dilexit vt Moysen: quamuis verum sit vt dicitur ad eum: *Parcis autem omnibus,*

Ibidem. *quia omnia tua sunt domine, amator animarum*: spiritus enim incorruptionis est in omnibus: tamen ille qui mensura, & numero, & pondere disposuit omnia secundum mensuram, sine dubio vniuscuiusque meritorum & dilectionis suæ temperat libram. Nunquid non putabimus quia non simi-

1.Cor.15.b liter ab eo dilectus est Paulus, cum persequeretur ecclesiam Dei: sicut diligebatur, dum ipse pro ea persecutiones cruciatusque tolerabat, & dicebat sibi inesse solicitudinem omnium ecclesiarum? Multum est nunc vt inter istos ordines charitatis, etiam de affectu odij, qui videtur huic chari-

G tans affectui contrarius, inseramus: quia etiam dominus dicit: Inimicus ero inimicis tuis, & aduersabor aduersariis

Exod.23.d tuis. Et iterum: Si peccatori tu assistis, & ei quem odit dominus, amicus es. Quæ vtique hanc absolutionem, quam

Exod.20.b & illud quod dictum est: *Honora patrem tuum & matrem*

Luc.14.f *tuam.* Et iterum: *Qui non odit patrem*, & reliqua: in quo profecto nimietas charitatis, in Deum his qui aduersantur

2.Cor.6.d contrarium videtur generare affectum, dum nulla potest esse consonantia luci & tenebris, & Christo cum Belial: nec eadem portio esse fideli cum infideli. His ergo vt potuimus de charitatis ordinibus expositis, patet, ad intelligendum quid sit quod poscat sponsa, id est, ecclesia, vel anima tendens ad perfectionem, præstari sibi ab amicis sponsi: quoniam introduci se poposcerat in domum vini, vbi sine dubio intellexerat in omnibus his quæ viderat, eminere & præcellere gratiam charitatis: & ipsam didicerat maiorem omnium solamque esse charitatem, quæ nunquam cadet: ideo deposcit vt ordinem eius dicat: ne forte aliquid inordi-

1.Cor.13.d natum faciens, vulnus ab eo aliquod accipiat, vt in posterioribus dicitur: *Vulnerata charitatis ego sum.* Ea autem siue ad angelos dici accipiamus, à quibus se instrui postulat & muniri, nihil absurdum videbitur: secundum hoc quod de

Deut.32. populo dicitur: *Lætamini gentes cum populo eius, & confor-*

Rom.15.e *tent eos omnes angeli Dei.* Et vt in aliis dicitur: *Circumdat angelus domini in circuitu timentium eum, & eripiet eos.* Et item

Psal.33.b alibi: *Nolite cōtemnere vnum ex minimis istis*, qui in ecclesia

Matth.18.b sunt: *quia angeli eorum semper vident faciem patris mei, qui in cælis est.* Sed & in Apocalypsi Ioannis, angelo Thyatirensi testimoniū dat filius Dei pro charitate, quam ordinauit an-

Apoc.2.e gelus ipse in ecclesia sibi cōmissa. Sic enim scriptum est: *Scio opera tua & charitatem tuam, & fidem, & ministerium, & patientiam, & opera tua nouissima maiora quam priora.* Sed & si ad prophetas hæc referamus, qui ministrauerunt verbum

H Dei ante aduētum sponsi: vt per ipsorum doctrinam videatur ecclesia velle ordinem discere charitatis, id est, propheticis instrui voluminibus, non videbitur absurdum. Sed & omnes sancti, qui de hac vita decesserunt, habentes adhuc charitatem erga eos, qui in hoc mundo sunt, si dicantur curam gerere salutis eorum, & iuuare eos precibus suis atque interuentu suo apud Deum, non erit inconueniens. Scriptū namque est in Machabæorum libris ita: *Hic est Hieremias*

2.Mac.15.e *propheta Dei, qui semper orat pro populo.* Sed & ad Apostolos hæc dici (vt supra iam dixi) non videbitur alienum. Per hos enim omnis ecclesia Dei, vel anima quærens Deum introducitur in domum vini, vt supra diximus, & aromatibus atque odoribus repletur, & componitur in melius, sicut in posterioribus legimus, & educemur omnem ordinem rationemque charitatis.

Cōfirmate me in vnguētis, stipate me in malis: quia vulnera-

ϛηρί σατε *tæ charitatis ego sum.* In Græco quidem habetur: Confirma-

με ἐν μύρ- te me in myrrhis genus quoddam arboris nominans, quod

ροις, ϛοι- Latini putātes myrrha dictum, vnguenta interpretati sunt.

βά σατέ Igitur ordo sermonis huiusmodi est. Posteaquam sponsa &

με ἐν μή- verba ex ore ipsius spōsi audiuit, & cubiculum regis ingres-

λοις, ὅτι sa est, & domum vini locumque conuiuij ac sapientiæ, & in

τετρωμένη eo victimas & craterem mixtum sacramentis eius aspexit:

ἀγάπης ἐ- quasi in horum omnium admiratione stupēs & saucia, po-

γώ. stulat ab ipsis nihilominus amicis & sodalibus sponsi, vt cōfirmetur. & quasi deficiens sustentetur, incumbens paululum super arborem μύρρον vel meliam. Amoris enim vulnere percussa, arborum solatia syluarumque sectatur. Hæc secundum literam. Sed ex his, vt exequi possimus intelligentiam spiritualem, indigemus illa gratia, quam consequi à Deo meruit ipse Salomon, qui omnium quæ sunt radicū, & arborum, & virgultorum naturas didicit: vt sciremus & nos quæ vis & quæ natura sit arboris myrrhæ, quo competenter ex hac spiritualis aptari possit expositio. Hoc est autem quod solum peruenire ad nos de huius arboris notitia potuit: quia odorem solum habeat suauem, nullum tamen afferat fructum. Melia vero arbor, notum cunctis est, quod non solum ferat fructum, sed & dulcissimum & suauissimum ferat. Omnes igitur homines arbores dicuntur siue bonæ siue malæ, & fructuosæ siue infructuosæ: sicut &

Matth.12.c Dominus in Euāgelio dicit: *Aut facite arborē bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius*

A *malum. Et omnis arbor quæ non facit fructũ bonum, excidetur, & in ignem mittetur.* Tres ergo differentiæ in hominibus videntur esse. Quidam qui omnino nullum fructum afferunt, & ecce alij qui afferunt. Sed in his qui afferunt, aut mali sunt fructus, aut boni. Hic ergo sponsa, id est, ecclesia Christi, confirmari se postulat, & reclinari quidem super vnam arborem meliam, afferẽtem fructus bonos, & rectè ac competenter. Super his enim confirmatur & stipatur ecclesia, qui in bonis operibus fructificant & crescunt. Quid autem est quod in myrrhis, infructuosis scilicet arboribus, confirmari vult odore solo gaudentibus. Ego puto quod istos qui solo odore gaudent, & necdum fructus fidei afferunt, illos dicat quos Paulus ad Corinth. scribens dicit: *Qui*
1.Cor.1.a *inuocant nomen domini nostri Iesu Christi in omni loco ipsorum & nostrum.* Pro eo ergo quod inuocãt nomen Domini nostri Iesu Christi, habent in semetipsis odoris quandam ex ipsa inuocatione nominis suauitatem. Pro eo vero quod non cum omni fiducia & libertate accedunt ad fidem, nullos fidei afferunt fructus. In loco hoc possumus nos catechumenos ecclesiæ intelligere, super quos ex parte aliqua confirmantur ecclesiæ. Habent enim & in ipsis non parum fiduciæ, & spei plurimum, quod & ipsi fiant aliquando arbores fructiferæ, & plãtentur in paradiso Dei ab ipso agricola patre. Ipse enim est qui plantat huiusmodi arbores in ecclesia Christi, quæ est paradisus delitiarum: sicut & dominus dicit: *Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cælestis,*
Matth.15.b *eradicabitur.* Stipatur ergo ecclesia, & inter melias, & super ipsas requiescit. Quæ meliæ illæ putandæ sunt animæ, quæ quotidie innouãtur ad imaginem eius qui creauit eas. Quia enim per innouationẽ suã imaginem reparant filij Dei, merito & ipsæ arbores meliæ appellantur: quia & ipse sponsus earum in superioribus dictus est, sicut arbor melia esse in lignis syluæ. Et ne mireris si idem ipse & arbor vitæ & diuersa alia dicatur, cum idem & panis verus, & vitis vera, & agnus Dei, & multa alia nominetur. Omnia namque hæc verbum Dei vnicuique efficitur, prout mensura, vel desiderium participantis exposcit: secundum quod & manna, qui cum esset vnus cibus, vnicuique tamen desiderij sui reddebat saporem. Præbet ergo seipsum, non solum esurientibus panem, & sitientibus vinum, sed & delitiari volentibus semetipsum, & fragrantia exhibet poma. Propterea er-
B go & sponsa velut refecta iam & bene pasta, fulciri in melis se poscit; sciẽs in verbo esse cibi non solum omnem cibum, sed & omnes delitias, & per ea maxime discurrit, dum se vulneratam sentit esse iaculis charitatis. Si quis vsquam est, qui fideli hoc amore verbi Dei arsit aliquando: si quis est (vt propheta dicit) qui electi iaculi eius dulce vulnus plagamque accepit: si quis est qui scientiæ eius amabili confixus est telo; ita vt diurnis eum desiderijs nocturnisque suspiret, aliud quid loqui non possit, audire aliud nolit, cogitare aliud nesciat, desiderare præter ipsum, aut cupere aliud vel sperare non libeat, ista anima merito dicit. *Vulnerata charitatis ego sum,* & ab illo vulnus accepi, de quo dicit Esaias: *Et*
Esa.49.a *posuit me sicut iaculum electum, & in pharetra sua abscõdit me.* Tali vulnere decet Deum percutere animas, talibus iaculis telisque configere, ac salutaribus eas vulneribus sauciare, vt quia Deus charitas est, dicat & ipse: *Quia vulnerata charita-*
1 Ioan.4.c *tis ego sum.* Et quidẽ in hoc quasi amatorio dramate sponsa charitatis se dicit vulnera suscepisse. Potest autem similiter feruens anima erga sapientiam Dei dicere: quia vulneratæ sapientiæ ego sum: illa scilicet, quæ sapientiæ eius pulchritudinem potuit intueri. Potest & alia anima virtutis eius magnificentiam contuens, & admirata potentiam verbi Dei, dicere: Quia vulneratæ virtutis ego sum. Talis credo
Psal.26.a aliqua, sicut erat illa quæ dicebat: *Dominus illuminatio mea & salus mea, quẽ timebo.* Sed & alia anima erga amorem iustitiæ eius feruens, & dispensationum ac prouidentiæ eius iustitiam contuens, dicit sine dubio: Vulneratæ iustitiæ ego sum, & alia bonitatis eius ac pietatis immensitatem respiciens, similia loquitur. Sed & horum omnium generale est istud charitatis vulnus, quo se vulneratam prædicat spõsa. Sciendum tamen est, quod sicut sunt ista Dei iacula, quæ animæ habenti desiderium bonorum, salutis vulnus infligunt: ita sunt & iacula maligni ignita, quibus anima, quæ non est scuto fidei protecta, vulneratur in mortem. De ipsis

dicit propheta: *Ecce peccatores intenderunt arcum, parauerunt* C
sagittas suas in pharetra sua, vt sagittent in abscuro rectos cor- Psal.10.b
de. Hic peccatores de occulto sagittantes, dæmones inuisibiles dicit; & ipsi sunt habentes quædam iacula fornicationis, alia cupiditatis & auaritiæ, quibus quam plurimi vulnerantur. Habent etiam spicula iactantiæ & vanæ gloriæ: sed ista valde subtilia sunt, ita vt confixam se anima ab eis sauciatamque vix sentiat, nisi si induta est armis Dei, & stat vigilans & immobilis erga astutias diaboli, scuto semetipsam fidei per omnia contegens, & nullam penitus corporis partem fide nudam relinquens. Quantacunque autem dæmones fecerint tela, si inueniant mentem hominis fide munitam, etiam si fuerint ignita, etiam si cupiditatum flammis & incendiis ardeant vitiorum fides plena cuncta restinguit.

Læua eius sub capite meo, & dextera eius amplectetur me.] ἐνώνυμον αὐτοῦ ὑπὸ τὴν κεφαλήν μου· καὶ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ περιλήψεταί με.
Descriptio est quidem amatorij dramatis sponsæ, festinantis ad connubium sponsi: velut tamen paulo apertioribus corporis appellationibus currit. Sed conuerte te velocius ad spiritum viuificantem, & refugiens appellationes corporeas, vere perspice quæ sit verbi Dei læua, quæ sit dextera: quod etiam caput sponsæ eius, animæ scilicet perfectæ vel ecclesiæ, & non te rapiat carnalis & passibilis sensus. Ipsa enim est hic sponsi dextera & læua, quæ in Prouerbiis de sapientia dicitur, vbi ait: *Longitudo enim vitæ in dextera eius: in* Prou.3.b
sinistra vero eius diuitiæ & gloria. Et sicut hic sapientiam non ideo aliquam feminam dici putabis, quia femineo nomine appellari videtur: ita ne in hoc quidem, quoniam masculino genere, sponsus verbum Dei dicitur, corporaliter intelligere debes læuam eius aut dexteram: vel amplexus sponsæ vel animæ, pro feminini generis declinatione percipere: sed verbum Dei, quamuis apud Græcos masculino, apud nos neutro genere proferatur: super masculinum tamen & neutrũ ac femininum genus, & super omne omnino quod ad hoc respicit esse, cogitanda sunt ista, de quibus sermo est; & non solum verbum Dei, sed & ecclesia eius, atque anima perfecta, quæ & sponsa nominatur. Sic enim & Apostolus dicit: *In Christo enim neque masculus neque femina, sed omnes* Gal.3.d
in ipso vnum sumus. Hæc autem propter homines, qui aliter D
audire non possunt, nisi his verbis, quæ in vsu habentur, in scriptura diuina humani more referuntur eloquij: vt verbis quidem notis ea & solitis audiamus: sensu tamen illo quo dignum est, de diuinis rebus & incorporeis sentiamus. Nam sicut is, qui amatorem dicit se esse pulchritudinis sapientiæ, hoc ostendit, quod naturalem qui in se est charitatis affectum ad studia transtulerit sapientiæ: ita & hic sponsa deposcit, vel anima vel ecclesia, vt sponsus suus qui est verbum Dei: læua quidem sua caput eius sustentet, dextera vero eius omne eius reliquum complectatur, & constringat corpus. Est autem læua, in qua sapientia diuitias continere & gloriam dicitur. Quas autem habet diuitias ecclesia, & quam gloriam, nisi illas quas accepit ab eo: *qui cum diues es-*
set, pauper factus est, vt illius paupertate ecclesia fieret diues? 2.Cor.8.b
Quæ autem est gloria illa? Sine dubio, de qua dicit: *Pater clarifica filium tuum*, passionis sine dubio gloriam designans. Fides ergo passionis Christi, gloria & diuitiæ ecclesiæ sunt, quæ in læua eius continentur. Læuam autem puto verbum Dei hoc modo debere intelligi; quoniam quidem sunt in eo quædam dispensationes ante incarnationem gestæ. Sunt vero aliquæ & per incarnationem. Illa pars verbi Dei, quæ ante assumptionem carnis in dispensationibus peracta est, dextera potest videri: hæc vero quæ per incarnationem, sinistra appellari. Vnde & sinistra & diuitias & gloriam habere dicitur. Per incarnationem namque diuitias & gloriam quæsiuit, omnium scilicet salutem. In dextera autem longitudo vitæ esse dicitur: per quod sine dubio illa eius pars, quæ in principio apud Deum *Deus erat verbum*, sempiter- Ioan.1.a
nitas indicatur. Hanc ergo læuam ecclesia, cuius Christus est Colos.1.e
caput, optat habere sub capite suo, & fide incarnationis eius, caput suum muniri. Dextera vero eius amplecti, id est, illa agnoscere, & de illis instrui, quæ ante huius quoque per incarnationem gesta dispensationis tempus in arcanis habentur & reconditis. Dextera namque ibi putanda sunt esse omnia: vbi nihil de peccatorum miserijs, nihil de fragilitatis lapsu continetur. Hic vero læua, vbi vulnera nostra

E

1. Pet. 2. d Gal. 3. b curauit, & peccata nostra portauit: factus etiam ipse pro nobis peccatum, & maledictum. Quæ omnia quamuis caput & fidem sustenient ecclesiæ, merito tamen sinistra verbi Dei appellabuntur: in quibus aliqua etiam præter illam naturam, quæ tota dextera est, & tota lux, ac splendor & gloria, pertulisse memoratur.

Adiuraui vos filiæ Hierusalẽ in virtutib., & in virib. agri, si eleuaueritis & suscitaueritis charitatem quoadusque velit.] Sponsa adhuc ad adolescentulas loquitur, prouocans eas & exhortans, imo & adiurans per ea quæ eis chara esse nouit & amabilia: vt si fortè eleuare cœperint charitatem, iacentẽ quippe in eis, & excitare eam, vtpote adhuc dormientẽ apud eas: intantum eleuent eam, & intantum suscitent, inquantum voluerit sponsus: nec minus aliquid in ea agant, quàm volũtas ipsius patitur. Hæc est enim amantis sponsæ perfectio, vt à nullo velit contra animum & voluntatem eius fieri, quem diligit. Et vt hoc non neglĩgẽter aut segniter agãt, per virtutes agri, id est, per plãtaria & virgulta, quæ in agro sunt, & per vires eius, siue dubio per ea quæ in eo sata sunt, adiurantur. Tali ordine, talique verborum compositione, textus historici dramatis dirigitur. Nunc iam quid arcani intrinsecus contegat, exequamus. Omnis anima, præcipuè quæ filia est Hierusalem, habet aliquem agrum proprium, qui et secreta quadam per Iesum meritorum sorte delatus est: sicut fuit & ille ager Iacob: cuius suauitate permotus

Gen. 27. d Isaac patriarcha, mysticis aiebat eloquiis: *Ecce odor filij mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit dominus*. Habet ergo vnaquæque anima (vt diximus) agrum suum. Vita namque & conuersatio eius, ager est eius. In hoc agro, anima quæ diligens & studiosa est, satis agit, & studet plãtare bonos sensus, & omnes excolere animi virtutes: non solum autem animi virtutes, sed & vires operum, quibus videlicet impleri possunt ministeria mandatorum. Est ergo (vt diximus) vnicuique animus suus ager, quem colit, & plãtat, & seminat, secundum hæc quæ diximus. Est autem & omnium simul filiarum Hierusalem vnus quidam & communis ager: de quo Paulus agit: Dei agricultura estis. Quem agrum, cõ-

F

mune exercitium ecclesiasticæ fidei & conuersationis accipiamus: in quo certum est virtutes inesse cœlestes, & vires spiritualium gratiarũ. Vna enim quæque anima, quæ nunc filia Hierusalem hic appellatur, sciens quod matrem habeat Hierusalẽ cœlestem, conferat aliquid necesse est ad agrum hunc excolendum, & cœlesti eum possessione dignum cupiat effici. In istius ergo agri virtutibus, eleuari charitatem

Rom. 8. c Christi, & excitari ab adolescentulis, & initia fidei habentibus, protestatur ecclesia, & dicit ad eas: *Si leuaueritis & excitaueritis charitatem quoadusque velit*: hoc est, si iam ad hoc veneritis, vt incipiatis agi non spiritu timoris, sed adoptio-

1. Cor. 1. b 1. Ioan. 4. d nis; & in hoc profeceritis, ita vt *perfecta* in vobis *dilectio foras mittat timorẽ*; & vt eleuetis, atque exaltetis in vobis charitatẽ, & excitetis eam: tamdiu eleuate eam, & tamdiu extollite, quamdiu ipse velit filius charitatis, imo ipse qui ex Deo est charitas: ne forte putantes sufficere humanæ charitatis mensuras, in charitate Dei minus aliquid quàm Deo dignum est, agatis. Mensura enim charitatis hæc sola est, vt tantum quantum ipse vult diligatur. Voluntas autem Dei semper eadem est, nec vnquam mutatur. Nunquam ergo immutatio aliqua aut finis vllus in Dei charitate recipitur. Notandum sane est, quod non dixit, si acceperitis charitatem, sed si leuaueritis: quasi quæ est quidem in vobis, sed iacet, & nondum erecta est. Et rursum non dixit, si inueneritis, sed si excitaueritis charitatem: quasi quæ sit intrinsecus quidem: sed iaceat & dormiat in eis, donec inueniat suscitantem. Ipsam credo & Paulus suscitabat tunc adhuc in discipulis dormientem, cum dicebat: *Exurge qui dormis,*

Ephes. 5. c *& continges Christum.*

Vox fraterni mei.] Frequenter nos admonere conuenit, quod libellus hic in modum dramatis texitur. Præsens enim versiculus, quem proposuimus tale aliquid indicat, quod cum sponsæ sermo esset ad adolescentulas filias Hierusalem, subito quasi eminus vocem sponsi senserit, quasi cum aliquibus loquentis: interruptoque sermone, quem faciebat ad adolescentulas, sponsa autem conuerterit ad auditum, qui ad eam peruenerat, & dixerit: Vox fraterni mei. Spõsum vero intellige primo quidem antequam appareret

G

oculis sponsæ voce ei sola agnitum. Post hæc vero etiam conspectibus eius apparuisse super montes quosdam vicinos illi loco, in quo sponsa morabatur salientem, & magnis quibusdam, non tam passibus quàm saltibus colles montesque in modum cerui vel capreæ transcendentem, & ita ad sponsam suam omni cum properatione venientem. Vbi vero ad domum, intra quam sponsa commorabatur, aduenit, stetisse eum paululum intellige post domum; ita vt sentiretur quidem adesse, nondum tamen domum palam vellet & euidenter intrare: sed prius quasi sub amatoris specie per fenestras aspicere vellet sponsam. Intellige autem retia quædam prope domum sponsæ, aut laqueos esse positos: vt si forte ipsa, vel aliqua sodalium eius ex filiabus Hierusalem aliquando existet, caperetur. Ad ista vero retia venisse sponsum certum est: qui cum capi ab eis non posset, sed fortior eorum effectus diruperit ipsa retia, diruptisque eis super ipsa incedens, etiam per ipsa prospexerit: & postquam hoc opus fecerit, dicat ad sponsam. Exurge, veni proxima mea, sponsa mea, columba mea. Hoc autem dicat, vt ipso opere ostendat ei quomodo cum fiducia debeat contemnere iam retia, quæ ei tetenderat inimicus: nec timeat laqueos, quos ab se iam videat esse diruptos: & adhuc vt amplius ad se sponsam prouocet festinare, dicat ei: Quia omne tempus quod iam graue videbatur, transiuit; & hyems quæ ei causa exorta videbatur, abscessit; pluuiæque inutiles abierunt, & tempus iam floridum venit: nihil moreris iter aggredi veniendi ad me: ecce enim & agricolæ, quia veris iam tempus arrisit, vineas colunt. Vox enim tum & aliarum auium, tum etiam sonora & grata turturis vernãtis auditur. Sed & ficus de veris certa temperie, germen suum produxit. Vites vero intantum de temporis tranquillitate non dubitant, vt flores suos iam audeant odoresque proferre. Hæc quidem de trãquillitate temporis indicat sponsæ, vt maiore cum fiducia arripere iter audeat pergendi ad sponsum. Sed & locum describit ei, in quo vult eam secum requiescere, & dicit velamento cuiusdam saxi, quod muro ipsi vel loco promurali contiguum sit, opacissimum quendam effici locum, ad quẽ venire eam vult, & ablato velamine, ibi eius reuelatam faciem contueri, vt facie ad faciem innotescat sponso suo: & non solum faciem eius reuelatam videat spõsus & liberam: sed & vocem eius ibi audiat: certus iam quod & facies eius pulchra sit, & vox eius suauis ac delectabilis. Hæc autem præuenientes coniunximus, ne ordinem dramatis & historiæ textum videremur irrumpere. Sed præuenientes paululum vsque ad illum locum fabulæ ordinem prosecuti sumus, vbi ait: Quoniam vox tua suauis, facies tua speciosa: Nunc ergo repetentes videamus primo quid est quod ait: Vox fraterni mei. Ex voce sola ab ecclesia sua primo Christus agnoscitur: Primo enim vocẽ suam præmisit per prophetas, & cum non videretur, audiebatur tamen. Audiebatur autem per ea quæ annuntiabantur de eo: & tamdiu spõsa, id est, ecclesia quæ ab initio seculi congregabatur, solam vocem eius audiuit, vsquequo oculis suis eum videret, & diceret.

H

Ecce hic venit saliens super montes, transiliens super colles.] Saliebat enim super propheticos montes, & sanctos colles: illos scilicet, qui in hoc mundo imaginem eius formamque gesserunt. Sed & si in Apostolis eum ponas, quasi in montibus salientem & eminentem cunctis, & in collibus nihilominus, his duntaxat qui secundo loco electi ab eo & missi sunt, non erit inconueniens. In his enim similis efficitur capreæ, & hinnulo ceruorum. Capreæ, quod omnem visum, visu eius præcellit. Et ceruo, quod ad interitum serpẽtis aduenit. Sed & vnaquæque anima (si qua tamen est quæ verbi Dei amore constringitur) si quando in disputatione sermonis est posita, vt nouit omnis qui expertus est, quo modo cum in arctum venitur, & angustiis propositionũ quæstionumque concluditur: si quando eam legis ac prophetarum vel ænigmata, vel obscura quæque dicta concludunt: si forte adesse eum sentiat anima, & eminus sonitum vocis eius accipiat, subleuatur statim: & vbi magis ac magis propinquare sẽsibus eius cœperit, & illuminare quæ obscura sunt: tunc eum videt salientem supra montes & colles, altæ scilicet & excelsæ sensus sibi intelligentiæ suggerentem: ita vt merito dicat hæc anima: *Ecce hic venit saliẽs in montib. tran-*

A *filiens super colles.* Hęc autē dicimus, non immemores quod iam & in superioribus coram posuimus, præsenti collucitus sit sponsæ. Sed quoniam (vt sæpe diximus) dramatis speciem libellus hic continet: nunc in præsenti dicuntur aliqua, nunc etiam in absenti: & sic agitur immutatio personarum, vt vterque ordo competenter dirigi videatur. Quāuis enim promittat sponsus, & dicat ad sponsam suam, qui sunt electi discipuli eius: Quia *ecce ego vobiscum sum omnib.* Matth. 28. d *dieb. vsque ad consummationē seculi:* tamen iterum per parabolas dicit: quia pater familias vocauit seruos suos, & vnicuique distribuit pecuniam negotiandi gratia, & profectus Ibid. 25. b est. Et iterum dicit: Quia *abiit petere sibi regnum.* Et iterum Luc. 19. b quasi de absente sponso dicitur: Quia *media nocte clamor fa-* Matth. 25. a *ctus est, dicentium: quia venit sponsus.* Sic ergo nunc præsens est spōsus, & docet; nunc absens dicitur, & desideratur, & vtrunque vel ecclesiæ vel animæ studiosæ conueniet. Cum enim pati persecutiones & tribulationes permittitur ecclesia, absens ei videtur. Et rursum cum in pace proficit, & in fide ac bonis operibus floret, præsens ei esse intelligitur. Sed & anima, cum quærit aliquem sensum, & agnoscere obscura quæque & arcana desiderat: donec inuenire non potest, absens ei sine dubio est verbum Dei. Vbi vero occurrerit, & apparuerit quod requiritur, quis dubitat adesse verbum Dei, & illuminare mentem, ac scientiæ lumen ei præbere? Et iterum subduci nobis eum, atque iterum adesse sentimus per singula, quæ aut aperiuntur; aut clauduntur in sensibus nostris. Et hoc eo vsque patimur, donec tales efficiamur, vt non solum reuisere nos, sed & manere dignetur apud nos, secundum quod interrogatus à quodam discipulo dicente: Domine, quid est factum quod incipis nobis manifestare temetipsum, & non huic mundo? Respondit Saluator: *Si quis diligit me, verbum meū custodit & pater meus* Marc. 14. s *diliget eum, & ad ipsum venienmus, & mansionē apud eum faciemus.* Si ergo & nos volumus videre verbum Dei, atque animæ sponsum salientem super montes, & exultantē super B colles, imo audiamus vocē eius: & cum audierimus eum in omnibus, tunc etiam eum videre poterimus, secundum ea quæ in præsenti loco vidisse describitur sponsa. Nam & ipsa quamuis & prius eum viderit, non eum tamen ita videbat, vt nunc salientem super montes, & exultantem super colles: neque per fenestras suas procumbentem, neque per retia prospicientem: sed magis videtur quod prius hyemis tempore eum viderit. Nunc enim primum dicit ei: Quia *hyems transiit.* Igitur (vt res indicat) etiam per hyemem sponsæ suæ apparet, id est, tribulationum & tentationum tempore. Sed & alia est illa visitatio, in qua visitatur paululum & iterum deseritur, vt probetur; ac rursus requiritur, vt caput eius sustentetur, & vt tota complectatur: ne forte aut in fide titubet, aut corpus eius tentationum pondere prægrauetur. Et ideo videtur mihi hyems fuisse illud tempus, cum caput suum, fidei scilicet summitatem, læua sponsi continere poscebat, & dextera eius omne corpus amplecti. Nunc autem ista visio, quæ de montibus apparet & collibus, gratiarum puto spiritualium altitudines potentiasque designat. Sed & per fenestras quod prospicere dicitur, sensibus mihi lumen videtur præbere. Et retia quæ dirumpit & conterit, laqueos indicat diabolicos puto, vt post e tentationum tempore, tanquam hyeme iam peracta. Ostenduntur etiam signa veris & æstatis, sicut in psalmis dictum est: Æstatem & ver, tu fecisti ea. Inde denique & flores profectuum protulit ecclesia, tētationibus superatis, & putationis dispensatione transacta: sicut in suis locis, cum ad hæc disserenda ventum fuerit, ostendetur. Ecce hic veniet saliens super montes, transiliens super colles. Historicum ordinem iam prosecuti sumus. Nunc autem quomodo Christus ad ecclesiam veniens saliat super montes, & exiliat super colles, videndum est. Exiliens enim magis quam transiliens, propositi sermonis proprietas habet. Isaac enim ambulās & progrediens, maior fiebat, vsque quo fieret magnus valde. Paulus autem non iam ambulando profecit, sed currendo, cum dicit: *Cursum consummaui.* Saluator au- 2. Tim. 4. b tem noster & ecclesiæ sponsus, neque ambulare neque currere, sed super hæc salire dicitur, & exilire. Si enim consideres quo modo paruo temporis spatio occupatum falsis superstitionibus mundum sermo Dei percurrit, & agnitionem

veræ fidei reuocauit, intelliges quo modo saliat super mon- C tes, magna videlicet quæque regna saltibus suis superans. & ad recipiendam cognitionem diuinæ religionis inclinans: & exiliat super colles, cum etiam minora regna velociter subiugat, atque ad pietatem veri cultus adducit: & sic de loco ad locum, de regno ad regnum, de prouinciis ad prouincias prædicationis illustratione transiliens, per eum qui dicebat: Quia ab Hierusalem in circuitu vsque ad Illyri- Rom. 15. a cum repleuit euangelium Dei: intelliges quo modo super montes saliens veniat, & exiliens super colles. Sed & alio modo potest intelligi, sicut supra iam diximus. Quoniam quidem Moyses de ipso scripsit, & prophetæ nihilominus de ipso annunciauerunt. Sed & hæc annuntiatio in lectione veteris testamenti velamen habet superpositum. Vbi vero spōsæ, ecclesiæ scilicet ad eum conuersæ, ablatum est velamen: subito videt eum in istis montibus, legis duntaxat voluminibus salientem, & in collibus scripturæ prophetice, pro euidenti manifestatione non tam apparentem, quā exilientem. Verbi gratia, quasi si reuoluens singulas propheticæ lectionis paginas inueniat de ipsis exilientem Christum, & per loca singula lectionum ablato nunc demum quo prius tegebatur velamine, ebullire eum cernat & emergere, atque euidenti iam manifestatione prorumpere. Ob hoc credo & ipse Iesus cum ad transformandum se venit; non in aliqua planitie aut conualle fuit, sed montem con- Matth. 17. scendit, vbi & transformatus est: vt scias eum semper in & Mar. 9. a montibus aut in collibus apparere, & vt te doceat ne vsquam eum nisi in legis & prophetarum montibus quæras. Quod autē sancti quique montes appellantur, multis scripturæ locis inuenies indicari: sicut ait in psalmis: *Fundamenta eius in montibus sanctis.* Et iterum: *Leuaui oculos meos* Psal. 86. a *in montes vnde veniet auxilium mihi.* Auxilium namque in Psalm. 120. a tribulationibus, ex scripturarum diuinarum sensibus capimus. Possumus adhuc & montes, in quibus salire verbū Dei dicitur, & quasi liberius efferri, nouum accipere testamen- D tum. Colles vero, de quibus quasi diu cōpressus & occultatus exiliit, veteris testamenti sentire volumina. Sed & apud Hieremiam venatores & piscatores, qui mittuntur capere homines ad salutem, in montib. & collib. eos capere dicuntur. Sic enim ait: *Ecce mitto multos piscatores & multos venatores, & capient eos super omnem montem, & super omnem* Hier. 16. a *collem:* quod ego magis ad futurum tempus in consummatione sæculi implendū puto: vt cum missi fuerint angeli secundum euangelicam parabolam messis tempore, vt separēt frumenta à zizaniis: qui excellioris vitæ & eminentioris fuerit conuersationis, iste in montibus inuenietur aut in collibus. Non inuenietur in humilibus & deiectis locis, ne ibi mixtus videatur esse zizaniis: sed in excelsioribus sensibus, Matth. 13. g & in eminentia fidei positus, salienti in montibus verbo Dei, & exilienti in collibus semper adhærens. Quod per aliam nihilominus parabolam, sub eodem tamen intellectu dicitur in euangelio. *Si quis in tecto est, non descendat tollere aliquid de domo.* Potest adhuc & alium nobis sensum, prædi- Matth. 24. b ues iste præsentis versiculi sermo suggerere. Possibile namq; & Mar. est omnem qui plena fide credit in Deum, vel montem, vel 13. b collē appellari, pro qualitate scilicet vitæ, magnitudine intelligentiæ: etiam si fuerit aliquando vallis: proficiente in eo Iesu ætate & sapientia & gratia, omnis vallis implebitur. Superbi autem quique & elati, vt montes & colles humiliabuntur: quoniam qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur. De ipsis enim dicitur: *Qui confidunt in* Luc. 2. a *domino sicut mons Sion.* Et de Hierusalem dicitur: *Montes in* Esa. 40. a *circuitu eius.* Vnde puto, quod merito etiam Saluator no- Luc. 14. & ster (quoniam & ipse dicitur lapis de monte excisus sine ma- 18. c nibus, & factus esse mons magnus) sicut rex regum, & pon- Psal. 124. a tificium pontifex, potest etiam mons montiū appellari. Verū Ibidem. vt etiam tertia expositio habeat locum, ad vnamquamque Dan. 2. e animā sermo dirigatur. Si qui sint capaciores verbi Dei, qui ab Iesu aquam sibi datam biberunt, & factus est in eis fons Ioan. 4. b aquæ viuæ salientis in vitam æternam, in his scilicet, in quibus verbum Dei crebris sensibus & copiosis, velut perennibus ebullit fluēntibus, in his vitæ ac scientiæ & doctrinæ merito montibus & collibus effectus, dignissimè salire verbum Dei dicitur & exilire, factus in eis per affluentiam doctrinæ fons aquæ viuæ salientis in vitam æternam.

Similis

E

ὅμοιός ἐστιν ἀδελφιδοῦς μου τῇ δορκάδι, ἢ νεβρῷ ἐλάφων ἐπὶ τὰ ὄρη Βαιθήλ.

Similis est fraternus meus capreæ hinnuloque ceruorum in montibus Bethel.] Caprea & ceruus, quod inter munda habeantur animalia, manifestè ex his quæ in Deuteronomio scripta sunt, indicatur: est enim hoc modo scriptum. Hæc enim sunt animalia quæ manducabitis: vitulum & agnum ex pecoribus, & hircum ex capris, ceruum, & capream, & bubalum, & tragelaphum, & ibicem, & camelum, & pardum. Sed & quod sanctus ceruo comparatur, in multis scripturæ diuinæ locis habetur, vt in psalmo, vbi dicit: *Sicut ceruus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus.*

Deut. 14. a Sec. 70. Psal. 41.

Veruntamē in sermonib., quos ex Deuteronomio assūpsimus, etiam hoc nō negligēter considerandū videtur, quā dignū in animalib. mundis enumerandis ordinem tenuerit: vt primo vitulum, secundo agnū, tertio hircū scriberet. In his vero quæ secundū eundē Moysen offeruntur ad altare, primo ceruū, secundo capreā nominat. Et ita post hæc, reliqua per ordinem describit animantia. Quorū ratio his quibus abundantior gratia spiritualis in dono scientiæ concessa est, per Spiritum sanctum manifesta & euidens fiet. Nobis interim, quoniā de ceruo & caprea dicere nunc in expositione præsentis versiculi incūbit, conueniens videtur ex scripturis diuinis congregare pro viribus, quæ de his animalib. referuntur, de quibus idē Moyses cum de carnibus loqueretur, quæ in omni desiderio animæ comederentur, non oblatæ ad altare: sicut caprea, inquit, & ceruus. Egregiū vero quid vicesimus octauus psalmus, vbi de virtutibus & efficacia vocis Dei per ordinem scribit, de ceruo hoc modo dicit: *Vox domini perficientis ceruos*, id est, perfectos facientis ceruos, & reuelabit condensa. Sicut enim vox domini intercidere dicitur flammam ignis, & concutere desertum: ita perficere ceruos, ac reuelare condensa memoratur. Sed & in Iob de ceruo ita inuenimus referri, vbi dominus ad Iob per turbinem loquens & nubem, ait: *Aut ceruorum obseruasti partus ceruorum, aut numerasti menses eorum plenos ad partum: dolores autem eorum soluisti, aut nutristi eorum natos, aut sine doloribus partus eorum emittes? Abrumpent filij eorum, & multiplicabuntur in natiuitate: exibunt, & non reuertentur.* His adiungēda sunt etiam illa quæ in Prouerbiis legimus, hoc modo: *Ceruus amicitiarum, & pullus gratiarum loquantur tibi.*

Deut. 12.

Iob 19. a Sec. 70.

F

Prouerb. 5. Sec. 70. 1. Cor. 2. d

Hæc interim ad præsens de ceruo nobis scripta occurrere potuerunt. Quæ ob hoc assumpsimus, vt loquamur non in doctrina humanæ sapientiæ, sed in doctrina spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes: & ideo inuocemus Deum, patrem verbi, quod nobis verbi sui manifestet arcana, sensūque nostrū remoueat à doctrina humanæ sapientiæ, & exaltet atq; eleuet ad doctrinā spiritus: vt non ea quę sentit carnalis auditus, sed ea quæ cōtinet volūtas Spiritus sancti, loquamur. Paulus Apostolus nos docet, quod inuisibilia Dei, ex visibilibus intelligātur: & ea quæ non vidētur, ex eorum quæ videntur ratione & similitudine contēplentur: ostendens per hoc quod visibilis hic mundus, de inuisibili doceat, & exemplaria quædā cælestium contineat positio ista terrena, vt ab his quæ deorsum, ad ea quæ sursum sunt possimus ascēdere: atque ex his quæ videmus in terris, sentire & intelligere ea quæ habentur in cælis. Ad quorum similitudinem quādam, quo facilius colligi per hæc ac sentiri possent diuersitates creaturarum quæ in terris sunt, similitudinem conditor dedit. Et fortassis sicut hominem Deus ad imaginem & similitudinem suam fecit, ita etiam cæteras creaturas ad alias quasdam cælestes imagines, per similitudinem condidit: & fortasse in tantū singula quæque quæ in terris sunt, habent aliquid imaginis & similitudinis in cælestibus, vt etiam granum sinapis, quod minimum est in omnibus seminibus, habeat aliquid imaginis & similitudinis in cælis. Et hoc quod talis ei quædam composita est alternatio naturæ, vt cum minimum sit omnium seminū, maius fiat omnibus oleribus: ita vt possint venire aues cæli, & habitare in ramis eius, similitudinem ferat, non solum alicuius cælestis imaginis, sed ipsius regni cælorum. Sic ergo possibile est, etiam cætera semina, quæ in terris sunt, vt habeāt aliquid in cælestibus similitudinis & rationis. Quod si semina, sine dubio & virgulta: & si virgulta, sine dubio & animantia, vel alitum, vel repentium, & quadrupedum. Sed & illud adhuc potest intelligi, quod sicut granum sinapis non vnā similitudinem tenet regni cælorum, & habitationes scilicet auiū in ramis suis: sed habet & aliam similitudinē vel imaginem, perfectionis scilicet fidei: ita: vt si quis habeat fidē sicut granum sinapis, dicat monti transferri se, & transferet: ita possibile est vt etiam cætera non in vno aliquo, sed in pluribus speciem & imaginē cælestiū ferant. Et cum plures sint, verbi gratia, in grano sinapis virtutes, quæ rerū cælestiū imagines teneant, vltimus & extremus eius vsus est iste, qui habetur apud homines in ministerio corporali: ita etiā in reliquis vel seminibus, vel virgultis, vel herbarū radicibus, vel etiā in animantibus intelligi potest, vt vsum quidē & ministeriū hominibus præbeant corporale: habeant autē incorporalium rerū formas & imagines, quibus doceri anima possit & instrui, ad contemplanda etiam ea quæ sunt inuisibilia & cælestia: & hoc fortassis est quod ille scriptor diuinæ sapientiæ dicit: *Ipse enim mihi dedit eorum quæ sunt scientiam veram, vt sciam substantiam mundi, & virtutes elementorum, & initium & finem & medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, & conuersiones temporum, anni circulos, & stellarum positiones, naturas animalium, & iras bestiarum, spiritus violentias, & cogitationes hominum differentias virgultorum, & virtutes radicum: sed & quæcunque occulta & manifesta sunt, cognoui.* Vide ergo si possumus ex his scripturæ sermonibus ea quæ discutere proposuimus, lucidius euidentiusque intelligere. Etenim scriptor iste sapientiæ diuinæ, cum singula quæque enumerasset ad vltimū dixit: quia occultorū & manifestorum accepi scientiam: ostendens sine dubio, quod vnūquodque eorū quæ in manifesto sunt, referatur ad aliquid eorū quæ in occulto sunt: id est, singula quæque visibilia habere aliquid similitudinis & rationis ad inuisibilia. Quia ergo impossibile est homini in carne viuēti agnoscere aliquid de occultis & inuisibilibus, nisi imaginem aliquā & similitudinem conceperit de visibilibus: ob hoc arbitror quod ille qui omnia in sapiētia fecit, ita creauit vnamquamque visibilium speciē in terris, vt in his doctrinam & agnitionem rerum inuisibilium & cælestium poneret: quo per hæc ascenderet mens humana ad spiritualem intelligentiā, & rerum causas in cælestibus quæreret, vt posset edocta per sapientiam Dei etiam ipsa dicere: Quæ in occulto sunt, & quæ in manifesto cognoui. Secundum hæc quoq; se agnoscit & substātiam mundi, non solum hanc visibilem corpoream que quæ palam est, sed & illam incorpoream inuisibilemque, quæ in occulto est. Agnoscit etiam elementa mundi, non solum visibilia, sed & inuisibilia, & vtrorumque virtutes. Sed & initium quod dicit, & finem & medietatem temporum: initium ait visibilis quidem mundi, quod ante sex millia non integros annos initium designat Moyses: medietatem quoque secundum temporum rationem, finem illum qui speratur cum cælum & terra transibit. Secundum occultorum vero scientiam initium illud, quod intelligitur, quem sapientia Dei docuerit, quod nulla possunt tempora, nulla sæcula comprehendere. Medietatem vero horum quę nunc sunt: finem vero ea quæ futura sunt, id est, perfectionem consummationemque vniuersitatis, quæ tamen ex his visibilibus conijci possunt & intelligi. Sed & vicissitudinum permutationes, & tēporum conuersiones, & anni circulos, ex his quæ videntur, refert ad inuisibiles rerum incorporaliū permutationes ac vicissitudines. Circulos quoque annorum temporalium & præsentium, refert ad antiquiores aliquos ac sempiternos annos, secundum eum qui dicebat: *Et annos æternos in mēte habui.* Sed & stellarū positiones, non dubitauit ab his quæ palam videntur, referre ad illa quæ in occultis sunt, qui occultorum manifestorumque scientiam meruit, & dicit esse aliquod sanctorum genus, quod de Abraham percipuè stirpe descendit, sicut stellas cæli. Sed & resurrectionis futuræ gloriam, stellas esse secundum occultorum scientiam pronunciauit; sequens eum qui dixit: *Alia gloria solis, & alia gloria stellarū. Stella enim à stella differt in gloria, ita & resurrectio mortuorū*: Nisi secundū hæc intelligeretur illud quod ait, naturas animalium irasque bestiarum, nunquam dixisset in euangeliis Saluator: Dicite vulpi huic. Neque Ioannes de quibusdam dixisset: *Serpentes, generatio viperarum.* Sed neque propheta diceret de nonnullis, quod equi emissarij facti sunt. Et item alius: *Homo cum in honore esset, non intellexit: comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis.* Sed & ille diligēter

G

Matth. 17. d & Luc. 17. a

Sap. 7. d

Luc. 13. g

H

Psal. 76. b

Gen. 15. b & 16. a

1. Cor. 15. a

Luc. 13. g Hier. 5. Sec. 70. Psal. 48. d Psal. 57. a

[A] agnouit iras bestiarũ, qui dicebat: *Furor illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdæ, & obturãtis aures suas.* Hæc erit ratio etiã de eo quod ait, spirituũ violentias: visibiliter [Ephes. 4.e] quidem de ventis & flatibus aëris, inuisibiliter vero de violentiis immundorum spirituum loquens, quos & Paulus vẽtos doctrinæ nominauit. Post hæc iam sequitur, vt & cogitationes hominum sciat, corporaliter quidem quę de humano corde procedunt. Inuisibiliter autem intelligat eos qui iniciunt hominibus malas & pessimas cogitationes, sicut in Euangelio scriptũ est: *Cum diabolus misisset in cor Iudæ* [Ioan. 13.a] *Ischariotis, vt traderet Dominum.* Et vt Prouerbiis dicitur: Si [Eccl. 10.a] *spiritus potestatẽ habentis ascẽderit super te, locum tuum ne derelinquas:* quia sanitas compescit peccata magna. Sed & bonarum cogitationum est aliquis auctor; propter quod & in [Psal. 83.b] psalmis puto scriptum esse: *Beatus homo, cuius est auxilium* [Psal. 75.a] *abs te Domine, ascensiones in corde suo disposuit.* Et iterum: *Cogitatio hominis cõfitebitur tibi, & reliquæ cogitationum diẽ festum agẽt tibi.* Ita igitur cuncta secundũ ea quæ præfati sumus, ex visibilibus referri possunt ad inuisibilia, & à corporalibus ad incorporea, & à manifestis ad occulta: vt ipsa creatura mundi, tali quadã dispensatione cõdita intelligatur per diuinã sapientiã, quæ rebus ipsis & exemplis inuisibilia nos de visibilibus doceat, & à terrenis nos transferat ad cælestia. Hæ autem rationes non solum in creaturis omnibus habẽtur, [In Exodo & Numeris] sed & scriptura diuina tali quadam sapientiæ arte conscripta est. Propter quædam namque occulta & mystica visibiliter populus educitur de Ægypto ista terrena, & iter agit per desertum, vbi serpens mordens & scorpius, & sitis, vbi non erant aquæ, & cætera, quæ in his gesta referuntur. Quæ omnia, vt diximus, occultorum quorundam formas & imagines tenent. Et hoc non in scripturis tantum veterum, sed & in gestis Domini & Saluatoris nostri, quæ in euãgeliis referuntur, inuenies. Igitur si omnia quæ in manifesto sunt, secundũ ea quæ superius approbauimus ad aliqua referuntur quæ in occulto sunt: consequens sine dubio est, vt ceruus iste visibilis vel caprea, quæ in Cãtico canticorum scri- [B] bitur, secundum rationem naturæ suæ quam corporaliter gerunt, referantur ad aliquas rerum incorporalium causas; vt illis occultis & inuisibilibus ceruis videatur posse [Psal. 28.b] cõuenire quod dictũ est: *Vox domini perficientis ceruos.* Quæ enim perfectio ex voce domini fit istis visibilib. ceruis? Aut quæ ad eos doctrina vnquam ex domini voce descendit? Si vero spirituales ceruos quæramus, quorum formã & imaginem tenet illud animal corporale: illos inuenias ad sum- [Iob 39.] mã perfectionis ea voce domini posse perduci. Sed & quorum ceruorum dominum seruare decuerit partus, & velut medendi officia præbentem parturientibus astare conuenerit, donec parerent filios tales, qui aduersarentur & persequerentur serpentium genus, vt dignum est diuina maiestate, debemus aduertere qualium ceruorum domini decet seruare partus, ne in abortum decidant. Sed & menses eorum numerare plenos ad partum, eorumque labores & dolores custodire; vt generationes eorum non cadant in vanum, sed vt sit perfecta eorũ natiuitas: & tam diu partu- [Gal. 4.d] riant, donec formetur Christus in eis. Huiusmodi ceruorum [Psal. 54.d] pullos dominus nutrit: eorum duntaxat qui iactant in do- [Esa. 26.c] mino cogitationem suam, vt ipse eos nutriat, & ipse seruet dolores partus eorum, cum ex timore Dei in ventre conceperint & parturierint, & spiritum salutis pepererint. Huiusmodi partus dolores ipse dominus seruat & curat. Sed & emittit dolores eorum, vt euntes eant & fleant portantes se- [Psal. 125.a] mina sua, & sint in doloribus hominum, ac flagellẽtur cum hominibus: ne fortè teneat eos superbia. Isti quoque ipsi cerui abrumpunt, vt ait, natos suos. Quos enim genuerint per euangelium, abrumpunt eos à vinculis peccatorum, & à laqueis diaboli, ne vltra voluntati eorum teneantur obstricti. Isti etiam multiplicabuntur; &, vt ait, non reuertentur. Non enim imitabuntur vxorem Lot, non redibunt re- [Gen. 19. f] trorsum. Sciunt enim quia qui mittit manum suam ad aratrum, si retrospexerit, aptus non erit regno cœlorũ; sed semper quæ retro sunt obliuiscuntur, & in ea quæ ante sunt se [Luc. 9.g] [Philip. 3.a] extendunt. Tales enim ceruos vox domini facit esse perfectos. Quæ vox domini, nisi illa quæ in lege & in prophetis habetur, & peruenit vsque ad Ioannem, qui erat vox clamantis in deserto? Et ipsa enim vox Ioannis, qui dicebat: *Parate viam domini, rectas facite semitas Dei nostri,* perfectos [C] faciebat ceruos, vt essent perfecti in eodem sensu, & in eadẽ [Matth. 3.b] [Luc. 3.a] scientia. Qui enim talis est, merito dicit: *Sicut ceruus deside-* [Psal. 41.a] *rat ad fõtes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus.* Cer- [Prouerb. 5.d] uus quoque amicitiarũ quis alius videbitur, nisi ille qui pe- [Eccl. 70.] remit serpentem illum, qui seduxerat Euam, & eloquii sui [Gen. 3.a] flatibus peccati in eam venena diffundens, omnem posteri- [Rom. 5.a & 1. Cor. 15. e] tatis sobolem contagio præuaricationis infecerat; & venerat soluere inimicitias in carne sua, quas inter Deum & homi- [Ephes. 2.e] nem noxius mediator effecerat. Pullus vero ceruorum potest accipi Spiritus sanctus, à quo sitientes & desiderantes Deum, spirituales gratias & dona cælestia consequuntur. Hęc autem omnia à nobis dicta sunt, vt manifestius fieret causa, qua sponsa comparare videtur fraternum suum hinnulo ceruorum. Quod si etiam hoc requirendum est, cur non ceruo, vt in aliis, sed in hinnulo ceruorum cõparatur. Illud aduerte, quod cum in forma Dei esset, *filius datus est* [Philip. 2.a] *nobis, & puer natus est nobis: cuius potestas super humerum eius.* Ideo ergo hinnulus ceruorum, quia paruus puer natus est. Et fortè possunt cerui accipi sancti quique: vt Abraham, [Esai. 9.a] Isaac, & Iacob, & Dauid, & Salomon, & omnes ex quorum [Matth. 1.a] semine Christus secundum carnem descendit. Quos ceruos, vox domini perfectos facit, & ipsorum est hinnulus iste, qui ex ipsis secundum carnem natus est puer. Mouet me etiam illud quod in centesimo tertio scriptum est, vbi ait: *Montes excelsi ceruis.* Et quidẽ de ceruis iam superius diximus, quod sancti quique accipiuntur, qui ob hoc in hunc mundum venerunt, vt serpentis venena perimerent. Qui autem sint montes excelsi, videamus, quasi qui solis ceruis sequestrati videntur: & ad quos nisi ceruus sit, aliquis non possit ascendere. Ego puto quod personas Trinitatis montes excelsos appellauerit: ad cuius capacitatem nullus, nisi ceruus efficiatur, ascendit. Sed iidem ipsi, qui hic montes excelsi plu- [D] raliter appellantur, in aliis mons excelsus, singulariter dici- [Esai. 40.a] tur, sicut Esaias ait: *In montem excelsum conscende qui euangelizas Sion.* Exalta in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Hierusalem. Idem namque ipse qui ibi Trinitas propter distinctionem personarum, hic vnus Deus intelligitur pro vnitate substantiæ. Satis sint ista de hinnulo ceruorum. [Δορκάς.] Nunc videamus quo modo etiam capreæ vel damulæ comparetur fraternus. Hoc animal quantum ad Græca vocabula, nomen à videndo atque clarius prospiciendo sortitum est. Et quis est qui ita videat vt videt Christus? Solus namque est qui videt, id est, agnoscit patrem. Nam & si dicantur hi qui mundo sunt corde, Deum visuri vide- [Matth. 5.a] bunt ipso sine dubio reuelante: quia & caprea habeat in natura sua, vt non solum videat ipsa, & perspiciat acerrime, sed & aliis visum præbeat. Asserunt namque hi, quibus medicinæ peritia est, inesse huic animali intra viscera humorem quendam, qui caliginem depellat oculorum, & obtusiores quosque visus exacuat. Merito ergo capreæ vel damulæ Christus comparatur: quia non solum videt ipse patrem: sed & videri ab aliis facit, quorum visus ipse curauerit. Obserua autem ne audiens patrem videri, corporeum aliquid sentias, & Deum visibilem putes. Visus quo Deus videtur, non est corporis, sed mentis & spiritus. Quod etiã ipse Saluator in Euangelio, vocabulo proprio distinguens dixit: *Nemo videt patrem, nisi filius.* Denique & his quos [Ioan. 14.b] facit Deum videre, dat spiritum scientiæ & spiritum sapientiæ, vt per ipsum spiritum videant Deum. Et ideo dicebat ad discipulos. Quia *qui me videt, videt & patrem.* Et vtique non ita inepti erimus, vt putemus, quod qui secundum corpus eum vidit, viderit etiam patrem: alioqui inuenientur & Scribæ & Pharisæi & hypocritæ & Pilatus, qui eum flagellis cæcidit, & omnis populus qui clamabat: *Crucifige, crucifige eum:* [Ioan. 19.a] videntes Iesum secundum carnem, etiam Deum patrem vidisse. Quod vtique non solum absurdum videtur esse, sed & impium. Sicut enim cum turbæ eum comprimerent euntem cum discipulis, nullus eorum, qui premebant & coarctabãt eum, tetigisse dicitur eũ, nisi illa sola quæ profluuium sanguinis passa, venit & tetigit fimbriam vestimẽti eius, & ipsi soli testimoniũ perhibet, dicens: Quia *tetigit me* [Marc. 5.c & Luc. 8.g] *aliquis: ego enim sẽsi virtutẽ de me exisse:* ita & cũ plures essẽt, qui eum videbant, nullus eũ vidisse dicitur, nisi qui agnouit quod verbũ Dei & filius Dei est: in quo vtiq; simul agnosci

& vult ei

E

& videri dicitur patet. Sed & hoc nos non prætereat, quod prius capreæ, & nunc hinnulo ceruorum comparatur, cum vtique ipsius animal ceruus, quam caprea videatur. Sed animaduertendum illa potius in his habenda sit ratio: quia cum dupliciter constat salus credentium, per agnitionem fidei, & operum perfectionem: ratio fidei, quæ pro intuitu & inspectione contemplationis, capreæ, vt diximus, comparatur, primus habeatur salutis gradus. Secundo vero in loco operum perfectio, quæ cerui formam tenet vincentis & perimentis venena serpentum, id est, artes diabolicas, memoretur. Si ergo sponsa similem dicit esse fraternum suum capreæ, vel hinnulo ceruorum in montibus Bethel: Bethel vero domus Dei interpretatur: Montes ergo qui in domo Dei sunt, possunt legis & prophetarum, sed & euangelica & apostolica accipi volumina, in quibus & fides Dei perspicitur & contemplatur, & operum perfectio dicitur & adimpletur.

ἰδοὺ οὗτος ἕστηκεν ὀπίσω τοῦ τοίχου ἡμῶν, παρακύπτων διὰ τῶν θυρίδων, ἐκκύπτων διὰ τῶν δικτύων.

[*Ecce hic stetit post parietem nostrum, incumbens super fenestras, prospiciens per retia.*] Respondet fratruelis meus, & dicit mihi: Cum considero difficultates inuestigandi sensus in his qui propositi sunt scripturæ sermonibus, simile me aliquid pati videor huic, qui ad inuestigandam venationem odoratibus sagacis canis procedit: vbi interdum moris est, vt cum vestigiis intentus, proximum se venator latentibus effectum putauerit esse cubilibus, subito vestigiorum deseratur indiciis, & rursum fixius inspectis odoratibus, easdem quas explicauerat retrorsum redeat vias: donec inueniat locum, in quo se altius excutiens venatio latenter ad aliam transtulit viam: quam cum venator inuenerit, alacrior insequitur: spe prædæ certior, & vestigii firmitate securior. Ita ergo & nos, vbi se propositæ explanationis quodammodo subtraxere vestigia: paululum emensa repetentes, & planiorem quam dudum videbatur expositionis ordinem persequentes, speramus quod dominus Deus noster tradat in manus nostras venationem, quam præparamus, & secundum scientiam matris Rachel rationabilis verbi salibus condientes, benedictiones mereamur consequi a spirituali patre Iacob: propter quod

Gen. 27. 48. & 49

F

necessarium videtur, vt diximus, breuiter dicta repetere, explanationemque priorem retexere, vt qui sit lucidior sensus aperiatur. Intelligi ergo mihi videtur ex initio propositi dramatis, sponsam foris stare in biuio, & ob amorem sponsi hinc atque inde prospicere: si forte veniat, si forte appareat: nec viam ingredi velle aliquam, dum ignorat, vnde magis veniat: nec domi sed foris stare: & desiderio eius agitari ac dicere: *Osculetur me osculo oris sui*. Vbi autem venit sponsus, dicat: *Bona sunt vbera tua super vinum*, & reliqua, vsque ad eum locum, vbi ait: *Post te curremus*. Post hæc dilectam iam, & vicem charitatis ab ipso sponso recipiens, introducatur in cubiculum eius, & dicat: introduxit me rex in cubiculum suum. Sed & cætera quæ postea sunt scripta, intus posita loquatur ad sponsum, præsentibus & assistentibus sponsæ quidem adolescentulis, sponsi vero sodalibus. Veruntamen intelligatur sponsus: vtpote vir, non semper in domo, neque semper assistere sponsæ intra domum positæ: sed exeat frequenter, & illa eum quasi amore eius solicita requirat absentem, sed & ipse interdum redeat ad eam. Propter quod & videatur per totum libellum aliquando quidem velut absens requiri sponsus: aliquando sicut præsens loqui cum sponsa. Ipsa autem sponsa cum multa & magnifica in sponsi cubiculo peruidisset: petit se etiam in domum vini introduci. Quo cum ingressa, perspexisset quod sponsus, vtpote vir, non resederit in domo: ipsa rursus amore eius exagitata exierit foras, & circumiens peragret circa domum, non ingrediens, & ex omni parte prospiciat quando ad eam redeat sponsus; & ecce subito videat eum vicinorum montium iuga immensis saltibus superantem, descendere ad domum, in qua amore eius solicita æstuat sponsa. Perueniens vero sponsus ad parietem domus stet paululum post ipsum, considerans, vt fieri solet, aliquid & animo retractans. Iam vero etiam ipse sentiens aliquid amoris erga sponsam, visus altitudine sua, quæ attingit vsque ad domus fenestras, quæ fenestræ habeant aliquam partem operis, vt aiunt, reticulati. Et cum incumbat quidem per fenestras, eminentior autem sic sit fenestris, attingatque vsque ad superiora earum, quæ reticulato, vt diximus, opere distinctæ sunt: indeque prospiciens alloquatur sponsam, & dicat ei: *Exurge, veni proxima mea, forma mea, columba mea*: & reliqua.

G

Hæc sunt quæ, vt superius designauimus, difficultatem plurimam dirigendi ordinis, & aperiendæ intelligentiæ habere nobis visa sunt. Quæ, vt puto euidentiora fecerit repetita hæc nunc indago sermonum. Spiritualis autem in his expositio non ita laboriosa ac difficilis habetur. Sponsa enim verbi anima, quæ in domo eius regali, hoc est in ecclesia consistit: docetur a verbo Dei, qui est sponsus suus quæcunque reposita sunt & recondita intra aulam regiam & cubiculum regis: discit in hac domo, quæ est ecclesia Dei viui; cellas etiam vini illius, quod de sanctis torcularibus congregatum est: cellas vini non solum noui, sed & veteris ac suauis, quæ est doctrina legis & prophetarum, in quibus sufficienter exercitata, recipiat in se ipsum qui erat in principio apud Deum, Deus verbum, sed non semper secum permanentem. Non enim possibile est hoc humanæ naturæ, sed interdum quidem visitetur ab eo, interdum vero relinquatur, vt amplius desideret eum. Cum vero visitatur a verbo Dei secundum propositi versiculi sensum, per montes saliens venire dicitur ad eam: excelsos scilicet & eleuatos, reuelans ei cælestis scientiæ sensus: ita vt perueniat vsque ad ædificationem ecclesiæ, quæ est domus Dei viui, columna & firmamentum veritatis; & stet iuxta parietem, vel post parietem, vt neque penitus abscondatur, neque omnino in promptu sit. Verbum enim Dei & sermo scientiæ, non in publico, & palam positus, neque conculcandus pedibus apparet: sed cum quæsitus fuerit inuenitur, & inuenitur non, vt diximus, in propatulo positus, sed obtectus, & quasi post parietem latens. Anima autem, quæ in ecclesia esse dicitur, non intra ædificia parietum collocata intelligitur: sed intra munimenta fidei, & ædificia sapientiæ posita celsisque fastigiis charitatis obtecta. Propositum ergo bonum & fides rectorum dogmatum, animam esse in domo ecclesiæ facit: cuius domus membra quædam sunt, quæ vel cubiculum, vel domus vini, vel alia huiusmodi, pro gratiarum scilicet gradibus, & donorum spiritualium diuersitatibus appellantur. Sic ergo & paries nunc pars quædam domus huius est, quæ potest indicare dogmatum firmitatem, sub qua stare dicitur sponsus, & in quibus tam magnus & excelsus est, vt emineat omne ædificium, & prospiciat ipsam, id est, animam. Et nondum quidem aperuit se ei totumque manifestet, sed quasi per retia prospiciens, hortetur eam & prouocet, non sedere intrinsecus segnem, sed exire ad se foras: & conari, vt non iam per fenestras & retia, neque per speculum in ænigmate, sed procedens foras facie ad faciem videat eum. Nunc enim, quia nondum potest ita eum intueri: propterea non ante, sed retro ei, & post parietem stet. Incumbit autem per fenestras, quæ sine dubio patebant ad recipiendum lumen ad illuminandam domum. Per has ergo sermo Dei incumbens & prospiciens, prouocat exurgere, & ad se venire animam. Possumus autem sensus corporeos fenestras intelligere, per quas aut mors, aut vita intrat ad animam. Sic enim designat Hieremias propheta cum de peccatoribus loquitur, dicens: *Ascendit mors per fenestras vestras*. Quomodo ascendit mors per fenestras? Si oculi peccatoris videant mulierem, & mœchentur eam in corde suo: sic mors ingressa est ad animam per fenestras oculorum. Sed & cum recipit auditum vanum, & præcipue falsæ scientiæ dogmatum peruersorum: tunc per aurium fenestras mors intrat ad animam. Si vero anima intuens ornamentum mundi, & ex pulchritudine creaturarum conditorem omnium intelligat Deum, & opera eius miretur, laudetque operum creatorem, ad animam hanc vita ingreditur per fenestras oculorum. Sed & cum auditum inclinat ad verbum Dei, & rationibus sapientiæ ac scientiæ eius delectatur, huic per aurium fenestras ad animam sapientiæ lumen ingreditur. Per has ergo fenestras prospiciens verbum Dei, & prospectum suum ad ipsam animam dirigens, assurgere hortatur eam & venire ad se, id est, corporea & visibilia relinquere, & ad incorporea & inuisibilia ac spiritualia properare: quoniam quæ videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt. Sic & spiritus Dei circuire dicitur, & quærere dignas animas, quæ apte recteque fieri possint ad habitaculum sapientiæ. Quod autem per retia fenestrarum prospicere dicitur: illud sine dubio indicat, quod donec in domo huius corporis posita sit anima, non potest nudam & apertam Dei sapientiam capere: sed per exempla quædam & indicia atque imagines rerum visibilium, illa quæ

Marginal notes (right): Ioan. 1. a — 1. Tim. 3. d — H — Hier. 9. f — Matth. 5. d — 2. Cor. 4. d

A suut inuisibilia & incorporea cōtemplatur: & hoc est prospicere ad eam sponsum per retia fenestrarum. Si vero de Christo hæc & ecclesia exponamus; domus, in qua habitabat ecclesia, scripturæ sunt legis & prophetarum: ibi enim & cubiculum regis est, omnibus diuinis scientiæ ac sapientiæ repletum: ibi & domus vini, doctrina scilicet vel mystica, [Psal. 103. b] vel moralis, quæ lætificat cor hominis. Adueniens ergo Christus stetit paululum post parietem veteris testamenti. Stetit enim post parietem, cum non manifestaretur ad populum. Vbi vero affuit tempus, & cœpit per fenestra legis ac prophetarum, per ea scilicet, quæ de eo prædicata fuerant apparere, & ostendere se ecclesiæ intra domum, hoc est, intra literam legis sedenti: prouocat eam inde exire, & venire foras ad se. Nisi enim exeat, nisi procedat & progrediatur à litera ad spiritum: non potest sponso suo coniungi, neque Christo sociari. Vocat ergo eā, & inuitat à carnalibus ad spiritualia, à visibilibus ad inuisibilia, à lege venire ad euāgelia. Et ideo dicit ei: Surge, *veni proxima mea, formosa mea, colūba mea.* Et vt aliqua etiam de his quæ postmodū dicenda sunt, præueniamus, timentes sensum perdere, qui occurrit in hoc loco: propterea fortassis & illud dicit ad eam, quia etiā hiems transiit, pluuia abiit, simul & passionis suæ tempus indicās, quod transacta hyeme & deiectis imbribus, ipse passus est: simul & illud quoque per spiritualem designans intelligentiam, quod vsque ad illud tempus quo Christus passus est, imbres fuerunt super terram. Mandabat enim adhuc dominus imbribus prophetis, vt pluerent verbi pluuiam super terram. Sed quia vsque ad Ioannem Baptistam, prophetica finiuntur officia: merito imbres abiisse & discessisse dicuntur. Cessarunt autem prophetici imbres, non ad damnum credentium, sed ad maiora ecclesiæ lucra. Quid enim imbri- [Psal. 45. a] [Ioan. 7. f] bus opus est, vbi flumē Dei lætificat ciuitatem: vbi in corde vniuscuiusque credentium, fons aquæ viuæ fit, saliēns in vitam æternam? Quid opus imbribus, vbi iam flores appa- [Matth. 3. a] [& 7. c] ruerunt in terra nostra: & ea aduentu domini, iā non exciditur ficulnea, quæ prius non attulerat fructum? Nunc enim iam [2. Cor. 2. d] produxit grossos suos. *Sed & vineæ dederūt odorē suum.* Vnde & vnus quidā ex ista vinea dicebat: Quia *Christi bonus odor sumus Deo, in omni loco in his qui salui fiunt, & in his qui pe-* B *reunt.* Sed hæc, sicut supra designauimus, antequam ad ipsa scripturæ loca veniremus, præsumpsimus: ne forte fugeret nos sensus, qui occurrisse videbatur in tempore. Nunc repe- [Prou. 1. b] tamus, quomodo per retia prospicere dicatur. Scriptum est: [Prou. 6.] *Non enim inique tenduntur retia auibus.* Et iterū: Iustus si incurrerit in peccatum, effugere iubetur, sicut & dammula ex ex laqueis, & auis ex retib. Plena est ergo vita mortalium laqueis offensionū, retibus plena deceptionū, quas tendit aduersum genus humanū ille, qui contra dominū gigas venator Nemrod appellatur. Verus etenim gigas quis alius est, nisi diabolus, qui etiam aduersus Deum rebellat? Laquei er- [Gen. 10. b] go tentationū, & decipulæ insidiarū, diaboli retia appellantur. Et quoniam hæc retia vbique tetenderat inimicus, atque in ipsis pene omnes inuoluerat, oportebat esse aliquem qui fortior & eminentior fieret his, & contereret ea: vt sequentibus se viam posset aperire. Idcirco ergo & Saluator, priusquam in coniugiū, & societatē veniret ecclesiæ, tentatur à diabolo, vt vincens retia tētationum per ipsa prospiceret, & per ipsa vocaret eam ad se: docens sine dubio & ostendens ei, quod non per otium & delitias: sed per multas tribulationes & tentationes veniendum sibi esset ad Chri- [Act. 14. d] stum. Nullus ergo alius fuit qui retia ista superare potuerit. [Rom. 3. c] *Omnes enim peccauerunt*, sicut scriptum est. Et rursus, vt scri- [Ps. lm. 13. a] [Iob. 14.] [Sec. 70.] [2. Cor. 5. d] ptura dicit: *Non est iustus super terrā, qui fecerit bonū, & non peccauerit.* Et iterū: *Nemo mūdus à sorde, nec si vnius diei fuerit vita eius.* Solus ergo est Dominus, & Saluator noster Iesus Christus, qui peccatū non fecit: sed peccatum eum pater fecit pro nobis, vt in similitudine carnis peccati, de peccato damnaret peccatum. Venit ergo ad ista retia, sed inuolui in eis solus ipse non potuit: quinimo diruptis eis & cōtritis dat ecclesiæ suæ fiduciam, vt audeat iam calcare laqueos, & trāsire per retia, & cum omni alacritate dicere: *Anima nostra si-* [Psalm. 123. a] *cut passer erepta est de laqueo venantiū. Laqueus contritus est, & nos liberati sumus.* Quis autē cōtriuit laqueos, nisi ille qui solus in eis teneri non potuit? Quāuis & ipse in morte fuerit volūtarie, & non vt nos necessitate peccati. Solus est enim, qui fuit inter mortuos liber. Et quia liber inter mortuos C fuit, idcirco deuicto eo, qui habuit mortis imperiū abstraxit captiuitatē, quæ tenebatur in mortem. Et non solus semer- [Psal. 87. a] ipsū resuscitauit à mortuis, sed & eos qui tenebātur in mortem simul excitauit, simulque sedere in cœlestibus fecit. *Ascendens enim in altum, captiuā duxi captiuitatem*: non solum [Ephes. 4. b] [Matth. 27. f] animas educens, sed & corpora eorum resuscitans, sicut testatur euangelium: quod multa corpora sanctorum resuscitata sunt, & apparuerunt multis, & introierunt in sanctam ciuitatem Dei viuentis Hierusalem. Hæc nobis expositio de retibus secundo in loco assumpta est. Sit sane legentis iudicium, quæ earum mysticis dignius aptari possit eloquiis.

HOMILIA QVARTA.

SVrge, veni proxima mea, speciosa mea, columba mea: quoniā ecce hyems trāsiit, pluuia abiit, & recessit sibi: flores visi sunt in terra tempus putationis aduenit, vox turturis audita est in terra nostra. Arbor fici produxit germina sua: vites florentes odorem suum.]Quid cōtineat ordo dramatis, iā supra descripsimus: nūc vero quid vel sermo Dei ad animā se dignā sibiq; aptā, vel quid Christus ad ecclesiā dicere intelligēdus sit, aduertamus. Sed interim primus sermo Dei loquatur ad hanc speciosam decoramque animam: cui per sensus corporeos, id est per intuitu in lectionis, & per auditum doctrinę, quasi per fenestras apparuit, proceritatemque suæ magnitudinis demonstrauit: ita vt in superioribus ei loqueretur incumbens, atque inde euocans eam, vt procedat foras: & extra sensus iam corporeos effecta, desinat esse in carne, vt merito audiat: Vos autem non estis in carne, sed in spiritu. Non enim aliter diceret eam verbum Dei proximam sibi, nisi coniungeret se ei, & fieret cum eo vnus spiritus: nec diceret speciosam, nisi videret imaginem eius renouari de die in diem: & nisi videret eam capacem Spiritus sancti, qui in specie columbæ descendit in Iordane super Iesum, non ei diceret, columba mea. Conceperat enim amorem verbi Dei, & cupiebat ad ipsum volatu celeri peruenire, dicens: *Quis mihi dabit pennas sicut columbæ, & volabo & requiescā?* Volabo, sensibus: volabo, intellectibus spiritualibus: & requiescā, cum apprehendero sapientiæ & scientiæ eius thesauros. Puto enim quia sicut hi qui mortem Christi recipiunt, & mortificant membra sua super terram, consortes efficiuntur similitudinis mortis eius: ita & hi qui virtutē Spiritus sancti recipiūt: & sanctificantur ex eo, & donis eius replentur: quia ipse in specie columbæ apparuit, etiam ipsi columbæ fiant: vt de terrenis & corporeis locis euolent ad cœlestia, pennis sancti Spiritus subleuari. Quod sit autem tempus opportunum, quo hæc fieri possint, cōsequenter inseruit. Quia *ecce hyems*, inquit, *transit pluuia abiit.* Non enim ante anima verbo Dei iungitur & sociatur, nisi omnis ex ea hyems perturbationum ac vitiorum procella discesserit, & vltra iam non fluctuet, & *circumferatur omni vento doctrinæ.* Vbi ergo ex anima hæc cūcta discesserint, desideriorūque ab eadem tempestas effugerit: tunc incipient in ea flores vernate virtutum: tunc eius menti & tempus putationis adueniet: & si quid superfluum & minus vtile fuerit in eius sensibus, vel intellectibus, resecabitur, & ad gemmas spiritualis intelligentiæ reuocabitur. Tunc etiam vocem turturis audiet, illius sine dubio sapientiæ, quam dispensator verbi loquitur inter perfectos, sapiētiæ Dei altioris, *quæ abscondita est in mysterio.* Hoc nāque indicat appellatio turturis. Hæc namque auis in secretioribus & remotis à multitudine locis, vitam transigit, aut deserta montium diligens, aut secreta syluarum, procul semper à multitudine posita, & à turbis aliena. Quid autem est aliud quod opportunitati temporis huius amœnitatique conueniat? Ficus, inquit, produxit germina sua. Notandum quidem fructus ipsius spiritus, qui sunt gaudium, charitas, pax, &c. Sed iā tamen germina eorū proferre incipit spiritus hominis, qui in ipso est singulariter ficulnea nominatus. Sicut enim generaliter in ecclesia, diuersæ arbores, singulæ quæq; animæ credentiū intelligūtur: de quib. dicitur: *Omnis arbor, quam non plantauit pater meus cœlestis eradicabitur.* Et iterū Paulus qui se dicit adiutorem Dei esse in agricultura Dei; ait etiā ipse: *Ego plantaui, Apollo rigauit.* Sed & dominus in euangeliis: *Aut facite arborem bonam, & fructū eius bonū: aut arborem*

[Margin, Greek:] ἀνάστα, ἐλθὲ ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου, ὅτι ἰδοὺ ὁ χειμὼν παρῆλθεν, ὁ ὑετὸς ἀπῆλθεν, ἐπορεύθη ἑαυτῷ· τὰ ἄνθη ὤφθη ἐν τῇ γῇ· καιρὸς τῆς τομῆς ἔφθακε, φωνὴ τῆς τρυγόνος ἠκούσθη ἐν τῇ γῇ ἡμῶν· ἡ συκῆ ἐξήνεγκεν ὀλύνθους αὐτῆς. αἱ ἄμπελοι κυπρίζουσαι ἔδωκαν ὀσμήν.

[Margin:] D [Rom. 8. b] [Colos. 3. b] [Matth. 3. [illegible]] [Psal. 54. b] [Colos. 1. c] [Ephes. 4. c] [1. Cor. 2. b] [Gal. 5. c] [Matth. 15. b] [1. Cor. 3. b] [Matth. 12. c]

E

arborem malam, & fructum eius malum. Sicut ergo generaliter in ecclesia, singuli quique credentium, diuersæ arbores intelliguntur: ita & in vnaquaque anima, diuersæ virtutes efficacia eius, diuersæ arbores intelliguntur. Est ergo & in anima ficus quædam, quæ producit germen suum: est & Ioan.15.a vitis quæ floreat, & reddat odorem suum. Cuius vitis palmites purgat cælestis agricola, vt fructum plurimum afferat. Sed hæc vitis primo per odoris suauitatem, quæ ex flore redditur lætificat odoratum; secundum eum qui dicebat: 2.Cor.2.d Quia *Christi bonus odor sumus Deo in omni loco.* Hæc ergo initia virtutum videns sermo Dei in anima, vocat eam ad semetipsum, vt festinet & exeat: & abiiciens cuncta corporea, veniat ad eum, vt perfectionis eius particeps fiat. Idcirco igitur quasi adhuc iacenti, & in rebus corporeis incumbenti primo dicit, Exurge: & quasi quæ statim obedierit, & obsecuta sit vocanti, collaudatur ab eo, & audit: proxima mea, & columba mea. Et post hæc, ne ad tentationum turbines trepidaret, annũtiat ei quod hyems discesserit, & pluuia trãsierit & abierit sibi. Bene autem vitiorum & peccatorum naturam, vno miro sermone prolato significauit, vt huiusmodi diceret hyemem & pluuiam, quæ ex vitiorum delicto tempestateque descendat: sibique abisse indicans, & per hoc nullam esse substantiam peccatorum. Non enim decidentia de homine vitia, ad aliquam aliam substantiam peccatorum congregantur: sed sibi abeunt, & in semetipsa resoluta euanescunt, atque in nihilum rediguntur. Et ideo dixit, quia abiit sibi. Fit ergo tranquillitas animæ, apparente ei verbo Dei, & cessante peccato: & ita demum florẽte vinea, incipient virtutes atque arbusta, bonorum operum fructum germinare. Sed nunc iterum Christus hæc loquitur ad ecclesiam; & in anni circulum, omne præsentis sæculi spatium ponit. Et per hyemem quidem illud indicat tempus, in quo vel Ægyptios grando, & turbines, ac reliqua decem

Exod. 7 & sequen. In libris Iudicum & Regum. Rom.11.b Esaia 5.b

plagarum verbera flagellabant, vel cum diuersa bella perferebat Israël: vel etiã cum ipsi Saluatori restitit, & incredulitatis turbine correptus, naufragio fidei submersus est. Vbi ergo illorum delicto salus gentibus facta est: vocat nunc ad se ecclesiam, dicitque ei: Exurge & veni ad me quia iam

F

hyems, quæ submersit incredulos, & vos in ignorantia reprimebat, abscessit. Sed & pluuia pertransiit, id est, iam nõ mandabo nubibus, prophetis scilicet, vt pluant pluuiam verbi super terras: sed ipsa vox turturis, hoc est ipsa Dei sapiẽtia loquetur in terris, & dicet: Ipse qui loquebar adsum. Flores ergo credentium populorum & orientium ecclesiarum apparuerunt in terra. Sed & putationis tempus, per fidem meæ passionis, & resurrectionis aduenit. Amputantur enim & execrantur ab hominibus peccata, cum in baptismo donatur remissio peccatorum. Vox quidem turturis (vt diximus) iam non per diuersos prophetas, sed per os ipsius sapientiæ Dei auditur in terris. Et ficulnea germinat, quæ potest in fructibus sancti Spiritus accipi: qui nunc primum aperiuntur & demonstrantur ecclesiæ, vel etiam in litera legis, quæ ante aduentum Christi clausa erat & constricta, & indumento quodam intelligentiæ carnalis obtecta. Ex præsentia vero eius & aduentu prolatum est ex ea germen spiritualis intelligentiæ: & sensus viridis & vitalis, qui in ea tegebatur, apparuit: vt ecclesia quæ tegebatur à Christo in ficulnea, id est, in lege, non appareat arida, nec occidentem literam sequi, sed florentem & viuificantem spiritum. Sed & vites florere dicuntur, & dedisse odorem suum. Possunt quidem & diuersæ ecclesiæ, quæ per orbem terræ habentur, vites dici florentes vt vineæ. *Vinea enim domini sabaoth domus Israel est, & domus Iuda dilecta nouella.* Istæ ergo vineæ

Esaia 5.b Iux.70.

cum primo accedũt ad fidẽ, florere dicuntur. Cum vero per religionem operum suorum suauitate adornantur, odorem suum dedisse dicuntur. Et non sine causa puto quod non dixerit, odorem dederunt; sed odorem suum: vt ostenderet inesse vnicuique animæ vim possibilitatis, & arbitrij libertatem qua possit agere omne quod bonum est. Sed quia hoc naturæ bonum præuaricationis occasione decerptum, vel ad ignominiam vel ad lasciuiam fuerat inflexum, vbi per gratiã reparatur, & per doctrinam verbi Dei restituitur, odorem reddit sine dubio illum, quem primus conditor Deus indiderat, sed peccati culpa subtraxerat. Possunt autem & vites vel vineæ, intelligi virtutes cœlestes & angelicæ, quæ

G

hominibus largiuntur odorem suum, id est, doctrinæ & institutionis bonum, quo instruunt & imbuunt animas, donec ad perfectionem veniant, & incipiant capaces fieri Dei. Sicut & Apostolus ad Hebræos scribens dicit: *Nonne omnes sunt ministeriales spiritus in ministerium missi, propter eos* Hebr.1.d *qui hæreditatem capiunt salutis?* Et ideo dicuntur ab ipsis, quasi primum florem & odorem bonorum operum capere homines: ipsos vero fructus vitis ab eo sperare qui dixit: *Non bibam de generatione vitis huius, donec bibam illud vobiscum* Marc.14.f *nouum in regno patris mei.* Illi ergo perfecti flores & fructus, ab ipso sperandi sunt: initia vero & (vt ita dicam) proficiendi suauitas, potest à cœlestibus virtutibus ministrari. Vel certè per eos qui dicebant (vt supra diximus) quoniam Christi bonus odor sumus Deo in omni loco. Sed & alio modo possumus adhuc intelligere hæc, quæ habentur in manibus, vt dicamus veluti prophetiam quandam videri ad ecclesiam factam, per quam vocetur ad repromissiones futuras, vt quasi post consummationem sæculi cum tempus resurrectionis aduenerit, dicatur ei, Exurge. Et quia sermo hic statim opus resurrectionis designat, tanquam ex resurrectione clarior & splendidior effecta inuitatur ad regnum, & dicitur ei: Veni proxima mea, & speciosa mea, columba mea, quia hyems transiit. Hyemem sine dubio huius præsentis vitæ procellas, & turbines nominans, quibus humana vita, tentationum procellis agitur. Transiit ergo hyems ista cum pluuiis suis, abiit sibi. Sibi enim vnusquisque egit in hac vita omne quod egit. Principium vero repromissionum futurarum, flores. Securim ad radicem arboris positam in consummationem sæculi, vt excidat omnem Matth.3.b & Luc.3.b arborem non facientem fructum bonum, tempus putationis intellige. Vocem vero turturis, quæ in literis repromissionis auditur, quam mansueti in hæreditate suscipient, Christi personam facie ad faciem, & non iam per spe- 1.Cor.13.d culum & in ænigmate docentis, aduerte. Ficulnea vero, quæ germen suum producit, totius congregationis iustorum fructus habeatur. Istæ vero & sanctæ & beatæ angelicæ virtutes, quibus electi quique, & beati ex resurrectione sociabuntur, qui erunt sicut angeli Dei; ipsæ sunt vites florentes & vineæ, quæ odorem suum vnicuique animæ, & Matt.22.c gratiam quàm à conditore suscepit prius, & nunc iterum perditam recuperauit, impertiunt: suauitateque cælestis odoris, fœtorem tandem abiectæ ab eis mortalitatis corruptionisque depellunt.

[*Surge & veni proxima mea speciosa mea, columba mea, in velaminibus petræ iuxta promurale. Ostẽde mihi faciem tuam, & auditam fac mihi vocem tuam: quoniam vox tua suauis est, & facies tua speciosa.*] Secundum propositi dramatis ordinem, sponsus qui saliens super montes, & exiliens super colles ad sponsam venerat, prospiciens eam, & intuens per fenestras, secundo iam loco dicit ad eam: Surge, veni proxima mea, speciosa mea, columba mea. Nunc vero addit etiam hoc, vt ostenderet ei locum ad quem venire debeat, qui locus sub velamento & regimine saxi sit positus. Sit autem idem locus non tam iuxta murum, quam iuxta promurale quoddam. Promurale autem dicitur, cum extra muros qui ambiunt ciuitatem, alius ducitur murus, & est murus ante murum. Tum deinde quasi si reuerentiæ causa, ipsa sponsa obtecta sit & velata: petit ipse sponsus, vt veniens ad illum locum, quem supra ostendit, vtpote secretiorem, vbi ei quasi reiecto velamine ostendat faciem suam. Et quia pro multa reuerentia taceret sponsa, desiderat sponsus aliquando etiam vocem eius audire, & delectari in verbis eius: & dicit, vt auditam sibi faciat vocem suam. Videtur tamen quod non ei penitus incognita sit facies eius, neque vocis eius ignarus sit: sed quia intercesserit aliquid, in quo nec faciem eius viderit, nec vocem audierit. Iste sit propositi dramatis textus: cui & hoc additur, quod veris tempus agi videatur, cum & flores & apparuisse memorantur in terra, & vox turturis personare, & germen arbores produxisse. Propter hoc velut opportuno tempore progredi prouocat sponsam, quæ sine dubio hyemem totam intra domus claustra resederit. Sed hæc nullam mihi videntur (quantum ad historicam narrationẽ pertinet) vtilitatem conferre legentibus, vt aliquam saltem narrationis ipsius seruare consequentiam: sicut in cæteris

ἀνάστα, ἐλθὲ ἡ πλησίον μου, καλή μου, περιστερά μου, καὶ ἐλθὲ σὺ περιστερά μου, ἐν σκέπῃ τῆς πέτρας ἐχόμενα τοῦ προτειχίσματος. δεῖξόν μοι τὴν ὄψιν σου, καὶ ἀκούτισόν με τὴν φωνήν σου· ὅτι ἡ φωνή σου ἡδεῖα, καὶ ἡ ὄψις σου ὡραία.

A scripturæ historiis inuenimus: vnde necesse est cuncta ad
spiritualem transferre intelligentiam. Primo ergo intellige
mihi animæ hyemem, cum adhuc passionũ fluctibus iacta-
tur, & vitiorum procellis, ac duris malignorum spirituum
flatibus verberatur. In his posita, non hortatur eam sermo
Dei foras exire, sed intra semetipsam colligi, & vniri vndiq;
atque contegi contra perniciosos malignorum spirituũ fla-
tus. Nulli tunc in diuinis literis studiorum flores apud eam,
nec profundioris sapientiæ secreta & recondita mysteria,
quasi per vocem turturis resonant. Sed neque odoratus eius
gratiæ aliquid quasi ex vineæ floribus recipit: neque visus
eius tanquã in ficulneæ germine delectatur; sed sufficit vt in
tempestatibus tentationum, à lapsu peccati tuta ac munita
permaneat. Quod si obtinuerit vt illæsa perduret: hyems ei
transiit, & venit ei ver (ver namque ei est, cum quies animo
datur, & trãquillitas menti) tunc ad eam venit verbum Dei:
tunc eam vocat ad se, & hortatur vt exeat non solum extra
domum, sed extra ciuitatem: id est, non solum extra carnis
vitia efficiatur, sed extra omne quidquid corporeum &
visibile continetur in mũdo. Namque figuraliter in lege ci-
1 Cor. 4 d uitatem iam in superioribus euidenter ostendimus. Euoca-
tur ergo anima extra murum, & vsque ad promurale perdu-
citur, cum abiiciens, & relinquens ea quæ videntur, & tem-
poralia sunt, contendit ad ea quæ non videntur, & æterna
sunt. Ostenditur ergo ei iter istud sub velamine petræ agen-
dum: non sub aëre nudo, neque vt patiatur solis ardores; ne
iterum fusca fiat, ne iterum dicat, despexit me sol: propterea
sub velamine petræ agit hoc iter. Hoc autem ipsum velamẽ
non vult ex frontibus ei esse, aut linteis, aut pellibus, sed pe-
tram vult ei esse velamen: id est, firma & solida Christi do-
gmata. Ipsum namq; esse petram Paulus pronuntiat, dicens:
Petra autẽ erat Christus. Christi ergo doctrina & fide si ob-
1 Cor. 10. a tegatur anima & veletur, tuto potest ad illud peruenire se-
cretum, vbi *reuelata facie gloriã domini* contẽpletur. Merito
2 Cor. 13. d autem velamen istud petræ tutum creditur: quia & Salomõ
de ea dicit in prouerbiis, quod vestigia serpentis non possũt
deprehendi super terram. Sic enim ait: *Tria sunt quæ impossi-*
Prou. 30. c *bile est mihi intelligere, & quartum quod ignoro: Vestigia aqui-*
B *læ volantis, & viam serpentis super petram, & semitas nauis*
in pelago, & vias viri in iuuentute. Serpentis ergo, id est, dia-
boli: vestigia, id est, signa aliqua peccati, in hac petra quæ est
Christus, inueniri non possũt: quia solus est qui peccatum
Esa. 53. c non fecit. Huius ergo petræ vero velamine anima tuto per-
& 1. Pet. 2. d uenit ad promuralem locum, id est, ad contemplandum in-
corporalia & æterna. De hac eadẽ petra alia verbi specie Da-
uid in tricesimonono psalmo dicit: Et statuit supra petrá pe-
des meos, & direxit gressus meos. Nec mireris si apud Dauid
petra hæc quasi fundamentũ & crepido est animæ, per quá
Ioan. 14. a quã pergit ad Deum: Et apud Salomonẽ velamen est animæ
ad mystica sapientiæ secreta tendentis, cum & ipse Christus
nunc via dicatur, per quam credentes incedunt, nunc etiam
Hebr. 6. d præcursor, sicut ait Paulus: *In quod præcursor introiuit pro no-*
Exod. 33. d *bis Iesus.* Simile est & istud quod per Moysen dicitur à Deo:
Ecce posui te in foramine petræ, & videbis posteriora mea. Igi-
tur petra ista quæ Christus est, non est ex omni parte clausa,
sed habet foramẽ. Foramẽ vero est petræ, qui reuelat & in-
notescere facit hominib. Deũ. *Nemo ergo videt patrẽ nisi fi-*
Ioan. 14. b *lius:* nemo ergo videt postrema Dei, id est, quæ in postremis
tẽporib. fiũnt, nisi positus in foramine petræ, scilicet cum ea
Christo reuelante didicerit. Et hic ergo sub velamine petræ
animã proximã sibi effectã, inuitat sermo Dei ad promuralẽ
Exod. 33. c locum, sicut supra iam diximus, ad contemplanda ea quæ
non videntur & æterna sunt: & ibi dicit ad eam: *Ostende mi-*
hi faciem tuam: profecto vt videat si aliquid in vultu eius ve-
teris adhuc velaminis habeat: sed possit intrepidis obtutibus
gloriã domini speculari, vt hæc ipsa dicat: *Et vidimus gloriá*
Ioan. 1. b *eius, gloriã tanquã vnigeniti à patre, plenum gratia & verita-*
tis. Sed & cũ digna fuerit, vt de ipsa dicatur, sicut & de Moy-
se dictũ est: quia Moyses loquebatur, & dominus responde-
bat ei: hoc cõpletur in eo quod ait: *Auditã fac mihi vocem*
Exod. 19. d *tuã.* Ingens vero laus eius ostenditur in eo quod dicitur: *Vox*
tua suauis. Sic enim sapientissimus propheta Dauid dicebat:
Suauis sit ei disputatio mea. Suauis autem est vox animæ,
cum verbum Dei quod loquitur cum fide, & dogmatibus
veritatis exponit: cum dispensationes Dei & iudicia eius ex-

planat. Si vero aut stultiloquium, aut scurrilitas, aut vanitas C
de ore eius procedunt, aut verbum otiosum, de quo redden-
da sit ratio in die iudicii, insuauis & iniocunda vox ista est.
Ab hac voce Christus auertit auditum suum. Et ideo quæ-
que perfecta anima ponit ori suo custodiam, & ostium cir-
cunstantiæ labiis suis: vt talem semper sermonem proferat, Matth. 12. e
qui sale conditus det gratiam audientibus, & dicat de ea ver- Psal. 48. &
bum Dei: quia *vox tua suauis.* Sed *& facies tua*, inquit, *spe-* 140. a
ciosa: si intelligas illam faciem, de qua Paulus dicit: *Nos ce-*
tem omnes reuelata facie: & item cum dicit: *Tunc autem fa-* Coloss. 4. a
cie ad faciem: tunc videbis quæ sit animæ facies, quæ laude- 2. Cor. 3. d
tur à verbo Dei, & speciosa esse dicatur. Illa sine dubio, quæ 1 Cor. 13. d
quotidie renouatur ad imaginem eius qui creauit eam: quæ Coloss. 3. b
non habet in se maculam aut rugam, aut aliquid huiusmo- Ephes. 5. f
di; sed est sancta & immaculata, qualem & ipse sibi exhi-
buit Christus ecclesiam, animas scilicet, quæ ad perfectio-
nem venerunt, quæ omnes simul efficiunt corpus ecclesiæ.
Quod corpus vtique pulchrum videbitur & decorum, si a-
nimæ ex quibus corpus illud efficitur, in omni perfectio-
nis decore permanserint. Sicut enim cum anima in iracun-
dia est, turbatum & ferum reddit corporis vultum: cum
vero in mansuetudine & tranquillitate persistit, placidum
mitemque reddit aspectum: Ita & ecclesiæ facies pro vir-
tutibus & motibus credentium, aut decora pronuntiatur, Prou. 16. f
aut turpis: secundum quod & scriptum legimus: *Vestigium* P. m. 13. d
cordis in bonis, vultus hilaris. Et item alibi: *Cordis læti facies* Sec. 70.
florida: in tristitiis autem positi, mæstus est vultus. Cor ergo Gal. 5. d
lætum est, cum habet in se spiritum Dei: cuius primus fru-
ctus charitas est, secundus gaudium est. Ex his puto quos-
dam sapientes sæculi assumpsisse illam sententiam quæ di-
cit: Quia solus sapiens speciosus est: omnis autem nequam
turpis est. Superest nobis vt aliquid apertius etiam de nomi-
ne promuralis dicamus. Quod (sicut supra diximus) indi-
cat murum esse ante murum: quod etiam in Esaia hoc mo-
do dicitur: *Pone murum, & circa murum.* Murus muni- Esai. 26. a
mentum ciuitatis est. Alius vero murus ante murum vel
circa murum, maiora & validiora munimenta designat.
Per quod ostenditur, quæ euocans sermo Dei animam, &
educens eam à corporalibus negotiis, & corporis sensi-
bus, docere eam de futuri sæculi mysteriis cupit: & inde ei
munimenta conquirere, vt spe futurorum munita & cir-
cundata, in nullo possit vel illecebris vinci, vel tribulatio- D
nibus fatigari. Nunc etiam videamus quomodo hæc à
Christo ad ecclesiam dicantur, quæ est proxima ei & spe-
ciosa. Speciosa autem nulli alii, nisi soli ipsi: hoc enim si-
gnificat cum dicit, speciosa mea: hanc ergo exuscitat
Christus, & ipsi euangelium resurrectionis annunciat: &
ideo dicit: *Exurge veni proxima mea, speciosa mea.* Quia
autem dedit & ei pennas columbæ, postea quam dormi- Psal. 67. c
uit in medio sortium: media autem inter duas vocatio- Rom. 11. e
nis Israëlis, ecclesia vocata est: quia primo Israël vocatus αἱ ἀμφότεροι
est; post hæc vbi ipse offendit & cecidit, vocata est eccle- τῶν κλή-
sia gentium. Cum autem plenitudo gentium introierit, ρων, ἐν
tunc iterum omnis Israël vocatus saluabitur. In medio er- χλωρότη-
go harum duarum sortium dormit ecclesia. Et propter τι.
hoc dedit ei pennas columbæ deargentatas, quod signifi-
cat rationabiles pennas in sancti Spiritus donis. *Et posterio-*
ra dorsi eius, vel *in viriditati auri*, vt quidam legunt: vel vt
alii scriptum habent, *in pallore auri.* Quod ostendere po-
test: quia posterior illa vocatio, quam ex Israël futuram
dicit Apostolus, non erit in obseruantia legis, sed in pre-
tiositate fidei. Auri namque viriditatis gerit speciem, fi-
des virtutibus florens. Potest autem dici in medio ea-
rum sortium dormire vel quiescere ecclesia, in medio duo-
rum testamentorum: & pennæ eius deargentatæ ex sensi-
bus legis. Aurum in posterioribus dorsi eius, intelligi e-
uangelici muneris donum potest. Ad hanc ergo eccle-
siam dicit Christus: Veni tu columba mea, & veni in ope-
rimento petræ: docens eam vt operta veniat, ne quid pa-
tiatur ab incursantibus eam tentationibus, sed sub vm-
bra petræ incedat obtecta, dicens: *Spiritus vultus nostri* Tren. 4. d
Christus Dominus, cui diximus: In vmbra eius viuemus in gẽ-
tibus. Obtecta autem incedit & adoperta: quia debet pote-
statem habere super caput propter angelos. Cum autem
venerit ad promuralem locum, id est, ad futuri sæculi 1 Cor. 11. b
statum,

E

statum, ibi ad eam dicit: *Ostende mihi faciem tuam, & auditam mihi fac vocem tuam: quia vox tua suauis est.* Auditam vult Marc. 8. d & Luc. 12. a fieri vocé ecclesiæ suæ. quia qui eum confessus fuerit coram hominibus, & ipse confitebitur eum coram patre suo, qui in cœlis est. Quia vox tua suauis est: & quis non fatetur suauem vocem ecclesiæ catholicæ, fidem veram confitentis, insuauem vero & iniocundam esse hæreticorum vocem, qui non dogmata veritatis, sed blasphemias in Deum, & iniquitatem in excelsum loquuntur? Psal. 72. b Sic & facies ecclesiæ speciosa est, hæreticorum vero turpis & fœda; si quis est tamen qui bene nouerit pulchritudinem vultus probare: id est, si quis 1. Cor. 2. d spiritualis est, qui scit examinare omnia. Nam apud imperitos & animales homines, pulchriora videntur mendacij sophismata, quam dogmata veritatis. Possumus autem adhuc de loco prouerbiali etiam hoc addere, quod prouerbiale sinus sit patris, in quo positus vnigenitus filius enarrat omnia & enuntiat ecclesiæ suæ quæcunque in secretis & in absconditis patris finibus continentur. 1. Ioan. 4. c Vnde & quidam ab eo edoctus dicebat: Ioan. 15. b *Deum nemo vidit vnquam. Vnigenitus Dei filius, qui est in sinu patris, ipse enarrauit.* Ibid. 12. b Illuc ergo euocat sponsã suam Christus, vt & de omnibus eam quæ apud patrem habentur, edoceat, & dicat: Quia *omnia vobis nota feci, quæ audiui à patre meo,* & iterum dicat: *Pater, volo, vt vbi ego sum, illic sit & minister meus.*

[*Capite nobis vulpes pusillas, exterminãtes vineas: & vineæ nostræ florebunt.*] Secundum dramatis ordinem mutata est persona: non enim iam ad sponsam, sed ad sodales loquitur sponsus: & ipsis dicit, vt capiant vulpes pusillas, quæ insidiãtur vineis, vbi primum germen ostenderint, nec sinunt eas peruenire ad florem. Capi ergo eas præcepit, saluti & vtilitati consulens vinearum. Sed hæc, vt cœpimus, spirituali expositione discutiẽda sunt. Et puto quod si de anima hæc, quę se verbo Dei coniungit, aduertas, vulpes contrariæ potestates & nequitiæ dæmonum intelligi debeant, per cogitationes prauas & intelligentiam peruersam, exterminantes in anima virtutum florem: & fructum fidei perimentes. Prouisio igitur verbi Dei, qui est dominus virtutum, mandat angelis suis, qui ad ministerium missi sunt *propter eos, qui hæreditatem capiunt salutis*: vt capiant ex vnaquaque anima huiusmodi cogitationes à dæmonibus immissas, vt abiectis eis possint florem virtutis afferre. Capiunt autem cogitationes malas in eo, cum suggerunt menti non esse eas à Deo, sed esse à maligno spiritu: & dant animæ discretionem spirituum, vt intelligat quæ sit cogitatio secundum Deum, & quæ sit ex diabolo. Vt autem scias esse cogitationes, quas immittit diabolus in cor hominum: vide in euangelio quod scriptum est: *Cum autem immisisset,* inquit, *diabolus in cor Iudæ Iscariotis, vt traderet eum.* Sunt ergo huiusmodi cogitationes, quæ à dæmonibus iniiciuntur in cordibus hominum. Sed quia non est diuina prouidentia: ne forte per huiusmodi importunitatem turbaretur libertas arbitrij, & non esset iusta causa iudicij: idcirco benignis angelis & amicis potestatibus, hominum cura mandatur, vt cum deceptores quasi vulpes incursare cœperint hominem, dextris eum auxilijs subleuent. Et ideo dicitur: Capite nobis vulpes pusillas. Competenter sane cum adhuc pusillæ sunt, capi eas mandat & comprehendi. Dum enim cogitatio mala in initiis est, facile potest abijci à corde. Nam si frequenter iteretur, & diu permaneat, adducit animam sine dubio ad consensum, & post consensum intra cor suum confirmatum, certum est quia ad peccati tendat effectum. Dum ergo in initiis est, & pusilla est, capi debet & abijci: ne si adulta fuerit, & inueterata, iam non possit expelli. Denique & Iudas initium mali habuit in amore pecuniæ. Et hæc fuit illi vulpes pusilla. Sed ab hac cum videret Dominus Iudæ animam quasi florentem vineam lædi, capere eam volens & abijcere ex eo: commisit ei pecuniæ loculos, vt possidens, à cupiditate quod amabat cessaret. Sed ille vtpote habens sui arbitrij libertatem, non est amplexus medici sapientiam: sed indulsit semetipsum illi magis consilio quo exterminabatur anima sua, quam quo sanabatur. Si vero hæc de Christo & ecclesia intelligamus, sermo videbitur ad doctores ecclesiæ dirigi, & mandari eis de captione vulpium exterminantium vineas. Vulpes autem peruersos doctores hæreticorum dogmatum possumus intelligere: qui per argumentorum calliditatem seducunt corda innocentium, & vineam domini exterminant ne floreant in fide recta. Datur ergo præceptum doctoribus catholicis, vt dum adhuc pusillæ sunt istæ vulpes, & nondum plures animas deceperunt, sed initium habet praua doctrina, arguere hos & refrenare festinent, & verbo veritatis contradicentes, reuincere, & capere hos assertionibus veris. Si enim permanserint in principiis & indulserint, *sermo eorum sicut cancer serpit,* & fiet insanabilis: vt 2. Tim. 2. g multi inueniantur, qui decepti ab eis, pugnare iam pro ipsis incipiant, & defendere suscepti erroris auctores. Sic ergo pusillas dignum est vulpes capere, & dolosa hæreticorum sophismata, in ipsis statim initiis, veris assertionibus confutare. Vt autem vtriusque expositionis nostræ euidentior clarescat assertio, congregemus ex diuinis voluminibus, sicubi animalis huius mentio facta est. Inuenimus ergo in sexagesimosecundo psalmo de impiis ita dici: Ipsi vero in vanum quæsierunt animam meam: introibunt in inferiora terræ, tradentur in manus gladij, partes vulpium erunt. Sed & in Euangelio secundum Matthæum Saluator ad Scribam, qui dicebat ei: *Magister, sequar te quocunque ieris,* Matth. 8. c respõdit: *Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos vbi re-* & Luc. 9. g *quiescant: filius autem hominis non habet vbi caput suum reclinet.* Similiter autem & in Euangelio secundum Lucam, ad Luc. 13. g eos qui dixerũt domino: *Exi & vade hinc, quia Herodes vult te occidere:* respondit Iesus: *Euntes, dicite vulpi huic: Ecce ego eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie, & crastina, & in tertia consummabor.* In libro quoque Iudicũ Samson, cum vxor quæ erat ex genere Philistinorum ei fuisset ablata, ait ad pa- Iud. 15. a trem eius: *Innocens sum ego hac vice ab Allophylis, quia faciam vobiscum mala. Et abijt Samson, & accepit trecentas vulpes, & accepit lampades, & ligauit caudam ad caudam, & posuit lampadem vnam inter duas caudas vulpium, & accendit ignem in lampadibus, & emisit eas per messes Allophylorum: & incendit omnes messes eorum, & stipulas eorum, & vineas eorum, & olineta eorum.* Adhuc autem in secundo libro Ezdræ, vbi Tobias Ammanites impediuit ædificationem eorum qui de captiuitate redierant, vt ędificarent templum & murum, ait ad Allophylos: *Nunquid isti sacrificabunt, aut co-* Nehe. 4. a *medent immaculata in loco? Nonne ascendent vulpes, & destruent murum ipsorum, quem ex lapidibus ædificant?* Hæc sunt

H

interim, quæ ad præsens nobis ex scripturis diuinis occurrere potuerunt: in quibus animalis huius memoria facta est, vt ex his sapiens quisque lector prudenter possit conijcere, si apta vsi sumus expositione in his quæ proposita sunt nobis ad explanandum id quod ait: *Capite nobis vulpes pusillas.* Et quãuis operosum sit singula quæ exempli causa assumpsimus, explanare: tamen quæ poterimus, breuiter contingemus. Et primo de sexagesimo secundo psalmo videamus, vbi cum iustianimam persequerentur impij, ille psallebat, dicens: Ipsi autem in vanum quæsierunt animam meam, introibunt in inferiora terræ, tradentur in manus gladij, partes vulpium erunt. In quo vtique ostenditur, quod vanis & inanibus verbis praui doctores decipere volentes animam iusti, introire dicuntur in inferiora terræ: terram vtpote sapientes, & de terra loquentes: atque in inferiora eius, id est, in profundum stultitiæ descendentes. Puto enim quod hi qui carnaliter viuunt, quia sibi ipsis tantummodo nocent, terra esse, & in terra habitare dicuntur. Hi vero qui terrenis & carnalibus sensibus scripturas intelligunt, & alios ita docendo decipiunt, pro eo ipso, quod argutias quasdam & argumenta carnalis & terrenæ sapientiæ concinnant, in inferiora terræ dicuntur ingredi. Vel certè quia grauius delinquunt, qui terrena docent, quam qui ita viuunt: eis futura pœna etiam grauior imminet idemque ipsi in manus gladij tradendi prophetantur, illius fortassis flammei & versatilis. Quomodo autem Gen. 3. d & partes vulpium fiant, videamus. Omnis anima aut pars est Dei, aut pars est cuiuscunque, qui accepit potestatem super homines. Nam *cum diuideret altissimus gentes, & dis-* Deut. 32. a *pergeret filios Adam, statuit fines gentiũ, secundum numerum* Sep. 70. *angelorum Dei, & facta est portio domini Iacob.* Cum ergo cõstet vnamquamque animam aut in parte Dei, aut in parte esse alterius cuiuslibet: quoniam quidem per arbitrij libertatem, possibile est vnumquemque ex parte alterius transire, vel ad partem Dei, si melius (ipso iuuante) elegerit;

F

G

πιάσατε ἡμῖν ἀλώπεκας μικροὺς ἀφανίζοντας ἀμπελῶνας· καὶ αἱ ἄμπελοι ἡμῶν κυπρίζουσιν.

Hebr. 1. d

Ioan. 13. a

COMMENTARII IN EPISTOLAS DIVI PAVLI.

PROOEMIVM.

LITERIS tuis cursim mihi allatis, & laboribus & curis in sacris codicibus desudare me cogis, iam mihi senescente corpore, & viribus lassescentibus, Heliodore sancte: idque in epistolis B. Pauli Apostoli, quæ & scientia prædicatoris, & lima iustitiæ tam magnæ & prædicando, & docendo testimonio Spiritus sancti prolatæ atque dilatæ sunt, vt comparare, aut coæquare veteri Testamento & euangelicæ doctrinæ non dubitemus. Ipse enim reuelante sibi Spiritu sancto cognouit, dum se raptum esse vsque ad tertium cælum in corpore aut extra corpus asserit, hoc est, vsque ad tertiam legem veteris nouique Testamenti. In corpore, aut extra corpus, id est, neque per legem naturæ, neque per legem literæ, sed per Spiritum sanctum ei, omnibus apostolis minimo, nouissime datum per Iesum Christum Dominum nostrum, per quem habemus accessum in gratia ista, in qua & stamus & gloriamur. Nos vero simpliciter exposuisse, breuibusque sermonibus comperies. Eius nempe epistolæ magnificentius ab omnibus sapientibus & interpretantur, & prædicantur.

COMMENTARII IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS.

CAPVT I.

PAulus,[b] seruus Iesu Christi,[c] vocatus Apostolus,[d] segregatus,[e] in euãgelium Dei,[f] quod ante promiserat per prophetas suos,[g] in scripturis sãctis[h] de filio suo,[i] qui factus est ei, ex semine Dauid,[k] secũdũ carnẽ:[l] qui prædestinatus est filius Dei in virtute:[m] secundum Spiritũ sanctificationis,[n] ex resurrectione, mortuorũ Iesu Christi Domini nostri,[o] per quẽ accepimus gratiam & apostolatũ,[p] ad obediendum fidei,[q] in omnibus gentibus,[r] pro nomine eius,[s] in quibus estis & vos vocati Iesu Christi,[t] omnibus qui sunt Romæ dilectis Dei,[u] vocatis sanctis,[x] Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo.

[a] Primum

PAVLVS.] Quærimus quare Paulus scribat, cum Saulus antea sit vocatus? Quod ex more sanctorum fecisse credendum est, qui in virtutibus proficientes, mutato nomine sunt vocati, vt essent etiam ipso nomine noui, vt Abraham, & Sara, & Cephas. Aliter, Paulus. Sicut aliorum sanctorum tam in veteri quam in nouo Testamento, id est, Abraham, & Petri, & cæterorum, profecto & incremento meritorum mutata sunt nomina: ita & Paulus in gratia proficiens nomen sibi ipse mutauit.

F

b ¶ *Seruus Iesu Christi.*] A seruo cœpit, exemplum nobis humilitatis ostendens; quasi imitator eius qui exinaniuit seipsum, formam serui accipiens, & humiliauit seipsum, factus obediens vsque ad mortem, propter quod & Deus illum exaltauit: & hic per fidele primum

Gal.2.d seruitium meruit, apostolatum. Item non secundum timorem, sed secundum dilectionem, sicut ipse dicit, *Viuo autem iam non ego, viuit vero in me Christus.*

c ¶ *Vocatus apostolus.*] Iam in præsentia ad hoc vocatus vt esset apostolus. Item ostendit non solum vocatum se ad apostolatus gratiam: sed & segregatum in prædicationem gentium, vt ipse memorat. Nos in gentibus, ipsi autem in circumcisione. Vocatus ergo à Christo ad apostolatum: segregatus autẽ in prædicationem gentium, vt ostendat vnam esse substantiam Patris & Filij & Spiritus sancti.

d ¶ *Segregatus.*] Sicut in actibus Apostolorum Spiritus sanctus dicit: *Segregate mihi Barnabam & Paulum in opus ad*

Act.13.a *quod elegi eos.*

e ¶ *In euangelium Dei.*] Euangelium, Latine bona annonciatio dicitur; natiuitatis scilicet Christi, passionis, & resurrectionis & in cælum ascensionis.

f ¶ *Quod antè, &c.*] Ostendit se Christum non alium prædicare, quam eum, cuius euangelium prophetæ in Hierusalem promiserant esse venturum.

g ¶ *In scripturis sanctis.*] Ipsos asserit Dei prophetas esse, & illas scripturas sanctas de Christo ante cecinerunt. Verum totus hic locus contra Manichæos facit, vbi dicit, quod euãgelium ante sit promissum & per prophetas Dei & in sanctis scripturis, & quod Christus secundum carnem ex Dauid stirpe, id est, de Maria virgine sit creatus, secundum quod prædixerat Esaias.

h ¶ *De filio sui.*] Multi filij gratia, hic natura: cuius etiam in carne natiuitas dissimilis cæteris inuenitur, eo quod ex virgine natus est: *Esa.7.a*

i ¶ *Qui factus est, &c.*] Factus per Spiritum sanctum.

k ¶ *Secundum carnem.*] Addẽdo secundum carnem, & Fotinum excludit, & Arium. Si enim secundum carnem factus est, secundum verbi vtique substantiam factus non est.

H

l ¶ *Qui prædestinatus est filius Dei in virtute.*] Dicendo, in virtute, ostendit non solitum humanæ naturæ esse conceptum, sed absque viri semine ex virgine procreatum. Inferendo autem:

m ¶ *Secundum Spiritum sanctificationis.*] Ostendit creatorem suum Spiritum sanctum. Item vt sit in omnibus ipse primatum tenẽs, secundũ Spiritum sanctificationis prædestinatus, vt prior omnibus incorruptibilitatis virtute surgeret, & viam resurrectionis Dei filiis aperiret. De quibus ipse dicit. Quia filij Dei, cum sint filij resurrectionis.

n ¶ *Ex resurrectione, &c.*] Non omnium resurgen[illegible]m, sed ad Christum peruenientium, in ipso Christo resurrectionis forma est.

o ¶ *Per quam accepimus.*] Gratiam, in baptismo: Apostolatũ, quando à Spiritu sancto directus est. Apostolus enim Græce, Latinè missus dicitur. Item recto ordine, accepta gratia, honorem apostolatus meruisse se dicit.

p ¶ *Ad obediendum fidei.*] Ostendit euangelij gratiám obedientibus prædicandam.

q ¶ *In omnibus gentibus.*] Apostolatum accepit, vt iam non legi, sed fidei obedirent.

r ¶ *Pro nomine eius.*] Vice nominis eius fungimur, vt ipse ait. *Sicut misit me pater, & ego mitto vos.* Et iterum: *Qui vos* *Ioan.6.f* *Matt.10.d*
recipit, me recipit.

s ¶ *In quibus, &c.*] Et in vobis, id est, Romanis apostolatum acccepimus.

t ¶ *Omnibus, &c.*] Hoc est, omnibus credentibus, quos æqualiter diligit Deus sine acceptione personæ Iudæi, vel Græci.

v ¶ *Vocatis sanctis.*] Sanctis vocatione Dei, non meritis factis. Item ideirco dicit, sanctis, quoniam gratiam Spiritus sancti habentibus prædicabat.

x ¶ *Gratia vobis & pax à Deo patre & Domino nostro, &c.*]

A

Talis est vbique salutatio eius, vt & commemoret in nobis beneficia Dei, & optet in nobis integra permanere: quia & gratis nobis peccata dimissa sunt, & reconciliati sumus Deo per mortem filij eius. Commonet etiam pacificos esse debere vnam eandemque gratiam consecutos.

C

esse imitatum: nobis erubescendum putant dominũ propter salutẽ perditi hominis credere crucifixum, cũ in altero horrendum sit dedecus, in altero admirando pietas atque virtus. Simul & illos hæreticos tangit, qui hæc tanquã indigna Deo refugiunt, vt hominem indueret, quẽ pro salute humani generis passioni traderet, non intelligentes nihil dignius creatori quam creaturæ suæ curare salutem: maxime cum ipse per hoc naturæ detrimentũ quasi impassibilis sentire non possit.

s ¶ *Virtus*, &c.] Nulla maior virtus est, quam quæ deuicta morte homine perditu reddit vitam.

t ¶ *Omni*, &c.] Quamuis infirmitas videatur incredulis.

u ¶ *Iudæo*, &c.] Siue quod iustum fuerit, vt quomodo Abraham credens ex gentibus per solam primam fidem saluatus est: ita cæteri credentes saluarentur. Siue quod illud testamentum, quod per legem Deus verax promiserat, debuerat exhibere.

x ¶ *Iustitia*, &c.] Ostendit ex fide vniuscuiusque nostrum prædicationis fidem posse roborari.

y ¶ *Ex*, &c] Siue quod ex fide iustificatur Iudæus, & in fidẽ gentilis: & ideo exposuerit vt cacologiæ vitiũ declinaret. D

z ¶ *Sicut*, &c.] Non ex operibus legis.

ᵃ Primum quidẽ gratias ago Deo meo,ᵇ per Iesum Christum pro omnibus vobis: ᶜ quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo.ᵈ Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in euangelio filij eius, ᵉ quod sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis,ᶠ obsecrans,ᵍ si quo modo tãdem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos.ʰ Desidero enim videre vos, ⁱ vt aliquid impertiar gratiæ vobis spiritualis ad cõfirmãdos vos. ᵏ id est, simul consolari in vobis per eam, quæ inuicem est fides vestra atq; mea. ˡ Nolo autẽ vos ignorare, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos,ᵐ & prohibitus sum vsq; adhuc,ⁿ vt aliquẽ fructũ habeam in vobis,ᵒ sicut & in cæteris gẽtibus.ᵖ Græcis ac barbaris, sapiẽtibus & insipientibus debitor sum:ᵠ itaq; quod in me promptũ est vobis, qui Romæ estis euangelizare.ʳ Nõ enim erubesco euangeliũ.ˢ Virtus enim Dei est in salutem ᵗ omni credenti.ᵘ Iudæo primũ & Græco. ˣ Iustitia n. Dei in eo reuelatur,ʸ ex fide in fidẽ,ᶻ sicut scriptũ est.ᵃ Iustus autẽ ex fide viuit.ᵇ Reuelatur enim ira Dei de cælo,ᶜ super omnem impietatem & iniustitiã hominum,ᵈ eorum qui veritatem Dei in iniustitia detinẽt: ᵉ quia quod notum est Dei,ᶠ manifestũ

a ¶ *Primũ*, &c.] Natura Deus omnium est: merito & voluntate, paucorum, vt Deus Abraham, secundum quod hic suũ nominat Deum.

b ¶ *Per*, &c] Hoc est, non pro Iudæis solis.

c ¶ *Quia*, &c.] Ostendit quomodo Romanorum fides omnibus ecclesijs cognita sit. Vel certe quod eadem fides, quam Romani tenet, in vniuerso mũdo ab apostolis prædicetur itẽ prudenter laudat, vt prouocet ad profectũ. Siue quia omni mundo mirum fuit Romanos credidisse, qui idolorum nimia fuerant cultura possessi, ita vt omniũ gentium deos, quas vicerant, deseruiſſent. Sed & simpliciter eorum fidem laudasse credendum est cuius nunc deuotio demonstratur.

d ¶ *Testis*, &c.] Hoc est, in toto corde meo & prompta deuotione mea deseruio. Si n. volẽs hoc ago, mercedem habeo. Siue verbũ hic spiritum nominauit, vt est illud. Verbo domini cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.

B

e ¶ *Quod sine intermissione.*] Hic ostendit se omnia ex dilectione dicturum, vt liberius audiatur, & dat exemplum sine intermissione orandi.

f ¶ *Obsecrans.*] Qua liberatione ad vos quandoque perueniã in voluntate Dei. Aliter enim prosperum iter non habeo, nisi me voluntas Dei, quæ omnia nouit, illuc direxerit, vt aliquẽ habeam fructum. Vnde in actibus Apostolorũ legimus, eos alio ire volentes, alio destinatos. Siue secundum illud Iacobi. *Si Deus voluerit & vixerimus, faciemus hoc, vel illud.*

Act. 16. c. & 7. d. Iacob. 1.

g ¶ *Si quomodo tandem*, &c.] Demonstrat secuncta quæ agebat, ex Dei gerere voluntate.

h ¶ *Desidero*, &c.] Hic ostendit quomodo eos superius laudauerat, qui ad cõfirmãdũ aliquid grane indigẽt spiritualis.

i ¶ *Vt aliquid*, &c.] Romanos Petri prædicatione fidem tenentes confirmare se velle Paulus dicit, non quo minus accepissent a Petro: sed vt duobus Apostolis testibus atque doctoribus, eorum roborarentur fides.

k ¶ *Id est simul consolari*, &c.] Vt per communem fidem inuicem consolemur.

l ¶ *Nolo enim*, &c.] Per commeantes autem fratres audire potuistis.

m ¶ *Et prohibitus*, &c] Ostendit se occupatum necessitate euangelij prædicandi, Romam adhuc ire non posse. Itẽ prohibitus hic occupatus accipitur, dum alijs prouincijs prædicauerit, sicut ipse exponit in fine epistolæ suæ dicens: Propter quod & impediebat plurimum venire ad vos.

n ¶ *Vt aliquem fructum*, &c.] Mercedem laboris sui nominat fructum.

o ¶ *Sicut & in cæteris*, &c.] Subauditur, habeo.

p ¶ *Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum*] Sapientes, Græcus philosophos: barbaros, insipientes a[illegible]

q ¶ [illegible]que, &c.] Qui Romæ estis: æquè insipientibus vt Græcis euangelizare vult.

r ¶ *Non enim erubesco*, &c.] Recte dicit non se erubescere prædicatione crucis, quæ credẽtibus Dei virtus est in salutẽ. Item, hoc ad taxationem subtiliter pertinet paganorum, qui cum non erubescant credere Deum suum Iouem propter inanem libidinem in animalia irrationabilia & insensibilia

a ¶ *Iustus autem*, &c.] Propter hoc dicit: quia sine fide, hoc est, sine spe retributionis bonorum operum, perficere virtutes nemo poterit; sicut & ipse ad Hebræos perhibens docet Sine fide autem impossibile est placere Deo. *Credere enim oportet accedentem ad* Deum, *quia est: & inquirentibus se remunerator sit.* Heb. 11. a

b ¶ *Reuelatur*, &c.] Si dicentib. Manichæis crudelis asseritur Deus veteris Testamenti, quia super peccatores vindictam inducat: quomodo hoc loco ab Apostolo dicitur, à Deo noui testamenti vindictam impijs hominibus inferendam. Vnde monstratur vnum eundemque Deum esse noui & veteris Testamenti. Item incipit ad partem gentium loqui, dicitque Dei iram per euangelium reuelari, siue per naturæ testimonium: nouerunt enim homines & beneficia, & plagas expectare de cælo.

c ¶ *Super* &c.] Tres esse videntur impietates Prima & maxima in Deum, quæ aut per blasphemiam, aut per idololatriam admittitur Secunda in parentes, aut iniuria, aut contemptus, sicut scribitur in Leuitico. *Si quis dormierit cum vxore patris sui, morte moriatur: ambo impietatem fecerunt:* Tertia in extraneos, vt est illud, *Et tu remisisti impietatem cordis mei.* Et plura alia, quæ enumerare per longum est. Siue omnis impietas ad diuersas idolorum culturas referenda est, vt impietas quasi ad iniuriam Dei: iniustitia vero ad omnia peccata pertinere videatur. Leuit. 20. Psal. 31. b

d ¶ *Eorum*, &c.] Veritatem nominis Dei iniustitia indignæ materiæ detinent dolorem. Item scientes delinquunt, qui Dei veritate agnita iniuste agunt.

e ¶ *Quia*, &c.] Ostendit quo modo omnis homo naturalem habens intellectum, agnoscit esse insequendam substantiam inuisibilem quæ diuersas in hominibus artes & disciplinas operatur Quo etiam exemplo inuisibilis Deus manifestatur hominibus ex his operibus, quæ operatus est & operatur: simul & mens trinitatis demonstrat imaginem, in qua generat insitum sibi verbum, & inseparabilem habet sibimet natum verbum sapientia. Item quod potest naturaliter scire de Deo quod sit, & quod iustus sit.

f ¶ *Manifestum*, &c.] In conscientijs eorum. Omnis namque creatura Deum se nosse testatur, & ab alio factã indicat:

cuius

E cuius volūtati sibi parere necesse sit. Si enim Deus summum magnū est, inuisibilis, incomparabilis, incomprehensibilis, inæstimabilis, & qui super omnia sit, id est, cui neque proponi aliquid, neque possit æquari siue magnitudine siue claritate vel potentia, manifestum est hoc nulli creaturæ posse cōpetere, quæ & oculis videtur, ratione colligitur, & æstimatione iudicatur. Maior autem omnibus per omnia nulla est creatura: quia omnes se alterutrum vincunt. Alia enim magnitudine, vt cælum, terra. Alia claritate, vt sol, luna, vel stella. Alia altitudine, vt mare. Ita ergo peruidetur, quia nullum elementum sit Deus. Quod autem facta sint, mutabilitas eorum, quæ non potest cadere in æternitatem, demonstrat. Quod vero nō seipsa fecerint, manifestū est: quia si seipsa fecerunt, iam erant antequā fierent, vt se facere possent: quod valde absurdum est dicere. Cū vero variāt & ordines suos permutant, & alterutrum cedunt, ostendūt se ab vno authore facta, & nō suam, sed domini sui facere volūtatem, cuius transgredi non possunt imperium.

a ¶ *Deus*, &c.] Virtus enim eius occulta ea his, quæ palam sunt, æstimatur. Si enim ea quæ videntur, tam præclare ab eo facta sunt, vt quidā illa deos putarent, & æterna asserere tē-
F tarent quanto magis factorem sempiternum & omnipotentem & immensum esse intelligere potuerunt? secundum sapientiæ librum dicentem. Ad cuius magnitudinem, creaturarum comparata, poterit horum creator videri, &c.

est in illis.[a] Deus enim illis manifestauit.[b] Inuisibilia enim ipsi à creatura mūdi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciūtur:[c] sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles. Quia cum cognouissent Deum, [d] nō sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt,[e] sed euanuerūt in cogitationibus suis,[f] & obscuratū est insipiens cor eorum. [g] Dicentes enim se esse sapiētes, [h] stulti facti sunt. Et mutauerunt gloriā incorruptibilis Dei, in similitudinem [i] imaginis corruptibilis hominis, & volucrū, & quadrupedum, & serpētium.[k] Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum [l] in immunditiam, [m] vt contumeliis afficiant corpora sua [n] in semetipsis.[o] Quia commutauerunt veritatem Dei mendacium:[p] & coluerunt & seruierunt creaturę potius quam creatori,[q] qui est benedictus in sęcula, Amē.[r] Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ.[s] Nam feminæ eorum immutauerunt naturalem vsum in eum vsum qui est contra naturā. [t] Similiter autem & masculi relicto naturali vsu feminæ, exarserunt in desideriis suis in inuicē, masculi in masculos turpitudinem operantes:[u] & mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipiētes [x] Et sicut nō probauerunt Deum habere in notitia. [y] tradidit illos Deus in reprobum sensum[z] vt faciant ea quæ nō conueniunt,[a] repletos omni iniquitate, malitia, [b] fornicatione, auaritia, nequitia, [c] plenos inuidia, homicidiis,[d] contentione, [e] dolo,[f] malignitate:[g] susurrones, [h] detractores, Deo

b ¶ *Inuisibilia enim ipsius à creatura mundi per ea quæ facta sunt*, &c.] Tam euidenter intellecta sunt, vt conspecta dicantur.

c ¶ *Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, ita vt sint inexcusabiles: quia cum*, &c.] Siue per naturam, siue per factura & rationem.

d ¶ *Non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt.*] Pro eo quod tales facti sunt, vt Deum possint agnoscere si velint.

e ¶ *Sed*, &c.] Putantes se Dei magnitudinem in cogitatione posse comprehendere, euanuerunt in naturali sapore, creaturas pro creatore venerati.

f ¶ *Et obscuratum est* &c.] Recedente à lumine veritatis.

g ¶ *Dicentes enim se esse sapientes.*] Quasi qui inuenissent quomodo inuisibilis Deus per simulacrum visibile coleretur.

h ¶ *Stulti facti sunt*: &c.] Non intelligentes nullam similitudinem habere mortale immortalis, & incorruptibile sempiterni.

i ¶ *Imaginis corruptibilis hominis, & volucrum*, &c.] Non hominis solum, sed imaginis hominis: & non huius tantum, sed etiam animalium. Hic Iouis cultores appellat, qui eum propter amores fœdissimos in ista asserunt transformatum: & idcirco se illi tales imagines consecrasse, in quibus libidini satisfecit.

k ¶ *Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis*. &c.] In hoc quod Deus tradidisse dicitur propriis desideriis peccatores, ostendit non quod ipse sit causa, sed quod per longanimitatem & patientiam non inducendo vindictam patitur eos secundum cordis sui agere voluntatem: hoc facit volens eos ad pœnitentiam conuerti. Item, tradere in scriptu-

ris dicitur Deus, cum non retinet delinquentes propter arbitrij libertatem, sicut in psalmo dicit. Et dimisi eos secundum desideria cordis eorum. G

l ¶ *In*, &c.] Quæ est in turpibus ministeriis idolorum.

m ¶ *Vt contumeliis*, &c.] Dum sibi in sacramentis eorum, cauteria & combustiones infligunt.

n ¶ *In semetipsis.*] Vt quasi amentes ipsi in se suorū sint vindices delictorum.

o ¶ *Quia commutauerunt*, &c.] Commutauerunt vere Dei cultum in mendacium idolorum, quæ falso prodigiis coluerunt: & quodammodo stultis mentiuntur esse quod non sunt.

p ¶ *Et coluerunt, & seruierunt*, &c.] Non solum dilexerunt, sed etiam seruierunt. Quicumque alicuius creaturæ cupiditate vincitur, ipsi seruit. A quo enim quisq; superatus est, huius & seruus est.

q ¶ *Qui est benedictus in sæcula.*] Cui si seruissent, fieri benedicti in sęcula potuissent. Qui enim fecerit voluntatem Dei, manet in æternum: sicut ipse manet in æternum.

r ¶ *Propterea*, &c.] Propter causas superius memoratas, in his flagitiis sunt dimissi.

H s ¶ *Nam feminæ*, &c.] Omnia peruerterunt in Deum peruersi. Neque enim ordinem naturæ seruarunt, qui naturæ dereliquerunt authorem. Infandorum enim idolorum cultura, omnis mali causa est, initium & finis.

t ¶ *Similiter autem*, &c.] Effrenata libido modum seruare non nouit.

v ¶ *Et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes.*] Sic cucurrit ordo, vt qui Dei obliti erant, nec seipsos agnoscerent.

x ¶ *Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia.*] Non nescierunt, sed minime probauerunt. Ille enim probat se Deum habere notitia, qui semper illum in præsenti habens, peccare non audet.

y ¶ *Tradidit illos*, &c.] Non reprobandi sunt traditi in reprobum sensum.

z ¶ *Vt faciant ea quæ non conueniunt.*] Homini facere.

a ¶ *Repletos*, &c] Iniquitatem & malitiam, principales causas ostendit vitiorum esse.

b ¶ *Fornicatione auaritia.*] Fornicationem autem & auaritiam simul iunxit: quia vtique pene idololatria comparatur nequitiæ.

c ¶ *Plenos inuidia, homicidio.*] Pulchre inuidiam homicidio sociauit: quia prima huius criminis ipsa materia est.

d ¶ *Contentione.*] Contentio est, vbi non ratione aliquid, sed animi pertinacia defenditur: & vbi iam non veritas quęritur, sed proximus fatigatur.

e ¶ *Dolo.*] Occulta malitia blandis sermonibus adornata.

f ¶ *Malignitate.*] Malitiæ votum, vel opus, malignitas appellatur.

g ¶ *Susurrones.*] Murmuratores, non in faciem, sed in aurem loquentes.

h ¶ *Detractores, Deo*, &c.] Nihil est enim tam odibile Deo

Deo odibiles, [a] contumeliosos, [b] superbos, elatos, inuentores malorum, [c] parentibus non obedientes, [d] insipientes, incompositos, sine affectione, [e] absque fœdere, [f] sine misericordia. [g] Qui cum iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agũt, digni sunt morte: [h] non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

[i] Capvt II.

PRopter [i] quod inexcusabilis es ô homo omnis qui iudicas. In quo enim alterum iudicas, teipsum condemnas. Eadẽ enim agis quæ iudicas. [k] Scimus enim quoniam iudicium Dei est secũdum veritatem in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc, ô homo omnis qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea: quia tu effugies iudicium Dei? [l] An diuitias bonitatis eius & patientiæ & longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitẽtiam te adducit? [m] Secundum autem duritiam tuam, & impœnitens cor, [n] thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera eius. [o] His quidem qui secundum patientiam boni operis, [p] gloriam & honorem & incorruptionem, [q] quærentibus vitam æternam. [r] His autem qui sunt ex contentione, [a] &

A quam idololatria, cui per similitudinem eradicandi pœna detractionis scripta coniungitur.

a ¶ *Contumeliosos.*] Qui veloces sunt in verbis iniuriæ.

b ¶ *Superbos, &c.*] Qui vult supergredi quod est, superbus est, sicut diabolus perdit seipsum quod est. Qui enim super alios vult esse, hic infra se fit, & ideo sequitur; Inuentores malorum, quia semper superbia excogitat & inuenit mala, sicut autor superbiæ per elationem suam inuenit sibi malum, quod ante non fuerat. Elatus autem dicitur, qui effertur super mensuras suas.

c ¶ *Parentibus, &c.*] Veri parentes sunt, qui per semen verbi generant in lucem filios ad vitam æternam.

d ¶ *Insipientes, incompositos.*] Qui à fonte sapientiæ recesserunt, necesse est vt inordinatè ferantur.

e ¶ *Sine affectione. absque fœdere.*] Affectio est adimpletio charitatis.

f ¶ *Sine misericordia.*] Quomodo alij poterant misereri, qui in se misericordes esse noluerunt? Hæc omnia per ordinem digesta peccata de illis dicuntur, qui derelinquentes Deum, ab eo vicissim sunt derelicti. Caueamus ergo & nos, ne quod malum ex his habentes, similiter relinquamur.

B g ¶ *Qui cum iustitiam Dei cognouissent, non intellexerũt quoniam qui talia agũt, digni, &c.*] Hic ostendit quomodo vnusquisque hominum scit se à Deo secundum actus proprios iudicandum, in quo & ipse alium hominem peccantem iudicat atque condemnat. Item cum ex eo sibi quisque displicet quod fecerit malum, Dei iustitiam cognouisse dicitur: non intellexerunt tales ab eo, & si nõ in præsenti, tamen in futuro esse puniendos. Si enim intellexissent, vtique talia committere timuissent.

h ¶ *Non solum, &c.*] Ne quis diceret hæc non omnia se fecisse, addidit: qui consentiunt facientibus. Sed & qui in istis non consensit, qui iudicabant huiusmodi: tamen idololatriç consentiendo, quæ omnium horum caput & causa est, omnibus consensisse videbatur.

a Capvt II.

PRopter i *quod inexcusabilis ô homo omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas. Eadem enim agis quæ iudicas*] Omnes huiusmodi qui diiudicabant, maximè tamen hi qui habent in reprehendendo iudicium iudices & domini conueniuntur. Naturali enim iudicio dignam factis profert vnusquisque sententiam: omnesque nouerunt & innocentiam mereri præmium, & malitiam habere supplicium.

k ¶ *Scimus enim quoniam iudicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt. Existimas autem hoc ô homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea: quia tu effugies iudicium Dei?*] Secundum veritatem erit iudicium qui iudicabuntur huiusmodi qui non condemnare in aliis potuerunt, quæ ipsi committere non timuerunt. Si enim tu peccator peccatorem tibi similem iudicas: quanto magis Deus iustus te iudicabit iniustum, ne illi mala placere, & displicere bona forsitan videantur? Quippe quem sine personarum acceptione nec amicis suis, nec angelis legimus pepercisse peccantibus, Humanum autem iudicium multis modis corrumpitur. Amore, odio, timore, auaritia sæpe iudicij integritas violatur: & contra iustitiæ regulã interdum misericordia inclinatur.

C l ¶ *An diuitias bonitatis eius, &c.*] Hic aperte monstratur, quare peccatori desideria cordis sui dimiserit Deus: & cum possit prohibere peccantem, vel inferre vindictam, mauult conuerti ad pœnitentiam. Item nunquid propterea tibi de impunitate blandiris, quia Deus in præsenti non reddit: & tu longitudinem temporis, & abundantiã bonitatis intuens, putas iam non esse iudicium? Audi scripturæ sententiam. *Non tardat dominus promissis, sed patienter agit propter vos, nolens aliquem perire, sed omnes ad pœnitentiam conuerti.* Bonus est expectando, iustus est puniendo: vnde admonet Propheta: *Ne tardes conuerti ad Dominum, neque differas de die in diem: subito veniet ira eius, & in tempore vindictæ disperdet te.* Et iterum. *Ne dixeris, peccaui, & quid accidit mihi triste? est enim altissimus patiens redditor.* Multi se homines per patientiam Dei seducunt: quia non vult statim punire peccantes. Putatur enim aut res humanas minime curare, aut culpas indulgere, quia differt. Plerique etiam contra se calumniantur, cur in præsenti non reddit, non intelligentes quod si ita fieret, nullus pene hominum remaneret: nec vnquam de iniustis fierent iusti. Ideo autem hominibus videtur Deus diu expectare peccantes: quia nos cum parui temporis simus, annos centum æternitatem putamus. Ille autem apud quem mille anni pro vno sunt die, centum annos vnius horæ suæ spatio non coæquat: quapropter hoc paruum est apud eum, cum etiam homines soleant multo tempore correptionem sperare peccantium.

2.Pet 3. b

Eccl 5. a

D Psal 89.

m ¶ *Secundum, &c.*] Tu autem impudens æger ad vulnera maiora abuteris ipso remedio: quia iuxta sententiam beati Iob, Pœnitentiæ loco abuteris in superbiam. Vnde nõ agnita pietas maius tibi iudicium parat, vt vindictam sentiat, qui misericordiam sentire contempsit. Iterum, Omne enim cor quod non sentit, induratur: hoc enim modo indurauit Deus cor Pharaonis. Iob 24. d

n ¶ *Thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, qui reddet vnicuique secundum opera eius.*] In diem iudicij iram tibi super iram ipse condis, qui die definito & certo tempore apparebit.

o ¶ *His quidem qui secundum patientiam, &c.*] Boni operis merces per patientiam expectatur: quia in præsenti vita non redditur. Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. Et tunc erit perfectum opus, si in finem vsque durauerit: quia qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.

p ¶ *Gloriam & honorem & incorruptionem.*] Gloriam, qua sancti fulgebunt vt sol. Honorem, filiorum Dei, quo nihil est maius, per quem etiam angelos iudicabunt. Incorruptionem vitæ perpetuæ.

q ¶ *Quærentibus vitam æternam.*] Qui per patientiæ opera quærit vitam æternam, ista omnia consequitur. Et qui habet hanc spem, in eo sanctificat se, sicut & ille sanctus est.

r ¶ *His autem, &c.*] Audiant qui sæpe victi, animositate contendunt, & timeant in consuetudine pessima permanere, ne ista omnia super eos deponentur. Iam superius dictum est, contentiosum hunc esse specialiter, qui aliquid contra conscientiam suam nititur defensare.

a ¶ Et

E

[a] & qui non acquiescunt veritati, credunt autē iniquitati, [b] ira & indignatio: [c] tribulatio & angustia, [d] in omnem animam hominis operantis malum: Iudæi primum & Græci. [e] Gloria autē & honor & pax omni operanti bonū, [f] Iudæo primū & Græco. [g] Nō enim est acceptio personarum apud Deum. [h] Quicunq; enim sine lege peccauerū t, sine lege peribunt: & quicunq; in lege peccauerunt, per legē iudicabuntur. [i] Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. [k] Cum enim gētes quæ legem nō habent, [l] naturaliter ea quæ legis sunt faciūt: [m] eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex, [n] qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimoniū reddente illi conscientia ipsorum, [o] & inter se inuicem cogitationum accusantium, aut etiam defendentium in die, cum iudicabit Deus occulta hominum, [p] secundum euāgelium meum, per Iesum Christū. [q] Si autē tu Iudæus cognominaris, [r] & requiescis in lege, [s] & gloriaris in Deo, & nosti volūtatem eius: [t] & probas vtiliora instructus per legē: [u] confidis teipsum esse ducem cæcorū, [x] lumen eorum qui in tenebris sunt, [y] eruditorem insipientium, [z] magistrum infantium, [a] habentem formam scientiæ & veritatis in lege. [b] Qui ergo alium doces, teipsum nō doces. [c] Qui prædicas non furādum, furaris. [d] Qui dicis non mœchandum mœcharis. [e] Qui abominaris idola sacrilegium facis. [f] Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deū inhonoras. [g] Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes, [h] sicut scriptum est. Circumcisio quidem prodest, si legem obserues. Si autem præuaricator legis sis, circun-

a ¶ *Et qui non acquiescunt*, &c.] Euangelicæ veritati non credunt, & consentiunt iniquitati, vt relicto creatore deseruiant creaturæ.

b ¶ *Ira & indignatio.*] In iudicio pœnæ sunt.

c ¶ *Tribulatio*, &c.] Conscientiæ & infructuosæ pœnitentiæ sicut scriptum est: *Tunc dicent intra se pœnitentiam agentes: & per angustiā spiritus gementes.* Item hucusque sermo dirigitur ad omnes naturali obnoxios legi: in quo etiam Iudæi pariter continentur. Idcirco autem Iudæus gentili antefertur: quoniam præter naturalem legem & Moysi, legem scriptam habent. Sap.5.d

d ¶ *In omnem*, &c.] Animæ pœnam Apostolus comminatur propter hæreticos, qui solam carnem delinquere dicūt, & animam negant posse peccare: siue anima pro toto homine dicitur, sicut in Genesi. Iacob cum septuaginta animabus Ægyptum introisse refertur. Gen.46.c

e ¶ *Gloria autem*, &c.] Gloria contra iram, honor contra indignationem. Et quod supra incorruptionem, hic pacem appellat.

f ¶ *Iudæo primum & Græco.*] Quod supra animam, hic hominem nominauit. Primum autem pro quidem ponit. Siue primum credulitatis tempore non honore.

F

g ¶ *Non est*, &c.] Ergo nec gentes sibi de ignorantia falsa: nec Iudæi de legis circuncisione & priuilegio blandiantur.

h ¶ *Quicumque enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt. Et quicumque*, &c.] Sine lege literæ, in lege naturæ: hoc loco, peribunt & iudicabuntur, vnum voluit intelligi: quia & qui perit, per Dei iudicium perit: & qui iudicatur, peccator perit. Sicut scriptū est. Quia *peccatores peribunt.* Nam & similes illos facit dicendo? Non auditores tantum legis iustos esse, sed factores Et paulo inferius, dicit gentes in die domini iudicandas Quis enim dubitat tam sub lege positos, quā sine lege degentes, nisi Christum crediderint, perituros? Psal.36.g

i ¶ *Non enim*, &c.] Reddit rationem, quare non sint gentibus meliores. Vnde & nobis timendum est, ne audientes legem & non facientes, cum gentibus pereamus, sicut ipse alibi dicit. Ne cum hoc mundo damnemur.

k ¶ *Cum enim gentes quæ legem non habent.*] Ne quis forte diceret, legem non habent, ad quam formam poterunt iudicari.

l ¶ *Naturaliter ea*, &c] Siue de his dicit, qui naturaliter iusti fuerunt ante legem: siue qui etiam nunc boni aliquid operantur.

m ¶ *Eiusmodi legem*, &c.] Ostendit illos non esse sine lege, vt & gentes inexcusabiles faciat, & Iudæis de proprietate gloriam tollat.

n ¶ *Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis*, &c.] Natura agit legem in corde per conscientiæ testimonium: sine conscientia testatur legem habere timendo dum peccat, & victis gratulando peccatis, etiam si nullum hominum vereatur ipse qui peccat.

o ¶ *Et inter se inuicem cogitationum accusantium*, &c.] Dicit altercationes cogitationum esse, cum quid faciendum, vel non faciendum diutina deliberatione decernimus, & secundum hoc nos in die domini iudicandos: quia bonū malumve nō ignorasse probamur. Siue conscientia & cogitationes nostræ erunt in die iudicij ante oculos nostros tāquam quædam historiæ cognoscendæ: aut ipsæ nos accusabunt, aut etiam excusabunt, sicut scriptum est: *Arguam te, & statuam eam contra faciem tuam.* Psal.49.d

G

p ¶ *Secundum*, &c.] Secundum quod annūcio per Iesum Christum iudicabit Deus.

q ¶ *Si autem Iudæus cognominaris.*] Hic conuertit se ad Iudæos, docens opere non nomine tantum debere esse Iudæū, eumque esse verum, cuius occulta sunt bona.

r ¶ *Et requiescis in lege.*] Confidis, vel, secutus es.

s ¶ *Et gloriaris*, &c.] Gloriaris te solum nosse Deum, eiusque voluntatem agnoscere.

t ¶ *Et probas*, &c.] Eligis maiora, & inter minora discernis. Quæ enim per naturam vtiliora probantur, vtiliora sunt per legem.

v ¶ *Confidis teipsum esse ducem cæcorum*] Quorum cor obscuratum est.

x ¶ *Lumen eorum qui in tenebris sunt*] Ignorantiæ.

y ¶ *Eruditorem*, &c.] Qui Dei non habent sapientiam. H

a ¶ *Magistrum*, &c.] Paruulorum ætate, vel sensu.

a ¶ *Habentem*, &c.] Ad quam semper respiciens, errare non potes.

b ¶ *Qui ergo.* &c.] Similiter gentibus dixerat. Qui enim alium iudicas, teipsum condemnas. Qui in lege requiescis, ô Iudæe, quare transgrederis legem? Qui gloriaris in Deo, quare inhonoras Deum? Qui nosti voluntatem eius, quare non obtemperas eius voluntati? Qui probas vtiliora, cur inutilia sectatus? Dux cæcorum, quo modo viam non vides rectam? Si enim videres, per ipsam vtique ambulares Si lumen es aliorum, cur non abiicis opera tenebrarum? Eruditor insipientium, vt quid timorem domini, qui est initium sapientiæ, reliquisti? Magister infantium, quomodo puer es in sensu? Qui habes formam sciētiæ & veritatis in lege, quare nec ipse sequeris, nec alios sequi pessimo exemplo permittis? Quare non conuenit vita tua doctrinæ tuæ, & opus tuū destituit fidem tuam: Vnde fiet vt lex à te non custodita, non solum tibi nihil prosit, sed etiam maioris criminis reum, suū contemptorem obtineat.

c ¶ *Qui prædicas*, &c.] Quidam dicunt abscondendo ab hominibus furaris Christum.

d ¶ *Qui dicis non*, &c.] Non est vna mœchia. Nam omne quod Deo debet anima, si alieni præterquam Deo reddiderit, mœchatur.

e ¶ *Qui abominaris idola, sacrilegium facis.*] Sacrilegium est quod proprie in Deum committitur: quasi sacrosancti violatio. Item in hoc, inquit, in quo committis sacrilegium, idololatra esse monstraris.

f ¶ *Qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras.*] Exponit sacrilegium, quia dicit:

g ¶ *Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes.*]

h ¶ *Sicut*, &c.] In Esaia præposterato ordine anteposuit testimonium quam diceret scriptum. Ita enim dicentis sermo dilapsus est, vt quod ex propria intentione dicebat, Esa.52.b

A eodem sensu scriptum reperetit. Vel reuera, quorom iniustis actibus nomen Dei fuerat blasphematum, sicut scriptum est. *Polluerunt nomen meum inter gentes*, dum dicuntur populus Dei, inter quas gentes captiui suis peccatis facientibus morabantur. Item, sicut ait. Per bona opera vestra benedicitur Deus: nunc non recte conuersantib. blasphematur.

Isaie 10 a

acceperunt: sed quia credita sunt illis eloqnia Dei. Item reddit tarionem, quod lex contempta nō prosit: & quod carnalis circumcisionis prerogatiua nullis operibus fulta, sit vana. Interrogat quid amplius habeat Iudæus, ex cuius persona respondetur. Multum per omnem modum. Nam si ipsius sensus est; multum per omnem modum; & omnis homo mendax: quo modo postea contrauenit, dicens: Si autem iniquitas nostra iustitia n Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus Deus? Absit, &c. Postremo, quo modo Iudæos nihil amplius habere confirmat, si hic multum habere cōmemorat? C

a ¶ *Circumcisio, &c.*] Quomodo nihil est si prodest? Prodest tempore suo signum: prodest si iustitia, cuius est signaculum, adsit. Cæterum sine illa superfluum erit, siue quia viuere faciebat Iudæum, & in infantia exterminari antequam saperet: siue quia in lege facit esse, quia perspecta inuenitur carnis circumcisione cessante, veram illam cordis esse venturam. Et præoaricator legis est, dum non sequitur id quod ibi prædictum est.

b ¶ *Si igitur præputium iustitias, &c.*] Visibilia indigent inuisibilibus: inuisibilia non indigent visibilibus, eo quod visibilia imago sunt inuisibilium, & inuisibilia veritas sunt visibilium: ideo circumcisio carnis, indiget cordis. Circumcisio autem cordis, non indiget veritas: imago autem indiget veritate. Quæritur sane, quare sit data circumcisio, si per seipsam non prodest. Primum, vt agnosceretur Dei populus inter gentes: deniq; quādo soli erant in eremo, circumcisi non fuerunt: siue vt corpo-

B

[a] circumcisio tua præputium facta est.[b] Si igitur præputiū iustitias legis custodiat: nomine præputium illius in circumcisionem reputabitur? [c] Et iudicabit id quod ex natura est præputium, legem consummans, te, qui per literam & circumcisionem præuaricator legis es.[d] Nō enim qui in manifesto Iudæus est, neque quæ in manifesto in carne est circumcisio: sed qui in abscondito Iudæus est,[e] & circumcisio cordis,[f] in spiritu, non litera: cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

Capvt III.

Quid [g] ergo ampli⁹ Iudæo est: aut quæ vtilitas circūcisionis? Multum per omnem modum.[h] Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei.[i] Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorū fidem Dei euacuauit? Absit.[k] Est autem Deus verax, omnis autem homo mendax,[l] sicut scriptum est. Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.[m] Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus,[n] qui infert iram? ([o] Secundum hominem dico.) Absit. Alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum?[p] Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius,[q] quid adhuc & ego,[r] tanquam peccator iudicor? Et non sicut blasphemamur, & sicut aiunt nos dicere,[s] Faciamus mala, vt veniant bona

h ¶ *Primum, &c.*] Hoc est his dicturi: primum, quod credita sunt illis eloquia Dei, & gentibus nulla.

i ¶ *Quid enim si quidam, &c.*] Fidem promissorum, cum sit dictum Abrahæ: Quia in semine tuo benedicentur omnes gentes.

k ¶ *Est autem, &c.*] Hic, omnis, pro maxima parte dicit: sicut: *Omnes sua quærunt.* Et: *Omnes me dereliquerunt.* Lucas est mecum solus. Gen.12.a Phil 2.a

l ¶ *Sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis: &c.*] In psalmo quinquagesimo. Hoc testimonium ita posuit pars aduersa, quasi diceret. Propterea ego peccaui, vt tu iustus appareas, me iudicando. Sed verus sensus sic se habet. Quia promiserat se Deus sine personarum acceptione in peccantibus vindicare, & quidam eius patientiam mendacium iudicabant, vincit cum iudicauerit, quando eorum facta puniet, in quibus nemo putauerat vindicari. Aliter. Probasti te curam de hominibus habere, qui per prophetam mea abscondita reuelasti, & vicisti eos qui te incuriosum humanorum actuum esse confingunt. Hucusque obiectio cucurrit: iam incipit Apostolus respondere. 2.Tim 4.c D

ra eorum agnoscerentur in bello. Nam quod in tali membro signantur, hæc causa est. Primum, ne aliud membrum aut debile fieret, aut turpe quod publice videretur. Iterum propter gratiæ promissionem, in qua erant per castitatem placituri. Siue vt Christus significaretur ex eius semine nasciturus ad quem futura erat ista carnalis, quæ spiritualem habebat afferre: cuius typum gerens Iesu Naue, populum secūdo circumcidere iubetur.

c ¶ *Et iudicabit id quod ex natura est præputium legem consummans, te qui per literam & circumcisionem præuaricator, legis es.*] Siue dum literæ circumcisionem sectaris, circumcisionem spiritus accipere dedignaris: siue non sequendo quod lex dicit, hoc est, vt Christo credens, veram circumcisionem acceperis.

d ¶ *Non enim &c.*] Ipse est verus. Omnia enim quæ antea circa exteriorem hominem gerebantur, figuram interioris habebant.

e ¶ *Et circumcisio cordis.*] De qua scriptum in lege est. *In nouissimis diebus circumcidet Deus cor tuum, & cor seminis tui* ad Dominum Deum tuum amandum. Et iterum: *Circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri.* Deut.10.b Ibid.10.d

f ¶ *In spiritu, non litera; cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.*] Non secundum literam legis, sed secundum nouum testamentum, quod interiora quærit, quæ solus videt Deus.

Capvt III.

Quid ergo amplius est Iudæo: aut quæ vtilitas circumcisionis? Multum quidem per omnem modum.] Ex persona Iudæi interrogantis dicitur, respondente Apostolo, multum quidem secundum omnem modum. Ideo autem multum interest, non quia circumcisionem in carne

m ¶ *Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus?*] Iniquum est, si in illis vindicat, qui ideo peccauerunt, vt illis iustior appareret. Itē, non quod nostra iniquitas addat iustitiam Deo, sed in tempore quando in iudicium cum Deo venimus, non obseruātes præcepta eius, promissionum retributionem fraudamus. Vnde ostenditur Deus verax: quia quæ promisit sanctis, peccatoribus non dat.

n ¶ *Qui infert iram*] Vt in diluuio & Sodoma, ita in iudicio.

o ¶ *Secundum hominem dico, Absit.*] Secundum te, qui taliter sentis. Alioquin quo modo iudicabit Deus hunc mundum? Quia iustitia damnabit iniustitiam, si secundum te humana iniquitate sit iustior.

p ¶ *Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius.*] Hoc est, creuit.

q ¶ *Quid adhuc & ego?*] Hoc est, insuper iudicor ego quicunque mentior homo, qui laudari deberem, si meo mendacio Dei veritas comprobatur?

r ¶ *Tanquam peccator iudicor, & non sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere.*] Vt qui me ita iudicat quasi peccantem. & non sicut quidam nos aiunt dicere: quod quanto maiora mala fecerimus, tanto maiora bona recipiamus.

s ¶ *Faciamus mala, vt veniant bona.*] Hoc fortassis ideo putabant:

E rabant: quia non intellexerunt quod quidam dicebat: *Vbi abundauit peccatum, superabundauit gratia.* Rom. 5. d

a ¶ *Quorum, &c.*] Quid iustius, quam vt hanc pœnam sentiant, quam nos negare mentiti sunt, qui nihil magis quàm iustum Dei iudicium prædicamus?

vt veniant bona? [a] Quorum damnatio iusta est. [b] Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquã. Causati enim sumus, Iudæos & Græcos, omnes sub peccato esse, [c] sicut scriptum est, Quia non est iustus quisquam: [d] nõ est intelligens: nõ est requirens Deum. [e] Omnes declinauerunt, [f] simul inutiles facti sunt: [g] non est qui faciat bonum, nõ est vsque ad vnum. [h] Sepulchrum patens est guttur eorũ: [i] linguis suis dolose agebant: [k] venenum aspidum [l] sub labiis eorum. [m] Quorum os maledictione [n] & amaritudine plenum est: [o] veloces pedes eorum ad effundẽdum sanguinem. [p] Contritio & infelicitas in viis eorum, & viã pacis non cognouerunt: [q] non est timor Dei ante oculos eorum. [r] Scimus autem quoniam quæcunque lex loquitur, his qui in lege sunt, loquitur. [s] Vt omne os obstruatur, [t] & subditus fiat omnis mundus Deo: [u] quia ex operibus legis nõ iustificabitur omnis caro coram illo, [x] Per legẽ enim cognitio peccati. [y] Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est, [z] testificata à lege & prophetis. [a] Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes, & super omnes qui credũt in eum, [b] Non enim est distinctio. [c] Omnes enim peccauerunt, & egent gloria Dei, [d] iustificati gratis per gratiam ipsius, [e] per redemptionẽ quę est in Christo Iesu, [f] quem proposuit Deus pro-

[a] propitiato-

b ¶ *Quid ergo? Præcellimus eos? Nequaquam. Causati, &c.*] Nos ex Iudæis nullam vnde maiores simus inuenio causam. Hoc enim inuestigauit ratio, sub peccato esse & Iudæos & Græcos: quod non ratione sola colligimus sed etiam de Iudæis testimonio comprobamus. Itẽ hoc ostẽdit, quo modo Iudæi licet legẽ & prophetas haberent, nihil tamen amplius quã gentes habeant: quia omnes similiter peccauerunt, & egent gloria Dei.

c ¶ *Sicut scriptum est: Quia non &c.*] In psalmo tertio decimo. Psalmus iste, vnde hoc testimonium in aduentu Christi præcipue ostendit impletum, tempore scilicet passionis, quo nullus iustus cum pateretur, puto inuentus sit.

d ¶ *Non est, &c.*] Qui non requirit fundamentum, necesse est vt declinet.

F e ¶ *Omnes, &c.*] Qui non intelligit, non requirit: seu ideo non intelligit, quia non quærit. Dena autem tunc requiritur, cum eius voluntas inquiritur: quia omnia qui peccat, non vidit eum, nec cognouit eum, eo quod qui peccat, domini sui non cognoscit voluntatem. Nam & vulgo nescire dicitur cuius voluntas ignorata est.

f ¶ *Simul inutiles facti sunt.*] Inutiles ad opus, ad quod fuerunt procreati.

g ¶ *Non est, &c.*] Nec Apostolus. Item, si non est qui faciat bonum, quo modo inferius plebem suam arguit, deuorantes, & inopum consilium confundentes? Plebs enim Dei nõ erat, si bonum non faciebat, maxime cum iusta ibidem generatio appelletur. Hoc magis ad psalmi expositionem pertinet, quam ad Apostoli causam.

h ¶ *Sepulchrum, &c.*] Fœtore doctrinæ suæ, & adulatione contaminans, & interficiens audientes. Ideo enim sepulcrum diligenter clauditur, ne adhuc viuentibus exhalatione sua generet pestem.

i ¶ *Linguis suis, &c.*] Aliud ore promittentes, aliud corde voluentes.

k ¶ *Venenum aspidum.*] Horum serpentium pessimum dicit esse venenum.

l ¶ *Sub labiis eorum.*] Hoc est, in corde.

m ¶ *Quorum os maledictione.*] Non est vnius generis maledictio. Quidquid enim malo voto dicitur, sine dubio male dicitur.

n ¶ *Et amaritudine plenum est.*] Amaritudo contraria est dulcedini verborum Dei.

o ¶ *Veloces pedes, &c.*] Siue simpliciter homicidas dicit, siue interficientes animas adulando: vnde in actibus Apostolorum dicit Paulus: *Mundus sum ab omni sanguine. Non enim subterfugi, quo minus vobis annunciarem omne consilium Dei.* Act. 20. f

p ¶ *Contritio & infelicitas, &c.*] Conteruntur, & infelices fiunt animæ in doctrinis eorum, vel in exemplis conuersationis eorum.

q ¶ *Non est timor Dei, &c.*] In timore Dei conclusit, qui si timorem Dei semper ante oculos habuissent, non vtique deliquissent. Neque enim audet seruus domino præsente peccare.

G r ¶ *Scimus autem, &c.*] Ne dicerent hæc in psalmo de gentibus dicta, ostendit quæ in lege dicta sunt, his qui in lege sunt, loqui. Quæritur sane, quomodo Iudæi dixerunt Deũ non esse. Non vtique verbo dixerunt, sed opere. Nam confitentur quidem se nosse, factis autem negant. Ergo gentes hic non appellat, quia iam de illis talia dixerat in propria causa.

s ¶ *Vt omne os obstruatur.*] Nõ solum gentium, sed etiam Iudæorum: dum non habent vnde gloriari possint.

t ¶ *Et subditus, &c.*] In confessione peccati.

v ¶ *Quia ex operibus, &c.*] Modo non iustificatur. Siue opera legis, circumcisionem dicit, sabbathum, & cæteras cæremonias, quæ non tam ad iustitiam, quam ad carnis lætitiam pertinebant. Item, non contraria sibi dicit Apostolus, superius dicens; Qui ostendũt opus legis in cordibus suis; Et nunc dicit; Ex operibus legis non iustificari omnem carnem. Carnem accusat, cuius prouidentia legi Dei subiicere non potest. Lex enim ostendere nouit peccatum, non tamen ostendit qualiter debeat obseruari: & iterum punire noxia, non dans veniam pœnitenti. H Christus autem remissionem peccatorum donat credentibus, & docet quomodo debeant carnis vitia vitari, atque prudentia resecari.

x ¶ *Per legem, &c.*] Non remissio est peccati, sed cognitio. Ideo enim per legem quid sit peccatum, agnoscitur: quia aut in obliuione erat lex naturæ: aut ante legem literæ leuiora quæque non cognoscebantur esse peccata, id est, quæ aliis non nocebant, vt concupiscentia, ebrietas, & cætera huiusmodi.

y ¶ *Nunc autem sine, &c.*] Hoc est quod dicit: quia iustitia quæ in Christo manifestanda erat, in lege naturali non erat cognita. Testimonia autem legis, Muysi & prophetarum, annunciatione prædicantur. Item, sine lege literæ iustitia manifestata, quæ nobis gratis à Deo donata est, non nostro labore quæsita: & apertius per exempla Christi euidentiora patefacta, quæ latebant in lege.

z ¶ *Testificata à lege & prophetis.*] Siue iustitia hæc prædicata est à lege & prophetis in nouissimis temporibus esse ventura: siue cognitio peccati à lege & prophetis testimonium accepit.

a ¶ *Iustitia autem Dei per, &c.*] Iustitia qua creditur Christo.

b ¶ *Non enim, &c.*] Inter Iudæum & Græcum.

c ¶ *Omnes enim, &c.*] Quia non habent suam.

d ¶ *Iustificati &c.*] Sine vlla operũ actione per baptismũ, quod omnibus non merentibus gratis peccata donauit.

e ¶ *Per redemptionem, &c.*] Qua nos redemit sanguine suo de morte, cui per peccatum venditi fueramus, secundum Esaiam dicentem: Peccatis vestris venundati estis. Quam mortem Christus vicit: quia non peccauit. Omnes autem rei eramus morti, cui se ille indebite tradidit, vt nos suo sanguine redimeret. Vnde propheta prædixerat: Gratis venundati estis, & sine pecunia redimemini. Hoc est, quia nihil pro vobis accepistis, & Christi estis sanguine redimendi. Simul illud notandum, quia redimit nos, non emit: quia ante per naturam ipsius fueramus, licet simus nostris ab eo alienati delictis. Tunc sane fructuosa erit redemptio nostra, si peccare cessemus.

f ¶ *Quem, &c.*] In promptu ante oculos omnium posuit vt qui redimi vult, accedat.

A

pitiatorem [a] per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iustitiæ suæ, [b] propter remissionem præcedẽtium delictorum [c] in sustẽtatione Dei, ad ostẽsionem iustitiæ eius in hoc tempore, [d] vt sit ipse iustus & iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi. [e] Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. [f] Per quã legem? Factorũ? [g] Non: sed per legem fidei. [h] Arbitramur enim iustificari hominẽ per fidem sine operibus legis. [i] An Iudæorum Deus tantum? Nonne & gentium? [k] Imo & gẽtium. [l] Quoniam quidem vnus est Deus iustificat circumcisionem ex fide, [m] & præputium per fidem. [n] Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed legem statuimus.

CAPVT IV.

Quid [o] ergo dicem[us] inuenisse Abrahã [p] patrẽ nostrum secundum [q] carnem? [r] Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est: [s] habet gloriam, sed non apud Deum. [t] Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, [u] & reputatum est illi ad iustitiam. [x] Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. [y] Ei vero qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam [z] secundum propositum gratiæ Dei: [a] sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis, [b] cui Deus accepto fert iustitiã sine operibus. [c] Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputauit dominus

a ¶ *Propitiatorem per fidem in sanguine ipsius ad ostensionem iustitiæ suæ.*] Vt propitietur eis qui credunt se eius sanguine liberandos.

b ¶ *Propter remissionem præcedentium delictorum.*] Propterea passus est Christus, vt propositum Dei sedaret, quo tandem punire decreuerat peccatores.

c ¶ *In sustentatione, &c.*] Vult ostendere Deum quidem ad hoc expectasse, vt tandem se corrigerent delinquentes. Illos vero male vsos patientia Dei, in maiora prolapsos esse peccata. Vnde Iob ille iustissimus suo tempore ait de peccatore: Dedit ei Deus locum pœnitẽtiæ, & ille abutitur eo in superbia.

d ¶ *Vt sit ipse iustus, &c.*] Qui solus iustus inuentus est, & quem ipse iustificauerit non ex operibus, sed ex fide.

e ¶ *Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est.*] Ad Iudæum loquitur: ne glorieris te operibus meruisse iustitiam. Item, interrogatio Iudæi est. Et respondetur ab Apostolo: Exclusa est. Item, Iudæus interrogat.

B

f ¶ *Per quam legem? Factorũ?*] Id est, per naturalem? Opera legis refelluntur ab Apostolo.

g ¶ *Non: Sed per legem fidei.*] Per quam legem? Factorum? Non, subauditur, est, sed per legem fidei. Legem dicit statum fidei terminum, hoc est, nouum testamentum.

h ¶ *Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis.*] Certi sumus, vel iudicamus. Abutuntur quidam hoc loco ad destructionem operum iustitiæ, solam fidem posse sufficere affirmantes: cũ tamen alibi dicat Apostolus: *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil mihi prodest.* (1. Cor. 13.) In qua charitate, alio loco, legis asserit plenitudinem contineri, dicens. Plenitudo legis est charitas. Quod si hæc eorum sensu videntur esse contraria, sine quibus operibus legis Apostolus iustificari hominem per fidem dixisse credendus est, scilicet circumcisionis, vel sabbathi, & cæterorum huiusmodi, non absque iustitiæ operibus, de quibus beatus Iacobus dicit, *Fides sine operibus mortua est*: (Iac. 2 d) hic autem de illo dicit, qui ad Christum veniẽs sola, cum primum credit, fide Saluatur. Addendo autem, operibus legis; ostendit esse etiam gratiæ opera.

i ¶ *An Iudæorum Deus tantum? Nonne & gentium?*] Numquid Iudæos solos Deus creauit: aut de illis solis curam gerit? Nam & gentes peccauerunt, & vos: & si vos conuertimini, & illi. Si vobis venit Christus ex lege promissus, & illis. Nam & frequenter prophetæ etiam de Iudæorum vocatione dixerunt.

k ¶ *Imo & gentium.*] Pulchre modum seruauit in verbis. Imo dixit, vt ostenderet magis gentes quamuis non erant circumcisi: & Abraham ante circumcisionem iustos. Et reddit rationem, ne Iudæos excludere videretur.

l ¶ *Quoniam quidem vnus est Deus, &c.*] Vtrique vni Deo, & vni Christo credidistis.

m ¶ *Circumcisionem ex fide, &c.*] Ipsum est ex fide & per fidem: sed vsus scripturarum hic est, vt in iisdem causis mallent mutare quam repetere sermonem: sicut in Daniele scriptum est. Propter Abraham seruum tuum, & Isaac dilectum tuum, & Israel sanctum tuum.

C

n ¶ *Legem, &c.*] Non contraria sibi Apostolus dicit, superius asserens exclusam esse vmbram & typum legis præsenti veritate: nunc autem infert approbare se legem, in quo ipse testimonium perhibet. Abraham non ex operibus legis, sed ex fide iustificatus est. Item, legem ergo quæ circuncidi Præcipit, superfluam iudicamus? *Absit.* Imo stare faciamus, dum probamus verum esse quod dixit legem legi, testamentum testamento, circumcisionem circumcisioni successuram.

CAPVT IV.

Q*uid o ergo, &c.*] Reuocauit illos ad caput circumcisionis, vt quod initio constiterit, adhibeatur in toto.

p ¶ *Patrem nostrum.*] Patrem secundum carnis circumcisionem: nam fides in mente consistit.

q ¶ *Secundum carnem.*] Dicens secundum carnem, ostendit traducem carnis esse non animæ.

r ¶ Si *enim, &c.*] Si ex eo quod se circumcidit iustificatus est, nihil illi Deus donauit, sed ex se habuit gloriam. Aliter. Si iussa perfecit, apud semetipsum habet gloriam, non apud Deum.

D

s ¶ *Habet gloriam, &c.*] Dicens; habet gloriam, sed non apud Deum; ostendit eum ex operibus suis gloriam habere, & non ex Deo.

t ¶ *Quid enim scriptura dicit? Credidit Abraham* Deo.] Tam magna fuit fides Abrahæ, vt & pristina ei peccata donarentur, & sola præ omni iustitia doceretur accepta: & tanto deinceps amore flagrauit, vt super omnia se opera prepararet.

v ¶ *Et reputatum, &c.*] Et ideo habet gloriam apud Deum, secundum quod lex probauit.

x ¶ *Et autem qui operatur, merces non reputatur, &c.*] Debitoris enim est facere quæ iubentur: & nisi paruerit, damnatur: si autem fecerit, non habet gloriam: quia inutilis adhuc seruus dicitur, qui nihil amplius quam præceptum est operatur. Aliter. Non illi gratis donatur iustitia, sed merces redditur operum pristinorum.

y ¶ *Ei vero qui non operatur, credenti autem in eum qui iustificat impium, reputatur fides eius, &c.*] Conuertentem impium, per solam fidem iustificat Deus, non opera bona quæ non habuit: alioquin per impietatis opera fuerat puniendus. Simul attende, quia non peccatorem dicat iustificari per fidem, sed impium, hoc est, nuper credentem asseruit.

z ¶ *Secundum, &c.*] Qui proposuit gratis per solam fidem peccata dimittere.

a ¶ *Sicut & Dauid, &c.*] Magna beatitudo est sine labore legis & pœnitentiæ, domini gratiam promereri: sicut si quis aliquam dignitatem gratis accipiat.

b ¶ *Cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus.*] Ad hoc fides prima ad iustitiam reputatur, vt de præterito absoluatur, & de præsenti iustificetur, & ad futura fidei opera præparetur.

c ¶ *Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputauit, &c.*] Quod pœnitetur, non tenetur: & quod tegitur, non apparet: & idcirco minime imputatur. Quidam dicunt remitti per baptis-

E mum, regi laboribus pœnitentiæ, non imputari per martyrium. Alij autem dicunt, remissis per baptismũ peccatis augeri charitatem in Deo, quæ operit multitudinem peccatorum: & deinceps non sinit imputari, dum bonis quotidie operibus mala præterita superantur.

a ¶ *Beatitudo ergo hæc in circumcisione tantum manet, an* &c.] Vult istam beatitudinem tribus temporibus assignare, naturæ, & circumcisionis, & Christianitatis.

b ¶ *Dicimus enim, quia reputata est Abrahæ,* &c.] Omnes enim confitemur & consentimus, vt quod ratio de Abrahã inuenerit, hoc de cæteris obseruemus.

c ¶ *Quomodo ergo,* &c.] Videamus vtrum circumcisio ex iustitia, an iustitia ex circumcisione sit nata?

d ¶ *Non in circumcisione, sed in præputio.*] Quia ante iustus, quàm circumcisus.

e ¶ *Et signum accepit circumcisionis.*] Ne dicerent: ergo superfluè circumcisus est, signũ ait esse iustitiæ, non augmentum.

f ¶ *Signaculum iustitiæ,* &c.] Signaculum accepit illius iustitiæ, quam præputiati fides meruit. Perfecta enim fuit, vt signaculum mereretur. Semper enim res plena signatur. Si F ue vt ostenderet quam iustus & fidelis esset, qui dolorem sibi ex mandato Dei non dubitauit inferre. Non puteris superfluum, quod ab essentiatum domino iubeatur: sicut nec parricidium credidit impium, quod fons præceperat pietatis.

g ¶ *Vt sit pater omnium credentium per præputium, vt reputetur & illis ad iustitiam, & sit pater circumcisionis, non his tantum qui sunt ex circumcisione,* &c.] Vt omnes qui ex gentibus credunt, filij sint Abrahæ, dum & illis sola fides ad iustitiam reputatur, erunt & ipsi circumcisi, sed corde. Siue quia in præputio iustus fuit, vt esset incircumcisorum pater: & circumcisus iustus permansit, vt circumcisorum iustorum fuerit pater.

minus peccatum. [a] Beatitudo ergo hæc in circũcisione tantũ manet, an etiam in præputio? [b] Dicim⁹ enim, quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiã. [c] Quo modo ergo reputata est ei, in circũcisione, an in præputio? [d] Non in circũcisione, sed in præputio. [e] Et signũ accepit circũcisionis, [f] signaculũ iustitiæ fidei, quæ est in præputio, [g] vt sit pater omniũ credẽtiũ per præputiũ, vt reputetur illis ad iustitiã: & sit pater circũcisionis non his tantũ qui sunt ex circũcisione, sed & his qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahæ. [h] Non enim per legẽ promissio Abrahæ, aut semini eius, [i] vt hæres esset mundi, sed per iustitiã fidei. [k] Si. n. qui ex lege hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. [l] Lex enim iram operatur. [m] Vbi enim non est lex, neque præuaricatio. Ideo ex fide, vt secũdum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solum, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui est pater omnium nostrũ, sicut scriptum est. Quia patrem multarum gentium posui te[n] ante Deum, cui credidisti: [o] qui viuificat mortuos, [p] & vocat ea quæ non sunt, tanquã ea quæ sunt. [q] Qui contra spẽ in spe credidit. [r] vt fieret pater multarum gentiũ, secundum quod dictum est ei. Sic erit semẽ tuum sicut stellæ cœli, & tanquam arena maris. [s] Et non infirmatus est in fide: [t] nec considerauit corpus suum emortuum, cum fere centũ esset annorum, & emortuam vuluam Saræ. [v] In repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidẽtia, sed confortatus est fide, [x] dans gloriã Deo, plenissime sciens: quia quæcunque promisit Deus, potens est & facere. [y] Ideo & reputatũ est illi ad iustitiam. [z] Non est autem scriptum tantum propter ipsum, quia reputatum est illi ad iustitiam: sed & propter nos, quibus reputabitur[a] credentibus in eum qui suscitauit Iesum Christum dominum nostrum à mortuis: [b] qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.

CAPVT

G *dum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solum, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui est pater,* &c.] Cum ergo fides exinaniri non potest, nec promissio aboleri, non est ex lege hæreditas, sed ex fide. Lex enim non donat peccata, sed damnat: & ideo non potest omnes gentes filios facere Abrahæ: quia secũdum quod omnes sub peccato inuenti sunt, omnes erant vtique puniendi. Fides autem dimissis per gratiam peccatis, omnes credentes filios efficit Abrahæ, siue quia nõ est quod præuaricetur, vbi lex non est: siue non est quod vindicetur, vbi lex necessaria non est.

n ¶ *Ante Deum qui,* &c.] Ante Deum qui pater est omnium credentium.

o ¶ *Qui viuificat mortuos.*] Hic mortuos ad generandum dicit, vt præsenti conueniat causæ.

p ¶ *Et vocat,* &c.] Quamuis & in principio vocauerit quæ non erant, & statim esse cœperunt, tamen hic de filij desperata conceptione significat: quia iam non erant eis tempora generandi.

q ¶ *Qui contra spem,* &c.] Cõtra spem naturæ est, vt centum annorum homo ex muliere æquè iam fessa, quæ etiam in iuuentute sterilis fuisset, semen suum sicut stellas cœli crederet esse futurum.

r ¶ *Vt fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est ei: Sic erit semen,* &c.] Qui nec vnius filij iam per se esse poterat pater. H

s ¶ *Et non*, &c.] Quæritur quomodo Abrahã iam emortuo corpore, filios de Cetura generauerat, qui de Sara ante non potuit? Idcirco de Sara nõ genuit: quia & senex erat & sterilis: in illa verò quasi in iuuene, cursu naturæ facile potuit generare.

t ¶ *Nec considerauit corpus suum emortuum, cum fere centum esset,* &c.] Nihil naturæ considerat fides: quia omnipotentem nouit esse, qui dixit.

h ¶ *Non enim per legem promissio Abrahæ,* &c.] Hic enim legem ipsam circumcisionem appellat, eo quod possit omne præceptum lex intelligi.

i ¶ *Vt hæres esset mundi, sed per,* &c.] Siue vt in semine eius, quod est Christus, benedicerentur omnes gentes, quæ illi in hæreditatem à patre sunt datæ. Siue vt cum eo recumbant gentes in regno cœlorum.

k ¶ *Si enim qui ex lege hæredes,* &c.] Si illi soli, vt vos vultis, circumcisi hæredes sunt, non impleuit Deus promissum Abrahæ, vt pater esset multarum gentium: & si ita est, iam iam videbitur Deo sine causa credidisse.

l ¶ *Lex enim iram operatur.*] Quia iniustis est posita: & magis grauauit peccare volentes, quàm absoluit perscientiam cumulando delicta. Si enim cæci essetis, peccatum non haberetis.

m ¶ *Vbi enim non est lex, nec præuaricatio: ideo ex fide, vt secũ-*

v ¶ *In repromissione etiam,* &c.] Nec de se, nec de senectutis impossibilitate, nec de promissionis magnitudine dubitauit.

x ¶ *Dans gloriam Deo, plenissime,* &c.] Tanquam de præcepto gratias agens.

y ¶ *Ideo & reputatum est illi,* &c.] Quia tam perfectè & firmiter credidit.

z ¶ *Non est autem scriptum,* &c.] Non vt eius solum fidem sciremus, qua domino placuit: qui ideo etiam tentatus est, vt & ipse se nosset, & nos sequeremur.

a ¶ *Credentibus in eum qui,* &c.] Si tam perfecte crediderimus Christum à mortuis resurrexisse, quomodo ille credidit corpus suum posse ad generandum viuificari iam mortuum.

b ¶ *Qui traditus est propter delicta,* &c.] Qui morte sua, nostra peccata aboleuit: & in ea qualitate qua mortuus est, necessario resurgens apparuit, vt iustitiam credentium confirmaret.

A

CAPVT V.

IVstificati a igitur ex fide.] Pertractata causa, quare nemo eorum ea operibus iustificatus sit, sed omnes ex fide: quod exemplo Abrahæ probat, cuius se filios esse soli Iudæi putabant: ostendit ratione, quod non genus, nec circumcisio, sed fides faciat filios Abrahæ, qui ex sola prima fide iustificatus est. Qua ratione conclusa, pacē eos habere hortatur: quia nemo suo merito, sed oēs æqualiter Dei gratia sunt saluao.

CAPVT V.

IVstificati a igitur ex fide, b pacē habeamus ad Deum per dominū nostrū Iesum Christum, c per quem & accessum habemus per fidem in gratiā istā d in qua stamus, e & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. f Nō solū autē, sed & gloriamur in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiā operatur, patientia autē probationē, g probatio vero spem. Spes autē nō confundit: h quia charitas Dei diffusa est in cordib. nostris i per Spiritū sanctū, qui datus est nobis. k Vt quid. n. Christus cum adhuc infirmi essemus, l secundū tempus m pro impiis mortuus est? n Vix. n. pro iusto quis moritur: o nam pro bono forsitā quis audeat mori. p Cōmēdat autem charitatē suam Deus in nobis, q quoniā si cum adhuc peccatores essemus, secūdum tempus Christus r pro nobis mortuus est: multo igitur magis iustificati nūc s in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum. t Si. n. cū inimici essemus, recōciliati sumus Deo per mortem filij eius: u multo magis recōciliati salui erimus in vita ipsius. x Non solum autem sed & gloriamur in Deo per dominū nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. y Propterea sicut per vnum hominem

a in

b ¶ *Pacem habeamus ad Deum per dominum, &c.*] Vel subiecti simus vtique Deo: siue pacem Dei, non tantùm sæculi, habeamus.

c ¶ *Per quem & accessum habemus per fidem in gratia ista.*] Per quem accessimus prope, qui eramus longe.

d ¶ *In qua stamus.*] Qui ante iacebamus.

e ¶ *Et gloriamur in spe, &c.*] Gloriamur nos sperare filiorum Dei gloriam possessuros. Tantumque est quod speramus, quantum ex se nullus auderet, ne non spes, sed blasphemia putaretur: eo quòd multis pro sua magnitudine incredibile videatur.

B

f ¶ *Non solum autem sed & gloriamur in tribulationibus, &c.*] Nō solum in gloriæ spe, sed etiam in saluberrimis tribulationibus gloriamur, magnitudinem præmij cognoscentes, sicut Iacobus ait, Omne gaudium existimate fratres, & reliqua. Vnde & gaudere debemus aliquid pati pro nomine Dei, vt acquiramus de tribulatione fiorenda præmium infinitum. Consideratione enim præmij, nullum possumus condignum æstimare laborem. Nam & scimus homines propter aurum vltro se ad bestias deputare, quod tamen in æternum non poterunt possidere: quanto magis nos exemplo apostolorum in tribulationibus gaudere debemus? Quæ quidem eum sint temporales, æternam salutem acquirunt, & à doloribus liberant sempiternis. Cum multi propter spem paruæ salutis, & curam corporis, maximo sustinuerunt cruciatus, nec tamen perfectam possunt consequi sanitatem: quæ etiam si prouenerit, paulo post morte intercedente soluetur. Habemus ergo vnde honestè & sine periculo gloriemur. Magna enim gloria est de imis ad summa crescere, de nihilo ad maxima peruenire, de limo ad cœlum, & de seruitute, vocamur ad regnum: si tamen omni sæculi gloria & iucundite contempta, in illo solo quod nobis promittitur, gloriemur. Quod & si feceritis, tale est, quale si quis nummo plombeo contempto, gemmam regiam cōsequatur, quanquam nec sic sit digna comparatio: quia quamuis hic pretium distet, tamen manet vtriusque corruptio: ibi vero incorruptibilibus corrupta, & æternis caduca mutantur.

g ¶ *Probatio verò spem, &c.*] Spes futurorum omnem confusionem expellit. Vnde probatur non habere spem, qui præceptis confunditur Christi.

h ¶ *Quia charitas Dei diffusa, &c.*] Magnitudo beneficiorum excitat in se magnitudinem charitatis, quæ perfecta confidit, & timere non nouit. Item, manifestè hoc ostendit: quia quæcunque hominibus à Deo patre donantur, per spiritum sanctum tribuuntur.

i ¶ *Per spiritum sanctum, &c.*] Quomodo nos Deus diligat, ex hoc cognoscimus: qui non solum nobis per filij sui mortem peccata dimisit, sed & spiritum sanctum nobis dedit, qui iam ostendat gloriam futurorum.

C

k ¶ *Vt quid enim Christus cum adhuc, &c.*] Vt quid indebitè pro nobis mortuus est, nisi vt manifestaret suam charitatem, cum adhuc peccatorum & scelerum languoribus premeremur?

l ¶ *Secundum tempus.*] Secundum tempus infirmi, quo iam defecerat pene iustitia. Siue quia vltimo tempore passus est Christus: siue ad tridui tempus vt prædicebatur est mortuus.

m ¶ *Pro impiis, &c.*] Vult ostēdere, quia pro impiis mortuus est, vt ex beneficiorum cōtemplatione eius gratiā commendaret: & in mercato delicti, quantum eum debeamus diligere, demonstraret: & tanto beneficio & sancto an aliquid præponendum sit, videremus, cum ille nobis impiis nec vitam suam præposuerit, ne necessariam nobis denegaret mortem.

n ¶ *Vix enim pro iusto, &c.*] Ideo pro iusto difficile moritur, quia iustus non habet mori. Pro moriturо enim fortè moritur alter.

o ¶ *Nam pro bono forsitan &c.*] Bonus ipse est, qui & iustus. Dicit enim alibi: *Mandatum sanctum, & iustum & bonum.* Forsitan autem, hoc est, tam facilè audeat, ne illi iniuria fiat. Rom. 7. d

p ¶ *Commendat autem, &c.*] Amabilem facit, cum insinuat quantum nos diligat. Quando enim indebitè aliquid præstatur, tunc maximè charitas commendatur. Quid enim tam indebitè, quàm vt sine peccato dominus pro seruis impiis moreretur: & vniuersitatis conditor dignaretur apparere in homine, & contemni pro reparatione propriæ creaturæ? D

q ¶ *Quoniam si tum adhuc peccatores essemus.*] Notandum quod plerumque Apostolus credentes iam in Christo fuisse peccatores dicens, iam non esse significat: vt qualiter se exhibere debeant, te cognoscant,

r ¶ *Christus pro nobis mortuus est: &c.*] Si peccatores tantum dilexit, quanto magis custodiet iustos?

s ¶ *In sanguine ipsius salui erimus ab ira per ipsum.*] Non animalium, sicut in lege. Caueamus ergo, ne peccando eum pollutum dicamus, sicut dicit ipse Apostolus ad Hebræos.

t ¶ *Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filij eius,*] Peccatores inimici sunt contemnendo, sicut dicit Apostolus. Sciens quia amicitia huius mundi inimica est Deo. Quicunque enim voluerit amicus esse sæculi huius, inimicus Dei constituitur. Inimici ergo actibus, non natura. Reconciliati autem, quia conciliati naturaliter fueramus.

v ¶ *Multo magis reconciliati, &c.*] Si per mortem Christi saluati sumus, quanto magis in eius glorificabimur vita, si eam fuerimus imitati?

x ¶ *Non solum autem, sed & gloriamur in Deo per dominum nostrum Iesum Christum, &c.*] Non solum nobis vita dabitur sempiterna, sed etiam quædam similitudo per Christum promittitur diuinæ gloriæ, sicut dicit Apostolus Ioannes: *Nondum apparuit quid erimus, quoniam cum apparuerit, similes ei erimus.* 1. Ioan. 3. a

y ¶ *Propterea sicut per vnum hominem.*] Si per vnum hominem Euam, peccatum intrauit in mundum: insaniunt qui dicunt, antequam deceperit diabolus Euam peccatum fuisse in mundo. Item, hic ostendere vult propterea Christum

passum,

G

[a]In hunc mundũ peccatum intrauit,& per peccatũ mors:[b]& ita in omnes homines mors pertransiit:[c]in quo omnes peccauerunt. [d]Vsq; ad legem.n. peccatum erat in mundo. [e]Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset: [f]sed regnauit mors ab Adã vsque ad Moysen, [g]etiam in eos qui non peccauerunt,in similitudinẽ præuaricationis Adæ,[h] qui est forma futuri.[i] Nã non sicut delictum,ita & donum.[k] Si.n. vnius delicto multi mortui sunt: multo magis gratia Dei,& donũ in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit.[l] Et nõ sicut per vnum peccatũ,ita & donũ.[m] Nã iudicium quidem ex vno in cõdemnationẽ: [n]gratia autem ex multis delictis in iustificationem. [o]Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum: multo magis abundãtiam gratiæ & donationis & iustitiæ,accipientes in vita, regnabunt per vnum Iesum Christum.[p]Igitur sicut per vnius delictũ in omnes homines in condemnationem, sic & per vnius iustitiam in omnes homines in iustificationem vitæ.[q]Sicut enim per inobedientiã vnius hominis peccatores cõstituti sunt multi, ita & per vnius obedientiã iusti constituentur multi. [r]Lex autẽ subintrauit, vt abundaret delictum.[s]Vbi autem abundauit delictum, superabundauit & gratia.[t]Vt sicut regnauit peccatum in mortem, ita & gratia regnet per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum dominum nostrum.

CAPVT

passum, vt qui sequentes Adam discesseramus à Deo, per Christum reconciliamur Deo.

a ¶ *In hunc mundum peccatum*, &c.] Exemplo, vel forma. Quomodo cum non esset peccatum,per Adam aduenit: ita etiam cum penè apud nullum iustitia remansisset,per Christum est reuocata. Et quomodo per illius peccatum mors intrauit: ita & per huius iustitiam vita est reparata: futura non præsens.

b ¶ *Vsque ad*, &c.] Dum ita peccant, & similiter moriuntur. Non enim in Abraham,& Isaac, & Iacob pertransiit, de quib. dicit dominus, Omnes enim illi viuunt. (Rom 14.b 2.Cor.5.c) Hic autẽ ideo dicit omnes mortuos: quia in multitudine peccatorum non excipientur pauci iusti, sicut ibi: *Non est qui faciat bonum: non est vsque ad vnum. Et omnis homo mendax.* (Psal.52.d) Siue in eos omnes pertransiit, qui humano, non cœlesti ritu viuebant. Itẽ, nunc Apostolus mortem animæ significat: quia Adam præuaricans mortuus est, sicut & propheta dicit: *Anima quæ peccat, ipsa morietur.* (Ezec.18.c) Transiuit enim & in omnes homines, qui naturalem legem præuaricati sunt.

c ¶ *In quo*, &c.] Hoc est, in eo quod omnes peccauerunt, exemplo Adæ peccat.

d ¶ *Vsque ad legem*, &c.] Lex peccati vindex aduenit: ante cuius aduentum liberius vel præsentis vitæ longitudine fruebantur. (F) Erat quidem ante legem peccatum, sed non ita putabatur esse peccatum: quia iam pene obliteratum fuerat in natura. Item dicens, Vsque ad legem, Moysi significat. Inferens autem, peccatum non imputatur cum lex non est, naturalem iterum ostendit legem, per quã præuaricatus est Cain, & post ipsum qui naturalem legem præuaricati sunt.

e ¶ *Peccatum autem* &c.] Quomodo mors regnabat, si non imputabatur peccatum? nisi subaudias, in præsenti non imputabatur.

f ¶ *Sed regnauit mors*, &c.] Siue dum non esset qui inter iustum & iniustum ante distingueret, putabat se omnibus dominari. Siue non solum in eos qui præceptum sicut Adam transgressi sunt, hoc est,de filiis Noe, quibus iussum est, ne animam in sanguine manducarent: (Gen 9.a) & de filiis Abrahæ,quibus circumcisio mandata est: sed etiam in eos qui sine præcepto legem contempsere naturæ.

g ¶ *Etiam in eas qui non peccauerunt in similitudinem*, &c.] Hi sunt qui non in similitudinem præuaricationis Adæ peccauerunt,qui per naturalem legem transgressi sunt: & non sicut Adam per mandatum.

h ¶ *Qui est*, &c.] Siue ideo forma fuit Christi: quia sicut Adã sine coitu à Deo factus est: ita ille ex virgine Spiritu sancto operante processit. Quidam dicunt forma econtrariò, hoc est: sicut ille peccati caput, ita & iste iustitiæ. Item forma Christi Adam factus est. Sicut enim Adam primus mandatum Dei præuaricans exemplum est,legem Dei præuaricare volentibus: sic & Christus voluntatem patris complens, exemplum est imitari eum cupientibus.

i ¶ *Nam non*, &c.] Ne in forma æqualitas putaretur.

k ¶ Si *enim vnius delicto,multi mortui sunt: multo magis gratia Dei, & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures*, &c.] Hic manifeste docet: quia non generaliter de omni homine dicit, dicens: Vnius delicto, multi mortui sunt: quia communi & naturali morte, non solum peccantes,sed & iusti moriuntur.

l ¶ *Et nunc sicut per vnum peccatum, ita & donum.*] Sed amplius.

m ¶ *Nam iudicium quidam ex vno in condemnationem.*] Ex vno iusto peccante, processit iudicium mortis.

n ¶ *Gratia autem*, &c.] Quia non inuenit Adam multam iustitiam, quam suo exemplo destrueret: Christus autem gratia sua, multorum peccata dissoluit. Et Adam solam formam fecit delicti: Christus verò & gratis peccata remisit, & iustitiæ dedit exemplum.

o ¶ *Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum: multo magis abundantia gratiæ & donationis & iustitiæ*, &c.] Quare multa peccata dimisit, abundantia donationis Spiritus sancti: quia multa sunt dona. Ipsa enim iustitia donatur per baptismum, non ex merito possidetur.

p ¶ *Igitur sicut per vnius delictum, in omnes homines in condemnationem: sic & per vnius iustitiam*, &c.] Mors regnauit, subauditur: ita & per iustificationem gratia regnauit. Itemque superius dicit. Nunquid iniquus Deus qui infert iram? Et adiecit, *Absit*: quomodo potest vnius delicto Adæ, omnes homines condemnare, (H) cum nec vnius Christi iustitia, omnes homines iustificati sũt? Omnes autem dicens, non generaliter dicit: sed vniuscuiusque partis significat multitudinem. Alioqnin inueniuntur omnes homines iustificati in Christo, sicut & in Adam condemnati: & non erit vltra qui puniatur.

q ¶ *Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi: ita & per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.*] Sicut exemplo inobedientiæ Adæ, peccauerunt multi; ita & Christi obedientia iustificantur multi. Grande enim crimen inobedientiæ est, quod tantos occidit.

r ¶ *Lex autem subintrauit, vt abundaret delictum.*] Quia naturalem legem habentes Hebræi & scribæ acceperunt: propterea dicit, subintrauit. Ipsi enim ad maiorem mercedem accipientes legem, per suam negligentiam non custodientes, in maius ceciderunt delictum: ne dicerent, sed nobis lex peccatum dimisit: non, inquit, venit dimittere, sed demonstrare delicta. Et dum scienter peccatur, cœpit abundare delictum: quasi si diceret, Vt video, lex peccatum non abstulit, sed adiecit: non tamen suo vitio, sed illorum: subintrauit, hoc est, subito intrauit: & ita contigit vt abundaret delictum.

s ¶ *Vbi autem abundauit delictum*, &c.] Sicut ait saluator. *Cui plus dimittitur, amplius diligit.* (Luc 7.d) Manifestata est enim quantitas peccati, vt sciretur gratiæ magnitudo: & redderemus competens debitum charitatis.

t ¶ *Vt sicut regnauit peccatum in mortem: ita & gratia regnat per iustitiam in vitam æternam. per Iesum Christum dominum nostrum.*] Sicut abundanter confirmatum est regnũ peccati per contemptum legis: ita & regnum gratiæ confirmetur per multorum remissionem peccatorum, & indesinentem deinceps iustitiæ actionem.

A

CAPVT VI.

QVid[a] ergo dicemus? Manebim[us] in peccato, vt gratia abũdet? Absit. Qui.n. mortui sumus peccato,[b] quomodo adhuc viuemus in illo? [c] An ignoratis fratres: [d] quia quicũq; baptizati sumus in Christo Iesu,[e] in morte ipsius baptizati sumus? [f] Consepulti.n. sumus cũ illo per baptismum in mortẽ, vt quomodo Christ[us] surrexit à mortuis per gloriam patris: ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. [g] Si.n. complãtati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus. [h] Hoc scientes: quia vetus homo noster [i] simul crucifixus est, [k] vt destruatur corpus peccati, vt vltra non seruiamus peccato. [l] Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato. [m] Si autem mortui sumus cũ Christo, credimus quia simul etiam viuemus cum illo. [n] Scientes quòd Christus resurgens ex mortuis iam non moritur: mors illi vltra non dominabitur. [o] Quòd.n. mortuus est peccato, mortuus est semel: [p] quòd autem viuit, viuit Deo. [q] Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo in Christo Iesu. [r] Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentiis eius. [s] Sed neq; exhibeatis mẽbra vestra arma iniquitatis peccato: [t] sed exhibete vos Deo tanquã ex mortuis viuentes, [u] & mẽbra vestra arma iustitiæ Deo. [x] Peccatum.n. vobis non dominabitur. [y] Non enim sub lege estis, sed sub gratia. [z] Quid ergo? Peccabim[us], quoniã nõ sumus sub lege, [a] sed sub gratia? Absit. [b] An nescitis, quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendũ, serui estis eius cui obedistis, siue peccati ad mortẽ, siue obeditionis ad iustitiam. [c] Gratias autem Deo quod fuistis serui peccati: [d] obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in qua traditi estis.

CAPVT VI.

QVid a ergo dicemus? Manebimus, &c.] Ne non intelligentes dicerent: Si gratia crescit in magnitudine delictorum peccare debemus, vt possit magis ac magis gratia abundare. Absit. Ego de illis dico, quos ita fides inuenit, non de nobis, qui iã mortui sumus peccato, vt gratia viueremus.

b ¶ *Quomodo adhuc viuemus in illo.*] Vult tam firmum esse baptizatum tamquam perfectum.

c ¶ *An ignoratis.*] Aut nunquid nescitis ipsum sacramentum baptismatis.

d ¶ *Quia quicunque*, &c.] Tribus modis baptismum accipitur in scripturis, Aquæ, & spiritus sancti, qui & ignis appellatus est: & sanguinis in martyrio, de quo Saluator dicebat, Baptismo habeo baptizari. Luc.12.f

e ¶ *In morte ipsius*, &c.] Vt illi commoriamur in baptismo.

f ¶ *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum*, &c.] Ostendit nos propterea baptizari, vt per mysterium consepeliamur Christo, criminibus morientes, & renunciantes pristinæ vitę, vt quomodo pater glorificatur in filij resurrectione:

B

ita & per nostræ conuersationis nouitatem ab omnibus honoretur: vt ne signa quidem veteris hominis agnoscantur in nobis. Nec enim aliquid velle aut cupere debemus, quod volunt aut cupiunt qui nondum sunt baptizari, & quicunque adhuc veteris vitæ erroribus implicantur.

g ¶ *Si enim complantati facti*, &c.] Si consepulti sumus nunc, & tunc resurrectionis eius poterimus esse participes: & si fuerimus noui & immutati in conuersatione, similiter noui & immutati erimus in gloria.

h ¶ *Hoc scientes*, &c.] Qui veterem hominem terrenum Adam imitando peccabant.

i ¶ *Simul crucifixus est.*] Per baptismum te crucifixum intellige, qui membrum de corpore eius effectus es. Et ille quidem innoxium corpus appendit, vt tu noxium suspendas à vitiis, in quo mysterio Moyses serpentem æneum in deserto suspendit.

k ¶ *Vt destruatur*, &c.] Hoc est, vt omnia vitia destruantur. quia vnum vitium, membrum est peccati: omnia, corpus totum. Christus non ex parte, sed integer est crucifixus. Siue vt corpus nostrum destruatur à seruitute peccati: & fiat iustitiæ mancipium, quod solebat esse delicti. *Omnis enim qui qui facit peccatum, seruus est peccati.* Ioan.8.d

l ¶ *Qui enim*, &c.] Hoc est alienatus est à peccato. Mortuus enim omnino non peccat. Ita & qui natus est de Deo, non peccat. Crucifixus enim omnibus membris dolore occupatis, peccare vix poterit.

m ¶ *Si autem*, &c.] Si commortui non sumus, nec conuiuemus: quia eius non sumus membra.

n ¶ *Scientes quod Christus*, &c.] Ita & nos si hac voluntate mortui fuerimus, secundam non timebimus mortẽ. Siue iam non potestis iterum baptizari: quia Christus non potest

C

pro vobis iterum crucifigi: sicut dicit ad Hebræos. *Impossibile est eos qui semel illuminati sunt*, &c. Quibus non pœnitentiam negat: sed iterationem baptismi diffitetur. Heb.6.a

o ¶ *Quod enim mortuus*, &c.] Quia ipse peccata nostra portauit, & pro nobis doluit, ne de cætero peccaremus.

p ¶ *Quod autem viuit*, &c.] Viuit in gloria deitatis.

q ¶ *Ita & vos existimate*, &c.] Quasi membra eius semel vos scitote commortuos debere iã semper viuere Deo in Christo, in quo vita nostra abscondita est apud Deum, quem induti, eius sequamur exemplum.

r ¶ *Non regnet peccatum in vestro mortali*, &c.] In corpore mortali viuite vt immortales. Et quo modo regnet peccatum in corpore exposuit, per obedientiam scilicet & consensum.

s ¶ *Sed neque exhibeatis*, &c] Vnumquodque membrum, si officium suum in malos vsus verterit, arma iniquitatis efficitur ad iustitiam expugnandã. Simul notandum, quòd homo membra sua cui velit parti exhibeat per arbitrij libertatem.

t ¶ *Sed exhibete vos Deo tanquam*, &c.] Tanquam, qui iam resurrexistis: quia tunc nec carnaliter viuitur, nec peccato.

D

v ¶ *Et membra vestra*, &c.] Vt oculos qui ante videbat ad concupiscendum, nunc videat nudum ad vestiendum. Sic de reliquis membris aduerte.

x ¶ *Peccatum enim in vobis non*, &c.] Non vos vincet peccatum. Non enim estis paruuli, sed perfecti: quasi pædagogus puero: Noli facere vi-

a Libe-

tium sermonis: Non enim adhuc audis gramaticum, sed oratorem: siue non debet dominari. Item, non quia impossibile sit peccare his qui gratiam acceperunt: ideo dicit, peccatum in vobis non dominabitur.

y ¶ *Non enim*, &c.] Sed bene sciens, quia hi qui sub gratia sunt, alieni sunt à multis & à diuersis præceptis legis, & ab oneribus eius, quæ data est propter duritiam cordis Iudæorum, vt est illud, Leprosam domum destruere, & longè à ciuitate in locum immundum proiicere. Qui enim participes sunt Christi gratiæ: didicerunt quemadmodum oportet vincere passiones, & Deum diligere ac proximum suum, sicut scriptum est: *Non estis sub lege, sed sub gratia*: gratiam vincendi & doctrinæ præbuit exemplum. Leuit.14. Deut.6.a

z ¶ *Qui ergo? Peccabimus*: &c. Ne dicerent: Ergo cessante vindicta legis, impunè peccamus.

a ¶ *Sed sub gratia. Absit.*] Si peccatis, sub gratia non estis.

b ¶ *An nescitis, quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum*, &c.] Si volueritis peccatis seruire, incipietis sententiæ legis subiacere, quæ vindicat in peccantes: si autem iustitiæ obedieritis, non estis sub lege, sed sub gratia.

c ¶ *Gratias autem Deo, quòd fuistis serui peccati.*] Fuistis, inquit, sed non estis.

d ¶ *Obedistis autem ex corde in ea forma doctrinæ*, &c.] Ex corde dicit, hoc est, fideliter.

a ¶ Libe-

E

[a]Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ. [b]Humanũ dico propter infirmitatẽ carnis vestræ. [c]Sicut.n. exhibuistis mẽbra vestra seruite immunditiæ, & ioiquitatis ad iniquitatẽ: ita ounc exhibete mẽbra vestra seruite iustitiæ in sanctificationem [d]Cũ.o. serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ. [e]Quẽ ergo fructũ habuistis tunc io illis, in quib. nunc erubescitis? Nã finis illorum mors est. [f]Nunc vero liberati à peccato, serui autẽ facti Deo, habetis fructum vestrũ io sanctificatiooem, finem vero vitam æternã. [g]Stipeodia enim peccati mors: [h]gratia autem Dei vita æterna [i]in Christo Iesu dño nostro.

CAPVT VII.

AN [k]igooratis fratres, sciẽtibus .n. legem loquor, [l]quia lex in homine dominatur quanto tempore viuit? [m]Nam quæ sub viro est mulier, viuente viro alligata est legi. Si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. [n]Igitur viuente viro vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro. Si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt oõ sit adultera, si fuerit cum alio viro. [o]Itaq; fratres mei, & vos mortificati estis legi [p]per corpus Christi, vt sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, vt fructificetis Deo. [q]Cum enim essemus in carne, passiones peccatorũ quæ per legẽ erant, operabaotur in mẽbris nostris, [r]vt fructificaret morti. [s]Nunc autẽ soluti sumus à lege mortis, in qua detinebamur, [t]ita vt seruiamus in nouitate spiritus. [u]& non in vetustate literæ. [x]Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? [y]Absit. [z]Sed peccatum non cognoui, oisi per legem. [a]Nam concupiscentiã nesciebam, nisi lex diceret, Non concupisces. [a]Occa-

a ¶ *Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.*] In doctrina & exemplo Christi, qui non solum peccata, sed etiam occasiones auferre docuit delictorum.

b ¶ *Humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ.*] Humanũ dico: quia nondum ad plenum potestis audire diuinum. Cum enim multo magis deberis seroire iustitiæ, quàm peccato cui ante seruistis: ego tamen concedo infirmitati vestræ, vt tantùm iustitiæ seruiatis. Siue ita: humana iam ratione digna loquor, quòd omnes mecum sentire possent, & nullus abnuere.

c ¶ *Sicut enim exhibuistis membra vestra seruire, &c.*] Quia quicquid anima carnaliter gerit, carnaliter deputatur: si autem caro spiritual opus faciat, totus homo efficitur spiritualis, vt est illud: *Corpus quod corrumpitur, aggrauat animã.* Sap. 9. d Nos exhibuimus membra nostra seruire peccato: non sicut Manichæi dicunt, naturam corporis insertum habere peccatum.

d ¶ *Cum enim serui essetis peccati, liberi fuistis iustitiæ.*] Hoc est, in nullo ei penitus seruientes: ita & nunc liberi estote ab omni peccato.

e ¶ *Quem ergo fructũ habuistis, &c.*] Nullus sine dubio fructus est in ea re, quæ per pœnitentiam erubescitur. Omnis enim qui cognoscit bonitatem, in pristinis actibus erubescit: quicunque autem erubescit iustitiam, fructum eius ignorat. Ergo qui peccant, nec in præsenti aliquem fructum habent, & mortem perpetuam in futuro percipient. Qui verò seruiunt domino, & in præsenti fructũ habent donum spiritus sancti, & in futuro vitã æternam. Aliter: Qualem fructũ in actione illius rei habuistis, in cuius etiam recordatiooe verecundia est?

F

f ¶ *Nunc vero liberati à peccato. serui autem facti Deo, habetis fructum vestrum, &c.*] Hoc ipsum ideo fructus est, quod viuetis sanctificati per baptismum.

g ¶ *Stipendia peccati mors.*] Qui peccato militat, remunerationem accipit mortem. Item, præmium quod offert ad deceptionem nostram, hoc mors est.

h ¶ *Gratia autem Dei vita æterna.*] Non dixit similiter, stipendia iustitiæ: quia non est antequam remuneratur in nobis. Noo enim nostro labore quæsita est, sed Dei munere condonata.

i ¶ *In Christo Iesu, &c.*] Est siue gratia siue vita.

CAPVT VII.

A*N* [k]*ignoratis fratres, scientibus, &c.*] Hic incipit difficultatem legis ostendere, vt illos hortetur ad gratiam sine eius timore transire.

l ¶ *Quia lex in homine dominatur quanto tempore viuit.*] Homo, siue lex homini.

m ¶ *Nam quæ sub viro, &c.*] Comparatione legis, mandatum virum appellat, vt ostendat legem sine effectu vindictæ quasi mortuam, nobis iam mortificatis impedire non posse, quod minus ex integro ad Christum, qui resurrexit à mortuis, transeamus: qui meritò nobis vineret, si inuenisset quod punire posset in nobis.

n ¶ *Igitur viuente viro vocabitur adultera, si fuerit cum alio, &c.*] Quàmdiu viuit vir, tam diu illi secundum eius solius necesse est viuere voluntatem: cum autem illo mortuo, alio viro mulier fuerit copulata, iam non illi secundum prioris viri consuetudinem est viuendum.

G

o ¶ *Itaque fratres, &c.*] Noluit iuxta comparationem, legem illis dicere mortuam: sed quod verbis eis dicere non audebat, intellectui dereliquit.

p ¶ *Per corpus Christi, vt sitis alterius viri, qui ex mortuis resurrexit, &c.*] Commoriendo Christo, qui damnauit peccatum in carne.

q ¶ *Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per legem erant, operabantur, &c.*] Cum essemus in carnali cõuersatione, passio concupiscentiæ operabatur in oculis, & in cæteris membris cæteræ passiones: quæ tamen per legẽ ostendebantur esse peccata. Item in carne est, qui voluntate carnis ducitur, & legi Dei obedire prohibetur: qua non potest duobus dominis seruire. Nunc autem gratia Spiritus sancti, docti passiones vincere, in carne non sumus: quia mortui sumus legi, quæ doctrinam gratiæ non continet.

r ¶ *Vt fructificarent morti*] Vt nos legis seueritas interficeret.

s ¶ *Nunc autem soluti sumus à lege mortis, in qua, &c.*] Morientes peccato, in quo detinebamur à lege.

H

t ¶ *Ita vt seruiamus in nouitate spiritualis gratiæ præceptis, &c.*] Item seruitus noua est, nõ diligere mondum, neque ea quæ sunt in mundo, & carnis curam non facere in concupiscentiis. Lex enim bona terræ promittẽs nutrire nooit amatorũ carnis desideria. Iustè hic discipuli Iesu legi mortui sunt, quoniam mundo abrenunciauerunt.

v ¶ *Et non, &c.*] Nunc scriptæ & naturalis legis facit mẽtionem: quia scripta lex & naturalẽ continet. Infert autẽ dicẽs: Nam concupiscentiam nesciebam, nisi per legem. Personam iuuenis sumit, ostendere volens: quia quamdiu sumus infantes, omnino quid sit concupiscentia ignoramus. Cum autem crescere cœperimus, initium accipit concupiscentia, quæ à lege prohibita est, in nostram peruenire notitiam, cum iam possimus discernere bonum & malum.

x ¶ *Quid ergo dicemus, &c.*] Quia ab ea semper mortem dixerat esse solutam. Item ex hinc vult ostendere: quoniam nõ custodiendo legem, non fuit legis infirmitas, sed humanæ voluntatis. Dicendo autem, Peccatum non cognoui nisi per legem: personam pueri assumit, qui per ætatis infirmitatem legi obnoxius non est: sed vbi adolescuerit, sub lege esse incipit, & mandata cognoscere.

y ¶ *Absit.*] Contra Manichæos. Quod si dixerint, timuit scandalum: semper ergo timuit, & nunquam contra legem locutus est. Vnde ergo vos audistis, quod ille non fecit?

z ¶ *Sed peccatum non cognoui nisi per legem.*] Hic io persona eius hominis loquitur, qui legem accipiuid est, qui primum Dei mandata cognoscit, cum consuetudinem habet delinquendi.

a ¶ *Nam, &c.*] Non dixit: non habebam, aut non faciebam, sed nesciebam, hoc est, nesciebã concupiscentiam esse peccatum. Item sicut lumen in tenebris vel offendiculum vel foueam ostendit: similiter & lex præcauendum & obseruandum esse à peccatis facit notitiam peccatorum: & per hoc legem sanctam & bonam esse dicimus.

A C

a ¶ *Occasione autem accepta peccatum, &c.*] Hic peccatum diabolum appellat: sicut in Apocalypsi nominatur, scilicet auctor peccati. Dicit ergo occasionem mandati, quod excusationem ignorantiæ abstulit. Grauius enim facit quàm ante peccate: sicut omnis inuidus tunc magis occasionem nocendi amplectitur, quando aliquid committitur ei, cui ille molitur insidias.

[a]Occasione autem accepta peccatum per mandatum operatum est in me [b]omnem concupiscentiam. [c]Sine lege enim [d]peccatum mortuū erat. [e]Ego autem viuebam sine lege aliquando. [f]Sed cum venisset mandatum, [g]peccatū reuixit. [h]Ego autem mortuus sum, [i]& inuētum est mihi mādatum quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. [k]Nam peccatum occasione accepta per mandatum seduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidē sancta, & mādatum sanctum, & iustum, & bonum. [l]Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. [m]Sed peccatū, vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, [n]vt fiat supra modum peccans [o]peccatum per mādatum. [p]Scimus enim quia lex spiritualis est. [q]Ego autē carnalis sum, [r]venundatus sub peccato. Quod enim operor, nō intelligo. Nō enim quod volo bonū, hoc ago, sed quod odi malū, illud facio. [s]Si autē quod nolo, illud facio: cōsentio legi, quoniam bona est. [t]Nunc autē iam nō ego operor illud, [u]sed quod habitat in me peccatum. [x]Scio enim quia non habitat in me, hoc est, in carne mea bonū. [y]Nam velle adiacet mihi, [z]perficere autem bonum non inuenio. [a]Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago.

a Si

b ¶ *Omnem concupiscentiam*] Quæ fuerat lege prohibita.

c ¶ *Sine, &c.*] Pene lex in obliuione erat naturalis, quæ suggerebat quid sit peccatum: idcirco lex literæ superinducta est, vt cōmoneret oblitos. Itē, si cum lex non esset, peccatum mortuum est, insaniunt qui de Adā per traducem asserunt ad nos venire peccarū. Propterea hic dicit peccatum mortuum est: quia in infantibus, qui sine lege sunt, non viuit, id est, impune committitur. Nam maledicente infante, parentibus videtur esse peccatum, non tamen viuum sed mortuum.

d ¶ *Peccatum mortuum est.*] Puer licet peccet, mortuum est in eo peccatum: quia non est legi subiectus.

e ¶ *Ego autem viuebam sine lege, &c.*] Quasi iustum & liberum viuere me putabam: siue in præsenti viuebam. Itē, cum autem puer essem, legi obnoxius non eram.

B

f ¶ *Sed cum venisset mandatum.*] In fine obliuionis recognitum est peccatum adueniente mandato, vt omnis qui illud fecerit, mortuum se esse cognoscat.

g ¶ *Peccatum, &c.*] Vbi adoleui & cœpi esse sub lege, & delictum, quod cum essem puer per ignorantiam erat in me mortuum, reuixit in me lege dominante. Ita ergo, inquit, mandatum quod erat ad vitam datum, hoc mihi in morte inuentum est pueritiæ consuetudine, & more peccandi. Item, quia vixerat per naturalem scientiam, & mortuum fuerat per obliuionem, ideo dicitur reuixisse per legem.

h ¶ *Ego autem, &c.*] Quia sciens præuaricaui.

i ¶ *Et inuentum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.*] Quod custoditum proficiebat ad vitam, neglectum duxit ad mortem. Item, pœnam mortem dicit, quam nobis peccatum per deceptionem suam acquisiuit: ostendens temporalia & terrena quæ putantur esse bona, & legem præuaricare suadens, quæ vitam æternam facientibus repromittit.

k ¶ *Nam peccatum occasione accepta per mandatum seduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidem sancta & mandatum sanctum, & iustum, &c.*] Contra impugnatores legis, & contra eos qui iustitiam à bonitate secernunt: lex & sancta & bona dicitur & iusta. Nisi, inquit, abundauerit iustitia vestra. Sed & Deus nonnunquam in veteri instrumento bonus, & in nouo dicitur iustus. *Pater iuste*, ait dominus. Contra Marcionistas hic locus facit.

Mat.5.c

Ioan.17.d

l ¶ *Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit.*] Non mihi ipsa causa mortis extitit, sed ego qui peccando inuenio mortem.

m ¶ *Sed peccatum, vt appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem.*] Per bonum legis reuelatur peccatum, & ab ipsa punitur. Item vult ostendere qualiter infantis, qui ante sine lege erat, cum cœperit adolescere, & à parentibus nihilominus prohiberi, peccatū incipiat apparere. Apparet autem cum illud vitare didicerit. Ipsum enim peccatum, si in proficiente ætate, non solum non abscinditur sed augetur, supra modum peccans efficitur, dum iam veniam non meretur.

n ¶ *Vt fiat supra modum peccans.*] Ante legem modum habebat per ignorantiam: supra modum est cum scienter admittitur. Item hoc dicit: quoniam peccatum cum per ætatem obnoxium non erat adolescenti ætati, dominante sibi lege commissi, reputatur in culpam, factum est vltra modum peccatum.

o ¶ *Peccatum, &c.*] Nunc ex persona eius, qui ætatem legitimā habet, sermo profertur. Quin dicit, Quia lex spiritualis est, seipsum condēnat propria voluntate peccante. Vnde adiecit, Ego autē carnalis sum, venundatus sub peccato, vt ostendat, qui cum esset liber, ipse se venūdedit peccato. Quid enim iterum dicit, Quod enim operor non intelligo, hoc est, nolens discernere nocere, volens noceo. Aliena desidero, in eis fraudare non optans. hoc enim ostendit, dicens, Non enim quod volo ago, hoc est, mihi bonum fieri: sed quod odi illud facio: similiter intelligitur, mihi malum fieri. Si enim quod nolo mihi malum fieri hoc consenio legi, quia bona est, præcipiens quod tibi fieri non vis, alij non feceris.

p ¶ *Scimus enim quod lex spiritualis est.*] Quæ spiritualia mandat.

q ¶ *Ego autem carnalis sum.*] Ego quamcumque legem accipio, & carnaliter viuere consueui.

D

r ¶ *Venundatus sub peccato, &c.*] Proposito peccato, vt si consilium eius accepero, ipsius seruus efficiar, sponte memetipsum subijciens: etiam quasi inebriatus consuetudine peccatorum ignoro quid facio. Quod enim operor non intelligo. Siue ita pronuntiandum: Ego non intelligo malum esse, quod inuitus admitto, cum malum nolo facere quod committo: vtique cum lege sentio, quæ mala & non vult & prohibet. Potest autem intelligi: Si pecco, legis seueritati meipsum subijcio. Item, inuenitur peccare, qui voluntate carnis inseruit.

s ¶ *Si autem quod nolo illud facio, &c.*] Si ea quæ lex præcepit contraria voluntati carnis, custodire voluero, secundum carnem quod nolo illud facio: secundum verò voluntatem spiritus, legi Dei spirituali atque bonæ conuenio.

t ¶ *Nunc autem iam non ego operor illud.*] Ante consuetudinem ego libens ego ipse faciebam. Item dicens, Iam nō ego operor illud, ostendit quia non est hominis rationalis, irrationalium animalium ritu viuendum. Inferens autem, quod habitat in me peccatum: docuit quia totum se tradiderit passionibus carnis, quæ Deo sunt inimicæ.

v ¶ *Sed quod habitat in me peccatum.*]. Habitat quasi hospes, & quasi aliud in alio: non quasi vnum, vt accidentia scilicet non naturalia.

x ¶ *Scio enim quia non habitat in me, hoc est, in carne mea bonum.*] Non dicit, Non est caro mea bona. Item, hoc ex persona eius dicitur, qui peccandi consuetudinem habet, & carnis vitiis tenetur obnoxius.

y ¶ *Nam velle adiacet mihi.*] Est voluntas, sed non est effectus: quia carnalis consuetudo voluntati resistit. Item voluntas carnis amatur magis quàm Dei. Ideo dicit, velle adiacet mihi, vt id, quod mihi bonum fieri volo, non perficiam proximo: nam quod odi pati, illud facio.

z ¶ *Perficere autem bonum non inuenio.*] Non video facere.

a ¶ *Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago.*] Sicut verbi gratia, si quis iam deuotare consueuit, etiam cum non optat incurrit.

a ¶ Si

ª Si autem quod nolo, illud facio: iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. ᵇ Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum, ᶜ quoniam mihi malū adiacet. ᵈ Condelector. n. legi Dei secūdum interiorem hominē. ᵉ Video autē aliam legem in mēbris meis, ᶠ repugnantem legi mentis meæ, ᵍ & captiuantem me in lege peccati, quæ est in mēbris meis. ʰ Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? ⁱ Gratia Dei per Iesum Christū dominū nostrum. ᵏ Igitur ego ipse mente seruio legi Dei: ˡ carne autem legi peccati.

CAPVT VIII.

NIhil ᵐ ergo nunc dānationis est his qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant. ⁿ Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu, ᵒ liberauit me à lege peccati & mortis. ᵖ Nam quod impossibile erat legi ᵠ in quo infirmabatur per carnem, ʳ Deus filiū suum mittens ˢ in similitudinem carnis peccati: ᵗ & de peccato damnauit peccatum in carne, ᵘ vt iustificatio legis impleretur in nobis, ˣ qui nō secūdum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. Qui enim secundū carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui vero secundum spiritum sunt, quæ sunt spiritus, sentiunt. ʸ Nam prudētia carnis mors est, prudētia autem spiritus vita, & pax. ᶻ Quoniam sapientia carnis inimica est Deo. Legi enim Dei non est subiecta, ª neç enim potest. ᵇ Qui autem in carne sunt, ᶜ Deo placere

E a ¶ *Si autem quod nolo illud facio*, &c.] Non ego qui inuitus, sed consuetudo peccati: quam tamen necessitatem mihi ipse paraui.

b ¶ *Inuenio igitur*, &c.] Si ego volo, inuenio mihi legem bonum facere contra adiacens malum. Item, hoc est quod ait, secundum animæ voluntatem bonum velle se facere, adiacere sibi malum iuxta desideria carnis.

c ¶ *Quoniam mihi*, &c.] Quod dicit. Quoniam mihi malum adiacet, ostendit quia non per necessitatem peccat: sed propria voluntate ducitur ad peccatum, cum vult esse carnis amator.

d ¶ *Condelector enim legi*, &c.] Consentio legi secundum mētem. Item, interior homo noster rationalis & intelligibilis, est anima quæ consentit legi Dei. Lex enim eius est rationabiliter viuere, & non duci irrationabilium animalium passionibus. Exterior verò, est corpus nostrum. Eius autē lex prudentia carnis est, quæ docet edere, & potare, & cæteris vti luxuriis, quæ repugnant rationi. Et si superauerint, legi peccati subiiciunt. Sic enim ista est sicut quidam æstimant: quia quod nolumus hoc facimus.

e ¶ *Video autem*, &c.] Desideria consueta, vel persuasionem inimici.

F f ¶ *Repugnantem*, &c.] Conscientiæ scilicet naturali, vel legi diuinæ quæ in mente consistit.

g ¶ *Et captiuantem*, &c.] In cōsuetudinem delictorum.

h ¶ *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore*, &c.] Ego qui sic detineor, quis me liberabit de consuetudine mortifera corporali.

i ¶ *Gratia Dei per*, &c.] Admirabiliter intulit, dicens. Gratia Dei per Iesum Christum dominū nostrum: quia quæ Moyses & naturalis lex non docuit, hæc docuit dominus noster Iesus Christus: contemnere mundum, & superare vitia. Vnde beatus Apostolus hoc docet, dicens. Qui autem Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscētiis. Item, quem lex non potuit librare, numquid non Paulus nondum erat Dei gratia liberatus? Vnde probatur, quia ex alterius persona hæc loquitur.

k ¶ *Igitur ego*, &c.] Recapitulat vt concludat, & rursum persona eius, qui sub lege erat, hæc loquitur.

l ¶ *Carne autem legi*, &c.] Homo carnalis duplex est quodammodo, & in semetipso diuisus.

CAPVT VIII.

NIhil m *ergo nunc dānationis*, &c.] Hic Apostolus, nihil in illis damnatione dignum esse ait, qui carnis opera crucifixerunt.

n ¶ *Lex enim spiritus*, &c.] Notandum quia gratiam legem appellat.

o ¶ *Liberauit me à lege*, &c.] Quæ mortificat peccatores.

p ¶ *Nam quod impossibile erat legi*.] Hic ostendit quoniā lex per infirmitatem carnis non poterat impleri. In eo autem in quo dicit. Deus cum filium suum misisset in similitudinem carnis peccati: & propter peccatum misisse demōstrat, quoniā ante incarnationem erat filius: & suscepta postea carne, quæ ad peccandum esset procliuior, ipse tamen absque peccato eam susceperit. Et idcirco dicitur in similitudinem carnis peccati suscepta carne venisse, & peccatū in eadem carne damnasse: quoniam carnem, quam susceperat, innoxiā seruauerit ab omni cōtagione peccati. Itē legē dicit non præcepta sacrificiorum, & cætera quæ erant vmbra, vsq; ad tēpus Christi data: sed illā quam & dn̄s noster Iesus Christus docuit, dicens. Omnia quæcūque vultis vt faciant vobis homines: sic & vos facite illis. Ista est. n. lex & prophetæ. Infirma. n. erat qua nos volebam. Non. n. impossibilia mandata. Vnde filius Dei formā serui accipiēs, factus est homo, vt peccatum damnaret in carne, & nos instrueret quemadmodum oporteat peccatum damnare in carne: vt iustificatio legis impleatur in nobis. G Matt.7.b

q ¶ *In quo*, &c.] In illis infirmabatur, non in se.

r ¶ *Deus filium suum*, &c.] Contra Photinum qui negat filium ante carnem.

s ¶ *In similitudinem*, &c.] Dicens in similitudinem carnis peccati, ostendit eum eandem quidē carnē sed absque peccato portasse. Item hic similitudo veritatē habet, sicut Adam genuit ad similitudinē suā. Similem ergo cæteris hominibus carnem dominus Deus noster Iesus Christus assumpsit.

t ¶ *Et de peccata*, &c.] Quasi si dicas: de hoste expugnauit hostem. Siue sicut hostias, quæ pro peccato offerebāt in lege, peccati nomine vocabāt, cum ipsi delicta nescirent: sicut scriptum est: Et imponent manus super caput peccati sui. Sic & Christi caro quæ pro peccatis nostris oblata est, peccati nomen accepit. Quidam autem dicunt ꝙ peccato Iudæorū ꝙ dominum occiderūt, peccatum diaboli quod hostē deceperat per hominem condēnarit: sicut ad Hebræos dicit: Vt per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium. Siue de illius carnis substantia quæ ante seruiebat peccato, vicit nunquam peccando peccatum: & in eadem carne damnauit peccatum, vt ostenderet voluntatē esse in crimine non naturam, quæ talis à Deo facta est, vt possit non peccare si velit. H Heb.2.d

v ¶ *Vt iustificatio*, &c.] Vt quod in illis repugnante carnali cōsuetudine implere non potuit, in nobis saltem impleatur, qui exemplo Christi mortificabimus carnem.

x ¶ *Qui non secundum*, &c.] Homo ex spiritu & carne constructus est. Quando ergo carnalia agit, totus caro dicitur: quando verò spiritualia, totus spiritus appellatur. Vnaquæque enim substantia, cum eadem alteram in suam ditionem egit: & vim quodammodo propriam, & nomen amittit: nam singulæ cognata sibi & vicina desiderant.

y ¶ *Nam prudentia carnis*, &c.] Notandum quia non caro mors, sed prudentia. Eius autem mortem dicens. æternam pœnā significat. Item ipse alibi dicit: prudentiam humanam esse, malo vicem referre. Talis ergo prudentia mortem parit transgrediendo præceptum. Spiritus verò prudentiæ, in præsenti pacem habet, & non reddendo vicem & vitam in futuro. Prudentia verò à prouidendo est appellata.

z ¶ *Quoniam prudentia*, &c.] Non ipsa caro, vt Manichæi dicunt, sed sensus carnalis inimicus est Deo. Omne enim non subiectum, inimicum est: & quicumque se voluerit vindicare, etiam veteris legis nonnunquam modum excedit.

a ¶ *Nec enim potest*.] Impossibile dixit: vt vel sic eos à carnis concupiscentiis reuocaret.

b ¶ *Qui*, &c.] Hic probatur quia superius non carnem, sed opera accusauerat carnis: quia quibus hoc dicitur, vtrique in carne viuebant.

c ¶ *Deo placere non possunt*.] Fieri enim non potest vt carni deditus, aliquando non peccet.

A

placere non possunt. [a] Vos autem in carne non estis, sed in spiritu: [b] si tamē spiritus Dei habitat in vobis. [c] Si quis autē spiritum Christi non habet, hic non est eius. [d] Si autē Christus in vobis est, corpus quidē mortuum est propter peccatū, [e] spiritus verò viuit propter iustificationē. [f] Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis: qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra propter inhabitātem spiritum eius in vobis. [g] Ergo fratres, debitores sumus non carni vt secundum carnem viuamus. [h] Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini. [i] Si autē spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. [k] Quicumque enim spiritu Dei aguntur, hi sunt filij Dei. [l] Non enim accepistis spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei: [m] in quo clamamus, Abba Pater. [n] Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filij Dei. [o] Si autem filij & hæredes, hæredes quidē Dei, cohæredes autem Christi, [p] si tamē compatimur, [q] vt glorificemur. [r] Existimo enim quod non sunt condignæ passiones huius temporis [s] ad futuram gloriā, quæ reuelabitur in nobis. [t] Nā expectatio creaturæ reuelationē filiorum Dei expectat. [u] Vanitati .n. creatura [x] subiecta est, [a] non

a ¶ *Vos autem in carne*, &c.] Hoc est in spiritualibus operibus occupati.

b ¶ *Si tamen*, &c.] Hic ostendit, quoniā Spiritus sanctus patris & filij sit. Itē in illo spiritus Dei habitat, in quo eius apparent fructus, sicut ait ad Galatas: Fructus autē spiritus est, charitas, gaudium, &c.

c ¶ *Si quis autem*, &c.] Spiritus Christi est humilitas & patientia: omniumque virtutum est: qui dilexit inimicos, & pro eis orauit.

d ¶ *Si autem Christus*, &c.] Si Christum imitamini, carnalis sensus quasi mortuus non resistit. Vnde & Dauid aiebat. *Ego tanquam surdus non audiebam, & sicut mutus non aperiens os suum*, & cætera. Psal 17.

e ¶ *Spiritus vero viuit propter*, &c.] Nunc spiritum nostrum significat, qui propter iustitiā suam vita appellatur, quasi iustificans corpus, beata illa æterna vita. Itē, spiritus viuit vt iustitiam operetur. Non enim hoc solum quæritur, vt à carnalibus cessemus, sed etiam vt spiritualia faciamus.

f ¶ *Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis habitat in vobis, qui*, &c.] Si tamen purificati vt in nobis Spiritus sanctus habitare dignetur, non patitur Deus templum spiritus interire: sed quomodo Iesum a mortuis suscitauit, ita & corpora vestra restaurabit.

B

g ¶ *Ergo fratres debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus:*] Hoc totum agit, vt ostendat eis legem non esse necessariam, quæ carnalibus data est. Item, manifestè nunc ostendit, quia non de communi & naturali morte superius fecerit mentionem dicens:

h ¶ *Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini.*] Significat autem mortem pœnæ æternæ. Non enim quia caro humana mala sit, & spiritus bonus, laudat spiritum, & vituperat carnem: cum ipse doceat, dicens. Et virgo cogitat quæ sunt domini, vt sit sancta corpore & spiritu. Nouit enim & mentem accusare, dicens. *Homines corrupti mente:* Hoc enim dicit, ostendere volens maximam partem passionum desideria humani corporis esse, quod cum cæteris irrationalibus animalibus commune habemus. Sicut enim cætera animalia de terra habent natiuitatem: ita & nos corpus. Anima autem nostra spiritus est incorporeus & rationalis & immortalis. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini. Secundum rationem expositam: carnales homines iustitiam custodire non possunt. 1.Cor. 7

i ¶ *Si autem spiritus facta*, &c.] Spiritualibus actionibus, carnis opera subieceritis. Notandum sanè, opera carnis, non substantiam accusare.

k ¶ *Quicunque autem spiritu Dei*, &c.] Quicunque merentur Sancto spiritu gubernari, sicut econtrario, qui peccant, spiritu diaboli aguntur, ab initio peccatore. Item, quicunque secundum doctrinam Spiritus sancti viuunt, ipsi sunt qui spiritu Dei aguntur.

l ¶ *Non enim accepistis spiritum seruitutis*, &c.] Notandum est, quia Iudæi etsi filij Dei erant, tamen cum essent sub lege velut sub pædagogo agentes, spiritum timoris habebant. Item Iudæi acceperunt spiritum, qui illos ad seruitutem cogeret per timorem. Timere enim seruorum est, diligere filiorum, sicut scriptum est: Seruus dominum suum timebit, & filius diliget patrem suum. Illi ergo qui operari charitatis voluntate nolebant, timoris necessitate cogantur. Nos vero omnia voluntariè operemur, vt filios nos omnes probemus non seruos timoris. Item vos Romani in adoptionem filiorum vocati estis, non sicut Iudæi, qui subditi legis imperio, in seruitute tenebantur.

G

m ¶ *In quo clamamus*, &c.] Qui vocat patrem, filium se esse profitetur. Debet ergo patri in moribus similis inueniri, ne nomine quoque in vacuum vsurpato, maiori pœnæ subiaceat.

n ¶ *Ipse enim spiritus*, &c.] Testimonium adoptionis est, quod habemus spiritum, per quem ita oramus. Tantam enim arrham accipere non poterant nisi filij.

o ¶ *Si autem filij*, &c.] Qui meretur esse filius, meretur effici hæres patris, & veri filij cohæres.

p ¶ *Si tamen*, &c.] Si talia patiuntur cum necesse fuerit, pro nomine eius, qualia pertulit ille pro nobis.

q ¶ *Vt & glorificemur.*] Sicut Ioannes ait, Scimus quoniā cū apparuerit, similes ei erimus. 1.Ioan. 3.d

r ¶ *Existimo enim*, &c.] Hic vult futuram gloriam commendare, vt præsentes pressuras facilius toleremus. Et re vera nihil posset homo condignum pati gloriæ cœlesti, etiā si talis esset illa qualis modo est vita. Quicquid enim passus fuerit à morte, plus non est quam etiam peccatis suis antea merebatur. Nunc autem & peccata donantur: & tunc vita æterna præstabitur, consortium angelorum, splendor solis, &c. quæ sanctis legimus repromissa.

D

s ¶ *Ad futuram gloriam*, &c.] Modo enim abscondita est cum Christo in Deo, & nondum apparuit quid erimus: quod dominus repromisit sanctis.

t ¶ *Nam expectatio*, &c.] Diuersi hunc locum, diuersis modis exponunt. Siue omnis creatura resurrectionis tempus expectat: quia tunc in melius commutabitur, siue angelica, siue rationalis creatura. Petrus enim dicit, etiam angelos gloriam desiderare sanctorum. 1.Pet.1.b Quidam etiam sic dicunt, Adam & Euam esse creaturam, quos olim serpens à spe diuinitatis vanitati subiectos, corruptioni effecerit deseruire: non ex semetipsis peccantes, sed serpentis instigatione & consilio. Et ipsi, inquiunt, liberabuntur, vt iam non corruptioni deseruiant. Omnem autem creaturam dicunt esse, quicumque vsque ad aduentum Christi iusti fuerunt, quia & ipsi nondum accipientes expectant, Deo pro nobis aliquid melius prouidente. Non solum autem illi, sed & nos ipsi in quibus complera sunt, necdum tenemus, sed in spe sustinemus, quamuis quæ multi videre iusti cupierunt, videmus. Item dicens, Si tamen compatimur vt & glorificemur, & inferens, Expectatio creaturæ, De rationali creatura sermonem fecit, & sicut existimant de irrationali vel insensibili, quæ ad seruitutem hominum creata est, & post hæc peritura quando sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cœli cadent super terram, & tunc erit nouum cœlum & noua tempora. Creatura autem Adam est & Eua, quæ adhuc expectat se à Deo recipere adoptionem.

v ¶ *Vanitati enim creatura.*] Vanitas est omne quod quandoque finitur. Item vanitas est præuaricatio, cui subiecta Eua, non propria voluntate, sed à serpente decepta spe illa, qua audierat, Et eritis quasi dij, scientes bonum & malum. Seruitus autem est corruptionis quam audiuit Adam: *Terra es, & in terram ibis.* In resurrectione recepturi sunt incorruptionem filiorum Dei Gen. 3.d

x ¶ *Subiecta est.*] Si angeli hominibus ministrauit.

a ¶ Non

E a ¶ *Non volens, sed propter, &c.*] Iam non seruiet eis qui D. imaginem corruperunt.

b ¶ *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit, &c*] Sicut gaudent angeli super pœnitentes, ita dolent super conuersi nolentes. Item nunc communem creaturam nominat, post Adam & Euam, iustos qui fuerunt vsque ad tempus Christi, qui & ipsi Adæ & Euæ, qui dicûtur creatura simul congemiscunt, recipere desiderantes præmia virtutum, quæ dominus promisit eis.

c ¶ *Non solum, &c.*] Non solum angeli qui benigniores nobis sunt de huiusmodi dolent, sed etiam nos qui iam Spiritũ sanctum habemus, de talibus ingemiscimus, sicut & Hieremias ingemiscens aiebat: *Heu mihi anima quia periit a terra reuerens* & reliqua. Itẽ dicens, *Non solum autem illi, sed & nosipsi primitias spiritus habentes*, manifestè edocuit, quia nõ de irrationali vel insensibili creatura sermonẽ fecerit, quæ non participat Spiritum sanctum, sed de sanctis dicit qui Deo placuerunt naturali lege, similiter & Moysi: Discipuli autem Christi primitias dicũtur habere spiritus, id est, prima & præclara charismata, per quæ ditauerunt omnem terrã. Non enim tanta fuit gratia ante legem & in lege Moysi. Et quod priores sint discipuli Christi, Hebræis scribens docet: Sed & hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem Deo pro nobis melius aliquid prouidente, & ne sine nobis consummarentur.

Hier.9.d

a non volens, sed propter eum qui subiecit eam in spe: quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatẽ gloriæ filiorum Dei. b Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque adhuc. c Non solum autem illa, sed & nosipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei, d expectãtes redemptionem corporis nostri. Spe enim salui facti sumus. e Spes autem quæ videtur, non est spes. Nam quod videt quis, quid sperat? f Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus. g Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram. h Nam quid oremus sicut oportet nescimus, i sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. k Qui autẽ scrutatur corda scit quid desideret spiritus, l quia secundum Deũ postulat pro sanctis. m Scimus autem quoniam diligentib. Deũ, omnia cooperantur in bonum n his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Nam quos præsciuit, o & prædestinauit conformes fieri imaginis filij sui, p vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. q Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & magnificauit. r Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis cõtra nos? s Qui etiam proprio filio suo nõ pepercit, sed pro nobis omnib. tradidit illũ, t quomodo nõ etiã cum illo omnia nobis donauit? u Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat. Quis est qui condemnet? a Chri-

G l ¶ *Quia secundum &c.*] Hic gratiã spiritus, spiritum nominauit: sicut alibi dicit, *Si orauero lingua, spiritus meus orat:* 1.Cor.14.
Et, *æmulatores estis spiritum.* Postulat autem, quia postulare nos facit gemitibus, qui enarrari non possunt: sicut tentare nos dicitur Deus vt sciat, hoc est, vt scire nos faciat quales simus. Sed & hoc cõmune quod dominus fieri iubet, ipse dicitur operari: vt ille ædificauit domum, aut ille codicem fecit, cum nec ipse scripserit, nec ille construxerit. Item gratiã spiritus, nominat spiritum, qui docet nos pro nobis domino postulare, sicut Esaias dicit, *Spiritus sapientiæ & scientiæ & intellectus.* Et Corinthiis scribẽs dicit, *Sic & vos quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt abundetis.*

Esa.11.a 1.Cor.14.d

m ¶ *Scimus autem quoniam diligentibus, &c.*] Omnia quæcunque fecerimus, vel passi fuerimus propter dilectionem Dei, omnia nobis ad mercedẽ crescunt. Omnia enim quæcunque iustus fecerit, prosperabuntur.

n ¶ *His qui secundum propositum vocati sunt, &c*] Secundum quod proposuit sola fide saluare quos præsciuerat credituros, & quos gratis vocauit ad salutem, multo magis glorificabit ad salutem operantes.

o ¶ *Et prædestinauit conformes fieri, &c.*] Prædestinare idem est quod præscire. Ergo quos præuidit conformes futuros in vita, voluit vt fierent conformes in gloria. Qui transformauit corpus humilitatis nostræ, conforme corpori claritatis suæ. H

F

d ¶ *Expectantes, &c.*] Nondum rem ipsam promissam percepimus, sed speramus, sicut ad Corinthios ait: *Per fidẽ enim ambulamus, & non per speciem.* 2.Cor.5.b

e ¶ *Spes autem quæ videtur, &c.*] Quod videtur, non speratur, sed si proprium est, possidetur. Nulla enim spes in rebus visibilibus est Christianis. Non enim nobis præsentia promissa sunt, sed futura.

f ¶ *Si autem quod non videmus speramus, per patientiam, expectamus.*] Ideò fides per patientiam grandis est præmij: quia quod non videt, credit, & quasi iam acceperit, ita secura est de nondum acceptis: sicut ait ad Hebræos: *Patientia vobis necessaria est*, vt voluntatem Dei facientes, reporteris repromissionem. Spes enim sine patientia esse non nouit. Hebr.10.g

g ¶ *Similiter autem & spiritus adiuuat, &c.*] Secundum hanc spem adiuuat, vt non terrena, sed cœlestia postulemus. Infirma enim est nostra possibilitas, nisi doctrina Sancti spiritus adiuuetur.

h ¶ *Nam quid, &c.*] Quia adhuc per speculum videmus. Frequenter obsunt, quæ prodesse putamus, & ideò nobis postulata minimè conceduntur prouisione diuina, sicut & ipse alibi ait, *Propter quod ter dominum rogaui, vt discederet à me*, & reliqua. Aliter, Difficile orationis nostræ desiderium secundum quod corde concepimus, exprimere vix voce valemus: vnde subsecutus est. 2.Cor.12.a

i ¶ *Sed ipse spiritus postulat, &c.*] Deus ergo qui scrutatur corda, & si sermone comprehendere non sufficimus, nouit inquantum modò credere cupiamus. Scit tamen quia pro sanctis rebus, non pro sæcularibus postulamus secundum ipsius voluntatem.

x ¶ *Qui autem scrutatur corda, scit quid desiderat spiritus.*] Quasi summus sacerdos.

p ¶ *Vt sit ipse, &c.*] Primogenitus ex mortuis in gloriam. Item hic secundum quod homo factus est, secundum gratiam quæ in eo erat filius Dei, primogenitus interpellat pro nobis, non quasi Deus interpellat, sed quasi summus sacerdos.

q ¶ *Quos autem, &c.*] Quos præsciuit credituros, hos vocauit. Vocatio autem volentes colligit, non inuitos. Aut certè discretio non in personis, sed in tempore est. Hoc ideò dicit, propter fidei inimicos: ne fortuitam Dei gratiam iudicarent. Ergo vocantur per prædicationem vt credant: credentes iustificentur per baptismum: glorificentur in virtutibus gratiarum.

r ¶ *Quid ergo dicemus ad hæc, &c.*] Vult ostendere quòd nemo possit impedire eos qui diligentes Deum, diliguntur à Deo, quo minus gloriam quæ promissa est, consequantur: eo quòd perfecta quæ illis est charitas, omnem causam mortalis timoris foras expellat.

s ¶ *Qui etiam proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.*] Præmisit tradit, vt tradentibus maneret libertas arbitrij: & nobis patientiæ monstraretur exemplum. Quod dicit, pro omnibus, notandum quia non pro aliquantis.

t ¶ *Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?*] Quid potest habere charius, quod nobis neget, qui filium non negauit?

u ¶ *Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat. Quis est qui condemnet?*] Quos Deus elegit credentes, ac signis & virtutibus iustos ostendit, quis pro pristinis audebit accusare delictis, vel pro contemptu legalium mandatorum?

A

a Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, b qui etiã interpellat pro nobis. c Quis ergo nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculũ, an persecutio, an gladius? Sicut scriptũ est: d Quia propter te mortificamur tota die. e Æstimati sumus sicut oues occisionis. f Sed in his omnib superamus, propter eum qui dilexit nos. g Certus sum. n. quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instãtia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, h neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, i quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

CAPUT IX.

VEritatẽ k dico in Christo Iesu: nõ mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto: quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo, l Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem, m qui sunt Israelitæ, quorũ adoptio est filiorum, n & gloria & testamentum & legislatio, o & obsequiũ & promissa, p quorũ patres q ex quib. est Christus secundum carnẽ, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, amen. r Non autem quod exciderit verbum Dei. s Non enim omnes qui ex circuncisione sunt Israel, hi sunt Israelitæ, neq; qui semen sunt Abrahæ oẽs filij: t sed in Isaac vocabitur tibi semẽ, u id est, nõ qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui sũt promissionis, æstimãtur in semine. x Promissionis enim verbũ hoc est:

a Secun-

a ¶ *Christus Iesus*, &c.] Secundum assumpti hominis loquitur formam, qui mortuus est, & resurrexit.

b ¶ *Qui etiam*, &c.] Vt cum ipso simus, vbi ipse est. Solent planè Ariani ex interpellationis causa, mouere calumniam, dicentes, quod qui interpellatur interpellante sit maior. Quibus respondendum est, Deum obliuionem non pati, vt pro ipsis cõmoneatur semper quos ipse elegit, sed in hoc interpellare eum dicitur, dum semper patri hominem quem suscepit, quasi nostrum pignus ostendit, & offert vt verus pontifex & æternus.

c ¶ *Quis ergo nos separabit*, &c.] Post tanta & præclara beneficia vel promissa, quæ poterit tam grauis esse pressura, quæ nos ab eius charitate diuellat, & dicendo omnes, docet tales esse debere, qui à Christo nec periculis debeant separari. Tunc verò Iudæi volebant illus à Christo ita separare, vt ad legis eos custodiam reuocarent.

d ¶ *Quia propter te mortificamur*, &c.] Nõ propter aliquod crimen, sed propter te, qui dixisti: Beati eritis cum persequentur vos, &c.

e ¶ *Æstimati sumus*, &c.] Hoc in nobis Christianis maximè impletur, quibus non licet nosmetipsos defendere, sed exemplo domini & magistri, qui sicut ouis ad victimam ductus est, omnia illata patientissimè tolerate.

B

f ¶ *Sed in his omnibus*, &c.] Has omnes tribulationes pro nihilo ducimus, propter eum qui nos tantum dilexit, vt etiam moreretur pro nobis. Et quando pro eius nomine morimur, tunc maximè triumphamus: præsertim cum leue sit pro se pati, quod pro alijs Christus Dominus pati dignatus est.

g ¶ *Certus sum enim, quia neque mors*, &c.] Pro certo confido, quia nec si mihi quis mortem minetur, nec si vitam promittat, nec si se angelum dicat à domino destinatum, nec si se angelorum principem mentiatur, nec si in præsenti honorem conferat, neque si polliceatur gloriam futurorum, neque si virtutes operetur, nec si cælum promittat, & inferno deterreat, vel profunditatem scientiæ suadere conetur, vnquam nos poterit à Christi secernere charitate.

h ¶ *Neque creatura alia poterit nos separare*, &c.] Omnem penè creaturã nominauit, & non fuit his cõtentus nisi addiderit vt etiam si sit alia creatura, nec ipsa valeat separare.

i ¶ *Quæ est in Christo Iesu Domino nostro.*] Deũ diligit in Christo, cuius dilectio consistit in custodia mandatorũ, sicut ipse ait: Si diligitis me, mandata mea seruate. Nec non imitationem amoris sui in fraterna charitate constituit, dicens: In hoc cognoscent homines: quia me discipuli estis, si dilexeritis inuicem. Et Ioannes ait, *Si fratrem quem vides, non diligis,*
1. Ioan. 4. d *Deum quem non vides, quomodo potes diligere?*

CAPUT IX.

VEritatẽ k *dico in Christo Iesu*, &c.] Contra Iudæos acturus, primum illis satisfacit: non se odij causa hæc dicere, sed amoris, eo quòd doleat illos non credere Christum, ad quos primum saluandos aduenerat. Quod autem dicit, se in Christo dicere veritatem: ostendit hominem baptizatum, qui per cõmunicationem corporis & sanguinis Christi in ipso manet, & ipse illo, quicquid vel facit vel loquitur, in Christo eum loqui vel agere, cuius est membrum. Et

C

quidquid ei illatum iniuriæ fuerit, Christo similiter irrogari. Nam quod ait, Conscientiam sibi in hac parte testimoniũ perhibere, illum docet veritatem discere, cuius cõscientiam in omnibus attestatur. Nec eum mendacij reum interna accusatione constituit. Item Apostolus se tristem dicit valde pro fratribus suis secundũ carnem, qui dicit nullum nos separare à charitate Christi, sciẽs se quando persecutor erat & optabat se anathema esse à Christo, vocatũ à Christo secũdum eius misericordiam, & volebat eos credere, & eãdem misericordiam promereri.

l ¶ *Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo*, &c.] Optabam aliquando cũ persequerer Christum, non modò optarẽ, sciebam quòd ipsorum essent hæc omnia. Sed postquam cognoui veritatem, dereliqui eos quos taliter diligebam, & ipsi nondum conuertuntur.

m ¶ *Qui Israelitæ, quorum adoptio est filiorum.*] De ipsis enim dicebat, Filius meus primogenitus Israel. Exod. 4. f

n ¶ *Et gloria & testamentum & legislatio.*] Veteris latio, & noui promissio.

o ¶ *Et obsequium & promissa.*] Hoc est ministeriũ angelorum vel prophetarum.

p ¶ *Quorum patres.*] Abraham, Isaac, & Iacob.

q ¶ *Ex quibus est Christus secũdum carnem*, &c.] Contra Manichæum, Photinum, & Ariũ, quia & ex Iudæis est secũdum carnem, & Deus benedictus in secula, sicut & Thomas adorat & dicit, Deus meus, Deus meus. Quod ille confirmat, dicens, *Quia vidisti, ideo credidisti.* Ioan. 20. g

D

r ¶ *Non*, &c.] Licet Apostolus doleat Iudæos excidisse à promissionis gratia, ostẽdit tamen non inane fuisse verbũ Dei, & his promissa deberi, non qui secundùm carnem ex Abraham Isaac & Israël nati sunt: sed qui seruantes fidem Patriarcharum, de quorum semine putantur. Item quia superius dixerat dolere se, quòd genus Israel proprio vitio excluderetur à regno, quorum hæc omnia fuerunt. Hic ostendit illos qui non credunt, non esse filios Abrahæ: ne omnibus Iudæis præiudicare putaretur, & obijceretur ei, Nunquid Deus mentitus est Abrahæ?

s ¶ *Non enim omnes qui ex circuncisione sunt Israel, hi sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ omnes filij*] Si non omnes, tamen aliquanti, & si non omnes Israelitæ, Israel sunt, sunt ergo ex gentibus aliquanti, in quibus non est dolus.

t ¶ *Sed in Isaac vocabitur tibi semen.*] In solo Isaac vocati sũt, etiam tunc filij Abrahæ, non etiam in Ismael, cum & ipse ex eius stirpe descenderet. Item semen Isaac non isti qui secundùm carnem nati sunt, sed hi qui secundum spiritum sunt, hoc est, secundum fidem Isaac. Qui enim talis, huius promissio est & adoptio filiorum. Habebat enim primogenitum Esau: & non est à Deo dilectus, nisi Israel.

u ¶ *Id est non qui filij carnis, hi filij Dei, sed qui sunt promissionis, æstimantur in semine.*] Ismael enim secundum carnalem vsum natus est ex ancilla: Isaac verò super naturam de senibus ex repromissione Dei est generatus, ita nunc Christianos promissio facit filios Abrahæ, quam meruit fides, vt scilicet pater sit gentium plurimarum.

x ¶ *Promissionis enim verbum hoc est.*] Hic ostendit posteriorem populum more Isaac esse repromissionis.

a ¶ Secun-

ᵃSecundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius. ᵇNō solum autem illa, sed & Rebecca ᶜex vno concubitu habens Isaac patris nostri. ᵈ Cū enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali: vt secundum electionē propositum Dei maneret, ᵉ non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: ᶠ Quia maior seruiet minori, ᵍ sicut scriptum est. Iacob dilexi: Esau autem odio habui. ʰ Quid ergo dicemus? Nūquid iniquitas apud Deum? Absit. ⁱ Moysi.n. dixit: Miserebor cui misertus sum: & misericordiam præstabo ᵏ cui miserebor. ˡ Igitur non volētis, neque currentis, sed miserētis est Dei. ᵐ Dicit enim scriptura Pharaoni. Quia in hoc ipsū excitaui te, vt ostendā in te virtutem meam: & vt annuncietur nomen meum in vniuersa terra. ⁿ Ergo cuius vult, miseretur: & quē vult, indurat. ᵒ Dicis itaq; mihi, Quid adhuc quæritur? Voluntati

E a ¶ *Secundum hoc, &c.*] Antequam nasceremini, imò priusquam Rebecca Esau & Iacob vtero suo funderet, in Iacob dilexi vos: in Esau Idumæum odio habui. Quem locū Paulus Apostolus mystica disputatione euentilans, scriptum est ad Romanos: duo pariter testimonia de Genesi Malachiaque coniungit. *Sed & Rebecca de vno concubitu habens Isaac patrem nostrum. Nam cum nondum nati essent, aut aliquid egissent boni vel mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocatione dictum est ei, Quia maior seruiet minori: Sicut scriptū est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.* Hoc enim quod dicitur,

Gen.25. Malac.1.a Sicut scriptum est, & ad Geneseos librum, & ad prophetam Malachiam refertur. Et non solum ait: Iacob dilexi antequam nasceretur: & odio habui Esau, priusquam ex matris vtero funderetur, sed in posteros eorum amorem meū & odium conseruaui. Odium in Esau, cuius montes qui appellantur Seir, redegi in solitudinem, & vrbes feci esse desertas, & à serpentibus ac bestiis obtineri.

b ¶ *Non solum autem illa, sed & Rebecca.*] Non solum autem Ismael & Isaac, qui quamuis ex vno quidem patre, diuersa tamen matre sunt generati: non sunt vnum apud Deum, sed etiam Iacob & Esau, qui ex vno sunt de Rebecca nati concubitu antequam nascerentur, fidei sunt apud Deum merito separati, vt propositum Dei de eligendis bonis & refutandis malis, etiam in præsenti maneret. Ita ergo & nunc quos præsciuit de gentibus crediturōs, elegit, & ex Israel reiecit incredulos.

F c ¶ *Ex vno concubitu habens Isaac patrem nostrum.*] Quæ legitur primò geminos edidisse in eo quasi nouum aliquid accesserit, perterrita Deum interrogat.

d ¶ *Cum enim nondum nati fuissent, &c.*] Siue vt hoc significaret, quod modò etiam de geminis qui non credit abiicitur.

e ¶ *Non ex operibus, sed, &c.*] Præscientia Dei non præiudicat peccatores, si conuerti voluerint. Dicit enim per Ezechielem. Si *dixero peccatori, morte morieris, & ille conuersus iustitiam fecerit: vita viuet, & non morietur.* (Ezec.18.f)

f ¶ *Quia maior seruiet minori.*] In Geneseos libro dictum est: *Duæ gentes & duo populi in vtero tuo: & populus populum superabit, & maior seruiet minori.* Ergo prophetia non de his est, qui secundum carnem sunt Iacob & Esau, sed de his qui futuri erant ex operibus boni & mali: & ex ipsis operibus aut odium Dei habere, aut misericordiam eius consequi. (Gen.25.)

g ¶ *Sicut scriptum est. Iacob, &c.*] Hoc autem quod dicitur, scriptum est, & ad Geneseos librum, & ad prophetam Malachiam pertinet. In Geneseos libro ad Rebeccam dicitur, *Duæ gentes & duo populi in vtero tuo.* Vnde benè ostendit Apostolus promissiones non esse eorum, qui secundum carnem filij sunt Abrahæ, sed eorum qui fidem patrum seruant atque custodiunt. (Malac.1.)

h ¶ *Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud Deum? Absit.*] Timuitne quod ipse propterea dixerat, vt probaret apud Deum prærogatiuam generis nil valere, siue iam tunc significatum posteriorem populum meliorem futurum, non intelligentes, putarent eum dicere, quòd alios Deus bonos faceret, alios malos, secundum ipsorum sententiam, quod erat iniquorum punire, qui non sua sponte peccassent, proponit sibi ex aduerso testimonia, quibus ipsi hoc affirmare solebant. Quibus exemplis per breues subiectiones respondet, ostendens ita intelligi non posse.

i ¶ *Moysi enim dicit: Miserebor cui misereor, & misericordiam præstabo.*] Hoc recto sensu ita intelligitur. Illius miserebor

G quem præsciui posse misericordiam promereri, vt iam tunc illius sim misertus.

k ¶ *Cui miserebor.*] E contrariò Iudæi sermo est, igitur non volentis, neq; currentis: Et iterum, Ergo cuius vult, miseretur: & quem vult, indurat. Non enim Apostolus tollit quod in propria volūtate habemus, qui superius dicit, Ignoras: quia bonitas Dei te ad pœnitentiam adducit? Et iterum Timotheo scribit: *In magna autem domo, non solum sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia. Et quædam quidem in honorem, quædam in contumeliam. Si quis autem mundauerit se ab his, erit vas in honorem sanctificatum.* (2.Tim.2.d)

l ¶ *Igitur, &c.*] Hoc loco Paulus Apostolus vsque ad illum locum: Quid enim adhuc quæritur? Voluntati enim eius quis resistere poterit? personam de contrario assumit, venientis & dicentis, non esse in nobis, aut rectè, aut malum agere, sed in Dei arbitrio constitutum, qui cuius vult, miseretur: & quem vult, indurat. Homo tu quis es qui contradicas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxit, quid me fecisti sic? Nunc Apostolus contradicentem sibi superius increpat, ostendens hoc ipsum quod dicit: *Cui vult miseretur: & quem vult, indurat*: Et quid adhuc quæritur? *Voluntati enim eius quis resistere poterit?* Ea hoc igitur demonstrat, eum esse proprij arbitrij vel voluntatis, quod si vt ipsi e contrariò veniens dicit, *Cuius vult, miseretur Deus; & quem vult, indurat*, nihil differt, quod figulus tractat in manibus, quòd fingendi ex se vas aliquid contradicere non potest quid ex eo vult efficere. Hic autem in eo in quo contradicit, quæritur de Dei voluntate, ostendit liberi esse arbitrij, qui audet de Dei iudicio retractare. Item si non est volentis, neque currentis, vt quidam putant: quare ipse currit, dicens: *Cursum consummaui* Et alios vt currerent, adhortatus est, dicens, *Sic currite, vt omnes comprehendatis.* Vnde intelligitur, quia hic interrogantis voce vtitur, & redarguentis potius, quàm negantis. H

m ¶ *Dicit, &c.*] Hoc & illi malè proponunt. Sed hic locus duobus modis à diuersis exponitur. Siue quod vnusquisque modū & finem peccatorū suorum implet vt puniatur, sicut Sodomitæ & Amorræi. Hic ergo iam modum excesserat, & idcirco voluit Deus quasi de iam perdito alus prouidere, vt populus eius agnosceret iustitiam ipsius atq; virtutē, vt nec peccarēt, nec suos aduersarios vererētur. Tale est hoc quod in Pharaone gestum est: quale si medicus de cruciatu iam damnati rei multis inueniat sanitatem, causas inquirendo morborum. Vel si iudex cum possit criminosum statim punire, ad omnium timorem diuersis pœnis afficiat. Siue Dei patientia induratus est. Cessante enim plaga Dei durior fiebat: & quamuis sciret eum non conuerti, tamen etiam in ipso suam clementiam voluit demonstrare.

n ¶ *Ergo, &c.*] Ergo si hoc sic intelligitur. *Cuius vult, miseretur: & quem vult, indurat*; quod satis iniquum est: & ita propositio vestra concluditur, vt dicatis malitiæ vestræ, non vos esse causam, sed domini voluntatem, cui contradici non possit, sed resistit hic rationi vestræ ipsa natura iustitiæ Dei.

o ¶ *Dicis, &c.*] Apostolus contra aduersarios dicit. Dicis itaque mihi. Quid adhuc quæritur? Et iterum infert, cōfirmās hoc quod dixerat; homo tanto magis verè quæritur. & iustè ex verbis tuis. Nemo enim propriam non habens voluntatē, dicere potest de Deo: quid adhuc quæritur? Vnde rectè arguens eius imprudentiam dicit. *Tu quis es qui respondeas Deo?* Qui.n. à Deo induratus est, sicut tu dicis, contradicere suo creatori nō potest, quasi non habens propriam voluntatem, sicut & lutum insensibilis materia fictori suo respondere non potest: quia in potestate figuli positum est.

lũtati enim eius quis rėsistit?[a] O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmẽtum ei qui se finxit, quod me fecisti sic?[b] An nõ habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in hooorem, aliud vero in contumeliam? [c] Quod si Deus volens ostendere iram, & notam facere poteotiã suam, sustinuit in multa patientia, [d] vasa iræ apta in interitum,[e] vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam: [f] Quos & vocauit, non solum ex Iudæis, sed etiam ex gentibus; [g] sicut in Osee dicit: [h] Vocabo non plebem meam, plebem meam: [i] & non dilectam, dilectam: & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. [k] Et erit in loco vbi dictum est eis, Non plebs mea vos; [l] ibi vocabuntur filij Dei viui. [m] Esaias autem clamat pro Israel. [n] Si fuerit numerus filiorum Israel tanquã arena maris, reliquiæ saluæ fient. [o] Verbum enim consummans & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet dominus super terram. [p] Et sicut prædixit Esaias. [q] Nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorra similes fuissemus. [r] Quid ergo dicemus, quod gentes, quæ nõ sectabantur iustitiam, apprehenderunt institiam? Iustitiam autem quæ ex fide est. [s] Israel vero sectando legem iustitiæ, io legem iustitiæ non peruenit. Quare? quia nõ ex fide, sed quasi ex operibus. [t] Offẽderũt.n.io lapidẽ offensionis, sicut scriptũ est. Ecce pono io Sion lapidẽ offensionis, & petrã scãdali, [u] & omnis qui credit in eum, non confuodetur.

Capvt X.

FRatres, Voluntas quidẽ cordis mei, & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem. [y] Testimoniuio enim perhibeo illis, quod æmulationem quidẽ Dei habent, sed noo secundum scientiã. [z] Ignorantes enim iustitiam Dei, & suã

A a ¶ *O homo, tu quis*, &c.] Quibusdam videtur & hoc adhuc ex ipsorum persona dicere: quia ipsum est dicere, neminem posse contradicere voluntatis Dei alterius miserentis, alterum indurantis, & addere neminem Deo respondere. Quidam vero dicunt iam hinc Apostolum respondere, qund etiam sita esset, vt illi calumnianiur, non debere eos suo respondere factori: eo quòd tales simus ad comparationem Dei, quale ad suum est luti artificem figmentum. In Græco habet μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε, quod est, ô homo tanto magis.

b ¶ *An non habet*, &c.] Secundum bos qui hæc verba Apostoli dicunt, massam dicit omnes in Ægypti commorantes; quia & Israel ibi idolis deseruierat.

c ¶ *Quod si Deus volens ostendere iram, & notam facere*, &c.] Quia illum diu sustinuit blasphemantem, & populum suum variis operibus affligentem. Præterea, quam innoxiã ætatem paruulorum crudeliter iusserat enecare. Item competens respõsum: qu[illegible] patientia & eius bonitas fac[illegible] eos qui propriam habent voluntatem viuendi, siue vasa iræ, siue misericordiæ.

d ¶ *Vasa iræ apta in*, &c.] Implendo peccata sua, vasa iræ digna sunt facti, & à semetipsis ad interitum præparata.

B e ¶ *Vt ostenderet*, &c.] Digni erant misericordia: quia & minora commiserant, & grauiter fuerant afflicti.

f ¶ *Quos & vocauit, non solum ex Iudæis*, &c.] Quia & tunc aliquanti Ægyptiorum exierant cum filiis Israël, quòd si Deus personam acciperet, solus Israel debuit habere salutem. Ita & nunc non solum Iudæos, sed etiam gentes vocauit ad fidem. Secundum eos autem qui hæc non ex Apostoli, sed ex Iudæorum persona dici putant. Intantum, inquiunt, quos voluit, saluauit: vt etiã gentes elegerit idololatras, qui nunquã seruierant Deo, & ex Israel paucos vocaret, secundum testimonium Esaiæ.

g ¶ *Sicut in*, &c.] Non populum, duas tribus dicit: & non misericordiam consecutam, decem tribus.

h ¶ *Vocabo non plebem meam, plebem meã.*] Hoc loco Iudam significat.

i ¶ *Et non dilectam, dilectam: & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam.*] Israeliticum populum.

k ¶ *Et erit in loco vbi dictum*, &c.] Gentes demonstrat in Christo credituras, sicut in Euangelio per parabolam loquitur nuptiali cœna facta, cum Israel venire noluisset, & pro ipso gentes vocantur.

l ¶ *Ibi vocabuntur filij Dei viui.*] Vocationem gentium significat.

m ¶ *Esaias autem clamat pro Israel.*] Communicatio pro ipsis esse monstratur.

n ¶ *Si fuerit numerus*, &c.] Paucitatem eorum credituram esse demonstrat.

o ¶ *Verbum enim consummans & abbreuians in æquitate, quia verbum breuiatum faciet dominus*, &c.] Historiæ hoc habet sensus. Sicut ego verbum abbreuio, & citò definio, ita Deus hoc omni velocitate perficiet. In prophetia autem verbum breuiatum, nouum testamentum accipitur: quia in eo breuiter comprehensa sunt omnia & clausa. C

p ¶ *Et sicut prædixit Esaias.*] Benè prædixit, quia superius scriptum est.

q ¶ *Nisi dominus Sabaoth*, &c.] Quia non est passus paucos iustos perire cum multitudine impiorum in fide, nisi semen Abraham Christus fuisset missus ad populum liberandum qui corruisset.

r ¶ *Quid ergo dicemus; quòd*, &c.] Si superiora ex persona Apostoli dicuntur, hic sibi iterum proponit; quia poterant dicere, si non est ita vt dicimus: quia non est volentis neque currentis, quomodo gentes inuenerũt iustitiam, quam nunquam antea quæsierunt: Israel verò quærens semper iustitiã, non potuit inuenire? Si verò totus superior sensus contradicentibus applicatur; hic respondet Apostolus, & breuiter recapitulat quæstionem, dicens. Quid ergo dicemus ad ea, quæ nobis obiecta sunt; nisi quia gentes vocatæ crediderunt, & illi credere noluerunt.

s ¶ *Israel verò sectando legem iustitiæ, in legem iustitiæ non*, &c.] Reddit causas, quare non inuenerint iustitiam: quia falso in operibus gloriati, credere noluerunt, quasi iustitiam gratiam reputantes dicens. Quoniam populus Iudæorum ex operibus legis iustificari se putans in legem iustitiæ, id est, ad fidem Christi dedignando non potuit peruenire, D

t ¶ *Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est*, &c.] Qui videt lapidem, non offendit: qui autem cæcus est, impingit: quod contingit Iudæis, quos sua malitia excæcauit, & Christum non agnoscentes crucifixerunt. Sed & idcirco lapis offensionis & petra scãdali, prædictus est Christus: quia multi in natiuitate eius & passione scandalum patiuntur, sicut scriptũ est. Quia *scandalizabãtur in eo*. Et Apostolus ait. *Christum crucifixum, Iudæis scandalum, gentibus stultitiam: ipsis verò vocatis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam*. Vnde & hic sequitur: *Qui credit in eo, non confundetur*. Petrus quoque dicit, quod credentibus lapis electus sit angularis, incredulis verò offensionis.

Matt. 14.a
1.Cor.1.A
1. Pet. 2.a

u ¶ *Et omnis qui crediderit in eum, non confundetur.*] Non Iudæus solus, sed omnes credentes in eo non confundentur de pristinis delictis.

Capvt X.

FRatres: x *Voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem.*] Hic se ostendit non solis labiis, sed & corde pro inimicis orare.

y ¶ *Testimonium enim perhibeo illis, quòd æmulationem*, &c.] Habent scientiam sectandæ legis, sed non intelligunt, quia Christus secundum legem venit. Et quia per legem iustificari non possunt, periclitantur tenera, si sine scientia fiat, quia sæpè vertitur in contraria.

a ¶ *Ignorantes.n. iustitiã Dei, & suam quærẽtes statuere: iustitiæ Dei*

E *tiæ Dei non sunt subiecti.*] Ignorantes quod Deus ex sola fide iustificat, & iustos se ex legis operibus, quam non custodierunt, esse putantes, noluerunt se remissioni subiicere peccatorum, ne peccatores fuisse viderentur, sicut scriptũ est: Pharisæi aũt spernentes consilium Dei in semetipsis, noluerunt baptizari baptismo Ioannis. Item, quia sacrificia legis, & cætera quæ vmbra erant veritatis, quæ per Christum perfici habebant, præsentia Christi cessauerũt, cui credere noluerunt: Bene dicit Apostolus, iustitiam suam, quia iam non Dei est, sed ipsorum.

m ¶ *Non enim est distinctio Iudæi & Græci, &c.*] *Vnus dominus omnium*, & abundans misericordia & salute, habet vnde largitur. G

n ¶ *Omnis enim quicunque inuocauerit, &c.*] In Iohele. De gentibus obiectio Iudæorum, quod Deum inuocare non possunt. Iohel.2.g

quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti.ª Finis.n. legis, Christus ad iustitiã omni credenti.ᵇ Moyses.n. scripsit. Qnoniã iustitiã quæ ex lege est,ᶜ qui fecerit homo viuet in ea.ᵈ Quæ aũt ex fide est iustitia, sic dicit. Ne dixeris in corde tuo,ᵉ quis ascendet in cælũ, id est, Christũ deducere, aut quis descẽdet in abyssum: hoc est, Christum à mortuis reuocare.ᶠ Sed quid dicit scriptura? Prope est verbũ in ore tuo: & in corde tuo, hoc est, verbũ fidei quod prædicamus,ᵍ quia si confitearis in ore tuo Dñm Iesum, & in corde tuo credideris, quòd Deus illũ suscitauit à mortuis,ʰ saluus eris.ⁱ Corde enim creditur ad iustitiã, ore aũt confessio fiat ad salutem.ᵏ Dicit enim scriptura. Omnis qui credit in illum,ˡ non cõfũdetur.ᵐ Nõ.n. est distinctio Iudæi & Græci. Nã idem dñs omniũ, diues in oẽs qui inuocant illum.ⁿ Omnis.n. quicunque inuocauerit nomen dñi, saluus erit. Quomodo ergo inuocabunt in quem nõ crediderunt?ᵒ Aut quomodo credent ei, quem nõ audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? Quomodo verò prædicabunt, nisi mittãtur,ᵖ sicut scriptum est, Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona?ᵠ Sed non oẽs obediũt Euangelio.ʳ Esaias enim dicit. Domine, quis credidit auditui nostro?ˢ Ergo fides ex auditu: auditus autem per verbũ Christi.ᵗ Sed dico, Nunquid non audierunt? Et quidem,ᵘ In oẽm terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.ˣ Sed dico. Nunquid Israël nõ cognouit?ʸ Primus Moyses dixit.ᶻ Ego ad æmulationem vos adducam in non gentẽ, in gẽtem insipientem, in iram vos mittam.ª Esaias autem audit & dicit. Inuentus sum à non quærentibus me:ᵇ palam apparui his qui me non interrogabant.ᶜ Ad Israel autem dicit.ᵈ Tota die expandi,ᵉ manus meas ad populum non credentem, sed contradicentem mihi.

CAPVT

a ¶ *Finis enim, &c.*] Talis est ille qui Christum credidit, die qua credidit, qualis ille qui vniuersam legem impleuit.

Leuit.18.a b ¶ *Moyses enim &c.*] Moyses distinxit in Leuitico inter vtrãque iustitiam, fidei scil. atque factorũ, quod altera operibus, altera sola fidei credulitate accendente fiat. Item, Apostolus ostendere volens differentiam iustitiæ legis, ac fidei, testem vocat Moysen. Item, docentem de iustitia legis, qui fecerit homo, viuet in ea. De iustitia autem fidei: *Ne dicas*, inquit, *in corde tuo, quis ascendet in cælum*, hoc est, ne dubites credere mandato, quod futurum est annuntiare Christum, qui venturus est dare tibi iustitiam ex fide.

F c ¶ *Qui fecerit, &c.*] Nemo.n. illorum viuit: quia in hoc tempore nemo perfecit legem sine Christo: quia & hoc legis est, vt ipsi credatur. Quidã ex hoc loco putant, Iudæos præsentẽ tantum vitam ex legis operib. meruisse, quod verum non esse, domini verba declarant: qui de vita interrogatus æterna, mandata legis opponit, dicẽs. *Si vis in vitam venire, serua*
Mat.19.c *mandata.* Vnde intelligimus, quod qui suo tempore legem seruauit, vitam habuit æternam.

o ¶ *Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante, &c.*] Quia nunquam ad illos prophetæ sunt missi.

p ¶ *Sicut scriptum est. Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.*] Istorum pedes pulchri sunt, qui pacem annuntiant: illorum autem qui annuntiant sæculi cursum, turpes sunt atque deformes.

q ¶ *Sed non omnes, &c.*] Ergo si nec illi omnes obaudierunt, ad quos iusti sunt missi; quanto minus isti, ad quos nemo est destinatus?

r ¶ *Esaias enim dicit: Domine, quis credidit, &c.*] Quis credit quod auditum à nobis, vel quod nos à te, vt aliis annuntiaremus, audiuimus.

s ¶ *Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi.*] Hic responsio Apostoli.

t ¶ *Sed dico. Nunquid non audierunt, &c.*] Etiam ante illos audisse confirmat.

u ¶ *In omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ, &c.*] Vult hoc testimoniũ per Allegoriam, vocibus intelligi prophetarum. H

x ¶ *Sed dico: Nunquid Israel non cognouit?*] Gentes esse vocandas ad fidem.

y ¶ *Primus Moyses, &c.*] Ideo primus Moyses, quia omnes penè prophetæ postea de gentium salute dixerunt. Deut.32.e

z ¶ *Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem, &c.*] In cantico Deuteronomij. Antequam crediderint Deum, non erant gentes Dei. Quasi ergo dicat: eos qui non sunt gens mea, vocabo, & credent mihi ad vestram irritationem, vt quibus maiores debuistis esse, gaudeatis æquare: sicut si quis habeat filium inobedientem, & ad corrigendum eum, dimidium patrimonij sui det seruo suo, vt tandem ille conuersus gaudeat, vel si tantum accipere mereatur. Siue non eramus gens: quia mortui eramus in peccatis.

d ¶ *Quæ autem ex fide est iustitia, &c.*] Ille quidem secundum historiam de lege non dixit, sed Apostolus illud ad Christum aptat: quia lex nec in cælo fuit, nec in abysso. Siue ideo illud semper iubet lex meditari, vt ibi Christum valeant inuenire.

e ¶ *Quis ascendet, &c.*] Quia Christus Deus & homo est, in eo quod Deus verbum qui cum in forma Dei erat, semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, factus est homo. Propterea dicit: Quis ascendet in cælum, hoc est Christum deducere. Deducere dicitur secundum formam Dei, reducere autem ex mortuis secundum formam serui.

Deut.30.c f ¶ *Sed quid dicit scriptura, &c.*] In Deuteronomio. Nouum scilicet testamentum.

g ¶ *Quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, &c.*] Testimonium cordis, est oris confessio.

h ¶ *saluus eris.*] A delictis præteritis cum futuris.

i ¶ *Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem.*] Ergo si fides sufficit ad iustitiam, & confessio ad salutem, inter Iudæum & gentilem credentes nulla discretio est.

Esa.53.a k ¶ *Dicit enim, &c.*] In Esaia. Non solum Iudæus.

l ¶ *Non confundetur.*] Nolite ergo vos illos confundere de pristinis actibus, quos scriptura dicit confundi non posse.

a ¶ *Esaias autem audit & dicit, Inuentus sum à non quærentibus me.*] Gentibus quæ non Deum in lege, sed in idolo ignoranti requirebant.

b ¶ *Palam apparuit eis qui me non interrogabant.*] Non Deum, sed dæmonia interrogabant per augures & haruspices idolorum atque astrologos.

c ¶ *Ad Israel autem dicit.*] Ipse quia talia gentibus iræ promisit Iudæis ecce qualia comminatur, vt sciatis vtrumque prædictum.

d ¶ *Tota die, &c.*] Toto tempore mirabilia vel plagas ostendit: & nec sic credere voluerunt.

e ¶ *Manus meas ad populum non, &c.*] Extensio manuum allegoricè signat crucem.

A

Capvt XI.

Dico a ergo: Nunquid Deus repulit populū suū. Absit? b Nam & ego Israelita sum c ex semine Abraham, de tribu Beniamin. d Non repulit Deus plebem suâ quā præsciuit. e An nescitis in Elia quid dicit scriptura? f quemadmodū interpellat Deum aduersum Israel? Domine, g prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt; & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. h Sed quid dicit illi diuinū respon-sum? Reliqui mihi septē mihi virorū, i qui non curuauerūt genua ante Baal. k Sic ergo & in hoc tempore l reliquiæ secundum electionē gratiæ Dei saluæ factæ sunt. m Si autē gratia, iam non ex operibus; n alioquin gratia iam non est gratia. o Quid ergo? Quod quærebat Israel, hoc nō est consecutus. p Electio autem consecuta est, q cæteri verò excæcati sūt, r sicut scriptū est. Dedit illis Deus spiritū cōpunctionis; oculos vt nō videāt: & aures vt nō audiāt, s vsque in hodiernum diē. t Et Dauid dixit. Fiat mensa eorū corā ipsis in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis. Obscurētur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurua. u Dico ergo: Nūquid sic offenderunt, x vt caderēt? Absit. y Sed illorum delictum, salus est gentibus, vt illos æmulētur. z Quod si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gētium, quāto magis plenitudo eorū? a Vobis enim dico gētibus, b quā diu quidem ego sum gentium Apostolus, ministerium meū honorificabo, c si quomodo ad æmulandū prouocem carnem meam, d & saluos faciā aliquos ex illis. e Si enim amissio eorū reconciliatio est mūdi, f quę assūptio, nisi vita ex mortuis? a Quod

Capvt XI.

Dico a ergo: Nunquid, &c.] Quia satis illos humiliauerat, modo quasi bonus doctor consolatur eos, ne illos nimium exacerbare videretur. Non omnes ait repulit, nec semper, nisi quamdiu non credunt.

b ¶ *Nam & ego Israelita sum.*] Si omnes repulisset, me non suscepisset.

c ¶ *Et semine Abraham*, &c.] Non ex semine proselytorum.

d ¶ *Non repulit Deus plebem*, &c.] Illam plebem non repulit, quam præsciuit esse credituram.

e ¶ *An nescitis in Elia quid*, &c.] In Regum libro, vbi scriptum est de Elia.

f ¶ *Quemadmodum interpellat*, &c.] Gentibus superbiam tollit, ne glorientur quod ex Iudæis paucissimi crediderunt, & ipsi soli remanserunt Deo.

g ¶ *Domine, prophetas tuos*, &c.] Omnes prophetæ illa tantummodo sciebant, quæ illis fuissent à domino reuelata. Vnde & rex Hieremiam dobiè interrogat, si in ea hora qua cū illo loquebatur, apud eum sermo domini haberetur. Sed & Eliseus dicit. *Quomodo hæc dominus abscondis à me?* Ita ergo & Elias hoc loco, præter se, esse alios qui Deum colerent, ignorauit. 4.Reg.4.c

B

h ¶ *Sed quid dicit illi diuinum responsum*, &c] Si prophetam tanti latuerunt, quanto magis vos nescitis, quàm multi Iudæorum & saluati sunt, & saluandi.

i ¶ *Qui non curuauerunt genua*, &c.] Non solum immolando, idolis seruitur, sed etiam delinquendo. Si enim Deus factis negatur, vtique & dæmones honorantur.

k ¶ *Sic ergo in hoc tempore.*] Sicut ergo tunc non omnes perierunt, ita & nunc aliquanti saluantur.

l ¶ *Reliquiæ secundum electionem gratiæ Dei saluæ factæ sunt.*] Electio gratiæ, fides est, sicut opera electio legis. Cæterùm quæ electio, vbi nulla diuersitas meritorum?

m ¶ *Si autem gratia*, &c.] Ne dicerent illi, de quibus Eliæ dicitur. Iusti erant, isti verò peccatores, quomodo electi sunt, subiecit: quia & ipsi gratis saluati sunt, sicut & gentes.

n ¶ *Alioquin gratia*, &c.] Quia gratuitum munus appellatur.

n ¶ *Quid ergo?* &c.] Ideo Israel totus non est consecutus iustitiam: quia eam non ex fide quærebat, sed ex solis operibus legis se iustificari putabat, cum maximè legis mandata contemneret. Vnde à Saluatore arguuntur: *Culicem liquantes, & Camelum glutientes.* Item propterea hoc dicit, quia Iudæorum erant promissiones, per quas venturus erat Christus saluare eos à suis peccatis: sed quia venit, & non crediderunt, ideo dicit, Israel non consecutus. Mat. 23.c

p ¶ *Electio autem consecuta est.*] Qui per fidem electi sunt.

q ¶ *Cæteri verò*, &c.] Cæteri per infidelitatem excæcati sunt, sicut scriptum est. *Nisi credideritis, non intelligetis.*

s ¶ *Sicut scriptum est*, &c.] In Esaia. Ante hominem vita & mors, quod placuerit ei, dabitur illi, ne libertas scilicet tollatur arbitrij. Dei ergo dare, permittere est. Spiritum autem compunctionis, quem desiderabant. Semper enim verbis Dei fuerunt increduli: nam si voluissent habere spiritum fidei accepissent. Sed & nunc Christiani qui de resurrectione dubitant, & præmio ac gehēna, similē sibi spiritum quæsierunt. Hoc enim loco propheta de infidelib. loquitur. Diuina scriptura hoc habet cum vnusquisque habeat, libertatē faciēdi bonum vel malum. Deum dicat tradere aut dare: propterea quia ipse est qui dedit libertatem. Hæc enim facit eius patientia, quia non statim peccantibus infert vindictam, nec bonis præmia. Esa 7.b C

s ¶ *Vsque in*, &c.] Vsquequo conuertātur; sicut de velamine cordis, ad Corinthios dicit.

t ¶ *Et Dauid*, &c.] Aliter, semper incurua onera peccatorū, vt non dimittantur nisi crediderint, quia in passione Christi beati sunt, pascha comedentes. Hoc. n. de illis prophetatur, qui Saluatorem aceto & felle potarunt, & tamen ipsis dicit Petrus, *Et nunc scio quia per ignorantiam fecistis hoc: pœnitemini ergo, & baptizetur vnusquisque vestrum.* Et ipse Paulus post modicum ait. *Et illi si non permanserint in incredulitate, inserentur*, vt sciamus, quia spiritus compunctionis facultatem illis non abstulit conuertendi. Denique statim ipse soluit in sequentibus verbis. Item sacerdotes cum arbitrantur, quod si Christum interfecerint, haberent semper mensam sacrificiorum & decimarum, facta est illis in laqueū. Perdiderunt enim templum in quo vanam spem habuerunt, & nunc sunt inter gentes maledicti. Psal. 68. Act. 3.c Rom. 11.a

u ¶ *Dico ergo: &c.*] Modo iterum partem reuelat Iudæorum. D

x ¶ *Vt caderent. Absit.*] Non penitus & irremediabiliter ceciderunt.

y ¶ *Sed illorum delictum salus est gentibus*, &c.] Vsque adeo illos dilexit vt propter salutem illorum gentes vocarentur, quò eas videntes ad regnū Dei admitti, vel sic facilius conuerterentur. Item, quia dispensatio Dei ita fuit, vt per mortem Christi, omne genus genus humanum saluaretur, sicut ipse dominus dicit. *Cum exaltatus fuero, omnia ad me traham*, ideò dicit. *Sed illorum delictum salus gentium*: dicens autem. *Vt illos æmulentur*, ostendit, quia nisi gentes Christo credidissent, reliquiæ illorum nunquam saluatæ fuissent. Ioan. 12.1

z ¶ *Quod si delictum*, &c.] Si delictum eorum tantum vobis profuit, vt sine operibus legis, vos illis faceret cohæreses, & si pauci eorum credentes, omnes vos ad salutem vocarunt: quanto magis si omnes crediderunt, prodesse poterant vobis per doctrinam?

a ¶ *Vobis enim dico*, &c.] Vult ostendere ad Iudæorum salutem magnoperè festinare.

b ¶ *Quamdiu quidem*, &c.] Quamdiu fuero in corpore constitutus, honorificabo ministerium nostrum, dum exemplo meo, plures eorum saluare contendo.

c ¶ *Si quomodo*, &c.] Vt omni modo talem me exhibeam, vt me desiderent imitari.

d ¶ *Et saluos*, &c.] Vel aliquantos, quia nolunt omnes.

e ¶ *Si enim*, &c.] Repetit quod dixerat superius.

f ¶ *Quæ assumptio*, &c.] Vnde gentibus assumptio, nisi ex illorum viuerent morte? Ex Iudæis mortuis Christus vel Apostoli vita fuerunt gentibus. Siue si quos inde liberauero, ad vestram proficient vitam. Item hoc dicit; quoniam sicut gentes per fidem assumptæ sunt, ita etiam Iudæi si crediderint, ex mortuis ad vitam transibunt.

a ¶ Quod

E

^a Quod si delibatio sancta est, & massa.^b Et si radix sancta, & rami.^c Quod si aliqui ex ramis fracti sunt,^d tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis,^e & socius radicis & pinguedinis oliuæ fact^s es,^f noli gloriari aduersus ramos. Quod si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. ^g Dicis ergo. Fracti sunt rami, vt ego inserar. Bene propter incredulitatem fracti sunt.^h Tu autem fide stas,^i Noli altum sapere, sed time.^k Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.^l Vide ergo bonitatem, & seueritatem Dei.^m In eos quidẽ qui ceciderunt, seueritatem: in te autem bonitatẽ Dei,^n si permanseris in bonitate: &^o alioquin & tu excideris. Sed & illi si non permãserint in incredulitate, inserentur.^p Potẽs est enim Deus iterũ inserere illos.^q Nam & si tu ex naturali excisus es oleastro,^r & contra naturã insertus es in bonã oliuã: quanto magis hi qui secundũ naturã inserẽtur suæ oliuæ?^s Nolo.n. vos ignorare fratres ^t mysteriũ hoc,^u vt nõ sitis vobismetipsis sapiẽtes:^x quia cæcitas ex parte cõtigit Israel.^y donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret.^z Sicut scriptum est, Veniet ex Siõ qui eripiat, & auertat impietatem ab Iacob.^a Et hoc illis à me testamentũ cum abstulero peccata eorum.^b Secundum euangelium quidem inimici propter vos,^c secundum electionem autẽ charissimi propter patres.^d Sine pœnitentia enim sunt dona, & vocatio Dei.^e Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo:^f nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum:^g ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam,^h vt & ipsi

a ¶ *Quod si delibatio*, &c.] Si illi qui pauci ex eis crediderũt sancti sunt, & omnes si credant. Hic primitias, Christum dicit: massam autem populum Hebræorum, à quibus Christus secundum carnem est.

b ¶ *Et si radix*, &c.] Radix, Patriarchæ, rami Apostoli, hoc est, & primi & nouissimi sancti ex ipsis sunt. Item, hoc loco radicem, Abraham significat, quoniam propter fidem, pater multarum gentium vocatur. Ramos verò posteros eius, fidem similiter retinentes.

c ¶ *Quod si*, &c.] Non propter te fracti sunt, sed propter illos tu insertus es, quia illi fracti sunt.

d ¶ *Tu autem*, &c.] Olea quidem, sed inculta atq; siluestris. Item hoc loco cõtra naturam gentilem populũ insitum dicit in radice, hoc est, in fide Patriarcharũ, & non secundum naturã arborum quasi insertũ proprij generis fructum ferre, sed bonitatem radicis sequi, in quam insertus es.

e ¶ *Et socius radicis & pinguedinis*, &c.] Radicis patrum, pinguedinis Christi.

f ¶ *Noli gloriari*, &c.] Noli de illorum perditione gaudere, alioquin audies quod non illi per te stant, sed tu per illos. Nec tu illis vitam præstas, sed illi tibi.

F

g ¶ *Dicis*, &c.] Tu dicis ideo illos fractos, vt tu insereris. Videamus, si propterea, & non magis propter incredulitatem suam ceciderunt.

h ¶ *Tu autem*, &c.] Non enim Deus personã tuam acciperet, & illos sine causa proijceret.

i ¶ *Noli altum*, &c.] Quidam hunc locum non intelligẽtes, nec attendentes causam vel personas, de qua, & de quibus loquitur Apostolus, putant hic sapientiam esse prohibitam. Quod si ita est, secundum illos, inuenietur sibiipse contrarius: qui hic vetat, quod alibi, vt Ephesij & cæteri accipiant, magnis supplicationibus ad dominum deprecatur. Noli ergo altum sapere, hoc est, noli contra eos esse superbus.

k ¶ *Si enim*, &c.] Si illis non pepercit propter incredulitatem, qui ex radice sancta sunt, multo minus tibi, si peccaueris.

l ¶ *Vide ergo*, &c.] Contra eos qui alium Deum iustum, aliũ asserunt bonum. Et contra eos qui negant Deum in peccantibus vindicare.

m ¶ *In eos quidem*, &c.] Quia & illi iustè fracti sunt, & tu clementer insertus es.

n ¶ *Si permanseris*, &c.] In fide quæ tibi Dei bonitate collata est.

o ¶ *Alioquin & tu*, &c.] Sin vero, & tu seueritatem senties, & illi bonitatem.

p ¶ *Potens est enim*, &c.] Apud homines quidem, impossibile est aridos surculos reformare, apud Deum omnia possibilia & facilia sunt.

q ¶ *Nam & si*, &c.] Quia iam olim patres eorum naturalẽ legem obliti, degenerauerant à natura, & per successiones peccandi, consuetudine permanente, quasi naturaliter amari, & infructuosi esse cœperunt. Item hoc loco contra naturam gentilem populum insitum dicit in radice, hoc est, in fide Patriarcharum, & non secundum naturam arborum quasi insertum, proprij generis fructum ferre, sed bonitatem radicis sequi, in quam insertus est.

r ¶ *Et contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis hi qui secundum naturam inserentur*, &c.] Contra naturam est oliuæ inserere oleastrum: quia magis ramus solet vim radicis imitari, quam radix ramorum in suam vertere qualitatem.

G

s ¶ *Nolo enim vos ignorare fratres.*] Hoc totum contra illos ne superbiant gentes.

t ¶ *Mysterium hoc.*] Arcanum quod hominibus ignotum est, quare saluatæ sunt gẽtes: quia occasionem eis salutis etiam cæcitas præstiterit Israel.

u ¶ *Vt non*, &c.] Ne secundum humanam sapientiam dicatis. Nos Deus elegit, & illos abiecit.

x ¶ *Quia cæcitas*, &c.] In tantum Israel & delicta & perfidia occuparunt, vt veniret tẽpus, quo gentes omnes admitterẽtur ad vitam: & itá omnis Israel per fidem solam saluaretur, quomodo gentium plenitudo vita æquales essent in Christo, quia inæquales fuerant in delictis.

y ¶ *Donec plenitudo*, &c.] Tãdiu permansit, donec gentes saluatæ viderent, quod oẽs vocati sunt ad salutem, siue ex Iuda & Israel, & lege scilicet. Itẽ hoc ostendit quoniã intrante in fidẽ Christi gentiũ supplemento, tunc zelo & æmulatione permoti, reliqui populi Iudæorum, credentes in Christo salui fiant. Præponit autem interdũ Apostolus gentes, populo Hebræorum in fide, ea ratione: quoniam etiam si aliquanti ex illis Christo crediderant, tamen legis Mosaicæ adhuc præcepta seruabant: Vnde & ipsi postea exemplo gentiũ, Christianam fidem integre custodire cœperunt. Non enim pro multitudine, plenitudinem dicit, sed quia repleti sunt à Domino nostro, sicut & ipse ait Paulus de credentibus. Et ipsum dedit caput super omnem Ecclesiam, quæ est corpus ipsius, plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimplet.

H

z ¶ *Sicut*, &c.] Quidã hæc omnia futura existimant. Quibus respondendũ est: Ergo & hoc testimonium, Veniet ex Sion qui eripiat Israel, adhuc futurũ est, vt rursum Christus adueniat liberare, & à Deo pro tempore excæcati sunt, & non semetipsis quid de illis, quomodo pereunt, non credentes.

a ¶ *Et hoc*, &c.] Testamentum nouum quod promisit Hieremias, quod non nisi noui abolitis peccatis accipient. Hier. 31.

b ¶ *Secundum euangelium*, &c.] Inimici mihi sont, propter quæ vobis prædico, Christum prohibentes non gentibus loqui vt salui fiant.

c ¶ *Secundum electionem*, &c.] Si autem credant, charissimi sunt dupliciter commendati.

d ¶ *Sine pœnitentia*, &c.] Si crediderint, non illis poterunt imputari peccata: quia dominum non pœnitet Abrahæ semen promisisse. Siue illi sine afflictione pœnitentiæ si crediderint, saluabuntur.

e ¶ *Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo.*] Quando adhuc illi credebant.

f ¶ *Nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum.*] Non vestro merito.

g ¶ *Ita & isti nunc non crediderant in vestram*, &c.] Misericordia gentium. Christus est.

h ¶ *Vt & ipsi misericordiam consequantur.*] Intantum non crediderunt, vt & ipsi operibus suis non iustificentur, sed misericordia, sicut & vos.

A

ipsi misericordiam consequantur. [a] Conclusit enim Deus omnia in incredulitate, [b] vt omniũ misereatur. [c] O altitudo diuitiarum sapiẽtiæ & scientiæ Dei: [d] quàm incõprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius. [e] Quis enim cognouit sensum domini, [f] aut quis consiliarius eius fuit, [g] aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? [h] Quoniam ex ipso, & per ipsũ, & in ipso sunt omnia. [i] Ipsi honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

CAPVT XII.

OBsecro [k] itaque vos fratres [l] per misericordiam Dei, [m] vt exhibeatis corpora vestra [n] hostiam viuentem, sanctam, [o] Deo placentem, [p] rationabile obsequium vestrum. [q] Et nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri: vt probetis quæ sit voluntas Dei [r] bona & beneplacens, & perfecta. [s] Dico enim per gratiã quæ data est mihi [t] omnibus qui sunt inter vos: [u] non plus sapere quã oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem: [x] & vnicuique sicut Deus diuisit [y] mensuram fidei. [z] Sicut enim in vno corpore multa membra habemus: omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi vnum corpus sumus in Christo: [a] singuli autem alter alterius membra: [b] habentes autem donationes secundũ gratiã, quæ data est nobis differentes. [c] Siue prophetiam secundum rationem fidei: [d] siue ministerium in ministrando: [e] siue qui docet in doctrina. Qui exhortatur in exhortando: [f] qui tribuit in simplicitate: [g] qui præest in solicitudine: [h] qui miseretur in hilaritate. [i] Dilectio sine simulatione. Odientes malum, adhærentes bono.

a ¶ *Conclusit enim Deus omnia in*, &c.] Non vi conclusit, sed ratione conclusit, quos inuenit in incredulitate, hoc est, Iudæos omnes, & gentes hic cõclusit: quia antea Iudæi peccatores tantum erant, non etiam perfidi: postquam autem Christum non crediderunt, gentibus sunt æquales: & omnes similiter misericordiam consequuntur.

b ¶ *Vt omnium*, &c.] Hac de causa.

c ¶ *O altitudo*. &c.] Laudat sapientiam Dei: qui tamdiu expectauit secundum præscientiam, donec omnes misericordia indigerent: vt omnibus de falsa iactantia operum gloria tolleretur.

Psal. 35. d ¶ *Quam incomprehensibilia*, &c.] Iudicia Dei abyssus multa. Aliqui enim comprehendere non possum.

e ¶ *Quis enim*: &c.] Aut nemo cognouit: nam in præsenti ipse Paulus vtique sciebat, qui aliis ostendebat. Nos autem sensum domini habemus. Siue legem ipsius per se nemo cognouit: & nemo peculiari Deo confabulatione instructus, doctrina non indiget legis.

f ¶ *Aut quis*, &c.] Vt eius nouerit sacramenta.

g ¶ *Aut quis prior*, &c.] Quis fecit aliquid boni, & non Dei misericordiam glorificet, sed suo se merito recepisse glorietur.

B

h ¶ *Quoniam*, &c.] Ab ipso omnis creatura accepit initiũ, & per ipsum regitur, & in ipso omnia concluduntur, nec ipse continetur ab vllo.

i ¶ *Ipsi honor*, &c.] Ipse solus glorificandus est, cuius est etiã quod sumus & viuimus, ac mouemur. Simul etiam contra Arianos facit hic locus, cum dicitur Deus id esse, ex quo omnia, & per quem omnia facta esse monstrantur: siquidem omnia per verbum in principio facta, Euangelista signauit. Et quod de filio Euangelista testatur, hoc Apostolus per vnitatis mysterium, de patre intelligendum edocet credendum.

CAPVT XII.

OBsecro [k] *itaque*, &c.] Quia de sensu domini dixerat: modò dicit quales se exhibere debeant, vt sensum domini habere mereantur. Hucusque de dogmatibus dicit: hinc iam moralia docet.

l ¶ *Per misericordiam Dei*.] Qua magis nihil est, per quam liberati sumus.

m ¶ *Vt exhibeatis*, &c.] Quanto magis animam, non animalium, sicut in lege, quæ tamen licet in figura fuerint, immaculata offerebantur & viua.

n ¶ *Hostiam viuentem, sanctam*.] Hoc est, castam & alienam ab omni morte peccati.

o ¶ *Deo placentem*.] Domino, non hominibus tantùm placente, siue talis ei placet hostia.

p ¶ *Rationabile*, &c.] Omne opus bonum tunc placet Deo, si rationabiliter fiat. Nam mercede priuatur, vtputa, si quis hominum causa ieiunat, bonum obsequium insipienter facit: ita & de omnibus adiacentibus sentiendum est.

q ¶ *Et nolite* &c.] Nolite similes esse filiis mundi, quia facti estis filij Dei: sed renouate sensum vestrum, per quem regitur corpus, & omnia membra diriguntur, vt etiam corporis

C

actus noui fiant, quo possitis volũtatem Dei & sensum eius agnoscere. Hæc enim non nisi nouo sensui reuelantur.

r ¶ *Bona*, &c.] Hoc est, quod bonum sit melius, & optimũ.

s ¶ *Dico enim*, &c.] Prohibet vsum humanæ sapientiæ quæ præter legem est: non se ossu proprio loqui se dicit, sed auctoritate gratiæ Dei.

t ¶ *Omnibus qui sunt*, &c.] Qui sunt sacerdotes siue doctores, quorum cæteri sequuntur exemplum.

u ¶ *Non plus sapere, quam*, &c.] Plus vult sapere, qui illa scrutatur, quæ lex non dicit. Vnde & Salomon ait. *Altiora te ne quæsieris: & maiora te, ne scruteris: sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper.* Eccles. 3.

x ¶ *Et vnicuique*, &c.] Notandum quod Deum dicat Spiritum sanctum, quomodo ad Corinthios ait, dona diuidere 1. Cor. 12. singulis prout vult.

y ¶ *Mensuram fidei*.] Mensura fidei, virtutis intelligenda est gratia, quam non nisi fideles accipiunt.

z ¶ *Sicut*, &c.] Per comparationem corporis, eos ad cõcordiam cohortatur, ne vel hinc moueantur, quia dona accipere diuersa: non enim poterant omnia habere singuli, ne superbirent nullius egentes: nec omnes eadem, vt corporis Christi similitudo in nobis monstretur. Item quod dicit in vno corpore multa membra, propter diuersitatem officiorum dicit. Non enim potest oculus audire, nec auris videre, & sic cætera intelligenda.

D

a ¶ *Singuli autem alter*, &c.] Vt præstando alterutrum quod habemus, magis ac magis charitas in nobis confirmetur.

b ¶ *Habentes autem donationes*, &c.] Donum non ex nostro, sed ex donantis arbitrio pendet. Et omnibus quidem credentibus gloria promittitur in futuro, sed qui tam mundum cor habuerit, vt hoc mereatur, gratiam virtutum accipit etiam in præsenti.

c ¶ *Siue prophetiam secundum*, &c.] Fidei, nõ legis: siue quia fides illa meretur. Vnusquisque enim tantum accipit, quantum credit. Item secundum fidem quæ vnicuique à Deo data est atque concessa.

d ¶ *Siue ministerium in ministrando*.] Ministerium sacerdotalis, vel diaconatus officij.

e ¶ *Siue qui docet in doctrina, qui exhortatur*, &c.] Qui docet, maior est eo qui exhortatur. Exhortari enim pro viribus suis possunt, etiam minus periti. Notandum sanè quod tertio tantum posuerit, siue quod quare fecerit, spiritualis debet lector agnoscere.

f ¶ *Qui tribuit*, &c.] Omnibus simpliciter largitur, cunctos credens bonos esse, & indigere quæ petunt.

g ¶ *Qui præest in solicitudine*.] Qui præest Ecclesiæ vel fratribus, debet esse solicitus.

h ¶ *Qui miseretur*, &c.] Maximè circa ægrotos misericordiam exhibendo. Siue misericordiæ titulus generalis est, qui circa omnes placido exhibendus est animo. *Hilarẽ enim datorem diligit Deus*, & tristem sine dubio odit: quia melius est 2. Cor. 9. verbum bonum super datum optimum.

i ¶ *Dilectione sine simulatione*, &c.] Tota puritas debet esse in Christianis, sicut Deus pura lux est. Fingere enim seruorum

E rum est. Et diligamus non lingua tantum, sed opere & veritate. Ita etiam si necesse fuerit, pro inuicem moriamur.

a ¶ *Charitatem*, &c.] Ita vos diligite, quasi ex vna matre generati.

b ¶ *Honore* &c.] Hoc si semper seruaremus, & charitatem & patientiam teneremus: sicut alibi ait. Alter alterutrum maiorem æstimantes. Si enim nos omnibus minores iudicaremus, nec vltro alicui iniuriam faceremus: nec illatam nobis grauiter deputaremus.

no.[a] Charitatem fraternitatis inuicẽ diligẽtes, [b] honore inuicẽ præuenientes.[c] Solicitudine nõ pigri.[d] Spiritu feruẽtes,[e] domino seruiẽtes.[f] Spe gaudentes,[g] in tribulatione patiẽtes,[h] orationi instãtes: [i] necessitatibus sanctorum communicantes, [k] hospitalitatem sectantes.[l] Benedicite persequentibus vos. Benedicite, & nolite maledicere.[m] Gaudete cum gaudentibus, flere cum flentibus.[n] Idipsum inuicem sentientes.[o] Non alta sapiẽtes, sed humilib. consentientes.[p] Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.[q] Nulli malum pro malo reddentes,[r] prouidentes bona, non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.[s] Si fieri potest quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.[t] Non vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ.[u] Scriptum est enim: Mihi vindictam, &[x] ego retribuam, dicit dominus.[y] Sed etsi esurit inimicus tuus, ciba illũ, si sitit, potum da illi.[z] Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.[a] Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.

CAPVT XIII.

OMnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: [c] non est enim potestas nisi à Deo.[d] Quæ autem sunt, à Deo ordinata sunt.[e] Itaque qui resistit potestati, Dei ordi-

c ¶ *Solicitudine*, &c.] Ne per solicitudinem sæculi pigri in Dei opere efficiamini & inertes.

d ¶ *Spiritu*, &c.] Quia frigidos dominus non amat, & in tepidis nauseat. Tunc plane spiritu feruemus si sæculo frigidi sumus.

e ¶ *Domino*, &c.] Non sæculo: neque vitio, sed Deo.

f ¶ *Spe gaudentes*.] Spe non præsenti. Spes enim quæ videtur, non est spes.

g ¶ *In tribulatione patientes*.] Propter gaudium spei futuræ, omnia sustinere: sicut ait: *Omnes gaudium existimate*. Iac.1 a

h ¶ *Orationi instantes*.] Instantia orationis nobis præstat auxilium in aduersis.

i ¶ *Necessitatibus*, &c.] Ministrate eis qui propter Christũ, sua omnia contemnentes, alienis ad tempus indigent ministeriis. Quidam codices habẽt,

F Memoriis sanctorum communicantes: quod ita intelligitur, quod meminerit, in qualibus sancti, vel quibus operibus promeruerint Deum, vt participes eorum fiant imitantes semper. Denique sequitur.

k ¶ *Hospitalitatem sectantes*.] Quia & hoc sancti fecerunt: sicut Abraham, sicut Lot, qui etiam inuitos hospites detinebant: de qua dicitur. Per hanc enim quidam Deo placuerunt angelis hospitio receptis.

l ¶ *Benedicite*, &c.] Ne putaremus vtrunque nos facere

1.Pet.3 b debere. Ait enim & B. Petrus: *Neque maledictum pro maledicto, sed econtrario benedicentes*.

m ¶ *Gaudere cum gaudentibus*, &c.] Vt si quid patitur vnum membrum, compatiantur omnia membra. Sicut Iob ait: Si non ingemui vel lacrymatus sum, cum viderem homines in

Ioan.11. necessitate. Et dominus fletibus Mariæ, ad fletum prouocatur, vt nobis daret exemplum. Nec enim pro Lazaro quem erat suscitaturus, fleuisse credendus est; nec propter incredulitatem illorum, qui ei sæpe non crediderunt mirabilia facienti. Nos autem iam peruerso modo flemus cum gaudentibus, & gaudemus cum flentibus. Si quis enim laudatus fuerit, contristamur: si quis ceciderit, exultamus. Vnde ostendimus nos qui talia facimus, de corpore Christi non esse, qui non dolemus de vno membro præciso: sed inimici sumus partis nostræ, & amici partis aduersæ: qui non dolemus de acie nostra viros fortissimos corruentes: nec gaudemus, si videamus eos fortiter dimicantes: quamuis ipsi tam validi non simus ad pugnandum.

n ¶ *Idipsum*, &c.] Vt ita alteri sentiatis, sicut vobismetipsis.

o ¶ *Non alta sapientes*, &c.] Superba sapit iste, qui suam per se vlcisci cupit iniuriam: & non humilibus rebus, id est, humilitate consentit.

p ¶ *Nolite esse*, &c.] Nolite in humana sapientia gloriari, sed stulti estote sæculo vt sitis domino sapientes: sicut scri-

Psal.93 b ptum est. *Beatus homo quem tu erudieris domine: & de lege tua docueris eum*.

G q ¶ *Nulli malum*, &c.] Humana sapientia est, si quæramus vicem reddere inimicis. Stultitia enim est in hoc sæculo, si percutienti & aliam maxillam præbere volueris. Quod si tantæ patientiæ & humilitatis fueris: non solum apud dominum, sed & apud omnes homines poteris probabilis apparere.

r ¶ *Prouidentes bona non*, &c.] Tantum caue ne ideo facias, vt non Deo, sed solis hominibus placere desideres.

s ¶ *Si fieri potest*, &c.] Quod vestrum est, vos cum omnibus pacem habetote: & dicite cum propheta. *Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus*: optantes scilicet conuersionem eorum atque salutem, sicut quę vobis fieri possit. Psal.119 a

t ¶ *Non vosmetipsos*, &c.] Aut fugiendo, aut permittendo nocere.

v ¶ *Scriptum*, &c.] Ego quasi meam, dicit dominus, non quasi vestram iniuriam vindicabo: quoniam dicit propheta. *Qui vos tangit, tanquam qui tãgit pupillam oculi ipsius*. Zach.2 c

x ¶ *Ego retribuã dicit dominus*,] Facienti bona, retribuere promittit.

y ¶ *Sed & si*, &c.] Noli illi negare, quod Deus nulli negat: quamuis sit blasphemus & impius.

z ¶ *Hoc enim faciens, carbones*, &c.] Vt eum sibi carbones intellexerit per suam indebitam misericordiam congregari, excutiat eos: hoc est, cõuertatur, & diligat te, quem habuerat aliquando perosum. Cæterum non est misericordia, sed crudelitas: si ideo eam facias, vt illi aliquid peius eueniat: pro quo Deum præciperis deprecari. Item hoc loco docet nos imitari Deum debere, qui solem suum oriri facit super bonos & malos. Cibando enim inimicum & potando, eum ad pacem vel reconciliationem prouocamus: vt si ille in malitia persititerit, ignem suo congerit capiti. H

a ¶ *Noli vinci malo*, &c.] Ille dicitur vicisse alterum, qui eum ad suam duxerit partem, sicut hæreticum vel paganũ. Si ergo te fecerit sibi vicem reddere, ille te vicit, sibi similem te faciendo: si autem per patientiam tuam feceris eum cessare ab iniuria, tu vicisti.

CAPVT XIII.

OMnis b *anima*, &c.] Hæc causa aduersus illos prolata est, qui se putabant ita habere libertatem Christianam vt aut nulli honorem deferrent, aut tributa penderent. Quocumque ergo modo eos humiliare desiderat: ne forte propter superbiam, magis quam propter Deum contumeliam patiantur. Ideoque docet illos humilitate tempus redimere. Aliter: quod sublimiores potestates, ecclesiasticæ dignitates intelligantur.

c ¶ *Non est*, &c.] Et quomodo Deus dicit per prophetam: Regnauerunt, & non ex me?

d ¶ *Quæ autem sunt*, &c.] Si de sæculi potestatibus dicere videatur, non ideo iustæ erunt, etiam si à Deo exordium acceperunt. Secundum desiderium vniuscuiusque dantur. Nam dicit Salomon: *Quoniam data est nobis potestas à Deo. Sed cum essetis ministri regni illius, non recte iudicastis. Horrendè & citò apparebit vobis*, &c. Constituitur enim à Deo vt iuste iudicet: & vt peccatores habeant, quod timeant, ne peccent. Sap.6 b

e ¶ *Itaque qui resistit potestati*, &c.] Sicut ad Rahab dicitur:

A Qui exierit foras, ipse sibi reus erit.

ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damoationem acquirunt. [a] Nam priocipes nun sunt timori boni operis, sed mali. [b] Vis autem nõ timere potestatem? [c] Bonum fac, & habebis laudem ex illa. [d] Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time. [e] Nõ enim sine causa gladium portat Dei enim minister est, [f] vindex in iram ei qui malum agit. [g] Ideoque necessitate subditi estote: non solum propter iram, sed etiam propter coofscientiam. [h] Ideo enim & tributa præstatis. Ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruiẽtes. [i] Reddite ergo omnibus debita. Cui tributũ, tributum: [k] cui vectigal, vectigal: [l] cui timorem, timorẽ: [m] cui honorem, honorem. [n] Nemini quicquã debeatis, [o] nisi vt inuicẽ diligatis. [p] Qui enim diligit proximum, legem impleuit. [q] Nã non adulterabis, non occides, non furaberis, nõ falsum testimonium dices, nõ concupisces: & si quod est allud mandatum, in hoc verbo instauratur. Diliges proximum toum sicut teipsum. [r] Dilectio proximi, malum non operatur. [s] Plenitudo ergo legis, est dilectio. [t] Et hoc scientes tempus: quia hora est iam nos de somno surgere. [u] Nũc enim propior est nostra salus, quam cũ credidimus, [x] Nox præcessit, dies autem appropinquauit. [y] Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis? [z] sic vt in die honeste ambulemus. [a] Non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, [b] oon in contentione & æmulatione, [c] sed induimini dominum Iesum Christum, [d] carnis curam ne feceritis in desideriis.

CAP.

a ¶ *Nam principes non sunt, &c.*] Malus debet timere potestatem, nam bonus non habet quod timeat, qui si iniustè occiditur, gaudet.

b ¶ *Vis autem, &c.*] Accipe consilium meum, & nunquam timebis.

c ¶ *Bonum fac, &c.*] Ipsa damnatio malorum, laus est bonorum.

d ¶ *Dei enim, &c.*] Qui pro ma solicitus est quiete. Item hic dicendo: Minister est tibi boni causa, ostendit in his quæ recta sunt iudicibus obediendum, non in illis quæ religioni contraria sunt.

e ¶ *Non enim, &c.*] Et in te habet officiom, si peccaueris: nec tibi proficit ad mercedem. Siue sacerdotes gladium spiritualem portant: sicut Petrus percussit Ananiam & Sapphiram, & Paulus Magum. Act.5.a.b & 13.b

f ¶ *Vindex in iram, &c.*] Quia Deus non diligit malos: qui odit omnes qui operantur iniquitatem.

g ¶ *Ideoque necessitate, &c.*] Non solum quia possunt potestates etiam sine causa irasci, sed & ne propter alicuius peccati conscientiam condemnemini. Siue non solum, ne irascantur sacerdotes, sed etiam quia sanctis illis & iustis honorem debetis. Item malum agẽtes & contra præcepta viuentes, propter vindictam subditi sunt potestatibus: recte autem viuentes propter conscientiam subditi sunt, quia bona & iusta sunt quæ iubentur.

B

h ¶ *Ideo enim & tributa, &c.*] Possunt & tributa sacerdotum intelligi, quæ illis à Deo sunt constituta. Siue ideo regibus tributa præstatis: quia voluistis possidendo sæculo esse sobiecti. Ministros autem Dei illos appellat: vt vel sic eis reddant, quod eis debebant, ne videretur Christus superbiam docuisse.

i ¶ *Reddite ergo, &c.*] Potest etiam eleemosyna debitum appellari. Dicit scriptura: *Inclina pauperi aurem tuam, & redde debitum tuum.* Eccl. 4.d

k ¶ *Cui, &c.*] Vectigal nostrum est, vt transeuntibus donemus: vel nos transeuntes sedentibos ad viam, & inde veniẽtibus largiamur. Psal.14.

l ¶ *Cui timorem, timorem.*] Quomodo ergo scriptum est alibi: Præter Deum neminem esse timendum? Sed sic, inquit, age vt neminem timeas. Timor enim Dei, timorem expellit humanum. Sed quoniam causas adhuc timoris habetis, necesse est vt timeatis.

m ¶ *Cui honorem honorem.*] Etiam timorem maioribus, honorem tantum æqualibus.

n ¶ *Nemini, &c.*] Præclare dixit Apostolus, reddenda vnicuique quæ debentur, sola tantum dilectione nos inuicem obnoxios debere. Si autem semper fratribus debuerimus, dilectionem seroemus, vt perpetuæ charitati connectamnr. Nam non adulterabis, non occides, non furaberis, nõ concupisces: & si qoid est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Item nemini debitum non reddatis.

o ¶ *Nisi vt, &c.*] Hoc solum semper debet manere, quod nunquam persolui potest.

p ¶ *Qui enim diligit proximum, legem, &c.*] Secundum domini parabolam, sine discretione cunctis misericordiam fieri iubentis, omnis homo proximus esse censendus est. Itẽ dilectionem ideo præmisit: quia fidelibus scribebat, & de iustitiæ conuersatione tractabat. C

q ¶ *Nam, &c.*] *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Recapitulatur omnis iustitia in proximi dilectione, & iniustitia nascitur, dum plus cæteris nos amamus. Qui enim sicut se diligit proximum; non solom illi malum non facit, sed etiã bonum facit, quia & circa se vtrumque cupit impendi.

r ¶ *Dilectio, &c.*] Etiam bonum non facere, malum est. Nam si videris illum fame periclitari: nonne ipse illum occidit, si ille cum affluat, non dederit victum: quamuis ei proprias nõ tulerit facultates? Quisque enim in qoacunque necessitate succurrere monitu to potest: si non fecerit, occidit.

s ¶ *Plenitudo, &c.*] Hoc est perfectio.

t ¶ *Et hoc scientes, &c.*] Hoc est, vt ad perfectiora tendatis. Non enim semper debetis esse paruuli & lactentes, sicut alibi dicit: *Etenim cum deberetis magistri esse, &c.* Item hortatur Apostolus, vt tenebrosa & sõni torpore depressa opera relinquentes, in lumine, hoc est, in bonis operibus ambolemus. Itẽ de somni inertiæ & ignorantiæ cõsurgamus: Iam enim scientia lucet. Heb.5.c

D

v ¶ *Nunc enim, &c.*] Scientia proficiente propior est salus, quam quando primum credidimus.

x ¶ *Nox præcessit: dies autem, &c.*] Comparat diei scientiam, & ignorantiam nocti, secundum Osee dicentem: *Nocti assimilaui matrem tuam: factus est populus meus tanquam non habens scientiam.* Osee 4.b

y ¶ *Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*] Cum ignorantia abiiciamus simol etiam opera ignorantiæ, & arma lucis: hoc est, luminis opera induamor. *Qui* enim *male agit, odit lucem:* qui vero facit veritatem, venit ad lucem. Ioan 3.

z ¶ *Sic vt, &c.*] Sicut lux diei prohibet vnumquemque agere, quod nocte libere committebat: ita & scientia nos prohibet legis mandata cõtemnere: qood sciamus nos semper à Deo videri.

a ¶ *Non in comessationibus, & ebrietatibus, non in cubilibus, &c.*] Comessatio, est mensæ collatio. Nos vero habemus spirituale conuiuium dicentes: Com conuenitis, vnosquisque psalmum habet, &c. Ebrietatem ergo pernitiosam esse, & luxuriæ materiam; ex hinc cognoscimus, qnia impudicitiam subiunxit. Et alibi ait, *Nolite inebriari vino in quo est luxuria.* Ephe 5.d

b ¶ *Non in contentione, &c.*] Etiam contentionem & inuidiam criminosam esse: & aliis multis probatur exemplis, dicente Iacobo: *Si enim zelum amarum habetis, &c.* Iac.3.d

c ¶ *Sed induimini, &c.*] Solus Christus videatur in vobis, non vetus homo. Qui enim dicit se in Christo manere, debet sicut ille ambulauit, & ipse ambulare, in quo omnes sunt virtutes.

d ¶ *Et carnis, &c.*] Sicut Salomon ait: Post concupiscentias tuas non eas. Et iterum: *Si dederis concupiscentiam animæ tuæ, in gaudium facies te inimicis tuis venire.* Eccl.18.d

CAP.

CAPVT XIV.

INfirmum a, &c.] Hic oblique illos increpare incipit, qui se fortes putabant, vt immoderatè carnibus vescerentur. Item hic infirmos fideles dicit, qui carnes quæ in macello tunc temporis vendebantur, idololatrias esse credebant: & propter hoc sic putantes, ne polluerentur, oleribus vescebantur. Vnde præcipitur ab Apostolo: ne imperiti ita sentiẽtes iudiceot qui habent fidem: omnia quæ in macello veneũt, sine disceptatione manducent: quoniam omnis creatura Dei bona est: & nihil damnandum est eorum, quæ Deus hominibus ad edendum creauit.

b ¶ *Non*, &c.] Nolite secundum vestras cogitationes, quẽ lex non iudicat iudicare.

c ¶ *Alius enim*, &c] Qui tantam fidem habet, vt non moueatur, aut abstinentia confractus, aut senio.

d ¶ *Qui autem*, &c.] Infirmus aut ætate, aut corporis calore. Item hic probatur: quia non de Iudæis dicatur, vt quidam putant, sed de abstinentibus. Noo enim carnes secundum legem, sed sola olera manducabant. Aliter: Si ideirco tibi infirmitas animæ generatur: quia alium eiusdem propositi, carnibus pro sua fide vesci perhorrescens, forte cognoscis: noli esse iudex alterius voluntatis, nec exigere ab aliquo. Vnicuique in voluntate dimissũ est: sed si tibi scandalum est, &

F

non vis carnibus vesci tibiipsi impone modum: & melius faciens, sola olera manduca. Magis vnusquisque per tuam æquanimitatem ad abstinẽtiam prouocetur, quam iritatus de hoc scandalizet te. Magis in edendis carnibus confirmetur, quod tum non potes quasi culpam in alio reprehendere, si vnusquisque aut fideliter hoc præsumit, aut forte asperitate valetudinis, aut senecta hoc faciat exigente.

e ¶ *Is qui manducat*, &c.] Habebant inter se scandala: illi illos quasi carnales iudicabant, & illi illos tanquam stultos irridebant, & superstitiosos iudicabant.

f ¶ *Et qui non manducat, manducantem*, &c.] Ita illos Deus vocanit, vt te.

g ¶ *Tu qui es*, &c.] Cuius tu auctoritatis es, vt iudices eum, quem lex non indicat? Vnde & Iacobus ait: *Qui iudicat fra-*

Iac. 4.

trem, scil. sapientiorem se, *iudicat legem*. Cæterum ipse Paulus contra mandatum facientes iudicanit, & aliis iudicandi tribuit facultatem. Ad eum qui fide infirmus est, sermo dirigitur, non eum debere iudicare manducantem. Omnia quæcunque in macello veneunt: qui robustus fide est, omnia munda mundis esse cognoscit.

h ¶ *Domino suo stat aut cadit.*] Siue viuit, siue moritur, quia & ille propter Deum abstinet: & ille secundum Deum manducat.

Dan.1.c

i ¶ *Stabit autem: potens est enim*, &c.] Deus qui tres pueros leguminibus pastor, meliores apparere fecit, quam illos qui de mensa regis edebant, potest & illos diutius facere in corpore stare.

k ¶ *Nam alius inditat diem*, &c.] Iudæi in escis diem inter diem iudicare non poterant. Ergo de ieiunio & abstinentia dicit, quæ non sunt sub certo modo legis redacta, vt vnusquisque tãtum faciat, quaotum potest: quantam mercedem habere voluerit. Vnde sequitur: Vnusquisque id faciat in tali causa, quod melius esse iudicat. Item hoc est quod dicit, aliquos esse, qui certis anni tẽporibus: alios esse qui omni tempore vitæ suæ ab esu carnium decreuerunt abstinendum.

l ¶ *Qui sapit*, &c.] Domino sapit, qui propter Deum ieiunat, & noo propter homines.

CAPVT XIV.

INfirmum [a] autem in fide assumite: [b] non in disceptationibus cogitationum.[c] Alius enim credit se manducare omnia. [d] Qui autem infirmus est, olus manducet.[e] Is qui manducat, non manducantem non spernat: [f] & qui non manducat, manducantem non iudicet. Deus enim illum assumpsit. [g] Tu qui es, qui iudicas alienum seruum? [h] Domino suo stat aut cadit,[i] stabit autem. Potens est enim Deus statuere illum. [k] Nam alius iudicat diem inter diem: alius autem iudicat omnem diem. Vnusquisque in suo sensu abundet. [l] Qui sapit diem, domino sapit, [m] & qui manducat, domino manducat. Gratias enim agit Deo. [n] Et qui nõ manducat, domino non manducat: & gratias agit Deo. [o] Nemo enim nostrum sibi viuit, & nemo sibi moritur. Siue enim viuimus, domino viuimus, siue morimur, domino morimur. Siue ergo viuimus siue morimur, domini sum[p]. In hoc enim Christus mortuus est & resurrexit: vt & viuorum & mortuorum dominetur.[q] Tu autem quid iudicas fratrem tuum.[r] aut tu quare spernis fratrem tuum? [s] Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.[t] Scriptum est enim. Viuo ego, dicit dominus: quoniam mihi flectetur omne genu: & omnis lingua confitebitur Deo. [u] Itaque vnusquisq; nostrum pro se rationẽ reddet Deo.[x] Nõ ergo amplius inuicem iudicemus.[y] Sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalũ. [z] Scio & confido in domino Iesu, quia nihil commune per ipsum,[a] nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. [b] Si enim propter cibum frater tuus contristatur, [c] iam non secundum charitatem ambulas.

a Noli

m ¶ *Et qui*, &c.] Qui propter dominum manducat: vt prædicandi euangelium possit habere virtutem, non suæ gulæ studet, sed aliorum saluti: propter quod conuersi, gratias referant Deo.

n ¶ *Et qui non manducat*, &c.] Quia per exemplum illius multi saluantur, & gratias referunt Deo. Qui enim voce agit gratias, solus agit: qui autem etiam in opere, in multis agit.

o ¶ *Nemo enim nostrum*, &c.] Nemo fideliom sibi viuit, & nemo sibi moritur: quia Christus pro omnibus mortuus est, vt & qui viuunt, iam non sibi viuant, sed illi. Cauendum econtrario, ne nos aut nobis viuamus manducando, aut propter homines moriamur ieiunando.

p ¶ *In hoc*, &c.] Aduentus Christi & viuos inueniet, & mortuos suscitabit. Nihil ergo refert, vtrum ta resuscitet, an viuum inueniat: tantum labora, vt coram eo iustus appareas. H

q ¶ *Tu autem*, &c.] Qua auctoritate quasi voracem damnas?

r ¶ *Aut tu quare*, &c.] Quasi infirmum despiciẽs, aut superoacue ieiunantem.

s ¶ *Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.*] Tunc consciẽtias nostras dominus iudicabit, quid & quali voto fecerimus.

t ¶ *Scriptum est enim: Viuo ego dicit dominus: quoniam mihi flectetur omne genu: & omnis*, &c.] Hoc testimonio probat: quia omnes soli domino reddemus nostrorum actuum rationem.

v ¶ *Itaque vnusquisque*, &c] De his quibus lex tacet. Cæterum si videns peccantem non arguerit, reddet etiam Deo pro eo rationem.

x ¶ *Non ergo amplius inuicem iudicemus.*] Sufficit quod nunc vsque fecistis.

y ¶ *Sed hoc iudicate magis*, &c.] Hic subtiliter ingreditur ad abstinentiam commẽdandam: & dicit illos abstinere debere, quamuis firmi sint, ne exemplo illorum, infirmi scandalum patiantur.

z ¶ *Scio & confido in domino Iesu: quia nihil commune per ipsum.*] Non hoc ideo dico: quia putem aliquid commune esse. Per Christum enim scio omnia esse mundata. Commune enim dicitur, quicquid immundum videtur in esca Iudæorum.

a ¶ *Nisi ei*, &c.] Illi per conscientiam fit commune, qui adhuc ritu Iudaico, aliquid pro Christi fidem in talibus causis arbitratur immundum.

b ¶ *Si enim*, &c.] Non dixit, propter ieiunium: sed ne illum tuo exemplo aut prouoces, aut compellas.

c ¶ *Iam non*, &c.] Quia inuitus manducat, quod illi non expedit. Etiam non diligis proximum sicut te, si non illius vtilitatem cogitas sicut tuam.

A

[a] Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est.[b] Non ergo blasphemetur bonum nostrum.[c] Non est enim regnum Dei esca & potus, [d] sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto. [e] Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus.[f] Itaque quæ pacis sunt, sectemur: [g] & quæ ædificationis sunt, inuicem custodiamus. [h] Noli propter escam destruere opus Dei. [i] Omnia quidẽ munda sunt, [k] sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. [l] Bonum est non mãducare carnem, & non bibere vinum: [m] neque in quo frater tuus offenditur, aut scãdalizatur, aut infirmatur. [n] Tu fidem quam habes penes temetipsum, habe coram Deo.[o] Beatus qui non iudicat semetipsum in eo quod probat [p] Qui autem discernit si manducauerit, damnatus est,[q] quia non ex fide.[r] Omne autem quod non est ex fide, peccatum est.

CAPVT XV.

DEbemus [s] autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere: [t] & non nobis placere. Vnusquisque vestrum proximo suo placeat [u] in bonum ad ædificationem.[x] Etenim Christus non sibi placuit, sed [y] sicut scriptum est: Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. [z] Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: [a] vt per patientiam & cõsolationem scripturarum spem habeamus.[b] Deus autem patientiæ & solatij det [c] vobis idipsum sapere in alterutrũ secundum Iesum Christum: [d] vt vnanimes vno ore honorificetis Deum & patrem domini nostri Iesu Christi. [e] Propter quod suscipite inuicem [f] sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei

a ¶ *Noli cibo tuo, &c.*] Non dixit, abstinentia tua, sicut quidam volunt.

b ¶ *Non ergo, &c.*] Libertatem quam habemus in domino, vt omnia nobis munda sint, non ea ita debemus vti, vt videamur propter gulam & epulas ambulare. Siue blasphematur, si propter talia contendimus.

c ¶ *Non est enim, &c.*] Non per escam iustificamur. Sed & hoc notandum, quod non dixerit: ieiunium & sobrietas non est regnum Dei, sed esca & potus. Item hic manifeste mõstratur, quoniam regnum cœlorum cibum & potum non habet temporalẽ, sed illic spiritualiter viuitur.

d ¶ *Sed iustitia, &c.*] Quæ per abstinentiam facilius custoditur. Vbi vero iustitia, ibi & pax, vbi pax, ibi & gaudium spirituale: quia ex dissensione semper tristitia & molestia generatur.

e ¶ *Qui enim, &c.*] De tali homine nemo potest dubitare, quia sanctus est.

f ¶ *Itaque quæ, &c.*] Vt non inuicem nos de huiusmodi iudicemus.

g ¶ *Et quæ, &c.*] Sed ædificatio est abstinentia. Cæterum esca etiam si neminem perdat, nullum ædificat.

B

h ¶ *Noli propter, &c.*] Hominem scilic. à Deo creatum.

i ¶ *Omnia quidem, &c.*] Repetit quod superius dixerat, ne creaturam damnare videretur.

k ¶ *Sed malum est homini, &c.*] Ipsum mundum, illis fit malum, si per illud alterum offendant.

l ¶ *Bonum est non manducare carnem, &c.*] Exponit quid sit per quod offendere dicebat infirmum. Item hoc loco laudat quidem abstinentiam carnis & vini: sed multo magis admonet, propter scandalum fratris abstinendum esse à cibo & potu eorum, quæ idolis immolantur.

Eccl. 19. a m ¶ *Neque, &c.*] Infirmatur à pudicicia. *Vinum enim & mulieres apostatare faciunt etiam sapientes.*

n ¶ *Tu fidem, &c.*] Si in hoc fidelem te putas, sic manduca, vt nemo tuo infirmetur exemplo.

o ¶ *Beatus qui non, &c.*] Quia non suam infirmitatem probando considerat, sed alterius salutem infirmi.

p ¶ *Qui autem discernit, &c.*] Si quis de alio discernat & dicat. Ista si manducauerit, plane damnandus est. Hoc non habet fides, & ideo subsequitur.

q ¶ *Quia non ex fide.*] Non est enim ex fide, si tu alium idcirco condemnas: quia te ieiunante, ille manducat. Aliter: Qui se ita diiudicat. Idipsum enim est discretio & iudicium: quia iudicium discernendo fit, & discretio iudicando.

r ¶ *Omne autem, &c.*] Non ex fide, quæ per charitatem operatur. Quicquid ergo alium destruit, ex fide non est, & idcirco peccatum.

CAPVT XV.

D*Ebemus* [s] *autem nos firmiores, &c.*] Si vere firmi estis, sic facite vt ego, qui factus sum infirmus, vt infirmos lucrifacerem.

C

t ¶ *Et non nobis placere, &c.*] Non à nobisipsis, sed à proximis collaudemur, sicut & alibi suum nobis proponit exemplum, dicens: Sicut & ego omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant. Nemo enim potest ædificare alterum cui per bonam vitam non ante placuerit. Sed & sibi placentes sunt, qui propria commoda quærentes, suã faciunt voluntatem.

v ¶ *In bonum, &c.*] Ostendit modum placendi & causam, ne ad vanam gloriam placeamus. Simul cum dicit. In bonam ædificationem, ostendit malam esse, sicut est illud: *Ædificabitur ad manducandum idolothyta.* 1. Cor. 8.

x ¶ *Etenim, &c.*] Imitatur hoc & discipulus Christi, nõ quærit suum commodum. Ille enim ob aliorum salutem, etiam mortuus est, & improperia amarissima supportauit, dicentium, *Vah qui destruis templũ,* & cætera. Mar. 15.

y ¶ *Sicut scriptum est. Improperia, &c.*] Quæcunque non solum Christo, sed etiam sanctis exprobrantur Dei causa, Deo improperari dicuntur, vt est illud. *Vbi est Deus tuus?* Psal. 41

z ¶ *Quæcunque enim scripta, &c.*] Nihil enim scriptum est sine causa. Nam & merita vel tentationes iustorum ad nostram proficiunt ædificationem: quia Deo manifestissimi erant.

D

a ¶ *Vt per patientiam & consolationem, &c.*] Per scripturarum solatia, spem futuram patientissime expectamus: sicut scriptum est: *Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum:* hoc est, qui consolatione legis vtuntur, moueri vlla tentatione non possunt, vt per exempla patientiæ & cõsolationis eorum quæ scripta sunt, speremus consolationem etiam in præsentibus tentationibus. Magna enim causa solatij est, si quæ nos patimur, dominum nostrum Iesum Christum & sanctos eius sciamus esse perpessus. Psal. 118. b

b ¶ *Deus autem, &c.*] Hoc loco Deum patientiæ, Spiritum sanctum significat, qui donat nobis secundum Christum vnanimes glorificare Deum & patrem domini nostri Iesu Christi. Item patientiæ eius quæ est in connexione & solatio, non ita neque dissidio.

c ¶ *Det vobis idipsum, &c.*] Vt vnusquisque sic quærat salutem alterius quasi suam, sicut Christus sua morte omnes saluauit à morte.

d ¶ *Vt vnanimes vno ore, &c.*] Tunc vere Deus honorificatur, si vno animo & concordi voce laudatur. Si enim duo conuenerint super terram ex omni re, quęcunque petierint, fiet illis.

e ¶ *Propter quod, &c.*] Propter honorem Dei inuicem onera vestra portate, sic adimplebitis legem Christi: quia nos suscepit in se, cum essemus impij. Quanto ergo magis nos inuicem, vt similes nos sustinere debemus. Iterum hic vtrumque populum ad vnitatem hortatur. Consentio vobis ô Iudæi, quia Christus vobis promissus ad vos venerit primum, & gentes propter misericordiam Dei vocatæ sint, tamen vnum corpus estis effecti.

f ¶ *Sicut & Christus, &c.*] Siue in gloriam diuinitatis, siue propter honorem Dei.

¶ Dico

E a ¶ *Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis,* &c] Hic ostendit, quoniam, secundum carnem Christus, iuxta promissiones patrum ex ipsis natus sit, vt præcepta legis impleret. Item non venerat *ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis.* Matt.20.d

q ¶ *Propter*, &c.] Non propter munera terrena vel laudem, sed vt impleam officiun quod accepi. G

r ¶ *Vt sim minister*, &c.] Seruiens euangelio, hoc est, reuocans ei seruos quosdam fugitiuos.

s ¶ *Sanctificans*, &c.] Meo exemplo sanctum esse demonstrans, quod cum tanto timore perficio. Quidam enim vt humanum contemnunt, qood prædicant vt diuinum: & ita fit vt res sancta videatur esse non sancta, cum non perficitur sancte. Vnde dicitur. *Sanctificate ieiunium*, id est, sanctum facite siue monstrate. Ioel.2.d

b ¶ *Ad confirmandas promissiones*, &c.] Quia illis promiserat Christus: sicut ipse dicit: *Non veni nisi ad oues perditas domus Israel.* Matt.15.d

c ¶ *Gentes autem*, &c.] Cui enim *plus dimittitur, plus diligit.* Luc.7.g

d ¶ *Sicut scriptum*, &c.] Tulit Iudæis arrogantiam, dum gentium salutem docet esse prædictam quamuis non fuerit oñtiatus ipse Christus in gẽtibus. Confitetur eos misericordiam consecutos: qui & ipsi sunt in corpore eius.

e ¶ *Et iterum dicit: Lætamini*, &c.] Qui cum ipsis estis ad salutem adducti.

f ¶ *Et iterum: Laudate omnes gentes dominum*, &c. *Et radix Iesse.*] Iesse pater fuit Dauid, de cuius semine, id est, Maria, natus est Christus.

g ¶ *Et qui*, &c.] Non de proselytis asserit, sed & illuc huic loco simile est. *Non deficiet princeps ex Iuda, nec dux de femoribus eius.* Vnde probatur vere iam venisse Christum, in quo omnes gentes sperare manifestum est. Gen.49.b

F h ¶ *Deus*, &c.] In quo omnes speramus, hoc ostendit quomodo Deus absque virtute spiritus sancti, non replet aliquando nationem gratia: quoniam vnum donum est patris & spiritus sancti.

i ¶ *Repleat vos omni*, &c.] Pax fidelium, in spe debet esse futura. Et ibi omne gaudium, vbi pax est. Nullum vero in dissensione gaudium, sed vniuersa mœstitia.

Dei. [a] Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis propter veritatem Dei [b] ad confirmandas promissiones patrum: [c] gẽtes autem super misericordia honorare Deum. [d] sicut scriptum est: Propterea coofitebor tibi in gentibus domine: & nomini tuo cantabo. [e] Et iterum dicit: Lætamini gentes cum plebe eius. [f] Et iterum: Laudate omnes gentes dominum, & magnificate eũ omnes populi. Et rursus Esaias ait: Erit radix Iesse: [g] & qui exurget regere gentes: in eum gentes sperabunt. [h] Deus autem spei [i] repleat vos omni gandio & pace [k] in credẽdo: vt abũdetis in spe & virtute Spiritus sãcti. [l] Certus sum autem fratres mei, & ego ipse de vobis: [m] quoniam & ipsi pleni estis dilectione, [n] repleti omni sciẽtia: ita vt possitis alterutrũ monere. [o] Audacius autẽ scripsi vobis fratres ex parte, [p] tãquã in memoriã vos reducẽs, [q] propter gratiã quæ data est mihi à Deo, [r] vt sim minister Christi Iesu in gẽtibus, [s] sanctificãs euangelium Dei, [t] vt fiat oblatio gentium accepta, & sanctificata in Spiritu sancto. [u] Habeo igitur gloriã in Christo Iesu ad Deum. [x] Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non efficit Christus, in obedientiam, in [y] verbo & factis, in virtute signorũ & prodigiorũ, [z] in virtute Spiritus sancti, [a] ita vt ab Hierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim euangelium Christi. [b] Sic autem prędicaui euangelium hoc non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem, sed [c] sicut scriptum est: [d] Quoniam quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, & qui non audierunt de eo, intelligent, [e] propter quod & impediebar plurimum venire ad vos, [f] & prohibitus sum vsque adhuc. Nunc vero vlterius locum non habẽs in his regionibus: [g] cupiditatem autem habens veniendi ad vos [h] ex multis iam præcedentibus annis: [i] cũ in Hispaniã proficisci cœpero, spero quod præteriens videam vos: [k] & à vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero. [a] Nunc

t ¶ *Vt sim*, &c.] Vt exemplo meo gentes efficiantur hostia Deo accepta, non igni sanctificata vel suscepta, sed Spiritu sancto, sicut scriptum est. Quia sedit super apostolos quasi ignis, & visæ sunt eis variæ linguæ.

u ¶ *Habeo*, &c.] *Qui gloriatur, in domino glorietur.* Gloriam habeo apud Deum, licet apud homines infamer & maculer. 1.Cor.1.d

x ¶ *Non enim audeo aliquid loqui eorum*, &c.] Hic ostendit Christi & Spiritus sancti, vnã esse potẽtiam atque virtutem. Item non ausus sum aliquid dicere me in his dũtaxat rebus propria virtute fecisse, & non omnia per me esse Deum operatum.

y ¶ *Verbo*, &c.] Hoc est doctrina & signis. Non enim de operibus hic, sed de virtutibus loquebatur. H

z ¶ *In virtute*, &c.] Vnam esse virtutem atque potentiam.

a ¶ *Ita vt ab Hierusalem*, &c.] Repletur euangelium, cum etiam gentes credunt.

b ¶ *Sic autẽ hoc prædicaui*, &c.] Non omnis qui super alienum fundamentum ædificat, male facit: sed si ædificet aurum & cætera. Hic pseudoapostolos tangit, qui semper ad eos qui iam crediderant, ibant: & nunquam ad gentes: quia non poterant virtutes operari. Et ostendit perfecte se laborasse, qui & fundamentum posuit & ædificium superstruxit.

k ¶ *In credendo*, &c.] Abundantia, in spe, in spiritu, virtutibus consistit & signis.

l ¶ *Certus sum*, &c.] Bonus doctor laudando prouocat ad profectum, vt erubescant tales non esse, quales ab Apostolo putantur.

m ¶ *Quoniam ipsi pleni*, &c.] Prouidit ne vnquam contentiosius dura increpasse videatur. Vel dissidentes aut stultos ostendit Christianos semper alterutrum monere debere.

n ¶ *Repleti omni scientia, ita vt possitis*, &c. Hoc est, noui & veteris Testamenti.

o ¶ *Audacius autem scripsi vobis*, &c.] Imo ideo magis scribendi fiduciam habui, quia noui vos vt prudentes cito accipere rationem: sicut scriptum est. *Argue sapientem, & amabit te.* Item hoc loco aut humilians se Apostolus loquitur, aut certe qooniam habentibus iam prædicationem Petri ipse audeat prædicare. Prou.9.d

p ¶ *Tanquam in memoriam vos reducens.*] Recordans vos esse prudentes siue non ignaros, non doceo, sed commoneo vt scientes.

c ¶ *Sicut scriptum est.*] In Esaia. Ostendit suum laborem iam ante fuisse prædictum. Esa.52.d

d ¶ *Quoniam quibus non est annuntiatum de eo videbunt, & qui non audierunt, intelligent.*] Ostendit Christus in apostolis, & per virtutes quæ in eius nomine fiebant.

e ¶ *Propter quod & impediebar*, &c.] Exposuit illud quod in capite dixerat.

f ¶ *Sed prohibitus*, &c.] Vbi iam toti firmi sunt, causam se negat habere ponendi fundamentum.

g ¶ *Cupiditatem*, &c.] Notandum, esse cupiditatem etiam bonam. Sicut *cupio dissolui, & esse cum Christo.* Et: *Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas.* Phil.1.c Psal.118.1

h ¶ *Ex multis*, &c.] Quales necessitas fuerit ostendit, quæ illum multis detineret annis.

i ¶ *Sed cum*, &c.] Vtrum in Hispania fuerit, incertum habetur.

k ¶ *Et vobis deducar illuc, si vobis primũ ex parte fruitus*, &c.]

A Quia ita vos exhibetis, vt nec apud vos locum, aut necessitatem habeā diutius remorandi: & ideo ex parte illis fuisse dicit, quia non credere indigebant, sed tantummodo confirmari. Siue ideo ex parte, quia nulla magnitudo temporis faciat charitatem.

Siue vt omnes credant, sibi fidelibus ministrans, in manus infidelium non incurram, ne ad vos venire non possum. C

m ¶ *Vt veniam ad vos in gaudio, &c.*] Tunc in gaudio veniā, si oblatio mea ab eis accepta fuerit: & securus verbum Dei abundantius loquar. Tristitia enim animi multum impedit ad doctrinam.

n ¶ *Deus autem pacis sit cum, &c.*] Deus pacis non nisi in pacificis est. Pulchrè autem finiuit, duobus populis in concordiam reuocatis.

[a] Nunc igitur proficiscar in Hierusalem,[b] ministrare sanctis.[c] Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationē aliquam facere [d] in pauperes sanctorum, qui sunt in Hierusalem. Placuit enim eis,[e] & debitores sunt eorum.[f] Nam si spiritualium eorum particeps facti sunt gentiles debent & in carnalib. ministrare eis.[g] Hoc igitur cum consummauero, & assignauero eis fructum hūc, per vos proficiscar in Hispaniam.[h] Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam.[i] Obsecro ergo vos fratres per dominum nostrum Iesum Christum,[k] & per charitatem sancti Spiritus, vt adiuuetis me in orationibus vestris pro me ad Deum,[l] vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis,[m] vt veniā ad vos in gaudio per voluntatem Dei, & refrigerer vobiscum.[n] Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

CAPVT XVI.

COmmendo[o] autem vobis Phœben sororē nostrā,[p] quæ est in miuisterio ecclesiæ, quę est in Cēchræis,[q] vt eam suscipiatis in domino digne sanctis, & assistatis ei in quocūq; negotio vestri indiguerit. Etenim ipsa quoq; assistit multis, & mihi ipsi.[r] Salutate Priscam & Aquilā adiutores meos in Christo Iesu:[s] qui pro anima mea suas ceruices supposuerūt. Quibus nō solū ego gratias ago, sed & cūctæ ecclesiæ gentium,[t] domesticam ecclesiam eorum.[u] Salutate Epænetum dilectū mihi: qui est primitiuus ecclesiæ Asiæ in Christo Iesu. Salutate Mariā, quæ multum laborauit in vobis.[x] Salutate Andronicū & Iuniam cognatos & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in apostolis: qui & ante me fuerūt in Christo Iesu. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in domino. Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum. Salutate Apellen, probum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcisci domo, qui sunt in domino. Salutate Tryphenam & Tryphosam, quæ laborāt in domino. Salutate Persidam charissimam, quæ multum laborauit in domino. Salutate Rufum electum in domino: & matrem eius & meam.[y] Salutate Asyncritū & Phlegontam, Hermam, Patrobam, Hermen: & qui

a ¶ *Nunc igitur, &c.*] Hoc mihi restat deinceps vt veniam.

b ¶ *Ministrare sanctis.*] Sancti erant in Hierusalem, qui omnibus suis distractis, & ante Apostolorum pedes depositis, orationi, lectioni, doctrinæque vacabant. Quales autem fuerint, ex hoc cognoscitur, vt ipse apostolus per se illis pergeret ministrare: & quibus oblationem suam esse optat acceptā, id est, vt eam dignentur accipere, ostendens hoc non tam prodesse accipientibus quam dantibus. Hoc contra illos facit, qui gloriam perfectionis impugnant.

c ¶ *Probauerunt enim, &c.*] Probauerunt hoc sibi vtile fore, si collationem aliquam sūptuum facerent sanctis.

d ¶ *In pauperes, &c.*] Quia propter sanctorum ædificationem esse pauperes voluerunt. Siue simpliciter pauperes sanctorum intellige.

e ¶ *Et debitores sunt eorum.*]

B Exemplo eorum prouocat Romanos ad simile opus, ostendens hoc illis non immerito placuisse.

f ¶ *Nam si spiritualium, &c.*] Quia doctores ex ipsis habebant, & socij facti fuerant radicis, & pinguedinis oliuæ: ideoque vnusquisque in quo abundat debet alteri impertire.

g ¶ *Hoc igitur cum consummauero, & assignauero, &c.*] Si vos bene exhibueritis, abundanit nobis bona doctrina in vos, quia quantum proficit discipulus, tantum prouocatur ad do-

2.Cor.6.b cendum & doctor. Sicut alibi ait: *Os nostrum patet ad vos ô Corinthij.* Sic abundanter benedicitur in aduētu meo Christus in vobis.

h ¶ *Scio autem quoniam veniēs ad vos, in abundantia benedictionis, &c.*] Sciens Apostolus quoniam propter prædicationem Christi Romam vinctus ducendus erat, in abundantia benedictionis prædicat se esse venturum. Vel certe quoniam conscius sibi erat, nihilominus habere se gratiam ab alijs apostolis.

i ¶ *Obsecro igitur vos fratres per dominum, &c.*] Rogat vt pro eo tota instanter oret ecclesia: quia nouit multum valere preces in communi multorum. Iacobo enim occiso, Petrus fratrum precibus de carcere liberatur: qui non tam illi quam sibi beneficium præstiterunt, scilicet vt eius possint doctrina firmari.

k ¶ *Et per charitatem, &c.*] Spiritualis enim charitas facit vt pro inuicem oretis.

l ¶ *Vt liberer ab infidelibus, qui sūt in Iudæa: & obsequij, &c.*]

CAPVT XVI.

COmmendo o, &c.] Iam quasi finito textu epistolæ, vt solet commendationis gratiam subter adnexuit. Item hic monstrat Apostolus non accipiendam aut eligendā personā esse viri vel feminæ, quādo Romanis per mulierem, vt fertur, literas mittit. In eadem epistola alijs feminis mandat salutem.

p ¶ *Quæ est, &c.*] Sicut etiam nunc in orientalibus diaconissæ mulieres, in suo sexu ministrare videntur in baptismo, siue in ministerio verbi, quia priuatim docuisse feminas inuenimus, sicut Priscillam, cuius vir Aquila vocabatur.

q ¶ *Vt eam suscipiatis in domino digne sanctis, & assistatis ei in quocunque negotio vestri indiguerit. Etenim ipsa, &c.*] Vt adiuuetis eam siue sumptuum opibus, siue solatio: quia & ipsa quamdiu habuit, plures adiuuit. D

r ¶ *Salutate, &c.*] Qui confirmasse se Apostolo dicuntur in fide, quos & ideo adiutores appellat: quia in opere doctrinarum vbi ipse laborabat & isti iuuerunt.

s ¶ *Qui pro anima, &c.*] Probando meam doctrinam, se periculo subiecerunt, propter quod illis omnes ecclesiæ gratias agunt: quia per illos ego seruatus sum.

t ¶ *Et domesticam eorum ecclesiam.*] Ostendit congregationem fidelium, ecclesiam nominari.

v ¶ *Salutate Epænetum, &c.*] Primitiuos ecclesiæ Asiæ: istos omnes quos salutat, intelligimus ex nominibus fuisse peregrinos, per quorum exemplū atque doctrinam, non absurdè existimamus credidisse Romanos.

x ¶ *Salutate Andronicum & Iuliam cognatos & concaptiuos meos qui sunt nobiles in apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliatum dilectissimum, &c.*] Ætate non partu matrem Salutate. Hi ex Iudæis erant, & quia simul cū Paulo fuerant tribulati: nec territi, ideo nobiles hoc merito habebantur: qui ad profectum Romanorum inter cæteros fuerant destinati, quique priores Paulo credidisse, ipsius testimonio referuntur.

y ¶ *Salutate Asyncritum, Phlegōtam, Hermam, Patrobā, Her-*

nem,

E *men, & qui cum eis sunt. fratres. Salutate Philologũ & Iuliã,* &c] Suo exemplo nos docet, quales amicos debeamus in nostris literis salutare: non diuites sæculi, facultatibus vel dignitatibus honoratos, sed gratia ac fide locupletes.

a ¶ *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes ecclesiæ Christi.*] Nõ fictè vel subdole, quale Iudas tradidit saluatori. Ideo enim in ecclesia pax primo annunciatur, vt ostendat se cum omnibus esse pacificum, qui corpori communicaturus est Christi.

g ¶ *Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*] Hæc est subscriptio manus eius in omnibus epistolis, vt in ea etiam commoneret beneficia Christi. G

h ¶ *Et autem qui potens est vos confirmare. Signis atque doctrinis.* Item hic patris personam monstrat. Descendens autem dicit, manifestum hunc per scripturas propheticas secũdum imperium æterni Dei, Spiritum sanctum significat. Item infert: Cognitum est soli sapienti Deo per Christum Iesum, cui gloria in sæcula. Hoc loco patrem & filium manifeste loquitur. Quod autem dicit: Cognitum est soli sapienti Deo, in communi munere mysterij significat trinitatem.

& qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologũ & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympiadem: & omnes qui cum eis sunt sanctos. [a] Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes ecclesiæ Christi. [b] Rogo autem vos fratres, vt obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt: & declinate ab illis. Huiuscemodi enim Christo domino nostro non seruiunt, sed suo ventri, [c] & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium. [d] Vestra enim obedientia in omni loco diuulgata est. [e] Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Deus autem pacis conterat satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius & Iason & Sosipater, cognati mei. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam hanc in domino. Salutat vos Gaius hospes meus, & vniuersa ecclesia. [f] Salutat vos Erastus Arcarius ciuitatis, & Quartus frater. [g] Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis, amen. [h] Ei autem qui potens est vos confirmare [i] iuxta euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi, [k] secundum reuelationem mysterij [l] temporibus æternis taciti: quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum, [m] secundũ præceptũ æterni Dei [n] ad obeditionem fidei in cunctis gentibus [o] cogniti soli sapienti Deo, per Iesum Christum: cui honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

b ¶ *Rogo autem vos fratres,* &c.] De illis dicit qui ex circũcisione illo tempore venerãt, ieiunia & abstinentiã destruẽtes, neomenias & sabbatha & cæteras ferias ventris gratia prædicabant, dissentientes ab apostolica doctrina, & fratribus offendicula præparantes.

c ¶ *Et per dulces sermones, & benedictiones,* &c.] Per blandimenta, & adulationes compto sermone compositas.

d ¶ *Vestra enim obedientia in omni loco,* &c.] Si illis obedistis, quibus non debuistis: quãto magis nobis obedire debetis? Nam & illi propterea ad vos venerunt, quia sciebant vos per obedientiam simplicem cito posse seduci.

e ¶ *Gaudeo igitur in vobis, sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Deus autẽ*
F *pacis conterat satanam sub pedibus vestris velociter Gratia,* &c.] Quia bona est obedientia, sed si rationabilis sit: & ideo volo vos sapientes esse in bono, vt malum nescientes, sub pedibus innocentiæ deponatis inimicum. Ita enim dedit nobis dominus potestatem calcandi super scorpiones atque serpentes, & omnem virtutem inimici, id est, ne nobis præualeat, & omnibus super eum membris liberis ac solutis ambulare possimus.

f ¶ *Salutat vos Erastus,* &c.] Hic Arcarium ex Arcario dicit, sicut gentes credentes ex gentibus sæpe vocauit, secundum consuetudinem legis quæ Abigail, vxorem Nabal adhuc appellat, cum iam illo mortuo in Dauid matrimonium transisset.

i ¶ *Iuxta euangelium,* &c.] Vt sic viuatis, quomodo ego Christi exemplo & auctoritate gentibus prædicaui.

k ¶ *Secundum,* &c] Mysterium de vocatione vniuersarum gentium in lege diu fuerat occultatum, quod nũc per Paulum euidenter patefactum est euangelium in Christo per testimonia prophetarum, quia quamuis de gẽtibus ante multa dixisset: tamen quomodo & in Christo vnum fierent & Iudæi, nemo tam aperte cognouerat. Existimare enim poterant quosdam ad fidem quasi proselytos admittendos. H

l ¶ *Temporibus æternis taciti, quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum.*] Descendens autem dicit quid est patefactum.

m ¶ *Secundum præceptum æterni Dei.*] Præcepit Deus vt omnes gentes obediant, & Deum agnoscant, quod futurum quandoque solus ante sciebat, qui solus naturaliter sapiens, sicut naturaliter bonus, cum tamen & homo dicatur bonus: sed nos institutione boni vel sapientes esse possumus, ille natura. Cui per Iesum Christum gloria & honor in sæcula sæculorum.

n ¶ *Ad obeditionem fide in cunctis gentibus.*] Spiritum sanctum significat. Item infert.

o ¶ *Cogniti soli sapienti Deo per Iesum Christum: Cui honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.*

Commentariorum in Epistolam ad Romanos finis.

COMMENTARII IN PRIMAM EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

PAVLVS, [b] vocatus apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, [c] Sosthenes frater ecclesiæ Dei, [d] quæ est Corinthi, [e] sanctificatis in Christo Iesu vocatis sãctis cum omnibus qui inuocãt nomẽ domini nostri Iesu Christi: [f] in omni loco ipsorũ & nostro. [g] Gratia vobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo. [h] Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Iesu, [i] quia in omnibus diuites facti estis in illo, [k] in omni verbo & in omni sciẽtia. [l] sicut testimoniũ Christi confirmatum est in vobis, [m] ita vt nihil vobis desit in vlla gratia [n] expectãtib. reuelationẽ domini nostri Iesu Christi: [o] qui & cõfirmabit vos vsque in finem sine crimine, in die aduẽtus domini nostri Iesu Christi. [p] Fidelis Deus, per quẽ vocati estis in societatem filij eius Iesu Christi domini nostri. [q] Obsecro aũt vos fratres per nomen domini [r] nostri Iesu Christi, [s] vt idipsum dicatis oẽs, [t] & non sint in vobis schismata [u] Sitis autẽ perfecti in codẽ sensu, & in eadẽ scientia. [x] Significatum est.n. mihi de vobis, fratres mei, ab his qui sunt Chloes: quia contentiones sunt inter vos, [y] Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrũ dicit: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephæ, ego autem Christi. [z] Diuisus est Christus? [a] Nunquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pau-

PAVLVS, quod nomen præponit in epistolis auctoritatis esse noscendum. Itẽ aliter. Paulus apostolus: coonectens in epistola fratrum nomina, vel humilitatem suã significat: vel cooperatorem esse eum apostolicæ prædicationis ostendit.

b ¶ *Vocatus*, &c.] Volontate Dei vocatur quisque ad fidem, sed soa sponte & soo arbitrio credit, sicut ait in Actibus, *Nõ fui incredulus cœlestis visioni.* Act. 26. a

c ¶ *Et Sosthenes*, &c.] Frater, inquit, non apostolus: Honc autem idcirco secum scribentem induxit, quia ex ipsis doctor est, & pro his valde sollicitus.

d ¶ *Quæ est*, &c.] Ostendit qui sunt ecclesia Dei, sancti scilicet & immaculati, quia ecclesia neque maculam habet, neque rugã: & ideo his scribit qui integram adhuc seruabant, non qui perdiderunt sanctitatem. Nã istos honorat literis illos auctoritate commendat.

e ¶ *Sanctificatis*, &c.] Per baptismum sanctificatis. Cũ omnibus qui inuocant nomen domini nostri *Iesu Christi*. Proprie sacerdotum est inuocare dominum: Quibus dicitur: Sic

B benedicite filiis Israel inuocãtes nomen meum super illos.

Psal. 68 b Et Psalmista dicit. *Et Samuel inter eos qui inuocãt nomẽ eius.* Quem sacerdotẽ fuisse illa res probat, quia & sacerdoti successit, & hostias offerebat. De quo etiam secundum histo-

1. Reg. 2. g riam dictum est, *Suscitabo mihi sacerdotem fidelẽ.* Qui quamuis non sit ex genere Aaron, tamen de tribu Leui esse in Paralipomenon legitur: quia ipse hunc constituit qui & illum. Ita enim Aaron elegit, vt alios postea eligendi non amiserit potestatem.

f ¶ *In omni*, &c.] Quia sacerdotes & suo & apostolorum loco funguntur Propter quod etiam ecclesiarum apostoli nominantur Item aliter. Vniuersis eclesiis prouinciæ Achaiæ ostendit se has literas mittere.

g ¶ *Gratia vobis*, &c.] Pax gratiam seruat, quam quidam habere nolebant.

h ¶ *Gratias ago*, &c.] Primum solito laudando prouocat ad profectum, & dicit se quidem gaudere de eorum scientia: sed scire illos debere, quia vera sapientia non inflat neque dissentit.

i ¶ *Quia in omnibus*, &c.] *In omnibus virtutibus, per sapientiam*, quæ amicos Dei & prophetas constituit. Item aliter. Hoc dicendo, Apostolos ostendit eos quãdo ad fidem Christi accesserunt, omnia grana tunc ditatos: nunc autem non iuxta fidem conuersantes, vacue factam monstrat gratiam quam perceperunt.

k ¶ *In omni*, &c.] Id est, non tam noui quàm veteris Testamenti.

l ¶ *Sicut testimonium Christi confirmatum*, &c.] Testimoniũ quo ait: Omnis scriba doctus in regno cœlorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo noua & vetera.

Sap. 7. b m ¶ *Ita vt nihil*, &c.] Vnde ait Salomon. V*enerunt mihi omnia bona pariter cum illa*, id est, cum sapientia.

n ¶ *Expectantibus*, &c.] Ille vere expectat aduentum Christi, qui in omnibus præparatus est. Reuelatio autem dicitur domini aduentus, quia modo à nobis abscondita est.

o ¶ *Qui & confirmabit vos*, &c.] Per doctrinam: sicut ait Psal. 118. l David: *Confirma me in verbis tuis*. Et iterum: *Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum*. Item aliter. Orat pro ipsis vt vsque ad finem vitæ suæ irreprehensibiles in aduentum domini nostri Iesu Christi permaneant.

p ¶ *Fidelis Deus per quem vocati estis in societatem filij eius*, &c.] Quam societatem Ioannes exponit, dicens, Ioan. 1. b *Quoniam Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vllæ. Si dixerimus quia societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur.* Et Paulus ait: *Si commortui sumus, & conuiuemus: si sustinemus, & conregnabimus.* 2. Tim. 2. c Hic locus contra Arianos facit, qui in hoc minorem esse filium volunt, quod per ipsum omnia facta referuntur: cum hoc etiam in patrem cadat, per quem in societatem filij eius credentes vocat. Item aliter: D Hoc contra Arianos valet, qui ministrum præceptorum patris filium dicunt, quoniam scriptum est. Omnia per ipsum facta sunt: hic autem ostenditur, quia per Deum patrem vocari sunt in communionem Ieso Christi domini nostri. Hucusque cum laude præfano.

q ¶ *Obsecro*, &c.] Ad vnam sentiendi concordiam reuocat, & vt ipsi omnes idem loquantur hortatur. Item aliter. Hic iam causam contra dissensionem aggreditur.

r ¶ *Per nomen*, &c.] In quo nomine saluati estis, & signa fieri conspexistis.

s ¶ *Vt idipsum*, &c.] Vt vnum sentiatis atque dicatis.

t ¶ *Et non sint*, &c.] Schismata semper ex contentione nascuntur.

v ¶ *Sitis autem*, &c.] Si vnum sentiatis & proferatis, tunc vere potestis esse perfecti.

x ¶ *Significatum est* &c.] Quæritur quomodo Apostolus crediderit aliquid de absentibus: cum scriptum sit, *Non credes auditui vano*. Et iterum, *Quæ viderint oculi tui. loquere*, &c. Sed hanc gratiam habebat, vt nosset absens, quid in singulis ecclesiis ageretur. Sicut dicit ad Colossenses: *Et si corpore absens sum, sed spiritu præsens, gaudens & videns ordinem vestrum*, &c.] Quia ergo sciebat Corinthios ita agere, vt audiebat, non credidit sine causa quasi de absentibus, quorum conuersationem in spiritu cognoscebat. Eccl. 13. & 19. Col. 2. a

y ¶ *Hoc autem*, &c.] Sub nomine apostolorum, pseudoapostolos tangit, qui eos per sapientiam circumuenerant mũdi, vt vnusquisque eius se diceret esse, cuius doctrinam elegisset qui aduersa docebant. Si ergo nec de veris apostolis hoc dici permittit, quanto magis de falsis non licebit?

z ¶ *Diuisus est Christus?*] Diuiditur corpus, cum membra dissentiunt.

a ¶ *Nũquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli*, &c.] Potest istud dici his qui relicto Christi exemplo, sanctos veteris Testamenti in solis diuitiis cupiunt imitari. Nunquid Abraham crucifixus est pro vobis, aut in nomine

E nomine Iob baptizati estis? Et illud domini, vbi docemur non quærere quid alij discipulo iubeatur, dicentis Petro. *Quid ad te? tu me sequere.*

Ioan. 12. a ¶ *Gratias ago Deo meo quod neminem vestrum baptizaui*, &c.] Quod ita contigit, vt illos paucos baptizantem, qui se non dicunt in meo nomine baptizatos. Item aliter. Illorum ipsorum neminem, nisi quos numeraui.

b ¶ *Non enim misit me Christus*, &c.] Non vsurpauit minora facere qui poterat officia implere maiora. Sicut hodie & episcopus vel sacerdos, si voluerit, diaconi poterit implere ministerium.

c ¶ *Non in sapientia verbi.*] Cum possint apostoli etiam sermones sapientiæ prædicare, simpliciter docent, ne astutiæ prædicationis ascribatur prudentia, & euacuetur crux Christi.

d ¶ *Vt non euacuetur crux Christi.*] Euacuant enim vim crucis qui auditores declamatione demulcent.

e ¶ *Verbum enim crucis pereũtibus quidem stultitia est.*] Prędicatio crucis non intelligentibus virtutem Dei stultitia videtur Dei filium dicere crucifixum: fideles autem intelligunt Dei esse virtutem, qua mors victa est, & diabolus superatus est.

F f ¶ *His autem qui salui fiunt*, &c.] Fides enim eorum eos saluos facit.

g ¶ *Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium.*] Hoc in aduentu saluatoris asserit adimpletum, id est, ad nihilum redigam.

h ¶ *Et prudentiam prudentium reprobabo.*] Eligendo piscatores, artem rhetoricam & philosophicam reprobauit. Quęritur plane, vnde sit hæc sapientia, quam reprobat Deus. Scriptum est enim quod omnis sapientia à domino Deo sit, id est, de bona natura ducit exordium. Hoc enim habet sensus humanus, vt quocunque eum tetenderis, consequatur, & paulatim meditando proficiat. Inde est quod multi illiterati poëmata componunt tam exquisita, quæ viri eruditissimi admiremur. Hunc ergo sensum quem Deus se ex creaturis cognoscendum, & suam voluntatem inquirendam dederat, illi ad inquirenda superflua & curiosa verterunt. Similiter & de diuitiis ac fortitudine & de omnibus, quibus male vtimur, possumus existimare. Eccl. 1.

i ¶ *Vbi sapiens, vbi scriba.*] Id est, doctor.

k ¶ *Vbi inquisitor*, &c.] Qui acquirit sapientiam sæcularẽ, vel quicunque aliis de rebus obscuris inquirit.

l ¶ *Nam quia*, &c.] Factura mundi, Dei sapientia est fabricata: in qua per sapientiam naturalem, quæ ad hoc data & creata fuerat, debuit cognosci ipse qui fecerat: sed quoniam non agnouerunt homines, alia illis medicina succurritur. Item aliter. Hoc loco sapientiam Dei, ordinatione creaturarum quæ videntur ostendit: ex quibus Deum auctorem venerari & agnoscere debuerunt.

m ¶ *Placuit Deo*, &c.] Non quod vere stultitia sit prædicatio crucis, sed quia apud illos ita haberetur.

n ¶ *Quoniam*, &c.] Iudæi ex consuetudine prophetarum signa petunt, quæ etiam videntes, credere noluerunt.

o ¶ *Et Græci sapientiam quærunt.* Artis dialecticæ & humanæ sapientiæ rationem.

Pauli baptizati estis? [a] Gratias ago Deo meo, quod neminẽ vestrũ baptizaui, nisi Crispũ & Gaiũ, ne quis dicat, quod in nomine meo baptizati sitis. Baptizaui autẽ & Stephanæ domũ: cæterũ nescio, si quem alium vestrum baptizauerim. [b] Non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare, [c] non in sapientia verbi: [d] vt non euacuetur crux Christi. [e] Verbum enim crucis pereũtibus quidem stultitia est: [f] his autem qui salui fiũt, id est, nobis, Dei virtus est. [g] Scriptũ est enim. Perdã sapientiã sapiẽtiũ: & [h] prudentiã prudentiũ reprobabo. [i] Vbi sapiens, vbi scriba, [k] vbi inquisitor huius sæculi? Nõne stultam fecit Deus sapientiã huius mundi? [l] Nam quia in Dei sapientia non cognouit mũdus per sapientiam Deum: [m] placuit Deo per stultitiã prædicationis saluos facere credentes, [n] Quoniã & Iudæi signa petunt: [o] & Græci sapientiam quærunt. [p] Nos autem prædicamus Christum crucifixum: [q] Iudæis quidem scandalum: [r] gentibus autem stultitiam: [f] ipsis autem vocatis Iudæis atque Græcis, Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam. [t] Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus. [u] Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. [x] Videte enim vocationem vestram fratres: [y] quia non multi sapientes secundum carnem: non multi potentes, non multi nobiles: [z] sed quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit Deus, [a] & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret. [b] Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius. [c] Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu: [d] Qui factus est nobis sapientia à Deo & iustitia [a] & san-

G p ¶ *Nos autem*, &c.] Multum suam doctrinam ab illorum sensu discrepare demonstrat.

q ¶ *Iudæis quidem scandalum.*] Scandalizantur, si audiunt Christum à se crucifixum. Siue scandalum illis est audire Christum mori potuisse, quem illi quasi immortalem expectant. Inde est quod dicebãt: *Nos audiuimus ex lege quia Christus manet in æternum*: non intelligentes, quia primum pati illum oportebat, & sic in gloriam suam introire. Ioan. 12.

r ¶ *Gentibus autem stultitiã.*] Secundum mundanam sapientiam, stultitia videtur Deum credere crucifixum.

f ¶ *Ipsis autem*, &c.] Hic non diuinitatem Christi dicit Dei virtutem & sapientiam, sed ordinationem crucis. Item aliter: Ipsi Iudæi & gẽtes cum crediderint, intelligunt virtutem Dei esse, quæ deuicta morte hominem reuocauit ad vitam: & sapientiam quæ nos à dominatione diaboli liberauit: quod ante per incredulitatem intelligere non valebant.

t ¶ *Quia quod*, &c.] Quod stultum putatur Dei, omnem humanam sapientiam antecedit: quia sapientia sua liberari non potuerant qui per crucis mysterium sunt saluati.

u ¶ *Et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.*] Mortem quam nec gigantes euadere potuerunt, crucifixi infirmitas superauit. H

x ¶ *Videte enim vocationem vestram fratres.*] Exemplum accepit ex his qui crediderãt; vt ostendat quia non prodest gloriatio carnalis ad fidem, sed magis obest, dum superbia sapientiæ & nobilitatis inflati, homines Dei sapientiæ & subiacere noluerunt.

y ¶ *Quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes*, &c.] Hic cõtra illos agit oblique, qui se legis peritos, & fortiores apostolis, & nobiliores ex sacerdotali stirpe descendere iactabant.

z ¶ *Sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus*, &c.] Quia dum in semetipsis non confidebant, celerius crediderunt. Semper enim sapientium & diuitum & fortium gloria increpatur, sicut ait propheta: *Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua, neque diues in diuitiis suis*: sed ipse dominus quod per prophetam dixerat, ipse ad nostrũ compleuit exemplum. Nascendo enim de matre paupere, diuitias reprobauit. Dum autem literas nõ discit, refutat sapientiam sæcularem. Cum vero traditus non resistit, sed patienter sustinet crucem, in humana fortitudine prohibet gloriari. Humilient ergo se Deo huiusmodi, si volunt & ipsi cum cæteris liberari. Hier. 9.

a ¶ *Et ea quæ non sunt*, &c.] Quæ non sunt sapientia, fortia, nobilia, vt quæ sunt talia dissiparet.

b ¶ *Vt non glorietur*, &c.] Omnis caro non spiritus, quia carnalis est ista gloriatio.

c ¶ *Ex ipso autem vos*, &c.] Si ergo ex ipso estis, nolite ea quæ ille reprobat, admirari.

d ¶ *Qui factus*, &c.] Nobis factus est, sibi semper fuit: vt scilicet nos faceret sapientes & iustos & sanctos. Item alia expositio. Cum sit Christus Dei patris sapientia, tunc tamen cum quis in illum crediderit, sapientia ei Christus efficitur.

A a ¶ *Et sanctificatio & redemptio.*]Redemptio nostræ salutis.
b ¶ *Vt quemadmodum scriptum est: Qui*, &c.] Non in semetipso aut in superius comprehensis.

autem deitatis impassibilis est. Et simili modo etiam apostolus Petrus testatur in epistola sua, Christum pro nobis in carne passum, dicens: *Qui peccata nostra ipse portauit in corpore suo super lignum*. Item alio loco: *Christo igitur passo in carne*. C 1. Pet. 2. d / Esa. 24. a

a & sanctificatio & redẽptio, b vt quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur, in domino glorietur.

CAPVT II.

ET c ego cum venissem ad vos fratres, d nõ veni per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annũtians vobis testimoniũ Christi. e Non enim iudicaui me scire aliquid inter vos, nisi Iesũ Christũ, f & hunc crucifixũ. g Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos: h & sermo meus & prædicatio mea i non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis: sed in ostensione spiritus & virtutis: k vt fides vestra non sit in sapientia hominum sed in virtute Dei. l Sapientiam autem loquimur inter perfectos. m Sapientiam vero non huius sæculi, neque principum huius sæculi, qui destruuntur: sed n loquimur Dei sapientiã in mysterio quæ abscondita est: o quam prædestinauit Deus ante sæcula in p gloriam nostram: q quam nemo principum huius sæculi cognouit. r Si enim cognouissẽt: nunquã dominum gloriæ crucifixissent. s Sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit: quæ præparauit Deus his qui diligunt illum. t Nobis autem reuelauit Deus per spiritum suum u Spiritus enim omnia scrutatur: etiam profunda Dei. x Quis enim scit hominũ quæ sunt hominis: nisi spiritus hominis, qui in ipso est? Ita & quæ Dei sunt, nemo cognouit nisi spiritus Dei. y Nos autem non spiritum huius mundi accepimus: sed spiritum qui ex Deo est, z vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis, a quæ & loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina spiritus, b spiritualibus spiritualia comparantes. c Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. d Stultitia enim est illi, & non potest intelligere: quia spiritualiter examinatur. e Spiritualis autem iudicat omnia & ipse à nemine iudicatur: sicut scriptum est. f Quis enim cognouit sensum domini, aut quis instruxit eum. g Nos autem sensum Christi habemus.

CAP.

CAPVT II.

ET c *ego cum venissem ad vos fratres.*] Quia ostẽderat non illos debere humanam sapientiam admirari, suo quoque hoc exemplo confirmat, eo quod ipse non per humanam sapientiam prædicasset.

d ¶ *Non veni per sublimitatem*, &c.] Noluit pompaticum eloquentiæ iactare sermonem in prædicatione diuina.

e ¶ *Non enim indicaui me scire aliquid*, &c.] Id est, non sum gloriatus in aliquo nisi in Christo.

f ¶ *Et hunc crucifixũ.*]Quod stultum apud homines esse videtur.

g ¶ *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.*] Neque enim alio modo Deum conuenerat prædicari: non iactantia neq; gloria carnali.

h ¶ *Et sermo meus*, &c.]Quia dialectici erant Corinthij, noluit apud illos disputanovi, ne hoc quoque illis noua aliqua philosophia videretur, sed magis illis virtutes & miracula demonstrauit. B

i ¶ *Non in*, &c.] Quia rhetorica habet colores persuasorios in vnaquaque materia.

k ¶ *Et fides*, &c.] Sapientia hominis temporalis, ad breue prodest. Virtus autem Dei vt æterna, dat sine fine profectum.

l ¶ *Sapientiam autem*, &c.] Ne putetis & nos sapientiam non habere, habemus diuinam: sed vos iam tunc capere minime poteratis: quæ iam credentibus aperitur.

m ¶ *Sapientiam*, &c.]Siue regum siue philosophorum, qui in hoc sæculo primatum sapientia tenere videntur. Qui cum sapientia sua per nostrum euangelium destruuntur.

n ¶ *Sed loquimur*, &c.] In euangelio quod continet natiuitatem Christi, passionem, &c.

Matt. 13. c o ¶ *Quam*, &c.] Siue in præsentia, siue in lege ante tempora. *Multi enim prophetæ cupierunt videre, & non viderunt.*

p ¶ *Et gloriam nostram.*] Qui credimus Christo.

q ¶ *Quam nemo*, &c.] Pilatus, Caiphas, & cæteri, quorum etiam ignorantia damnatur: quia non debuerant ignorare.

r ¶ *Si enim*, &c.] Hoc loco ad defensionem peruersi dogmatis, duæ hæreses abutuntur, Apollinarij scilicet & Arij. Vna vt perfectam assumpti hominis naturam destruat. Alia vt Dei verbum asserat esse passibile: neque erat intelligens, maiestatis dominum etiam assumptum hominem dictum: neque ista sciẽs, non diuinitatis, sed humanitatis passibilem esse naturam. Item alia expositio. Dominus maiestatis carne patitur, carne crucifigitur, carne moritur: substãtia

s ¶ *Sed sicut*, &c.] Memorasorum scilicet principũ mẽs hæc videre non potuit: quia credere noluerunt. Quidam sane dicunt, oculus non vidit virginem peperisse, nec auris audiuit. Tunc iusti sicut sol fulgebunt. *Qui habet aures*, inquit, *audiendi, audiat, & in cor hominis non ascendit*, homines cohæredes Christo futuros. Matth. 13. f

t ¶ *Nobis autem*, &c.] Nobis qui fide meruimus spiritum Dei accipere, qui nobis voluntatem eius ostendit.

u ¶ *Spiritus enim*, &c.] Etiã quæ in secreto Dei consilio conquiescunt.

x ¶ *Quis enim*, &c.]Quæ cogitationes versentur in homine. Item alia expositio. Præclarum hoc aduersus hæreticos, qui creaturam Spiritum sanctum dicunt. Vnde hic ostenditur non solũ creaturam non esse: verum etiam quod ipse solus interiora Dei & profunda rimetur: quippe vt eiusdẽ naturæ atque substantiæ sit cum Christo.

y ¶ *Nos autem*, &c.] Quicunque mundana sapit, non spiritum Dei videtur habere, sed mundi.

z ¶ *Vt sciamus*, &c.] Vt sciamus quanta nobis à Deo collata sunt per Christi aduentum. D

a ¶ *Quæ*, &c.] Quæ etiam vobis annuntiamus, non à philosophis vel grammaticis, sed à Dei spiritu eruditi.

b ¶ *Spiritualibus*, &c.] Illis ea dicentes qui possunt audire: non enim possunt nisi à sibi cognitis & similibus comprehendi.

c ¶ *Animalis autem*, &c.] Qui spiritum Dei non habet, animalis est: quia animalium ritu versatur, qui putat nihil esse post mortem. Et ideo vt animal ventri libidinique committit se, æterna morte periturus.

d ¶ *Stultitia est*, &c.] Stultitia illi videtur primo, quod ille qui & passus & mortuus est & resurrexit: totius creaturæ nunc dominus prædicetur. Secundo contemnere propria bona, alteri præbere maxillam, & cætera his similia Christi mandata.

e ¶ *Spiritualis autem*, &c.] Iudicat vana esse, in quibus carnales homines delectantur. Et ipse ita se agit, vt à nemine iudicetur. Siue omnia spiritualis discernit & intelligit, & sensu illius ab homine non intelligitur animali. Item alia expositio Omnia dicit quæ sunt spiritualia. Non enim artes & disciplinas huius mundi animalis homo nisi spiritualiter intelligat, scire potest.

f ¶ *Quis*, &c.] Sensum domini qui est in viris spiritualibus, sine spiritu Dei nemo cognouit. Item sensus: hic intelligentiam significat.

g ¶ *Nos autem sensum Christi habemus.*]Qui Spiritum sanctum accepimus.

CAP.

E

CAPVT III.

ET ᵃ *ego fratres*,&c.] Modo timens ne putent hne solum habere sensum domini, quod ipsi, vt paruuli audierant: non, inquit, in me sensus domini defecit, sed vobis virtus defuit audiendi. Item alia expositio. Arguit Apostolus Corinthios, quod gratiam, quam in principio credentes acceperant, perdiderint. Videtur autẽ hoc loco vniuersos in commune increpare. Cum hi reprehendantur, qui non iuxta fidem conuersantur.

b ¶ *Tanquam paruulis*, &c.] Non ætate carnali, sed in Christo.

c ¶ *Lac vobis*, &c.] Hoc & beatus Petrus ait: Deponentes igitur omnem malitiam & simulationem tanquam modo geniti infantes rationabiles, & sine dolo lac concupiscite, vt in eo crescatis in salutem. Si ergo adhuc illi paruuli sunt, qui omnẽ malitiam abiecerũt, & qui nondum sunt in virtute perfecti, quid de illis censendum est, quibus omnis malitia dominatur?

F

d ¶ *Cum enim sit inter vos zelus & contentio: &c.*] Ecce de quibus viuis carnales iudicantur: quę non proprie per carnem fiunt, sed de carnali sensualia descendunt.

e ¶ *Et secundum hominem ambulatis.*] Qui nihil amplius habet quam cæteri homines: secundum hominẽ dicitur ambulare: sed in hoc loco ob defensionẽ singulorum hominum homines appellantur.

CAPVT III.

ET ᵃ ego fratres non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus:ᵇ Tanquam paruulis in Christo, ᶜ lac vobis potum dedi, non escam. Nõdum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis: adhuc enim carnales estis. ᵈ Cum enim sit inter vos zelus & contentio: nonne carnales estis, ᵉ & secundum hominem ambulatis? ᶠ Cum enim quis dicat, ego quidem sum Pauli: aliᵉ autẽ, ego Apollo, nõne homines estis? ᵍ Quid igitur est Apollo? quid vero Paulus? Ministri eius cui credidistis. ʰ Et vnicuiq; sicut dominus dedit. Ego plãtaui, Apollo rigauit, sed Deus nunc incremẽtũ dedit. ⁱ Itaq; neq; qui plãtat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus. Qui autem plantat, & qui rigat vnum sunt. Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem. ᵏ Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis: Dei ædificatio estis. ˡ Secundum gratiam Dei quæ data est mihi, ᵐ vt sapiens architectus fundamentum posui: ⁿ alius autem superædificat. ᵒ Vnusquisque autem videat quomodo superædificet. ᵖ Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est: quod est Christus Iesus. ᑫ Si quis autem superædificat supra fundamentum hoc, ʳ aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam: vniuscuiusque opus manifestum erit. Dies enim domini declarabit: quia in igne reuelabitur: ˢ & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit, quod superædificauit, mercedem accipiet. ᵗ Si cuius opus arserit, detrimentum patietur: ᵘ ipse autem saluus erit: ˣ sic tamen quasi per ignem. ʸ Nescitis quia templum Dei estis: & spiritus Dei habitat in vobis? ᶻ Si quis autem templum Dei violauerit: disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est,

f ¶ *Cum enim quis dicat, ego quidem sum Pauli: alius autẽ, ego Apollo:* &c.] Vult nos plus esse quam homines.

g ¶ *Quid igitur*, &c.] Si nos nihil sumus quos ministros ipse constituit, quanto magis illi qui in carnalibus gloriantur.

h ¶ *Et vnicuique*. &c.] Hoc ipsum non ex nobis est, sed Dei donum est, vt per manus meas signa fierent, quæ vos excitarent ad fidem: & Apollo sua vos doctrina firmaret: quia sicut planta sine aqua, sic fides sine doctrina marcescit. Si ergo & plantatio & fons Dei est, quid nobis asscribitis, quasi aliquid nostra virtute fecerimus.

i ¶ *Itaque neque*, &c.] Nisi enim Deus incrementum dederit, sine causa laboramus. Nos mercenarij sumus in alieno agro. Alieois vtimur ferramentis: nihil habemus proprium nisi mercedem nostri laboris.

k ¶ *Dei enim* &c.] Non in potentia, sed in verbo adiuuamus coli Dei agrum, & extrui templum.

l ¶ *Secundum*, &c.] Non secundum meam virtutem. Siue ponendi fundamentum gratiam accepit vt ibi prædicarem, vbi Christus non fuerat nuntiatus.

m ¶ *Vt sapiens*, &c.] Non potest imperitus architectus ponere fundamentum.

n ¶ *Alius*, &c.] Alius doctor instituit supra fidem quam ego fundaui.

o ¶ *Vnusquisque autem*, &c.] Sollicitius quam fortia & recta parietum latera consurgant.

G

p ¶ *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter, &c.*] Non est alius Christus, quem possit vobis aliquis prędicare, præter Iesum, cui fide firmissima credidistis. Hoc solum agitur, ne per doctorum negligentiam, obnoxij incipiatis esse gehennæ.

q ¶ *Si quis*, &c.] Eiusdem artis est qui superædificat: licet minor sit in opere, cuius ille est qui posuit fundamentum. Non ergo vnusquisque homo super fidem suam ædificat, sed quilibet doctor: quia nec parietes per se aliquãdo possunt erigi, nisi fuerint ab operatore constructi. Item hic magistros & doctores significat super fundamentum, quod est Christus, homines recte instituere vel praue, in quibus magistrorum doctrina in die iudicij in igne reuelabitur, vbi cõsumptis peccatoribus probati manebunt. Doctores autẽ super his, qui probati fuerunt, mercedem retributionis accipient: in illis vero quos ignis exurit, damno afficientur: quia in vacuum laborauerunt. Iidem autem magistri in iudicium venientes, salui fiẽt, si tamẽ ipsi causa non fuerint perditorum. Quod autem ait: *Si cuius opus arserit, damno affectus erit.* Nõ hic, vt quidam putant, in igne flammæ arsura sunt opera: sed homines qui ita operati sunt vt mereantur incendio deputari. Si autem opera, id est, crimina puniuntur, saluo eo qui perpetrauerat, non erit ei damnum, sed lucrum. Vnde manifeste ostẽditur, sicut supra comprehensum est, homines esse aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulã. Quia acceptis institutionibus magistrorum vel obseruãt præcepta, vel negligunt.

H

r ¶ *Aurum, argentum*, &c.] In ecclesia tria genera sunt bonorum. Est bonum, & melius, & optimum. Quod autem primo aurum posuit, vt sermo melius texeretur, sine ad fortitudinem, non ad speciem comparauit. Quia argẽtum fortius est auro, ideo meliori ponitur loco. Tria sunt econtrario genera malorum: Malum, peius, & pessimum. Quæ lignis fœno, & stipulæ comparantur.

s ¶ *Et vniuscuiusque*. &c.] Aurum & argentum non solum non ardent, sed per ignem splendidiora radiabunt. Ligna vero & cætera cremabuntur. Siue examinationem iudicij, igni voluit comparare, iuxta consuetudinem scripturarum.

t ¶ *Si cuius*, &c.] Si quis negligenter aut verbo docuerit, aut exemplo, perdet laborem suum. Quia opus aridum infirmumque perfecit.

u ¶ *Ipse*, &c.] In propria iustitia.

x ¶ *Sic tamen*, &c.] Quod si ille non nisi per ignem saluus erit, qui iustus ex proprio est, quia negligenter ædificauit discipulos: quid de illis fiet, qui & sermone non ædificant, & insuper scandalizant exemplo?

y ¶ *Nescitis*, &c.] Nescitis cuius sitis templum, siue in singulis, siue in vniuersa ecclesia.

z ¶ *Si quis*, &c.] Siue suum corpus peccando, siue ecclesiam ad prauam doctrinam reducẽdo: vel certe exemplo proprio destruendo. Solent hunc locum Nouatiani opponere ad pœnitentiam excludendam. Quibus respondendum est ad

est, quod estis vos. [a] Nemo vos seducat. [b] Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo: stultus fiat vt sit sapiēs. [c] Sapiētia enim huius mundi, stultitia est apud Deū. [d] Scriptū est enim comprehendam sapiētes in astutia eorū. [e] Et iterū Dominus nouit cogitationes sapientium: quoniā vanæ sunt. [f] Nemo itaque glorietur in hominibus. [g] Omnia enim vestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors, [h] siue præsentia, siue futura. Omnia enim vestra sunt. [i] vos autem Christi: [k] Christus autem Dei.

CAPVT IV.

SIc [l] nos existimet homo, vt ministros Christi, & dispensatores ministeriorum Dei. [m] Hic iam quæritur inter dispensatores, vt fidelis quis inueniatur. [n] Mihi autem pro minimo est, vt à vobis iudicer: aut ab humano die. [o] Sed neque meipsum iudico. [p] Nihil enim mihi conscius sum, [q] sed non in hoc iustificatus sum [r] Qui autem iudicat me, dominus est. [s] Itaque fratres nolite ante tempus iudicare quousque veniat dominus: qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: [t] & tunc laus erit vnicuique à Deo. [u] Hæc autem fratres transfiguraui in me, & Apollo, propter vos, [x] vt in nobis discatis: ne supra quam scriptum est, vnus aduersus alterum infletur pro alio [y] Quis enim te discernit? [z] Quid autem habes quod non accepisti? [a] Si autem accepisti: quid non gloriaris quasi non acceperis? [b] Iam saturati estis: iam diuites facti estis. [c] Sine nobis regnatis: [d] Et vtinam regnetis, vt & nos vobiscum regnemus. [e] Puto enim quod Deus nos apostolos nouissimos ostendit, tanquam morti destinatos: [f] quia spectaculum facti sumus mundo & angelis & hominibus. [g] Nos stulti propter Christum: vos autem prudentes in Christo. Nos infirmi: vos autem fortes. Vos nobiles: nos autem ignobiles. [h] Vsque in hanc horam [i] & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus: [k] & laboramus operantes manibus nostris

A quid hoc ipsum scribitur: Spem veniæ non habebunt.

a ¶ *Nemo vos seducat.*]Propria vel aliena adulatione deceptus

b ¶ *Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo: &c.]* Hic propric mondi increpat sapientes, quos humana sapientia non permittebat sentire diuina. Aliter. Si quis ad reddendam vicem iniuriæ, si eadem fecerit, putet se esse sapientem, stultus fiat: In hoc enim sæculo stultus est qui euangelica voluerit implere præcepta. Qui enim enim percutienti, alteram præbet maxillam, voluntate stultus est, non natura. (Matth. 5)

c ¶ *Sapientia enim huius mūdi stultitia est apud Deum.*] Nihil stultius est quam vt velit se, qui non potest, vindicare: & Deo suam non reseruat iniuriam. Et ita de contumelia vindictam apud Deū perdet, & de patientia mercedem.

d ¶ *Scriptum est:&c.*] Ad effugiendam manum Dei, nulla suffragatur astutia.

e ¶ *Et iterum: Dominus nouit cogitationes sapientium: &c.*] Nihil vtilitatis conferunt ad salutem.

f ¶ *Nemo itaque glorietur in hominibus.*] In falsis scilicet apostolis, humana tantum B sapientibus, cum nec in nobis quidem, sed in eo, cuius & ipsi sumus, sit gloriādum.

g ¶ *Omnia enim vestra sunt, &c.*]Omnia creata sunt propter sanctos: qui cum nihil habeant, possident cuncta. Possumus autem hæc ad libertatem referre arbitrij, vt quod velint intelligat, siue mortem, siue vitam.

h ¶ *Siue præsentia, siue, &c.*] Quod sanctis tam præsentia quam futura diuinitus sint attributa: item Christi vitam mortemque significat. Quoniam propter nos & mortuos est, & resurrexit.

i ¶ *Vos autem Christi.*] Sic est Christus Dei: sicut alibi Deus dicatur Christi, & hoc si de diuinitate velis intelligi. Cæterum hic de assumpti hominis forma tractatur, secundum quam dicitur vnctus.

k ¶ *Christus autem Dei.*] Quasi homo.

CAPVT IV.

SIc' nos, &c.] Non vt æquales Christo.

m ¶ *Hic iam, &c.*] Interrogantis vox est, id est, iam hic vos putans conscientias iudicari.

n ¶ *Mihi autem, &c.*] Humanum iudicium nullius dico Hier. 17. b momenti, in quo sæpe veritas & iustitia frustratur. *Diem enim hominis non concupiui*, Hieremias ait.

o ¶ *Sed neque meipsum iudico.* Ergo qui conscientiam meam optime noui, nihil esse me iudico. Neque meipsum iudico.

p ¶ *Nihil enim mihi conscius sum.*] Male sentiunt qui dicunt: Nemo potest vitare peccatum.

q ¶ *Sed nō in hoc iustificatus sum.*]Hoc pro humilitate dicit.

Nihil enim mihi sum conscius: vnde super homines debeam gloriari. Si hoc Paulus dicit: Quid à nobis dici debeat, cogitandum est. Sed non in hoc iustificatus sum. C

r ¶ *Qui autem iudicat me, dominus est.*]Non eo quo me quidam ita laudant: quia ita quisque aliena laude non iustificatur, vt ne maculetur infamia. Vnicuique enim apud Deum quod est, non quid dicitur, imputatur.

s ¶ *Itaque nolite iudicare ante tempus, &c.*] Homo videt in facie, Deus autem in corde.

t ¶ *Et tunc laus erit vnicuique à Deo.*] Ille vero laudabilis est, qui Dei testimonio laudatur, apud quem omnia occulta & inuisa sont cognita.

u ¶ *Hæc autem fratres transfiguraui in me, & Apollo propter vos.*] Vt à nobis humilitatis sumatis exemplum: ne supra disciplinam scripturæ audeat vnusquisque aduersus alterum pro alio inflari, doctore malæ contentionis euerso.

x ¶ *Vt in nobis discatis, ne supra quàm scriptum est: vnus aduersus alterum infletur pro alio.*]Hoc est quod dicit: ne vnusquisque magistrum proprium prædicans, alter aduersus alterum incitetur.

y ¶ *Quis enim te discernit.*] Hic ad ipsos inflatos per eloquentiam verba conuertit: quis te discernit cuius momenti sis. D

z ¶ *Quid autem, &c.*] Quid enim boni ex temetipso habes, quod à nullo didiceris: vel Dei dono minime consecutus sis.

a ¶ *Si autem accepisti, &c.*] Quasi in proprio gloriaris.

b ¶ *Iam saturati estis, &c.*] Hoc increpatiuo modo legendum vel pronuntiandum est.

c ¶ *Sine nobis regnatis.*] In nullo nostri indigentes.

d ¶ *Et vtinam, &c.*]Vtinam non essetis falsa gloriatione decepti, forsitan simul regnaremus.

e ¶ *Puto enim, &c.*] Nos omnium vltimos ad gentes tanquam ad mortem duxerit.

f ¶ *Quia spectaculum, &c.*] Omnes nostras publice spectant iniurias, siue vere angeli & homines, siue sancti homines & peccatores.

g ¶ *Nos stulti, &c.*]Nos tanquam stulti propter Christum omnia sustinemus. Vos autem ita vultis esse Christiani, vt prudentiam sæculi teneatis. Nos infirmi, quia vicem reddere nolumus: Vos autem reddendo, fortes vos esse gloriamini. Nos nihil habentes voluntaria paupertate deiecti: Vos vobis etiam nobilitatem terreni generis vendicatis.

h ¶ *Vsque in hanc, &c.*] Ab initio prædicationis nostræ vsque in præsens tempus.

i ¶ *Et esurimus, &c.*] Non stamus in sedibus certis, vbique euangelij necessitate iactamur.

k ¶ *Et laboramus.*]Sic tamen operabantur, vt doctrinæ officium magis implerent.

a ¶ Malo-

E

a ¶ *Maledicimur, & benedicimus: persecutionẽ patimur, &c.*] Rogamus Deum pro his qui nos blasphemant.
b ¶ *Tanquam purgamenta, &c.*] Sicut scriptum est: Iustus immundus est apud malos.
c ¶ *Omnium peripsema vsque, &c.*] Omnium humillimi atque subiecti.

G

remiam, qui ait: *Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lacrymarum?* vt ostenderet sibi non affectum doloris, sed lacrymas defecisse. Hier. 9 a
n ¶ *Vt tollatur de medio vestrum qui hoc opus fecit.*] Siue homo qui peccauit tollatur, siue Satanas eiiciatur, dum non habet per quem operetur.

nostris. [a] Maledicimur, & benedicimus. Persecutionem patimur, & sustinemus, Blasphemamur, & obsecramus, [b] Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, [c] omnium peripsema vsque adhuc. [d] Non vt confundam vos, hæc scribo: sed vt filios meos charissimos moneo. [e] Nam si decem millia pædagogorum habeatis in Christo: sed non multos patres. [f] Nam in Christo Iesu per euangelium ego vos genui. [g] Rogo ergo vos imitatores mei estote, sicut & ego Christi. [h] Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in domino, [i] qui vos commonefaciat vias meas, quæ sunt in Christi Iesu: [k] sicut vbique in omni ecclesia doceo. [l] Tanquam non venturus sum ad vos, [m] sic inflati sunt quidam. Veniam autem ad vos cito, si dominus voluerit: [n] & cognoscam nõ sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. [o] Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. [p] Quid vultis? [q] in virga veniam ad vos, an in charitate & spiritu mansuetudinis.

CAPVT V.

Omnino [r] auditur [s] inter vos fornicatio: & talis fornicatio qualis nec inter gentes, ita vt vxorem patris sui aliquis habeat. [t] Et vos inflati estis, & non magis luctũ habuistis, [u] vt tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit. [x] Ego quidẽ absẽs corpore, præsens autẽ spiritu, iã iudicaui vt præsens [y] eum qui sic operatus est in nomine domini nostri Iesu Christi, congregatis vos & meo spiritu cum virtute domini Iesu, [z] tradere huiusmodi Satanæ in interitum carnis, [a] vt spiritus saluus sit in die domini nostri Iesu Christi. [b] Non est bona gloriatio vestra. Nescitis, quia modicum fermentũ totam massam corrumpit? [c] Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. [d] Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & veritatis. [e] Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis. Non vtique fornicariis huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus

alio

d ¶ *Non vt confundam vos, &c.*] Poterant confundi de sua gloria, si eos non reuelaret. Non enim ruborem illorum cupiebat, sed profectum.

e ¶ *Nam si decem, &c.*] Omnes qui ab alio iam genitis ministrant, patres dici non possunt.

f ¶ *Nam in, &c.*] In nouam vitam me primum prædicante, reformatos vos esse meministis.

g ¶ *Rogo ergo vos, &c.*] Bonorum filiorum est, in omnibus bonos imitari parentes.

h ¶ *Ideo misi ad vos Timotheum, &c.*] Quanto fidelior è cæteris, tanto charior cunctis.

i ¶ *Qui vos commonefaciat, &c.*] Qui vos & meis literis & suo communeret exẽplo: aliud enim sine alio prodesse non poterat.

F

k ¶ *Sicut vbique, &c.*] Quomodo semper & vbique meũ exemplũ cum doctrina concordat.

l ¶ *Tanquam non, &c.*] Hic incipit causam fornicationis arguere.

m ¶ *Sic inflati sunt, &c.*] Tãdiu aliquis de scientia falsa se iactat, vsquequo veræ scientiæ prædicator aduenit.

n ¶ *Et cognoscam, &c.*] Examinabo non eloquentiæ põpam, sed conuersationis effectum, vbi virtus fidei esse probatur.

o ¶ *Non enim, &c.*] Hic ostẽdit nihil prodesse doctrinam absque iustitiæ operibus, ei qui non faciat quæ facienda persuadet.

p ¶ *Quid vultis, &c.*] Benignus magister discipulorum correctionem in eorum potestate dimittit: vt si pœnitere vellint, clementissimus consolator adesset. Si autem nollẽt, durus vltor assisteret peccatorum.

Actor. 5. Ibid. 13 b q ¶ *In virga, &c.*] Qualis virga venit Petrus ad Ananiam & Sapphiram, & ipse Paulus ad magum.

x ¶ *Ego quidem.*] Præsentem se esse dicit in spiritu, ne ex solo auditu absentem damnasse putaretur: secundum illud Elisei dicentis ad Giezi: Nonne spiritus meus tecum erat in via? 4. Reg. 5

y ¶ *Eum qui sic, &c.*] Qui prò me erat præsens, siue in literarum mearum auctoritate, per quam domini quoque virtus assistit.

z ¶ *Tradere huiusmodi, &c.*] Vt arripiendi illum corporaliter habeat potestatẽ. Quod dum viderit se nec carnis hic, nec in futuro spiritus requiẽ habiturum, de facto pœniteat vt saluetur. Siue sic quisque pro meritis suis de ecclesia pellitur, & Satanæ traditur potestati, vt dum caro eius per pœnitentiã afflicta quendam interitum patitur, spiritus conseruetur. Habet enim consuetudinem scriptura, vt hominem in parte totum intelligat. Sine ita, quia & hic scripturæ mos est, vt in carne carnales actus interire: in spiritu vero spiritualis conuersatio salua fieri demõstretur. Item hic ostendit eiectum extra ecclesiam rabido ore dæmonum lacerandum, si permanserit nolens carnis vitia mortificare, vt possit vitam sanctam recuperare. H

a ¶ *Vt spiritus, &c.*] Quoniã in spiritu satanas accipere non potest potestatem, vt domini iudicio reseruetur.

b ¶ *Non est, &c.*] Ignoratis quia malo exemplo possunt plurimi interire. Sed & per vnius delictum, in omnem populum Iudæorum iram Dei legimus aduenisse.

CAPVT V.

O*mnino* [r] *auditur, &c.*] Ostendit quare superiora minatus sit.

s ¶ *Inter vos, &c.*] In ecclesia cui vos præesse videmini.

t ¶ *Et vos inflati estis, & non magis luctum habuistis, &c.*] Vana sciẽtia inflamini, & curam de his qui pereunt, non habetis: vt aut corrigãtur, aut ab ecclesia separentur. Cum bonos pastores sẽper legamus populi deflesse peccata: vt Hie-

c ¶ *Expurgate vetus, &c.*] Nihil in vobis conuersationis pristinæ relinquatis, quod synceritatem possit naturæ corrumpere.

d ¶ *Etenim pascha, &c.*] Non figura, sed veritas. Et Iudæi quidem septem diebus azyma comedebant. Nos vero semper, si simpliciter & pure versemur. Quia in septem diebus mundus est factus, qui semper in suo ordine reuoluitur. Et quotidie nobis agnus occiditur, & pascha quotidie celebramus, si fermentum malitiæ & nequitiæ non habemus. Quid est enim aliud nisi corruptio naturæ fermentum, quod & ipsum prius à naturali dulcedine recedens adulterino acrore corruptum est.

e ¶ *Scripsi vobis in epistola nè commisceamini fornicariis, &c.*] Hoc ipsum in hac epistula ita scripsi, non vt à gentibus, sed ab his qui peccant in ecclesia, separemini: sin autẽ mori

A

debueratis, quos idcirco præcipuè viuere interim Deus voluit, quo cohabitatione vestra proficerent infideles.

a ¶ *Alioquin debueratis de hoc mundo exisse.*] Siue ita, sin autem melius vobis fuerat de hac luce migrasse, quàm indigere per commonitionem à gentium consortio separari.

b ¶ *Nunc autem scripsi vobis,* &c.] Sed magis quod scripsi, hoc est, ne talibus coniungamini.

c ¶ *Si is, qui frater nominatur, inter vos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut,* &c.] Non ex sola opinione vitandus est. Sed si quis frater solo nomine appellatur, cum fornicator detegatur aut fur, ab hoc separari iubemur, sicut scriptũ est: *Qui se iungit fornicarijs, nequam est: putredo & vermes hæreditabunt.* Eccl. 19.a

d ¶ *Cum huiusmodi nec cibum sumere.*] Nec communẽ quidem cibum cum talibus participandum esse concessit.

e ¶ *Quid enim,* &c.] Hoc est, de infidelibus.

f ¶ *Nonne de his,* &c.] Nonquid non vos de his solis qui sunt intra ecclesiam iudicatis.

g ¶ *Auferte malũ,* &c.] Quo facilius eos possitis docere qui foris sunt.

B

CAPVT. VI.

A*Vdet h aliquis vestrum habens negotium aduersus alterum.*] Audet aliquis contra præceptum domini venire, dicentis: Si *quis vult tecum iudicio,* &c. Notandum quod aliquando apostolus in mediu causæ quã agit, quosdam sensus inserat, & de latere iactet, quibus explicitis rursus reuertatur ad causam. Matth. 5.f

i ¶ *Iudicari apud,* &c.] Hic probatur Christianos tunc iudices non fuisse: quia iniqui dicuntur.

---

a alioquin debueratis de hoc mundo exisse. b Nũc autem scripsi vobis non commisceri. c Si is qui frater nominatur, inter vos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiẽs, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, d cum huiusmodi nec cibum sumere. e Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare? f Nonne de his qui intus sunt, vos iudicatis? Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit. g Auferte malum ex vobisipsis.

CAPVT. VI.

AVdet h aliquis vestrum habens negotium aduersus alterum, i iudicati apud iniquos, & non apud sanctos. k An nescitis, quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? l Et si in vobis iudicabitur mundus: m indigni estis qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus: quanto magis sæcularia? n Sæcularia igitur iudicia si habueritis: o contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. p Ad verecundiã vestrã dico. Sic non est inter vos sapiens quisquã, qui possit iudicare inter fratrem suum. q sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles. r Iã quidẽ omnino delictũ est in vobis, s quod iudicia habetis inter vos. t Quare non magis fraudem patimini? Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis: u & hoc fratribus. x An nescitis, quia iniqui regnum Dei non possidebunt? y Nolite errare: neque fornicarij, neque idolis seruiẽtes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neq; fures, neque auari, neque ebriosi, neq; maledici, neq; rapaces, regnum Dei possidebunt. z Et hæc aliquando quidem fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis: a in nomine Domini nostri Iesu Christi, in spiritu Dei nostri. b Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. c Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, & venter escis. a Deus

---

C

quam qui possit iudicare inter fratrem suum.] Erubescere debetis, eo quòd nemo sit inter vos tam sapiens qui nouerit causas inter fratres discernere, vt non necesse sit publicè litigare.

q ¶ *Sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles.*] Duplex peccatum est, & quod iudicio contenditis, & quia apud infideles vos ad iurgia prouocatis.

r ¶ *Iam quidem,* &c.] Iam hoc solum delictum est quod contra præceptũ facitis Christi.

s ¶ *Quod iudicia habetis inter vos.*] Qui semper pacem habere deberetis, etiam cum rerum temporalium detrimentu seruatam.

t ¶ *Quare non magis iniuriam accipitis? quare nõ magis fraudem patemini?* &c.] Cum illata secundum euangelij præceptum, & domini exemplum patienter sustinere deberetis, vos econtrario non solum nõ suffertis, sed etiam non facientibus irrogatis.

u ¶ *Et hoc fratribus.*] Quod nec inimicis reddere debetis, fratribus facere non timetis.

x ¶ *An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt.*] Quod regnum Dei non possidebunt, nisi omnia peccata baptismi gratia diluantur.

D

y ¶ *Nolite errare, neque fornicarij, neque idolis seruientes,* &c.] Nolite errare, putantes vobis solam fidem sufficere ad salutem, cum omne peccatum permanens excludat à regno, sicut ad Galatas ait: *Manifesta sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditiæ, contentiones, iræ, & his similia, quæ prædico vobis: quoniã qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.* Ideo autem addidit, & his similia, ne quis negaret præter hæc alia esse peccata, quæ regnum Dei prohiberent intrare. Gal. 5. f

---

k ¶ *An nescitis,* &c.] Quod dominus repromisit discipulis, dicens: *Sedebitis & vos iudicantes duodecim tribus Israel,* etiam omnibus hoc promittens, qui eos fuerint imitati. Nã ex ipsis vnus perit, cuius loco alius successit, cui nihil fuerat repromissum. Paulus quoque & Barnabas apostoli sunt ordinati à sancto Spiritu. Matth. 15.d

l ¶ *Et si in vobis iudicabitur mundus.*] Siue per vos, vel vestro exemplo.

m ¶ *Indigni estis qui de minimis iudicetis. Nescitis quoniam angelos,* &c.] Ergo indigni sunt de rebus exiguis iudicare, qui & mundum totum & angelus iudicabunt. Illos angelos qui cum carnem non habuerint, peccare voluerunt, hi qui in carne sancti esse voluerunt iudicabunt.

n ¶ *Secularia igitur iudicia si habueritis.*] Quæ de rebus sæculi oriuntur.

o ¶ *Contemptibiles,* &c.] Possunt de his etiam illi qui minimi sunt in ecclesia iudicare. Item contemptibiles in ecclesia eos iudices dicit, quos appellat in inferioribus infideles.

p ¶ *Ad verecundiã vestrã dico. Sic nõ est inter vos sapiẽs quis-*

z ¶ *Et hæc,* &c.] Nolite de præteritis timere peccatis, tãtum ne post baptismum delinquatis. Aut qui vt assolet præuentus fuerit, ad pœnitentiam conuertatur. Item omnia peccata, baptismi gratia diluuntur. Item alia expositio. Hoc contra hæreticos dicit, qui Christum & Spiritum sanctum à Deo patre separare conantur. Hic enim ostenditur quoniã sicut pater, ita & Christus & Spiritus sãctus peccata abluit, iustificat atque sanctificat.

a ¶ *In nomine,* &c.] Abluti in nomine Christi, sanctificati per spiritum Dei.

b ¶ *Omnia,* &c.] Qui de fornicatione tractabat, voluit gulã & intemperantiam, materiam fornicationis ostendere, & simul destruere. Item hoc dicit: quia liberi sum arbitrij, & licet mihi agere quod velim, non tamen debeo ipse aliquo peccato esse subiectus.

c ¶ *Omnia,* &c.] Licet nobis manducare & bibere: sed si nimium ventri subditi fuerimus, ipsum licitum trahit nos ad illicita, hoc est, ad fornicationem: ita & de omnibus intelligendum, quæ cum peccatum non sint, occasiones tamen possunt capere delictorum.

a ¶ *Deus*

E a ¶ *Deus autem,&c.*] Et hæc duo, id est, escam & ventrem, & hominem his subditum & voluptatibus seruienté. Item in resurrectione mortuorum non destruetur ventris substãtia, sed esus ciborum, & ventris opera cessabunt. Quoniam *regnum cælorum*, sicut idem Apostolus ad Romanos dicit, *neque esca neque potus est.*

Rom.14.c

seruando, sicut ait alibi. Sicut portauimus imaginem terreni, ita portemus imaginem cœlestis. G

CAPVT VII.

DE° *quibus autem scripsistis mihi.*] Incipit de coniugiis, ante enim expugnauit illicita, quam de licitis loqueretur.

ᵃDeus autem hunc & has destruet. ᵇ Corpus autem non fornicationi, sed domino : & dominus corpori. ᶜ Deus vero & dominum suscitauit per virtutem suam. ᵈ Nescitis quoniam corpora vestra, membra sunt Christi? ᵉTolleos ergo membra Christi, ᶠ faciam membra meretricis ? Absit. An nescitis, ᵍ quoniam qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur ? erunt enim, inquit, duo in carne vna. ʰ Qui autem adhæret Deo, vnus spiritus est. ⁱ Fugite fornicationem. ᵏ Omne enim peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suũ peccat. ˡ An nescitis, quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est? quem habetis à Deo, ᵐ & non estis vestri. Empti enim estis pretio magno: ⁿ glorificate & portate Deum in corpore vestro.

CAPVT VII.

DE° quibus autem scripsistis mihi : ᵖ bonum est homini mulierem non tangere. Propter fornicationem autem vnusquisque suam vxorem habeat : vnaquæque suum virum habeat. Vxori vir debitum reddat : similiter autem & vxor viro. ᵠ Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem & vir sui

b ¶ *Corpus autem non fornicationi sed domino, &c.*] Non fornicationi sed domino exhibeatur, & dominus corpori copulabitur. Dominus etenim nobiscum est, quandiu fuerimus cum illo, si dereliquerimus eum, & ille nos derelinquet.

c ¶ *Deus vero & dominum suscitauit, &c.*] Quia caput [illegible]trum suscitabit, & nos [illegible]abit : si tamen eius mé[illegible]bra per sanctitatem esse mereamur.

d ¶ *Nescitis quoniam, &c.*] Omnis ecclesia corpus Christi est, singuli autem mẽbra.

e ¶ *Tollens ergo membra Christi.*] Tollit Christi membra, id est, abscindit se à corpore Christi, qui iunctus est meretrici.

f ¶ *Faciam membra meretricis? Absit.*] Non dixit, fornicatoris, vt ostenderet eum e-

F iusdem & criminis esse, & nominis, cuius illa est. Apud homines enim minus videtur viri, quam mulieris admissum.

g ¶ *An nescitis,&c.*] Quomodo cum vxore licite, ita & illicite cum meretrice vna caro efficitur per amorem.

h ¶ *Qui autem,&c.*] Quomodo per carnis opera, caro fit: ita per opera Dei, spiritus efficitur.

i ¶ *Fugite fornicationem.*] Cuius crimen videtis esse grauissimum.

x ¶ *Omne enim peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.*] Omne peccatum potest & ab vno committi : qui membrum dici potest, non tamen corpus. In fornicatione autem duo pereunt, etiam corpus. Grauius ergo malum est, in quo duæ animæ moriuntur. Grauius ergo malum est, in quo duæ animæ moriuntur. Grauare vult fornicationis causam, quæ illis per cõsuetudinem leuissima videbatur. Item alia expositio. De his qui sunt in coniugio constituti, Apostolus sumit ex-

Gen.2.d emplum. *Quomodo,* inquit, *scriptum est. Erunt duo in carne vna,* id est, vir & vxor, vnum corpus efficitur? Vnde si aliquis ipsorum fuerit fornicatus, peccat in alium quasi in proprium corpus. Residua autem peccata, specialia vniuscuiusque sunt, nec alterum condemnant.

l ¶ *An nescitis, quoniam membra vestra, &c.*] Cui grauissimam iniuriam facitis fornicando.

m ¶ *Et non estis vestri: &c.*] Qui non est suus, non debet suæ voluntati seruire, sed illius à quo emptus est, secundum

Luc.9.c ipsius iussum dicentis : *Qui vult post me venire, abneget semetipsum sibi.* Si enim homo à seruo pauca pecunia comparato, continuam exigit seruitutem : quanto magis ille qui nos sua morte redemit? Sicut ait Petrus : *Scientes quod non*

1.Pet.1.d *corruptibilibus, argento vel auro redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed pretioso sanguine : quasi agni immaculati & incontaminati Christi.* Aliter : Rescindit emptionis pactum quisquis inculcauerit ius testamenti, & à seruili conditione alienus est, qui libertate suæ voluntatis non impeditur.

n ¶ *Glorificate, & portate Deum in corpore vestro.*] Glorificate Deum actibus vestris, & portate eum, eius imaginẽ con-

p ¶ *Bonum est homini mulierem non tangere : propter fornicationem autem vnusquisque suam vxorem habeat, & vnaquæque suum virum habeat. Vxori vir debitum, &c.*] Bonum fuerat illud quod vobis in primordio prædicaui, hoc est secundum coniugij vsum, non tangere mulierem. Sed quoniam multos incontinentes huic doctrinę scripsistis refragari, concedatur remedium, ne fornicãdo moriantur. Ergo hoc Apostoli exemplo, in primis virginitas & cõtinentia prædicatur. Et si quis se incontinentem non erubuerit confiteri, in languorem incontinentiæ reclamanti, non denegetur remedium nuptiarum. Quomodo si peritus medicus inquieto ægro, & neganti se posse à pomis omnibus abstinere, concedas aliquantum, ne ille perniciosa præsumat. Incontinentiæ reuera vsus, & tempore, & ætate, & loco, & infirmitate perhibetur. Castitas vero potest iugiter custodiri. Illud ergo debemus appetere, quod facilius custodire sine impedimento vllo possumus & in perpetuo possidere. Sed obiicere amatores luxuriæ solẽt. Vt quid ergo prima Dei benedictio, H crescere & multiplicare concessit? Vt terra scilicet repleretur : quia iam impleta debemus ab incontinentia temperare. Sed potuit, inquies, omnes homines de terra formare, si semper illi vsus coniugij non fuerat placiturus. Sed non quæritur quid potuit, sed quid fecit, cui omnia possibilia sũt. Ipsam denique Euam noluit de terra facere, sed de costa. Si autem putas nobis antiqua tempora in omnibus cõuenire, imitare Adam, qui filiam (vt ita dixerim) suam accepit vxorem. Cain similiter, si non pudet & cæteros, qui proprias in matrimonium accepere sorores. Quod si fieri non debet, omnia dominum secundum præscientiam suis temporibus ordinasse credamus, vt qui tunc terram impleri voluit, modo plus diligit castitatem, cui & grãde præmium repromittit. Illud etiam dicendum est, quod nec secundum vetus testamentum, quosdam vxores habuisse videamus. Quia ibi vxores liberorum causa habere permissum est, non propter nimiá libidinem exercendam, qui in hoc etiam animalibus deteriores esse noscuntur, quo necando filios: probant se nõ filiorum causa nupsisse. Qui autem ea sola causa coniungitur, statim se abstinet post conceptum. Et cessante iam per ætatem partu, cessat & vsus.

q ¶ *Mulier,&c.*] Corpus dicitur omne quod iungitur. Sicut ergo mulier corpus dicitur viri, ita & vir corpus mulieris appellatur. Ideo neq; si voluerit mulier contraire, in corpore suo, id est, in vxore vir poterit dominari. Dubiũ auté nõ est, multo magis nolẽte viro, neq; in virũ mulieré posse præualere. Quoniã ergo de duobus incõtinentibus dicit, concedit ex necessitate Apostolus, vt in idipsum, quia vtrique incontinentes sunt, reuertantur: ne intercedente quacunque dissensionis causa, ambo fornicationis crimen admittant: quia vtrique sunt incontinentes. Cæterum autem si vnus è duobus, considerans præmium castitatis, voluerit continere, incontinenti assentire non debet : sed ita agere, vt videndo continentiam illius prouocetur incontinens : quia luxuria ad continentiam transire debet, non ad luxuriam continẽtia

A declinare, quamuis plurimæ mulieres castitati contradicát. Ita illum qui voluerit continere, agere debere, vt incontinētia assentiat in idipsum: ne, dum ille cõtinet, illa peccet. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Nec enim seruituti subiectus est frater aut soror in eiusmodi. Neque enim vocauit nos Deus in immunditia, sed in sanctificatione. Aliter: quia voluit virum esse subiectam, solam sibi abstulit libertatem.

sui corporis potestatem non habet, sed mulier. [a] Nolite fraudare inuicem, nisi forte ex consensu ad tempus, vt vacetis orationi, & iterum reuertimini in idipsum, [b] nec tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. [c] Hoc autem dico secundum indulgentiam, & non secundum imperium. Volo autem omnes vos esse sicut meipsum. [d] Sed vnusquisque proprium donū habet ex Deo: alius quidem sic, alius vero sic. [e] Dico autem non nuptis & viduis: [f] bonum est illis, si sic permanserint sicut & ego. [g] Quod si non se continēt, nubant. [h] Melius est enim nubere quam vri. [i] His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio: [k] non ego, sed dominus: vxorem à viro non discedere. [l] Quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir vxorem non dimittat. [m] Nam cæteris dico ego, non dominus: [n] Si quis frater vxorem habet infidelē & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem: & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. [o] Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem: & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem. [p] Alioquin filij vestri immundi essent: nunc autem sancti sunt. [q] Quod si infidelis discedit, discedat. [r] Non enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi. [s] In pace autem vocauit nos Deus. [t] Vnde enim scis mulier, si virum saluum facies? [u] Aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies? [x] Nisi vnicuique sicut diuisit dominus. Vnumquemque sicut vocauit Deus, ita ambulet: & sicut in omnibus ecclesiis doceo. [y] Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputiū. In præputio autē aliquis vocatus est, nō circuncidatur. [z] Cir-

a ¶ *Nolite fraudare inuicem, nisi forte ex consensu ad tempus,* &c.] Negare videtur incontinentes orationi posse vacare: quæ in eo vtique minor est communioni: qua catechumeni & pœnitentes orant, qui communicare non possunt. Non solum hoc in nouo, sed etiam in veteri testamēto sanctificantur à muliere: vt discedenti domino in montem, assistere mereantur. Hic probatur quid possit perpetua continentia, si tantum valuit triduana. Vnde & in
1.Reg.21.b Regnorum libro panem sacerdotalem non nisi continētes accipiunt. Quam ob causam necessitas legem soluere venialiter potuit suffragio charitatis. Vnde Petrus hor-
1.Pet.3.b tatur nostras orationes minime impediri debere.

B b ¶ *Ne tentet vos,* &c.] Notandum quod ad duos respiciens incontinentes, vni non præiudicet continenti. Item ne vno se retrahenti, alius fornicetur.

c ¶ *Hoc autem dico secundum indulgentiam, & non secundum imperium. Volo autem,* &c.] Hoc vt paruulis indulgeo, nō præcipio vt perfectis: nam omnes homines cupio mihi similes inueniri. Noui enim quanta castitas mercede pensetur. Nunquam hoc voluisset apostolus si fieri omnino non possit.

d ¶ *Sed vnusquisque,* &c.] Hoc est, propriæ voluntatis accepit donatiuum.

e ¶ *Dico autem non nuptis & viduis.*] Incipit aliam causam de innuptis.

f ¶ *Bonum est,* &c.] Magnopere appetendum est, quod à tanto doctore laudatur.

g ¶ *Quod si,* &c.] Notandum quod incontinentibus nuptię concedantur.

Gen. 38.f h ¶ *Melius est enim nubere,* &c.] Malo fornicationis melius est, quod igne punitur: sicut Iudas in Genesi de sua nuru pronunciat.

i ¶ *His autem,* &c.] Item de coniugiis minime causa aliqua dimittendis.

k ¶ *Præcipio,* &c.] Prohibet dimitti quacunque ex causa, ne
Matt.19.b aliis coniungantur secundum consuetudinem Iudæorum, quam dominus interdixit, dicens: *Quicumque dimiserit vxorem suam, excepta causa fornicationis, & aliam duxerit, mœchatur.* Aliter: *Præcipio non ego, sed dominus, vxorem à viro non discedere.* Non quia in se non habebat Christum loquentem, hæc dicit, se vt ostendat quia ipse dominus per semetipsum de hoc in euangelio dixit.

l ¶ *Quod si,* &c.] Si ob aliquam causam discesserit, alij non nubat, aut suo viro si voluerit, reconcilietur: quia hoc quam alteri nubere melius esse manifestum est.

m ¶ *Nam cæteris,* &c.] Consilium do, quod mihi vtile esse videtur. C

n ¶ Si *quis frater vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam: & si qua mulier fidelis habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum.*] Si quis solus crediderit è duobus, non quod permiserit fidelē infideli coniungi. Non enim dixit, si quis ducit, sed si quis habet infidelem.

n ¶ *Sanctus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem.*] Exemplum refert: quia sæpe contigerit, vt lucrifieret vir per mulierem. Vnde & beatus Petrus ait: *Vt si qui non credūt verbo, per mulierum conuersationem sine verbo lucrifiant,* 1.Pet.3.a id est, cum viderint eas in melius commutatas, cognoscant omnes Dei legem ita consuetudine inueterata potuisse mutari. Item ideo vir & vxor inuicem sanctificantur: quia ex traditione Dei, sanctæ sunt nuptiæ.

p ¶ *Alioquin filij vestri immundi essent,* &c.] Si non ita esset vt dico, filij vestri adhuc infideles permanerent: sæpe enim contingeret, vt filij illos parentes qui crediderant, sequerentur. Sub qua spe credi voluit, alterum saluari posse, tam liberorum exemplo, quam coniugis. D

q ¶ *Quod si,* &c.] Maritus enim vel vxor non sunt domino præferendi.

r ¶ *Non enim seruituti,* &c.] Non enim ita ligatus est in eiusmodi causa, quasi vere illi seruire necesse sit, & propter alterum interire.

s ¶ *In pace,* &c.] Cæterum non ad dissidium sumus vocati, vltro ergo discedere non debemus.

t ¶ *Vnde enim,* &c.] In dubium quidem posuit, sed semper ambigua in melius euenire credenda sunt. Simul quærendum, quomodo superius sanctificatus dicatur, de cuius hic salute dubitatur, nisi secundum hunc quem exposuimus intellectum.

u ¶ *Aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies.*] Si per te credat & salua sit.

x ¶ *Nisi vnicuique,* &c.] Vel cum infideli coniuge, vel etiam cum fideli, siue in præputio, siue circuncisus, seruus aut liber.

y ¶ *Circumcisus,* &c.] Non putet se superflue circumcisum, nec de hoc pœniteat, fuit enim suo tempore necessarium. Siue hoc modo, Non adducat præputium, quo sine legis ceremoniis viuat: quia tunc quibusdam Apostoli permittebāt opera legalia custodire, ne subito à lege retracti, scandalum paterentur. Item alia expositio. Euidens est hoc loco, non hic de circuncisione carnis aut præputio Apostolum loqui: neque enim fieri potest, circumcisum aliquem posse præputium adducere, sed ad eos sermo est, qui sunt in coniugio constituti: hoc enim dicit. Si quis ad fidem Dei accesserit vxorē non habēs, postmodum gentilem coniugem non debet accipere. Si autem in tali copula constitutus, ad fidem fuerit vocatus, non debere eum coniugale vinculum soluere.

z ¶ Cir-

E

ᵃ Circumcisio nihil est, & præputium nihil est: sed obseruatio mandatorum Dei. ᵇ Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Seruus vocatus es? non sit tibi curæ: ᶜ sed & si potes fieri liber, magis vtere. ᵈ Qui enim in domino vocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi. ᵉ Pretio empti estis: nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo in quo vocatus est frater, in hoc permaneat apud Deum. ᶠ De virginibus autem ᵍ præceptum domini non habeo: ʰ consilium autem do, ⁱ tanquam misericordiam consequutus à domino, ᵏ vt sim fidelis. ˡ Existimo ergo hoc bonum esse ᵐ propter instantem necessitatem: ⁿ quoniam bonum est homini sic esse. ᵒ Alligatus es vxori, noli quærere solutionem. Solutus es ab vxore, noli quærere vxorem. ᵖ Si autem acceperis vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit. ᑫ Tribulationem tamẽ carnis habebunt huiusmodi. ʳ Ego autẽ vobis parco. ˢ Hoc itaque dico fratres. ᵗ Tempus breue est. Reliquum est, vt qui habent vxores, tanquam non habentes sint: ᵘ & qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudẽtes: & qui emunt, tanquam non possidentes: & qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur. ˣ Præterit enim figura huius mundi. ʸ Volo autẽ vos sine solicitudine esse. ᶻ Qui sine vxore est, solicitus est quæ domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autẽ cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, ᵃ quomodo placeat vxori, ᵇ & diuisus est. ᶜ Et mulier innupta & virgo, cogitat quæ domini sunt, vt sit sancta corpore & spiritu. ᵈ Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. ᵉ Porro hoc ad vtilitatem vestram dico: non vt laqueum vobis iniiciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatẽ præbeat sine impedimento dominum obsecrandi. ᵃ Si quis

a ¶ *Circumcisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.*] Hoc tempore nec prodesse poterit, nec obesse.

b *Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat: seruus vocatus es, non sit tibi curæ.*] Christianæ religionis cõditio non potest obesse seruilis, ne dicas ergo, quomodo Deo possum placere, qui seruus sum? Deus enim non cõditionem aspicit, sed voluntatem quærit & mentem.

c ¶ *Sed & si, &c.*] Vsque adeo non prodest libertas, nec seruitus nocet. Item similiter ad eos qui matrimonio iuncti sunt, Apostolus loquitur, dicens. Sed etsi potes liber fieri, magis vtere: si tamen tibi pudicæ volenti seruire, non fuerit molesta: quando forte tuo consortio, etiam ipsa ad Deum possit conuerti.

d ¶ *Qui enim in domino vocatus est seruus, libertus est domini, similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi.*] Qui hominis seruus est, liber est Deo: & qui hominibus liber est, seruus est Christi. Ambo ergo vnũ sunt. Non est enim personarum acceptio apud Deum.

F

e ¶ *Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo, &c.*] Pretio empti estis, hoc est, Christi sanguine comparati: nihil ergo propter homines faciatis, sicut alibi ait. *Non ad oculum seruientes,* Ephes. 6 a *quasi hominibus placentes, sed quasi serui Christi, facientes voluntatẽ Dei ex animo, &c.*

f ¶ *De virginibus autem.*] Et de hoc consuluerant vbi esset præcepta virginitas.

g ¶ *Præceptum domini, &c.*] Quod sub præcepto est si nõ impleatur, punit. Impletum morte tantum caret: quis nihil ex se dat, sed quod debet exoluit.

h ¶ *Consilium autem do.*] Consilium est autem Saluatoris Matth. 19 b dicentis. *Sunt qui se castrauerunt propter regnum cælorum.*

i ¶ *Tanquam, &c.*] Suo exemplo docet, non nisi in domino gloriandum.

k *Vt sim fidelis.*] Domini mei semper seruitio occupatus.

l ¶ *Existimo ergo, &c.*] Hic existimo, non pro dubio posuit, sed pro certo, sicut & illud: Puto enim quod & ego spiritum Dei habeo.

m ¶ *Propter, &c.*] Id est, præsentis vitæ solicitudinem, quæ multum potest obesse iustitiæ: & qua præcipuè iuncti matrimoniis implicantur.

n ¶ *Quoniam, &c.*] Duplex bonum est, & solicitudinis mũdi carere, & virginitatis præmium expectare.

o ¶ *Alligatus es vxori, &c.*] Ita vult solutos non ligari: quomodo nec solui dissidio ligatos admittit.

p ¶ Si *autẽ acceperis vxorem, non peccasti: & si nupserit, &c.*] Quia liberæ voluntatis es, si non vis esse maior, esto vel minor. Nuptiæ enim peccatum non sunt: sed per solicitudinem mundi qui nubunt, legem seruare vix possunt. Aliter: Illos dicit non peccare si nubant, qui nondum Deo vouerint castitatem. Cæterum qui vel in corde suo promisit, si aliud fecerit, habet damnationem: quia primam fidem irritam fecit. Quod enim erat licitum, per votum sibi fecit illicitum: G sicut Ananiæ & Sapphiræ, quibus de pretio possessionis suæ Act. 5. retinere nihil licuit: Ob quam causam & subita morte prostrati sunt.

q ¶ *Tribulationem tamen, &c.*] Maledictio se Euæ subiicientes, siue solicitudinem sæcularis tribulationis & tristitiæ patientur.

r ¶ *Ego autem vobis parco.*] Vobis virginibus, vt minori labore maiorem possitis implere iustitiam.

s ¶ *Hoc itaque dico fratres.*] Hic omni intentione etiam habentes vxores ad continentiam cohortatur: vt multo magis suadeat non nubere non habentes.

t ¶ *Tempus, &c.*] Tempus vitæ nostræ modicum asserit: vt doceat voluptatẽ, quæ cito finitur, non magnopere appetendum, sed magis concupiscendum esse æternum præmium castitatis.

u ¶ *Et qui, &c.*] Quia & istud in breui transibit: tempus enim omnis rei sub sole, tempus plangendi, &c.

x ¶ *Præterit, &c.*] Hoc sæculum, quasi vmbra pertransit. H Nolite ergo de eo multum esse solicito, ne huius possessione perdatis æternam. Et figuram quærentes, incipiatis amittere veritatem. Hic enim mundus, imago futuri est. Si ergo talis est imago, ipsa veritas qualis est? Vnde si hoc tam impense diligitis, quanto magis illud impensius amare debetis? Nam sæculum hoc nos dimissuros, quotidiana morientiũ exẽpla testantur. An forte nos solos credimus immortales, quasi non simus ex hominibus generati? Vnde sapiens semper aliorum casibus emendatur, dicente scriptura: *Cor sapientis in domo luctus. Hic enim finis omni homini: & cui vult dabit bonum in corde suo.* Eccles. 7 a

y ¶ *Volo autem, &c.*] Debemus & nos velle, quod Apostolus velle se dicit: ne incontinentes, contra eius videamur facere voluntatem.

z ¶ *Qui sine, &c.*] Multum nobis expedit solicitudine carere mundana, ne forte spinæ suffocent semen, & dicere incipiamos: Villam comparaui, boues emi, vxorem duxi: ad Luc. 14 d cœnam venire non possum.

a ¶ *Quomodo placeat vxori.*] Quale est vxori magis velle placere quam Deo.

b ¶ *Et diuisus est.*] Quod diuisum est, vnum non potest esse: quia vnitas diuisionem omnino non accipit.

c ¶ *Et, &c.*] Corpore, ab vsu coniugali: spiritu, à rerũ mundanarum solicitudine: dum tota diuino seruitio mancipatur.

d ¶ *Quæ, &c.*] Nuptam viro placere asserit cogitando quæ mundi sunt, innuptam vero de eo quod illi nulla cura sit sæculi. Quæ ergo virũ non habet, & tamen quæ mundi sunt, cogitat: cui placere desiderat? Nonne incipiet illi nupta præponi, quæ cogitando mundana, complacet vel marito: cum hæc nec marito quem non habet, possit placere, nec Deo.

e ¶ *Porro hoc ad vtilitatem vestrã dico: non vt laqueum, &c.*] Necessitatem illis videtur imponere: Dicit se quid illis

A expediat commonere eos. Simul attende: quia si hoc illis vtile erat quod Apostolus suadebat: illud minus vtile erat quod illi volebant.

a ¶ *Si quis*, &c.] Turpis videri poterit, si cupientem virginem suam, nubere non permittat: & illa fuerit fornicata. Item hoc loco non parentes dicit virginum filiarum: neque enim potestatis illorum potest esse propositum alienæ continentiæ: sed vnumquemque habere propriæ carnis arbitrium, eam incorruptam seruare.

vult docendo inflare? Et in principio ipsius epistolæ, gratias se dicit Deo agere, quod omni scientia sint replen, suũ quoque alibi proponit exemplum dicens: Et si imperitus sermone, sed non scientia. Sæpe etiam arguit ignorantes. Et ignorantiam tenebris comparauit. Galatas æque stulitia notat, nec non Ephesiis lumen sapientiæ suppliciter deprecatur. C

[a] Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta, [b] & ita oportet fieri, quod vult faciat, non peccat, si nubat [c] Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare virginem suam, benefacit. [d] Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit. [e] Mulier alligata est legi, quanto tempore vir eius viuit. [f] Quod si dormierit vir eius, liberata est à lege. Cui autem vult, nubat, tantum in domino. [g] Beatior autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium. [h] Puto autem quod & ego spiritum Dei habeam.

CAPVT VIII.

DE [i] his autem quæ idolis sacrificantur, [k] scimus: quia omnes scientiam habemus. [l] Sciẽtiam inflat, [m] charitas vero ædificat. [n] Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognouit, quemadmodum oporteat eum scire. [o] Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. [p] De escis autem quæ idolis immolantur, scimus: quia nihil est idolum in mundo, & quod nullus est Deus, nisi vnus. [q] Nam & si sunt qui dicantur dij, siue in cælo, siue in terra, siquidem sunt dij multi & domini multi: [r] nobis tamen vnus est Deus pater, [s] ex quo omnia, & nos in illo, & vnus Dominus Iesus Christus, [t] per quem omnia, & nos per ipsum. [u] Sed non omnibus est scientia. [x] Quidam autem cum conscientia vsque nunc idoli, quasi idolothytum manducant: & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur. [y] Esca autem nos non cõmendat Deo. [z] Neque enim si manducauerimus, abundauimus: neque si non manducauerimus, deficiemus. [a] Videte

b ¶ *Et ita oportet fieri*, &c.] Si ita necesse fuerit propter filiæ voluntatem: nam parẽtes quidem vsque ad legitimam ætatem custodire debent & docere, quod melius est: si autem illa noluerit, fiat quod necesse est.

c ¶ *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis: & hoc iudicauit in corde suo*, &c.] Ille firmus statuit, cuius puellæ consensus, patris firmauerit voluntatem. Et non illum compellit filiæ necessitas facere quod nolebat, sicut illũ de quo supra loquutus est.

B d *Igitur & qui*, &c.] Ita concludit virginum causam, vt eas faciat in omnibos meliores. Vnde prudentibus semper meliora & perfectiora sectanda sunt: quia nec in secularibus & caducis norunt mediocribus esse contenti.

e ¶ *Mulier alligata est legi, quãto*, &c.] Hic incipit de bigamis & viduis.

m ¶ *Charitas vero ædificat.*] Quia non quærit quæ sua sunt, sed quæ ædificent fratres.

n ¶ *Si quis autem se existimat scire aliquid*, &c.] Si quis sibi videtur sapiens, stultus est: qui enim vere sapiens est, insipientiorem se omnibus arbitratur. Vnde Salomon ait: *Vidi virum qui sibi sapiens esse videbatur & spem habuit insipiens magis quam ille.* Prou. 26 b

o ¶ Si *quis autem diligit Deũ, hic*, &c.] Ille diligit Deum, qui ædificat fratres, sicut dicitur Petro. *Si amas me, pasce oues meas.* Ioan. 21 c

p ¶ *De escis autem quæ idolis immolãtur*, &c.] Repetit quod superius dixerat se scire, & quid sit, euidentius ostendit.

q ¶ *Nam & si sunt qui dicantur dij*, &c.] In cælo, angeli: & sancti in terra, de quibus dicitur. *Ego dixi, dij estis*: & domini sunt sancti eorum, quos iudicabunt, de quibus dicitur: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populi.* D Psal. 81 b Sap. 3 b

r ¶ *Nobis tamen vnus*, &c.] Cuius virtute ex nihilo omnia sunt creata. Item hunc locum hæretici ita accipiunt,

f ¶ *Quod si dormierit vir eius, liberata est*, &c.] Secundum legem libera facta est vinculo coniugali. Quod si nec tunc continere voluerit, conceduntur illi etiam secundæ nuptiæ, tantum vt infidelium ritu non nubat.

g ¶ *Beatior autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium.*] Beata habens maritum, si custodiat castitatem. Beatior vidua: quia minor in labore, maiorem inueniet castitatem. Beatissima virgo, quæ sine labore ad sũmum præmium possit peruenire.

h ¶ *Puto autem quod*, &c.] Ne meum consilium tanquam humanum contemnatis.

CAPVT VIII.

DE [i] *his*, &c.] Incipit de idolothytis, de quibus etiam dixerat. Quia quidam in templis edebant, idolum nihil esse dicentes: & creatura Dei se debere vti, & errabant verisimilis ratione decepti, hoc increpandum Apostolus dicit ad eos qui habent scientiam diiudicandi, nihil esse quod idolis immolatur. Hoc ergo ait.

k ¶ *Scimus, quia omnia scientiam habemus.*] Id est, non omnibus est notitia. Et nos omnes nouimus sicut vos: sed sunt aliqui qui ignorant.

l ¶ *Sciẽtia inflat.*] Illa sciẽtia quæ ex sensu proprio & humano descendit, eos qui præter eam diuinã non habuerint, inflat: & quæ coniecturis magis nititur, quam exemplis. Cæterum si diuina inflat, vt quidam putant, quare illos amplius

personam patris filiique separantes, vt dicant vnum Deum patrem, ex quo omnia, & dicunt domino, id est, Christo esse maiorem, per quem omnia. Hæc autem & filio sicut patri esse communia, idem Apostolus ad Romanos docet, dicẽs. *Quis enim cognouit sensum Domini*, id est, Christi, non Dei patris, sicut ille dicit & infert, dicens. Quia *ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.* Item per quem, etiam Deo patri asscribit, idem Apostolus in eadem epistola dicẽs. *Fidelis Deus per quem vocati estis in communem filij eius Iesu Christi Domini nostri.* Rom. 11 d 1 Cor. 1 b

s ¶ *Ex quo omnia*, &c.] Calumniam ex hoc loco commouẽt Ariani, quod cum vnus tantum Deus dicitur pater, filius à Deitate seiunctus sit. Quibus respondendum: si ideo non est filius Deus, quia vnus est Deus pater. Ergo & pater non erit dominus, quia vnus est Dominus Christus. Si enim autem pater non excluditur à dominatione, nec filius à Deitate: sed vtrumque vtrique commune est.

t ¶ *Per quem*, &c.] Per filium omnia facta sunt: sed & nos per ipsum sumus saluati.

u ¶ *Sed*, &c.] Non omnes sciunt: quia per contemptum idolorum, & non magis venerationis gratia manducetis.

x ¶ *Quidã*, &c.] Quidã ignari sic habent: adhuc in consciẽtia sua, quomodo antequam crederent, manducabant.

y ¶ *Esca autem*, &c.] Sicut dicit Aggæus propheta: *Et si mãducastis & bibistis, nonne vobis manducastis & bibistis?* Aggæi 1 b

z ¶ *Neque enim si manducauerimus, abundabimus*, &c.] Cũs enim

B

enim dubium est, nullum neque manducando abundare, neque non manducando egere: cum econtrario illis magis formidanda inopia sit, qui gulam retinere non norunt. Sed quia magnitudini fidei suæ, quæ idolis immolata sunt vesci, adscribebant: ideo Apostolus neque in illis edendis fidei abundantiam, neque in non edendis inopiam esse testatur.

G

o ¶ *Suis stipendijs vnquam.*]Suis, & non publicis, vel eorum pro quibus militat.

p ¶ *Quis plantat vineam, & de fructu eius,* &c.] Per comparationem vineæ & gregis, populum vult intelligi: sicut ibi: Vineam de Ægypto transtulisti. Et iterum: *Do vobis pastores secundum cor meum: & pascent vos tum disciplina.* Psal.79. a Hier.3. a

a Videte autem ne forte hæc licentia vestra [b] offendiculum fiat infirmis. [c] Si enim quis viderit eum qui habet scientiã, in idolio recumbentem: nonne conscientia eius eum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? Et peribit infirmus in tua cõscientia frater, propter quẽ Christus mortuus est. Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christo peccatis. [d] Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum: ne fratrem meum scandalizem.

CAPVT IX.

NOn[e] sum liber? non sum Apostolus? [f] nonne Christum Iesum Dominum nostrum vidi? Nonne opus meum vos estis in domino? Et si alijs non sum Apostolus, sed tamen vobis sum: [g] nam signaculum apostolatus mei vos estis in domino. [h] Mea defensio apud eos [i] qui me interrogant hæc est. [k] Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi? [l] Nunquid non habemus potestatem sororem mulierculam circunducendi: [m] sicut & cæteri Apostoli & fratres domini & Cephas? Aut solus ego & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi? [n] Quis militat [o] suis stipẽdiis vnquã? [p] Quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat? [q] Nunquid secundum hominem hæc dico? [r] An & lex hæc non dicit? Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo? An propter nos vtique hæc dicit? Nã propter nos vtique scripta sunt: [s] quoniã debet in spe qui arat arare: & qui triturat in spe fructus percipiendi. [t] Si nos vobis spiritualia seminauimus: magnum est, si nos carnalia vestra metamus? [u] Si alij potestatis vestræ participes sunt, quare nõ potius nos? [x] Sed non vsi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus euangelio Christi. [y] Nescitis quoniã qui in sacrario operantur: quæ de sacrario sunt edunt? Et qui altario deseruiunt, cum altario participant? [z] Ita & dominus ordinauit his qui Euangelium annontiant, de Euangelio viuere. Ego autem nullo horum vsus sum. [a] Non autem scripsi hæc, vt ita fiant in me. [b] Bonum est enim mihi magis mori, quam vt gloriam meam quis euacuet. [c] Nam etsi

a ¶ *Videte autem,* &c.] Videte ne quod vobis sufficere minus creditis, alijs obsit. Potest & illis dici qui destruunt exemplo, quod ædificant verbo.

b ¶ *Offendiculum,* &c.] Ne per vos offendant & cadant.

c ¶ Si *enim,* &c.] *Quicunque scandalizauerit vnum de pusillis istis, expedit ei vt mola asinaria suspendatur collo eius, & mittatur in profundum maris.* Quanto grauior pœna illos expectat, vt ad comparationẽ illius, hoc quod grauissimum est, leue putetur. Et notandũ quod in Christo peccare dixit, qui in membro peccauerit Christi. Matt.18. a

d ¶ *Quapropter,* &c.] Non solum esca, sed omnia quæ scandalizare poterunt fratrem.

CAPVT IX.

F

NOn[e] *sum liber? non sum Apostolus?*] Sicut alij? Nunquid non sum, suam illis replicat formam: quod etiam licita contempserit, ne alij eius infirmarentur exemplo.

f ¶ *Nonne Christum Iesum Dominum nostrum vidi:* &c.] Ad quos non sum directus à domino, id est, ad Iudæos.

g ¶ *Nam signaculum,* &c.] Iudicium apostolatus mei est, quod per me domino credidistis, signis & virtutibus prouocati.

h ¶ *Mea,* &c.] Inde Apostolus esse defendor.

i ¶ *Qui me,* &c.] In Græco habet, iudicant.

k ¶ *Nunquid,* &c.] Habemus potestatem concessam à domino de sumptu vestro viuendi, sine nostro labore.

q ¶ *Nunquid,* &c.] Id est, nũquid proprio tantum sensu loquor?

r ¶ *An & lex,* &c.] Quomodo ergo ei de pecoribus cura est? Et ad Ionam de Niniue dicitur: in qua sunt homines & pecora multa? Sed de ipsis propter hominem cui creata sunt, cura est: nam deficiente homine, & ista deficiunt: non tamen proprie Dei curam merentur. Deut.25. a

s ¶ *Quoniam debet,* &c.] Debet fructum sui laboris percipere: & qui triturat, debet de ipsa area manducare.

t ¶ Si *nos vobis,* &c.] Si vobis spiritualia & diuina seminauimus, nunquid grauabimus vos, si à vobis, quæ carni opus sunt, velimus accipere?

u ¶ *Si alij,* &c.] Si illi à vobis acceperunt, quibus minime debeatur, Pseudoapostoli scilicet, quos nihil vobis certum est contulisse: quantu magis nos accipere poterimus, si vobis esse vtile sentiremus.

H

x ¶ *Sed non vsi,* &c.] Hoc est, famem & sitim, nuditatem libentissime toleramus: ne per nos aduersariis occasione acceptã deuorantibus offendatis. Aut ne cui prædicatio nostra in aliquo reprehensibilis videatur, auaritiæ suspicione maculata.

y ¶ *Nescitis quoniam qui in sacrario operantur,* &c.] Apud Iudæos secundum consuetudinem veteris testamenti, etiam hoc exemplum eadem repetendo confirmat.

z ¶ *Ita & dominus ordinauit his, qui euangelium annuntiant, de euangelio viuere:* &c.] Dicens: Dignus est operarius mercede sua.

l ¶ *Nunquid non habemus,* &c.] Non dixit, mulieres ducendi, ne de vxoribus dicere putaretur: sed circunducendi, inquit, per prouincias, quæ necessaria de suis facultatibus ministrarent.

m ¶ *Sicut & cæteri Apostoli & fratres Domini, & Cephas? Aut solus ego & Barnabas,* &c]Non illos cõdemnat, sed suũ dat exemplum. Illi enim fidelioribus prædicabant: & apud Iudæos antiqua hæc erat consuetudo, vt necessaria doctoribus à discipulis præberentur: quod gentes adhuc rudes poterat scandalizare.

n ¶ *Quis militat.*] Aliis etiam exemplis probat sibi debitum hoc fuisse.

a ¶ *Non autem,* &c.] Non hæc idcirco scribo, vt vel modo fiat quod ante factum sit: sed vobis exempla præbeo tam proprij, quam alieni discriminis: saltem ab illicitis abstinere, cum videatis me aliorum causa salutis, debita non minus quam licita contempsisse.

b ¶ *Bonum est enim,* &c.] Etiam si fame morerer, propositum meum, de quo ante Deum glorior, nunquam potest immutari.

c ¶ *Nã & si euãgelizauero, non est mihi gloria, necessitas enim mihi incumbit.*] Cum omnia feceritis præcepta, debita vos

A Quia ita vos exhibetis, vt nec apud vos locum, aut neceſſitatem habeã diutius remorandi: & ideo ex parte illis fuiſſe dicit, quia non credere indigebant, ſed tantummodo confirmari. Siue ideo ex parte, quia nulla magnitudo temporis faciat charitatem. Siue vt omnes credant, ſibi fidelibus miniſtrans, in manus infidelium non incurram, ne ad vos venire non poſſum. C

m ¶ *Vt veniam ad vos in gaudio, &c.*] Tunc in gaudio veniã, ſi oblatio mea ab eis accepta fuerit: & ſecurus verbum Dei abundantius loquar. Triſtitia enim animi multum impedit ad doctrinam.

n ¶ *Deus autem pacis ſit cum, &c.*] Deus pacis non niſi in pacificis eſt. Pulchrè autem finiuit, duobus populis in concordiam reuocatis.

[a] Nunc igitur proficiſcar in Hieruſalem, [b] miniſtrare ſanctis. [c] Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationẽ aliquam facere [d] in pauperes ſanctorum, qui ſunt in Hieruſalem. Placuit enim eis, [e] & debitores ſunt eorum. [f] Nam ſi ſpiritualium eorum particeps facti ſunt gentiles. debent & in carnalib. miniſtrare eis. [g] Hoc igitur cum conſummauero, & aſſignauero eis fructum hũc, per vos proficiſcar in Hiſpaniam. [h] Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Chriſti veniam. [i] Obſecro ergo vos fratres per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, [k] & per charitatem ſancti Spiritus, vt adiuuetis me in orationibus veſtris pro me ad Deum, [l] vt liberer ab infidelibus qui ſunt in Iudæa, & obſequij mei oblatio accepta fiat in Hieruſalem ſanctis, [m] vt veniã ad vos in gaudio per voluntatem Dei, & refrigerer vobiſcum. [n] Deus autem pacis ſit cum omnibus vobis. Amen.

CAPVT XVI.

COmmendo [o] autem vobis Phœben ſororẽ noſtrã, [p] quæ eſt in miniſterio eccleſiæ, quę eſt in Cẽchræis, [q] vt eam ſuſcipiatis in domino digne ſanctis, & aſſiſtatis ei in quocũq; negotio veſtri indiguerit. Etenim ipſa quoq; aſſiſtit multis, & mihi ipſi. [r] Salutate Priſcam & Aquilã adiutores meos in Chriſto Ieſu: [s] qui pro anima mea ſuas ceruices ſuppoſuerũt. Quibus nõ ſolũ ego gratias ago, ſed & cũctæ eccleſiæ gentium, [t] domeſticam eccleſiam eorum. [u] Salutate Epænetum dilectũ mihi: qui eſt primitiuus eccleſiæ Aſiæ in Chriſto Ieſu. Salutate Mariã, quæ multum laborauit in vobis. [x] Salutate Andronicũ & Iuniam cognatos & concaptiuos meos, qui ſunt nobiles in apoſtolis: qui & ante me fuerũt in Chriſto Ieſu. Salutate Ampliatum dilectiſſimum mihi in domino. Salutate Vrbanum adiutorem noſtrum in Chriſto Ieſu, & Stachyn dilectum meum. Salutate Apellen, probum in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui ſunt ex Narciſci domo, qui ſunt in domino. Salutate Tryphenam & Tryphoſam, quæ laborãt in domino. Salutate Perſidam chariſſimam, quæ multum laborauit in domino. Salutate Rufum electum in domino: & matrem eius & meam. [y] Salutate Aſyncritũ & Phlegontam, Hermam, Patrobam, Hermen: & qui

a ¶ *Nunc igitur, &c.*] Hoc mihi reſtat deinceps vt veniam.

b ¶ *Miniſtrare ſanctis.*] Sancti erant in Hieruſalem, qui omnibus ſuis diſtractis, & ante Apoſtolorum pedes depoſitis, orationi, lectioni, doctrinæque vacabant. Quales autem fuerint, ex hoc cognoſcitur, vt ipſe apoſtolus per ſe illis pergeret miniſtrare: & quibus oblationem ſuam eſſe optat acceptã, id eſt, vt eam dignentur accipere, oſtendens hoc non tam prodeſſe accipientibus quam dantibus. Hoc contra illos facit, qui gloriam perfectionis impugnant.

c ¶ *Probauerunt enim, &c.*] Probauerunt hoc ſibi vtile fore, ſi collationem aliquam ſũptuum facerent ſanctis.

d ¶ *In pauperes, &c.*] Quia propter ſanctorum ædificationem eſſe pauperes voluerunt. Siue ſimpliciter pauperes ſanctorum intellige.

e ¶ *Et debitores ſunt eorum.*]
B Exemplo eorum prouocat Romanos ad ſimile opus, oſtendens hoc illis non immerito placuiſſe.

f ¶ *Nam ſi ſpiritualium, &c.*] Quia doctores ex ipſis habebant, & ſocij facti fuerant radicis, & pinguedinis oliuæ: ideoque vnuſquiſque in quo abundat debet alteri impertire.

g ¶ *Hoc igitur cum conſummauero, & aſſignauero, &c.*] Si vos bene exhibueritis, abundauit nobis bona doctrina in vos, quia quantum proficit diſcipulus, tantum prouocatur ad do-
2.Cor.6.c cendum & doctor. Sicut alibi ait: *Os noſtrum patet ad vos ò Corinthij.* Siue abundanter benedicitur in aduẽtu meo Chriſtus in vobis.

h ¶ *Scio autem quoniam veniẽs ad vos, in abundantia benedictionis, &c.*] Sciens Apoſtolus quoniam propter prædicationem Chriſti Romam vinctus ducendus erat, in abundantia benedictionis prædicat ſe eſſe venturum. Vel certe quoniam conſcius ſibi erat, nihilominus habere ſe gratiam ab aliis apoſtolis.

i ¶ *Obſecro igitur vos fratres per dominum, &c.*] Rogat vt pro eo tota inſtanter oret eccleſia: quia nouit multum valere preces in communi multorum. Iacobo enim occiſo, Petrus fratrum precibus de carcere liberatur: qui non tam illi quam ſibi beneficium præſtiterunt, ſcilicet vt eius poſſint doctrina firmari.

k ¶ *Et per charitatem, &c.*] Spiritualis enim charitas facit vt pro inuicem exoretis.

l ¶ *Vt liberer ab infidelibus, qui ſũt in Iudæa: & obſequij, &c.*]

CAPVT XVI.

COmmendo o, &c.] Iam quaſi finito textu epiſtolæ, vt ſolet commendationis gratiam ſubter adnexuit. Item hic monſtrat Apoſtolus non accipiendam aut eligendã perſonã eſſe viri vel feminæ, quãdo Romanis per mulierem, vt fertur, literas mittit. In eadem epiſtola aliis feminis mandat ſalutem.

p ¶ *Quis eſt, &c.*] Sicut etiam nunc in orientalibus diaconiſſæ mulieres, in ſuo ſexu miniſtrare videntur in baptiſmo, ſiue in miniſterio verbi, quia priuatim docuiſſe feminas inuenimus, ſicut Priſcillam, cuius vir Aquila vocabatur.

q ¶ *Vt eam ſuſcipiatis in domino digne ſanctis, & aſſiſtatis ei in quocunque negotio veſtri indiguerit. Etenim ipſa, &c.*] Vt adiuueris eam ſiue ſumptuum opibus, ſiue ſolatio: quia & ipſa quamdiu habuit, plures adiuuit. D

r ¶ *Salutate, &c.*] Qui confirmaſſe ſe Apoſtolo dicuntur in fide, quos & ideo adiutores appellat: quia in opere doctrinarum vbi ipſe laborabat & iſti iuuerunt.

ſ ¶ *Qui pro anima, &c.*] Probando meam doctrinam, ſe periculo ſubiecerunt, propter quod illis omnes eccleſiæ gratias agunt: quia per illos ego ſeruatus ſum.

t ¶ *Et domeſticam eorum eccleſiam.*] Oſtendit congregationem fidelium, eccleſiam nominari.

v ¶ *Salutate Epænetum, &c.*] Primitiuos eccleſiæ Aſiæ: iſtos omnes quos ſalutat, intelligimus ex nominibus fuiſſe peregrinos, per quorum exemplũ atque doctrinam, non abſurdè exiſtimamus crediſſe Romanos.

x ¶ *Salutate Andronicum & Iuliam cognatos & concaptiuos meos qui ſunt nobiles in apoſtolis, qui & ante me fuerunt in Chriſto. Salutate Ampliatum dilectiſſimum, &c.*] Ætate non partu matrem Salutate. Hi ex Iudæis erant, & quia ſimul cũ Paulo fuerant tribulati: nec territi, ideo nobiles hoc merito habebantur: qui ad profectum Romanorum inter cæteros fuerant deſtinati, quique priores Paulo crediſſe, ipſius teſtimonio referuntur.

y ¶ *Salutate Aſyncritum, Phlegõtam, Hermam, Patrobã, Hermen, &c.*

E *men, & qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologū & Iuliā,* &c] Suo exemplo nos docet, quales amicos debeamus in nostris literis salutare: non diuites sæculi, facultatibus vel dignitatibus honoratos, sed gratia ac fide locupletes

a ¶ *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes ecclesiæ Christi.*] Nō fictè vel subdole, quale Iudas tradidit saluatori. Ideo enim in ecclesia pax primo annunciatur, vt ostendat se cum omnibus esse pacificum, qui corpori communicaturus est Christi.

b ¶ *Rogo autem vos fratres,* &c.] De illis dicit qui ex circūcisione illo tempore venerāt, ieiunia & abstinentiā destroētes, neomenias & sabbatha & cæteras ferias ventris gratia prædicabant, dissentientes ab apostolica doctrina, & fratribus offendicula præparantes.

c ¶ *Et per dulces sermones, & benedictiones,* &c.] Per blandimenta, & adulationes compto sermone compositas.

d ¶ *Vestra enim obedientia in omni loco,* &c.] Si illis obedistis, quibus non debuistis: quāto magis nobis obedire debetis? Nam & illi propterea ad vos venerunt, quia sciebant vos per obedientiam simplicem cito posse seduci.

e ¶ *Gaudeo igitur in vobis, sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Deus autē*
F *pacis conterat satanam sub pedibus vestris velociter Gratia,* &c.] Quia bona est obedientia, sed si rationabilis sit: & ideo volo vos sapientes esse in bono, vt malum nescientes, sub pedibus innocentiæ deponatis inimicum. Ita enim dedit nobis dominus potestatem calcandi super scorpiones atque serpentes, & omnem virtutem inimici, id est, ne nobis præualeat, & omnibus super eum membris liberis ac solutis ambulare possimus.

f ¶ *Salutat vos Erastus,* &c.] Hic Arcarium ex Arcario dicit, sicut gentes credentes ex gentibus sæpe vocauit, secundum consuetudinem legis quæ Abigail, vxorem Nabal adhuc appellat, cum iam illo mortuo in Dauid matrimonium transisset.

& qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologū & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympiadem: & omnes qui cum eis sunt sanctos. [a] Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes ecclesiæ Christi. [b] Rogo autem vos fratres, vt obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt: & declinate ab illis. Huiuscemodi enim Christo domino nostro non seruiunt, sed suo ventri, [c] & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium. [d] Vestra enim obedientia in omni loco diuulgata est. [e] Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo. Deus autem pacis conterat satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius & Iason & Sosipater, cognati mei. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam hanc in domino. Salutat vos Gaius hospes meus, & vniuersa ecclesia. [f] Salutat vos Erastus Arcarius ciuitatis & Quartus frater. [g] Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis, amen. [h] Ei autem qui potens est vos confirmare [i] iuxta euangelium meum, & prædicationem Iesu Christi, [k] secundum reuelationem mysterij [l] temporibus æternis taciti: quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum, [m] secundū præceptū æterni Dei [n] ad obeditionem fidei in cunctis gentibus [o] cogniti soli sapienti Deo, per Iesum Christum: cui honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

g ¶ *Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*] Hæc est subscriptio manus eius in omnibus epistolis, vt in ea eum commoneret beneficia Christi. G

h ¶ *Ei autem qui potens est vos confirmare. Signis atque doctrinis.* Item hic patris personam monstrat. Descendens autem dicit, manifestum hunc per scripturas propheticas secūdum imperium æterni Dei, Spiritum sanctum significat. Item infert: Cognitum est soli sapienti Deo per Christum Iesum, cui gloria in sæcula. Hoc loco patrem & filium manifeste loquitur. Quod autem dicit: Cognitum est soli sapienti Deo, in communi munere mysterij significat trinitatem.

i ¶ *Iuxta euangelium,* &c.] Vt sic viuatis, quomodo ego Christi exemplo & auctoritate gentibus prædicaui.

k ¶ *Secundum,* &c.] Mysterium de vocatione vniuersarum gentium in lege diu fuerat occultatum, quod nūc per Paulum euidenter patefactum est euangelium in Christo per testimonia prophetarum, quia quamuis de gētibus ante multa dixisset: tamen quomodo & in Christo vnum fierent & Iudæi, nemo iam aperte cognouerat. Existimare enim poterant quosdam ad fidem quasi proselytos admittendos. H

l ¶ *Temporibus æternis taciti, quod nunc patefactum est per scripturas prophetarum.*] Descendens autem dicit quid est patefactum.

m ¶ *Secundum præceptum æterni Dei.*] Præcepit Deus vt omnes gentes obediant, & Deum agnoscant, quod futurum quandoque solus ante sciebat, qui solus naturaliter sapiens, sicut naturaliter bonus, cum tamen & homo dicatur bonus: sed nos institutione boni vel sapientes esse possumus, ille natura. Cui per Iesum Christum gloria & honor in sæcula sæculorum.

n ¶ *Ad obeditionem fide in cunctis gentibus.*] Spiritum sanctum significat. Item infert.

o ¶ *Cogniti soli sapienti Deo per Iesum Christum: Cui honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.*

Commentariorum in Epistolam ad Romanos finis.

COMMENTARII IN PRIMAM EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

PAULVS, [b] vocatus apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, [c] Sosthenes frater ecclesiæ Dei, [d] quæ est Corinthi, [e] sanctificatis in Christo Iesu vocatis sãctis cum omnibus qui inuocãt nomẽ domini nostri Iesu Christi: [f] in omni loco ipsorũ & nostro. [g] Gratia vobis & pax à Deo patre nostro & domino Iesu Christo. [h] Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Iesu, [i] quia in omnibus diuites facti estis in illo, [k] in omni verbo & in omni sciẽtia. [l] sicut testimoniũ Christi confirmatum est in vobis, [m] ita vt nihil vobis desit in vlla gratia [n] expectãtib. reuelationẽ domini nostri Iesu Christi: [o] qui & cõfirmabit vos vsque in finem sine crimine, in die aduẽtus domini nostri Iesu Christi. [p] Fidelis Deus, per quẽ vocati estis in societatem filij eius Iesu Christi domini nostri. [q] Obsecro aũt vos fratres per nomen domini [r] nostri Iesu Christi, [s] vt idipsum dicatis oẽs, [t] & non sint in vobis schismata [u] Sitis autẽ perfecti in eodẽ sensu, & in eadẽ scientia. [x] Significatum est.n. mihi de vobis, fratres mei, ab his qui sunt Chloes: quia contentiones sunt inter vos, [y] Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrũ dicit: Ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego vero Cephæ, ego autem Christi. [z] Diuisus est Christus? [a] Nunquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine

Pau-

PAVLVS, quod nomen præponit in epistolis auctoritatis esse noscendum. Itẽ aliter. Paulus apostolus: connectens in epistola fratrum nomina, vel humilitatem suã significat: vel cooperatorem esse eum apostolicæ prædicationis ostendit.

b ¶ *Vocatus*, &c.] Voluntate Dei vocatur quisque ad fidem, sed sua sponte & suo arbitrio
Act. 26.c credit, sicut ait in Actibus, *Nõ fui incredulus cœlesti visioni.*

c ¶ *Et Sosthenes*, &c.] Frater, inquit, non apostolus: Hunc autem idcirco secum scribentem inducit, quia ex ipsis doctor est, & pro his valde sollicitus.

d ¶ *Quæ est*, &c.] Ostendit qui sunt ecclesia Dei, sancti scilicet & immaculati, quia ecclesia neque maculam habet, neque rugã: & ideo his scribit qui integram adhuc seruabant, non qui perdiderunt sanctitatem. Nã istos honorat literis illos auctoritate commendat.

e ¶ *Sanctificatis*, &c.] Per baptismum sanctificatis. Cũ omnibus qui inuocant nomen domini nostri *Iesu Christi*. Proprie sacerdotum est inuocare dominum: Quibus dicitur: Sic
B benedicite filiis Israel inuocãtes nomen meum super illos.
Psal. 98.b Et Psalmista dicit. *Et Samuel inter eos qui inuocãt nomẽ eius.* Quem sacerdotẽ fuisse illa res probat, quia & sacerdoti suc-
1. Reg. 2.g cessit, & hostias offerebat. De quo etiam secundum historiam dictum est, *Suscitabo mihi sacerdotem fidelẽ.* Qui quamuis non sit ex genere Aaron, tamen de tribu Leui esse in Paralipomenon legitur: quia ipse hunc constituit qui & illum. Ita enim Aaron elegit, vt alios postea eligendi non amiserit potestatem.

f ¶ *In omni*, &c.] Quia sacerdotes & suo & apostolorum loco funguntur Propter quod etiam ecclesiarum apostoli nominantur Item aliter. Vniuersis ecclesiis prouinciæ Achaiæ ostendit se has literas mittere.

g ¶ *Gratia vobis*, &c.] Pax gratiam seruat, quam quidam habere nolebant.

h ¶ *Gratias ago*, &c.] Primum solito laudando prouocat ad profectum, & dicit se quidem gaudere de eorum scientia: sed scire illos debere, quia vera sapientia non inflat neque dissentit.

i ¶ *Quia in omnibus*, &c.] *In omnibus virtutibus, per sapientiam*, quæ amicos Dei & prophetas constituit. Item aliter. Hoc dicendo, Apostolus ostendit eos quãdo ad fidem Christi accesserunt, omnia gratia tunc ditatos: nunc autem non iuxta fidem conuersantes, vacue factam monstrat gratiam quam perceperunt.

k ¶ *In omni*, &c.] Id est, non tam noui quàm veteris Testamenti.

l ¶ *Sicut testimonium Christi confirmatum*, &c.] Testimoniũ quo ait: Omnis scriba doctus in regno cœlorum, similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo noua & vetera.

Sap. 7.b m ¶ *Ita vt nihil*, &c.] Vnde ait Salomon. *Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa*, id est, cum sapientia.

n ¶ *Expectantibus*, &c.] Ille vere expectat aduentum Christi, qui in omnibus præparatus est. Reuelatio autem dicitur domini aduentus, quia modo à nobis abscondita est.

o ¶ *Qui & confirmabit vos*, &c.] Per doctrinam: sicut ait Psal. 118.d
Dauid: *Confirma me in verbis tuis.* Et iterum: *Pax multa diligentibus legem tuam, & non est illis scandalum.* Item aliter. Orat pro ipsis vt vsque ad finem vitæ suæ irreprehensibiles in aduentum domini nostri Iesu Christi permaneant.

p ¶ *Fidelis Deus per quem vocati estis in societatem filij eius*, &c.] Quam societatem Ioannes exponit, dicens, *Quoniam* 1 Ioan. 1.b
Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vllæ. Si dixerimus quia societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur. Et Paulus ait: *Si commortui sumus, & conuiuemus: si sustinemus, & conregnabimus.* 2. Tim. 2.c
Hic locus contra Arianos facit, qui in hoc minorem esse filium volunt, quo per ipsum omnia facta referuntur: cum D
hoc etiam in patrem cadat, per quem in societatem filij eius credentes vocat. Item aliter: Hoc contra Arianos valet, qui ministrum præceptorum patris filium dicunt, quoniam scriptum est. Omnia per ipsum facta sunt: hic autem ostenditur, quia per Deum patrem vocati sunt in communionem Iesu Christi domini nostri. Hucusque cum laude præfatio.

q ¶ *Obsecro*, &c.] Ad vnam sentiendi concordiam reuocat, & vt ipsi omnes idem loquantur hortatur. Item aliter. Hic iam causam contra dissensionem aggreditur.

r ¶ *Per nomen*, &c.] In quo nomine saluati estis, & signa fieri conspexistis.

s ¶ *Vt idipsum*, &c.] Vt vnum sentiatis atque dicatis.

t ¶ *Et non sint*, &c.] Schismata semper ex contentione nascuntur.

v ¶ *Sitis autem*, &c.] Si vnum sentiatis & profceratis, tunc vere potestis esse perfecti.

x ¶ *Significatum est* &c.] Quæritur quomodo Apostolus crediderit aliquid de absentibus: cum scriptum sit, *Non credes auditui vano.* Et iterum, *Quæ viderint oculi tui, loquere*, Eccl. 11.& 19.
&c. Sed hanc gratiam habebat, vt nosset absens, quid in singulis ecclesiis ageretur. Sicut dicit ad Colossenses: *Et si corpore absens sum, sed spiritu præsens, gaudens & videns ordinem vestrum*, &c.] Quia ergo sciebat Corinthios ita agere, vt audiebat, non credidit sine causa quasi de absentibus, quorum conuersationem in spiritu cognoscebat. Col. 2.a

y ¶ *Hoc autem*, &c.] Sub nomine apostolorum, pseudoapostolos tangit, qui eos per sapientiam circumuenerant mũdi, vt vnusquisque eius se diceret esse, cuius doctrinam elegisset qui aduersa docebant. Si ergo nec de veris apostolis hoc dici permittit, quanto magis de falsis non licebit?

z ¶ *Diuisus est Christus?*] Diuiditur corpus, cum membra dissentiunt.

a ¶ *Nũquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli*, &c.] Potest istud dici his qui relicto Christi exemplo, sanctos veteris Testamenti in solis diuitiis cupiunt imitari. Nunquid Abraham crucifixus est pro vobis, aut in

nomine

Pauli baptizati estis? [a]Gratias ago Deo meo, quod neminē vestrū baptizaui, nisi Crispū & Gaiū, ne quis dicat, quod in nomine meo baptizati sitis Baptizaui autē & Stephanæ domū: cæterū nescio, si quem alium vestrum baptizauerim. [b] Non enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare, [c] non in sapientia verbi: [d] vt non euacuetur crux Christi. [e]Verbum enim crucis pereūtibus quidem stultitia est: [f] his autem qui salui fiūt, id est, nobis, Dei virtus est. [g] Scriptū est enim. Perdā sapientiā sapiētiū: & [h] prudentiā prudentiū reprobabo. [i]Vbi sapiens, vbi scriba, [k] vbi inquisitor huius sæculi? Nōne stultam fecit Deus sapientiā huius mundi? [l] Nam quia in Dei sapientia non cognouit mūdus per sapientiam Deum: [m] placuit Deo per stultitiā prædicationis saluos facere credentes. [n] Quoniā & Iudæi signa petunt: [o] & Græci sapientiam quærunt. [p] Nos autem prædicamus Christum crucifixum: [q] Iudæis quidem scandalum: [r] gentibus autem stultitiam: [s] ipsis autem vocatis Iudæis atque Græcis, Christum Dei virtutem, & Dei sapientiam. [t] Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus. [u] Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. [x] Videte enim vocationem vestram fratres: [y] quia non multi sapientes secundum carnem: non multi potentes, non multi nobiles: [z] sed quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi & contemptibilia elegit Deus, [a] & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret. [b] Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius. [c] Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu: [d] Qui factus est nobis sapientia à Deo & iustitia [a] & san-

E nomine Iob baptizati estis? Et illud domini, vbi docemur non quærere quid alij discipulo iubeatur, dicentis Petro. Ioan. 21. *Quid ad te? tu me sequere.*

a ¶ *Gratias ago Deo meo quod neminem vestrum baptizaui,* &c.] Quod ita contigit, vt illos paucos baptizantem, qui se non dicunt in meo nomine baptizatos. Item aliter. Illorum ipsorum neminem, nisi quos numeraui.

b ¶ *Non enim misit me Christus,* &c.] Non vsurpauit minora facere qui poterat officia implere maiora. Sicut hodie & episcopus vel sacerdos, si voluerit, diaconi poterit implere ministerium.

c ¶ *Non in sapientia verbi.*] Cum possint apostoli etiam sermones sapientiæ prædicare, simpliciter docent, ne astutiæ prædicationis ascribatur prudentia, & euacuetur crux Christi.

d ¶ *Vt non euacuetur crux Christi.*] Euacuant enim vim crucis qui aures declamatione demulcent.

e ¶ *Verbum enim crucis pereūtibus quidem stultitia est.*] Prædicatio crucis non intelligentibus virtutem Dei stultitia videtur Dei filium dicere crucifixum: fideles autem intelligunt Dei esse virtutem, qua mors victa est, & diabolus superatus est.

F f ¶ His *autem qui salui fiunt,* &c.] Fides enim eorum eos saluos facit.

g ¶ *Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium.*] Hoc in aduentu saluatoris asserit adimpletum, id est, ad nihilum redigam.

h ¶ *Et prudentiam prudentium reprobabo.*] Eligendo piscatores, artem rhetoricam & philosophicam reprobauit. Quæritur plane, vnde sit hæc sapientia, quam reprobat Deus. Scriptum est enim quod om- Baruch 1. nis sapientia à domino Deo sit, id est, de bona natura ducit exordium. Hoc enim habet sensus humanus, vt quocunque eum tetenderis, consequatur, & paulatim meditando proficiat. Inde est quod multi illiterati poëmata componunt tam exquisita, quæ viri eruditissimi admiremur. Hunc ergo sensum quem Deus se ex creaturis cognoscendum, & suam voluntatem inquirendam dederat, illi ad inquirenda superflua & curiosa verterunt. Similiter & de diuitiis ac fortitudine & de omnibus, quibus male vtimur, possumus existimare.

i ¶ *Vbi sapiens, vbi scriba.*] Id est, doctor.

k ¶ *Vbi inquisitor,* &c.] Qui acquirit sapientiam sæcularē, vel quicunque aliis de rebus obscuris inquirit.

l ¶ *Nam quia,* &c.] Factura mundi, Dei sapientia est fabricata: in qua per sapientiam naturalem, quæ ad hoc data & creata fuerat, debuit cognosci ipse qui fecerat: sed quoniam non agnouerunt homines, alia illis medicina succurritur. Item aliter. Hoc loco sapientiam Dei, ordinatione creaturarum quæ videntur ostendit: ex quibus Deum auctorem venerari & agnoscere debuerunt.

m ¶ *Placuit Deo,* &c.] Non quod vere stultitia sit prædicatio crucis, sed quia apud illos ita haberetur.

n ¶ *Quoniam,* &c.] Iudæi ex consuetudine prophetarum signa petunt, quæ etiam videntes, credere noluerunt.

o ¶ *Et Græci sapientiam quærunt.* Artus dialecticæ & humanæ sapientiæ rationem.

p ¶ *Nos autem,* &c.] Multum suam doctrinam ab illorum sensu discrepare demonstrat. G

q ¶ *Iudæis quidem scandalum.*] Scandalizantur, si audiunt Christum à se crucifixum. Siue scandalum illis est audire Christum mori potuisse, quem illi quasi immortalem expectant. Inde est quod dicebāt: *Nos audiuimus ex lege quia Christus manet in æternum:* Ioan. 12. non intelligentes, quia primum pati illum oportebat, & sic in gloriam suam introire.

r ¶ *Gentibus autem stultitiā.*] Secundum mundanam sapiētiam, stultitia videtur Deum credere crucifixum.

s ¶ *Ipsis autem,* &c.] Hic non diuinitatem Christi dicit Dei virtutem & sapientiam, sed ordinationem crucis. Item aliter: Ipsi Iudæi & gētes cum crediderint, intelligunt virtutem Dei esse, quæ deuicta morte hominem reuocauit ad vitam: & sapientiam quæ nos à dominatione diaboli liberauit: quod ante per incredulitatem intelligere non valebant.

t ¶ *Quia quod,* &c.] Quod stultum putatur Dei, omnem humanam sapientiam antecedit: quia sapientia sua liberari non potuerant qui per crucis mysterium sunt saluati.

u ¶ *Et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.*] Mortem quam nec gigantes euadere potuerunt, crucifixi infirmitas superauit. H

x ¶ *Videte enim vocationem vestram fratres.*] Exemplum accepit ex his qui crediderāt, vt ostendat quia non prodest gloriatio carnalis ad fidem, sed magis obest, dum superbia sapientiæ & nobilitatis inflati, homines Dei sapientiæ subiacere noluerunt.

y ¶ *Quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes,* &c.] Hic cōtra illos agit oblique, qui se legis peritos, & fortiores apostolis, & nobiliores ex sacerdotali stirpe descendere iactabant.

z ¶ *Sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus,* &c.] Quia dum isti semetipsis non confidebant, celerius crediderunt. Semper enim sapientium & diuitum & fortium gloria increpatur, sicut ait propheta: *Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua, neque diues in diuitijs suis:* sed ipse Hier. 9. dominus quod per prophetam dixerat, ipse ad nostrū compleuit exemplum. Nascendo enim de matre paupere, diuitias reprobauit. Dum autem literas nō discit, refutat sapientiam sæcularem. Cum vero traditus non resistit, sed patienter sustinet crucem, in humana fortitudine prohibet gloriari. Humilient ergo se Deo huiusmodi, si volunt & ipsi cum cæteris liberari.

a ¶ *Et ea quæ non sunt,* &c.] Quæ non sunt sapientia, fortia, nobilia, vt quæ sunt talia dissiparet.

b ¶ *Vt non glorietur,* &c.] Omnis caro non spiritus, quia carnalis est ista gloriatio.

c ¶ *Ex ipso autem vos,* &c.] Si ergo ex ipso estis, nolite ea quæ ille reprobat, admirari.

d ¶ *Qui factus,* &c.] Nobis factus est, sibi semper fuit: vt scilicet nos faceret sapientes & iustos & sanctos. Item alia expositio. Cum sit Christus Dei patris sapientia, tunc tamen cum quis in illum crediderit, sapientia ei Christus efficitur.

a & ſanctificatin & redēptio, b vt quemadmodum ſcriptum eſt: Qui gloriatur, in dnmino glorietur.

CAPVT. II.

ET c egn cum veniſſem ad vos fratres, d nō veni per ſublimitatem ſermonis aut ſapientiæ, annūtians vobis teſtimoniū Chriſti. e Non enim iudicaui me ſcire aliquid inter vos, niſi Ieſū Chriſtū, f & hunc crucifixū. g Et ego in infirmitate & timnre & tremore multn fui apud vos: h & ſermn meus & prædicatio mea i non in perſuaſibilibus humanæ ſapientiæ verbis: ſed in oſtenſinne ſpiritus & virtutis: k vt fides veſtra non ſit in ſapientia hnminum ſed in vittute Dei. l Sapientiam autem loquimur inter perfectos. m Sapientiam vero nnn huius ſæculi, neque principum huius ſeculi, qui deſtruuntur: ſed n lnquimur Dei ſapientiā in myſterio quæ abſcondita eſt: o quam prædeſtinauit Deus ante ſæcula in p gloriam nnſtram: q quam nemn principum huius ſæculi cognouit. r Si enim cognouiſsēt: nunquā dominum gloriæ crucifixiſſent. ſ Sicut ſcriptum eſt: Quod nculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cnr hominis aſcendit: quæ præparauit Deus his qui diligunt illum. t Nobis autem reuelauit Deus per ſpiritum ſuum u Spiritus enim omnia ſcrutatur: etiam profunda Dei. x Quis enim ſcit hominū quæ ſunt hnminis: niſi ſpiritus hnminis, qui in ipſo eſt? Ita & quæ Dei ſunt, nemo cngnouit niſi ſpiritus Dei. y Nos autem nnn ſpiritum hnius mundi accepimus: ſed ſpiritum qui ex Den eſt, z vt ſciamus quæ à Deo dnnata ſunt nobis, a quæ & lnquimur nnn in dnctis humanæ ſapientiæ verbis, ſed in doctrina ſpiritus, b ſpiritualibus ſpiritualia comparantes. c Animalis autem homo nnn percipit ea quæ ſunt ſpiritus Dei. d Stultitia enim eſt illi, & nnn pnteſt intelligere: quia ſpiritualiter examinatur. e Spiritualis autem iudicat nmnia & ipſe à nemine iudicatur: ſicut ſcriptum eſt. f Quis enim cognnuit ſenſum dnmini, aut quis inſtruxit eum. g Nns autem ſenſum Chriſti habemus.

CAP.

A a ¶ *Et ſanctificatio & redemptio.*] Redemptio noſtræ ſalutis.
b ¶ *Vt quemadmodum ſcriptum eſt: Qui,* &c.] Non in ſemetipſo aut in ſuperius comprehenſis.

CAPVT II.

ET c *ego cum veniſſem ad vos fratres.*] Quia oſtēderat non illos debere humanam ſapientiam admirari, ſuo quoque hoc exemplo confirmat, eo quod ipſe non per humanam ſapientiam prædicaſſet.

d ¶ *Non veni per ſublimitatem,* &c.] Nolui pompaticum eloquentiæ iactare ſermonem in prædicatione diuina.

e ¶ *Non enim indicaui me ſcire aliquid,* &c.] Id eſt, non ſum gloriatus in aliquo niſi in Chriſto.

f ¶ *Et hunc crucifixū.*] Quod ſtultum apud homines eſſe videtnr.

g ¶ *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.*] Neque enim alio modo Deum conuenerat prædicari: non iactantia neq; gloria carnali.

h ¶ *Et ſermo meus,* &c.] Quia dialectici erant Corinthij, noluit apud illos diſputatio-
B ne vti, ne hoc qnoque illis noua aliqua philoſophia videretur, ſed magis illis virtutes & miracula demonſtrauit.

i ¶ *Non in,* &c.] Qnia rhetorica habet colores perſuaſorios in vnaquaque materia.

k ¶ *Et fides,* &c.] Sapientia hominis temporalis, ad breue prodeſt. Virtus autem Dei vt æterna, dat ſine fine profectum.

l ¶ *Sapientiam autem,* &c.] Ne putetis & nos ſapientiam non habere, habemus diuinam: ſed vos iam tunc capere minime poteratis: quæ iam credentibus aperitur.

m ¶ *Sapientiam,* &c.] Siue regum ſiue philoſophorum, qui in hoc ſæculo primarum ſapientia tenere videntur. Qui cum ſapientia ſua per noſtrum euangelium deſtruuntur.

n ¶ *Sed loquimur,* &c.] In euangelio quod continet natiuitatem Chriſti, paſſionem, &c.

Matt. 13. e o ¶ *Quam,* &c.] Siue in præſentia, ſiue in lege ante tempora. *Multi enim prophetæ cupierunt videre, & non viderunt.*

p ¶ *Et gloriam noſtram.*] Qui credimus Chriſto.

q ¶ *Quam nemo,* &c.] Pilatus, Caiphas, & cæteri, quorum etiam ignorantia damnatur: quia non debuerant ignorare.

r ¶ *Si enim,* &c.] Hoc loco ad defenſionem peruerſi dogmatis, duæ hæreſes abutuntur, Apollinarij ſcilicet & Arij. Vna vt perfectam aſſumpti hominis naturam deſtruat. Alia vt Dei verbum aſſerat eſſe paſſibile: neque erat intelligens, maieſtatis dominum etiam aſſumptum hominem dictum: neque iſta ſciēs, non diuinitatis, ſed humanitatis paſſibilem eſſe naturam. Item alia expoſitio. Dominus maieſtatis carne patitur, carne crucifigitur, carne moritur: ſubſtātia autem deitatis impaſſibilis eſt. Et ſimili modo etiam apo- C
ſtolus Petrus teſtatur in epiſtola ſua, Chriſtum pro nobis in carne paſſum, dicens: *Qui peccata noſtra ipſe portauit in corpore ſuo ſuper lignum.* Item alio loco: *Chriſto igitur paſſo in carne.* 1. Pet. 2. d Eſa. 24. a

ſ ¶ *Sed ſicut,* &c.] Memoratorum ſcilicet principū mēs hæc videre non potuit: quia credere noluerunt. Quidam ſane dicunt, oculus non vidit virginem peperiſſe, nec auris audiuit. Tunc iuſti ſicut ſol fulgebunt. *Qui habet aures,* inquit, *audiendi, audiat, & in cor hominis non aſcendit,* homines cohæredes Chriſto futuros. Matth. 13. f

t ¶ *Nobis autem,* &c.] Nobis qui fide meruimus ſpiritum Dei accipere, qui nobis voluntatem eius oſtendit.

u ¶ *Spiritus enim,* &c.] Etiā quæ in ſecreto Dei conſilio conquieſcunt.

x ¶ *Quis enim,* &c.] Quæ cogitationes verſentur in homine. Item alia expoſitio. Præclarum hoc aduerſus hereticos, qui creaturam Spiritum ſanctum dicunt. Vnde hic oſtenditur non ſolū creaturam non eſſe: verum etiam quod ipſe ſolus interiora Dei & profunda rimetur: quippe vt eiuſdē naturæ atque ſubſtantiæ ſit cum Chriſto.

y ¶ *Nos autem,* &c.] Quicunque mundana ſapit, non ſpiritum Dei videtur habere, ſed mundi.

z ¶ *Vt ſciamus,* &c.] Vt ſciamus quanta nobis à Deo D collata ſunt per Chriſti aduentum.

a ¶ *Quæ,* &c.] Quæ etiam vobis annuntiamus, non à philoſophis vel grammaticis, ſed à Dei ſpiritu eruditi.

b ¶ *Spiritualibus,* &c.] Illis ea dicentes qui poſſunt audire: non enim poſſunt niſi à ſibi cognitis & ſimilibus comprehendi.

c ¶ *Animalis autem,* &c.] Qui ſpiritum Dei non habet, animalis eſt: quia animalium ritu verſatur, qui putat nihil eſſe poſt mortem. Et ideo vt animal ventri libidinique committit ſe, æterna morte periturus.

d ¶ *Stultitia eſt,* &c.] Stultitia illi videtur primo, quod ille qui & paſſus & mortuus eſt & reſurrexit: totius creaturæ nunc dominus prædicetur. Secundo contemnere propria bona, alteri præbere maxillam, & cætera his ſimilia Chriſti mandata.

e ¶ *Spiritualis autem,* &c.] Iudicat vana eſſe, in quibus carnales homines delectantur. Et ipſe ita ſe agit, vt à nemine iudicetur. Siue omnia ſpiritualis diſcernit & intelligit, & ſenſu illius ab homine non intelligitur animali. Item alia expoſitio Omnia dicit quæ ſunt ſpiritualia. Non enim artes & diſciplinas huius mundi animalis homo niſi ſpiritualiter intelligat, ſcire poteſt.

f ¶ *Quis,* &c.] Senſum domini qui eſt in viris ſpiritualibus, ſine ſpiritu Dei nemo cognouit. Item ſenſus hic intelligentiam ſignificat.

g ¶ *Nos autem ſenſum Chriſti habemus.*] Qui Spiritum ſanctum accepimus.

CAP.

CAPVT III.

ET [a] *ego fratres*,&c.] Modo timens ne putent hoc solum habere sensum domini, quod ipsi, vt paruuli audierant: non, inquit, in me sensus domini defecit, sed vobis virtus defuit audiendi. Item alia expositio. Arguit Apostolus Corinthios, quod gratiam, quam in principio credentes acceperant, perdiderint. Videtur autẽ hoc loco vniuersos in commune increpare. Cum hi reprehendantur, qui non iuxta fidem conuersantur.

b ¶ *Tanquam paruulis*, &c.] Non ætate carnali, sed in Christo.

c ¶ *Lac vobis*, &c.] Hoc & beatos Petrus ait: Deponentes igitur omnem malitiam & simulationem tanquam modo geniti infantes rationabiles, & sine dolo lac concupiscite, vt in eo crescatis in salutem. Si ergo adhuc illi paruuli sunt, qui omnẽ malitiam abiecerũt, & qui nondum sunt in virtute perfecti, quid de illis censendum est, quibus omnis malitia dominatur?

F

d ¶ *Cum enim sit inter vos zelus & contentio: &c.*] Ecce de quibus vitiis carnales iudicãtur: quæ non proprie per carnem fiunt, sed de carnali sensu talia descendunt.

e ¶ *Et secundum hominem ambulatis.*] Qui nihil amplius habet quam cæteri homines: secundum hominẽ dicitur ambulare: sed in hoc loco ob desensionẽ singulorum hominum homines appellantur.

CAPVT III.

ET [a] ego fratres non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus.[b] Tanquam paruulis in Christo, [c] lac vobis potum dedi, non escam. Nõdum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis: adhuc enim carnales estis. [d] Cum enim sit inter vos zelus & contentio: nonne carnales estis, [e] & secundum hominem ambulatis? [f] Cum enim quis dicat, ego quidem suum Pauli: ali[9] autẽ, ego Apollo, nõne homines estis? [g] Quid igitur est Apollo? quid vero Paulus? Ministri eius cui credidistis.[h] Et vnicuiq; sicut dominus dedit. Ego plãtaui, Apollo rigauit, sed Deus nunc incremẽtũ dedit.[i] Itaq; neq; qui plãtat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus. Qui autem plantat, & qui rigat vnum sunt. Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem. [k] Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis: Dei ædificatio estis.[l] Secundum gratiam Dei quæ data est mihi, [m] vt sapiens architectus fundamentum posui: [n] alius autem superædificat. [o] Vnusquisque autem videat quomodo superædificet. [p] Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est: quod est Christus Iesus. [q] Si quis autem superædificat supra fundamentum hoc, [r] aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam: vniuscuiusque opus manifestum erit. Dies enim domini declarabit: quia in igne reuelabitur: [s] & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit, quod superædificauit, mercedem accipiet. [t] Si cuius opus arserit, detrimentum patietur: [u] ipse autem saluus erit: [x] sic tamen quasi per ignem. [y] Nescitis quia templum Dei estis: & spiritus Dei habitat in vobis? [z] Si quis autem templum Dei violauerit: disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est,

f ¶ *Cum enim quis dicat, ego quidem sum Pauli: alius autẽ, ego Apollo:* &c.] Vult nos plus esse quam homines.

g ¶ *Quid igitur*, &c.] Si nos nihil sumus quos ministros ipse constituit, quanto magis illi qui in carnalibus gloriantur.

h ¶ *Et vnicuique* &c.] Hoc ipsum non ex nobis est, sed Dei donum est, vt per manus meas signa fierent, quæ vos excitarent ad fidem: & Apollo sua vos doctrina firmaret: quia sicut planta sine aqua, sic fides sine doctrina marcescit. Si ergo & plantatio & fons Dei est, quid nobis ascribitis, quasi aliquid nostra virtute fecerimus.

i ¶ *Itaque neque*, &c.] Nisi enim Deus incrementum dederit, sine causa laboramus. Nos mercenarij sumus in alieno agro. Alienis vtimur ferramentis: nihil habemus proprium nisi mercedem nostri laboris.

k ¶ *Dei enim* &c.] Non in potentia, sed in verbo adiuuamus coli Dei agrum, & extrui templum.

l ¶ *Secundum*, &c.] Non secundum meam virtutem. Siue ponendi fundamentum gratiam accepi vt ibi prædicarem, vbi Christus non fuerat nuntiatus.

m ¶ *Vt sapiens*, &c.] Non potest imperitus architectus ponere fundamentum.

n ¶ *Alius*, &c.] Alius doctor instruit supra fidem quam ego fundaui.

o ¶ *Vnusquisque autem*, &c.] Sollicitus quam fortia & recta parietum latera consurgant.

p ¶ *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter, &c.*] Non est alius Christus, quem possit vobis aliquis prædicare, præter Iesum, cui fide firmissima credidistis. Hoc solum agitur, ne per doctorum negligentiam, obnoxij incipiatis esse gehennæ.

q ¶ *Si quis*, &c.] Eiusdem artis est qui superædificat: licet minor sit in opere, cuius ille est qui posuit fundamentum. Non ergo vnusquisque homo super fidem suam ædificat, sed quilibet doctor: quia nec parietes per se aliquãdo possunt erigi, nisi fuerint ab operatore constructi. Item hic magistros & doctores significat super fundamentum, quod est Christus, homines recte instituere vel praue, in quibus magistrorum doctrina in die iudicij in igne reuelabitur, vbi cõsumptis peccatoribus probati manebunt. Doctores autẽ super his, qui probati fuerunt, mercedem retributionis accipient: in illis vero quos ignis exurit, damno afficientur: quia in vacuum laborauerunt. Iidem autem magistri in iudicium venientes, salui fiãt, si tamẽ ipsi causa non fuerint perditorum. Quod autem ait: *Si cuius opus arserit, damno affectus erit* Nõ hic, vt quidam putant, in igne flammæ arsura sunt opera: sed homines qui ita operati sunt vt mereantur incendio deputari. Si autem opera, id est, crimina punientur, saluo eo qui perpetrauerat, non erit ei damnum, sed lucrum. Vnde manifeste ostẽditur, sicut supra comprehensum est, homines esse aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulã. Quia accepns institutionibus magistrorum vel obseruãt præcepta, vel negligunt. H

r ¶ *Aurum, argentum*, &c.] In ecclesia tria genera sunt bonorum. Est bonum, & melius, & optimum. Quod autem primo aurum posuit, vt sermo melius texeretur, siue ad fortitudinem, non ad speciem comparauit. Quia argẽtum fortius est auro, ideo meliori ponitur loco. Tria sunt econtrario genera malorum: Malum, peius, & pessimum. Quæ lignis fœno, & stipulæ comparantur.

s ¶ *Et vniuscuiusque*, &c.] Aurum & argentum non solum non ardent, sed per ignem splendidiora radiabunt. Ligna vero & cætera cremabuntur. Siue examinationem iudicij, igni voluit comparare, iuxta consuetudinem scripturarum.

t ¶ *Si cuius*, &c.] Si quis negligenter aut verbo docuerit, aut exemplo, perdet laborem suum. Quia opus aridum infirmumque perfecit.

u ¶ *Ipse*, &c.] In propria iustitia.

x ¶ *Sic tamen*, &c.] Quod si ille non nisi per ignem saluus erit, qui iustus ex proprio est, quia negligenter ædificauit discipulos: quid de illis fiet, qui & sermone non ædificant, & insuper scandalizant exemplo?

y ¶ *Nescitis*, &c.] Nescitis cuius sitis templum, siue in singulis, siue in vniuersa ecclesia.

z ¶ *Si quis*, &c.] Siue suum corpus peccando, siue ecclesiam ad prauam doctrinam reducẽdo: vel certe exemplo proprio destruendo. Solent hunc locum Nouatiani opponere ad pœnitentiam excludendam. Quibus respondendum est ad

a ¶ *Maledicimur, & benedicimus: persecutionē patimur, &c.*] Rogamus Deum pro his qui nos blasphemant.

b ¶ *Tanquam purgamenta, &c.*] Sicut scriptum est: Iustus immundus est apud malos.

c ¶ *Omnium peripsema vsque, &c.*] Omnium humillimi atque subiecti.

remiam, qui ait: *Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lacrymarum?* vt ostenderet sibi non affectum doloris, sed lacrymas defecisse. Hier. 9. a

o ¶ *Vt tollatur de medio vestrum qui hoc opus fecit.*] Siue homo qui peccauit tollatur, siue Satanas eiciatur, dum non habet per quem operetur.

nostris. [a] Maledicimur, & benedicimus. Persecutionem patimur, & sustinemus, Blasphemamur, & obsecramus, [b] Tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, [c] omnium peripsema vsque adhuc. [d] Non vt confundam vos, hæc scribo: sed vt filios meos charissimos moneo. [e] Nam si decem millia pædagogorum habeatis in Christo: sed non multos patres. [f] Nam in Christo Iesu per euangelium ego vos genui. [g] Rogo ergo vos imitatores mei estote, sicut & ego Christi. [h] Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in domino, [i] qui vos commonefaciat vias meas, quæ sunt in Christi Iesu: [k] sicut vbique in omni ecclesia doceo. [l] Tanquam non venturus sum ad vos, [m] sic inflati sunt quidam. Veniam autem ad vos cito, si dominus voluerit: [n] & cognoscam nō sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. [o] Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. [p] Quid vultis? [q] in virga veniam ad vos, an in charitate & spiritu mansuetudinis.

CAPVT V.

Omnino [r] auditur [s] inter vos fornicatio: & talis fornicatio qualis nec inter gentes, ita vt vxorem patris sui aliquis habeat. [t] Et vos inflati estis, & non magis luctū habuistis, [u] vt tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit. [x] Ego quidē absēs corpore, præsens autē spiritu, iā iudicaui vt præsens [y] eum qui sic operatus est in nomine domini nostri Iesu Christi, congregatis vos & meo spiritu cum virtute domini Iesu, [z] tradere huiusmodi Satanæ in interitum carnis, [a] vt spiritus saluus sit in die domini nostri Iesu Christi. [b] Non est bona gloriatio vestra. Nescitis, quia modicum fermentū totam massam corrumpit? [c] Expurgate vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. [d] Etenim pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis synceritatis & veritatis. [e] Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis. Non vtique fornicariis huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, ant idolis seruientibus

[a] alio

d ¶ *Non vt confundam vos, &c.*] Poterant confundi de sua gloria, si eos non reuelaret. Non enim ruborem illorum cupiebat, sed profectum.

e ¶ *Nam si decem, &c.*] Omnes qui ab alio iam genitis ministrant, patres dici non possunt.

f ¶ *Nam in, &c.*] In nouam vitam me primum prædicante, reformatos vos esse meministis.

g ¶ *Rogo ergo vos, &c.*] Bonorum filiorum est, in omnibus bonos imitari parentes.

h ¶ *Ideo misi ad vos Timotheum, &c.*] Quanto fidelior è cæteris, tanto charior cunctis.

i ¶ *Qui vos commonefaciat, &c.*] Qui vos & meis literis & suo commoueret exēplo: aliud enim sine alio prodesse non poterat.

F

k ¶ *Sicut vbique, &c.*] Quomodo semper & vbique meū exemplū cum doctrina concordat.

l ¶ *Tanquam non, &c.*] Hic incipit causam fornicationis arguere.

m ¶ *Sic inflati sunt, &c.*] Tādiu aliquis de scientia falsa se iactat, vsquequo veræ scientiæ prædicator aduenit.

n ¶ *Et cognoscam, &c.*] Examinabo non eloquentiæ pōpam, sed conuersationis effectum, vbi virtus fidei esse probatur.

o ¶ *Non enim, &c.*] Hic ostēdit nihil prodesse doctrinam absque iustitiæ operibus, ei qui non faciat quæ facienda persuadet.

x ¶ *Ego quidem.*] Præsentem se esse dicit in spiritu, ne ex solo auditu absentem damnasse putaretur: secundum illud Elisei dicentis ad Giezi: Nonne spiritus meus tecum erat in via? 4. Reg. 5. g

y ¶ *Eum qui sic, &c.*] Qui pro me erat præsens, siue in literarum mearum auctoritate, per quam domini quoque virtus assistit.

z ¶ *Tradere huiusmodi, &c.*] Vt arripiendi illum corporaliter habeat potestatē. Quod dum viderit se nec carnis hic, nec in futuro spiritus requiē habiturum, de facto pœniteat vt saluetur. Siue sic quisque pro meritis suis de ecclesia pellitur, & Satanæ traditur potestati, vt dum caro eius per pœnitentiā afflicta quendam interitum patitur, spiritus conseruetur. Habet enim consuetudinem scriptura, vt hominem in parte totum intelligat. Siue ita, quia & hic scripturæ mos est, vt in carne carnales actus intereant, in spiritu vero spiritualis conuersatio salua fieri demōstretur. Item hic ostendit eiectum extra ecclesiam rabido ore dæmonum lacerandum, si permanserit nolens carnis vitia mortificare, vt possit vitam sanctam recuperare. H

a ¶ *Vt spiritus, &c.*] Quoniā in spiritu satanas accipere non potest potestatem, vt domini iudicio reseruetur.

b ¶ *Non est, &c.*] Ignoratis quia malo exemplo possunt plurimi interire. Sed & per vnius delictum, in omnem populum Iudæorum iram Dei legimus aduenisse.

p ¶ *Quid vultis, &c.*] Benignus magister discipulorum correctionem in eorum potestate dimittit: vt si pœnitere velint, clementissimus consolator adesset. Si autem nollēt, durus vltor assisteret peccatorum.

Act. 5. a ibid. 13. b q ¶ *In virga, &c.*] Quali virga venit Petrus ad Ananiam & Sapphiram, & ipse Paulus ad magum.

CAPVT V.

r ¶ *Omnino auditur, &c.*] Ostendit quare superiora minatus sit.

s ¶ *Inter vos, &c.*] In ecclesia cui vos præesse videmini.

t ¶ *Et vos inflati estis, & non magis luctum habuistis, &c.*] Vana sciētia inflamini, & curam de his qui pereunt, non habetis: vt aut corrigātur, aut ab ecclesia separentur. Cum bonos pastores sēper legamus populi deflesse peccata: vt Hie-

c ¶ *Expurgate vetus, &c.*] Nihil in vobis conuersationis pristinæ relinquatis, quod synceritatem possit naturæ corrumpere.

d ¶ *Etenim pascha, &c.*] Non figura, sed veritas. Et Iudæi quidem septem diebus azyma comedebant. Nos vero semper, si simpliciter & pure versemur. Quia in septem diebus mundus est factus, qui semper in suo ordine reuoluitur. Et quotidie nobis agnus occiditur, & pascha quotidie celebramus, si fermentum malitiæ & nequitiæ non habemus. Quid est enim aliud nisi corruptio naturæ fermentum, quod & ipsum prius à naturali dulcedine recedens adulterino acore corruptum est.

e ¶ *Scripsi vobis in epistola nè commisceamini fornicariis, &c.*] Hoc ipsum in hac epistola ita scripsi, non vt à gentibus, sed ab his qui peccant in ecclesia, separemini: sin autē mori

A

debueratis, quos idcirco præcipuè viuere interim Deus voluit, quo cohabitatione vestra proficerent infideles.

a ¶ *Alioquin debueratis de hoc mundo exisse.*] Siue ita, sin autem melius vobis fuerat de hac luce migrasse, quàm indigere per commonitionem à gentium consortio separari.

quam qui possit iudicare inter fratrem suum.] Erubescere debetis, eo quòd nemo sit inter vos tam sapiens qui nouerit causas inter fratres discernere, vt non necesse sit publicè litigare.

C

q ¶ *Sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles.*] Duplex peccatum est, & quod iudicio contenditis, & quia apud infideles vos ad iurgia prouocatis.

[a] alioquin debueratis de hoc mundo exisse. [b] Nũc autem scripsi vobis non commisceri. [c] Si is qui frater nominatur, inter vos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiẽs, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, [d] cum huiusmodi nec cibum sumere. [e] Quid enim mihi de his qui foris sunt iudicare? [f] Nonne de his qui intus sunt, vos iudicatis? Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit. [g] Auferte malum ex vobisipsis.

CAPVT. VI.

AVdet [h] aliquis vestrum habens negotium aduersus alterum, [i] iudicari apud iniquos, & non apud sanctos. [k] An nescitis, quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? [l] Et si in vobis iudicabitur mundus: [m] indigni estis qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus: quanto magis sæcularia? [n] Sæcularia igitur iudicia si habueritis: [o] contemptibiles qui sunt in ecclesia, illos constituite ad iudicandum. [p] Ad verecundiã vestrã dico. Sic non est inter vos sapiens quisquã, qui possit iudicare inter fratrem suum: [q] sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles. [r] Iã quidẽ omnino delictũ est in vobis, [s] quod iudicia habetis inter vos. [t] Quare non magis fraudem patimini? Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis: [u] & hoc fratribus. [x] An nescitis, quia iniqui regnum Dei non possidebunt? [y] Nolite errare: neque fornicarij, neque idolis seruiẽtes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neq; fures, neque auari, neque ebriosi, neq; maledici, neq; rapaces, regnum Dei possidebunt. [z] Et hæc aliquando quidem fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis: [a] in nomine Domini nostri Iesu Christi, in spiritu Dei nostri. [b] Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. [c] Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, & venter escis. [a] Deus

b ¶ *Nunc autem scripsi vobis, &c.*] Sed magis quod scripsi, hoc est, ne talibus coniungamini.

c ¶ *Si is, qui frater nominatur, inter vos est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut, &c.*] Non ex sola opinione vitandus est. Sed si quis frater solo nomine appellatur, cum fornicator detegatur aut fur, ab hoc separari iubemur, sicut scriptũ est: *Qui se iungit fornicarijs, nequam est: putredo & vermes hæreditabunt.*

Eccl.19.a

d ¶ *Cum huiusmodi nec cibum sumere.*] Nec communẽ quidem cibum cum talibus participandum esse concessit.

e ¶ *Quid enim, &c.*] Hoc est, de infidelibus.

f ¶ *Nonne de his, &c.*] Nunquid non vos de his solis qui sunt intra ecclesiam iudicatis.

g ¶ *Auferte malũ, &c.*] Quo facilius eos possitis docere qui foris sunt.

B

CAPVT. VI.

A*Vdet* [h] *aliquis vestrum habens negotium aduersus alterum.*] Audet aliquis contra præceptum domini venire, dicentis: Si *quis vult tecum iudicio*, &c. Notandum quod aliquando apostolus in medio causæ quã agit, quosdam sensus inserat, & de latere tactet, quibus explicitis rursus reuertatur ad causam.

Matth.5.f

i ¶ *Iudicari apud, &c.*] Hic probatur Christianos tunc iudices non fuisse: quia iniqui dicuntur.

r ¶ *Iam quidem, &c.*] Iam hoc solum delictum est quod contra præceptũ facitis Christi.

s ¶ *Quod iudicia habetis inter vos.*] Qui semper pacem habere deberetis, etiam cum rerum temporalium detrimento seruatam.

t ¶ *Quare non magis iniuriam accipitis? quare nõ magis fraudem patemini? &c.*] Cum illata secundum euangelij præceptum, & domini exemplum patienter sustinere deberetis, vos econtrario non solum nõ sufferetis, sed etiam non facientibus irrogatis.

o ¶ *Et hoc fratribus.*] Quod nec inimicis reddere deberetis, fratribus facere non timetis.

x ¶ *An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt*] Quod regnum Dei non possidebunt, nisi omnia peccata baptismi gratia diluantur.

D

y ¶ *Nolite errare, neque fornicarij, neque idolis seruientes, &c.*] Nolite errare, putantes vobis solam fidem sufficere ad salutem, cum omne peccatum permanens excludat à regno, sicut ad Galatas ait: *Manifesta sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditiæ, contentiones, iræ, & his similia, quæ prædico vobis: quoniã qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.* Ideo autem addidit, & his similia, ne quis negaret præter hæc alia esse peccata, quæ regnum Dei prohiberent intrare.

Gal.5.d

x ¶ *An nescitis, &c.*] Quod dominus repromisit discipulis, dicens: *Sedebitis & vos iudicantes duodecim tribus Israel*, etiam omnibus hoc promittens, qui eos fuerint imitati. Nã ex ipsis vnus perit, cuius loco alius successit, cui nihil fuerat repromissum. Paulus quoque & Barnabas apostoli sunt ordinati à sancto Spiritu.

Matth.15.d

l ¶ *Et si in vobis iudicabitur mundus.*] Siue per vos, vel vestro exemplo.

m ¶ *Indigni estis qui de minimis iudicetis. Nescitis quoniam angelos, &c*] Ergo indigni sunt de rebus exiguis iudicare, qui & mundum totum & angelos iudicabunt. Illos angelos qui cum carnem non habuerint, peccare voluerunt, hi qui in carne sancti esse voluerunt iudicabunt.

n ¶ *Sæcularia igitur iudicia si habueritis.*] Quæ de rebus sæculi [illegible]untur.

o ¶ *Contemptibiles, &c.*] Possunt de his etiam illi qui minimi sunt in ecclesia iudicare. Item contemptibiles in ecclesia eos iudices dicit, quos appellat in inferioribus infideles.

p ¶ *Ad verecundiã vestrã dico. Sic nõ est inter vos sapiẽs quis-*

z ¶ *Et hæc, &c.*] Nolite de præteritis timere peccatis, tãtum ne post baptismum delinquatis. Aut qui vt assolet præuentus fuerit, ad pœnitentiam conuertatur. Item omnia peccata, baptismi gratia diluuntur. Item alia expositio. Hoc contra hæreticos dicit, qui Christum & Spiritum sanctum à Deo patre separare conantur. Hic enim ostenditur quoniã sicut pater, ita & Christus & Spiritus sãctus peccata abluit, iustificat atque sanctificat.

a ¶ *In nomine, &c.*] Abluti in nomine Christi, sanctificati per spiritum Dei.

b ¶ *Omnia, &c.*] Qui de fornicatione tractabat, voluit gulã & intemperantiam, materiam fornicationis ostendere, & simul destruere. Item hoc dicit: quia liberi sum arbitrij, & licet mihi agere quod velim, non tamen debeo ipse aliquo peccato esse subiectus.

c ¶ *Omnia, &c.*] Licet nobis manducare & bibere: sed si nimium ventri subditi fuerimus, ipsum licitum trahit nos ad illicita, hoc est, ad fornicationem: ita & de omnibus intelligendum, quæ cum peccatum non sint, occasiones tamen possunt capere delictorum.

E

a ¶ *Deus autem,&c.*] Et hæc duo, id est, escam & ventrem, & hominem his subditum & voluptatibus seruientē. Item in resurrectione mortuorum non destruetur ventris substātia, sed esus ciborum, & ventris opera cessabunt. Quoniam *regnum cælorum*, sicut idem Apostolus ad Romanos dicit, *neque esca neque potus est.* Rom.14.c

[a] Deus autem hunc & has destruet. [b] Corpus autem non fornicationi, sed domino: & dominus corpori. [c] Deus vero & dominum suscitauit per virtutem suam. [d] Nescitis quoniam corpora vestra, membra sunt Christi? [e] Tollens ergo membra Christi, [f] faciam membra meretricis? Absit. An nescitis, [g] quoniam qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur? erunt enim, inquit, duo in carne vna. [h] Qui autem adhæret Deo, vnus spiritus est. [i] Fugite fornicationem. [k] Omne enim peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suū peccat. [l] An nescitis, quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est? quem habetis à Deo, [m] & non estis vestri. Empti enim estis pretio magno: [n] glorificate & portate Deum in corpore vestro.

CAPVT VII.

DE [o] quibus autem scripsistis mihi: [p] bonum est homini mulierem non tangere. Propter fornicationem autem vnusquisque suam vxorem habeat: vnaquæque suum virum habeat. Vxori vir debitum reddat: similiter autem & vxor viro. [q] Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem & vir sui

b ¶ *Corpus autem non fornicationi sed domino, &c.*] Non fornicationi sed domino exhibeatur, & dominus corpori copulabitur. Dominus enim nobiscum est, quandiu fuerimus cum illo, si dereliquerimus eum, & ille nos derelinquet.

c ¶ *Deus vero & dominum suscitauit, &c.*] Quia caput [illegible] suscitabit, & nos [illegible]abit: si tamen eius mēbra per sanctitatem esse mereamur.

d ¶ *Nescitis quoniam, &c.*] Omnis ecclesia corpus Christi est, singuli autem mēbra.

e ¶ *Tollens ergo membra Christi.*] Tollit Christi membra, id est, abscindit se à corpore Christi, qui iunctus est meretrici.

f ¶ *Faciam membra meretricis? Absit.*] Non dixit, fornicatoris, vt ostenderet eum eiusdem & criminis esse, & nominis, cuius illa est. Apud homines enim minus videtur viri, quam mulieris admissum.

F

g ¶ *An nescitis,&c.*] Quomodo cum vxore licite, ita & illicite cum meretrice vna caro efficitur per amorem.

h ¶ *Qui autem,&c.*] Quomodo per carnis opera, caro fit: ita per opera Dei, spiritus efficitur.

i ¶ *Fugite fornicationem.*] Cuius crimen videtis esse grauissimum.

k ¶ *Omne enim peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.*] Omne peccatum potest & ab vno committi: qui membrum dici potest, non tamen corpus. In fornicatione autem duo pereunt, etiam corpus. Grauius ergo malum est, in quo duæ animæ moriuntur. Grauius ergo malum est, in quo duæ animæ moriuntur. Grauare vult fornicationis causam, quæ illis per cōsuetudinem leuissima videbatur. Item alia expositio. De his qui sunt in coniugio constituti, Apostolus sumit exemplum. *Quomodo*, inquit, *scriptum est. Erunt duo in carne vna*, id est, vir & vxor, vnum corpus efficitur? Vnde si aliquis ipsorum fuerit fornicatus, peccat in alium quasi in proprium corpus. Residua autem peccata, specialia vniuscuiusque sunt, nec alterum condemnant. Gen.2.d

l ¶ *An nescitis, quoniam membra vestra, &c.*] Cui grauissimam iniuriam facitis fornicando.

m ¶ *Et non estis vestri: &c.*] Qui non est suus, non debet suæ voluntati seruire, sed illius à quo emptus est, secundum ipsius iussum dicentis: *Qui vult post me venire, abneget semetipsum sibi.* Si enim homo à seruo pauca pecunia comparato, continuam exigit seruitutem: quanto magis ille qui nos sua morte redemit? Sicut ait Petrus: *Scientes quod non corruptibilibus, argento vel auro redempti estis de vana vestra conuersatione paternæ traditionis, sed pretioso sanguine: quasi agni immaculati & incontaminati Christi.* Aliter: Rescindit emptionis pactum quisquis inculcauerit ius testamenti, & à serui conditione alienus est, qui libertate suæ voluntatis non impeditur. Luc.9.c 1.Pet.1.d

n ¶ *Glorificate, & portate Deum in corpore vestro.*] Glorificate Deum actibus vestris, & portate eum, eius imaginē conseruando, sicut ait alibi. Sicut portauimus imaginem terreni, ita portemus imaginem cœlestis.

G

CAPVT VII.

DE [o] *quibus autem scripsistis mihi.*] Incipit de coniugiis, ante enim expugnauit illicita, quam de licitis loqueretur.

p ¶ *Bonum est homini mulierem non tangere: propter fornicationem autem vnusquisque suam vxorem habeat, & vnaquæque suum virum habeat. Vxori vir debitum,&c.*] Bonum fuerat illud quod vobis in primordio prædicaui, hoc est secundum coniugij vsum, non tangere mulierem. Sed quoniam multos incontinentes huic doctrinę scripsistis refragari, concedatur remedium, ne fornicādo moriantur. Ergo hoc Apostoli exemplo, in primis virginitas & cōtinentia prædicatur. Et si quis se incontinentem non erubuerit confiteri, in languorem incontinentiæ reclamanti, non denegetur remedium nuptiarum. Quomodo si peritus medicus inquieto ægro, & neganti se posse à pomis omnibus abstinere, concedat aliquantum, ne ille pernitiosa præsumat. Incontinentiæ reuera vsus, & tempore, & ætate, & loco, & infirmitate perhibetur. Castitas vero potest iugiter custodiri. Illud ergo debemus appetere, quod facilius custodire sine impedimento vllo possumus & in perpetuo possidere. Sed obiicere amatores luxuriæ solēt. Vt quid ergo prima Dei benedictio, crescere & multiplicare concessit? Vt terra scilicet repleretur: quia iam impleta debemus ab incontinentia temperare. Sed potuit, inquies, omnes homines de terra formare, si semper illi vsus coniugij non fuerat placiturus. Sed non quæritur quid potuit, sed quid fecit, cui omnia possibilia sūt. Ipsam denique Euam noluit de terra facere, sed de costa. Si autem putas nobis antiqua tempora in omnibus cōuenire, imitare Adam, qui filiam (vt ita dixerim) suam accepit vxorem. Cain similiter, si non pudet & cæteros, qui proprias in matrimonium accepere sorores. Quod si fieri non debet, omnia dominum secundum præscientiam suis temporibus ordinasse credamus, vt qui tunc terram impleri voluit, modo plus diligit castitatem, cui & grāde præmium repromittit. Illud etiam dicendum est, quod nec secundum vetus testamentum, quosdam vxores habuisse videamus. Quia ibi vxores liberorum causa habere permissum est, non propter nimiā libidinem exercendam, qui in hoc etiam animalibus deteriores esse noscuntur, quo necando filios: probant se nō filiorum causa nupsisse. Qui autem ea sola causa coniungitur, statim se abstinet post conceptum. Et cessante iam per ætatem partu, cessat & vsus. H

q ¶ *Mulier,&c.*] Corpus dicitur omne quod iungitur. Sicut ergo mulier corpus dicitur viri, ita & vir corpus mulieris appellatur. Ideo neq; si voluerit mulier contraire, in corpore suo, id est, in vxore vir poterit dominari. Dubiū autē nō est, multo magis nolēte viro, neq; in virū mulierē posse præualere. Quoniā ergo de duobus incōtinentibus dicit, concedit ex necessitate Apostolus, vt in idipsum, quia vtrique incontinentes sunt, reuertantur: ne intercedente quacunque dissensionis causa, ambo fornicationis crimen admittant: quia vtrique sunt incontinentes. Cæterum autem si vnus è duobus, considerans præmium castitatis, voluerit continere, incontinenti assentire non debet: sed ita agere, vt videndo continentiam illius prouocetur incontinens: quia luxuria ad continentiam transire debet, non ad luxuriam continētia

A declinare, quamuis plurimæ mulieres castitati contradicãt. Ita illum qui voluerit continere, agere debere, vt incontinẽtia assentiat in idipsum: ne, dum ille cõtinet, illa peccet. Anima quæ peccauerit, ipsa morietur. Nec enim seruituti subiectus est frater aut soror in eiusmodi. Neque enim vocauit nos Deus in immunditia, sed in sanctificatione. Aliter: quia voluit viro esse subiectam, solam sibi abstulit libertatem.

a ¶ *Nolite fraudare inuicem, nisi forte ex consensu ad tempus*, &c.] Negare videtur incontinentes orationi posse vacare: quæ in eo vtique minor est communioni: qua catechumeni & pœnitentes orant, qui communicare non possunt. Non solum hoc in nouo, sed etiam in veteri testamẽto sanctificantur à muliere: vt discedenti domino in montem, assistere mereantur. Hic probatur quid possit perpetua continentia, si tantum valuit triduana. Vnde & in
3.Reg.21.b Regnorum libro panem sacerdotalem non nisi continẽtes accipiunt. Quam ob causam necessitas legem soluere venialiter potuit suffragio
1.Pet.3.b charitatis. Vnde Petrus hortatur nostras orationes minime impediri debere.

b ¶ *Ne tentet vos*, &c.] Notandum quod ad duos respiciens incontinentes, vni non
B præiudicet continenti. Item ne vno se retrahenti, alius fornicetur.

c ¶ *Hoc autem dico secundum indulgentiam, & non secundum imperium. Volo autem*, &c.] Hoc vt paruulis indulgeo, nõ præcipio vt perfectis: nam omnes homines cupio mihi similes inueniri. Noui enim quanta castitas mercede pensetur. Nunquam hoc voluisset apostolus si fieri omnino non possit.

sui corporis potestatem non habet, sed mulier. [a] Nolite fraudare inuicem, nisi forte ex consensu ad tempus, vt vacetis orationi, & iterum reuertimini in idipsum, [b] nec tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. [c] Hoc autem dico secundum indulgentiam, & non secundum imperium. Volo autem omnes vos esse sicut meipsum. [d] Sed vnusquisque proprium donũ habet ex Deo: alius quidem sic, alius vero sic. [e] Dico autem non nuptis & viduis: [f] bonum est illis, si sic permanserint sicut & ego. [g] Quod si non se continẽt, nubant. [h] Melius est enim nubere quam vri. [i] His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio: [k] non ego, sed dominus: vxorem à viro non discedere. [l] Quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir vxorem non dimittat. [m] Nam cæteris dico ego, non dominus: [n] Si quis frater vxorem habet infidelẽ & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem: & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum. [o] Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem: & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem. [p] Alioquin filij vestri immundi essent: nunc autem sancti sunt. [q] Quod si infidelis discedit, discedat. [r] Non enim seruituti subiectus est frater vel soror in eiusmodi. [f] In pace autem vocauit nos Deus. [t] Vnde enim scis mulier, si virum saluum facies? [u] Aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies? [x] Nisi vnicuique sicut diuisit dominus. Vnumquemque sicut vocauit Deus, ita ambulet: & sicut in omnibus ecclesiis doceo. [y] Circumcisus aliquis vocatus est, non adducat præputiũ. In pręputio autẽ aliquis vocatus est, nõ circumcidatur.

[a] Cir-

m ¶ *Nam cæteris*, &c.] Consilium do, quod mihi vtile esse videtur. C

n ¶ *Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam: & si qua mulier fidelis habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum.*] Si quis solus crediderit è duobus, non quod permiserit fidelẽ infideli coniungi. Non enim dixit, si quis ducit, sed si quis habet infidelem.

o ¶ *Sanctus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem.*] Exemplum refert: quia sæpe contigerit, vt lucrifieret vir per mulierem. Vnde & beatus Petrus ait: *Vt si qui non credũt verbo, per mulierum conuersationem sine verbo lucrifiant*, 1.Pet.3.a
id est, cum viderint eas in melius commoratas, cognoscant omnes Dei legem ita consuetudine inueteratã potuisse mutari. Item ideo vir & vxor inuicem sanctificantur: quia ex traditione Dei, sanctæ sunt nuptiæ.

p ¶ *Alioqnin filij vestri immundi essent*, &c.] Si non ita esset vt dico, filij vestri adhuc infideles permanerent: sæpe enim contingeret, vt filij illos parentes qui crediderant, sequerentur. Sub qua spe credi voluit, alterum saluari posse, tam liberorum exemplo, quam coniugis. D

q ¶ *Quod si*, &c.] Maritus enim vel vxor non sunt domino præferendi.

r ¶ *Non enim seruituti*, &c.] Non enim ita ligatus est in eiusmodi causa, quasi vere illi seruire necesse sit, & propter alterum interire.

d ¶ *Sed vnusquisque*, &c.] Hoc est, propriæ voluntatis accepit donatiuum.

e ¶ *Dico autem non nuptis & viduis.*] Incipit aliam causam de innuptis.

f ¶ *Bonum est*, &c.] Magnopere appetendum est, quod à tanto doctore laudatur.

g ¶ *Quod si*, &c.] Notandum quod incontinentibus nuptię concedantur.

Gen 38.f h ¶ *Melius est enim nubere*, &c.] Malo fornicationis melius est, quod igne punitur: sicut Iudas in Genesi de sua nuro pronunciat.

i ¶ *His autem*, &c.] Item de coniugiis minime causa aliqua dimittendis.

k ¶ *Præcipio*, &c.] Prohibet dimitti quacunque ex causa, ne
Matt.19.b alius coniungantur secundum consuetudinem Iudæorum, quam dominus interdixit, dicens: *Quicumque dimiserit vxorem suam, excepta causa fornicationis, & aliam duxerit, mœchatur*. Aliter: *Præcipio non ego, sed dominus, vxorem à viro non discedere*. Non quia in se non habebat Christum loquentem, hæc dicit, se vt ostendat quia ipse dominus per semetipsum de hoc in euangelio dixit.

l ¶ *Quod si*, &c.] Si ob aliquam causam discesserit, alij non nubat, aut suo viro si voluerit, reconcilietur: quia hoc quam alteri nubere melius esse manifestum est.

f ¶ *In pace*, &c.] Cæterum non ad dissidium sumus vocati, vltro ergo discedere non debemus.

t ¶ *Vnde enim*, &c] In dubium quidem posuit, sed semper ambigua in melius euenire credenda sunt. Simul quæreodum, quomodo superius sanctificatus dicatur, de cuius hic salute dubitatur, nisi secundum hunc quem exposuimos intellectum.

u ¶ *Aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies.*] Si per te credat & salua sit.

x ¶ *Nisi vnicuique*, &c.] Vel cum infideli coniuge, vel etiam cum fideli, siue in præputio, siue circuncisus, seruus aut liber.

y ¶ *Circumcisus*, &c.] Non putet se superflue circumcisum, nec de hoc pœniteat, fuit enim suo tempore necessarium. Siue hoc modo, Non adducat præputium, quo sine legis ceremoniis viuat: quia tunc quibusdam Apostoli permittebãt opera legalia custodire, ne subito à lege retracti, scandalum paterentur. Item alia expositio. Euidens est hoc loco, non hic de circuncisione carnis aut præputio Apostolum loqui: neque enim fieri potest, circumcisum aliquem posse præputium adducere, sed ad eos sermo est, qui sunt in coniugio constituti: hoc enim dicit. Si quis ad fidem Dei accesserit vxorẽ non habẽs, postmodum gentilem coniugem non debet accipere. Si autem in tali copula constitutus, ad fidem fuerit vocatus, non debere eum coniugale vinculum soluere.

a ¶ *Cir-*

E

a ¶ *Circumcisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.*] Hoc tempore nec prodesse poterit, nec obesse.

b *Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat: seruus vocatus es, non sit tibi curæ.*] Christianæ religioni cōditio non potest obesse seruilis, ne dicas ergo, quomodo Deo possum placere, qui seruus sum? Deus enim non cōditionem aspicit, sed voluntatem quærit & mentem.

c ¶ *Sed & si, &c.*] Vsque adeo non prodest libertas, nec seruitus nocet. Item similiter ad eos qui matrimonio iuncti sunt, Apostolus loquitur, dicens. Sed etsi potes liber fieri, magis vtere: si tamen tibi pudicæ volenti seruire, non fuerit molesta: quando forte tuo consortio, etiam ipsa ad Deum possit conuerti.

d ¶ *Qui enim in domino vocatus est seruus, libertus est domini, similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi.*] Qui hominis seruus est, liber est Deo: & qui hominibus liber est, seruus est Christi. Ambo ergo vnū sunt. Non est enim personarum acceptio apud Deum.

F

e ¶ *Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo, &c.*] Pretio empti estis, hoc est, Christi sanguine comparati nihil ergo propter homines faciatis, sicut alibi ait. *Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed quasi serui Christi, facientes voluntatē Dei ex animo, &c.* Ephes. 6. a

f ¶ *De virginibus autem.*] Et de hac consuluerant vbi esset præcepta virginitas.

[a] Circumcisio nihil est, & præputium nihil est: sed obseruatio mandatorum Dei. [b] Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Seruus vocatus es? non sit tibi curæ: [c] sed & si potes fieri liber, magis vtere. [d] Qui enim in domino vocatus est seruus, libertus est domini. Similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi. [e] Pretio empti estis: nolite fieri serui hominum. Vnusquisque ergo in quo vocatus est frater, in hoc permaneat apud Deum. [f] De virginibus autem [g] præceptum domini non habeo: [h] consilium autem do, [i] tanquam misericordiam consequutus à domino, [k] vt sim fidelis. [l] Existimo ergo hoc bonum esse [m] propter instantem necessitatem: [n] quoniam bonum est homini sic esse. [o] Alligatus es vxori, noli quærere solutionem. Solutus es ab vxore, noli quærere vxorem. [p] Si autem acceperis vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit. [q] Tribulationem tamē carnis habebunt huiusmodi. [r] Ego autē vobis parco. [s] Hoc itaque dico fratres. [t] Tempus breue est. Reliquum est, vt qui habent vxores, tanquam non habentes sint: [u] & qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudētes: & qui emunt, tanquam non possidentes: & qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur. [x] Præterit enim figura huius mundi. [y] Volo autē vos sine solicitudine esse. [z] Qui sine vxore est, solicitus est quæ domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autē cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, [a] quomodo placeat vxori, [b] & diuisus est. [c] Et mulier innupta & virgo, cogitat quæ domini sunt, vt sit sancta corpore & spiritu. [d] Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. [e] Porro hoc ad vtilitatem vestram dico: non vt laqueum vobis iniiciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatē præbeat sine impedimento dominum obsecrandi. [a] Si quis

G

fecit. Quod enim erat licitum, per votum sibi fecit illicitum: sicut Ananiæ & Sappiræ, quibus de pretio possessionis suæ retinere nihil licuit: Ob quam causam & subita morte prostrati sunt. Act. 5.

q ¶ *Tribulationem tamen, &c.*] Maledictio se Euæ subiicientes, siue solicitudinem secularis tribulationis & tristitię patientur.

r ¶ *Ego autem vobis parco.*] Vobis virginibus, vt minori labore maiorem possitis implere iustitiam.

s ¶ *Hoc itaque dico fratres.*] Hic omni intentione etiam habentes vxores ad continentiam cohortatur: vt multo magis suadeat non nubere non habentes.

t ¶ *Tempus, &c.*] Tempus vitæ nostræ modicum asserit: vt doceat voluptatē, quæ cito finitur, non magnopere appetendum, sed magis concupiscendum esse æternum præmium castitatis.

u ¶ *Et qui, &c.*] Quia & istud in breui transibit: tempus enim omnis rei sub sole, tempus plangendi, &c.

x ¶ *Præterit, &c.*] Hoc seculum, quasi vmbra pertransit. Nolite ergo de eo multum esse soliciti, ne huius possessione perdatis æternam. Et figuram quærentes, incipiatis amittere veritatem. Hic enim mundus, imago futuri est. Si ergo talis est imago, ipsa veritas qualis est? Vnde si hoc tam impense diligitis, quanto magis illud impensius amare debetis? Nam seculum hoc nos dimissuros, quotidiana morientiū exēpla testantur. An forte nos solos credimus immortales, quasi non simus ex hominibus generati? Vnde sapiens semper aliorum casibus emendatur, dicente scriptura: *Cor sapientis in domo luctus. Hic enim finis omni homini: & cui vult dabit bonum in corde suo.* Eccles. 7. a

H

g ¶ *Præceptum domini, &c.*] Quod sub præcepto est si nō impleatur, punit. Impletum morte tantum caret: quia nihil ea se dat, sed quod debet exoluit.

h ¶ *Consilium autem do.*] Consilium est autem Saluatoris dicentis. *Sunt qui se castrauerunt propter regnum cælorum.* Matth. 19. b

i ¶ *Tanquam, &c.*] Suo exemplo docet, non nisi in domino gloriandum.

k *Vt sim fidelis.*] Domini mei semper seruitio occupatus.

l ¶ *Existimo ergo, &c.*] Hic existimo, non pro dubio posuit, sed pro certo, sicut & illud: Puto enim quod & ego spiritum Dei habeo.

m ¶ *Propter, &c.*] Id est, præsentis vitæ solicitudinem, quæ multum potest obesse iustitiæ: & qua præcipuè iuncti matrimoniis implicantur.

n ¶ *Quoniam, &c.*] Duplex bonum est, & solicitudinis mūdi carere, & virginitatis præmium expectare.

o ¶ *Alligatus es vxori, &c.*] Ita vult solutos non ligari: quomodo nec solui dissidio ligatos admittit.

p ¶ Si *autē acceperis vxorem, non peccasti: & si nupserit, &c.*] Quia liberæ voluntatis es, si non vis esse maior, esto vel minor. Nuptiæ enim peccatum non sunt: sed per solicitudinem mundi qui nubunt, legem seruare vix possunt. Aliter: Illos dicit non peccare si nubant, qui nondum Deo vouerint castitatem. Cæterum qui vel in corde suo promisit, si aliud fecerit, habet damnationem: quia primam fidem irritam

y ¶ *Volo autem, &c.*] Debemus & nos velle, quod Apostolus velle se dicit: ne incontinentes, contra eius videamur facere voluntatem.

z ¶ *Qui sine, &c.*] Multum nobis expedit solicitudine carere mundana, ne forte spinæ suffocent semen, & dicere incipiamus: Villam comparaui, boues emi, vxorem duxi: ad cœnam venire non possum. Luc. 14. d

a ¶ *Quomodo placeat vxori.*] Quale est vxori magis velle placere quam Deo.

b ¶ *Et diuisus est.*] Quod diuisum est, vnum non potest esse: quia vnitas diuisionem omnino non accipit.

c ¶ *Et, &c.*] Corpore, ab vsu coniugali: spiritu, à rerū mundanarum solicitudine: dum tota diuino seruitio mancipatur.

d ¶ *Quæ, &c.*] Nuptam viro placere asserit cogitando quæ mundi sunt, innuptam vero de eo quod illi nulla cura sit seculi. Quæ ergo virū non habet, & tamen quæ mundi sunt, cogitat: cui placere desiderat? Nonne incipiet illi nupta præponi, quæ cogitando mundana, complacet vel marito: cum hæc nec marito quem non habet, possit placere, nec Deo.

e ¶ *Porro hoc ad vtilitatem vestrā dico: non vt laqueum, &c.*] Necessitatem illis videtur imponere: Dicit in quid illis

A expediat cómmouere eos. Simul attende: quia si hoc illis vtile erat quod Apostolus suadebat: illud minus vtile erat quod illi volebant.

a ¶ *Si quis*, &c.] Turpis videri poterit, si cupientem virginem suam, nubere non permittat: & illa fuerit fornicata. Item hoc loco non parentes dicit virginum filiarum: neque enim potestatis illorum potest esse propositum alienæ continentiæ: sed vnum quemque habere propriæ carnis arbitrium, eam incorruptam seruare.

C vult docendo inflare? Et in principio ipsius epistolæ, gratias se dicit Deo agere, quod omni scientia sint repleti, suũ quoque alibi proponit exemplum dicens: Et si imperitus sermone, sed non scientia. Sæpe etiam arguit ignorantes. Et ignorantiam tenebris comparauit. Galatas æque stultitia notat, nec non Ephesiis lumen sapientiæ suppliciter deprecatur.

a Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta, b & ita oportet fieri, quod vult faciat, non peccat, si nubat c Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare virginem suam, benefacit. d Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit. e Mulier alligata est legi, quanto tempore vir eius viuit. f Quod si dormierit vir eius, liberata est à lege. Cui autem vult, nubat, tantum in domino. g Beatior autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium. h Puto autem quod & ego spiritum Dei habeam.

CAPVT VIII.

DE i his autem quæ idolis sacrificantur, k scimus: quia omnes scientiam habemus. l Sciẽtiam inflat, m charitas vero ædificat. n Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognouit, quemadmodum oporteat eum scire. o Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. p De escis autem quæ idolis immolantur, scimus: quia nihil est idolum in mundo, & quod nullus est Deus, nisi vnus. q Nam & si sunt qui dicantur dij, siue in cælo, siue in terra, siquidem sunt dij multi & domini multi: r nobis tamen vnus est Deus pater, s ex quo omnia, & nos in illo, & vnus Dominus Iesus Christus, t per quem omnia, & nos per ipsum. u Sed non omnibus est scientia. x Quidam autem cum conscientia vsque nunc idoli, quasi idolothytum manducant: & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur. y Esca autem nos non cõmendat Deo. z Neque enim si manducauerimus, abundauimus: neque si non manducauerimus, deficiemus.

a Videte

b ¶ *Et ita oportet fieri*, &c.] Si ita necesse fuerit propter filiæ voluntatem: nam parẽtes quidem vsque ad legitimam ætatem custodire debent & docere, quod melius est: si autem illa noluerit, fiat quod necesse est.

c ¶ *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis: & hoc iudicauit in corde suo*, &c.] Ille firmus statuit, cuius puellæ consensus, patris firmauerit volontatem. Et non illum compellit filiæ necessitas facere quod nolebat, sicut illũ de quo supra loquutus est.

d *Igitur & qui*, &c.] Ita concludit virginum causam, vt eas faciat in omnibus meliores. Vnde prudentibus semper meliora & perfectiora sectanda sunt: quia nec in secularibus & caducis norunt mediocribus esse contenti. B

e ¶ *Mulier alligata est legi, quãto*, &c.] Hic incipit de bigamis & viduis.

m ¶ *Charitas vero ædificat.*] Quia non quærit quæ sua sunt, sed quæ ædificent fratres.

n ¶ *Si quis autem se existimat scire aliquid*, &c.] Si quis sibi videtur sapiens, stultus est: qui enim vere sapiens est, insipientiorem se omnibus arbitratur. Vnde Salomon ait: *Vidi virum qui sibi sapiens esse videbatur & spem habuit insipiens magis quam ille.* Prov.26 b

o ¶ Si *quis autem diligit Deũ, hic*, &c.] Ille diligit Deum, qui ædificat fratres, sicut dicitur Petro. Si *amas me, pasce oues meas.* Ioan. 21.c

p ¶ *De escis autem quæ idolis immolãtur*, &c.] Repetit quod superius dixerat se scire, & quid sit, euidentius ostendit.

q ¶ *Nam & si sunt qui dicantur dij*, &c.] In cælo, angeli: & sancti in terra, de quibus dicitur. *Ego dixi, dij estis*: & domini sunt sancti eorum, quos iudicabunt, de quibus dicitur: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populi.* D Psal. 81.b Sap.3.b

r ¶ *Nobis tamen vnus*. &c.] Cuius virtute ex nihilo omnia sunt creata Item hunc locum hæretici ita accipiunt,

f ¶ *Quod si dormierit vir eius, liberata est*, &c.] Secundum legem libera facta est vinculo coniugali. Quod si nec tunc continere voluerit, conceduntur illi etiam secundæ nuptiæ, tantum vt infidelium ritu non nubat.

g ¶ *Beatior autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium.*] Beata habens maritum, si custodiat castitatem. Beatior vidua: quia minor in labore, maiorem inueniet castitatem. Beatissima virgo, quæ sine labore ad sũmum præmium possit peruenire.

h ¶ *Puto autem quod*, &c.] Ne meum consilium tanquam humanum contemnatis.

CAPVT VIII.

DE i *his*, &c.] Incipit de idolothytis, de quibus etiam dixerat. Quia quidam in templis edebant, idolum nihil esse dicentes: & creatura Dei se debere vti, & errabant verisimilis ratione decepti, hoc increpandum Apostolus dicit ad eos qui habent scientiam diiudicandi, nihil esse quod idolis immolatur. Hoc ergo ait.

k ¶ *Scimus, quia omnia scientiam habemus.*] Id est, non omnibus est notitia. Et nos omnes nouimus sicut vos: sed sunt aliqui qui ignorant.

l ¶ *Sciẽtia inflat.*] Illa sciẽtia quæ ex sensu proprio & humano descendit, eos qui præter eam diuinã non habuerint, inflat: & quæ coniecturis magis nititur, quam exemplis. Cæterum si diuina inflat, vt quidam putant, quare illos amplius

personam patris filiique separantes, vt dicant vnum Deum patrem, ex quo omnia, & dicunt domino, id est, Christo esse maiorem, per quem omnia. Hæc autem & filio sicut patri esse communia, idem Apostolus ad Romanos docet, dicẽs. *Quis enim cognouit sensum Domini*, id est, Christi, non Dei patris, sicut ille dicit & infert, dicens. Quia *ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.* Item per quem, etiam Deo patri ascribit, idem Apostolus in eadem epistola dicẽs. *Fidelis Deus per quem vocati estis in communem filij eius Iesu Christi Domini nostri.* Rom. 11.d 1 Cor.1.b

s ¶ *Ex quo omnia*, &c.] Calumniam ex hoc loco commouẽt Ariani, quod cum vnus tantum Deus dicitur pater, filius à Deitate seiunctus sit. Quibus respondendum: si ideo non est filius Deus, quia vnus est Deus pater. Ergo & pater non erit dominus, quia vnus est Dominus Christus. Si enim autem pater non excluditur à dominatione, nec filius à Deitate: sed vtrumque vtrique commune est.

t ¶ *Per quem*, &c.] Per filium omnia facta sunt: sed & nos per ipsum sumus saluati.

u ¶ *Sed*, &c.] Non omnes sciunt: quia per contemptum idolorum, & non magis venerationis gratia manducetis.

x ¶ *Quidã*, &c.] Quidã ignari sic habent: adhuc in consciẽtia sua, quomodo antequam crederent, manducabant.

y ¶ *Esca autem*, &c.] Sicut dicit Aggæus propheta: *Et si mãducastis & bibistis, nonne vobis manducastis & bibistis?* Aggei.1.b

z ¶ *Neque enim si manducauerimus, abundabimus*, &c.] Coi

enim

B enim dubium eſt, nullum neque manducando abundare, neque non manducando egere: cum econtrario illis magis formidanda inopia ſit, qui gulam retinere non norunt. Sed quia magnitudini fidei ſuæ, quæ idolis immolata ſunt veſci, adſcribebant: ideo Apoſtolus neque in illis edendis fidei abundantiam, neque in non edendis inopiam eſſe teſtatur.

[a] Videte autem ne forte hæc licentia veſtra [b] offendiculum fiat infirmis. [c] Sic enim quis viderit eum qui habet ſcientiã, in idolio recumbentem: nonne conſcientia eius cum ſit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? Et peribit infirmus in tua cõſcientia frater, propter quẽ Chriſtus mortuus eſt. Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conſcientiam eorum infirmam, in Chriſto peccatis. [d] Quapropter ſi eſca ſcandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum: ne fratrem meum ſcandalizem.

CAPVT IX.

NOn[e] ſum liber? non ſum Apoſtolus? [f] nonne Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum vidi? Nonne opus meum vos eſtis in domino? Et ſi alijs non ſum Apoſtolus, ſed tamen vobis ſum: [g] nam ſignaculum apoſtolatus mei vos eſtis in domino. [h] Mea defenſio apud eos [i] qui me interrogant hæc eſt. [k] Nunquid non habemus poteſtatem manducandi & bibendi? [l] Nunquid non habemus poteſtatem ſororem mulierculam circunducendi: [m] ſicut & cæteri Apoſtoli & fratres domini & Cephas? Aut ſolus ego & Barnabas non habemus poteſtatem hoc operandi? [n] Quis militat [o] ſuis ſtipẽdiis vnquã? [p] Quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? Quis paſcit gregem, & de lacte gregis non manducat? [q] Nunquid ſecundum hominem hæc dico? [r] An & lex hæc non dicit? Scriptum eſt enim in lege Moyſi: Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura eſt Deo? An propter nos vtique hæc dicit? Nã propter nos vtique ſcripta ſunt: [s] quoniã debet in ſpe qui arat arare: & qui triturat in ſpe fructus percipiendi. [t] Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus: magnum eſt, ſi nos carnalia veſtra metamus? [u] Si alij poteſtatis veſtræ participes ſunt, quare nõ potius nos? [x] Sed non vſi ſumus hac poteſtate: ſed omnia ſuſtinemus, ne quod offendiculum demus euangelio Chriſti. [y] Neſcitis quoniã qui in ſacrario operantur: quæ de ſacrario ſunt edunt? Et qui altario deſeruiunt, cum altario participant? [z] Ita & dominus ordinauit his qui Euangelium annunciant, de Euangelio viuere. Ego autem nullo horum vſus ſum. [a] Non autem ſcripſi hæc, vt ita fiant in me. [b] Bonum eſt enim mihi magis mori, quam vt gloriam meam quis euacuet. [c] Nam etſi

a ¶ *Videte autem, &c.*] Videte ne quod vobis ſufficere minus creditis, alijs obſit. Poteſt & illis dici qui deſtruunt exemplo, quod ædificant verbo.

b ¶ *Offendiculum, &c.*] Ne per vos offendant & cadant.

c ¶ Si enim, &c.] *Quicunque ſcandalizauerit vnum de puſillis iſtis, expedit ei vt mola aſinaria ſuſpendatur collo eius, & mittatur in profundum maris.* Matt. 18 Quanto grauior pœna illos expectat, vt ad comparationẽ illius, hoc quod grauiſſimum eſt, leue putetur. Et notandũ quod in Chriſto peccare dixit, qui in membro peccauerit Chriſti.

d ¶ *Quapropter, &c.*] Non ſolum eſca, ſed omnia quæ ſcandalizare poterunt fratrem.

CAPVT IX.

F NOn[e] *ſum liber? non ſum Apoſtolus?*] Sicut alij? Nunquid non ſum, ſuam illis replicat formam: qood etiam licita contempſerit, ne alij eius infirmarentur exemplo.

f ¶ *Nonne Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum vidi? &c.*] Ad quos non ſum directus à domino, id eſt, ad Iudæos.

g ¶ *Nam ſignaculum, &c.*] Iudicium apoſtolatos mei eſt, quod per me domino credidiſtis, ſignis & virtutibus prouocati.

h ¶ *Mea, &c.*] Inde Apoſtolus eſſe defendor.

i ¶ *Qui me, &c.*] In Græco habet, iudicant.

k ¶ *Nunquid, &c.*] Habemus poteſtatem conceſſam à domino de ſumptu veſtro viuendi, ſine noſtro labore.

l ¶ *Nunquid non habemus, &c.*] Non dixit, mulieres ducendi, ne de vxoribus dicere putaretur: ſed circunducendi, inquit, per prouincias, quæ neceſſaria de ſuis facultatibus miniſtrarent.

m ¶ *Sicut & cæteri Apoſtoli & fratres Domini, & Cephas? Aut ſolus ego & Barnabas, &c.*] Non illos cõdemnat, ſed ſuũ dat exemplum. Illi enim fidelioribus prædicabant: & apud Iudæos antiqua hæc erat conſuetudo, vt neceſſaria doctoribus à diſcipulis præberentur: qood gentes adhuc rudes poterat ſcandalizare.

n ¶ *Quis militat.*] Alijs etiam exemplis probat ſibi debitum hoc fuiſſe.

o ¶ *Suis ſtipendijs vnquam.*] Suis, & non publicis, vel eorum pro quibus militat. G

p ¶ *Quis plantat vineam, & de fructu eius, &c.*] Per comparationem vineæ & gregis, populum vult intelligi: ſicut ibi: Vineam de Ægypto tranſtuliſti. Et iterum: *Do vobis paſtores ſecundum cor meum: & paſcent vos cum diſciplina.* Pſal. 79 Hiere. 3

q ¶ *Nunquid, &c.*] Id eſt, nũquid proprio tantum ſenſu loquor?

r ¶ *An & lex, &c.*] Quomodo ergo ei de pecoribus cura eſt? Et ad Ionam de Niniue dicitur: in qua ſunt homines & pecora multa? Sed de ipſis propter hominem cui creata ſunt, cora eſt: nam deficiente homine, & iſta deficiunt: non tamen proprie Dei curam merentur. Deut. 25

s ¶ *Quoniam debet, &c.*] Debet fructum ſui laboris percipere: & qui triturat, debet de ipſa area manducare.

t ¶ *Si nos vobis, &c.*] Si vobis ſpiritualia & diuina ſeminauimus, nunquid grauabimus vos, ſi à vobis, quæ carni opus ſunt, velimus accipere?

u ¶ *Si alij, &c.*] Si illi à vobis acceperunt, quibus minime debeatur, Pſeudoapoſtoli ſcilicet, qoos nihil vobis certum eſt contuliſſe: quanto magis nos accipere poterimus, ſi vobis eſſe vole ſentiremus. H

x ¶ *Sed non vſi, &c.*] Hoc eſt, famem & ſitim, nuditatem libentiſſime toleramus: ne per nos aduerſarius occaſione acceptа deuorantibus offendatis. Aut ne cui prædicatio noſtra in aliquo reprehenſibilis videatur, auaritiæ ſuſpicione maculata.

y ¶ *Neſcitis quoniam qui in ſacrario operantur, &c.*] Apud Iudæos ſecundum conſuetudinem veteris teſtamenti, etiam hoc exemplum eadem repetendo confirmat.

z ¶ *Ita & dominus ordinauit his, qui euangelium annunciant, de euangelio viuere: &c.*] Dicens: Dignus eſt operarius mercede ſua.

a ¶ *Non autem, &c.*] Non hæc idcirco ſcribo, vt vel modo fiat qood ante factum ſit: ſed vobis exempla præbeo tam proprij, quam alieni diſcriminis: ſaltem ab illicitis abſtinere, cum videatis me aliorum cauſa ſalutis, debita non minus quam licita contempſiſſe.

b ¶ *Bonum eſt enim, &c.*] Etiam ſi fame morerer, propoſitum meum, de quo ante Deum glorior, nunquam poteſt immutari.

c ¶ *Nã & ſi euãgelizauero, non eſt mihi gloria, neceſſitas enim mihi incumbit.*] Cum omnia feceritis præcepta, debita vos

dicite persoluisse. Non enim aliquid amplius fecistis, vnde gloriari possitis.

a ¶ *Væ enim mihi est, si non euangelizauero.*] Damnationem habeo.

b ¶ Si *enim*, &c.] Tunc magis videbitur voluntarium, si amore eius licita contemnantur.

c ¶ *Quæ est*, &c.] Quasi interroget, vnde maiorem possit habere mercedem: & ipse respondet, si gratis annunciem, nec acceptam exerceam potestatem.

d *Nam cum liber*, &c.] Cum Cum possem vti libertate mea, & de cæteris non curare: omnibus tamen compassus sum, vt eos facerem saluos.

e ¶ *Et factus sum Iudæis*, &c.] Quando se purificauit in templo: quod tempore gratiæ sciebat esse superfluum.

f ¶ His *qui*, &c.] Ostendit quomodo fuerit cum ipsis & ipse Iudæus. Potest & ita intelligi, quod Samaritanos dixerit esse sub lege, qui legem tantum Moysi videntur accipere.

g ¶ *Cum ipse non essem sub lege*, &c.] Non est sub lege literæ, quæ peccatoribus data esse perscribitur.

h ¶ His *qui*, &c.] Sine lege literæ & à gentibus imprimis solam fidem quærebat, quasi non haberet præcepta legis Christi, quæ illos obseruare doceret: siue in eo quo illos ad fidei credulitatem non tá legalibus doctrinis, quam rationabilibus argumétis prouocabat. Sicut Athenis fecisse perhibetur, philosophos & paganos per philosophiam & ararum titulum exhortando, dum dicit: Circumiui aras vestras: & vt quidam vestrum dixerunt.

i ¶ *Cum sine*, &c.] Contra Arrianos & Photinianos, quod Deus sit Christus. Etiam hoc notandum quod nouum testamentum lex appellatur.

k ¶ *Factus sum*, &c.] Propter infirmos olera manducaui, cum securus possem carnibus vesci promiscuis.

l ¶ *Omnibus omnia*, &c.] Non aliquid mihi, nec quærens quod mihi vtile est, sed quod multis. Item aliter, in his quæ superius memorauimus: non vt quidam male existimant, illum etiam illicitis consensisse.

m ¶ *Omnia autem*, &c.] Vt in eo partem merear habere cum sanctis.

n ¶ *Nescitis quod*, &c.] Hic stadij cursum, iustitiæ vel fidei comparauit: quia quomodo illic cum omnes intra stadium currunt: non nisi qui bene cucurrerit, dignus præmio iudicatur: ita & hic quamuis intra fidei metas, cuncti credentes contineantur: soli tamen qui iustè vixerint, præmium cæleste percipient. Item hoc loco inter eos qui in stadio currunt, vnum accipientem palmam: significat omnem rectè fidem tenentem, & præcepta seruantem.

o ¶ *Omnis autem*, &c.] Ab omnibus escis, quæ cursum eorum impedire consueuerant.

& si euangelizauero, non est mihi gloria. Necessitas enim mihi incumbit. [a] Væ enim mihi est, si non euangelizauero. [b] Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. [c] Quæ est ergo merces mea, vt euangelium prædicans, sine sumptu ponam euangelium: vt non abutar potestate mea in Euangelio? [d] Nam cum liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt plures lucrifacerem. [e] Et factus sum Iudæis tanquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer. [f] His qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, [g] cum ipse non essem sub lege: vt eos qui sub lege erant, lucrifacerem. [h] His qui sine lege erant, tanquam sine lege essem: [i] cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi: vt lucrifacerem eos qui sine lege erant. [k] Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. [l] Omnibus omnia factus sum, vt omnes facerem saluos. [m] Omnia autem facio propter Euangelium, vt particeps eius efficiar. [n] Nescitis quod hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? Sic currite, vt comprehendatis. [o] Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: [p] & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant: nos autem incorruptam. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërē verberans. Sed castigo corpus meum, & seruitutem redigo: [q] ne forte cum aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

CAPVT. X.

NOlo [r] enim vos ignorare fratres: quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt: & omnes mare transierunt: [s] & omnes in Moyse baptizati sunt [t] in nube & in mari: [u] & omnes eandem spiritualem escam manducauerunt: omnes eundem potum spiritualem biberunt: [x] Bibebant autem de spirituali consequente eos petra: [y] petra autem erat Christus. [z] Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo. Nam prostrati sunt in deserto. [a] Hæc autem in figura facta sunt nostri: vt non simus concupiscentes malorum

p ¶ *Et illi*, &c.] Non in vanum curro vel fingo certamē, sed castigo corpus meum, & seruituti subiicio per abstinentiam & afflictionem atque labores, sicut alibi ait: In ieiuniis multis, in vigiliis, in fame & siti, in frigore & nuditate, in laboribus, in carceribus, &c. Sicut ad Hebræos, prophetas, & alios sanctos passos multa talia memorauit. Hebr. 11 ¶

q ¶ *Ne forte cum*, &c.] Non faciendo quæ dico.

CAPVT. X.

NOlo [r] *enim*, &c.] Ne quis confidens in eo solum, quod baptizatus est: aut in esca spirituali vel potu, putet sibi Deum parcere, si peccauerit: tale patrum proponit exemplum, quo ostendat tunc ista merito profutura, si præcepta seruentur.

s ¶ *Et omnes*, &c.] In Moyse, qui Christi typum gerebat. Item hæc in illo tēpore quasi in vmbra & typo fiebāt, nō in veritate: postea vero pręsētia Christi complentur.

t ¶ *In nube & in mari.*] Quia & nubis proprium humorem portat.

u ¶ *Et omnes*, &c.] Manna, figura corporis Christi fuit.

x ¶ *Bibebant autem*, &c.] Ostendit Apostolus: quoniam populus Israël quam diu in deserto fuit, per omne iter eorum sequebatur eos petra. Vnde populo cum omni substantia sua fluenta suffecerūt; donec peruenientes in terrā Moab, puteum effoderunt aquarum: terra repromissionis in proximo constituta.

y ¶ *Petra autē erat Christus.*] Quia Christus erat postmodū secuturus: cuius figuram tunc petra gerebat. Idcirco pulchre dixit, consequente eos petra.

z ¶ *Sed non*, &c.] Ita ergo & vobis erit, si eos volueritis peccando imitari.

a ¶ *Hæc autem in figura facta sunt nostri*, &c.] Ipsis veræ facta sunt quæ in figura erant nostra: vt timeamus talia agere, ne talia incurramus. Omnia enim quæ in populo Israël illo tempore facta sunt in figura, nunc in nobis in veritate celebrantur. Sicut enim illi per Moysen ex Ægypto liberati sunt: sic nos per quemlibet sacerdotem & doctorem de sæculo liberamur. Deinde Christiani facti ducimur per deserta, vt per exercitium contemptus mundi & abstinentiæ, in obliuionem nobis eant Ægypti voluptates: ita vt nesciamus ad sæculum repedare. Cum vero baptismi mare transimus, tunc nobis diabolus cum suo exercitu tanquam Pharao demergitur. Deinde manna cibamur, & potum accipimus de Christi latere emanantem. Claritas quoque sciētiæ tanquam columna ignis, in nocte sæculi demonstrātur: & in tribulationis æstu, diuinæ consolationis nube protegimur. Post quæ omnia si peccauerimus, ista nobis sola suffragari non poterunt: sicut & ad Hebræos dicitur: *Irritam quis faciens legem Moysi, duobus aut tribus testibus, sine vlla miseratione punitur: Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui filium Dei conculcauerit*, &c. Hebr. 10 ¢

a ¶ Neque

E a ¶ *Neque idololatræ* &c.] In idolio recumbentium vsque adeo negotium aggrauauit, vt illos idololatras fuisse definiat.

b ¶ *Neque fornicemur*, &c.] Notandum quod non solum idololatriæ peritæ dicuntur.

s ¶ *Neque qui edunt hostias, participes sunt altaris?*] Sicut ille edentes hostias participes fiebant diuini altaris, ita isti similiter idolorum. G

t ¶ *Quid ergo? dico quod idolis immolatum sit aliquid*, &c.] Præuenit, ne quis diceret: Ergo dicis vim aliquam habere idolum, vel posse polluere? Non, inquit, idolum insensibile polluit, sed dæmones: qui templis præsident ad homines deprauandos, & suo seruitio mancipandos.

malorum, sicut & illi concupierunt. [a] Neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis: quemadmodum scriptum est. Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. [b] Neque fornicemur, sicut quidam ex illis fornicati sunt: & ceciderunt vna die vigintitria millia. [c] Neque tentemus Christũ, sicut quidam eorũ [d] tentauerunt, & à serpẽtibus perierunt. [e] Neque murmuraueritis, sicut quidam eorũ murmurauerunt: & perierunt ab exterminatore. [f] Hæc autẽ omnia in figura contingebãt illis: scripta sunt autẽ ad correptionem nostram, [g] in quos fines sæculorum deuenerũt. [h] Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. [i] Tentatio vos non apprehendat, nisi humana. [k] Fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tẽtari supra id quod potestis: [l] sed faciet etiam cum tentatione prouentũ, vt possitis sustinere. [m] Propter quod charissimi mihi: fugite ab idulorum cultura. Vt prudentibus loquor, vos ipsi iudicate quod dico. [n] Calix benedictionis cui benedicimus, [o] nonne communicatio sanguinis Christi est? [p] Et panis quem frangimus, nõne participatio corporis domini est? Quoniam vnus panis & vnum corpus multi sumus: [q] omnes quidem de vno pane & de vno calice participamus. [r] Videte Israël secundũ carnem. [s] Nunne qui edunt hostias, participes sũt altaris? [t] Quid ergo? Dico quod idolis immolatũ sit aliquid, aut quod idolũ sit aliquid? Sed quæ immolant gentes, dæmoniis immolant, & non Deo. Nulo autem vos socios fieri dæmoniorum. [u] Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ domini participes esse, & mensæ dæmoniorum. [x] An æmulamur dominum? [y] Nunquid fortiores illo sumus? [z] Omnia mihi licent: sed non omnia expediunt. [a] Omnia mihi licent: sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. [b] Omne quod in macello venit, manducate: nihil interrogantes propter conscientiam. [c] Domini est terra & plenitudo eius. [d] Si quis vocat vos infidelium ad cænam, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: hoc immolatũ est idolis, nolite manducare propter illum qui indicauit, & propter cõscientiam: [e] Conscientiam autẽ dico non tuã, sed alterius. [f] Vt quid enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia? [g] Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago? [a] Siue

c ¶ *Neque tentemus Christũ*, &c.] Et hic Christus Deus ostenditur: quia Deum dixisse legimus, tentauerunt me decies.

Num. 21. Psal. 77. d ¶ *Tentauerunt*, &c.] Dicẽtes nunquid potest Deus parare mensam in deserto?

e ¶ *Neque murmuraueritis*, &c.] In tribulationibus propter Christum.

f ¶ *Hæc autem*, &c.] Omnia quæ illis contigerunt, secundum facta sua quidem receperunt: sed tamen ideo scripta sunt, ne nos putemus in pune peccare. Si enim adhuc paruulis & rudibus non pepercit: quanto magis nobis qui legem perfectionis accepimus, non parcet, si talia fecerimus?

g ¶ *In quos*, &c.] In quos tota temporum perfectio decurrit.

h ¶ *Itaque qui*, &c.] Videat, ne per hoc ipsum cadat, quod se stare firmiter gloriatur: sine videat ne fallatur.

i ¶ *Tentatio vos*, &c.] Non vobis venit extrinsecus ista tentatio, quam vobis sponte generatis: quam etiam si tormentis cogeremini, admittere non deberetis. Hoc ideo F dicit: quia spontanea voluntate, immolata idolis manducabant.

k ¶ *Fidelis autem*, &c.] Qui se pollicitus est sui nominis causa tribulationem patientibus affuturum, vt ibi: Multæ tribulationes iustorũ, &c.

l ¶ *Sed faciet*, &c.] Nam ampliorem vobis tribulationẽ venire patietur, quam sustinere possitis.

m ¶ *Propter quod*, &c.] Propter omnia quæ superius comprehendi.

n ¶ *Calix benedictionis*, &c.] Ideo primum calicem nominauit, vt possit de pane latius disputare.

o ¶ *Nonne communicatio sanguis*, &c.] Sicut ipse Saluator dicit *Qui mãducat carnem meam, & biberit sanguinem meum: in me manet, & ego in eo.*

u ¶ *Non potestis*, &c.] Non potestis & Dei & dæmonum esse paticipes.

x ¶ *An æmulamur dominum.*] Alij codices habent: *Ipsi me zelauerunt in domino*, hoc est, ad zelum prouocauerunt.

y ¶ *Nunquid* &c.] Qui ista non fecit: nam si fecisset, huic fidem firmissimam comprobari, in hoc quoque dedisset exemplum.

z ¶ *Omnia mihi*, &c.] Omnia quæ à lege non prohibentur, licent: quia per se non habent peccatum, sed non semper expediunt: quia occasionem nonunquam generant delinquendi.

a ¶ *Omnia mihi*, &c.] Omne quod expedit, licet: non omne quod licet, expedit: sed nos Apostoli exemplo & Christi non debemus illa tantum cõsiderare quæ licent: sed illa potius quæ nobis expediunt & ædificant fratres, vt non quæramus quæ nobis solis temporaliter prosint, & aliis forte nocent. H

b ¶ *Omne quod*. &c.] Si vultis manducare carnes, saltem de macello comparare, tantum ne in idolio comedatis: & nolite interrogare vtrum immolatæ sint, ne cognoscentes vos, omnia immolata esse respondeant: & non possitis propter conscientiam manducare.

c ¶ *Domini est*, &c.] Si domini sunt, munda sunt omnia simpliciter vtentibus.

d ¶ *Si quis*, &c.] Concessit ire, si velint. Tunc sane debet Christianus ad infidelem ire, si nouit esse profectum: sicut Saluator qui ad hoc ibat, vt aut signa faceret, aut doceret: sicut apud Pharisæum, primo ipsum docuit non diuites pascendos esse, sed debiles. Deinde simul discumbentes docuit humilitatem etiam in accubitu custodire. Postremo legisperitos arguit arrogantes: eo quod nec ipsi redarguerent superbiam, nec alios paterentur.

p ¶ *Et panis quem*, &c.] Ita & panis idololatriæ, dæmonum participatio esse monstratur.

q *Omnes quidem*, &c] Ita si cum idololatris de vno pane comedimus, vnum cum illis corpus efficimur.

r ¶ *Videte Israel*, &c.] Carnalis Israël carnales hostias offerebat: sicut spiritualis, sacrificia spiritualia offert Christo. Item ideo secundum carnem, quod iuxta literam non spiritualiter seruierunt.

e ¶ *Conscientiam*, &c.] Ne quis puter illa vos quasi sancta comedere.

f ¶ *Vt quid*, &c.] Hoc est, ad quem profectum ita vtor libertate mea, vt me alius reprehendat.

g ¶ *Si ego*, &c.] Non ideo sub gratia sumus, vt sub libertatis specie, occasionem demus infidelibus blasphemandi.

E

a ¶ *Primum quidem*, &c.] Incipit de Sacramentis.
b ¶ *Audio scissuras*, &c.] Secundum quod mihi à domino reuelatum est, siue qua scio contentiosos vos esse.
c ¶ *Nam oportet*, *&c.*] Quia tales contentiones habetis, necesse est vos etiam vsque ad hæreses peruenire Sicut si dicas, ille qui tantum bibit, necesse habet inebriari. Item non hoc dicit Apostolus, quia debent esse hæreses, sed quia inter se scissuras habebant: ideo dicit, oportet hoc esse, & necesse est hæreses esse.

o ¶ *Hoc est corpus meum*, &c.] Qui manducat corpus meũ, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo. Vnde agnoscere se debet, quisque Christi aut corpus edit, aut sanguinem bibit, ne quid indignum ei faciat, cuius corpus effectus est.

d ¶ *Conuenientibus*, &c.] Iam non est dominica, sed humana quando vnusquisque tanquã cænam propriam solus inuadit: & alij qui non obtulerit, non impertit, ita vt magis propter saturitatem, quã propter mysterium videamini conuenire. Cæterum dominicæ cæna omnibus debet esse communis: quia ille omnibus discipulis suis qui aderant, æqualiter tradidit sacramenta. Cæna autem ideo dicitur: quia dominus in cæna tradidit sacramenta. Itẽ hoc ideo dicit: quia in Ecclesia cõuenientes oblationes suas separatim offerebant, & post communionem quæcunque eis de sacrificus superfuisset, illic in Ecclesia communem cænam comedentes, pariter consumebant.

F

e ¶ *Et alius quidem*, &c.] Qui cunque non obtulisset, non communicabat: quia omnia soli qui obtulerant, insumebant. Quidam hunc locum ad illos referunt qui epulas in Ecclesia faciebant.

melius, sed in deterius conuenitis. ᵃ Primum quidem conuenientibus vobis in ecclesiam, ᵇ audio scissuras esse inter vos, & ex parte credo. ᶜ Nam oportet & hæreses esse, vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis. ᵈ Conuenientibus ergo vobis in vnum, iam non est dominicam cænam manducare. Vnusquisque enim suam cænã præsumit ad manducandum. ᵉ Et alius quidem esurit, alias autem ebrius est. ᶠ Nunquid domos non habetis ad manducandum & bibendum? ᵍ Aut Ecclesiam Dei contemnitis, ʰ & confunditis eos qui non habent? ⁱ Quid dicam vobis? Laudo vos, in hoc non laudo. ᵏ Ego enim accepi à domino quod & tradidi vobis: ˡ quoniam Dominus Iesus ᵐ in qua nocte tradebatur: ⁿ accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit: Accipite & manducate: ᵒ Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem postquam cænauit, dicens: ᵖ Hic calix nouum testamentum est ᵠ in meo sanguine. Hoc facite ʳ quotienscumque bibetis, in meam commemorationem. ˢ Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, & calicẽ bibetis, mortẽ domini anountiabitis, ᵗ donec veniat. ᵘ Itaque quicumque mãducauerit panẽ hunc: & biberit calicẽ domini indigne: ˣ reus erit corporis & sanguinis Domini. ʸ Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat. ᶻ Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium sibi manducat & bibit, ᵃ nõ diiudicans corpus domini. ᵇ Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles: & dormiunt multi. Quod si nosmetipsos diiudicaremus, non vtique diiudicaremur.

G

p ¶ *Hic calix nouum testamentum est.*] Quia vetus hoc per sanguinem animalium portendebat.
q ¶ *In meo*, &c.] Et vetus & nouum per sanguinem dedicatur: quia sine morte firmum esse non potest testamentum.
r ¶ *Quotiescumque*, *&c.*] Ideo hoc Saluator tradidit Sacramentum, vt per hoc semper cõmemoremus: quia pro nobis est mortuus. Nam & ideo cum accipimus à sacerdotib., commonemur: quia corpus & sanguis est Christi, vt beneficiis eius non existamus ingrati.
s ¶ *Quotiescumque*, &c.] Siue ipsi mysterio nunciatis, siue in cordibus vestris agnoscitis.
t ¶ *Donec veniat.*] Tandiu memoria opus est, donec ipse venire dignetur.

u ¶ *Itaque*, &c.] Sicut scriptũ est. Omnis mundus manducabit. Et iterum: *Anima que mãducauerit immunda, exterminabitur de populo suo.* Et ipse Dominus ait: *Si ante altare recordatus fueris, quia habet frater tuus aliquid aduersum te, relinque munus tuum ante altare, & vade reconciliari fratri tuo.* Prius ergo perscrutanda est conscientia, si in nullo nos reprehendit, & sic aut offerre, aut communicare debemus. Exod. 30.d Matth. 5.d

H

Aliter. Quidam esurit, quidam ebrius est: ideo dicit, quia superuenientibus mediocribus & volentibus sumere sacramenta, deerant: quoniam ab illis qui obtulerant oblationes in communi conuiuio, fuerant cuncta consumpta.

Quidam sane dicunt: quia non indignum, sed indigne accipientem reuocet à sancto. Si ergo etiam dignus indigne accedens terrahitur, quanto magis indignus, qui non potest accipere digne? Vnde oportat otiosum cessare à vitiis, vt sanctum domini corpus, sancte percipiat.

f ¶ *Nunquid domos non habetis ad manducandum*, &c.] Si vultis saturari, domi manducare. Sanctificano enim etiam in prano consistit.

x ¶ *Reus erit*, &c.] Quia tãti mysterij sacramentum pro vili despexerit.

g ¶ *Aut Ecclesiam Dei contemnitis.*] Facientes eam tricliniũ epularum.
h ¶ *Et confunditis*, &c.] Confundebantur, ab omnibus denotati: cum ita debeat communicari, vt eum qui obtulerit, nemo cognoscat.
i ¶ *Quid dicam*, &c.] Sicut in aliis laudaui vbi laudabiliter egistis, in hoc omnino non laudo.

y ¶ *Probet*, &c.] Si in linteum, vel vas sordidum, non illud mittere audet: quanto magis in corde polluto, quam immũdiciam Deus super omnia execratur, & quæ sola iniuria eius est corpori, Nam & Ioseph ille iustus propterea sindone munda inuolutum in sepulcro nouo corpus domini sepelinit, præfigurans eos qui corpus domini accepturos, tam mundam mentem debere habere, quam nouam. Matt. 25.d

Gal. 1.b k ¶ *Ego enim*, &c.] Non est meum quod vobis tradidi, sed à domino illud accepi, sicut ipse alibi dicit. *Non ab hominibus*, sed omnia à Deo didicisse.

z ¶ *Qui enim*, &c.] Dupliciter reus effectus, præsumptionis scilicet, & peccati.

l ¶ *Quoniam Dominus Iesus.*] Iam hinc quasi oblitus commemorat, quam magnum sit huius mysterij sacramentum.
m ¶ *In qua nocte tradebatur.*] Id est à Iuda.

a ¶ *Non dyiudicans*, &c.] Non discernens à cibo communi.

n ¶ *Accipit panem*, &c.] Hoc est, benedicens, etiam passurus, vltimam nobis commemorationẽ, siue memoriam dereliquit. Quemadmodum si quis peragra proficiscens aliquod pignus ei, quem diligit, derelinquat, vt quotiescumque illud viderit, possit eius beneficia & amicitias memorari, quod ille si perfecte dilexit, sine ingenti desidatio non potest videre vel fletu.

b ¶ *Ideo inter*, &c.] Erat præsens correptio, & nunc est: sed quia multi talia patiuntur, putamus consuetudinis esse quod culpæ est. Tribus sane causis infirmitates adueniunt corporales. Aut ex tentatione, sicut Iob & Tobiæ: aut ex peccato, sicut Asaph regi, & his qui in præsenti ab Apostolo arguuntur: aut ex aliqua intemperantia, vt Timotheo, & his qui iubentur medicum honorare. Huic tantum causæ, humana potest succurrere medicina. Item significat Corinthios propter supradictum peccatum, agrotatione & imbecillitate & morte à domino esse correptos.

A

a ¶ *Dum iudicamur autem, &c.*] Correptio paterna est pietatis, vt pœniteamus, ne cum infidelibus mundi damnemur in æternum.

b ¶ *Itaque, fratres mei, cum conuenitis ad manducandum, inuicem, &c.*] Quia nemo alium expectabat, vt communiter offerretur.

&c incredulorum, vt credant: & credentes, vt firmentur. C

o ¶ *Alij autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum.*] Vt sciat legis mysteria explanare, vel vt præterita nouerit, & æstimet de futuris.

p ¶ *Alteri fides in eodem spiritu.*] Hic fides, prodigia facienda, quæ montes transferat. Abusiue enim rem posuit pro effectu.

c ¶ *Vt non, &c.*] Non in sanctificationem, sed ad iudiciũ conueniebant.

d ¶ *Cætera autem, &c.*] Cętera de ipsius mysterij sacramento.

caremur.[a] Dum iudicamur autem, à domino corripimur: vt non cum hoc mundo damnemur. [b] Itaque fratres mei cum conuenitis ad manducandum, inuicem expectare. Si quis esurit, domi manducet:[c] vt non in iudicium conueniatis.[d] Cætera autem cum venero, disponam.

CAP. XII.

DE[e] *spiritualibus autem.*] Incipit de spiritualibus sacramentis. Crescente fide, iã linguarum gratia, quam propter infideles acceperant, desinebat. hinc ergo plurimi cõtristari, adhuc etiam hanc gratiam habentibus inuidebant: omnibus donis hãc maiorem esse putantes.

f ¶ *Nolo vos ignorare fratres.*] Nolo vos huius mysterij nescire rationem.

g ¶ *Scitis autem, &c.*] Hoc est, irrationabiles, secundum prophetam dicentem. *Similes*
Psal.134.d *illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis.*

h ¶ *Prout ducebamini euntes.*] A Magis vel aruspicibus idolorum. B

i ¶ *Ideo notum vobis facio, &c.*] Vtinam irrationabiles mobilesque non sitis: cum religione enim & mores mutare debetis, & nosse vestræ fidei rationem.

k ¶ *Et nemo, &c.*] Quomodo ergo operarios iniquitatis dominus cognoscet, si etiam virtutes sint operati, & Deus malis operibus denegamt? Sed nemo potest in Spiritu sancto dominum appellare, nisi qui eum & verbis & operibus confitetur. Item docet Corinthios: nisi in Spiritu sancto, hoc est, in bonis operibus conuersantes, Dominum Iesum dicant, eis prodesse non posse, sicut & ipse Dominus in Euangelio
Matth 7.c dicit. *Non omnis qui dicit mihi, Domine Domine, introibit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem patris mei.*

CAPVT XII.

DE [e] spiritualibus autem [f] nolo vos ignorare fratres. [g] Scitis autem quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta [h] prout ducebamini euntes. [i] Ideo notum vobis facio, quod nemo in spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesu. [k] Et nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto. [l] Diuisiones vero gratiarum sunt, idem autem spiritus. Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem dominus. Et diuisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. [m] Vnicuique autem datur manifestatio spiritus ad vtilitatem. [n] Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ. [o] Alij autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum. [p] Alteri fides in eodem spiritu, [q] alij gratia sanitatum in vno spiritu, [r] alij operatio virtutum, [s] alij prophetia, [t] alij discretio spirituum, alij genera linguarum, [u] alij interpretatio sermonum. [x] Hæc autem omnia operatur vnus atque idem spiritus, [y] diuidens singulis prout vult. [z] Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa. Omnia autem membra corporis cum sint multa, vnum tamen corpus sunt, [a] ita & Christus. [b] Etenim in vno spiritu omnes nos in vnum corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue gentiles, siue serui, siue liberi: [c] & omnes in vno spiritu vocati sumus. [d] Nam & corpus [e] non est vnum membrum, sed multa. [f] Si dixerit pes: [g] quoniam non sum manus.

[a] no-

q ¶ *Alij gratia, &c.*] Vt curet ægrotos.

r ¶ *Alij operatio virtutum.*] Opus virtutis est, dæmonia eiicere, vel mortuos suscitare.

s ¶ *Alij prophetia.*] Hoc est, vt futura prædicet.

t ¶ *Alij discretio spirituum, alij genera linguarum.*] Vt qualis vel quo spiritu veniat vel loquatur, intelligat.

u ¶ *Alij interpretatio sermonum.*] Alius interpretari poterat, quæ alius loqueretur.

x ¶ *Hæc autem omnia operatur vnus, &c.*] Si omnia vnus spiritus operatur, quare contristaris, quod aliam gratiam accepisti, & alium quasi maiorem partem inuaserit, æmularis, cum hoc non nostra, sed in donantis sit positum potestate.

y ¶ *Diuidens singulis prout vult.*] Sic quoque spiritum domini dicit, dum non iussus, sed voluntarius operatur.

z ¶ *Sic enim corpus vnum est, & membra habet multa. Omnia autem, &c.*] Per comparationem corporis, ostendit non naturam membrorum: sed officia esse diuersa, & neminem debere curare cuius sit officij, dum omnes vno eodemque spiritu animentur. Sumit exemplum ex humano corpore, vt doceat ita esse ecclesias in Christo vnum corpus, sicut sunt membra in corpore hominis, ne aduersum alterum, alter infletur. D

l ¶ *Diuisiones vero, &c.*] Hic vult ostendere gratiæ Spiritus sancti diuisiones esse, non ipsius. Et quamuis hic locus proprie contra Macedonios faciat, qui Spiritum sanctum negant esse Deum. Dicendo enim semper idem, omnia se dicere de Spiritu sancto declarat. Sed & paulo post ait. Hæc autem omnia cooperatur vnus atque idem spiritus, vt eum Deum & Dominum demonstraret. Tamen contra Arianos non mediocre est argumẽtum, qui de hoc calumniari solẽt, quod primo Pater, secundo Filius, tertio Spiritus sanctus nominatur. Hic enim istum ordinem permutauit. Item manifesta prædicatio est, vnius Deitatis atque substantiæ Patrem & Filium & Spiritum sanctum esse, qui potestatem vt Dominus & Deus, singulis quibusque vt vult gratiarum dona largitur.

m ¶ *Vnicuique autem, &c.*] Vt appareat illum Spiritum sanctum accepisse.

n ¶ *Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ.*] Sapientię sermo est, sapienter & apte ac rationabiliter loqui, & posse differere, vel docere quod norit sane. Qui ex dono habet sapientiæ sine suo conatu loquitur & labore, & nemo illi sicut beato Stephano præualet contraire. Ad vtilitatem:

a ¶ *Et ita Christus.*] Notandum quod Christus per corpus suum dicatur Ecclesia.

b ¶ *Etenim in vno spiritu omnes nos in vnum corpus baptizati sumus, siue Iudæi siue gentiles, siue serui, siue liberi.*] Vt vnum corpus efficiamur in Christo. Quorum ergo spiritualia & cælestia communia sunt, debent terrena & carnalia communiter possidere, secundum sententiam prophetæ, *Nonne pater vnus est omnium?* Item hic manifestè ostenditur quo- Malac.2.b
niam qui baptizantur in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, in vna baptizantur substantia: quoniam trinitas Deitatis non habet diuersitatem, dicente Apostolo.

c ¶ *Et omnes, &c.*] Quasi potionati spiritu, quem accipiunt baptizati per manus impositionem.

d ¶ *Nam & corpus.*] Reuertitur ad exemplum.

e ¶ *Non est, &c.*] Non potest totum corpus, officium agere, sed vnumquodque membrorum id agit, ad quod aptum est.

f ¶ *Si dixerit pes.*] Pes Ecclesia dici potest, qui ad intercedendum egreditur.

g ¶ *Quoniam non sum manus.*] Manus, est ille qui operatur.

a ¶ Non

[z] nō sum de corpore, num ideo non est de corpore? Et si dixerit auris, quooiam nō sum oculus, non sum de corpore, non ideo non est de corpore? [b] Si totū corpus oculus, vbi auditus? [c] Si totum auditus, vbi odoratus? [d] Nunc autem posuit Deus membra, vnumquodque eorum in corpore sicut voluit. [e] Quod si essent omnia vnum membrū, vbi corpus? [f] Nunc autē multa quidem membra, vnum autem corpus. [g] Non potest autē oculus dicere manui, opera tua nō indigeo, [h] aut iterum caput pedibūs, [i] non estis mihi necessarij. [k] Sed multo magis quæ vidētur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt. [l] Et quæ putamus ignobiliora mēbra esse corporis, [m] his honorē abūdantiorem circumdamus. [n] Et quæ inhonesta sunt nostra abūdantiorem honestatem habent. Honesta autē nostra nullius egent. [o] Sed Deus tēperauit corpus, ei cui deerat, abūdantiorem tribuendo honorem, [p] vt nō sit schisma in corpore, [q] sed in idipsum pro inuicem solicita sint membra. [r] Et si quid patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra: [s] siue gloriatur vnum membrum, congaudent omnia mēbra. [t] Vos autem estis corpus Christi, [u] & membra de membro. [x] Et quosdam quidem posuit Deus [y] in ecclesia primo apostolos, [z] secūdo prophetas, tertio doctores, [a] deinde virtutes, exinde gratias curationū, [b] opitulationes, [c] gubernationes, genera linguarū, interpretationes sermonum. [d] Nunquid omnes Apostoli? Nūquid omnes prophetæ? Nunquid omnes doctores? Nunquid omnes virtutes? Nunquid omnes gratiam habent curationū? Nunquid omnes linguis loquuntur? Nūquid omnes interpretantur? [e] Æmulamini autem charismata meliora. [f] Et adhuc excellentiorem [g] viam vobis demonstro.

Capvt XIII.

SI [h] linguis hominum loquar & angelorum, [i] charitatem autem non habeā, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens. [k] Et si habuero prophetiā, & nouerim mysteria omnia, [l] & omnē scientiam: [m] & si habuero omnem fidē, ita vt montes transferam, charitatem autē nō habuero, nihil sum. [n] Et si distribuero

E a ¶ *Non sum*, &c.] Dicebat enim non esse se de corpore: quia hanc, quam alij acceperunt gratiam, non habebat.

b ¶ *Si totum corpus*, &c.] Si omnes scientes, vbi sunt auditores?

c ¶ *Si totum*, &c.] Si omnes auditores, quis erit boni odoris maliue discretor, vt vnum corpus efficiamur in Christo.

d ¶ *Nunc autem* &c.] Sicut in corpore aptè & ordinatè constituta sunt membra: ita & in ecclesia vnusquisque à Deo ad id, quod aptus est, ordinatur.

e ¶ *Quod si essent*, &c.] Si omnes vnam gratiam haberent, reliquæ vbi essent: nec corpus iam poterant esse, sed membra.

f ¶ *Nunc autem*, &c.] Hoc est, humanum, quod multa membra ostendit.

g ¶ *Non*, &c.] Ideo inuicē indigemus, vt magis ac magis charitas confirmetur. Nam si vnus omnia haberet, aduersus cæteros inflaretur.

h ¶ *Aut iterum caput pedibus*.] Sacerdos est caput: infirmi, pedes ecclesiæ. Si dixerit auricula, quæ sapiens auditor est: Nā auris inter cætera auferri dicitur à Iudæa per Esaiam prophetam: *Non sum oculus, non sum e corpore, non ideo non est de corpore.*

Esa.6. F

i ¶ *Non estis mihi necessarij*] Oculus est qui intelligit, os ille qui docet vel loquitur linguis.

k ¶ *Sed multo magis*, &c.] Mēbra quæ spernitis in Ecclesia, maioris vtilitatis esse probantur, sicut in corpore sine manibus, & pedibus viuitur, sine intestinis omnino non viuitur.

l ¶ *Et quæ putamus*, &c.] Non quo verè sint talia.

m ¶ *His honorem*, &c.] Cum cautius vestimentis & diligentius conteguntur.

n ¶ *Et quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem, habent. Honesta autem*, &c.] Quæ per se pulchra sunt, nullius tegminis egent pulchritudine, vt est caput & manus.

o ¶ *Sed Deus*, &c.] Minoribus maiora dona concedens, vt qui honore minor erat, gratia abundaret.

p ¶ *Vt non sit*, &c.] Vt pro inuicem soliciti simus, dum alterutro indigemus, ne quis sequator, & gratia & honore priuatum.

q ¶ *Sed in idipsum*, &c] Sicut oculi viam pedibus præuident, & manus pro toto corpore operantur, & omnia alterutrum membra deseruiunt.

r ¶ *Et si quid patitur*, &c.] Si vnum membrum dolet, totum corpus affligitur, & ad sanitatem eius membra omnia collaborant.

s ¶ *Siue gloriatur vnum membrum, congaudent omnia*, &c.] Sicut ait Salomon: Corde lætante, vultus floret. Nos autem in compassionem & congratulationem in contraria permutamus.

Prou.14.

t ¶ *Vos autem estis corpus Christi*.] Hoc est Ecclesia de carne eius, & de ossibus eius, sicut ad Ephesios ait. G

u ¶ *Et membra*, &c.] Toti, corpus: singuli, membra.

x ¶ *Et quosdam*, &c.] Modo ipsum vult membrorum ordinem demonstrare.

y ¶ *In ecclesia*, &c.] Non in synagoga, ne putemus eum de antiquis dixisse prophetis, sicut erat Agabus, cæterum patriarchas quoque debuerat nominare.

z ¶ *Secundo*, &c] Prophetæ sunt qui explanāt obscura prophetarum, & qui homines exhortantur, sicut alibi dicit: *Nā qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, exhortationem, & consolationes.* 1.Cor.14.

a ¶ *Deinde*, &c.] Hîc virtutes, signa maiora significat.

b ¶ *Opitulationes*.] Hoc est adiutoria. Vnde Paulo in visu dicitur à viro Macedone: *Veni, adiuua nos.* Act.16.

c ¶ *Gubernationes*, &c.] Qui sciunt singulos, prout apti sunt gubernare.

d ¶ *Nunquid*, &c.] Hoc est quod superius dixerat. Si essēt omnia vnum membrum, vbi corpus.

e ¶ *Æmulamini*, &c.] Hoc est, sectamini prophetas.

f ¶ *Et adhuc*, &c.] In Græco habet super modum.

g ¶ *Viam*, &c.] Charitatem, per quam peruenitur ad Deū. Vult nos magis illa quærere, quæ ex nobis sunt, & ad vitam prosunt, quam signa, quæ non sunt in nostra potestate posita. H

Capvt XIII.

SI *h linguis*, &c.] Non solum omnium hominum, sed etiam si quæ sunt angelorum.

i ¶ *Charitatem*, &c.] Quod nō ex se, sed ab alio impulsum solum sonitum reddit, & delectat auditum. Charitas vero ex nobis est, & omnem possidet fructum.

k ¶ *Et si habuero*, &c.] Hic futura prædicare, mysteriorum cognitio est, & omnium secretorum. Scientia vero, nosse omnia quæ fuerunt & sunt. Si ista omnia tam magna sine charitate nihil sunt: quanto magis sine abstinentia, ieiunio, & his similibus, in quibus sibi plerique relicta charitate gloriantur?

l ¶ *Et omnem*, &c.] Et hic scientia magna: quia cum his cōputatur, etiam si minor sit charitate.

m ¶ *Et si habuero*, &c.] Hîc intelligitur magna fides esse, quę in euangelio grano sinapis comparatur, quæ non propter mediocritatem, sed propter integritatem, vel vigorem apposita est. Notandum sane, quod inter cætera etiam omnis fides, quæ montes transferat, sine charitate non prosit.

n ¶ *Et si distribuero in cibos pauperum omnes*, &c.] Apostolus de summo charitatis bono tractans, magnis eam proculdubio rebus prætulisse credendus est, neque enim potuerunt res summæ comparari non magnæ, quod ex ipsis speciebus agnoscitur. Nam linguis hominum loqui & angelorum, & habere prophetiam, & omnia mysteria nosse, omnemque scientiam possidere, & habere omnem fidem, &

A ignibus se cremandum tradere, magna esse quis nesciat? His etiam mundi contemptus annectitur, qui si magnus nō esset, nec rei summæ, id est, charitati compararetur: nec inter magna vtique poneretur, quod illorum sententiam destruit, qui renunciandum reb sæculi certo tempore, persecutione cogente volunt esse præceptū, vt & apostolis gloriam tollant, quod non voluntarie fecerint, sed inuiti, & nostri aui perfectos, vanos constituant, qui rē alterius temporis, frustra nunc voluerūt exercere. Item aliter, notandum, quod contemptus mundi martyrio comparetur, contra eos qui illud de euangelio vatiis argumentis nituntur exoluere, vbi dicitur ad diuitem: *Vade, vende omnia quæ habes, & da pauperibus.* Lu.18.

a ¶ *Et si*, &c.] Non propter Deum, sed propter gloriā humanā. Vel certe si quis in ipso martyrio aduersum fratrē teneat iram, contemnens eum qui iussu nos malitiam proximi obliuisci, & in ipsa etiam morte præuaricator existens

b ¶ *Charitas*, &c.] Semper benè volens. Modo describit omnia membra & species charitatis. Parentes, quia multum diligunt filios, eorum etiam libēter patiuntur iniurias. B

c ¶ *Charitas*, &c.] Nemo illi, quem vere amat, inuidet, cuiusuis cum esse conspiciat gloriæ vel honoris, sed omnē eius felicitatem quasi suam libenter amplectitur.

d ¶ *Non est ambitiosa.*] Maior esse aliis nō ambit & super fratres non cupit dominari.

e ¶ *Non*, &c.] Non quærit quod sibi tantum sit vtile, sed quod multis.

f ¶ *Non irritatur.*] Non incitatur ad iurgia ab illo, quem diligit.

g ¶ *Non cogitat malum.*] Non solum non facit, sed ne cogitat quidem.

h ¶ *Non*, &c.] Contristatur, si quem iniquum aliquid vel fecisse, vel passum esse conspexerit.

i ¶ *Congaudet*, &c.] Id est, bonis operibus vel fidei veritatis.

k ¶ *Omnia sperat*, &c.] Suffert iniurias, satisfacienti credit, sperat eius emendationem: & donec corrigat, patienter expectat.

l ¶ *Charitas*, &c.] Hoc est, ipsa sola permanet in futuro. Aut certe quæ vera est, non finitur.

m ¶ *Siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.*] Non omnia scimus, nec omnia prophetamus. Et ita vt in maius proficiamus, destruentur, per ista enim ad perfecta venimus.

n ¶ *Cum autem venerit*, &c.] Quod sanctis promissum est in futuro.

o ¶ *Cum essem paruulus, loquebar vt paruulus*, &c.] Exemplo carnalis incrementi, vult spiritualem demonstrare profectum.

in cibos pauperum omnes facultates meas, [a] & si tradidero corpus meū ita vt ardeam: charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. [b] Charitas patiēs est, benigna est. [c] Charitas non æmulatur, nō agit perperam, non inflatur, [d] nō est ambitiosa, [e] non quærit quæ sua sunt, [f] non irritatur, [g] nō cogitat malum, [h] non gaudet super iniquitate, [i] congaudet autē veritati. Omnia suffert, omnia credit, [k] omnia sperat, omnia sustinet. [l] Charitas nunquā excidit, [m] siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabūt, siue sciētia destruetur. Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus. [n] Cum autē venerit quod perfectū est, euacuabitur quod ex parte est. [o] Cū essem paruulus, loquebar vt paruulus, sapiebā vt paruulus, cogitabam vt paruulus. [p] Quādo autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli. [q] Videmus nunc [r] per speculum in ænigmate, [s] tunc autem facie ad faciem. [t] Nunc cognosco ex parte, tunc autē cognoscam sicut & cognitus sum. [u] Nunc autem manent, [x] fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem horum est charitas.

CAPVT XIV.

SEctamini [y] charitatem, [z] æmulamini spiritualia, magis autē prophetetis. [a] Qui enim loquitur lingua, non hominib. loquitur, sed Deo. Nemo enim audit. [b] Spiritus autem loquitur mysteria. [c] Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, & exhortationem, & consolationem. Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, ecclesiam Dei ædificat. [d] Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare. [e] Nam maior est qui prophetat, [f] quam qui loquitur linguis: nisi forte interpretetur, vt ecclesia ædificationem accipiat. [g] Nunc autem fratres, si venero ad vos, linguis loquens, quid vobis prodero, nisi vobis loquar, aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina? [h] Tamen quæ sine anima sunt, vocem dantia, siue tibia, siue cithara, nisi distinctionem sonitum dederint: quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur? [i] Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? Ita & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur?

a Eritis

p ¶ *Quando factus sum*, &c.] Exposuit qualiter euacuentur, quæ superius memorauit. C

q ¶ *Videmus nunc.*] Quasi paruuli, qui non possunt serena cordis luce, perfectè lumen perspicere veritatis.

r ¶ *Per*, &c.] Per speculum legis, quasi rerum imaginem contemplamur.

s ¶ *Tunc*, &c.] Id est, in præsentia.

t ¶ *Nunc*, &c.] Sicut me perfecte Deus nouit, ita & ego quæ sunt diuina, cognoscam.

v ¶ *Nunc* &c.] In præsenti tria hæc, in futuro sola Dei charitas & angelorum & sanctorum omniū permanebit. Magis ergo est quod semper erit, quam quod aliquando cessabit. Item in Patre & Filio & Spiritu sancto, fides stabilis est, additamēto enim opus nō habet. Spem autem eam manere dicit, quæ est non eorum quæ videmus. Charitas vero ideo maior est omnibus: quia qui diligit, & credit & sperat.

x ¶ *Fides*, &c.] Omne quod speramus, credimus: non omne quod credimus, speramus.

CAPVT XIV.

SEctamini y charitatē.] Omni conatu ipsam sequamini, quia in vestra est potestate.

z ¶ *Æmulamini*, &c.] Et spiritualia dona æmulari vos ac quærere non prohibeo, sed vt magis proficiatis exhortor. D

a ¶ *Qui enim*, &c.] Nemo per auditum aurium de his quæ dicuntur, accipit intellectum nisi Deus, & qui interpretandi donum accepit, vel qui eiusdem est linguæ.

b ¶ *Spiritus*, &c.] Iterum linguam significat.

c ¶ *Nam*, &c.] Notandum quoniam prophetiam doctrinam dicit, exposuit quot modis intelligēda sit prophetia. Quicunque hanc habet, propheta esse censendus est.

d ¶ *Volo autem omnes vos loqui linguis, magis*, &c.] Hoc quidem volo, sed illud malo: hoc non prohibeo, sed illud exhortor.

e ¶ *Nam*, &c.] Quia & hoc magnum opus est charitatis, per quod multi proficiunt.

f ¶ *Quam*, &c.] Quod vos præcipuum existimatis. (Nisi forte vt ecclesia ædificationem accipiat.) Si interpretetur, æqualis esse potest prophetanti.

g ¶ *Nunc*, &c.] Suum illis proponit exemplum, erit vobis sola admiratio non profectus, nisi vobis aut interpreter, aut plana faciam legis occulta quæ noui, aut prophetias exponam, aut vos moralibus doceam institutis.

h ¶ *Tamen*, &c.] Cum hæc inanimantia nisi distinctionem habeant, non possunt reddere cantilenam, & vt superflua respuuntur: quanto magis vobis qui spirituales estis, suauitas non aures debet mulcere, sed mentes.

i ¶ *Etenim si incertā vocem det tuba, quis parabit*, &c.] Si vox tubæ

E

tubæ incerta fuerit, vtrum solennitatis an belli sit, nemo pugnabit: ita ergo & vester intelligendus est sermo, vt possit ad spirituale prælium Christi milites præparare.

[a] Eritis enim in aëra loquentes. Tam multa, vt puta, genera linguarum sunt in hoc mundo,[b] & nihil sine voce est.[c] Si ergo nesciero virtutē vocis, ero ei cui loquar barbarus:[d] & qui loquitur mihi, barbarus. Sic & vos quoniā æmulatores estis spirituum ad ædificationem ecclesię, quærite vt abundetis.[e] Et ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.[f] Nam si orem lingua, spiritus meus orat,[g] mens autem mea sine fructu est. Quid ergo?[h] Orabo spiritu, orabo & mēte. Psallā spiritu, psallam & mente.[i] Cæterum si benedixeris spiritu,[k] quis supplet locū idiotę?[l] quomodo dicet amen super tuā benedictionem? Quoniam quid dicas, nescit.[m] Nā tu quidem bene gratias agis, sed alter nō ædificatur.[n] Gratias ago Deo meo, quod omnium vestrū lingua loquor.[o] Sed in ecclesia volo quinq; verba sensu meo loqui,[p] vt & alios instruā: quam decem millia verborum in lingua.[q] Fratres nolite pueri effici sensibus,[r] sed malitia paruuli estote: sensibus autem perfecti estote.[s] In lege enim scriptum est. Quoniam in aliis linguis & in aliis labiis loquar populo huic, & nec sic exaudiēt me, dicit Dominus.[t] Itaq; linguæ in signū sunt, nō fidelibus,[u] sed infidelibus:[x] prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus.[y] Si ergo conueniat vniuersa ecclesia in vnum, & omnes linguis loquantur:[z] intrent autē idiotæ aut infideles:[a] nonne dicent, quid insanitis? Si autem omnes prophetent: intret autem quis infidelis vel idiota, conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus. Occulta enim cordis eius manifesta fiunt:[c] & ita cadens in faciē, adorabit Deum, pronūtians quod vere Deus in nobis sit.[d] Quid ergo est fratres?[e] Cum conuenitis, vnusquisque vestrum psalmū habet, doctrinā habet,[f] Apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet.[g] Omnia ad ædificationem fiant.[h] Siue lingua quis loquitur secundū duos: aut vt multum tres, & per partes, & vn[us] interpretetur.[i] Si autē nō fuerit interpres, taceat in ecclesia: sibi autem loquatur & Deo.[k] Prophetæ autem duo aut tres dicāt, & cæteri diiudicent. Quod si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat. Potestis. n. omnes per singulos prophetare: vt omnes discant & omnes exhortentur.[l] Et spiritus prophetarum prophetis subiectus est. Non enim est dissensionis Deus, sed pacis.

[a] Sicut

a ¶ *Erit. s enim*, &c.] Etiam si tam multa loquamini vt genera sunt linguarum, quid proderit, cum omnia in aëra sonantur, & nulli proficiant?

b ¶ *Et nihil sine voce.*] Nihil sine voce linguam habens.

c ¶ *Si ergo*, &c.] Omnis sermo qui non intelligitur, barbarus iudicatur.

d ¶ *Et qui*, &c.] Quoniam spiritualia dona sectamini, illa magis quærite, quæ ædificent auditores.

e ¶ *Et ideo qui*, &c.] Oratio hoc loco oris elocutio intelligitur. Sic ergo loquatur, vt gratiæ verba quæ dicit, possint intelligi, siue oret, vt illi interpretandi gratia donetur.

f ¶ *Nam si*, &c.] Hoc dicit, quoniam si quis incognitis aliis linguis loquatur, mēs eius, non ipsi efficitur sine fructu, sed audienti, quicquid. n. dicitur, ignorat. Item si lingua dicam, non ego loquor, sed spiritus, qui in me est. Si autem ad orationem requiratur spiritus, sermo non intelligendus est, qui nonnunquam mentem aliа cogitantem precatur.

g ¶ *Mens*, &c] Qui non intelligo quod loquor.

F

h ¶ *Orabo*, &c.] Qui enim interpretatur, necesse est vt ante intelligat quod aliis est dicturus. Item sic est loquendum, vt intelligant alij.

i ¶ *Cæterum*, &c.] Benedicitur omne quod vere & secundum Deum dicitur.

k ¶ *Quis*, &c.] Laicum significat, qui nullo gradu ecclesiastico fungitur. Aliter: Inanitatem scientiæ in corde ignari quis impleat?

l ¶ *Quomodo*, &c.] Quomodo tuæ perhibet benedictioni testimonium vel consensum.

m ¶ *Nam*, &c.] Quod superius dixerat, omni benedicas, hic ipsum exponit.

o ¶ *Gratias ago Deo*, &c.] Ne putetis me hanc quoque gratiam non habere, & vos ideo prohibere, & idcirco non loqui.

o ¶ *Sed in ecclesia*, &c.] Sed malo per pauca ad profectum loqui, quàm multa quæ nulli proficiant. Quidam sanè quærunt, quæ sunt quinque verba: à quibus è contrario, quæ sint decem millia, est quærendum.

p ¶ *Vt alios*, &c.] Id est, proprio intellectu & simplici ratione.

q ¶ *Fratres*, &c.] Scire debetis quàm diu futuræ sunt linguæ, vel quare sint datæ.

r ¶ *Sed malitia paruuli estote: sensibus autem*, &c.] Malitia debetis paruuli esse, non sensu: simul ostendit neminem nisi paruulum malitia, sensu esse perfectum. Quia in malitia — Sap. 1. a

liuolam animam non introibit spiritus sapientiæ.

G

s ¶ *In lege scriptum est*, &c.] Etiam hoc signum dabo, vt per sanctos meos inusitato sermone loquar, & nec sic eloquentem intelligent.

t ¶ *Itaque linguæ*, &c.] Hic ostenditur crescente fide, signa cessasse, quando infidelium causa danda esse prædicebatur.

u ¶ *Sed infidelibus.*] Vt eius saltem admiratione mouerentur.

x ¶ *Prophetiæ*, &c.] Maior est ergo & vtilior, quæ fidelibus prodest, & semper est opus.

y ¶ *Si ergo*, &c.] Hoc est, si fieri potest, vt concederetur vobis, qui omnes hoc vultis.

z ¶ *Intret*, &c.] Idiotæ nuper credentes dicuntur hoc loco.

a ¶ *Nonne*, &c.] Sicut Iudæi de Apostolis dixerunt: *Hi pleni sunt musto.* Aliter, sicut initio Apostoli quando acceperunt Spiritum sanctum, visi sunt quasi ebrij. — Act. 2. b

b ¶ *Si autem*, &c.] Occulta etiā cordis eius manifesta fiūt. Quando eius pulsatur consciētia per doctrinam.

H

c ¶ *Et ita cadens*, &c] Sicut Nabuchodonosor adorauit Danielem: *Vere Deus vester ipse est Deus*: postquam somnium, quod oblitus fuerat, & interpretationem eius audisset. — Dan. 2. c

d ¶ *Quid*, &c.] Quid ergo est faciendum, vel quid definiemus esse tenendum.

e ¶ *Cum conuenitis*, &c.] Hoc est, psalmum intelligit.

f ¶ *Apocalypsim*, &c.] Reuelationem aliquam mysteriorum, quod intelligitur reuelatio.

g ¶ *Omnia*, &c.] Nihil sit in vobis, quod non vos alterutrum ædificet.

h ¶ *Siue*, &c.] Hoc est, vicissim prophetantes dicant, & vnus paulatim interpretetur.

i ¶ *Si autem non fuerit interpres, taceat in ecclesia: sibi autem loquatur & Deo.*] Sua conscientia & Dei teneat eum gratiam hanc habere.

k ¶ *Prophetæ autem duo aut tres dicant: & cæteri diiudicent. Quod si alij reuelatum fuerit sedēti, prior taceat. Potestis enim omnes per singulos prophetare: vt omnes discant & omnes exhortentur.*] Non stantibus, sed prophetis sedentibus.

l ¶ *Et spiritus prophetarum*, &c.] Siue gratia spiritus alteri prophetæ consensit, vt alterutrum sibi cedant: siue spiritum humilitatis & charitatis debent habere prophetæ. Quia Deus qui in ipsis est, non est Deus dissensionis, neque superbiæ. Item hoc ait: quia in quo est spiritus prophetiæ, ipse aliis prophetis per societatem gratiæ subiectus est: in qua non æmulatur alterum prophetare, cum ei fuerit reuelatum.

[a] sicut & in omnib. ecclesiis sanctorum doceo. [b] Mulieres in ecclesiis taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse: sicut & lex dicit. [c] Si quid autē volunt discere, [d] domi viros suos interrogēt. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. [e] An à vobis verbū Dei processit: aut in vos solos peruenit? [f] Si quis videtur propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis: quia Domini sunt mandata. Si quis autem ignorat, ignorabitur: [g] Itaque fratres æmulamini prophetare; & loqui linguis nolite prohibere. [h] Omnia autem honeste & secundum ordinem fiant in vobis.

Caput XV.

NOtum [i] autem vobis facio fratres euangelium, quod prædicaui vobis: [k] quod & accepistis: [l] in quo statis, per quod & saluamini: [m] qua ratione prædicauerim vobis, [n] si tenetis: nisi frustra credidistis. [o] Tradidi enim vobis in primis [p] quod accepi: [q] quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundū scripturas: & quia sepultus est: [r] & quia resurrexit tertia die secundum scripturas: [s] & quia visus est Cephæ: [t] & post hoc vndecim. [u] Deinde visus est plus quam quingentis fratribus simul, ex quibus multi manent vsque adhuc: quidam autē dormierunt. [x] Deinde visus est Iacobo: [y] deinde Apostolis omnibus. [z] Nouissime autem omnium [a] tanquam abortiuo [b] visus est & mihi. [c] Ego. n. sum minimus Apostolorum, [d] qui non sum dignus vocari Apostolus: quoniā persecutus sum ecclesiam Dei. [e] Gratia autem Dei sum id quod sum: & gratia eius in me vacua nō fuit, [f] sed abundantius illis omnibus laboraui. [g] Nō ego autem, sed gratia Dei mecum. [h] Siue enim ego, siue illi, sic prædicauimus & sic credidistis. [i] Si autem Christus prædicatur quod resurrexit à mortuis: [k] quomodo quidā dicūt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est? Si autem resurrectio mortuorum non est,

A a ¶ *Sicut*, &c.] Sic est vbique, ne noui aliquid me vobis imperare putetis.

b ¶ *Mulieres*, &c.] Quia contra ordinem est naturæ vel legis, vt in conuentu virorum feminæ loquantur. Quæritur ergo quomodo alibi dicat, mulieres docere prudentiam & castitatem debere. Sed in hoc sexu suo: sed & hic designat locum, vbi taceant, alibi eis loqui permisit, sicut & lex dicit.

c ¶ *Si quid*, &c.] Quia & vir prius factus est, & Sara dominum vocabat Abraham.

d ¶ *Domi*, &c.] Ne videretur eas etiam discere vetuisse, domi illas hoc, quod publice non decebat, facere debere præcepit.

e ¶ *An à vobis*, &c.] Numquid doctrina Christi aut ex vobis est, aut apud vos remansit. De scientia similiter est dicendum.

f ¶ *Si quis videtur*, &c.] Hoc probatis verum prophetam, si ista cognouerit, Domini mandata esse quæ dico: si quis autem ignorat hæc, ignorabitur & à nobis, & à Domino dicente eis: qui se in eius nomine prophetasse dicebant, nescio vos.

g ¶ *Itaque fratres*, &c.] Illud sectamini, hoc prohibere nolite.

B h ¶ *Omnia autem*, &c.] Nihil peruerso ordine aut per contentionem vel inanem gloriā faciatis.

Caput XV.

i ¶ NOtum i autem, &c.] Incipit causa resurrectionis. Inter cætera, quidam Corinthiorum etiam resurrectionem carnis ausi fuerant ex veteris scientiæ præsumptione negare: qui hic ab Apostolo arguuntur.

k ¶ *Quod*, &c.] Ne illi hoc nō credidisse viderentur: vel omnes creditum respuisse.

l ¶ *In quo*, &c.] In cuius doctrina statis, & per quod salutem speratis: & in præsenti de diuersis infirmitatibus sæpe saluamini.

m ¶ *Qua*, &c.] Tota ratio prædicationis nostræ hæc est, vt resurrectionem credatis: hoc est enim primum omnium qui Christo deseruiunt: alioquin superfluus omnis labor est orationum ieiuniorumque, quem in hac vita patimini, cum vobis hic prospera vel aduersa cum infidelibus esse cōmunia videantur: sicut & ipsi solent pagani proponere, quid ab illis amplius habemus, & verum est: Si horum laborum præmium in vita alia non habemus, peiores illis sumus; quia illi vel in præsenti voluptatum & luxuriæ consolationem habere videntur.

n ¶ *Si tenetis*, &c.] Si fidei vestræ & laboris præmium non speratis, superfluum hæc credidistis.

o ¶ *Tradidi*, &c.] In primordio siue maximè.

p ¶ *Quod & accepi*.] Vel à lege vel à prioribus, siue per reuelationem Christi.

q ¶ *Quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundū*, &c.] Posset quidem Apostolis prædicantibus & multa virtutum signa facientibus haberi fides, esse ipsum Christum, quam euangelizant: sed vt maiore beatus Apostolus C auctoritate firmaret hunc esse Christum Saluatorem mundi, quem Moyses & prophetæ annuntiauerunt: ideo secundum scripturas prædictum esse commemorat: sicut inter cætera Esaias propheta dicit: *Sicut ouis ad occisionem ducitur, & quasi agnus coram tondente se obmutescit.* Esa. 53. Item infrà idem propheta: *Et dabit impios pro sepultura, & diuitem pro morte sua.* Similiter Osee propheta tertia die resurrectionem Christi futuram annuntiat, dicens: *Viuificabit nos post duos dies, in die tertia suscitabit nos, & viuemus in conspectu eius.* Osee 6.

r ¶ *Et quia*, &c.] Sicut Osee dicit: Viuificabit nos in biduo, & die tertia resurgemus.

s ¶ *Et quia*, &c.] Quod in euāgelio dicitur, Apparuit Simoni. Luc. 24.

t ¶ *Et post hæc vndecim.*] Iterum Petro & reliquis decem.

u ¶ *Deinde*, &c.] Vides quia in euangelio non omnes scriptæ sunt visiones, nisi quæ sufficerent ad fidem. Hic autem quoniam de apostolis dixerat, etiā hoc addidit: ne Apostoli tanquam intimi eius, putarentur esse mentiti. Et vt maior fides multitudini testium haberetur, etiam multi viuere dicuntur, qui possint interrogati dicere quæ viderunt.

x ¶ *Deinde*, &c.] Iacobo seorsum apparuit.

y ¶ *Deinde*, &c.] Siue iterum, siue Apostolus, quos extra duodecim ad prædicādum misit.

z ¶ *Nouissime autem omnium.*] Ne putarent eum audita potius quam visa narrare.

a ¶ *Tanquam*, &c.] De cuius vita desperatum est.

b ¶ *Visus est & mihi.*] In via scilicet vel in templo.

c ¶ *Ego enim*, &c.] Minimus tempore, non labore.

d ¶ *Qui*, &c.] *Fili peccasti ne adiicias iterum, sed & de pristinis deprecare.* Vnde & per Esaiam Dominus dicit: *Ego sum qui deleo iniquitates tuas, & non memorabor*: tu autem memorare. Melius est enim dimissa recordari peccata, quam detenta obliuisci. Eccl. 21. Esa. 43.

e ¶ *Gratia*, &c.] Non fuit sine fructu, sicut ille qui talentum Domini defodit in terram. Matt. 25.

f ¶ *Sed abundantius*, &c.] Quia illis diutius.

g ¶ *Non ego*, &c.] Non ex me, sed gratia Dei: nec se sine gratia dicit in euangelio laborasse, ne contra illud, quod superius dixerat, sibi aliquid dari videretur: nec gratiam sine se, vt liberum seruaret arbitrium.

h ¶ *Siue*, &c.] Vnde igitur & nos sic prædicauimus & vos similiter credidistis: quia Christus idcirco surrexit primus, vt viam resurrectionis aperiret: hoc illis commemorat, vt illi, quod consequens est, negare non possint.

i ¶ Si *autem*, &c.] Quæ consequentia rationis. Iam enim hoc ipsum resurrectio est, quod Christus à mortuis resurrexit.

k ¶ *Quomodo*, &c.] Alterum ex altero pendet: aut vtrumque negare, aut vtrumque necesse est confiteri.

a ¶ *Neque Christus resurrexit.*]Cæterum ret noo futuræ exemplum dare non debuit.
b ¶ *Si autem,* &c.]Ergo & nos sine causa hæc prædicauimus, si verè nō resurrexit, & vos in illum frustra credidistis. Quidam hæretici animæ resurrectionem volunt assignare, non carnis: sed resurgere non dicitur nisi quod cecidit & resurgit: ergo neque anima morte cecidit, neque semper iacuit corpus: aliquin surgere magis quam resurgere diceretur.

c ¶ *Inuenimur,* &c.] Non solum vani, sed etiam falsi contra Deum inuenimur extitisse: siquidem mortui non resurgūt.

d ¶ *Nam si* &c.] Sed quoniam de illo nemo dubitat, & de nobis nemo dubitet.

e ¶ *Quod si,* &c.] Si mentitus est se post triduum resurrecturum, mentitus est etiam se peccata dimittere. Aut ita: omnes in resurrectione eius baptizamur, vt nostra peccata diluantur Si ergo non resurrexit, nec nobis remissa sunt peccata.

f ¶ *Ergo & qui,* &c.] Maximè de his dicit, qui pro Christo sunt mortui: sine causa enim hanc vitam perdiderunt, si aliā non habebunt.

g ¶ *Si in hac vita,* &c.] Illi enim vel in præsenti gloriantur: nos autem hic tribulationes quotidie sustinemus.

h ¶ *Nunc autem Christus resurrexit à mortuis.*] Quod apud omnes est certum: quia in primis probatum est.

[a] neq; Christus resurrexit. [b] Si autem Christus nō resurrexit, inanis est prędicatio nostra: inanis est & fides vestra. [c] Inuenimur autē & falsi testes Dei: quoniam testimonium diximus aduersus Deum, quod suscitauerit Christum: quē non suscitauit, si mortui non resurgunt. [d] Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. [e] Quod si Christus non resurrexit, vana est fides vestra. Adhuc enim estis in peccatis vestris. [f] Ergo & qui dormierūt in Christo, perierunt. [g] Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. [h] Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, [i] primitiæ dormientium: [k] quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. [l] Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur. [m] Vnusquisq; autem in suo ordine, [n] primitiæ Christus: deinde hi qui sunt Christi, qui in aduentu eius crediderunt. Deinde finis: [o] cum tradiderit regnum Deo & patri, [p] cum euacuauerit omnem principatum & potestatē & virtutem. [q] Oportet autem illum regnare, donec ponat [r] omnes inimicos sub pedibus eius. [s] Nouissime autē inimica destruetur mors. Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Cum autem dicat, omnia subiecta sunt ei, sine dubio [t] præter eum qui subiecit ei omnia. [u] Cum autem subiecta fuerint illi omnia: tunc & ipse filius subiectus erit illi qui subiecit sibi omnia: [x] vt sit Deus omnia in omnibus: [y] Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis.

a Si o-

i ¶ *Primitiæ,* &c.] Quia primus in incorruptione surrexit. Si ergo caput resurrexit, necesse est etiam, vt cætera membra sequantur.
k ¶ *Quoniam quidem,* &c.] Sicut per Adam mors intrauit, quia primus ipse est mortuus: ita per Christum resurrectio, quia primus resurrexit. Et sicut ille morientium forma est, ita & iste resurgentium. Aliter, spem resurrectionis volens ostendere hoc dicit: sicut in Adam mortales sumus, sic in Christo immortales erimus.
l ¶ *Et sicut in Adam,* &c.] Omnes quidem resurgent, sed soli hi viuificabuntur in Christo, qui Christi merebuntur copulari corpore. Item de communi morte, & de communi resurrectione dicit.
m ¶ *Vnusquisque,* &c.] Temporis vel honoris.
n ¶ *Primitiæ,* &c. *deinde finis,* &c.] Tunc erit finis omnium, etiam mortis, cum vniuersi resurgent.
o ¶ *Cum,* &c.] Regnum scilicet humani generis. Secundum Petri epistolam & Apocalypsim Ioannis, patri tradendum asserit esse per filium: vt ibi regnet Deus per gloriam, vbi per vitia diabolus ante regnabat. Deo & patri, Deo secundum humanitatem: patri secundum deitatem. Hoc loco calumniari solent Ariani dicentes, minorem esse filium. Si enim tradet, inquiunt, patri regnum, ipse vtique iā regnare desinet. Quibus primo dicendum est: quia hic non de trinitatis substantia, sed de resurrectione tractabat, quam Christi resurrectione confirmat. Ergo secundum substantiam eius loquitur qui à mortuis resurrexit. Si tamen ideo Christus nō regnabit, quia regnū traditurus est patri: ergo nec pater regnarat antequam ei tradatur à filio. Si autem pater non primum regnauit, quamuis tunc suscipiat regnum, nec filius illum, quamuis tunc tradere videtur, amittit. Aliter: In hoc Deo patri Christus regnum tradit: quoniam nemo potest ad patrem venire nisi crediderit in Christo, sicut ipse in euangelio dicit: *Nemo venit ad patrem nisi per me.* Ioan. 14.
p ¶ *Cum euacuauerit,* &c.] Euacuans peccatis, euacuabuntur à nobis omnes contrariæ potestates: ab eo quod nobis sequentibus principantur potestate, qua nos vicerant. Virtus enim eorum nostra peccata sunt.
q ¶ *Oportet enim,* &c.] Cum omnibus scilicet suis. Donec, non semper finem significat: sicut est illud: Ego Deus vester donec senescatis, & cætera talia Aliter: Oportet, inquit, regnare omnibus Christū donec inimicos & in se incredulos subijciat sibi & patri. Non est autem vna subiectio: nam iustos ad se fide & credulitate venientes subiicit. Infideles autem & impios destruens, subiugabit æterno supplicio deputandos.
r ¶ *Omnis,* &c.] Quando alij voluntate, alij erunt necessitate subiecti.
s ¶ *Nouissime,* &c.] Diabolus qui in Apocalypsi peccatum & mors appellatur: quia autor est peccati & mortis.

t ¶ *Præter,* &c] Cautè Apostolus dicit filio, qui Deo patri subiecit omnia, cuncta esse subiecta: ne & ipsum simul cum omnibus quæ subiecta sunt, credamus esse subiectum: quoniam à dextris patris sedet, æquali potestate cum patre iudicaturus.
u ¶ *Cum autem subiecta,* &c] Hic quoque Ariani ita calumniantur, vt dicant: quia post resurrectionem omniū & finem, erit filius patri subiectus, vt minor scilicet maiori. Quibus respondendum est. Subiectionem non semper ad diminutionem honoris pertinere, sed etiam ad charitatis officium: maximè cum & spiritus prophetarum prophetis dicatur esse subiectus: vt non sit Deus ibi dissensionis, sed pacis. Et ipse Dominus Ioseph ac Mariæ scribitur fuisse subiectus. Multi sanè de hoc capitulo diuersa senserunt. Nam quidam dicunt, sicut in suis esurientibus esurit vel cibatur, ita & in ecclesia, quæ est corpus eius, ipse subijcitur. Alij aiunt, quod ipsa humana natura, quam induit, in gratiarum actionem semper sit subiecta diuinitati: cui secum vnum faciendo, omnia subiecerat. Multi etiam alia & diuersa dicunt, quæ inserere & enumerare prolixum est. Luc. 2.

x ¶ *Vt sit Deus,* &c.] Tunc Deus omnia in omnibus erit, cum euacuata morte, & omni malitia vel errore destructo, solus regnabit in cunctis.

y ¶ *Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis.*] Quicunque baptizati sumus in Christo, in morte ipsius baptizati sumus; id est, iam quasi commortui cum illo sumus. Quid ergo prudest nos huic mundo mori si hunc contemptum voluptatum vita non sequitur æterna? Item hoc est quod dicit: quia non solum propter remissionem peccatorum baptizantur, sed & propter resurrectionem carnis nostræ. Carnem autem nostram mortuam appellat, quoniam hac morte anima non moritur. Vnde increpando ait: Aut quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgant, id est, quid baptizari opus est carnem, si non resurgat?

F H

A C

a ¶ *Si omnino mortui non resurgunt, &c.*] Si nihil esset in futuro, non eramus tam stulti, vt tantas tribulationes pro illis pateremur.

b ¶ *Quotidie morior.*] Semper paratus ad mortem, & quotidie expecto me pro vestra gloria moriturum.

n ¶ *Quomodo, &c.*] Multi solent proponere, vtrum debilia corpora, vt sunt defuncta, resurgant. Quibus respondendum est, in resurrectione non debilitatis vitiom, sed integritatem reparari naturæ. Nunquam enim iam debile est corpus, quàm cum fuerit in puluerem resolutum. Qui ergo creditur totum reddere, cor ex parte reparare dubitetur, hoc est, verbi gratia, cur non reddat oculos qui totum restituet corpus.

[a] Si omnino mortui non resurgunt, vt quid & baptizantur pro illis? Vt quid & nos perclitamur omni hora? [b] Quotidie morior, [c] propter vestrã gloriã fratres, [d] quam habeo in Christo Iesu Domino nostro. [e] Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi: quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? [f] Manducemus & bibamus, cras enim moriemur, Nolite seduci. [h] Corrumpunt bonos mores colloquia mala. [i] Euigalate iusti: & nolite peccare. [k] Ignorantiã enim Dei quidam habent. [l] Ad reuerentiã vobis loquor. [m] Sed dicet aliquis: [n] Quomodo resurgẽt mortui? Quali autem corpore venient? [o] Insipiens tu, quod seminas, nõ viuificatur, nisi prius moriatur. [p] Et quid seminas? Nõ corpus quod futurum est, seminas, sed nudũ granum, vtputa tritici, aut alicuius cæterorum. [q] Deus autẽ dat illi corpus sicut vult: [r] & vnicuique seminum proprium corpus. [s] Nõ omnis caro eadem caro, sed alia hominũ, alia pecorum, [t] alia volucrũ, alia autem piscium. [u] Et corpora cœlestia & corpora terrestria. [x] Sed alia quidẽ cœlestium gloria: alia autem terrestrium. Alia claritas solis: alia claritas lunæ: & alia claritas stellarum. [y] Stella. n. à stella differt in claritate, sic & resurrectio mortuorũ. [z] Seminatur in corruptione: surget in incorruptione. [a] Seminatur in ignobilitate [b] surget in gloria. [c] Seminatur in infirmitate, [d] surget in virtute. [e] Seminatur corp᷑ animale, surget corpus spirituale. Si est corpus animale, est & spirituale: sic vt scriptũ est. [f] Factus est primus homo Adam in animam viuentem: nouissimus Adam in spiritũ viuificantem.

a Sed

c ¶ *Per gloriam, &c.*] Per, non semper significatio iuramenti est. Nam si dicam, per puerum misi, non statim per puerum iurasse recte putabor.

d ¶ *Quam habeo, &c.*] Ego habeo mercedem laborum in vobis, etiam si vos proficere nolueritis.

e ¶ *Si secundum hominem, &c.*] Si nihil remunerationis à Deo pro hoc certamine spero, quasi pugnaui, vt hominibus forte placerem? Aliter: Hic bestias eos commemorat, qui Ephesi seditionem aduersus eum mouerãt popularem propter Dianæ idolum, cuius culturã prædicatione apostolica destruebat. Quod autem manifestè constet, bestias cum quibus pugnauit Apostolus, aduersarios homines debere intelligi, idem in alia epistola memorat, dicens: *Et liberatus sum de ore leonis.* (2.Tim.4.d) In qoo ostendit, se sæuitiam Neronis euasisse, quando prima vice Romam vinctus perductus est. (B) Dicens vero, quid mihi prodest, si mortui nõ resurgunt: (1.Cor.11.e) illorum dogma destruit, qui dicũt ante corpora animas in cœlo factas, actũ quendam propriæ cõuersationis habuisse. Aliter: Multa dicuntur in epistolis, quæ in actibus non continentur: & multa in actibus, quæ in epistolis nõ scribuntur. Per allegoriam autem bestiæ possunt intelligi aduersariæ potestates, sicut ait in psalmo. Ne tradas bestiis animas confitentes tibi: ad quas hic dicit se pugnasse.

f ¶ *Manducemus, &c.*] Increpat exemplo prophetæ gulæ deditos, desperatione futurorum, cuius rei crimen negatur eis remitti quoadusque moriantur.

g ¶ *Nolite seduci.*] Ab his qui talia loquuntur.

h ¶ *Corrumpunt, &c.*] Ne dicerent, ergo tales non iudicas, qui facile seducamur? non, inquit, de vobis timeo, sed de illorum conuersatione formido: sed quomodo mala colloquia bonos mores corrumpunt, ita è contrario bona colloquia malos mores ædificant.

i ¶ *Euigilate iusti, & nolite peccare.*] Ille iustus est, qui non peccat.

k ¶ *Ignorantiam, &c.*] Ignorant virtutem Dei, qui eum putant suscitare non posse, potentiam eius ex sua imbecillitate censentes.

l ¶ *Ad reuerentiam vobis loquor.*] Vt erubescatis vos his sermonibus tanquam adhuc paruulos erudiri.

m ¶ *Sed dicet aliquis.*] Ipse sibi ex contradicentium persona proponitur. Aliter: Præclarum hoc loco Apostolus de resurrectione carnis, frumentorum sumit exemplum. Quorum semen cum nudum seratur, non ita vt terræ mãdatur, renascitur: sed sicut in principio secundũ ordinem vnicuique seminom quale corpus Deus esse præcepit, & quemadmodum iussit terram producere ordinatione sua, durat & permanet. Ita & vnicuique hominum carnem, quam vnicuique initio nascendi specialiter tribuit, in resurrectione restituet. Dicẽdo autẽ dat illi corpus sicut voluit, & non sicut vult, ostendit à principio constitutionem Dei immutabilem permanere.

o ¶ *Insipiens tu, &c.*] Qui etiã naturalibus exemplis edocere debueras, adhuc diuinis promissionibus infidelis existis.

p ¶ *Et quod, &c.*] Sicut de grano resurgit fœcundior cũ granis arista: ita & corruptibile corpus in gloria resurgit cum augmento.

q ¶ *Deus autem, &c.*] Sicut ab initio disposuit, vt omnia semina, cum putruerunt, in amplios reformentur.

r ¶ *Et vnicuique, &c.*] Attende, quia proprium corpus dixerit, non alienum.

s ¶ *Non omnis, &c.*] Cuius iussu in principio terra, tanta & tam diuersa corpora animata, quæ non acceperat, dedit, quid mirum, si eius iussu hominem restituat quem accepit?

D

t ¶ *Alia, &c.*] Similiter & de aquis intellige, quæ tantam diuersitatem volucrum & pisciũ ediderunt.

u ¶ *Et corpora, &c.*] Qui talia fecit corpora elementorum, cur non possit exiguum corpus humanum reficere?

x ¶ *Sed alia, &c.*] Tota comparationis huius diuersitas adhoc, fecit vt credas vnum genus reparare facile posse, qui tanta fecit ex nihilo.

y ¶ *Stella enim, &c.*] Stellarum diuersitati, iustorum differentiam comparat: quos gradus virtutum in gloria, non peccata facient esse diuersos. Nam peccatorum diuersitas in cœlo non erit, sed in pœna.

z ¶ *Seminatur in corruptione.*] Vt nec febres iam, nec cætera corruptibilitatis genera patiantur. Aliter: Sanctis & peccatoribus resurrectio carnis communis est: sed sanctorũ corpora æterna gloria vestientur cum incorruptione & immortalitate.

a ¶ *Seminatur in ignobilitate.*] Quid tam ignobile quam cadauer.

b ¶ *Surget in gloria.*] In gloria splendoris vt sol.

c ¶ *Seminatur in infirmitate.*] Imbecillitatis humanæ.

d ¶ *Surgit in virtute.*] In virtute æternitatis.

e ¶ *Seminatur, &c.*] Hic animale est corpus: quia non semper habet Spiritum sanctum. Tunc vero semper manebit in sanctis. Item seminatur corpus spirituale. Aliter: Animale corpus dicit, quod conditum terræ corrumpitur. Spiritale vero quod incorruptum resurgit, vt possit aëra penetrare festinans ad cœlos. Primus Adam ad hoc factus est, tantum vt viueret. Nouissimus Adam, id est, Christus, ideo suscepit hominem, vt viuificaret.

f ¶ *Factus est, &c.*] Notandum, quod cum duos Adam dicit eiusdem naturæ vtrosque demonstrat. Quod contra Manichæos & Apollinaristas facit: qui negant à Deo verbo perfectum hominem esse susceptum.

a ¶ *Sed*

E

[a] Sed nun prius quod spirituale est, sed quod animale est: deinde quod spirituale. Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis. Qualis terrenus, tales & terreni. [b] Et qualis cœlestis, tales & cœlestes. [c] Igitur sicut portauimus imaginẽ terreni, portemus & imaginem cœlestis. [d] Hoc autem dico fratres: quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelã possidebit. [e] Ecce mysterium vobis dico. [f] Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. [g] In momẽto, in ictu oculi, [h] in nouissima tuba Canet enim tuba, & mortui resurgẽt incorrupti, & nos immutabimur. [i] Oportet. n. corruptibile hoc [k] induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem [l] Cum autẽ mortale hoc induerit immortalitatem, tũc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. [m] Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? [n] Stimulus autem mortis peccatum est: [o] virtus vero peccati lex. [p] Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriã per Dominum nostrum Iesum Christum. [q] Itaque fratres mei dilecti, [r] stabiles estote & immobiles: abundantes in omni opere Domini semper, scientes quod labor vester non est inanis in Domino.

Capvt XVI.

De [s] collectis autem quæ fiunt in sanctos: sicut ordinaui in ecclesiis Galatiæ: [t] ita & vos facite per vnam sabbathi. [u] Vnusquisq; vestrum apud se reponat, recondens quod ei bene placuerit: vt non cum venero, tunc collectæ fiant. [x] Cum autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittã perferre gratiã vestram in Hierusalem. Quod si dignum fuerit, vt ego eam, mecum ibunt. Veniam autem ad vos, cum Macedoniam pertransiero. Nam Macedoniam pertransibo. Apud vos autẽ forsitan manebo: vel etiã hyemabo, vt vos me deducatis quocunque iero: Nolo. n. vos modo in transitu videre. Spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos: si Dominus permiserit [y] Permanebo autẽ Ephesi vsque ad Pentecostẽ. Ostium enim mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi. [z] Si autẽ venerit Timothe9, videte vt sine timore sit apud vos. Opus. n. Domini operatur, sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat. [a] Deducite autem illum in pace, vt veniat ad me. Expectabo. n. illum cum fratribus. [b] De Apollo autẽ fratre vobis notum

a ¶ *Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, &c.*] *Primus homo de terra terrenus: secundus homo de cœlo cœlestis, &c.*] Cœlestis dicitur, quia non humanæ fragilitatis ritu, sed diuinæ maiestatis nutu & conceptus est, & enixus: nã vsque adeo naturam nostram habuit, vt secundus Adam dicatur & homo. Aliter. Hic primum & secundum hominem, iuxta opera terrestrem & cœlestem dicit. Nam & Christus secundum carnem, ex nostra massa fuit.

b ¶ *Et qualis, &c.*] Si ideo, vt hæretici volunt, nostri generis assumptus homo non fuit: quia cœlestis dicitur: ergo nec isti naturæ nostræ sunt, qui cœlestes appellantur. Si vero de his nemo dubitat, nec de illis est ambigendum.

c ¶ *Igitur, &c.*] Peccator Adæ imaginem portat: iustus vero imaginem Christi. Ergo sicut portauimus veterem hominẽ ante baptismum, ita & post baptismum portemus nouum.

d ¶ *Hoc autem, &c.*] Frequenter scriptura carnem pro operibus nominat carnis: vt ibi. *Vos autem in carne non estis. sed in spiritu.* Aliter: Caro sicut est, regnum Dei non possidebit, nisi immortalitate vestita.

F e ¶ *Ecce mysterium, &c.*] Obscuritatem significat nominãdo mysterium.

f ¶ *Omnes, &c.*] Omnes homines resurgent: sed soli qui regnaturi sunt in gloria, mutabuntur. Siue ita, resurgemus omnes qui in aduentu Christi mortui inueniemur. Non omnes immutabuntur, qui in corpore sint reperti, quia sancti soli beatitudinis gloriam consequentur. Aliter in quibusdã Græcis codicibus habetur: *Omnes n. dormiemus, non omnes immutabimur.* In aliis autem: *Omnes enim non dormiemus, omnes autem immutabimur,* quod quadrat magis ad sensum Apostoli: quia hic sermo non de omnibus generaliter dicitur, sed de solis sanctis.

g ¶ *In momento, &c.*] Per ictũ oculi nimiam breuitatem vult significare momenti, vt quanta sit Dei potentia ex resurrectionis celeritate cognoscas.

h ¶ *In nouissima, &c.*] Nouissima tuba, nouissimus aduentus intelligitur Christi: mortui autem vel peccatores intelligẽdi sunt, qui etiam viuentes mortui esse dicuntur, vt ad pœnam aut immortales, aut absque aliqua membrorum diminutione resurgant: vel certe simpliciter omnes mortuos resurgere dicit, & solos sanctos cum his qui viui iusti inuenti fuerint in gloriam immutari.

i ¶ *Oportet enim, &c.*] Necesse est fieri quod promissum est.

k ¶ *Induere, &c.*] Est quod induit, & est similiter indumentum.

l ¶ *Cum autem mortale hoc, &c. Absorta est mors in, &c*] Vt

G euacuatis causis mortis per diuinam victoriam, sibi absorpta non appareat.

m ¶ *Vbi est mors, &c*] Propheta ex persona iustorum loquitur insultantium morti.

n ¶ *Stimulus autem, &c.*] Sagittæ mortis peccatum, per quod animæ iugulantur.

o ¶ *Virtus, &c.*] Dum fortius & maius fit per scientiam peccatum.

p ¶ *Deo autem gratias, &c.*] Victoriã illius peccati, in quo lex per carnalem nostram voluntatem fuerat infirmata, quã Christus cruce & exemplo destruxit.

q ¶ *Itaque, &c.*] Reddita resurrectionis ratione, de qua hæsitabant: hortatur eos in Dei opere permanere iam certos de retributione futura.

r ¶ *Stabiles estote & immobiles abundantes, &c.*] Nemo vos de gradu spei futuræ vltra promoueat.

Capvt XVI.

De [s] collectis autẽ, quæ fiũt in sanctos, sicut ordinaui ecclesiis, &c] De sumptibus dicit, qui per singulas ecclesias collecti, Hierosolymam sanctis pauperibus mittebantur.

t ¶ *Per vnam sabbathi.*] Vna sabbathi dominica dies est: sicut in euangelio dicitur, Dominum vna sabbathi surrexisse. H

v ¶ *Vnusquisque vestrum apud se reponat, recondens quod ei bene placuerit: vt non cum venero, &c.*] Vt paulatim reseruantes, non vna hora grauari se putẽt, vt hilares datores diligantur à Deo.

x ¶ *Cum autem præsens fuero, &c. Veniam autem ad vos, cum Macedoniam, &c.*] Quia ita se agunt Macedones, vt non sit necesse mihi apud eos diutius demorari apud vos autem necesse est vt maneam vel hyemẽ. Multa enim sunt quæ corrigãtur in vobis: sicut medicus ibi morã habet, vbi plures ægrotant.

y ¶ *Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten: ostiũ enim mihi apertum est, &c*] Ideo ibi permanebo, quia cum mihi euidens datus sit aditus prædicandi, sunt plurimi, qui resistant.

z ¶ *Si autem venerit Timotheus, &c.*] Sine tribulationis formidine, vel etiam vestri contemptu.

a ¶ *Deducite autem illum in pace, vt veniant ad me. Expecto enim illum cum fratribus.*] Nihil admittentes, quod ad animæ eius faciat læsionem.

b ¶ *De Apollo autem fratre vobis notum facio: quoniam multum rogaui eum vt veniret ad vos cum, &c.*] Vigilate mentis oculis ad diaboli astutias præcauendas. State, quia stanti-

A bus difficile somnus obrepit.

a ¶ *Viriliter agite.*] Muliebris enim omnis inconstantia & varietas indicatur.

b ¶ *Et confortamini:* &c.] Vt sit in vestra virtute profectus omnia non inanis gloriæ causa, sed charitatis gratia facere festinate.

f ¶ *Salutant vos ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Prisca, cum domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor. Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto.*] Domesticam congregationem fraternitatis, ecclesiam nominauit. C

facio, quoniam multũ rogaui eum, vt veniret ad vos cum fratribus, & vtiq; non fuit voluntas eius, vt nũc veniret. Veniet autẽ cum ei vacuũ fuerit. Vigilate, state in fide, [a] viriliter agite [b] & cõfortamini: omnia vestra in caritate fiãt. [c] Obsecro autem vos fratres, nostis domũ Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriũ sanctorum ordinauerũt seipsos, vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperãti & laboranti. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt. [d] Refecerunt enim & meũ spiritum & vestrũ. [e] Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt. [f] Salutãt vos ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multũ Aquila & Prisca, cum domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor. Salutãt vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto. [g] Salutatio mea manu Pauli. Si quis nõ amat Dominum nostrũ Iesum Christum, sit anathema. [h] Maranatha. [i] Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. [k] Charitas mea cum omnibus vobis [l] in Christo Iesu. [m] Amen.

c ¶ *Obsecro autem vos fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam sũt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos, vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici:* &c.] Quia præsentes sunt apud vos, & in illis magnum potestis habere profectum. Siue quia mihi venerunt pro vobis ministrare officium charitatis.

d ¶ *Refecerunt enim,* &c.] Meũ spiritum charitate pro vobis, vestrum pro mea lætitia, refecerunt.

e ¶ *Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.*] Vnde & alibi ait: Cognoscite eos qui ita ambulant, vt habetis formam nostram. Hoc cognoscite, honorate cognoscentes eorum studium vel laborem. Philip. 3. B

g ¶ *Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat Dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema.*] Sicut illis qui eum amant, redemptio venturus est Christus ita & qui eum non amant, anathema sint, id est, vt illos abominetur & perdat.

h ¶ *Maranatha.*] Magis Syrum est quam Hebræum, tametsi ex confinio vtrarumque linguarum aliquid Hebræum sonet. Et interpretatur, Dominus noster venit.

i ¶ *Gratia Domini nostri vobiscum.*] Propriæ manus consueta subscriptio.

k ¶ *Charitas mea cum omnibus vobis.*] Vt quomodo vos ego diligo, ita & in Christo inuicẽ diligatis.

l ¶ *In Christo Iesu.*] Non secũdum seculi charitatem.

m ¶ *Amen.*] Confirmatio est benedictionis hic sermo, sicut superius ipse demõstrat. Quomodo, inquiens, dicit amen super tuam benedictionem.

Finis Epistolæ ad Corinthios Primæ.

D

COMMENTARIA IN SECVNDAM EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

CAPVT I.

PAulus [a] Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, [b] & Timotheus frater, ecclesiæ Dei quę est Corinthi, [c] cum omnib. sanctis qui sunt in vniuersa Achaia. [d] Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo. [e] Benedictus Deus & pater Domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum [f], & Deus totius consolationis, qui consolatur nos [g] in omni tribulatione nostra, [h] vt possimus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt per exhortationem, qua exhortamur & ipsi à Deo. [i] Quoniã sicut abũdant passiones Christi in nobis: [k] ita & per Christũ abũdat consolatio nostra. [l] Siue autem tribulamur pro vestra exhortatione & salute: siue cõsolamur pro vestra consolatione: siue exhortamur pro vestra exhortatiõe & salute. [m] quę operatur tolerantiã earundẽ passionũ quas & nos patimur:

PAVLVS a *Apostolus Iesu Christi.*] Quæritur cur in omnib. epistolis contra vsũ epistolarum, primum suum nomen ponat, quam eorum ad quos literæ destinantur. Sed hoc ex autoritate apostolici ordinis: quia minoribus scripsit, vt etiam seculi iudices solent ad eos quos regunt, scripta dirigere. Per voluntatem Dei, id est, non hominum voluntate. Simul vult ostendere non sine voluntate patris se missum à Christo.

b ¶ *Et Timotheus,* &c.] Nõ dixit Paulus & Timotheus: quia non ambo Apostoli. Ad Philippenses vero vbi non erat tanta auctoritas necessaria, serui ambo ponuntur.

c ¶ *Cum omnibus,* &c.] Hic sancti possunt accipi sacerdotes, qui in prima ponuntur inuocantes Dominum: & ad Philippenses cum episcopis & diaconibus. Ideo autem postea nominantur, ne parum intelligentes, eos prætermissos esse putarent. Cum sint in ecclesia comprehensi Achaiæ, cuius est metropolis Corinthus.

d ¶ *Gratia vobis & pax,* &c.] Hæc est solita salutatio. Hic gratias agit Deo, gaudens se ideo consolari, vt ipse alios cõsoletur.

e ¶ *Benedictus Deus Pater,* &c.] Quia ex ipso est omnis misericordia.

f ¶ *Et Deus totius consolationis,* &c.] Id est, perfectæ consolationis, quia non est minus tribulatione solatium.

g ¶ *In omni,* &c.] Id est, non in aliquibus, sed in omnibus.

h ¶ *Vt possimus,* &c.] Id est, propterea liberamur, vt & nos alios consolari, & de tristitia liberare possimus. Aut ita formam dat nobis alios consolandi, vt per exhortationem qua ipsi à Deo consolamur, agnoscamus, quod Deus timentium se neminem derelinquat: & multo magis in futuro remuneret, quos etiam in præsenti non deserit.

i ¶ *Quoniã sicut abundant,* &c.] Id est, pro nomine Christi.

k ¶ *Ita & per Christum,* &c.] Vt Petrus est de carcere liberatus, & Paulus visione Domini & voce confirmatus in templo.

l ¶ *Siue autem tribulamur,* &c.] Quia vos ad salutem hortamur, vel vt vobis exemplum tolerantiæ prębeamus.

m ¶ *Quid,* &c.] Id est, ideo liberamur, vt ipsa re confirmemini nõ pertimescere passiones, vel vt vos hortemur patienter, ferre illa quæ ad præsentẽ consolationẽ pertinent & futurã.

a ¶ *Scien-*

mut: vt spes nostra firma sit pro vobis.[a] Sciētes quoniam sicut socij passionum estis: sic eritis & consolationis.[b] Non.n.volumus ignorare vos fratres de tribulatione nostra, quæ facta est in Asia: [c] quoniā supra modum grauati sumus supra virtutem: [d] ita vt tæderet nos etiam viuere. [e] Sed ipsi in nobismetipsis responsū mortis habuimus, vt non simus fidentes in nobis: [f] sed in Deo qui suscitat mortuos: [g] qui de tātis periculis nos eripuit & eruit. in quem speramus: quoniam & adhuc eripiet, [h] adiuuantib. & vobis in oratione [i] pro nobis: [k] vt ex multarū personis facierum eius, quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur pro nobis.[l] Nam gloria nostra hæc est [m] testimoniū cōscientiæ nostræ. [n] Quod in simplicitate cordis & synceritate Dei, [o] & nō in sapiētia carnali: sed in gratia Dei cōuersati sumus in hoc mundo, [p] abundantius autem ad vos. [q] Non enim alia scribimus vobis, [r] quam quæ legistis & cognouistis. [s] Spero autem quod vsque in finē cognoscetis, [t] sicut & cognouistis nos ex parte: [u] quia gloria vestra sum, sicut & vos nostra, [x] in die Domini nostri Iesu Christi. [y] Et hac cōfidentia volui prius venire ad vos, [z] vt secūdam gratiam haberetis, & per vos transirem in Macedoniam, & iterum à Macedonia venirē ad vos, & à vobis deduci in Iudæam. [a] Cum ergo hoc voluissem, nunquid leuitate vsus sum? [b] Aut quæ cogito, secundum carnē cogito, vt sit apud me est & non est? [d] Fidelis autem Deus: [e] quia sermo noster, qui fuit apud vos, non est in illo, est & nō, sed est in illo, est. [f] Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Siluanū & Timotheum non fuit in illo, est & non: sed est in illo fuit. [g] Quotquot enim promissiones Dei sunt in illo, est. Ideo & per ipsum dicimus Amen Deo ad gloriam nostram. [h] Qui antē confirmat nos vobiscum in Christo, [i] & qui vnxit nos Deus, [k] & qui signauit nos [l] dedit pignus spiritus in cordib. nostris. [m] Ego autem testem Deum inuoco [n] in animam meam, [o] quod parcens vobis non veni vltra Corinthum: [p] non quia dominamur fidei vestræ: sed adiutores sumus gaudij vestri. [q] Nam fide statis. CAPVT

a ¶ *Scientes quoniam sicut socij*, &c.] Id est, hæc est spes nostra firma pro vobis.

b ¶ *Non enim volumus vos ignorare fratres*, &c.] Narrat suas passiones, vt illi se ad illarum comparationem parua pati cognoscant, maximè cùm illi talia patiantur, qui vice Christi fuerant destinati. Sicut si quis discipulus doleat super iniuria sua, cùm audierit magistrum maiora perpessum, consolatione accepta dolere desinit.

c ¶ *Quoniam supra*, &c.] Supra virtutem grauati pondere passionum.

d ¶ *Ita vt tæderet*, &c.] Ita vt mori omni desiderio cuperemus.

e ¶ *Sed ipsi in nobis responsum mortis habuimus, vt non*, &c.] Hoc est in nostra prudentia vel cautela.

f ¶ *Sed in Deo qui suscitauit*, &c.] Ipsa mors docuit nos, omne humanum auxilium defecisse, & ab illo solo sperandum esse remedium, cui etiam possibile est mortuos suscitare.

g ¶ *Qui de tantis periculis eripuit nos, & eruit*, &c.] Scit se adhuc multa passurum, qui sperat se ad liberandum.

h ¶ *Adiuuantibus vobis*, &c.] Nisi laborans non dicitur ab alio iuuari.

F

i ¶ *Per orationem pro*, &c.] Multum valet oratio totius Ecclesiæ, quæ Petrum de carcere liberauit.

k ¶ *Vt ex multarum personis*, &c.] Id est, vt ex multorum conuentu pro eo, quod vobis donamur, Domino gratiæ referantur: vel quia multis donati sumus, plures conuertentes, per nos gratiam agunt.

l ¶ *Nam gloria nostra*, &c.] Ideo in ipsis passionibus gloriamur: quoniam conscientia vos nos minime reprehendit, eo quod gloriæ vel lucri causa docere videamur.

m ¶ *Testimonium conscientiæ*, &c.] Id est, beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.

n ¶ *Quod in simplicitate*, &c.] Quomodo Deus simplex est & syncerus.

o ¶ *Non in*, &c.] Hoc non subdolè vel astutè docentes, vt sapientia carnalis, quæ mercede distrahitur: sed gratis, sicut à Deo accepimus, vel Dei solius causa docemus.

p ¶ *Abundantius autem*, &c.] A quibus nec victum, qui nobis iure debetur, accepimus.

q ¶ *Non enim alia*, &c.] Non confundor, quia vos nostis certum esse quod dico.

r ¶ *Quam quæ legistis*, &c.] Id est, quæ legistis in Epistola, cognouistis in conscientia.

s ¶ *Spero autem, quod vsque*, &c.] Id est, certus sum meum propositum non mutari.

t ¶ *Sicut & cognouistis*, &c.] Quia nondum finis est: cùm autem venerit ex integro cognoscetis.

u ¶ *Quia gloria vestra nos sumus sicut & vos*, &c.] Sic gloriantur discipuli de bono doctore, quomodo & magister in bonis discipulis gloriatur.

x ¶ *In die Domini nostri*, &c.] Quando & veri magistri & boni discipuli probabuntur.

y ¶ *Et hac*, &c.] Id est, quod nihil aliud vestrum quæsiui quàm salutem.

z ¶ *Vt secundam*, &c.] Quia primam in primo habuistis aduentu, vel vt gratiam secundam præsentiæ meæ post literas haberetis.

a ¶ *Cum ergo*, &c.] Quia promissum non impleuerat, ne leuitatis accusaretur, se excusat.

b ¶ *Aut quæ cogito*, &c.] Id est, secundum carnalem voluntatem: carnale enim est aliquem nulla maiore causa existente, non facere quæ promisit.

c ¶ *Vt sit apud*, &c.] Ideo non cogito secundum carnem, vt non mendax vel duplex inueniar.

d ¶ *Fidelis autem*, &c.] Ita & nos per quos ipse loquitur, dum eum imitamur, non sumus infideles.

e ¶ *Quia sermo*, &c.] Nulla in eo ambiguitas, nec nos vobis sumus aliquando mentiti.

f ¶ *Dei enim*, &c.] Quare cùm promisisset ire se ad centurionis puerum, non perrexit? Sed affuit spirituali gratia, qui non affuit præsentia corporali. Sed est in illo, fuit, id est, immutabilis veritas, vt ad Moysen dicit: *Qui est misit me*. Ille.n. verè est, qui semper idem est. H

Exod. 3. d

g ¶ *Quotquot enim*, &c.] Omnis veritas promissionis in Christo est, quæ per nos ad Dei gloriam prædicatur.

h ¶ *Qui autem confirmat nos*, &c.] Gratia & doctrina. Et quia dixerat per nos modo ostendit Deum totum facere, qui in eis ista omnia operatus est.

i ¶ *Et qui*, &c.] Spiritu sancto vel chrismate.

k ¶ *Et qui signauit nos.*] Illud signatur, quod aliquid intrinsecus continet pretiosum.

l ¶ *Et dedit pignus*, &c.] Id est, pro arra, spiritus gratiam: omnis autem arra pro magnitudine pretij dari solet. Quantum ergo pretium est, cuius tanta est arra?

m ¶ *Ego autem*, &c.] Reddit causam non impleti promissi, hoc non suæ leuitati, sed illorum infirmitati asserit deputandum.

n ¶ *In animam meam.*] Cuius secreta solus agnoscit.

o ¶ *Quod parcens*, &c.] Ne in vobis acrius vindicarem.

p ¶ *Non quia dominamur*, &c.] Nō quod ideò credideritis, vt nobis dominemur, sicut in lege sacerdotes: & ideo vos terremus, sed omnia ad vestram facimus emendationem, vt hic in conscientia & in perpetuo gaudeatis, ne ipsa libertate vsi fueritis in peius.

q ¶ *Nam fide statis.*] Fide non lege, id credendo Christo stare cœpistis.

A bus difficile somnus obrepit.

a ¶ *Viriliter agite.*] Muliebris enim omnis inconstantia & varietas indicatur.

b ¶ *Et confortamini:* &c.] Vt sit in vestra virtute profectus omnia non inanis gloriæ causa, sed charitatis gratia facere festinate.

f ¶ *Salutant vos ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum Aquila & Prisca, cum domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor. Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto.*] Domesticam congregationem fraternitatis, ecclesiam nominauit. C

facio, quoniam multū rogaui eum, vt veniret ad vos cum fratribus, & vtiq; non fuit voluntas eius, vt nūc veniret. Veniet autē cum ei vacuū fuerit. Vigilate, state in fide, [a] viriliter agite [b] & cōfortamini: omnia vestra in caritate fiāt. [c] Obsecro autem vos fratres, nostis domū Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriū sanctorum ordinauerūt seipsos, vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperāti & laboranti. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam id quod vobis deerat, ipsi supplevērunt. [d] Refecerunt enim & meū spiritum & vestrū. [e] Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt. [f] Salutāt vos ecclesiæ Asiæ Salutant vos in Domino multū Aquila & Prisca, cum domestica sua ecclesia, apud quos & hospitor. Salutāt vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto. [g] Salutatio mea manu Pauli. Si quis nō amat Dominum nostrū Iesum Christum, sit anathema. [h] Maranatha. [i] Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. [k] Charitas mea cum omnibus vobis [l] in Christo Iesu, [m] Amen.

c ¶ *Obsecro autem vos fratres, nostis domum Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam sūt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos, vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici:* &c.] Quia præsentes sunt apud vos, & in illis magnum potestis habere profectum. Siue quia mihi venerunt pro vobis ministrare officium charitatis.

d ¶ *Refecerunt enim,* &c.] Meū spiritum charitate pro vobis, vestrum pro mea lautia, refecerunt.

e ¶ *Cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.*] Vnde & alibi ait: Cognoscite eos qui ita ambulant, vt habetis formam nostram. Hoc cognoscite, honorate cognoscentes eorum studium vel laborem. Philip. 3. B

g ¶ *Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat Dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema.*] Sicut illis qui eum amant, redemptio venturus est Christus ita & qui eum non amant, anathema sint, id est, vt illos abominetur & perdat.

h ¶ *Maranatha.*] Magis Syrum est quam Hebræum, tametsi ex confinio vtrarumque linguarum aliquid Hebræum sonet. Et interpretatur, Dominus noster venit.

i ¶ *Gratia Domini nostri vobiscum.*] Propriæ manus consueta subscriptio.

k ¶ *Charitas mea cum omnibus vobis.*] Vt quomodo vos ego diligo, ita & in Christo inuicē diligatis.

l ¶ *In Christo Iesu.*] Non secūdum seculi charitatem.

m ¶ *Amen.*] Confirmatio est benedictionis hic sermo, sicut superius ipse demōstrat. Quomodo, inquiens, dicit amen super tuam benedictionem.

Finis Epistolæ ad Corinthios Primæ.

D

COMMENTARIA IN SECVNDAM EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

Capvt I.

Paulus[a] Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, [b] & Timotheus frater, ecclesiæ Dei quę est Corinthi, [c] cum omnib. sanctis qui sunt in vniuersa Achaia. [d] Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo. [e] Benedictus Deus & pater Domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum[f], & Deus totius consolationis, qui consolatur nos [g] in omni tribulatione nostra, [h] vt possimus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt per exhortationem, qua exhortamur & ipsi à Deo. [i] Quoniā sicut abūdant passiones Christi in nobis: [k] ita & per Christū abūdat consolatio nostra. [l] Siue autem tribulamur pro vestra exhortatione & salute: siue cōsolamur pro vestra consolatione: siue exhortamur pro vestra exhortatiōe & salute. [m] quę operatur tolerantiā earundē passionū quas & nos patimur:

Pavlvs a *Apostolus Iesu Christi.*] Quæritur cur in omnib. epistolis contra vsū epistolarum, primum suum nomen ponat, quam eorum ad quos literæ destinantur. Sed hoc ex autoritate apostolici ordinis: quia minoribus scripsit, vt etiam sæculi iudices solent ad eos quos regunt, scripta dirigere. Per voluntatem Dei, id est, non hominum voluntate. Simul vult ostendere non sine voluntate patris se missum à Christo.

b ¶ *Et Timotheus,* &c.] Nō dixit Paulus & Timotheus: quia non ambo Apostoli. Ad Philippenses vero vbi non erat tanta auctoritas necessaria, serui ambo ponuntur.

c ¶ *Cum omnibus,* &c.] Hic sancti possunt accipi sacerdotes, qui in prima ponuntur inuocantes Dominum: & ad Philippenses cum episcopis & diaconibus. Ideo autem postea nominantur, ne parum intelligentes, eos prætermissos esse putarent. Cum sint in ecclesia comprehensi Achaiæ, cuius est metropolis Corinthus.

d ¶ *Gratia vobis & pax,* &c.] Hæc est solita salutatio. Hic gratias agit Deo, gaudens se ideo consolari, vt ipse alios cōsoletur.

e ¶ *Benedictus Deus Pater,* &c.] Quia ex ipso est omnis misericordia.

f ¶ *Et Deus totius consolationis,* &c.] Id est, perfectæ consolationis, quia non est minus tribulatione solatium.

g ¶ *In omni,* &c.] Id est, non in aliquibus, sed in omnibus.

h ¶ *Vt possimus,* &c.] Id est, propterea liberamur, vt & nos alios consolari, & de tristitia liberare possimus. Aut ita formam dat nobis alios consolandi, vt per exhortationem qua ipsi à Deo consolamur, agnoscamus, quod Deus timentium se neminem derelinquat: & multo magis in futuro remuneret, quos etiam in præsenti non deserit.

i ¶ *Quoniā sicut abundant,* &c.] Id est, pro nomine Christi.

k ¶ *Ita & per Christum,* &c.] Vt Petrus est de carcere liberatus, & Paulus visione Domini & voce confirmatus in templo.

l ¶ *Siue autem tribulamur,* &c.] Quia vos ad salutem hortamur, vel vt vobis exemplum tolerantiæ prębeamus.

m ¶ *Quid,* &c.] Id est, ideo liberamur, vt ipsa re confirmemini nō pertimescere passiones, vel vt vos hortemur patienter, ferre illa quæ ad præsentē consolationē pertinent & futurā.

E

a ¶ *Scientes quoniam sicut socij*, &c.] Id est, hæc est spes nostra firma pro vobis.

b ¶ *Non enim volumus vos ignorare fratres*, &c] Narrat suas passiones, vt illi se ad illarum comparationem parua pati cognoscant, maximè cùm illi talia patiantur, qui vice Christi fuerant destinati. Sicut si quis discipulus doleat super iniuria sua, cùm audierit magistrum maiora perpessum, consolatione accepta dolere desinit.

o ¶ *Quia gloria vestra nos sumus sicut & vos*, &c.] Sic gloriantur discipuli de bono doctore, quomodo & magister in bonis discipulis gloriatur.

x ¶ *In die Domini nostri*, &c.] Quando & veri magistri & boni discipuli probabuntur.

G

nit: vt spes nostra firma sit pro vobis.[a] Sciẽtes quoniam sicut socij passionum estis: sic eritis & consolationis.[b] Non.n. volumus ignorare vos fratres de tribulatione nostra, quæ facta est in Asia: [c] quoniã supra modum grauati sumus supra virtutem: [d] ita vt tæderet nos etiam viuere. [e] Sed ipsi in nobismetipsis responsũ mortis habuimus, vt noo simus fidentes in nobis: [f] sed in Deo qui suscitat mortuos: [g] qui de tãtis periculis nos eripuit & eruit. io quem speramus: quoniam & adhuc eripiet, [h] adiuuantib. & vobis in oratione [i] pro nobis: [k] vt ex multarũ personis faciem eius, quæ in oobis est donationis, per multos gratiæ aguotur pro nobis.[l] Nam gloria nostra hæc est [m] testimoniũ cõscientiæ nostræ. [n] Quod in simplicitate cordis & synceritate Dei, [o] & nõ in sapiẽtia carnali: sed in gratia Dei cõuersati sumus in hoc mundo, [p] abundantius autem ad vos. [q] Non enim alia scribimus vobis, [r] quam quæ legistis & cognouistis. [f] Spero autem quod vsque in finẽ cognoscetis, [t] sicut & cognouistis nos ex parte: [u] quia gloria vestra sum[v], sicut & vos nostra, [x] in die Domini nostri Iesu Christi. [y] Et hac cõfidentia volui prius venire ad vos, [z] vt secũdam gratiam haberetis, & per vos transirem io Macedoniam, & iterum à Macedonia venirẽ ad vos, & à vobis deduci in Iudæam. [a] Cum ergo hoc voluissem, nunqoid leuitate vsus sum? [b] Aut quæ cogito, secundum carnẽ cogito, vt sit apud me est & non est? [d] Fidelis autem Deus: [e] quia sermo noster, qui fuit apud vos, noo est in illo, est & nõ, sed est io illo, est.[f] Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Siluanũ & Timotheum non fuit in illo, est & non: sed est in illo fuit. [g] Quotquot enim promissiones Dei suot in illo, est. Ideo & per ipsum dicimus Amen Deo ad gloriam oostram. [h] Qui autẽ confirmat nos vobiscum in Christo, [i] & qui vnxit nos Deus, [k] & qui signauit nos [l] dedit pignus spiritus in cordib. oostris. [m] Ego autem testem Deum inuoco [n] in animam meam, [o] quod parcens vobis oon veni vltra Corinthum: [p] non quia dominamur fidei vestræ: sed adiutores sumus gaudij vestri. [q] Nam fide statis. CAPVT

c ¶ *Quoniam supra*, &c.] Supra virtutem grauati pondere passionum.

d ¶ *Ita vt tæderet*, &c.] Ita vt mori omni desiderio cuperemus.

e ¶ *Sed ipsi in nobis responsum mortis habuimus, vt non*, &c.] Hoc est in nostra prudentia vel cautela.

f ¶ *Sed in Deo qui suscitauit*, &c.] Ipsa mors docuit nos, omne humanum auxilium defecisse, & ab illo solo sperandum esse remedium, cui etiam possibile est mortuos suscitare.

g ¶ *Qui de tantis periculis eripuit nos, & eruit*, &c.] Scit se adhuc multa passurum, qui sperat se ad liberandum.

h ¶ *Adiuuantibus vobis*, &c.] Nisi laborans non dicitur ab alio iuuari.

F

i ¶ *Per orationem pro*, &c.] Multum valet oratio totius Ecclesiæ, quæ Petrum de carcere liberauit.

k ¶ *Vt ex multarum personis*, &c.] Id est, vt ex multorum conuentu pro eo, quod vobis donamur, Domino gratiæ referantur: vel quia multis donati sumus, plures conuertentes, per nos gratiam agunt.

l ¶ *Nam gloria nostra*, &c.] Ideo in ipsis passionibus gloriamur: quoniam conscientia vos nos minime reprehendit, eo quod gloriæ vel lucri causa docere videamur.

m ¶ *Testimonium conscientiæ*, &c.] Id est, beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.

n ¶ *Quod in simplicitate*, &c.] Quomodo Deus simplex est & syncerus.

o ¶ *Non in*, &c.] Hoc non subdolè vel astutè docentes, vt sapientia carnalis, quæ mercede distrahitur: sed gratis, sicut à Deo accepimus, vel Dei solius causa docemus.

p ¶ *Abundantius autem*, &c.] A quibus nec victum, qui nobis iure debetur, accepimus.

q ¶ *Non enim alia*, &c.] Non confundor, quia vos nostis certum esse quod dico.

r ¶ *Quam quæ legistis*, &c.] Id ést, quæ legistis in Epistola, cognouistis in conscientia.

f ¶ *Spero autem, quod vsque*, &c.] Id est, certus sum meum propositum non mutari.

t ¶ *Sicut & cognouistis*, &c.] Quia nondum finis est: cùm autem veneris ex integro cognosceris.

y ¶ *Et hæc*, &c.] Id est, quod nihil aliud vestrum quæsiui quàm salutem.

z ¶ *Vt secundam*, &c.] Quia primam in primo habuistis aduentu, vel vt gratiam secundam præsentiæ meæ post literas haberetis.

a ¶ *Cum ergo*, &c.] Quia promissum non impleuerat, ne leuitatis accusaretur, se excusat.

b ¶ *Aut quæ cogito*, &c.] Id est, secundum carnalem voluntatem: carnale enim est aliquem nulla maiore causa existente, non facere quæ promisit.

c ¶ *Vt sit apud*, &c.] Ideo non cogito secundum carnem, vt non mendax vel duplex inueniar.

d ¶ *Fidelis autem*, &c.] Ita & nos per quos ipse loquitur, dum eum imitamur, non sumus infideles.

e ¶ *Quia sermo*, &c.] Nulla in eo ambiguitas, nec nos vobis sumus aliquando mentiti.

f ¶ *Dei enim*, &c.] Quare cùm promisisset ire se ad centurionis puerum, non perrexit? Sed affuit spirituali gratia, qui non affuit præsentia corporali. Sed est in illo, fuit, id est, immutabilis veritas, vt ad Moysen dicit: *Qui est misit me*. Ille.n. verè est, qui semper idem est. H Exod.3.d

g ¶ *Quotquot enim*, &c.] Omnis veritas promissionis in Christo est, quæ per nos ad Dei gloriam prædicatur.

h ¶ *Qui autem confirmat nos*, &c.] Gratia & doctrina. Et quia dixerat per nos modo ostendit Deum totum facere, qui in eis ista omnia operatus est.

i ¶ *Et qui*, &c.] Spiritu sancto vel chrismate.

k ¶ *Et qui signauit nos*.] Illud signatur, quod aliquid intrinsecus continet pretiosum.

l ¶ *Et dedit pignus*, &c.] Id est, pro arra, spiritus gratiam: omnis autem arra pro magnitudine pretij dari solet. Quantum ergo pretium est, cuius tanta est arra?

m ¶ *Ego autem*, &c.] Reddit causam non impleti promissi, hoc non suæ leuitati, sed illorum infirmitati asserit deputandum.

n ¶ *In animam meam*.] Cuius secreta solus agnoscit.

o ¶ *Quod parcens*, &c.] Ne in vobis acrius vindicarem.

p ¶ *Non quia dominamur*, &c.] Nõ quod ideò credideritis, vt nobis dominemur, sicut in lege sacerdotes: & ideo vos terremus, sed omnia ad vestram facimus emendationem, vt hic in conscientia & in perpetuo gaudeatis, ne ipsa libertate vsi fueritis in peius.

q ¶ *Nam fide statis*.] Fide non lege, id credendo Christo stare cœpistis.

A

C

Capvt II.

STatuit a autem, &c.] Cogitaoi vel dispofui, nec in tristitia secundo venirem. Quod cum primum credidistis, apud vor in gaudio fui.

b ¶ Si enim, &c.] Propterea id facio vt possim gaudere de vobis.

c ¶ Nisi qui, &c.] Qui enim contristatur, intelligit se peccasse, sicut æger, qui dolorem sentit, potest percipere sanitatem, & ad medici lætitiam pertinere.

d ¶ Et hoc, &c.] Modo enim ideo scribo vel ante scripsi, vt literis emendati, præsentē me gaudere faciatis.

e ¶ Vt non cum, &c.] Tristitiā habeo, quia peccatis: quæ magis augebitur, si vos non perfectè videro emendasse.

f ¶ De quibus, &c.] De quibus semper gaudere debueram, vel de emendatione gratulari.

g ¶ Confidens in, &c.] Id est, confido vos intelligere, quia tunc sit verum gaudium vestrum, si ego gaudeam. Siue confido, quod me taliter diligatis, vt meum gaudium vestrum esse dicatis.

B

h ¶ Scripsi vobis, &c.] Primā epistolam qua vos corripui, & hinc intelligendum quam fuerit de omnium salute solicitus.

i ¶ Non vt, &c.] Non ideo commemoro, vt iterum contristemini: sed vt sciatis me omnia in charitate fecisse.

Capvt II.

STatui [a] autem hoc ipsum apud me: ne iterum in tristitia venirē ad vos. [b] Si enim ego contristo vos, & quis est, qui me lætificet, [c] nisi qui contristatur ex me? [d] Et hoc ipsum scripsi vobis, [e] vt non cum venero, tristitiam super tristitiam habeam, [f] de quibus oportuerat me gaudere, [g] confidens in omnibus vobis: quia meum gaudium omnium vestrum est. Nam ex multa tribulatione & angustia cordis [h] scripsi vobis per multas lacrymas, [i] non vt contristemini: sed vt sciatis quam charitatem habeam [k] abundantius in vobis. [l] Si quis autem contristauit me, non me contristauit: [m] sed ex parte [n] vt non onerē omnes vos. [o] Sufficit illi, qui eiusmodi est obiurgatio hæc quæ fit à pluribus. [p] ita vt econtrario magis donetis [q] & consolemini, [r] ne forte abundantiori tristitia absorbeatur, qui eiusmodi est. [s] Propter quod obsecro vos, vt confirmetis in illum charitatem. [t] Ideo enim & scripsi vobis, vt cognoscam experimētum vestrum, an in omnibus obedientes sitis. [u] Cui autem aliquid donatis, & ego. [x] Nam & ego quod donaui. [y] si quid donaui propter vos [z] in persona Christi, [a] vt non circumueniamur à Satana. Non enim ignoramus cogitationes eius. [b] Cum venissem autem Troadem propter euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non inuenerim Titum fratrem meum. [c] Sed vale faciens eis, profectus sum [d] in Macedoniam. [e] Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, [f] & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: [g] quia Christi bonus odor sumus Deo in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt. Aliis quidem ōdor mortis in mortē, aliis autem odor vitæ in vitam. [h] Et ad hæc quis tam idoneus? [i] Nō enim sumus sicut plurimi adulterantes verbum Dei, [k] sed ex syncetitate sicut ex Deo coram Deo in Christo loquitur.

k. Abundantius in vobis.] Ex maiori solicitudine, abundātiorem cognoscite charitatem.

l ¶ Si quis autem cōtristauit.] Quia per illis peccatum vos etiam correpti, amplius profecistis. Siue qui me emendauit, non me penitus contristauit.

m ¶ Sed ex parte.] Id est, ex ea solum parte qua nocuit sibi, dum illi necesse est pœnitere.

n ¶ Vt non onerem omnes vos.] Ideo scribo eum recipi, vt nō oneremini, si per vestram duritiam desperauerit de salute.

o ¶ Sufficit illi, &c.] Non de illo solum dicit, qui patemum potuit thorum, sed de omni peccante, nam multos illic peccasse, Epistola prima demonstrat.

p ¶ Ita vt econtrario magis donetis.] Vt contra obiurgationem donetis veniam.

q ¶ Et consolemini.] Verbis prophetiæ dicentis. Nolo mortem peccatoris. Et iniquus quamcunque die fuerit conuersus non memorabuntur peccata eius. Ezec.18.f & 33.c

r ¶ Ne forte, &c.] Ne forte per desperationem indulgentiæ absorbeatur gurgite vitiorum, & à diabolo persuasus, ad infidelitatis & blasphemiæ maiora præcipitia deducatur.

s ¶ Propter quod obsecro vos, &c.] Qua perfectè recognoscat se veniam consecutum.

t ¶ Ideo enim & scripsi vobis, vt cognoscā, &c.] Vt videam si quomodo obaudistis in vindicando: ita obaudiatis in indulgendo. Obedientia enim illa vera & perfecta est, quę in nullo contemnit.

u ¶ Cui autem, &c.] Sicut vobiscum vindicaui, ita & dono vobiscum.

x ¶ Nam & ego quod donaui.] Nan in mensa persona, sed in Christi qui dixit. Quęcunque solueritis in terra, erunt & in cœlo soluta. Matth.16.c

y ¶ Si quid, &c.] Ne vos grauemini vel contristemini.

z ¶ In persona Christi.] Quia vice fungimur Christi.

a ¶ Vt non circumueniamur.] Nec enim eius ignoramus versutias. Idem similiter circumuenit per nimiam duritiā peccatores, vt pereant desperando, quomodo nimia remissione minime corrigēdo. Vnde Salomon ait: *Non declines in dexteram neque in sinistrā.* Prouer 4.d Quamuis ergo tota Epistola contra Nouatum sit, tamen hic euidentissime ostenditur à diabolo circumuentus pœnitentiam denegare, cuius ista versutia est, vt sub specie iustitiæ fallat incautos.

b ¶ Cum venissem, &c.] Modo illis vult probare, quanto amplius eos diligat, quorū causa tantum solicitus est, vt cum essent illi omnia prosperata, nullam requiē habuerit: quia Titum, quem ad eos vidēdos miserat, non inuenit, timens tam ne minime eos correxisset: quia nondum ei quicquā renunciauerat Titus.

D

c ¶ Sed vale faciens eis, &c.] Cito inde egressus sum, quāuis occasionem habuerim prædicandi.

d ¶ In Macedoniam.] Per quā à vobis Titus erat vtique rediturus. Vicinior est enim Macedonia Achaiæ quam Troadæ: denique cum ibi esset, dicit Titum postea aduenisse.

Capvt.

e ¶ Deo autem, &c.] Triumphare facit nos per Christum, vel in nobis ipse triumphat.

f ¶ Et odorem, &c.] Odor notitiæ Dei, per doctrinam manifestatur & signa. Odor autem ideo dicitur, quia sentitur potius quam videtur: & quia primo credentes, aliquid tanquā per modicum odorem sentire valebant.

g ¶ Quia Christi bonus, &c.] Quidam ita dicunt: noster labor Deo semper est gratus, quia omnibus prædicamus, seu velint credere, seu nolint. sed hic proprie de illis dicitur, qui vel saluabantur per ipsos, vel in quibus vindicta fiebat. Bonus ergo odor in vtrisque quia iustus.

h ¶ Et ad hæc quis tam idoneus.] Ad hæc facienda quis potest tam idoneus esse quam nos, qui ad hoc sumus electi?

i ¶ Non enim sumus, &c.] Pseudoapostolos tangit humanum sensum diuinæ prædicationi miscētes. Vnde Esaias ait: *Caupones tui miscent vino aquam*, id est, meræ doctrinæ adulatorius mollia verba, quibus homines non tam inebriati fuerāt, quam delectati tabescant. Esa.1.f

k ¶ Sed ex syncetitate, &c.] Ex Deo processit doctrina, quam scimus ipso præsente in persona dicere Christi, id est, sicut ipse prædicauit.

Cap.

CAPVT III.

INcipimus [a] iterum nosmetipsos commendare. [b] Aut nunquid egemus sicut quidã commendatitiis Epistolis ad vos aut ex vobis? [c] Epistola nostra vos estis [d] scripta in cordib. nostris, quæ scitur & legitur ab omnib. hominib. manifestati: [e] quoniam Epistola estis Christi [f] ministrata à nobis [g] & scripta, non atramẽto, sed spiritu Dei viui, nõ in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalib. [h] Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum. [i] Non quod sufficientes simus cogitate aliquid à nobis quasi ex nobis, [k] sed sufficientia nostra ex Deo est. [l] Qui & idoneos nos fecit ministros noui Testamenti, [m] nõ litera sed spiritu. [n] Litera enim occidit, spiritus autẽ viuificat. [o] Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria, [p] ita vt non possent intendere filij Israel in faciem Moysi [q] propter gloriam vultus eius, quæ euacuatur, [r] quomodo nõ magis ministratio spiritus erit in gloria? [s] Nam si ministratio damnationis in gloria est, [t] multo magis abundat ministeriũ iustitiæ in gloria. [u] Nam nec glorificatum est, quod claruit in hac parte, propter excellentẽ gloriam. [x] Si enim, quod euacuatur, per gloriã est, multo magis quod manet, in gloria est. [y] Habentes igitur talem spem [z] multa fiducia vtimur. [a] Et non sicut Moses ponebat velamen super faciem suam: [b] vt non intenderent filij Israel in faciem eius, [c] quod euacuatur, [d] sed obtusi sunt sensus eorũ. Vsque in hodiernum diẽ [e] idipsum velamẽ in lectione veteris testamẽti manet non reuelatũ, [f] quod in Christo euacuatur: [g] sed vsq; in hodiernũ diẽ, eum legitur Moyses, velamen positũ est super cor eorũ.

[a] Cum

CAPVT III.

INcipimus a iterum, &c.] Non vt commendemus nos vobis ista d... endo, laudare nos volumus, sed hæc, ne ab aliis seducamini, cogimur commemorare.

b ¶ *Aut nunquid*, &c.] Quos non commendat gratia virtutum, illos dignè commendant Epistolæ amicorum.

c ¶ *Epistola nostra*, &c.] Per vestram fidem omnibus commendamur, sicut alibi dicit. Signaculum Apostolatus mei vos estis.

d ¶ *Scripta in*, &c.] In conscientiis nostris, & vos nobis prædicantib. credidisse, vel in corde nostro est prædicatio, per quã Epistola nostra estis facti, quæ cognoscitur, & quæ legitur ab omnibus hominibus, & manifestatur.

e ¶ *Quoniam Epistola*, &c.] Omnib manifestum est, Christo vos per nostram credidisse doctrinam confirmante virtutem Spiritu sancto. Siue verè hinc cognoscimini Christi esse, quod eius spiritum accepistis.

f ¶ *Ministrata à nobis.*] Hoc est Spiritu sancto præparata.

g ¶ *Et scripta, non*, &c.] Hic differentiam inducit legis & gratiæ, Iudæi in dura materia legem acceperunt, significante duritiam mentis eorum, sicut & velamen faciei Mosi,
F
cordis eorum velamen ignorãtiæ portendebat. Nos vero quamuis legem Christi scriptã in Euãgeliis habeamus, tamen in primis nõ quasi absentes tabulis scriptis, sed præsentes per auditum Domini verba corde suscepim⁹. Euãgelia vero postmodũ scripta sunt, ad memoriam posterorum. Si ergo inexcusabiles sunt, qui legem in lapidibus acceperunt: quantò magis nos qui verba Christi suscepimus, si peccemus, vt ad Hebræos scribitur: Si. n. *illi*
Heb. 2. b *non effugierunt super terram loquente illis*, & reliqua.

h ¶ *Fiduciam autem talem*, &c.] Quia nouimus vos per nos credidisse, vel quod nos non humana Epistola, sed gratia diuina commendat.

i ¶ *Non quod sufficientes simus*, &c.] Vult ostendere se nihil sua prudentia facere vel virtute, quia pauci homines rustici, nunquam sine Dei gratia totom mundum saluare potuissent.

k ¶ *Sed sufficientia*, &c.] Ideo hoc præmisit, quia dicturus erat tantò maius se quàm Moysen mysterium suscepisse, quantò maius est N. Testamentum lege, vt eos à falsis Apostolis sibi detrahentibus reuocaret.

l ¶ *Qui & idoneos nos fecit*, &c.] Dum ad hoc idonei ad implendum non essemus.

Rom. 7. a
m ¶ *Non litera sed spiritu.*] Non literæ legis, sed spiritu gratiæ ministrantes.

n ¶ *Litera enim*, &c.] Quoniam alibi dicit legem esse spiritualem spiritualib. Cæterum peccatores occidit, gratia autẽ viuificat impium conuertentẽ. Quidã dicunt, quod Historicus intellectus occidat, nesciẽtes quod nec vbiq; historia, nec vbique possit Allegoria seruari: nam sicut quædam in figura dicta sunt, vt si præcepta velis allegoricè intelligere, oẽm virtutem eorum euacuans, omnib. aperuisti viam deliquendi. Sed ille verus spiritualis intellectus est, qui non verisimilibus coloribus pulchrum mendacium pingit, sed virtute rerum ipsam rem exprimit veritatis.

o ¶ *Quod si ministratio*, &c.] Quæ mortificat peccatores, cæterũ ipse eam sanctam & iustam & bonam alibi dicit.

p ¶ *Ita vt non possent intendere*, &c.] Id est, contra Manichæos. Nunquam enim Apostolus posset contrariũ comparare, id est, maiorem ministrorum noui Testamenti, quàm Moysi gloriam dicere, si inter eos non videretur esse communio.

q ¶ *Propter gloriam*, &c.] Gloria legis per gloriã Euangelij euacuatur: sed ita euacuatur: vt proficiat, sicut infantiã ipse dicit euacuari in viri perfecti ætatem. Semen quoque euacuatur in fructum, melior fructus semine, sed sine eo esse non potest. Fructus non perit, sed multiplicabitur semen in fructu, & ita euacuatur sicut prophetia & scientia destruentur.

r ¶ *Quomodo non*, &c.] In gloria nostra, quæ vt perfecta non potest euacuari.

s ¶ *Nam si ministratio*, &c.] Exposuit, quod superius dixerat, literam occidere, ministrationem esse mortis iam damnando peccantes.

t ¶ *Multo magis*, &c.] Quod ministrat iustitiam admittendo peccata.

H

u ¶ *Nam nec glorificatum est*, &c.] In comparatione gloriæ Euangelicæ obumbratur gloria legis: vt orto sole lumen obtunditur lunæ, cùm tamen suo tempore magnum habeat fulgorem: hoc ostendit etiam Dominus, cum ascendens mõtem solus, splendore solis visus est radiasse, cum tamen Moyses & Helias visi in gloria referantur: & ideo vox desuper patris ipsum solum præcepit audiri.

x ¶ *Si enim, quod*, &c.] Si euacuandum per gloriam datum est testamentum: quanto magis erit, quod permanet gloriosum.

y ¶ *Habentes igitur talem spem.*] Talem spem gloriæ, quia spe salui facti sumus.

z ¶ *Multa fiducia vtimur.*] In Deo qui fecit nos idoneos.

a ¶ *Et non sicut Moyses ponebat velamen*, &c.] Non ita facimus: quia iam omnes Christiani vident gloriam Domini Sancto spiritu reuelante.

b ¶ *Vt non intenderent*, &c.] Vsque in finem eius, id est, vsq; in finem vitæ eius, ita & lex non intelligitur vsque dum in finem eius, id est, dum Christo credatur.

c ¶ *Quod euacuatur.*] Velamen nunc euacuatur in Christo.

d ¶ *Sed obtusi sunt*, &c.] Nisi enim crediderint, intelligere secundum Prophetam omnino non possunt.

e ¶ *Idipsum velamen in lectione*, &c.] Cuius figuram ille gestabat in facie.

f ¶ *Quod in Christo euacuatur.*] Quis finis est legis.

g ¶ *Sed vsque in hodiernum diem cum legitur Moyses, velamen positum*, &c.] Ignorantiæ, super cor eorum quibus legitur Moyses, id est, Iudæorum.

A a ¶ *Cum autem conuersus fuerit*, &c.] Cum conuersus fuerit Iudæus, sicut Moyses conuertebatur ad Dominum audiendum.

b ¶ *Dominus autem spiritus est*, &c.] Nihil in illo obscurum vel velatum.

s ¶ *Nos autem*, &c.] Quia vestræ vtilitati omnia procuramus, exemplo Christi, qui formam serui accepit, non gloriæ nec auaritiæ causa docemus.

t ¶ *Quoniam Deus*, &c.] Hoc contra omnes inimicos veteris Testamenti, quia a patre Christi est datum.

[a] Cum autem conuersus fuerit ad Deum auferetur velamē.[b] Dominus autē spiritus est.[c] Vbi autē spiritus Domini, ibi libertas.[d] Nos vero oēs reuelata facie gloriā Domini speculātes,[e] in eandem imaginem transformamur [f] à claritate in claritatem tanquam à Domini spiritu.

CAPVT IV.

IDeo [g] habentes hanc administrationē, iuxta quod misericordiam consecuti sumus, [h] non deficimus, [i] sed abdicamus occulta dedecoris, [k] non ambulantes in astutia, [l] neque adulterātes verbum Dei: [m] sed in manifestatione veritatis commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum [n] corā Deo. [o] Quod si etiā opertum est Euangelium nostrum, in his qui pereunt, est opertum: [p] in quib. Deus huius seculi excæcauit mentes infidelium: vt non fulgeat illuminatio Euangelij gloriæ Christi [q] qui est imago Dei. [r] Non enim nosmetipsos prædicamus: sed Iesum Christum Dominū nostrum: [s] Nos autē seruos vestros per Iesum: [t] quoniam Deus qui dixit de tenebris lucem splēdescere, [u] ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei [x] in facie Christi Iesu. [y] Habemus autē [z] thesaurum istum in vasis fictilib. vt sublimitas sit virtutis Dei: & non ex nobis. [a] In omnib. tribulationem patimur, sed nō angustiamur.[b] Aporiamur, sed nō destituimur. Persecutionem patimur, sed non derelinquimur. Humiliamur, sed non confundimur.[c] Deiicimur, sed non perimus.[d] Semper mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circumferētes, vt & vita Iesu manifestetur in corporib. nostris.[e] Semper enim nos qui viuimus in mortem tradimur [f] propter Iesum, vt & vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali.[g] Ergo mors in nobis operatur, vita autē in vobis.[h] Habentes autem eundem spiritum fidei, sicut scriptum est.[i] Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus propter quod & loquimur:[k] scientes quoniam qui suscitauit Iesum.

[a] Et

c ¶ *Vbi autem spiritus*, &c.] Liber est spiritus, & idcirco non potest velamen accipere, cùm magis ipse omnia reuelet: quia qui spiritum Dei habet, omnia illi nuda sunt & aperta, quia spiritus omnia scrutatur.

d ¶ *Nos vero omnes*, &c.] Euidenter & clare Domini gloriam contemplamur.

e ¶ *In eandem imaginem*, &c.] Quam Dominus ostendit in monte, sicut alibi dicit. Qui transfigurauit corpus humilitatis nostræ, conformatum corpori claritatis suæ. Siue transformamur quotidie, & nitimur transformari.

f ¶ *A claritate in claritatem*, &c.] Id est, ab hac gloria in futuram proficimus, spiritu Domini operante.

CAPVT IV.

IDeo g *habentes*, &c.] Quia per nos idonei tanto officio non eramus.

h ¶ *Non deficimus*.] In omnibus tribulationibus nostris.

i ¶ *Sed abdicamus*, &c.] Id est, occulta vitiorum. Dedecus est enim delinquere Christianū.

B k ¶ *Non ambulantes*, &c.] Non turpis lucri gratia prædicantes.

l ¶ *Neque adulterantes*, &c.] Per adulationem excusando peccata, vt aliqui causa lætificandi cor hominis verbo Dei sermonem vilem admiscent, & per terram repunt.

m ¶ *Sed in manifestatione*, &c.] Sed ita manifestum est apud homines verū esse, quod dicimus, vt eorum conscientia testimonium perhibeat nobis, qui resistant.

u ¶ *Ipse illuxit*, &c.] Illuxit primus in cordibus nostris per Iesum Christum, vt nos alios illuminare possimus.

x ¶ *In facie*, &c.] Quæ claritas est in facie Christi maior quā Moysi: vel in persona Christi nos homines scientia illuminamus.

y ¶ *Habemus autem*.] Hic incipit ostendere quare tanta & talia patiantur, quia de hoc illis Pseudoapostoli detrahebāt.

z ¶ *Thesaurum istum*, &c.] Thesaurum gratiæ spiritualis in fragili corpore baiulamus, in quo etiam cum alios sanemus, ipsi aliquotiens infirmamur, vt quod facimus, non nostræ virtutis, sed Dei esse noscatur.

a ¶ *In omnibus*, &c.] Persecutionem quidem patimur, sed per solatium futuræ spei non angustiamur, sed amplius delectamur.

b ¶ *Aporiamur*, &c.] Et cæde & opprobriis, sed diuino non desolamur auxilio.

c ¶ *Deiicimur, sed*, &c.] Vsque ad desperationem vitæ venimus, sed non morimur: sed & si morimur, non perimus.

d ¶ *Semper mortificationem*.] Per tribulationem sicut alibi ait: *Quotidie morimur per vestram gloriam*, ergo si commorimur, inquit, & conuiuemus. Illi autem, qui nolunt commori, nec conuiuent. D 1.Cor.15.A

e ¶ *Semper enim*, &c.] Quamdiu sumus in corpore.

f ¶ *Propter Iesum*, &c.] Non propter opera mala, sed propter corpus eius, id est, Ecclesiam patimur, quod passus est ille pro nobis, vt vita eius, hoc est, æterna manifestetur in carne nostra mortali, vt possit fieri immortalis. Nondum enim apparuit in nobis, quid erimus.

n ¶ *Coram Deo*.] Non hominibus, id non propter ipsos eis nos commendamus.

o ¶ *Quod si*, &c.] Quasi aliquis illi obiecisset, quod hanc non omnes intelligant veritatem: sed non credentes, inquit, vel subdoli non fideles, etiam plurimi Iudæorum ignorabant.

p ¶ *In quibus*.] Deus seculi potest accipi quomodo princeps mundi: quia ipse sibi in infidelib. vendicat principatum: sed propter calumniā hæreticorū ita intelligendum est, vt dicamus Deū mentes infidelium huius seculi meritò infidelitatis
Ioan.9.g excæcasse, sicut ait Saluator: *In iudicium veni in hunc mundū, vt qui non vident, videant, & qui vident cæci fiant*. Et ipse A-
2.Thess.2.c postol⁹ alibi dicit: *Quia non crediderūt veritati, sed consenserūt iniquitati, misit illis Deus spiritū erroris*: hoc est, dari permittit, quia credere noluerunt, quasi si medicus inobedientem ægrum deserat, ipse ægritudinem dicatur prolongasse, cùm tota illius culpa sit, quia audire contempsit. Tamen, si rursus roget & obtemperet potest recipere sanitatem.

q ¶ *Qui est imago Dei*.] Imago expressa substantiæ Dei, sicut scriptum est ad Hebræos.

r ¶ *Non*, &c.] Qui. n. commoda propria quærit, non Christum, sed semetipsum prædicat, sicut qui suo ventri seruiunt.

g ¶ *Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis*, &c.] 1 Ioan.1.a
Nunquid in nobis semper erit mors, & in vobis vita & futura & præsens.

h ¶ *Habentes autem*, &c.] Increpat eos, qui falsis Apostolis crediderunt, idcirco Paulum passionibus subiacere, quia fidei minoris sit. Si ergo per fidem tribulari non possit, econtrariò ostendit se propter fidem talia sustinere: illos vero causas odij non habere per adulationem atque dissidium. Vnde
ad Galatas ait: *Qui volunt in carne placere tantum, vt crucis* Gal.6.c
Christi persecutionem minime patiantur.

i ¶ *Credidi, propter quod locutus sum: & nos*, &c.] Hoc testimonio credere se probat. Si enim ille ideo, quia credidit, loquebatur, nemo enim sanæ mentis alteri affirmat, quod ipse non credit; ergo & nos, qui loquimur, inquit, credimus, quis etiam propterea tribulamur.

k ¶ *Scientes quoniam*, &c.] Firmiter tenentes hanc fidem à qua nec morte diuellimur.

E

[a] Et nos cum Iesu suscitabit, & constituet vobiscum. [b] Omnia enim propter vos, [c] vt gratia abundans per multos in gratiarũ actione abundet in gloriam Dei. [d] Propter quod non deficimus. [e] Sed licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur: tamen is, qui intus est, renouatur de die in diem. [f] Id enim, quod in præsenti est momentaneum leue tribulationis nostræ, [g] supra modum in sublimitate [h] æternum gloriæ pondus operatur in nobis, [i] non contemplantibus nobis quæ videntur: sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt.

CAPVT V.

SCimus [k] enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus [l] domum non manufactam, sed æternam in cœlis. [m] Nam & in hoc ingemiscimus, habitationẽ nostrã quæ de cœlo est superindui cupientes: [n] si tamen vestiti & non nudi inueniamur. [o] Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quod nolumus expoliari, sed superuestiri: [p] vt absorbeatur, quod mortale est à vita. [q] Qui autem efficit nos in hoc ipsum Deus, [r] qui dedit nobis pignus spiritus. [s] Audentes igitur semper & scientes, [t] quoniã dum sumus in hoc corpore, peregrinamur à Domino. Per fidem enim ambulamus, & non per speciem. Audemus autem & bonam voluntatem habemus [u] magis peregrinari à corpore, & [x] præsentes esse ad Dominum: [y] & ideo contendimus siue absentes, siue præsentes placere illi. [z] Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi: [a] vt referat vnusquisq; propria corporis prout gessit, siue bonum, siue malum. [b] Scientes ergo timorem Domini hominibus suademus: Deo autem manifesti sumus. [c] Spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse. [d] Non iterum commendamus nos vobis.

[a] Sed

a ¶ *Et nos cum Iesu*, &c.] Sicut illum suscitauit, & nos, si pro eo moriamur.

b ¶ *Omnia propter vos.*] Omnia ideo patimur, quia fideliter vestram salutem quærimus & optamus.

c ¶ *Vt gratia abundans*, &c.] Hunc sensum habet, vt per multitudinem credentium propter gratiam abundantem, & actio abundet in gloria Dei.

d ¶ *Propter quod*, &c.] Propter vos & propter gloriam Dei in omnibus tribulationibus & opprobriis non cessamus.

e ¶ *Sed licet is*, &c.] Licet corpus passionum iniuriis corrũpatur: anima tamen spe futurorum quotidie confirmatur ad omnia sustinenda.

f ¶ *Nam id*, &c.] Præsens tribulatio quantolibet tempore perseuerans, ad comparationem immensæ gloriæ æternæ breuis & facilis est, sicut ad Romanos ait: *Existimo enim, quod non sunt condignæ passiones huius tẽporis ad futurã gloriã.* Rom. 8.

g ¶ *Supra modum in sublimitate*, &c.] Quia nulla comparatio potest esse.

h ¶ *Aeternum gloriæ*, &c.] Quia illud leue dixerat, ideo posuit hic pondus: seruans Metaphoram stateræ: vel quod tribulationum pondus, quæ supra modum sunt in præsenti, sublimitatem gloriæ æternæ perficiant.

F

i ¶ *Non contemplantibus vobis*, &c.] De visibilibus nec bonis mouemus nec malis, quia vtraque finiuntur.

CAPVT V.

SCimus k enim, quoniam si terrestris, &c.] Quasi aliquis ei dixisset, quando istud erit, cùm sciam me esse mortalem: ideo resurrectionem gloriæ induxit. Domum nostra, inquit, terrenum corpus, in quo in hoc seculo adhuc corporaliter habitamus: si ante aduentum Domini vel passionibus vel conditione naturæ fuerit dissolutum, cœlestem incorruptionem ex Deo corpore reuiuiscente sumemus.

l ¶ *Domum non*, &c.] Quia animale corpus quod Dei quodammodo manu dicitur esse plasmatum, hoc ipsum spirituale fiet per spiritum.

m ¶ *Nam & in hoc ingemiscimus*, &c.] Gemitus hic pro labore accipitur, quia cum gemitu laboratur, sicut & partus pro labore ponitur. Ad hoc ergo laboramus, vt illa superindui mereamur.

n ¶ *Si tamen vestiti*, &c.] A fide vel opere pietatis.

o ¶ *Nam & qui*, &c.] Nam qui viui inueniuntur, hoc laborabunt, vt non expolientur ab igne cum peccatoribus, cùm omnia cœperint elementa consumi, sed vt cum iustis immortalitate superindui mereantur.

p ¶ *Vt absorbeatur*, &c] Quod absorbetur non apparet, cùm sit, sicut ferrum, si mittatur in ignem, manente eius materia totum fit ignis, nam & splendorem & calorem ipsius ignis assumit.

q ¶ *Qui autem efficit*, &c.] Deum hoc dicit facere, ne cui impossibile videretur.

r ¶ *Qui dedit nobis pignus spiritus*, &c.] Qui nobis dedit pignus spiritus, vt sciamus, quia templum sui spiritus perire non patitur.

G

s ¶ *Audentes igitur*, &c.] Ideo hoc audemus petere, quia quamdiu in corpore sumus in hac vita, incertis iactamur euentibus, finem nostri exitus nescientes. Cum autem excesserimus è corpore, tunc scimus nos Domino propinquasse: quoniam aduersis & incertis sumus seculi molestiis liberati.

t ¶ *Quoniam, dum*, &c.] Peregrinamur, quia adhuc non sumus in hæreditate paterna. Vt peregrini ergo non debemus de huius seculi rebus magnoperè curare: sed necessariis cõtenti, desiderium omne & studium perueniendi ad patriam habeamus: quia fide adhuc speramus, & nondum specie possidemus. Audemus autem, & consentimus prorsus hoc audenter legimus: sicut alibi ait: *Dissolui & cum Christo esse multo magis melius.* Philip. 1.

u ¶ *Magis peregrinari*, &c.] Benè ait, peregrinari à corpore: quia ad id sumus iterum regressuri.

x ¶ *Et præsentes*, &c.] Quanquam creatori suo nulla creatura sit absens, sed nos quodãmodo tunc illi magis præsentes erimus, etiam perfecti, cũ à carnis fuerimus fragilitate seiuncti. Siue quod secundũ non Deo præsentes erimus, quia secundùm illum absentes esse nunquam possumus.

H

y ¶ *Et ideo contendimus*, &c.] Iam modo tales esse actu conamur, quales futuri sumus in regno, natura incorruptibili sine dubio & perfecti. Hoc dicit, quamdiu in mundo positi peregrinamur à Domino, cõuersatione bona id agamus, vt ei in futuro placere possimus, nõ vt quidam putant, quia postea quàm excesserimus è corpore, ibi aliquid operantes Deum promereamur.

z ¶ *Omnes enim nos manifestari*, &c.] Pro magnitudine potentiæ sedentis, magnitudo tribunalis, & error iudicij æstimanda sunt.

a ¶ *Vt referat vnusquisque propria corporis prout gessit, siue bonum siue malum.*] Quia de resurrectionis tempore fecerat mentionem, vult ostendere animam omnia per corpus operatam, siue bonum, siue malum. *Venite ad me benedicti.* Et, *Discedite à me maledicti.* Mat. 25.

b ¶ *Scientes ergo timorem Domini hominibus suademus*: Deo, &c.] Scientes quantus metus sit diuini iudicij, hominibus suademus, vt caueant: Deo autem manifesti sumus, si non & nos formidamus.

c ¶ *Spero autem & in*, &c.] Quamuis malè vobis suggestum sit de nobis, puto tamen, quod non recipiat conscientia vestra de nobis aliud suspicari quàm nouit, nec possit aliis magis fidem accommodare, quàm sibi.

d ¶ *Non iterum*, &c.] Quia superius dixerat, incipimus nosmetipsos commendare.

A

a Sed occasionē damus vobis gloriandi pro nobis, b vt habeatis ad eos, qui in facie gloriātur, & non in corde. c Siue enim mente excedimus Deo, d siue sobrii sumus vobis. e Charitas enim Christi vrget nos f æstimantes hoc: quoniam si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt. Et pro omnib. mortuus est Christus, g vt & qui viuunt, iam nō sibi viuant, h sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit. i Itaq; nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem. k Et si cognouimus secundûm carnem Christum, sed nunc iam non nouimus. l Si qua ergo in Christo noua creatura vetera transierūt ecce facta sunt omnia noua. m Omnia autē ex Deo n qui nos recōciliauit sibi o per Christū, p & dedit nobis ministeriū recōciliationis. q Quoniā quidē Deus erat in Christo mundum recōcilians sibi: r non reputans illis delicta ipsorum, s & posuit in nobis verbū reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur t tanquam Deo exhortante per nos. u Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. x Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit: y vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso.

CAPVT VI.

Adiuuātes z autem exhortamur, a ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. b Ait enim: Tempore accepto exaudiui te: & in die salutis adiuui te. c Ecce nunc tempus acceptabile: d ecce nunc dies salutis. e Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministeriū nostrū: f sed in omnib. g exhibeam' nosmetipsos, a sicut

a ¶ *Sed occasionem damus vobis*, &c.] Contra Pseudoapostolos, qui primum per detractationem odium eis volebant inserere, vt eis fides facilius haberetur.

b ¶ *Vt habeatis ad eos, qui in facie gloriantur, & non*, &c.] Vt habeatis ad eos, qui in carnalibus, & in visibilibus, & non in conscientiis gloriantur. Quid respondere potestis contra ea, quæ de nostra obtrectatione confingunt, vt etiam sui cordis testimonio reuincatur.

c ¶ *Siue enim*, &c.] Si, inquit, sensu proprio, recta peruertimus in vitia, ipsi à Deo excedimus, atque alienamur ab eo. Si autem integrè sentimus & sobrij, vobis sufficit nostra prædicatio. Dicebant enim de illis, si eorum esset memoria coram Deo, nunquam talia paterentur. Quidam aliter dicunt. Siue in Ecstasi sumus Deo, siue nostro sensu loquimur vobis.

d ¶ *Siue sobrij*, &c.] Si abstinentes propter vos.

e ¶ *Charitas enim*, &c.] Necesse est nobis, vel aliquatenus vicem eius rependere charitati, id est, vt pro eius corpore patiamur, qui mori pro nobis morte dignatus est.

f ¶ *Aestimantes hoc, quoniam si vnus pro*, &c.] Solus inuentus est, qui vt immaculata hostia pro omnibus, qui erant in peccatis mortui, offerretur.

B

g ¶ *Vt & qui viuunt*, &c.] Ei debemus vitam nostram, qui illam in omnibus sua morte seruauit. Si quis ergo suam potius quàm Dei voluntatem facit, sibi viuit, non illi. Vnde ipse Dominus ait: *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum sibi*, &c. Mat. 16. d

h ¶ *Sed ei qui pro ipsis mortuus est, & resurrexit.*] Propter calumniā, semper mortis resurrectionē adiungit. De abolitione veterum, & renouatione creaturæ: & recōciliatione nostra ad Deum per Dominū nostrum Iesum Christum.

i ¶ *Itaq; nos ex hoc neminem nouimus secundùm carnem.*] Id est, carnaliter circumcisum, & carnales ceremonias seruantem, & nullius veterum imitamur exemplum.

k ¶ *Et si cognouimus secundùm carnem*, &c.] Cognouimus, inquit, secundùm carnem Christum, quando maledictum factus, patibulum crucis pro nostra salute suscepit. Nunc autem non ita cognoscimus: nō enim est iam passurus pro nobis, qui semel pro omnibus & mortuus est, & resurrexit. Aliter. Et si cognouimus Christum, cùm adhuc essemus secundùm carnem, sed nunc iam non nouimus. Quia eis exēpla veterum proponebat, ait Christum carnaliter circumcisum cum Iudæis omnia celebrasse. Sed nunc iam ista nouimus: quia post resurrectionem eius, nouum est testamentum. Aliter. Qui infirmi sunt, carnaliter credunt Christo, perfecti verò intelligunt iam post resurrectionem nihil imbecillitatis in eo esse carnalis.

l ¶ *Si qua ergo in Christo noua creatura*, &c.] Si quis credit in Christo, noua est creatura, intelligens vetera, suo tempore fuisse disiuncta, & amodò nouo more viuendum.

m ¶ *Omnia autem ex Deo.*] Quia etiam præcepta innouata sunt: tamen & noua & vetera ab vno Deo pro diuersitate temporum sunt dispensata.

n ¶ *Qui nos*, &c.] Quia peccando fueramus ab eo auersi.

o ¶ *Per Christum.*] Per Christi doctrinam, pariter & exemplum.

C

p ¶ *Et dedit*, &c.] Vt & nos alios reconciliare possimus.

q ¶ *Quoniam quidem*, &c.] Tribus modis inesse Deum legimus. Secundùm infinitatem omni creaturæ, sicut ipse dicit per Prophetam. Nónne cœlum & terram ego impleo? Secundùm sanctificationem & peculiarem inhabitationem in sanctis, iuxta illud: Et *inhabitabo in illis*. Leui. 26. b Secundum plenitudinem diuinitatis in Christo, dicente alibi Apostolo. Col. 2. b Quia *in ipso habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*, mundum reconcilians sibi.

r ¶ *Non reputans*, &c.] Hoc est, per solam fidem cognoscent.

s ¶ *Et posuit in nobis*, &c.] Vt pro Christo nos reconciliemus homines Deo, cuius Christi vice, legati sumus Dei.

t ¶ *Tanquam Deo exhortante*, &c.] Id est, non ex nobis loquimur, sed ex Deo.

u ¶ *Obsecram' pro*, &c.] Quod dicit, hoc est, non inquit, nos pro Christo deprecamur, sed propter id quod pro nobis passus est, vt credentes in ipsum, reconciliemini Deo, hoc est, vice Christi.

x ¶ *Eum qui non nouerat peccatum*, &c.] Secundum illud. Christus qui absque peccato erat, pro nobis dicitur factus peccatum: quia pro peccatis nostris mortuus est. Pater pro nobis Christum, qui peccatū nesciebat, peccatum fecit, hoc est, sicut hostia pro peccato oblata peccatum vocabatur in lege, vt in Leuitico scriptum est. Leui. 4 & 5. Et imponet manum super caput peccati sui: ita & Christus pro peccatis nostris oblatus, peccati nomen accepit.

D

y ¶ *Vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso*, &c.] Non nostra nec vobis.

CAPVT VI.

Adiuuantes z autē exhortamur.] Verbo vos adiuuātes.

a ¶ *Ne in vacuum gratiam Dei recipiatis.*] In vacuum gratiam Dei recipit, qui in nouo Testamēto non nouus est, hoc est, nihil in illo proficit.

b ¶ *Ait enim, Tempore accepto exaudiui te*, &c.] Acceptum tempus ad exaudiendum & ad salutem miserandum, in hac vita præsenti est, sicut ait Saluator. *Ambulate, dum lucem habetis, ne vos tenebræ comprehendant.* Ioan. 12

c ¶ *Ecce nunc tempus acceptabile.*] Sicut alibi. Dum tempus habemus, ait, operemur, quod bonum est. Dies autem ideo dicitur hæc vita: quia ad operandum est apta, & concluditur nocte iudicii, quæ die tenebræ erunt peccatoribus, non lux in qua iam nemo poterit operari. Æstati quoque assimilatur hoc tempus, in cuius comparatione, formica dicitur hyemem sperare venturam.

d ¶ *Ecce nunc dies salutis.*] Modò solam possumus inuenire salutem quia iuxta Prophetæ testimonium, in inferno nemo confitebitur.

e ¶ *Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum.*] Nemo à nostro offendatur exemplo: ne non tam nostrum vitium putetur esse, quàm legis.

f ¶ *Sed in omnibus.*] Non in aliquantis.

g ¶ *Exhibeamus nosmetipsos.*] Omnes autem huius causæ in nostra sunt potestate.

a ¶ Sic-

E a ¶ *Sicut Dei,&c.*] Dei ministri, Deum debent, prout possibile est, imitari, vt exactu cognoscamur Dei esse cultores. Vnde alibi ait: *Portate Deum in corpore vestro*, sicut ille se ab omnibus patitur blasphemari, & tamen in præsenti vita ingratis etiam sua beneficia non denegat. G
1.Cor.3.d Salomon, eius qui fidelis est totus mundus diuitiarum. Nam excepto quod omnia nostra Dei sunt: nemo plus habet, quã qui nullius indiget: Ille vero nihil eget, qui præter necessaria nihil requirit. De separatione fidelium ab infidelibus, & quod omnes sancti templum sint Dei.

[a] sicut Dei ministros, [b] In multa patientia[i], in tribulationib. [c] in necessitatibus, [d] in angustiis, [e] in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, [f] in vigiliis. [g] in ieiuniis. [h] In castitate, [i] in sciẽtia, [k] in longanimitate, [l] in suauitate, [m] in Spiritu sancto, [n] in charitate nõ ficta, [o] in verbo veritatis, [p] in virtute Dei. [q] Per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, [r] per gloriam & ignobilitatem, [f] per infamiam & bonam famam. Vt seductores & veraces, [t] sicut qui ignoti & cogniti: [u] quasi moriẽtes, & ecce viuimus: [x] vt castigati, & non mortificati. [y] Quasi tristes, semper autẽ gaudentes. [z] Sicut egentes, multos autem locupletantes. [a] Tanquam nihil habentes, & omnia possidẽtes. [b] Os nostrum patet ad vos ô Corinthij: cor nostrum dilatatum est. [c] Non angustiamini in nobis: angustiamini autem in viscerib. vestris. [d] Eandem autẽ habentes remunerationem, [e] tanquam filiis dico, dilatamini & vos. [f] Nolite iugũ ducere cum infidelibus. [g] Quæ. n. participatio iustitiæ cũ iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras? [h] Quæ autem conuentio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cũ infideli? [i] Qui autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei viui, [k] sicut dicit Deus. Quoniam inhabitabo in illis, [l] & inambulabo inter eos, [m] & ero illorum Deus, & ipsi [n] erunt mihi populus. [o] Propter quod exite de medio eorũ, & separamini, dicit Dominus, [p] & immundum ne tetigeritis, [q] & ego recipiã vos: [r] & ero vobis in patrem: & vos eritis mihi in filios, & filias, [f] dicit Dominus omnipotens.

CAPVT

b ¶ *In multa,&c.*] Omnis læsio, tribulatio est.

c ¶ *In necessitatibus,&c.*] Omne quod necesse est, feramus; vt necesse est.

d ¶ *In angustiis.*] Augustia, est omnis egentia

e ¶ *In plagis*, &c.] Manuum, vel discursuum.

f ¶ *In vigiliis.*] Non minus mentis, quàm corporis.

g ¶ *In ieiuniis.*] Notandum ieiunia cum virtutibus numerari.

h ¶ *In castitate.*] Illa est vera castitas, quæ nec mente polluitur.

i ¶ *In scientia.*] Notandum quod scientia sit inter species virtutum.

k ¶ *In longanimitate.*] Id est, sustinendo longa

l ¶ *In suauitate.*] Vt nulli verbis nostris amaritudinem generemus: & dicatur de nobis. Fauces eius dulcedines, & totum desiderium.

m ¶ *In Spiritu sancto.*] Dum dignum ei nos habitaculum præparamus.

n ¶ *In charitate,&c.*] Omnia, quæ nobis volumus facere, aliis faciamus: vt non diligamus verbo, sed opere & veritate.

o ¶ *In verbo*, &c.] Id est, in verbo Christi: si apte proferatur & verè, ne fiat de veritate mendacium.

b ¶ *Os nostrum*, &c.] Ita sumus vestro profectu prouocati, vt tacere penitus non possimus, Profectus enim discipuli, aperit os magistri. Et cor dilatat atque amplificat, id est, facit sensib. abundare Sicut de Salomone scriptum est. Quia dedit illi Deus latitudinem cordis, sicut arenam maris.

c ¶ *Non angustiamini,&c.*] Nõ ex nobis sermonis angustia: sed quia validiorem vos non potestis audire doctrinam, ideo ex vobis causa procedit angustiæ.

d ¶ *Eandem autem* , &c.] Si eundem sustinueritis laborẽ, Aut certè si tantum, quantum dicere possumus, capiatis.

e ¶ *Tanquam filiis*, &c.] Quasi filij meo exemplo dilatamini, vt maiora recipiatis. Siue sacerdotes in doctrina exemplo suo præcepit dilatari.

f ¶ *Nolite iugum*, &c.] Nolite illis coniungi, vel æquari: quia iugum simul non trahunt, nisi pares, id est, nolite Pseudoapostolis sociari, vel his qui in idolio recumbebant. H

g ¶ *Quæ enim participatio*, &c.] Nulla, sicut nec cum tenebris luci. Simul ostendit neminem posse esse iustum & iniustum, valde contraria exempla proponens.

p ¶ *In virtute Dei,&c.*] In virtute Dei, siue legis, contra diabolum dimicemus.

q ¶ *A dextris & sinistris.*] Nec prosperis eleuemur, nec frangamur aduersis.

r ¶ *Per gloriam & ignobilitatem.*] Gloriam virtutum, & ignobilitatem carceris.

f ¶ *Per infamiam & bonam, &c.*] Ab aliis vt veraces laudamur, vt seductores ab aliis infamamur. sicut & ipse Saluator appellatus est à Iudæis seductor: quæ omnia æqualiter ferimus, ne extollant nos laudantes, nec deiiciant detrahentes: quia necesse est vtramque partem aliquando mentiri. Vnde ad conscientiam redeuntes, non debemus aliis magis fidem accommodare, quàm nobis.

t ¶ *Sicut qui ignoti & cogniti.*] Ignoti perfidis & ingratis, & cogniti à fidelibus & iustis.

u ¶ *Quasi morientes,&c.*] Hoc est, vsque ad mortem peruenientes. sicut quando lapidatus est, & mortuus æstimatus surgens docebat in Lystris.

x ¶ *Vt castigati, &c.*] Castigans castigauit me Dominus, & morti non tradidit me.

y ¶ *Quasi tristes, &c.*] Tristes seueritate vultus: corde vero etiam in tribulatione gaudentes.

z ¶ *Sicut egentes, &c.*] In hoc ipso, quo nobis egemus, aliis abundamus: dum per nos eleemosynæ fiunt, siue terrenis egentes, alios bonis cœlestibus facimus locupletes. Simul attendendum, quomodo omnia quasi pati se dicit, non tamen pati, vt ostendat ista esse quasi imagines passionum, ad comparationem præmij sempiterni.

a ¶ *Tanquam nihil habentes, & omnia possidentes.*] Sicut ait

h ¶ *Quæ autem conuentio,&c.*] Penitus illi non potest conuenire. In Belial autem diabolum, siue Antichristum in vocabulo idoli nominauit.

i ¶ *Qui autem consensus templo*, &c.] Idola ipsos homines dicit, qui idola colunt: quia templa sunt dæmonum, sicut iusti templum Dei sunt.

k ¶ *Sicut dicit Deus, quoniam inhabitabo in illis.*] Cùm vbique sit Deus, tamen in illis propriè habitare se dicit, qui eius gratia perfruuntur, & qui mundum ei præparant sui cordis hospitium.

l ¶ *Et inter eos ambulabo,*] Omnes eorum sensus obtinebo, vel percurram.

m ¶ *Et ero illorum Deus.*] Deus enim natura omnium est, voluntate paucorum: non enim est Deus mortuorum, sed viuorum.

n ¶ *Et ipsi erunt mihi populus.*] Qui voluntate serui sunt, non natura tantùm.

o ¶ *Propter quod exite.&c.*] Actu vel conuersatione, vel familiaritate, non loco.

p ¶ *Et immundum non, &c.*] Omnis, qui peccat, immundus est, immundus enim apud Deum omnis iniquus.

q ¶ *Et ego recipiam vos.*] Si vos illi eiecerint.

r ¶ *Et ero vobis in patrem , & vos eritis mihi in filios & filias*] Si vos parentes abdicauerint infideles, me patrem habebitis sempiternum.

f ¶ *Dicit Dominus omnipotens.*] Addidit omnipotens, ne cui impossibile videretur,

A

Capvt VII.

HAs a ergo habentes, &c.] Tantas & tales promissiones habentibus, quanto studio mundanda est domus talem hospitem receptura, & Dei filij quomodo debent patrem in omnibus iustitiæ operibus imitari.

b ¶ *Mundemus nos*, &c.] Inquinamentum carnis est, quod per carnem admittitur, Spiritus vero, quod sola cogitatione peccatur.

c ¶ *Perficientes sanctificationẽ*, &c.] Tunc erit perfecta sanctificatio, si vtraque munda seruentur.

d ¶ *In timore Dei.*] Non in laude hominum vel timore.

e ¶ *Capite nos*, &c.] Accipite, quod dicimus, siue quod viuimus, vt exemplum nostrum teneatis.

f ¶ *Neminem corrupimus.*] Mala doctrina.

g ¶ *Neminem circumuenimus.*] Vt eius aliquid tolleremus.

h ¶ *Non ad condemnationem*, &c.] Non me excusando, vos tales expono: non enim possum de vobis hoc sentire, quos diligo, vt superius commemoraui.

i ¶ *Multa mihi*, &c.] Multam mihi fiduciam dedistis loquendi: quia in omnibus obedistis, siue quia multum me à vobis diligi non ignoro.

B

k ¶ *Multa mihi gloriatio*, &c.] Apud alias Ecclesias, de vestra emendatione mihi applaudo.

l ¶ *Repletus sum*, &c.] Post multam tristitiam. Siue sermo mihi suppeditat consolationẽ, vestro prouocatus exemplo & profectu.

m ¶ *Superabundo gaudio*, &c.] In omni tribulatione vestra tantum gaudeo, vt obliuiscar omnium pressurarum.

n ¶ *Nam & cum venissemus*, &c.] Ostendere illis vult, quantam pressuram magnitudo gaudij superarit.

o ¶ *Sed omnem*, &c.] Nullum genus tribulationis experti non sumus.

Capvt VII.

HAs a ergo habentes promissiones charissimi, b mundemus nos ab omni inquinamẽto carnis & spiritus, c perficientes sanctificationẽ d in timore Dei. e Capite nos. Neminẽ læsimus, f neminẽ corrupimus, g neminem circũuenimus. h Nõ ad condemnationẽ vestram dico. Prædiximus enim, quod in cordib. nostris estis ad cõmoriendum & ad conuiuendum. i Multa mihi fiducia est apud vos, k multa mihi gloriatio pro vobis. l Repletus sum cõsolatione: m superabundo gaudio in omni tribulatione vestra. n Nã & cum venissemus in Macedoniã, nullam requiem habuit caro nostra: o sed oẽm tribulationem passi sumus. p Foris pugnæ: intus timores. q Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus, r in aduentu Titi. Non solum autem in aduentu eius, sed etiã in cõsolatione, s in qua consolatus est in vobis, t referẽs nobis desiderium vestrum, vestrum fletum, u vestram æmulationem pro me x ita vt magis gauderem. y Quoniam & si contristaui vos in epistola, non me pœnitet. Et si pœniteret videns quod epistola illa, & si ad horã vos contristauit, nunc gaudeo, nõ quia contristati estis: sed quia contristati estis ad pœnitentiam. z Contristati enim estis secundum Deum, a vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis. b Quæ enim secũdum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutẽ stabilem operatur: c seculi autem tristitia, mortem operatur. d Ecce enim hoc ipsum secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinẽ, e sed defensionem, f sed indignationem, g sed timorem, h sed desiderium; i sed æmulationem, k sed vindictam. l In omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio. m Igitur & si scripsi vobis, nõ propter eum qui fecit iniuriam: nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandam solicitudinem nostram quam habemus pro vobis coram Deo. o Ideo quoque cõsolati sumus. p In cõsolatione autem nostra abundantius magis ga- uisi

C

y ¶ *Quoniam & si contristaui*, &c.] Et si me pœnituisset, eo quod vos durius corripuerim: tamen vester facit profectus, vt non me pœniteat: quasi si dicat medicus etiam si doluissat mihi tam ardenti me vsum esse cauterio: sed nunc gaudeo, non quia doluistis: sed quia dolor ille vobis profuit ad salutem.

z ¶ *Contristati enim*, &c.] Non secundùm seculum.

a ¶ *Vt in illo detrimentum*, &c.] Aut nostra negligentia. Aut vt venientes aliquem vestrum damnaremus.

b ¶ *Quæ enim secundùm Deum tristia est*, &c.] Est enim pœnitẽtia diabolica aduersa saluti: si quis de bono opere pœniteat. Stabilem operatur, stabilem salutem siue permanentem pœnitentiam. De propitiatu enim peccatorum, non debemus esse sine metu.

c ¶ *Seculi autem*, &c.] Seculi tristitia est, aut de amissis rebus propriis, aut de alienis non inuasis dolere, vel de alterius felicitate torqueri. Secundùm Deum verò tristitia est: siue sua, siue aliena lugere cómissa.

d ¶ *Ecce enim*, &c.] Hoc ipsum, quod modò factum est, potest vos docere: quid sit inter vtramque tristitiam.

e ¶ *Sed defensionem.*] Quidam habent, sed excusationem, in Græco antẽ ἀπολογίαν id est, satisfactionem præcepti scilicet dicit. Quidam dicunt, hoc loco sed præpositionem in Latino esse superfluam. Apud Græcos verò consequentiam, structuræ esse sermonis.

D

f ¶ *Sed indignationem.*] Contra peccantes, non negligentiam.

g ¶ *Sed timorem.*] Timorem doni, non securitatem.

h ¶ *Sed desiderium.*] Non fastidium, sed desiderium nostrum.

i ¶ *Sed æmulationem.*] Contra peccantes, ne vltra peccarent non remissionem.

k ¶ *Sed vindictã.*] Non veniam nociuam, sed vindictam salutarem.

l ¶ *In omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio.*] Probastis vos immunes à culpa: contaminatus enim auctoritatem non habet vindicandi.

p ¶ *Foris pugnæ*, &c.] Pugnæ contra infideles, & timor de fratrib. falsis. siue timebamus, ne scandalizentur infirmi.

q ¶ *Sed qui consolatur humiles, consolatus*, &c.] Hoc est humiliatos passionibus & afflictos.

r ¶ *In aduentu Titi*, &c.] Non solùm quia desideratus aduenit, sed etiam quia illa nunciauit, propter quæ eius maximè expectabamus aduentum.

s ¶ *In qua consolatus est in vobis.*] Post luctum quem pro vobis nobiscum habebat.

t ¶ *Referens nobis desiderium vestrum*, &c.] Pro nostra contristatione, & quorundam peccatis.

u ¶ *Vestrã æmulationem*, &c.] Quia vice mea æmulati estis Dei æmulatione peccantes, siue triplex est æmulatio, aut imitationis, aut inuidiæ, aut de qua agitur in præsenti.

x ¶ *Ita vt magis*, &c.] Quia non modò correxistis vos, sed etiam amplius profecistis.

m ¶ *Igitur & si scripsi vobis non propter eum, qui fecit*, &c.] Non propter eum qui patti fecit iniuriam tantum, nec propter ipsum solummodo patrem scripsi. Potest & ita dici: Nõ propter eum qui excommunicauit: neque propter eum qui eiectus est, scripsi: neque enim per me hæc sola emendata vel correpta est causa.

n ¶ *Sed ad manifestandam solicitudinem.*] Ne putetis nos aliquid posse latere, dum pro vobis sumus nimia cura solliciti.

o ¶ *Ideo quoque consolati sumus.*] Quia vos castos probatis esse in negotio.

p ¶ *In consolatione*, &c.] In hoc autem amplius gratulati sumus, quòd ita à vobis Titi spiritus est refectus, vt nunquam de eius mente possitis recedere. Profectus quippe discipulorum, spiritualia gaudia sunt magistrorum.

a ¶ *Et si*

E a ¶ *Etsi quid apud*, &c.] Quasi peritus medicus agit: qui vulnus iam propè sanatum, blandis vnctionibus fouet, vt facibus cauterij vstum sanetur.

b ¶ *Non sum confusus*, &c.] Confusionem non habet gloria de profectu.

q ¶ *Vt & in hac gratia abundetis.*] Ne cum in alijs vindicatis, in hoc ab alijs superemini. G

r ¶ *Non quasi imperans*, &c.] Non impero nec exigo, sed consilium do, vt sicut in multis formam alijs prabetis, ita & in isto opere faciatis. Est enim vobis sic inge[illegible] pietas, vt ab alijs eam discere nunimè egeatis.

uisi sumus super gaudio Titi: quia tefectus est spiritus eius ab omnibus vobis.ᵃ Et si quid apud illum de vobis gloriatus sum, ᵇ non confusus sum: sed sicut omnia vobis in veritate locuti fumus: ᶜ ita & gloriatio nostra, quæ fuit ad Titum, veritas facta est. ᵈ Et viscera eius abundantius in vobis sunt, teminiscentis omnium vestrum obedientiam, ᵉ quomodo cum timore & itemore excepistis illum. ᶠ Gaudeo, quod in omnibus confido in vobis.

CAPVT VIII.

NOtamᵍ autem facimus vobis fratres gratiam Dei, quæ data est in Ecclesijs Macedoniæ, ʰ & quod in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipsorum fuit, ⁱ & altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum. ᵏ Quia secundum virtutem testimonium illis reddo, & supra virtutem voluntarij fuerunt, ˡ cum multa exhortatione obsecrãtes nos gratiam & communicationem ministerij, quod fit in sanctos. ᵐ Et nõ sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt primum domino, ⁿ deinde nobis per voluntatem Dei, ᵒ ita vt rogaremus Titum, vt quemadmodũ cœpit, ita & perficiat in vobis etiam gratiã istam, ᵖ Sed sicut in omnibus abundantis fide, & sermone & scientia, & in omni solicitudine insuper & charitate vestra in nos, ᵠ vt & in hac gratia abũdetis. ʳ Non quasi imperans dico: sed per aliorum solicitudinẽ etiam vestræ charitatis ingenium bonũ comprobans. ˢ Scitis enim gratiam Domini nostri Iesu Christi: quoniam propter vos egenus factus est, cum esset diues, vt illius inopia vos diuites essetis, & consilium in hoc do. Hoc. n. vobis vtile est, ᵗ qui non solum facere, sed & velle cœpistis ab anno priore. ᵘ Nunc vero & facto perficite, vt quemadmodum promptus est animus voluntatis, ita sit & perficiendi ex eo quod habetis. ˣ Si enim volũtas prompta est secundum id quod habet, accepta est, nõ secundum id quod nõ habet. ʸ Non enim vt aliis sit remissio, vobis autẽ tribulatio, sed ex æqualitate in præsenti tempore, ᶻ vestra abundantia illorum inopiam suppleat, vt illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementũ, vt fiat ęqualitas, sicut scriptũ est. ᵃ Qui multum habuit non abundauit, & qui modicum, non minorauit.

ᵃ Gra-

c ¶ *Ita & gloriatio*, &c.] De rebus iustis, non vanitatis, sed veritatis est gloriatio.

d ¶ *Et viscera eius*, &c.] Omnia vos affectuum eius membra desiderant, vt oculi præsentiam, aures sermonem, os colloquium expectet.

e ¶ *Quomodo cum*, &c.] Obedientiam fidelem descripsit: qui enim ex charitate obedit, timet cõtristare, quem diligit.

f ¶ *Gaudeo, quod*, &c.] Fecistis me gaudere, quia de obedientia vestra nunquam potui hæsitare, & de ministerio in sanctos.

CAPVT VIII.

NOtam g autem &c.] Causam inchoat, de collectis, & exemplo Ecclesiarum aliarum, eos ad pœnitentiam & eleemosynam prouocat, vt non putarent sibi graue, quod pauperiores videant, iam fecisse.

h ¶ *Quod in multo, &c. gaudij*, &c.] Tunc maxime gaudent, quando fuerint tribulati scientes Apostolos contumeliam in concilio passos pro nomine Christi, publica lætitia fuisse gauisos.

F i ¶ *Et altissima paupertas*, &c.] Multum quidem in terrena facultate sunt pauperes, sed in magna simplicitate sunt diuites, plus cupientes dare quàm habent, ac propterea Deus animum magis probat, quàm quod dextera porrigit. Qui enim, quantum potest facit, totum fecit, similiter diues & pauper, quamuis diues amplius dare videatur.

k ¶ *Quia secundum*, &c.] Verbis præposteris hoc dicit. Testimonium illis reddo, quod secundum vires facientes, supra virtutem voluntarij fuerunt.

l ¶ *Cum multa*, &c.] Multum suadentes nos, rogauerunt, vt gratanter, quæ offerebant, susciperemus in ministerium sanctorum.

m ¶ *Et non sicut spe*, &c.] Amplius quàm sperabamus, fecerunt, non contenti sua dare, sed seipsos primò Domino tradiderunt, deinde nobis, hoc est, Deus videt voluntatem eorum, nos effectum.

n ¶ *Per voluntatem Dei.*] Non vt nobis placerent sine Domini voluntate.

o ¶ *Ita vt rogaremus*, &c.] Illorũ deuotione accensi sumus mittere eum ad vos, vt doctrina & dispositione sua, etiam hoc in vobis perficiat, ne quid minus cæteris habeatis. De collaudatione Corinthiorum & æqualitate, prout quisque habuit, & de ministerio quod fit in sanctos agit.

p ¶ *Sed sicut in omnibus*, &c.] Nota cum fide scientiam esse laudabilem.

s ¶ *Scitis enim gratiam Domini nostri Iesu Christi: quoniam propter vos egenus factus est*, &c.] Non ignoratis DEI filium propter vos pauperem factum: qui vniuersorum erat conditor & Dominus: vt eius exemplo bonis cœlestibus ditaremini. Si ergo ille propter vos temporalia vniuersa contempsit, quantò magis vos datæ debetis parua, non vestra, imò sua ei reddere? Ipsi enim datur, quicquid eius causa porrigitur. Simul & contra Fortinum facit, quod prius quàm pauper fieret Christus, diues erat, quia habitabat in patre.

t ¶ *Qui non solum*, &c.] Ostendit quosdam posse facere non volentes, cum aut importunitas petentis, aut auctoritas præcipientis exigeret.

u ¶ *Nunc vero & facto*, &c.] Quod voluntariè incepistis, implete. Omnis enim boni operis finis est expetendus. Quia sicut factum inuiti, acceptum non est: ita voluntas infructuosa est, habentibus eam sine facto. H

x ¶ *Si enim voluntas*, &c.] Ne putetis me aliquem supra vires cogere, aut tantum in hac causa à paupere quantum à diuite expetere. Omnes æqualiter dabunt, vnusquisque tantum dederit, quantum potest, non secundum quod non habet. Hoc & Tobias dicebat ad filium. *Prout habueris, fili, fac eleemosynam.* Tob. 4.

y ¶ *Non enim, vt aliis sit remissio*, &c.] Non dico, vt vobis nihil seruetis, sed quod quidem vtrisque sufficiat.

z ¶ *Vestra abundantia, illorum inopiam suppleat, vt & illorum abundantia vestræ inopia sit supplementum, vt fiat*, &c.] Date illis carnalia, vt & illi vacantes, possint vobis reddere spiritualia. Isti enim duo gradus sine alterutro esse non possunt: iam enim ille perfectus non erit de carnalibus cogitando quamuis misericors, cum non habet cui dare, vel quo modo dare doceatur.

a ¶ *Qui multum habuit*, &c.] De manna hoc dicitur, quod accepit populus in deserto, cuius exemplo docemur, quod omnis superabundantia generet vermes. Simul & ostenditur, quæ Deus dat, omnibus æqualia esse debere, Et propter huius testimonij auctoritatem, vult nobis Apostolus præsentia omnia esse communia, vt & perfecti doctrinam non abscondant, & habentes substantiam mundi, non denegent eis victum: *Dignus est enim operarius cibo suo.* Mat. 10. b

A a ¶ *Gratias autem*, &c.] Gratia quidem exhortationis, à volontate propria festinauit, vt mercedem haberet, non inuitus quasi ei sit credita dispensatio.

b ¶ *Misimus autem*, &c.] Hoc de Luca intelligitur: quia laudem in Euangelio conscribendo videtur habere præ cæteris: qui etiam actus Apostolorum præter Euangelia scripsit.

n ¶ *Et vestra æmulatio prouocauit*, &c.] Hic æmulatio pro imitatione ponitur. C

o ¶ *Misimus autem fratres, vt ne quod gloriamur de vobis, euacuetur*, &c.] Superius memoratur. Qui vos commoneāt, ne aliter inueniant, in parte doctrinæ, siue ministerij quàm putabam.

ᵃGratias autem ago Deo, qui dedit eandem sollicitudinem pro vobis in corde Titi, quoniam exhortationem quidem suscepit: sed cum solicitior esset sua voluntate profectus est ad vos. ᵇ Misimus autem cum illo fratrem nostrum, cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias. ᶜ Nun solum autē sed & ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hác gratiā, quæ ministratur à nobis ᵈ ad Domini gloriam, & destinatam voluntatem nostram. Deuitantes hoc, ne quis nós vituperet in hac plenitudine, quæ ministraturā nobis in Domini gloriam. ᵉ Prouidemus.n.bona, non solum coram Deo, sed etiam coram hominib. ᶠ Misimus autem cum illis & fratrē nostrum, ᵍ quem probauimus, in multis sæpe solicitum esse. ʰ Nunc autem multo solicitiorem confidentia multa in vos: ⁱ siue pro Tito qui est socius meus, & in vobis adiutor, siue fratres nostri Apostoli Ecclesiarum gloriæ Christi. ᵏ Ostensionem ergo, quæ est charitatis vestræ, & nostræ gloriæ pro vobis in illos ostendite in faciem Ecclesiarum.

Capvt IX.

NAm ˡ de ministerio, quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis. Scio enim promptum animum vestrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones, ᵐ quoniā & Achaia parata est ab anno præterito, ⁿ & vestra æmulatio prouocauit plurimos. ᵒ Misimus autem fratres, vt ne, quod gloriamur de vobis, euacuetur in hac parte, ᵖ vt quemadmodum dixi, parati sitis, ne cum venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos, vt non dicamus vos in hac substantia. ᵠ Necessarium ergo existimaui rogare fratres, vt præueniāt ad vos, & præparent repromissā benedictionē hanc paratam esse: ʳ sic quasi benedictionem, non quasi auaritiam. Hoc autem dico Qui parce seminat, parce metet. Et qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vnusquisque prout destinauit in corde suo, nō ex tristitia aut ex necessitate. ˢ Hilarem enim datorē diligit Deus. ᵗ Potens est autem Deus, ᵘ omnem gratiam abundare facere in vobis, ˣ vt in omnibus semper omnem sufficientiā habentes, abundetis in omne opus bonum, sicut scriptum est. ʸ Dispersit, dedit pauperibus, ᶻ iustitia eius manet in seculum seculi. ᵃ Qui

c ¶ *Non solū*, &c.] Testimonio Ecclesiarum idoneum eum & probatum fuisse, demonstrat.

d ¶ *Ad Domini gloriam, & destinatā voluntatē nostrā.* (Propositam siue paratam.) Deuitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine, &c.] Ne quis dicat: quomodo Christus legē impleuit, cum videamus Christianos, non tantam Eleemosynam facere, quanta fieri in lege præceptum est?

e ¶ *Prouidemus enim*, &c.] Nihil. n. propter humanā gloriā facimus: sed tamen nolumus, vt per nos aliquis scandalum meritò patiatur, sed vt omnes videntes opera nostra bona magnificent patrem nostrum.

f ¶ *Misimus autem*, &c.] Quidam hoc de Apollo asserunt dictum.

g ¶ *Quem probauimus*, &c] Testimonium illi dat, vt facilius audiatur.

h ¶ *Nunc autem*, &c.] Multò
B nunc solicitiorem comprobamus eum propter vos: quia vestra obedientia prouocatur, siue quia adiuuit à Tito, siue quia per seipsum comprobauit.

i ¶ *Siue pro Tito*, &c.] Quod dicit, hoc est: Tam Titi causa qui eorum obedientiam collaudauerat: quàm eorum qui ad ipsum fuerant pariter destinati: ita se exhiberent, vt & charitas syncerìtatem, & Apostolicæ præ ipsis gloriæ veritatem in conspectu omnium comprobarent.

k ¶ *Ostensionem ergo quæ est charitatis vestræ & nostræ gloriæ, pro vobis in illos ostendite*, &c.] Vt videant verum esse, quod dicitur in omnibus Ecclesiis de vestro profectu. Siue aliter ostendite charitatē vestram: de qua coram omnibus Ecclesiis gloriamur.

p ¶ *Vt quemadmodum dixi parati sitis, ne*, &c.] Si nos erubuerimus quasi falso gloriantes, quanto magis vos & pro vestra negligentia, & pro nostro rubore? Multa enim confusio est, si quis pro eo, qui eum diligit, erubescat.

q ¶ *Necessarium ergo existimaui rogare fratres, vt præueniant ad vos, & præparent repromissam*, &c.] Siue à benedicendo, siue quia per humanitatem eorum benedictio nascitur Dei.

r ¶ *Sic quasi benedictionem*, &c.] Benedictio erit, si grato animo tribuatur.

s ¶ *Hilarem enim*, &c.] Auarus autem hilariter dare non nouit. In scientia autem auarus est, qui sensum non vult implere, quem cœpit. Vnde Dominus neminem in via salutare præcepit, hoc est, nulli transitorie verbum annunciare salutis. Hoc est autem, qui parcè seminat, parcè & metet. Contra Iouinianum etiam hic locus facit, vbi meritorum gradus esse monstrantur. Et qui seminat in benedictionibus, de benedictionib. & metet. D Econtrariò ergo in maledictione seminans, inde & metet, sicut scriptum est: *Non semines mala in sulcis iniuriæ, & non metes ea in septuplum. Vnusquisque prout destinauit in corde suo*, id est, voluntarius nō coactus, non ex tristitia aut ex necessitate: hilarem enim datorē diligit Devs, secundùm sapientiam Salomonis. Et *in omni dato, hilarem fac vultum tuum.* Si autem de scientia intelligitur, hilarem in labore suo vult esse doctorem, sicut de scalibi dicit. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo, & reliqua. Eccles. 7.a Eccles. 35.b

t ¶ *Potens est autem*, &c.] Siue ne inopiam formidarent, siue gratuitum donum sapientiæ.

u ¶ *Omnem gratiam abundare*, &c.] Gratiam nascentiæ, quia exinde per opera vestra, Deo gratiæ referuntur. *A fructum enim frumenti, vini, & olei sui multiplicati sunt.* Psal. 4.b

Capvt IX.

N*am* ˡ *de ministerio, quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis. Scio enim promptum animum vestrū, pro quo de vobis*, &c.] Mutare videtur, sanctos, hic sensum, & ideo quidam dicunt eum superius de laicis dixisse, hic verò de sacerdotibus sanctis. Alij vero aiunt eum de Eleemosynis hucusque tractasse, modò autem de ministerio verbi commonere: quod sanctificatis per baptismum exhibetur. Hi vero duo sensus vsque ad finem causæ diligenter vtrique sunt colligendi.

m ¶ *Quoniam & Achaia parata est ab anno præterito*, &c.] Tota prouincia, cuius caput estis, per nos ad hoc ministerium prouocata est.

x ¶ *Vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne*, &c.] Ita vt iam carnalium misericordiarum quam spiritualium, id est, doctrinarum opus bonum possetis implere, sicut scriptum est.

y ¶ *Dispersit, dedit pauperibus*, &c.] Siue sensu pauperibus, siue substantia, sicut superius ait, illorum abundantia, vestræ inopiæ sit supplementum

z ¶ *Iustitia eius manet in æternum*, &c.] Rebus temporalibus, æterna iustitia comparatur.

a ¶ *Qui*

E a ¶ *Qui autem administrat*, &c.] Hoc ait. Quod Deus, qui velle eis præstitit, etiam facere perficiat in vobis. Hoc est, Deus, qui tibi dedit, vnde dispenses, esorieotem minimè patietur. Si autem ad sensum verbi referas. Qui dedit officium docendi, præstabit & escam tibi, modò ad hoc solum vacare velis.

n ¶ *Per eam confidentiam qua existimor audere*, &c.] Nam omnis existimatio facta est, sicut est. Puto autem, quod & ego spiritum Dei habeam. G

o ¶ *Qui arbitrantur nos*, &c.] Qui putant nos nihil amplius cæteris hominibus habere virtutis.

[a]Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit. [b]Et multiplicabit semen vestrum, [c]& augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, [d]vt in omnib. locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionē Deo. [e]Quooiam ministerium huius officij non solū supplet ea, quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiooes in Domino, [f]per probationem ministerij huius, glorificaotes Deum in obedientia confessionis vestræ, in Euangelio Christi [g]& simplicitate cōmunicationis vestræ in illos, & in omnes, & in ipsorum obsecratione pro vobis, [h]desiderātiū vos propter eminentem gratiam Dei in vobis. [i]Gratias ago Deo super inenarrabili dono eius.

CAPVT X.

IPse [k]autē ego Paulus, obsecro vos per mansuetudinem & modestiam Christi: [l]qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. [m]Rogo autē vos, ne præsens audeam [n]per eam confidentiam, quia existimor audere in quosdam: [o]qui arbitrātur nos tanquam secundum carnem ambulemus. [p]In carne enim ambulantes, non tamen secundum carnem militamus. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo, [q]ad destructiooem munitionum consilia destruentes, [r]& omnem altitudinem extolleotem se aduersus scientiam Dei, [f]& in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, [t]& in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit vestra obedientia. [u]Quæ secundum faciem suot, videte. [x]Si quis cōfidit Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se: quia sicut & ipse Christi est, ita & nos. [y]Nam & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quā dedit nobis Dominus in ædificationem, [z]& nō in destructionem vestram, non erubescam. [a]Vt autem nō existimer tanquam terrere vos per Epistolas; quoniam quidē Epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes, præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis, [b]hoc cogitet, qui eiusmodi est: quia quales

sumus

b ¶ *Et semen vestrum.*] Humilitatis vel sermonis.

c ¶ *Et augebit*, &c.] Fruges iustitiæ, sunt facultates, cùm de eis fit iustitia. Cùm verò aut iniquè congregaotur, aot ad auaritiam vel superbiam possidentur, fruges iniquitatis fiunt. Pretio enim grauans triticum io populo maledicitur, siue fruges iustitiæ, sermones suot Dei. *De fructu enim laborum suorum satiabitur sapiens.* Sap.3.A

d ¶ *Vt in omnibus locupletati*, &c.] Vt sine discretione omnibus simpliciter indigentibus tribuatis. Non quærentes cui, sed quare detis.

e ¶ *Quoniam ministerium huius*, &c.] Duplicem potestis habere mercedem, & perfectiooem sanctorum, & gratiarum in Domino actiones. Aliter, Non solum docet sanctos, sed Domino gratias agit, qui nos tanta sapientia erodiuit.

f ¶ *Per probationem*, &c.] Per hoc ministerium esse probamini Christiani, magnificantes Deum per operum confessionem, sicut econtrariò alij factis oegare dicūtur aliter, Perfectè docetis, & osteuditis diuinum esse, io quo Deum per obedientiam magnificatis. F

g ¶ *Et simplicitate*, &c.] In omnes simplicitee tribuentes siue docentes bona, quæ communicatis potius quàm donatis, certi vos cum multiplici ea fœnore recepturos. Hæc omnia operatur administratio huius officij, quæ etiam in hoc abundat.

h ¶ *Desiderantium vos propter*, &c.] Quis autem non desideret talem propter gratiam siue scientiæ siue misericordiæ cæteris eminentem.

i ¶ *Gratias Deo super inenarrabili*, &c.] Qui tantam nobis gratiam pietate sua conferre dignatus est. De armis carnalibus & spiritualibus, & de Apostoli potestate, & de his qui seipsos commendare conantur.

p ¶ *In carne enim*, &c.] In corpore videmor incedere, sed vt Dei ministri spiritualiter militamus. Arma quippe militiæ nostræ non sunt facta de ferro, nec manu hominis fabricata suot, sed potentia DEI, qua plus vel verbo agas, quàm alij homines carnalibus armis.

q ¶ *Ad destructionem*, &c.] Muniunt enim & circundant doctrinam suam falsi doctores astutiæ argumētis, quas aëreas potestates Apostolus destruit virtute gratiæ spiritualis, sicut illum Magum vias Domini peruersis disputationibus subuertentem Paulus verbo cæcauit. Item cogitationes aduersariæ, quæ aduersus Christum suggeruntur, destruendas dicit. Actor.13.B

r ¶ *Et omnem altitudinem extollentem*, &c.] Quid tam superbum quàm diuinis contraire doctrinis?

f ¶ *Et in captiuitatem*, &c.] Illos destruimus, qui sub nomine obsequij Christi, omnem intellectum sententiæ cupiunt captiuare.

t ¶ *Et in promptu*, &c.] Parati ad vlciscēdum omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit obedientia. Hoc dicit Apostolus, modò paratum se esse vlcisci omnē inobedientiā, cum ea quæ præcipiuntur, impleuerint. Item cum iam vestra per nos obedientia fuerit impleta, illi non audiantur potestatem se vindicandi accepisse à Domino, quia mentiuntur. H

u ¶ *Quæ secundum*, &c.] Hoc est, ab illis qui in facie gloriantur, cauere. Tam manifesta est rei probatio, vt facillima sit intellectu. Sine ab his hypocritis vobis cauere, qui in præsentia gloriantur,

x ¶ *Si quis confidit*, &c.] Nemo tam stultus est, quàm qui se solum Christi esse gloriatur.

CAPVT X.

IPse [k] *autem ego Paulus*, &c.] Ea vos mansuetudine rogo, qua Christus, cùm se posset de iniuriosis vlcisci, noluit, vt vel seruo se corrigerent.

l ¶ *Qui in facie quidem*, &c.] Semper sanctorum præsentia, per nimiam humilitatem, minus intelligentibus potest esse contemptui. Absentes verò, si necesse fuerit, confidenter suam indicant potestatem. Qui præsentes, sic sunt quasi nihil possint habere virtutum, si tamen nihil delicti repererint in subiectis.

m ¶ *Rogo autem vos, ne præsens*, &c.] Ita agite, ne mihi necesse sit manifestare virtutem.

y ¶ *Nam & si amplius aliquid*, &c.] Nam & si me magis potestatem à Christo accepisse dixero, quàm cæteros, vt Apostolus, non erubescam: quia verum dico, & non gloriæ sed ædificationis causa compulsus hæc facio.

z ¶ *Et non in destructionem vestram, non erubescam*, &c.] Vanam illi & vsurpatam & in destructionem exercere cupiunt potestatem.

a ¶ *Vt non existimer quasi terrere vos per Epistolas, quoniam quidem Epistolæ, inquiunt: graues*, &c.] Hoc ideo dico, ne quis me putet illa comminari, quæ implere non possum, vt de me iactant deceptores.

b ¶ *Hoc cogitet, qui eiusmodi est*, &c.] Qui putat hoc, sciat

A omnia me posse facere, si necesse sit, quæ promitto. Nam obedientibus per humilitatem insinuus, & peccantibus per seueritatem fortis existo.

a ¶ *Non enim audemus*, &c.] Id est, non debemus ita Deum contemnere, vt euæquemur aliquibus, qui suis laudibus malunt quàm Dei gratia commendari, nec de nobis possumus maiora iactare, quàm sumus.

b ¶ *Sed & ipsi*, &c.] Non excedimus mensuræ nostræ terminos.

c ¶ *Et comparantes*, &c.] Non minoribus, sicut cum illi nihil sint, Apostolis se non modò æquales faciunt, sed etiam antepununt.

d ¶ *Nos autem*, &c.] Nihil supra mensuram humanam facimus, sed in Apostolatus gratia, quantum nobis Dñs donare dignatus est, per quam vobis Corinthij prædicamus, nec enim hoc vsurpatione fecimus, sed præcepto.

e ¶ *Vsque ad vos*, &c.] Nun nostro, vt illi qui prædicando se, suum Euangelium faciunt.

f ¶ *Non in immensum*, &c.] Immensum est in alienis laboribus gloriari. Illi autem semper ad fideles ibant, qui signa minimè quærebant.

g ¶ *Spem autem*, &c.] Qui nõ munera à vobis, sed mercedẽ

B à Deo vestræ fidei expectamus.

h ¶ *In abundantia*, &c.] Id est, non enim vsque ad vos sufficit peruenire, sed cum vestra fides creuerit aliò transiemus.

i ¶ *Non in aliena*, &c.] Sicut illi de præparatis iam ab alijs impudenter gloriantur.

k ¶ *Qui autem*, &c.] Iam gloriari in Domino exhortatur, cuius virtutes in eo operatæ sunt.

l ¶ *Non enim*, &c.] Seipsum commendat, qui ipse laudat se. Illum verò Dominus commẽdat, qui signorum virtutibus commendatur.

solum terrorem asserentes nominari, quàm aut penitus non esse, aut æternam non esse affirmat, contra auctoritatem omnium scripturarum. C

p ¶ *Et excidant à simplicitate*, &c.] Quia Dei verbum simpliciter credere, non est hominum peruersorum.

sumus verbo per epistolas absẽtes, tales & præsentes in facto. [a] Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos cõmẽdant, [b] sed & ipsi in nobis nosmetipsos mẽtientes, [c] & comparantes nosmetipsos nobis. [d] Nos autem non immensum gloriabimur, sed secundum mensuram regulæ, qua mensus est nobis Deus mensurã pertingẽdi vsque ad vos. Non enim quasi non pertingentes, ad vos superextendimus nos. [e] Vsque ad vos.n.peruenimus in Euãgelio Christi, [f] nõ in immensũ gloriantes in alienis laboribus. [g] Spẽ autẽ habẽtes crescentis fidei vestræ in vobis magnificari secundum regulam nostram [h] in abundantia etiã in illa quæ vltra vos sunt euangelizare, [i] non in aliena regula in his, quæ præparata sunt gloriari. [k] Qui autem gloriatur, in Domino glorietur. [l] Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat.

CAPVT XI.

VTinã [m] sustineretis modicũ quid insipiẽtiæ meæ: sed & supportate me. [n] Æmulor enim vos Dei æmulatione. Despondi enim vos vni viro, virginem castam exhibere Christo. [o] Timeo autem, ne sicut serpens Euam seduxit astutia sua: ita corrumpantur sensus vestri, [p] & excidãt a simplicitate, [q] quæ est in Christo Iesu. [r] Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quẽ non prædicauimus, aut aliũ spiritum accipitis, quem non accepistis, aut aliud Euangelium quod non recepistis, recte pateremini. [s] Existimo enim nihil me minus fecisse [t] à magnis Apostolis. [u] Nã & si imperitus sum sermone, sed nõ sciẽtia. [x] In omnib. autem manifestus sum vobis. [y] Aut nunquid peccatum feci meipsum humilians, vt vos exaltemini? [z] Quoniam gratis Euangeliũ Dei euangelizaui vobis, [a] alias Ecclesias expoliaui, accipiens stipẽdium ad ministerium vestrum. [b] Et cum essem apud vos, & egerem, nulli onerosus fui. [c] Nam quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui venerunt de Macedonia, [d] & in omnibus sine onere me vobis seruaui, & seruabo. [e] Est veritas Christi in me: [f] quoniam hæc gloriatio nõ infringetur in me in regionibus Achaiæ. [g] Quare? Quia non diligo vos, Deus scit. [h] Quod autem facio & faciã, vt amputem occasionẽ eorum, qui volunt occasionem, vt in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos. [i] Nã eiusmodi Pseudoapostoli sũt,

q ¶ *Quæ est*, &c.] Castus sensus qui vni viro coniungitur Christo, & solus illi semel promissa sufficiunt.

r ¶ *Nam si is*, &c.] Si vobis amplius aliquid gratiæ prædicaretur, quam per nos accepistis, rectè eos nobis præponi fortitan pateremini.

s ¶ *Existimo enim*, &c.] Me minus fecisse istis, qui nihil sunt, ne putetis.

t ¶ *A magnis*, &c.] Quanto magis Petrus & cæteri prædicant minos aliquid accepisse.

u ¶ *Nam & si imperitus*, &c.] Nun sicut isti qui, cùm sint scientia imperiti, in sermone tumido gloriantur.

x ¶ *In omnibus*, &c.] Ostendit integritatem suam, qua per Deum omnia fecerit, cùm nec auaritiam, nec gulam, nec gloriam ab eis aliquando quæreret.

y ¶ *Aut nunquid*, &c.] Si fortè hoc solum peccaui, qui propter vos etiam licita & concepta contempsi.

z ¶ *Quoniam gratis*, &c.] Qui neque panem quotidianum, quem ordinauit Dominus, accepimus.

D a ¶ *Alias Ecclesias*, &c.] Cum vobis prædicarem, mihi Macedones ministrabant.

b ¶ *Cum essem*, &c.] Hoc fuit ex veritate infirmitatem portare paruulorum, vt nec tunc quidem vellet accipere, cùm egeret.

c ¶ *Nam quod*, &c.] Qui non occurrebant, manibus adorando fratres, quos nouerunt falsos: nec Pseudoapostolus susceperant, quinimo vincebant.

d ¶ *Et in omnibus*, &c.] Quando infirmos vos habueritis.

e ¶ *Est veritas*, &c.] Sicut Christus semel statuit, nec negauit, necesse est, vt aliquando non mentitus ita faciam.

f ¶ *Quoniam hæc*, &c.] Gloriationem propter Deum concessam contemnit, præcipuè si inopiam patiatur.

CAPVT XI.

VTinã m *sustineretis*, &c.] Sustinere me, quia multum sustinere consueuistis imprudentiam meam. Ideo insipientem se dicit: quia illi necesse erat, aliqua de se dicere, licet vera, vt ostendat, quàm verè insipientes sunt, qui falsò se laudant. Sed & supportate me.

n ¶ *Aemulor enim.*] Id est, non stimulo liuoris inflammor, sed vos tanquam pater diuina æmulatione custodio, vt possim vos immaculatos Christo coniungere: tãto maiore studio conuersatos, quanto meliori estis sponso iungendi.

o ¶ *Timeo autẽ*, &c.] Serpens Euam de Deo mentiendo seduxit, affirmans solam Deum comminatum esse mortẽ, nec esse iam illaturum. Ita & Pseudoapostoli asserebant, ideo Euãgelij præcepta addita, vt vel sic lex antiqua seruaretur, & eam solam sufficere custoditam perquirunt æmulatores. Iã nunc serpens similiter quosdam seducit, gehennam propter

g ¶ *Quare? Quia*, &c.] Ipse nouit, verum vos diligam an non. Imo ideo à vobis non accipio: quia multum vos diligo.

h ¶ *Quod autem*, &c.] Hic reddit causam, quare ipse non acceperit, & aduersarij cur docerent gulam, auaritiamque sectarentur, quærentes per paucum aditum inuenire lucrandi, vt hic vel panem acciperet, illi aurũ licentius exigerẽt. Ideo tollit occasionem Apostolus, vt in hoc appareant, qui propter Deum docerent, si à discipulis nihil expeterent.

i ¶ *Nam eiusmodi Pseudoapostoli*, &c.] Dicentes. Hæc dicit Dominus, cùm ipse non miserit eos, & visiones à corde suo loquuntur.

a opera-

a ¶ Om-

E G

[a] operarij subdoli, transfigurátes se in Apostolos Christi. [b] Et non mirum. Ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis. [c] Non ergo est magnum si ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiæ, [d] quorum finis erit secundum opera eorũ. [e] Iterum dico, ne quis putet me insipientem esse. Alioquin velut insipientem accipite me: vt & ego modicum quid glorier. [f] Quod loquor, non loquor secundum Deum: sed quasi in insipientia in hac substãtia gloriæ: [g] quoniam multi gloriantur secundum carnẽ: & ego gloriabor. [h] Libenter enim suffertis insipientes: cum sitis ipsi sapiẽtes. [i] Sustinetis enim si quis vos in seruitutẽ redigit: [k] si quis deuorat: [l] si quis accipit. si quis extollitur: [m] si quis in faciẽ vos cædit. [n] Secũdũ ignobilitatẽ dico, [o] quasi nos infirmi fuerim[us] in hac parte. [p] In quo quis audet: in insipientia dico: [q] audeo & ego. [r] Hebræi sunt, & ego. Israelitæ sunt, & ego. Semen Abrahæ sunt, & ego. [s] Ministri Christi sunt, & ego. [t] Vt minus sapiẽs dico, plus ego. In laboribus plurimis: in carcerib. abundantius: in plagis supra modum: in mortib. frequenter. A Iudæis quinquies quadragenas vna min[us] accepi. Ter virgis cæsus sũ: semel lapidatus sum: [u] ter naufragium feci: nocte ac die in profundo maris fui. [x] In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronũ, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus. [y] In labore & ærumna, in vigiliis multis in fame & in siti, & in ieiuniis multis. In frigore & nuditate: [z] præter illa quæ extrinsecus sunt instãtia mea quotidiana solicitudo omniũ ecclesiarum. [a] Quis infirmatur: & ego nõ infirmor? Quis scandalizatur: & ego non vror? [b] Si gloriari oportet: [c] quę infirmitatis meæ sũt gloriabor. [d] Deus & pater Domini nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in secula, quod non mẽtior. [e] Damasci præpositus gentis Aretæ regis custodiebat ciuitatẽ Damascenorum, vt me comprehẽderet. Et per fenestram in sporta demissus sum per murũ: & sic effugi manus eius.

CAPVT

a ¶ *Operarii subdoli*, &c.] Subdolus est, qui aliud fingit, cum aliud agit, vt sub contemplatione Euangelicæ prædicationis contegat rapacitatem. Tales enim prædicatores, vt hominibus placeant, necesse est adulari, vt adulando placeant, & placendo accipiant, ea quæ commẽdantur dicunt, non ea quæ ædificent audientem. Plerique eorum non tam pecuniam desiderant quàm honorem, arbitrantes se summis opibus esse ditatos, si ab omnibus collaudẽtur: sed nec pecunias ideo spernunt, quia non habent, sed quia in recõditis habent. Veri autẽ & simplices magistri Apostolos imitantur, dicentes: Neque enim fuimus in sermone adulationis aliquando, nec in occasione auaritiæ, neque quærentes ab omnibus gloriam nec à vobis.

b ¶ *Et non mirum*, &c.] Non tam facilè somniis, aut aliquibus quasi angelis lucis, fides habenda, ne fortè transfiguret se Satanas in angelum lucis, & decipiat ac fallat incautos.

c ¶ *Non est ergo*, &c.] Non mirum si ministri Satanæ, auaritiæ, id est, gloriæ causa fingant se iustitiam prædicare.

d ¶ *Quorum finis erit secundum*, &c.] Mala opera, malus finis expectat.

e ¶ *Iterum dico*, &c.] Iam superius dixit. Sustinete modicum quid insipientiæ meæ, & reddiderat rationem: quia zelo Dei eos zelaret, non gloriæ desiderio esset de se aliquid dicturus, ne eius in odiũ versi falsos Apostolos sequerentur. Si ergo insipientia eius tã sapiens est, quàm sapiens erit ipsa sapientia? Simul notandũ, quia mirum esse non debet, si ad tempus falsa doctrina præualeat, cuius auctoribus in fine vindicta promittitur.

F

f ¶ *Quod loquor, non loquor*, &c.] Si hic necessitate populi compulsus, negat se secundum Deum gloriari, quid de illis sentiendum est, qui sola iactantia gloriantur substantiæ gloriæ? Est enim alia vera substantia gloriandi.

g ¶ *Quoniam multi*, &c.] Quoniam in nobilitate terreni generis gloriari, carnale est.

h ¶ *Libenter enim suffertis insipienter, cum sitis*, &c.] Video enim vos cum edocti sitis, nullius momenti insipientibus facilè consensisse.

i ¶ *Sustinetis enim*, &c.] Legis vel Pharisæorum, qui dominatum in populum exercebant.

k ¶ *Si quis deuorat*, &c.] Conuiuia vel munera. Si quis accipit pecuniam.

l ¶ Si *quis extollitur*, &c.] Iudaica superbia vel de scientia vel de generis qualitate.

m ¶ Si *quis in faciem vos cadit*, &c.] Si quis etiam præsentes obiurgat.

n ¶ *Secundum ignobilitatem dico.*] Ignobilitas enim maxima est, si quis filius Dei, de terrena nobilitate se iactet.

o ¶ *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte*, &c.] Ab illis minus aliquid habeamus.

p ¶ *In quo quis audet.*] Hic se Apostolis comparat laborum suorum contemplatione. Item notandum quod quasi temerarium dixerit audere.

q ¶ *Audeo & ego.*] Possum audere, si volo.

r ¶ *Hebræi sunt & ego. Israelitæ sunt & ego*, &c.] Si in hoc gloriantur, & ego huius sum gentis.

s ¶ *Ministri Christi*, &c.] Notãdum quod si quis de Christi solum ministerio glorietur, non sapienter hoc facit.

t ¶ *Vt minus sapiens dico*, &c.] Quinque vicibus tricenas & nouenas quasi transgressor legis accepit: Hæc autem in Actibus Apostolorum non omnia reperiuntur: quia nec in Epistolis omnia, quæ ibi scripta sunt, continentur.

u ¶ *Ter naufragium*, &c.] In vltimo periculo, cùm nauim in profunda tempestate deductam, moras fluctuum operiri putaremus.

x ¶ *In itineribus sæpe, periculis fluminum*, &c. *periculis in falsis fratribus.*] Qui explorato subintroierunt nostram libertatem.

y ¶ *In labore*, &c.] Fames necessitatis est, ieiunium voluntatis.

H

z ¶ *Præter illa quæ extrinsecus sunt instantia mea quotidiana*, &c.] Præter illa quæ per mansuetudinem leuiora esse videntur.

a ¶ *Quis infirmatur*, &c.] Non dixit, scandalizor: quia in fide scandalizatur. Cum infirmantibus infirmor: cum pereuntibus perire me credo: sic enim vror tristitia, vt animo ardere me sentiam.

b ¶ *Si gloriari*, &c.] Nã si gloriari necesse est, nõ in his quæ ad lætitiam, sed quæ ad mœrorem pertinent, gloriabor.

c ¶ *Quæ infirmitatis meæ sunt*, &c.] Manifestè infirmitates suas Apostolus, tentationes quas sustinebat, persecutionesque significat. Item omnes superiores necessitates, vno infirmitatis nomine definiunt, eo quòd humanas imbecillitates istæ præualeant.

d ¶ *Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi scit, qui est benedictus in secula: quod*, &c.] Rem quasi difficilem dicturus, quod Iudæi contra eum etiam principes gentium concitassent, ante implorat testimonium DEI: ne veræ hoc iactantiæ imputaretur, quod aduersus eum etiam regna surrexerint, & nihil potuerint præualere. Hæc autem idcirco enumerat, vt ostendat, quid intersit inter veros & falsos Apostolos.

e ¶ *Damasci præpositus gentis Aretæ regis, custodiebat ciuitatem Damascenorum, vt me comprehenderet. Et per fenestram in sporta demissus sum per murum*, &c.] Præpositus gentis illius erat, cui imperabat Areta rex.

A

Capvt XII.

SI a gloriari oportet, non, &c.] Non mihi expedit, qui necessitate compellor.

b ¶ *Veniam autem ad visiones*, &c.] Sibi infirmitates, Domino visiones ascribit.

o ¶ *Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumeliis.*] Non in honoribus. C

p ¶ *In necessitatibus.*] Non in ocio, non in diuitiis.

q ¶ *In persecutionibus*, &c.] Non pro crimine: vnde Saluator docuit, vt sola causa iustitiæ patiamur. Petro similiter id attestante.

Capvt XII.

SI a gloriari oportet: nō expedit quidem. b Veniam autē ad visiones & reuelationes Dñi. c Scio hominem in Christo d ante annos quatuordecim, siue in corpore siue extra corpus nescio, Deus scit: raptum huiuscemodi vsque ad tertium cœlū. e Et scio huiuscemodi hominem siue in corpore siue extra corpus nescio, Deus scit: quoniā raptus est in paradisum, f & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui. g Pro huiuscemodi gloriabor: pro me autem nihil, h nisi in infirmitatibus meis. Nam & si voluero gloriari, non ero insipiēs: veritatem enim dicam. i Parco autem, nequis me existimet supra id quod videt in me: aut audit aliquid ex me. k Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ, l qui me colaphizet. m Propter quod ter Dñm rogaui, vt discederet à me. Et dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea: nā virtus in infirmitate perficitur. n Libēter igitur gloriabor in infirmitatib. meis: vt inhabitet in me virtus Christi. o Propter quod placeo mihi in infirmitatib. meis, in contumeliis, p in necessitatibus, q in persecutionibus, in angustiis pro Christo. r Cùm enim infirmor, tunc potens sum. s Factus sum insipiēs, t vos me coegistis. Ego enim à vobis debui commendari. Nihil enim minus feci ab his qui sunt supra modū Apostoli. u Tametsi nihil sū: signa tamē apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia, in signis & prodigiis & virtutib9. x Quid est enim, quod min9 habuistis præ cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non grauaui vos? Donate mihi hanc iniuriam. y Ecce tertiò hoc paratus sum venire ad vos: & nō ero grauis vobis. Non enim quæro, quæ vestra sont, sed vos. z Nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filiis. a Ego autē libentissime impendā: & super impendar ego ipse pro animab. vestris abundantius: licet plus vos diligens, minus diligar. b Sed esto. Ego vos non grauaui: sed cùm essem astutus, dolo vos cepi. Nunquid per aliquē eorum quos misi ad vos, circumueni vos? c Rogaui Titū, & misi cum illo fratrem. Nunquid Titus vos circumuenit? d Nonne eodem spiritu ambulauimus? Nonne eisdem vestigiis. e Olim putatis, quòd excusemus nos apud vos. f Coram Deo in Christo loquimur. Omnia autem charissimi propter ædificationem vestrā. g Timeo enim, ne forte cùm venero, non quales volo, inueniam vos: & ego inueniar à vobis qualem non vultis: h ne forte cōtētiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones sint inter vos. Ne iterū cum venero humi-

c ¶ *Scio hominem*, &c.] Siue humilitatis causa de seipso alterius persona loquitur, siue de alio, verùm potest vtrumque constare.

d ¶ *Ante annos*, &c.] Quia iterum repetit, ostendit aliam fuisse visionem. Vide quanta necessitas fuit, vt quod annis quatuordecim celauerat, prodere cogeretur.

e ¶ *Et scio huiuscemodi hominem*, &c.] Iterando Apostolus hunc talem hominem, ostendit secundò esse raptum: semel vsque ad tertium cœlum, vbi vidit visiones: & semel in paradisum, vbi reuelata sunt ei ineffabilia verba.

f ¶ *Et audiuit arcana*, &c.] Siue quæ nulli dicere fas est, siue quæ impossibile est humanā enarrare naturam. Hoc contra Arianos.

g ¶ *Pro huiusmodi*, &c.] Visione vel homine: pro me autem non gloriabor in mea

B

virtute: quia non est reuelatio mea sed Dei.

h ¶ *Nisi in infirmitatibus*, &c.] Hic videtur ostendere, cum de alio dicat, etiam si dicat, causam gloriandi habere nolle.

i ¶ *Parco autem, ne quis me existimet supra id quod*. &c.] Sufficiunt manifesta etiam si celentur occulta.

k ¶ *Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est*, &c.] Quanta putatis esse quæ zelo, vt mentio mihi esset stimulus necessarius, qui me hominem esse semper mihi demonstraret. Stimulum carnis, angelum Satanæ, tentationes persecutionum Apostolus se sustinuisse significat.

l ¶ *Vt me colaphizet*, &c.] Aut tribulationes suscitando, aut dolores. Quidam enim dicunt eum frequenter dolore capitis laborasse.

m ¶ *Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me*, &c.] Hic intelligimus etiam sanctos ignoranter nonnunquam alia impetrabilia postulasse: simul etiam discimus, quod importuna petitio vel responsum mereatur, si non meretur effectum.

n ¶ *Libenter igitur*, &c.] Postquam cognoui prodesse, quod nocere putabam.

r ¶ *Cum enim*, &c.] Maxima potentia est infirmari pro Christo, & magnæ diuitiæ indigere.

s ¶ *Factus sum insipiens*.] Insipientem esse dicit, aliquem se in laboribus iactare vel virtutibus.

t ¶ *Vos me coegistis*, &c.] Sed hoc vos coegistis, qui cum aliis de me satisfacere deberetis, quod nihil minus fuerim à magnis Apostolis, iterum opus habetis, vt vos denuò commendemus.

u ¶ *Tametsi nihil*, &c.] Ego quidem nihil sum, vt homo, sed Apostolatus, sua in vobis signa monstrauit, hoc est, patientiam in moribus, & prodigia in signis.

x ¶ *Quid est enim*, &c.] Quib. alij Apostoli prædicarunt. De integritate Apostoli, & seueritate acceptæ potestatis à Domino in eos, qui pœnitentiam negarunt, agit.

y ¶ *Ecce tertio hoc paratus sum venire*, &c.] Salutem vestram desidero, non munera. D

z ¶ *Nec enim debent filij parentibus thesaurizare: sed parentes*, &c.] Ego magis si haberem, vobis dare deberem.

a ¶ *Ego autem libentissime*, &c.] Quod habeo labore nimio, impendo, & plusquam possum, impendam. Perfecta enim dilectio non solum totum quod habet gratis impendit, sed etiam ipsa libenter superimpenditur, si necessa est.

b ¶ *Sed esto: ego*, &c.] Per omnia se purgat, ipsorum semper conscientiam testem inuocās: simul, & quomodo se ab illis possint cauere, demonstrans.

c ¶ *Rogaui Titum*, &c.] Nunquid aliquid vobis abstulit ad me perferendum?

d ¶ *Nonne eodem*, &c.] Nonne vno spiritu omnia gerimus?

e *Olim putatis*.] Non sicut superius dixi placem9 nobis, sed ne nobis cùm venerimus, necesse sit acrius vindicare.

f ¶ *Coram Deo*, &c.] Quem fallere impossibile est.

g ¶ *Timeo enim*, &c.] Timeo, si vos non inuenero iustos, & ego vobis seuerus inueniar. Blandimentis minas iungit.

h ¶ *Ne forte cōtētiones, æmulationes, animositates*, &c.] Propter

E ptet hæc se dicebat seuerissimè vindicare. Quid faceret, si nostris temporibus adueniret, quibus ad comparationem aliorum criminum, ista ne putantur quidem esse peccata.

a ¶ *Et lugeam multos ex his*, &c.] Hoc est contra Nouatianos pœnitentiæ negatores: si enim luget pœnitentiam non agentes, vtique de agentibus gaudet.

b ¶ *Fornicatione, & impudicitia quam*, &c.] Impudicitia grauior est fornicatione, quasi monstruosa turpitudo, sicut ille fecit, qui vxorem patris accepit.

m ¶ *Spero autem, quod*, &c.] Spero vos sensuros, quomodo nos conuersemur. G

n ¶ *Oramus autem* Deum, *vt nihil mali faciatis, non vt nos probati*, &c.] Si enim aliquid feceritis, non vindicando parebimus probati: sed maluimus nos reprobos videri, tantum vt vos, quod bonum est, faciatis.

o ¶ *Non enim*, &c.] Innocentiæ enim nostræ sententiā obesse non poterit, nisi ei qui pro certo peccauerit.

p ¶ *Gaudemus enim*, &c.] Gaudemus, si non sit necesse, vt nostra virtus appareat, sicut Petri apparuit in Sapphira & Anania.

humiliet me Deus apud vos: [a] & lugeam multos ex his, qui ante peccauerunt: & non egerūt pœnitentiam super immunditia [b] & fornicatione, & impudicitia quam gesserunt.

Capvt XIII.

Ecce [c] tertio hoc venio ad vos: in ore duorū vel trium testium stabit omne verbum. [d] Prædixi enim & prædico: vt præsens vobis & nunc absens his qui ante peccauerunt, & cæteris omnibus: quoniam si venero, iterum non parcam, [e] An experimentum quæritis eius, qui in me loquitur Christus? [f] Qui in vobis non infirmatur, [g] sed potens est in vobis. [h] Nam & si crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex virtute Dei. [i] Nam & nos infirmi sumus in illo: sed viuemus cum eo ex virtute Dei in vobis. [k] Vosmetipsos tentate, si estis in fide ipsi vos probate. [l] An non cognoscitis vosmetipsos: quia Christus Iesus in vobis est? Nisi forte reprobi estis. [m] Spero autē, quod cognoscitis: quia nos non sumus reprobi. [n] Oramus autem Deum, vt nihil mali faciatis, non vt nos probati pareamus, sed vt vos, quod bonum est, faciatis. Nos autem vt reprobi sumus. [o] Non possumus enim aliquid aduersus veritatem: sed pro veritate. [p] Gaudemus enim, quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis. [q] Hoc & oramus vestram consummationem. [r] Ideo enim hæc absens scribo, vt non præsens durius agam secūdum potestatem, quàm Dominus dedit mihi [s] in ædificationem, [t] & non in destructionem. [u] De cætero fratres gaudete: perfecti estote, exhortamini, [x] idipsum sapite. Pacem habete: & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. [y] Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos oēs sancti. [z] Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Sancti spiritus [a] sit cum omnibus vobis, Amen.

Capvt XIII.

Ecce tertio hoc, &c.] Secundum legem contra Manichæos.

d ¶ *Prædixi & prædico*, &c.] Qui post documenta priorum peccauerint, non ipsis parcam: quia antecedentium ruina, sequentes debet facere cautiores.

c ¶ *An experimentum*, &c.] An in me Christum tentatis, vtrum in vobis valeat vindicare?

f ¶ *Qui in vobis*, &c.] Quem non infirmum, sed potentem esse nec ipsi nescitis.

F g ¶ *Sed potens est in vobis*, &c.] Quanto magis in vobis carptoribus sui.

h ¶ *Nā & si crucifixus est ex*, &c.] Quod crucifixus est, nostræ est infirmitatis: quod viuit, suæ virtutis.

i ¶ *Nam & nos*, &c.] Siue, qui nos quasi infirmos prouocatis, inuenietis nos viuere cum Christo in virtute Dei cum in vos vindicare cœperimus. Siue nos in præsenti quidem infirmamur, sed in futuro cum illo, non in nostra, sed Dei virtute viuemus.

k ¶ *Vosmetipsos tentate, si estis in fide: ipsi vos probate*, &c.] Si in fide estis & in vobis vos cognoscite: date sententiam in peccante, & videte, si non statim cum vestro verbo vindicta procedat.

l ¶ *An non cognoscitis vosipsos, quia*, &c.] Dei virtus, si tamen vos minimè reprobauit.

q ¶ *Hoc oramus vestram*, &c.] Vt vos perfecti sitis atque potentes.

r ¶ *Ideo hæc absens scribo, vt*, &c.] Si non correxeritis vos, durius adhuc acturus sum, quàm scribendo denuntio.

s ¶ *In ædificationem*, &c.] Vt & vos de æteroo emendetis: & alij peccare formident.

t ¶ *Et non in destructionem*] Ad quam sibi Pseudoapostoli potestatem vsurpant.

u ¶ *De cætero autem fratres gaudete, perfecti estote*, &c.] Notandum quod toti Ecclesiæ scribens, dicit eos omnes debere esse perfectos: & quod laicos iubet se inuicem exhortari. H

x ¶ *Idipsum sapite. Pacem habete & Deus pacis*, &c.] Alioquin auctor dissensionis & odij, contrarius erit vobis: & vos cum illo permanebitis in æternum: si ille hic vobiscum manserit semper.

y ¶ *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant*, &c.] Non honorati aut diuites.

z ¶ *Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & cōmunicatio Sancti spiritus*, &c.] Contra Arianos, qui ideo patrem maiorem esse contendunt: quia plerunque primus nominatur in ordine.

a ¶ *Sit cum omnibus*, &c.] Non aliquantis, siue quòd omnes in his donis velit esse perfectos.

Commentariorum in secundam Epistolam ad Corinthios Finis.

COMMENTARII IN EPISTOLAM AD GALATAS.

CAPVT I.

PAulus [a] Apostolus nõ ab hominibus, neque per hominem : [b] sed per IESVM Christum [c] & Deum patrem: [d] qui suscitauit eum à mortuis, [e] & qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ. [f] Gratia vobis [g] & pax à Deo patre nostro & Domino IESV Christo : [h] qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, [i] vt eriperet nos de præsenti seculo nequam, [k] secundum voluntatem Dei & patris nostri, [l] cui est gloria in secula seculorum, Amen. [m] Miror, quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocauit in gratiam Christi, in aliud Euangelium, quod non est aliud, [n] nisi sunt aliqui, qui vos conturbant, [o] & volunt conuertere Euãgelium Christi. [p] Sed licet nos aut angelus de cœlo euangelizet vobis præterquam, quod euangelizamus vobis, [q] anathema sit. [r] Sicut prædiximus, & nunc iterum dico. Si quis vobis euangelizauerit præter id, quod accepistis, anathema sit. [s] Modo enim hominibus suadeo, an Deo? [t] An quæro hominibus placere? [u] Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem. [x] Notum enim vobis facio, fratres, Euangelium quod euangelizatum est à me: [y] quia non est secundum hominẽ. Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi. [z] Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo : [a] quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam, & proficiebam in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantes æmulator existens paternarum mea-

PAulus a Apostolus, &c.] Sicut sacrarum scripturarum testatur auctoritas: Neminem venire ad patrẽ nisi per filium & Spiritum sanctum.

Item neminem venire ad filium, nisi quem vocauerit pater & Spiritus sanctus: ita & hoc loco manifestè ostenditur Paulum Apostolum in Euangelij prædicationem, per Iesum Christum & Deum patrem vocatum esse à Sancto spiritu: quemadmodum liber Apostolicorum Actuum docet, dicens: Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus dixit Spiritus sanctus: Segregate mihi Barnabam & Saulum in opus, ad quod assumpsi eos.

Item & infra in eodem loco: Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto abierunt Seleuciam Quod autem hic Iesum Christum primo loco ponit, & ita demum patrem, & alibi indifferenter DEVM patrem anteponit, frequenter etiam Spiritum sanctum, hoc ostendit:
B quoniam in patre & filio & Spiritu sancto, non ordo, non maior aut minor, sed vna est gloria eademque substantia. Quod vero dicit, neque per hominem, sed per IESVM Christum: hic personam deitatis ostendit. Quod autem ait: qui suscitauit eum à mortuis, assumpti hominis significat incarnationem. Aliter: Non humana præsumptione, vt illi dicunt : neque per Apostolos alios, vt Aaron per Moysen, sed per ipsum dominum, vt Moyses & omnes Apostoli vel Prophetæ: sed plerique ab hominibus ordinantur, eum indigne fauore populi patientiam Domini contemnentes, diuino sacerdotio contra meritum ordinantur.

b ¶ *Sed per Iesum Christum.*] Qui Petrum & cæteros Apostolos in ministerium Apostolatus elegit.

c ¶ *Et Deum patrem, &c.*] Ostendit vnam esse patris & filij operationem.

d ¶ *Qui suscitauit eum, &c.*] Secundum quod mori potuit, secundum carnem scilicet.

e ¶ *Et qui mecum sunt, &c.*] Ne solus indigne ferre putaretur, suam conculcari doctrinam Apostolus obiurgaturus Galatas propter conuersationem suam, non tantum ex sua persona scribit ad eos, sed ex omnium fratrum, qui in consortio secum erant, quos in Epistola ad Corinthios Apostolos vocat, dicens. *Siue fratres nostri Apostoli Ecclesiam gloriæ Christi.* 1.Cor.15.

f ¶ *Gratia vobis.*] Qua sola estis fide saluati.

g ¶ *Et pax à Deo & patre, &c.*] Qua remissis delictis omnibus, reconciliati fuerunt Deo.

h ¶ *Qui dedit semetipsum, &c.*] Ostendit beneficia Christi, quib. existebant ingrati, in lege quæ peccatoribus data est, viuere cupientibus, eum illis omnia essent peccata dimissa.

i ¶ *Vt eriperet nos de præsenti, &c.*] Non quod seculum nequam sit, sed quod mala sint, quæ aguntur in seculo, sicut & Dominus in Euangelio dicit: *Sufficit diei malitia sua.* Non quia dies mala sit, sed propter illa, quæ in eius tempore agũtur, vel bona vel mala dicitur. Item mala seculi opera dicuntur, quæ committuntur in ipso. Matt.6 d

k ¶ *Secundum voluntatem Dei &c.*] Non secundum merita nostra.

l ¶ *Cui est gloria, &c.*] Infinitis beneficiis infinita gloria debetur.

m ¶ *Miror, quod sic tam, &c*] Manifestatis beneficiis, mirari se dicit, quod ab illo potuerint separari.

n ¶ *Nisi sunt aliqui, qui vos, &c.*] Nam Euangelium verum aliud esse non potest, nisi Christi.

o ¶ *Et volunt, &c.*] Dum lex ad Euangelium profecerit, illi peruerso ordine Euangelium ad legem prouocare nituntur.

p ¶ *Sed licet nos aut &c.*] Breuiter omni voluit præiudicare personæ, quando nec Apostolus contra id quod primũ prædicauerat, nec vocem de cœlo loquentis angeli permisit audire. Facit autem sententia cõtra omnes hæreticos qui traditiones Apostolicas mutare conantur. D

q ¶ *Anathema sit.*] Hoc est, abominabilis vobis sit.

r ¶ *Sicut prædiximus, &c.*] Repetitum fortius commendatur.

s ¶ *Modo enim, &c.*] Nunquid propter homines vobis suadeo : sicut propter Iudæorum traditiones ante faciebam? Ostendere vult odia hominum se non timentem, liberè defendere veritatem.

t ¶ *An quæro, &c.*] Vbicunque sine additamento aliquo homines nominantur, in malam partẽ accipitur in scripturis. Vt est illud : *Omnis homo mendax.* Et: *Quem dicunt homines esse*. Et, *Nonne homines estis?* Et, *Secundum hominem ambulatis.* Igitur quicunque talibus placere voluerit, necesse est: vt eorum faciat voluntatem. Sancti autem Deo tãtum & Deũ amantibus placent, qui plusquam homines esse meruerunt. Psal.115. 1.Cor.3

u ¶ *Si adhuc hominibus, &c.*] Nam ideo me oderunt, quia seruus sum Christi.

x ¶ *Notum enim vobis facio, &c.*] Vult purgare vsurpationis & humanæ traditionis infamiam.

y ¶ *Quia non est, &c.*] Neque à me confinxi, neque ab alio homine accepi, neque à quoquam didici, quod gentes sola fide saluarentur.

z ¶ *Audistis enim, &c.*] Nec vos credo latere, quod dico. Ostendere vult, quàm firmiter tenuerit Iudaismum, & quã fideliter pro traditionibus patrum expugnarit Ecclesiam, vt intelligamus eum non potuisse inde humano consilio, nisi reuelatione separari diuina

a ¶ *Quoniam supra modum, &c.*] Non supra omnes, ne iactabundus putaretur.

E a ¶ *Cum autem*, &c.] Hic præscientiam Dei, ad dilectionem apostoli antequam nasceretur, ostendit. Item qui me in præscientia ab vtero segregauit, quãdo voluit, fecit, quod sciebat esse futurum.

b ¶ *Et vocauit*, &c.] Non meis meritis.

in aliquo instrueret, quippe qui plenam fueram gratiã consecutus: sed vt manifestatem eis recto ordine, me Christi euangelium prædicare. G

f ¶ *Et contuli cum illis*, &c.] Non didici, sed contuli euangelium, per quod gentes sola fide saluantur.

c ¶ *Vt reuelaret*, &c.] Vt filium suum per me gentibus reuelaret.

d ¶ *Continuo*, &c.] Hoc dicit: quoniam secundum mysteriũ reuelationis, commissam sibi prædicationem euangelij exercuerit: neque tunc carnis & sanguinis vocem audiui, sed Dei.

e ¶ *Neque*, &c.] Non quod mihi necesse fuit, vt ab illis aliquid edoceret: sed de Damasco in Arabiam protinus ibam, vt docerem quod mihi à Deo reuelatum fuerat.

f ¶ *Deinde*, &c.] Ostendit se non indiguisse doceri, qui triburiam annis alijs prædicarat.

g ¶ *Veni*, &c.] Quando se discipulis iungere attentabat.

h ¶ *Videre Petrum*.] Et susceptum se ab illo in charitate demonstrat, & in tam breui tempore nihil discere potuisse.

i ¶ *Et mansi* &c.] Videndi gratia, non discendi.

k ¶ *Alium*, &c.] Ne vel ab allis didicisse videretur.

F l ¶ *Nisi Iacobum fratrem Domini*. &c.] Quatuor modis fratres appellari quis dubitat? Primo, naturæ, secundo, cognatione, tertio, gente, quartò, affectu. Vnde Iacobus secundũ cognationem frater Domini dicitur: quoniam de Maria Cleophe sorore matris Domini, natus esse monstratur.

m ¶ *Deinde veni*, &c.] Notandum quia per triennium ecclesijs Iudææ erat ignotus.

n ¶ *Quæ erant in Christo. Tantum autem auditum habebant*, &c.] Seorsum qui ex Iudæis erant, ecclesia habebantur, nec his qui erant ex gentibus, miscebantur.

o ¶ *Et in clarificabant Deum*.] De re difficili maxima nascitur admiratio, & laudabatur Deus, qui hoc solus posset efficere. De falsis fratribus, & de Petro in circumcisione. Paulo vero in gentibus ordinatis.

mearum traditionum. [a] Cum autem placuit ei, qui me segregauit ex vtero matris meæ, [b] & vocauit per gratiã suam, [c] vt reuelaret filium suũ in me, vt euangelizarẽ illum in gentibus: [d] cõtinuo non acquieui carni & sanguini. [e] Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascũ. [f] Deinde post annos tres [g] veni Hierosolymam [h] videre Petrum, [i] & mãsi apud eum diebus quindecim. [k] Alium autẽ apostolorum vidi neminem, [l] nisi Iacobum fratrem Domini. Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia nõ mentior. [m] Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie ecclesiis Iudææ, [n] quæ erant in Christo. Tantum autem auditum habebant: quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem, quam aliquando expugnabat, [o] & in me clarificabant Deum.

Capvt II.

DEinde [p] post annos quatuordecim iterum [q] ascendi Hierosolymam cum Barnaba assumpto & Tito. [r] Ascendi autem secundum reuelationem, [s] & contuli cum illis euangeliũ quod prædico in gentibus. [t] Seorsum autem his qui videbantur aliquid esse: [u] ne forte in vacuum currerem aut cucurrissem. [x] Sed neque Titus, qui mecum erat, cum esset gentilis, compulsus est circumcidi: [y] sed propter subintroductos falsos fratres, [z] qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent: [a] quibus neque ad horam cessimus subiectioni, vt veritas euangelij permaneat apud vos. [b] Ab his autem qui videbantur esse aliquid, [c] quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus. n. personam hominis non accipit. [d] Mihi autem qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt: sed è contra cum vidissent, quod creditum est mihi euangelium præputij, [e] sicut & Petro circumcisionis. Qui. n. operatus est Petro in apostolatũ circumcisionis, operatus est & mihi inter gentes. Et cum cognouissent gratiam, quæ data est mihi: [f] Iacobus & Cephas & Ioannes, qui videbantur columnæ esse, [g] dextras dederunt mihi & [h] Barnabę societatis: vt nos in gentes, ipsi autem in circumcisionem: tantum vt [i] pauperum memores essemus. [k] Quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere. [l] Cum autem venisset

t ¶ *Seorsum autem*, &c.] Ne illos discipuli de euangelio dubitare putarent.

u ¶ *Ne forte*, &c.] Hoc non est dubitantis, sed potius confirmantis.

x ¶ *Sed neque*, &c.] In vacuum cucurrit.

y ¶ *Sed propter*, &c.] Reddidit causas cur circumcidit Titum, non quia illi circumcisio prodesset, sed vt scandalum imminens vitaretur.

z ¶ *Qui subintroierunt*, &c.] Quia absoluti sumus à iugo legis.

a ¶ *Quibus*, &c.] Vt periculum vitaremus. & essent in nobis, qui veritatem euangelij confirmarent.

b ¶ *Ab his*, &c.] Hic eos significat, qui Galatas iudaizare compulerant: qui aliquando insignes inter discipulos apostolorum fuerant: quique præsenti tempore à fide Christiana ad obseruationem Iudaicam conuertebant.

c ¶ *Quales*, &c.] Non mihi cura est, quia cum Domino ambulauerunt: quia nec tempus præiudicat fidei, nec persona labori.

d ¶ *Mihi autem*, &c.] Vt prædicem in gentibus, sicut illi Iudæis.

e ¶ *Sicut & Petro*, &c. *quod creditum*, &c.] In nullo sum illo inferior: quia ab vno Deo sumus in ministerio ordinati.

f ¶ *Iacobus & Cephas & Ioannes, qui videbantur columnæ esse*.] Super quas erat ecclesia confirmata.

g ¶ *Dextras dederunt*.] Ita nos docere debere.

h ¶ *Mihi & Barnabæ societatis: vt nos*, &c.] Ambo enim missi erant simul, vt gentibus prædicarent.

i ¶ *Vt pauperũ*, &c.] Qui omnia sua distribuentes, ad apostolorum pedes pretia deponebant. Vel quorum bona fuerant à Iudæis inuasa, sicut legimus ad Hebræos.

k ¶ *Quod etiam solicitus*, &c.] Hoc est, quod in omni pene scribit epistola.

Capvt II.

DEinde p *post*, &c.] Quando de oneribus legis quæstio mouebatur.

q ¶ *Iterum ascendi*, &c.] Non voluntate mea, sed imperij diuini necessitate.

r ¶ *Ascendi autem secundum*, &c.] Hoc ait Apostolus. Cum venirem, inquit, Hierosolymam secundum reuelationem Dei, congregationi fratrum per ædificationem meam reddidi rationem, seorsum & apostolis, non vt ab illis

l ¶ *Cum autem venisset Cephas Antiochiam*, &c.] Galatarũ infirmitas compellit eum narrare: quod nec ipsi Apostolorum principi Petro pepercerit, veritatem euangelij nõ libere defendenti: sicut etiam ad profectum Corinthiorum manifestat visionem, quam annis quatuordecim celauerat.

A Hoc autem totum ait, vt ostendat se nunquam circumcisionis fuisse factorem quod de illo falsi apostoli confingebant. Vnde & alibi dicit: *Ego autem, fratres, si circumcisionem prædico quid adhuc persecutionem patior?* Gal. 5. b

a ¶ *Prius enim*, &c.] Sciens sibi ostensum, vt nullius generis hominem vocaret immundum.

b ¶ *Cum*, &c.] Non ideo reprehensibilis erat, quia cum illis edebat: sed quia postea propter homines se subtrahebat.

c ¶ *Ita vt & Barnabas*, &c.] Qui mecum ad gentes missus, nihil inter eos docuerat esse discriminis.

d ¶ *Sed cum*, &c.] Quamuis hoc propter scandalum faceret Iudæorum, tamen publicè illum conueni, vt & Iudæis superbia, & gentibus desperatio tolleretur.

e ¶ *Dixi Cephæ*, &c.] Publicũ scandalum non poterat priuatè curari.

f ¶ *Si tu*, &c.] Si tu non tenes quod natus es, quo modo illos facis tenere quod nati nõ sunt? Rationem reddit, non iniuriam facit.

g ¶ *Gentiliter*, &c.] Non ex operibus legis, sed sola fide sicut gentes, vitam in Christo inuenisse te nosti.

B h ¶ *Quomodo*, &c.] Cur subtrahis te tanquam à peccatoribus?

i ¶ *Nos natura*, &c.] Peccatores tamen eramus: quia conclusit scriptura omnia sub peccato.

k ¶ *Scientes autem*, &c.] Opera legis, circumcisio & sabbathum, dies festi & cætera, quę non propter iustitiam, sed ad edomandam populi duritiam sunt mandata.

l ¶ *Quod si*, &c.] Si enim gentes fides sola non saluat, nec nos: quia ex operibus nemo iustificatur. Ergo adhuc peccatores sumus, & Christus peccatorum minister est, nunquam non valens peccata indulgere.

m ¶ *Si enim*, &c.] Si destruxi Iudæos, & nunc (vt illi dicũt) ipsos reædifico, meæ sententiæ præuaricator inuenior.

nisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti: quia reprehẽsibilis erat. [a] Prius enim quam venirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. [b] Cum autẽ venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circũcisione erant: & simulationi eius cõsenserunt cæteri Iudæi: [c] ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illã simulationem. [d] Sed cum vidissem quod nõ rectè ambularent ad veritatem euangelij, [e] dixi Cephæ corã omnibus: [f] Si tu cum Iudæus sis, [g] gentiliter viuis, & nõ Iudaice, [h] quo modo gentes cogis Iudaizare? [i] Nos natura Iudæi, & non ex gẽtib. peccatores. [k] Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidẽ Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credimus, vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis. Propter quod ex operib. legis non iustificabitur omnis caro. [l] Quod si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores: nũquid Christus peccati minister est? Absit. [m] Si enim quæ destruxi, iterum hęc reædifico, præuaricatorem me constituo. [n] Ego enim per legem legi mortuus sum, [o] vt Deo viuam: [p] Christo cõfixus sum cruci. [q] Viuo autem iam non ego, [r] viuit vero in me Christus. [s] Quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo filij Dei, [t] qui dilexit me: & tradidit seipsum pro me. [u] Non abiicio gratiam Dei. [x] Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.

CAPVT III.

O Insensati [y] Galatæ, [z] quis vos fascinauit nõ obedire veritati? [a] Ante quorum oculos Christus Iesus proscriptus, [b] & in vobis crucifixus. [c] Hoc solum à vobis volo discere. [d] Ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei. [e] Sic stulti estis, vt cum spiritu cœperitis, nunc carne consummamini? [f] Tanta passi estis sine causa, si tamen sine causa. [g] Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis ex operibus legis, an ex auditu fidei, sicut scriptum est. [h] Abraham credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam. [i] Cognoscite ergo: quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ. [k] Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus, prænũciauit Abrahæ, quia benedicẽtur in te omnes gentes. [l] Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cũ fideli Abraham. [m] Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto

n ¶ *Ego enim*, &c.] Hoc est quod dicit: per legem Christi, legi Moysi mortuus sum: aut certè per ipsam Moysi legem, legis eiusdem sum obseruationibus liberatus: quoniam scriptum est in eadem lege: Quia Abraham ex fide iustificatus est, & non ex operibus legis. Item per legem Christi, legi literæ: & Moysi lege veteri sum mortuus: quia ipsa se cessaturam esse prædixit. Gen. 15. b

o ¶ *Vt Deo viuam.*] Quia legem suam innouauit.

p ¶ *Christo*, &c.] Omnibus peccatis, quibus lex est data, sum mortuus, ergo lex mihi minime est necessaria.

q ¶ *Viuo autem iam non ego.*] Vetus homo.

r ¶ *Viuit vero in me Christus.*] In illo viuit Christus, in quo Christus vegetat actus & vitam.

s ¶ *Quod autem*, &c.] In sola fide: quia nihil debeo legi antiquæ. C

t ¶ *Qui dilexit me*, &c.] Non pecuniam, non aliquod aliud pretium, sed se.

u ¶ *Non abiicio*, &c.] Non debeo illi esse ingratus, qui me tantum dilexit, vt pro me etiã moreretur. Abiecta enim est gratia, si mihi sola non sufficit.

x ¶ *Si enim per legem*, &c.] Si lex poterat iustificare, superfluè mortuus est Christus.

CAPVT III.

O *Insensati y Galatæ.*] Nõ est contrarium Saluatoris verbo, quo fratrem fatuum vocari prohibuit, nõ enim hic dicitur sine causa.

x ¶ *Quis vos*, &c.] Per vulgi verbum, inuidiam significauit, sicut ait Salomon: *Fascinatio nugacitatis obscurat bona.* Sap. 4. a

a ¶ *Ante quorum*, &c.] Quibus per meam prædicationem ita manifestata est passio eius, vt ipsum ante vos pendere putaretis. Proscriptus est, sententiam damnationis accepit.

h ¶ *Et in vobis*, &c.] Quasi apud vos omnia facta sint. Siue sic, quem vere pro damnato & mortuo etiam nunc vilem habetis, dum putatis eum vobis non sufficere ad salutem. D

c ¶ *Hoc*, &c.] Hoc vnum vos interrogo.

d ¶ *Ex operibus*, &c.] Si ex merito fidei spiritum accepistis, quid nobis lex amplius poterit dare?

e ¶ *Sic stulti estis*, &c.] Cum nec Iudæi aliter spiritum accipiãt, quam per fidem Christi, vos è contrario putatis vobis spiritum non sufficere sine lege.

f ¶ *Tanta*, &c.] Ostendit quia in Galatia constituti, pro Christi fide passi sunt persecutionẽ. Item tanta sine causa pro Christo tolerasti, si non iterum pro Christo corrigaris. Siue quod hic, si tamen non dubitantis sermo sit, sed potius confirmãtis, secundum illud, si tamen iustum est apud Deum retribuere, qui nos tribulant tribulationem.

g ¶ *Qui ergo tribuit vobis*, &c.] Spiritum sancta fide solum accepistis, qui non nisi à iustis accipitur, iustos autem sine legis oneribus esse vos constat.

h ¶ *Abraham credidit Deo*, &c.] Ita & vobis ad iustitiam solam sufficit fides.

i ¶ *Cognoscite ergo, quia*, &c.] Siue Iudæi, siue Græci, non carnaliter circumcisi.

k ¶ *Prouidens*, &c.] Non vna gens Iudaica, sed omnes quæ ex operibus legis sunt.

l ¶ *Igitur*, &c.] Non enim circumcisæ sunt gentes, vt possint ex operibus benedici.

m ¶ *Quicunque*, &c.] Quia ita præualuit consuetudo peccandi, vt nemo iam perficiat legem.

a ¶ Male-

dicto sunt. Scriptū est enim: [a] Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis vt faciat ea. [b] Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, [c] quia iustus ex fide viuit. [d] Lex autem non est ex fide, [e] sed qui fecerit ea, viuit in illis. [f] Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictū: quia scriptum est: [g] Maledictus omnis qui pendet in ligno, [h] vt in gentibus maledictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, [i] vt pollicitationem spiritus accipiamus per fidem. [k] Fratres, secundùm hominem dico, tamē hominis confirmatū testamentum [l] nemo spernit aut superordinat. Abrahæ dictæ sunt promissiones & semini eius. Non dicit, & seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo qui est Christus. [m] Hoc autem dico testamentum confirmatum à Deo, [n] quæ post quadringētos & triginta annos, facta est lex, nō irritum fecit ad euacuandam promissionem. [o] Nam si ex lege hæreditas, iam nō ex promissione. Abrahæ autem per repromissionem donauit De⁹. [p] Quid igitur lex? [q] Propter trāsgressionem posita est, donec veniret semē cui promiserat, [r] ordinata per angelos [s] in manu mediatoris. [t] Mediator autem vnius non est, [u] Deus autem vnus est. [x] Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. Si .n. data esset lex, quæ posset viuificare, vere ex lege esset iustitia. [y] Sed cōclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. [z] Prius autē quàm veniret fides, [a] sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelāda erat. [b] Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. [c] At vbi venit fides, iā non sumus sub pædagogo. [d] Omnes enim filij Dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu. [e] Quicunque enim in Christo Iesu baptizati estis, Chri-

E a ¶ *Maledictus omnis*, &c.] Hoc est, quod non omnia vsque ad finem legis mandata seruauerit. Quæritur sane hoc loco si fides sola sufficiat Christiano, & vtrum non sit maledictus, qui euangelica præcepta contemnet. Sed fides ad hoc proficit, vt in primitiis credulitatis accedentes ad Deum iustificet, si deinceps in iustificatione permaneat: cæterum sine operibus fidei, non legis, mortua est fides. Qui enim non credit mandatis: & eos qui euangelij præcepta contemnunt, maledictos esse, & Saluator edocuit, dicens: *Discedite à me* Matt.25.d *maledicti in ignem æternum.* Et Iacob.2.b Iacobus Apostolus vnius mādati transgressorem, omnium reum esse demonstrauit.

b ¶ *Quoniam*, &c.] Quia nemo illam seruat, ideo dictum est, quod sola fide iustificandi essent credentes. Item vult ostendere: quia ex operibus legis Moysi, iustificari homo non possit, nisi habuerit & fidem, quę veniam dat credenti in Deo. Non enim qui credunt in Christo, sine lege viuere nō possunt.

c ¶ *Quia*, &c.] Perfecta fides est, non solum Christum, sed & Christo credere.

d ¶ *Lex*, &c.] Non iustificat sola fides.

e ¶ *Sed qui*, &c.] Suo labore conquirat iustitiam, & viuet in æternum. F

f ¶ *Christus*, &c.] Qui sub maledicto non erat: quia per omnia legem impleuit. Et ideo in debito maledicto eius nostrū debitum compensatum est, vt liberet transeuntes ad fidem.

Deut.21.d g ¶ *Maledictus*, &c.] Sic est scriptum: Si cui fuerit iudiciū mortis, suspendetis eum in ligno. Non ideo maledictus, quia pendet: sed ideo pendet, quia maledictus. Christus ergo cui non erat iudicium mortis, nec causa subeundæ crucis & maledicti reatus pro nobis maledictum suscepit: quia omnes maledicti eramus, & debiti ligno: & ideo maledicti, quia non permansimus in omnibus quæ scripta erant in lege.

h ¶ *Vt in gentibus*, &c.] Vt sola fide gentes benedicerentur in Christo, sicut promissum fuerat Abrahæ.

Ioel.2.g i ¶ *Vt pollicitationem*, &c.] Quæ per Iohelem prophetam omni carni promissa est, id est, vniuerso generi hominum.

k ¶ *Fratres*, &c.] Humano vtor exemplo: comparari enim humana diuinis, propter euidentiorem intellectum possunt, æquari non possunt.

l ¶ *Nemo spernit aut superordinat. Abraha*, &c.] Quia post tantum temporis data est lex.

m ¶ *Hoc autem dico testamentum confirmatum à Deo.*] In Christo Iesu.

Gen.15.c n ¶ *Quæ post*, &c.] Ne quis putet esse contrarium: quoniam in libro Geneseos ad Abraham à Deo dicitur: *Scito prænoscens, quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, & subiicient eos seruituti, & affligent quadringentos annos*, & hic Apostolus triginta annos amplius ponat. Quod autem dicit, hoc est, septuagesimo quinto ætatis suæ anno, Abraham accepit à Deo repromissionem, à quo tempore vsque ad initium legis Mosaicæ quadringenti & triginta anni, hac ratione complentur. Ex tempore repromissionis vsque ad centesimum annum Abrahæ, quando Isaac filius ei natus fuit, vigintiquinque anni numerantur. Postea quinto ætatis anno, Isaac paruulus, ab Ismaele cœpit affligi, sicut idē Apostolus in hac ipsa epistola scribit. Euidenter ergo monstratur secundum sermonem Dei ad Abraham factum, post centum triginta annos repromissionis, semen eius persecutionibus laborare cœpisse. G

o ¶ *Nam si ex lege*, &c.] Non per legem, quæ necdum erat.

p ¶ *Quid*, &c.] Quare ergo data est lex.

q ¶ *Propter transgressionem*, &c.] Propterea data est, vt nos non transgredi, vel congeret, vel doceret, vsque dum Christus veniret.

r ¶ *Ordinata per angelos.*] Hoc loco Mosen Dei & Hebræorū mediatorem significat, legem per angelum Domini accepisse, sicut in libro actuum apostolorum Stephanus dicit: *Hic* Act.7.e *est Moses, qui fuit in ecclesia in solitudine cum angelo qui loquebatur ei in monte Sina.* Item legimus angelos per legem sæpè populo affuisse.

s ¶ *In manu mediatoris.*] Siue Mosi (vt quidam putant) siue Christi. Nam & Moses, aiunt, inter Deum & populum medius fuit. H

t ¶ *Mediator*, &c.] Id est, vnius partis.

u ¶ *Deus*, &c.] Hoc ideo addidit, ne quis putaret, Christum ab vnitate diuinæ naturæ penitus esse diuisum, quia mediatoris suscepisset officium.

x ¶ *Lex ergo aduersus*, &c.] Sicut ad Romanos ait: *Quod impossibile erat legi, infirmabatur*, Rom.8.a scilicet, quæ à nemine seruabatur.

y ¶ *Sed conclusit*, &c.] Adueniente Christo, qui sub lege Mosi erant, conclusi sunt peccato, si vltra in legis obseruatione permanere voluerint. Quia maledicti qui vmbræ legis deseruierunt veritate præsente. Item ostendit, quoniam non potuit inueniri, qui daretur credentibus, vt necesse esset sola fide saluari credentes.

z ¶ *Prius autem*, &c.] Prius quam veniret cui crederemus.

a ¶ *Sub lege*, &c.] Seruabamur à lege, huic fidei quæ erat suo tempore reuelanda.

b ¶ *Itaque lex pædagogus*, &c.] Ad disciplinam nos arctius retentans, perfectam doctrinam vero magistro seruabat.

c ¶ *At vbi venit fides*, &c.] Perfectæ ætatis discipuli non indigent pædagogo.

d ¶ *Omnes enim filij Dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu.*] Æqualiter & Iudæi & gentes per solam fidem filij Dei estis, qui credidistis Christo.

e ¶ *Quicunque*, &c.] Filium Dei induti, & toti membra eius effecti, filij Dei sitis necesse est, vt quid ergo vobis lex quæ seruis & peccatoribus data est, quibus per baptismum peccata remissa sunt?

A

Christum induistis. [a] Non est Iudæus, neque Græcus, non est seruus, neq; liber: non est masculus neque femina. Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu. [b] Si autem vos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionem hæredes.

CAPVT IV.

DIco [c] autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit dominus omnium, sed sub tutoribus & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à patre. [d] Ita & nos cum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes. [e] At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, [f] factum ex muliere, [g] factum sub lege, vt eos qui sub lege erant, redimeret, [h] vt adoptionem filiorum reciperemus. [i] Quoniam autem estis filij Dei, misit Deus spiritum filij sui in corda vestra clamantem, abba pater. [k] Itaq; iam non est seruus, sed filius, quod si filius, & hæres per Deū. [l] Sed tunc quidem ignorantes Deum his qui natura non sunt dij, seruiebatis. [m] Nunc autem cum cognoueritis Deum, imo cogniti sitis à Deo: [n] quomodo cōuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis? [o] Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos. [p] Timeo ne forte sine causa laborauerim in vobis. [q] Estote sicut ego: quia & ego sicut vos. [r] Fratres, obsecro vos, nihil me læsistis. [s] Scitis autem quia per infirmitatē carnis euangelizaui vobis iam pridem, [t] & tentationem vestram in carne mea non spreuistis, neque respuistis, [u] sed sicut angelum Dei excepistis me [x] sicut Christum Iesum. [y] Vbi est ergo beatitudo vestra? [z] Testimonium enim perhibeo vobis: quia si fieri potuisset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi. [a] Ergo inimicus vobis factus sū, verum dicens vobis? [b] Æmulantur vos nō bene, sed

a ¶ *Non est Iudæus neque Græcus*, &c.] Ante enim non solum inter Iudæum & Græcum, sed etiam inter tribum & tribum erat magna diuersitas.

b ¶ *Si autem vos Christi*, &c.] Si omnes vnum corpus estis Christi, Abrahæ semen estis, & veri hæredes, non ex carnali semine, sed ex diuina promissione generati.

CAPVT IV.

DIco c *autem*, &c. *sub tutoribus*, &c.] Quia dominatum quondam sacerdotes & principes exercebant: quos tutores & actores appellat. Modo autem non dominari, sed formam præbere iubētur: quia sacerdotale genus sumus, & omnia communiter habemus, quamuis per illos percipiamus sacramenta.

d ¶ *Ita & nos cū essemus*, &c.] Dierum videlicet & temporum, quæ fuerant eorum infirmitati necessaria, pro temporis qualitate.

e ¶ *At vbi venit*, &c.] Impletum iam erat tempus, quando legem per malam consuetudinem nemo poterat custodire.

f ¶ *Factum ex muliere*.] Dicens factum ex muliere, sexum significat, non corruptionem. Cæterum vt manifeste ostenderet natum ex virgine, ait, ex muliere, non per mulierem. In eo autem quod dicit: ex muliere, monstrat non more solito

B

ex conuentu viri & feminæ, sed per Spiritum sanctum, ex matre tantum Christū incarnationem hominis suscepisse.

1.Cor.7.b Nā idem Apostolus ad Corinthios scribens, ait: *Sicut mulier ex viro, ita & vir per mulierē.* Vnde sicut in principio generationis, mulier ex viro sumpta est, ita & Christus secundum carnem ex matre tantum est. Omnis autem residua humana generatio, non ex muliere secundum Apostoli dictum, sed per mulierem, vt clareat generatio hominum ex viro per mulierem creari.

g ¶ *Factum sub lege*, &c.] Christus sub lege factus est, vt peccatum in carne vincens, credentes in se, à legis vinculis liberaret. Ipse autem sub lege tamdiu fuit, donec baptizatus, noui testamenti inciperet euangelium prædicare. Item si sub lege factus non esset, Iudæos saluare non poterat: gentes vero poterat positus sub lege redimere.

h ¶ *Vt adoptionem*, &c.] Non enim omnes recepissemus adoptionem, si factus sub lege non esset.

i ¶ *Quoniam autem estis filij Dei*, &c.] Ex hoc nos probat filios Dei, quoniam spiritum Christi accepimus.

k ¶ *Itaque iam non est seruus, sed filius, quod si filius*, &c.] Quid vis iterum seruus esse, qui iam filius & hæres es? Item hic manifeste ostendit: quia totus populus vnus filius vocatur.

l ¶ *Sed nunc*, &c.] Conuertit se ad illos, qui ex gentibus crediderant, & arguit illos: quia dies festos & tempora Iudæorum obseruare vellent, sicut antea idolis fecerant. Nam Iudæis isti dies idcirco concessi sunt, ne eos amore festiuitatis, idolis exhiberent.

C

m ¶ *Nunc autem*, &c.] Ante ignorabamini ab illo, quia nō nouit iniquos, & non vos illum quæsistis, sed ille vos perditos requisiuit.

n ¶ *Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena*, &c.] Euidenter ostendit Apostolus Galatas post acceptam fidem Christi, ad idolorum iterum se disse culturam.

o ¶ *Dies obseruatis*, &c.] Nos non similiter obseruamus: non enim Calendas colimus, nec dies festos, sicut illi in luxuria & epulis, sed in synceritate azyma epulamur.

p ¶ *Timeo ne forte*, &c.] Nihil enim prodest Christianos vos factos, si ista iterum obseruetis.

q ¶ *Estote sicut ego*, &c.] Hoc est quod dicit, me imitamini gentiliter viuentem: quia & ego gentiliter viuo, Iudaica obseruatione deposita, sicut Apostolus in hac eadem epistola Petro Apostolo dicit: *Si tu cū sis Iudæus, gentiliter viuis, quo modo cogis gentes Iudaizare?* Gal.2.

r ¶ *Fratres*, &c.] Vt merito putetis me inimicitiarum & non salutis vestræ causa moueri.

s ¶ *Scitis*, &c.] Vel per passionem, vel etiam per naturalem infirmitatem: quia thesaurum gratiæ in vasis fictilibus baiulabat. D

t ¶ *Et tentationem vestram in carne*, &c.] Increpando hoc Apostolus dicit: quia cum fidē Christi apud Galatas prædicaret, persecutionem ab incredulis ciuibus eorum passus est, & nihilominus ipsi tentationi & variis iniuriis permiserunt Apostolum subiacere. Item grandis tentatio est, si vir sanctus aut infirmetur, aut impune lædatur. Sed ideo ista pati permittuntur à Deo, vt virtutem per infirmitatem perficiat, & vt corruptionem hanc sentientes, incorruptam vitam, maiori studio & amore perquirant.

u ¶ *Sed sicut angelum*, &c.] Cum se angelis comparatum gaudet, probat angelos hominibus esse maiores.

x ¶ *Sicut Christum Iesum*.] Non solum vt angelum.

y ¶ *Vbi est ergo beatitudo vestra?*] Quam nunc taliter suscepistis.

z ¶ *Testimonium*, &c.] Ostendit, quanta eum charitate dilexerint, & quo modo se totos eius doctrinæ tradiderint. Vtque charissima corporis sui membra eidem tradere cupiebant, hanc solam euangelico lumini dignam esse vicissitudinem arbitrantes, si sua lumina ei reddidissent.

a ¶ *Ergo inimicus*, &c.] Hæc est conditio veritatis, vt eam semper inimicitiæ sequantur, sicut per adulationem perniciosam, amicitiæ conquiruntur. Libenter enim quod delectat, auditur: & offendit omne quod nolumus. Ita enim hi diligere cœperant sabbathi ocia & dierum festorum epula prædicantes contra Apostolum, qui omnem continentiam suo illis exemplo monstrabat.

b ¶ *Æmulantur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos*, &c.] Æmulus & imitator, potest & inimicos intelligi. Sic non bene æmulatur, qui vt alium deiiciat, non

vt ipse

E vt ipse proficiat, æmulatur. Æmulamini autem meliora charismata.

a ¶ *Bonum autem æmulamini, &c.*] Nolite illos æmulari sed bonum semper æmulamini, non in præsentia mea tantum.

G non illic generat filius, sed hic per fidem renatos in Christo: postea suscipit, & eorum quos susceperit, mater efficitur. Hoc autem valet contra dogma eorum, qui dicunt animas de cœlo propter peccatum in terras demitti, & nascentibus corporibus infundi. Quod autem ait: *Multi filij desertæ magis quam quæ habet virum.* Filios desertæ significat ecclesiæ populos ex gentibus congregatos. Habentem autem virum, synagogam Iudæorum testatur, sicut Osee propheta monstrat: *Iudicate matrem vestram, iudicate: quia ipsa nō vxor mea, & ego non vir eius.* Item ecclesia mater est tam gentiū credentium, quam etiam Iudæorum: cuius filii serui esse non possunt. Et ideo & mediator noui Testamenti de cœlo aduenit pontifex: & euangelium nō in vno loco, sed in toto mundo est prædicatum. Osee 2. a

b ¶ *Filioli mei, &c.*] Euidenter hoc aduersus hæreticos valet, qui post baptisma peccantibus pœnitentiam non dant. Item tu illo vere Christus formatur, qui virtutem fidei eius intelligit: & in quo omnis conuersatio eius exprimitur atque depingitur.

c ¶ *Vellem, &c.*] Quia quanta vos audire meremini, scribere tanta non possum.

d ¶ *Et mutare, &c.*] Vocem blandientis patris in rigorem magistri veteris mutare.

e ¶ *Quoniam, &c.*] Detrimentum discipulorum, confusio est magistri, sicut profectus eorū, est gloria præceptoris. Confunditur autem: quia iam filij facti, rursum serui esse cupiebant.

f ¶ *Dicite mihi qui sub lege, &c.*] Ismael, carnis: Isaac, filius fidei. Illum enim Abraham secundum carnalem vsum genuit, istum contra naturam promissione suscepit.

F g ¶ *Quæ sunt, &c.*] Quæ quidem sunt per allegoriam dicta, hoc est, alia ex aliis figurata. Dedit autem regulam hoc loco Apostolus intelligendi allegoricas rationes, scilicet vt manente historiæ veritate, figuras veteris Testamenti exponamus. Nam cum dixisset, Abraham duas vxores verissime habuisse: postea quid præfigurauerint, demonstrauit, & hoc ipsum ibi fecit, vbi aliqua sanctorum honesta gesta referuntur, non vbi peccata notantur. Cæterum delicta dicere per mysteria, aut impossibilitatis, aut ignorantiæ Deum est criminari. Qui autem aliter sua monstrare non poterit sacramenta, aut certe putans sibi quorūdam peccata necessaria, prius illa generaliter condemnet: sed & postea reprehendendo atque vindicando ostendat, illa nō propter sua mysteria fieri voluisse, præcepta vero difficile inueniet Apostoli taliter exponentis, ne eorum vitam videretur eneruare.

sed excludere vos nolunt, vt illos æmulemini. [a] Bonū autem æmulamini in bono semper, & nō tantum cum præsens sum apud vos. [b] Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. [c] Vellem autem esse apud vos modo, [d] & mutare vocem meam: [e] quoniā confundor in vobis. [f] Dicite mihi qui sub lege vultis esse. Legem nō legistis? Scriptum est enim; quoniam Abraham duos filios habuit, vnum de ancilla, & vnum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est, qui autem de libera, per repromissionē: [g] quæ sunt per allegoriā dicta. [h] Hæc enim sunt duo testamenta, [i] vnum quidem in monte Sina, in seruitutē generans, [k] quæ est Agar. [l] Sina enim mons est in Arabia, qui cōiunctus est ei quæ nunc est Hierusalem, [m] & seruit cum filiis suis. [n] Illa autem quæ sursum est Hierusalē, libera est: quæ est mater nostra, sicut scriptum est: [o] Lætare sterilis quæ nō paris: [p] erūpe & clama quæ non parturis: [q] quia multi filij desertæ magis [r] quam eius quæ habet virum. [s] Nos autē, fratres, secundum Isaac promissionis filij sumus. [t] Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, [u] persequebatur eum qui secundum spiritum, [x] ita & nunc. [y] Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillā & filiū eius, non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. [z] Itaque, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberauit.

Capvt V.

STate, [a] & nolite iterum iugo seruitutis contineri. [b] Ecce ego Paulus dico vobis: [a] quoniam

o ¶ *Lætare sterilis, &c.*] Prophetico testimonio probat meliorem nos, quam Iudæos, matrem habere. Esa. 54. b

p ¶ *Erumpe, &c.*] Clamor, pro prophetia ponitur in hoc loco.

q ¶ *Quia, &c.*] Hoc præfigurabat Anna, quæ dixit: *Sterilis quæ peperit septem, & fœtosa in filiis infirmata est.* 1. Reg. 2. a

r ¶ *Quam, &c.*] Quæ virum habere putans, de fœcunditate gloriatur. Aut quia habebat virum antequam eiiceretur cū filio suo. H

s ¶ *Nos autem, &c.*] Quo modo de Isaac, ita & de nobis est Abrahæ repromissum, quod scilicet in eo benedicendæ essent omnes gentes.

t ¶ *Sed quomodo nunc &c.*] Semper carnales homines eos, qui spirituales sunt, persequuntur. Vnde mirum non est, si modo carnei & sæculares, homines sanctos tribulent & affligant: imo inde cognoscendi sunt iusti esse, si à talibus opprimantur.

h ¶ *Hæc enim, &c.*] Vetus & nouum, singulos populos generantia.

i ¶ *Vnum quidem, &c.*] Iudæi metu præsentium cogebantur, vt feræ: nos vero præmiis inuitamur, vt liberi, & illi quasi serui propter moralia præcepta, etiam diuersis operibus premebantur: nobis autem quasi filiis, moralibus monitis adimpletis, seruilia onera auferuntur: sed illi sacerdotibus suis ex debito seruientes, tributa etiam reddere cogebantur: nos præter charitatem nihil debentes, antistites nostros voluntarie honoramus.

k ¶ *Quæ est Agar.*] Cuius typum habuit synagoga.

l ¶ *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, &c.*] Ex qualitatibus locorum vult intelligi diuersitatem testamentorum.

m ¶ *Et seruit cum filiis suis.*] Cum filiis Hierusalem gentibus seruit.

n ¶ *Illa autem, quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est mater nostra, sicut scriptum est.*] Recte dicit Apostolus, Hierusalem cœlestem sterilem esse generatione filiorum: quia

u ¶ *Persequebatur, &c.*] In Genesi quidem hoc scriptum est: Quia illuserat Isaac Ismael. Sed Apostolus ostendit, non simplicem lusum fuisse, quem persecutionem appellat. Quia scurrilem eum & leuem sicut ipse erat, facere cupiebat: ne illi possit in hæreditate præferri. Ideo Abraham deiiciendo eum, vocem Saræ iubet audire. Gen. 21. a

x ¶ *Ita & nunc.*] Ita & isti seruos suos sibi similes facere nituntur.

y ¶ *Sed quid dicit, &c.*] Quantumuis se extollat iniquitas, ancilla est, & subiicienda sanctis, sicut & Iudæi: quamuis Abrahæ filios se iactent, quam diu filii ancillæ fuerint, nobiscum hæreditatem habere non possunt.

z ¶ *Itaque, fratres, non sumus ancillæ filii, &c.*] Non debemus ancillam sequi, matre relicta: quia licet eiusdem viri fuerit vxor, tamen ad tempus: quia Saræ tempus nondum venerat generandi.

Capvt V.

STate, a *& nolite, &c.*] State in fide euangelii: iam enim tempus legis effluxit: nolite iugum cum Iudæis trahere, quod nec ipsi ferre possunt.

b ¶ *Ecce ego Paulus dico vobis.*] Ego vobis audenter dico, neminem pertimescens.

A a ¶ *Quoniam si circumcidamini*, &c.] Quia solum illum ad salutem vobis sufficere non putatis.

b ¶ *Testificatur autem rursus omni homini circumcidenti*, &c.] Qui caput operum legis suscepit, necesse est vt cætera membra sustineat, ne maledicto subiaceat.

r ¶ *Sed per charitatem*, &c.] Non superbiā per speciem libertatis insinuo, sed spontaneum esse volo seruitium, non coactum. C

s ¶ *Omnis enim*, &c.] Legis etiam ipsa moralia quæcunque sunt, vno possunt sermone concludi, & in vno hoc præcepto compleri.

[a] quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. [b] Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se: quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ. [c] Euacuati estis à Christo: qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. [d] Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus. [e] Nam in Christu Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: [f] sed fides quæ per charitatem operatur. [g] Currebatis bene: [h] quis vos impediuit veritati non obedire? [i] Nemini consenseritis. Persuasio hæc non est ex eo qui vocat vos. [k] Modicum fermentum totam massam corrumpit [l] Ego confido in vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis. [m] Qui autem conturbat vos, portabit iudicium quicūque est ille. [n] Ego autem fratres, si circumcisionē adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior. [o] Ergo euacuatum est scandalum crucis? [p] Vtinam abscindantur qui vos conturbant. [q] Vos enim in libertatem vocati estis fratres, tātum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed [r] per charitatē spiritus seruite inuicem. Omnis [s] enim lex in vno sermone impletur: [t] Diliges proximum tuum [u] sicut teipsum. [x] Quod si inuicem mordetis & comedetis, [y] videte ne ab inuicem consumamini. [z] Dico autem in Christo, Spiritu ambulate, & [a] desideria carnis non perficietis. [b] Caro enim concupiscit aduersus spiritū, spiritus autem aduersus carnem. Hæc [c] enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis, illa faciatis. [d] Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege. [e] Manifesta sunt autem opera carnis, [f] quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectę, inuidię, homicidia, ebrietates, cōmessationes, & his similia, [g] quæ prædico vobis sicut prędixi: quo-

c ¶ *Euacuati estis à Christo*: &c.] Si in lege spem ponitis, & iustificare posse vos creditis, infirmam Christi gratiam iudicatis: & quod iam gratis consecuti estis, tanquam non habentes, propriis vultis laboribus adipisci.

d ¶ *Nos enim spiritu ex fide*, &c.] Spirituali conuersatione perfectæ fidei, speramus nos iustitiæ immortalem accepturos esse mercedem.

e ¶ *Nam in Christo Iesu*, &c.] Neq; circumcisio prodest, nec præputium nocet temporibus Christianis.

f ¶ *Sed fides*, &c.] Ergo & fides operatur per charitatem, non per timorem: qui enim credit Deo, attendit mandatis: nam qui credit futuris: amplius operatur, quam qui præsentem metuit pœnam.

g ¶ *Currebatis bene.*] Fidei gressibus, & moralibus disciplinis. B

h ¶ *Qui vos impediuit*, &c.] Quis ille fuit, qui legis operibus implicauit, vt cursum vestræ fidei impediret?

i ¶ *Nemini consenseritis* : &c.] Nec illis, nec mihi, sine verbis Dei consentire debetis, qui vos iterum ad pœnitentiam vocat.

k ¶ *Modicum fermentum totā*, &c.] Ne quis diceret: Cur omnes corripis, dum non omnes errauerunt: Ostēdit quod modicum malitiæ fermentum, totam possit ecclesiam, & massam suam à veritate corrumpere.

t ¶ *Diliges*, &c.] Dilectio vel charitas in quatuor modis cōsistit, hoc est, in Dei dilectione, quæ prima est: secunda, si nosmetipsos secundum Deum amemus: tertia proximos: quarta, etiam inimicos Deum ergo plus quam nos diligere debemus, proximum sicut nos, inimicum vt proximum. Proximus diligebatur in lege, & nisi primo Deum dilexerimus, nos minime possumus non peccādo diligere, & nos diligamus, ad quam formam proximos diligimus: quod si proximos non amamus, quando inimicum amare poterimus? Si ergo volumus dilectionem habere, primo Deum plus quam nostras animas diligamus: quod inde probatur, si propter Deum etiā salutem nostram, & ipsas animas contemnamus.

u ¶ *Sicut teipsum.*] Qui secum proximum diligit, vtraq; complet genera mādatorum, id est, nec malum facit vlli, nec bonum facit.

x ¶ *Quod si inuicem*, &c.] Per contentiones singuli vos meliores alteris iudicando. D

y ¶ *Videte*, &c.] Dum alter alteri occasio perditionis extat.

z ¶ *Dico autem*, &c.] Spiritualibus actibus, quos infra describit.

a ¶ *Et desideria*, &c.] Non quo caro sine anima concupiscat, sed quando ipsa anima carnalia cogitat, caro dicitur: quando vero spiritualia, vnus cum Deo fit spiritus. Quam diu vero duplex in nobis est desiderium vel voluntas, non perficimus quæcunque volumus, vno ædificante in nobis, & alio destruente.

l ¶ *Ego confido in vobis in Domino*, &c.] Quam habet veritas Christi.

m ¶ *Qui autem conturbat vos*, &c.] Ab euangelij veritate.

n ¶ *Ego autem fratres si circumcisionem*, &c.] Quod de me vobis mentiti sunt deceptores, ita me aliis prædicare. Quid persecutionem patior, si ipsius circumcisionis non inimicus sum, vt affirmatur.

o ¶ *Ergo euacuatum*, &c.] Ideo scandalum patiuntur, quia in sola fide crucis dico esse salutem.

p ¶ *Vtinam abscindantur*, &c.] Si putant sibi hoc prodesse, non solum circumcidantur, sed etiam abscindantur: si enim expoliatio membri proficit, multo magis ablatio. Quidam dicunt: Vtinam errore abscissi veritatis radicibus inserantur.

q ¶ *Vos enim in libertatem*, &c.] Tantum ne per occasionem circumcisionis, ad legis seruitium redeatis.

b ¶ *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem.*] Carnalis consuetudo aduersus spirituale desiderium.

c ¶ *Hæc enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis illa faciatis.*] Hoc facit ratio, vt non voluntatem sequatur effectus.

d ¶ *Quod si spiritu*, &c.] Si vos spiritualibus per omnia actibus occupetis, non est vobis lex necessaria, quæ carnalibus data est.

e ¶ *Manifesta sunt opera carnis.*] Non est difficile discernere inter vtraque opera.

f ¶ *Quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitia, contentiones, æmulationes*, &c.] Inimicitias & cætera sequentia carnalia dicit, quæ animæ sont, non carnis, ne Manichæi eum substantiā carnis accusare putarent, sed omne malum carnale definiunt, omne bonum spirituale, quia cœleste.

g ¶ *Quæ prædico vobis sicut prædixi.*] Ex his cætera colligere poteram,

E potetam, quæ compendij gratia prætermisi.

u ¶ *Quoniam qui talia*, &c.] Notandum atque plangendum, quod contentiosos atque dissidentes vel iracundos, cum idololatris & veneficis, & homicidis penitus exclusit à regno.

Lex Christi, charitas est, sicut ipse dicit: *Mandatum nouum do vobis, vt vos inuicem diligatis, sicut & ego dilexi vos*. Notandum quod gratia lex dicatur. G Ioan.13.d

u ¶ *Nam si quis existimat se aliquid esse* &c.] Qui se putat non posse tentari, siue qui plus de se laudanti quam suæ conscientiæ credit.

b ¶ *Fructus*, &c.] Omnium virtutum prima est charitas, quam in quatuor partes diuisibilem annotauimus.

c ¶ *Gaudium*.] Spirituale.

d ¶ *Pax, patientia*.] Etiam cũ odientibus pacem.

e ¶ *Benignitas, bonitas*.] Semper bene velle facere.

f ¶ *Longanimitas*.] Illatas iniurias sustinere patienter.

g ¶ *Mansuetudo*] Nulli iniuriam irrogare.

h ¶ *Fides*.] Vel debes credere, vel omnibus promissa complete.

i ¶ *Modestia*.] Nec læsus irasci.

k ¶ *Continentia*.] In coniugiis spiritualibus.

l ¶ *Castitas*.] In virginibus intelligitur.

m ¶ *Aduersus*, &c] Non enim ista prohibuit, sed & qui nouũ implet, non est sub veteri Testamento.

F n ¶ *Qui autem*, &c.] Si omnia simul vitia crucifixa sunt, & caro quasi pendens in ligno, non concupiscit, vt quid nobis lex, quæ data est ad vitia coërcenda? Simul illud notandum, quod eos dixerit Christi esse, qui carnem cum vitiis crucifixerunt. Hoc contra illos, qui solam fidem sufficere arbitrantur.

a quoniam qui talia agunt, regnum Dei non cõsequentur. b Fructus autem spiritus, est charitas, c gaudium, pax, d patientia, e benignitas, bonitas, f longanimitas, g mansuetudo, h fides, i modestia, k continentia, l castitas. m Aduersus huiuscemodi non est lex. n Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.

Capvt VI.

SI o spiritu viuimus, spiritu & ambulemus. p Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, q inuicem prouocantes, inuicem inuidentes r Fratres, & si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiuscemodi instruite in spiritu lenitatis, s considerans teipsum, ne & tu tenteris. t Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. u Nã si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit. x Opus autẽ suum probet vnusquisque, & sic y in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero. z Vnusquisque enim onus suum portabit. a Communicet autem is qui catechizatur verbo ei, qui se catechizat in omnibus bonis. b Nolite errare, Deus non irridetur. c Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet: quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. d Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. e Bonum autem facientes non deficiamus: f tempore enim suo metemus non deficientes. g Ergo dum tempus habemus, h operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei. i Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu. k Quicunque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum vt crucis Christi persecutionem non patiantur.

x ¶ *Opus autem*, &c.] Testimonio conscientiæ.

y ¶ *Et sic in semetipso*, &c.] In sua conscientia, & non in alterius adulatione; siue in sua iustitia, non alieno peccato. Nemo enim proficit ad alterius detrimentum: nec ex illius delicto iustior quàm fuerit, apparebit.

z ¶ *Vnusquisq́*, &c.] Non enim onus eius aufert laus sectantis.

a ¶ *Communicet autem is qui catechizatur verbo ei*, &c.] Siue obedientiam verbo, & actibus imitationem, siue substantiam victus.

b ¶ *Nolite errare*, &c.] Homo potest à serpente, Dei vindictam negante, irrideri, sicut Eua. Nam Deus exhibet quod promittit: nam vt omnem eius astutiam excluderet, amplius primo peccantibus reddidit, quam promisit, & vxori Loth etiam quod non dixerat, fecit. H

c ¶ *Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet: quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet*, &c.] Qui spem habet in circumcisione carnali, vel qui vitia seminat, metet pœnam.

d ¶ *Qui autem*, &c.] Qui in spirituali conuersatione seminat, vel fide.

Capvt VI.

SI o *spiritu*, &c.] Si per spiritum vitam habemus, spiritualiter conuersemur: & non carnaliter legi seruiamus.

e ¶ *Bonum autem facientes, non deficiamus*.] Sicut Ecclesiasticus ait: Non impediaris orare semper, & non vereris vsque ad mortem iustificari: quoniam merces Domini manet in æternum. Indeficientem enim iustitiam, indeficiens præmium subsequitur: quia qui perseuerauerit vsque in finem, saluus erit. Eccl.18.d

p ¶ *Non efficiamur*, &c.] Inanis gloriæ est cupidus, qui alterius quamuis veram doctrinam euacuare conatur, vt plures videatur habere discipulos: huiusmodi tamen se alterutrum ad iracundiam prouocare consueuerunt, quam diu sibi inuicem inuidere non desinunt. Inanis alter gloria est, si ex his quæ non præcipiuntur in lege, omnes cogamur facere, quantum non facimus, & cum ipsi non poterimus, hæc superflua dicamus.

q ¶ *Inuicem prouocantes*, &c.] Si irridendo seductos ad iracondiam prouocetis, & illi vobis inuideant.

r ¶ *Fratres, & si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiuscemodi instruite in spiritu lenitatis*.] Hoc illis dicit, qui non fuerant persuasi, vt præuentos corrigant mansuete. Sanè in his præuenitur humana fragilitas, quæ leuiora sunt, & ex insperato contingunt. Cæterum non est præuentio, vbi aliquid cum consilio diu meditato committitur.

s ¶ *Considerans*, &c.] Quia & tu ipse homo cum sis, potes in aliquo præueniri, & adiutorio indigere, sicuti sani infirmos sustinent, & mortuos sepeliunt viui: quia & ipsi infirmari & mori se posse credunt.

t ¶ *Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legẽ*, &c.]

f ¶ *Tempore enim*, &c.] Nunc tempus seminandi est, non metendi,

g ¶ *Ergo dum*, &c.] Vltimum sementis hoc tempus est, festinemus ergo campos omnes serere: sed magis eos, qui sunt vberrimi, repleamus, ne incipiamus tempore messis, aliis ambulantibus esurire

h ¶ *Operemur bonum ad omnes*, &c.] Indigentibus Iudæis & Paganis & omnibus Christianis, bonis malisque misericordiam faciamus, nec alicui quod Dominus communiter tribuit, denegemus: maxime tamen his, qui peculiarem fidei exhibent famulatum.

i ¶ *Videte qualibus*, &c.] Intelligite quam non timeam, qui literas manu mea nuper scripsi.

k ¶ *Quicunque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum vt crucis*, &c.] Qui Iudæis carnalibus placere desiderant, crucis Christi persecutionem sustinere timentes.

riantur. [a] Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt, sed [b] volunt vos circũcidi, vt in carne vestra glorientur. [c] Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quẽ mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. [d] In Christo enim Iesu neq; circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura. [e] Et quicunque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super [f] Israel Dei. De [g] cætero nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto. [h] Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro fratres. Amen.

EPI-

A a ¶ *Neque enim qui circumciduntur, &c.*] Si circumcisio legem faceret custodire, aliquid videretur habere rationis ista persuasio.

b ¶ *Sed volunt vos circumcidi, vt in carne vestra glorientur.*] Vt de carne vestra apud Iudæos laudem habeant, siue quod discipulos ad se traxerint, glorientur.

c ¶ *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est & ego mundo.*] Non in propria iustitia vel doctrina, sed in fide crucis, per quam mihi omnia peccata dimissa sunt, vt ego mundo morerer, & ille mihi.

d ¶ *In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, &c.*] Hoc tempore solum hoc prodest, si quis renatus in Christo, noua conuersatione vtatur, vt propheta ait: *Innouate vobis nouam messem, & seminaueritis inter spinas. Circumcidite vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri.* Hie 4.4

C e ¶ *Et quicunque hanc regulam sequuti fuerint, pax super illos & misericordia.*] Quia in sola fide spes collocatur animarum.

f ¶ *Et super Israel Dei.*] Dei est, ergo Israël. *Non enim omnes qui sunt ex Israel, hi sunt Israelitæ.*

g ¶ *De cætero nemo mihi molestus sit, ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.*] Nemo me amplius interroget quasi dubitans: quia omnem exposui veritatem. Ego enim signa & characteres, non circumcisionis, sed crucis & passionis in corpore meo circumfero

h ¶ *Gratia Domini nostri Iesu Christi, &c.*] Subscriptio talis est Apostoli. Optat autem, vt gratia eos Domini, non legis opera comitentur. Simul & attende, quia cum spiritu vestro dixerit, non cum carne, in cuius circumcisione glorientur carnales: vos autem spiritualiter conuersamini vt spiritualiter circumcisi.

Commentariorum in Epistolam ad Galatas Finis.

B

COM-

COMMENTARII IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

CAPVT I.

PAulus[a] Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei [b] omnibus sanctis [c] qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu. [d] Gratia vobis & pax [e] à Deo patre nostro & domino Iesu Christo. [f] Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, [g] qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, [h] in cœlestibus [i] in Christo, [k] sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti & immaculati in [l] cōspectu eius in [m] charitate. Qui [n] prædestinauit nos in adoptionem filiorum [o] per Iesum Christum in ipsum [p] secundum propositum voluntatis suæ, in [q] laudem gloriæ gratiæ suæ: in [r] qua gratificauit nos in dilecto filio suo, in [s] quo habemus redemptionem, per sanguinem eius in remissionem peccatorum, secundum diuitias gratiæ eius: [t] quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudentia, vt notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ, secundum beneplacitum eius quod proposuit in eo [u] in dispensatione plenitudinis temporum; [x] instaurare omnia in Christo, quæ in cælis & quæ in terra sunt in ipso. In [y] quo etiā nos sorte vocati sumus, [z] prædestinati [a] secundū propositū eius, qui [b] operatur omnia [c] secūdum consiliū volūtatis suæ, [d] vt simus in laudē gloriæ eius, nos [e] qui ante sperauimus in Christo. In [f] quo & vos cum audissetis verbum veritatis, euangelium salutis vestræ, in [g] quo & credentes [h] signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ in [i] redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius. [k] Propterea & ego audiens fidem vestram, quæ est in Christo Iesu, [l] & dilectionem in omnes sanctos, [m] non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis, [n] vt Deus domini nostri Iesu Christi pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis in [o] agnitionem eius, [a] illumi-

PAulus[a] Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei.] Nō meis meritis.

b ¶ *Omnibus sanctis.*] Omnes sancti fideles, non omnes fideles sancti. Quia possunt etiā catechumeni ex eo quod Christo credunt, fideles dici, non tamen sancti sunt: quia non per baptismum sanctificati. Siue sic intelligendum, quod scribat, fideliter seruantibus gratiam sanctitatis.

c ¶ *Qui sunt Ephesi*, &c.] Nō omnibus Ephesiis, sed his qui credunt in Christo.

d ¶ *Gratia vobis & pax.*] Tunc vobis valebit gratia, si ei non sitis ingrati, salutem vestram vestris meritis deputantes. Pacem vero reconciliationis obseruabimus si nihil eius bonitati vel iustitiæ deinceps faciamus contrariū.

e ¶ *A Deo patre nostro*, &c.] Vnum esse patrem & filium demonstrat, vtique pariter operantes.

f ¶ *Benedictus Deus*, &c.] Laudat Deum, eo quod donauerit infra scripta.

g ¶ *Qui benedixit nos*, &c.] Non aliquanns, sed omnibus

F spiritualibus gratiæ benedictionibus, vt quomodo in nobis nihil deest ex illo, ita voluntati eius nihil desit ex nobis.

h ¶ *In cœlestibus.*] Non in carnali prosperitate, nec in terrena abundantia.

i ¶ *In Christo.*] In capite omnia membra benedixit.

k ¶ *Sicut elegit nos*, &c.] Quia nihil nouum est ei apud quē omnia erant, ante quam fierent. Non vt quidam hæretici somniant, animas antea in cælo fuisse segregatas.

l ¶ *In conspectu eius.*] Non hominum.

m ¶ *In charitate.*] Hoc fecit, siue immaculatos diligit Deus.

n ¶ *Qui prædestinauit*, &c] Hos prædestinauit, vt haberent potestatem filij Dei fieri homines, qui credere voluissēt, sicut scriptum est. Loquebantur verbum cum fiducia omni volenti credere.

o ¶ *Per Iesum Christum in ipsum.*] Vt membra eius simus.

p ¶ *Secundum propositum voluntatis suæ.*] Non secundum merita nostra.

q ¶ *In laudem gloriæ gratiæ suæ.*] Vt laudemus gloriam gratiæ eius.

r ¶ *In qua gratificauit nos in dilecto filio suo.*] In qua gratia gratos fecit nos sibi in Christo.

s ¶ *In quo habemus*, &c.] Non solum redemit, sed etiam peccata remisit, sine labore nostro iustos nos fecit, secundum diuitias gloriæ eius.

t ¶ *Quæ superabundauit in nobis in omni prudentia*, &c.] Plusquam abundauit, vt non solum à morte redemptis gratis peccata dimitteret, sed etiam nobis tantam sapientiam donaret, vt voluntatis eius occulta mysteria nosceremus.

u ¶ *In dispensatione*, &c.] In nouissimis temporibus, quando iam omnis dispensatio temporum, legis & naturæ prophetarumque transacta est.

x ¶ *Instaurare omnia*, &c.] Multi super hac re diuersa dixerunt. Nam quidam aiūt cælos, animas, terram, corpora accipienda. Alij cœlos, Iudæos qui cælestia præcepta habuerant, terram esse gentiles affirmant. Alij vero asserunt, non angelos per cœlos significari, sed eorū scientiam: ex Christi enim tempore profecisse, qui tanquam ignari interrogabāt: Quis est iste rex gloriæ? Et docentur dominum eum esse virtutū. Sed quoniam instau[illegible] dicitur, nisi lapsū: melius est si eorum gaudium in salute hominum instauratum esse dicamus: quod habuerāt antequā homines à iustitia penitus declinarent. In terra vero instauratum genus hominum per Christum nullus ignorat.

y ¶ *In quo etiam*, &c.] Nos qui ex Iudæis credimus.

z ¶ *Prædestinati.*] Per fidem, siue præcogniti.

a ¶ *Secundum propositū eius.*] Proposuit omnia restaurare: sed primo oues perditas domus Israël.

b ¶ *Qui operatur omnia.*] Omnium horum causa, voluntas Dei est: quam rationabilem esse non dubium est. H

c ¶ *Secundum consilia*, &c.] Non secundum merita nostra.

d ¶ *Vt simus*, &c.] Vt per cōuersationē nostrā, & signa quæ facimus, detur gloria Deo.

e ¶ *Nos qui ante*, &c.] Nos Apostoli vel Iudæi, qui priores credimus Christo: siue ex lege expectauimus.

f ¶ *In quo & vos*, &c.] In quo etiam vobis gentibus annuntiata est salus.

g ¶ *In quo & credentes.*] In quo euangelio, siue Christo.

h ¶ *Signati estis*, &c.] Hinc cognoscimini vnum esse, quia eundem spiritum accepistis; cuius signa, arra sunt hæreditatis futuræ. Si ergo mortuos suscitare arra est, quanta erit ista possessio? Pignus vero promissis fidem operatur spiritu promissionis, qui non carni promissus est.

i ¶ *In redemptionem*, &c.] Quos redimendo suo sanguine acquisiuit: vt etiam in hoc laudemus gloriam eius.

k ¶ *Propterea*, &c.] Quam firmiter teneatis fidem Iesu.

l ¶ *Et*, &c.] Hoc est, fidem operibus comprobatis, & omnes bonos sine exceptione personæ vel notitiæ diligitis. Cauere autem à pseudoprophetis, & non omni spiritui credere: & non ante probationem nobis iudicare præcipitur.

m ¶ *Non cesso gratias*, &c.] Non vt quidam iucunditate conuiuij: mihi autem nihil oratione iucundius.

n ¶ *Vt Deus*, &c.] Notandum quia fidem & charitatem habentibus, sapientia a domino prædicatur: nouerat enim adiutricem esse virtutum.

o ¶ *In agnitionē eius.*] Quomodo optat vt agnoscant Deū, quem vsque adeo nouerant, vt ei credentes, omnes propter

A ipsum diligerent sanctos? Sed hoc petit, vt perfecte agnoscant magnitudinem eius, atque virtutem, qua potest promissa præmia vel pœnas implere. Magnitudinem, qui cum (Eccl.15.) vbique sit, nihil eum potest omnino latere: qui enim pro certo cognouerit, nullo poterit in loco peccare: nã qui humanũ testimoniũ erubescit, multo magis diuinum poterit revereri. Vnde filij eum sacerdotes essent, Deum nescisse dicuntur: quia præsentiam & potentiam eius minime timuerunt. Et Ioannes apostolus omnem qui peccat, Deum non cognouisse confirmat.

a ¶ *Illuminatos*, &c.] Spiritualia promissa non nisi spiritualibus oculis peruidentur.

b ¶ Vt *sciatis*, &c.] Si sciteris ad quãtam spem vocati estis, omnem spem sæculi facile contemneretis: & si diuitias hæreditatis Dei videritis, omnia terrena vobis horrebit hæreditas. Nemo enim regnum cum opibus suis sperans, curator esse, & mediocrem substantiam possidere dignatur.

c ¶ *Et quæ sit*, &c.] Omnis magnitudo virtutum Dei in natura vel lege supereminet: quia præstant Christianis vt filio suo non parceret, vt eum capus nostrum factum ad suã dexteram in cœlestibus collocaret. B

d ¶ *Et constituens*, &c] Hic dextera pro bonore ponitur, ne Deus corporeus esse credatur. Nam & pater à dextris esse scribitur Christi. *Dominus*, inquit, *à dextris tuis confregit in die iræ suæ reges*. (Psal.109.a) Ambo ergo à dextris sunt: quia nihil est in diuinitate sinistrum.

e ¶ *Super omnem*, &c.] Quia vnum est iam eum Deo assumptus homo qui suscitatus est.

f ¶ *Et omne nomen*, &c.] Si quod est aliud.

g ¶ *Et omnia subiecit, &c. super omnem*, &c.] Ecclesia omnium plenitudo membrorum est.

ª illuminatos oculos cordis vestri, ᵇ vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis. ᶜ Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos qui credimus secundum operationem potentiæ virtutis eius, quã operatus est in Christo Iesu, suscitans illũ à mortuis, ᵈ & constituens ad dexteram suam in cœlestibus, ᵉ super omnem principatum, & potestatẽ, & virtutem, & dominationem, ᶠ & omne nomen quod nominatur, non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro, ᵍ & omnia subiecit sub pedibus eius. Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiã, quæ est corpus ipsius, & plenitudo eius, qui ʰ omnia in omnibus adimpletur.

Capvt II.

ET ⁱ vos conuiuificauit cum essetis mortui delictis & peccatis vestris, ᵏ in quibus aliquando ambulastis ˡ secundum sæculum mundi huius, ᵐ secundũ principem potestatis aëris huius spiritus, ⁿ qui nunc operatur in filios diffidentiæ, in quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus ᵒ in desideriis carnis nostræ, faciẽtes voluntatem carnis & cogitationum, ᵖ & eramus natura filij iræ sicut & cæteri. ᑫ Deus autem qui diues est in misericordia, ʳ propter nimiam charitatẽ suam qua dilexit nos, ˢ & cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo, ᵗ cuius gratia estis saluati: ᵘ & conresuscitauit & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu: ˣ vt ostenderet in sæculis superuenientibus ʸ abundantes diuitias gratiæ suæ ᶻ in bonitate super nos in Christo Iesu. ª Gratia enim estis saluati per fidem, & hoc non ex vobis. ᵇ Dei enim donum est, non ex operibus, vt ne quis glorietur. ᶜ Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis: quæ præparauit Deus, vt in illis ambulemus. ᵈ Propter quod memores estote, quod aliquãdo vos qui gẽtes eratis in carne: ᵉ qui dicebamini præputiũ ab ea quæ dicitur circũcisio ᶠ in carne manufacta: ᵍ qui eratis illo in tẽpore sine Christo, ʰ alienati à cõuersatione Israël. ⁱ & hospites testamẽtorũ, ᵏ promissionis spem non habentes, ˡ & sine Deo in hoc mundo.

ª Nunc

h ¶ *Qui omnia*, &c.] Quando omnes credent, tunc erit corpus eius effectus in omnibus membris. Totus enim in membris, non in singulis impletur, vt nulla sit diuersitas meritorum.

Capvt II.

ET ⁱ *vos*, &c.] Incipit collata beneficia replicare, vt iuxta officium mandatorum ex contemplatione donatæ indulgentiæ, auidius concitentur. Mortui enim erant peccatis facientibus, sicut Adam & Eua in deliriis viuentes.

k ¶ *In quibus aliquando ambulastis*.] Notandum quod in peccatis ambulasse illos, non ambulare dixerit.

l ¶ *Secundum sæculum mundi huius*.] Sæculi hominibus similes sequentes diaboli voluptatem.

m ¶ *Secundum principem*, &c.] Secundum principem illius potestatis, qui huius aëris satellitibus suis ad decipiendos diuersis peccatis homines, diues erat potestate.

C

n ¶ *Qui nunc*, &c.] Operatur suasione non vi, in eos qui non credunt. Illi autem qui desperant atque diffidunt de promissione Dei, dicuntur filij diffidentiæ, sicut filij iræ, & gehennæ, & mortis. In quibus & nos omnes aliquando cõuersati sumus. Non solum vos gentes non credendo, sed & nos Iudæi peccando

o ¶ *In desiderijs*, &c.] Quando mens nostra rebus terrenis & carnalibus inhærebat: non solum desiderabant, sed & faciebant quæcumque mala cogitatio suggessisset.

p ¶ *Et eramus*, &c.] Ita nos fraternæ traditionis consuetudo possederat, vt omnes ad dãnationẽ nasci videremur.

q ¶ *Deus autem*, &c.] Misericors hominibus: quia omnia diligis quæ creasti: nec enim odiens aliquid constituisti.

r ¶ *Propter nimiam* &c.] Nimia charitas est, rebelles seruos quasi filios diligere. Vnde considerandum est quantum diligit sanctos & perfectos, qui tantum dignatus est diligere peccatores.

s ¶ *Et cum essemus*, &c.] Sine peccato, sicut Christus per baptismum faciendo.

t ¶ *Cuius gratia estis saluati*] Propter vsum, siue qui pro vobis gratis nullo vestro iustitiæ merito intercedente mortuus est, cum ipse reus non esset.

u ¶ *Et conresuscitauit*, &c.] Nõ possumus desperare quod nostra iã possidet natura: quia vbi caput est, ibi erit & corpus, sicut ipse ait. *Volo vbi ego sum, & isti sint mecum*. (Ioan.17.d) D

x ¶ *Vt ostenderet*, &c.] Ante prædestinauit, quod erat his temporibus completurus.

y ¶ *Abundantes*, &c.] Vere abundans est gratia, quæ non solum peccata donauit, sed etiam cum Christo resuscitans in dextera Dei in cœlestibus collocauit.

z ¶ *In bonitate* &c.] Exemplo vel corpore Christi.

a ¶ *Gratia enim*, &c.] Nõ meritis prioris vitæ, sed sola fide: sed tamen non sine fide.

b ¶ *Dei enim donum est*, &c.] Quasi suis meritis aliquid in baptismo accepisset.

c ¶ *Ipsius enim*, &c.] Quia o per sumus in Christo renati, vt quæ in euangelia sunt defensa.

d ¶ *Propter quod*, &c.] Commemorat illa, ne de tanta ignobilitate qua ad summam regni perducti sunt dignitatem, sint ingrati beneficiis largitoris.

e ¶ *Qui dicebamini*, &c.] Gentes, præputium: Iudæi, circumcisio dicebantur.

f ¶ *In carne manu facta*.] In manu humana: in carne, non in spiritu Dei, aut corde.

g ¶ *Qui* &c.] Nesciẽtes Christũ, idola insensibilia colebaris.

h ¶ *Alienati*, &c.] Qui tunc erat populus Dei.

i ¶ *Et hospites testamentorum*.] Etiam si credideritis, proselyti, hoc est, aduenæ habebamini.

k ¶ *Promissionis spem non habentes*.] Quam Deus promisit Abrahæ, illi soli sperare videbantur.

l ¶ *Et sine Deo in hoc mundo*.] Multos enim falsos deos sequentes, vnum amiserant verbum.

a ¶ Nunc

E

ᵃ Nunc autẽ in Christo Iesu vos qui aliquãdo eratis lõge, facti estis propè ᵇ in sanguine Christi. ᶜ Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, ᵈ & medium parietem maceriæ ᵉ soluens inimicitias in carne sua, ᶠ legem mandatorũ decretis euacuans, ᵍ vt duos condat in semetipso: ʰ in vno nouo homine faciens pacem, vt ⁱ reconciliet ambos in vno corpore Deo, ᵏ per crucem interficiens inimicitias in semetipso: ˡ & veniens euangelizauit pacẽ vobis qui longè fuistis, & pacem his qui propè: ᵐ quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. ⁿ Ergo iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum & domestici Dei, ᵒ superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis ædificatio constructa, ᵖ crescit in templum sanctum in domino. ᵠ In quo & vos coædificamini in tabernaculum Dei in Spiritu sancto.

CAPVT III.

Hvius ˢ rei gratia ᶠ ego Paulus vinctus Christi Iesu ᵗ pro vobis gentibus, ᵘ si tamen audistis dispensationẽ gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis ˣ quoniã secundum reuelationem ʸ notum factum mihi est sacramentũ, sicut supra scripsi ᶻ in breui prout potestis legentes intelligere prudentiam meam ᵃ in ministerio Christi, ᵇ quod aliis generationibus nõ est agnitũ filiis hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis apostolis eius & prophetis ᶜ in spiritu esse gentes cohæredes ᵈ & concorporales, & cõparticipes promissionis in Christo Iesu ᵉ per euangelium, cuius factus sum ego minister ᶠ secundum donum gratiæ, quæ data est mihi ᵍ secundum operationem virtutis eius. ʰ Mihi enim omniũ sanctorum minimo data est gratia hæc ⁱ in gentibus euangelizare in inuestigabiles diuitias Christi, ᵏ & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti ˡ absconditi à sæculis in Deo ᵐ qui omnia creauit, ⁿ vt innotescat principatib. & potestatibus in cælestib. per ecclesiam multiformis sapiẽtia Dei ᵒ secundũ præfinitionẽ sæculorũ, quam fecit in Christo Iesu domino nostro: ᵃ in quo

a ¶ *Nunc autem in Christo Iesu,* &c.] Ita vt Iudæos sequeremini qui cum Deo erant.

b ¶ *In sanguine Christi.*] Credendo vos esse sanguine eius & passione liberatos.

c ¶ *Ipse est enim,* &c.] Ipse est reconciliatio vtriusque populi adinuicem ad Deum.

d ¶ *Et medium parietem maceriæ.*] Medius paries, & sepis & maceries, onera legis erãt, duos populos diuidentes, & ideo ipse paries inimicitiæ nominantur.

e ¶ *Soluens,* &c.] Circuncisionis & cæterorum: quæ nõ iam Dei voluntas, quam antè temporis ratio, aut populi duritia exegerat.

f ¶ *Legem mandatorum decretis euacuans.*] Per solam fidem iustificans moralia sola decernens.

g ¶ *Vt duos condat in semetipso.*] Iudæum & gentem in suo corpore æqualiter coniungens.

h ¶ *In vno nouo,* &c.] In vnum populum Christianum ex duobus effectum.

i ¶ *Reconciliet,* &c.] Quia ambo per peccatum fuerant inimici.

k ¶ *Per crucem interficiens inimicitias* &c.] Per solam fidem crucis, quæ nullum deterret, non enim grauis difficilis est, quam habere etiam latro potuit crucifixus.

F

l ¶ *Et veniens,* &c.] Ad hoc venit, vt diffidens humanum genus in semetipso & in Deo, ad reconciliationis gratiam reuocaret.

m ¶ *Quoniã per ipsum,* &c.] Nemo venit ad patrem nisi per me. In vno spiritu. vnum corpus, vnum spiritum habet, & signum pacis.

n ¶ *Ergo iam non estis hospites,* &c.] Iam non extranei & proselyti: nec enim separauit nos Deus à populo suo, sicut dixit Esaias: sed ciues, qui sũt eiusdem originis vel hospitij, & habitationis. *Esai. 56.a*

o ¶ *Superædificati,* &c.] Prophetarum noui testamẽti, in quibus Agabus fuit, Christus est etiam fundamentum, qui etiam lapis dicitur angularis, duos coniungens & continẽs parietes. Ideo autem fundamentum & summus est: quia in ipsu fundatur & consummatur ecclesia. *Act. 11.d*

p ¶ *Crescit,* &c.] In templo sancto non possunt lapides nisi sancti poni, ad comparationem templi Hierusalem dixit extrui corpus Christi, id est, ecclesiam, & multo maiorem munditiam & sanctitatem habet veritas, quàm imago.

q ¶ *In quo,* &c.] Vt cum apostolis & prophetis, sitis habitaculum Dei spirituale, non manu factum.

CAPVT III.

Hvius ˢ rei gratia.] Quam superius memorauit, quod filius Dei & gentes saluauerit & Iudæos, & vtrosque fecerit vnum.

f ¶ *Ego Paulus vinctus Christi Iesu.*] Sine catenis, siue Christi amore ligatus, nõ possum meam, nisi domini facere voluntatem. Sane quomodo vinctum se nominat, confirmat euangelium Christi. Ostendit quanta sit spes, pro quo talia pati libenter amplectitur, cum posset apud Iudæos, vt legis doctor & magnis diuitiis abundare, & summo honore gaudere.

t ¶ *Pro vobis gentibus.*] Secundum euangelium, inimici propter vos: quia vos similes esse dicimus Iudæorum.

u ¶ *Si tamen,* &c.] Si tamen firmiter retinetis me in vobis dispensationem accepisse doctrinæ. Quis enim *fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus super familiam suam, vt det illis escam in tempore.* *Matth. 24.d*

x ¶ *Quoniam,* &c.] Non secundum humanam doctrinam.

y ¶ *Notum factum,* &c.] Iudæos & gentes vnum esse in Christo.

z ¶ *In breui,* &c.] Non quantum poteram ego scribere, sed quantum vos assequi valebatis.

a ¶ *In ministerio Christi.*] Nõ eloquio sæculari.

b ¶ *Quod aliis,* &c.] Sciebant quidem prophetæ priores gentes esse vocandas, non tamen sciebant nullam inter ipsos & Iudæos discretionẽ futuram.

c ¶ *In spiritu,* &c.] Per spiritum mihi reuelatum, siue in spiritu illos sociatos esse non carnis circuncisione.

d ¶ *Et corporales,* &c.] Id est, vnius corporis, non solum cohæredes, quod posuit diuersi generis esse, nec solum concorporales: quia possunt eiusdem generis filij, non eiusdẽ in hæreditate esse substantiæ. H

e ¶ *Per euangelium,* &c.] Per meam prædicationem omnibus innotescet: quia hoc mihi peculiariter reuelatum.

f ¶ *Secundum donum,* &c.] Non secundum meritum meum.

g ¶ *Secundum operationem virtutis eius.*] Cuius virtus me confirmauit: siue cuius virtutes meum confirmare euangelium.

h ¶ *Mihi enim,* &c.] Minimo tempore non labore. Notandum quod inter sanctos se humiliando fecerit gratum.

i ¶ *In gentibus,* &c.] Adnuntiare futuras hæreditates, diuitias promissas: quas sensus humanus apprehendere non valet, nisi per reuelationem.

k ¶ *Et illuminare omnes,* &c.] Iudæis & gentibus huius sacramenti pandere rationem.

l ¶ *Absconditi à sæculis in Deo.*] Hoc est, quod in primis tẽporibus, soli Deo confirmatum erat.

m ¶ *Qui omnia creauit.*] Et Iudæos & gentes, siue omnem creaturam, vt sensus contra Marcionem proficiat, & omnes hæreticos.

n ¶ *Vt innotescat,* &c.] Vt per me his qui rebus cœlestibus per omnem ecclesiam principantur multiformis sapientia innotescat.

o ¶ *Secundum præfinitionem,* &c.] Quam præfiniuit & hoc tempore, quando iam homines aliter saluari non poterunt, nisi Christi fide saluentur.

A

^a in quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius. ^b Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra. ^c Huius rei gratia flecto genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi: ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur: ^d vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ virtutem corroborari per spiritum eius ^e in interiori hominem Christum habitare per fidem in cordibus vestris, ^f in charitate radicati & fundati, ^g vt possitis comprehendere ^h cum omnibus sanctis, ^i quæ sit latitudo & longitudo & sublimitas & profundũ. ^k Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ^l vt impleamini in omnem plenitudinem Dei. ^m Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus aut intelligimus secundum virtutem quæ operatur in nobis, ^n ipsi gloria in ecclesia & in Christo Iesu ^o in omnes generationes sæculi sæculorum, Amen.

CAPVT IV.

OBsecro ^p itaque vos ego vinctus in domino, vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis, ^q cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia ^r supportãtes inuicem in charitate: ^s solliciti seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis. ^t Vnum corpus & vnus spiritus: sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma. ^u Vnus Deus & pater omniũ, ^x qui super omnes, & per omnia & in omnibus nobis. ^y Vnicuique autem nostrũ data est gratia ^z secundum mensurã ^a donationis Christi. ^b Propter quod dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus. ^c Quod autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit primum ^d in inferiores partes terræ? ^e Qui descendit, ipse est, & qui ascendit super omnes cælos, ^f vt adimpleret omnia. ^g Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, ^h alios vero euangelistas, ^i alios autem pastores & doctores, ^k ad consummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, ^l donec occurramus omnes in vnitatem fidei, ^a &

a ¶ *In quo habemus fiduciam*, &c.] Non per nostram iustitiã, sed per eum cuius fides peccata dimisit.

b ¶ *Propter quod peto*, &c.] Ne me audientes impune lædi: ad Deum non pertinere putetis, in quo magis gloriari debetis: intelligentes me tãta absque certa spei fiducia sustinere non posse.

c ¶ *Huius rei gratia*, &c.] Ex quo omnis paternitas nomẽ accepit. Siue ex quo omnis res, pater nominatur.

d ¶ *Vt det vobis*, &c.] Vt vos per illuminationem scientiæ & diuitiarum fructum confirmet.

e ¶ *In interiore*, &c.] Vbi interior homo per fidem robustus est, ibi habitat Christus, non vbi exterior saginatur.

f ¶ *In charitate*, &c.] Vt in eius amore firmiter starent, beneficiorum eius recordatur, vt eum cognitis eius beneficiis diligerent.

g ¶ *Vt possitis comprehendere.*] Vt ex omni parte magnitudinem scientiæ adipisci valeatis.

h ¶ *Cum omnibus sanctis.*] Quære sapientiam apud malos, & non inuenies. Et alibi.

Prou.14.4 *In corde autem boni requiescit sapientia.*

B

i ¶ *Quæ sit latitudo*, &c.] Quidam dicunt quod latitudo spaciosa via intelligatur, longitudo vita æterna, altitudo cælum, profundum infernus, vt scilicet horum omniũ notitiam habentes, nouerint quid diligant vel quid refugiant.

k ¶ *Scire etiam supereminentem*, &c.] Supereminet fructus.

l ¶ *Vt impleamini*, &c.] Vt efficiamini pleni omnibus virtutibus.

m ¶ *Ei autem*, &c.] Frequenter maiora tribuit, non solum quam petimus, sed etiam quã petere intelligimus, quæ operatur in nobis.

n ¶ *Ipsi gloria*, &c.] Quia veniens Christus sibimet ad Dei gloriam ecclesiam congregauit.

o ¶ *In omnes*, &c.] Immensa beneficia immensis laudibus celebranda, non solum de his quæ Christi temporibus contulit, sed etiam quæ ante fecit faciet.

CAPVT IV.

OBsecro ^p *itaque vos*, &c.] Ego vos rogo, qui vestri causa sum vinctus, vt vos Dei filium agnoscentes, digne tanto honore conuersemini: quia vna dignitas est qua agnoscuntur propria instituta.

q ¶ *Cum omni*, &c.] Et mentis & corporis. Humilitas vera nihil sibi vendicat, mansuetus nulli nocet, patiens nulli vicem reddit iniuriæ.

r ¶ *Supportãtes*, &c.] Sufferũt & philosophi, sed non in charitate. Nos vero non vt laudari, sed vt ille quem sustinemus proficiat, diligentes sustinere debemus.

s ¶ *Soliciti*, &c.] Per vinculũ pacis in vobis vnitas spiritus cõ-

Act.4. tinetur. *Multitudinis enim credẽtiũ erat cor vnũ & anima vna.*

C

t ¶ *Vnum corpus & vnus spiritus*, &c.] Vnum consensum debet habere in vno corpore omnium compago membrorum, quæ ad vnam spem sunt vocata salutis. Vnde diligentius legere debent hunc locum hi qui in sæculi occupationibus ligati, putant sibi licere peccare, & aliis non licere: cum omnes in vnum corpus baptizati, eundem spiritum acceperint, & in vna spe vocati sint Dei. Siue sic: si vnum spiritum habetis, & ex vno patre Deo nati estis, nolite vobis de terrena nobilitate aliquid arrogare, ne vestram gloriam amittatis.

u ¶ *Vnus Deus*, &c.] Etiam eorum qui ex gentibus crediderunt.

x ¶ *Qui super omnes*, &c.] Super omnes virtutes, vt potẽt: per omnia opera sua, qui immensus omnibus Christianis, secundum quam habitare dignatur.

y ¶ *Vnicuique autem*, &c.] Non multa sunt corpora per varietatem gratiarum, sed membra diuersa.

z ¶ *Secundum mensuram.*] Non tam nostræ captiuitatis, quam illius largientis.

a ¶ *Donationis Christi.*] Ad quam gratiam qui se aptauerit, ipsam consequitur: vt puta, qui studiosus legis est, sapientiam multam, oranti & ieiunanti conceditur spiritus potestas.

b ¶ *Propter quod dicit:* &c.] Quos diabolus captiuos tenebat ad mortem, Christus captiuauit ad vitam, ad caput nostrum in cœlestibus collocandum.

D

c ¶ *Quod autem*, &c.] Exponit cur dicatur ascendisse, quem nusquam esse non dubium est: secundum formam scilicet serui: ad quam non localiter, sed dignanter descenderat.

d ¶ *In inferiores partes terræ.*] Infernum sub terra esse nemo iam ambigat.

e ¶ *Qui descendit*, &c.] Qui descendit cum anima in infernum, ipse cum anima & corpore ascendit in cœlum.

f ¶ *Vt adimpleret omnia.*] Gloria triumphantes, siue quæ scripta sunt, siue dum iam humanitas cum diuinitate vnum effectum est.

g ¶ *Et ipse dedit*, &c.] Contra Arianos, vt filij & patris vna sit operatio. Nam ad Corinthios Deum patrem dicit in ecclesia ordinasse: hic vero Christũ hoc dixisse commemorat.

h ¶ *Alios vero euangelistas.*] Omnis apostolus euangelista, non omnis euangelista apostolus: sicut Philippus qui vnus erat ex septem.

i ¶ *Alios autem*, &c.] Pastores vero omnes qui sunt idonei ad alios instruendos. Omnis ergo pastor doctor: non omnis qui doctor est & pastor.

k ¶ *Ad consummationem*, &c.] Vt perficiantur sancti, siue eorum numerus impleatur, omnes sunt constituti ad ædificandam ecclesiam quæ corpus Christi est, vt omnes ad perfectionem fidei perducant.

l ¶ *Donec occurramus omnes in vnitatem fidei.*] Hoc votum etiã falsis doctoribus inest, id est, volo omnes esse sicut me.

a ¶ *Et agnitionis filij Dei.*] Ille agnouit gratiã filij Dei qui nõ peccat: quia omnis qui peccat, non videt eum, nec cognouit eum.

b ¶ *In virum*,&c.] Qui enim dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit, ambulare, & non annorum eius ætatem, sed plenitudinem imitari.

u ¶ *Sicut est veritas in Iesu.*] Sicut ille vere mortuus est & surrexit, vt nos vere in nouitate ambulemus.

x ¶ *Deponite*, &c.] Exposuit quid sit vetus homo, & quomodo deponatur, scilicet vt pristinos errores abiiciat homo mundi, & non membris corporis, sed mente & conuersatione mutetur.

ᵃ & agnitionis filij Dei ᵇ in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: ᶜ vt iã non non simus paruuli fluctuãtes, & circumferamur omni vento doctrinæ ᵈ in nequitia hominum, in astutia ᵉ ad circumuentionem erroris. ᶠ Veritatẽ autem facientes in charitate, ᵍ crescamus in illo per omnia, ʰ qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundũ operationẽ ⁱ in mensuram vniuscuiusque membri augmentũ corporis facit, in ædificationem sui in Charitate. ᵏ Hoc igitur dico & testificor in domino: ˡ vt iam non ambuletis sicut & gentes ambulant ᵐ in vanitate sensus sui, ⁿ tenebris obscuratum habentes intellectum: ᵒ alienati à vita Dei ᵖ per ignorantiã, quæ est in illis ᵠ propter cæcitatem cordis ipsorũ, ʳ qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ ˢ in operatione immunditiæ omnis in auaritiã. ᵗ Vos autẽ non ita didicistis Christũ: si tamen audistis, & in ipso edocti estis: ᵘ sicut est veritas in Iesu. ˣ Deponite vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem: ʸ qui corrumpitur secũdum desideria erroris. ᶻ Renouamini autem spiritu mentis vestræ, ᵃ & induite nouum hominem, ᵇ qui secundum Deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis. ᶜ Propter quod deponentes mendacium ᵈ loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo: quoniam sumus inuicem membra. ᵉ Irascimini, & nolite peccare. ᶠ Sol non occidat super iracundiã vestram. ᵍ Nolite locũ dare diabolo. ʰ Qui furabatur, iã non furetur: magis autẽ laboret ⁱ operãdu manibus suis, quod bonum est: vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti. ᵏ Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: ˡ sed si quis bonus est ad ædificationem fidei: ᵐ vt det gratiam audientibus. ⁿ Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei: ᵃ in quo

c *Vt iam*, &c.] Vt non simus ignorantes nec dubij ac vacillantes, & more imperiti gubernatoris, omnes doctrinæ vento nostræ fidei velut appẽdẽtes, ne facile naufragemus, aut ad portum perfectionis nũquam peruenire possimus.

d ¶ *In nequitia*, &c.] Nequitia hominum, astutis disputationibus à recto fidei cursu detorquet incautos.

e ¶ *Ad*, &c.] Siue cum multi quoddam erroris sui remediũ putent: si multos secum traxerint ad errorem, siue errantibus remediũ sine labore promittentes, permanere faciunt in errore.

f ¶ *Veritatem*, &c.] Omnia in veritate propter charitatem Christi, & nihil in hypocrisi facientes.

g ¶ *Crescamus*, &c.] In illius perfectione ex omni parte crescamus.

h ¶ *Qui est*, &c.] Ex capite connexum corpus, per omnẽ subiunctionem operationis crescit, dum se alterutrum membra ædificant diligendo:

F ita vt vnumquodque membrum in sua mensura augeatur, hoc est, vt qui est per sapientiam oculus, in eorum numerum crescat, qui oculi officium gerituri sunt, & singula quæque membra proficiant.

i ¶ *In mensuram*, &c.] Dũ singula membra crescunt, maius efficitur corpus.

y ¶ *Qui corrumpitur*, &c.] Faciens voluntatem carnalium cogitationum.

z ¶ *Renouamini*, &c.] Sicut Hieremias ait. *Facite vobis cor nouum & spiritum nouũ.* Ezec. 18.

a ¶ *Et induite*, &c. Ex veteri intellige nouum.

b ¶ *Qui secundum*, &c.] Exposuit quid sit hominem ad imaginem Dei creatum, vt scilicet iustus & sanctus & verax sicut Deus, vt sanctitate veritatis non vanitatis sit præditus, hoc est, quæ vanam hominum gloriam aucupatur, cum scriptum sit, Iustè quod iustum est persequeris.

c ¶ *Propter*, &c.] Hic describitur ipsa species castitatis, quibus nouus homo cognoscitur.

d ¶ *Loquimini*, &c.] Nemo suum circumueniat fratrem: quia vnum corpus sumus, & non possunt alterutrũ mẽbra se fallere: nec enim manus illudit oculo, aut dentes lacerant membra, nisi forte vbi spiritus immundus inhabitat.

e ¶ *Irascimini*, &c.] Ira non inebriet mentem, sed veritatem dispenset, nec tuam iniuriam, sed fratris animaduertere peccatum. H

f ¶ *Sol non*, &c.] Ne scientię lumen in tua indignatione deficiat.

g ¶ *Nolite*, &c.] Irascendo vel quolibet alio delicto. Porta enim diaboli est peccatum, sicut homo iustus spiritus sancti porta est.

k ¶ *Hoc*, &c.] Quos superius obsecrauerat, hic in domino obtestatione constringit.

l ¶ *Vt iam*, &c.] Nolo, ait, solo vos nomine esse Christianos, & Deum ore confitentes operibus denegare, sed quantum inter diabolum distat & Deum, tanta differentia debent filij Dei à filiis diaboli in operibus discrepare. Ne Deum labiis honorantes, cordis timore longius assistamus, & dicatur de nobis, Sine causa colunt me, hoc est: ex mea cultura nullos accipient fructus.

m ¶ *In vanitate sensus sui.*] Vani sunt enim omnes homines quibus non est sapientia Dei.

n ¶ *Tenebris*, &c.] Sed ignorantia & mundanarum rerum solicitudine à caligine ac tenebris obscuratum.

o ¶ *Alienati à vita Dei.*] Illi ideo à vita alienati sunt Dei, quia ignorant, vos autem quia cognouistis Deum sequi debetis.

p ¶ *Per*, &c.] Notandum quia contemptus ignorantiã generauit.

q ¶ *Propter*, &c.] Dicentium, non est Deus.

r ¶ *Qui*, &c.] Desperantes pœnam impiorum & præmium iustorũ, necesse est vt præsentibus voluptatibus adhæreant, qui futura desperãt. *Venite & fruamur bonis quæ sunt*, &c.] Sap. 2. b

s ¶ *In operatione*, &c.] Omnia crimina, immunditiæ & auaritiæ nomine comprehendit.

t ¶ *Vos autem*, &c.] Et sicut ille, non gentili ritu viuatis. Ille enim vere Christum audiuit, & ab ipso didicit, qui nullo similis vitio gentibus inuenitur.

h ¶ *Qui*, &c] Alienos labores aliquando direptos nunc suo labore compenset, & operando tribuat indigentibus, quia multos furando fecit egentes.

i ¶ *Operãdo*, &c.] Nõ quod malũ: sũt enim multæ vel inhonestæ, vel malæ artes, vt malefícia & omnia quæ non ad naturę necessitatẽ, sed ad cõcupiscentiã proficiũt voluptatem.

k ¶ *Omnis*, &c.] Non vnus, nec duo, sed omnes mali sermones, in hoc Christiani debent esse crucifixi.

l ¶ *Sed si*, &c.] Non silentium imposuit, sed qualitatem loquendi monstrauit, vt omnis sermo fidem ædificet Christianam, & os nostrum solum appetat verbum Dei. Simul notandum, quia hoc vniuersæ ecclesiæ præcipitur.

m ¶ *Vt*, &c.] Hoc est quod alibi dicit. *Sermo vester in gratia sit sale cõditus*, & in sermone nostro gratiã accipiãt audiẽtes. Coloss. 4.

n ¶ *Et nolite*, &c.] Hominibus loquens, comparationẽ inducit humanam, vt ex nobis intelligamus quantam Spiritui sancto iniuriam facimus, cum donum eius in nobis aliqua peccati sorde polluimus. Et quia de hospitio suo nobis condolet, ideo sibi dolens tristis abscedit. Cæterum tristitia & ira & cætera huiusmodi in nobis passiones sunt: quia passibiles sumus. In Deo vero dispensationes: nos illa inuiti patimur, ille voluntate ad nostram emendationem assumit. Et hæc est quæ assumit Deum & hominem, harum conditionum diuersitas & natura.

[a] in quo signati estis in die redemptionis. [b] Omnis amaritudo [c] & ira [d] & indignatio [e] & clamor [f] & blasphemia tollatur à vobis cum omni malitia. [g] Estote autem inuicem benigni, [h] misericordes, [i] donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis.

CAPVT. V.

ESTote [k] ergo imitatatores Dei, sicut filij charissimi, [l] & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, [m] & tradidit semetipsum [n] pro nobis [o] oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis. [p] Fornicatio autem & omnis immunditia aut auaritia [q] nec nominetur in vobis sicut decet sanctos, [r] aut turpitudo, aut stultiloquiũ, [s] aut scurrilitas quæ ad rẽ non pertinet: [t] sed magis gratiarum actio. [u] Hoc enim scitote, intelligentes quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei. [x] Nemo vos seducat [y] inanibus verbis [z] propter hæc venit ira Dei [a] in filios diffidentiæ. [b] Nolite ergo effici participes eorum. [c] Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lnx in domino. Vt filij lucis ambulate. [d] Fructus enim lucis est in omni bonitate & iustitia & veritate, [e] probantes quid sit beneplacitum Deo. [f] Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarũ, [g] magis autem redarguite. [h] Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, [i] turpe est & dicere. [k] Omnia enim qnæ arguuntur, à lumine manifestantur. [l] Omne enim quod manifestatur, lumen est. [m] Propter quod dicit: Surge qui dormis, [n] & exurge à mortuis, [o] & illuminabit te Christus. [p] Videte itaque fratres quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes, [q] redimentes tempus, [r] quoniam dies mali sunt. [s] Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei. [t] Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed impleamini Spiritu sancto, [u] loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus, [x] cantantes & psallentes in cordibus vestris, [y] domino gratias agentes semper pro omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi, [z] Deo & patri. Subiecti inuicẽ in timore Christi. [a] Mulie-

A

a ¶ *In quo signati estis in die redemptionis.*] Signaculum sancti spiritus in die baptismi accepistis, nouum signaculum habere cœpistis.

b ¶ *Omnis amaritudo.*] In qua contristatur Spiritus sanctus. Recte autem posuit amaritudinem: quia ipse est prouocatio.

c ¶ *Et ira.*] Omnem aufert iram.

d ¶ *Et indignatio.*] Indignatio ex superbia est, cum aliqoem iudicamus indignum, ideo eum nolumus sustinere.

e ¶ *Et clamor.*] Qni ex furore descendit, quem non habeãt

Esa. 58. a

Christiani. Cæterum Esaias bene clamare iubetur. Sed & ipse Iesus clamabat in tem-

Ioan. 7. f

plo. *Qui sitit, veniat & bibat.*

f ¶ *Et blaspemia, &c.*] Quæ vel inimico potest vicem reddere.

g ¶ *Estote antem, &c*] Seruat ordinem legis, vt non solum malitia tollatur, sed etiã benignitas inseratur.

h ¶ *Misericordes.*] Id est, condolentes

i ¶ *Donantes, &c.*] Remittẽtes peccata, ne vobis dicatur. Serue nequam, omne debitũ dimisi tibi, nportuit & te dimittere conseruo tuo.

CAPVT V.

ESTote [k] *ergo, &c.*] Imitatione enim non natura filij Dei sumus, sicut ait Sal-

Matth. 6. f

uator. *Vt sitis filij patris mei qui in cœlis est &c.*

l ¶ *Et ambulate, &c.*] Vnde Ioannes Apostolus ait. *In*

B

hoc cognouimus charitatem:

Ioan. 10. c

quia ille animam suam pro nobis posuit. Debemus ergo & nos pro fratribus animas ponere,

m ¶ *Et tradidit semetipsum.*] Voluntarie ipse se tradidit, nnn ab alio inuitus traditus est.

n ¶ *Pro nobis.*] Pro peccatoribus, vt fierent iusti.

n ¶ *Oblationem, &c.*] Suauissimus Deo ndnr est charitas.

p ¶ *Fornicatio, &c.*] Omnia crimina breuiter comprehẽdit, doorum criminum designando radiees.

q ¶ *Nec uominetur in, &c.*] Considerandum scilicet non licere fieri quod non licet nominare.

r ¶ *Aut turpitudo, &c.*] Hoc etiam in filiis hominum reprehendit honestorum.

s ¶ *Aut scurilitas, &c.*] Risum mouens qoi grauitati non cõuenit Christianæ: qui ad rem non pertinet cæleste & diuinã.

t ¶ *Sed magis gratiarum actio.*] Hoc magis semper tractare debetis, quomodo Deo & actu & cogitatione placeatis.

u ¶ *Hoc, &c.*] Contra illos agit qui solã fidẽ dicunt sufficere: quia huiusmodi actus nõ Deo, sed dæmoni exhibẽtur. Hæreditas autẽ regni cœlorũ Dei filiis, nõ diaboli præparatur.

x ¶ *Nemo vos seducat.*] Dicendo hoc, solummodo opns est vt fides sit, & huius Christi baptisma consequatur, quamuis peccet, perire non potest.

y ¶ *Inanibus verbis.*] Quæ hominem liberare non possunt.

z ¶ *Propter hæc venit ira Dei.*] Ex præteritis futura cognoscite, si Sodomitis non pepercit, & his qui in diluuio perierunt, parcet vobis?

C

a ¶ *In filios diffidentiæ.*] Qui non crediderunt iram comminantis se superuenturam.

b ¶ *Nolite ergo effici participes eorum*] Si in peccatis iudicio desperantium participes fueritis, eritis & in pœna consortes.

c ¶ *Eratis enim, &c.*] Quando nesciebatis domini voluntatem. Nunc vero omnia cognouistis. Quantum ergo inter lucem distat & tenebras, tantum à pristina conuersatione discrepare debetis.

d ¶ *Fructus enim, &c.*] Talem habet scientia fructum.

e ¶ *Probantes quid sit beneplacitum Deo.*] Ex lege probare quid beneplaceat Deo, non quod homines asserunt.

f ¶ *Et nolite communicare operibus, &c.*] Nõ prodest quicquid fit sine scientia veritatis: quia nec lux potest communicare cum tenebris.

g ¶ *Magis autem redarguite.*] Non solum communicare nolite, sed etiam redarguite.

h ¶ *Quæ in occulto fiunt ab ipsis.*] In secretis locis domorum & vel templi.

i ¶ *Turpe est etiam, &c.*] Nobis dicere turpe est, quæ illi vel in tenebris facere non erubescunt.

k ¶ *Omnia enim quæ arguuntur, &c.*] Sicot ad Corinthios ait: *Occulta etiam cordis eius manifesta fiunt.* Et tunc cadẽs in faciens adorabis Deum pronuntians, quod Deus vere est in nobis. 1. Cor. 14. e

D

l ¶ *Omne enim, &c.*] Incipit lumen esse & cum crediderit, & vobis adiungitur.

m ¶ *Propter quod, &c.*] Voce alicuius sapientis conscientiã increduli pulsare cupientis, de somno ignorantiæ excitat.

n ¶ *Et exurge à mortuis.*] A peccatis vel idolis.

o ¶ *Et illuminabit te Christus.*] Cum ei credideris, efficieris & ipse lux.

p ¶ *Videte itaque, &c.*] Quasi filij sapientiæ & lucis, ne alicui offendiculum detis, & incipiatis ei causa perditionis existere.

q ¶ *Redimentes tempus.*] Vestra sapientia vel cautela.

r ¶ *Quoniã, &c.*] Nõ dies mali sunt per se, sed per homines: sicut locus malus dicitur, in quo aliquid committitur mali,

s ¶ *Propterea nolite, &c.*] Scrutamini legem, in qua eius voluntas agnoscitur.

t ¶ *Nolite inebriari, &c.*] Exponit continentiæ vtilitatem. Quia luxuriæ materiam expetere non conuenit crucifixis, sed Spiritu sancto repleti.

u ¶ *Loquentes vobismetipsis, &c.*] Non in actibus seculi: sicut ait propheta: *Vt non loquatur os meum opera hominum.* Psal. 16. b

x ¶ *Cantantes, &c*] Ne ore tantum verba Dei resonemus.

y ¶ *Domino gratias, &c.*] Siue bonis siue malis, sicut ait Iob: Iob 1. d

Sit nomen domini benedictum.

z ¶ *Deo & patri, &c.*] Nnn humano timore, vel auaritiæ studio: sicut qoidam suis patronis adulari consueuerunt.

E G

[a] Mulieres viris suis subditæ sint [b] sicut domino, [c] quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est ecclesiæ, ipse Saluator corporis eius. Sed sicut ecclesia subiecta est Christo: ita & mulieres viris suis in omnibus. [d] Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam, [e] & seipsum tradidit pro ea, [f] vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, [g] vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed [h] vt sit sancta & immaculata. [i] Ita & viri debent diligere vxores suas vt corpora sua. [k] Qui suam vxorem diligit, seipsum diligit. [l] Nemo enim vnquam carnem suam odio habuit: sed nutrit & fouet eam, [m] sicut & Christus ecclesiam: quia membra sumus corporis eius [n] de carne eius & de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, [o] & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. [p] Sacramentum hoc magnum est. Ego autem dico in Christo & in ecclesia. [q] Veruntamen & vos singuli vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligat: vxor autem timeat virum suum.

Capvt VI.

Filij[r] obedite parentibus vestris in domino. [s] Hoc enim iustum est. [t] Honora patrem tuum & matrem tuam: [u] quod est mandatum primum [x] in promissione: vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram. [y] Et vos patres nolite ad iracundiam prouocare filios vestros: sed educate illos in disciplina & correptione domini. [z] Serui obedite dominis carnalibus [a] cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri [b] sicut Christo. [c] Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes: [d] sed vt serui Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, [e] cum bona voluntate seruientes sicut domino, & non hominibus; [f] scientes quoniam vnusquisque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber. [g] Et vos domini eadem facite

a ¶ *Mulieres, &c.*] Non eos sicut Corinthios lacte alebat, sed perfecto cibo continentiæ nutriebat. Timet enim ne cessante in plerisque carnis officio, aut mulieribus subiectio, aut in viris cessaret charitatis affectus: & ne tanquam diuortium docuisse crederetur. Cæterum tale est, vt nuuæ vitæ prædicator nulla existéte causa hoc doceret quod naturaliter possidebant.

Gen. 18. b — b ¶ *Sicut domino.*] Quomodo Sara subdita erat Abrahæ, *dominum eum vocans.*

c ¶ *Quoniam, &c.*] Reddit iustam causam subiectionis: quia & prior est vir & vtriusque corporis debet esse saluator.

d ¶ *Viri diligite, &c.*] Tam sancta & tam venerabili charitate.

e ¶ *Et seipsum, &c.*] Ita & vos pro sanctitate vxorum, nec mori si necesse fuerit, recusetis.

f ¶ *Vt illam, &c.*] Aqua lauit corpus, animam doctrina mundauit: sicut ait ad Hebræos: *Aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda*: ita & vos corpora vxorum conscientiæ animas mundate doctrinis.

Hebr. 10. d

g ¶ *Vt exhiberet, &c.*] Ita sibi Christus mundauit ecclesiam, vt antiqua crimina ablueret, & nouas maculas quomodo incurrimus, & verbo ostenderet & exemplo. F

h ¶ *Vt sit, &c.*] Si omnibus immaculata est, maculati ab ea alieni esse censentur nisi rursum per pœnitentiam fuerint expurgati.

i ¶ *Ita viri.*] Item quales vxores cupiunt inuenire, tales exhibeant se vxoribus.

k ¶ *Qui suam, &c.*] Quia duo sunt in carne vna.

l ¶ *Nemo enim, &c.*] Non vt ei labores & dolores instigat, sed vt securam faciat & quietam. Non nuptias damnat, sed ad continentiam cohortatur.

m ¶ *Sicut & Christus, &c.*] Membra eius eum debent in omnibus imitari.

n ¶ *De carne eius, &c.*] Amure si non bono.

o ¶ *Et adhærebit vxori suæ, &c.*] Obiectio ex persona carnalium volentium se amare carnaliter, vt quibusdam videtur.

p ¶ *Sacramentum hoc, &c.*] Ego hoc, inquit, in Christo intelligendum dico, & in ecclesia: vnde vos maiore affectu debetis vxores vestras sanctas diligere spirituales, qui ante dilexistis peccatrices, & in gentilitate carnales.

q ¶ *Veruntamen, &c.*] Subiecta sit tanquam infirmior vt regnetur.

Capvt VI.

F*ilij obedite, &c.*] Parat illos disciplinæ, quia illos à parentibus secundum Deum præcepit erudiri.

s ¶ *Hoc enim iustum est.*] Vt mutuam inuicem dilectionem exhibeatis.

t ¶ *Honora patrem, &c.*] Iubet honorare parentes, sed bonos. Cæterum contra Deum viuentes, ipse etiam Moyses prohibuit agnosci. Ex. 4. f

u ¶ *Quod est mandatum primum.*] In secunda tabula primum, quæ ad humanitatem pertinentia præcepta sex numero cótinebat. Prima enim tabula propriè officia exigebat.

x ¶ *In promissione: &c.*] Non in hac terra in qua impij nónunquam & in parentes scelesti senescunt, sed super terram illam quã dominus mitibus promittit, in qua iusti habitabunt, & cuius bona visurus esse se credunt.

y ¶ *Et vos, &c.*] Siue in moderatione. Et non irrationabiliter verberando, siue ne eos ad sæcularia studia prouocantes iracundiam discere faciatis: sed diuinæ legis eos instituite disciplinis: talibus ergo parentibus præcepit obedire.

z ¶ *Serui obedite, &c.*] Non enim venit Christus conditiones mutare. Nam seruitiũ non natura dedit, sed captiuitas fecit, neque ex maledicto Cham, vt quidam putãt, cum ex eo reges legamus esse generatos. Maledictum illud in filiis Cham, impletum est, qui Israël sunt subiugati. Prouidet sane hic Apostolus, ne doctrina Dei in aliquo blasphemetur, si credentes serui sui dominis inutiles fiant. Et qui forte permissurus erat, alios seruos fieri Christianos, de ipsis iã factus incipiat pœnitere. Si vero viderit eos in melius profecisse, & ex infidelibus fideles effectus, non solum alios optabit credere famulos suos, sed etiam ipse fortasse saluabitur. H

a ¶ *Cum timore, &c.*] Cum omni obedientia & festinatione humilitatis, priori superbia & simulatione deposita.

b ¶ *Sicut in Christo.*] Hoc in Christo fit, quicquid eius contemplatione hominibus exhibetur.

c ¶ *Non ad, &c.*] Non timentes dominos tantum, quasi ipsis non Deo placere volentes.

d ¶ *Sed vt serui, &c.*] In his, quæ Dei non sunt contraria voluntati. In multis enim concordat cum lege naturali animus dominorum, quia seruos & fideles & sobrios & castos & humiles habere desiderant.

e ¶ *Cum bona, &c.*] Non cum murmuratione, ne apud homines gratia, apud Deum mercede priuemini.

f ¶ *Scientes quoniam, &c.*] Quicquid propter dominum feceris, habebis ab ipso mercedem, nec te desperare faciat conditio seruitutis.

g ¶ *Et vos domini eadem facite illis.*] Ne si fugerint, tuæ malitiæ incipias deputare, non legi. Hoc etiam paganus fe-

A Hoc autem totum ait, vt ostendat se nunquam circumcisionis fuisse factorem quod de illo falsi apostoli confingebant. Gal. 5. b Vnde & alibi dicit: *Ego autem, fratres, si circumcisionem prædico quid adhuc persecutionem patior?*

a ¶ *Prius enim*, &c.] Sciens sibi ostensum, vt nullius generis hominem vocaret immundum.

b ¶ *Cum*, &c.] Non ideo reprehēsibilis erat, quia cum illis edebat: sed quia postea propter homines se subtrahebat.

c ¶ *Ita vt & Barnabas*, &c.] Qui mecum ad gentes missus, nihil inter eos docuerat esse discriminis.

d ¶ *Sed cum*, &c.] Quamuis hoc propter scandalum faceret Iudæorum, tamen publicè illum conueni, vt & Iudæis superbia, & gentibus desperatio tolleretur.

e ¶ *Dixi Cephæ*, &c.] Publicū scandalum non poterat priuate curari.

f ¶ *Si tu*, &c.] Si tu non tenes quod natus es, quo modo illos facis tenere quod nati nō sunt? Rationem reddit, non iniuriam facit.

g ¶ *Gentiliter*, &c.] Non ex operibus legis, sed sola fide sicut gentes, vitam in Christo inuenisse te nosti.

h ¶ *Quomodo*, &c.] Cur subtrahis te tanquam à peccatoribus? B

i ¶ *Nos natura*, &c.] Peccatores tamen eramus: quia conclusit scriptura omnia sub peccato.

k ¶ *Scientes autem*, &c.] Opera legis, circumcisio & sabbatum, dies festi & cætera, quę non propter iustitiam, sed ad edomandam populi duritiam sunt mandata.

l ¶ *Quod si*, &c.] Si enim gentes fides sola non saluat, nec nos: quia ex operibus nemo iustificatur. Ergo adhuc peccatores sumus, & Christus peccatorum minister est, tāquam non valens peccata indulgere.

m ¶ *Si enim*, &c.] Si destruxi Iudæos, & nunc (vt illi dicūt) ipsos reædifico, meæ sententiæ præuaricator inuenior.

n ¶ *Ego enim*, &c.] Hoc est quod dicit: per legem Christi, legi Moysi mortuus sum: aut certè per ipsam Moysi legem, legis eiusdem sum obseruationibus liberatus: quoniam scriptum est in eadem lege: Gen. 15. b Quia Abraham ex fide iustificatus est, & non ex operibus legis. Item per legem Christi, legi literæ: & Moysi lege veteri sum mortuus: quia ipsa se cessaturam esse prædixit.

o ¶ *Vt Deo viuam.*] Quia legem suam innuuauit.

p ¶ *Christo*, &c.] Omnibus peccatis, quibus lex est data, sum mortuus, ergo lex mihi minime est necessaria.

q ¶ *Viuo autem iam non ego.*] Vetus homo.

r ¶ *Viuit vero in me Christus.*] In illo viuit Christus, in quo Christus vegetat actus & vitam.

nisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti: quia reprehēsibilis erat. [a] Prius enim quam venirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. [b] Cum autē venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circūcisione erant: & simulationi eius cōsenserunt cæteri Iudæi: [c] ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illā simulationem. [d] Sed cum vidissem quod nō rectè ambularent ad veritatem euangelij, [e] dixi Cephæ corā omnibus: [f] Si tu cum Iudæus sis, [g] gentiliter viuis, & nō Iudaice, [h] quo modo gentes cogis Iudaizare? [i] Nos natura Iudæi, & non ex gētib. peccatores. [k] Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis, nisi per fidē Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credimus, vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis. Propter quod ex operib. legis non iustificabitur omnis caro. [l] Quod si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores: nūquid Christus peccati minister est? Absit. [m] Si enim quæ destruxi, iterum hęc reædifico, præuaricatorem me constituo. [n] Ego enim per legem legi mortuus sum, [o] vt Deo viuam: [p] Christo cōfixus sum cruci. [q] Viuo autem iam non ego, [r] viuit vero in me Christus. [s] Quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo filij Dei, [t] qui dilexit me: & tradidit seipsum pro me. [u] Non abĳcio gratiam Dei. [x] Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.

Capvt III.

O Insensati [y] Galatæ, [z] quis vos fascinauit nō obedire veritati? [a] Ante quorum oculos Christus Iesus proscriptus, [b] & in vobis crucifixus. [c] Hoc solum à vobis volo discere. [d] Ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei. [e] Sic stulti estis, vt cum spiritu cœperitis, nunc carne consummamini? [f] Tanta passi estis sine causa, si tamen sine causa. [g] Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis ex operibus legis, an ex auditu fidei, sicut scriptum est. [h] Abraham credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam. [i] Cognoscite ergo: quia qui ex fide sunt, hi sunt filij Abrahæ [k] Prouidens autem scriptura, quia ex fide iustificat gentes Deus, prænūciauit Abrahæ, quia benedicētur in te omnes gentes. [l] Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cū fideli Abraham. [m] Quicunque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto

s ¶ *Quod autem*, &c.] In sola fide: quia nihil debeo legi antiquæ. C

t ¶ *Qui dilexit me*, &c.] Non pecuniam, non aliquod aliud pretium, sed se.

u ¶ *Non abĳcio*, &c.] Non debeo illi esse ingratus, qui me tantum dilexit, vt pro me etiā moreretur. Abiecta enim est gratia, si mihi sola non sufficit.

x ¶ *Si enim per legem*, &c.] Si lex poterat iustificare, superfluè mortuus est Christus.

Capvt III.

O *Insensati y Galatæ.*] Nō est contrarium Saluatoris verbo, quo fratrem fatuum vocari prohibuit, nō enim hic dicitur sine causa.

z ¶ *Quis vos*, &c.] Per vulgi verbum, inuidiam significauit, sicut ait Salomon: *Fascinatio nugacitatis obscurat bona.* Sap. 4. a

a ¶ *Ante quorum*, &c.] Quibus per meam prædicationem ita manifestata est passio eius, vt ipsum ante vos pendere putaretis. Proscriptus est, sententiam damnationis accepit.

b ¶ *Et in vobis*, &c.] Quasi apud vos omnia facta sint. Siue sic, quem vere pro damnato & mortuo etiam nunc vilem habetis, dum putatis eum vobis non sufficere ad salutem. D

c ¶ *Hoc*, &c.] Hoc vnum vos interrogo.

d ¶ *Ex operibus*, &c.] Si ex merito fidei spiritum accepistis, quid nobis lex amplius poterit dare?

e ¶ *Sic stulti estis*, &c.] Cum nec Iudæi aliter spiritum accipiāt, quam per fidem Christi, vos è contrario putatis vobis spiritum non sufficere sine lege.

f ¶ *Tanta*, &c.] Ostendit quia in Galatia constituti, pro Christi fide passi sunt persecutionē. Item tanta sine causa pro Christo tolerasti, si non iterum pro Christo corrigaris. Siue quod hic, si tamen non dubitantis sermo sit, sed potius confirmātis, secundum illud, si tamen iustum est apud Deum retribuere, qui nos tribulant tribulationem.

g ¶ *Qui ergo tribuit vobis*, &c.] Spiritum sancta fide solum accepistis, qui non nisi à iustis accipitur, iustos autem sine legis oneribus esse vos constat.

h ¶ *Abraham credidit Deo*, &c.] Ita & vobis ad iustitiam solam sufficit fides.

i ¶ *Cognoscite ergo, quia*, &c.] Siue Iudæi, siue Græci, non carnaliter circumcisi.

k ¶ *Prouidens*, &c.] Non vna gens Iudaica, sed omnes quæ ex operibus legis sunt.

l ¶ *Igitur*, &c.] Non enim circumcisæ sunt gentes, vt possint ex operibus benedici.

m ¶ *Quicunque*, &c.] Quia ita præualuit consuetudo peccandi, vt nemo iam perficiat legem.

a ¶ Male-

dicto sunt. Scriptū est enim: [a] Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis vt faciat ea. [b] Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est, [c] quia iustus ex fide viuit. [d] Lex autem non est ex fide, [e] sed qui fecerit ea, viuit in illis. [f] Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictū: quia scriptum est: [g] Maledictus omnis qui pendet in ligno, [h] vt in gentibus maledictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, [i] vt pollicitationem spiritus accipiamus per fidem. [k] Fratres, secundùm hominem dico, tamē hominis confirmatū testamentum [l] nemo spernit aut superordinat. Abrahæ dictæ sunt promisſiones & semini eius. Non dicit, & seminibus, quasi in multis, sed quasi in vno, & semini tuo qui est Christus. [m] Hoc autem dico testamentum confirmatum à Deo, [n] quæ post quadringēros & triginta annus, facta est lex, nō irritum fecit ad euacuandam promissionem. [o] Nam si ex lege hæreditas, iam nō ex promissione. Abrahæ autem per repromissionem donauit De9. [p] Quid igitur lex? [q] Propter trāsgressionem posita est, donec veniret semē cui promiserat, [r] ordinata per angelos [s] in manu mediatoris. [t] Mediator autem vnius non est, [u] Deus autem vnus est. [x] Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. Si .n. data esset lex, quæ posset viuificare, vere ex lege esset iusti tia. [y] Sed cōclusit scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. [z] Prius autē quàm veniret fides, [a] sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelāda erat. [b] Itaq; lex pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur. [c] At vbi venit fides, iā non sumus sub pædagogo. [d] Omnes enim filij Dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu. [e] Quicunque enim in Christo Iesu baptizati estis, Chri-

E a ¶ *Maledictus omnis*, &c.] Hoc est, quod non omnia vsque ad finem legis mandata seruauerit. Quæritur sane hoc loco si fides sola sufficiat Christiano, & vtrum non sit maledictus, qui euangelica præcepta contemnet. Sed fides ad hoc proficit, vt in primitiis credulitatis accedentes ad Deum iustificet, si deinceps in iustificatione permaneat: cæterum sine operibus fides, non legis, mortua est fides. Qui enim non credit mandans: & eos qui euangelij præcepta contemnunt, maledictos esse, & Saluator edocuit, dicens: *Discedite à me maledicti in ignem æternum*. Et Iacobus Apostolus vnius mandati transgressorem, omnium reum esse demonstrauit.

Matt.25.d
Iacob.2.b

b ¶ *Quoniam*, &c.] Quia nemo illam seruat, ideo dictum est, quod sola fide iustificandi essent credentes. Item vult ostendere: quia ex operibus legis Moysi, iustificari homo non possit, nisi habuerit & fidem, quę veniam dat credenti in Deo. Non enim qui credunt in Christo, sine lege viuere nō possunt.

c ¶ *Quia*, &c.] Perfecta fides est, non solum Christum, sed & Christo credere.

d ¶ *Lex*, &c.] Non iustificat sola fides.

e ¶ *Sed qui*, &c.] Suo labore conquirat iustitiam, & viuet in æternum.

F f ¶ *Christus*, &c.] Qui sub maledicto non erat: quia per omnia legem impleuit. Et ideo indebito maledicto eius nostrū debitum compensatum est, vt liberet transeuntes ad fidem.

Deut.21.d g ¶ *Maledictus*, &c.] Sic est scriptum: Si cui fuerit iudiciū mortis, suspendetis eum in ligno. Non ideo maledictus, quia pendet: sed ideo pendet, quia maledictus. Christus ergo cui non erat iudicium mortis, nec causa subeundæ crucis & maledicti reatus pro nobis maledictum suscepit: quia omnes maledicti eramus, & debiti ligno: & ideo maledicti, quia non permansimus in omnibus quæ scripta erant in lege.

h ¶ *Vt in gentibus*, &c.] Vt sola fide gentes benedicerentur in Christo, sicut promissum fuerat Abrahæ.

Ioel.2.g i ¶ *Vt pollicitationem*, &c.] Quæ per Iohelem prophetam omni carni promissa est, id est, vniuerso generi hominum.

k ¶ *Fratres*, &c.] Humano vtor exemplo: comparari enim humana diuinis, propter euidentiorem intellectum possunt, æquari non possunt.

l ¶ *Nemo spernit aut superordinat. Abraha*, &c.] Quia post tantum temporis data est lex.

m ¶ *Hoc autem dico testamentum confirmatum à Deo.*] In Christo Iesu.

Gen.15.c n ¶ *Quæ post*, &c.] Ne quis putet esse contrarium: quoniam in libro Geneseos ad Abraham à Deo dicitur: *Scito prænoscens, quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, & subiicient eos seruituti, & affligent quadringentos annos*, & hic Apostolus triginta annos amplius ponat. Quod autem dicit, hoc est, septuagesimo quinto ætatis suæ anno, Abraham accepit à Deo repromissionem, à quo tempore vsque ad initium legis Mosaicæ quadringenti & triginta anni, hac ratione complentur. Ex tempore repromissionis vsque ad centesimum annum Abrahæ, quando Isaac filius ei natus fuit, vigintiquinque anni numerantur. Postea quinto ætatis anno, Isaac paruulus, ab Ismaele cœpit affligi, sicut idē Apostolus in hac ipsa epistola scribit. Euidenter ergo monstratur secundum sermonem Dei ad Abraham factum, post centum triginta annos repromissionis, semen eius persecutionibus laborare cœpisse. G

o ¶ *Nam si ex lege*, &c.] Non per legem, quæ necdum erat.

p ¶ *Quid*, &c.] Quare ergo data est lex.

q ¶ *Propter transgressionem*, &c.] Propterea data est, vt nos non transgredi, vel congeret, vel doceret, vsque dum Christus veniret.

r ¶ *Ordinata per angelos.*] Hoc loco Mosen Dei & Hebræorū mediatorem significat, legem per angelum Domini accepisse, sicut in libro actuum apostolorum Stephanus dicit: *Hic est Moses, qui fuit in ecclesia in solitudine cum angelo qui loquebatur ei in monte Sina.* Item legimus angelos per legem sæpè populo affuisse. Act.7.e

s ¶ *In manu mediatoris.*] Siue Mosi (vt quidam putant) siue Christi. Nam & Moses, aiunt, inter Deum & populum medius fuit. H

t ¶ *Mediator*, &c.] Id est, vnius partis.

u ¶ *Deus*, &c.] Hoc ideo addidit, ne quis putaret, Christum ab vnitate diuinæ naturæ penitus esse diuisum, quia mediatoris suscepisset officium.

x ¶ *Lex ergo aduersus*, &c.] Sicut ad Romanos ait: *Quod impossibile erat legi, infirmabatur*, scilicet, quæ à nemine seruabatur. Rom.8.a

y ¶ *Sed conclusit*, &c.] Adueniente Christo, qui sub lege Mosi erant, conclusi sunt peccato, si vltra in legis obseruatione permanere voluerint. Quia maledicti qui vmbræ legis deseruierunt veritate præsente. Item ostendit, quoniam non potuit inueniri, qui daretur credentibus, vt necesse esset sola fide saluari credentes.

z ¶ *Prius autem*, &c.] Prius quam veniret cui crederemus.

a ¶ *Sub lege*, &c.] Seruabamur à lege, huic fidei quæ erat suo tempore reuelanda.

b ¶ *Itaque lex pædagogus*, &c.] Ad disciplinam nos arctius retentans, perfectam doctrinam vero magistro seruabat.

c ¶ *At vbi venit fides*, &c.] Perfectæ ætatis discipuli non indigent pædagogo.

d ¶ *Omnes enim filij Dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu.*] Æqualiter & Iudæi & gentes per solam fidem filij Dei estis, qua credidistis Christo.

e ¶ *Quicunque*, &c.] Filium Dei induti, & toti membra eius effecti, filij Dei sitis necesse est, vt quid ergo vobis lex quæ seruis & peccatoribus data est, quibus per baptismum peccata remissa sunt?

A a ¶ *Non est Iudæus neque Græcus*, &c.] Ante enim non solum inter Iudæum & Græcum, sed etiam inter tribum & tribum erat magna diuersitas.

b ¶ *Si autem vos Christi*, &c.] Si omnes vnum corpus estis Christi, Abrahæ semen estis, & veri hæredes, non ex carnali semine, sed ex diuina promissione generati.

m ¶ *Nunc autem*, &c.] Ante ignorabamini ab illo, quia nõ nouit iniquos, & non vos illum quæsistis, sed ille vos perditos requisiuit. G

n ¶ *Quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena*, &c.] Euidenter ostendit Apostolus Galatas post acceptam fidem Christi, ad idolorum iterum redisse culturam.

Christum induistis.[a] Non est Iudæus, neque Græcus, non est seruus, neq; liber: non est masculus neque femina. Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu.[b] Si autem vos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionem hæredes.

CAPVT IV.

DIco [c] autem: Quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit dominus omnium, sed sub tutoribus & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à patre. [d] Ita & nos cum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes. [e] At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum, [f] factum ex muliere, [g] factum sub lege, vt eos qui sub lege erant, redimeret, [h] vt adoptionem filiorum reciperemus.[i] Quoniam autem estis filij Dei, misit Deus spiritum filij sui in corda vestra clamantem, abba pater.[k] Itaq; iam non est seruus, sed filius, quod si filius, & hæres per Deũ. [l] Sed tunc quidem ignorantes Deum his qui natura non sunt dij, seruiebatis. [m] Nunc autem cum cognoueritis Deum, imo cogniti sitis à Deo: [n] quomodo cõuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis? [o] Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos [p] Timeo ne forte sine causa laborauerim in vobis. [q] Estote sicut ego: quia & ego sicut vos. [r] Fratres, obsecro vos, nihil me læsistis. [s] Scitis autem quia per infirmitatẽ carnis euangelizaui vobis iam pridem, [t] & tentationem vestram in carne mea non spreuistis, neque respuistis, [u] sed sicut angelum Dei excepistis me [x] sicut Christum Iesum. [y] Vbi est ergo beatitudo vestra? [z] Testimonium enim perhibeo vobis: quia si fieri potuisset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.[a] Ergo inimicus vobis factus sũ, verum dicens vobis? [b] Æmulantur vos nõ bene, sed

CAPVT IV.

DIco c autem, &c. *sub tutoribus*, &c.] Quia dominatum quondam sacerdotes & principes exercebant: quos tutores & actores appellat. Modo autem non dominari, sed formam præbere iubẽtur: quia sacerdotale genus sumus, & omnia communiter habemus, quamuis per illos percipiamus sacramenta.

d ¶ *Ita & nos cũ essemus*, &c.] Dierum videlicet & temporum, quæ fuerant eorum infirmitati necessaria, pro temporis qualitate.

e ¶ *At vbi venit*, &c.] Impletum iam erat tempus, quando legem per malam consuetudinem nemo poterat custodire.

f ¶ *Factum ex muliere*.] Dicens factum ex muliere, sexum significat, non corruptionem. Cæterum vt manifeste ostenderet natum ex virgine, ait, ex muliere, non per mulierem. In eo autem quod dicit: ex muliere, monstrat non more solito ex conuentu viri & feminæ, sed per Spiritum sanctum, ex matre tantum Christũ incarnationem hominis suscepisse. Nã idem Apostolus ad Corinthios scribens, ait: *Sicut mulier ex viro, ita & vir per mulierẽ*. Vnde sicut in principio generationis, mulier ex viro sumpta est, ita & Christus secundum carnem ex matre tantum est. Omnis autem residua humana generatio, non ex muliere secundum Apostoli dictum, sed per mulierem, vt clareat generatio hominum ex viro per mulierem creari.

B

s.Cor.7.b

g ¶ *Factum sub lege*, &c.] Christus sub lege factus est, vt peccatum in carne vincens, credentes in se, à legis vinculis liberaret. Ipse autem sub lege tamdiu fuit, donec baptizatos, noui testamenti inciperet euangelium prædicare. Item si sub lege factus non esset, Iudæos saluare non poterat: gentes vero poterat positus sub lege redimere.

h ¶ *Vt adoptionem*, &c.] Non enim omnes recepissemus adoptionem, si factus sub lege non esset.

i ¶ *Quoniam autem estis filii Dei*, &c.] Ex hoc nos probat filios Dei, quoniam spiritum Christi accepimus.

k ¶ *Itaque iam non est seruus, sed filius, quod si filius*, &c.] Quid vis iterum seruus esse, qui iam filius & hæres es? Item hic manifeste ostendit: quia totus populus vnus filius vocatur.

l ¶ Sed *nunc*, &c.] Conuertit se ad illos, qui ex gentibus crediderant, & arguit illos: quia dies festos & tempora Iudæorum obseruare vellent, sicut antea idolis fecerant. Nam Iudæis isti dies idcirco concessi sunt, ne eos amore festiuitatis, idolis exhiberent.

o ¶ *Dies obseruatis*, &c.] Nos non similiter obseruamus: non enim Calendas colimus, nec dies festos, sicut illi in luxuria & epulis, sed in synceritate azyma epulamur.

p ¶ *Timeo ne forte*, &c.] Nihil enim prodest Christianos vos factos, si ista iterum obseruetis.

q ¶ *Estote sicut ego*, &c.] Hoc est quod dicit, me imitamini gentiliter viuentem: quia & ego gentiliter viuo, Iudaica obseruatione deposita, sicut Apostolus in hac eadem epistola Petro Apostolo dicit: *Si tu cũ sis Iudæus, gentiliter viuis, quomodo cogis gentes Iudaizare?* Gal.2.a

r ¶ *Fratres*, &c.] Vt merito puteris me inimicitiarum & non salutis vestræ causa moueri.

s ¶ *Scitis*, &c.] Vel per passionem, vel etiam per naturalem infirmitatem: quia thesaurum gratiæ in vasis fictilibus baiulabat. D

t ¶ *Et tentationem vestram in carne*, &c.] Increpando hoc Apostolus dicit: quia cum fidẽ Christi apud Galatas prædicaret, persecutionem ab incredulis ciuibus eorum passus est, & nihilominus ipsi tentationi & variis iniuriis permiserunt Apostolum subiacere. Item grandis tentatio est, si vir sanctus aut infirmetur, aut impune lædatur. Sed ideo ista pati permittitur à Deo, vt virtutem per infirmitatem perficiat, & vt corruptionem hanc sentientes, incorruptam vitam, maiori studio & amore perquirant.

u ¶ *Sed sicut angelum*, &c.] Cum se angelis comparatum gaudet, probat angelos hominibus esse maiores.

x ¶ *Sicut Christum Iesum*.] Non solum vt angelum.

y ¶ *Vbi est ergo beatitudo vestra?*] Quam nunc taliter suscepistis.

z ¶ *Testimonium*, &c.] Ostendit, quanta eum charitate dilexerint, & quo modo se totos eius doctrinæ tradiderint. Vtique charissima corporis sui membra eidem tradere cupierant, hanc solam euangelico lumini dignam esse vicissitudinem arbitrantes, si sua lumina ei reddidissent.

a ¶ *Ergo inimicus*, &c.] Hæc est conditio veritatis, vt eam semper inimicitiæ sequantur, sicut per adulationem perniciosam, amicitiæ conquiruntur. Libenter enim quod delectat, auditur: & offendit omne quod nolumus. Ita enim hi diligere cœperant sabbathi ocia & dierum festorum epula prædicantes contra Apostolum, qui omnem continentiam suo illis exemplo monstrabat.

b ¶ *Æmulantur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos*, &c.] Æmulus & imitator, potest & inimicus intelligi. Sic non bene æmulatur, qui vt alium deuciat, non

vt ipse

sed excludere vos nolunt, vt illos æmulemini. [a] Bonũ autem æmulamini in bono semper, & nõ tantum cum præsens sum apud vos. [b] Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis. [c] Vellem autem esse apud vos modo, [d] & mutare vocem meam: [e] quoniã confundor in vobis. [f] Dicite mihi qui sub lege vultis esse. Legem nõ legistis? Scriptum est enim: quoniam Abraham duos filios habuit, vnum de ancilla, & vnum de libera. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est, qui autem de libera, per repromissionẽ: [g] quæ sunt per allegoriã dicta. [h] Hæc enim sunt duo testamenta, [i] vnum quidem in monte Sina, in seruitutẽ generans, [k] quæ est Agar. [l] Sina enim mons est in Arabia, qui cõiunctus est ei quæ nunc est Hierusalem, [m] & seruit cum filiis suis. [n] Illa autem quæ sursum est Hierusalẽ, libera est: quæ est mater nostra, sicut scriptum est: [o] Lætare sterilis quæ nõ paris: [p] erũpe & clama quæ non parturis: [q] quia multi filij desertæ magis [r] quam eius quæ habet virum. [s] Nos autẽ, fratres, secundum Isaac promissionis filij sumus. [t] Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, [u] persequebatur eum qui secundum spiritum, [x] ita & nunc. [y] Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillã & filiũ eius, non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ. [z] Itaque, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberauit.

CAPVT V.

STATE, [a] & nolite iterum iugo seruituris contineri. [b] Ecce ego Paulus dico vobis: [a] quoniam

E vt ipse proficiat, æmulatur. Æmulamini autem meliora charismata.

a ¶ *Bonum autem æmulamini*, &c.] Nolite illos æmulari sed bonum semper æmulamini, non in præsentia mea tantum.

b ¶ *Filioli mei*, &c.] Euidenter hoc aduersus hæreticos valet, qui post baptisma peccantibus pœnitentiam non dant. Item in illo verè Christus formatur, qui virtutem fidei eius intelligit: & in quo omnis conuersatio eius exprimitur atque depingitur.

c ¶ *Vellem*, &c.] Quia quanta vos audire meremini, scribere tanta non possum.

d ¶ *Et mutare*, &c.] Vocem blandientis patris in rigorem magistri veteris mutare.

e ¶ *Quoniam*, &c.] Detrimentum discipulorum, confusio est magistri, sicut profectus eorũ, est gloria præceptoris. Confunditur autem: quia iam filij facti, rursum serui esse cupiebant.

f ¶ *Dicite mihi qui sub lege*, &c.] Ismael, carnis: Isaac, filius fidei. Illum enim Abraham secundum carnalem vsum genuit, istum contra naturam promissione suscepit.

F g ¶ *Quæ sunt*, &c.] Quæ quidem sunt per allegoriam dicta, hoc est, alia ex aliis figurata. Dedit autem regulam hoc loco Apostolus intelligendi allegoricas rationes, scilicet vt manẽte historiæ veritate, figuras veteris Testamenti exponamus. Nam cum dixisset, Abraham duas vxores verissime habuisse: postea quid præfigurauerint, demonstrauit, & hoc ipsum ibi fecit, vbi aliqua sanctorum honesta gesta referuntur, non vbi peccata notantur. Cæterum delicta dicere per mysteria, aut impossibilitatis, aut ignorantiæ Deum est criminari. Qui autem aliter sua monstrare non poterit sacramenta, aut certe putans sibi quorũdam peccata necessaria, prius illa generaliter condemnet: sed & postea reprehendendo atque vindicando ostendat, illa nõ propter sua mysteria fieri voluisse, præcepta vero difficile inueniet Apostoli taliter exponentis, ne eorum vitam videretur eneruare.

h ¶ *Hæc enim*, &c.] Vetus & nouum, singulos populos generantia.

i ¶ *Vnum quidem*, &c.] Iudæi metu præsentium cogebantur, vt feræ: nos vero præmiis inuitamur, vt liberi, & illi quasi serui propter moralia præcepta, etiam diuersis operibus premebantur: nobis autem quasi filiis, moralibus monitis adimpletis, seruilia onera auferuntur: sed illi sacerdotibus suis ex debito seruientes, tributa etiam reddere cogebantur: nos præter charitatem nihil debentes, antistites nostros voluntarie honoramus.

k ¶ *Quæ est Agar.*] Cuius typum habuit synagoga.

l ¶ *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei*, &c.] Ex qualitatibus locorum vult intelligi diuersitatem testamentorum.

m ¶ *Et seruit cum filiis suis.*] Cum filiis Hierusalem gentibus seruit.

n ¶ *Illa autem, quæ sursum est* Hierusalem, *libera est, quæ est mater nostra, sicut scriptum est.*] Rectè dicit Apostolus, Hierusalem cœlestem sterilem esse generatione filiorum: quia non illic generat filios, sed hic per fidem renatos in Christo: G postea suscipit, & eorum quos susceperit, mater efficitur. Hoc autem valet contra dogma eorum, qui dicunt animas de cœlo propter peccatum in terras demitti, & nascentibus corporibus infundi. Quod autem ait: Multi *filij desertæ magis quam quæ habet virum*. Filios desertæ significat ecclesiæ populos ex gentibus congregatos. Habentem autem virum, synagogam Iudæorum testatur, sicut Osee propheta monstrat: *Iudicate matrem vestram, iudicate: quia ipsa nõ vxor mea, & ego non vir eius*. Item ecclesia mater est tam gentiliũ credentium, quam etiam Iudæorum: cuius filii serui esse non possunt. Et ideo & mediator noui Testamenti de cœlo aduenit pontifex: & euangelium nõ in vno loco, sed in toto mundo est prædicatum. Osee 2. a

o ¶ *Lætare sterilis*, &c.] Prophetico testimonio probat meliorem nos, quam Iudæos, matrem habere. Esa. 54. b

p ¶ *Erumpe*, &c.] Clamor, pro propheta ponitur in hoc loco.

q ¶ *Quia*, &c.] Hoc præfigurabat Anna, quæ dixit: *Sterilis quæ peperit septem, & fœtosa in filiis infirmata est.* 1. Reg. 2. a

r ¶ *Quam*, &c.] Quæ virum habere putans, de fœcunditate gloriatur. Aut quia habebat virum antequam eiiceretur cũ filio suo. H

s ¶ *Nos autem*, &c.] Quomodo de Isaac, ita & de nobis est Abrahæ repromissum, quod scilicet in eo benedicendæ essent omnes gentes.

t ¶ *Sed quomodo nunc* &c.] Semper carnales homines eos, qui spirituales sunt, persequuntur. Vnde mirum non est, si modo carnei & sæculares, homines sanctos tribulent & affligant: imo inde cognoscendi sunt iusti esse, si à talibus opprimantur.

u ¶ *Persequebatur*, &c.] In Genesi quidem hoc scriptum est: Quia illuserat Isaac Ismael. Sed Apostolus ostendit, non simplicem lusum fuisse, quem persecutionem appellat. Quia scurrilem eum & leuem sicut ipse erat, facere cupiebat: ne illi possit in hæreditate præferri. Ideo Abraham deiiciendo eum, vocem Saræ iubet audire. Gen. 21. a

x ¶ *Ita & nunc.*] Ita & isti seruos suos sibi similes facere nituntur.

y ¶ *Sed quid dicit*, &c.] Quantumuis se extollat iniquitas, ancilla est, & subiicienda sanctis, sicut & Iudæi: quamuis Abrahæ filios se iactent, quam diu filii ancillæ fuerint, nobis cum hæreditatem habere non possunt.

z ¶ *Itaque, fratres, non sumus ancillæ filii*, &c.] Non debemus ancillam sequi, matre relicta: quia licet eiusdem viri fuerit vxor, tamen ad tempus: quia Saræ tempus nondum venerat generandi.

CAPVT V.

S*Tate*, a *& nolite*, &c.] State in fide euangelii: iam enim tempus legis effluxit: nolite iugum cum Iudæis trahere, quod nec ipsi ferre possunt.

b ¶ *Ecce ego Paulus dico vobis.*] Ego vobis audenter dico, neminem pertimescens.

A a ¶ *Quoniam si circumcidamini*, &c.] Quia solum illum ad salutem vobis sufficere non putatis.

b ¶ *Testificatur autem rursus omni homini circumcidenti*, &c.] Qui caput operum legis suscepit, necesse est vt cætera membra sustineat, ne maledicto subiaceat.

r ¶ *Sed per charitatem*, &c.] Non superbiā per speciem libertatis insinuo, sed spontaneum esse volo seruitium, non coactum. C

ſ ¶ *Omnis enim*, &c.] Legis etiam ipsa moralia quæcunque sunt, vno possunt sermone concludi, & in vno hoc præcepto compleri.

[a] quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. [b] Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se: quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ. [c] Euacuati estis à Christo: qui in lege iustificamini, à gratia excidistis. [d] Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus. [e] Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: [f] sed fides quæ per charitatem operatur. [g] Currebatis bene: [h] quis vos impediuit veritati non obedire? [i] Nemini consenseritis. Persuasio hæc non est ex eo qui vocat vos. [k] Modicum fermentum totam massam corrumpit. [l] Ego confido in vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis. [m] Qui autem conturbat vos, portabit iudicium quicūque est ille. [n] Ego autem fratres, si circumcisionē adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior. [o] Ergo euacuatum est scandalum crucis? [p] Vtinam abscindantur qui vos conturbant. [q] Vos enim in libertatem vocati estis fratres, tātum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed [r] per charitatē spiritus seruite inuicem. Omnis [ſ] enim lex in vno sermone impletur: [t] Diliges proximum tuum [u] sicut teipsum. [x] Quod si inuicem mordetis & comedetis, [y] videte ne ab inuicem consumamini. [z] Dico autem in Christo, Spiritu ambulate, & [a] desideria carnis non perficietis. [b] Caro enim concupiscit aduersus spiritū, spiritus autem aduersus carnem. Hæc [c] enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis, illa faciatis. [d] Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege. [e] Manifesta sunt autem opera carnis, [f] quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectę, inuidię, homicidia, ebrietates, cōmessationes, & his similia, [g] quæ prædico vobis sicut prędixi: quo-

c ¶ *Euacuati estis à Christo*: &c.] Si in lege spem ponitis, & iustificare posse vos creditis, infirmam Christi gratiam iudicatis: & quod iam gratis consecuti estis, tanquam non habentes, propriis vultis laboribus adipisci.

d ¶ *Nos enim spiritu ex fide*, &c.] Spirituali conuersatione perfectæ fidei, speramus nos iustitiæ immortalem accepturos esse mercedem.

e ¶ *Nam in Christo Iesu*, &c.] Neq; circumcisio prodest, nec præputium nocet temporibus Christianis.

f ¶ *Sed fides*, &c.] Ergo & fides operatur per charitatem, non per timorem: qui enim credit Deo, attendit mandatis: nam qui credit futuris: amplius operatur, quam qui præsentem metuit pœnam.

g ¶ *Currebatis bene*.] Fidei gressibus, & moralibus disciplinis.

B h ¶ *Qui vos impediuit*, &c.] Quis ille fuit, qui legis operibus implicauit, vt cursum vestræ fidei impediret?

i ¶ *Nemini consenseritis*: &c.] Nec illis, nec mihi, sine verbis Dei consentire debetis, qui vos iterum ad pœnitentiam vocat.

k ¶ *Modicum fermentum totá*, &c.] Ne quis diceret: Cur omnes corripis, dum non omnes errauerunt: Ostēdit quod modicum malitiæ fermentum, totam possit ecclesiam, & massam suam à veritate corrumpere.

l ¶ *Ego confido in vobis in Domino*, &c.] Quam habet veritas Christi.

m ¶ *Qui autem conturbat vos*, &c.] Ab euangelij veritate.

n ¶ *Ego autem fratres si circumcisionem*, &c.] Quod de me vobis mentiti sunt deceptores, ita me aliis prædicare. Quid persecutionem patior, si ipsius circumcisionis non inimicus sum, vt affirmatur.

o ¶ *Ergo euacuatum*, &c.] Ideo scandalum patiuntur, quia in sola fide crucis dico esse salutem.

p ¶ *Vtinam abscindantur*, &c.] Si putant sibi hoc prodesse, non solum circumcidantur, sed etiam abscindantur: si enim expoliatio membri proficit, multo magis ablatio. Quidam dicunt: Vtinam errore abscissi veritatis radicibus inserantur.

q ¶ *Vos enim in libertatem*, &c.] Tantum ne per occasionem circumcisionis, ad legis seruitium redeatis.

t ¶ *Diliges*, &c.] Dilectio vel charitas in quatuor modis cōsistit, hoc est, in Dei dilectione, quæ prima est: secunda, si nosmetipsos secundum Deum amemus: tertia proximos: quarta, etiam inimicos. Deum ergo plus quam nos diligere debemus, proximum sicut nos, inimicum vt proximum. Proximus diligebatur in lege, & nisi primo Deum dilexerimus, nos minime possumus non peccādo diligere, & nos diligamus, ad quam formam proximos diligimus: quod si proximos non amamus, quando inimicum amare poterimus? Si ergo volumus dilectionem habere, primo Deum plus quam nostras animas diligamus: quod inde probatur, si propter Deum etiā salutem nostram, & ipsas animas contemnamus.

u ¶ *Sicut teipsum*.] Qui secum proximum diligit, vtraq; complet genera mādatorum, id est, nec malum facit vlli, nec bonum facit.

x ¶ *Quod si inuicem*, &c.] Per contentiones singuli vos meliores alteris iudicando. D

y ¶ *Videte*, &c.] Dum alter alteri occasio perditionis extat.

z ¶ *Dico autem*, &c.] Spiritualibus actibus, quos infra describit.

a ¶ *Et desideria*, &c.] Non quo caro sine anima concupiscat, sed quando ipsa anima carnalia cogitat, caro dicitur: quando vero spiritualia, vnus cum Deo fit spiritus. Quamdiu vero duplex in nobis est desiderium vel voluntas, non perficimus quæcunque volumus, vno ædificante in nobis, & alio destruente.

b ¶ *Caro enim concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem*.] Carnalis consuetudo aduersus spirituale desiderium.

c ¶ *Hæc enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis illa faciatis*.] Hoc facit ratio, vt non voluntatem sequatur effectus.

d ¶ *Quod si spiritu*, &c.] Si vos spiritualibus per omnia actibus occupetis, non est vobis lex necessaria, quæ carnalibus data est.

e ¶ *Manifesta sunt opera carnis*.] Non est difficile discernere inter vtraque opera.

f ¶ *Quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitia, contentiones, æmulationes*, &c.] Inimicitias & cætera sequentia carnalia dicit, quæ animæ sunt, non carnis, ne Manichæi eum substantiā carnis accusare putarent, sed omne malum carnale definiunt, omne bonum spirituale, quia cœleste.

g ¶ *Quæ prædico vobis sicut prædixi*.] Ex his cætera colligere poteram,

E poteram, quæ compendij gratia prætermisi.

a ¶ *Quoniam qui talia*, &c.] Notandum atque plangendum; quod contentiosos atque dissidentes vel iracundos, cum idololatris & veneficis, & homicidis penitus exclusit à regno.

Lex Christi, charitas est, sicut ipse dicit: *Mandatum nouum do vobis, vt vos inuicem diligatis, sicut & ego dilexi vos.* Notandum quod gratia lex dicatur. G Ioan. 13. d

u ¶ *Nam si quis existimat se aliquid esse* &c.] Qui se putat non posse tentari, siue qui plus de se laudatori quam suæ conscientiæ credit.

b ¶ *Fructus*, &c.] Omnium virtutum prima est charitas, quam in quatuor partes diuisibilem annotauimus.

c ¶ *Gaudium*.] Spirituale.

d ¶ *Pax, patientia*.] Etiam cum odientibus pacem.

e ¶ *Benignitas, bonitas*.] Semper bene velle facere.

f ¶ *Longanimitas*.] Illatas iniurias sustinere patienter.

g ¶ *Mansuetudo*] Nulli iniuriam irrogare.

h ¶ *Fides*.] Vel debes credere, vel omnibus promissa complere.

i ¶ *Modestia*.] Nec læsus irasci.

k ¶ *Continentia*.] In coniugijs spiritualibus.

l ¶ *Castitas*.] In virginibus intelligitur.

m ¶ *Aduersus*, &c] Non enim ista prohibuit, sed & qui nouum implet, non est sub veteri Testamento.

F n ¶ *Qui autem*, &c.] Si omnia simul vitia crucifixa sunt, & caro quasi pendens in ligno, non concupiscit, vt quid nobis lex, quæ data est ad vitia coërcenda? Simul illud notandum, quod eos dixerit Christi esse, qui carnem cum vitijs crucifixerunt. Hoc contra illos, qui solam fidem sufficere arbitrantur.

[a] quoniam qui talia agunt, regnum Dei non cõsequentur. [b] Fructus autem spiritus, est charitas, [c] gaudium, pax, [d] patientia, [e] benignitas, bonitas, [f] longanimitas, [g] mansuetudo, [h] fides, [i] modestia, [k] continentia, [l] castitas. [m] Aduersus huiuscemodi non est lex. [n] Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs.

Capvt VI.

SI [o] spiritu viuimus, spiritu & ambulemus. [p] Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, [q] inuicem prouocantes, inuicem inuidentes [r] Fratres, & si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiuscemodi instruite in spiritu lenitatis, [s] considerans teipsum, ne & tu tenteris. [t] Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. [u] Nã si quis existimat se aliquid esse, cum nihil sit, ipse se seducit. [x] Opus autẽ suum probet vnusquisque, & sic [y] in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero. [z] Vnusquisque enim onus suum portabit. [a] Communicet autem is qui catechizatur verbo ei, qui se catechizat in omnibus bonis. [b] Nolite errare, Deus non irridetur. [c] Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet: quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem. [d] Qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. [e] Bonum autem facientes non deficiamus: [f] tempore enim suo metemus non deficientes. [g] Ergo dum tempus habemus, [h] operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei. [i] Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu. [k] Quicunque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum vt crucis Christi persecutionem non patiantur.

x ¶ *Opus autem*, &c.] Testimonio conscientiæ.

y ¶ *Et sic in semetipso*, &c.] In sua conscientia, & non in alterius adulatione; siue in sua iustitia, non alieno peccato. Nemo enim proficit ad alterius detrimentum: nec ex illius delicto iustior quàm fuerit, apparebit.

z ¶ *Vnusquisq;*, &c.] Non enim onus eius aufert laus sectantis.

a ¶ *Communicet autem is qui catechizatur verbo ei*, &c.] Siue obedientiam verbo, & actibus imitationem, siue substantiam victus.

b ¶ *Nolite errare*, &c.] Homo potest à serpente, Dei vindictam negante, irrideri, sicut Eua. Nam Deus exhibet quod promittit: nam vt omnem eius astutiam excluderet, amplius primo peccantibus reddidit, quam promisit, & vxori Loth etiam quod non dixerat, fecit. H

c ¶ *Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet: quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet*, &c.] Qui spem habet in circumcisione carnali, vel qui vitia seminat, metet pœnam.

d ¶ *Qui autem*, &c.] Qui in spirituali conuersatione seminat, vel fide.

Capvt VI.

SI o *spiritu*, &c.] Si per spiritum vitam habemus, spiritualiter conuersemur: & non carnaliter legi seruiamus.

p ¶ *Non efficiamur*, &c.] Inanis gloriæ est cupidus, qui alterius quamuis veram doctrinam euacuare conatur, vt plures videatur habere discipulos: huiusmodi tamen se alterutrum ad iracundiam prouocare consueuerunt, quam diu sibi inuicem inuidere non desinunt. Inanis alter gloria est, si ex his quæ non præcipiuntur in lege, omnes cogamur facere, quantum non facimus, & cum ipsi non poterimus, hæc superflua dicamus.

q ¶ *Inuicem prouocantes*, &c.] Si irridendo seductos ad iracundiam prouocetis, & illi vobis inuideant.

r ¶ *Fratres, & si præoccupatus homo fuerit in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiuscemodi instruite in spiritu lenitatis.*] Hoc illis dicit, qui non fuerant persuasi, vt præuentos corrigant mansuete. Sanè in his præuenitur humana fragilitas, quæ leuiora sunt, & ex insperato contingunt. Cæterum non est præuentio, vbi aliquid cum consilio diu meditatum committitur.

s ¶ *Considerans*, &c.] Quia & tu ipse homo cum sis, potes in aliquo præueniri, & adiutorium indigere, sicuti sani infirmos sustinent, & mortuos sepeliunt viui: quia & ipsi infirmari & mori se posse credunt.

t ¶ *Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legẽ*, &c.]

e ¶ *Bonum autem facientes, non deficiamus.*] Sicut Ecclesiasticus ait: Non impediaris orare semper, & non verearis vsque ad mortem iustificari: quoniam merces Domini manet in æternum. Indeficientem enim iustitiam, indeficiens præmium subsequitur: quia qui perseuerauerit vsque in finem, saluus erit. Eccl. 18. d

f ¶ *Tempore enim*, &c.] Nunc tempus seminandi est, non metendi,

g ¶ *Ergo dum*, &c.] Vltimum sementis hoc tempus est, festinemus ergo campos omnes serere: sed magis eos, qui sunt vberrimi, repleamus, ne incipiamus tempore messis, alijs ambulantibus esurire.

h ¶ *Operemur bonum ad omnes*, &c.] Indigentibus Iudæis & Paganis & omnibus Christianis, bonis malisque misericordiam faciamus, nec alicui quod Dominus communiter tribuit, denegemus: maxime tamen his, qui peculiarem fidei exhibent famulatum.

i ¶ *Videte qualibus*, &c.] Intelligite quam non timeam, qui literas manu mea nuper scripsi.

k ¶ *Quicunque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum vt crucis*, &c.] Qui Iudæis carnalibus placere desiderant, crucis Christi persecutionem sustinere timentes.

COMMENTARII IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

Capvt I.

PAulus[a] Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei [b] omnibus sanctis [c] qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu. [d] Gratia vobis & pax [e] à Deo patre nostro & domino Iesu Christo. [f] Benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, [g] qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, [h] in cœlestibus [i] in Christo, [k] sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti & immaculati in [l] cōspectu eius in [m] charitate. Qui [n] prædestinauit nos in adoptionem filiorum [o] per Iesum Christum in ipsum [p] secundum propositum voluntatis suæ, in [q] laudem gloriæ gratiæ suæ: in [r] qua gratificauit nos in dilecto filio suo, in [s] quo habemus redemptionem, per sanguinem eius in remissionem peccatorum, secundum diuitias gratiæ eius: [t] quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudentia, vt notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ, secundum beneplacitum eius quod proposuit in eo [u] in dispensatione plenitudinis temporum; [x] instaurare omnia in Christo, quæ in cælis & quæ in terra sunt in ipso. In [y] quo etiā nos sorte vocati sumus, [z] prædestinati [a] secundū propositū eius, qui [b] operatur omnia [c] secūdum consiliū volūtatis suæ, [d] vt simus in laudē gloriæ eius, nos [e] qui ante sperauimus in Christo. In [f] quo & vos cum audissetis verbum veritatis, euangelium salutis vestræ, in [g] quo & credentes [h] signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ in [i] redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius. [k] Propterea & ego audiens fidem vestram, quæ est in Christo Iesu, [l] & dilectionem in omnes sanctos, [m] non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis, [n] vt Deus domini nostri Iesu Christi pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis in [o] agnitionem eius, [a] illumi-

PAulus[a] *Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei.*] Nō meis meritis.

b ¶ *Omnibus sanctis.*] Omnes sancti fideles, no omnes fideles sancti. Quia possunt etiā catechumeni ex eo quod Christo credunt, fideles dici, non tamen sancti sunt: quia non per baptismum sanctificati. Siue sic intelligendum, quod scribat, fideliter seruantibus gratiam sanctitatis.

c ¶ *Qui sunt Ephesi, &c.*] Non omnibus Ephesus, sed his qui credunt in Christo.

d ¶ *Gratia vobis & pax.*] Tunc vobis valebit gratia, si ei non sitis ingrati, salutem vestram vestris meritis deputantes. Pacem vero reconciliationis obseruabimus si nihil eius bonitati vel iustitiæ deinceps faciamus contrariū.

e ¶ *A Deo patre nostro, &c.*] Vnum esse patrem & filium demonstrat, vtique pariter operantes.

f ¶ *Benedictus Deus, &c.*] Laudat Deum, eo quod donauerit infra scripta.

g ¶ *Qui benedixit nos, &c.*] Non aliquantis, sed omnibus spiritualibus gratiæ benedictionibus, vt quomodo in nobis nihil deest ex illo, ita voluntati eius nihil desit ex nobis.

h ¶ *In cælestibus.*] Non in carnali prosperitate, nec in terrena abundantia.

i ¶ *In Christo.*] In capite omnia membra benedixit.

k ¶ *Sicut elegit nos, &c.*] Quia nihil nouum est ei apud quē omnia erant, ante quam fierent. Non vt quidam hæretici somniant, animas antea in cælo fuisse segregatas.

l ¶ *In conspectu eius.*] Non hominum.

m ¶ *In charitate.*] Hoc fecit, siue immaculatos diligit Deus.

n ¶ *Qui prædestinauit, &c.*] Hos prædestinauit, vt haberent potestatem filij Dei fieri homines, qui credere voluissēt, sicut scriptum est. Loquebantur verbum cum fiducia omni volenti credere.

o ¶ *Per Iesum Christum in ipsum.*] Vt membra eius simus.

p ¶ *Secundum propositum voluntatis suæ.*] Non secundum merita nostra.

q ¶ *In laudem gloriæ gratiæ suæ.*] Vt laudemus gloriam gratiæ eius.

r ¶ *In qua gratificauit nos in dilecto filio suo.*] In qua gratia gratos fecit nos sibi in Christo.

s ¶ *In quo habemus, &c.*] Non solum redemit, sed etiam peccata remisit, sine labore nostro iustos nos fecit, secundum diuitias gloriæ eius.

t ¶ *Quæ superabundauit in nobis in omni prudentia, &c.*] Plusquam abundauit, vt non solum à morte redemptis gratis peccata dimitteret, sed etiam nobis tantam sapientiam donaret, vt voluntatis eius occulta mysteria nosceremus.

u ¶ *In dispensatione, &c.*] In nouissimis temporibus, quando iam omnis dispensatio temporum, legis & naturæ prophetarumque transacta est.

x ¶ *Instaurare omnia, &c.*] Multi super hac re diuersa dixerunt. Nam quidam aiūt cælos, animas, terram, corpora accipienda. Alij cœlos, Iudæos qui cælestia præcepta habuerant, terram esse gentiles affirmant. Alij vero asseruot, non angelos per cœlos significari, sed eorū scientiam: ex Christi enim tempore profecisse, qui tanquam ignari interrogabāt: Quis est iste rex gloriæ? Et docentur dominum eum esse virtutū. Sed quoniam instaurari non dicitur, nisi lapsū: melius est si eorum gaudium in salute hominum instauratum esse dicamus: quod habuerāt antequā homines à iustitia penitus declinasent. In terra vero instauratum genus hominum per Christum nullus ignorat.

y ¶ *In quo etiam, &c.*] Nos qui ex Iudæis credimus.

z ¶ *Prædestinati.*] Per fidem, siue præcogniti.

a ¶ *Secundum propositū eius.*] Proposuit omnia restaurare: sed primo oues perditas domus Israël.

b ¶ *Qui operatur omnia.*] Omnium horum causa, voluntas Dei est: quam rationabilem esse non dubium est. H

c ¶ *Secundum consilia, &c.*] Non secundum merita nostra.

d ¶ *Vt simus, &c.*] Vt per cōuersationē nostrā, & signa quæ facimus, detur gloria Deo.

e ¶ *Nos qui ante, &c.*] Nos Apostoli vel Iudæi, qui priores credimus Christo: siue ex lege expectauimus.

f ¶ *In quo & vos, &c.*] In quo etiam vobis gentibus annuntiata est salus.

g ¶ *In quo & credentes.*] In quo euangelio, siue Christo.

h ¶ *Signati estis, &c.*] Hinc cognoscimini vouum esse, quia eundem spiritum accepistis: cuius signa, arra sunt hæreditatis futuræ. Si ergo mortuos suscitare arra est, quanta erit ista possessio? Pignus vero promissis fidem operatur spirito promissionis, qui non carni promissus est.

i ¶ *In redemptionem, &c.*] Quos redimendo suo sanguine acquisiuit: vt etiam in hoc laudemus gloriam eius.

k ¶ *Propterea, &c.*] Quam firmiter teneatis fidem Iesu.

l ¶ *Et, &c.*] Hoc est, fidem operibus comprobans, & omnes bonos sine exceptione personæ vel notitiæ diligitis. Cauere autem à pseudoprophetis, & non omni spiritui credere: & non ante probationem nobis iudicare præcipitur.

m ¶ *Non cesso gratias, &c.*] Non vt quidam iucunditate conuiuij: mihi autem nihil oratione iucundius.

n ¶ *Vt Deus, &c.*] Notandum quia fidem & charitatem habentibus, sapientia à domino prædicatur: nouerat enim adiutricem esse virtutum.

o ¶ *In agnitionē eius.*] Quomodo optat vt agnoscant Deū, quem vsque adeo nouerant, vt ei credentes, omnes propter

A ipsum diligerent sanctos ? Sed hoc petit, vt perfectè agnoscant magnitudinem eius, atque virtutem, qua potest promissa præmia vel pœnas implere. Magnitudinem, qui cum vbique sit, nihil eum potest omnino latere : qui enim pro certo cognouerit, nullo poterit in loco peccare : nã qui humanũ testimoniũ erubescit, multo magis diuinum poterit revereri. Vnde filij cum sacerdotes essent, Deum nescisse dicuntur: quia præsentiam & potentiam eius minime timuerunt. Et Ioannes apostolus omnem qui peccat, Deum non cognouisse confirmat. (Eccl.15.)

a ¶ *Illuminatos*, &c.] Spiritualia promissa non nisi spiritualibus oculis peruidentur.

b ¶ Vt *sciatis*, &c.] Si sciretis ad quãtam spem vocati estis, omnem spem sæculi facile contemneretis : & si diuitias hæreditatis Dei videritis, omnis terrena vobis horrebit hæreditas. Nemo enim regnum cum opibus suis sperans, curator esse, & mediocrem substantiam possidere dignatur.

c ¶ *Et quæ sit*, &c.] Omnis magnitudo virtutum Dei in natura vel lege supereminet: quia præstitit Christianis vt filio suo non parceret, vt eum capus nostrum factum ad suã dexteram in cœlestibus collocaret.

B

d ¶ *Et constituens* , &c] Hic dextera pro honore ponitur, ne Deus corporeus esse credatur. Nam & pater à dextris esse scribitur Christi. *Dominus*, inquit, *à dextris tuis confregit in die iræ suæ reges*. Ambo ergo à dextris sunt : quia nihil est in diuinitate sinistrum. (Psal.109.a)

e ¶ *Super omnem*, &c.] Quia vnum est iam cum Deo assumptus homo qui suscitatus est.

f ¶ *Et omne nomen*, &c.] Si quod est aliud.

g ¶ *Et omnia subiecit, &c. super omnem*, &c.]Ecclesia omnium plenitudo membrorum est.

h ¶ *Qui omnia*, &c.]Quando omnes credent, tunc erit corpus eius effectus in omnibus membris. Totus enim in membris, non in singulis impletur, vt nulla sit diuersitas meritorum.

[a] illuminatos oculos cordis vestri, [b] vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis. [c] Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos qui credimus secundum operationem potentiæ virtutis eius, quã operatus est in Christo Iesu, suscitans illũ à mortuis, [d] & constituens ad dexteram suam in cœlestibus, [e] super omnem principatum, & potestatẽ, & virtutem, & dominationem, [f] & omne nomen quod nominatur, non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro, [g] & omnia subiecit sub pedibus eius. Et ipsum dedit caput super omnem ecclesiã, quæ est corpus ipsius, & plenitudo eius, qui [h] omnia in omnibus adimpletur.

CAPVT II.

ET [i] vos conuiuificauit cum essetis mortui delictis & peccatis vestris, [k] in quibus aliquando ambulastis [l] secundum sæculum mundi huius, [m] secundũ principem potestatis aëris huius spiritus, [n] qui nunc operatur in filios diffidentiæ, in quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus [o] in desideriis carnis nostræ, faciẽtes voluntatem carnis & cogitationum, [p] & eramus natura filij iræ sicut & cæteri. [q] Deus autem qui diues est in misericordia, [r] propter nimiam charitatẽ suam qua dilexit nos, [s] & cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo, [t] cuius gratia estis saluati: [u] & conresuscitauit & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu: [x] vt ostenderet in sæculis superuenientibus [y] abundantes diuitias gratiæ suæ [z] in bonitate super nos in Christo Iesu. [a] Gratia enim estis saluati per fidem, & hoc non ex vobis. [b] Dei enim donum est, non ex operibus, vt ne quis glorietur. [c] Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis: quæ præparauit Deus, vt in illis ambulemus. [d] Propter quod memores estote, quod aliquãdo vos qui gẽtes eratis in carne: [e] qui dicebamini præputiũ ab ea quæ dicitur circuncisio [f] in carne manufacta: [g] qui eratis illo in tẽpore sine Christo, [h] alienati à cõuersatione Israël, [i] & hospites testamẽtorũ, [k] promissionis spem non habentes, [l] & sine Deo in hoc mundo. [a] Nunc

C n ¶ *Qui nunc*, &c.] Operatur suasione non vi, in eos qui non credunt. Illi autem qui desperant atque diffidunt de promissione Dei, dicuntur filij diffidentiæ, sicut filij iræ, & gehennæ, & mortis. In quibus & nos omnes aliquando cõuersati sumus. Non solum vos gentes non credendo, sed & nos Iudæi peccando

o ¶ *In desiderijs*, &c.] Quando mens nostra rebus terrenis & carnalibus inhærebat: non solum desiderabant, sed & faciebant quæcumque mala cogitatio suggessisset.

p ¶ *Et eramus* , &c.] Ita nos fraternæ traditionis consuetudo pussederat, vt omnes ad dãnationẽ nasci videremur.

q ¶ *Deus autem*, &c.]Misericors hominibus: quia omnia diligis quæ creasti: nec enim odiens aliquid constituisti.

r ¶ *Propter nimiam* &c.]Nimia charitas est, rebelles seruos quasi filios diligere. Vnde considerandum est quantum diligit sanctos & perfectos; qui tantum dignatus est diligere peccatores.

s ¶ *Et cum essemus*, &c.] Sine peccato, sicut Christus per baptismum faciendo.

t ¶ *Cuius gratia estis saluati*] Propter vsum, siue qui pro vobis gratis nullo vestro iustitiæ merito intercedente mortuus est, cum ipse reus non esset.

u ¶ *Et conresuscitauit*, &c.] Nõ possumus desperare quod nostra iã possidet natura: quia vbi caput est, ibi erit & corpus, sicut ipse ait. *Volo vbi ego sum, & isti sint mecum.* (Ioan.17.a)

D

x ¶ *Vt ostenderet*, &c.] Ante prædestinauit, quod erat his temporibus completurus.

y ¶ *Abundantes*, &c.] Vere abundans est gratia, quæ non solum peccata donauit, sed etiam cum Christo resuscitans in dextera Dei in cœlestibus collocauit.

z ¶ *In bonitate* &c.] Exemplo vel corpore Christi.

a ¶ *Gratia enim*, &c.] Nõ meritis prioris vitæ, sed sola fide: sed tamen non sine fide.

CAPVT II.

ET [i] *vos*, &c.] Incipit collata beneficia replicare, vt iuxta officium mandatorum ex contemplatione donatæ indulgentiæ, auidius concitentur. Mortui enim erant peccatos facientibus, sicut Adam & Eua in delitiis viuentes.

k ¶ *In quibus aliquando ambulastis*.] Notandum quod in peccatis ambulasse illos, non ambulare dixerit.

l ¶ *Secundum sæculum mundi huius*.]Sæculi hominibus similes sequentes diaboli voluptatem.

m ¶ *Secundum principem*, &c.]Secundum principem illius potestatis, qui huius aëris satellitibus suis ad decipiendos diuersis peccatis homines, diues erat potestate.

b ¶ *Dei enim donum est*, &c.]Quasi suis meritis aliquid in baptismo accepisset.

c ¶ *Ipsius enim*, &c.] Quia nuper sumus in Christo renati, vt quæ in euangeliis sunt defensa.

d ¶ *Propter quod*, &c.]Commemorat illa, ne de tanta ignobilitate qua ad summam regni perducti sunt dignitatem, sint ingrati beneficiis largitoris.

e ¶ *Qui dicebamini*, &c.]Gentes, præputium: Iudæi, circuncisio dicebantur.

f ¶ *In carne manufacta*.] In manu humana: in carne, non in spiritu Dei, aut corde.

g ¶ *Qui* &c.] Nesciẽtes Christũ, idola insensibilia colebatis.

h ¶ *Alienati*, &c.] Qui tunc erat populus Dei.

i ¶ Et *hospites testamentorum*.] Etiam si credideritis, proselyti, hoc est, aduenæ habebamini.

k ¶ *Promissionis spem non habentes*.] Quam Deus promisit Abrahæ, illi soli spetare videbantur.

l ¶ *Et sine Deo in hoc mundo*.] Multos enim falsos deos sequentes, vnum amiserant verbum.

a ¶ Nunc

E

a ¶ *Nunc autem in Christo Iesu,&c.*]Ita vt Iudæos sequeremini qui cum Deo erant.
b ¶ *In sanguine Christi.*]Credendo vos esse sanguine eius & passione liberatos.
c ¶ *Ipse est enim,&c.*]Ipse est reconciliatio vtriusque populi ad inuicem ad Deum.
d ¶ *Et medium parietem maceriæ*]Medius paries, & sepis & maceries, onera legis erãt, duos populos diuidentes, & ideo ipse paries inimicitiæ nominantur.
e ¶ *Soluens,&c.*] Circuncisionis & cæterorum: quæ nõ tam Dei voluntas, quam aut temporis ratio, aut populi duritia exegerat.
f ¶ *Legem mandatorum decretis euacuans.*]Per solam fidem iustificans moralia sola decernens.
g ¶ *Vt duos condat in semetipso.*] Iudæum & gentem in suo corpore æqualiter coniungens.
h ¶ *In vno nouo,&c.*] In vnum populum Christianum ex duobus effectum.
i ¶ *Reconciliet, &c.*] Quia ambo per peccatum fuerant inimici.
k ¶ *Per crucem interficiens inimicitias,&c.*]Per solam fidem crucis, quæ nullum deterret,non enim grauis difficilis est, quam habere etiam latro potuit crucifixus.
F
l ¶ *Et veniens ,&c.*] Ad hoc venit, vt dissidens humanum genus in semetipso & in Deo, ad reconciliationis gratiam reuocaret.
m ¶ *Quoniã per ipsum, &c.*] Nemo venit ad patrem nisi per me. In vno spiritu, vnum corpus, vnum spiritum habet,& signum pacis.
n ¶ *Ergo iam non estis hospites,&c.*]Iam non extranei & proselyti: nec enim separauit nos Deus à populo suo, sicut dixit Esaias: sed ciues, qui sũt eiusdem originis vel hospitij, & habitationis. *Esai. 56. a*
o ¶ *Superædificati, &c.*] Prophetarum noui testamẽti, in quibus Agabus fuit, Christus est etiam fundamentum, qui etiam lapis dicitur angularis, duos coniungens & continẽs parietes. Ideo autem fundamentum & summus est: quia in ipso fundatur & consummatus ecclesia. *Act. 11. d*

[a] Nunc autẽ in Christo Iesu vos qui aliquãdo eratis lõge, facti estis prope [b] in sanguine Christi. [c] Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, [d] & medium parietem maceriæ [e] soluens inimicitias in carne sua, [f] legem mandatorũ decretis euacuans, [g] vt duos condat in semetipso: [h] in vno nouo homine faciens pacem, vt [i] reconciliet ambos in vno corpore Deo, [k] per crucem interficiens inimicitias in semetipso: [l] & veniens euangelizauit pacẽ vobis qui longè fuistis, & pacem his qui propè: [m] quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. [n] Ergo iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum & domestici Dei, [o] superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu, in quo omnis ædificatio constructa, [p] crescit in templum sanctum in domino. [q] In quo & vos coædificamini in tabernaculum Dei in Spiritu sancto.

CAPVT. III.

HVius [r] rei gratia [f] ego Paulus vinctus Christi Iesu [t] pro vobis gentibus, [u] si tamen audistis dispensationẽ gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis [x] quoniã secundum reuelationem [y] notum factum mihi est sacramentũ, sicut supra scripsi [z] in breui prout potestis legentes intelligere prudentiam meam [a] in ministerio Christi, [b] quod aliis generationibus nõ est agnitũ filiis hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis apostolis eius & prophetis [c] in spiritu esse gentes cohæredes [d] & concorporales, & cõparticipes promissionis in Christo Iesu [e] per euangelium, cuius factus sum ego minister [f] secundum donum gratiæ, quæ data est mihi [g] secundum operationem virtutis eius. [h] Mihi enim omniũ sanctorum minimo data est gratia hæc [i] in gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, [k] & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti [l] absconditi à sæculis in Deo [m] qui omnia creauit, [n] vt innotescat principatib. & potestatibus in cælestib. per ecclesiam multiformis sapiẽtia Dei [o] secundũ præfinitionẽ sæculorũ, quam fecit in Christo Iesu domino nostro: [a] in quo

G

euangelium Christi. Ostendit quanta sit spes, pro quo talia pati libenter amplectitur, cum posset apud Iudæos, vt legis doctor & magnis diuitiis abundare, & summo honore gaudere.
t ¶ *Pro vobis gentibus.*] Secundum euangelium, inimici propter vos: quia vos similes esse dicimus Iudæorum.
u ¶ *Si tamen, &c.*] Si tamen firmiter retinetis me in vobis dispensationem accepisse doctrinæ. Quis enim *fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus super familiam suam, vt det illis escam in tempore.* *Matth. 24. d*
x ¶ *Quoniam,&c.*] Non secundum humanam doctrinam.
y ¶ *Notum factum,&c.*] Iudæos & gentes vnum esse in Christo.
z ¶ *In breui,&c.*]Non quantum poteram ego scribere, sed quantum vos assequi valebatis.
a ¶ *In ministerio Christi.*] Nõ eloquio sæculari.
b ¶ *Quod aliis,&c*]Sciebant quidem prophetæ priores gentes esse vocandas, non tamen sciebant nullam inter ipsos & Iudæos discretionẽ futuram.
c ¶ *In spiritu, &c.*] Per spiritum mihi reuelatum, siue in spiritu illos sociatos esse non carnis circuncisione.
d ¶ *Et corporales,&c.*]Id est, vnius corporis, non solum cohæredes, quod posuit diuersi generis esse, nec solum concorporales: quia possunt eiusdem generis filij, non eiusdẽ in hæreditate esse substantiæ. H
e ¶ *Per euangelium.&c.*] Per meam prædicationem omnibus innotescet: quia hoc mihi peculiariter reuelatum.
f ¶ *Secundum donum, &c.*] Non secundum meritum meum.
g ¶ *Secundum operationem virtutis eius.*]Cuius virtus me confirmauit: siue cuius virtutes meum confirmat euangelium.

p ¶ *Crescit,&c.*] In templo sancto non possunt lapides nisi sancti poni, ad comparationem templi Hierusalem dixit extrui corpus Christi, id est, ecclesiam, & multo maiorem munditiam & sanctitatem habet veritas, quàm imago.
q ¶ *In quo,&c.*]Vt cum apostolis & prophetis, sitis habitaculum Dei spirituale, non manu factum.

CAPVT III.

HVius [r] rei gratia.]Quam superius memorauit, quod filius Dei & gentes saluauerit & Iudæos, & vtrosque fecerit vnum.
f ¶ *Ego Paulus vinctus Christi Iesu.*] Sine catenis, siue Christi amore ligatus, nõ possum meam, nisi domini facere voluntatem. Sane quomodo vinctum se nominat, confirmat

h ¶ *Mihi enim, &c.*] Minimo tempore non labore. Notandum quod inter sanctos se humiliando fecerit gratum.
i ¶ *In gentibus, &c.*] Annuntiare futuras hæreditates, diuitias promissas: quas sensus humanus apprehendere non valet, nisi per reuelationem.
k ¶ *Et illuminare omnes, &c.*] Iudæis & gentibus huius sacramenti pandere rationem.
l ¶ *Absconditi à sæculis in Deo.*]Hoc est, quod in primis tẽporibus, soli Deo confirmatum erat.
m ¶ *Qui omnia creauit*] Et Iudæos & gentes, siue omnem creaturam, vt sensus contra Marcionem proficiat, & omnes hæreticos.
n ¶ *Vt innotescat,&c.*] Vt per me his qui rebus cœlestibus per omnem ecclesiam principantur multiformis sapientia innotescat.
o ¶ *Secundum præfinitionem, &c.*]Quam præfiniunt & hoc tempore, quando iam homines aliter saluari non poterunt, nisi Christi fide saluentur.

A

a ¶ *In quo habemus fiduciam*,&c.]Non per nostram iustitiã, sed per eum cuius fides peccata dimisit.

b ¶ *Propter quod peto*, &c.] Ne me audientes impune lædi: ad Deum non pertinere puteis, in quo magis gloriari debetis: intelligentes me tãta absque certa spei fiducia sustinere non posse.

t ¶ *Vnum corpus & vnus spiritus*, &c.] Vnum consensum debet habere in vno corpore omnium compago membrorum, quæ ad vnam spem sunt vocata salutis. Vnde diligentius legere debent hunc locum hi qui in sæculi occupationibus ligati, putant sibi licere peccare, & aliis non licere: cum omnes in vnum corpus baptizati, eundem spiritum acceperint, & in vna spe vocati sint Dei. Siue sic: si vnum spiritum habetis, & ex vno patre Deo nati estis, nolite vobis de terrena nobilitate aliquid arrogare, ne vestram gloriam amittatis.

[a] in quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius. [b] Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra. [c] Huius rei gratia flecto genua mea ad patrem domini nostri Iesu Christi: ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur: [d] vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ virtutem corroborari per spiritum eius [e] in interiori hominе Christum habitare per fidem in cordibus vestris, [f] in charitate radicati & fundati, [g] vt possitis comprehendere [h] cum omnibus sanctis, [i] quæ sit latitudo & longitudo & sublimitas & profundũ. [k] Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, [l] vt impleamini in omnem plenitudinem Dei. [m] Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus aut intelligimus secundum virtutem quæ operatur in nobis, [n] ipsi gloria in ecclesia & in Christo Iesu [o] in omnes generationes sæculi sæculorum, Amen.

CAPVT IV.

OBsecro [p] itaque vos ego vinctus in domino, vt digne ambuletis vocatione qua vocati estis, [q] cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia [r] supportãtes inuicem in charitate: [f] solliciti seruare vnitatem spiritus in vinculo pacis. [t] Vnum corpus & vnus spiritus: sicut vocati estis in vna spe vocationis vestræ. Vnus dominus, vna fides, vnum baptisma. [u] Vnus Deus & pater omniũ, [x] qui super omnes, & per omnia & in omnibus nobis. [y] Vnicuique autem nostrũ data est gratia [z] secundum mensurã [a] donationis Christi. [b] Propter quod dicit: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus. [c] Quod autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit primum [d] in inferiores partes terræ? [e] Qui descendit, ipse est, & qui ascendit super omnes cælos, [f] vt adimpleret omnia. [g] Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, [h] alios vero euangelistas, [i] alios autem pastores & doctores, [k] ad consummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, [l] donec occurramus omnes in vnitatem fidei, [a] &

c ¶ *Huius rei gratia*, &c.] Ex quo omnis paternitas nomẽ accepit. Siue ex quo omnis res, pater nominatur.

d ¶ *Vt det vobis*,&c.]Vt vos per illuminationem scientiæ & diuitiarum fructum confirmet.

e ¶ *In interiore*, &c.] Vbi interior homo per fidem robustus est, ibi habitat Christus, non vbi exterior saginatur.

f ¶ *In charitate*, &c.] Vt in eius amore firmiter starent, beneficiorum eius recordatur, vt eum cognitis eius beneficiis diligerent.

g ¶ *Vt possitis comprehendere.*] Vt ex omni parte magnitudinem scientiæ adipisci valeatis.

h ¶ *Cum omnibus sanctis.*] Quære sapientiam apud malos, & non inuenies. Et alibi. *In corde autem boni requiescit sapientia.* Prou.14.a

B

i ¶ *Quæ sit latitudo*, &c.] Quidam dicunt quod latitudo spaciosa via intelligatur, longitudo vita æterna, altitudo cælum, profundum infernus, vt scilicet horum omniũ notitiam habentes, nouerint quid diligant vel quid refutent.

k ¶ *Scire etiam supereminentem*,&c.] Supereminet fructus.

l ¶ *Vt impleamini*, &c.] Vt efficiamini pleni omnibus virtutibus.

m ¶ *Ei autem*, &c.] Frequenter maiora tribuit, non solum quam petimus, sed etiam quã petere intelligimus, quæ operatur in nobis.

n ¶ *Ipsi gloria*, &c.] Quia veniens Christus sibimet ad Dei gloriam ecclesiam congregauit.

o ¶ *In omnes*, &c.] Immensa beneficia immensis laudibus celebranda, non solum de his quæ Christi temporibus contulit, sed etiam quæ ante fecit faciet.

C

u ¶ *Vnus Deus*, &c.] Etiam eorum qui ex gentibus crediderunt,

x ¶ *Qui super omnes*, &c.] Super omnes virtutes, vt potẽs: per omnia opera sua, qui immensus omnibus Christianis, secundum quam habitare dignatur.

y ¶ *Vnicuique autem*, &c.] Non multa sunt corpora per varietatem gratiarum, sed membra diuersa.

z ¶ *Secundum mensuram.*] Non tam nostræ captiuitatis, quam illius largientis.

a ¶ *Donationis Christi.*] Ad quam gratiam qui se aptauerit, ipsam consequitur: vt puta, qui studiosus legis est, sapientiam multam, oranti & ieiunanti conceditur spiritus potestas.

b ¶ *Propter quod dicit*: &c.] Quos diabolus captiuos tenebat ad mortem, Christus captiuauit ad vitam, ad eapue nostrum in cœlestibus collocandum. D

c ¶ *Quod autem*,&c.]Exponit cur dicatur ascendisse, quem nusquam esse non dubium est: secundum formam scilicet serui: ad quam non localiter, sed dignanter descenderat.

d ¶ *In inferiores partes terræ.*] Infernum sub terra esse nemo iam ambigat.

e ¶ *Qui descendit*, &c.] Qui descendit cum anima in infernum, ipse cum anima & corpore ascendit in cœlum.

f ¶ *Vt adimpleret omnia.*] Gloria triumphantes, siue quæ scripta sunt, siue dum iam humanitas cum diuinitate vnum effectum est.

g ¶ *Et ipse dedit*,&c.] Contra Arianos, vt filij & patris vna sit operatio. Nam ad Corinthios Deum patrem dicit in ecclesia ordinasse: hic vero Christũ hoc dixisse commemorat.

CAPVT IV.

OBsecro [p] *itaque vos*,&c.]Ego vos rogo, qui vestri causa sum vinctus, vt vos Dei filium agnoscentes, digne tanto honore conuersemini: quia vna dignitas est qua agnoscuntur propria instituta.

q ¶ *Cum omni*, &c.] Et mentis & corporis. Humilitas vera nihil sibi vendicat, mansuetus nulli nocet, patiens nulli vicem reddit iniuriæ.

r ¶ *Supportãtes*,&c.]Sufferũt & philosophi, sed non in charitate. Nos vero non vt laudari, sed vt ille quem sustinemus proficiat, diligentes sustinere debemus.

f ¶ *Soliciti*,&c.] Per vinculũ pacis in vobis vnitas spiritus cõtinetur. *Multitudinis enim credẽtiũ erat cor vnũ & anima vna.* Act.4.f

h ¶ *Alios vero euangelistas.*] Omnis apostolus euangelista, non omnis euangelista apostolus: sicut Philippus qui vnus erat ex septem.

i ¶ *Alios autem*,&c]Pastores vero omnes qui sunt idonei ad alios instruendos. Omnis ergo pastor doctor: non omnis qui doctor est & pastor.

k ¶ *Ad consummationem*, &c.] Vt perficiantur sancti, siue eorum numerus impleatur, omnes sunt constituti ad ædificandam ecclesiam quæ corpus Christi est, vt omnes ad perfectionem fidei perducant.

l ¶ *Donec occurramus omnes in vnitatem fidei.*] Hoc votum etiã falsis doctoribus inest, id est, volo omnes esse sicut me.

a & agnitionis filij Dei b in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: c vt iã non simus paruuli fluctuãtes, & circumferamur omni vento doctrinæ d in nequitia hominum, in astutia e ad circumuentionem erroris. f Veritatẽ autem facientes in charitate, g crescamus in illo per omnia, h qui est caput Christus: ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundũ operationẽ i in mensuram vniuscuiusque membri augmentũ corporis facit, in ædificationem sui in Charitate. k Hoc igitur dico & testificor in domino: l vt iam non ambuletis sicut & gentes ambulant m in vanitate sensus sui, n tenebris obscuratum habentes intellectum: o alienati à vita Dei p per ignorantiã, quæ est in illis q propter cæcitatem cordis ipsorũ, r qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ s in operatione immunditiæ omnis in auaritiã. t Vos autẽ non ita didicistis Christũ: si tamen audistis, & in ipso edocti estis: u sicut est veritas in Iesu. x Deponite vos secundum pristinam conuersationem veterem hominem: y qui corrumpitur secũdum desideria erroris. z Renouamini autem spiritu mentis vestræ, a & induite nouum hominem, b qui secundum Deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis. c Propter quod deponentes mendacium d loquimini veritatem vnusquisque cum proximo suo: quoniam sumus inuicem membra. e Irascimini, & nolite peccare. f Sol non occidat super iracundiã vestram. g Nolite locũ dare diabolo. h Qui furabatur, iã non furetur: magis autẽ laboret i operãdo manibus suis, quod bonum est: vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti. k Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: l sed si quis bonus est ad ædificationem fidei: m vt det gratiam audientibus. n Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei: a in quo

a ¶ *Et agnitionis filij Dei.*] Ille agnouit gratiã filij Dei qui nõ peccat: quia omnis qui peccat, non videt eum, nec cognouit eum.

b ¶ *In virum*, &c.] Qui enim dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulauit, ambulare, & non annorum eius ætatem, sed plenitudinem imitari.

c *Vt iam*, &c.] Vt non simus ignorantes nec dubij ac vacillantes, & more imperiti gubernatoris, omnes doctrinæ vento nostræ fidei velut appẽdẽtes, ne facile naufragemus, aut ad portum perfectionis nũquam peruenire possimus.

d ¶ *In nequitia*, &c.] Neqoitia hominum, astutis disputationibus à recto fidei cursu detorquet incautos.

e ¶ *Ad*, &c.] Siue cum molti quoddam erroris sui remediũ putent: si multos secum traxerint ad errorem, siue errantibos remediũ sine labore promittentes, permanere faciunt in errore.

f ¶ *Veritatem*, &c.] Omnia in veritate propter charitatem Christi, & nihil in hypocrisi facientes.

g ¶ *Crescamus*, &c.] In illius perfectione ex omni parte crescamus.

h ¶ *Qui est*, &c.] Ex capite connexum corpus, per omnẽ subiunctionem operationis crescit, dum se alterutrum membra ædificant diligendo:
F ita vt vnumquodque membrum in sua mensura augeatur, hoc est, vt qui est per sapientiam oculus, in eorum numerum crescat, qui oculi officium gesturi sunt, & singula quæque membra proficiant.

i ¶ *In mensuram*, &c.] Dũ singula membra crescunt, maius efficitur corpus.

k ¶ *Hoc*, &c.] Quos superius obsecrauerat, hic in domino obtestatione constringit.

l ¶ *Vt iam*, &c.] Nolo, ait, solo vos nomine esse Christianos, & Deum ore confitentes operibus denegare, sed quantum inter diabolum distat & Deum, tanta differentia debent filij Dei à filiis diaboli in operibus discrepare. Ne Deum labiis honorantes, cordis timore longius assistamus, & dicatur de nobis, Sine causa colunt me, hoc est: ea mea cultura nullos accipient fructus.

m ¶ *In vanitate sensus sui.*] Vani sunt enim omnes homines qoibos non est sapientia Dei.

n ¶ *Tenebris*, &c.] Sed ignorantia & mundanarum rerum solicitudine à caligine ac tenebris obscuratum.

o ¶ *Alienati à vita Dei.*] Illi ideo à vita alienati sunt Dei, qoia ignorant, vos autem quia cognouistis Deum sequi debetis.

p ¶ *Per*, &c.] Notandum quia contemptus ignorantiã generauit.

q ¶ *Propter*, &c.] Dicentium, non est Deus.

r ¶ *Qui*, &c.] Desperantes pœnam impiorum & præmium iustorũ, necesse est vt præsentibus voluptatibus adhæreant, qui futura despetãt. *Venite & fruamur bonis quæ sunt*, &c.]

Sap. 2. b s ¶ *In operatione*, &c.] Omnia crimina, immunditiæ & auaritiæ nomine comprehendit.

t ¶ *Vos autem*, &c.] Et sicut ille, non gentili situ viuatis. Ille enim vere Christum audiuit, & ab ipso didicit, qui nullo similis vitio gentibus inuenitur.

u ¶ *Sicut est veritas in Iesu.*] Sicut ille vere mortuus est & surrexit, vt nos vere in nouitate ambulemus.

x ¶ *Deponite*, &c.] Exposuit quid sit vetus homo, & quomodo deponatur, scilicet vt pristinos errores abiiciat huius mundi, & non membris corporis, sed mente & conuersatione mutetur.

y ¶ *Qui corrumpitur*, &c.] Faciens voluntatem carnalium cogitationum.

z ¶ *Renouamini*, &c.] Sicut Hieremias ait. *Facite vobis cor nouum & spiritum nouũ.* Ezec. 18. g

a ¶ *Et induite*, &c. Ex veteri intellige nouum.

b ¶ *Qui secundum*, &c.] Exposuit quid sit hominem ad imaginem Dei creatum, vt scilicet iustus & sanctus & verax sicut Deus, vt sanctitate veritatis non vanitatis sit præditus, hoc est, quæ vanam hominum gloriam aucupatur, cum scriptum sit; Iustè quod iustum est persequeris.

c ¶ *Propter*, &c.] Hic describitur ipsa species castitatis, quibus nouus homo cognoscitur.

d ¶ *Loquimini*, &c.] Nemo suum circumueniat fratrem: quia vnum corpus sumus, & non possunt alterutrũ mẽbra se fallere: nec enim manus illudit oculo, aut dentes lacerant membra, nisi forte vbi spiritus immundus inhabitat.

e ¶ *Irascimini*, &c.] Ira non incbriet mentem, sed veritatem dispenset, nec tuam iniuriam, sed fratris animaduertere peccatum. H

f ¶ *Sol non*, &c.] Ne scientiæ lumen in tua indignatione deficiat.

g ¶ *Nolite*, &c.] Irascendo vel quolibet alio delicto. Porta enim diaboli est peccatum, sicut homo iustus spiritus sancti porta est.

h ¶ *Qui*, &c] Alienos labores aliquando direptos nunc suo labore compenset, & operando tribuat indigentibus, qui multos furando fecit egentes.

i ¶ *Operãdo*, &c.] Nõ quod malũ: sũt enim multæ vel inhonestæ, vel malæ artes, vt maleficia & omnia quæ non ad naturę necessitatẽ, sed ad cõcupiscentiã proficiũt voluptatem.

k ¶ *Omnis*, &c.] Non vnus, nec duo, sed omnes mali sermones, in hoc Christiani debent esse crucifixi.

l ¶ *Sed si*, &c.] Non silentium imposuit, sed qualitatem loquendi monstrauit, vt omnis sermo fidem ædificet Christianam, & os nostrum solum appetat verbum Dei. Simul notandum, quia hoc vniuersæ ecclesiæ præcipitur.

m ¶ *Vt*, &c.] Hoc est quod alibi dicit. *Sermo vester in gratia sit sale cõditus*, & in sermone nostro gratiã accipiãt audiẽtes. Colos. 4.

n ¶ *Et nolite*, &c.] Hominibus loquens, comparationẽ inducit humanam, vt ea nobis intelligamus quantam Spiritui sancto iniuriam facimus, cum donum eius in nobis aliqua peccati sorde polluimus. Et quia de hospitio suo nobis condolet, ideo sibi dolens tristis abscedit. Cæterum tristitia & ira & cætera huiusmodi in nobis passiones sunt: quia passibiles sumus. In Deo vero dispensationes: nos illa inuiti patimur, ille voluntate ad nostram emendationem assumit. Et hæc est quæ assumit Deum & hominem, harum conditionum diuersitas & natura.

A a ¶ *In quo signati estis in die redemptionis.*] Signaculum sancti spiritus in die baptismi accepistis, nouum signaculum habere cœpistis.
b ¶ *Omnis amaritudo.*] In qua contristatur Spiritus sanctus. Recte autem posuit amaritudinem: quia ipse est prouocatio.

cite, si Sodomitis non pepercit, & his qui in diluuio perierunt, parcet vobis? C
a ¶ *In filios diffidentiæ.*] Qui non crediderunt iram comminantis se superuenturam.
b ¶ *Nolite ergo effici participes eorum*] Si in peccatis iudicio desperantium participes fueritis, eritis & in pœna consortes.

a in quo signati estis in die redemptionis. b Omnis amaritudo c & ira d & indignatio e & clamor f & blasphemia tollatur à vobis cum omni malitia. g Estote autem inuicem benigni, h misericordes, i donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis.

CAPVT. V.

EStote k ergo imitatatores Dei, sicut filij charissimi, l & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, m & tradidit semetipsum n pro nobis o oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis. p Fornicatio autem & omnis Immunditia aut auaritia q nec nominetur in vobis sicut decet sanctos, r aut turpitudo, aut stultiloquiũ, s aut scurrilitas quæ ad rẽ non pertinet: t sed magis gratiarum actio. u Hoc enim scitote, intelligentes quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod est idolorum seruitus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei. x Nemo vos seducat y inanibus verbis z propter hæc venit ira Dei a in filios diffidentiæ. b Nolite ergo effici participes eorum. c Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino. Vt filij lucis ambulate. d Fructus enim lucis est in omni bonitate & iustitia & veritate, e probantes quid sit beneplacitum Deo. f Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarũ, g magis autem redarguite. h Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, i turpe est & dicere. k Omnia enim quæ arguuntur, à lumine manifestantur. l Omne enim quod manifestatur, lumen est. m Propter quod dicit: Surge qui dormis, n & exurge à mortuis, o & illuminabit te Christus. p Videte itaque fratres quomodo caute ambuletis, non quasi insipientes, sed vt sapientes, q redimentes tempus, r quoniam dies mali sunt. s Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei. t Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed impleamini Spiritu sancto, u loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus, x cantantes & psallentes in cordibus vestris, y domino gratias agentes semper pro omnibus in nomine domini nostri Iesu Christi, z Deo & patri. Subiecti inuicẽ in timore Christi. a Mulie-

c ¶ *Et ira.*] Omnem aufert iram.
d ¶ *Et indignatio.*] Indignatio ex superbia est, cum aliquem iudicamus indignum, ideo eum nolumus sustinere.
e ¶ *Et clamor.*] Qui ex furore descendit, quem non habeat
Esa.58.a Christiani. Cæterum Esaias bene clamare iubetur. Sed & ipse Iesus clamabat in tem-
Ioan.7.f plo. *Qui sitit, veniat & bibat.*
f ¶ *Et blaspemia, &c.*] Quæ vel inimico potest vicem reddere.
g ¶ *Estote autem, &c*] Seruat ordinem legis, vt non solum malitia tollatur, sed etiã benignitas inferatur.
h ¶ *Misericordes.*] Id est, condolentes
i ¶ *Donantes, &c.*] Remittẽtes peccata, ne vobis dicatur. Serue nequam, omne debitũ dimisi tibi, oportuit & te dimittere conseruo tuo.

CAPVT V.

EStote k ergo, &c.] Imitatione enim non natura filij Dei sumus, sicut ait Sal-
Matth.5.f uator. *Vt sitis filij patris mei qui in cælis est* &c.
l ¶ *Et ambulate, &c.*] Vnde Ioannes Apostolus ait. *In*
B *hoc cognouimus charitatem:*
Ioan.10.a *quia ille animam suam pro nobis posuit. Debemus ergo & nos pro fratribus animas ponere,*
m ¶ *Et tradidit semetipsum.*] Voluntarie ipse se tradidit, non ab alio inuitus traditus est.
n ¶ *Pro nobis.*] Pro peccatoribus, vt fierent iusti.
o ¶ *Oblationem, &c.*] Suauissimus Deo odor est charitas.
p ¶ *Fornicatio, &c.*] Omnia crimina breuiter comprehẽdit, duorum criminum designando radices.
q ¶ *Nec nominetur in, &c.*] Considerandum scilicet non licere fieri quod non licet nominare.
r ¶ *Aut turpitudo, &c.*] Hoc etiam in filiis hominum reprehendit honestorum.
s ¶ *Aut scurrilitas, &c.*] Risum mouens qui grauitati non cõuenit Christianæ: qui ad rem non pertinet cælestẽ & diuinã.
t ¶ *Sed magis gratiarum actio.*] Hoc magis semper tractare debetis, quomodo Deo & actu & cogitatione placeatis.
u ¶ *Hoc, &c.*] Contra illos agit qui solã fidẽ dicunt sufficere: quia huiusmodi actus nõ Deo, sed dæmoni exhibẽtur. Hæreditas autẽ regni cœlorũ Dei filiis, nõ diaboli præparatur.
x ¶ *Nemo vos seducat.*] Dicendo hoc, solummodo opus est vt fides sit, & homo Christi baptisma consequatur, quamuis peccet, perire non potest.
y ¶ *Inanibus verbis.*] Quæ hominem liberare non possunt.
z ¶ *Propter hæc venit ira Dei.*] Ex præteritis futura cognos-

c ¶ *Eratis enim, &c.*] Quando nesciebatis domini voluntatem. Nunc vero omnia cognouistis. Quantum ergo inter lucem distat & tenebras, tantum à pristina conuersatione discrepare debens.
d ¶ *Fructus enim, &c.*] Talem habet scientia fructum.
e ¶ *Probantes quid sit beneplacitum Deo.*] Ea lege probate quid beneplaceat Deo, non quod homines asserunt.
f ¶ *Et nolite communicare operibus, &c.*] Nõ prodest quicquid fit sine scientia veritatis: quia nec lux potest communicare cum tenebris.
g ¶ *Magis autem redarguite.*] Non solum communicare nolite, sed etiam redarguite.
h ¶ *Quæ in occulto fiunt ab ipsis*] In secretis locis domorum & vel templi.
i ¶ *Turpe est etiam, &c.*] Nobis dicere turpe est, quæ illi vel in tenebris facere non erubescunt.
k ¶ *Omnia enim quæ arguuntur, &c.*] Sicut ad Corinthios ait: *Occulta etiam cordis eius* 1.Cor.14.
manifesta fiunt. Et tunc cadẽs D
in faciens adorabis Deum pronuntians, quod Deus vere est in nobis.
l ¶ *Omne enim, &c.*] Incipit lumen esse & cum crediderit, & vobis adiungitur.
m ¶ *Propter quod, &c.*] Voce alicuius sapientis conscientiá increduli pulsare cupientis, de somno ignorantiæ excitat.
n ¶ *Et exurge à mortuis.*] A peccatis vel idolis.
o ¶ *Et illuminabit te Christus.*] Cum ei credideris, efficieris & ipse lux.
p ¶ *Videte itaque, &c.*] Quasi filij sapientiæ & lucis, ne alicui offendiculum detis, & incipiatis ei causa perditionis existere.
q ¶ *Redimentes tempus.*] Vestra sapientia vel cautela.
r ¶ *Quoniã, &c.*] Nõ dies mali sunt per se, sed per homines: sicut locus malus dicitur, in quo aliquid committitur mali,
s ¶ *Propterea nolite, &c.*] Scrutamini legem, in qua eius voluntas agnoscitur.
t ¶ *Nolite inebriari, &c.*] Exponit continentiæ vtilitatem. Quia luxuriæ materiam expetere non conuenit crucifixis, sed Spiritu sancto repleri.
u ¶ *Loquentes vobismetipsis, &c.*] Non in actibus sæculi: sicut ait propheta: *Vt non loquatur os meum opera hominum.* Psal.16.b
x ¶ *Cantantes, &c*] Ne ore tantum verba Dei resonemus.
y ¶ *Domino gratias, &c.*] Siue bonis siue malis, sicut ait Iob: Iob.1.d
Sit nomen domini benedictum.
z ¶ *Deo & patri, &c.*] Non humano timore, vel auaritiæ studio: sicut quidam suis patronis adulari consueuerunt.

a ¶ *Mulieres, &c.*] Non eos sicut Coriothios lacte alebat, sed perfecto cibo continentiæ nutriebat. Tnnet enim ne cessante in plerisque carnis officio, aut mulieribus subiectio, aut in viris cessaret charitatis affectus: & ne tanquam diuortium docuisse crederetur. Cæterum tale est, vt nouæ vitæ prædicator nulla existéte causa hoc doceret quod naturaliter possidebant.

[a] Mulieres viris suis subditæ sint [b] sicut domino, [c] quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est ecclesiæ, ipse Saluator corporis eius, Sed sicut ecclesia subiecta est Christo: ita & mulieres viris suis in omnibus. [d] Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit ecclesiam, [e] & seipsum tradidit pro ea, [f] vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo vitæ, [g] vt exhiberet ipse sibi gloriosam ecclesiam, non habētem maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi, sed [h] vt sit sancta & immaculata. [i] Ita & viri debent diligere vxores suas vt corpora sua. [k] Qui suam vxorem diligit, seipsum diligit. [l] Nemo enim vnquam carnem suam odio habuit: sed nutrit & fouet eam, [m] sicut & Christus ecclesiam: quia membra sumus corporis eius [n] de carne eius & de ossibus eius. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, [o] & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. [p] Sacramentum hoc magnum est. Ego autem dico in Christo & in ecclesia. [q] Veruntamen & vos singuli vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligat: vxor autem timeat virum suum.

CAPVT VI.

Filij[r] obedite parentibus vestris in domino. [s] Hoc enim iustum est. [t] Honora patrem tuum & matrem tuam: [u] quod est mandatum primum [x] in promissione: vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram. [y] Et vos patres nolite ad iracundiam prouocare filios vestros: sed educate illos in disciplina & correptione domini. [z] Serui obedite dominis carnalibus [a] cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri [b] sicut Christo. [c] Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes: [d] sed vt serui Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, [e] cum bona voluntate seruientes sicut domino, & non hominibus: [f] scientes quoniam vnusquisque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à domino, siue seruus, siue liber. [g] Et vos domini eadem facite

b ¶ *Sicut domino.*] Quomodo Sara subdita erat Abrahæ, *dominum eum vocans.* Gen. 18. b

c ¶ *Quoniam, &c.*] Reddit iustam causam subiectionis: quia & prior est vir & vtriusque corporis debet esse saluator.

d ¶ *Viri diligite, &c.*] Tam sancta & tam venerabili charitate.

e ¶ *Et seipsum, &c.*] Ita & vos pro sanctitate vxorum, nec mori si necesse fuerit, recusetis.

f ¶ *Vt illam, &c*] Aquæ lauit corpus, animam doctrina mundauit: sicut ait ad Hebræos: *Aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda:* ita & vos corpora vxorum conscientiæ animas mundate doctrinis. Hebr. 10. d

g ¶ *Vt exhiberet, &c.*] Ita sibi Christus mundauit ecclesiam, vt antiqua crimina absterret, & nouas maculas quo modo incurrimus, & verbo ostenderet & exemplo. F

h ¶ *Vt si, &c.*] Si omnibus immaculata est, maculati ab ea alieni esse censemur nisi rursum per pœnitentiam fuerint expurgati.

i ¶ *Ita viri.*] Item quales vxores cupiunt inuenire, tales exhibeant se vxoribus.

x ¶ *Qui suam, &c.*] Quia duo sunt in carne vna.

l ¶ *Nemo enim, &c.*] Non vt ei labores & dolores infligat, sed vt securam faciat & quietam. Non nuptias damnat, sed ad continentiam cohortatur.

m ¶ *Sicut & Christus, &c.*] Membra eius eum debent in omnibus imitari.

n ¶ *De carne eius, &c.*] Amore si non bono.

o ¶ *Et adhærebit vxori suæ, &c.*] Obiectio ex persona carnalium volentium se amare carnaliter, vt quibusdam videtur.

p ¶ *Sacramentum hoc, &c.*] Ego hoc, inquit, in Christo intelligendum dico, & in ecclesia: vnde vos maiore affectu debetis vxores vestras sanctas diligere spirituales, quas ante dilexistis peccatrices, & in gentilitate cardales.

q ¶ *Veruntamen, &c.*] Subiecta sit tanquam infirmior vt regnetur.

CAPVT VI.

F*ilij* obedite, *&c.*] Parat illus disciplinæ, quia illos à parentibus secundum Deum præcepit erudiri.

r ¶ *Hoc enim iustum est.*] Vt mutuam inuicem dilectionem exhibeatis.

t ¶ *Honora patrem, &c.*] Iubet honorare parentes, sed bonos. Cæterum contra Deum viuentes, ipse etiam Moyses prohibuit agnosci. Act. 4. f

u ¶ *Quod est mandatum primum.*] In secunda tabula primum, quæ ad humanitatem pertinentia præcepta sex numero cōtinebat. Prima enim tabula propriè officia exigebat.

x ¶ *In promissione: &c.*] Non in hac terra in qua impij nōnunquam & in parentes scelesti senescunt, sed super terram illam quā dominus mitibus promittit, in qua iusti habitabunt, & cuius bona visuros esse se credunt.

y ¶ *Et vos, &c.*] Siue in moderatione. Et non irrationabiliter verberando, siue ne eos ad secularia studia prouocantes iracundiam discere faciatis: sed diuinæ legis eos instituite disciplinis: talibus ergo parentibus præcepit obedire.

z ¶ *Serui obedite, &c.*] Non enim venit Christus conditiones mutare. Nam seruitiū non natura dedit, sed captiuitas fecit, neque ex maledicto Cham, vt quidam putāt, cum ex eo reges legamus esse generatos. Maledictum illud in filiis Cham, impletum est, qui Israël sunt subiugati. Prouidet sane hic Apostolus, ne doctrina Dei in aliquo blasphemetur, si credentes serui sui dominis inutiles fiant. Et qui forte permissurus erat, alios seruos fieri Christianos, de ipsis iā factis incipiat pœnitere. Si vero viderit eos in melius profecisse, & ex infidelibus fideles effectos, non solum alios optabit credere famulos suos, sed etiam ipse fortasse saluabitur. H

a ¶ *Cum timore, &c.*] Cum omni obedientia & festinatione humilitatis, priori superbia & simulatione deposita.

b ¶ *Sicut in Christo.*] Hoc in Christo fit, quicquid eius contemplatione hominibus exhibetur.

c ¶ *Non ad, &c.*] Non timentes dominos tantum, quasi ipsis non Deo placere volentes.

d ¶ *Sed vt serui, &c.*] In his, quæ Dei non sunt contraria voluntati. In multis enim concordat cum lege naturali animus dominorum, quia seruos & fideles & sobrios & castos & humiles habere desiderant.

e ¶ *Cum bona, &c.*] Non cum murmuratione, ac apud homines gratia, apud Deum mercede priuemini.

f ¶ *Scientes quoniam, &c.*] Quicquid propter dominum feceris, habebis ab ipso mercedem, nec te desperare faciat conditio seruitutis.

g ¶ *Et vos domini eadem facite illis.*] Ne si fugerint, tuæ malitiæ incipias deputare, non legi. Hoc etiam paganus fe-

A cisset, si aliter tractaretur præceptum, & tu audire de illo nō vis quod iustum est?

a ¶ *Remittētes minas sciētes quia illorū & vester dominus est.*] Minamini propter disciplinam, sed remittite propter misericordiam, & vt vobis à vestro domino remittatur, apud quem vtique vnum estis, vt hæreditas quæ promissa est, vna sit in vobis.

facite illis, [a] remittentes minas: scientes quia & illorum & vester dominus est in cœlis: & personarum acceptio non est apud Deum. [b] De cætero fratres [c] confortamini in domino, & in potentia virtutis eius. [d] Induite vos armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli: [e] quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem: [f] sed aduersus principes & potestates: [g] aduersus mundi rectores tenebrarum harum, [h] contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus. [i] Propterea accipite armaturam Dei, [k] vt possitis resistere in die malo, [l] & in omnibus perfecti stare. [m] State ergo succincti lumbos vestros [n] in veritate: [o] & induti loricam iustitiæ, [p] & calciati pedes in præparatione euangelij pacis. [q] In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. [r] Et galeam salutis assumite, [s] & gladium spiritus, quod est verbum Dei, [t] per omnem orationem & obsecrationem, [u] orantes omni tempore in spiritu, [x] & in ipso vigilantes in omni instantia & obsecratione [y] pro omnibus sanctis, [z] & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium euangelij: [a] pro quo legatione fungor in catena ista, ita vt in ipso audeam prout oportet me loqui. [b] Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister in domino, quem misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra. [c] Pax fratribus & charitas cum fide à Deo patre nostro & domino Iesu Christo. [d] Gratia cum omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione. Amen.

b ¶ *De cætero fratres.*] Generaliter epistolam exhortatione concludit.

c ¶ *Confortamini in domino, & in potentia virtutis eius.*] Exemplo domini & virtute.

d ¶ *Induite vos, &c.*] Contra spiritnales hostes spiritualia arma sumenda sunt, vt à dissimilitudine diaboli natura armorum fortitudine protegatur.

e ¶ *Quia non est, &c.*] Caro & sanguis homo dicitur.

f ¶ *Sed aduersus, &c*] Qui sibi principatum in huius mūdi homines vsurparunt: & qui ignorantes animas per peccata seducunt.

g ¶ *Sed aduersus, &c.*] Contra dæmonū potestatem, qui sibi in homines mundi huius potestatem capientes, ignorantiæ erroribus præsumunt, qui tenebris comparantur, sicut ipse ait. Fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in domino.

B h ¶ *Contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus.*] Sunt autem spirituales bonitates in cœlestibus in aëre, vbi volucres cæli appellantur.

i ¶ *Propterea accipite armaturam Dei.*] Quia tales habetis inimicos.

k ¶ *Vt possitis resistere in die malo.*] Nō sibi malus est dies, sed nobis quando impugnamur à malo.

l ¶ *Et in omnibus perfecti stare.*] Non in aliquantis perfectū vult hominem. Sed & hoc notandum, quod omnes ad perfectionem hortatur.

m ¶ *State ergo succincti lumbos vestros.*] Perfecte state, lūbis mentis succincti, hoc est, in omni prælio præparati, & ab omnibus curis sæculi expediti.

n ¶ *In veritate.*] Non hypocrisi: nemo enim coronatur, nisi qui legitime certauerit.

o ¶ *Et induti loricam iustitiæ.*] Sicut lorica multis circulis vel armillis intexitur, ita & iustitia diuersis virtutum connectitur speciebus. Monet autem non solum peccatoris conscientiam, sed & ventris continentiam, necnon & ad fœmorum vsque pertingit libidinem coercendam.

p ¶ *Et calciati pedes, &c.*] Cum fiducia incedentes intrepide prædicate.

q ¶ *In omnibus sumentes scutū fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere.*] In omnibus certaminibus fide muniamur. Quia sicut scutum ipsorum quoque armorū defensio est, & sine hoc omnis armatus inermis est: ita & hæ virtutes sine fide saluare non possunt. Nam sicut scutū omnia iniecta repellit & recutit: ita & fides omnes diaboli persuasiones extinguit, quā uis quasi lumen rationis habere videantur. C

r ¶ *Et galeam salutis assumite.*] Quæ omnes capitis sensus à prauis officiis protegat & abscondat.

s ¶ *Et gladium, &c.*] Nemo militum audet ad bellum sine gladio proficisci: se enim vtcunque tueri potest, sed hostē non valet occidere. Nonnunquam etiam ab audaci inimico perimitur, & armis omnibus expoliatur, ita sine Dei verbo, iustitia omnis intuta est.

t ¶ *Per omnem, &c.*] Semper hunc gladium postulate.

u ¶ *Orantes omni tempore in spiritu.*] Non impediatis orate semper, & pro rebus spiritualibus deprecari.

x ¶ *Et in ipso, &c.*] Nihil enim prodest dormientis more latere corpore, & animo prægrauari, dum in hac vanitate nec ab homine possit aliquid impetrari.

y ¶ *Pro omnibus sanctis.*] estote, vt possitis orare pro sanctis. D

z ¶ *Et pro me, &c.*] Vt abundanter & sine metu exponam persecutiones vel odia Iudæorum, muniri in Christi populi ratione.

a ¶ *Pro quo legatione, &c.*] Omnis enim verbi legator, talia necesse est vt sustineat, sed verbum Dei non potest alligari: tunc enim maior fiducia erit si rationabiliter dicatur, & si abundanter exprimatur ratione.

b ¶ *Vt autem & vos, &c.*] Solicite agit, non solum vt proficiant, sed & ne in tribulationibus deficiant: vel ne in aliquo contristentur.

c ¶ *Pax fratribus & charitas cum fide à Deo patre nostro, & domino Iesu Christo.*] Pax & charitas & fides, perfectum faciunt Christianum. Tamen sine fide infructuosa est charitas, sicut fides sine charitate vel pace. Charitas maior est pace. Potest enim odio non haberi quis, non tamen & amari.

d ¶ *Gratias cum omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum, &c.*] In quorum corde, adulterino more per sæcularia Christi dilectio non violatur.

Commentariorum in Epistolam ad Ephesios Finis.

COMMENTARIRII IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

Capvt I.

PAulus [a] & Timotheus serui Iesu Christi, [b] omnibus Sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, [c] cum Episcopis & Diaconibus. Gratia vobis & pax à Deo patre nostro & Domino Iesu Christo. [d] Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, [e] semper in cunctis orationibus meis, [f] pro omnibus vobis [g] cum gaudio, deprecationem faciens [h] super communicatione vestrâ in euangelio Christi, [i] à prima die vsque nunc, [k] confidens in hoc ipsum: [l] quia qui cœpit in vobis opus bonum, [m] perficiet [n] vsque in diem Christi Iesu. [o] Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus bonis, [p] eo quod habeam vos in corde & in vinculis meis, [q] & in defensione & confirmatione euangelij [r] socios gaudij mei omnes vos esse. [s] Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos esse in visceribus Iesu Christi. [t] Et hoc oro, vt charitas vestra magis ac magis abundet [u] in scientia & in omni sensu, vt probetis potiora, [x] vt sitis synceres & sine offensa in diem Christi, [y] repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum in [z] gloriam & laudem Dei. [a] Scire autem volo vos fratres, quia quæ circa me sunt, [b] magis ad profectum venerunt euangelij: ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo, in omni prætorio, & in cæteris omnibus, [c] vt plures è fratribus in Domino confidentes, [d] in vinculis meis abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui. [e] Quidam quidem & propter inuidiam & contentionem. [f] Quidam autem & propter bonam voluntatem Christum prædicant. [g] Quidam ex charitate, [h] scientes quoniam in defensione euangelij positus sum. [i] Quidam autem ex contentione Christum annuntiant non syncere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis. [k] Quid enim? Dum omni modo [l] siue per occasioné, siue per veritaté [m] Christus annuntietur: & in hoc gaudeo: sed & gaudebo. [n] Scio enim quia hoc mihi proueniet ad saluté per vestram orationé, [o] & subministrationem spiritus Iesu Christi, [p] secundum expectationem & spem meam: [q] quia in nullo confundar:

PAulus [a] & Timotheus serui Iesu Christi.] Ambo serui, non ambo Apostoli. Omnis enim Apostolus seruus, non omnis autem seruus Apostolus.

b ¶ *Et omnibus*, &c.] Quia nemo sine Christo sanctus est, & sanctis non omnibus. Philippensibus etiam paganis.

c ¶ *Cum omnibus*, &c.] Hic episcopos presbyteros intelligimus: non enim in vna vrbe plures episcopi esse potuissent, sed etiam hoc in Apostolorum Actibus habetur.

d ¶ *Gratias ago Deo*, &c.] Bonorum memoriam cum gratiarum actione celebrat.

e ¶ *Semper in*, &c.] Ostendit circa eos dilectionem suam, pro quibus semper oret.

f ¶ *Pro omnibus vobis.*] Quia omnes tales estis.

g ¶ *Cum gaudio*, &c.] Non in peccati alicuius tristitia vel mœrore.

h ¶ *Super communicatione*, &c.] Quia mihi communicastis in euangelio prædicando.

F

i ¶ *A prima*, &c.] Ab initio fidei vestræ deprecor vt perseueretis: siue quod communicatis ab initio prædicando.

k ¶ *Confidens in hoc ipsum.*] Confido me impetrare.

l ¶ *Quis qui*, &c.] Cœpit doctrinam siue gratiam scientiæ largiendo.

m ¶ *Perficiet.*] Perficiendo quod docti fuerint vt doceāt.

n ¶ *Vsque in diem Iesu Christi.*] Vsqoe ad diem, quo de corpore recedebant. Ex quo iam ad domini vnusquisque seruatur aduentum.

o ¶ *Sicut est mihi iustum hoc*, &c.] Charitas enim omnia sperat.

p ¶ *Eo quod habeam vos*, &c.] Tantom vos diligo vt mihi memoriam vestri, nec hæc tribulatio, nec solicitudo defensionis auferat.

q ¶ *Et confirmatione euangelij.*] Confirmatio euangelij, est constans toleranda prædicantis.

r ¶ *Socios*, &c.] Hoc sentio de vobis & credo: quia sicut meæ tribulationis socij estis, ita eritis & gaudij sempiterni. Siue sic, scio vos ita euangelio credidisse, vt etiam in tribulationibus meis pro eius defensione mecum pariter gaudeatis.

s ¶ *Testis enim*, &c.] Siue esse eius in visceribus, siue ita vos desidero tanquam viscera Christi.

t ¶ *Et hoc*, &c.] Vt vos in eo quod habetis, amplius abundetis.

u ¶ *In scientia*, &c.] Notandū quia facientibus adhuc scientiā deprecatur, vt synceres in omnib. esse valeant. Nemo enim æger an sanari possit agnoscit.

x ¶ *Vt sitis*, &c.] Synceris materia est, quæ naturā suam seruat, nulla extrinsecus corruptione fucata, tale vinum semper in melius proficit non in peius.

y ¶ *Repleti*, &c.] Non solum synceres ab omni corruptione sitis, sed etiā fructu iustitiæ abundetis, exemplo Christi: qui non modo malitiā nō habet, sed etiā bono redundat.

z ¶ *In gloriā*, &c.] Vt glorietur Deus in actibus vestris.

a ¶ *Scire autem*, &c.] Hic cōsolatur eos de sua tribulatione: quia audierāt eum vinctū in vrbe Roma custodiri.

b ¶ *Magis*, &c.] Non solum non obsunt, sed etiam profecerunt, dum manifestatur me non pro aliquo crimine, sed pro Christo omnia sustinere.

c ¶ *Vt plures*, &c.] Plures mea tribulatione constantes effecti sunt, quam doctrina.

d ¶ *Confidentes*, &c.] Vinculorum meorū exemplo sunt incitati, dum me viderunt pro Christo libētissime sustinere.

H

e ¶ *Quidam quidem*, &c.] Dū mihi apud credentes gloriam auferre se putant, ne solus mihi vendicare videar scientiam prædicandi.

f ¶ *Quidam autem*, &c.] Alij etiam alios saluare volētes, fideliter Christū annunciant.

g ¶ *Quidā ex charitate.*] Quidam vero ex mea charitate adiuuant me euangelium defensando.

h ¶ *Scientes*, &c.] Non humanæ dilectionis affectu, sed quia sciunt me à Domino ad defendendum euangelium ordinatum.

i ¶ *Quidam autem*, &c.] Alij dolore prædicant ad me grauādum, quasi plures discipulos facientem, & doctrina mea, totum orbem implere conantem, vt ex hoc saltem maior mihi cumuletur iniuria, vel pressura.

k ¶ *Quid enim?* &c.] Odij vel inuidiæ.

l ¶ *Siue per*, &c.] Simplicis vel puræ prædicationis.

m ¶ *Christus*, &c.] Non mihi curæ est quæ prædicet mente, dummodo qood cupio, Christi tamen omnibus innotescat, & à multis credatur, Quapropter & modo gaudeo, & in futuro gaudebo.

n ¶ *Scio enim*, &c.] Quod mihi nocere putant, in salutem prouenies: quia non solum per verbum & passionem meā, sed etiam per odium Christi ecclesia augmentatur.

o ¶ *Et*, &c.] Quia ad meam per omnia salutem gubernati.

p ¶ *Secundum expectationem & spem meam.*] Quia de omnibus his expectatio & spero mercedem.

q ¶ *Quia in nullo confundar.*] Neque in vita, neque in

A morte, neque in contumeliis, neque in opprobriis, deniq; in nullo apostolus confundebatur. Nos in omnibus erubescimus, & in quo vituperamur vltra non facimus, quamuis secundum Deum cœperimus: vnde ostendimus nos laudibus, non Christo seruire. Apostolus non confundebatur in catenis, nos confundimur in opprobriis.

sit ergo illud vobis indignum in quo nos conspexistis gloriari. C

Caput. II.

SI[u] *qua ergo consolatio in Christo.*] Si in omni tribulatione ab ipso solo consolamini, non sit vestra consolatio patrimonium terrenum.

a ¶ *Sed in*, &c.] Nulla res me poterit deterrere.

b ¶ *Et nunc*, &c.] Inimicis suis resultat, quod ei nocere non valeant. Si enim eum occiderint, martyrio coronabitur. Si seruauerint ad Christum annunciandum, plurimum facient fructum.

c ¶ *Siue per*, &c.] Et vita nostra & mors ad magnificentiam pertinet Christi.

d ¶ *Mihi enim*, &c.] Non alia causa volui viuere nisi Christi, vt eius corpus ædificem.

e ¶ *Et mori lucrum*] Corona.

f ¶ *Quod si*, &c] Si viuere in carne me voluerint, habeo tempus operandi.

g ¶ *Et quid*, &c.] Intantum mihi vtraque conueniunt, vt quid eligam scire non possim.

h ¶ *Desiderium*, &c.] Illud melius mihi, istud necessarium vobis. Et mortem illos non timere, sed diligere debere eos, suo demonstrat exemplo, & vt non contristentur, mansurum se carne spiritu prophetico promittit.

B

i ¶ *Et hoc*, &c.] Non solum credo, sed etiam certissime noui.

k ¶ *Et permanebo*, &c.] Non mihi id esse, non mei causa.

l ¶ *Ad perfectum*, &c.] Profectum de fructu fidei vestræ & gaudium habeatis, siue gaudeatis: quia vestra me fides & oratio conseruauit.

m ¶ *Vt gratulatio*, &c.] Vt postquam viserim vos, iterum abundantius gratulemini.

fundar.[a] sed in omni fiducia sicut semper,[b] & nũc magnificabitur Christus in corpore meo:[c] siue per vitam, siue per mortem.[d] Mihi enim viuere Christus est,[e] & mori lucrum.[f] Quod si viuere in carne hic mihi fructus operis est:[g] & quid eligam, ignoro: coartor autem è duobus,[h] desiderium habens dissolui & esse cum Christo, multo magis melius: permanere autem in carne necessarium propter vos.[i] Et hoc confidens scio, quia manebo[k] & permanebo omnibus vobis[l] ad profectum vestrum & gaudium fidei:[m] vt gratulatio vestra abundet in Christo Iesu in me, per meum aduentum iterum ad vos.[n] Tantum digne euangelio Christi conuersemini,[o] vt siue cum venero & videro vos, siue absens audiam de vobis: quia statis in vno spiritu[p] vnanimes, collaborantis fidei euangelij:[q] & in nullo terreamini ab aduersariis, quæ est illis causa perditionis: vobis autem salutis.[r] Et hoc à Deo. Quia vobis donatum est pro Christo:[s] non solum, vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini:[t] idem certamen habentes, quale & vidistis in me, & nunc audistis de me.

Caput. II.

SI[u] qua ergo consolatio in Christo,[x] si quod solatium charitatis,[y] si qua societas spiritus:[z] si qua viscera miserationis.[a] implete gaudium meum:[b] vt idem sapiatis, eandem charitatem habentes, vnanimes idipsum sentientes.[c] Nihil per contentionem neque per inanem gloriam,[d] sed in humilitate superiores sibi inuicem arbitrantes:[e] non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum.[f] Hoc enim sentite in vobis quod & in Christo Iesu.[g] Qui cum in forma Dei esset,[h] non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit,[i] formam serui accipiens,[k] in similitudinem hominum factus,[l] & habitu inuentus vt homo:[m] humiliauit semetipsum, factus obediens vsque

x ¶ *Si quod*, &c.] Charitas Christi, non amicorum.

y ¶ *Si qua societas*, &c.] Spiritualium, non carnalium.

z ¶ *Si qua viscera*, &c.] Vestri misereamini potius, quam parentum.

a ¶ *Implete*, &c.] Quod iam habeo ex parte, in talibus enim doctor exultat. Aliter, si qua mihi à vobis consolatio exhibetur Christo, & si quod solatium charitatis: si qua vos societas spiritus connectit, & si qua sint apud vos viscera pietatis, hoc mihi præstare, quod rogo, vt gaudiũ nostrũ vnitatis & electionis impleatis.

b ¶ *Vt idem*, &c.] Nolite charitatem scindere, sentiendo diuersa.

c ¶ *Nihil*, &c.] Ne aliquid nõ Dei æmulatione faciatis, sed vt quisque alius videatur.

d ¶ *Sed in*, &c.] Si omnes à quibus iniuriam patimur, superiores arbitraremur, facile patientiam seruaremus. Nemo enim à patre vel à domino ægre se fert iniuriam consecutum.

e ¶ *Non quæ*, &c.] Non quæ nobis solis expediunt, sed quæ & alijs prosunt. D

f ¶ *Hoc*, &c.] Vult ostendere Christum, non pro se, sed pro aliis passum: siue tam humilis sensus sit in vobis quam fuit in Christo. Multi præterea hunc locum ita intelligunt, quod secundum diuinitatem se humiliauerit Christus, secundum quam æquam æqualitatem Dei, non rapinam vsurpauerit, quam naturaliter possidebat: Et exinaniuit se, non substantiam euacuans, sed honorem declinans, formam serui, hoc est, naturã hominis induendo, & per omnia homo tantummodo atque humilitatis suæ obedientiæ nec crucis mortem recusando. Quod in Christo Iesu, secundum quod vnctus est, Christus est, Iesus nomen accepit: hoc est secundum hominem.

n ¶ *Tantum*, &c.] Omnia eius præcepta seruantes, siue digne euangelij prædicatoribus conseruare debetis.

Actor. 4. f o ¶ Vt *siue cum venero & videro vos.*] Sicut legimus: quia *erat eis cor vnum & anima vna, nec quisquam suum dicebat: sed erant illis omnia communia.*

p ¶ *Vnanimes*, &c.] Omnis pugna vnanimiter aggressa victoriam parit.

q ¶ *Et in*, &c.] Neque versutis disputationibus, nec passionibus opprobriisque turbemini. Quia vobis magis ad mercedem possunt prodesse. Sicut Apostoli *ibant gaudentes: quia*
Actor. 5. f *pro nomine Domini digni habiti sunt contumeliam pati.*

r ¶ *Et hoc*, &c.] Quia vult vos coronari probatos, sicut Iob permittitur tentari. Quia non vinci habebat, & eius gloria amplianda erat aduersario superato atque confuso.

s ¶ *Vt non*, &c.] Occasio fidei à Deo donata est: quia si non venisset Christus & docuisset, non vtique crederemus. Cæterum & fidem voluntariam in actibus legimus: non solum ergo vult vt fidei meritum, sed etiam vt martyrij præmium habeatis: dum vos tentari Deus patitur vt vincatis.

t ¶ *Idem*, &c.] Nihil nouum patimini, sed hoc quod præsentes vidistis in me, & nunc absentes de me audistis. Non

g ¶ *Qui cum*, &c.] In qua erat, siue quia absque peccato erat, ad imaginem Dei scilicet.

h ¶ *Non*, &c.] Quod erat homilitate, cælauit, dans nobis exemplum ne in his gloriemur quæ forsitan non habemus.

i ¶ *Formam*, &c.] Ita vt etiam pedes lauaret discipulorum.

k ¶ *In similitudinem*, &c.] Interdum similitudo recipit veritatem: nam genuit Adam filium secundum imaginem & similitudinem suam, & vocauit nomen eius Seth. In similitudine humana homilitate seruiendo, cum omnium dominus esset.

l ¶ *Et habitu*, &c.] Hoc vt verum sit, sicut quasi vnigeniti à patre, ita intelligendum.

m ¶ *Humiliauit*, &c.] Vt nobis perfectæ obedientiæ monstraret exemplum.

a ¶ *Mortem*

E

a ¶ *Mortem autem crucis.*] Quia nulla mors potest esse deterior.

b ¶ *Propter quod & Deus exaltauit illũ, & donauit illi nomẽ.*] Quia se assumptus homo humiliare dignatus est, diuinitas quæ humiliari non potest, eum qui humiliatus fuerat exaltauit. Sed & illi donatum est nomẽ, quia ante non habuit: vnde rectius locus hic secundum humanam naturam intelligendus est quam diuinã. Si ergo nos ex alto respicimus exemplo Christi fratribus seruiamus. Si enim ille Dominus & magister, seruis & discipulis ministrauit, quãto magis nos æqualibus & maioribus seruire debemus, & Deo & sanctis eius vsque ad mortem etiam obedire: ne magistrum humilem, superbi discipuli non sequamur: & Dominum mitem, serui contemnamus angari.

t ¶ *Verbum vitæ continentes.*] Vt per vos illuminentur & exemplo confirmentur.

Dei genus in genere humano, sicut sol & luna illuminant mundum.

u ¶ *Ad gloriam meam.*] Gloria patris filiorum est, vt ait Salomon.

G

vsque ad mortem: [a] mortem autem crucis. [b] Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen [c] quod est super omne nomen, [d] vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cælestium terrestrium, [e] & infernorum. [f] Et omnis lingua confiteatur, [g] quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei patris. [h] Itaque charissimi mei, sicut semper obedistis, [i] non in præsentia mei tantum, [k] sed multo magis nunc absentia mea, [l] cum metu & tremore vestram salutem operamini. [m] Deus est enim qui operatur in vobis & velle & proficere [n] pro bona voluntate. [o] Omnia autem facite sine murmurationibus [p] & hæsitationibus, [q] vt sitis sine querela, & simplices sicut filij Dei sine reprehensione [r] in medio nationis prauæ atque peruersæ, [s] inter quos lucete sicut luminaria in mundo, [t] verbum vitæ continentes, [u] ad gloriam meã [x] in die Christi: [y] quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui. [z] Sed & si immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis. [a] Idipsum autem & vos congaudete & congratulamini mihi. [b] Spero autem in Domino Iesu Timotheum me cito mittere ad vos, [c] vt & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. [d] Neminem enim habeo tam vnanimem, qui syncera affectione pro vobis solicitus sit. [e] Omnes enim quæ sua sunt, quærunt: [f] non quæ Iesu Christi. [g] Experimentum autem eius cognoscite: [h] quoniam sicut patri filius mecum seruiuit in euangelio. [i] Hunc igitur spero me mittere ad vos mox vt videro quæ circa me sunt. [k] Confido autem in Domino: quoniam & ipse veniam ad vos cito. [l] Necessarium autem existimaui Epaphroditum fratrem & cooperatorem [m] & commilitonem meum, vestrum autem apostolum [n] & ministrum necessitatis meæ mittere ad vos: [o] quoniam quidem omnes vos desiderabat, [p] & mœstus erat propterea quod audieratis illum infirmatum. [q] Nam & infirmatus est

c ¶ *Quod est super omnem nomen.*] Cui enim angelorũ dixit, filius meus es tu?

d ¶ Vt *in nomine Iesu, &c.*] Vt omnes simul homines adorent cum verbo assumptum.

e ¶ *Et infernorum.*] Hic infernorum custodes inducit.

f ¶ *Et omnis lingua confiteatur.*] Omnium gentium scilicet.

g ¶ *Quia Dominus, &c.*] Hoc est in natura & gloria deitatis, dum eiusdem est gloriæ, cuius pater.

F

h ¶ *Itaque charissimi, &c.*] Exemplo eius qui vsque ad mortem obediuit.

i ¶ *Non in præsentia mei tantum*] Quasi serui ad oculum seruientes.

k ¶ *Sed multo magis nunc in absentia mea.*] Quia si quid me præsente liberius agebatis, corrigere poteram.

l ¶ *Cum metu, &c.*] Non cum negligentia, sed sicut ait Iob: Verebar omnia opera mea propter Deum, sciens quod non parceres delinquenti. Et super humilem & quietum & trementem verba Dei Spiritus sanctus requiescit.

x ¶ *In die Christo.*] In die iudicij.

y ¶ *Quia non in vacuum cucurri, &c.*] Qui talem deo populum acquisiui.

z ¶ *Sed & si immolor supra sacrificium, &c.*] Etiam si occidar, quia sacrificium & obsequium fidei vestræ obtuli Deo, vincit profectus vestri gaudium, tristitiam pœnæ vel mortis: siue iam non timeo mori, sacrificio fidei vestræ consummato, siue quia vestræ fidei ministraui.

a ¶ *Idipsum autem, &c.*] Quia mihi grande præmium est pro vobis occidi, siue quia mihi expedit solui.

b ¶ *Spero autem in Domino Iesu, &c.*] Dat exemplum non temere quid definiendi, sed omnia spe Domini promittendi.

c ¶ Vt *& ego bono animo sim, &c.*] Vt sciatis quia vos meæ passiones minimè terruerunt.

d ¶ *Neminem enim habeo tam, &c.*] Qui ita mecum pro omnium vestrum salute solicitus sit.

H

e ¶ *Omnes enim quæ sua sunt quærunt*] Commodum vel quietem, nolentes pro anima tribulari.

f ¶ *Non quæ Iesu Christi.*] Non curantes de corpore vel exemplo Christi, qui pro omnium salute mori minime recusauit.

g ¶ *Experimentum eius cognoscite.*] Vt qualis sit noueritis.

h ¶ *Quoniam sicut patri, &c.*] Secundum hominem, propter homines factus obediens vsque ad mortem. Hebr. 10.

m ¶ *Deus est enim, &c.*] Velle operatur suadendo, & prẽmia promittendo. Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit. Cæterum proficere nostrum omnino nec velle, quicquam est: quia vtrumque eiusdem loci definitione tenetur.

n ¶ *Pro bona voluntate.*] Si in ea maneatis.

o ¶ *Omnia autem, &c.*] Ingratus est seruus, qui grauia domini sui queritur esse præcepta. Qui enim murmurat de præceptis, dubitat de præmiis. Hic etiam si operatur, non est sine querela. Vnde alibi ait, Neque murmuraueritis, &c.

p ¶ *Et hæsitationibus.*] De mercede futura.

q ¶ Vt *sitis sine querela, &c.*] Sicut Deus vos fecit. Considerate cuius filij sitis, qui cum in omnibus sanctus ac purus sit, filios non potest habere degeneres.

r ¶ *In medio nationis, &c.*] Quæ omnem rationabilis naturæ peruertit ordinem & perdidit.

s ¶ *Inter quos lucete sicut luminaria in mundo.*] Sic luceat

i ¶ *Hunc igitur spero me mittere ad vos, &c.*] Modo enim incertus sum.

k ¶ *Confido autem in Domino: &c.*] Non solum istum mitto quem vnicum habeo solatium.

l ¶ *Necessarium autem existimaui, &c.*] Necessarium vobis & cooperatorem propter euangelij opus.

m ¶ *Et commilitonem meum, vestrum, &c.*] Commilito propter honorem, quia & ipse acceperat in illis apostolatus officium.

n ¶ *Et ministrum, &c.*] Quia venit meæ necessitati ministrare pro nobis.

o ¶ *Quoniam quidem, &c.*] Charitatem eius circa illos solicitam commendat, vt & ipse ab eis amplius diligatur.

p ¶ *Et mœstus erat, &c.*] Tristitiæ vestræ causa mœstus erat, eo quod vos per infirmitatis suæ nuncium paueret nimium contristatos.

q ¶ *Nam & infirmatus est vsque ad mortem, sed Deus mi-*

A *fertus est eius.* Vt maiorem docendo colligat fructum.

a ¶ *Non solum, &c.*] Ne tristitiam carceris tristitia desolationis augerer.

b ¶ *Festinatius ergo, &c.*] Pro cuius noui vos absentia contristari.

z ¶ *Secundum iustitiam quæ in lege est.*] Primus fuit in omnibus in quibus illi falso gloriantur: sed quia hoc tempore illa non valere cognoui, ideo illa nullius duco momenti, & tanquam impedimenta proiicio, quibus me vitam acquirere posse putabam. C

tus est vsque ad mortem, sed Deus misertus eius. [a] Non solum autem eius, verum etiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. [b] Festinantius ego misi illum, vt viso illo iterum gaudeatis, [c] & ego sine tristitia sim. [d] Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, [e] & eiusmodi cum honore habetote: [f] quoniam propter opus Christi vsque ad mortem accessit, [g] tradēs animam suam, [h] vt impleret id quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

Capvt III.

DE [i] cætero fratres mei gaudete in Domino, [k] eadem vobis scribere mihi quidem non pigrum, [l] vobis autem necessarium. [m] Videte canes, [n] videte malos operarios, [o] videte concisionem. [p] Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, [q] & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes, [r] quanquam & ego habeam confidentiam in carne. [s] Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis circuncisus octauo die ex genere Israël [t] de tribu Beniamin, [u] Hebræus ex Hebræis, [x] secundū legē pharisæus, [y] secundum æmulationem persequens ecclesiam Dei: [z] secundum iustitiam quæ in lege est [a] conuersatus sine querela. [b] Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. [c] Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei, propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, [d] vt Christum lucrifaciam: vt & inueniar in illo, [e] non habens meam iustitiam quæ ex lege est, [f] sed illā quæ ex fide est Christi Iesu, quæ ex Deo est iustitia in fide, [g] ad agnoscendum illum [h] & virtutem resurrectionis eius, [i] & societatem passionis illius, configuratus morti eius, [k] si quo modo occurram ad resurrectionem, quæ est ex mortuis, [l] non quod iam acceperim, [m] aut iam profectus sim. [n] Sequor autem si quomodo comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu. [o] Fratres ego me non arbitror comprehendisse. [p] Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea vero quæ sunt priora extendens meipsum, ad

c ¶ *Et ego sine tristitia sim*] Quam mihi vestra tristitia generat.

d ¶ *Excipite, &c.*] Soluentes si quem scrupulum de eius tarditate animus forte susceperat.

e ¶ *Et eiusmodi, &c.*] Non solum hunc qui talis gratiæ sunt honorate.

f ¶ *Quoniam propter, &c.*] Qui mihi non timuit in carcere ministrare.

g ¶ *Tradens animam suam.*] In manus inimicorum, hoc est, paratus ad mortem.

h ¶ *Vt impleret in quod, &c.*] Vt reliquum vestrum erga me solus impleret obsequiū.

Capvt III.

DE [i] *cætero fratres, &c.*] Non in rebus humanis, vel in aliquo præterquā in Domino gaudeatis.

B k ¶ *Eadem vobis, &c.*] Eadem repetere quæ præsens dixeram.

l ¶ *Vobis autem necessarium.*] Sicut horto crebrius irrigari.

m ¶ *Videte canes.*] Hic contra pseudo apostolos ait Christi euangelium lacerantes.

n ¶ *Videte malos operarios.*] Qui quod nos bene construximus, destruere conantur.

o ¶ *Videte concisionem.*] Concisio enim potius quam circuncisio fuit dicenda.

p ¶ *Nos enim, &c.*] Nos sumus viri Iudæi, qui non vnius membri pellem, sed totius carnis vitia amputamus, spiritualiter scilicet circuncisi.

a ¶ *Conuersatus sine querela.*] Omnium iustificationum & ceremoniarum purificationem & mandata complebam: sed hæc nulla putaui dum crederem Christo, quæ lex ipsa promiserat.

b ¶ *Sed quæ mihi, &c.*] Ad cōparationem inuenti auri, contemnitur æramentum: quamuis ab vno sit conditum, & pro temporis qualitate necessarium.

c ¶ *Verumtamen existimo omnia detrimentum &c.*] Stercora ciborum sunt reliquiæ, & quondam rerum vtilium purgamenta.

d ¶ *Vt Christum lucrifaciam: &c.*] Vt Christum habeam caput, & eius inueniar membrum.

e ¶ *Non habens, &c.*] Hoc est, meo labore quæsitam.

f ¶ *Sed illam quæ ex fide, &c.*] Sed illam quæ à Deo proprie & sola fide collata est Christianis.

g ¶ *Ad cognoscendum illum.*] Vt beneficium eius perfecte cognoscam.

h ¶ *Et virtutem, &c.*] Quia ideo surrexit, vt nos similiter resurgamus. Qui autem hoc vere cognoscit, satis agit, si omnino non peccet. D

i ¶ *Et societatem, &c.*] Si enim compatimur & conuiuimus.

k ¶ *Si quo modo occurram ad resurrectionem, &c*] Ad illam quæ perfectorum est proprie, non ad illam quam etiam iniquos habere necesse est.

l ¶ *Non quod iam acceperim.*] Quia mundi nondum finis aduenit, sed in spe est quod credimus, non in re.

q ¶ *Et gloriamur, &c.*] In sola fide Christi, non in circuncisione carnali.

r ¶ *Quanquam & ego, &c.*] Ne quis putet me hoc ideo dicere: quia ego gloriandi causam non habeam, & idcirco non glorier.

s ¶ *Si quis, &c.*] Quia ex illis forte aliqui erant proselyti, ego secundum genus non post annos, vt aliqui peregrini.

t ¶ *De tribu Beniamin.*] Quæ semper cum Iuda connexa fuit.

u ¶ *Hebræus ex Hebræis.*] Non ex gentibus proselytus.

x ¶ *Secundum legem pharisæus.*] Legisperitus vel diuisus à turba, qui non possem posse quo probarem.

y ¶ *Secundum æmulationem, &c.*] Tantam habui æmulationem, vt nescius etiam ecclesiam insectarer.

m ¶ *Aut iam perfectus sim.*] Adhuc ait se de perfectione hac & de tali resurrectione suspensum.

n ¶ *Sequor autem, &c.*] Si comprehendam meritum apostolatus, in quo apostolatū à Christo sum comprehensus.

o ¶ *Fratres ego me, &c.*] Se humiliando, omnibus gloriam tollit, & vniuersos prouocat ad perfectionem.

p ¶ *Vnum autem, quæ quidem retrorsum obliuiscens, ad ea quæ sunt priora extendens meipsum.*] Hoc solum scio, quia quotidia proficio, & præteritum laborem non computans, ad priora festino: siue legis obliuiscens ad perfecta euangelij præcepta me teneo.

A

a ¶ *Ad destinatum persequor*, &c.] Quod perfectu Deus promisit in Christo in cælis, quod non nisi vincentes accipient.

b ¶ *Quicunque ergo perfecti sumus hoc sentiamus.*] Quomodo negat se esse perfectum, si alij sunt, nisi humilitatis gratia hoc dictũ accipias? Quicũque perfectus est hoc sentiat, vetera scilicet obliuiscendo, & noua sectando: quia perfecti debent esse discipuli Christi: licet superius de perfectione præmij, hic vero de scientia sit locutus.

c ¶ *Si quid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelabit.*] Si quid alij Deus reuelauit: Aliter inquit non aliud, hoc est, alia affectione, non fide.

d ¶ *Veruntamen ad quod peruenimus.*] Ad perfectionem noui testamenti.

e ¶ *Vt idem sapiamus.*] Idem sit, aliter scilicet alter non astruat.

f ¶ *Et in eadem permaneamus regula.*] Non enim scire sufficit sine facto.

g ¶ *Imitatores mei estote fratres.*] Me sequimini, non falsos apostolos.

h ¶ *Et obseruate eos qui*, &c.] Dupliciter dicitur obseruare, vel ad imitandum, vt hic: vel ad cauendum, sicut ad Romanos ait: *Obseruate eos qui dissensiones & offendicula faciunt.*

B

i ¶ *Multi enim*, &c.] De his dicit qui spem passionis Christi per quam peccata dimissa sunt auferentes, in lege ceremonias collocabant. Potest & de Iouiniani studiis accipi, qui ieiuniorum afflictionem & omnem corporis cruciatũ, in luxuriam & epulas conuerterit.

k ¶ *Nunc autem*, &c.] Notandum quod vero effectu, omnium salutem optauerit, qui etiam inimicos crucis Christi deflebat, vltro, in interitũ properantes.

a ad destinatum persequor brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu. b Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: c & si quid aliter sapitis, & hoc vobis reuelabit Deus. d Veruntamẽ ad quod peruenimus e vt idem sapiamus, f & in eadem perueniamus regula. g Imitatores mei estote fratres, h & obseruate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram. i Multi enim ambulant quos sæpe dicebam vobis: k Nunc autem & flens dico inimicos crucis Christi: l Quorum finis interitus, m quorum Deus venter est, n & gloria in cõfusione ipsorum qui terrena sapiunt. o Nostra autem conuersatio in cælis est. p Vnde etiam Saluatorem expectamus, Dominum nostrum Iesum Christum, q qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, r secundum operationem virtutis suæ, qua etiam possit subiicere sibi omnia.

Capvt. IIII.

Itaque f fratres mei charissimi & desideratissimi, t gaudium meum & corona mea: u sic state in Domino charissimi. x Euodiam rogo & Syntychen deprecor idipsum sapere in Domino. y Etiam rogo & te Germane compar, z adiuua illas quæ mecum laborauerunt in euangelio, a cum Clemente & cæteris adiutoribus meis, b quorum nomina sunt in libro vitæ. c Gaudete in Domino semper: d iterum dico gaudete. e Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: f Dominus enim prope est. g Nihil soliciti sitis, h sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione, petitiones vestræ innotescant apud Deũ. i Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra & intelligentias vestras in Christo Iesu. k De cætero fratres l quæcũque sunt vera, m quæcunque pudica, quæcunque iusta, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bona

C

Capvt IIII.

Itaque f *fratres mei charissimi & desideratissimi.*] Quia perfectiores.

t ¶ *Gaudium meum & corona mea.*] Per vos in præsenti lætifico, & in futuro coronabor.

u ¶ *Sic state in Domino charissimi.*] In sola Christi fide, vel superius comprehendi, spem ponentes, & in conuersatione cælesti.

x ¶ *Euodiam rogo*, &c.] Quod dicit, id est, vna mecum hæ mulieres scientes erant legis: qua similiter vt istas eadem sentire commemorat & hortatur.

y ¶ *Etiam rogo & te Germane compar.*] Germanus dictus est nomine, qui egerat compar officij.

z ¶ *Adiuua illas*, &c.] Non viros, sed feminas, quæ erant docentes, non in ecclesia, sed in domo.

a ¶ *Cum Clemente*, &c.] Clemens ex philosopho magnæ doctrinæ vir, qui Romæ episcopus fuit.

b ¶ *Quorum nomina sunt in libro vitæ.*] Ne moleste ferrent sua nomina in hac epistola cõprehensa, scripta esse dicit in cælis. Huius libri etiam Moyses & Dauid meminit, & Dominus in Euangelio. D

c ¶ *Gaudete in Domino semper.*] Quia sæculi gaudium non habens.

d ¶ *Iterum dico gaudete.*] Repetit, vt magis ac magis gaudium confirmetur.

e ¶ *Modestia vestra*, &c.] Iudæis & gentibus omnibus, qui vos tribulant & persequuntur.

l ¶ *Quorum finis est interitus.*] Quia in corruptione seminãt carnis.

m ¶ *Quorum Deus venter est.*] Qui se in hoc putant Deo seruire, si comedant, non audientes prophetam dicentem: Si manducaueritis & biberitis, nonne vos manducatis & bibitis.

n ¶ *Et gloria in confusione ipsorum*, &c.] In circuncisione verecundi membri.

o ¶ *Nostra autem*, &c.] Hoc non potest dicere terrenis vitiis mancipatus.

p ¶ *Vnde etiam saluatorem expectamus*, &c.] Qui caput est nostrum.

q ¶ *Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ.*] Sicut monstrauit in monte, cum vnũ ex viuentibus & vnum ex mortuis, claritatis suæ corpori configurat: exemplum resurrectionis ostendens & in mortuis & in viuentibus.

r ¶ *Secundum operationem qua possit*, &c.] Quia non solum confirmauit nos, sed etiam corpori suo omnia fecit esse subiecta, siue secundum sententiam qua sibi cuncta subiecit, etiam hoc illi possibile est.

f ¶ *Dominus enim prope est.*] Scit quid opus sit antequam petatis ab eo, siue de congruentibus cogitationibus, solicitudinem gerite: quam enim Dominus nobis prope sit, optime nouistis, secundum illud: *Iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde.* Psal. 33.

g ¶ *Nihil soliciti sitis*,] Nolite cogitare quid manducetis aut quid induamini, hæc omnis gentes inquirunt.

h ¶ *Sed in omni oratione*, &c.] Non cum murmuratione, aut tristitia: tunc potest oratio vestra digna esse auribus saluatoris, si pro omnibus quæ patimini gratias referatis, sicut apostoli faciebant.

i ¶ *Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum*, &c.] Quia malos sustinet & ingratos. Christi pax, qua pro suis persecutoribus exorabat, si recogitemus, omnem mentem superat & inclinat. Hæc ergo pax corda & intelligentias vestra exemplo Christi custodiat.

k ¶ *De cætero fratres.*] Ad extremum vt omnia breuiter comprehendam.

l ¶ *Quæcunque sunt vera.*] Permanenda.

m ¶ *Quæcunque pudica, quæcunque iusta, quæcunque*

A *sancta, quæcunque amabilia, quæcumque bonæ famæ.* Quia omnis natura humaoa nouit diligenter amare quod booum est

a ¶ *Si qua virtus,* &c.] Virtus tolerantiæ siue laus conuersatioois, & reliqoa bona, quæ & didicistis verbo, & accepistis exemplo, & audistis auribus, & vidistis oculis, hęc tã tummodo cogitare.

vos omnibus iudicantes.

l ¶ *In ratione, dati & accepti nisi vos soli.*] Dantes carnalia, spiritualia accepistis.

m ¶ *Quia & Thessalonicam semel,* &c.] Abundans fructus orationis est, cum sanctis etiam absentibus ministratur.

n ¶ *Habeo autem omnia,* &c.] Prouocat eos laudando & gratias referendo.

bonæ famæ, [a] si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate: quæ & didicistis & accepistis & audistis & vidistis in me, [b] hæc agite: [c] & Deus paci erit vobiscum. [d] Gauilus sum autem in Domino vehementer: quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sieut & sentiebatis. Occupati autem eratis. [e] Non quasi propter penuriam dico. [f] Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse. [g] Scio & humiliari, scio & abundare. Vbique & in omnibus institutus sum, & satiari & esurire & abundare & penuriam pati. [h] Omnia possum in eo qui me confortat. [i] Veruntamen bene fecistis, communicantes tribulationi meæ. [k] Scitis autem & vos Philippenses, quod in principio euangelij quando profectus sum à Macedonia, nulla mihi ecclesia communicauit [l] in ratione dati & accepti, nisi vos soli: [m] quia & Thessalonicam semel & bis in vsum mihi misistis: non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra. [n] Habeo autem omnia & abundo. Repletus sum exceptis ab Epaphrodito quæ misistis [o] in odorem suauitatis. [p] Hostiam acceptam placentem Deo. [q] Deus autem meus impleat omne desideriũ vestrum secundum diuitias suas in gloria in Christo Iesu. Deo autem & patri nostro gloria In secula seculorum, Amen. [r] Salutate omnem sanctũ in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres. [s] Salutant vos omnes sancti: maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, Amen.

b ¶ *Hæc agite.*] Non enim sola sine actu sufficit cogitatio. Hæc posteriora, illa explanant superiora.

c ¶ *Et Deus pacis erit vobiscum.*] Si hæc non modo cogitetis, sed etiam faciatis.

d ¶ *Gauisus autem sum in Domino vehementer,* &c.] Iterum florem boni operis recipistis, qui mei immemores occupatione non voluntate arefacti, fueratis effecti.

e ¶ *Non quasi propter penuriam dico.*]Noo propter meã inopiam, sed propter vestrum fructum dico me esse gauisum.

f ¶ *Ego enim didici in quibus sum sufficiens esse.*] A Christo omnia æquanimiter ferre sum edoctus.

B g ¶ *Scio & humiliari, scio & abundare. Vbique,* &c.] Vt nec abundantia extollar, nec frangar inopia.

h ¶ *Omnia possum,* &c.] Dãs intelligentiam, vel sua doctrina confirmat.

i ¶ *Veruntamen bene fecistis,* &c.] Non enim debuit mea inopia vestram impedire mercedem.

k ¶ *Scitis autem,* &c.] Quaodo profectus sum, scitis quia vos solos à quibus sumptus accepimus, elegimus, fideliores

o ¶ *In odorem suauitatis.*]Odor suauitatis, non in re oblata, sed in mentis deuotione consistit, sicut sacrificiũ Noe Deos describitur odoratus, cum ipse dicat ne carnibus nec animalium sanguine se delectari.

p ¶ *Hostiam acceptam placentem Deo.*] Notandum qood eleemosyna hostia appellatur, quæ sicut à sanctis oblata, accepta est, ita eorum qui in peccatis durauerint, reprobatur. Gen. 8. Esa. 1.

q ¶ *Deus autem meus impleat omne desiderium,* &c.] Quia vt perfecti alia desiderare nõ poterant, nisi quæ sunt secũdum diuitias Dei non seculi, & quæ ad gloriam pertinent Christi.

r ¶ *Salutate omnem,* &c.] Erant enim omnes sancti quos saluere iubet, & omnes præcepit salutari, sicut & in omnibus epistolis facit, & proculdubio verom dixisse credendus est. Si vere saocti erãt peccatores vnque non erant, & quia non peccatores sed sancti erant, tam poterant esse: quod erant, quam poterant oon esse quod non erant. Igitur sanctos homines hac ratione esse possibile est. D

s ¶ *Salutant vos omnes sancti,* &c.] qui sunt ouper de Cæsaris domo conoersi.

IN

Commentariorum in Epistolam ad Philippenses Finis.

COMMENTARII IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES.

Capvt I.

Paulus[a] Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timothæus frater, his qui sunt Colossis sanctis & fidelibus fratribus in Christo Iesu: Gratia vobis & pax à Deo patre nostro. [b] Gratias agimus Deo & patri Domini nostri Iesu Christi semper pro vobis orantes, audientes fidem vestram in Christo Iesu, & dilectionem quam habetis in sanctos omnes, [c] propter spem, quæ reposita est vobis in cælis: quam audistis in verbo veritatis euangelij quod peruenit ad vos: [d] sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat [e] & crescit [f] sicut in vobis, ex ea die qua audistis & cognouistis gratiam Dei in veritate. [g] sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro: qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu. [h] Qui etiam manifestauit nobis dilectionem vestram in spiritu. [i] Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro vobis orantes & postulantes: vt impleamini agnitione voluntatis eius in omni sapiẽtia & intellectu spirituali: [k] vt ambuletis dignè Deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificãtes, & crescentes in scientia Dei, [l] in omni virtute confortati [m] secundum potentiam claritatis eius [n] in omni patientia & longanimitate cum gaudio, [o] gratias agentes Deo & patri: qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine. [p] Qui eripuit nos de potestate tenebrarũ, [q] & transtulit in regnum filij dilectionis suæ, [r] in quo habemus redẽptionem & remissionem peccatorũ. [s] Qui est imago Dei inuisibilis, [t] primogenitus omnis creaturæ: [u] quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis & in terra, visibilia, inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates. [x] Omnia per ipsum & in ipso creata sunt, [y] & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant. [z] Et ipse est caput corporis ecclesiæ, [a] qui est principium primogenitus ex mortuis: [b] vt sit in omnibus ipse primatum tenens. [c] Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare, [d] & per eum reconciliari omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, [e] siue quæ in cælis, siue quæ in terris sunt. [f] Et vos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis: nunc autem reconciliauit in corpore carnis eius per mortem

Aulus[a] Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater, his qui sunt Colossis sanctis & fidelibus fratribus in Christo Iesu: &c.] Et Christo Iesu Domino nostro.

b ¶ *Gratias agimus Deo & patri Domini nostri Iesu Christi semper pro vobis orantes, audientes fidem vestram in Christo Iesu, &c.*] Sine exceptione personarum vel notitiæ, solam diligitis in omnibus sanctitatem.

c ¶ *Propter spem, quæ reposita est vobis in cælis: quam audistis in verbo veritatis euangelij quod peruenit ad vos.*] Non propter hominum laudem, sed propter vitam æternam, quæ in Christo est.

d ¶ *Sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat.*] Aliud tricesimum, aliud sexagesimum, aliud centesimum, secundum parabolam seminantis.

F e ¶ *Et crescit.*] In numero vel virtute.

f ¶ *Sicut in vobis, ex ea die qua audistis, &c.*] Qui eius beneficia malis actibus non euacuant.

g ¶ *Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fideles pro vobis minister Christi Iesu.*] Fideliter pro vobis in oratione incumbẽs, ministerium Christi exhibet voluntate.

h ¶ *Qui etiam manifestauit nobis, &c.*] Quam habetis in spiritualibus charitatem.

i ¶ *Ideo & nos ex qua die audiuimus, &c.*] Quia eam aliter facere non potestis: quod propheta intelligens dicebat ad Deum: Doce me facere voluntatem tuam, quia Deus meus es tu.

x ¶ *Vt ambuletis, &c*] Bene ille Deo ambulat, qui ei per omnia placet, hoc est, vt in opere bono cum scientia Dei fructificet. Simul exposuit quod frequenter obscure dicebat, hoc est, quomodo Deus det velle vel adiuuet & confirmet: docendo scilicet sapientiam, & intellectum gratiarum tribuendo, non libertatem arbitrij auferendo: sicut etiam in præsenti orat vt impleantur agnitione voluntatis eius, in omni sapientia & intellectu spirituali, quo possint digne Deo per omnia ambulare.

l ¶ *In omni virtute confortati.*] Virtus magna est inueteratum vincere vitiorum: vel in passionibus carnis infirmitatem superare.

m ¶ *Secundum potentiam claritatis eius.*] Vt & vos sicut & ille patienter omnia sufferatis.

n ¶ *In omni patientia & longanimitate cum gaudio.*] Ibi est vera longanimitas & patientia, vbi aliquis gaudet etiam sustinere quod patitur.

o ¶ *Gratias agentes Deo & patri: qui dignos nos fecit in partem, &c.*] Plus vocatio lætificet, quàm affligat tristitia passionum. Cognominat sortem sanctorum, sortem hæreditatis, sicut etiam scriptura commemorat: quia Iesus terram diuisit in sorte. Iosue.2,

p ¶ *Qui eripuit nos, &c.*] Ab ignorantia vel errore.

q ¶ *Et transtulit in regnum, &c.*] De regno erroris & mortis, quo & dilecti & filij fieremus.

r ¶ *In quo habemus, &c.*] Redemptus fide, per baptismum peccata dimisit.

s ¶ *Qui est imago Dei inuisibilis.*] Secundum epistolam ad Hebræos.

t ¶ *Primogenitus omnis creaturæ.*] Primogenitus secundum assumpti hominis formam, non tempore, sed honore: iuxta illud: *Filius meus primogenitus Israel.* Exod.4.f H

u ¶ *Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis, &c.*] Id contra Manichæos facit.

x ¶ *Omnia per ipsum, &c.*] In ipsius creata sunt potestate.

y ¶ *Et ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant.*] Dum per ipsum subsistunt.

z ¶ *Et ipse est caput corporis ecclesiæ.*] Quia omnes credẽtes eius membra sunt.

a ¶ *Qui est principium, &c.*] Incorruptibilis gloriæ.

b ¶ *Vt sit in omnibus ipse primatum tenens.*] Tam in visibilibus, quam in inuisibilibus creaturis.

c ¶ *Quia in ipso complacuit, &c.*] In aliis, hoc est, in Apostolis, Patriarchis, vel Prophetis, gratia fuit ex parte. In Christo autem tota diuinitas habitauit corporaliter, quasi si dicas summaliter.

d ¶ *Et per eum, &c.*] Per quem sunt homines emendati

e ¶ *Siue quæ in cælis, &c.*] Terrenam cælestibus, quæ ab eis per contrarietatem vitæ fuerant separata. Vnde crate docemur, vt voluntas Dei quemadmodum celebratur in cælis, ita fiat & in terris.

f ¶ *Et vos cum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis: nunc autem reconciliauit in corpore carnis*

A *eius per mortem.*] Quæ fuerint inimicitiæ, euidentissime declarauit.

a ¶ *Exhibere vos sanctos.*] Ne eius beneficium irritum facientes, sitis iterum inimici.

b ¶ *Et immaculatos & irreprehensibiles coram ipso.*] Vide si sciebat se impossibilia præcepisse.

c ¶ *Si tamen permanetis in fide fundati, &c.*] Tunc poteritis immaculati esse, si hominum vos exempla minime decipiant, sed firmiter futura credatis.

d ¶ *A spe euangelij quod audistis.*] Spem euangelij, contra euangelium viuentes sperare non possunt.

e ¶ *Quod prædicatum est in vniuersa creatura, quæ sub cælo est.*] Rationabili scilicet. Notandum sane quomodo omnem creaturam, homines solos nominauit.

f ¶ *Cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc, &c.*] Pro alijs patitur: quia pro ipso ante passus est Christus.

g ¶ *Et adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea, pro corpore eius quod est ecclesia. Cuius factus, &c.*] Vsque adeo præsentibus non terreor persecutionibus, vt mihi paruũ esse videatur quod patior, quoadusque in me passio impleatur, sicut ad Hebræos dicit: *Vt non fatigemini* B *animis vestris deficiẽtes, nondum enim vsque ad sanguinem restitistis.* Hebr. 12.a

h ¶ *Secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis: vt impleam verbum Dei, &c.*] Doctrinæ euangelicæ, quam vobis gentibus iussus sum erogare.

i ¶ *Nunc autem, &c.*] Tempore quo voluit gentes vocare, quibus voluit sanctis aperuit sacramentum.

k ¶ *Notas facere, &c.*] Quia idem dominus omnium diues, in omnes qui inuocant illum.

l ¶ *Quod est Christus in vobis spes gloriæ, &c.*] Iudæum & Græcum, seruum & liberum. Simul attende quod omnes sapientiam doceat.

m ¶ *Vt exhibeamus omnem hominem, &c.*] Notãdum quod omnes conetur exhibere perfectos.

mortem [a] exhibere vos sanctos [b] & immaculatos & irreprehensibiles coram ipso. [c] Si tamen permaneus in fide fundati & stabiles & immobiles [d] à spe euangelij quod audistis, [e] quod prædicatũ est in vniuersa creatura, quæ sub cælo est. [f] Cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, [g] & impleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore eius quod est ecclesia. Cuius factus sum ego minister [h] secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis: vt impleam verbum Dei, mysterium quod absconditum fuit à sæculis & generationibus: [i] nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus voluit Deus [k] notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in gentibus, [l] quod est Christus in vobis spes gloriæ, quem nos annũtiamus, corripientes omnẽ hominem, & ducentes in omni sapientia, [m] vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu, in quo & laboro, certando secundum operationem eius quam operatur in me in virtute.

CAPVT II.

VOlo [n] enim vos scire qualem solicitudinem habeã pro vobis, & pro his qui sunt Laodiceæ, & quicumq; non viderũt faciẽ meã in carne: vt consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & omnes diuitias plenitudinis intellectus in agnitione mysterij Dei patris & Christi Iesu: [o] in quo sunt omnes thesauri sapiẽtiæ & scientiæ [p] absconditi. [q] Hoc autem dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. [r] Nam & si corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum: gaudens & videns ordinem vestrum & firmamentum eius, quæ in Christo est fidei vestræ. [s] Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum nostrũ, in ipso ambulate: [t] radicati & superædificati in ipso, [u] & confirmati in fide: sicut & didicistis, abundantes in illo gratiarum actione. [x] Videte ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum: [y] quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, [z] & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus & potestatis. [a] In quo & circuncisi estis circuncisione non manufacta in expoliatione corporis carnis: [b] sed in circuncisione Iesu Christi consepulti ei in baptismo, [c] in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis. [d] Et vos cum mortui essetis

CAPVT II.

VOlo [n] *enim vos scire, &c.*] Qui si me vidissent, & charitatem meam erga se & diuitias mysterij plenius cognouissent, maiorem præstitissent affectum, & abundantiã rationis à me, quam ab ipso Christo didici docerentur, & per hæc consolationem fuissent consecuti.

o ¶ *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ.*] Qui latebant in literis legis, sicut Esaias ait: In thesauris salus nostra venit. C

p ¶ *Absconditi*] Qui Moysi erant velamine contecti. Esa. 33.b Sec. 70.

q ¶ *Hoc autem dico, &c.*] Idcirco melius fuisset, vt ego præsens instruerem: sed tamen breuiter omnem sapientiam in ipso esse complexam: vt sensum vel sermonẽ philosophiæ quæ contra illum est, non solum non timeatis, sed etiam stultitiæ deputetis.

r ¶ *Nam & si, &c.*] Habebãt hanc gratiam Apostoli, vt alibi positi, quid alibi ageretur, agnoscerent: sicut Helisæi spiritus cum Giezi fuit in via. 4. Reg. 5.g Supplens id quod est de vtilitate vestræ fidei, vel impleo quod præsentia implere non possum.

s ¶ *Sicut ergo accepistis Iesum Christum, &c.*] Exemplum Christi in vobis sufficit ad vitam, etiam si aliquid interim minus scientiæ habetis.

t ¶ *Radicati & superædificati in ipso.*] Secundum robur fundamenti, validum ædificium supercrescit.

u ¶ *Et confirmati in fide, sicut & didicistis, &c.*] Semper crescentes in illo, & pro omnibus beneficiis eius gratias referentes.

x ¶ *Videte ne quis vos, &c.*] Contra philosophos ait, quorum omnis pene disputatio de elementis est, & de visibilibus creaturis, & ex rebus naturalibus virtutem existimant Dei dicentes, ex nihilo fieri nihil posse: & animam, aut initium non habere, aut esse mortalẽ: D & virginem parere omnino non posse: sed & Deum ex homine nasci, mori, atque resurgere stultum esse.

y ¶ *Quia in ipso inhabitat, &c.*] Omnis plenitudo diuinæ naturæ in corpore eius inhabitat.

z ¶ *Et estis in illo repleti, &c.*] Si illius scientia docemini, qui prodidit initium inuisibili creaturæ: quid vobis conferent qui nihil plus intelligunt, quam quod vident?

a ¶ *In quo & circuncisi estis, circuncisione non manufacta in expoliatione corporis carnis.*] Hic iam pseudo-apostolos taxat, ne ab ipsis quidam seducantur.

b ¶ *Sed in circuncisione Iesu Christi, &c.*] Per quam totum hominem expoliastis.

c ¶ *In quo & resurrexistis, &c.*] Surrexistis in nouam vitam, credentes eum etiam propter hoc surrexisse.

d ¶ *Et vos cum mortui essetis in delictis, &c.*] Quia non solũ peccantes, sed etiam non circuncisi in lege pariter damnabantur. Cum ergo dupliciter indigni essetis, filiorum consortes effecti estis.

a ¶ Conui-

E a ¶ *Conuiuificauit cum illo, donans*, &c.] Auferendo causas mortis, id est peccata.

b ¶ *Delens quod*, &c.] Chirographum, maledictum legis
Gal.3.b est. Vnde & alibi ait. *Christus nos redemit de maledicto legis*, quia in ea continetur: *Maledictus omnis qui non permanserit in libro legis, vt faciat ea.* Quidam vero chirographũ dicunt esse, quasi scriptam quandam apud Deum memoriam peccatorum. Vnde ipse in Canti-
Deut.32.e cis dicit: *Nonne hæc congregata sunt apud me, & signata in the-*
Hier.17.a *sauris meis?* Et Hieremias ait: *Peccatum Iudæ in vngue adamantino.* Etiam hæc deleta est in cruce, dum dimissis peccatis, etiam memoria oblita est delictorum.

c ¶ *Et expolians*, &c.] Vt per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, se offerendo pro eis.

d ¶ *Traduxit confidenter*, &c.] Deuicit palam crucifixos, cõfusione contempta triumphauit: non occidendo, sed moriendo: vt nobis confracta omni superbia monstraret exemplum.

e ¶ *Nemo ergo*, &c.] Nullum ergo in hoc iudicium est quod est vmbra, & cessauit corpore veniente: quia imagine opus non est, veritate præsente.

f ¶ *Quæ sunt vmbra futurorum*, &c.] Tunc enim futura
F erant, quæ modo sunt.

g ¶ *Nemo vos seducat volens in humilitate & religione angelorum*, &c.] Nemo ficta humilitate superbus, & angelos se videre mentiens, frustra se super homines iactet: qui visiones à suo corde loquitur, siue nemo tam humilis sibi, & religiosus videatur: vt angelos qui Deum vident se videre mentiatur.

h ¶ *Et non*, &c.] Christo non credens, qui omnium sanctorum caput est.

essetis in delictis & præputio carnis vestræ, [a] cõuiuificauit cũ illo, donãs vobis omnia delicta, [b] delẽs quod aduersus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis. Et ipsum tulit de medio, affigẽs illud cruci, [c] & expolians principatus & potestates [d] traduxit confidẽter palam, triumphãs illos in seipso. [e] Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum. [f] quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi. [g] Nemo vos seducat volens in humilitate & religione angelorum, quæ nõ vidit ambulans frustra, inflatus sensu suæ carnis, [h] & non tenẽs caput, [i] ex quo totum corpus per nexus & cõiunctiones subministratum & cõstructum crescit, [k] in augmẽtum Dei. [l] Si ergo mortui estis cũ Christo ab elemẽtis huius mundi: [m] quid adhuc tanquam viuẽtes mundo decernitis? [n] Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis: [o] quæ sunt omnia in interitu ipso vsu [p] secundũ præcepta & doctrina hominũ, quæ sunt rationem quidem habẽtia sapientiæ in superstitione & humilitate: & non ad parcendũ corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

Caput III.

IGitur [q] si cõsurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite: vbi Christus est in dextera Dei sedens. [r] Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, [s] & vita vestra abscõdita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tũc & vos apparebitis cum ipso in gloria. [t] Mortificate ergo membra [u] vestra quæ sunt super terram, [x] fornicationem, immunditiam, libidinem, [y] concupiscẽtiam malam, [z] & auaritiã, quæ est simulacrorum seruitus: [a] propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis, [b] in quib. & vos ambulastis aliquando cum viueretis in illis. Nunc autem deponite & vos omnia, [c] iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, [d] turpem sermonẽ de ore vestro. [e] Nolite mentiri inuicem, [a] expo-

p ¶ *Secundum præcepta*, &c.] Secundum quod multi etiam G
homines, natura docente, tradiderunt: quod mundus esset aliquando soluendus, & ideo Deo quem solum æternum intellexerunt, licet superstitiose, tamen humiliter venerati sunt, & non parcendum duxerunt corpori, nec carnem in saturitate honorandam, vtpote morituram. Aliter. Non vos seducat philosophia ad humanam doctrinam, quæ sapientiæ & abstinentiæ specie subornatur. In qua tam vana est corporis afflictio, tam multa meditationis intentio: cuius bonum ad capiendas & infirmandas mentes, quasi quidam laqueus diabolo aucupante, prætenditur, quo facilius malum suum sequentes inducat.

Caput III.

IGitur q *si cõsurrexistis cum*, &c.] Consequenter primo commortuos, deinde consurrexisse nos dicit: nec solum terræ mori, sed etiam cælo nos viuere hortatur: nihil inquit terrenum ambiatis, nihil mortale quæratis.

r ¶ *Quæ sursum*, &c.] Cælestem sectamini sapientiam: sed nos laboriosius humanæ sapientiæ studium impendimus: & artibus vilissimis ingenium occupamus.

s ¶ *Et vita vestra abscondita est cum Christo Deo*, &c.]
Quia filij Dei cum simus, *non-* H
dum apparuit. Scimus quoniam
cum apparuerit, similes ei eri- 1.Ioan.3.a
mus.] Non ergo debemus hic nostram quærere gloriam in præsenti: ne de nobis quoque dicatur: *Perceperunt mercedem suam.*

t ¶ *Mortificate ergo.*] Quod professi estis, implere.

v ¶ *Membra vestra*, &c.] Membra vitiorum vestrorum: siue malum membrorum, nominat vestra membra.

i ¶ *Ex quo totum*, &c.] Quia membris per totum corpus membra iunguntur. Quicunque igitur extra hoc corpus est, quantumlibet se iactet, ille caput non habet, quod est Christus, qui est vita.

k ¶ *In augmentum Dei.*] Augmentum illius corporis quod vnitum est Deo.

l ¶ *Si ergo mortui*, &c.] Possunt intelligi etiam auaritia, luxuria, & cætera his similia.

m ¶ *Quid adhuc*, &c.] Ne similitudinem quidem vllam viuentium in mundo voluit nos habere, hoc est, illorum qui futura non credunt.

n ¶ *Ne tetigeritis, neque*, &c.] Illo tactu & gustu & contrectatione, quo hi qui in concupiscentiis abutuntur, & terrena diligunt pro æternis.

o ¶ *Quæ sunt omnia*, &c.] Ex partibus mundi, conditionem ipsius aduertimus: cuius enim membra componuntur atque soluuntur, necesse est vt totus aliquando compositus fuerit, & quandoque soluatur. Non ergo mortalia pro immortalibus debent diligi & æternis.

x ¶ *Fornicationem, immunditiam*, &c.] Omnem impudicitiam, & immunditiam, & libidinem nominauit.

y ¶ *Concupiscentiam malam*] Est enim concupiscentia bona.
Vnde Daniel vir concupiscentiarum appellatur. Et Dauid Dan.9.f
inquit: *Concupiscit & deficit anima mea in atria Domini.* Psal.118.a

z ¶ *Et auaritiam*, &c.] Nihil prodest Deo nomine, & idolis operibus seruire.

a ¶ *Propter quæ venit*, &c.] Super Sodomam & eos qui in diluuio perierunt. Ex prætentis ergo exemplis, futura timenda sunt.

b ¶ *In quibus & vos ambulastis*, &c.] Nolite itaque nunc ambulare, ne frustra videamini credidisse.

c ¶ *Iram, indignationem*, &c.] Ipsa est quæ inebriat mentem, per malitiam inferre alteri, quod pati nolis.

d ¶ *Turpem sermonem*, &c.] Quia hic in disciplinis filiis hominum non conuenit educatis: quanto magis Dei, quibus non minus est turpis sermo quàm actus.

e ¶ *Nolite mentiri*, &c.] Non decet mentiri inuicem filios veritatis, cum de veritate non sit omne mendacium.

A

a ¶ *Expoliantes vos,&c.*] Cum actibus voluptatum.

b ¶ *Et induentes nouum, &c.*] Cum cognouerit cuius imago est: & inquantum debet & potest, nititur simulare.

v ¶ *Cantantes in cordibus,&c.*] Nusquam legimus aliquem sine voce cantasse. Vnde necesse est hic, in corde, ex corde intelligi: scilicet, vt non solum ore, sed etiam corde cantemus. *Confitebor*, inquit, *tibi Domine in toto corde meo.* G

[a] expoliãtes vos veterem hominem cum actibus suis,[b] & induẽtes nouum, cum qui renouatur in agnitione Dei [c] secũdum imaginem eius qui creauit eum:[d] vbi non est masculus & femina, gẽtilis & Iudæus, circuncisio & præputium, barbar⁹ & Scytha, seruus & liber,[e] sed omnia & in omnib Christus.[f] Induite vos ergo sicut electi Dei, sãcti & dilecti [g] viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatẽ, modestiam, patiẽtiã, [h] supportãtes inuicem [i] & donantes vosmetipsis, [k] si quis aduersus aliquem habet querelam [l] sicut & Domin⁹ donauit vobis, ita & vos.[m] Super omnia autẽ hæc charitatẽ habete, [n] quod est vinculũ perfectionis.[o] Et pax Christi [p] exultet in cordib. vestris: in qua & vocati estis in vno corpore,[q] & grati estote.[r] Verbũ Christi habitet in vobis abũdãter,[s] in omni sapiẽtia docẽtes & commonẽtes vosmetipsos [t] in psalmis & hymnis & cãticis spiritualib. in gratia.[v] cãtãtes in cordib. vestris in Domino.[x] Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Iesu Christi, gratias agẽtes Deo & patri per ipsum.[y] Mulieres subditæ estote viris vestris, sicut oportet in Dño.[z] Viri diligite vxores vestras, & nolite amari esse ad illas. Filij obedite parentib. per omnia: hoc enim placitum est in domino.[a] Patres nolite ad indignationẽ prouocare filios vestros, vt non pusillo animo fiant.[b] Serui obedite per omnia dominis carnalibus,[c] nõ ad oculum seruiẽtes, quasi hominib. placentes:[d] sed in simplicitate cordis timentes Dominum.[e] Quodcunque facitis, ex animo operamini sicut Domino, & non hominibus: [f] scientes quod a Domino accipietis retributionem hæreditatis,[g] Domino Christo seruite.[h] Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit. Et non est personarum acceptio apud Deum.

CAPVT IV.

Domini[k] quod iustum est & æquum, seruis præstate: scientes quoniam & vos Dominum habetis in cælo.[l] Orationi instate, vigilantes in ea [m] in gratiarum actione: [a] orantes

c ¶ *Secundum imaginem, &c.*] Exposuit imaginem in actu consistere.

d ¶ *Vbi non est, &c.*] Apud Deum non præiudicat sexus, vel genus, vel conditio, sed conuersatio sola.

e ¶ *Sed omnia & in omnibus Christus.*] Omnes quicunque baptizati sumus, Christum induimus.

f ¶ *Induite vos, &c.*] Illa deponentes induite: quia ad hoc facti estis.

g ¶ *Viscera misericordiæ, &c.*] Quia illa membra dixerat, hæc viscera nominauit.

h ¶ *Supportantes inuicem.*] Exemplo Christi, qui infirmitates nostras portauit.

i ¶ *Et donantes, &c.*] Indulgẽtes inuicem, sicut Christus omnibus indulsit, etiam pro persecutorib. orans: vt & nobis à patre cælesti debita remittantur: ne impleatur in vobis illa sententia: *Homo homini reseruat iram, & à domino quærit medelam, &c.* Eccl. 28.a

B

k ¶ *Si quis aduersus, &c.*] Vnusquisque malitiæ proximi sui non meminerit, ne fortè exigentes à conseruis, etiam propria indulta reddere cogamur.

l ¶ *Sicut & dominus, &c.*] Si ille indulsit qui potuit, vindicta aut nulla, aut satis parua est.

m ¶ *Super omnia, &c.*] Super hæc est charitas: quia omnem quem diligimus, sustinemus, & non omnem quem sufferimus, diligimus.

n ¶ *Quod est vinculum perfectionis.*] Charitas enim multa membra in vnum colligit corpus.

x ¶ *Omne quodcunque facitis, &c.*] Siue docetis, siue operamini, nihil ad vestram, sed omnia ad domini gloriam faciatis: Deo gratias referentes, qui filium suum ad hæc docenda destinare dignatus est: siue per actus vestros Deo gratiæ referantur.

y ¶ *Mulieres subditæ estote viris vestris, &c.*] Secundum legem, in his quæ conueniunt Domino.

z ¶ *Viri diligite vxores vestras & nolite, &c.*] Nunquam rem naturalem hortaretur, nisi contioentes esse cœpissent, sicut ad Ephesios plenius notatum est.

a ¶ *Patres nolite ad indignationem, &c.*] Ne exasperati iracundi fiant, qui exemplo vestro, patientiam discere debuissent.

b ¶ *Serui obedite per omnia dominis, &c.*] Qui carnis solam dominationem exercent.

c ¶ *Non ad oculum seruientes, &c.*] Non ad hoc tantum, vt hominibus videamini carnalibus laborantes. D

d ¶ *Sed in simplicitate, &c.*] Qui vbique semper videt, & custodit omne quod factum est.

e ¶ *Quodcunque facitis, &c.*] Non necessitate conditionis, sed religionis facite voluntates: vt per opera vestra Domino gratiæ referantur, cum ex tempore credulitatis talia viderint proficisci.

f ¶ *Scientes quod, &c.*] Nolite putare vestrum infructuosum esse seruitium, quod propter Deum exhibitum, cælesti remuneratione pensabitur.

o ¶ *Et pax Christi.*] Non sæculi, quam nobis reliquit: qui pro omnibus mortuus est, & nos inimicos dilexit.

p ¶ *Exultet in cordibus, &c.*] Non in facie fallaciter arridente, vel sermone doloso.

q ¶ *Et grati estote.*] Beneficij scilicet Christi. In nonnullis exemplaribus habet gratia estote: hoc est, nolite legi assimilari quæ vicem reddit: sed gratiæ, quæ ignoscit etiam inimicis, & pro eis Dominum deprecatur.

r ¶ *Verbum Christi, &c.*] Hic ostenditur verbum Christi non sufficienter, sed abũdanter etiam laicos habere debere, & docere se inuicem vel monere.

s ¶ *In omni sapientia docentes & commonentes, &c.*] Vt sapienter & rationabiliter proferatur.

t ¶ *In psalmis, & hymnis, & canticis spiritualibus, &c.*] Psalmis, vt Dauid: hymnis, vt trium puerorum: canticis, vt Moysi, & cæterorum, quæ sunt spiritualia, & non carnalibus vel turpibus cantilenis.

g ¶ *Domino Christo seruite.*] Ipse enim seruit Deo, qui propter ipsum homini seruit.

h ¶ *Qui enim, &c.*] Siue seruus qui dominum contempserit: siue dominus qui seruum iniquè tractauerit: ideo hoc dicit vt consolationem habeant, scientes suam inultam non esse iniuriam apud Deum.

CAPVT IV.

Domini, [i] quod, &c.] Patres magis vos sentire debent quàm dominos. Vnde & patresfamiliàs appellantur.

x ¶ *Scientes quoniam, &c.*] Qualem circa vos dominum vultis esse, tales & vos estote conseruis.

l ¶ *Orationi instate, &c.*] Negligentis enim & dormientis oratio, nec ab homine præualet impetrare.

m ¶ *In gratiarum actione.*] Pro omnibus quæ concessa sunt vobis.

E

[a] orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi: propter quod etiam vinctus sum, [b] vt manifestem illud, ita vt oportet me loqui. [c] In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, [d] tempus redimentes. [e] Sermo vester semper in gratia [f] sale sit conditus, [g] vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere. [h] Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister, & conseruus in domino: quem misi ad vos ad hoc ipsum, vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis est: qui omnia quæ hic aguntur, nota facient vobis. [i] Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, [k] & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. Si venerit ad vos, suscipite illum. Et Iesus, qui dicitur iustus, qui sunt ex circuncisione. Hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio. [l] Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est seruus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, vt stetis perfecti & pleni in omni voluntate Dei. [m] Testimoniũ n. illi perhibeo, quod habet multũ laborem pro vobis, & pro his qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli. [n] Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas. Salutate fratres qui sũt Laodiceæ & Nympham, & quæ in domo eius est ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite vt & in Laodicensium ecclesia legatur: & ea quæ Laodicensium est, vobis legatur. [o] Et dicite Archippo: Vide ministeriũ quod accepistis in Domino, vt illud impleas. [p] Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum, Amen.

a ¶ *Orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis,* &c.] Vobis enim orantibus, si tribulatione liberemur, vobis proficiet in doctrina.

b ¶ *Vt manifestum illud,* &c.] Vt ipse destinet quid agendum, quando, vel cui debeat prædicare, sicut Esaias ait: *Vt sciam quando oporteat me dicere sermonem.* (Esa.50.b Sec.70.)

c ¶ *In sapientia ambulate ad eos qui,* &c.] Nolite eos vltra ad iracundiam prouocare.

d ¶ *Tempus redimentes.*] De malo tempore, bonum tempus vestra prudentia facientes.

e ¶ *Sermo vester semper,* &c.] In nouo scilicet testamento, vel certè gratum proferatis sermonem.

f ¶ *Sale sit conditus.*] Sapientiæ & rationis, ne stulta nostra religio à philosophis & gentibus existimetur.

g ¶ *Vt sciatis quomodo,* &c.] Aliter paganis, aliter Iudæis, aliter hæreticis contradicentibus veritati. Vnde & Petrus ait: *Parati semper ad satisfactionem,* &c. (1.Pet 3.c)

h ¶ *Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater & fidelis minister, & conseruus in Domino: quem misi ad vos ad hoc ipsum, vt cognoscat quæ circa vos sũt, & consoletur corda vestra cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis,* &c.] Securos illos vult esse de sua incolumitate, ne hac essent tristitia occupati.

G

i ¶ *Salutat vos Aristarchus,* &c.] Simul vinctus erat, siue compatiebatur charitatis affectu.

k ¶ *Et Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. Si veneris ad vos, suscipite illum. Et Iesus qui dicitur iustus, qui sunt ex circumcisione,* &c.] In nouo testamento, per quod intratur regnum, sicut satanas mors dicitur, quia ipse causa mortis.

l ¶ *Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est seruus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, vt stetis perfecti,* &c.] Tam erant perfecti, qui perseuerare monentur. Laborem ergo eorum suis orationibus adiuuabat.

m ¶ *Testimonium enim illi perhibeo, quod habet multum laborem, pro vobis & pro his qui sunt Laodiceæ, & qui,* &c.] Tales erant primi temporis discipuli Apostolorum, vt imitarentur magistros, & pro omnium essent salute soliciti.

n ¶ *Salutat vos Lucas medicus,* &c.] Euangelista ex medico erat, sicut Matthæus iam Apostolus adhuc dicitur publicanus.

H

o ¶ *Et dicite Archippo. Vide ministerium quod accepisti in,* &c.] Hic diaconus fuisse perhibetur.

p ¶ *Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum,* &c.] Siue orate, vt reddar vobis: siue mementote, qui vestri hæc patior causa, & imitamini tolerantiam passionum.

Commentariorum in Epistolam ad Colossenses Finis.

COMMENTARII IN EPISTOLAM PRIMAM AD THESSALONICENSES.

Capvt I.

PAvlvs[a] & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensium [b] in Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo. [c] Gratia vobis & pax. [d] Gratias agimus Deo semper pro omnib. vobis, [e] memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, [f] memores operis fidei vestræ & laboris [g] & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi ante Deum & patrem nostrum. [h] Sciẽtes fratres dilecti à Deo electionem vestram. [i] quia euãgelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, [k] sed & in virtute [l] & in Spiritu sancto, [m] & in plenitudine multa, [n] sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. [o] Et vos imitatores nostri facti estis & domini, [p] excipientes verbum in tribulatione multa cum gaudio Spiritus sancti, [q] ita vt facti sitis forma omnibus credentib. in Macedonia & in Achaia. [r] A vobis enim diffamatus est sermo Domini, nõ solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco [s] fides vestra quæ est ad Deum, profecta est, [t] ita vt nõ sit nobis necesse quicquam loqui. [u] Ipsi.n.de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos, & quomodo conuersi estis ad Deum [x] à simulacris seruire Deo viuo & vero, [y] & expectare filium eius de cælis, quem suscitauit ex mortuis Iesum, [z] qui eripuit nos ab ira ventura.

Capvt II.

NAm [a] & ipsi scitis fratres introitum nostrũ ad vos. [b] quia non inanis fuit, sed ante passi multa, & cõtumeliis affecti, [c] sicut scitis in Philippis, [d] fiduciam habuimus in Deo nostro [e] loqui ad vos euangelium Dei in multa solicitudine. [f] Exhortatio enim nostra non de errore, [g] neque de immunditia, [h] neque in dolo, [i] sed sicut probati sumus à Deo, vt crederetur à nobis euangelium, ita loquimur: non quasi hominib. placentes, [k] sed Deo qui probat corde nostro. [l] Neque. n. aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, [m] neq; in occasione auaritiæ, Deus testis est, neque quærẽtes ab aliis, [n] cũ possem' vobis oneri esse, vt in Christi Apostoli.
[a] Sed

PAulus a & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensium.] Quia per ipsus filius verbum fuerat nuntiatum, sicut & Corinthiis, quod & ad eosdem in secunda commemorat.

b ¶ In Deo patre, &c.] Quia per fidem filij, tam in patre quam in filio erant. Quia quicumque confitetur filium, & patrem habet.

c ¶ Gratia vobis, &c.] A Deo patre scilicet & Domino nostro Iesu Christo.

d ¶ Gratias agimus, &c.] Quia omnium nobis gratia, memoria est.

e ¶ Memoriam vestri facientes, &c.] In indesinenti oratione, memoriæ quantitas & dilectionis ostenditur, quam eorum merita postulabant.

f ¶ Memores operis fidei, &c.] Non immeritò illius fidei memores sunt, quam & iustitiæ labor, & charitas affectos, & passionum tolerantia comprobabitur.

g ¶ Et charitatis & sustinentiæ, &c.] Ad Deum patrem nostrum. Qui perfectæ charitatis est, sustinet omnia patienter propter spem futuram.

h ¶ Scientes fratres dilecti à Deo, &c.] Retinentes tempus electionis vestræ, qualiter nos prædicauerimus, & vos credideritis.

i ¶ Quia euangelium &c.] Notandum quod illa efficax possit esse doctrina, quæ iustitiæ commendatur exemplis.

k ¶ Sed & in virtute.] In virtute siue signorum, siue tolerantia passionum.

l ¶ Et in Spiritu sancto.] Quem denuò accepistis, vel cuius virtute per signa monstrauimus.

m ¶ Et in plenitudine, &c.] Perfectionis, iustitiæ, conuersationis, & vitæ.

n ¶ Sicut scitis, &c.] Ad profectum vestrum etiam ab illicitis abstinentes, vt inferius continetur.

o ¶ Et vos imitatores, &c.] In passionib. verbum suscipientes, sicut & nos docuimus, & Dominus prædicauit.

p ¶ Excipientes verbum &c.] Hoc est verè in Spiritu sancto gaudere, sicut & Apostolos fecisse legimus.

q ¶ Ita vt facti sitis forma, &c.] Perfectum exemplo, forma omnibus credentib. exhibetur: vestro ergo exemplo etiam prouinciæ profecerunt.

r ¶ A vobis, &c.] Natura famæ hæc est, vt siue bonum siue malum nuntians, vbique omni celeritate discurrat.

s ¶ Fides vestra quæ est ad Deum, profecta est.] A vobis ad Deum conuersa.

t ¶ Ita vt non sit nobis, &c.] Id vt nobis incipientibus, aliquid de vestro exemplo, ipsi optimè scire se dicant.

v ¶ Ipsi enim de nobis, &c.] Et nostræ constantiæ & vestræ conuersationis omnibus nota est qualitas.

x ¶ A simulacris, &c.] Simulacrum, à simulando dicitur. Pulchrè ad Deum verum & viuum, à falsis dominis conuersi esse dicuntur.

y ¶ Et expectare, &c.] Talis est, vt fiducialiter & cum gaudio aduentum domini expectetis.

z ¶ Qui eripuit, &c.] Dimittendo peccata, & doctrina sua, & exemplo ab ira nos liberauit. Iam ergo in spe libertatem habemus.

Capvt II.

NAm a & ipsi, &c.] Commemorat illos, vt agnoscant verum quod dicunt, & eorum magis proficiant exemplo.

b ¶ Quia non, &c.] Non est inanis sermo, qui completur constantia passionis.

c ¶ Sicut scitis, &c.] Quia aliquantis vestrum videtur nos Philippis passos, nec expauisse persecutiones, nec prædicare cessasse.

d ¶ Fiduciam habuimus, &c.] Qui nos liberare in præsenti vel in futuro potest, & laboris nostri mercedem omnibus recompensare.

e ¶ Loqui ad vos, &c.] Non negligenter, nec transitoriè, sed in solicitudine non parua, sed multa.

f ¶ Exhortatio enim, &c.] Ideo non erramus: errat enim quicunque putat vel docet multos posse regnare cũ Christo, sicut alibi dicit. Nolite errare, quia Deus non irridetur. Gal. 6 b

g ¶ Neque de, &c.] Sicut Iouiniani doctrina fuit.

h ¶ Neque in idolo.] Non contra constantiam nostram docentes, atque suadentes.

i ¶ Sed sicut probati, &c.] Qui falli possunt.

k ¶ Sed Deo, qui probat, &c.] Integri quasi à Deo probati, & ab ipso in hoc officium destinati, qui cordis occulta rimatur.

l ¶ Neque enim, &c.] Sicut qui hominibus placent, tanquam ægris desiderata omnia concedentes, & mortem eorum negligentes.

m ¶ Neque enim, &c.] Omnis qui adulatur, aut propter auaritiã, aut propter vanam gloriam adulatur: ille vero propter Deum docere probatur, qui ista non quærit.

n ¶ Cum possemus, &c.] Vel in hoc quod Deus ordinauit, id est, vt de euangelio viueremus.

E a ¶ *Sed facti sumus*, &c.] Humiliantes nos, & nec honorem debitum requirentes.

b ¶ *Tanquam*, &c.] Humilians se in omnibus, paruulo se coæquans, vt illos ad maiora sua imitatione perducat. Nam & balbutit interdum lingua, & manducare fingit, & cum eis lente ambulare consuescit.

s ¶ *Qui & dominum occiderunt*, &c.] Quid mirum si nos mali persequuntur: qui nec ipsi domino pepercerunt? G

t ¶ *Et omnibus hominibus aduersantur*, &c.] Non solum Iudæos impediunt, sed etiam gentibus inuidet, ad suorum cumulum peccatorum.

c ¶ *Ita desiderantes*, &c.] Sicut nutrix non solum verbum, sed etiam omnem sensum perfectionis suæ in paruulũ transfundere cupit, vt ei cito possit æquari: ita nos omnia fecimus, per quæ proficere poteratis.

d ¶ *Quoniam*, &c.] Propter fidem & conuersationẽ vestrã, quam superius memorauimus.

e ¶ *Memores enim*, &c.] Laborem manuum nocte, & fatigationem verbi die, cæterum semper operabatur quando docebant.

f ¶ *Nequenquam*, &c.] Apud istos & Corinthios & Ephesios laborauit, quibus occasionem auferre cupiebat, vel docendi, vel de se aliquid suspicandi.

g ¶ *Prædicauimus*, &c.] Sicut Samuel populum contristatur.

1. Reg. 12. a

F h ¶ *Quam sancte*, &c.] Ne vobis vllam offensionem dare videremur.

i ¶ *Sicut scitis*, &c.] Paruulos nutrix fouet, proficientes vero iam pater instituit.

k ¶ *Et consolantes*, &c.] In tribulationibus & promissionibus Christi vos sumus consolati.

l ¶ *Vt ambularetis digne Deo*.] Digne Deo ambulat, qui nihil Deo agit indignum.

m ¶ *Qui vocauit*, &c.] Quod non nisi eius similes possidebunt, iustitiæ scilicet & sanctitatis exemplo.

n ¶ *Ideo & nos*, &c.] Quod primum de Deo audistis, siue audieritis Deum.

o ¶ *Accepistis*, &c.] Vt verbum hominum accipit, qui contemnit: vos autem ita credidistis, vt ab ipso Deo audire putaretis.

p ¶ *Qui operatur*, &c.] Verbo vel signis, siue virtutes exercet. Credentes enim, ait Marcus, hæc signa sequentur.

Mar. 16. A

q ¶ *Vos enim imitatores facti estis fratres ecclesiarum Dei*, &c.] Quibus dicitur *Nam & vinctis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis*.

r ¶ *Quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris: sicut* &c.] De vobis plus miror, qui nec legis nec prophetarum habuistis exempla.

a Sed facti sumus paruuli in medio vestrum,[b] tãquam si nutrix foueat filios suos,[c] ita desiderantes vos cupide, volebamus tradere vobis nõ solum euãgelium Dei, sed etiam animas nostras: [d] quoniã charissimi nobis facti estis. [e] Memores enim facti estis fratres laboris nostri & fatigationis, nocte & die operãtes, [f] ne quẽquam vestrũ grauaremus, [g] prædicauimus in vobis euãgeliũ Dei. Vos testes estis & Deus,[h] quam sancte & iuste, & sine querela vobis, qui credidistis, affuim⁹, [i] sicut scitis qualiter vnumquẽque vestrum, tãquam pater filios suos, deprecantes vos [k] & cõsolãtes, testificati sumus [l] vt ambularetis digne Deo [m] qui vocauit vos in suum regnum & gloriam.[n] Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione: quoniam cum accepissetis à nobis verbũ auditus Dei,[o] accepistis illud non vt verbum hominum, sed sicut est vere verbum Dei, [p] qui operatur in vobis qui credistis.[q] Vos enim imitatores facti estis fratres ecclesiarũ Dei, quæ sunt in Iudęa in Christo Iesu:[r] quia eadem passi estis & vos à cõtribulib. vestris, sicut & ipsi à Iudæis:[s] qui & dominum occiderunt Iesum & prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo nõ placent, [t] & omnibus hominibus aduersantur, prohibẽtes nos gẽtibus loqui, vt salui fiant, vt impleant peccata sua semper. [u] Peruenit enim ira Dei super illos vsque in finem.[x] Nos autem fratres desolati à vobis ad tẽpus horæ, aspectu nõ corde, [y] abũdantius festinauimus faciem vestrã videre cũ multo desiderio. Quoniã voluim⁹ venire ad vos ego quidem Paulus & semel & iterum, sed impediuit nos satanas. [z] Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos, ante Dominum nostrum Iesum Christum in aduẽtu eius? [a] Vos enim estis gloria nostra & gaudium.

CAPVT III.

PRopter[b] quod non sustinentes amplius,[c] placuit nobis remanere Athenis, soli,[d] & misimus Timotheũ fratrem nostrum & [e] ministrũ Dei in euãgelio Christi,[f] ad confirmandos vos & exhortãdos pro fide vestra,[g] vt nemo moueatur in tribulationib. istis.[h] Ipsi enim scitis quod in hoc positi sumus.[i] Nam & cũ apud vos essemus, prędicebamus vobis passuros nos tribulationes: sicut & factum est, & scitis.[k] Propterea & ego amplius nõ sustinens, misi ad cognoscendũ fidem vestram: ne forte tẽtauerit vos[l] is qui tẽtat, [m] & inanis fiat labor noster. [n] Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annuntiãte nobis fidem & charitatem vestram, & quia memoriam nostri habetis bonam, semper desiderãtes nos videre, sicut & nos quoque & vos: [a] ideo

u ¶ *Peruenit*, &c.] Siue quia prædico quia pœna captiui sũt, siue quia ablatus est non credentibus intellectus.

x ¶ *Nos autem*, &c.] Sicut alibi ait: *Et corpore absens, sed spiritu præsens.*

y ¶ *Abundantius*, &c.] Tribulationibus persequentium. 1. Cor. 5. a

z ¶ *Quæ est enim*, &c.] Non immerito vos desideramus, per quos lætitiæ gaudium speramus, & gloriæ coronam.

a ¶ *Vos enim*, &c.] Boni magistri, omnem spem, & gaudium, & gloriam solent collocare in profectu discipulorum.

CAPVT III.

PRopter b quod, &c.] Ad vos neminem nostrum venire.

c ¶ *Placuit nobis*, &c.] Maluimus soli remanere, quam nescire quid ageretis. H

d ¶ *Et misimus*, &c.] Quæritur, quomodo Timotheus missus est, sed prius id dictum est.

e ¶ *Et adiutorem*, &c.] Adiutores pro discipuli etiam vulgo dicuntur.

f ¶ *Ad confirmandos*, &c.] Pro hac causa duntaxat, quia perfecte credidistis.

g ¶ *Vt nemo*, &c.] Non dico: ne omnes, sed ne vel aliquis moueatur.

h ¶ *Ipsi enim*, &c.] Non ergo mirari debetis, scientes nos aliter transire non posse, dicente domino: *Ecce ego mitto vos sicut oues in medio luporũ.* Et iterum: *Ecce dixi vobis, vt in me pacem habeatis, in hoc autem sæculo pressuram.* Matt. 10. b Ioan. 16. g

i ¶ *Nam*, &c.] Ne vos ipsa nouitas deterreret, sed magis prophetia nostra confirmaret, sicut & dominus passurum se ante prædixit.

k ¶ *Propterea*, &c.] Dicens. Ecce in quibus putauis Deum esse, qualia patiuntur, & fidem vestram forsitan commoueret.

l ¶ *Is qui tentat*.] Sicut Iob à Domino probatur.

m ¶ *Et inanis*, &c.] Si aliquem scrupulum patiemini. Notandum doctrinam dici laborem.

n ¶ *Nunc autem veniente Timotheo*, &c.] Quia firmiter Christo credentes, tenetis fidem, & nos sólita dilectione diligitis.

A a ¶ *Ideo consolati*, &c.] Omnem necessitatem & tribulationem non sentimus, præ magnitudine gaudij status vestri.

b ¶ *Quoniam*, &c.] Etiam si occidamur, viuimus: quia vita nostra in vestra firmitate consistit.

similes gentibus fiatis, quæ Deum amatoré castitatis ignorant. C

q ¶ *Et ne quis supergrediatur*, &c.] Ne quis post deuotam continentiam & consensum, fratri suo aliquam circumuentionem vi circumferre nitatur, siue in quolibet negotio, ne quis alterum fraudet.

[a] ideo consolati sumus fratres in vobis in omni necessitate & tribulatione nostra per fidē vestrā: [b] quoniā nunc viuimus, si vos statis in Domino. [c] Quā enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante dominū Deū nostrū: [d] nocte ac die abūdantius orantes, vt videamus faciem vestram, [e] & compleamus ea quæ desunt fidei nostræ. [f] Ipse autem Deus & pater noster & dominus Iesus Christus dirigat viā nostram ad vos. [g] Vos autē dominus multiplicet, & abūdare faciat charitatē vestram in [h] inuicem & in omnes: [i] quemadmodum & nos in vobis ad cōfirmanda corda vestra [k] sine querela in sanctitate ante Deū & patrē nostrū in aduētu domini nostri Iesu Christi cū omnibus sanctis eius, Amē.

CAPVT IV.

De[l] cætero ergo fratres [m] rogamus vos, & obsecramus in domino Iesu: vt quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare & placere Deo: sic & ambuletis, vt abundetis magis. [n] Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per dominum Iesum. Hęc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra: vt abstineatis vos a fornicatione: [o] vt sciat vnusquisq; vestrū vas suū possidere in sanctificatione & honore, [p] non in passione desiderij, sicut & gētes, quæ ignorant Deum. [q] Et ne quis supergrediatur neque circumueniat in negotio fratrem suum: [r] quoniam vindex est dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, & testificati sumus. [s] Non enim vocauit nos Deus in immunditiam, [t] sed in sanctificationem. [u] Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum suū sanctum in nobis. [x] De charitate autem fraternitatis nō necesse habuimus scribere vobis. [y] Ipsi enim vos à Deo didicistis, vt diligatis inuicem. Etenim illud facitis in omnes fratres in vniuersa Macedonia. [z] Rogamus autem vos fratres, vt abūdetis magis, & operam detis [a] vt quieti sitis, & vt vestrum negotium agatis, & operemini manibus vestris: sicut præcepim[?] vobis, [b] vt & honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, & nullius aliquid desideretis. [c] Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus: [d] vt non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent. [e] Si enim credimus quod Iesus mortuus est & resurrexit: [f] ita & Deus eos qui dormierūt per Iesum adducet cum eo.

[a] Hoc

c ¶ *Quam enim*, &c.] Triplicem lætitiæ causam nobis vestra conuersatio præstat: quia & vos proficitis, & Dominus per vos benedicitur, & aliis præberis exemplum.

d ¶ *Nocte ac die*, &c.] Ostendit quantum aliis desiderandi sint fratribus quos tantum ipse desiderat: Quis enim cum famam peperit, videre non cupiat?

e ¶ *Et compleamus*, &c.] Si quid fides vestra minus habet doctrinæ.

f ¶ *Ipse autem Deus*, &c. *dirigat* &c.] Remotis diaboli scandalis, quibus noster impeditur ad vos aduentus.

g ¶ *Vos autem Dominus*, &c.] Quia iam plena, & opere comprobata est.

h ¶ *Inuicem & in omnes*.] Vt non solum Christianos, sed etiā omnis sectæ homines, non erroris, sed naturæ gratia diligatis, & eis in quo indiguerint, misericordiā quam illis in præsenti Deus exhibet, non negetis. B

i ¶ *Quemadmodum*, &c.] Fecit abundare, vt & vos aliorum corda firmetis.

k ¶ *Sine querela*, &c.] Non ante homines, sicut de Zacharia, Helisabet. Et per Esaiam: *Et vos eritis mihi iusti, dicit Dominus*. Esa. 43. b

CAPVT IV.

De cætero ergo fratres.] Post laudem & consolationem, incipit exhortatio.

m ¶ *Rogamus vos*, &c. *quomodo oporteat*, &c.] Quib. via Christus est, dignis eo gressibus ambulate: quia cum ętate fides augeri debet & mores: sicut cum ætate caruis, & cibus crescit & studium.

n ¶ *Scitis enim quia præcepta dederim vobis per Dominum Iesum, hæc est enim Voluntas Dei, sanctificatio vestra*, &c.] Sanctificatio ab omni incontinentia reuocat Christianum, cui incontinenti non expedit sanctum Christi corpus attingere: maxime cum Moyses Iudæos sanctificare volens, populum totum ab omni fœmina se continere præcepit, vt Dei potiri præsentia mererentur.

o ¶ *Vt sciat vnusquisque*, &c.] Suum corpus vnusquisque castum seruando sanctificet & honoret. Simul considerandum: quia eis tanquam perfectis, non sicut Corinthiis scribit infirmis.

p ¶ *Non in passione desiderij, sicut & gentes quæ ignorant Deum*.] Ne nimiæ & immoderatæ libidini feruentes,

r ¶ *Quoniam*, &c.] Non solum de fornicatione & publica turpitudine, sed etiam de transgressione propositi. Quisquis enim continentiam Deo vouerit, fecit sibi illicitum quod licebat.

s ¶ *Non enim*, &c.] Quæ corpus Christi audenter non permittit accipi.

t ¶ *Sed in sanctificationem*.] Vt exemplo Christi viuatis. Qui enim habet spem hanc in eum, sanctificat se, sicut & ille sanctus est.

v ¶ *Itaque qui hæc*, &c.] Non me, sed eum qui in me loquitur Christum: cuius spiritui iniuriam facit omnis qui nō sancte versatur.

x ¶ *De charitate autem*, &c.] Videte quam perfecti erant qui de tanto & tam necessario pręcepto, non indigebant admoneri.

y ¶ *Ipsi enim vos*, &c.] A Christo, qui dixit: *Mandatum nouum do vobis*. Hoc nouum est, vt pro alterutro moriamur: quia hoc vetus, non suum erat testamentum. D Ioan. 13. d

z ¶ *Rogamus autem vos fratres vt abundetis*, &c.] Hoc est, vt iam ignotos quosque diligatis.

a ¶ *Vt quieti sitis, & vt vestrum negotium*, &c.] Quidam inquiete per diuersorum discurrebant domus: aliqua etiam ad religionis opprobrium postulantes ab infidelibus: quamquam ad eos in secūda plenius exequitur. Vnde magis vult eos vel proprii negotii cura vel labore manuum occupari, quā otiositatis detrimentum, & inquietudinis habere peccatum.

b ¶ *Vt & honeste ambuletis*, &c.] Ne vos ipsi denotent, qui præstare videntur.

c ¶ *Nolumus autem*, &c.] Dormit enim quem certum est surrecturum, sicut dictum est in euangelio de Lazaro.

d ¶ *Vt non contristemini*, &c.] Aliter debet flere qui peregrè pergit, aliter ille qui moritur.

e ¶ *Si enim credimus*, &c.] Si ea credimus quæ non videmus, & per eius resurrectionem certi sumus nos veniam cōsecutos: cur illud similiter non credamus, quod gentes, qui viderunt Deo non credunt?

f ¶ *Ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum*, &c.] Qui caput suscitauit, etiam cætera membra suscitaturum se promittit.

a ¶ Hoc

[a] Hoc enim vobis dicimus in verbo domini: [b] quia nos qui viuimus, qui residui sumus in aduentu domini, [c] non præneniemus eos qui dormierunt. [d] Quoniam ipse dominus in iussu & in voce archangeli, [e] & in tuba Dei descēdet de cælo, [f] & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi Deinde nos qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubib. obuiam Christo in aëra, [g] & sic semper cum domino erimus. [h] Itaque consolamini inuicem in verbis istis.

Capvt V.

DE [i] temporibus autem & momentis fratres non indigetis vt scribamus vobis: Ipsi enim diligenter scitis: [k] quia dies domini sicut fur in nocte ita veniet. [l] Cùm.n. dixerint: pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, [m] sicut dolor in vtero habētis, & non effugiēt. [n] Vos autem fratres nō estis in tenebris, vt vos dies ille tanquam fur cōprehendat, [o] Omnes enim vos filij lucis estis & filij diei. [p] Nō sumus noctis neque tenebrarum. [q] Igitur nō dormiamus sicut & cæteri, [r] sed vigilemus & sobrij simus. [s] Qui enim dormiunt, nocte dormiunt, & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt. [t] Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, [u] induti loriçam fidei & charitatis: & paleam spem salutis: [x] quoniā non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per dominum nostrum Iesum Christū, [y] qui mortuus est pro nobis, [z] vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum illo viuamus. [a] Propter quod consolamini inuicem, & ædificate alterutrum, sicut & facitis. [b] Rogamus autem vos fratres vt noueritis eos qui laborant inter vos, [c] & præsunt vobis in domino: & monent vos, [d] vt habeatis illos abundātius in charitate propter opus illorum, & pacem habete cum eis. [e] Rogamus autem vos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, [f] suscipite infirmos, [g] patientes estote ad omnes, [h] Videte ne quis malum pro malo alicui reddat, [i] sed semper quod bonum est, sectamini in inuicem & in omnes. [k] Semper gaudete, [l] sine intermissione orate, [m] in omnibus gratias agite. [n] Hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis. [o] Spiritum nolite ex-

E a ¶ *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domino.*] Ex euangelij sententia.

b ¶ *Quia nos qui viuimus*, &c.] Semper Apostolus diem Domini fecit habere suspectum, quasi eos in corpore inueniret.

c ¶ *Non præueniemus*, &c.] Tam velox erit eorum resurrectio, quàm nostra assumptio.

d ¶ *Quoniam ipse*, &c.] Terrorem illius diei monstrat, quo omnis potestas cæli, & elementa mouenda sunt: vt nos sciamus quali conscientia diem Domini expectemus.

e ¶ *Et in tuba*, &c.] Si ad hominis tubam terra videtur permoueri, quanto magis ad Dei: sicut Elias quoque terribilem in monte domini vidit aduentum. 4.Reg.2.b

f ¶ *Et mortui qui*, &c.] Qui in Christo mortui fuerint, resurgent primo: & qui viui inuenti fuerint sancti, cum ipsis pariter rapientur: qui non iudicabuntur, sed potius iudicabunt.

g ¶ *Et sic semper*, &c.] In eadem gloria æternitatis.

h ¶ *Itaque sonsolamini*, &c] Notandam quod lætis hoc præcipit, vt alterutrum se doctrinis instruant.

Capvt V.

F D[i] *temporibus autem*, &c.] *Ipsi enim diligenter scitis.*] Euidentissima euangelij lectione edocti.

k ¶ *Quia dies*, &c.] Quando omnes sciet dormire securos.

l ¶ *Cum enim dixerint, pax & securitas, tunc repentinus eis*, &c.] Tunc maximè timenda est pœna, quam nunc non expectant.

m ¶ *Sicut dolor in vtero*, &c.] Sicut mulier veniente partu, dolores non effugit.

n ¶ *Vos autem fratres non estis in tenebris, vt vos*, &c.] Non estis adeo ignorantes, vt nesciatis vos semper paratos esse debere.

o ¶ *Omnes enim vos filij lucis estis & filij diei.*] Scientiæ veritatis.

p ¶ *Non sumus*, &c.] Quia sicut tenebræ, ita & ignorantia, dat fiduciam delinquendi.

q ¶ *Igitur non dormiamus*, &c.] Qui sic dormierunt, etiam obliti sunt sui.

s ¶ *Sed vigilemus*, &c.] Attendite vobis, ne grauentur corda vestra in crapula & in ebrietate, & curis huius vitæ, ergo & curæ inebriant mentem.

s ¶ *Qui enim dormiunt*, &c.] Ideo otiosi & ebrij sunt, quia in tenebris sunt.

t ¶ *Nos autem*, &c.] Nos qui diem Christum habemus, nec otiosi, nec ebrij esse debemus.

v ¶ *Induti loricam*, &c.] Fide & charitate, & iustitia omnia constant, quas & loricæ alibi comparauit. G

x ¶ *Quoniam non posuit*, &c.] In ira sunt positi: quia iam iudicati sunt.

y ¶ *Qui mortuus*, &c.] Vt nos non moreremur.

z ¶ *Vt siue vigilemus*, &c.] Vt siue in corpore, siue extra corpus inueniamur, semper cum ipso viuamus.

a ¶ *Propter quod consolamini*, &c.] Notandum quia hoc laicis præcipit, quos etiam monet, vt studeant exhibere officia charitatis.

b ¶ *Rogamus autem*, &c.] Vt intelligatis laborem eorum.

c ¶ *Et præsunt vobis in Domino, & monent vos.*] Exemplo iustitiæ, non potestate terrena, sicut ait Petrus.

d ¶ *Vt habeatis illos abundantius in charitate*, &c.] Presbyteri qui laborant in verbo, dupliciter honorandi sunt, id est, charitatis obsequio, & ordinis dignitate.

e ¶ *Rogamus autem vos*, &c.] Pro diuersitate morborum diuersitas adhibenda est medicinæ. Illi corripiendi, ne pereant: isti consolandi sunt, ne deficiant. H

f ¶ *Suscipe infirmos.*] Sustinete nuper credentes, qui nondum sunt confirmati.

g ¶ *Patientes estote ad omnes.*] Etiam ad correptos: quia impatiens non corrigitur, sed irritatur.

h ¶ *Videte ne quis*, &c.] Omni diligentia caue, ne cui infirmiora vt ignarus, vel vicem mali reddas: quia vltro aliquē id facere non credo. Omnis enim qui iniuriam facit, malè facit: & qui vicem iniuriæ reddit, iniuriam facit, & malè facit: quia vt superius dictum est, omnis qui facit iniuriam, malè facit.

i ¶ *Sed semper quod bonum, est*, &c.] Non solum in vos Christianos, sed etiam in omnes homines.

k ¶ *Semper gaudete.*] In conscientiæ puritate.

l ¶ *Sine intermissione orate.*] Si iugiter non potes lingua, saltem corde, sicut Moysi tacenti dicitur. *Quid clamas ad me?* Exod.14.d Siue omnis actus vester talis sit, vt pro vobis semper Deum oret.

m ¶ *In omnibus gratias agite.*] In omnibus quæ acciderint, sicut Iob: siue in omni conuersatione vestra domino gratiæ referantur.

n ¶ *Hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis.*] Sicut in Christo per omnia impleta est, ita & in vobis omnibus impleatur.

o ¶ *Spiritum nolite extinguere.*] Spiritum exhortationis,

A quæstionibus nolite extinguere. Siue spiritum pro gratia linguarum posuit, sicut ait: Si orauero lingua, spiritus meus orat, quo modo etiam ad Corinthios dicit. Et loqui linguis nolite prohibere, ita & hic spiritum non extinguendum esse testatur. 1 Cor.14.c 1 Cor.14.g

integra sit: non tamen in nobis integra, nisi ab integris habeatur. C

e ¶ *Sine querela in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur*] Vsque in diem iudicij: quia non sont tantum initia laodanda, sed finis.

re extinguere, [a] prophetias nolite spernere. Omnia autē probate, quod bonum est tenete, ab omni specie mala abstinete vos. [b] Ipse autem Deus pacis sanctificet [c] vos per omnia: vt [d] integer spiritus vester, & anima & corpus, [e] sine querela in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur. Fidelis [f] est qui vocauit vos, [g] qui etiā faciet. Fratres orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adiuro [h] vos per Dominum, vt legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratia [i] Domini nostri Iesu Christi vobiscum, Amen.

a ¶ *Prophetias nolite spernere. Omnia autem*, &c.] Siue futura prædicentes, siue præterita disserentes: tantum vt probetis si legi non sunt contraria quæ dicuntur, si quid tale fuerit, refutate.

b ¶ *Ipse autem Deus*, &c.] Qui omnia sustinet, etiam blasphemantes.

c ¶ *Sanctificet vos per omnia.*] Siue gratia, siue doctrina.

d ¶ *Vt integer spiritus*, &c.] Gratia spiritus quamuis in se semper

f ¶ *Fidelis est qui vocauit vos.*] Qui dixit: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vos requiescere faciam.* Mat.11.d

g ¶ *Qui etiam faciet. Fratres orate*, &c.] Quod *promisit*.

h ¶ *Adiuro vos per Dominum, vt legatur*, &c.] Adiurare permittitur, non iurare.

i ¶ *Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum, Amen.*] Gratia cum omnibus perseueret.

Commentariorum in Epistolam primam ad Thessalonicenses, Finis.

COMMENTARII IN EPISTOLAM SECVNDAM AD THESSALONICENSES.

Capvt I.

PAulus [a] & Siluanus & Timotheus ecclesiæ Thessalonicensium in Deo patre nostro & Domino Iesu Christo. Gratia vobis & pax à Deo patre nostro & Domino Iesu Christo. Gratias agere debemus semper Deo pro vobis fratres, ita vt dignū est: [b] quoniam supercrescit fides vestra, & abundat charitas [c] vniuscuiusque vestrū in inuicem: ita vt & nosipsi in vobis gloriemur in ecclesiis Dei [d] pro patientia vestra & fide, & in omnibus persecutionib. vestris & tribulationib⁹, quas sustinetis in exēplum [e] iusti iudicij Dei: vt digni habeamini [f] in regno Dei, pro quo & patimini. Si tamē [g] iustum est apud Deum retribuere tribulationē his qui vos tribulant: & vobis [h] qui tribulamini, requiem vobiscum in [i] reuelationem Domini Iesu de cælo cum angelis virtutis eius in [k] flamma ignis, dantis vindictam his [l] qui nō nouerunt Deum, & qui non obediunt euangelio Domini nostri Iesu Christi. [m] Qui pœnas dabūt in interitu æternas à facie [n] Dn̄i, & à gloria virtutis eius, cum [o] venerit glorificari in sāctis suis, & [p] admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt: [q] quia creditum est testimonium nostrū super vos in die illo. In [r] quo etiam oramus sēper pro vobis, vt dignetur vos sua vocatione Deus noster, & [s] impleat omnem voluntatem bonitatis suæ, & opus fidei in virtute: vt clarificetur [t] nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis,

PAulus [a] & *Siluanus & Timotheus*, &c.] Qui sibi talem ecclesiam conquisiuit.

b ¶ *Quoniam supercrescit*, &c.] Ideo laus augetur.

B c ¶ *Et abundat charitas*, &c.] Intantum proficitis: vt non solum alij vos inferiores quique collaudent, sed etiam nosipsi vos præferamus, omnibus imitandos.

d ¶ *Pro patientia vestra*, &c.] Nisi sanita crederetis, ista minimè sufferre velletis.

e ¶ *In exemplum iusti*, &c.] Vt exemplum detis, iustum Dei iudicium expectandi: quē ita creditis esse venturum.

f ¶ *Vt digni habeamini*, &c.] Hi digni sont regno Dei, qui gloriam ei tribuerunt: scientes nullam passionem esse condignam.

g ¶ *Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem his qui*, &c.] Hic, si tamen, cōfirmantis sermo est, non dubitantis: quasi dicat: si tamen foris potest iudicare iustitia, quod iustum est: nam sicut indubitanter pro nomine Domini patientibus requiem: ita & incunctanter tribulationem his qui eos tribulant, repromisit.

h ¶ *Et vobis qui tribulamini, requiem vobiscum.*] Quia nobis compatimini.

i ¶ *In reuelationem Domini Iesu de cælo cum angelis virtutis eius.*] Qui venient vindicare.

k ¶ *In flamma ignis dantis vindictam.*] Si potuit flamma

Dei imperio tres pueros omnino non tangere: quare non eadem potentia aliis sæuior, aliis mitior esse credatur? Hoc contra eos propterea, quod pœnam [conscientiæ somniarunt: quia hoc illis impossibile videbatur. D

l ¶ *His qui non nouerunt Deū, & qui non obediunt euangelio Domini nostri*, &c.] Non solum qui non nouerunt, sed etiam qui non obediunt euangelij disciplinis.

m ¶ *Qui pœnas dabunt*, &c.] Pœnas in eo qui patitur, non potest dici.

n ¶ *A facie Domini*, &c.] A iusti conspectu sententiam damnationis accipiant.

o ¶ *Cum venerit*, &c.] Ipse in suis glorificandus est membris, quæ solis splendore fulgebunt.

p ¶ *Et admirabili fieri*, &c.] Mirabuntur impij, & irrisores humilitatis, in sobitatione salutis inspiratæ iustorum.

q ¶ *Quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo.*] Quia multi in die illo nostro testimoniu credidistis.

r ¶ *In quo etiam oramus semper pro vobis, vt dignetur vos sua vocatione Deus noster.*] Vt digni inueniamini ad id quod vocati estis: quia priores inuitati, non erant digni.

s ¶ *Et impleat omnem voluntatem bonitatis suæ: & opus fidei in virtute.*] Adiutoriæ gratiæ, & consolatione scientiæ virtutum, quæ opus sont fidei.

t ¶ *Vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis*, &c.] Et vt Christi nomen in vestris actibus clarum sit, & vos in eius signis & virtutibus gloriosi.

a ¶ *Secun-*

E

a ¶ *Secundam gratiam*, &c.] Expetit à nobis quod possumus: vt quod non possumus, largiatur.

gut vbique coruscabit in mundo, solutis commotisque elementis per ignem. G

s ¶ *Eius aduentus*, &c.] Sicut ante prædixi: dabunt signa, vt seducant, si fieri potest etiam electos per phantasiam simulationemque virtutum: sicut Ioannes & Mambre coram Pharaone fecerunt.

vobis, & vos in illo secundum [a] gratiam Dei nostri & domini nostri Iesu Christi.

Capvt II.

ROgamus [b] autẽ vos fratres per aduẽtũ domini nostri Iesu Christi [c] & nostræ congregationis in ipsum, vt non [d] cito moueamini à vestro sensu, neque terreamini, neque [e] per spiritum, neque per sermonẽ, neq; [f] per epistolam tanquã per nos missam, [g] quasi instet dies domini. Ne quis vos seducat vllo modo. [h] Quoniã nisi venerit discessio primum: & [i] reuelatus fuerit homo peccati filius [k] perditionis: [l] qui aduersatur & extolletur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in templo Dei sedeat, ostendẽs se tãquã sit Deus: [m] non retinetis quod cũ adhuc essem apud vos, hæc dicebã vobis. Et nunc quid detineat scitis, vt [n] reueletur in suo tẽpore. [o] Nã mysteriũ iam operatur iniquitatis: tantũ, vt qui [p] tenet nunc teneat, donec de medio fiat. Et tũc reuelabitur ille iniquus, [q] quẽ domin⁹ Iesus interficiet spiritu oris sui Et [r] destruet illustratione aduentus sui [s] eum, cuius est aduẽtus secundũ operationem satanæ in omni virtute & signis & prodigiis mendacibus: & in omni seductione iniquitatis, his qui pereunt: eo quod [t] veritatis charitate nõ receperunt vt salui fierent. Ideo mittet illis Deus operationẽ erroris, vt credant mẽdacio, vt [u] iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserũt iniquitati. Nos [x] autẽ debemus gratias agere Deo sẽper pro vobis fratres dilecti à Deo, [y] quod elegerit nos Deus primitias in salutẽ in sanctificatione spiritus & in fide veritatis, in [z] qua & vocauit vos per euãgeliũ nostrum in acquisitionẽ gloriæ domini nostri Iesu Christi. Itaque [a] fratres state & [b] tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolã nostram. Ipse [c] autem dominus noster Iesus Christus, & Deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit [d] consolationem æternam, & spem bonam in gratia, [e] exhortetur corda vestra, & confirmet in [f] omni opere & sermone bono.

CAPVT III.

DE [g] cætero fratres orate pro nobis, vt [h] sermo Dei currat & clarificetur, sicut & apud vos: & [i] vt liberemur ab importunis & malis hominibus. Non enim omnium est fides. [a] Fidelis

b ¶ *Rogamus autem*, &c.] Quo vobis charius nihil esse sum certus.

c ¶ *Et nostræ*, &c.] Quando à quatuor ventis cæli congregabuntur electi, vt vbi fuerit corpus, illic concurrent & aquilæ.

d ¶ *Vt non*, &c.] Perfacilis est qui de domini aduentu contra euangelicam sententiam commouetur.

e ¶ *Neque*, &c.] Ne signa vos terreant quasi per spiritum facta: quia & hoc Saluator ante præmonuit: nec sermo dialecticæ vos seducat.

f ¶ *Neque per epistolam*] Neque per nos poterant, & hoc diabolica excogitare versutia, sicut in multis apocryphis apparet, quæ ad fidem perfidiæ faciendam, apostolorum nomine intitulantur.

g ¶ *Quasi*, &c.] Dicentes: hic Christus, ecce illic.

h ¶ *Quoniam*, &c.] Nisi antichristus venerit, non veniet Christus. Quod autem discessionem hic dicit, alibi refugam appellauit. In Latinis exemplaribus vtrumque ita intelligendum est, quod nisi venerit refuga veritatis, siue sui principatus desertor, siue discessio gentium à regno Romano, sicut in Daniele per bestiæ imaginem dicit. F

i ¶ *Et reuelatus*, &c.] Diabolus scilicet.

k ¶ *Filius perditionis*.] Quia eum quasi sibi natum, seruitio possidebit: qui secundum Esaiã conturbare dicitur gentes.

l ¶ *Qui aduersatur*, &c.] Supra omnem potentiam & æternitatem se iactabit: vt sacramenta culturæ, corrigere vel augere se dicat: & templum Hierusalem reficere tentabit, omnesque legis ceremonias restaurare: tantum vt veritatis Christi euangelium soluat: quæ res Iudæis eum pro Christo suscipere suadebit, in suo non Dei nomine venientem.

m ¶ *Non retinetis*, &c.] Hoc est, quæ mota est, vt non veniat.

n ¶ *Vt reueletur in suo tempore*.] Quod tempus nondum aduenit.

o ¶ *Nam mysterium*, &c.] In his qui falsis doctrinis eius, præuium faciunt iter: quos beatus Ioannes in mundum dicit exisse.

p ¶ *Vt qui*, &c.] Donec regnum quod nunc tenet, de medio auferatur, prius quam antichristus reueletur.

q ¶ *Quem dominus*, &c.] Cœlesti imperio vel solo.

r ¶ *Et destruet illustratione aduentus sui*.] Quia sicut ful-

t ¶ *Eo quod veritatem*, &c.] Permittit venire: nam si Deus mittit, non est operatio satanæ.

u ¶ *Vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati*.] Non se propter incarnationis Christi obscuritatem excusent, diuinis non credidisse virtutibus: cum homini crediderint, diabolica arte fallente.

x ¶ *Nos autem*, &c.] Quia charitatem recepimus veritatis, & propter hoc nos diligit Deus.

y ¶ *Quod elegit nos Deus primitias*, &c.] Videns paratos ad credendum, sicut & alibi, recumbenti viro Macedone reuelatum est.

z ¶ In *qua & vocauit vos per euangelium nostrum in acquisitionem*, &c.] Ad hoc vocati sumus, vt Christi gloriam acquiramus: *Scimus enim quoniam cum apparuerit, similes & erimus.* H

a ¶ *Itaque fratres state*.] In fide veritatis immobiles.

b ¶ *Et tenete*, &c.] Quando sua vult teneri, non vult extranea superaddi. Apostolica autem traditio est, quæ in toto mundo prædicatur, vt baptismi sacramenta.

c ¶ *Ipse autem dominus noster Iesus Christus*, &c.] Etiam si non meriti sumus. Contra Arrium facit, qui Deo maiorem patrem putat: quia prior soleat nominari.

d ¶ *Et dedit*, &c.] Promissionem, siue spiritum consolatorem, qui Græce paracletus appellatur. Potest esse & spes mala in gratia.

e ¶ *Exhortetur corda vestra & confirmet*.] Virtutibus & reuelatione.

f ¶ *In omni opere & sermone bono*.] Prius opere, & postea sermone.

Capvt III.

DE [g] *cætero fratres orate pro nobis*.] Dat humilitatis exemplum, & occasionem charitatis, vt pro alterutro audacius exoremus. Simul notandum in quibus causis orare poscat Apostolus.

h ¶ *Vt sermo*, &c.] Currat affluentia, magnificetur auditorum profectu.

i ¶ *Et vt liberemur ab importunis & malis hominibus*: non

B *enim omniam est fides.*] Non omnes credunt, ideo contradicunt.

a ¶ *Fidelis autem Deus est.*] Quia non relinquit, nisi relinquentes se.

b ¶ *Qui confirmabit, &c.*] In fide per doctrinam & gratiam.

k ¶ *Nec manducet.*] Hæc sit inquietudinis non solum pœna, sed etiam emendatio.

l ¶ *Audiuimus enim &c.*] Reddit superioris sententiæ causas, ad quos legitime debeat pertinere: scilicet ad inquiete ambulantes, non ad quiete sedentes.

C

c ¶ *Confidimus, &c.*] Reuelando quanta sint, quæ amoris sui causa contumelias patientibus promisit.

d ¶ *Denuntiamus autem, &c.*] Quia in prima plenius commonuimus: & emendare se noluerunt. Vel hoc modo, quod sancti se ab eis separant, erubescant. Huius plane loci auctoritate subtrahendum est ab omni Christiano, qui non secundum Apostoli incedit præcepta.

e ¶ *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos, &c.*] Qui sumus forma credentium.

f ¶ *Non quasi non, &c.*] Quia dignus est operarius mercede sua.

g ¶ *Sed vt, &c.*] Ne cui occasionem auaritiæ, quæ fons est inquietudinis, præberemus.

h ¶ *Nam & cum essemus, &c.*] Quia præuidebamus aliquos tales esse futuros.

i ¶ *Quoniam, &c.*] Aut sedeant quieti, aut si veri sunt apostoli, non sequantur: si non auaritiæ, sed Dei causa ambulare se dicunt.

ᵃ Fidelis autem Deus est qui confirmabit ᵇvos & custodiet à malo. Confidimus ᶜautem de vobis fratres in domino: quoniã quæcunque præcipimus, & facitis & facietis. Dominus autẽ dirigat corda vestra in charitate Dei & patiẽtia Christi. ᵈ Denuntiamus autem vobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi: vt subtrahatis vos ab omni fratre, ambulante inordinatè, & non secùdum traditionem quã acceperunt à nobis. Ipsi enim scitis ᵉ quemadmodum oporteat imitari nos: quoniã nõ inquieti fuimus inter vos: neque gratis panẽ manducauimus ab aliquo, sed in labore & fatigatione, nocte ac die operantes, ne quem vestrum grauaremus. Non ᶠ quasi non habuerimus potestatẽ, sed vt ᵍ nosmetipsos formã daremus vobis ad imitandum nos. ʰ Nam & cum essemus apud vos, hæc denuntiabamus vobis: ⁱ quoniã si quis non vult operari, ᵏ nec manducet. Audiuimus enim ˡ inter vos quosdã ambulare inquiete: nihil operantes, sed ᵐ curiose agentes. His ⁿ autẽ qui eiusmodi sunt, denuntiamus & obsecramus in domino Iesu Christo: vt ᵒ cũ silentio operantes, suum panem manducẽt. Vos ᵖ autẽ fratres nolite deficere benefacientes. ᑫ Quod si quis non obedierit verbo nostro, per epistolam hunc notate, & non commisceamini cum illo, vt ʳ confundatur. Et ˢ nolite quasi inimicum existimare, sed corripite vt fratrem. Ipse ᵗ autẽ Deus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola, ita scribo. ᵘ Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis, Amen.

m ¶ *Sed curiosè agentes.*] Inquirentes quid in vnaquaque ciuitate vel prouincia geratur & domo.

n ¶ *His autem, &c.*] Non ipsos post alteram correctionem desinit commonere.

o ¶ *Vt cum silentio operantes, &c.*] Non cum inquietudine alienum.

p ¶ *Vos autem, &c.*] Non omnibus, sed talibus dari prohibeo: ne putetis me boni operis consuetudinem amputare.

q ¶ *Si quis non obedierit verbo nostro, per epistolam hunc, &c.*] Si quis tertio voluerit emendari.

r ¶ *Vt confundatur.*] Non vt penitus abscindatur.

s ¶ *Et nolite, &c.*] Corrigite, vt emendetur: & nolite abscindere, vt desperet. Æger curandus est, non necandus: ne in apostasiam inquietudo vertatur.

t ¶ *Ipse autem Deus, &c.*] His verbis omnes epistolas subscribebat: excepta Galatarum, quam ex integro manu propria perscripsit: vt post eam nec sibi, nec angelo credetetur.

D

Commentariorum in secundam Epistolam ad Thessalonicenses, Finis.

COMMENTARII IN EPISTOLAM
PRIMAM AD TIMOTHEVM.

Capvt I.

Paulus a Apostolus, Iesu Christi.] Auctoritas & nominis & officii prænotatur, propter eos quibus erat responsurus.

b ¶ *Secundum, &c.*] Non secundum meam præsumptionem: simul & patris & filii vnum imperium demonstratur.

c ¶ *Timotheo dilecto filio in fide.*] In fide filio, non in carne.

d ¶ *Gratia, &c.*] Gratis misericordiam consecuti, reconciliati sumus Deo.

e ¶ *Sicut rogaui, &c.*] Quibus in actibus prædixerat intraturos lupos, qui gregi non parcerent.

f ¶ *Neque, &c.*] Quas Deuterosis appellant. Vnde in euangelio, docentes doctrinas hominum condemnantur.

Paulus ᵃ Apostolus Iesu Christi ᵇ secundum imperiũ Dei Saluatoris nostri & Christi Iesu spei nostrę, ᶜ Timotheo dilecto filio in fide, ᵈ gratia & misericordia, & pax à Deo patre & Christo Iesu domino nostro. ᵉ Sicut rogaui te vt remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam: vt denuntiares quibusdam, ne aliter docerent, ᶠ neque intenderent fabulis & ᵍ genealogiis interminatis: ʰ quæ quæstiones præstant magis quam ædificationem Dei, quæ est in fide. Finis ⁱ autem præcepti est charitas de corde puro & conscientia ᵏ bona, ˡ & fide non ficta. ᵐ A quibus quidam

g ¶ *Et genealogiis interminatis*] Generationibus antiquorum: in quibus sibi summam scientiam vendicant, si omnes ab initio generationes enumerent.

h ¶ *Quæ quæstiones, &c*] Tam veteres contrarietates, quam generationum sollicitudines superfluas.

i ¶ *Finis, &c.*] Charitas Dei & proximi, in qua tota lex pendet & prophetæ: hæc si de corde puro fit difficile delinquere poterimus.

k ¶ *Et conscientia bona.*] Vt cõscientia sua testimonium perhibeat veritati.

l ¶ *Et fide non ficta.*] Fides enim ficta est quæ solo ore promittitur, & actu negatur.

m ¶ *A quibus, &c.*] Infinitæ stultitiæ est, non intellecta, de magis non intellectis velle firmare.

E a ¶ *Scimus*, &c] Vtì à Deo promulgata est, pro qualitate temporis: sicut alibi lex sancta est appellata.

b ¶ *Si quis*, &c.] Si quis sciat quibus, quare, quam diu habenda sit data.

c ¶ *Scientes*, &c.] Ergo Christianis non opus est, qui sunt iustificati per Christum: qui didicerunt etiam occasiones fugere delictorum: nam vt quid dicitur: Non occides, quibus irasci non permittitur?

& mortalis, ac visibilis, & capax consortis, honorem & gloriam temporalem habere potest, non tamen sempiternam. G

u ¶ *Hoc praeceptum*, &c.] Hucusque de statu suo, quo modo aduersarius responderet: hunc dat auctoritatem ordinandi, docendi, quæque præcepta sunt commendat.

d ¶ *Sed iniustis & non subditis, impiis & peccatoribus*, &c.] Illis omnibus data est: quos abiectis criminibus nititur reuocare.

e ¶ *Et si quid*, &c.] Sunt ergo doctrinæ non sanæ: contra quas etiam data lex est, quæ contrariæ sunt cœlestibus institutis. Quid ergo ibi quærũt, quod hic non habent? simul & legem euangelio concordare demonstrat.

f ¶ *Gloriæ beati Dei.*] Per quam glorificatur Deus.

g ¶ *Quod creditum est mihi*] Ne dicerent aduersarij: quis erat ille, cui euangelium crederetur tale.

h ¶ *Gratias ago ei qui me confortauit in Christo Iesu domino nostro.*] Cum essem inutilis & infirmus.

i ¶ *Quia fidelem me existimauit ponens*, &c.] Iustus in primordio accusator sui est: vt statim cum cœperit, aduersarius confundatur.

F k ¶ *Sed misericordiam Dei consecutus sum: quia*, &c.] Leuius esse peccatum ignorantiæ demonstratur.

l ¶ *In incredulitate.*] Quia non credens, intelligere non valebam.

m ¶ *Superabundauit autẽ*, &c.] Vbi autem iniquitas abundauerat: statim vt credidi, amplius cœpi diligere Christum: qui mihi magna peccata dimisit.

n ¶ *Fidelis sermo*, &c.] Quem omnes credant, & omnium conscientiæ verum esse cognoscant.

o ¶ *Quia Christus Iesus venit in hunc mundum*, &c.] Ergo & me saluauit inter cæteros peccatores: tunc enim meritò mihi præiudicaretur, si solos iustos vocare venisset.

dam aberrantes conuersi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligẽtes, neque quæ loquũtur, neque de quib. affirmat. [a] Scimus autẽ quia bona est lex, si [b] quis ea legitime vtatur: [c] scientes hoc, quia lex iusto non est posita, sed [d] iniustis & non subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidiis, fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus & periuris; & si [e] quid aliud sanæ doctrinæ aduersatur, quæ est secũdum euangelium [f] gloriæ beati Dei, [g] quod creditũ est mihi. Gratias [h] ago ei qui me confortauit in Christo Iesu domino nostro: quia [i] fidelem me existimauit ponens in ministerio. Qui prius blasphemus fui & persecutor, & contumeliosus, [k] sed misericordiam Dei cõsecutus sum: quia ignorãs feci [l] in incredulitate. [m] Superabundauit autem gratia domini nostri cum fide & dilectione, quæ est in Christo Iesu. [n] Fidelis sermo & omni acceptione dignus: [o] quia Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere, [p] quorum primus ego sum. Sed [q] ideo misericordiam cõsecutus sum, vt in [r] me primo ostẽderet Christus Iesus omnem patientiam ad [s] informationem eorum qui credituri sunt illi in vitã æternam. Regi [t] autem sæculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in sæcula sæculorum: amen. [u] Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee secundum [x] præcedentes in te prophetias, vt [y] milites in illis bonam militiã, [z] habens fidem & [a] bonã conscientiam. Quam [b] quidã repellẽtes circa fidem naufragauerunt: ex [c] quib. est Hymenæus & Alexander, [d] quos tradidi satanæ: vt discant non blasphemare.

CAPVT II.

OBsecro [e] igitur primũ omniũ fieri obsecrationes, [f] orationes, postulationes, gratiarũ actiones, pro [g] omnib. hominibus, pro regib. & omnibus qui in sublimitate cõstituti sunt: vt [h] quietã & trãquillã vitã agamus in omni pietate & castitate. [i] Hoc enim bonũ est & acceptum corã Saluatore nostro Deo: [k] qui omnes homines vult saluos fieri, & ad [l] agnitionem veritatis venire. [m] Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum, [n] homo Christus Iesus: [a] qui

x ¶ *Secundum præcedentes in*, &c.] Secundum quod etiam ante hoc officium habebas gratiam prophetandi.

y ¶ *Vt milites in illis bonam militiam.*] Bona militia est, in qua contra diabolum & vitia militatur.

z ¶ *Habens fidem.*] Pro armis fidem in Christo perfectam.

a ¶ *Et bonam*, &c.] Implendo quod doces.

b ¶ *Quam quidam*, &c.] Malè viuendo, ipsam quoque fidem perdiderunt, quam habere videbantur: siue etiam iam vitia defendentes.

c ¶ *Ex quibus est*, &c.] Qui amore vitiorum, ad hæresim transierunt.

d ¶ *Quos tradidi*, &c.] In interitum carnis, vt ex præsenti correptione discant futurum iudicium non negare, ad emendandum traditi, non ad perdendum.

CAPVT II.

O*Bsecro* e *igitur primum*, &c.] Obsecratio, impensior est oratio.

f ¶ *Orationes, postulationes*, &c.] Pro eo quod nos dignos fecit: etiam pro his qui vos persequuntur & tribulant. H

g ¶ *Pro omnibus*, &c.] Vt cognoscant Deum: siue vt subiectas habeant gentes. Illorum enim pace, tranquillitas nostra consistit: sed & si nobis Christianis sit persecutionis turbatio, omnis inquietudo cessabit.

h ¶ *Vt quietam & tranquillam vitam*, &c.] Ad hoc nos vult esse quietos, vt pietate & castitate, non dissensione atque luxuria, tranquillitas nostra proficiat.

p ¶ *Quorum primus ego sum.*] Hic, sum, pro fui ponitur: sicut Matthæus dicitur publicanus, cum iam Christi esset apostolus.

q ¶ *Sed ideo misericordiam consecutus sum.*] Vt Dauid ait: Docebo iniquos vias tuas: & impij ad te conuertentur. Si mihi viderint indulta peccata, tunc docebo neminem desperare debere.

r ¶ *Vt in me primo*, &c.] Qui etiam persecutoribus conuersis non solum indulget, sed etiam confert apostolatus honorem.

s ¶ *Ad informationem eorum*, &c.] Ad exemplum, vt ne desperent.

t ¶ *Regi autẽ sæculorum immortali, inuisibili*, &c.] Qui mihi veniam tribuit non merenti. Rex enim parui temporis

i ¶ *Hoc enim bonum est & acceptum*, &c.] Vt quieti in sanctis operibus seruiamus.

k ¶ *Qui omnes homines vult*, &c.] Hic probatur nemini oportere ad credendum vim inferre, nec tollere arbitrij libertatẽ. Sed & illud hoc loco soluitur de induratione Pharaonis, & cæteræ huiusmodi obiectionis quæstiones.

l ¶ *Et ad agnitionem*, &c.] Si ipsi tamen vocanti Deo consentire voluerint.

m ¶ *Vnus enim Deus*, &c.] Vnus enim Deus Pater & Filius & Spiritus sanctus, id est, vna in tribus personis natura est Deitatis.

n ¶ *Homo Christus Iesus.*] Sicut Deus, ita vnus vnus mediator inter Deum & homines vniuersos: hoc est, nullus alius talis, nec Moyses, nec aliquis propheta: quia hic & homo erat & Deus. Sed quia de traditione erat dicturus, ideo hominem solummodo nominauit.

A

a ¶ *Qui dedit redemptionem*, &c.] Ille se pro omnibus dedit, si omnes redimi vellent.

b ¶ *Cuius testimonium*, &c.] In testimonium generi humano, sanctæ vitæ dedit exemplum: quia & prophetæ suis testimonium fuere temporibus, nouissimè autem misit filium suum ad colonos.

u ¶ *Et sanctificatione*, &c.] Notandum quod sola fides ad salutem ei qui post baptismum superuixerit, non sufficiat, nisi sanctitatem mentis & corporis habeat: quæ sine sobrietate difficilè custoditur.

C

qui [a] dedit redemptionem semetipsum pro omnibus. [b] Cuius testimonium temporibus suis confirmatũ est in [c] quo positus sum ego prædicator & apostolus. [d] Veritatẽ dico, nõ mentior, doctor gentiũ in fide & veritate. Volo ergo viros orare in omni loco, [e] leuantes puras manus sine ira & disceptatione. Similiter & [f] mulieres in [g] habitu ornato, [h] cũ verecũdia & sobrietate ornantes se, & [i] non intortis crinibus, aut [k] auro, aut margaritis, vel [l] veste pretiosa, sed [m] quod decet mulieres, promittẽtes pietatẽ per opera bona. [n] Mulier in silẽtio discat cum omni subiectione. [o] Docere autẽ mulieri non permitto, [p] neque dominari in virum, sed esse in silentio. Adã [q] enim primus formatus est, deinde Eua. Et Adam non est seductus: Mulier autẽ seducta in [r] præuaricatione fuit. Saluabitur autẽ per filiorum generationẽ, si [s] permanserit in fide & [t] dilectione, & [u] sanctificatione cum sobrietate.

Capvt III.

Fidelis [x] sermo. Si quis episcopatum desiderat, bonum [y] opus desiderat. Oportet [z] enim episcopum irreprehensibilem esse, [a] vnius vxoris virum, [b] sobrium, [c] ornatum prudentem, pudicum, [d] hospitalem. [e] doctorem, nõ [f] vinolentum, non [g] percussorem, [h] sed modestum: [i] non litigiosum, non cupidum, sed suæ domui bene præpositum, filios habẽtẽ subditos cum omni castitate. [k] Si quis autẽ domui suæ bene præesse nescit, quo modo ecclesiæ Dei diligẽtiam habebit? [l] Non neophytum, ne in superbiam elatus, in iudiciũ incidat diaboli. [m] Oportet autẽ & illum testimonium habere bonũ ab his qui foris sunt, vt [n] non in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli. [o] Diacones similiter [a] pudicos

c ¶ *In quo positus*, &c.] In Christi testimonio, siue Christo.

d ¶ *Veritatem dico*, &c.] Magister gentium dat legem orandi, vt auctoritate Saluatoris, neque in mõte, neque in Hierosolymis aliquis orandi eligat locum, sed in spiritu: qui vbique nobiscum esse intelligitur. Sanè de hoc loco, & hac causa à Iudæis mota fuit quæstio, qui in templo solummodo in Hierosolymis orare cupiebant.

e ¶ *Leuantes puras*, &c.] A cæde, & sanguine, omnique opere malo. Testimonium enim innocentiæ, est manuum eleuatio. Non solum autem manus ab opere, sed etiam mentẽ ab ira & disceptationis cogitatu, qui sibi dimitti petit, debet habere mundas. Nemo aliquid impetrare potest alia cogitando.

f ¶ *Similiter & mulieres.*] Omnia quæ dixi de viris.

g ¶ *In habitu*, &c.] Honesto & conuenienti naturæ.

h ¶ *Cum verecundia*, &c.] Hæc sunt ornamenta feminæ Christianæ.

B

i ¶ *Et non intortis*, &c.] Non debent occasionem dare concupiscentiæ.

k ¶ *Aut auro*, &c.] Quæ terræ sunt partes: cuius est homo dominus institutus.

l ¶ *Vel veste*, &c.] Quæ præ nimia subtilitate, nec frigus arceat, & de cuius pretio plurimi vestiri eiusdem naturæ homines potuissent.

m ¶ *Sed quod decet*, &c.] Ista ergo non sunt promittentium, sed negantium pietatem.

n ¶ *Mulier in silentio*, &c.] Discat quidem, sed cum omni humilitate & charitate.

o ¶ *Docere autem*, &c.] Publicè non permittit: nam filium aut fratrem debet docere priuatim.

p ¶ *Neque dominari*, &c.] Ne magisterium sibi vsurpando superbiat, sed taceat in ecclesia.

q ¶ *Adam enim primus*, &c.] Reddit causam, quare eas velit esse subiectas: scilicet quia & posteriores in factura sunt, & priores in culpa.

r ¶ *In præuaricatione fuit*, &c.] In præuaricatione fuit mandati. Sed non ideo desperet mulier: quia per baptismũ quod est filiorum generatio, ipsa saluabitur, non Eua, sed credens mulier: quia Eua ad exemplum adducta est creationis, non de ipsius salute propriè tractabatur. Cæterum quo modo iustitia iusti super ipsum erit: & quo modo Noe, Iob & Daniel filios suos liberabunt, sic per filios Eua saluabitur.

s ¶ *Si permanserint*] Sicut superius de plurali numero mulierum, ad singularem dicens, *mulier in silentio discat*: ita & 1. Tim. 2. hic redit ad pluralem.

t ¶ *In fide & dilectione.*] Christi, & dilectione proximorum.

Capvt II.

x ¶ *Fidelis sermo*, &c.] Primũ laicos instituit: de quibus optimi quique in sacerdotum eliguntur, & sic dicit quales debeant ordinari.

y ¶ *Bonum opus*, &c.] Ad boni operis desiderium eum prouocat, non ad honorem.

z ¶ *Oportet enim*, &c.] Aut ecclesiæ princeps non erit: quã ideo Apostolus sine macula alibi definiuit.

a ¶ *Vnius vxoris*, &c.] Viris nec hoc licet, quod velati incedant, multo magis illa quæ etiam laico prohibentur.

b ¶ *Sobrium*,] Et mente & corpore.

c ¶ *Ornatum*, &c.] His omnibus spiritualibus ornamentis.

d ¶ *Hospitalem.*] Ad humanitatis opus, cuncta plebs rectoris forma prouocetur.

e ¶ *Doctorem.*] Tam verbo, quam exemplo. Si enim omnium vota scire voluerit vel deberet, quo modo omnes valeant respondere: quanto magis sacerdos legem exquiret: quia angelus Dei omnipotentis est.

f ¶ *Non vinolentum.*] Vt fiducialiter possit corripere ebriosos.

D

g ¶ *Non percussorẽ.*] Siue ne sit petulans ad cædendum: siue ne malo exemplo conscientias feriat infirmorum.

h ¶ *Sed modestum.*] Quia omnia faciat cum mensura.

i ¶ *Non litigiosum*, &c.] Seruum Dei non oportet litigare. Lites autem & iurgia maximè ex cupiditatibus oriuntur.

k ¶ *Si quis autem*, &c.] Ipse in sequentibus exposuit, si filios in castitate & humilitate nutriuit, hinc eius diligentia comprobatur: si enim filios suos erudire nesciuit, quo modo tantos Dei filios gubernauit, quorum mores secundum numerum sunt diuersi? vel qua fiducia, qui indisciplinatos habet filios, audebit exigere disciplinam?

l ¶ *Non neophytum*, &c.] Ne nuper renatus, cito possit per ignorantiam ex altari, & putet se non tam ministerium humilitatis, quàm administrationem sæcularis potestatis adeptum, & condemnationem superbiæ mereatur, sicut diabolus qui per iactantiam iudicatus atque deiectus est.

m ¶ *Oportet autem*, &c.] Vt sine offensione Iudæis, infidelibus, atque Græcis, præsit ecclesiæ Dei. Omnes enim naturaliter nouerunt culpare vitia, & laudare virtutes.

n ¶ *Vt non in*, &c.] Vt non vituperetur ministerium nostrum, & per illum diabolus multos in laqueum teneat, qui poterant fieri Christiani.

o ¶ *Diacones similiter.*] Irreprehensibiles, vt episcopi eligantur. Quæritur cur de presbyteris nullam fecerit mentionem, sed eos in episcoporũ nomine comprehenderit: quia secundus, imò penè vnus est gradus, sicut ad Philippẽses episcopis ac diaconis scribit, cũ vna ciuitas plures episcopos habere nõ possit, & in Actib. apostolorũ presbyteros ecclesiæ iturus Hierosolymas congregans ait. Inter cætera videte gregem, in quo vos Spiritus sanctus episcopos ordinauit.

a ¶ *Pudi-*

B a ¶ *Pudicos.*] Continentes scilicet.

b ¶ *Non bilingues.*] Susurro & bilinguis multus turbat, pacem habentes.

c ¶ *Non multo vino deditos.*] Concessit necessitati parum, qui voluntati amplius denegauit.

z ¶ *Attendentes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorũ.*] Omnis enim hæretica doctrina, dæmonum arte composita est. G

a ¶ *In hypocrisi, &c*] In hypocrisi loquuntur, qui cum nõ contineant, tam casti volunt videri, vt etiam nuptias damnent: tam abstinentes, vt creatura Dei parce vtentes iudicẽt, cum ipsi commessationibus vacent. Hic vero ita castitatem & abstinentiam prædicat, vt nec naturam, nec creaturas dãnet. Ad illud fortiores hortatur, istud concedit infirmis. Illi autem hoc non amore castitatis & abstinentiæ, sed ad obumbrandum eius iustitiam faciebant, sanctiores videri volentes, quam ille qui amore castitatis etiam nuptias cõcedebat, scilicet ne fornicationis crimen incurrerent. Omnis enim qui nuptias damnat, non amatur, sed inimicus est castitatis, dum & continentibus laudem tollit, incontinentibus sublato nuptiarum remedio, fornicationis facit initre discrimen.

d ¶ *Non turpe, &c.*] Turpe lucrum est de cœlestibus mysteriis terrena sectari.

e ¶ *Habentes, &c.*] Mysterium est, quod passio Christi redemptio est salutis humanæ. Si ergo intelligit pure, non confunditur de humilitate Christi. Siue si propter hoc solum prædicat mysterium fidei, propter quod debet prædicari, non vltra debitum mysterium quæstum esse existimet pietatem.

f ¶ *Et hi autem, &c.*] Non solum episcopi, sed & isti ante ordinationem probari debent.

g ¶ *Mulieres, &c.*] Similiter eas vt diacones eligi iubet. Vnde intelligitur quod de his dicat, quas adhuc hodie in oriente diaconissas appellant.

h ¶ *Non detrahentes.*] Quod illis ex vi præcipuè dominantur.

i ¶ *Sobrias, &c.*] In nullo dubitantes.

F k ¶ *Diacones, &c.*] Non vt si non habuerint, ducant, sed ne duas habeant. Si enim dignitatem facit vxor, cur non magis & digami & trigami ordinantur?

l ¶ *Qui enim, &c.*] Ostendit non ministerium tantum, sed qualitatem ministerij præmiũ promereri.

m ¶ *Gradum, &c.*] Bonum, hic pro gradu maiori posuit, sunt enim minores.

n ¶ *Et multam, &c.*] Apud dominum petendi, & apud homines ducendi, vel etiam arguẽdi.

o ¶ *Hæc tibi, &c.*] Vt auctoritatem habeas pro me omnia ordinandi, huius epistulæ sciẽtia confirmatus.

p ¶ *Columna, &c.*] In qua nunc sola veritas stat firmata, quæ ante in lege erat posita vel naturæ, quæ sola sustinet ædificium.

[a] pudicos [b] nõ bilingues, [c] nõ multo vino deditos, [d] non turpe lucrũ sectantes, [e] habentes mysterium fidei in conscientia pura. [f] Et hi autem probentur primum, & sic ministrent nullum crimen habentes. [g] Mulieres similiter pudicas, [h] non detrahentes, [i] sobrias, fideles in omnibus. [k] Diacones sint vnius vxoris viri: qui filiis suis bene præsint & suis domibus. [l] Qui enim bene ministrauerint, [m] gradum bonum sibi acquirẽt, [n] & multã fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu. [o] Hæc tibi scribo fili Timothee, sperans me venire ad te cito. Si autẽ tardauero, vt scias quomodo oporteat te in domo Dei cõuersari: quæ est ecclesia Dei viui, [p] colũna & firmamentum veritatis. [q] Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, [r] quod manifestatum est in carne, [s] & iustificatum est in spiritu, [t] apparuit angelis, [u] prædicatum est gentibus, [x] creditũ est in mundo, assumptum est in gloria.

CAPVT IV.

SPiritus [y] autẽ manifeste dicit: quia in nouissimis tẽporibus discedent quidã à fide [z] attẽdẽtes spiritibus erroris & doctrinis dæmoniorum in hypocrisi, [a] loquẽtium mẽdaciũ, & cauteriatam habentium suã consciẽtiam, [b] prohibẽtiũ nubere, abstinere à cibis, quos Deus creauit ad percipiẽdũ cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognouerũt veritatẽ. Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendum quod cum gratiarũ actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei & orationẽ. [c] Hæc præponẽs fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, [d] enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, quã assecutus es, [e] Ineptas autem & aniles fabulas deuita. [f] Exerce autẽ teipsum ad pietatem. [g] Nã corporalis exercitatio ad modicum vtilis est. [h] Pietas autẽ ad omnia vtilis est, promissionẽ habens vitæ, quæ nunc est & futuræ. [i] Fidelis sermo & omni acceptione dignus. [k] In hoc. n. laboramus & maledicimur: quia speramus in Deum viuum, [l] qui est saluator omnium hominum, maxime fidelium. [m] Præcipe hæc & doce. [n] Nemo adolescentiam tuam contemnat, [a] sed

b ¶ *Prohibentium nubere, &c.*] Si ad proprietatem sermonis attendas, monstruosa nescio quæ prædicatur, quæ tam nubere, quam abstinere prohibeat, dicẽtium hæc omnia quæ sequuntur.

H

c ¶ *Hæc præponens, &c.*] Libram in omnibus tenens & omnia rationabiliter, & moderate dispensans.

d ¶ *Enutritus, &c.*] Quia sacris legis literis ab infantia eruditus fuerat. Verba propriæ fidei, sunt traditio symboli. Bona vero doctrina, qua vita instruitur Christiana.

e ¶ *Ineptas autem, &c.*] Fidei vel religioni non aptas.

f ¶ *Exerce, &c.*] Pietas est etiã cum tua tribulatione aliis subuenire, sicut Sareptana vidua fecit.

g ¶ *Nam corporalis, &c.*] Sanctarum balnearum, venationum, & huiusmodi, quæ ad breue tempus in carnali proficiunt sanitate. 3. Reg. 17.

q ¶ *Et manifeste, &c.*] Quod scire te cupio sacramentum incarnationis Christi, per quam generi humano pietas collata est.

r ¶ *Quod, &c.*] Quod nunc in carne eius declaratum est.

s ¶ *Et iustificatum est in spiritu.*] Demonstratum est.

t ¶ *Apparuit angelis.*] Quando dicebant. Gloria in excelsis Deo, quando illi in eremo ministrabant.

u ¶ *Prædicatum est gentibus.*] In gentibus, omne genus hominum comprehendit.

x ¶ *Creditum est, &c.*] Videntibus apostolos, ascendit in cælum.

CAPVT IV.

SPiritus y autem manifeste dicit, &c.] Prophetalem induxit affectum, quod antiqui dicebant. Hæc dicit Spiritus sanctus.

h ¶ *Pietas autem, &c.*] Et ad præsens tempus, & in futurũ: nam & ipsa vidua & in præsenti casta est, & merces eius manet in ea.

i ¶ *Fidelis sermo, &c.*] Verus apud omnium conscientiam, & cui nemo resistit.

k ¶ *In hoc, &c.*] Cum certum sit apud homines, nihil nos dignum odio perpetrasse. Quid aliud sequitur, quam quod propter vitam dissimilem blasphemamur?

l ¶ *Qui est saluator, &c.*] Omnium in præsenti: fidelium in futuro. Siue quia omnes de periculis liberat, & maxime fideles.

m ¶ *Præcipe hæc & doce.*] Præcipe vt fiant: doce quomodo fiant, vel quali præmio remuneranda sint.

n ¶ *Nemo, &c.*] Sic age vt admirationi sis, priusquam contemptui habearis. Hoc enim illi præcipit, quod in illius potestate constabat.

A a ¶ *Sed exemplum esto fidelium.*] Patum est infidelium esse formam, apud quos qui grauiora crimina non habet, magnus habetur. Hoc multum est, vt talem se exhibeat, per quem etiam sancti proficiant.

b ¶ *In verbo, &c.*] Nihil aliud magis loquaris quam domini verbum. Notandum quia fidelibus etiam verbi præbere cupit exemplum.

qualicunque panno non vestiant, parietes pretiosis marmorum crustis exornant. C

y ¶ *Et hoc præcipe, &c.*] Notandum irreprehensibiles eas tam posse quam esse debere.

z ¶ *Si quis autem suorum, &c.*] Si quis viduas abiicit aut pupillos, vel maximè parentes & pauperes, deterior est infideli: quia & illi habent naturaliter circa proximos pietatem. Siue si qua vidua filios orphanos negligat, huius sententiæ crimen incurrit. Simul notandum quosdam fideles nomine, qui infidelibus conuersatione peiores sunt.

sed [a] exemplum esto fidelium in [b] verbo, in cõuersatione, in [c] charitate, in [d] fide, in [e] castitate. [f] Dum venio attende lectioni, exhortationi, & doctrinæ. [g] Noli negligere gratiam, quæ est in te, [h] quæ data est tibi per prophetiam cum impositione manuũ presbyterij. [i] Hæc meditare, in [k] his esto, vt [l] profectus tuus manifestus sit omnibus. [m] Attende enim tibi & doctrinæ: insta in illis. Hoc enim faciens, & teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

CAPVT V.

SEniorẽ [n] ne increpaueris, sed obsecra vt patrem, [o] iuuenes vt fratres, [p] anus vt matres, [q] iuuenculas vt sorores in omni castitate. [r] Viduas honora, [s] quæ vere viduæ sunt. Si [t] qua aũt vidua filios aut nepotes habet, discat primũ domũ suã regere, & mutuã vicem reddere parentibus. Hoc.n acceptum est corã Deo. [u] Quæ autem vere vidua est & desolata, speret in Deum: & instet obsecrationibus & orationibus nocte ac die Nam [x] quæ in delitiis est viuens, mortua est. [y] Et hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint. [z] Si quis autem suorũ, & maxime domesticorũ curã non habet, fidem negauit: & est infideli deterior. [a] Vidua eligatur non minus sexaginta annorũ, quæ fuerit vnius viri vxor, in [b] operib. bonis [c] testimoniũ habens, si [d] filios educauit, si [e] hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, [f] si tribulationem patientibus subministrauit, si [g] omne opus bonũ subsecuta est [h] Adolescentiores autẽ viduas deuita. [i] Cum enim luxuriatæ fuerint, in Christo nubere volunt: [k] habentes damnationem quia primam fidem irritam fecerunt. [l] Simul autem & otiosè discunt circumire domos, [m] non solũ otiose, sed & verbose & curiose loquentes quæ non oportet. [n] Volo autem iuniores nubere, filios procreare, [o] matresfamilias esse, [p] nullam occasionẽ dare aduersario maledicti gratia. [q] Iam enim quædam conuersæ

c ¶ *In charitate.*] Vt exemplũ illis dilectionis ostendat.

d ¶ *In fide.*] Catholica, vel perfecta.

e ¶ *In castitate.*] Mentis & corporis, cuius insignia etiam grauitate habitus præferuntur.

f ¶ *Dum venio, &c.*] Fac, lege, exhortare vt fiant, doce, quo modo intelligantur obscura, vt possint fieri quæ leguntur.

g ¶ *Noli negligere, &c.*] Negligit gratiam, qui acceptum talentum non exercet.

h ¶ *Quæ data est, &c.*] Prophetiæ gratiam habebat cum ordinatione episcopatus.

i ¶ *Hæc meditare.*] Omnis enim profectus ex meditatione descendit.

k ¶ *In his esto.*] Non enim omnis qui in his est meditatur.

l ¶ *Vt profectus, &c.*] Tunc manifestus erit, si in meditatione sis semper, & cum mani-
B festus fueris, poterunt exemplo tuo ad inchoata proficere.

m ¶ *Attende enim tibi, &c.*] Primo tibi, deinde doctrinæ, vt vbique & actu salues illos doctrina pariter & exemplo.

CAPVT V.

SEniorem one, &c.] Ne indigne ferens, se à iuniore correptum exasperetur, & nõ proficiat: sed obsecra, vt suo quasi pater exemplo instituat iuniores.

o ¶ *Iuuenes vt fratres.*] Quia hac via liberius commonentur, similiter & sorores.

p ¶ *Anus vt matres.*] Cum omni reuerentia.

q ¶ *Iuuenculas vt sorores in omni castitate*] Et mentis & corporis.

r ¶ *Viduas honora*] Necessaria præbendo, vel solatio confouendo.

s ¶ *Quæ vere viduæ sunt.*] Illas veras viduas esse definiuit, quæ vniuersis curis exutæ sunt, & ab omnibus desolatæ.

t ¶ *Si qua autem vidua filios aut nepotes habet, discat primum domum, &c.*] Tamdiu regat domum, quam diu docet filios paruulos aut nepotes, vt quod à parentibus pietatis accepit, filiis reddat: ita tamen vt non hac excusatione, auaritiæ studeat, sed sufficientiam tantum sibi reseruet, & ne liberis eius ipsa occasionem det sæculo seruiendi.

u ¶ *Quæ autem vere vidua est, &c.*] Qualis erat Anna filia Phanuel, tales præcipit honorari.

x ¶ *Nã quæ in delitiis est viuens, mortua est.*] Quidquid modum naturæ excedit, delitiis deputatur. Hic maxime nostri temporis viduas tangit, quæ cum hominem suæ naturæ,

a ¶ *Vidua eligatur non minus, &c.*] Tales voluit eligi diaconissas, quæ omnibus essent exemplum viuendi.

b ¶ *In operibus bonis.*] Si ex tẽpore viduitatis suæ ista omnia custodiuit.

c ¶ *Testimonium habens.*] Sicut Tabitha.

d ¶ *Si filios educauit.*] Subauditur, Deo.

e ¶ *Si hospitio, &c.*] Si non solum humilitatis habet insignia cui non sufficit hospitio suscipere, sed etiam manu propria lauare hospitum pedes.

f ¶ *Si tribulationem, &c.*] Hoc est, in carcere positis, vel ægrotis. D

g ¶ *Si omne, &c.*] Breuiter vniuersa conclusit.

h ¶ *Adolescentiores, &c.*] Deuita aliis ministerio diaconatus præponere, ne malum pro bono detur exemplum.

i ¶ *Cum enim luxuriatæ, &c.*] Cum sub eo tempore religionis, abundantiam habuerint, quæ sæpè solet generare luxuriam.

k ¶ *Habentes damnationem: &c* Quæ se viduas promiserant permansuras. Hæc regula non solum in viduis, sed in virginibus continentibus, quæ primam fidem irritam fecerunt, intelligenda est.

l ¶ *Simulantem, &c.*] Diuino minime timore detentæ, nec mariti potestate subiectæ, nullaque cura domesticæ occupationis adscriptæ.

m ¶ *Non solum otiose, &c.*] Dum voluntatis suæ cupiunt præbere exemplum.

n ¶ *Volo autem, &c.*] Volo quia necesse est vt tales ante hoc faciant quam illud promittant, inde si transgressę fuerint, damnationem acquirunt.

o ¶ *Matresfamilias esse.*] Matresfamilias dici possunt etiam quę duos habent vel tres seruos: hoc dicit ne ex hoc nomine auaritia defendatur.

p ¶ *Nullam occasionem, &c*] Si incontinentes sunt, vel ne per illas religio blasphemetur.

q ¶ *Iam enim quædam, &c.*] Reddit causas quare eas nubere velle prædixerit, ne eum putaremus optare: quia quædam promissum propositum Deo non reddentes fuerant fornicatæ.

a ¶ Si

B a ¶ *Si quis fidelis habet viduas*, &c.] In domo propria vt parentibus.

b ¶ *Vt his quæ vere*, &c.] Quæ sunt omnium auxilio desolatæ.

c ¶ *Qui bene*, &c.] Qui implent officium suum.

d ¶ *Duplici*, &c.] Et officii & doctrinæ.

e ¶ *Maxime*, &c.] Non dixit omnium qui habent verbum, sed qui laborant in verbo. Cæterum omnes habentes præcipit ordinare.

f ¶ *Dicit enim scriptura. Non infrenabis*, &c.] Vult illis carnalia à quibus alii spiritualia consequuntur: quia occupati in doctrina, necessaria sibi prouidere non possunt.

g ¶ *Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus*, &c.] Iniustum est etiã aduersus laicum accusationem recipere, cum hoc nec sæculares faciant, quanto magis aduersus domini sacerdotem?

h ¶ *Peccantes coram omnibus argue.*] Si de illis fuerit comprobatum.

i ¶ *Vt cæteri timorem habeant.*] Videntes te nemini pepercisse.

k ¶ *Testam coram Deo*, &c.] Obtestatur illum diuina & cælesti testificatione, vt nulla illi res præiudicet ad ista seruanda, nec electi angeli, qui sacris assistunt altaribus.

F

l ¶ *Nihil faciens*, &c.] Neque in dexteram neque in sinistrã.

m ¶ *Manus cito*, &c.] Nisi talem inueneris qualem dixi.

n ¶ *Neque communicaueris*, Communicare eum dicit peccatis, qui non probatus fuerit ordinatus.

o ¶ *Teipsum castum custodi.*] Non alios custodire præcipit, vt possit audenter arguere delinquentes.

p ¶ *Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino vtere propter stomachum tuum, & frequentes*, &c.] Ne putaret etiam abstinentiæ se formam infirmis dare debere, maxime cum audierit à magistro dicente, omnibus bonum esse non bibere vinum. Dat ergo ei consilium plus doctrinæ causam quàm abstinentiæ curet, & simul ostendit quas infirmitates creaturarum medicina possit sanare.

Rom.14 d

q ¶ *Quorundam hominum*, &c.] Detecti excommunicantur, siue plagis præsentibus damnantur.

r ¶ *Quorundam autem & subsequuntur.*] In futuro iudicio, siue hic diu latere non possunt, non ergo debent facile ordinari.

s ¶ *Similiter & facta bona manifesta sunt, & qualiter se habẽt*, &c.] Non enim potest abscondi ciuitas supra montem posita, sed etiam quæ ad tempus latent, non possunt diu occultari.

Mat.5 d

uersæ sunt retro post satanã.[a] Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, vt nõ grauetur ecclesia: vt [b] his qui vere viduæ sũt, sufficiat.[c] Qui bene præsũt presbyteri, duplici [d] honore digni habeantur, maxime [e] qui laborant in verbo & doctrina.[f] Dicit enim scriptura: Nõ infrenabis os boui trituranti, &: dignus est operarius mercede sua. [g] Aduersus presbyterum accusationẽ noli recipere, nisi sub duob. aut tribus testibus. [h] Peccantes coram omnibus argue, [i] vt cæteri timorem habeãt. [k] Testor coram Deo & Christo Iesu, & electis angelis eius, vt hæc custodias sine præiudicio, nihil [l] faciens in alteram partẽ declinando. [m] Manus cito nemini imposueris, [n] neque communicaueris peccatis alienis. [o] Teipsum castũ custodi. [p] Noli adhuc aquã bibere, sed modico vino vtere propter stomachũ tuũ, & frequentes tuas infirmitates. [q] Quorundam hominum peccata manifesta sunt præcedentia ad iudicium: [r] quorundam autẽ & subsequuntur. [s] Similiter & facta bona manifesta sunt, & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

CAPVT VI.

QVicunque sunt sub iugo serui dominos suos omni honore dignos arbitrẽtur, [u] ne nomen domini & doctrina blasphemetur. [x] Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt: sed [y] magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti: quia beneficij participes sũt. Hæc [z] doce & exhortare. Si quis [a] aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatẽ est doctrinæ, [b] superbus est, nihil sciẽs, sed [c] languẽs circa quæstiones & [d] pugnas verborum: ex [e] quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, [f] suspiciones malæ, [g] conflictationes hominum mente corruptorum, & qui à veritate priuati sunt, [h] existimãtium quæstum esse pietatem. Est [i] autem quæstus magnus pietas cum sufficientia. Nihil [k] enim intulimus in hũc mundum, haud dubium quia nec auferre quid possumus. [l] Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus, Nam [m] qui volunt diuites fieri, [n] incidunt in tẽtatio.

CAPVT VI.

G

Q *Quicunque sunt*, &c.] Non solum bonos, sed etiam infideles.

u ¶ *Ne nomen*, &c.] Ne videantur per religionem, in deterius profecisse.

x ¶ *Qui autem*, &c.] Ne sibi æqualem contemnant.

y ¶ *Sed magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, quia beneficij*, &c.] Si seruiebant infidelibus timore odioso, quanto magis debent seruire fidelibus quorum charitatis participes esse meretur?

z ¶ *Hæc doce*, &c.] Doce ita debere fieri, exhortare præmiũ ostendere Deum.

a ¶ *Si quis aliter docet, & non acquiescit*, &c.] Noui testamenti, veteris enim seuera doctrina est.

b ¶ *Superbus*, &c.] Super alios se extollens, cum non sit de sursum veniens, quam prædicat sapientiam.

c ¶ *Sed languens*, &c.] Nec enim recusando penitus fidem, moritur, nec aduersitatis sciẽtia conualescit, sed diuersis occasionibus languet.

d ¶ *Et pugnas verborum.*] Relicto sensu veritatis ambiguitates verborum obseruant, sicut Manichæi ex verbo diuersitatem testamentorum.

e ¶ *Ex quibus oriuntur inuidiæ*, &c.] Quæ generant lites ac blasphemias in Deum pugnãdo sermonibus.

f ¶ *Suspiciones malæ.*] Sine hæresim de altero suspicantur, siue audientes putant efficere veritatem.

g ¶ *Conflictationes hominum*, &c.] Ab integritate euangelii vel naturæ.

h ¶ *Existimantium quæstum esse pietatem.*] Qui putant quæstus sui causa, nouum venisse testamentum.

i ¶ *Est autem quæstus*, &c.] Multum inquirit qui habet pietatem, cum sufficientia, non luxuriæ, sed naturæ est. Siue sicut pietas est cultura Dei, ita impietas est contemptus.

k ¶ *Nihil enim intulimus*, &c.] Nudi nati sumus, nudi etiã morituri. Quicquid hic inuenitur, hic relinquetur, non est nostrum, quod non semper nostrum est. Tanquam peregrini ergo sufficienti victu contenti simus, illas diuitias acquiramus quas nobiscum ad cœlestem patriam ferre possimus.

l ¶ *Habentes*, &c.] Superius dixerat sufficientiam, quicquid his amplius est, diuitiis deputatur.

m ¶ *Nam*, &c.] Voluntatem diuitiarum definiuit, quæ voluntas & habentibus est, & quærentibus.

n ¶ *Incidunt*, &c.] Occasio tentationis est laqueus diaboli, velle habere diuitias.

A a ¶ *Et desideria multa*, &c.] Nunquam ergo diuitiarum desideria satiantur.

b ¶ *Quæ mergunt*, &c.] Dum ambitione bonorum tumentes, ad cœlos eleuati, vsque ad inferos demerguntur, siue desiderantes alienas opes, vt Achab, vsque ad homicidij perueniunt factiones. 3 Reg. 21.

z ¶ *Qui solus*, &c.] Ille solus proprie habet, qui angelis & hominibus dedit habere. Nos autem nec soli nec nobis habemus vt ille. Hoc contra Manichæos qui mali naturam putant immortalem atque perpetuam. C

a ¶ *Et lucem*, &c.] Omni creaturæ. Nemo enim nouit patrem nisi filius, neque filium nisi pater, & Spiritus sanctus: vtrumq; etiam scrutatur profunda Dei. Matt. 11. d

tationem & in laqueum diaboli, [a] & desideria multa & inutilia & nociua, [b] quæ mergunt homines in interitum & perditionem. [c] Radix enim omnium malorum est cupiditas, [d] quam quidam appetentes errauerunt à fide, [e] & inseruerunt se doloribus multis. [f] Tu autem ô homo Dei [g] hæc fuge. [h] Sectare vero iustitiam, pietatem, fidem, [i] charitatem, [k] patientiam, mansuetudinem. [l] Certa bonum certamẽ fidei, [m] apprehende [n] vitam æternã, in quam vocatus es, [o] & confessus es bonam confessionem [p] coram multis testibus. [q] Præcipio tibi coram Deo, qui [r] viuificat omnia, & [s] Christo Iesu qui testimonium reddit sub Pontio Pilato bonam confessionem, [t] vt serues mandatum sine [u] macula irreprehensibile [x] vsque in aduentum domini nostri Iesu Christi, [y] quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens, rex regũ, & dominus dominantium, [z] qui solus habet immortalitatem, [a] & lucem habitat inaccessibilem: [b] quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest, cui est honor & imperium sempiternũ, Amen. [c] Diuitibus huius sæculi præcipe [d] non sublime sapere, [e] neq; sperare in [f] incerto diuitiarum, sed in [g] Deo viuo, [h] qui præstat nobis omnia abũde ad [i] fruendum [k] bene agere: diuites fieri in operibus bonis, [l] facile tribuere, cõmunicare, thesaurizare [m] sibi fundamentum bonum in futurum: [o] vt apprehendant veram vitam. O Timothee [o] depositum custodi, [p] deuitans prophanas vocum nouitates & [q] oppositiones falsi nominis sciẽtiæ, quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. [r] Gratia tecum. Amen.

c ¶ *Radix enim*, &c.] Quia & fons est, & omnium criminum augmentum. Radix excisos semper densius reparat ramos: euellenda est ergo radix, ne rami superflue excidantur.

d ¶ *Quam quidam*, &c.] Hoc est, recesserunt à fide promissorum Dei, dum præsentibus oblectantur.

e ¶ *Et inseruerunt*, &c.] Quanto amplius habuerint, tanto plures solicitudinem sustinent cruciatus: vnde & dominus diuitiarum ærumnas circa reliqua concupiscentiæ verba asserit, suffocare.

f ¶ *Tu autem*, &c.] Non diuitiarum homo, sed Dei: nec mámonæ seruus, sed Christi, cuius sunt omnia quæ videntur.

g ¶ *Hæc fuge.*] Quasi causas perfidiæ, vel dolorum.

h ¶ *Sectare*, &c.] In his te cupio diuitiis esse locupletem.

B i ¶ *Charitatem.*] Dei & proximi.

k ¶ *Patientiam*, &c.] Patientiam sustinendi, mansuetudinem non nocendi.

l ¶ *Certa*, &c.] Bonum certamen est, non pro rebus sæculi, sed vsque ad mortem pro fidei veritate certare, sicut scriptũ est: In iustitia agonizare pro anima tua, & vsque ad mortem certa pro iustitia. Siue vt illi student in diuitiis omnia vincere, ita & tu in fide.

b ¶ *Quem nullus*, &c.] Nemo nouit, sed vnusquisq; pro merito intelligit. Nam & solem tanto amplius vident singuli: quanto purius fuerit acies oculorum.

c ¶ *Diuitibus*, &c.] Sunt & alterius sæculi diuites, qui emũt sibi aurum ignitum à Deo, & qui habent aurum in cœlo, nec non qui proferunt noua & vetera.

d ¶ *Non*, &c.] In primis principalem eorum tetigit morbũ. Difficile diuitem inuenies non superbum, qui pauperes vel parentes agnoscat, & qui non grauiter ferat minime sibi ab inferiore honorem deferri.

e ¶ *Neque sperare.*] Non sperando vilescunt, & cum spernuntur, erogantur.

f ¶ *In incerto*, &c.] De quibus incertum est vtrum illæ tibi, an tu illis celerius subtraharis, multis.n.cum vita sublatæ sũt. Alii propriis eas auferri oculis viderunt: nõnulli etiam inuiti extraneis reliquerunt. D

g ¶ *Sed in Deo viuo.*] Cuius sunt omnia.

h ¶ *Qui præstat*, &c.] Qui ideo abunde præstat vt viuamus, etiam aliis largientes, non vt grandi labore destruentes, maiora horrea faciamus.

m ¶ *Apprehende.*] Quo modo ego comprehendi.

n ¶ *Vitam æternam in quam vocatus es.*] Vt illi gerere cupiunt temporalem.

o ¶ *Et confessus*, &c.] In baptismo abrenunciando sæculo & pompis eius.

p ¶ *Coram*, &c.] Sacerdotibus vel ministris virtutibusque cœlestibus.

q ¶ *Præcipio*, &c.] Præcepit auctoritate magistri.

r ¶ *Qui viuificat omnia*] Omnia quæ viuunt etiam si arefiant, per eius potentiam reuiuiscunt.

Ioan. 18. d s ¶ *In Christo Iesu*, &c] Dicens ad Pilatum. *Ego ad hoc veni in hunc mundum, vt testimonium perhiberem veritati*, scilicet pro ea etiam moriendo.

t ¶ *Vt serues mandatum*] Sicut ille vsque ad mortem.

o ¶ *Sine macula*, &c.] Maculat quodammodo & reprehendi facit mandata, qui peccat.

x ¶ *Vsque in aduentum*, &c.] Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.

y ¶ *Quem suis temporibus*, &c.] Quando voluerit quia hoc solum potest Deus.

i ¶ *Ad fruendum.*] Non ad occultandum vel negotiandum.

x ¶ *Bene agere*, &c.] Non in auro & argento.

l ¶ *Facile tribuere, communicare.*] Qui facile tribuit, cito diues esse cessabit. Tribuere donare est: communicare vero multum dare.

m ¶ *Thesaurizare*, &c.] *Vade vende omnia quæ habes & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & veni sequere me:* quod perfectionis est fundamentum. Luc. 19. d

n ¶ *Apprehende veram vitam.*] Hæc enim non est vera vita, quæ in suo non permanet statu. Vanitas enim sub sole dicit Ecclesiastes. Ecc. 1.

o ¶ *O Timothee depositum custodi.*] Commendatum à nobis seruandum tibi fidei depositum custodi.

p ¶ *Deuitans*, &c] Quod à me non audisti, nec ab angelo si dicatur, libenter admittas.

q ¶ *Et oppositiones*, &c.] Artis dialecticæ, per quas sibi infinitam rerum scientiam hæretici promittunt, & ideo à fidei veritate cadunt.

r ¶ *Gratia tecum.*] Permaneat in æternum.

Commentariorum in Primam Epistolam ad Timotheum, Finis

IN

COM-

A

COMMENTARII IN EPISTOLAM SECVNDAM AD TIMOTHEVM.

CAPVT I.

PAVLVS [a] apostolus Iesu Christi, per voluntatem Dei secundum [b] promissionem vitæ quæ est in Christo Iesu, [c] Timotheo charissimo filio: Gratia [d] & misericordia & pax à Deo patre & Christo Iesu domino nostro. Gratias [e] ago Deo meo: cui seruio [f] à progenitorib. meis in conscientia pura, quod [g] sine intermissione habeam tui memoriam in orationib. meis, nocte ac die desiderans te videre. Memor [h] lacrymarum tuarum, vt gaudio implear, recordationem [i] accipiens eius fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primũ in auia tua Loide, & matre [k] tua Eunice: certus [l] sum autẽ quod in te. Propter quã causam admoneo te, vt [m] resuscites gratiã Dei, [n] quæ est in te per impositionẽ manuũ mearũ. Non [o] enim dedit nobis Deus spiritũ timoris, sed virtutis & dilectionis [p] & sobrietatis. [q] Noli itaque erubescere testimoniũ dñi nostri neque me vinctũ eius, sed collabora [r] euãgelio [s] secũdum virtutẽ Dei, qui [t] nos liberauit & vocauit vocatione sua sancta: [u] non secũdum opera nostra, sed secundum propositum suum & gratiã quæ data est nobis in Christo Iesu [x] ante tẽpora sæcularia. [y] Manifestata est autem nunc per [z] illuminationem Saluatoris nostri Iesu Christi, [a] qui destruxit quidem mortẽ: illuminauit autẽ vitam & incorruptionem [b] per euangelium: in [c] quo positus sum ego prædicator & apostolus & magister gentium. [d] Ob quam causam etiam hæc patior: sed [e] non confundor. [f] Scio enim cui credidi & certus sum, quia potens est [g] depositum meum seruare in illum diem. [h] Formã habe sanorum verborum quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu. [i] Bonũ depositum custodi per Spiritũ sanctum qui habitat in nobis. Scis [k] enim hoc quod auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt: ex quib. est Phygelus & Hermogenes. [l] Det misericordiã dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit: sed [m] cum Romam venisset, solicite me quæsiuit & inuenit: Det illi dominus inuenire misericordiã à domino in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti.

CAPVT

a ¶ *Paulus Apostolus Iesu Christi, &c.*] Non meis meritis siue à Christo missus, non sine Dei voluntate.

b ¶ *Secundum promissionem, &c.*] Condignum exhibens promissione seruitium.

c ¶ *Timotheo, &c.*] Charissimo, id est, cæteris chariori.

d ¶ *Gratia & misericordia, &c.*] Talis est salutatio Pauli, vt in ea omnia patris & Christi beneficia memorentur.

e ¶ *Gratias ago Deo meo.*] Deo qui nos talem in alterutrum docuit charitatem.

f ¶ *Cui seruio à primogenitoribus, &c.*] Omnis origo mea coluit vnum Christum: non maliuolentia, sed legis æmulatione vastabam.

g ¶ *Quod sine intermissione habeam, &c.*] Et charitatem ostendit, & iugiter orandi præbet exemplum.

B

h ¶ *Memor lacrymarum, &c.*] Quas pro me abunde profudisti, vt & me ad tristitiam prouocares: quas tua adopto præsentia releuari.

Iacob.2.d i ¶ *Recordationem accipiens, &c.*] Quæ vere te esse in operibos comprobat: sicut Iacobus definiuit & quæ ad te ex auiæ successionis institutione, quasi hæreditario iure descendit.

k ¶ *Et matre tua Eunice.*] Quia prior credidit.

l ¶ *Certus sum autem quod in te. Propter, &c.*] Quia comprobam fidem tuam, commoneri indiges, non doceri.

m ¶ *Vt resuscites gratiam, Dei.*] Quasi tribulationibus dormitantem.

n ¶ *Quæ est in te per impositionem manuum mearum.*] Ad episcopatum scil.

Rom.13.e o ¶ *Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, &c.*] Contemnendi pœnas. Illi merito humana supplicia videntur formidare qui peccant, vt alibi dicit: *Si autem malefeceris, time.*

p ¶ *Et dilectionis, &c.*] Siue pro domino, siue pro alterutro. Libenter etiam moriamur, vt omnia sobria mẽte faciamus.

q ¶ *Noli itaque, &c.*] Quia nihil confusione dignum Christus exercuit: sed nec ego quem nosti, ob aliquod crimen, sed propter Deum hæc omnia quæ patior sustineo.

r ¶ *Sed collabora, &c.*] Tota conuersatione, siue doctrina.

s ¶ *Secundum virtutem Dei.*] Quæ sua causa adiuuat laborantes.

t ¶ *Qui nos liberauit, &c.*] Scilicet à peccatis.

u ¶ *Non secundum, &c.*] Quó proposuit nos gratis saluare per Christum.

x ¶ *Ante tempora sæcularia.*] Quantum ad præscientiã Dei, ante sæcularia donauit. Nam homines solent filiis parare prædia, priusquam nascantur.

y ¶ *Manifestata est autem nũc.*] Quæ ante latebat.

z ¶ *Per illuminationem, &c.*] Verbis scilicet & exemplis.

a ¶ *Qui destruxit quidem, &c.*] Doctrina sua & conuersatione destruxit peccata, quę mortem hominis generabant, & ostendit quo modo vita & incorruptio quæratur.

b ¶ *Per euangelium.*] Volentes docuit, non coëgit inuitos.

c ¶ *In quo positus, &c.*] Ad comparationem aliorum possunt dici magistri. Ad comparationem nemo magister verus.

d ¶ *Ob quam, &c.*] Non ob aliquod crimen, sicuti nos pati Petrus hortatur, dicens. *Nemo vestrum patiatur quasi homicida: si autem vt Christianus, non erubescat.* 1.Petr.4.d

D

e ¶ *Sed non, &c.*] Hic non erubescit in catenis, cum nos in solis opprobriis confundimur.

f ¶ *Scio enim cui, &c.*] Scio enim eum fidelem & potentẽ.

g ¶ *Depositum meum, &c.*] Apud me ipse quod deposuit, conseruabit: siue quod ego apud illum commendo, restituet in futuro.

h ¶ *Formam habe, &c.*] Secundum meam formam vide & doce, quam à me breuiter accepisti, quo modo integre credere & alterutrum diligere debeamus.

i ¶ *Bonum depositum, &c.*] Quod apud te per Spiritum sanctum commendaui, adiutorio eius depositum custodi.

k ¶ *Scis enim hoc, &c.*] Idcirco te commoneo, quia quos non putabam, me dereliquerunt.

l ¶ *Det misericordiam, &c.*] Vituperat desertores, & laudat permanentes, vt deterreat ab imitatione mala, & ad exemplum prouocet bonum.

m ¶ *Sed cum Romam venisset, solicite me quæsiuit, & inuenit, &c.*] Idcirco inuenit, quia solicitè quæsiuit, vnde & ostenditur, quia idcircò non omnes quærentes inueniunt quia negligenter inquirunt.

A

CAPVT II.

TV[a] ergo fili mi confortare in gratia quæ est in Christo Iesu: & quæ audisti à me per multos testes, [b] hæc cõmenda fidelibus hominibus, [c] qui idonei erunt & alios docere. [d] Labora sicut bonus miles Christi Iesu. [e] Nemo militans Deo, implicat se negotiis sæcularib. vt ei placeat cui se probauit. [f] Nam & qui certat in agone, non coronabitur nisi legitime certauerit. [g] Laborãtem agricolam oportet primũ de fructibus accipere. [h] Intellige quę dico. Dabit enim tibi dominus in omnibus intellectum. [i] Memor esto dominũ Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid [k] secundum euangeliũ meũ, [l] in quo laboro vsque ad vincula quasi male operans: [m] sed verbũ Dei non est alligatũ. [n] Ideo omnia sustineo propter electos, [o] vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu cum gloria cælesti. [p] fidelis sermo: nam si cõmortui sumus, conuiuemus: [q] si sustinemus, & conregnabimus: [r] si negauerimus, & ille negabit nos si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. [s] Hæc cõmone testificans coram Deo. [t] Noli cõtendere verbis, ad nihil.n. vtile est, nisi ad subuersionẽ audiẽtiũ. [v] Solicite.a. cura teipsũ probabilẽ exhibere Deo, [x] operariũ incõfusibilẽ, [y] recte tractantẽ verbũ veritatis. [z] Prophana.a. & vaniloquia deuita. Multũ.n. proficiũt ad impietatẽ, [a] sermo eorũ vt cãcer serpit. [b] Ex quibus est Hymenæus & Philet[9], qui à veritate exciderũt, [c] dicentes resurrectionẽ iã factã, & subuerterũt quorũdã fidẽ. [d] Sed firmũ fũdamentũ Dei stat, habẽs signaculum hoc. [e] Cognouit dominus qui sũt eius, & discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomẽ Domini. [f] In magna autem domo, [g] non solum sunt vasa aurea & argentea, [h] sed & lignea & fictilia: [i] & quædã quidem in honorem, quædam autem in contumeliam. Si quis ergo se emundauerit ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, & vtile domino ad omne opus bonum paratum. [a] Inuenit-

CAPVT II.

TV a *ergo fili*, &c.] Siue præsentibus multis, tibi dedi mandata qualiter docere debeas, siue quæ dixi multis prophetarum exemplis & testimoniis confirmaui.

b ¶ *Hæc commenda*, &c.] Qui fideliter possunt gratiam Dei dispensare, hoc est, solius Dei causa prædicare.

c ¶ *Qui idonei erunt*, &c.] Non solum ipsi facere, sed & alios erudire.

d ¶ *Labora sicut bonus*, &c.] Ideo milites dicimur, quia hostes habemus, contra quos laboriose debemus dimicare.

e ¶ *Nemo militans*, &c.] Comparatione militantium vtitur, vt ostendat multo magis nos à negotiis sæcularibus liberos esse debere, vt Christo placeamus, cum etiam sæculi milites à reliquis actibus vacent, vt possint imperatori suo placere perfecte.

f ¶ *Nam & qui certat*, &c.] Alia comparatione idipsum dicit. Multi enim certant, sed ille solus qui tota virtute vicerit, coronatur.

g ¶ *Labor autem*, &c.] Ne diceret: vnde ergo victurus sum, si me totum occupauero in doctrina: ostendit cum primitias fructuum à populo debere accipere, præter mercedem quam à domino accipiet in futuro.

h ¶ *Intellige quæ dico*, &c.] Eorum quæ propter quærentes occasionem, comparationis velamine fuerant obumbrata.

i ¶ *Memor esto dominum Iesum Christum resurrexisse*, &c.] Hoc contra illos qui carnis resurrectionem negant consequenter, etiam Christi negabant: sed aduersus illos qui negant Christum in carne venisse, quos Ioannes antichristos appellat.

k ¶ *Secundum*, &c.] Secundum quod me prædicare non nescitis.

l ¶ *In quo laboro*, &c.] Non tamen male.

m ¶ *Sed verbum*, &c.] Quia & præsentes fiducialiter doceo, & literis absentes confirmare non cesso.

n ¶ *Ideo omnia*, &c.] Ideo tribuni auxilium petiui ac postea Cæsarem appellaui, vt per me confirmentur, cum passiones potuerim moriendo finire.

o ¶ *Vt ipsi salutem*, &c.] Quæ salus in Christo, est non nuda, sed gloria vestita: nec terrena gloria, sed cælestis.

p ¶ *Fidelis sermo, nam si commortui sumus, & conuiuemus.*] Veritatis ratione subnixus. Si enim à vitiis & voluptatibus sumus commortui Christo, viuemus cum illo. Alioquin quomodo sperare poterimus hoc?

q ¶ *Si sustinemus*, &c.] Si sustinuerimus cum necesse fuerit quod ille sustinuit, tunc demum regnare poterimus simul.

r ¶ *Si negauerimus, & ille*, &c.] Siue credamus siue non credamus, non aliud potest exhibere singulis quàm promisit. Quia veritas contra se non faciet, ne se negare videatur. C

s ¶ *Hæc commone testificans coram Deo.*] Sub testificatione Dei constringe.

t ¶ *Noli*, &c.] Sine testimoniis scripturarum huiusmodi etiam contentio non ædificat, sed destruit audientes: putant enim omnia acumine & subtilitate subsistere. Siue noli verbis vincere, sed factis.

v ¶ *Solicite*, &c.] Ante omnia hoc labora, vt talem te apud Deũ exhibeas, quo merito possit tibi populus obaudire.

x ¶ *Operarium inconfusibilem.*] Ita viue ne dicta factis deficiẽtibus erubescant.

y ¶ *Recte tractantem*, &c.] Ille recte tractat, qui exemplis sua dicta confirmat. Ornamentum enim vitæ, doctrina: firmamẽtum verbi, opus.

z ¶ *Prophana*, &c.] Irreligiosas hæreticorum fabulas, qui negant resurrectionem, per quas vtique iudicis timore sublato, ad omnem impietatem & ad cuncta crimina peruenitur.

a ¶ *Et sermo*, &c.] Cancer dicitur vulnus quod in mamilla nascitur feminarum, cui nisi cito subuentum fuerit, cum virus ad cor serpendo peruenerit, nullum remedium est. Ita & hæreticorum sunt vitanda colloquia, ne per aures irremediabiliter vulnerent mentes. D

b ¶ *Ex quibus*, &c.] Numina signat, vt nouerit, quos debeat præcauere.

c ¶ *Dicentes*, &c.] In filiis, sicut ossa viuificata in Ezechiele Israëlis interpretabantur de captiuitate collecta quasi resurrexisse.

d ¶ *Sed firmum*, &c.] In quorum corde fides Christi erat fundata, non sunt seducti vel moti: & hoc quia Dei essent habentes iudicium, sicut Moysi tempore fuit in quo Dathan & Abiron subuersi sunt, non simul cum impiis perierunt, Deo illos esse optimos cognoscente, vt in Numeri scriptum est libro. *Num.16.*

e ¶ *Cognouit Dominus qui sunt*, &c.] Vt Sion simul peccat cum iniquis.

f ¶ *In magna*, &c.] Magnam domum, non ecclesiam dicit vt quidam putant, quæ non habet maculam neque rugam, sed mundum. Vnde ait Hieremias. *O Israel quam magna est domus domini*, &c. In qua sunt zizania mixta cum tritico: nam resurrectionem negantes, in ecclesia esse non possunt. *Baruch.3.*

g ¶ *Non solum*, &c.] Pretiosa & fortia.

h ¶ *Sed & ligna & fictilia.*] Infirma.

i ¶ *Et quadam*, &c.] Si quis se à doctoribus hæreticis mundauerit & crediderit in resurrectionem futuram, iudicium Dei per omne opus bonum implere studet.

a ¶ Iuuenilia

a ¶ *Iuuenilia, &c.*] Quia hi ex senioribus esse non possunt, si hæc agant quæ grauitati non conueniunt Christianæ, & à iuuenibus vincuntur si habeant leuitatem.
b ¶ *Sectare vero, &c.*] Hic fidem integritatem dicit.
c ¶ *Et pacem.*] Illam pacem, quæ religioni debetur.

y ¶ *Ex his enim sunt, &c.*] Illas capiunt quæ sunt oneratæ peccatis, impunitatem illis ac veniam promittentes, siue infirmas mentes quæ feminis comparantur.
y ¶ *Quæ ducuntur variis desideriis.*] Noua semper discere cupientes.

ªIuuenilia autem desideria fuge, sectare ᵇvero iustitiam, fidem, spẽ, charitatẽ, & ᶜ pacem ᵈ cum his qui inuocant dominũ de corde puro. ᵉ Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generant lites. ᶠ Seruum autem domini non oportet litigare, sed ᵍ mansuetũ esse ad omnes, ʰdocibilem, patientem, cum modestia corripientem eos qui resistunt veritati, ⁱ ne quando det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

CAPVT III.

HOc ᵏ autẽ scito quia in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa, ˡ & erunt homines seipsos amantes, ᵐ cupidi, elati, ⁿ superbi, blasphemi, ᵒparentib. non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine ᵖ pace, criminatores, ᑫ incontinẽtes, immites, sine benignitate, ʳ proditores, ſ proterui, tumidi, & voluptatum amatores magis quam Dei, ᵗ Habẽtes speciem quidem pietatis, ᵘ virtutem autem eius abnegantes. ˣ Et hos deuita. Ex his ʸ enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, ᶻ quæ ducuntur variis desideriis, semper ª discentes & nunquam ad scientiam veritatis peruenientes. ᵇ Quẽadmodum autem & Iamnes & Iambres restiterũt Moysi, ita & hi resistũt veritati: ᶜ homines corrupti mente, reprobi circa fidem, sed ᵈ vltra nõ proficient. Insipientia ᵉ enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit. ᶠ Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patiẽtiam, ᵍ persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persecutiones sustinui, & ex omnib. ʰ eripuit me dominus. Et ⁱ omnes qui pie volunt viuere in Christo Iesu persecutionem patientur. ᵏ Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes & in errorem mittentes. ˡ Tu vero permane in his quę didicisti, & ᵐ credita sunt tibi, sciens à ⁿquo didiceris. Et quia ab infantia sacras literas nosti, ᵒ quæ te possunt instruere ad salutẽ per fidem quæ est in Christo Iesu. ᵖ Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiẽdum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus.

CAPVT

d ¶ *Cum his qui inuocant dominum de corde puro.*] Beati mundo corde, de quibus dicitur: quid me vocatis Deum, & non facitis quæ dico?

e ¶ *Stultas autem & sine disciplina, &c.*] Stultæ omnes & sine disciplina legis sunt quæstiones.

f ¶ *Seruum, &c.*] Seruus est Christi, qui non clamauit neque contendit, neque audiuit quisquam vocem eius, secundũ quod Doeg propheta prædixit.
g ¶ *Sed mansuetum esse ad omnes.*] Non solum ad amicos.

h ¶ *Docibilem, &c.*] Omnes semper docere patienter, non in furore, sed cum modestia.

i ¶ *Nequando det illis, &c.*] Nõ de Dei bonitate dubitat, sed de accipientium prauitate. Det illis Deus perpetuam, mitem, blandamque correptionem, vt accepta tandem resipiscant. Simul & contra Nouatianos pœnitentiæ negatores, qui hæreticos conuersos veniam non posse consequi perhibent.

CAPVT III.

HOc k *autem scito, &c.*] Non sit tibi mirum quod quotidie peiora veniunt.

l ¶ *Et erunt homines seipsos amantes.*] Non Dei gloriam, sed suam quærentes.

m ¶ *Cupidi, elati.*] Auari & in auaritia iactabundi.

n ¶ *Superbi, blasphemi.*] Cum nolint discere, doctrinam vsurpant.
o ¶ *Parentibus, &c.*] Veteribus scilicet doctorib⁹, qui eos per euangelium genuerunt.

p ¶ *Sine pace, criminatores.*] Pacis sanctorum.
q ¶ *Incontinentes, &c.*] In omnibus vitiis.

a ¶ *Semper discentes, &c.*] Quia nihil definitum tenent, quisque traditiones vult tenere diuersas, non probatas. Ab vno enim dicta ab alio destruuntur.

b ¶ *Quemadmodum, &c.*] Sicut illi per Magicæ artis prestigias, Ita & isti per argumentorum fallaciam. Simulque ostendit Moysi veritatis fuisse doctorẽ aduersus obtrectatores veteris Testamenti.

c ¶ *Homines, &c.*] Tam moribus corrupti quam circa fidem reprobi.
d ¶ *Sed vltra, &c.*] De omnibus hæreticis dicit, sed de his quos tunc cito nouerat in spiritum destruendos. Cæterum ipse inferius quosdam in peius profecisse prædixit.
e ¶ *Insipientia enim eorũ, &c.*] Confessi sunt, sed digito superato.

f ¶ *Tu autem assecutus es, &c.*] Plus tibi crede de me quam illis, siue idcirco tibi non timeo, quia scio te doctrinam & virtutem meam optime cognouisse.

g ¶ *Persecutiones, &c.*] Ex his potuisti cognoscere, me nihil propter homines facere, qui tanta sum passus.

h ¶ *Et ex omnibus, &c.*] Ita & te de omnibus eripiet, si sequaris.
i ¶ *Et omnes, &c.*] Non solum ego, sed & omnes qui non occidunt animas in adulando. Timendum ergo nobis est, ne non pie viuamus, qui nihil patimur propter Deum.

k ¶ *Mali autem homines, &c.*] Hoc de adulatoribus dicit, qui dum à stultis hominibus diliguntur magis decepti decipiunt, siue de hæreticis accipiendum.

l ¶ *Tu vero permane in his quæ didicisti.*] Nolo ista te terreant vel seducant.

r ¶ *Proditores.*] Inuicem occupantes.
ſ ¶ *Proterui, &c.*] Solicitudo indicium est abundantentis amatoris: qui enim sæculi voluptates quam domini præcepta libentius audit aut loquitur, talis est.

t ¶ *Habentes, &c.*] In habitu vel doctrina.
u ¶ *Virtutem autem eius abnegantes.*] Ipsam rem operibus abnegantes.
x ¶ *Et hos deuita.*] Ne corrumpant mores bonos, colloquia praua.

m ¶ *Et credita sunt tibi.*] A Deo per nos.

n ¶ *Sciens à quo didiceris, &c.*] Siue à vero apostolo, siue per legem à Deo.

o ¶ *Quæ te possunt, &c.*] Sine fide enim Christi, iam non sufficiunt ad salutem.
p ¶ *Omnis enim scriptura diuinitus inspirata, &c.*] Ideo data est legis instructio, vt eius consilio cuncta facientes, iuste iusta faciamus.

CAPVT IV.

TEstificor [a] corā Deo & Christo Iesu qui iudicaturus est viuos & mortuos: & per aduētum ipsius & regnum eius, prædica [b] verbum, insta opportune importune: [c] argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina. Erit [d] enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed [e] ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros [f] prurientes auribus: & [g] à veritate quidem auditum auertent: ad fabulas autem cōuertentur. [h] Tu vero vigila, in omnibus labora, [i] opus fac euangelistæ, [k] ministerium tuum imple, sobrius esto. Ego [l] enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat. [m] Bonum certamē certaui: cursum consummaui, [n] fidem seruaui. In [o] reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex. [p] Non solum autem mihi, sed & his [q] qui diligunt aduentum eius. [r] Festina ad me venire cito. Demas enim me dereliquit diligens hoc sęculum, & abiit Thessalonicam. [s] Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam, Lucas est mecum solus. [t] Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi vtilis in ministerio. Tychicum autem misi Ephesum. [u] Penulam quam reliqui Troade apud Carpum veniens affer tecum & libros, maxime autem & membranas. [x] Alexander ærarius multa mala mihi ostendit, reddet illis dominus secundum opera eius, quem [y] & tu deuita. [z] Valde enim restitit verbis nostris [a] In prima mea defēsione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt, non illis imputetur. [b] Dominus autem mihi astitit & confortauit me, [c] vt per me prędicatio impleatur, & audiant omnes gentes, [d] & liberatus sum de ore leonis. [e] Liberauit me dominus ab omni opere malo, [f] & saluum faciet in regnum suum cœleste: [g] cui gloria in sæcula sæculorum, Amen. Saluta Priscum & Aquilam & Onesiphori domum. Erastus remansit Corinthi. [h] Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Festina ante hyemem venire. Salutant te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes. [i] Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum, Amen.

E

CAPVT IV.

TEstificor a coram Deo, &c.] Contestatur illum per vniuersa quæ credit religio Christiana, vt verbum Dei instanter annunciet. Qui iudicaturus est viuos & mortuos: Quia viuos inueniet, mortuos suscitabit.

b ¶ *Prædica verbum*, &c.] Opportunum est libenter audire. Importunum est inuito prædicare.

c ¶ *Argue*, &c.] Argue peccantes, contestare ne peccent. Increpa resistentes: sed hæc omnia cum patientia & secūdum doctrinam.

d ¶ *Erit tempus*, &c.] Veram & perfectam, sicut Israel audire noluit prophetas.

e ¶ *Sed ad sua*, &c.] Tales magistros inquirent, qui ea dicūt quæ ipsi audire desiderant, vt securi delinquant.

f ¶ *Prurientes auribus*.] Qui delectare desiderant, non cōpungere.

g ¶ *Et à veritate*, &c.] A veritate legis quæ vitia damnat: ad rationes humanas, quæ Deum vt pium non viodicaturum esse concinnat.

h ¶ *Tu vero vigila*, &c.] Quæ ad vtilitatem pertinent audiētium.

F i ¶ *Opus fac euangelistæ*.] Verbum tuum, operibus conformetur.

k ¶ *Ministerium*, &c.] Episcopatus scilicet. Non enim semper ero in corpore vt valeam commonere.

l ¶ *Ego enim*, &c.] Mortem suam, sacrificium Deo futurū dixit, vt eum ad martyrium prouocet.

m ¶ *Bonum*, &c.] Modo iam confidenter hoc dicit, in extremo vitæ limite constitutus, comparatione autem vtitur in agone certantium.

n ¶ *Fidem seruaui*.] Fidem suscepti officii in finem vsque seruaui.

o ¶ *In reliquo reposita est*, &c.] Qui nouit me vsque ad mortem pro iustitia dimicasse.

p ¶ *Non solum autem mihi*.] Quia non personis debetur meritum, sed labori.

q ¶ *Sed & his*, &c.] Qui gaudent aduenisse Christum & iustitiam docuisse. Siue qui sic agunt vt aduentum domini libenter expectent.

r ¶ *Festina ad me venire*, &c.] Necesse erat vt diligens sæculum, non amantem sæculum relinqueret. Omne enim animal ad sibi simile coniungitur.

s ¶ *Crescens*, &c.] Isti missi sunt, non deseruerunt.

t ¶ *Marcum assume*, &c.] Verbi Dei, vel cuiuslibet necessitatis.

u ¶ *Penulam quā reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum*, &c.] Non dixit penulam meam, potuit enim conuersus aliquis, ad pedes eius inter cætera imposuisse vendendam.

x ¶ *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit, reddat illi dominus secundum opera eius.*] Quoniam verbis Dei resistit, cum habebant rationem.

y ¶ *Quem & tu deuita.*] Monet caueri latrantes.

z ¶ *Valde enim restitit verbis nostris.*] Si nostris restitit, quāto magis tuis?

a ¶ *In prima mea defensione nemo affuit*, &c.] Quando primum cœpi euangelium defendere. H

b ¶ *Dominus mihi*, &c.] Cum dicit sibi dominum in omnibus affuisse, ne timeat cohortatur.

c ¶ *Vt per me*, &c.] Non quod ego mori timerem.

d ¶ *Et liberatus*, &c.] Persecutoris.

e ¶ *Liberauit*, &c.] Ab insidiātium malignitate.

f ¶ *Et saluum*, &c.] Quo modo hic liberat, ita in regnum ducit.

g ¶ *Cui gloria*, &c.] Ob hæc omnia.

h ¶ *Trophimum*, &c.] Hic probatur, quia non propter sanitatem carnalem tantum apostoli curabant, sed vt etiam signa monstrarent: quia hic suū discipulum non curauit.

i ¶ *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum Amen.*

Commentariorum in Epistolam ad Timotheum, Finis.

COMMENTARII IN EPISTOLAM AD TITVM.

CAPVT I.

PAulus [a] seruus Dei, [b] apostolus autem Iesu Christi [c] secundum fidē electorū Dei, & agoitlonem veritatis: quæ secundum pietatem est in spem vitæ æternæ, quā [d] promisit qui non mentitur Deus ante [e] tempora sæcularia. [f] manifestauit autem temporib. suis verbum suum in [g] prædicatione, quæ credita est mihi secundum præceprum Saluatoris nostri Dei: [h] Tito dilecto filio secundum communem fidem: Gratia & pax à Deo patre & Christo Iesu Saluatore nostro. [i] Huius rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ desuot, corrigas: & cōstituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi. Si [k] quis sine crimine est, vnius vxoris vir, [l] filios habens fideles non io accusatione luxuriæ, aut non subditos. [m] Oportet enim episcopum sine crimine esse, [n] sicut Dei dispensatorem: [o] non superbū, non iracundum, non vinolentum, non pereussorem, non turpis lucri cupidum: sed [p] hospitalem, [q] benignum, [r] sobrium, iustum, sanctum, continentem, [s] amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelē sermonē, vt [t] potens sit exhortari in doctrina sana, & eos qui contra dicunt arguere. [u] Sunt enim multi etiam inobediētes, vaoiloqui & seductores, maxime [x] autem qui de circuncisione sunt [y] quos oportet redargui, qui vniuersas domos subuertunt, docentes quæ nō oportet, turpis lucri gratia Dixit [z] quidā ex illis proprius ipsorū propheta. [a] Cretenses semper mēdaces, [b] malæ bestiæ, veotres pigri. [c] Testimonium hoc verum est Quam ob causam increpa illos dure, vt sani sint in fide, non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum [d] auersaotium se à veritate. [e] Omnia munda mundis, [f] coinquinatis autē & infidelib nihil [g] est mundum: sed [h] inquinatæ sunt eorum & mens & consciētia. [i] Confitentur se nosse Deum, factis autem negaot. [k] cum sint abominati & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

CAPVT II.

TV [l] autē loquere quæ decent sanam doctrinā. [m] Senes, vt sobrij sint, pudici, prudētes, sani in fide, in dilectione, in patientia. [n] Anus similiter in [o] habitu sancto, non criminatrices, non

a ¶ *Aulus a seruus Dei.*] Non peccati.

b ¶ *Apostolus Iesu, &c.*] Non omnis seruus apostolus. Ideo autem Christi: quia ab ipso missus fuerat prædicare.

c ¶ *Secundum fidem, &c.*] Secundum eam fidem, qua credētes electi sunt, cum cognoscerent veritatem: quæ agnitio non ex merito est, sed ex dominica veritate.

d ¶ *Quam promisit, &c.*] Si nō mentitur, non exhibet aliud quam quod promisit, iustis scilicet & iniustis: quamuis hominibus durum esse videatur.

e ¶ *Ante tempora, &c.*] Ante omnia tempora apud se proposuit per filium saluare credentes.

f ¶ *Manifestauit autem, &c.*] Tunc manifestauit consilium suum, quando præsciērat factum esse, omnem scilicet mundum à iustitia diuersum.

g ¶ *Prædicatione qua, &c.*] Qoo Paulom & Barnabam segregare præcepit vt gentibus prædicarent.

B

h ¶ *Tito dilecto, &c.*] Secundum fidem filius, non natura.

i ¶ *Huius rei gratia, &c.*] Quę desunt, recto tenore corrige, & tunc demum presbyteros poteris ordinare, cum omnes in ecclesia fuerint recti.

k ¶ *Si quis sine, &c.*] Notandum quod in sacerdote etiam aliis licita prohibentur.

l ¶ *Filios habens, &c.*] Ne non possit audenter corripere delinqnentes: siue vt experimētum eius doctrinæ, de domus suæ disciplina noscatur.

m ¶ *Oportet enim, &c.*] Ipsom dicit episcopum quē superius presbyterum nominauit.

n ¶ *Sicut Dei, &c.*] Si ergo humanarum legum dispensatores presbyteri quæruntur, & iusti, qoales esse debent qui diuina iura dispensant?

o ¶ *Non superbum, &c.*] Non debet discipulos Christi percutere: qui percussus est, & non repercussit. Non turpe lucrum adulando sectari, terrenum scilicet, qui cælestia & diuina promittit.

p ¶ *Sed hospitalem.*] Primo vitia damnauit, vt virtutes insereret secundum consuetudinem scripturarum.

q ¶ *Benignum.*] Vt hospites non cum tristitia, sed cum beneuolentia suscipiat.

r ¶ *Sobrium, iustum, &c.*] Incontinetinam vel cōtinentiam nunquam nominat apostolus, nisi in causa luxuriæ: iostum iudicio, continencia sanctum: ne quia vnius vxoris fecerat mentionem, locū incontinētiæ dedisse potaretur.

s ¶ *Amplectentem eum, &c.*] Diligentem doctrinam & sē-

per inde loquentem, non fabulas sæculares & vanas.

t ¶ *Vt potens, &c.*] Talis eligendos est, qui exhortari possit, & contradicentes arguere in doctrina sana quæ sanat audientes, siue quæ nulla falsitate corrupta est.

u ¶ *Sunt enim, &c.*] Apostolicæ doctrinæ non obtemperantes, & ad nullum profectum loquentes.

x ¶ *Maxime autem, &c.*] Qui humanas potius traditiones obseruant quam diuina mandata.

y ¶ *Quos oportet, &c.*] Quæ iam superflua temporib. Christi, ceremonias autem Iudæorum ab eis doceri dicit.

z ¶ *Dixit quidam, &c.*] Callimachus scilicet. Vide quales sunt, qui etiam à suis tale testimonium promerentur.

a ¶ *Cretenses semper, &c.*] Amantes mentiri, noxij oratores, pariter otiosi.

b ¶ *Malæ bestiæ, &c.*] Ideo ferias & otia libenter admittunt.

c ¶ *Testimonium hoc, &c.*] Traditionibus humanis, de quibus dominus in euangelio Iudæis loquitur, secundum Esaiam, dominum non in corde, sed in labiis honorantes. Mat.15.a D Esa.29.d

d ¶ *Auersantiū se à veritate.*] Noui scilicet testamenti.

e ¶ *Omnia munda, &c.*] Quia adhuc secundum legem immonda vocabant.

f ¶ *Coinquinatis autem, &c.*] Coinqnioati & infideles sunt, qui non credunt iugum legis à collo credentium dominū abstulisse, id est, omnia quæ temporaliter fuerant instituta.

g ¶ *Nihil est, &c.*] Eorum quæ in scientia eorum immunda iudicantur.

h ¶ *Sed inquinatæ, &c.*] Etiam in hoc ipso.

i ¶ *Confitentur se nosse, &c.*] Se melius Christum dicunt nosse vt ex lege promissum: sed factis eius aduentum negant: cum se sine legis auxilio putant iustificari non posse.

k ¶ *Cum sint abominati, &c.*] In sola confessione legis religiosiores se dicunt, cum illa non faciant quæ quæruntur.

CAPVT II.

TV l *autem loquere, &c.*] Quæ ad vitam pertinent Christi.

m ¶ *Senes, vt sobrij, &c.*] Hic senes ætate & ordine possunt intelligi, ecclesiæ præcipue seniores, quibus omnibus formam præbere necesse est.

n ¶ *Anus similiter.*] Quæ ad aliarum eligebantur exemplum.

o ¶ *In habitu, &c.*] Habitus enim non sanctus est, de quo alibi dicit: Noo tortis crinibus, & reliqua.

non multo vino seruientes: bene docẽtes, vt prudentiam doceant. Adolescẽtulas, vt viros suos ament, filios suos diligãt, prudẽtes, castas, sobrias, domus curam habentes: benignas, subditas viris suis, vt nõ blasphemetur verbũ Dei. Iuuenes similiter hortare vt sobrij sint. In omnib teipsum præbe exẽplũ bonorũ operum, in doctrina, in integritate, in grauitate. Verbum sanũ, irreprehẽsibile, vt is quis ex aduerso est vereatur: nihil habens malũ dicere de vobis. Seruos dominis suis subditos esse, in omnib placentes, nõ contradicẽtes, nõ fraudantes, sed in omnib. fidẽ bonã ostendentes, vt doctrinã Saluatoris nostri Dei ornent in omnib. Apparuit.n. gratia Dei & Saluatoris nostri omnib. hominib, erudiẽs nos, vt abnegãtes impietatẽ & sæcularia desideria, sobrie & iuste & pie viuamus in hoc sæculo, expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni Dei, & Saluatoris nostri Iesu Christi: qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operũ. Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

CAPVT III.

Admone illos principib. & potestatib. subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse. Neminẽ blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendẽtes mansuetudinem ad omnes homines. Eramus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, seruiẽtes desideriis & voluptatib. variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Cũ autẽ benignitas & humanitas apparuit Saluatoris nostri Dei, non ex operib. iustitiæ quæ fecimus nos, sed secundum misericordiam suã saluos nos fecit, per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus sancti: quem effudit in nos abunde per Iesum Christum Saluatorem nostrum: vt iustificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spẽ vitæ æternæ. Fidelis sermo est. Et de his volo te confirmare, vt curẽt bonis operib. præesse qui credunt Deo. Hæc sunt bona & vtilia hominib. Stultas autẽ quæstiones & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita. Sunt.n. inutiles & vanæ. Hæreticum hominẽ post vnã & secundã correptionẽ deuita, sciens quia subuersus est qui eiusmodi est: & delinquit cum sit proprio iudicio condemnatus. Cum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim: Ibi enim statui hyemare. Zenã legisperitum & Apollo solicite præmitte, vt nihil illis desit. Discant autem & vestri bonis operibus præesse ad vsus necessarios, vt non sint infructuosi. Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

Commentariorum in Epistolam ad Titum, Finis.

E 1 Tim. 2. c

a ¶ *Non multo*, &c.] Sed paruo vtentes.

b ¶ *Bene docentes*, &c.] Docere illis permisit, sed feminas: & hoc non in ecclesia, sed priuatim.

c ¶ *Adolescentulas*, &c.] Non alienos, siue ideo dicit, ne aliæ quæ contuentes erant, non diligerent viros suos: & verbum Dei tanquam dissidium prædicans culparetur.

d ¶ *Domus curam*, &c.] Ne viros suos in aliquo cõtristarẽt.

e ¶ *Benignas*, &c.] Ne vel ipsæ blasphemẽt, si gentes sunt, vel alij videntes eas peiores effectas quam fuerant ante fidem.

f ¶ *Iuuenes similiter*, &c.] Auferẽtes ab eis causam luxuriæ.

g ¶ *In omnibus*.] Quæ iungũtur, siue non solum corpore, sed & mente.

h ¶ *Teipsum præbe*, &c.] Ne exemplo destruas verbum, & vt audenter corripias delinquentes.

i ¶ *In doctrina*, &c.] Quo solũ modo doceri potest integritas vero nec muneribus corrũpitur, nec acceptione personæ.

k ¶ *Verbum sanum*, &c.] Nullius adulationis accensione languens.

l ¶ *Vt is qui*, &c.] Qui tibi potest contradicere si quid in te tale notauerit.

m ¶ *Seruos dominis suis*, &c.] Quæ imperant iusta.

n ¶ *Non contradicentes*.] Ne murmurationem facientes, & mercede priuemini, & homini existatis ingrati.

F

o ¶ *Non fraudantes*, &c.] Siue in his quæ illis conceduntur, siue vt in opere ostendant bonum esse quod credunt.

p ¶ *Vt doctrinam*, &c.] Dum eorum operibus laudantur.

q ¶ *Apparuit enim*, &c.] Nullam conditionem excipit.

r ¶ *Erudiens nos*, &c.] Sæculare est omne desideriũ carnale, & omnis habitatio temporalis.

s ¶ *Sobrie*.] Perfecte, dño dicẽte: Attendite ne grauẽtur corda vestra in crapula & ebrietate, & curis huius vitæ.

t ¶ *Iuste & pie*, &c.] Iustitia non temperatur nisi pietas adiungatur.

u ¶ *Expectantes*, &c.] Qui eius mandata seruauerint.

x ¶ *Et aduentum*, &c.] Spiritum dicit magnum Deum: quia ipsius expectamus aduentum.

y ¶ *Qui dedit semetipsum*, &c.] Quia se dedit, caueamus ne beneficium eius inane & irritum faciamus.

z ¶ *Hæc loquere*, &c.] Omnis sermo tuus in hac exhortatione consistat.

a ¶ *Et argue cum*, &c.] Acriter argue eos qui ita viuunt.

b ¶ *Nemo te*, &c.] Talem te exhibe ne contemni possis. Vita enim auctoritatem tribuit verbo.

G

CAPVT III.

Admone illos principibus & potestatibus, &c.] Non ad aliquod malum.

d ¶ *Neminem blasphemare*.] Ne illos quidem qui merentur.

e ¶ *Non litigiosos*, &c.] Ne vicem reddendo, prouocẽt litẽ.

f ¶ *Omnem ostendentes*, &c.] Non solum ad bonos vel ad amicos.

g ¶ *Eramus enim*, &c.] Ne desperent correptione sua, opponit exemplum se: quia & nos fuimus, inquit, tales: debemus igitur patienter eorum insipientiam tolerare.

h ¶ *Cum autem*, &c.] Siue largitas misericordiæ Dei, siue secundum hominem Christus.

i ¶ *Per lauacrum*, &c.] Quia nos Spiritus sanctus per baptismum renouauit.

k ¶ *Quem effudit*, &c.] Abũdantius quam in veteri testamento.

l ¶ *Vt iustificati*, &c.] Non secundum carnalem hæreditatem vitæ temporalis.

m ¶ *Fidelis est sermo*.] Ne quis dubitet.

n ¶ *Et de his*, &c.] Confirmare scientem, non instruere ignorantem.

o ¶ *Vt curent bonis*, &c.] Ad bona opera docenda præesse.

p ¶ *Hæc sunt bona*, &c.] Hæc non illa quæ sequuntur.

H

q ¶ *Stultas autem*, &c.] Non vult nos superfluis contentionibus implicari, quæ in lege de generationibus oriuntur: sed hæc loqui semper, de quibus proficient audientes.

r ¶ *Et pugnas*, &c.] Quasi contrariæ oppositiones quas hæretici consectantur.

s ¶ *Hæreticum hominem*, &c.] Nec circa ipsos nos occupari permittit, si correpti iterũ non corrigantur, ne tempus inani contentione perdamus: & aliquid proprio iudicio conatus nihil efficiat: quia vnicuique manet libertas arbitrij, & funiculis peccatorum vnusquisque constringitur.

t ¶ *Cum misero*, &c.] Vt nihil perdant de fructu doctrinæ tradentes.

u ¶ *Discant autem*, &c.] Idipsum repetit quod superius dixerat: Curent bonis operib. præesse credentes.

x ¶ *Salutant te qui mecum sunt*, &c.] Qui nos fideliter amant, siue qui fidei causa nos amant. Notandum quod excipit apostolos, quos salutat.